

MARX
ENGELS
OPERE

23

Proletari din toate țările, uniți-vă!

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

OPERE

EDITURA POLITICĂ
1966

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

VOLUMUL 23

EDITURA POLITICĂ
BUCUREȘTI — 1966

Prezenta traducere a fost întocmită în colectivul de redacție al Editurii politice după originalul apărut în editura „Dietz” Berlin, 1962, completat cu unele note din ediția rusă apărută în Editura de stat pentru literatură politică, Moscova, 1960

Volumul 23 al Operelor lui K. Marx și F. Engels cuprinde volumul I al „Capitalului” lui Marx precum și toate prefețele și postfețele scrise de Marx și Engels pentru diferite ediții.

Pentru noua versiune în limba română a volumului I al Capitalului s-a revizuit traducerea anterioară, și cu acest prilej s-au făcut unele precizări și îndreptări. În afară de aparatul științific obișnuit, adnotări, indice de nume, indice bibliografic, indice de materii, volumul cuprinde un indice de lucrări economice citate de Marx, care există și în limba română, precum și o anexă cuprinzând citate în original.

Notele de subsol ale autorului sînt date cu cifre și paranteze rotunde iar adnotările sînt date cu cifre fără paranteze. Notele de subsol ale lui Engels sînt semnate cu inițialele F.E. și incluse între acolade.

Traducerea expresiilor străine se dă la subsol cu asterisc și cu mențiunea nota traducătorului. Fac excepție expresiile străine pentru care s-a considerat necesar să se dea explicații în adnotări. În asemenea cazuri traducerea este dată în adnotarea respectivă. În cazurile cînd unele cuvinte germane nu au putut fi traduse exact s-a dat, alături de traducere, în paranteze drepte, expresia germană.

KARL MARX

Capitalul

Critica economiei politice

Cartea I

Vol. I:

PROCESUL DE PRODUCȚIE A CAPITALULUI

2 Ulfen Kraft 16 Aug. 1867
München 20
München 20, behold das buch zugewandt

Dear Fred,

Es ist das besten besten (49.) Das Buch
fortschreit richtig das Buch - München -
besten, umfasst 1 1/2 besten
München 20 besten richtig besten
Als besten besten - besten. Das besten besten
Danke ist es, das das möglich ist. Das
Denn besten besten bis auf heute ist
möglich die besten besten zu den
Zwecken besten besten besten
of besten!

besten besten besten.

Das 15te mit besten besten besten.

Adel, besten besten, besten besten!
Das H. besten.

*Neuitatului meu prieten,
nobilul, credinciosul și neînfricatul luptător
pentru cauza proletariatului*

Wilhelm Wolff

*născut la Tarnau, la 21 iunie 1809 ; decedat în exil,
la Manchester, la 9 mai 1864*

Prefață la ediția întâi ¹

Opera al cărei prim volum îl ofer atenției publicului constituie continuarea lucrării mele „Contribuții la critica economiei politice”, publicată în 1859. Lungul interval de timp dintre această lucrare și continuarea ei se datorește unei boli îndelungate, din cauza căreia a trebuit să-mi întrerup mereu munca.

Conținutul lucrării mele anterioare, amintite mai sus, este rezumat în primul capitol al acestui volum ². Am procedat astfel pentru ca expunerea să fie nu numai mai încheată și completă, dar și îmbunătățită. În măsura în care obiectul studiului a permis acest lucru, numeroase puncte care înainte fuseseră doar menționate, aici sînt tratate mai dezvoltat, și dimpotrivă, unele puncte care acolo fuseseră mai dezvoltate, aici sînt doar menționate. Firește secțiunile privitoare la istoria teoriei valorii și a banilor nu au fost incluse aici. Cu toate acestea, cititorul „Contribuțiilor la critica economiei politice” găsește în notele la primul capitol al lucrării de față noi izvoare cu privire la istoria acestor teorii.

Orice început e greu — acest adevăr e valabil pentru oricare știință. Înțelegerea primului capitol, îndeosebi înțelegerea secțiunii care cuprinde analiza mărfii, va prezenta deci cele mai multe dificultăți. În ceea ce privește *analiza substanței valorii* și a măsurii valorii m-am străduit să fac o expunere cât mai clară și mai accesibilă ¹). Forma valoare desăvîrșită în forma bani este un lucru

¹) Acest lucru mi s-a părut cu atât mai necesar, cu cît chiar secțiunea din lucrarea lui F. Lassalle îndreptată împotriva lui Schulze-Delitzsch, lucrare în care autorul afirmă că redă „chintesența spirituală” a studiului meu în această problemă ³, cuprinde erori esențiale. În treacăt fie zis, dacă F. Lassalle a înormutat din sorierile mele, aproape cuvînt cu cuvînt, folosind pînă și terminologia creată de mine, toate tezele teoretice generale din lucrările sale economice, de exemplu teza privitoare la caracterul istoric al capitalului, la legătura dintre relațiile de producție și modul de producție etc. etc., și aceasta fără să indice sursa lor, procedeul a fost dictat, desigur, de considerente propagandistice. Nu vorbesc, bineînțeles, de tezele sale cu caracter particular, nici de aplicațiile lor practice, cu care nu am nici o legătură.

foarte simplu și lipsit de conținut. Totuși, mintea omenească a încercat zadarnic de mai bine de 2 000 de ani încoace să pătrundă sensul ei, în timp ce, pe de altă parte, ea a reușit, cel puțin într-o măsură aproximativă, să analizeze unele forme mult mai complexe și pline de conținut. De ce? Pentru că corpul în ansamblu este mai ușor de studiat decât celula lui. În plus, la analiza formelor economice nu se pot folosi nici microscopul, nici reactivi chimici. Pe acestea trebuie să le suplimentăm capacitatea de abstractizare. Dar pentru societatea burgheză, forma marfă a produsului muncii, sau forma valoare a mărfii constituie forma celulei economice. Pentru un profan, a analiza această formă înseamnă pur și simplu a despica firul în patru. Aici este într-adevăr vorba de amănunte, dar numai de amănunte de genul celor despre care este vorba în microanatomie.

Cu excepția secțiunii care tratează despre forma valoare, despre această carte nu se va putea spune, așadar, că ar fi greu de înțeles. Am în vedere, bineînțeles, pe cititorii care doresc să învețe ceva nou și care vor, prin urmare, să gândească ei înșiși.

Fizicianul ori observă procesele care au loc în natură acolo unde ele se manifestă în forma cea mai pregnantă și sînt cel mai puțin modificate de influențe străine, ori, dacă este posibil, face experiențe în condiții care asigură desfășurarea într-o formă pură a procesului. În această lucrare îmi propun să analizez modul de producție capitalist și relațiile de producție și de schimb care îi corespund. Pînă în prezent țara clasică a acestui mod de producție este Anglia. Iată de ce mai ales ea servește drept ilustrare a studiului meu teoretic. Dacă însă, citind despre situația muncitorilor industriali și agricoli englezi, cititorul german va ridica fariseic din umeri, sau dacă el se va legăna în iluzia că în Germania lucrurile nu stau nici pe departe atît de prost, mă voi simți obligat să-i spun: De te fabula narratur!⁴

Aici nu este vorba, de fapt, de gradul mai mult sau mai puțin înalt de dezvoltare a antagonismelor sociale care decurg din legile naturale ale producției capitaliste, ci de înseși aceste legi, de aceste tendințe, care acționează și se impun cu o necesitate implacabilă. Țara mai dezvoltată din punct de vedere industrial arată țării mai puțin dezvoltate doar imaginea propriului ei viitor.

Dar să trecem peste asta. La noi, acolo unde producția capitalistă s-a instaurat pe deplin, de pildă în fabricile propriu-zise, situația este cu mult mai proastă decât în Anglia, deoarece ne lipsește contraponderea legilor cu privire la reglementarea muncii

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Erster Band.

Buch I: Der Produktionsprocess des Kapitals.

Das Recht der Uebersetzung wird vorbehalten.

Hamburg

Verlag von Otto Meissner.

1867.

New-York: L. W. Schmidt. 24 Barclay-Street

Coperta primei ediții germane a volumului I al „Capitalului“

în fabrici. În toate celelalte domenii, noi, ca și celelalte țări continentale ale Europei occidentale, avem de suferit nu numai de pe urma dezvoltării producției capitaliste, ci și de pe urma insuficienței ei dezvoltării. Pe lângă calamitățile epocii contemporane, avem de suportat un întreg șir de calamități moștenite, generate de faptul că la noi continuă să vegezeze moduri de producție învechite și perimate, cu tot cortegiul lor de relații sociale și politice anacronice. Noi suferim nu numai din cauza celor vii, ci și din cauza celor morți. *Le mort saisit le vif ! **

În comparație cu statistica socială din Anglia, statistica socială din Germania și din restul țărilor continentale ale Europei occidentale se află realmente într-o stare jalnică. Cu toate acestea ea ridică un colț al vălului, atât cât este necesar pentru a bănuî îndărătul lui un cap de Meduză. Starea de lucruri de la noi ne-ar îngrozi dacă guvernele și parlamentele noastre ar institui, după exemplul Angliei, comisii periodice de cercetare a condițiilor economice, dacă aceste comisii ar fi investite, așa cum sînt în Anglia, cu puteri depline pentru cercetarea adevărului și dacă s-ar reuși să se găsească în acest scop oameni tot atât de competenți, de imparțiali și de intransigenți ca inspectorii de fabrici din Anglia, ca medicii englezi care întocmesc rapoarte asupra „Public Health” (sănătății publice), ca membrii comisiilor engleze care au sarcina de a cerceta condițiile de exploatare a femeilor și copiilor, starea locuințelor și a alimentației etc. Pentru a-i urmări pe monștri, Perseu se învăluia într-un nor. Pentru a putea nega existența monștrilor noi închidem ochii și ne astupăm urechile.

Nu trebuie să ne facem iluzii în această privință. Așa cum războiul american de independență din secolul al XVIII-lea a constituit semnalul de alarmă pentru clasa de mijloc din Europa, tot așa războiul civil din America din secolul al XIX-lea a constituit semnalul de alarmă pentru clasa muncitoare din Europa. În Anglia, procesul revoluționar este evident. Cînd va atinge un anumit nivel, el se va răsfrînge asupra continentului unde se va desfășura în forme mai brutale sau mai umane, în funcție de gradul de dezvoltare a clasei muncitoare însăși. Așadar, abstracție făcînd de orice considerente mai înalte, actualele clase dominante sînt interesate în înlăturarea tuturor piedicilor care frînează dezvoltarea clasei muncitoare și care pot fi controlate prin lege. Iată ce

m-a determinat, printre altele, să acord în acest volum un loc atât de important istoriei, conținutului și rezultatelor legislației engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici. O națiune trebuie și poate să învețe de la altă națiune. Chiar dacă o societate a descoperit legea naturală a dezvoltării sale — iar scopul final al operei mele este de a dezvălui legea economică a dezvoltării societății moderne —, ea nu poate nici să sară peste fazele naturale ale dezvoltării, nici să le desființeze prin decrete. Dar ea poate să scurteze și să atenueze durerile facerii.

Cîteva cuvinte pentru a evita eventualele interpretări greșite. Eu nu prezint nicidecum în culori trandafirii pe capitalist și pe proprietarul funciar. Aici însă este vorba de persoane numai în măsura în care ele sînt personificarea unor categorii economice, exponenții unor anumite relații și interese de clasă. Eu concep dezvoltarea formațiunii social-economice ca un proces istoric natural, de aceea, din punctul meu de vedere, mai puțin decît din oricare altul, individul ar putea fi făcut răspunzător pentru condiții al căror produs social este, oricît s-ar ridica el deasupra lor din punct de vedere subiectiv.

În domeniul economiei politice, cercetarea științifică liberă are dușmani mai mulți decît în oricare alt domeniu. Caracterul specific al materialului de care se ocupă economia politică ridică împotriva ei pe cîmpul de luptă pasiunile cele mai violente, mai meschine și mai detestabile ale omului: furiile interesului privat. Biserica anglicană, de pildă, iartă mai curînd un atac împotriva a 38 din cele 39 de dogme ale ei decît un atac împotriva a $\frac{1}{99}$ din veniturile ei bănești. Astăzi pînă și ateismul este culpa levis* în comparație cu criticarea relațiilor de proprietate tradiționale. Totuși un progres este evident în această privință. Mă refer, de pildă, la Cartea albastră⁵, publicată în ultimele săptămîni sub titlul: „Correspondence with Her Majesty's Missions Abroad, regarding Industrial Questions and Trades Unions”. Reprezentanții din străinătate ai coroanei engleze declară aici în mod categoric că în Germania, în Franța, într-un cuvînt în toate statele civilizate ale continentului european, o schimbare radicală a relațiilor existente între capital și muncă este la fel de evidentă și de inevitabilă ca în Anglia. În același timp, de partea cealaltă a Oceanului Atlantic, d-l Wade, vicepreședinte al Statelor Unite ale Americii de Nord, a declarat în întruniri publice că, după abolirea sclaviei, la ordinea zilei este schimbarea radicală a relațiilor

* — Culpă ușoară. — Nota trad.

generate de capital și de proprietatea funciară! Acestea sînt semne ale timpului, care nu pot fi ascunse nici sub mantii de purpură și nici sub sutane negre. Aceasta nu înseamnă că mîine se vor întîmpla minuni. Aceasta înseamnă că pînă și clasele dominante au senzația vagă că societatea actuală, departe de a fi un cristal solid, este un organism susceptibil de schimbări, un organism aflat într-un permanent proces de transformare.

Volumul al doilea al acestei lucrări va trata despre procesul de circulație a capitalului (cartea a II-a) și despre formele procesului capitalist în ansamblu (cartea a III-a), iar volumul al treilea și ultimul (cartea a IV-a) despre istoria teoriilor economice.

Orice apreciere din partea criticii științifice este binevenită pentru mine. În ceea ce privește prejudecățile așa-zisei opinii publice, căreia nu i-am făcut niciodată concesii, mă călăuzesc acum, ca și înainte, după deviza marelui florentin :

Segui il tuo corso, e lascia dir le genti !⁶

Londra, 25 iulie 1867

Karl Marx

Postfață la ediția a doua

În primul rînd trebuie să explic cititorilor ediției întii modificările făcute în ediția a doua. Ceea ce se observă imediat este împărțirea mai sistematică a cărții. Notele suplimentare figurează pretutindeni ca note la ediția a doua. În ceea ce privește textul propriu-zis, modificările mai importante sînt următoarele :

În capitolul I, 1, deducerea valorii din analiza ecuațiilor în care se exprimă orice valoare de schimb este făcută cu mai multă rigurozitate științifică ; de asemenea este subliniată în mod expres legătura dintre substanța valorii și determinarea mărimii valorii prin timpul de muncă socialmente necesar, legătură care în prima ediție a fost doar schițată. Capitolul I, 3 (Forma-valoare) a fost refăcut în întregime, ceea ce era necesar din cauza dublei expuneri din ediția întii. Menționez în treacăt că am făcut această dublă expunere la îndemnul prietenului meu, Dr. L. Kugelmann din Hannover. Mă aflam în vizită la el, în primăvara anului 1867, cînd au sosit primele exemplare de probă din Hamburg și m-a convins că pentru majoritatea cititorilor este necesară o expunere suplimentară, mai didactică, a formei valoare. Ultimul subcapitol al primului capitol, „Caracterul de fetiș al mărfii etc.”, este în cea mai mare parte modificat. Capitolul III, 1 (Măsură a valorii) a fost revizuit amănunțit, deoarece în prima ediție acest subcapitol nu a fost tratat cu atenția cuvenită, cititorul fiind trimis la expunerea făcută în „Contribuții la critica economiei politice”, Berlin 1859. Capitolul VII, îndeosebi subcapitolul 2, a suferit modificări substanțiale.

Ar fi inutil să insist asupra tuturor modificărilor făcute pe alocuri în text, care sînt adesea numai de ordin stilistic ; asemenea modificări există în cuprinsul întregii cărți. Cu toate acestea, revizuiind acum textul traducerii franceze care urmează să apară la Paris, constat că pe alocuri în originalul german ar fi fost

nevoie uneori de o prelucrare substanțială, altele de intervenții stilistice mai serioase și chiar de înlăturarea cu grijă a unor scăpări. Dar n-am avut timpul necesar să fac toate acestea, deoarece abia în toamna anului 1871, când eram ocupat cu alte lucrări urgente, am aflat că lucrarea este epuizată și că tipărirea ediției a 2-a trebuie să înceapă chiar în ianuarie 1872.

Faptul că „Capitalul” a fost repede înțeles în cercurile largi ale clasei muncitoare germane este cea mai bună răsplată pentru munca mea. D-l Mayer, fabricant din Viena, care în domeniul economiei se situează pe poziții burgheze, a arătat foarte just, într-o broșură⁷ apărută în timpul războiului franco-prusian, că spiritul teoretic dezvoltat, considerat o calitate înăscută a poporului german, a dispărut cu desăvârșire la așa-zisele clase culte din Germania, dar că, în schimb, el renaște la clasa muncitoare din Germania⁸.

În Germania, economia politică a rămas pînă în momentul de față o știință străină. În lucrarea „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe usw”, și îndeosebi în primele două volume ale acestei lucrări, editate în 1830, Gustav von Gülich a expus în cea mai mare parte condițiile istorice care au frînat la noi dezvoltarea modului de producție capitalist, prin urmare și dezvoltarea societății burgheze moderne. Lipsea terenul necesar pentru economia politică. Ea a fost importată ca produs finit din Anglia și din Franța. Profesorii germani de economie politică au rămas niște învățăcei. Mai mult, în mîna lor, expresia teoretică a unei realități străine s-a transformat într-o colecție de dogme, pe care ei le-au interpretat în spiritul lumii mic-burgheze în mijlocul căreia trăiau, prin urmare eronat. Pentru a-și disimula neputința științifică și sentimentul neplăcut de a fi nevoiți să joace rolul de profesori într-un domeniu care în realitate le era cu totul străin, ei etalau cu mult fast o erudiție istorică și literară sau prezentau un material străin împrumutat din așa-zisele științe administrative (Kameralwissenschaften) — acest talmeș-balmeș de cunoștințe prin al căror purgatoriu trebuia să treacă orice candidat în birocracia germană plin de speranță*.

Începînd din 1848, în Germania producția capitalistă s-a dezvoltat rapid, ajungînd astăzi la o perioadă de febră a afacerilor speculative. Dar pentru oamenii noștri de specialitate soarta a rămas la fel de vitregă ca înainte. Atîta timp cît au putut să se ocupe în mod imparțial de economia politică, în realitatea germană nu au existat relații economice moderne. Atunci cînd aceste relații

---

* În edițiile a 3-a și a 4-a : lipsit de speranțe — *Nota red.*

au început să apară, condițiile erau de așa natură încît nu mai permiteau studierea imparțială a acestor relații în limitele orizontului burghez. În măsura în care economia politică este burgheză, adică în măsura în care ea consideră că orînduirea capitalistă este forma absolută și ultimă a producției sociale, și nu o treaptă trecătoare a procesului istoric de dezvoltare, ea poate rămîne știință numai atîta timp cît lupta de clasă se află în stare latentă sau nu se manifestă decît în cazuri izolate.

Să luăm Anglia. Economia ei politică clasică coincide cu perioada cînd lupta de clasă nu era dezvoltată. Ultimul ei mare reprezentant, Ricardo, este acela care, în cercetările sale, pornește, în sfîrșit, în mod deliberat de la opoziția dintre interesele de clasă, de la opoziția dintre salariu și profit, dintre profit și renta funciară, considerînd în mod naiv această opoziție ca o lege naturală a societății. Cu aceasta însă știința economică burgheză a atins o limită pe care nu o va putea depăși. Încă în timpul vieții lui Ricardo, și în opoziție cu el, economia politică burgheză a fost supusă criticii de către Sismondi ¹⁾.

Perioada următoare, 1820—1830, se caracterizează în Anglia printr-o activitate intensă în domeniul economiei politice. Aceasta a fost perioada vulgarizării și a răspîndirii teoriei ricardiene și totodată a luptei ei împotriva școlii vechi. Au avut loc turnire strălucite. Tot ce s-a făcut pe atunci e puțin cunoscut pe continent, întrucît polemica este împrăștiată în mare parte în articole de revistă, în broșuri ocazionale și pamflete. Caracterul obiectiv al acestei polemici — cu toate că în unele cazuri teoria lui Ricardo era încă pe atunci folosită ca armă împotriva economiei burgheze — se explică prin împrejurările momentului. Pe de o parte, însăși marea industrie abia ieșea din perioada copilăriei, după cum reiese din faptul că ciclul periodic al vieții ei moderne începe abia cu criza din 1825. Pe de altă parte, lupta de clasă dintre capital și muncă este împinsă pe planul al doilea, pe tărîm politic din cauza conflictului dintre guvernele și feudalii strînși în jurul Sfintei Alianțe și masele populare conduse de burghezie, pe tărîm economic din cauza neînțelegerilor dintre capitalul industrial și proprietatea funciară aristocratică, care în Franța se ascundea îndărătul antagonismului dintre proprietatea parcellară și marea proprietate funciară și care în Anglia a izbucnit în momentul introducerii legilor cerealelor. Literatura economică engleză din această epocă amintește de perioada de Sturm und Drang pe care a cunoscut-o economia politică în Franța după moartea doctorului

¹⁾ Vezi lucrarea mea : „Zur Kritik etc.“, p. 39. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 50. — Nota trad.)

Quesnay, dar numai așa cum ultimele zile frumoase ale toamnei amintesc de primăvară. În 1830 a izbucnit criza care avea să hărăscă totul.

În Franța și în Anglia burghezia cucerise puterea politică. Din acest moment lupta de clasă ia, atît din punct de vedere practic cît și din punct de vedere teoretic, forme din ce în ce mai accentuate și mai amenințătoare. Economiei politice științifice burgheze îi bătuse ceasul. Acum nu mai era vorba de faptul dacă cutare sau cutare teoremă este adevărată, ci dacă este folositoare sau dăunătoare capitalului, dacă este comodă sau incomodă pentru capital, dacă este sau nu pe placul poliției. Locul cercetării dezinteresate a fost luat de bătăliile unor scribi năimiți, locul cercetării științifice obiective a fost luat de conștiința încărcată și de reaua-credință a apologeticii. Totuși chiar și pretențioasele tratate puse în circulație de Anti-Corn-Law League^o, în frunte cu fabricanții Cobden și Bright, prezentau, prin polemica lor împotriva aristocrației funciare, dacă nu un interes științific, cel puțin unul istoric. Dar încă de pe vremea lui sir Robert Peel și acest ultim ghimpe a fost smuls economiei politice vulgare de către legislația liberului schimb.

Revoluția din 1848 de pe continent a avut repercusiuni și asupra Angliei. Oameni care mai aspirau la un rol în știință și care doreau să fie mai mult decît simpli sofști și sicofanți ai claselor dominante căutau să pună de acord economia politică a capitalului cu revendicările proletariatului, care acum nu mai puteau fi ignorate. De aici acest sincretism searbăd, reprezentat cum nu se poate mai bine de John Stuart Mill. Este un faliment al economiei politice „burgheze”, pe care marele savant și critic rus N. Cernișevski l-a scos în evidență magistral în opera sa „Studii de economie politică după Mill”.

Prin urmare, în Germania modul de producție capitalist a ajuns la maturitate după ce în Franța și în Anglia caracterul lui antagonist se manifestase în mod zgomotos prin lupte de importanță istorică; în plus, proletariatul german avea deja o conștiință de clasă mult mai cristalizată din punct de vedere teoretic decît burghezia germană. Așadar, în momentul cînd se părea că este posibil să avem o știință burgheză a economiei politice, acest lucru a devenit din nou imposibil.

În aceste împrejurări, reprezentanții ei s-au împărțit în două tabere. Unii, oameni raționali și practici, în goană după înavuțire, s-au strîns sub steagul lui Bastiat, reprezentantul cel mai plat și deci cel mai reușit al apologeticii vulgar-economice; ceilalți, pătrunși de demnitatea profesorală a științei lor, l-au urmat

pe J. St. Mill în încercarea lui de a împăca ceea ce e de neîmpăcat. În perioada declinului economiei politice burgheze, ca și în perioada clasică, germanii au rămas niște simpli învățăcei, care nu făceau decît să admire și să imite străinătatea, niște simpli comis-voiajori ai unei mari firme străine.

Evoluția istorică specifică a societății germane a exclus deci orice dezvoltare originală a economiei politice „burgheze”, nu însă critica acesteia. În măsura în care o astfel de critică reprezintă în general o clasă, ea nu poate să reprezinte decît clasa care are misiunea istorică de a transforma radical modul de producție capitalist și de a desființa în cele din urmă clasele : cu alte cuvinte proletariatul.

Reprezentanții, instruiți și neinstruiți, ai burgheziei germane au încercat mai întii să treacă sub tăcere apariția „Capitalului”, ceea ce reușiseră să facă cu lucrările mele anterioare. De îndată ce această tactică nu a mai corespuns condițiilor vremii, ei au scris, sub pretextul de a face o critică cărții mele, o serie de indicații „Pentru calmarea conștiinței burgheze”, dar au găsit în presa muncitorească — vezi, bunăoară, articolele lui Joseph Dietzgen din „Volksstaat”¹⁰ — adversari superiori, cărora le-au rămas datori cu răspunsul pînă în ziua de azi¹⁾.

O excelentă traducere în limba rusă a „Capitalului” a apărut în primăvara anului 1872 la Petersburg. Ediția, avînd un tiraj de 3 000 de exemplare, este acum aproape epuizată. Încă în 1871, d-l N. Sieber (Зибер), profesor de economie politică la Universitatea din Kiev, a demonstrat în lucrarea sa : „Теория Цѣнности и капитала, Д. Рикардо” („Teoria valorii și a capitalului a lui D. Ricardo etc.”) că teoria valorii, a banilor și a capitalului elaborată de mine este, în liniile ei fundamentale, o dezvoltare necesară a doctrinei lui Smith-Ricardo. Ceea ce-l surprinde pe euro-

¹⁾ Flecari bilbiți ai economiei politice vulgare germane defăimează stilul și modul de expunere folosit în lucrarea mea. Nimeni nu poate să judece mai sever decît mine lipsurile literare ale „Capitalului”. Totuși, pentru edificarea și mulțumirea acestor domni și a publicului lor voi cita aici părerile criticilor englezi și ruși. Anunțînd apariția primei ediții germane, „Saturday Review”, cu totul ostilă concepțiilor mele, spunea că expunerea „conferă și chestiunilor economice cele mai aride un anumit farmec (charm)”. În numărul din 8 (20) aprilie 1872. „С.-П. Ведомости” scrie, printre altele : „Cu excepția citorva părți care tratează probleme de strictă specialitate, expunerea excelează printr-un stil accesibil, prin claritate și, în pofida înaltului nivel științific al subiectului, printr-o vioiciune neobișnuită. În această privință, autorul... nu se aseamănă nici pe departe cu majoritatea savanților germani, care... își scriu cărțile într-o limbă atît de obscură și de aridă, încît muritorilor de rînd le plesnește capul din cauza lor”. Cititorilor actualei literaturi profesionale național-liberale germane le plesnește însă cu totul altceva decît capul.

CAPITALUL¹⁾

CARTEA I

Dezvoltarea producției capitaliste

1. Despre marfa, valoarea, schimb și moneda

În societățile de astăzi, în care domnește modul de producție capitalistă, bogăția începe prin o adunătură și îngrămădire de mărfuri. Mărfurile deci din cea întâi formă a bogăției, va fi și punctul de pornire al ceretărilor noastre.

Este marfa ori ce lucru din natură materială, care pe de o parte, poate să însușească însuși, industriei, vreo trebuință a naturii ori a omului; omenești, și pe de altă parte, poate să schimbe cu un alt lucru. Putința lucrurilor de a industria, trebuințe omenești, de a celor lucruri valorează de industrie, iar puțința de a fi schimbate cu altele, de a fi valoare de schimb. Din urmăre, pentru ca un lucru să fie marfa trebuie să aibă o valoare de întrebuințare și o valoare de schimb. Așa este grâul, leul, mărta.

În adevăr, dacă am oare care cîtine de fier, ori o ciuhă de grîul, șapte pîlăi, pot, ori să mă îndestulez cu la trebuințele mele de hrană și această puțință de grîul valorează de întrebuințare ce o are, ori să ies cu el în piață și să mă schimb pe lucruri de care am trebuință, pe o păreche de haine, pe o cizme ori pe o îmbrăcăminte; această puțință a grîului de a fi schimbat pe alte lucruri îi dă valoarea de schimb care o are.

Putința mărfurilor de a industria, trebuințe omenești, adică valoarea lor de întrebuințare atîrnă numai de însușirile acestor mărfuri. Dar să se știe încă pe samă dacă ele sînt dobîndite ori nu prin muncă omenească. Urmează din aceasta că omul nu poate schimba după plac valoarea de întrebuințare a mărfurilor, de oare ce nu le poate schimba însușirile lor, iar pe de

altă parte, că ori ce marfa are aceeași valoare de întrebuințare, fie că este dobîndită prin muncă omului, fie că el o găsește de-a gata în lume. Așa o păreche de cizme, ar avea tot aceeași valoare de întrebuințare dacă ar cădea gata din cer, ori dacă s'ar lucra la mărșină în citeva cîșuși, ori dacă ar fi lucrate cu mîna în citeva zile. Ne putem încredința încă bine încă că valoarea de întrebuințare a lucrurilor nu atîrnă de la muncă omenească, dacă ne gîndim că sînt lucruri fără carel omul n'ar putea trăi, pe care le întrebuințăm în fiecare minut și care totuși nu costă cît de puțină muncă omenească: așa este apa, aerul și altele. Apoi din potrivă, sînt alte lucruri, care deși costă foarte multă muncă omenească, totuși nîbre așa înare valoare de întrebuințare: așa este diamantul de care omul nu are trebuință numai de cît și care totuși costă multă muncă omenească pentru a-l avea!

Din cele spuse pînă aci, ținem că valoarea de întrebuințare a lucrurilor, atîrnă numai de însușirile lor, și nu este în nici o legătură, cu mărimea muncii omenești ce s'a cheltuit pentru a produce aceste lucruri.

Am spus că valoarea de întrebuințare a lucrurilor, atîrnă de însușirile lor; aceste însușiri fiind așezate la toate lucrurile, urmează că și valoarea de întrebuințare să deosebească de la un lucru la altul. Cu dreptul ne putem întreba, cum se face atunci a încredințarea, care se deosebește așa de mult pînă la mărta lor de întrebuințare, se schimbă cu toate acestea între ele în niște cîtimiti anume. Săch, cu alte cuvinte, de ce, dacă nu egi în piață cu o ciuhă de grîul, la Dorobosni ori la Săpina, în România cu și în Franța, acuma cu și peste cîțiva ani ten unii deosebiri, nu vom putea cîmpăta pe el nici mai mult, nici mai puțin, de cît ori numai un fînd de haine, ori numai o sădă părechi de cizme, etc.?

Este învederat că un om cînd dă în schimb o marfa pentru alta, el socotește că cele două mărfuri sînt de o potrivă dintr'un oare-care punct de vedere, și se găsește în amîndouă ceea ce aceluși mărime, și că tot alta de mult în unul ca și în cel-alt. El bine ce este acel ceva?

Negețăm că nu poate fi o însușire fizică ori o calitate greutății, culoare, formă a cărei în schimb nu se ține seama de aceasta. Să fie oare valoarea de întrebuințare?

¹⁾ Prezentat după „Das Capital“, scris de și comentat de economistul Karl Marx, care a scris asupra două țări în Europa: capitalul, înțelegînd războiul mondial în care muncitorii sînt țărani de capitaliști a societății și proprietatea individuală a celei de omni și a individului adică prin dorința timpului omenești și schimbilor. Această scriere este împărțită în două părți și cuprinde patru cărți. Cea întâi care se învîrtește de douăzeci de ani, a fost tradusă în mai multe limbi și a fost primită și în țara noastră. Cartea II. Creația capitalului și Cartea III. Interzicerea lucrului care se face în viața omului dintr-un altă parte, care sînt în vînt în țările lui Marx și pe care sînt în vînt de către Engels în Cartea IV. Teoria lucrului. Marx a a scris de cel în prezent.

peanul occidental cînd citește această carte valoroasă este faptul că autorul ei se menține în mod consecvent pe poziții pur teoretice.

Metoda folosită în „Capitalul” a fost prea puțin înțeleasă, dovadă părerile contradictorii exprimate asupra ei.

Astfel, „Revue Positiviste”¹¹ din Paris îmi reproșează, pe de o parte, că tratez economia politică în mod metafizic, iar pe de altă parte — ghiciți ce! — că mă limitez la o simplă disecație critică a ceea ce e dat, în loc să dau rețete (comtiste?) pentru bucătăria ordinară a viitorului. În ceea ce privește reproșul de tratare metafizică, profesorul Ziber face următoarea remarcă :

„În ceea ce privește teoria propriu-zisă, metoda lui Marx este metoda deductivă a întregii școli engleze, metodă ale cărei avantaje și dezavantaje sînt comune celor mai mari economiști teoreticieni”¹².

D-l M. Block — „Les Théoreticiens du Socialisme en Allemagne. Extrait du «Journal des Economistes», juillet et août 1872” — descoperă că metoda mea este analitică și spune printre altele :

„Par cet ouvrage M. Marx se classe parmi les esprits analytiques les plus éminent”^{*}.

Recenzenții germani țipă, firește, că e sofistică hegeliană „Вестник Европы” din Petersburg, într-un articol consacrat exclusiv metodei folosite în „Capitalul” (numărul din mai 1872, p. 427—436)¹³, apreciază că metoda mea de cercetare este riguros realistă, dar că metoda de expunere este, din nefericire, dialectic-germană. El spune :

„La prima vedere, dacă ar fi să judecăm după forma exterioară a expunerii, Marx este cel mai mare filozof idealist, și anume în sensul german, adică în sensul rău al cuvîntului. În fapt însă el este infinit mai realist decît toți predecesorii săi în domeniul criticii economice... El nu poate fi considerat în nici un caz idealist”.

Cel mai bun răspuns pe care-l pot da autorului sînt cîteva extrase din propria sa critică, care, în plus, ar putea să-i intereseze pe unii dintre cititorii mei cărora originalul rus le este inaccesibil.

După ce dă un citat din prefața mea la „Contribuții la critica economiei politice”, Berlin 1859, p. IV—VII¹⁴, în care am expus baza materialistă a metodei mele, autorul continuă :

„Pentru Marx important este un singur lucru : să descopere legea fenomenelor pe care le cercetează. Dar pe el îl interesează nu numai legea care

---

* „Această lucrare îl situează pe d-l Marx printre cei mai eminenți gînditori cu spirit analitic”. — Nota trad.

guvernează aceste fenomene atîta timp cit ele au o formă anumită și se află într-o corelație pe care el o observă într-o perioadă dată. Pe el îl interesează în primul rînd legea schimbării lor, a dezvoltării lor, adică trecerea dintr-o formă în alta, dintr-un sistem de corelații în altul. Din momentul în care a descoperit această lege, el analizează amănunțit efectele prin care aceasta se manifestă în viața socială... Așadar Marx se preocupă de un singur lucru: să demonstreze, printr-o riguroasă analiză științifică, necesitatea unor anumite sisteme de relații sociale și să constate în mod cît mai exact cu putință faptele care-i servesc drept puncte de plecare și puncte de sprijin. Este absolut suficient dacă, o dată cu necesitatea ordinii actuale, el demonstrează și necesitatea unei alte ordini, precum și inevitabilitatea trecerii de la prima la cea de-a doua, indiferent dacă oamenii cred sau nu cred acest lucru, dacă sînt sau nu sînt conștienți de acest lucru. Pentru Marx mișcarea socială este un proces istoric-natural, guvernat de legi care nu numai că sînt independente de voința, de conștiința și de intențiile oamenilor, ci chiar determină voința, conștiința și intențiile oamenilor... Dacă elementul conștient joacă în istoria culturii un rol atît de subordonat, se înțelege de la sine că critica, al cărei obiect îl constituie însăși cultura, poate mai puțin decît orice altceva să aibă la bază o formă a conștiinței sau un rezultat al ei. Aceasta înseamnă că nu ideea, ci numai fenomenul exterior poate să-i servească drept punct de plecare. Critica va compara și va confrunta un fapt nu cu ideea, ci cu alt fapt. Pentru ea important este numai ca ambele fapte să fie analizate cu maximum de precizie posibilă și ca ele să constituie într-adevăr unul față de celălalt trepte diferite de dezvoltare; în primul rînd este important să se analizeze cu aceeași precizie ordinea, succesiunea și conexiunea acestor trepte de dezvoltare. Dar, se va spune, legile generale ale vieții economice sînt aceleași, indiferent dacă sînt aplicate la prezent sau la trecut. Tocmai acest lucru este contestat de Marx. El consideră că asemenea legi abstracte nu există... Dimpotrivă, după părerea lui, fiecare perioadă istorică are legile ei proprii... Dar de îndată ce viața a depășit o perioadă de dezvoltare dată, de îndată ce ea a trecut dintr-un stadiu dat într-altul, ea începe să fie guvernată de alte legi. Într-un cuvînt, viața economică prezintă, în acest caz, un fenomen absolut analog celor pe care le întîlnim în categorii de fenomene ale biologiei... Vechii economiști își făceau o idee greșită despre natura legilor economice atunci cînd le asemuiau cu legile fizicii și ale chimiei... O analiză mai profundă a fenomenelor a dovedit că organismele sociale se deosebesc unele de altele tot atît de profund cum se deosebesc organismele vegetale de cele animale... Mai mult, dată fiind structura diferită a acestor organisme sociale, caracterul eterogen al organelor lor, deosebirea în ceea ce privește condițiile în care aceste organisme trebuie să funcționeze etc., unul și același fenomen se supune unor legi absolut diferite. Marx contestă, de pildă, că legea populației este aceeași în toate timpurile și în toate locurile. Dimpotrivă, el afirmă că fiecare treaptă de dezvoltare își are o lege a populației propriie... În funcție de deosebirile între nivelurile de dezvoltare ale forței productive se schimbă relațiile și legile care o guvernează. Propunîndu-și, așadar, să analizeze și să explice din acest punct de vedere orînduirea economică capitalistă, Marx nu face decît să formuleze în mod strict științific țelul pe care trebuie să-l urmărească orice analiză riguroasă a vieții economice... Valoarea științifică a unei astfel de cercetări constă în explicarea legilor speciale care guvernează nașterea, existența, dezvoltarea și moartea unui organism social dat și înlocuirea lui cu un altul superior. Iar lucrarea lui Marx are într-adevăr o asemenea valoare“.

Prezentînd atît de exact ceea ce el numește metoda mea și atît de binevoitor felul cum eu o aplic, ce altceva prezintă autorul dacă nu metoda dialectică ?

Firește, metoda de expunere trebuie să se deosebească, formal, de metoda de cercetare. Cercetarea trebuie să-și însușească materialul în amănunt, să analizeze diferitele lui forme de dezvoltare și să descopere legătura lor internă. Abia după ce această muncă a fost încheiată, mișcarea reală poate fi descrisă în mod corespunzător. Dacă acest lucru reușește și viața materialului își găsește o reflectare ideală, ar putea să pară că avem de-a face cu o construcție apriorică.

Metoda mea dialectică este — în ceea ce privește baza ei — nu numai diferită de cea a lui Hegel, ci este exact opusul ei. Pentru Hegel, procesul gîndirii, pe care, sub denumirea de idee, el îl transformă chiar într-un subiect de sine stătător, este demiurgul realului, care nu constituie decît forma de manifestare exterioară a acestuia. La mine, dimpotrivă, idealul nu este nimic altceva decît materialul transpus și tradus în capul omului.

Latura mistificatoare a dialecticii hegeliene am criticat-o acum aproape 30 de ani, într-o vreme cînd aceasta era încă la modă. Dar tocmai în timp ce lucram la primul volum al „Capitalului”, epigonii¹⁵ țifnoși, aroganți și mediocri, care dau astăzi tonul în lumea cultă a Germaniei, și-au luat obiceiul de a-l trata pe Hegel așa cum pe vremea lui Lessing bunul Moses Mendelssohn l-a tratat pe Spinoza, și anume ca pe un „ciine mort”. De aceea m-am declarat deschis discipol al acestui mare gînditor și, în capitolul despre teoria valorii, am cochetat chiar, pe alocuri, cu modul de exprimare specific lui Hegel. Mistificarea dialecticii de către Hegel n-a împiedicat totuși ca el să fie acela care să facă pentru prima oară o expunere atotcuprinzătoare și conștientă a formelor ei generale de mișcare. La Hegel dialectica este așezată pe cap. Ea trebuie așezată pe picioare, pentru a descoperi sub învelișul mistic simburile rațional.

În forma ei mistificată, dialectica a devenit o modă în Germania, deoarece se părea că ea proslăvește starea de lucruri existentă. În forma ei rațională, dialectica inspiră burgheziei și ideologilor ei doctrinari indignare și oroare, pentru că în înțelegerea pozitivă a realității existente ea include totodată înțelegerea negării acestei realități, a pieirii ei necesare, pentru că ea privește fiecare formă realizată în mișcare, adică și sub aspectul ei trecător, pentru că nimic nu-i poate impune, pentru că prin esență ea este critică și revoluționară.

Mișcarea plină de contradicții a societății capitaliste este simțită de burghezul practic în modul cel mai palpabil prin oscilațiile ciclului periodic pe care-l parcurge industria modernă, oscilații al căror punct culminant este criza generală. Deși se mai află încă în stadiu incipient, criza se apropie din nou, și prin vastitatea cîmpului ei de acțiune, ca și prin intensitatea efectelor sale, ea va băga dialectica chiar și în capetele norocoșilor profitori ai sfîntului imperiu germano-prusian de dată recentă.

Londra, 24 ianuarie 1873.

Karl Marx

London 19 Mars 1872.

Au citoyen Maurice La Châtre

Cher citoyen,

J'approuve à votre idée de publier la traduction de *Das Kapital* en livraisons périodiques. Sous cette forme l'ouvrage sera plus accessible à la classe ouvrière et pour moi cette considération l'emporte sur toute autre.

Voilà le beau côté de cette médaille, mais en voici le revers: la méthode d'analyse que j'ai employé et qui n'avait pas encore été appliquée aux sujets économiques, rend assez ardue la lecture des premiers chapitres, et il est à craindre que le public français toujours impatient de conclure, averti de connaître le rapport des principes généraux avec les questions immédiates qui le passionnent, ne se rebute parce qu'il n'aura pu tout d'abord passer outre.

C'est là un désavantage contre lequel je ne puis rien si ce n'est toutefois prévenir et prémunir les lecteurs soucieux de vérité. Il n'y a pas de route royale pour la science et ceux qui seulement ont chance d'arriver à ses sommets lumineux qui ne craignent pas de se fatiguer à gravir ses sentiers escarpés.

Recevez, cher citoyen, l'assurance de mes
sentiments dévoués.

Karl Marx.

Prefață și postfață la ediția franceză

Londra, 18 martie 1872

Către cetățeanul Maurice La Châtre

Stimate cetățean !

Sînt de acord cu ideea d-voastră de a publica traducerea „Capitalului” în fascicule periodice. În această formă lucrarea va fi mai accesibilă clasei muncitoare, și pentru mine acest considerent este mai important decît oricare altul.

Acesta este un aspect, dar există și un altul : metoda de cercetare pe care am folosit-o eu și care nu a fost încă aplicată la problemele economice face ca lectura primelor capitole să fie destul de anevoioasă. Există primejdia ca publicul francez, întotdeauna nerăbdător să ajungă la concluzia finală și dornic să cunoască legătura dintre principiile generale și problemele care îl preocupă direct, să piardă interesul pentru această carte dacă, începînd s-o citească, nu va putea să continue lectura pînă la capăt.

Tot ce pot să fac este să atrag atenția de la bun început cititorilor dornici de adevăr asupra acestui neajuns. Drumul spre știință nu este pietruit, și numai cei care nu se sperie de osteneala urcușului pe cărările ei abrupte pot nădăjdui că vor ajunge pe culmile ei luminoase. Primiți stimate cetățean, asigurarea devotamentului meu.

Karl Marx

Către cititori

D-l J. Roy și-a propus să dea o traducere cît se poate de exactă, chiar textuală ; el și-a îndeplinit sarcina cu scrupulozitate. Dar tocmai această scrupulozitate exagerată m-a obligat să fac

modificări redacționale pentru a face lucrarea mai accesibilă cititorului. Aceste modificări făcute de la o zi la alta, întrucît cartea a apărut în fascicule, nu au fost făcute cu aceeași grijă, din care cauză stilul nu este unitar.

După ce am început această muncă de revizuire, m-am văzut în situația de a face același lucru și în textul de bază al originalului (ediția a doua germană), pentru a simplifica unele pasaje, a completa altele, a da materiale istorice sau statistice suplimentare, a adăuga anumite observații critice etc. Oricare ar fi deci lipsurile de ordin literar ale acestei ediții franceze, ea posedă o valoare științifică independentă de original și ar trebui consultată chiar și de către cititorii care cunosc limba germană.

Mai jos sînt reproduse pasajele din postfața la ediția a doua germană care se referă la dezvoltarea economiei politice în Germania și la metoda folosită în această lucrare *.

Karl Marx

Londra, 28 aprilie 1875

Prefață la ediția a treia

Lui Marx nu i-a fost dat să pregătească el însuși pentru tipar această a treia ediție. Genialul gânditor, în fața măreției căruia se înclină astăzi și adversarii săi, a încetat din viață la 14 martie 1883.

Mie, care am pierdut în persoana lui Marx pe omul care timp de patruzeci de ani mi-a fost prietenul cel mai bun și cel mai devotat, un prieten căruia îi datorez mai mult decât se poate exprima în cuvinte, mie îmi revine acum sarcina de a mă îngriji de pregătirea pentru tipar atât a acestei a treia ediții a volumului întâi, cât și a volumului al doilea, rămas de la Marx în manuscris. Sînt dator să arăt aici cititorului cum mi-am îndeplinit prima parte a acestei sarcini.

Inițial Marx și-a propus să redacteze din nou cea mai mare parte din volumul întâi, să formuleze cu mai multă precizie anumite teze teoretice, să adauge altele noi, să completeze materialul istoric și statistic cu datele cele mai recente. Dar boala și faptul că a trebuit să termine de redactat volumul al doilea l-au silit să renunțe la această intenție. El s-a limitat deci la modificări strict necesare și la introducerea completărilor făcute în ediția franceză („Le Capital. Par Karl Marx”, Paris, Lachâtre 1873) care apăruse între timp.

Printre hîrțile rămase de la Marx s-a găsit și un exemplar german al „Capitalului”, conținînd pe alocuri corectări și referiri la ediția franceză; s-a găsit de asemenea un exemplar francez în care el însemnase foarte precis pasajele ce urmau să fie folosite în noua ediție. Aceste modificări și adăugiri se limitează, cu puține excepții, la ultima parte a cărții, la secțiunea „procesul de acumulare a capitalului”. Față de textul inițial, textul acestei secțiuni a suferit cele mai puține schimbări, în timp ce secțiunile celelalte au fost redactate din nou. În această secțiune stilul era deci mai viu, mai unitar, dar totodată mai puțin îngrijit, presărat

cu anglicisme, pe alocuri neclar; expunerea avea unele lacune, întrucît anumite momente importante erau doar schițate.

În ceea ce privește stilul, Marx însuși a revizuit temeinic mai multe subcapitole, arătîndu-mi prin aceasta, ca și prin numeroase indicații verbale, în ce măsură pot fi înlăturați termenii tehnici englezești și alte anglicisme. Marx ar mai fi redactat, desigur, adăugirile și completările și ar fi înlocuit franceza curgătoare cu germana lui concisă. Eu însă a trebuit să mă limitez la inserarea lor, ținînd seama, pe cît posibil, de textul inițial.

Așadar, în această a treia ediție nu am schimbat nici un cuvînt fără a fi pe deplin convins că autorul însuși ar fi făcut-o. Eu nici nu m-aș fi gîndit să introduc în „Capitalul” jargonul curent folosit de economiștii germani, această limbă păsărească în care, de pildă, acela care în schimbul unei sume de bani primește munca altora se numește *Arbeitgeber* [cel care dă de lucru], iar cel căruia în schimbul unui salariu i se ia munca — *Arbeitnehmer* [cel care primește de lucru]. Și în limba franceză cuvîntul travail se folosește în viața de toate zilele în sensul de „ocupație”. Dar francezii ar socoti, pe bună dreptate, nebun pe economistul care l-ar numi pe capitalist *donneur de travail*, iar pe muncitor *receveur de travail*.

De asemenea, nu mi-am permis să reduc unitățile bănești, unitățile de măsură și de greutate engleze, folosite pretutindeni de Marx, în text, la noile lor echivalente germane. La data cînd a apărut prima ediție, în Germania existau atîtea feluri de măsuri și greutatea cîte zile sînt într-un an. În plus existau două feluri de mărci (marca Reichului circula atunci doar în capul lui Soetbeer, care o inventase pe la sfîrșitul deceniului al 4-lea), două feluri de guldeni și cel puțin trei feluri de taleri, dintre care unul avea ca unitate „noua două treime”¹⁶. În domeniul științelor naturii domnea sistemul metric, pe piața mondială se foloseau măsurile și greutatea engleze. În aceste condiții, folosirea unităților de măsură engleze era cu totul firească într-o lucrare al cărei autor fusese nevoit să ia datele factice aproape exclusiv din domeniul relațiilor existente în industria engleză. Acest considerent este valabil și astăzi, cu atît mai mult cu cît pe piața mondială aceste relații aproape nu s-au schimbat, iar în ramurile hotărîtoare ale industriei — siderurgică și a bumbacului — se folosește și în prezent, în mod aproape exclusiv, sistemul englez de măsuri și greutatea.

În încheiere, cîteva cuvinte despre modul de a cita al lui Marx, care nu prea a fost înțeles. Atunci cînd e vorba pur și simplu de indicarea sau de relatarea unor fapte, citatele, de pildă

cele din Cărțile Albastre engleze, sînt, bineînțeles, simple referiri la documente. Altfel stau însă lucrurile atunci cînd el citează concepțiile teoretice ale altor economiști. În asemenea cazuri, citatul trebuie să stabilească numai unde, cînd și de către cine a fost exprimată pentru prima oară în mod clar o idee care reprezintă o anumită treaptă în dezvoltarea doctrinelor economice. Se urmărește un singur lucru: să se arate că concepția economică respectivă prezintă importanță pentru istoria științei, că ea este expresia teoretică, mai mult sau mai puțin adecvată, a situației economice din epoca dată. Nu are nici o importanță dacă din punctul de vedere al autorului, această idee are o valoare absolută sau una relativă sau prezintă pentru el un interes istoric. Așadar, aceste citate constituie doar un comentariu folosit în permanență la textul împrumutat din istoria științelor economice, menit să stabilească datele și autorii principalelor realizări în domeniul teoriei economice. Acest lucru este foarte necesar pentru o știință ai cărei istoriografi nu s-au distins pînă acum decît printr-o ignoranță tendențioasă de carieriști. Așa se explică de ce, în conformitate cu cele spuse în postfața la ediția a doua, Marx îi citează numai în mod cu totul excepțional pe economiștii germani.

Nădăjduiesc că volumul al doilea va putea să vadă lumina tiparului în cursul anului 1884.

Londra, 7 noiembrie 1883

Friedrich Engels

Prefață la ediția engleză

Este de prisos să demonstrăm necesitatea publicării unei ediții engleze a „Capitalului”. Dimpotrivă, s-ar cuveni să se explice de ce această ediție engleză a fost aminată pînă acum în pofida faptului că de cîțiva ani încoace teoriile expuse în această carte au fost în mod continuu discutate, atacate și apărate, explicate și denaturate în presa periodică și în literatura curentă atît din Anglia cît și din America.

Cînd, la scurt timp după moartea autorului, în 1883, necesitatea unei ediții engleze a acestei opere a devenit evidentă, d-l Samuel Moore, un vechi prieten al lui Marx și al autorului acestor rînduri, familiarizat cu conținutul cărții poate mai bine decît oricare altul, s-a oferit să efectueze traducerea, pe care executorii testamentari literari ai lui Marx țineau să o prezinte publicului. S-a stabilit ca eu să confrunt manuscrisul cu originalul și să propun modificările pe care le consider necesare. Ocupațiile profesionale însă l-au împiedicat pe d-l Moore să termine traducerea atît de repede pe cît doream noi toți, așa încît am acceptat bucuroși propunerea doctorului Aveling de a prelua o parte din această muncă. În același timp, doamna Aveling, fiica cea mai mică a lui Marx s-a oferit să verifice citatele și să reconstituie textul original al numeroaselor pasaje extrase din lucrările unor autori englezi și din Cărțile Albastre, pasaje traduse de Marx în limba germană. Cu unele excepții, inevitabile, lucrul acesta s-a făcut.

Doctorul Aveling a tradus următoarele părți: 1. Capitolele X (Ziua de muncă) și XI (Rata și masa plusvalorii); 2. secțiunea VI-a (Salariul, capitolele XIX—XXII); 3. din capitolul XXIV, paragraful 4 (Împrejurări care etc.) pînă la sfîrșitul cărții, cuprinzînd ultima parte a capitolului XXIV, capitolul XXV și întreaga secțiune a VIII-a (capitolele XXVI pînă la XXXIII); 4. cele două prefețe ale autorului¹⁷. Restul cărții a fost tradus de d-l Moore. În timp ce fiecare traducător poartă răspunderea numai pentru partea

pe care a tradus-o, mie îmi revine răspunderea pentru întreaga lucrare.

Ediția a treia germană, care a stat la baza traducerii noastre, a fost pregătită de mine în 1883. La întocmirea ei am folosit unele note lăsate de autor, în care sînt indicate pasajele din ediția a doua care urmau să fie înlocuite cu pasaje corespunzătoare din textul francez publicat în 1871¹⁾. În felul acesta, modificările făcute în textul ediției a doua concordă în general cu modificările pe care Marx le-a recomandat, într-o serie de indicații scrise de mîna lui, pentru o traducere engleză plănuită acum zece ani în America, dar la care s-a renunțat ulterior deoarece, și acesta a fost motivul principal, nu s-a găsit un traducător corespunzător. Acest manuscris ne-a fost pus la dispoziție de vechiul nostru prieten d-l F. A. Sorge din Hoboken, statul New Jersey. El indică și alte cîteva inserări din ediția franceză; cum însă acest manuscris este mult anterior ultimelor indicații date de Marx pentru ediția a treia, am considerat că nu am dreptul să-l folosesc decît în mod excepțional, îndeosebi în cazurile cînd ne ajută să învingem unele dificultăți. De asemenea, în majoritatea pasajelor dificile, textul francez ne-a ajutat să stabilim ce anume era gata să sacrifice autorul însuși, acolo unde la traducere era nevoie să se sacrifice, unele pasaje din textul original care prezentau importanță.

Există totuși o dificultate de care nu l-am putut cruța pe cititor. Este vorba de folosirea unor expresii într-un sens diferit nu numai de cel curent, ci și de sensul obișnuit în economia politică. Acest lucru n-a putut fi evitat. Orice concepție nouă într-o știință implică o revoluție în termenii tehnici ai științei respective. Dovada cea mai bună în această privință o oferă chimia, unde întreaga terminologie se modifică în mod radical aproximativ la fiecare douăzeci de ani și unde cu greu putem găsi o combinație organică care să nu fi avut o serie întreagă de denumiri diferite. Economia politică s-a mulțumit, în general, să preia expresiile din viața comercială și industrială și să opereze cu ele, pierzînd complet din vedere faptul că în felul acesta ea se limita la sfera îngustă a ideilor exprimate de acești termeni. Astfel, nici chiar reprezentanții economiei politice clasice, deși știau foarte bine că atît profitul cît și renta nu sînt decît subdiviziuni, porțiuni ale acelei părți neplătite a produsului pe care muncitorul trebuie să o livreze patronului său (primul apropiator al ei, dar nu posesorul ei ultim,

¹⁾ „Le Capital. Par Karl Marx”. Traducere de d-l M. J. Roy, revizuită în întregime de autor. Paris, Lachâtre. Această traducere conține, în special în ultima parte a cărții, modificări și adăugiri însemnate față de textul celei de-a doua ediții germane.

exclusiv), nu au depășit, totuși, noțiunile obișnuite de profit și rentă, nu au analizat niciodată în ansamblu, ca un tot unitar, această parte neplătită a produsului (pe care Marx o numește plusprodus) și nu au ajuns deci niciodată să înțeleagă în mod clar nici originea ei, nici natura ei și nici legile care reglementează repartiția ulterioară a valorii ei. De asemenea, orice activitate productivă, cu excepția agriculturii și a meseriilor, este înglobată, fără să se facă vreo distincție, în termenul manufactură, ștergându-se astfel deosebirea dintre două perioade mari și radical diferite ale istoriei economice: perioada manufacturii propriu-zise, bazată pe diviziunea muncii manuale, și perioada industriei moderne, bazată pe folosirea mașinilor. Este însă de la sine înțeles că o teorie care consideră producția capitalistă modernă o etapă trecătoare în istoria economică a omenirii trebuie să folosească o terminologie deosebită de cea curentă a autorilor care consideră această formă de producție ca fiind veșnică și definitivă.

N-ar fi, poate, de prisos, să spunem câteva cuvinte despre metoda de a cita a autorului. În majoritatea cazurilor citatele servesc, așa cum se obișnuiește, ca material documentar în sprijinul afirmațiilor făcute în text. În multe cazuri însă se citează pasaje din lucrările unor economiști cu scopul de a se arăta când, unde și cine a exprimat pentru prima oară în mod clar o anumită teză. Astfel se procedează atunci când teza citată prezintă importanță ca expresie mai mult sau mai puțin adecvată a condițiilor producției sociale și ale schimbului, dominante într-o epocă sau alta. În asemenea cazuri citatul se dă cu totul independent de faptul că Marx împărtășește sau nu concepția respectivă sau de faptul că ea este general valabilă. Aceste citate completează prin urmare textul ca un comentariu curent luat din istoria științei.

Traducerea noastră cuprinde numai primul volum al lucrării lui Marx. Dar acest volum constituie în mare măsură un tot și a fost considerat timp de douăzeci de ani ca o lucrare de sine stătătoare. Volumul al doilea, pe care l-am publicat în 1885 în limba germană, este, fără îndoială, incomplet fără volumul al treilea, care nu poate fi publicat înainte de sfârșitul anului 1887. Când va apărea originalul german al volumului al treilea, va fi oportun să ne gândim la pregătirea unei ediții engleze a celor două volume.

„Capitalul” este numit adesea pe continent „biblia clasei muncitoare”. Nimeni dintre cei care cunosc mișcarea muncitorească nu va nega că pe zi ce trece concluziile trase în această lucrare

devin într-o măsură tot mai mare principiile de bază ale marii mișcări a clasei muncitoare, nu numai în Germania și în Elveția, dar și în Franța, în Olanda, în Belgia, în America și chiar în Italia și în Spania, că pretutindeni clasa muncitoare recunoaște tot mai mult în aceste concluzii expresia cea mai adecvată a situației și aspirațiilor ei. Și în Anglia teoriile lui Marx exercită chiar în momentul de față o puternică influență asupra mișcării socialiste, care se răspindește în rândurile persoanelor „culte” nu în mai mică măsură decât în rândurile clasei muncitoare. Dar aceasta nu este totul. Se apropie cu repeziciune timpul când o analiză temeinică a situației economice a Angliei se va impune ca o necesitate națională imperioasă. Dezvoltarea sistemului industrial al Angliei, care nu este posibil fără o extindere permanentă și rapidă a producției și, prin urmare, a piețelor de desfacere, a ajuns la un punct mort. Liberul schimb și-a epuizat resursele; însuși Manchesterul se îndoiește de această evanghelie economică a sa de odinioară¹⁾. Industria din alte țări, care se dezvoltă în ritm rapid, sfidează pretutindeni producția engleză, și nu numai pe piețe apărate de taxele vamale protecționiste, dar și pe piețele neutre și chiar de această parte a Canalului Mîneicii. În timp ce forțele productive cresc în progresie geometrică, piețele se extind în cel mai bun caz în progresie aritmetică. Ciclul decenal de stagnare, prosperitate, supraproducție și criză, care s-a repetat încontinuu din 1825 pînă în 1867, pare să se fi încheiat într-adevăr, dar numai pentru a ne arunca în mlaștina desperării unei depresiuni permanente și cronice. Mult așteptata perioadă de prosperitate nu vrea să vină; ori de cîte ori ni se pare că se întrevăd simptomele care-i vestesc apropierea, ele dispar. Între timp însă, fiecare iarnă care sosește pune din nou întrebarea: „Ce-i de făcut cu șomerii?” Dar în timp ce numărul șomerilor crește cu fiecare an, nimeni nu poate răspunde la această întrebare; și noi aproape că putem să calculăm momentul cînd șomerii își vor pierde răbdarea și își vor lua soarta în propriile lor mîini. Într-un asemenea moment trebuie desigur ascultată vocea unui om a cărui teorie este rezultatul unui studiu de o viață întreagă al istoriei economice și al situației

¹⁾ La adunarea trimestrială a Camerei de comerț din Manchester, care a avut loc astăzi după-amiază, s-au purtat discuții aprinse în problema liberului schimb. S-a propus următoarea rezoluție: „După 40 de ani de așteptări zadarnice ca și alte națiuni să urmeze exemplul Angliei și să adopte liberul schimb, Camera consideră că a sosit timpul să-și revizuiască punctul de vedere”. Rezoluția a fost respinsă cu o majoritate de un singur vot, proporția fiind de 21 de voturi pentru și 22 de voturi contra. („Evening Standard”, 1 noiembrie 1886.)

economice a Angliei și care pe această bază a ajuns la concluzia că, cel puțin în Europa, Anglia este singura țară în care revoluția socială inevitabilă ar putea fi înfăptuită în întregime prin mijloace pașnice și legale. Desigur că el nu a uitat niciodată să adauge că nu se așteaptă ca clasele dominante din Anglia să se supună acestei revoluții pașnice și legale fără „proslavery rebellion”¹⁸.

5 noiembrie 1886

Friedrich Engels

Prefață la ediția a patra

Pentru ediția a patra am considerat necesar să fac o redactare pe cât posibil definitivă a textului și a notelor. Voi arăta, pe scurt, în ce fel mi-am îndeplinit această sarcină.

Confruntînd din nou ediția franceză și notele scrise de mîna lui Marx, am inclus în textul german cîteva adaosuri din ediția franceză. Ele se află în paginile : 80 (ediția a 3-a, p. 88) [volumul de față, p. 129—130], 458—460 (ed. a 3-a, p. 509—510) [volumul de față p. 500—503] 547—551 (ed. a 3-a, p. 600) [volumul de față, p. 594—597], 591—593 (ed. a 3-a, p. 644) [volumul de față, p. 636—638] și 596 (ed. a 3-a, p. 648) [volumul de față, p. 660] în nota 79. De asemenea am introdus în text, după exemplul ediției franceze și al celei engleze, nota amplă cu privire la muncitorii minieri (ediția a 3-a, p. 509—515, ediția a 4-a, p. 461—467) [volumul de față, p. 502—508]. Celelalte mici modificări sînt de natură pur tehnică.

În afară de aceasta am adăugat cîteva note suplimentare explicative, și anume acolo unde, după părerea mea, condițiile istorice schimbate impuneau acest lucru. Toate notele suplimentare sînt date în paranteze drepte și semnate cu inițialele mele sau cu literele „D.H.” *

Ediția engleză, apărută între timp, a făcut necesară o revizuire integrală a numeroaselor citate. În acest scop, fiica cea mai mică a lui Marx, Eleanor, a preluat munca anevoioasă de a confrunța cu originalele toate pasajele citate, astfel că în ediția engleză citatele din surse englezești, care sînt cele mai numeroase, nu au fost retraduse din limba germană, ci redată în forma lor originală engleză. Se impunea deci ca la pregătirea ediției a patra să consult aceste texte originale. Cu acest prilej au ieșit la iveală unele mici inexactități : erori de trimitere, datorită fie transcrierii greșite din manuscris, fie greșelilor de tipar cumulate din cele trei ediții ;

---

* În volumul de față toate aceste note sînt puse între acolade și sînt semnate cu inițialele F.E. — *Nota red.*

ghilimele și puncte de suspensie greșit plasate, lucru inevitabil la un număr atât de mare de citate din caietele cu extrase. Ici-colo, cite un cuvânt din citate tradus în mod mai puțin fericit. Unele pasaje citate din vechile caiete întocmite de Marx pe când se afla la Paris, între anii 1843—1845, când el nu știa încă englezește și-i citea pe economiștii englezi în traducere franceză în care dubla traducere produsese ușoare schimbări de nuanță, ca, de pildă, la Steuart, Ure ș.a.; aici trebuia deci folosit textul englez. Și alte mici inexactități și inadvertențe asemănătoare. Cine va compara însă ediția a patra cu cele anterioare se va convinge că în tot acest proces anevoios de revizuire cartea nu a suferit nici un fel de schimbare demnă de menționat. Un singur citat nu a putut fi găsit, acela din Richard Jones (ediția a 4-a, p. 562, nota 47) [volumul de față, p. ...]; Marx a greșit, probabil, la transcrierea titlului cărții¹⁹. Toate celelalte citate își păstrează întreaga lor putere probatorie sau chiar o întăresc în forma lor actuală exactă.

Aici însă sînt obligat să revin la o poveste veche.

Cunosc un singur caz în care a fost pusă la îndoială exactitatea unui citat reprodus de Marx. Și intrucît incidentul a provocat discuții care au continuat și după moartea lui Marx, nu pot să-l trec cu vederea aici²⁰.

În „Concordia” din Berlin, organul uniunii fabricanților germani, a apărut la 7 martie 1872 un articol anonim, intitulat: „Cum citează Karl Marx”. În acest articol se afirma, cu un exces de indignare morală și expresii neparlamentare, că citatul din discursul la buget rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863 (reprodus în Manifestul constitutiv din 1864 al Asociației Internaționale a Muncitorilor și în „Capitalul”, vol. I, p. 617, ed. a patra; p. 671, ed. a treia [volumul de față, p. 660—661]) este falsificat și că nici un cuvânt din fraza: „Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute” nu figurează în darea de seamă stenografică (cvasioficială) din Hansard. „Această frază nu se găsește însă nicăieri nici în discursul lui Gladstone. Gladstone a spus exact contrarul”. (Și mai departe cu litere aldine): „Atît din punct de vedere formal, cît și în fond, Marx a născocit această frază!”.

Marx, căruia i s-a trimis în mai numărul respectiv din „Concordia”, i-a răspuns anonimului în „Volksstaat” din 1 iunie. Întrucît nu-și mai amintea din care ziar citase, el s-a mărginit să dovedească, în primul rînd, că citatul apăruse în aceeași formă în două publicații engleze și să citeze apoi din „Times”, potrivit căruia Gladstone spune:

„That is the state of the case as regards the wealth of this country. I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon

this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to classes who are in easy circumstances. This takes no cognizance at all of the condition of the labouring population. The augmentation I have described and which is founded, I think, upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes of property" *.

Gladstone spune, așadar, că ar regreta dacă lucrurile ar sta astfel, dar că ele *stau* astfel: această creștere amețitoare a avuției și a puterii se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute. Iar în ceea ce-l privește pe cvasioficialul Hansard, Marx spune mai departe: „D-l Gladstone a fost destul de înțelept să escamoteze în formularea ulterior ajustată din Hansard acest pasaj, fără îndoială compromițător în gura unui cancelar englez al trezoreriei. Este, de altfel, o practică obișnuită în viața parlamentară a Angliei și nicidecum o invenție a lui Laskerchen²¹ contra lui Bebel”.

Anonimul devine din ce în ce mai furios. Lăsînd la o parte, în răspunsul său din „Concordia” din 4 iulie, izvoarele de mîna a doua, el arată timid că există „obiceiul” de a cita discursurile parlamentare după darea de seamă stenografiată, dar că, pe de altă parte, darea de seamă din „Times” (care conține fraza „născocită”) și cea din Hansard (în care ea lipsește), „coincid din punct de vedere material întru totul”, și, de asemenea, că darea de seamă din „Times” exprimă „exact contrarul faimosului pasaj din Manifestul constitutiv”, el are însă grijă să treacă sub tăcere faptul că, pe lângă acest pretins „contrar”, darea de seamă conține în mod expres tocmai acel „famos pasaj”! Cu toate acestea, anonimul își dă seama că s-a împotmolit și că numai o nouă manevră îl poate salva. Împetrișîndu-și deci articolul, care, cum tocmai am dovedit, este pe de-a-ntregul o „denaturare nerușinată” a adevărului, cu invective înălțătoare, ca: „mala fides” **, „lipsă de probitate”, „afirmații mincinoase”, „citatul mincinos”, „denaturarea nerușinată a adevărului”, „un citat pe de-a-ntregul falsificat”, „acest fals”, „pur și simplu infam” etc., el găsește de cuviință să deplaseze problema litigioasă pe alt plan și promite că „într-un articol viitor vom explica ce semnificație dăm noi” (anonimul care nu e „mincinos”) „conținutului cuvintelor lui Gladstone”. Ca și cum în această problemă părerea sa ar conta cît de cît! Acest al doilea articol a apărut în „Concordia” din 11 iulie.

* „Așa stau lucrurile cu avuția acestei țări. În ceea ce mă privește, aș privi aproape cu îngrijorare și durere această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă aș fi convins că ea se limitează la clasele avute. Aici nu am luat de loc în considerație situația populației muncitoare. Creșterea avuției pe care am descris-o și care, cred, se întemeiază pe relatări exacte se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute”. — *Nota trad.*

** — „rea-credință”. — *Nota trad.*

Marx a mai răspuns o dată în „Volksstaat” din 7 august, reproducând de astă dată și citatele respective din „Morning Star” și „Morning Advertiser” din 17 aprilie 1863. Potrivit acestor dări de seamă, Gladstone a spus că ar privi cu îngrijorare etc. această creștere amețitoare a avuției și a puterii dacă ar considera că ea se limitează la clasele care au condiții de viață plăcute (classes in easy circumstances). Dar această creștere se limitează la clase care posedă proprietate (entirely confined to classes possessed of property). Prin urmare, și aceste dări de seamă conțin textual fraza pretins „născocită”. Marx mai constată apoi încă o dată, confruntând textul din „Times” cu cel din Hansard, că fraza care a fost într-adevăr rostită, după cum s-a constatat în trei dări de seamă identice apărute în presă a doua zi independent una de alta, lipsește în darea de seamă din Hansard, revăzută, potrivit „obiceiului” cunoscut de orator, că, după cum spune Marx, Gladstone „a escamotat-o ulterior”, și încheie declarând că timpul nu-i permite să mai polemizeze cu anonimul. Se pare că și acesta se săturase; Marx, cel puțin, nu a mai primit alte numere din „Concordia”.

Cu aceasta se părea că s-a pus punct incidentului. E drept că de atunci au mai ajuns la urechea noastră, o dată sau de două ori, niște zvonuri misterioase din partea unor oameni care aveau legături cu Universitatea din Cambridge despre o nemaipomenită crimă literară pe care ar fi comis-o Marx în „Capitalul”, dar, în pofida tuturor investigațiilor noastre, nu am putut afla nimic precis. Iată însă că la 29 noiembrie 1883, la opt luni după moartea lui Marx, apare în „Times” o scrisoare expediată de la Trinity College, Cambridge, și semnată Sedley Taylor, în care, profitând de o ocazie oarecare, acest omuleț, care se ocupă cu cooperativismul cel mai inofensiv, ne-a lămurit în sfârșit nu numai asupra zvonurilor de la Cambridge, dar și asupra anonimului de la „Concordia”.

„Pare extrem de ciudat faptul — spune omulețul de la Trinity College — că profesorului Brentano (pe atunci la Breslau, azi la Strasbourg) i-a fost dat... să dea în vileag mala fides care, pare-se, a dictat citatul din discursul lui Gladstone apărut în Manifestul” (constitutiv). „D-l Karl Marx, care... căuta să apere citatul zbatându-se ca în chinurile morții (deadly shifts) în urma atacurilor magistrale ale lui Brentano, a avut cutezanța să afirme că, înainte de a o publica în Hansard, d-l Gladstone și-a ajustat darea de seamă asupra discursului său, apărută în «Times» din 17 aprilie 1863, pentru a escamota un pasaj, ce-i drept compromițător pentru un cancelar englez al trezoreriei. Cînd Brentano a demonstrat, printr-o confruntare amănunțită a textelor, că darea de seamă din «Times» și cea din Hansard coincid, excluzînd cu totul sensul atribuit cuvîntelor lui Gladstone de o citare ruptă cu dibăcie de context, Marx s-a retras sub pretextul lipsei de timp !”

Acesta fost-a, așadar, ascunsul „sîmbure al ciinelui !”²² Iată ce oglindire glorioasă a găsit în fantezia celor din Cambridge,

obsedată de cooperativele de producție, campania anonimă dusă de d-l Brentano în „Concordia” ! Uite-așa stătea și uite-așa mînuia sulița²³ acest sf. Gheorghe al uniunii fabricanților germani „atacînd magistral”, în timp ce balaurul Marx zăcea la picioarele sale, agonizînd „în chinurile morții” !

Dar toată această descriere ariostică a luptei nu avea alt scop decît acela de a acoperi manevrele sf. Gheorghe al nostru. Aici nu mai este vorba de „născociri” și de falsuri, ci de „citele rupte cu dibăcie de context” (craftily isolated quotation). Toată problema a fost mutată pe alt plan, iar sf. Gheorghe împreună cu scutierul său din Cambridge știau foarte bine din ce cauză.

Eleanor Marx a răspuns lui Taylor în „To-Day” din februarie 1884, — întrucît „Times” a refuzat să publice articolul ei —, readucînd discuția la singurul punct despre care fusese vorba : „Născocise” Marx acea frază, sau nu ? La aceasta d-l Sedley Taylor a răspuns :

„Problema dacă o anumită frază exista sau nu în discursul d-lui Gladstone” a fost, după părerea sa, „de o importanță cu totul secundară” în disputa dintre Marx și Brentano „în comparație cu problema dacă citatul respectiv a fost dat cu intenția de a reda sau de a denatura sensul cuvintelor lui Gladstone”.

Apoi el admite că darea de seamă din „Times” „conține într-adevăr o contradicție in terminis” ; dar, dar întregul context, explicat în mod just, adică în spirit liberal-gladstonian, arată ce a vrut să spună d-l Gladstone. („To-Day”, martie 1884.) Nostimada este că omulețul nostru din Cambridge pretinde acum ca discursul să nu fie citat după Hansard, cum e „obiceiul” după părerea anonimului Brentano, ci după darea de seamă din „Times”, considerată de același Brentano ca „inevitabil cîrpăcită”. Nici nu se putea altfel pentru că fraza spinoasă doar *lipsește* în Hansard.

Această argumentare a fost spulberată cu ușurință de Eleanor Marx în același număr din „To-Day”. Sau d-l Taylor a citit polemica din 1872, în acest caz el „minte” acum, nu numai „născocind”, dar și „eludînd”. Sau nu a citit-o, în acest caz el era obligat să tacă din gură. Cert este însă că el n-a mai îndrăznit vreodată să repete acuzația amicului său Brentano că Marx ar fi „născocit” citatul. Dimpotrivă, acum se susținea că Marx nu a născocit, ci a eludat o frază importantă. Dar aceeași frază este citată la pagina 5 a Manifestului constitutiv, citeva rînduri înaintea frazei pretins „născocite”. Iar în ceea ce privește „contradicția” din discursul lui Gladstone, nu este oare tocmai Marx acela care vorbește în „Capitalul”, p. 618 (ed. a 3-a, p. 672), nota 105 [volumul de față, p. 662], despre „permanentele contradicții flagrante din discursurile la buget ale lui Gladstone din anii 1863

și 1864" ? Numai că el nu încearcă să le rezolve, cum face Sedley Taylor, în spiritul mulțumirii liberale. Și E. Marx își încheie răspunsul cu următoarea concluzie: „Dimpotrivă, Marx n-a eludat ceva ce merita să fie citat și nici n-a născocit nimic. Dar el a reconstituit și a smuls vâlul uitării de pe o frază dintr-un discurs al lui Gladstone, frază care a fost fără doar și poate rostită și care, într-un fel sau altul, a circulat după ce a dispărut din darea de seamă apărută în Hansard”.

Apoi d-l Sedley Taylor s-a potolit, iar rezultatul întregii intrigi profesionale, țesută timp de două decenii și cuprinzând două țări mari, a fost că nimeni nu a mai îndrăznit să atace corectitudinea literară a lui Marx și că de atunci d-l Sedley Taylor are, probabil, tot atât de puțină încredere în comunicatele de luptă literară ale d-lui Brentano cât are și d-l Brentano în infailibilitatea papală a lui Hansard.

Londra, 25 iunie 1890

F. Engels

CARTEA ÎNTÎI

**Procesul de producție
a capitalului**

Secțiunea întâi

MARFA ȘI BANII

Capitolul unu

Marfa

1. Cei doi factori ai mărții : Valoare de întrebuințare și valoare (substanța valorii, mărimea valorii)

Avuția societăților în care domnește modul de producție capitalist apare ca o „uriașă îngrămădire de mărfuri”¹⁾, iar fiecare marfă în parte — ca formă elementară a acestei avuții. Studiul nostru începe, de aceea, cu analiza mărții.

Marfa este, în primul rând, un obiect exterior, un lucru care prin proprietățile sale satisface anumite trebuințe ale omului. Natura acestor trebuințe, faptul că provin, de exemplu, din stomac sau din fantezie, nu are importanță²⁾. Nu se pune aici în discuție nici în ce fel un lucru satisface o trebuință a omului, în chip direct, ca mijloc de subsistență, deci ca obiect de consum, sau în chip indirect, ca mijloc de producție.

Orice lucru util, ca fierul, hîrtia etc., trebuie considerat sub un dublu aspect : sub aspectul calității și sub cel al cantității. Orice lucru de acest fel reprezintă o multiplicitate de proprietăți și poate deci să fie util prin diferite laturi ale lui. Descoperirea acestor laturi diferite și, prin urmare, a variațiilor moduri de întrebuințare a lucrurilor este opera dezvoltării istorice³⁾. Acesta

¹⁾ Karl Marx, „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“, Berlin 1859, p. 3. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 15. — *Nota trad.*)

²⁾ „Dorința implică trebuința ; ea este apetitul spiritului, tot atît de natural ca și foamea pentru corp... cea mai mare parte (a lucrurilor) au valoare pentru că satisfac trebuințele spiritului“. (Nicholas Barbon, „A Discourse on coining the new money lighter. In answer to Mr. Locke's Considerations etc.“, London 1696, p. 2, 3.)

³⁾ „Lucrurile au o intrinsick vertue“ (acesta este la Barbon termenul specific pentru valoarea de întrebuințare), „care este pretutindeni aceeași, după cum magnetul are însușirea de a atrage fierul“ (l. c., p. 6). Proprietatea magnetului de a atrage fierul a devenit utilă abia în ziua în care s-a descoperit, cu ajutorul ei, polaritatea magnetică.

este cazul și cu descoperirea măsurilor sociale pentru cantitatea lucrurilor utile. Diversitatea acestor măsuri ale mărfurilor izvoarăște în parte din natura diferită a obiectelor ce urmează a fi măsurate, în parte din convenție.

Utilitatea unui lucru este aceea care face din el o valoare de întrebuințare ⁴⁾. Dar această utilitate nu plutește în aer. Condiționată de proprietățile corpului-marfă, ea nu există fără acesta. De aceea, însuși corpul-marfă, ca fierul, griul, diamantul etc., este o valoare de întrebuințare, sau un bun. Acest caracter al său nu depinde de faptul că, pentru a-și însuși calitățile lui utile, omul trebuie să cheltuiască mai multă sau mai puțină muncă. Când se analizează valorile de întrebuințare, se presupune întotdeauna o determinare a lor cantitativă, ca : o duzină de ceasuri, un cot de pînză, o tonă de fier etc. Valorile de întrebuințare ale mărfurilor constituie obiectul unei discipline speciale : merceologia ⁵⁾. Valoarea de întrebuințare nu se realizează decît în procesul întrebuințării sau al consumului. Valorile de întrebuințare formează conținutul material al averii, oricare ar fi forma socială a acesteia. În orînduirea socială pe care o analizăm, ele sînt în același timp purtătorii materiali ai valorii de schimb.

Valoarea de schimb apare înainte de toate ca raportul cantitativ, ca proporția în care valori de întrebuințare de un fel se schimbă pe valori de întrebuințare de alt fel ⁶⁾, raport care variază necontenit în funcție de timp și de loc. Valoarea de schimb pare să fie din această cauză ceva întîmplător și pur relativ, iar o valoare de schimb intrinsecă, imanentă mărfii (valeur intrinsèque), apare deci ca o contradicție in adjecto ⁷⁾. Să cercetăm problema mai îndeaproape.

⁴⁾ „Valoarea naturală a oricărui lucru constă în proprietatea sa de a satisface trebuințele sau de a ușura viața omului“. (*John Locke*, „Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest“, 1691, în „Works“, edit. London 1777, v. II, p. 28.) La autorii englezi din secolul al XVII-lea mai întîlnim adesea termenul „worth“ pentru valoarea de întrebuințare și termenul „value“ pentru valoarea de schimb, ceea ce este într-un tot în spiritul unei limbi căreia îi place să exprime lucrurile nemijlocit date prin cuvinte de origine germanică și cele reflectate — prin cuvinte de origine romanică.

⁵⁾ În societatea burgheză domnește ficția juris [ficțiunea juridică] potrivit căreia orice om, în calitate de cumpărător de mărfuri, posedă cunoștințe enciclopedice în domeniul merceologiei.

⁶⁾ „Valoarea constă în raportul de schimb care există între un lucru și un alt lucru, între o cantitate dintr-un produs și o cantitate din alt produs“. (*Le Trosne*, „De l'Intérêt Social“, [în] „Physiocrates“, éd. Daire, Paris 1846, p. 889.)

⁷⁾ „Nimic nu poate avea o valoare de schimb intrinsecă“ (*N. Barbon*, l. c., p. 6), sau, cum spune *Butler* :

„Valoarea unui lucru este egală cu venitul pe care el îl va aduce“ ²⁴.

O marfă oarecare, un cuarter de grâu de pildă, se schimbă pe cantitatea x de cremă de ghete, sau pe cantitatea y de mătase, sau pe cantitatea z de aur etc., într-un cuvânt, pe alte mărfuri în proporțiile cele mai diferite. Grâul are, prin urmare, valori de schimb multiple, în loc să aibă una singură. Dar cum cantitatea x de cremă de ghete, ca și cantitatea y de mătase sau cantitatea z de aur etc. reprezintă valoarea de schimb a unui cuarter de grâu, cantitățile x de cremă de ghete, y de mătase, z de aur etc. trebuie să fie valori de schimb care pot fi înlocuite una prin alta sau care sînt egale una cu alta. De aici urmează, în primul rînd, că diferitele valori de schimb ale uneia și aceleiași mărfi exprimă același lucru și, în al doilea rînd, că valoarea de schimb nu poate fi decît modul de exprimare, „forma de manifestare” a unui conținut deosebit de ea.

Să luăm acum două mărfuri, de pildă grâu și fier. Oricare ar fi raportul lor de schimb, el poate fi reprezentat întotdeauna printr-o ecuație, în care o cantitate de grâu dată e considerată ca fiind egală cu o cantitate oarecare de fier; de pildă: 1 cuarter de grâu = a zentneri* de fier. Ce ne spune această ecuație? Ea ne spune că în două obiecte diferite — într-un cuarter de grâu și în a zentneri de fier — există un element comun de aceeași mărime. Amîndouă sînt, așadar, egale cu un al treilea, care în sine nu este nici primul, nici al doilea. Fiecare din aceste două obiecte, în măsura în care constituie o valoare de schimb, trebuie deci să poată fi redus la acest al treilea element.

Un exemplu simplu luat din geometrie ne va ilustra acest fapt. Pentru a determina și a compara suprafețele tuturor figurilor rectilinii, descompunem aceste figuri în triunghiuri. Triunghiul însuși este redus la o expresie cu totul deosebită de aspectul său vizibil — jumătatea produsului dintre bază și înălțime. Tot astfel valorile de schimb ale mărfurilor trebuie să fie reduse la un element comun, din care ele reprezintă o cantitate mai mare sau mai mică.

Acest element comun nu poate fi o proprietate geometrică, fizică, chemică sau o altă proprietate naturală a mărfurilor. Proprietățile lor corporale sînt luate în considerație numai în măsura în care ele fac ca mărfurile să fie utile, adică să fie valori de întrebuințare. Pe de altă parte însă, ceea ce evident caracterizează raportul de schimb al mărfurilor este tocmai faptul că se face abstracție de valorile lor de întrebuințare. În cadrul acestui raport de schimb, o valoare de întrebuințare prețuiește exact atît

* 1 zentner german = circa 50 kg. — Nota trad.

cit oricare alta, cu condiția ca ea să existe în proporția cuvenită. Sau, cum spune bătrînul *Barbon* :

„Un fel de marfă este tot atît de bun ca oricare altul, cu condiția ca valorile lor de schimb să fie egale. Nu există nici o diferență sau distincție între lucruri cu valoare de schimb egală”⁸⁾.

Ca valori de întrebuințare, mărfurile sînt în primul rînd de calitate diferită; ca valori de schimb, ele nu pot avea decît deosebiri cantitative și nu conțin deci nici un atom de valoare de întrebuințare.

Dacă facem abstracție de valoarea de întrebuințare a mărfurilor, acestora nu le mai rămîne decît o singură însușire : aceea de a fi produse ale muncii. Dar acum și produsul muncii capătă cu totul alt aspect. Dacă facem abstracție de valoarea sa de întrebuințare, facem totodată abstracție de elementele și formele corporale care fac din el o valoare de întrebuințare. El nu mai este o masă, o casă, un fir de tort sau alt obiect util. Toate proprietățile sale care pot fi percepute prin simțuri au dispărut. De asemenea, el nu mai este nici produsul muncii timplarului, zidarului, filatorului sau al oricărei alte munci productive determinate. O dată cu caracterul util al produselor muncii dispare și caracterul util al muncilor reprezentate prin aceste produse, dispar, prin urmare, și diferitele forme concrete ale acestor munci; ele nu se mai deosebesc între ele, ci sînt reduse, toate, la una și aceeași muncă omenească, la muncă omenească abstractă.

Să analizăm acum reziduul produselor muncii. Din ele nu a mai rămas decît una și aceeași obiectualitate fantomatică, simplă masă amorfă de muncă omenească nediferențiată, adică de cheltuire de forță de muncă omenească, indiferent de forma cheltuirii. Aceste lucruri exprimă doar faptul că în producția lor a fost cheltuită forță de muncă omenească, a fost acumulată muncă omenească. Ele sînt cristalizări ale acestei substanțe sociale care le e comună tuturor, ele sînt valori — valori-marfă.

În raportul de schimb al mărfurilor, valoarea lor de schimb ne-a apărut ca ceva cu totul independent de valorile lor de întrebuințare. Dacă facem realmente abstracție de valoarea de întrebuințare a produselor muncii, obținem valoarea lor așa cum a fost determinată mai sus. Elementul comun care apare în raportul de schimb sau în valoarea de schimb a mărfii este, așadar, valoarea

⁸⁾ „One sort of wares is as good as another, if the value be equal. There is no difference or distinction in things of equal value... One hundred pounds worth of lead or iron, is of as great a value as one hundred pounds worth of silver and gold”. (*N. Barbon, l.c., p. 53 și 7.*)

ei. În continuare, analiza noastră ne va duce din nou la valoarea de schimb ca mod de exprimare necesar sau formă de manifestare necesară a valorii; valoarea trebuie analizată însă mai întâi independent de această formă.

O valoare de întrebuințare sau un bun are deci valoare numai pentru că în el este obiectualizată sau materializată munca omenească abstractă. Cum se măsoară însă mărimea valorii lui? Prin cantitatea de „substanță creatoare de valoare”, așadar de muncă pe care o conține. Cantitatea de muncă însăși se măsoară prin durata ei, iar timpul de muncă, la rîndul lui, își are unitatea de măsură în părți de timp determinate, în ore, zile etc.

Dacă valoarea unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea ei, s-ar putea crede că cu cît un om este mai leneș și mai neîndemînic, cu atît valoarea mărfii sale este mai mare, pentru că lui îi trebuie cu atît mai mult timp pentru confecționarea mărfii respective. Dar munca ce formează substanța valorilor este muncă omenească identică, este cheltuirea uneia și aceleiași forțe de muncă omenești. Întreaga forță de muncă a societății, care se manifestă în valorile lumii mărfurilor, este considerată aici ca una și aceeași forță de muncă omenească, deși ea se compune din nenumărate forțe de muncă individuale. Fiecare dintre aceste forțe de muncă individuale este aceeași forță de muncă omenească ca și celelalte în măsura în care ea are caracterul unei forțe de muncă sociale mijlocii și acționează ca forță de muncă socială mijlocie, deci în măsura în care, pentru producerea unei mărfi, ea nu folosește decît timpul de muncă necesar în medie, adică timpul de muncă socialmente necesar. Timpul de muncă socialmente necesar este timpul de muncă cerut pentru a produce o valoare de întrebuințare oarecare, în condițiile de producție existente, normale din punct de vedere social, și cu gradul social mediu de îndemînire și intensitate a muncii. Astfel, în Anglia, după introducerea războiului de țesut acționat de forța aburului, pentru a transforma în țesătură o cantitate de fire dată a fost suficientă poate jumătate din munca ce fusese necesară anterior. Desigur, țesătorul manual din Anglia avea nevoie, pentru această transformare, de același timp de muncă ca și în trecut, dar acum produsul orei sale individuale de muncă nu mai reprezenta decît jumătate din ora socială de muncă și de aceea valoarea lui a scăzut la jumătate.

Prin urmare, numai cantitatea de muncă socialmente necesară sau timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei

valori de întrebuințare determină mărimea valorii ei⁹⁾. Fiecare marfă în parte contează în genere ca un exemplar mijlociu al genului ei¹⁰⁾. Mărfurile în care sînt cuprinse cantități de muncă egale sau care pot fi produse în același timp de muncă au deci valori de aceeași mărime. Între valoarea unei mărfi și valoarea oricărei alte mărfi este același raport ca și între timpul de muncă necesar pentru producerea celei dintii și timpul de muncă necesar pentru producerea celei de-a doua. „Ca valori, toate mărfurile sînt doar măsuri determinate de timp de muncă solidificat”¹¹⁾.

Mărimea valorii unei mărfi ar rămîne deci constantă dacă timpul de muncă necesar pentru producerea ei ar fi constant. Dar acesta din urmă se schimbă o dată cu fiecare schimbare care intervine în forța productivă a muncii. Forța productivă a muncii este determinată de împrejurări diferite, între altele de nivelul mijlociu de îndemînare a muncitorilor, de gradul de dezvoltare a științei și de gradul ei de aplicabilitate tehnologică, de combinarea socială a procesului de producție, de volumul și de eficacitatea mijloacelor de producție, precum și de condițiile naturale. De pildă, aceeași cantitate de muncă își găsește expresia în 8 busheli de grâu dacă anul este favorabil, și numai în 4 busheli dacă anul este nefavorabil. Aceeași cantitate de muncă produce mai mult metal în minele bogate decît în cele sărace ș.a.m.d. Diamantele se găsesc rar în scoarța pămîntului, și descoperirea lor necesită, în medie, mult timp de muncă. Prin urmare, ele reprezintă multă muncă într-un volum mic. Jacob se îndoiește că aurul a fost plătit vreodată la întreağa sa valoare²⁵⁾. Cu atît mai mult se poate spune acest lucru despre diamante. După Eschwege, produsul total în timp de 80 de ani al minelor de diamante din Brazilia nu atinsese încă în 1823 prețul producției medii pe timp de un an și jumătate a plantațiilor de trestie de zahăr sau de

⁹⁾ Notă la ediția a 2-a. „The value of them (the necessaries of life) when they are exchanged the one for another, is regulated by the quantity of labour necessarily required, and commonly taken in producing them”. „Valoarea obiectelor de consum (Gebrauchsgegenständen), atunci cînd sînt schimbate unele contra altora, este determinată de cantitatea de muncă necesară folosită de obicei pentru producerea lor”. („Some Thoughts on the Interest of Money in general, and particularly in the Public Funds etc.”, London, p. 36, 37.) Această remarcabilă lucrare anonimă din secolul trecut nu poartă nici o dată. Din conținutul ei rezultă însă că a apărut în timpul lui George al II-lea, aproximativ în 1739 sau 1740.

¹⁰⁾ „Toate produsele de același fel nu formează de fapt decît o masă, al cărei preț se determină în general și fără să se țină seama de împrejurări speciale”. (Le Trosne, l.c., p. 893.)

¹¹⁾ K. Marx, l.c., p. 6. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 18. — Nota trad.)

cafea din Brazilia, deși el reprezenta mult mai multă muncă, deci mai multă valoare. O dată cu deschiderea unor mine mai bogate, aceeași cantitate de muncă și-ar găsi expresia într-o cantitate mai mare de diamante, iar valoarea acestora ar scădea. Dacă s-ar reuși să se transforme cărbunele în diamant cheltuindu-se un volum mic de muncă, valoarea acestuia ar putea să scadă sub valoarea cărămizilor. În general: cu cât este mai mare forța productivă a muncii, cu atât este mai scurt timpul de muncă necesar pentru producerea unui articol, cu atât este mai mică masa de muncă cristalizată în el, cu atât este mai mică valoarea lui. Invers, cu cât este mai mică forța productivă a muncii, cu atât este mai mare timpul de muncă necesar pentru producerea unui articol, cu atât este mai mare valoarea articolului respectiv. Mărimea valorii unei mărfi variază deci direct proporțional cu cantitatea și invers proporțional cu forța productivă a muncii care se realizează în această marfă*.

Un lucru poate să fie valoare de întrebuințare fără să fie valoare. Acesta este cazul atunci când utilitatea sa pentru om nu este mijlocită de muncă. Așa sînt, de pildă, aerul, pămînturile virgine, pășunile naturale, pădurile sălbatice etc. Un lucru poate să fie util și poate să fie produs al muncii omenești fără să fie marfă. Omul care prin produsul muncii sale își satisface o trebuință creează, ce-i drept, o valoare de întrebuințare, dar nu o marfă. Pentru a produce o marfă, el trebuie să producă nu numai o valoare de întrebuințare, ci o valoare de întrebuințare pentru alții, valoare de întrebuințare socială. { Și nu numai pentru alții în general. O parte din grîul produs de țăranul medieval era dat feudalului ca dijmă și o parte popii ca zeciuială. Dar nici grîul dat ca dijmă, nici grîul dat ca zeciuială nu deveneau mărfuri prin faptul că erau produse pentru alții. Pentru a deveni marfă, produsul trebuie să fie transmis celui căruia îi servește ca valoare de întrebuințare, prin intermediul schimbului. { ^{11a)}. În sfîrșit, nici un lucru nu poate să fie valoare dacă nu este totodată obiect de întrebuințare. Dacă lucrul este lipsit de utilitate, atunci și munca cuprinsă în el este lipsită de utilitate, nu contează ca muncă și deci nu creează valoare.

^{11a)} Notă la ediția a 4-a. — Intercalez pasajul din paranteze, pentru că prin omiterea lui s-a ajuns adeseori la părerea greșită că orice produs pe care îl consumă altcineva decît producătorul său ar fi, după Marx, o marfă. — F.E.

* În ediția 1 urmează: Cunoaștem acum *substanța* valorii. Ea este *munca*. Cunoaștem *măsura* mărimii ei. Ea este *timpul de muncă*. Rămîne să analizăm *forma* ei, adică tocmai ceea ce face ca valoarea să devină *valoare de schimb*. Înainte de a face acest lucru, trebuie totuși să expunem ceva mai pe larg determinările pe care le-am găsit deja

2. Dublul caracter al muncii cuprinse în mărfuri

Inițial marfa ne-a apărut sub un dublu aspect: valoare de întrebuințare și valoare de schimb. Mai tirziu am văzut că și munca, în măsura în care își găsește expresia în valoare, nu mai posedă aceleași caracteristici pe care le are în calitate de creatoare de valori de întrebuințare. Această natură dublă a muncii cuprinse în marfă a fost arătată pentru prima dată în mod critic de mine¹²⁾. Intrucît acesta este punctul esențial de care depinde înțelegerea economiei politice, îl vom cerceta aici mai îndeaproape.

Să luăm două mărfuri, de pildă o haină și zece coți de pînză. Să presupunem că prima are o valoare de două ori mai mare decît a doua, astfel că dacă zece coți de pînză = w , haina = $2w$.

Haina este o valoare de întrebuințare care satisface o trebuință particulară. Pentru a crea această valoare de întrebuințare este nevoie de un anumit gen de activitate productivă. Această activitate este determinată de scopul ei, de modul în care se lucrează, de obiectul, mijloacele și rezultatul ei. Munca, a cărei utilitate este exprimată în valoarea de întrebuințare a produsului ei sau în faptul că produsul ei este o valoare de întrebuințare o numim pur și simplu muncă utilă. Din acest punct de vedere ea este considerată întotdeauna în raport cu efectul ei util.

După cum haina și pînza sînt valori de întrebuințare diferite din punct de vedere calitativ, tot așa muncile care le creează — munca croitorului și munca țesătorului — sînt munci diferite din punct de vedere calitativ. Dacă aceste obiecte n-ar fi valori de întrebuințare diferite din punct de vedere calitativ și, prin urmare, dacă ele nu ar fi produse ale unor munci utile diferite din punct de vedere calitativ, ele nici nu s-ar putea întîlni unul cu altul în calitate de mărfuri. O haină nu se schimbă pe o altă haină, o valoare de întrebuințare nu se schimbă pe aceeași valoare de întrebuințare.

În ansamblul variatelor valori de întrebuințare sau corpuri-marfă apare un ansamblu de munci utile tot atît de variate sub raportul genului, speciei, familiei, subspeciei, varietății, apare adică diviziunea socială a muncii. Ea este condiția de existență a producției de mărfuri, cu toate că producția de mărfuri nu este, invers, condiția de existență a diviziunii sociale a muncii. În vechea obște indiană există o diviziune socială a muncii, fără ca produsele să devină mărfuri. Sau, să luăm un exemplu mai apro-

¹²⁾ L. c., p. 12, 13 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 23, 24 și urm. — *Nota trad.*)

piat : în orice fabrică există o diviziune sistematică a muncii, dar această diviziune nu este mijlocită prin aceea că muncitorii schimbă între ei produsele lor individuale. Numai produsele unor munci particulare autonome și independente unele de altele se întilnesc în calitate de mărfuri.

Am văzut, aşadar, că în valoarea de întrebuințare a oricărei mărfi este cuprinsă o anumită activitate productivă îndreptată spre un scop anumit, adică o muncă utilă. Valorile de întrebuințare nu se pot întilni în calitate de mărfuri dacă în ele nu sînt cuprinse munci utile, diferite din punct de vedere calitativ. Într-o societate ale cărei produse iau în general forma de marfă, adică într-o societate de producători de mărfuri, această deosebire calitativă între muncile utile, care se execută independent unele de altele, ca îndeletniciri particulare ale unor producători autonomi, se dezvoltă și devine un sistem complex : diviziunea socială a muncii.

Pentru haină, de altfel, este indiferent dacă este purtată de croitor sau de clientul croitorului. În ambele cazuri ea are rolul de valoare de întrebuințare. Tot atit de puțin modifică în sine raportul dintre haină și munca care o produce faptul că croitoria devine o profesiune aparte, o verigă de sine stătătoare a diviziunii sociale a muncii. Acolo unde nevoia de îmbrăcăminte l-a silit, omul a practicat croitoria milenii de-a rîndul înainte de a fi devenit croitor. Dar existența hainei, a pinzei sau a oricărui element al avuției materiale care nu se găsește în natură se datorește întotdeauna unei activități productive speciale, îndreptată spre un scop anumit, care adaptează anumite substanțe din natură la trebuințe omenești determinate. În calitate de creatoare de valori de întrebuințare, de muncă utilă, munca este deci o condiție de existență a omului independentă de orice formă socială, o necesitate naturală eternă, care mijlocește schimbul de substanțe dintre om și natură, adică însăși viața omului.

Valorile de întrebuințare haină, pinză etc., cu un cuvînt corpurile-marfă, sînt combinații de două elemente, substanță din natură și muncă. Dacă se scade suma totală a diferitelor munci utile care sînt cuprinse în haină, pinză etc., rămîne întotdeauna un substrat material care există de la natură, fără nici o intervenție din partea omului. În procesul de producție, omul nu poate să acționeze decît așa cum acționează natura însăși, adică să schimbe numai formele substanțelor¹³⁾. Mai mult. În însăși această

¹³⁾ „Toate fenomenele din univers, fie că sînt produse de mîna omului sau de legile generale ale fizicii, nu sînt creații reale, ci numai modificare a substanței. Combinarea și separarea sînt singurele elemente pe care spiritul

muncă de transformare el se sprijină în permanență pe forțele naturii. Munca nu este deci singurul izvor al valorilor de întrebuințare pe care le produce, al avuției materiale. Munca este tatăl acestei avuții, cum spune William Petty, iar pământul este mama ei²⁶.

Să trecem acum de la marfă ca obiect de întrebuințare la valoarea mărfii.

Potrivit presupunerii noastre, haina are o valoare de două ori mai mare decât pînza. Aceasta este însă numai o deosebire cantitativă, care deocamdată nu ne interesează. Amintim, de aceea, că dacă valoarea unei haine este de două ori mai mare decât aceea a 10 coți de pînză, 20 de coți de pînză au aceeași mărime-valoare ca o haină. Ca valori, haina și pînza sînt obiecte din aceeași substanță, expresii obiective ale unei munci identice. Dar croitoria și țesătoria sînt munci calitativ diferite. Există totuși condiții sociale în care unul și același om face alternativ muncă de croitor și de țesător, deci condiții în care aceste două genuri diferite de muncă nu sînt decît modificări ale muncii aceluiași individ, și nu funcții particulare consolidate ale unor indivizi diferiți, exact așa cum haina pe care croitorul nostru o face astăzi și pantalonii pe care îi face mâine reprezintă doar variații ale aceleiași munci individuale. Apoi, experiența de zi cu zi ne mai arată că în societatea noastră capitalistă, în funcție de direcția variabilă a cererii de muncă, o parte dată a muncii omenești se oferă alternativ cînd sub formă de muncă de croitor, cînd sub formă de muncă de țesător. Aceste schimbări ale formei muncii nu se produc fără fricțiuni, dar ele trebuie să se producă. Dacă se face abstracție de caracterul determinat al activității productive și, prin urmare, de caracterul util al muncii, acesteia îi mai rămîne particularitatea de a fi o cheltuire de forță de muncă omenească. Croitoria și țesătoria, deși activități productive diferite din punct de vedere calitativ, sînt amîndouă o cheltuire productivă de creier, mușchi, nervi, mînă etc. omenești, și în acest sens amîndouă sînt muncă omenească. Ele nu sînt decît două forme diferite de cheltuire de forță de muncă omenească. Forța de muncă ome-

---

omenească le descoperă atunci cînd analizează ideea de reproducție; la fel se întimplă și cu reproducția valorii" (a valorii de întrebuințare, cu toate că Verri, în polemica sa cu fiziocrații, nu prea știe nici el despre ce fel de valoare vorbește) „și a avuției atunci cînd pământul, aerul și apa se transformă pe ogoare în grîu, sau cînd, datorită miinii omului, secreția unei insecte se transformă în mătase, sau cînd cîteva bucățele de metal sînt asamblate în așa fel încît formează un ceasornic". (Pietro Verri, „Meditazioni sulla Economia Politica”, tipărit pentru prima oară în 1771, în ediția economiștilor italieni a lui Custodi, Parte Moderna, t. XV, p. 21, 22.)

nească trebuie să fie, desigur, ea însăși mai mult sau mai puțin dezvoltată, pentru a fi cheltuită într-o formă sau alta. Dar valoarea mărfii reprezintă muncă omenească ca atare, cheltuire de muncă omenească în general. După cum în societatea burgheză un general sau un bancher joacă un rol însemnat, în timp ce omul ca atare (schlechthin) nu joacă decît un rol cu totul secundar ¹⁴⁾, la fel stau lucrurile aici cu munca omenească. Ea este cheltuire de forță de muncă simplă, pe care o posedă în medie organismul oricărui om obișnuit, care nu se deosebește printr-o dezvoltare specială. *Munca medie simplă* însăși își schimbă, ce-i drept, caracterul în diferitele țări și în diferite epoci de civilizație; într-o societate anumită însă ea este dată. Munca mai complexă contează numai ca muncă simplă *potențată*, sau, mai exact, *multiplicată*, astfel că o cantitate mai mică de muncă complexă este egală cu o cantitate mai mare de muncă simplă. Experiența ne arată că această reducere a muncii complexe la muncă simplă are loc în mod permanent. O marfă poate să fie produsul muncii celei mai complexe, dar *valoarea* ei o face egală într-o anumită proporție cu produsul muncii simple și de aceea reprezintă numai o anumită cantitate de muncă simplă ¹⁵⁾. Diferitele proporții în care diferite feluri de muncă sînt reduse la munca simplă ca unitatea lor de măsură se stabilesc printr-un proces social fără știrea producătorilor, astfel că aceștia le consideră ca fiind date prin tradiție. Pentru a simplifica lucrurile vom considera, în cele ce urmează, orice fel de forță de muncă direct ca forță de muncă simplă, ceea ce ne va scuti de a face de fiecare dată reducerea muncii complexe la muncă simplă.

Prin urmare, așa cum în valorile haină și pînză se face abstracție de deosebirea dintre valorile lor de întrebuințare, tot așa în muncile care își găsesc expresia în aceste valori se face abstracție de deosebirea dintre formele lor utile, de croitorie și țesătorie. Așa cum valorile de întrebuințare haină și pînză sînt combinații ale unor activități productive îndreptate spre un scop determinat, cu postavul și cu firul, în timp ce valorile haină și pînză nu sînt decît simple cristalizări de muncă de același fel, tot așa muncile cuprinse în aceste valori prezintă importanță nu prin raportul lor productiv față de postav și de fire, ci numai ca o cheltuire de forță de muncă omenească. Croitoria și țesătorie

¹⁴⁾ Comp. Hegel, „Philosophie des Rechts“, Berlin 1840, p. 250, § 190.

¹⁵⁾ Cititorul trebuie să aibă în vedere că aici nu este vorba de valoarea sau de salariul pe care muncitorul îl primește, de pildă, pentru o zi de muncă, ci de valoarea mărfii în care se materializează ziua sa de muncă. Categoria salariului nici nu există pentru noi în acest stadiu al expunerii.

tocmai prin calitățile lor diferite sînt elementele care creează valorile de întrebuițare haină și pînză ; dar ele constituie substanța valorii hainei și a valorii pînzei numai în măsura în care se face abstracție de calitatea lor specială și în măsura în care ambele au aceeași calitate, aceea de a fi muncă omenească.

Haina și pînza sînt însă nu numai valori în general, ci valori de o mărime determinată, iar după presupunerea noastră haina valorează de două ori mai mult decît 10 coți de pînză. De unde provine această deosebire dintre mărimile valorilor lor ? Din faptul că pînza conține numai jumătate din munca pe care o conține haina, astfel că pentru producerea acesteia din urmă forța de muncă trebuie cheltuită într-un timp de două ori mai îndelungat decît pentru producerea celei dintii.

Dacă deci în raport cu valoarea de întrebuițare munca cuprinsă în marfă prezintă importanță numai din punct de vedere calitativ, în raport cu mărimea valorii ea prezintă importanță numai din punct de vedere cantitativ, după ce a fost redusă la muncă omenească fără nici o altă calitate. În primul caz este vorba de a ști cum se muncește și ce anume se produce, în al doilea caz cîtă muncă se cheltuiește și care este durata acestei munci. Dat fiind că mărimea valorii unei mărfi nu reprezintă decît cantitatea de muncă cuprinsă în această marfă, rezultă că mărfurile, luate într-o anumită proporție, trebuie să fie întotdeauna valori egale.

Dacă forța productivă, să zicem a tuturor muncilor utile necesare pentru producerea unei haine, rămîne neschimbată, mărimea valorii hainelor crește proporțional cu cantitatea lor. Dacă o haină reprezintă x zile de muncă, 2 haine reprezintă $2x$ zile de muncă ș.a.m.d. Să presupunem însă că munca necesară pentru producerea unei haine este de două ori mai mare sau scade la jumătate. În primul caz o haină are valoarea pe care o aveau înainte două haine, în al doilea caz două haine nu au decît valoarea pe care o avea înainte o singură haină, cu toate că în ambele cazuri o haină face aceleași servicii ca și înainte, iar munca utilă cuprinsă în această haină este de aceeași calitate ca înainte. Cantitatea de muncă cheltuită cu producerea ei s-a schimbat însă.

O cantitate mai mare de valoare de întrebuițare formează în sine o avuție materială mai mare ; două haine reprezintă mai mult decît una. Cu două haine pot fi îmbrăcați doi oameni, cu o singură haină — un singur om ș.a.m.d. Totuși, unei sporiri a masei avuției materile îi poate corespunde o scădere simultană a mărimii valorii ei. Această mișcare contradictorie provine din dublul caracter al muncii. Forța productivă este, desigur, întotdeauna forța

productivă a unei munci utile concrete, și nu determină de fapt decît gradul de eficiență a unei activități productive îndreptate spre un scop anumit și desfășurate într-un interval de timp dat. Munca utilă devine deci o sursă de produse mai abundentă sau mai puțin abundentă, în raport direct cu creșterea sau cu scăderea forței ei productive. Dimpotrivă, o schimbare a forței productive nu afectează de loc munca reprezentată în valoare. Întrucît forța productivă aparține formeii utile concrete a muncii, ea nu poate, firește, să afecteze munca din moment ce se face abstracție de forma ei utilă concretă. Prin urmare, aceeași muncă creează întotdeauna în același interval de timp aceeași valoare, indiferent de schimbarea forței productive. Dar ea furnizează în același interval de timp cantități diferite de valori de întrebuințare, și anume: cantități mai mari dacă forța productivă crește, cantități mai mici dacă această forță scade. Aceeași schimbare a forței productive care sporește randamentul muncii, și prin aceasta masa valorilor de întrebuințare furnizate de ea, reduce totodată mărimea valorii acestei mase totale sporite atunci cînd scurtează timpul de muncă necesar pentru producerea ei, și viceversa.

Orice muncă este, pe de o parte, cheltuire de forță de muncă omenească în sens fiziologic, și în această calitate a ei de muncă omenească identică sau abstractă ea creează valoarea mărfurilor. Orice muncă este, pe de altă parte, cheltuire de forță de muncă omenească într-o formă specială, îndreptată spre un scop anumit, și în această calitate a ei de muncă utilă concretă, ea produce valori de întrebuințare ¹⁶⁾.

¹⁶⁾ Notă la ediția a 2-a. Pentru a demonstra „că munca este singura măsură definitivă și reală cu ajutorul căreia valoarea tuturor mărfurilor poate fi apreciată și comparată în toate timpurile“, A. Smith spune: „Întotdeauna și pretutindeni cantități de muncă egale au o valoare egală pentru muncitor. În condiții normale de sănătate, putere și activitate, cu un grad obișnuit de pricepere și îndeminare, el va sacrifica întotdeauna aceeași parte din odihna, libertatea și fericirea sa“. („Wealth of Nations“, cartea I, cap. 5 [p. 104—105].) Pe de o parte, A. Smith confundă aici (nu peste tot) determinarea valorii prin cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea mărfii cu determinarea valorilor mărfurilor prin valoarea muncii înseși și caută, din această cauză, să dovedească că cantități egale de muncă au întotdeauna aceeași valoare. Pe de altă parte, el intuiește că munca, în măsura în care se exprimă în valoarea mărfurilor, nu înseamnă decît cheltuire de forță de muncă, dar și această cheltuire este concepută de el doar ca o sacrificare a odihnei, libertății și fericirii, și nu ca o activitate vitală normală. Ce-i drept, el îl are în vedere pe muncitorul salariat modern. În această privință, predecesorul anonim al lui A. Smith, citat în nota 9, are mai multă dreptate: „Un om a avut nevoie de o săptămînă pentru a produce cutare obiect de întrebuințare..., iar acela care îi oferă în schimb alt obiect nu poate să aprecieze mai bine care este obiectul de valoare egală decît calculînd dacă a cheltuit pentru producerea lui tot atîta muncă (labour) și timp. De fapt, aceasta înseamnă că munca (labour) pe care un om a cheltuit-o într-un timp

3. Forma-valoare sau valoarea de schimb

Mărfurile vin pe lume sub formă de valori de întrebuințare sau corpuri-marfă, ca fier, pînă, grîu etc. Aceasta este forma lor naturală, obișnuită. Dar ele sînt mărfuri numai pentru că au un caracter dublu, pentru că sînt în același timp obiecte de întrebuințare și purtătoare de valoare. Ele apar deci ca mărfuri sau au forma de marfă numai în măsura în care au formă dublă: formă naturală și formă-valoare.

Valoarea (Wertgegenständlichkeit) mărfurilor se deosebește de văduva Quickly prin aceea că nu știi cum să o iei²⁷. În contrast direct cu obiectualitatea senzorială grosolană a corpului-marfă, în valoarea (Wertgegenständlichkeit) lui nu intră nici un atom de substanță din natură. Putem deci să sucim și să învîrtim cît poftim orice marfă; ca obiect-valoare (Wertding) ea rămîne insesizabilă. Dacă ne amintim însă că mărfurile posedă valoare (Wertgegenständlichkeit) numai în măsura în care sînt expresii ale aceleiași unități sociale, ale muncii omenești, că valoarea (Wertgegenständlichkeit) lor are prin urmare un caracter pur social, se înțelege de la sine că ea nu poate să apară decît în raportul social dintre o marfă și altă marfă. Într-adevăr, am pornit de la valoarea de schimb sau de la raportul de schimb al mărfurilor pentru a da de urmele valorii cuprinse în mărfuri. Acum trebuie să ne întoarcem la această formă de manifestare a valorii.

Oricine știe, chiar dacă nu știe nimic altceva, că mărfurile posedă o formă-valoare comună, care contrastează în modul cel mai izbitor cu formele naturale felurite ale valorilor lor de întrebuințare: forma bani. Aici urmează să facem ceea ce economia politică burgheză nici n-a încercat măcar să facă, și anume să arătăm geneza acestei forme bani, adică să urmărim dezvoltarea expresiei de valoare cuprinse în raportul de valoare al mărfurilor de la forma ei cea mai simplă și insignifiantă pînă la strălucitoarea formă bani. O dată cu aceasta va dispărea și enigma banilor.

---

determinat pentru a produce un anumit obiect se schimbă pe munca cheltuită de alt om într-o durată de timp egală pentru a produce un alt obiect". („Some Thoughts on the Interest of Money in general etc.", p. 39.) — } La ediția a 4-a: Limba engleză are avantajul de a dispune de doi termeni diferiți pentru aceste două aspecte diferite ale muncii. Munca care creează valori de întrebuințare și care este determinată din punct de vedere calitativ se numește work, în opoziție cu labour; munca care creează valoare și este susceptibilă a fi măsurată numai din punct de vedere cantitativ se numește labour, în opoziție cu work. Vezi nota la traducerea engleză, p. 14. — F.E. }

Raportul valoric cel mai simplu este, evident, raportul de valoare dintre o marfă și o singură altă marfă de un fel diferit, oricare ar fi ea. Raportul valoric dintre două mărfuri ne dă deci cea mai simplă expresie a valorii unei mărfi.

A) Forma simplă, singulară sau accidentală a valorii

x marfă A = y marfă B, sau : x marfă A valorează cît y marfă B.
(20 de coți de pînză = 1 haină, sau : 20 de coți de pînză valorează cît 1 haină.)

1. Cei doi poli ai expresiei valorii : forma relativă și forma de echivalent

Misterul oricărei forme a valorii rezidă în această formă simplă. Analiza ei prezintă deci adevărata dificultate.

Două mărfuri diferite, A și B, în exemplul nostru pînza și haina, joacă aici, evident, două roluri diferite. Pînza își exprimă valoarea în haină, iar haina servește ca material pentru această expresie a valorii. Prima marfă joacă un rol activ, a doua un rol pasiv. Valoarea primei mărfi este reprezentată ca valoare relativă, cu alte cuvinte ea se află în forma relativă a valorii. A doua marfă funcționează ca echivalent, cu alte cuvinte se află în forma de echivalent.

Forma relativă a valorii și forma de echivalent sînt momente corelative, care se condiționează reciproc, inseparabile ; în același timp însă ele sînt extreme opuse, care se exclud reciproc, adică poli ai aceleiași expresii a valorii ; ele se repartizează întotdeauna asupra unor mărfuri diferite, pe care expresia valorii le raportează una la cealaltă. Nu pot exprima, de pildă, valoarea pînzei în pînză. 20 de coți de pînză = 20 de coți de pînză nu este o expresie a valorii. Această ecuație arată, dimpotrivă, că 20 de coți de pînză nu sînt nimic altceva decît 20 de coți de pînză, adică o cantitate determinată din obiectul de întrebuintare — pînză. Prin urmare, valoarea pînzei poate să fie exprimată numai relativ, adică într-o altă marfă. Forma relativă a valorii pînzei presupune, așadar, că o altă marfă oarecare i se opune sub formă de echivalent. Pe de altă parte, această altă marfă, care figurează ca echivalent, nu poate să se afle în același timp în forma relativă a valorii. Nu ea este aceea care își exprimă valoarea. Ea nu face decît să furnizeze materialul pentru expresia valorii altei mărfi.

Ce-i drept, expresia : 20 de coți de pînză = 1 haină, sau : 20 de coți de pînză valorează cît 1 haină cuprinde în ea și reci-proca : 1 haină = 20 de coți de pînză, sau : 1 haină valorează cît 20 de coți de pînză. Dar atunci trebuie să inversez ecuația pentru a exprima în mod relativ valoarea hainei, și, de îndată ce fac acest lucru, pînza devine echivalent în locul hainei. Aceeași marfă nu poate, așadar, să figureze simultan în ambele forme în aceeași expresie a valorii. Dimpotrivă, aceste două forme se exclud reciproc ca doi poli opuși.

Chestiunea dacă o marfă se află în forma relativă a valorii sau în forma opusă, de echivalent, depinde exclusiv de locul pe care ea îl ocupă de fiecare dată în expresia valorii, adică de faptul dacă ea este marfa a cărei valoare se exprimă sau marfa în care se exprimă valoarea.

2. Forma relativă a valorii

a) Conținutul formei relative a valorii

Pentru a stabili în ce fel expresia simplă a valorii unei mărfi este cuprinsă în raportul valoric dintre două mărfuri, trebuie să examinăm mai întii acest raport în mod cu totul independent de latura sa cantitativă. De obicei se procedează tocmai invers, vîzîndu-se în raportul valoric numai proporția în care cantități determinate din două feluri de mărfuri sînt considerate egale între ele. Se trece cu vederea faptul că mărimile unor lucruri diferite devin comparabile din punct de vedere cantitativ abia după ce au fost reduse la aceeași unitate. Numai ca expresii ale aceleiași unități sînt ele mărimi omonime și deci comensurabile¹⁷⁾.

Că 20 de coți de pînză = 1 haină, sau = 20 de haine, sau = x haine, cu alte cuvinte că o cantitate dată de pînză valorează cît multe haine sau cît puține haine, orice proporție de acest gen presupune întotdeauna că pînza și hainele, ca mărimi de valoare, sînt expresii ale aceleiași unități, lucruri de aceeași natură. Pînza = haină, aceasta este baza ecuației.

Dar cele două mărfuri socotite identice din punct de vedere calitativ nu joacă același rol. Aici este exprimată numai valoarea

¹⁷⁾ Cei cîțiva economiști care, ca S. Bailey, s-au ocupat de analiza formei valorii nu puteau să ajungă la nici un rezultat, în primul rînd, pentru că ei confundau forma valorii cu însăși valoarea și, în al doilea rînd, pentru că, aflîndu-se sub influența mentalității burghezului practic, ei aveau în vedere de la bun început numai determinarea cantitativă. „Puterea asupra cantității ...constituie valoarea“. („Money and its Vicissitudes“, Lond. 1837, p. 11.) Autor S. Bailey.

pînzei. Cum ? Prin raportarea ei la haină ca „echivalent“ al ei, ca obiect „care poate fi schimbat“ pe ea. În acest raport haina este considerată ca formă de existență a valorii, ca obiect-valoare (Wertding), căci numai ca atare este ea identică cu pînza. Pe de altă parte, aici iese în evidență sau capătă o expresie independentă existența pînzei ca valoare, căci numai ca valoare pînza poate fi raportată la haină ca la un lucru care are o valoare egală sau care poate fi schimbat pe ea. De pildă, acidul butiric este un corp diferit de formiatul de propil. Ambele însă sînt compuse din aceleași substanțe chimice — carbon (C), hidrogen (H) și oxigen (O), și anume în aceeași combinație procentuală, adică $C_4H_8O_2$. Dacă am pune însă într-un raport de egalitate acidul butiric cu formiatul de propil, atunci în acest raport s-ar considera, în primul rînd, că formiatul de propil este doar o formă de existență a lui $C_4H_8O_2$, iar în al doilea rînd s-ar considera că și acidul butiric constă din $C_4H_8O_2$. Punînd formiatul de propil în raport de egalitate cu acidul butiric, am exprima deci substanța lor chimică spre deosebire de forma lor fizică.

Cînd spunem : ca valori, mărfurile sînt simple cristalizări de muncă omenească, analiza noastră le reduce la abstracția valoare, fără a le da însă o formă a valorii distinctă de formele lor naturale. Altfel stau lucrurile atunci cînd o marfă este pusă într-un raport valoric cu altă marfă. Aici caracterul ei de valoare se evidențiază prin propriul ei raport față de cealaltă marfă.

Dacă, de pildă, haina, ca obiect-valoare, este echivalată cu pînza, munca cuprinsă în prima este echivalată cu munca cuprinsă în cea de-a doua. Munca croitorului, care confecționează haina, este într-adevăr o muncă concretă diferită de munca țesătorului, care face pînza. Dar echivalînd croitoria cu țesătoria, reducem de fapt croitoria la ceea ce este realmente identic în ambele feluri de muncă, la caracterul lor comun de muncă omenească. Pe această cale ocolită am spus astfel că și țesătoria, în măsura în care țese valoare, nu se deosebește de croitorie și că este, prin urmare, muncă omenească abstractă. Numai expresia de echivalență a unor mărfuri de feluri diferite face să apară caracterul specific al muncii creatoare de valoare, prin aceea că ea reduce de fapt diferitele feluri de muncă cuprinse în diferitele feluri de mărfuri la ceea ce este comun mărfurilor, la muncă omenească în general ^{17a)}.

^{17a)} Notă la ediția a 2-a. Unul dintre primii economiști care după William Petty a întrevăzut natura valorii, renumitul Franklin, spune : „Întrucît comerțul nu este absolut nimic altceva decît schimbul unei munci contra altei munci, valoarea tuturor lucrurilor se evaluează cel mai bine prin muncă“. („The Works

Nu este însă suficient să exprimăm caracterul specific al muncii din care constă valoarea pînzei. Forța de muncă omenească în stare fluidă, sau munca omenească, creează valoare, dar nu este valoare. Ea devine valoare în stare solidificată, sub formă de obiect. Pentru a exprima valoarea pînzei ca o cristalizare de muncă omenească, ea trebuie exprimată ca o „obiectualitate” distinctă obiectual de pînza însăși și care este în același timp comună atît pînzei cît și altei mărfi. Această problemă a și fost rezolvată.

În raportul valoric al pînzei cu haina, haina apare ca fiind identică din punct de vedere calitativ cu pînza, ca obiect de aceeași natură, întrucît ea este valoare. Ea joacă deci aici rolul unui obiect în care se manifestă valoare, sau care în forma sa naturală palpabilă reprezintă valoare. Este adevărat că haina, corpul mărfii haină, nu este decît o simplă valoare de întrebuințare. O haină exprimă valoare tot atît de puțin cît și o bucată de pînză oarecare. Acest lucru dovedește doar că, în cadrul raportului valoric dintre ea și pînză, haina înseamnă mai mult decît în afara acestui raport, tot așa cum mulți oameni înseamnă mai mult într-o haină cu fireturi decît fără o asemenea haină.

În producția hainei a fost cheltuită efectiv sub formă de muncă de croitorie forța de muncă omenească. În haină este deci acumulată muncă omenească. Din acest punct de vedere, haina este „purtător de valoare”, cu toate că această însușire nu se poate vedea prin țesătura ei, oricît de fină ar fi. Iar în raportul valoric cu pînza, haina nu este considerată decît din acest punct de vedere, deci ca întruchipare a valorii, ca corp-valoare (Wertkörper). Cu toate că haina se prezintă încheiată la toți nasturii, pînza a recunoscut în ea frumosul suflet al valorii. Dar în fața pînzei haina poate să reprezinte valoare numai dacă valoarea ia, pentru pînză, forma de haină. Tot astfel individul A îl poate considera pe individul B ca maiestate numai dacă pentru A maiestatea ia înfățișarea lui B, și de aceea trăsăturile feței, părul și multe alte lucruri se schimbă ori de cîte ori se schimbă cîrmuitorul.

---

of B. Franklin etc.”, edited by Sparks, Boston 1836, v. II, p. 267.) Franklin nu și-a dat seama că, evaluînd valoarea tuturor lucrurilor „prin muncă”, el face abstracție de deosebirea dintre muncile care au fost schimbate și le reduce astfel la muncă omenească identică. Fără să știe acest lucru, el îl spune. El vorbește întîi despre „o muncă”, apoi despre „altă muncă” și, în cele din urmă, despre „muncă” fără altă determinare, ca substanță a valorii tuturor lucrurilor.

În raportul valoric în care haina constituie echivalentul pînzei, forma haină joacă deci rolul de formă a valorii. Valoarea mărfii pînză este, aşadar, exprimată în corpul mărfii haină, valoarea unei mărfi — în valoarea de întrebuinţare a altei mărfi. Ca valoare de întrebuinţare pînza este un obiect care din punct de vedere senzorial se deosebeşte de haină; ca valoare ea este „identică cu haina” şi arată prin urmare ca o haină. În felul acesta pînza capătă o formă a valorii deosebită de forma ei naturală. Existenţa ei ca valoare apare în identitatea ei cu haina, aşa cum firea de oaie a creştinului apare în identitatea lui cu mielul lui Dumnezeu.

După cum se vede, tot ce ne-a spus mai înainte analiza valorii mărfurilor ne spune pînza însăşi îndată ce vine în contact cu altă marfă, cu haina. Numai că ea îşi trădează gîndurile în singura limbă pe care o stăpîneşte, în limba mărfurilor. Pentru a spune că munca în calitatea ei abstractă de muncă omenească îi creează propria ei valoare, a pînzei, ea spune că haina, în măsura în care este echivalentă cu ea, adică în măsura în care este valoare, constă din aceeaşi muncă ca şi ea, pînza. Pentru a spune că sublima obiectualitate a valorii ei (*Wertgegenständlichkeit*) este diferită de trupul ei de pînză grosolană, ea spune că valoarea arată ca o haină şi că de aceea ea însăşi, ca obiect-valoare (*Wertding*), seamănă cu haina ca două picături de apă. Remarcăm în treacăt că, în afară de ebraică, limba mărfurilor are încă multe alte dialecte mai mult sau mai puţin corecte. Astfel, de pildă, cuvîntul german „*Wertsein*” (valoare, existenţă ca valoare) exprimă mai puţin pregnant decît verbul romanic *valere*, *valer*, *valoir* faptul că punerea în raport de egalitate a mărfii B cu marfa A este propria expresie de valoare a mărfii A. Paris vaut bien une messe !²⁸

Prin intermediul raportului valoric, forma naturală a mărfii B devine, aşadar, forma valorii mărfii A, sau corpul mărfii B devine oglinda valorii mărfii A²⁸). Prin faptul că marfa se raportează la marfa B ca un corp-valoare, ca materializare a muncii omeneşti, ea face din valoarea de întrebuinţare B materialul propriei sale

²⁸) Într-un anumit fel, cu omul se întîmplă acelaşi lucru ca şi cu marfa. Deoarece nu vine pe lume cu o oglindă în mînă şi nici ca filozof fichteian, pentru care „Eu sînt eu”, omul se ogîndeşte mai întîii în alt om. Numai raportîndu-se la omul Pavel ca la un semen al său, omul Petru se raportează la sine însuşi ca om. În felul acesta însă şi Pavel îi apare în întregime, în toată corporalitatea sa paveliană, ca formă de manifestare a genului om.

expresii a valorii. Valoarea mărfii A, astfel exprimată în valoarea de întrebuințare a mărfii B, are forma valorii relative.

b) Determinarea cantitativă a formei relative a valorii

Orice marfă a cărei valoare urmează a fi exprimată este un obiect de întrebuințare avînd o cantitate dată, de pildă 15 banițe de grîu, 100 de pfunzi de cafea etc. Această cantitate de mărfuri dată conține o anumită cantitate de muncă omenească. Forma valorii trebuie, așadar, să exprime nu numai valoare în general, ci valoare determinată din punct de vedere cantitativ, sau mărime a valorii. În raportul valoric dintre marfa A și marfa B, dintre pînză și haină, felul de marfă haină nu numai că se identifică cu pînză din punct de vedere calitativ, șa corp-valoare în general, ci cu anumită cantitate de pînză, de pildă cantității de 20 de coți de pînză îi corespunde o anumită cantitate de corp-valoare sau de echivalent, de pildă o haină.

Ecuția : „20 de coți de pînză = 1 haină, sau : 20 de coți de pînză valorează 1 haină” presupune că într-o haină este cuprinsă tot atîta substanță-valoare ca și în 20 de coți de pînză, că ambele cantități de mărfuri costă deci tot atîta muncă sau un timp de muncă la fel de mare. Timpul de muncă necesar pentru producerea a 20 de coți de pînză sau a unei haine variază însă o dată cu orice variație în forța productivă a muncii țesătorului sau croitorului. Să examinăm acum mai îndeaproape influența pe care o exercită aceste variații asupra expresiei relative a mărimii valorii.

I. Valoarea pînzei variază ¹⁹⁾, în timp ce valoarea hainei rămîne constantă. Dacă timpul de muncă necesar pentru producerea pînzei se dublează, de pildă, din cauza fertilității descrescînde a solului pe care se cultivă in, valoarea ei se dublează. În locul ecuației : 20 de coți de pînză = 1 haină, vom avea ecuația : 20 de coți de pînză = 2 haine, deoarece o haină nu mai conține acum decît jumătate din timpul de muncă pe care îl conțin 20 de coți de pînză. Dacă, dimpotrivă, timpul de muncă necesar pentru producerea pînzei scade la jumătate, de exemplu ca urmare a introducerii unor războaie de țesut perfecționate, valoarea pînzei scade la jumătate. Ca rezultat vom avea acum : 20 de coți de pînză = = 1/2 haină. Valoarea relativă a mărfii A, adică valoarea ei ex-

¹⁹⁾ Termenul „valoare” este folosit aici, ca și în alte cîteva cazuri pînă acum, pentru valoarea determinată din punct de vedere cantitativ, deci pentru mărimea valorii.

primată în marfa B, crește și scade direct proporțional cu valoarea mărfii A atunci când valoarea mărfii B rămîne neschimbată.

II. Valoarea pînzei rămîne constantă, în timp ce valoarea hainei variază. Dacă în aceste condiții timpul de muncă necesar pentru producerea hainei se dublează, bunăoară din cauză că la tunsul oilor s-a obținut o cantitate mică de lînă, în locul ecuației: 20 de coți de pînză = 1 haină, vom avea acum: 20 de coți de pînză = $\frac{1}{2}$ haină. Dacă, dimpotrivă, valoarea hainei scade la jumătate, avem: 20 de coți de pînză = 2 haine. Dacă deci valoarea mărfii A este constantă, valoarea ei relativă exprimată în marfa B crește sau scade invers proporțional cu variațiile valorii mărfii B.

Dacă comparăm diferitele cazuri din I și II, constatăm că aceeași variație în mărimea valorii relative poate să fie determinată de cauze cu totul opuse. Astfel ecuația: 20 de coți de pînză = 1 haină se transformă: 1. în ecuația 20 de coți de pînză = 2 haine, fie pentru că valoarea pînzei se dublează, fie pentru că valoarea hainelor scade la jumătate; și 2. în ecuația 20 de coți de pînză = $\frac{1}{2}$ haină, fie pentru că valoarea pînzei scade la jumătate, fie pentru că valoarea hainei se dublează.

III. Cantitățile de muncă necesare pentru producerea pînzei și a hainei variază simultan, în același sens și în aceeași proporție. În acest caz vom avea, ca și mai înainte, 20 de coți de pînză = 1 haină, indiferent cum ar fi variat valorile lor. Putem descoperi variația valorilor lor de îndată ce le vom compara cu o a treia marlă, a cărei valoare rămîne constantă. Dacă valorile tuturor mărfurilor ar crește sau ar scădea simultan și în aceeași proporție, valorile lor relative ar rămîne constante. Schimbarea reală a valorilor lor s-ar constata din faptul că acum în același timp de muncă s-ar livra în general o cantitate mai mare sau mai mică de mărfuri decît înainte.

IV. Timpurile de muncă respective necesare pentru producerea pînzei și a hainei, deci și valorile acestora, pot să varieze simultan în același sens, dar în măsură diferită, sau să varieze în sens opus etc. Influența tuturor combinațiilor posibile de acest gen asupra valorii relative a unei mărfi poate fi determinată prin simpla aplicare a cazurilor I, II și III.

Variațiile reale ale mărimii valorii nu se reflectă deci nici cu toată claritatea și nici în întregime în expresia relativă a mărimii valorii sau în mărimea valorii relative. Valoarea relativă a unei mărfi poate să varieze, cu toate că valoarea ei rămîne constantă. Valoarea ei relativă poate să rămînă constantă, cu toate că va-

loarea ei variază; în sfârșit, variațiile simultane ale mărimii valorii și ale expresiei relative a acestei mărimi a valorii nu coincid întotdeauna²⁰⁾.

3. Forma de echivalent

Am văzut că întrucît marfa A (pînza) își exprimă valoarea în valoarea de întrebuițare a unei mărfi diferite B (haina), ea îi imprimă acesteia din urmă o formă specifică a valorii, aceea de echivalent. Marfa pînză își manifestă propria ei existență ca valoare prin faptul că haina este echivalată cu ea, fără să ia o formă-valoare distinctă de forma sa corporală. Așadar, pînza exprimă de fapt propria ei existență ca valoare prin aceea că haina poate fi schimbată pe ea nemijlocit. Forma de echivalent a unei mărfi este, prin urmare, forma în care ea poate fi schimbată nemijlocit pe o altă marfă.

Dacă un fel de marfă, de pildă hainele, servește unui alt fel de marfă, de pildă pînza, ca echivalent, hainele căpătînd astfel proprietatea caracteristică de a se afla într-o formă în care pot fi schimbate nemijlocit pe pînză, prin aceasta nu este încă nicidecum dată proporția în care hainele și pînza pot fi schimbate între ele. Mărimea valorii pînzei fiind dată, această proporție depinde de mărimea valorii hainelor. Indiferent dacă haina este luată ca

²⁰⁾ Notă la ediția a 2-a. Această neconcordanță între mărimea valorii și expresia ei relativă a fost exploatată de economiștii vulgari cu obișnuita lor ingeniozitate. De pildă: „Admiteți că A scade pentru că B, pe care este schimbat, crește, cu toate că nu se cheltuiește mai puțină muncă pentru producerea lui A decît înainte, și principiul vostru general al valorii se prăbușește... Dacă admitem că, întrucît valoarea lui A crește în raport cu B, valoarea lui B scade în raport cu A, distrugem însuși fundamentul pe care Ricardo își construiește marea sa teză potrivit căreia valoarea unei mărfi este întotdeauna determinată de cantitatea de muncă pe care o conține. Căci dacă o schimbare în costul lui A modifică nu numai valoarea lui A în raport cu B, pe care se schimbă, dar schimbă și valoarea lui B în raport cu aceea a lui A, cu toate că nu a intervenit nici o schimbare în ceea ce privește cantitatea de muncă necesară pentru producerea lui B, atunci se prăbușește nu numai doctrina care afirmă că cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea unui articol reglează valoarea acestuia, dar și doctrina potrivit căreia cheltuielile de producție a unui articol reglează valoarea acestuia”. (J. Broadhurst, „Political Economy”, London 1842, p. 11, 14.)

D-l Broadhurst ar fi putut spune tot atît de bine: priviți rapoartele $\frac{10}{20}$, $\frac{10}{50}$, $\frac{10}{100}$ etc. Cifra 10 rămîne neschimbată și totuși mărimea ei proporțională, adică mărimea ei în raport cu numitorii 20, 50, 100, scade mereu. Prin urmare, se prăbușește marele principiu potrivit căruia mărimea unui număr întreg, ca, de pildă, 10, este „reglată” de numărul unităților pe care le conține.

echivalent și pînza ca valoare relativă, sau, invers, pînza ca echivalent și haina ca valoare relativă, mărimea valorii hainei rămîne în orice caz determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea ei, este deci independentă de forma valorii ei. Dar de îndată ce felul de marfă haină ocupă în expresia valorii locul de echivalent, mărimea valorii ei nu capătă nici o expresie ca mărime-valoare. Mai mult: în ecuația de valoare, marfa haină figurează mai curînd ca o cantitate anumită de obiect.

De pildă: 40 de coți de pînză „valorează” — cît? 2 haine. Întrucît felul de marfă haină joacă aici rolul de echivalent, valoarea de întrebuițare haină fiind considerată, față de pînză, ca corp-valoare, este suficientă o cantitate determinată de haine pentru a exprima o cantitate determinată de valoare-pînză. Două haine pot, așadar, să exprime mărimea valorii a 40 de coți de pînză, dar ele nu pot să exprime niciodată mărimea propriei lor valori, mărimea valorii hainelor. Interpretarea superficială a faptului că în ecuația de valoare echivalentul are întotdeauna numai forma unei simple cantități dintr-un obiect, dintr-o valoare de întrebuițare, l-a făcut pe Bailey, ca și pe mulți dintre predecesorii și succesorii săi, să vadă în expresia valorii numai un raport cantitativ. Forma de echivalent a unei mărfi nu conține în realitate nici o determinare cantitativă a valorii.

Prima particularitate care se constată atunci cînd se examinează forma de echivalent este următoarea: valoarea de întrebuițare devine forma de manifestare a contrariului ei, a valorii.

Forma naturală a mărfii devine formă a valorii. Dar, nota bene, pentru marfa B (haină, sau grîu, sau fier etc.) acest quid pro quo se produce numai în cadrul raportului valoric în care intră cu o altă marfă oarecare A (pînză etc.), și numai în cadrul acestui raport. Întrucît nici o marfă nu se poate raporta la sine însăși ca la un echivalent și, prin urmare, nu poate nici să facă din propria sa înfățișare naturală expresia propriei sale valori, ea trebuie să se raporteze la o altă marfă ca la un echivalent, adică trebuie să facă din înfățișarea naturală a altei mărfi propria sa formă-valoare.

Vom ilustra mai bine acest lucru dacă vom lua ca exemplu o măsură cu care pot fi măsurate corpurile-marfă în calitatea lor de corpuri-marfă, adică în calitatea lor de valori de întrebuițare. O căpățînă de zahăr, fiind un corp, este grea, are deci o anumită greutate, dar această greutate nu poate fi văzută, pipăită. Să luăm acum diferite bucăți de fier a căror greutate a fost determinată anterior. Forma corporală a fierului privită în sine este tot atît de puțin formă de manifestare a greutății ca și forma corporală a căpățînii de zahăr. Totuși, pentru a exprima căpățîna de zahăr ca

greutate, o punem într-un raport de greutate cu fierul. În acest raport fierul este considerat ca un corp care nu reprezintă nimic în afară de greutate. Cantitățile de fier servesc, așadar, ca măsură a greutății zahărului, și în raport cu corpul zahărului ele nu reprezintă decît întruchiparea greutății, forma de manifestare a greutății. Acest rol îl joacă fierul numai în cadrul acestui raport în care intră cu el zahărul sau un alt corp oarecare, a cărui greutate urmează să fie stabilită. Dacă aceste două corpuri nu ar fi grele, ele nu ar putea intra în acest raport și, prin urmare, unul nu ar putea să servească ca expresie a greutății celuiilalt. Dacă le punem pe amîndouă în balanță, vedem, într-adevăr, că sub raportul greutății ele sînt identice și că deci, într-o proporție determinată, ele au aceeași greutate. Așa cum corpul fierului ca măsură de greutate reprezintă, în raport cu căpățîna de zahăr, numai greutate, tot așa în expresia noastră de valoare corpul hainei nu reprezintă, în raport cu pînza, decît valoare.

Aici însă analogia încetează. În expresia greutății căpățîinii de zahăr, fierul reprezintă o proprietate naturală comună ambelor corpuri, greutatea lor, — în timp ce în expresia valorii pînzei, haina reprezintă o proprietate supranaturală a ambelor obiecte : valoarea lor, ceva pur social.

Prin faptul că forma relativă a valorii unei mărfi, de pildă a pînzei, exprimă existența ca valoare a acesteia ca ceva cu totul distinct de corpul ei și de proprietățile lui, de pildă ca ceva identic cu o haină, însăși această expresie arată că ea ascunde o relație socială. Cu forma de echivalent lucrurile se prezintă invers. Ea constă tocmai în faptul că corpul-marfă dat cum e haina, acest obiect luat ca atare, exprimă valoare, posedă prin urmare de la natură formă-valoare. Ce-i drept, acest lucru este valabil numai în cadrul raportului valoric în care marfa pînză este raportată la marfa haină ca echivalent²¹⁾. Cum însă proprietățile unui obiect nu izvorăsc din raportul său cu alte obiecte, ci doar se manifestă în acest raport, haina pare să aibă și ea de la natură forma sa de echivalent, proprietatea sa de a putea fi schimbată nemijlocit, așa cum are de la natură proprietatea de a fi grea sau de a ține cald. De aici enigma formei de echivalent, pe care privirea obtuză a economistului burghez o sesizează abia cînd ea i se prezintă sub o înfățișare desăvîrșită, ca bani. Atunci el încearcă să explice caracterul mistic al aurului și argintului, substituindu-le alte mărfuri mai puțin strălucitoare, și repetă cu o plăcere tot mai mare

²¹⁾ Asemenea determinări reciproce reprezintă în genere ceva curios. Un om, de pildă, este rege numai pentru că alți oameni se comportă față de el ca supuși. Dimpotrivă, ei cred că sînt supuși pentru că el este rege.

întregul catalog al plebei de mărfuri care, la timpul lor, au jucat rolul de echivalent. El nici nu bănuiește că pînă și cea mai simplă expresie de valoare, ca : 20 de coți de pînză = 1 haină, conține dezlegarea enigmei formei de echivalent.

Corpul mărfii care servește ca echivalent se prezintă întotdeauna ca întruchipare a muncii omenești abstracte și este întotdeauna produsul unei munci concrete, utile, determinate. Această muncă concretă devine, așadar, expresia muncii omenești abstracte. Dacă, de pildă, haina servește ca simplă concretizare a muncii omenești abstracte, munca croitorului, care se concretizează realmente în haină, este considerată o simplă formă de concretizare a muncii omenești abstracte. În expresia valorii pînzei, utilitatea muncii croitorului nu constă în faptul că ea face haina și deci pe om, ci în faptul că produce un corp în care recunoaștem îndată o valoare, adică cristalizări de muncă care nu se deosebesc prin nimic de munca materializată în valoarea pînzei. Pentru a confecționa o asemenea oglindă a valorii, munca croitorului însăși nu trebuie să oglindească nimic altceva decît proprietatea ei abstractă de a fi muncă omenească în general.

Sub forma muncii croitorului, ca și sub forma muncii țesătorului se cheltuiește forță de muncă omenească. Ambele activități posedă deci proprietatea comună de a fi muncă omenească și pot fi considerate în anumite cazuri, de pildă cînd e vorba de producerea valorii, numai din acest punct de vedere. Aici nu este nimic misterios. Dar în expresia de valoare a mărfii problema este răsturnată cu capul în jos. Pentru a exprima, de pildă, că țesătoria creează valoarea pînzei nu în forma ei concretă, de țesătorie, ci în calitatea ei generală de muncă omenească, i se opune croitoria, adică munca concretă care produce echivalentul pînzei ca formă de realizare palpabilă a muncii omenești abstracte.

A doua particularitate a formei de echivalent constă deci în faptul că munca concretă devine forma de manifestare a contrariului ei, a muncii omenești abstracte.

Însă prin faptul că această muncă concretă, croitoria, apare ca simplă expresie a muncii omenești nediferențiate, ea este identică cu o altă muncă, cu munca cuprinsă în pînză, și deci, cu toate că este muncă privată, ca orice altă muncă producătoare de mărfuri, ea reprezintă totuși muncă în formă socială nemijlocită. Tocmai de aceea ea se realizează într-un produs care poate fi schimbat nemijlocit pe altă marfă. A treia particularitate a formei de echivalent constă, așadar, în faptul că munca privată devine o formă a contrariului ei, muncă în formă socială nemijlocită.

Ultimele două particularități ale formei de echivalent examinate aici devin și mai clare dacă ne întoarcem la marele cercetător care a analizat pentru prima oară forma valorii, ca și multe forme de gândire, forme sociale și forme naturale. Este vorba de Aristotel.

În primul rînd, Aristotel arată clar că forma bani a mărfii nu este decît aspectul dezvoltat al formei simple a valorii, adică al exprimării valorii unei mărfi într-o altă marfă oarecare, căci el spune :

„5 perne = 1 casă”
(„Κλίνας πέντε ἀντι οικίας“)

„nu se deosebește” de :

„5 perne = cutare sumă de bani”
(„Κλίνας πέντε ἀντι... ὅσου αἱ πέντε κλίνας“).

Mai mult. El vede că raportul valoric în care este cuprinsă această expresie a valorii presupune la rîndul său că această casă este identică din punct de vedere calitativ cu perna și că fără o asemenea identitate de esență aceste obiecte senzorial diferite n-ar putea fi raportate unul la celălalt ca mărimi comensurabile. „Schimbul”, spune el, „nu poate avea loc fără egalitate, iar egalitatea — fără comensurabilitate”. („οὐτ' ἰσότης μὴ οὐσης συμμετρίας“). Aici însă el ezită și renunță să mai analizeze forma valorii. „Dar în realitate este imposibil ca lucruri atît de diferite să fie comensurabile” („τῆ μὲν οὖν ἀληθεία ἀδύνατον“), adică echivalente din punct de vedere calitativ. Această egalitate nu poate să fie decît ceva străin adevăratei naturi a lucrurilor, prin urmare „ceva la care se recurge din necesități practice”²⁹).

Aristotel ne spune, așadar, el însuși din ce cauză nu poate continua analiza, și anume din cauza lipsei noțiunii de valoare. Care este elementul identic, adică substanța comună pe care o reprezintă casa în raport cu perna în expresia de valoare a pernei? Așa ceva „nu poate exista în realitate”, spune Aristotel. De ce? Casa reprezintă în raport cu perna ceva identic în măsura în care reprezintă elementul realmente identic care există în amîndouă, în pernă și în casă. Și acest element este — munca omenească.

Însă faptul că în forma valorii mărfurilor toate felurile de muncă sînt exprimate ca muncă omenească identică și, prin urmare, echivalentă, nu a putut fi dedus de Aristotel din însăși forma valorii, deoarece societatea greacă se întemeia pe munca sclavilor, avea, prin urmare, ca bază naturală inegalitatea dintre

oameni și dintre forțele lor de muncă. Enigma expresiei valorii, identitatea și echivalența tuturor felurilor de muncă, pentru că și în măsura în care ele reprezintă muncă omenească în general, nu poate fi dezlegată decît atunci cînd noțiunea de egalitate între oameni a dobîndit trăinicia unei prejudecăți populare. Acest lucru este însă posibil abia într-o societate în care forma marfă este forma generală a produsului muncii, în care, prin urmare, relațiile dintre oameni ca posesori de mărfuri sînt relații sociale dominante. Geniul lui Aristotel constă tocmai în faptul că în expresia de valoare a mărfurilor el descoperă un raport de egalitate. Numai limitele istorice ale societății în care a trăit el l-au împiedicat să descopere în ce constă „în realitate” acest raport de egalitate.

4. Forma simplă a valorii în ansamblul ei

Forma simplă a valorii unei mărfi este conținută în raportul ei de valoare față de o marfă de alt fel, sau în raportul ei de schimb cu această marfă. Valoarea mărfii A este exprimată din punct de vedere calitativ prin faptul că o marfă B poate fi schimbată în mod nemijlocit pe marfa A. Ea este exprimată din punct de vedere cantitativ prin faptul că o anumită cantitate de marfă B poate fi schimbată pe cantitatea dată de marfă A. Cu alte cuvinte, valoarea unei mărfi capătă o expresie de sine stătătoare prin prezentarea ei ca „valoare de schimb”. Dacă la începutul acestui capitol am spus, așa cum se spune de obicei, că marfa este valoare de întrebuințare și valoare de schimb, lucrul acesta a fost, strict vorbind, inexact. Marfa este valoare de întrebuințare sau obiect de consum și „valoare”. Ea se prezintă sub acest dublu aspect de îndată ce valoarea ei posedă o formă de manifestare proprie, diferită de forma ei naturală, și anume forma de valoare de schimb; privită izolat, marfa nu posedă niciodată această formă, ci întotdeauna o posedă numai în raportul de valoare sau în raportul de schimb cu altă marfă, cu o marfă de alt fel. Din momentul în care știm acest lucru, inexacitatea menționată mai sus nu va genera greșeli, ci va servi la o exprimare mai concisă.

Analiza noastră a demonstrat că forma valorii sau expresia valorii mărfii decurge din natura valorii mărfii, și nu invers, valoarea și mărimea valorii din modul de exprimare a mărfii ca valoare de schimb, cum consideră mercantiliștii și epigonii lor

moderni, ca Ferrier, Ganilh etc.²²⁾, precum și antipozii lor, comisvoiajorii moderni ai liberului schimb, ca Bastiat & Co. Mercantiliștii pun accentul pe latura calitativă a expresiei valorii, prin urmare pe forma de echivalent a mărfii, care își găsește întruchiparea desăvârșită în bani, în timp ce apologeții moderni ai liberului schimb, care trebuie să-și plaseze cu orice preț marfa, pun accentul pe latura cantitativă a formei relative a valorii. Pentru ei, prin urmare, atît valoarea, cît și mărimea valorii mărfii nu există decît în expresia pe care o capătă în raportul de schimb al mărfurilor, deci numai în catalogul de prețuri. Scoțianul Macleod, care și-a făcut o meserie din a prezenta într-o formă cît mai savantă concepțiile confuze ale Lombardstreetului³⁰, reprezintă o sinteză reușită între mercantiliștii superstițioși și apologeții lumați ai liberului schimb.

Examinarea mai amănunțită a expresiei valorii mărfii A cuprinsă în raportul valoric al acestei mărfii față de marfa B a arătat că în cadrul acestuia forma naturală a mărfii A apare numai ca întruchipare a valorii de întrebuințare, iar forma naturală a mărfii B — numai ca formă a valorii sau întruchipare a valorii. Opoziția lăuntrică dintre valoarea de întrebuințare și valoare, ascunsă în marfă, se exprimă deci într-o opoziție exterioară, adică în raportul dintre două mărfuri, în care o marfă, a cărei valoare urmează a fi exprimată, apare nemijlocit numai ca valoare de întrebuințare, în timp ce cealaltă marfă, în care se exprimă valoarea, apare nemijlocit numai ca valoare de schimb. Forma simplă a valorii unei mărfi este deci forma simplă de manifestare a opoziției dintre valoarea de întrebuințare și valoare, cuprinsă în marfă.

Produsul muncii este în toate orînduirile sociale un obiect de întrebuințare, dar numai o epocă de dezvoltare istoricește determinată, o epocă în care munca cheltuită pentru producerea unui obiect de întrebuințare apare ca o însușire „obiectuală” a acestui obiect, adică ca valoare a lui, transformă produsul muncii în marfă. De aici urmează că forma simplă a valorii mărfii este în același timp forma marfă simplă a produsului muncii, că deci dezvoltarea formei marfă coincide cu dezvoltarea formei valoare.

De la început este evidentă insuficiența formei simple a valorii, a acestei forme embrionare, care trebuie să treacă mai întîi printr-o serie de metamorfoze pentru a ajunge la forma de preț.

²²⁾ Notă la ediția a 2-a. F.L.A. Ferrier (sous-inspecteur des douanes) *, „Du Gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce”, Paris 1805, și Charles Ganilh, „Des Systèmes d'Économie Politique”, 2ème éd., Paris 1821.

Expresia valorii mărfii A într-o marfă oarecare B nu face decît să deosebească valoarea mărfii A de propria ei valoare de întrebuițare și să o pună, așadar, într-un raport de schimb cu un singur fel de marfă, cu o marfă deosebită de ea, în loc să exprime identitatea ei calitativă și proporționalitatea ei cantitativă cu toate celelalte mărfuri. Formei relative simple a valorii unei mărfi îi corespunde forma de echivalent singular a unei alte mărfi. Astfel, în expresia valorii relative a pînzei, haina are forma de echivalent, adică forma în care poate fi schimbată nemijlocit, numai în raport cu acest fel singular de marfă, cu pînza.

Forma singulară a valorii trece însă de la sine la o formă mai completă. Prin intermediul acesteia, valoarea unei mărfi A nu este exprimată, ce-i drept, decît într-o singură marfă de alt fel. Este însă cu totul indiferent de ce anume fel este această a doua marfă — haină, fier, grîu etc. După cum o marfă intră într-un raport de valoare cu cutare sau cutare fel de marfă, iau naștere diferite expresii simple ale valorii uneia și aceleiași mărfi^{22a)}. Numărul expresiilor posibile ale valorii ei este limitat numai de numărul felurilor de marfă diferite de ea. Expresia singulară a valorii mărfii se transformă, așadar, în seria, care poate fi prelungită la nesfîrșit, a diferitelor expresii simple ale valorii ei.

B) Forma totală sau dezvoltată a valorii

$$z \text{ marfă A} = u \text{ marfă B sau } = v \text{ marfă C sau } = w \text{ marfă D} \\ \text{ sau } = x \text{ marfă E sau } = \text{etc.}$$

(20 de coți de pînză = 1 haină sau = 10 pfunzi de ceai sau = 40 de pfunzi de cafea sau = 1 cuarter de grîu sau = 2 uncii de aur sau = $\frac{1}{2}$ tonă de fier sau = etc.)

1. Forma relativă dezvoltată a valorii

Valoarea unei mărfi, de pildă a pînzei, este exprimată acum în nenumărate alte elemente din lumea mărfurilor. Orice alt corp-marfă devine o oglindă a valorii pînzei²³⁾. De-abia acum această

^{22a)} Notă la ediția a 2-a. De pildă, la Homer, valoarea unui lucru este exprimată într-o serie de lucruri diferite.

²³⁾ De aceea se vorbește de valoarea-haină a pînzei atunci cînd valoarea ei este exprimată în haine, de valoarea-grîu atunci cînd este exprimată în grîu etc. Fiecare dintre aceste expresii înseamnă că valoarea pînzei este aceea care apare în valorile de întrebuițare haină, grîu etc. „Întrucît valoarea oricărei mărfi exprimă raportul ei de schimb, o putem numi... valoare-grîu sau

valoare apare ea însăși realmente ca cristalizare de muncă omenească nediferențiată. Căci munca pe care o creează este exprimată acum clar ca muncă echivalentă cu orice altă muncă omenească, indiferent de forma naturală a acesteia din urmă și deci indiferent dacă ea se concretizează într-o haină sau în grâu, fier, aur etc. Prin forma ei valoare, pînza se află deci acum într-un raport social nu numai cu un singur fel de marfă diferită de ea, ci cu întreaga lume a mărfurilor. Ca marfă ea este cetățean al acestei lumi. În același timp, seria nesfîrșită a expresiilor valorii mărfii demonstrează că ei îi este indiferentă forma specială a valorii de întrebuintare în care se manifestă.

În prima formă: 20 de coți de pînză = 1 haină poate să fie întîmplător faptul că aceste două mărfuri se schimbă una pe alta într-un raport cantitativ determinat. În a doua formă, dimpotrivă, se constată imediat un substrat care este esențial diferit de fenomenul întîmplător și care îl determină pe acesta. Mărimea valorii pînzei rămîne aceeași, indiferent dacă este exprimată în haină sau în cafea, fier etc., într-o infinitate de mărfuri diferite aparținînd celor mai diferiți posesori. Raportul întîmplător dintre doi posesori de mărfuri individuali dispăre. Devine astfel evident că nu schimbul reglează mărimea valorii mărfii, ci, dimpotrivă, mărimea valorii mărfii reglează raporturile ei de schimb.

2. Forma de echivalent specială

Orice marfă — haină, ceai, grâu, fier etc. — este considerată, în expresia valorii pînzei, ca echivalent și deci ca corp-valoare. Forma naturală determinată a fiecăreia din aceste mărfuri este acum o formă de echivalent specială alături de multe altele. Tot astfel variatele feluri de munci utile concrete, determinate, cuprinse în diferitele corpuri-marfă, apar acum ca tot atîtea forme speciale de concretizare sau de manifestare ale muncii omenești în general.

valoare-postav, în funcție de marfa cu care o comparăm; și astfel există o mulțime de diferite feluri de valori, tot atîtea cîte mărfuri există, și toate sînt la fel de reale și la fel de nominale". („A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the Author of Essays on the Formation etc. of Opinions", London 1825, p. 39.) S. Bailey, autorul acestei scrieri apărute anonim, care la timpul ei a făcut multă vîlvă în Anglia, își închipuie că, subliniind extraordinara diversitate a expresiilor relative ale aceleiași valori a mărfii, el a exclus orice posibilitate de a determina noțiunea de valoare. Că Bailey, în pofida limitelor sale, are meritul de a fi dezvăluit unele puncte vulnerabile ale teoriei lui Ricardo o dovedește vehemența cu care l-a atacat școala lui Ricardo în „Westminster Review" de pildă.

3. Neajunsurile formeii totale sau dezvoltate a valorii

În primul rând, expresia relativă a valorii mărfii este incompletă, deoarece seria termenilor ei nu se încheie niciodată. Lanțul în care fiecare ecuație de valoare formează o verigă poate fi prelungit continuu prin apariția fiecărui nou fel de marfă, care furnizează materialul pentru o nouă expresie a valorii. În al doilea rând, acest lanț formează un mozaic de expresii ale valorii de natură diferită. În sfârșit, dacă valoarea relativă a fiecărei mărfi este exprimată în această formă dezvoltată, forma relativă a valorii fiecărei mărfi este, așa cum trebuie să fie, un șir nesfârșit de expresii ale valorii, diferit de forma relativă a valorii fiecărei alte mărfi. Neajunsurile formeii relative dezvoltate a valorii se reflectă, la rândul lor, în forma de echivalent care îi corespunde. Întrucît forma naturală a fiecărui fel de marfă în parte este aici o formă de echivalent specială, alături de nenumărate alte forme de echivalent speciale, nu există în general decît forme de echivalent limitate, din care fiecare le exclude pe toate celelalte. Tot astfel felul de muncă utilă concretă, determinată, cuprins în fiecare marfă-echivalent special nu este decît o formă de manifestare specială, deci incompletă, a muncii omenestii. Această muncă omenescă capătă, ce-i drept, forma ei de manifestare completă, sau totală, în ansamblul formelor de manifestare speciale. Dar în felul acesta ea nu posedă o formă de manifestare unitară.

Totuși, forma relativă dezvoltată a valorii nu constă decît dintr-o sumă de expresii relative simple ale valorii sau de ecuații ale primei forme, ca, de pildă :

$$\begin{aligned} 20 \text{ de coți de pînză} &= 1 \text{ haină} \\ 20 \text{ de coți de pînză} &= 10 \text{ pfunzi de ceai etc.} \end{aligned}$$

Fiecare din aceste ecuații conține însă și ecuația inversă, identică cu ea :

$$\begin{aligned} 1 \text{ haină} &= 20 \text{ de coți de pînză} \\ 10 \text{ pfunzi de ceai} &= 20 \text{ de coți de pînză etc.} \end{aligned}$$

Într-adevăr, dacă un om schimbă pinza sa cu multe alte mărfuri și exprimă, prin urmare, valoarea ei într-o serie de alte mărfuri, în mod necesar și ceilalți numeroși posesori de mărfuri trebuie să-și schimbe mărfurile pe pînză și deci să exprime valorile diferitelor lor mărfuri în aceeași a treia marfă, adică în pînză. Dacă inversăm deci seria: 20 de coți de pînză = 1 haină sau = 10 pfunzi de ceai sau = etc., adică dacă exprimăm reciproca cuprinsă implicit în serie, obținem :

C) Forma generală a valorii

1 haină	=	}	20 de coți de pînză
10 pfunzi de ceai	=		
40 de pfunzi de cafea	=		
1 cuarter de grîu	=		
2 uncii de aur	=		
$\frac{1}{2}$ tonă de fier	=		
x marfă A	=		
etc.	=		

1. Caracterul modificat al formei valore

Acum mărfurile își exprimă valorile 1 în mod simplu, pentru că și le exprimă într-o singură marfă, și 2 în mod unitar, pentru că și le exprimă în aceeași marfă. Forma valorii lor este simplă și comună tuturor, deci generală.

Formele I și II nu reușeau să exprime decît valoarea unei mărfi ca ceva distinct de propria ei valoare de întrebuințare sau de corpul ei.

Prima formă ne-a dat ecuații de valoare ca : 1 haină = 20 de coți de pînză, 10 pfunzi de ceai = $\frac{1}{2}$ tonă de fier etc. Valoarea hainei este exprimată ca ceva egal cu pînza, valoarea ceaiului — ca ceva egal cu fierul etc., dar acest element egal cu pînza și cu fierul, aceste expresii ale valorii hainei și a ceaiului sînt tot atît de diferite ca și pînza și fierul. În practică, această formă se întîlnește, evident, numai la primele începuturi ale schimbului, cînd produsele muncii se transformă în mărfuri prin schimburi întîmplătoare și izolate.

A doua formă exprimă mai complet decît prima deosebirea dintre valoarea unei mărfi și propria ei valoare de întrebuințare, căci valoarea hainei, de pildă, se opune acum formei ei naturale sub toate formele posibile, ca ceva egal cu pînza, cu fierul, cu ceaiul etc., ca ceva egal cu orice, numai cu haina nu. Pe de altă parte, orice expresie comună a valorii mărfurilor este exclusă aici în mod direct, căci în expresia valorii fiecărei mărfi în parte toate celelalte mărfuri apar acum doar sub forma de echivalent. Forma dezvoltată a valorii apare pentru prima oară în practică atunci cînd un produs al muncii, de pildă vitele, nu mai este schimbat incidental, ci în mod obișnuit, pe diferite alte mărfuri.

Noua formă exprimă valorile lumii mărfurilor în unul și același fel de marfă, distinct de această lume a mărfurilor, de

pildă în pinză, și reprezintă astfel valorile tuturor mărfurilor prin egalitatea lor cu pinza. Ca ceva egal cu pinza, valoarea fiecărei mărfi diferă acum nu numai de propria ei valoare de întrebuințare, ci de orice valoare de întrebuințare, și tocmai de aceea exprimă ceea ce are comun marfa dată cu toate celelalte mărfuri. Prin urmare, numai această formă stabilește realmente raporturile dintre mărfuri ca valori, face ca ele să apară unele față de altele ca valori de schimb.

Primele două forme exprimă valoarea unei mărfi, fie într-o singură marfă de un fel diferit, fie într-o serie de multe alte mărfuri diferite de ea. În ambele cazuri este, ca să zicem așa, treaba fiecărei mărfi în parte să-și dea o formă a valorii, și ea face acest lucru fără concursul celorlalte mărfuri. Acestea din urmă joacă față de ea doar rolul pasiv de echivalent. Dimpotrivă, forma generală a valorii ia naștere numai ca operă comună a întregii lumi a mărfurilor. O marfă capătă expresie de valoare generală numai pentru că în același timp cu ea toate celelalte mărfuri își exprimă valoarea în același echivalent, și fiecare fel nou de marfă care apare trebuie să procedeze la fel. Devine astfel evident că valoarea (*Wertgegenständlichkeit*) mărfurilor, nefiind decît „existența socială” a acestor obiecte, nu poate să fie exprimată decît prin ansamblul raporturilor lor sociale, că forma valorii lor trebuie să fie, așadar, o formă valabilă din punct de vedere social.

În forma de lucruri egale cu pinza, toate mărfurile apar acum nu numai identice din punct de vedere calitativ, ca valori în general, dar în același timp ca mărimi-valoare comparabile din punct de vedere cantitativ. Pentru că mărfurile își oglindesc mărimile valorilor lor în unul și același material, în pinză, aceste mărimi ale valorilor se oglindesc în mod reciproc. De pildă: 10 pfunzi de ceai = 20 de coți de pinză, și 40 de pfunzi de cafea = 20 de coți de pinză. Prin urmare 10 pfunzi de ceai = 40 de pfunzi de cafea. Sau: într-un pfund de cafea se află numai $\frac{1}{4}$ din substanța-valoare, din munca cuprinsă într-un pfund de ceai.

Forma relativă generală a valorii lumii mărfurilor imprimă mărfii-echivalent excluse din această lume, adică pinzei, caracterul de echivalent general. Propria ei formă naturală este forma de valoare comună întregii lumi a mărfurilor; pinza poate deci să fie schimbată în mod nemijlocit pe toate celelalte mărfuri. Forma ei corporală se prezintă ca încarnarea vizibilă, ca întruchiparea socială generală a oricărei munci omenești. Țesătoria, munca particulară care produce pinza, se află în același timp în forma socială generală, forma de egalitate cu toate celelalte munci. Nenumăratele ecuații din care constă forma generală a valorii pun succesiv

semnul egalității între munca întruchipată în pînă și munca cuprinsă în toate celelalte mărfuri și fac astfel din țesătorie forma generală de manifestare a muncii omenești în genere. În felul acesta, munca materializată în valoarea mărfurilor nu este exprimată numai în mod negativ, ca muncă din care au fost abstrase toate formele concrete și însușirile utile ale muncilor reale. Propria ei natură pozitivă apare în mod clar. Ea reprezintă reducerea tuturor muncilor reale la caracterul lor comun de muncă omenească, la cheltuirea de forță de muncă omenească.

Forma generală a valorii, care reprezintă produsele muncii ca simple cristalizări de muncă omenească nediferențiată, demonstrează prin însăși structura ei că este expresia socială a lumii mărfurilor. Ea dezvăluie astfel faptul că în această lume a mărfurilor caracterul omenesc general al muncii reprezintă caracterul ei specific social.

2. Raportul dintre dezvoltarea formei relative a valorii și cea a formei de echivalent

Gradului de dezvoltare a formei relative a valorii îi corespunde gradul de dezvoltare a formei de echivalent. Dar — și acest lucru trebuie reținut — dezvoltarea formei de echivalent nu este decît expresia și rezultatul dezvoltării formei relative a valorii.

Forma relativă simplă sau singulară a valorii unei mărfi face dintr-o altă marfă un echivalent singular. Forma dezvoltată a valorii relative, această expresie a valorii unei mărfi în toate celelalte mărfuri, imprimă acestora forma unor echivalente speciale, diferite. În sfîrșit, un anumit fel de marfă capătă forma de echivalent general pentru că toate celelalte mărfuri fac din el materialul formei lor generale, unitare a valorii.

Dar în aceeași măsură în care se dezvoltă forma valoare în general, se dezvoltă și opoziția dintre cei doi poli ai ei, forma relativă a valorii și forma de echivalent.

Chiar prima formă — 20 de coți de pînă = 1 haină — conține această opoziție, dar nu o fixează. După cum aceeași ecuație este citită de la stînga la dreapta sau de la dreapta la stînga, fiecare din cele două mărfuri opuse, pînza și haina, se află deopotrivă cînd în forma relativă a valorii, cînd în forma de echivalent. Aici opoziția clară este încă foarte greu de fixat.

În forma II numai un singur fel de marfă poate de fiecare dată să-și dezvolte total valoarea relativă, el este singurul care posedă forma relativă dezvoltată a valorii, numai pentru că și în măsura în care toate celelalte mărfuri i se opun sub formă de echivalent.

Aici cei doi termeni ai ecuației de valoare — bunăoară : 20 de coți de pînză = 1 haină sau = 10 pfunzi de ceai sau = 1 cuarter de grîu etc. — nu mai pot fi inversați fără să se schimbe întregul ei caracter și fără ca ea să fie transformată din forma totală în forma generală a valorii.

În sfîrșit, ultima formă, forma III, dă lumii mărfurilor o formă relativă a valorii social-generale, pentru că și în măsura în care toate mărfurile care aparțin acestei lumi, cu o singură excepție, sînt excluse de la forma de echivalent general. O marfă, pînza, se află, așadar, în forma în care poate fi schimbată nemijlocit pe toate celelalte mărfuri, adică într-o formă nemijlocit socială, pentru că și în măsura în care toate celelalte mărfuri nu se află în această formă ²⁴⁾.

Invers, marfa care figurează ca echivalent general este exclusă din forma relativă unitară și deci generală a valorii lumii mărfurilor. Dacă pînza, adică o marfă oarecare, aflată în forma de echivalent general, ar participa în același timp și la forma relativă generală a valorii, ea ar trebui să-și servească ei însăși ca echivalent. În acest caz am avea : 20 de coți de pînză = 20 de coți de pînză, adică o tautologie în care nu este exprimată nici valoarea și nici mărimea valorii. Pentru a exprima valoarea relativă a echivalentului general trebuie să inversăm forma III. Echivalentul general nu posedă o formă relativă a valorii comună celorlalte mărfuri, ci valoarea lui se exprimă relativ în seria nesfîrșită a

²⁴⁾ Într-adevăr, din forma generală, nemijlocită, în care o marfă poate fi schimbată nu rezultă nicidecum că această formă este tot atît de indestructibil legată de contrariul ei, de forma în care schimbul direct nu este posibil, pe cît de legat este polul pozitiv al unui magnet de polul său negativ. Nu se poate concepe, prin urmare, că toate mărfurile pot deveni simultan obiectul unui schimb, tot așa cum nu se poate concepe că toți catolicii pot deveni papi. Micul burghez, care vede în producția de mărfuri nec plus ultra * libertății omește și al independenței individuale, ar fi, bineînțeles, foarte încîntat să scape de dificultățile legate de această formă și în special de dificultățile schimbului de mărfuri care nu e direct. Zugerăvirea acestei utopii de filistin — iată socialismul lui Proudhon, care, așa cum am arătat cu alt prilej ³¹⁾, nu are nici măcar meritul de a fi original, deoarece, cu mult înaintea lui, Gray, Bray și alții au spus același lucru cu mult mai bine. Aceasta nu împiedică totuși ca astăzi asemenea înțelepciune să fie prezentată în anumite cercuri sub numele de „science” **. Nici o școală nu a abuzat de cuvîntul „science” mai mult decît școala lui Proudhon, căci

„Unde conceptele se-ntîmplă să lipsească,
Se-nființează, la dorință, un cuvînt” ³²⁾.

* — culmea. — *Nota trad.*

** — „știință”. — *Nota trad.*

tuturor celorlalte corpuri-marfă. Astfel forma relativă dezvoltată a valorii, sau forma II, apare acum ca forma relativă specifică a valorii mărfii-echivalent.

3. Trecerea de la forma generală a valorii la forma bani

Forma de echivalent general este o formă a valorii în genere. Prin urmare, ea poate să revină oricărei mărfi. Dar o marfă se află în forma de echivalent general (forma III) numai pentru că și în măsura în care ea, ca echivalent, este exclusă de toate celelalte mărfuri din rîndul lor. Abia din momentul în care un fel de marfă specific se desprinde definitiv de toate celelalte mărfuri, forma valoare relativă unitară a valorii în lumea mărfurilor capătă stabilitate obiectivă și valabilitate socială generală.

Felul de marfă specific, cu a cărui formă naturală se contopște din punct de vedere social forma de echivalent, devine marfă-bani sau funcționează ca bani. Funcția lui socială specifică și, prin urmare, monopolul lui social constă în a juca în lumea mărfurilor rolul de echivalent general. Dintre mărfurile care în forma II figurează ca echivalente speciale ale pînzei și care în forma III își exprimă valoarea relativă în pînză, o marfă anumită, aurul, și-a cucerit, în virtutea unui proces istoric, acest loc privilegiat. Dacă punem, prin urmare, în forma III, în locul mărfii pînză marfa aur, obținem :

D) Forma bani

20 de coți de pînză	=	} 2 uncii de aur
1 haină	=	
10 pfunzi de ceai	=	
40 de pfunzi de cafea	=	
1 cuarter de grîu	=	
1/2 tonă de fier	=	
X marfă A	=	

O dată cu trecerea de la forma I la forma II și de la forma II la forma III au loc schimbări esențiale. Dimpotrivă, forma IV nu se deosebește de forma III decît prin faptul că acum, în locul pînzei, forma de echivalent general o are aurul. Aurul joacă în forma IV același rol pe care l-a jucat pînza în forma III — rolul de echivalent general. Progresul constă doar în aceea că forma în care o marfă poate fi schimbată în mod general și nemijlocit,

adică forma de echivalent general, s-a contopit acum definitiv, în virtutea uzului social, cu forma naturală specifică a mărfii aur.

Aurul apare față de celelalte mărfuri ca bani numai pentru că mai înainte a apărut ca marfă. Asemenea tuturor celorlalte mărfuri, a funcționat și el ca echivalent, fie ca echivalent singular în acte de schimb izolate, fie ca echivalent special, alături de alte mărfuri-echivalent. Treptat el a ajuns să funcționeze, în sfere mai restrinse sau mai largi, ca echivalent general. De îndată ce aurul cucerește monopolul acestei poziții în expresia de valoare a lumii mărfurilor, el devine marfă-bani, și abia din momentul în care devine marfă-bani forma IV începe să se deosebească de forma III, cu alte cuvinte forma generală a valorii se transformă în forma bani.

Expresia valorii relative simple a unei mărfi, de pildă a pînzei, în marfa care funcționează deja ca marfă-bani, de pildă aurul, este forma preț. Prin urmare, „forma preț” a pînzei este

$$20 \text{ de coți de pînză} = 2 \text{ uncii de aur}$$

sau, dacă 2 lire sterline este denumirea monetară a 2 uncii de aur,

$$20 \text{ de coți de pînză} = 2 \text{ lire sterline.}$$

Dificultatea în conceptul formei bani se reduce la înțelegerea formei de echivalent general, deci a formei generale a valorii ca atare, a formei III. Forma III se reduce, dacă privim retrospectiv, la forma II, forma dezvoltată a valorii, iar elementul constitutiv al acesteia din urmă este forma I: 20 de coți de pînză = 1 haină, sau x marfă A = y marfă B. Forma marfă simplă este deci germele formei bani.

4. Caracterul de fetiș al mărfii și misterul său

La prima vedere o marfă pare un lucru simplu, banal. Analiza ei arată însă că marfa este un lucru foarte complicat, plin de subtilități metafizice și de ciudățenii teologice. Ca valoare de întrebuințare, ea nu are în ea nimic misterios, fie că o privim sub aspectul că, prin proprietățile sale, ea satisface anumite trebuințe ale omului, fie că dobîndește aceste proprietăți abia ca produs al muncii omenеști. Este evident că, prin activitatea sa, omul modifică, potrivit nevoilor lui, formele substanțelor din natură. Forma lemnului, de pildă, se modifică dacă din el se face o masă. Cu toate acestea, masa rămîne lemn, un obiect obișnuit, care poate fi perceput prin simțuri. Dar de îndată ce se prezintă ca marfă, ea se transformă într-un lucru care poate și totodată nu poate fi per-

ceput prin simțuri. Ea nu numai că stă cu picioarele pe pământ, dar se prezintă față de celelalte mărfuri cu capul în jos, și din acest cap de lemn ies niște fantasmagorii mai bizare decât dacă ar începe să danseze din proprie inițiativă ²⁵⁾.

Caracterul mistic al mărfii nu rezultă, așadar, din valoarea ei de întrebuințare. El rezultă tot atât de puțin din conținutul determinațiilor valorii. Căci, în primul rînd, oricît de variate ar fi muncile utile, sau activitățile productive, este un adevăr fiziologic că ele sînt funcțiuni ale organismului omenesc, și că fiecare din aceste funcțiuni, indiferent de conținutul și de forma ei, este, în esență, cheltuire de creier, nervi, mușchi, organe de simț omenesti. În al doilea rînd, elementul care stă la baza determinării mărimii valorii, adică durata în timp a acestei cheltuiuri sau cantitatea de muncă se deosebește vizibil de calitatea muncii. În toate orînduirile sociale timpul de muncă necesar pentru producerea mijloacelor de subsistență a trebuit să-l intereseze pe om, chiar dacă nu în aceeași măsură pe diferitele trepte de dezvoltare a societății ²⁶⁾. În sfîrșit, din momentul în care oamenii muncesc într-un mod oarecare unul pentru altul, munca lor capătă o formă socială.

De unde provine deci acest caracter misterios al produsului muncii de îndată ce ia forma de marfă? Evident, din însăși această formă. Egalitatea dintre diferitele feluri de munci omenesti capătă forma obiectuală a unei egale materialități a valorii produselor muncii; măsura cheltuirii forței de muncă omenesti prin durata ei în timp capătă forma mărimii valorii produselor muncii; în sfîrșit, relațiile dintre producători, în care se manifestă determinațiile sociale ale muncilor lor, capătă forma unei relații sociale între produsele muncii.

Misterul formei marfă constă, prin urmare, pur și simplu în faptul că în această formă caracterul social al muncii oamenilor se reflectă ca caracter obiectual al produselor muncii, ca însușiri sociale pe care aceste lucruri le au de la natură. În consecință și relația socială dintre producători și ansamblul muncii le apare acestora ca o relație socială între obiecte, existentă în afara lor. Prin acest quid pro quo, produsele muncii devin mărfuri, devin

²⁵⁾ Ne amintim că China și mesele au început să danseze atunci cînd tot restul lumii părea că stă nemișcat — pour encourager les autres (pentru a-i încuraja pe ceilalți) ³³⁾.

²⁶⁾ Notă la ediția a 2-a. La vechii germani, mărimea unui morgen de pământ era calculată potrivit muncii efectuate în decursul unei zile; de aici și denumirile morgenuului: Tagwerk (sau Tagwanne) (jurnale sau jurnalistic, terra jurnalistic, jornalistic sau diurnalistic), Mannwerk, Mannskraft, Mannsmaad, Mannshaut etc. Vezi Georg Ludwig von Maurer, „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, usw. Verfassung“, München 1854, p. 129 și urm.

lucruri care pot și totodată nu pot fi percepute prin simțuri, adică lucruri cu caracter social. Tot astfel impresia luminoasă pe care o produce un obiect asupra nervului optic nu se prezintă ca o excitare subiectivă a nervului optic însuși, ci ca o formă obiectivă a unui lucru care se află în afara ochiului. Dar în actul vederii lumina este proiectată în mod real de un lucru, de obiectul exterior, asupra unui alt lucru, asupra ochiului. Acesta este un raport fizic între obiecte fizice. Dimpotrivă, forma marfă și raportul valoric al produselor muncii, în care aceasta își găsește expresia, nu au absolut nimic comun cu natura lor fizică și cu raporturile dintre lucruri care decurg din ea. Ceea ce capătă în ochii oamenilor forma fantastică a unei relații între lucruri nu e nimic altceva decât o relație socială determinată între oameni. Pentru a găsi o analogie va trebui să ne refugiem în lumea nebuloasă a religiei. Aici produsele creierului omenesc au aspectul unor fapte independente, înzestrate cu viață proprie, care comunică atât unele cu altele, cât și cu oamenii. Același lucru se întâmplă în lumea mărfurilor cu produsele create de mîna omului. Aceasta este ceea ce numesc eu fetișism, propriu produselor muncii din momentul în care ele sînt produse ca mărfuri și care, prin urmare, este inseparabil de producția de mărfuri.

Acest caracter de fetiș al lumii mărfurilor izvorăște, așa cum s-a arătat în analiza de mai sus, din caracterul social specific al muncii care produce mărfuri.

Obiectele de întrebuințare devin în genere mărfuri numai pentru că sînt produse ale unor munci particulare independente. Complexul acestor munci particulare formează munca socială totală. Întrucît producătorii intră în contact social abia atunci cînd își schimbă produsele muncii, caracterul specific social al muncilor lor particulare apare abia în cadrul acestui schimb. Cu alte cuvinte, muncile particulare se manifestă de fapt ca verigi ale muncii sociale totale numai prin relațiile pe care schimbul le stabilește între produsele muncii și, prin intermediul acestora, între producători. Acestora din urmă relațiile sociale dintre muncile lor particulare le apar drept ceea ce sînt, adică nu drept relații sociale nemijlocite între persoane prin înseși muncile lor, ci drept relații obiectuale între persoane și relații sociale între obiecte.

Abia în cadrul schimbului dobîndesc produsele muncii o obiectualitate valorică identică din punct de vedere social, distinctă de obiectualitatea diferită din punct de vedere senzorial. Această scindare a produsului muncii în obiect util și obiect-va-

loare se manifestă în practică numai din momentul în care schimbul a dobândit destulă amploare și destulă importanță pentru ca obiectele utile să fie produse în vederea schimbului, prin urmare să se aibă în vedere caracterul valoric al lucrurilor chiar la producerea lor. Din acest moment, muncile particulare ale producătorilor capătă efectiv un dublu caracter social. Pe de o parte, ca munci utile determinate, ele trebuie să satisfacă o trebuință socială determinată și astfel să se afirme ca verigi ale muncii totale, ale sistemului de diviziune socială a muncii apărut spontan. Pe de altă parte, ele satisfac numai diversele trebuințe ale propriilor lor producători în măsura în care fiecare muncă particulară utilă specială poate fi schimbată pe orice alt fel special de muncă particulară utilă, fiind deci echivalentă cu aceasta din urmă. Egalitatea *toto coelo* * a unor munci diferite nu poate să existe decât dacă facem abstracție de inegalitatea lor reală, reducându-le la caracterul comun pe care ele îl posedă ca cheltuire de forță de muncă omenească, ca muncă omenească abstractă. Creierul producătorilor particulari oglindește acest dublu caracter social al muncilor lor particulare numai în formele care apar în relațiile practice, în schimbul de produse: prin urmare el oglindește caracterul util din punct de vedere social al muncilor lor particulare în forma în care produsul muncii trebuie să fie util nu pentru producătorul însuși, ci pentru alții, iar caracterul social al egalității diferitelor feluri de munci în forma caracterului de valoare comun acestor lucruri diferite din punct de vedere material, produselor muncii.

Prin urmare, oamenii nu raportează unele la altele produsele muncii lor ca valori pentru că aceste lucruri le apar ca simple învelișuri obiectuale ale aceluiași fel de muncă omenească. Dimpotrivă. Prin faptul că în procesul schimbului oamenii consideră diferitele lor produse ca fiind egale între ele ca valori, ei consideră diferitele lor feluri de muncă ca fiind egale între ele ca muncă omenească. Ei nu știu acest lucru, dar îl fac ²⁷⁾. Așadar, valoarea nu poartă scris pe frunte ceea ce este ea. Mai mult, valoarea transformă orice produs al muncii într-o hieroglifă socială. Mai

---

²⁷⁾ Notă la ediția a 2-a. Prin urmare, dacă Galiani spune: valoarea este o relație între persoane — „La Ricchezza è una ragione tra due persone“ —, el ar fi trebuit să adauge: o relație ascunsă sub un înveliș obiectual. {Galiani, „Della Moneta“, p. 221, t. III al colecției lui Custodi, „Scrittori Classici Italiani di Economia Politica“, Parte Moderna, Milano, 1803.}

tîrziu oamenii caută să descifreze sensul acestei hieroglife, să pătrundă taina propriului lor produs social, căci determinarea obiectelor de întrebuițare ca valori este un produs social al oamenilor, la fel ca și limba. Descoperirea științifică făcută mai tîrziu că produsele muncii, în măsura în care sînt valori, nu sînt decît expresii obiectuale ale muncii omenеști cheltuite pentru producerea lor face epocă în istoria dezvoltării omenirii, dar nu face nicidecum să dispară aparența obiectuală a caracterului social al muncii. Ceea ce este valabil numai pentru această formă de producție specială, producția de mărfuri, anume că caracterul social specific al muncilor particulare independente constă în egalitatea lor ca muncă omenească și că acesta ia forma caracterului valoric al produselor muncii, apare celor angrenați în relațiile producției de mărfuri — după, ca și înaintea acestei descoperiri — ca fiind ceva tot atît de definitiv ca și faptul că deși știința a descompus aerul în elementele sale, el continuă să existe ca corp fizic.

Ceea ce interesează în primul rînd în mod practic pe cei ce-și schimbă produsele este de a ști cîte produse ale altora obțin pentru propriul lor produs, adică în ce proporții se schimbă produsele între ele. De îndată ce aceste proporții au dobîndit, în virtutea obișnuinței, o oarecare fixitate, ele par să decurgă din natura produselor muncii, astfel că, de pildă, o tonă de fier și două uncii de aur au aceeași valoare, așa cum un pfund de aur și un pfund de fier au aceeași greutate, în pofida proprietăților lor fizice și chimice diferite. De fapt, caracterul valoric al produselor muncii nu se statornicește decît atunci cînd aceste produse se manifestă ca mărimi-valoare. Acestea din urmă variază neîncetat, independent de voința, previziunile și acțiunile celor care schimbă produsele. Pentru ei, propria lor mișcare socială ia forma unei mișcări a lucrurilor, sub al cărei control se află ei, în loc ca ei să o controleze. Este nevoie ca producția de mărfuri să ajungă la dezvoltare deplină pentru ca, pe baza experienței, să ia naștere concepția științifică potrivit căreia muncile particulare executate independent una de cealaltă, dar dependente multilateral una de alta ca verigi ale diviziunii sociale a muncii apărute spontan, sînt reduse în permanență la măsura lor socială proporțională pentru că, în raporturile de schimb accidentale și mereu oscilante ale produselor acestor munci, timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea lor se impune cu forța ca o lege naturală regulatoare, așa cum se impune, de pildă, legea gravitației atunci

cînd se prăbușește casa peste tine²⁸). Determinarea mărimii valorii prin timpul de muncă este deci un mister ascuns îndărătul mișcării vizibile a valorilor relative ale mărfurilor. Descoperirea acestui mister înlătură aparența că mărirea valorii produselor este determinată doar în mod întîmplător, ea nu înlătură însă forma obiectuală a determinării mărimii valorii.

În general, reflectarea asupra formelor vieții omenești, deci și analiza științifică a acestor forme, urmează o cale opusă dezvoltării reale. Ea începe post festum, adică pornește de la rezultatele finite ale procesului de dezvoltare. Formele care imprimă produselor muncii calitatea de mărfuri, și care sînt deci premise ale circulației mărfurilor, posedă deja fixitatea unor forme naturale ale vieții sociale înainte ca oamenii să fi încercat să-și dea seama nu de caracterul istoric al acestor forme, pe care ei, dimpotrivă, le consideră imuabile, ci de conținutul lor. Astfel, numai analiza prețurilor mărfurilor a făcut posibilă determinarea mărimii valorii și numai expresia comună în bani a mărfurilor a făcut posibilă fixarea caracterului lor de valoare. Or, tocmai această formă desăvîrșită a lumii mărfurilor — forma bani — este aceea care ascunde sub un înveliș obiectual caracterul social al muncilor particulare și deci relațiile sociale ale muncitorilor individuali, în loc să le dezvăluie. Dacă spun că haina, cizma etc. se raportează la pînză ca la întruciparea generală a muncii omenești abstracte, aceasta este o absurditate evidentă. Dar cînd producătorii hainelor, cizmelor etc. raportează aceste mărfuri la pînză — sau la aur și argint, ceea ce este același lucru — ca la un echivalent general, raportul dintre muncile lor particulare și munca socială totală apare tocmai în această formă absurdă.

Tocmai astfel de forme sînt cele care formează categoriile economiei politice burgheze. Ele sînt forme de gîndire socialmente valabile, prin urmare obiective, pentru relațiile de producție ale acestui mod de producție social, istoricește determinat, ale producției de mărfuri. De aceea tot misticismul lumii mărfurilor, tot fantasticul și toată vraja care învăluie produsele muncii în condițiile dominației producției de mărfuri dispar de îndată ce trecem la alte forme de producție.

²⁸) „Ce poți crede despre o lege care nu se poate impune decît prin revoluții periodice? Că este o lege naturală, bazată pe faptul că cei în cauză nu sînt conștienți de ea“. (*Friedrich Engels*, „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie“, în „Deutsch-Französische Jahrbücher“, editate de Arnold Ruge și Karl Marx, Paris 1844.) (Vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 560—561. — *Nota trad.*)

Întrucît economiei politice îi plac robinsonadele ²⁹⁾, să-l vedem mai întii pe Robinson pe insula sa. Deși modest din fire, el trebuie totuși să-și satisfacă diferite trebuințe, trebuie deci să efectueze diferite feluri de munci utile, să facă unelte, să fabrice mobilă, să domesticească lame, să pescuiască, să vîneze etc. Despre rugăciuni și alte asemenea lucruri nu vorbim aici, deoarece ele îi fac plăcere lui Robinson al nostru pentru care această îndeletnicire este o destindere. Cu toată varietatea funcțiilor sale productive, el știe că acestea nu sînt decît diferite forme de activitate ale aceluiași Robinson, adică diferite feluri de muncă omească. Nevoia însăși îl silește să-și împartă cu rigurozitate timpul de muncă între diferitele sale funcții. Chestiunea dacă una din funcții ocupă un loc mai mare și alta un loc mai mic în ansamblul activității sale depinde de dificultățile mai mari sau mai mici pe care trebuie să le învingă pentru a putea obține efectul util urmărit. Experiența îl învață acest lucru, și Robinson al nostru, care a salvat din naufragiu ceasul, cartea mare, cerneala și tocul, începe în curînd, ca un adevărat englez, să țină contabilitatea propriei sale persoane. Inventarul său cuprinde o listă a obiectelor de întrebuințare pe care le posedă, a diferitelor operații necesare pentru producerea lor, în sfîrșit a timpului de muncă pe care-l cheltuiește în medie pentru producerea unor cantități determinate din aceste produse diferite. Toate raporturile dintre Robinson și obiectele care formează averea sa, creată de el însuși, sînt aici atît de simple și clare, încît chiar și d-l M. Wirth le-ar putea înțelege fără un efort intelectual deosebit. Și totuși ele cuprind toate determinațiile esențiale ale valorii.

Să părăsim luminoasa insulă a lui Robinson și să întreprindem o călătorie în întunecosul ev mediu european. În locul omului independent găsim aici numai oameni total dependenți — șerbi și seniori, vasali și suzerani, laici și clerici. Dependența personală caracterizează aici atît relațiile sociale ale producției materiale, cît și toate celelalte domenii ale vieții bazate pe aceasta. Dar tocmai pentru că relațiile de dependență personală formează baza

²⁹⁾ Notă la ediția a 2-a. Ricardo își are și el robinsonada sa. „Pescarul primitiv și vîntorul primitiv sînt puși de Ricardo să schimbe de la început, ca niște posesori de mărfuri, pește și vinatul proporțional cu timpul de muncă materializat în aceste valori de schimb. Cu acest prilej el cade în anacronism, presupunînd că la evaluarea uneltelor lor de muncă, pescarul primitiv și vîntorul primitiv consultă tabelele de anuități care erau în vigoare în 1817 la bursa din Londra. «Paralelogramele d-lui Owen» ³⁴ par să fie singura formă de societate pe care o cunoștea în afară de cea burgheză”. (Karl Marx, „Zur Kritik etc.”, p. 38, 39.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 49—50. — Nota trad.)

societății date, munca și produsele nu trebuie să îmbrace o formă fantastică, diferită de ceea ce sînt ele în realitate. Munca și produsele intră în angrenajul social ca servicii și ca prestații în natură. Forma nemijlocit socială a muncii o constituie aici forma ei naturală, caracterul ei special, și nu caracterul ei general, așa cum este cazul în societatea bazată pe producția de mărfuri. Munca de clacă se măsoară, ca și munca producătoare de mărfuri, cu ajutorul timpului, dar fiecare șerb știe că ceea ce cheltuiește el în folosul stăpînului său este o cantitate determinată din forța sa de muncă personală. Zeciuiala care trebuie plătită popii este mult mai clară decît binecuvîntarea acestuia. Oricum am aprecia deci măștile pe care le poartă oamenii în evul mediu, relațiile lor sociale de muncă apar în orice caz ca propriile lor relații personale, și nu sînt deghizate în relații sociale între lucruri, între produsele muncii.

Pentru a analiza munca în comun, adică munca nemijlocit socializată, nu e nevoie să ne întoarcem la forma primitivă a ei, pe care o întîlnim la începuturile istoriei tuturor popoarelor civilizate³⁰⁾. Un exemplu mai recent îl constituie gospodăria agricolă patriarhală a unei familii de țărani care produce cereale, vite, fire de tort, pînză, îmbrăcăminte etc. pentru nevoile ei proprii. Aceste obiecte diferite apar familiei ca produse diferite ale muncii ei, dar nu sînt mărfuri care se schimbă reciproc. Diferitele munci care creează aceste produse, adică agricultura, creșterea vitelor, torsul, țesutul, croitoria etc., sînt în forma lor naturală funcții sociale, pentru că sînt funcții ale familiei, care, asemenea producției de mărfuri, posedă propria ei diviziune spontană a muncii. Deosebirile de sex și de vîrstă, precum și condițiile naturale ale muncii, care se schimbă în funcție de anotimp, reglementează repartizarea muncii în cadrul familiei și timpul de muncă al fiecărui membru al familiei. Dar cheltuirea forțelor de muncă individuale, măsurată cu ajutorul duratei în timp, apare aici de la început ca determinare socială a muncilor înseși, pentru că forțele de muncă

³⁰⁾ Notă la ediția a 2-a. „În ultimul timp s-a răspîndit prejudecata ridicolă că forma proprietății primitive în obște ar fi o formă specific slavă sau chiar exclusiv rusească. Aceasta este forma primitivă a cărei evoluție o putem urmări la romani, la germani și la celți, iar o serie întreagă de diverse tipuri ale ei, deși în parte pe cale de destrămare, se mai întîlnesc și astăzi la indieni. Un studiu mai aprofundat al formelor de proprietate în obște la asiatici, în special la indieni, ar arăta cum din forme diferite de proprietate primitivă în obște rezultă forme diferite de destrămare a ei. Așa, de pildă, tipurile inițiale diferite de proprietate privată romană și germanică pot fi deduse din forme diferite de proprietate în obște la indieni. (Karl Marx, „Zur Kritik etc.”, p. 10.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 22. — Nota trad.)

individuale funcționează aici de la început numai ca organe ale forței de muncă totale a familiei.

În sfârșit să ne imaginăm, pentru a mai varia exemplele, o asociație de oameni liberi care lucrează cu mijloace de producție comune și își cheltuiesc numeroasele lor forțe de muncă individuale în mod conștient (selbstbewusst) ca o singură forță de muncă socială. Aici se repetă toate determinațiile muncii lui Robinson, dar pe scară socială, și nu individuală. Toate produsele lui Robinson erau produsul său exclusiv personal, prin urmare, în mod nemijlocit, obiecte de întrebuințare pentru el. Produsul total al asociației este un produs social. O parte a acestui produs servește, la rîndul său, ca mijloc de producție. Ea rămîne socială. Dar cealaltă parte este consumată de membrii asociației sub formă de mijloace de subzistență. Ea trebuie deci repartizată între ei. Felul acestei repartiții va varia în funcție de specificul organismului social de producție însuși și de gradul de dezvoltare istoric corespunzător al producătorilor. Numai pentru a face o paralelă cu producția de mărfuri presupunem că partea din mijloacele de subzistență care revine fiecărui producător este determinată de timpul său de muncă. Timpul de muncă ar juca deci un rol dublu. Pe de o parte, repartizarea lui socială planică reglementează proporția justă dintre diferitele funcții ale muncii și diferitele trebuințe. Pe de altă parte, timpul de muncă servește ca măsură a părții individuale a producătorilor în munca totală, prin urmare și a părții din produsul total care unmează să fie consumată individual. Relațiile sociale ale oamenilor față de munca lor și față de produsele muncii lor rămîn aici clare și simple, atît în producție.cît și în repartiție.

Pentru o societate de producători de mărfuri, a cărei relație de producție socială cea mai generală constă în aceea că producătorii consideră produsele lor ca mărfuri, deci valori, și că, în această formă obiectualizată, muncile lor particulare se raportează una față de alta ca muncă omenească identică, creștinismul, cu cultul omului abstract care îl caracterizează, este, îndeosebi în varietatea sa burgheză, în protestantism, deism etc., forma de religie cea mai corespunzătoare. În modurile de producție din vechea Asie, din antichitate etc., transformarea produsului în marfă, și deci existența oamenilor ca producători de mărfuri, joacă un rol subordonat, care devine însă tot mai important pe măsură ce obștile intră în faza de declin. Popoare de neguțători propriu-zise nu există decît în intermundiile lumii vechi, ca zeii lui Epicur³⁵ sau ca evreii în porii societății poloneze. Aceste vechi organisme sociale de producție sînt incomparabil mai simple și mai clare

decît cel burghez, dar ele se întemeiază fie pe lipsa de maturitate a omului individual, nedesprins încă de cordonul ombilical al legăturii naturale cu semenii săi, fie pe relații nemijlocite de dominație și aservire. Ele sînt determinate de gradul de dezvoltare scăzut al forței productive a muncii și de relațiile corespunzător limitate ale oamenilor în cadrul procesului de producție al vieții lor materiale, deci de relațiile limitate dintre oameni și dintre oameni și natură. Această limitare reală se reflectă ideal în vechile religii de zeificare a naturii și în credințele diferitelor popoare. În general, reflexul religios al lumii reale nu poate să dispară decît atunci cînd relațiile din viața practică de zi cu zi vor fi relații clare și raționale între oameni și între oameni și natură. Vălul mistic care acoperă procesul vieții sociale, adică procesul producției materiale, nu va fi înlăturat decît atunci cînd va deveni un produs al asocierii libere a oamenilor și se va afla sub controlul lor conștient și planic. Pentru aceasta însă este necesară o anumită bază materială a societății, adică o serie de condiții materiale de existență, care, la rîndul lor, sînt produsul firesc al unei dezvoltări istorice îndelungate și anevoioase.

Este adevărat că economia politică a analizat — deși incomplet ³¹⁾ — valoarea și mărimea valorii și a dezvoltat conținutul

³¹⁾ Neajunsurile analizei mărimii valorii făcute de Ricardo — și această analiză este cea mai bună — vor fi demonstrate în cărțile a III-a și a IV-a ale lucrării de față. În ceea ce privește însă valoarea în genere, economia politică clasică nu face nicăieri în mod clar și deliberat deosebire între muncă, așa cum se exprimă ea în valoare, și aceeași muncă exprimată în valoarea de întrebuințare a produsului. Desigur, ea face de fapt această deosebire, întrucît o dată consideră munca din punct de vedere cantitativ, iar altă dată din punct de vedere calitativ. Dar nu-i trece prin cap că deosebirea pur cantitativă între munci presupune identitatea sau egalitatea lor calitativă, prin urmare reducerea lor la munca omenească abstractă. Ricardo, de pildă, se declară de acord cu Destutt de Tracy, care spune: „Intrucît este sigur că facultățile noastre fizice și spirituale sînt singura noastră avuție inițială, folosirea acestor facultăți, adică munca de orice fel, este singura noastră comoară moștenită și că numai prin această folosire sînt create lucrurile pe care le numim avuție... Este cert, de asemenea, că toate aceste lucruri reprezintă doar munca ce le-a creat și, dacă acestea au o valoare sau chiar două valori distincte, ele nu pot proveni decît din aceea” (din valoarea) „a muncii care le-a generat”. (Ricardo, „The Principles of Pol. Econ.”, 3 ed., Lond. 1821, p. 334*). Menționăm doar că Ricardo atribuie afirmației lui Destutt propria sa concepție, care este mult mai profundă. Ce-i drept, Destutt spune, pe de o parte, că toate lucrurile care constituie avuția noastră „reprezintă munca ce le-a creat”, dar pe de altă parte el afirmă că cele „două valori distincte” (valoarea de întrebuințare și valoarea de schimb) provin din „valoarea muncii”. El repetă astfel platitudinea economiei vulgare, care presupune valoarea unei mărfi (în cazul de față a

* Comp. Destutt de Tracy, „Elements d'ideologie. IVe et V^e parties”, Paris 1826, p. 35, 36. — *Nota red.*

care se ascunde în aceste forme. Ea însă nu și-a pus nici măcar o dată întrebarea: de ce acest conținut ia o asemenea formă, cu alte cuvinte, de ce munca se exprimă în valoare, iar durata muncii ca măsură a ei, în mărimea valorii produsului muncii? ³²⁾ Formulări cărora le stă scris pe frunte că aparțin unei formațiuni sociale în care procesul de producție îi stăpânește pe oameni, dar oamenii încă nu stăpinesc procesul de producție, constituie pentru conștiința ei burgheză o necesitate naturală tot așa de la sine înțeleasă ca și munca productivă însăși. Ea tratează deci formele

muncii), pentru ca apoi cu ajutorul ei să determine valoarea celorlalte mărfuri. Ricardo însă îl interpretează în sensul că atît în valoarea de întrebuințare cît și în valoarea de schimb este exprimată munca (nu valoarea muncii). Însă și el distinge atît de puțin caracterul dublu al muncii, care se manifestă sub două aspecte, încît în tot capitolul intitulat: „Value and Riches, their Distinctive Properties” * este nevoit să se ocupe de platitudinile unui J. B. Say. În cele din urmă, Ricardo constată uimit că Destutt, deși consideră, ca și el, munca drept izvor de valoare, este, pe de altă parte, de acord cu Say în ceea ce privește noțiunea de valoare.

³²⁾ Unul dintre principalele neajunsuri ale economiei politice clasice constă în aceea că ea nu a reușit niciodată să deducă din analiza mărfii, și în special din analiza valorii mărfii, forma-valoare, care face din ea valoare de schimb. Chiar și cei mai buni reprezentanți ai ei, cum sînt A. Smith și Ricardo, tratează forma-valoare ca ceva complet indiferent sau ca ceva străin de natura mărfii. Cauza nu este numai faptul că analiza mărimii valorii le captează întreaga atenție. Ea este mai profundă. Forma-valoare a produsului muncii este forma cea mai abstractă, dar și cea mai generală, a modului de producție burghez, care se caracterizează tocmai prin aceasta ca un tip special de producție socială, și deci totodată istoric. Dacă însă modul de producție burghez este considerat forma naturală eternă a producției sociale, atunci în mod inevitabil particularitățile specifice ale formei-valoare, adică ale formei-marfă, iar ulterior forma bani, forma capital etc. sînt trecute cu vederea. De aceea găsim la unii economiști care admit că mărimea valorii se măsoară prin timpul de muncă cele mai variate și mai contradictorii concepții despre bani, adică despre forma desăvîrșită a echivalentului general. Acest lucru este deosebit de evident atunci cînd e vorba de bănci de pildă, cînd definițiile curente ale banilor nu mai sînt suficiente. De aceea, ca o reacție a apărut un sistem mercantilist restaurat (Ganilh etc.), pentru care valoarea nu este decît forma socială sau, mai bine zis, aparența lipsită de substanță a acesteia. — Subliniez aici o dată pentru totdeauna că prin economia politică clasică înțeleg întreaga știință economică de la W. Petty încoace, care cercetează legătura internă a relațiilor de producție burgheze, în opoziție cu economia vulgară, care se mișcă numai în cadrul legăturilor aparente, rumegă la infinit materialul de mult elaborat de economia politică științifică, cu scopul de a da o explicație plauzibilă pentru uzul casnic burghez fenomenelor, ca să spunem așa, celor mai grosolane, în rest însă se mărginește să sistematizeze pedanteria și să proclame drept adevăruri eterne suficientele și banalele concepții ale agenților de producție burghezi despre propria lor lume ca cea mai bună dintre lumi.

* „Valoarea și avuția, proprietățile lor distinctive”. — Nota trad.

preburgheze ale organismului social de producție cam în felul în care tratau părinții bisericii religiile precreștine³³⁾.

Cît de mult sînt unii economiști prizonierii fetișismului propriu lumii mărfurilor, adică prizonierii aparenței obiectualizate a determinațiilor sociale ale muncii, reiese între altele din disputa anostă și lipsită de gust despre rolul naturii în crearea valorii de schimb. Întrucît valoarea de schimb nu este decît un anumit mod social de a exprima munca cheltuită pentru producerea unui lucru, ea nu poate să conțină mai multă substanță naturală decît cursul schimbului, de pildă.

³³⁾ „Economiștii folosesc un procedeu foarte straniu. Pentru ei nu există decît două feluri de instituții : artificiale și naturale. Instituțiile feudale sînt artificiale, cele burgheze sînt naturale. Ei seamănă în această privință cu teologii, care disting și ei două categorii de religii. Orice religie care nu este a lor este o născocire a oamenilor, în timp ce propria lor religie este o revelație divină. Prin urmare, pînă acum a existat istorie, dar acum ea nu mai există“. (Karl Marx, „Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon“, 1847, p. 113.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 138. — *Nota trad.*). Cu adevărat nostim este d-l Bastiat, care își inchipuie că vechii greci și romani ar fi trăit numai din jaf. Dar ca să trăiești secole de-a rîndul din jaf, trebuie să ai mereu ce jefui, sau ca obiectul jafului să se reproducă neîntrerupt. Prin urmare este de presupus că și grecii și romanii aveau un proces de producție, așadar o economie, care constituia baza materială a lumii lor, tot așa cum economia burgheză constituie baza lumii de astăzi. Sau crede, poate, Bastiat că un mod de producție bazat pe munca sclavilor se bazează pe un sistem de jaf? În acest caz el se situează pe un teren periculos. Dacă un titan al gândirii ca Aristotel a putut să greșească în aprecierea muncii sclavilor, de ce un pigmeu al științei economice ca Bastiat ar fi infailibil în aprecierea muncii salariate? — Folosesc acest prilej pentru a răspunde pe scurt la o obiecție făcută de o gazetă germano-americană la apariția, în 1859, a lucrării mele „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“. Această gazetă afirmă că concepția mea, potrivit căreia modul de producție determinat și relațiile de producție corespunzătoare, într-un cuvînt „structura economică a societății constituie baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinate ale conștiinței sociale“, „modul de producție al vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale“ (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 8—9. — *Nota trad.*). — este justă pentru lumea de astăzi, în care predomină interesele materiale, dar nu este justă nici pentru evul mediu, unde predomina catolicismul, nici pentru Atena și Roma, unde predomina politica. În primul rînd, este straniu că cineva mai poate să presupună că aceste fraze indeobște știute despre evul mediu și despre lumea antică ar fi rămas cuiva necunoscute. În orice caz este clar că nici evul mediu nu putea să trăiască din catolicism și nici lumea antică din politică. Dimpotrivă, modul în care erau dobîndite în acea vreme mijloacele de subzistență explică de ce în primul caz catolicismul, iar în al doilea caz politica au jucat rolul principal. De altfel, nu e nevoie să cunoști temeinic istoria Republicii romane, de pildă, ca să-ți dai seama că secretul istoriei ei îl constituie istoria proprietății funciare. Pe de altă parte, pînă și Don Quijote a plătit scump greșeala de a-i fi considerat pe cavalerii rătăcitori compatibili cu toate formele economice ale societății.

Dat fiind că forma-marfă este forma cea mai generală și cea mai puțin dezvoltată a producției burgheze, din care cauză ea apare de timpuriu, deși în epocile anterioare nu este dominantă, deci caracteristică ca în zilele noastre, caracterul ei de fetiș poate fi întrezărit relativ ușor. În formele mai concrete dispăre și această aparență de simplitate. De unde provin iluziile sistemului monetar? De acolo că acest sistem nu a văzut că aurul și argintul, ca bani, reprezintă o relație socială de producție, însă sub forma unor lucruri naturale cu însușiri sociale ciudate. Iar economia politică modernă, care privește de sus sistemul monetar, nu-și vedește oare fetișismul de îndată ce tratează despre capital? A trecut oare mult timp de când s-a spulberat iluzia fiziocraților că renta funciară provine din pământ, și nu de la societate?

Să nu anticipăm însă, să mai dăm aici doar un singur exemplu în ceea ce privește forma-marfă. Dacă mărfurile ar putea să vorbească, ele ar spune: valoarea noastră de întrebuințare poate să-l intereseze pe om. Pe noi, ca lucruri, ea nu ne privește. Ceea ce ne privește pe noi, ca lucruri, este valoarea noastră. Propria noastră circulație ca obiecte-mărfuri dovedește acest lucru. Noi ne raportăm unele la altele numai ca valori de schimb. Să-l ascultăm acum pe economist dînd grai sufletului mărfii:

„Valoarea” (valoarea de schimb) „este o proprietate a lucrurilor; avuția” (valoarea de întrebuințare) „este o proprietate a omului. Valoarea în acest sens implică în mod necesar schimbul, avuția însă nu”³⁴). „Avuția” (valoarea de întrebuințare) „este un atribut al omului, valoarea este un atribut al mărfurilor. Bogat este un om sau o comunitate; valoroasă este o perlă sau un diamant... O perlă sau un diamant are valoare ca perlă sau ca diamant”³⁵).

Pînă acum nici un chimist nu a descoperit valoare de schimb într-o perlă sau într-un diamant. Economiiștii care au descoperit asemenea substanță chimică și care pretind că gîndesc profund critic consideră că valoarea de întrebuințare a lucrurilor nu depinde de proprietățile lor materiale, în timp ce, dimpotrivă, ele au valoare ca lucruri. Această convingere le este confirmată de faptul curios că valoarea de întrebuințare a lucrurilor se reali-

³⁴) „Value is a property of things, riches of men. Value, in this sense, necessarily implies exchanges, riches do not”. („Observations on some verbal disputes in Pol. Econ., particularly relating to value, and to supply and demand”, Lond. 1821, p. 16.)

³⁵) „Riches are the attribute of man, value is the attribute of commodities. A man or a community is rich, a pearl or a diamond is valuable... A pearl or a diamond is valuable as a pearl or diamond”. (S. Bailey, l. c., p. 156 și urm.)

zează, pentru oameni, fără schimb, adică în raportul direct dintre lucru și om, în timp ce valoarea poate fi realizată numai în schimb, adică într-un proces social. Cum să nu-ți amintești de bunul Dogberry, care îl dăscălește pe paznicul de noapte Seacol ³⁶ :

„Să ai o înfățișare plăcută depinde de împrejurări, dar să știi să citești și să scrii este un dar al naturii” ³⁶⁾.

---

³⁶⁾ Autorul lucrării „Observations” și S. Bailey îi reproșează lui Ricardo că ar fi transformat valoarea de schimb din ceva numai relativ în ceva absolut. Dimpotrivă. El a redus aparenta relativitate pe care o posedă aceste obiecte, diamantul și perlele, de pildă, ca valori de schimb, la raportul real care se ascunde sub această aparență, la relativitatea lor ca simple expresii ale muncii omenestii. Dacă discipolii lui Ricardo îi răspund lui Bailey pe un ton grosolan, dar nu convingător, aceasta se datorește faptului că nici la Ricardo ei nu au găsit vreo indicație cu privire la legătura lăuntrică dintre valoare și forma-valoare sau valoarea de schimb.

Capitolul doi

Procesul schimbului

Mărfurile nu pot merge singure la piață și nu se pot schimba singure. Trebuie, așadar, să ne îndreptăm privirile spre cei care le dețin, spre posesorii de mărfuri. Mărfurile sînt lucruri; ele sînt deci neputincioase în fața omului. Dacă nu i se supun, el poate să recurgă la forță, cu alte cuvinte poate să le ia³⁷⁾. Pentru a raporta aceste lucruri unul la altul ca mărfuri trebuie ca posesorii lor să se raporteze unii la alții ca persoane a căror voință să-lăsluiește în aceste lucruri; astfel un posesor de mărfuri poate numai de comun acord cu alt posesor de mărfuri, prin urmare numai printr-un act volițional comun, să-și însușească o marfă străină înstrăinînd propria sa marfă. Ei trebuie, așadar, să se recunoască în mod reciproc proprietari privați. Această relație juridică a cărei formă o constituie contractul, indiferent dacă este sau nu consfințit prin lege, este o relație volițională, în care se reflectă relația economică. Conținutul acestei relații juridice sau voliționale este dat de însăși relația economică³⁸⁾. Persoanele

³⁷⁾ În secolul al XII-lea, atît de renumit în privința evlaviei, printre mărfuri se numără de multe ori unele lucruri foarte delicate. Astfel, un poet francez din acea vreme amintește printre mărfurile care se găseau la tirgul din Landit³⁷⁾, alături de postav, încălțări, piele, unelte agricole, piei crude etc., „femmes folles de leur corps” *.

³⁸⁾ Proudhon își soarbe idealul de justiție, de justice éternelle**, în primul rînd din relațiile juridice corespunzătoare producției de mărfuri, ceea ce, în treacăt fie zis, oferă filistinilor dovada atît de consolatoare că forma producției de mărfuri este tot atît de eternă ca și justiția. Apoi el vrea, dimpotrivă, să transforme în conformitate cu acest ideal producția de mărfuri reală și dreptul real corespunzător ei. Ce-am spune despre un chimist care, în loc să studieze legile reale ale schimbului de substanțe, pentru a rezolva pe baza lor anumite probleme, ar voi să modifice acest schimb de substanțe cu ajutorul „ideilor

* — „femei ușoare”. — *Nota trad.*
 ** — justiție eternă. — *Nota trad.*

există aici una pentru alta numai ca reprezentanți ai mărfurilor, prin urmare ca posesori de mărfuri. De altfel, în continuarea expunerii noastre vom vedea că măștile economice specifice ale persoanelor nu sînt decît personificări ale relațiilor economice în care ele apar una față de alta în calitate de purtători ai acestora.

Posesorul de mărfuri se deosebește de marfă mai ales prin faptul că pentru aceasta din urmă oricare alt corp-marfă nu este decît o formă de manifestare a propriei ei valori. Nivelatoare și cinică din fire, ea e gata oricînd să-și schimbe nu numai sufletul, dar și trupul, cu oricare altă marfă, fie ea mai puțin atrăgătoare chiar decît Maritorne. Această incapacitate a mărfii de a sesiza însușirile concrete ale altor corpuri-marfă este suplinită de posesorul de mărfuri prin propriile sale cinci simțuri, sau chiar mai multe. Pentru el marfa sa nu are o valoare de întrebuițare nemijlocită. Altfel el n-ar duce această marfă la piață. Ea are valoare de întrebuițare pentru alții. Pentru el valoarea de întrebuițare nemijlocită a mărfii constă în a fi purtător al valorii de schimb, deci un mijloc de schimb³⁹⁾. Din această cauză, el vrea să o înstrăineze și să obțină în schimb alte mărfuri a căror valoare de întrebuițare îi este necesară. Toate mărfurile sînt non-valori de întrebuițare pentru posesorii lor și valori de întrebuițare pentru non-posesorii lor. Prin urmare ele trebuie să treacă în permanență dintr-o mîină în alta. Dar această trecere dintr-o mîină în alta reprezintă schimbul lor, iar în cadrul schimbului ele sînt raportate unele la altele ca valori și se realizează ca valori. Mărfurile trebuie prin urmare să se realizeze ca valori înainte de a avea posibilitatea să se realizeze ca valori de întrebuițare.

eterne" de „naturalité" * și de „affinité" **. Oare dacă spunem despre camătă că este în contradicție cu „justice éternelle" și „équité éternelle" ***, cu „mutualité éternelle" **** și cu aște „vérités éternelles" *****, știm mai mult decît știau părinții bisericii atunci cînd spuneau că ea este în contradicție cu „grâce éternelle", cu „foi éternelle" și „volonté éternelle de dieu" ***** ?

³⁹⁾ „Întrebuițarea oricărui bun este dublă: una este proprie lucrului ca atare, cealaltă nu; astfel o sandală servește pentru încălțat și poate fi schimbată; ambele sînt moduri de întrebuițare ale sandalei, căci și acela care schimbă sandala pe ceea ce îi lipsește, de pildă pe alimente, întrebuițează sandala ca sandală, însă nu în modul ei de întrebuițare natural, căci sandala nu a fost făcută pentru a fi schimbată". (Aristoteles. „De Rep.", l. I, c. 9.)

* — „naturalitate". — Nota trad.
 ** — „afinitate". — Nota trad.
 *** — „echitate eternă". — Nota trad.
 **** — „mutualitate eternă". — Nota trad.
 ***** — „adevăruri eterne". — Nota trad.
 ***** * — „grația eternă", „credință eternă", „voința eternă a lui Dumnezeu".
 — Nota trad.

Pe de altă parte, înainte de a se realiza ca valori ele trebuie să se afirme ca valori de întrebuințare, deoarece munca omească cheltuită pentru producerea lor este luată în considerare numai în măsura în care a fost cheltuită într-o formă utilă pentru alții. Că munca este utilă pentru alții și că, prin urmare, produsul ei satisface trebuințele altora, poate să confirme însă numai schimbul.

Orice posesor de mărfuri vrea să-și înstrăineze marfa numai în schimbul unei mărfi a cărei valoare de întrebuințare satisface o trebuință a sa. Din acest punct de vedere, pentru el schimbul este un proces pur individual. Pe de altă parte, el vrea să-și realizeze marfa ca valoare, adică să-și realizeze marfa în oricare altă marfă de aceeași valoare, indiferent dacă propria sa marfă are sau nu valoare de întrebuințare pentru posesorul celeilalte mărfi. Din acest punct de vedere, pentru el schimbul este un proces social general. Dar unul și același proces nu poate să fie în același timp pentru toți posesorii de mărfuri numai un proces individual și totodată numai un proces social general.

Dacă privim lucrurile mai de aproape, vedem că pentru fiecare posesor de marfă orice marfă străină are rolul de echivalent special al mărfii lui, de aceea marfa lui are rolul de echivalent general al tuturor celorlalte mărfuri. Întrucît însă toți posesorii de marfă fac același lucru, nici o marfă nu este echivalent general, deci mărfurile nu posedă nici forma relativă generală a valorii, în care ele s-ar echivala ca valori și ar putea fi comparate ca mărimi-valoare. Așadar, ele nu stau față în față ca mărfuri, ci pur și simplu ca produse sau ca valori de întrebuințare.

În această situație dificilă, posesorii noștri de marfă gîndesc ca Faust. La început a fost fapta³⁸. Ei au acționat deci încă înainte de a fi gîndit. Legile naturii mărfurilor se manifestă în instinctul natural al posesorilor de marfă. Ei își pot compara mărfurile ca valori și deci ca mărfuri, numai raportîndu-le la altă marfă ca echivalent general. Acest fapt a reieșit din analiza mărfii. Dar numai acțiunea socială poate să transforme o marfă anumită în echivalent general. Acțiunea socială a tuturor mărfurilor desprinde, așadar, o anumită marfă, în care își exprimă valoarea toate celelalte mărfuri. Astfel, forma naturală a acestei mărfi devine forma de echivalent socialmente valabilă. Datorită acestui proces social, funcția de echivalent general devine funcția socială specifică a mărfii desprinse. Ea devine bani.

„Illi unum consilium habent et virtutem et potestatem suam bestiae tradunt. Et ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem aut nomen bestiae, aut numerum nominis ejus” * (Apocalipsul³⁹).

Cristalul-bani este un produs necesar al procesului schimbului, în cadrul căruia produse diferite ale muncii sînt de fapt considerate egale între ele și prin urmare transformate de fapt în mărfuri. Procesul istoric al extinderii și adîncirii schimbului dezvoltă contradicția dintre valoarea de întrebuițare și valoare, ascunsă în natura mărfii. Nevoia circulației ca această contradicție să se exteriorizeze impune apariția unei forme de sine stătătoare a valorii mărfurilor și nu se realizează definitiv decît prin dublarea mărfii în marfă și bani. Prin urmare, în măsura în care se efectuează transformarea produselor muncii în mărfuri, se efectuează și transformarea mărfii în bani⁴⁰).

Schimbul nemijlocit de produse are, pe de o parte, forma expresiei simple a valorii, dar pe de altă parte el nu o are încă. Această formă era : x marfă A = y marfă B. Forma schimbului nemijlocit de produse este : x obiect de întrebuițare A = y obiect de întrebuițare B⁴¹). Aici obiectele A și B nu sînt mărfuri înainte de schimb ; ele devin mărfuri numai datorită schimbului. Prima condiție pentru ca un obiect de întrebuițare să devină o valoare de schimb potențială este existența sa ca non-valoare de întrebuițare, ca o cantitate de valoare de întrebuițare care să depășească trebuințele imediate ale posesorului său. În sine, lucrurile sînt exterioare omului și prin urmare pot fi înstrăinate. Pentru ca această înstrăinare să fie reciprocă, este suficient ca oamenii să se întilnească, printr-un acord tacit, în calitate de proprietari privați ai lucrurilor ce pot fi înstrăinate, deci și în calitate de persoane independente una de alta. Asemenea relații de înstrăinare reciprocă nu există însă între membrii unei obști primitive, fie ea

³⁹) Acum putem aprecia în mod convenit subterfugiile socialismului mic-burghez, care vrea să eternizeze producția de mărfuri și, totodată, să desființeze „opozitia dintre bani și marfă”, adică banii înșiși, deoarece banii nu există decît în această opoziție. Tot atît de bine am putea să-l desființăm pe papă, menținînd totodată catolicismul. Amănunte în această privință vezi în lucrarea mea „Zur Kritik der Pol. Oekonomie”, p. 61 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 67 și urm. — Nota trad.)

⁴¹) Atîta timp cît încă nu se schimbă două obiecte de întrebuițare diferite, ci pentru un obiect se oferă ca echivalent general o masă haotică de obiecte, așa cum se întilnește în mod frecvent la sălbatici, schimbul nemijlocit de produse este încă în fașă.

* „Acestia au un singur cuget, și puterea și stăpînirea lor o dau fiarei, încît nimeni să nu poată cumpăra sau vinde, fără numai cel ce are semnul, adică numele fiarei sau numărul numelui fiarei”. — Nota trad.

familie patriarhală, veche comunitate hindusă, stat al incașilor⁴⁰ etc. Schimbul de mărfuri începe acolo unde se termină comunitatea, la punctele ei de contact cu alte comunități sau cu membrii altor comunități. De îndată ce lucrurile devin mărfuri în relațiile externe, ele devin mărfuri, prin retroacțiune, și în relațiile dintre membrii aceleiași comunități. Inițial raportul cantitativ în care se efectuează schimbul este cu totul întâmplător. Mărfurile se schimbă în virtutea unui act volițional al posesorilor lor de a le înstrăina reciproc. Treptat, nevoia de obiecte de întrebuințare străine se statornicește. Prin repetare constantă, schimbul devine un proces social regulat. Cu timpul, cel puțin o parte din produsele muncii sînt produse intenționat în vederea schimbului. Din acest moment se statornicește, pe de o parte, separarea dintre utilitatea lucrurilor pentru întrebuințarea nemijlocită și utilitatea lor pentru schimb. Valoarea lor de întrebuințare se desparte de valoarea lor de schimb. Pe de altă parte, raportul cantitativ în care se efectuează schimbul devine dependent de însăși producția lor. Uzul le fixează ca mărimi-valoare.

În schimbul nemijlocit de produse, fiecare marfă este în mod nemijlocit mijloc de schimb pentru posesorul ei și echivalent pentru non-posesorul ei, dar numai în măsura în care este valoare de întrebuințare pentru acesta. Prin urmare obiectul schimbat încă nu dobîndește o formă-valoare independentă de propria sa valoare de întrebuințare sau de trebuințele individuale ale celor care schimbă. Necesitatea acestei forme se dezvoltă însă pe măsură ce crește numărul și varietatea mărfurilor care intră în procesul schimbului. Problema se naște simultan cu mijloacele de rezolvare a ei. Circulația mărfurilor, în cadrul căreia posesorii de mărfuri își schimbă propriile produse pe diferite alte produse și le compară unele cu altele, nu are loc niciodată fără ca diferitele mărfuri ale diferiților posesori să nu fie schimbate pe o a treia marfă și comparate cu ea ca valori. Această a treia marfă, devenind echivalent pentru diferite alte mărfuri, capătă în mod nemijlocit, deși într-un cadru limitat, forma de echivalent general sau social. Această formă de echivalent general apare și dispare o dată cu contactul social momentan care a generat-o. Ea revine în mod alternativ și temporar unei mărfi sau alteia. O dată cu dezvoltarea schimbului de mărfuri ea revine însă exclusiv anumitor mărfuri, sau se cristalizează în forma bani. La început, întâmplarea hotărâște cu care marfă se contopește această formă. În genere însă, două împrejurări au rolul hotărîtor în această privință. Forma bani se contopește sau cu cele mai importante obiecte obținute prin schimbul cu exteriorul, care constituie de fapt forma naturală de

manifestare a valorii de schimb a produselor locale, sau cu obiectul de întrebuințare, care constituie elementul principal al averii locale care poate fi înstrăinată, de pildă vitele. Popoarele nomade sînt primele la care se dezvoltă forma bani, deoarece întreaga lor avere este mobilă, deci poate fi înstrăinată imediat, și deoarece prin felul lor de viață ele intră în permanență în contact cu alte comunități, ceea ce stimulează schimbul de produse. Adesea oamenii l-au folosit chiar pe om, în situația de sclav, ca material bănesc inițial, niciodată însă pămîntul. Asemenea idei nu putea să apară decît în societatea burgheză dezvoltată. Ea datează din ultima treime a secolului al XVII-lea, iar prima încercare de a o pune în practică pe scară națională a fost făcută abia un secol mai tîrziu, în timpul revoluției burgheze franceze.

Pe măsură ce schimbul de mărfuri depășește limitele locale, iar valoarea mărfurilor devine, treptat, materializare a muncii omenești în general, forma bani revine unor mărfuri care prin natura lor sînt potrivite să îndeplinească funcția socială de echivalent general, ea revine metalelor nobile.

Faptul că „aurul și argintul nu sînt prin natura lor bani, dar că banii sînt prin natura lor aur și argint”⁴²⁾, demonstrează congruența dintre proprietățile naturale ale acestor metale și funcțiile banilor⁴³⁾. Pînă în prezent nu cunoaștem însă decît una din funcțiile banilor, aceea de a servi ca formă de manifestare a valorii mărfurilor sau ca material în care mărimea valorii mărfurilor își găsește o expresie socială. Forma de manifestare adecvată a valorii sau materializare a muncii omenești abstracte, și prin urmare identice, poate să fie numai un material ale cărui exemplare posedă toate aceleași calitate uniformă. Pe de altă parte, întrucît deosebirea dintre mărimile-valoare este pur cantitativă, marfa-bani trebuie să fie susceptibilă de diferențieri pur cantitative, adică să poată fi divizată arbitrar, iar apoi reconstituită din părțile sale. Aurul și argintul posedă aceste calități de la natură.

Valoarea de întrebuințare a mărfii-bani capătă un caracter dublu. În afară de valoarea ei de întrebuințare specială ca marfă — aurul, de pildă, servește la plombarea dinților cariati, ca materie primă pentru articole de lux etc. —, ea dobîndește și o valoare

⁴²⁾ Karl Marx, l. c., p. 135. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 143), „Metalele... sînt prin natura lor bani”. (Galiani, „Della Moneta”, în colecția lui Custodi, Parte Moderna, t. III, p. 137.)

⁴³⁾ Amănunte în această privință vezi în lucrarea mea citată mai sus, subcapitolul : „Metalele nobile”.

de întrebuințare formală, care decurge din funcțiile ei sociale specifice.

Intrucît toate celelalte mărfuri nu sînt decît echivalente speciale ale banilor, iar banii sînt echivalentul lor general, ele se raportează la bani, care sînt considerați marfă universală, ca mărfuri speciale ⁴⁴).

Am văzut că forma bani nu este decît reflexul raporturilor dintre mărfuri fixat într-o singură marfă. Prin urmare, faptul că banii sînt marfă ⁴⁵) poate să apară ca o descoperire numai pentru cel care pornește de la forma lor desăvîrșită, pentru ca apoi să o analizeze. Procesul schimbului nu-i dă mărfii, pe care o transformă în bani, valoarea ei, ci forma-valoare a ei specifică. Confundarea acestor determinări a făcut ca valoarea aurului și argintului să fie considerată imaginară ⁴⁶). Intrucît în anumite funcții banii pot fi înlocuiți prin simple semne ale lor, a apărut o a doua eroare, și anume că ei nu ar fi decît semne. Pe de altă parte, această eroare ascundea intuirea vagă că forma bani a lucrurilor le este exterioară, că ea nu este decît o formă de manifestare a unor relații dintre oameni ascunse îndărătul ei. În acest sens, orice marfă ar fi un semn, întrucît ca valoare ea nu este decît un înveliș material

⁴⁴) „Banii sînt marfă universală”. (Verri, l.c., p. 16.)

⁴⁵) „Argintul și aurul în sine, cărora le putem da denumirea generală de metal nobil, sînt... mărfuri... a căror valoare... crește și scade. Valoarea metalului nobil poate fi considerată mai mare dacă cu o greutate mică din metalul respectiv se poate procura o cantitate mai mare de produse agricole sau industriale ale țării etc.” ([S. Clement], „A Discourse of the General Notions of Money, Trade, and Exchange, as they stand in relations to each other. By a Merchant” Lond. 1695, p. 7). „Argintul și aurul, fie că au sau nu formă de monedă, sînt întrebuințate, ce-i drept, ca măsură pentru toate celelalte lucruri, dar ele sînt totuși o marfă, ca și vinul, uleiul, tutunul, pinza sau postavul”. ([J. Child], „A discourse concerning Trade, and that in particular of the East-Indies etc.”, London 1689, p. 2.) „Rezervele și bogăția regatului nu pot fi limitate numai la bani, așa cum aurul și argintul nu pot fi excluse din rîndurile mărfurilor”. ([Th. Pajillon], „The East India Trade a most Profitable Trade, London 1677, p. 4.)

⁴⁶) „Aurul și argintul au valoare ca metale, înainte de a fi bani” (Galiani, l.c., [p. 72]). Locke spune: „Datorită calităților lui care îl fac să fie potrivit pentru rolul de bani, de comun acord, oamenii au atribuit argintului o valoare imaginară” (John Locke, „Some Considerations etc.”, 1691, în „Works”, ed. 1777, v. II, p. 15.) Dimpotrivă, Law spune: „Cum ar fi posibil ca națiuni diferite să atribuie unui lucru oarecare o valoare imaginară... sau cum ar fi posibil să se mențină această valoare imaginară?” Cît de puțin înțelegea el însuși această problemă reiese din următoarea afirmație: „Argintul se schimbă după valoarea de întrebuințare pe care o are, adică după valoarea sa reală; datorită faptului că servește drept... bani, el capătă o valoare adițională (une valeur additionnelle)”. (Jean Law, „Considerations sur le numéraire et le commerce”, în ediția E. Daire. „Economistes Financiers du XVIII-e siècle”, p. 469, 470.)

al muncii omenеști cheltuite pentru producerea ei⁴⁷). Dar prezentînd drept simple semne caracterele sociale pe care le capătă lu-crurile pe baza unui anumit mod de producție, sau formele obiectuale pe care le iau determinările sociale ale muncii pe baza acestui mod de producție, ele sînt implicit declarate drept un produs arbitrar al rațiunii oamenilor. Aceasta este explicația la modă în secolul al XVIII-lea pentru a se înlătura, cel puțin momentan, aparența de straniu pe care o aveau formele misterioase ale relațiilor dintre oameni, relații a căror geneză nu putea fi încă descifrată.

Așa cum am arătat mai sus, forma de echivalent a unei mărfi nu include determinarea cantitativă a mărimii valorii ei. Dacă știm că aurul este bani, că prin urmare, poate fi schimbat nemijlocit pe toate celelalte mărfuri, nu înseamnă însă că știm cît valorează, de pildă, 10 pfunzi de aur. Ca orice altă marfă, banii nu-și pot exprima mărimea propriei lor valori decît în mod relativ, în alte mărfuri. Propria lor valoare este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea lor și se exprimă în acea cantitate din orice altă marfă în care este cristalizat un timp de muncă egal⁴⁸). Mă-

47) „Banii sînt semnul lor” (al mărfurilor). (V. de Forbonnais, „Eléments du Commerce”, Nouv. Edit., Leyda 1766, t. II, p. 143.) „Ca semn, ei sînt atrași de către mărfuri” (l.c., p. 155). „Banii sînt semnul unui lucru și îl reprezintă”. (Montesquieu, „Esprit des Lois”, Oeuvres, Lond. 1767, t. II, p. 3.) „Banii nu sînt un simplu semn, deoarece ei înșiși sînt avuție; ei nu reprezintă valorile, ci sînt echivalentele lor”. (Le Trosne, l.c., p. 910.) „Dacă considerăm conceptul de valoare, lucrul însuși nu este privit decît ca un semn; el nu este considerat ca el însuși, ci ca ceea ce valorează”. (Hegel, l.c., p. 100.) Cu mult înainte economiștilor, juriștii au pus în circulație ideea că banii nu sînt decît simple semne și că metalele nobile nu au decît o valoare imaginară; sicofanți ai puterii regale, de-a lungul întregului ev mediu ei au întemeiat dreptul acesteia de a falsifica moneda pe tradițiile Imperiului roman și pe concepțiile despre monedă din Pandectele⁴¹. „Nimeni nu poate și nu are voie să se îndoaiească — spune abilul lor discipol, Filip de Valois într-un decret din 1346 — că numai nouă și maiestății noastre regale ne revine dreptul... de a bate moneda, stabilirea cîtimii banilor și orice legiuire cu privire la bani, precum și cursul și prețul lor cum ne va place nouă și cum bine ni se va părea”. Era o dogmă a dreptului roman ca împăratul să decreteze valoarea banilor. Era interzis în mod expres ca banii să fie considerați marfă. „Dar nimănui să nu-i fie permis să cumpere bani, căci, deși sînt făcuți pentru folosința tuturor, ei nu trebuie să fie marfă”. O explicație excelentă în această privință există la G. F. Pagnini, „Saggio sopra il giusto preggio delle cose”, 1751, ediția Custodi, Parte Moderna, t. II. În special în partea a II-a a lucrării, Pagnini îi combate pe domnii juriști.

48) „Dacă cineva poate să obțină și să aducă o uncie de argint din minele din Peru la Londra cu aceeași cheltuire de timp care ar fi necesară pentru a produce un bushel de cereale, unul din aceste produse constituie prețul natural al celui alt; dar dacă, prin punerea în exploatare a unor mine noi, mai bogate, el poate să obțină două uncii de argint cu același efort cu care înainte obținea

rimea — valoare relativă a aurului se stabilește la locul unde se produce, în schimbul nemijlocit. În momentul în care intră în circulație ca bani, valoarea lui este dată. Dacă încă în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, pe baza analizei banilor, s-a stabilit că banii sînt marfă, aceasta n-a fost decît un început. Dificultatea nu constă în a înțelege că banii sînt marfă, ci în a explica cum și de ce marfa devine bani ⁴⁹⁾.

Am văzut cum și în cea mai simplă expresie de valoare, adică în expresia x marfă A. = y marfă B, lucrul în care este exprimată mărimea valorii altui lucru pare să aibă forma de echivalent ca o proprietate socială pe care o are de la natură și care este independentă de acest raport între mărfuri. Am urmărit modul cum se creează această iluzie. Ea este desăvîrșită din momentul în care forma de echivalent general se identifică cu forma naturală a unei mărfi determinate, adică din momentul în care ea se cristalizează în forma bani. Astfel se creează impresia nu că o marfă devine bani pentru că toate celelalte mărfuri își exprimă în ea valorile lor, ci, dimpotrivă, că ele își exprimă valorile lor în ea pentru că ea este bani. Mișcarea intermediară dispăre în propriul ei rezultat, fără a lăsa vreo urmă. Fără nici o intervenție din partea lor, mărfurile găsesc gata pregătită întruchiparea propriei lor valori într-un corp-marfă existent în afara lor și alături de ele. Aceste obiecte, adică aurul și argintul, așa cum ies din măruntaiele pămîntului, sînt în același timp întruchiparea nemijlocită a oricărei

---

una, grîul va fi tot atît de ieftin la prețul de 10 șilingi bushelul cum era mai înainte la prețul de 5 șilingi, caeteris paribus*⁴⁹⁾. (William Petty, „A Treatise of Taxes and Contributions”, Lond. 1667, p. 31.)

⁴⁹⁾ D-l profesor Roscher ne învață că „definițiile eronate date banilor pot fi împărțite în două grupe principale: definiții care consideră că sînt mai mult decît marfă și definiții care consideră că sînt mai puțin decît marfă”. Urmează o înșirare dezordonată a lucrărilor despre bani, înșirare care însă nu elucidează cituși de puțin istoria reală a teoriei, și în sfîrșit morala: „Nu se poate tăgădui că majoritatea economiștilor moderni nu au acordat destulă importanță particularităților care deosebesc banii de celelalte mărfuri” (va să zică, banii sînt totuși mai mult sau mai puțin decît marfă?) „...Din acest punct de vedere, reacția semimercantilistă a lui Ganilh... nu este cu totul neîntemeiată”. (Wilhelm Roscher, „Die Grundlagen der Nationalökonomie”, ediția a 3-a, 1858, p. 207—210.) Mai mult — mai puțin — nu destul — din acest punct de vedere — nu cu totul! Ce noțiuni exacte! Și asemenea vorbărie profesorală eclectică este intitulată, modest, de d-l Roscher, „metodă anatomo-fiziologică” a economiei politice! Un merit însă nu-i poate fi contestat: acela de a fi descoperit că banii sînt „o marfă plăcută”.

munci omenești. De aici, magia banilor. În orînduirea socială, pe care o studiem, relațiile dintre oameni în procesul de producție social sînt pur atomistice. Ca urmare, relațiile dintre oameni capătă un caracter obiectual, independent de controlul lor și de activitatea individuală conștientă, ceea ce se manifestă în primul rînd în faptul că produsele muncii lor iau în general forma de mărfuri. Enigma fetișismului banilor nu este, așadar, decît enigma fetișismului mărfurilor, devenit vizibil și strălucitor.

Capitolul trei

Banii sau circulația mărfurilor

1. Măsură a valorilor

Pentru a simplifica lucrurile, presupun pretutindeni în această lucrare că marfa-bani este aurul.

Prima funcție a aurului constă în a oferi lumii mărfurilor materialul pentru a exprima valoarea, adică pentru a exprima valorile mărfurilor ca mărimi omonime, aceleași din punct de vedere calitativ și comparabile din punct de vedere cantitativ. Așadar, el funcționează ca măsură generală a valorilor, și numai prin această funcție a sa, aurul, marfa-echivalent specifică, devine bani.

Mărfurile nu devin comensurabile datorită banilor. Dimpotrivă. Pentru că toate mărfurile, ca valori, sînt muncă omenească materializată, și ca atare sînt comensurabile, ele toate pot să-și măsoare valorile cu aceeași marfă specifică, transformînd-o astfel în măsură comună a valorilor lor, adică în bani. Banii ca măsură a valorii sînt o formă de manifestare necesară a măsurii valorii imanente mărfurilor, adică a timpului de muncă⁵⁰).

⁵⁰) Întrebarea de ce banii nu reprezintă nemijlocit timpul de muncă, astfel ca, de pildă, o bancnotă să reprezinte x ore de muncă, se reduce pur și simplu la întrebarea de ce în cadrul producției de mărfuri produsele muncii trebuie să ia forma mărfurilor, căci forma-marfă presupune dedublarea lor în mărfuri și marfă-bani, sau la întrebarea de ce munca particulară nu poate fi considerată muncă nemijlocit socială, adică contrariul ei. Am discutat în altă parte pe larg utopismul plat al „banilor-muncă“ pe baza producției de mărfuri. (I.c., p. 61 și urm.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 73 și urm. — *Nota trad.*) Aici voi releva doar că, de pildă, „banii-muncă“ ai lui Owen sînt tot atît de pușin „bani“ cum sînt bilete de teatru. Owen presupune munca nemijlocit socializată, adică o formă de producție diametral opusă producției de mărfuri. Certificatul de muncă nu face decît să constate partea individuală a fiecărui producător în munca comună și pretenția sa individuală la cota care îi revine din partea produsului comun destinată consumului. Dar Owen nici nu s-a gîndit ca, pe de o parte, să presupună producția de mărfuri și, pe de altă parte, să caute să ocolească condițiile ei necesare cu ajutorul unor trucuri bănești.

Expresia valorică a unei mărfi în aur — x marfă A = y marfă-bani — este forma bani a mărfii sau prețul ei. O singură ecuație, ca, de pildă : 1 tonă de fier = 2 uncii de aur, este suficientă acum pentru a exprima valoarea fierului într-o formă socialmente valabilă. Această ecuație nu mai trebuie să figureze ca o verigă în seria de ecuații valorice ale celorlalte mărfuri, deoarece marfa-echivalent, adică aurul, posedă deja caracterul de bani. Așadar, forma relativă generală a valorii mărfurilor are acum din nou înfățișarea inițială a formei relative simple sau singulare a valorii lor. Pe de altă parte, expresia relativă dezvoltată a valorii, adică seria infinită de expresii relative ale valorii, devine forma relativă specifică a valorii mărfii-bani. Dar această serie este dată acum socialmente în prețurile mărfurilor. Citiți de la dreapta la stânga orice listă de prețuri și veți găsi mărimea valorii banilor exprimată în toate mărfurile posibile. Dimpotrivă, banii nu au preț. Pentru a putea participa la această formă relativă unitară a valorii celorlalte mărfuri, banii trebuie raportați la ei înșiși ca la propriul lor echivalent.

Prețul sau forma bani a mărfurilor este, ca și forma valoare în general, o formă distinctă de forma lor corporală reală palpabilă ; adică nu este decît o formă ideală sau imaginară. Valoarea fierului, a pînzei, a grîului etc. există, cu toate că e invizibilă, chiar în aceste lucruri ; ea se exprimă în egalitatea lor cu aurul, în raportarea la aur, într-o raportare care există, ca să zicem așa, numai în capetele lor. De aceea posesorul de marfă trebuie să împrumute mărfurilor limba sa, sau să le pună etichete pentru a comunica lumii exterioare prețurile lor ⁵¹⁾. Întrucît exprimarea valorilor mărfurilor în aur are un caracter ideal, pentru această operație nu se poate folosi decît un aur imaginar sau ideal. Orice posesor de marfă știe că este departe de a-și transforma mărfurile în aur dacă dă valorii lor forma de preț, sau forma imaginară a

⁵¹⁾ Sălbaticul sau semisălbaticul se folosește de limbă în alt mod. Iată ce spune căpitanul Parry despre locuitorii coastei de vest a Golfului Baffin : „În cazul acesta“ (în cazul schimbului de produse) „...ei îl lingeau“ (obiectul oferit) „de două ori, ceea ce însemna că sint mulțumiți de afacerea încheiată“ ⁴²⁾. La eschimoșii orientali exista de asemenea obiceiul ca cel care cumpăra un obiect să-l lingă în clipa cînd intra în posesia lui. Dacă în nord limba este considerată organ al luării în posesiune, nu e de mirare că în sud pîntecele este considerat organ al proprietății acumulate și că un cafru apreciază bogăția unui om după mărimea pîntecelui. Cafrii sint oameni foarte deștepți ; raportul oficial pe anul 1864 asupra stării sănătății publice în Anglia releva faptul că la cea mai mare parte a clasei muncitoare se constată o lipsă de substanțe adipogene, iar în același an un oarecare dr. Harvey (nu cel care a descoperit circulația singelui) a făcut avere datorită unor rețete șarlatanești care promiteau burgheziei și aristocrației să le scape de povara grăsimii excesive.

aurului, și că n-are nevoie nici măcar de un dram de aur real pentru a exprima în aur valori — marfă de milioane. Așadar, banii îndeplinesc funcția de măsură a valorii numai ca bani imaginari sau ideali. Acest fapt a prilejuit cele mai năstrușnice teorii⁵²⁾. Cu toate că funcția de măsură a valorii o îndeplinesc numai banii imaginari, prețul depinde în întregime de materialul bănesc real. Valoarea, adică cantitatea de muncă omenească pe care o conține, de pildă, o tonă de fier, este exprimată printr-o cantitate imaginară de marfă-bani, care conține o cantitate de muncă egală. În funcție de metalul care servește ca măsură a valorii — aur, argint sau cupru —, valoarea unei tone de fier se exprimă în prețuri cu totul diferite, adică în cantități de aur, argint sau cupru cu totul diferite.

Așadar, dacă două mărfuri diferite, de pildă aurul și argintul, servesc în același timp ca măsură a valorii, prețurile tuturor mărfurilor se exprimă în două feluri diferite: prețuri în aur și prețuri în argint, care coexistă atâta timp cât raportul dintre valoarea aurului și cea a argintului rămâne neschimbat, de pildă 1 : 15. Orice modificare a acestui raport valoric perturbază însă raportul dintre prețurile în aur și prețurile în argint ale mărfurilor și demonstrează astfel practic că o dublare a măsurii valorii este în contradicție cu funcția ei⁵³⁾.

⁵²⁾ Vezi Karl Marx, „Zur Kritik etc.“, „Theorien von der Masseinheit des Geldes“, p. 53 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 65 și urm. — Nota trad.)

⁵³⁾ Notă la ediția a 2-a. „Acolo unde aurul și argintul coexistă legal ca bani, adică ca măsură a valorii, s-au făcut mereu încercări zadarnice de a le considera drept una și aceeași materie. A presupune că același timp de muncă se materializează invariabil în aceleași proporții de argint și aur înseamnă a se presupune în fond că argintul și aurul sînt una și aceeași materie și că o cantitate determinată de argint, acest metal mai puțin valoros, reprezintă o fracțiune invariabilă dintr-o cantitate determinată de aur. De pe vremea domniei lui Eduard al III-lea și pînă în timpul lui George al II-lea, istoria circulației banilor din Anglia reprezintă o serie neîntreruptă de perturbări provocate de ciocnirea dintre raportul valoric legal stabilit între aur și argint și oscilațiile reale ale valorilor acestor metale. Cînd aurul era evaluat la un nivel prea ridicat, cînd argintul. Metalul evaluat la un nivel prea scăzut era retras din circulație, rețopit în lingouri și exportat în străinătate. Atunci raportul valoric dintre cele două metale era din nou modificat pe cale legislativă, dar foarte curînd noua valoare nominală intra în același conflict cu raportul valoric real al valorilor ca și vechea valoare nominală. În vremea noastră, chiar și scăderea neînsemnată și trecătoare a valorii aurului în raport cu argintul, ca urmare a cererii de argint din partea Indiei și a Chinei, a provocat în Franța pe o scară foarte largă același fenomen, și anume exportarea argintului și înlăturarea lui din circulație de către aur. În anii 1855, 1856, 1857 importul de aur în Franța depășea cu 41 580 000 l. st. exportul lui din această țară, în timp ce excedentul exportului de argint față de

Mărfurile cu prețuri determinate se prezintă toate în forma : a marfă A = x aur, b marfă B = z aur, c marfă C = y aur etc., în care a, b și c reprezintă mase determinate de feluri de mărfuri A, B și C, iar x, z și y mase determinate de aur. Valorile mărfurilor sînt deci transformate în cantități imaginare de aur de diferite mărimi, adică, în pofida diversității corpurilor-marfă, sînt transformate în mărimi omonime, în mărimi-aur. Ele se compară între ele și se măsoară unele cu altele ca diferite cantități de aur, și de aici provine necesitatea tehnică de a le raporta la o cantitate de aur fixată, ca unitate de măsură a lor. Această unitate de măsură se transformă în etalon prin subdiviziune în părți alicote. Încă înainte de a deveni bani, aurul, argintul, arama posedă asemenea etaloane în măsurile lor de greutate, de pildă pfundul servește ca unitate de măsură, fiind, pe de o parte, subdivizat în uncii etc., iar pe de altă parte multiplicat în chintale etc.⁵⁴⁾ Din această cauză, în cadrul circulației banilor de metal, denumirile existente ale etalonului greutății reprezintă și primele denumiri ale etalonului banilor sau ale etalonului prețurilor.

Ca măsură a valorilor și ca etalon al prețurilor, banii îndeplinesc două funcții cu totul diferite. Ei sînt măsură a valorilor ca întruchipare socială a muncii omenești, iar etalon al prețurilor ca o anumită greutate stabilită de metal. Ca măsură a valorii ei servesc pentru a transforma valorile mărfurilor, atît de diferite, în prețuri, în cantități de aur imaginare ; ca etalon al prețurilor ei măsoară aceste cantități de aur. Măsura valorilor măsoară mărfurile ca valori ; etalonul prețurilor, dimpotrivă, măsoară cantită-

importul de argint reprezenta 34 704 000 l. st. *. De fapt în țările unde, potrivit legii, ambele metale sînt măsuri ale valorii și ambele trebuie să fie acceptate la plăți și oricine poate plăti după dorință în aur sau în argint, metalul cu valoarea în creștere dobîndește un agio și, asemenea oricărei alte mărfi, își măsoară prețul în metalul evaluat la un nivel prea ridicat, în timp ce numai acesta din urmă servește ca măsură a valorii. Intreaga experiență istorică în acest domeniu se reduce pur și simplu la aceea că, acolo unde, în virtutea legii, două mărfuri îndeplinesc funcția de măsură a valorii, de fapt întotdeauna numai una dintre ele se afirmă ca atare". (Karl Marx, l.c., p. 52, 53.) (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 64—65. — Nota trad.)

⁵⁴⁾ Notă la ediția a 2-a. Faptul ciudat că în Anglia uncia de aur, ca unitate de măsură monetară, nu este subdivizată în părți alicote se explică astfel : „La început sistemul nostru monetar era adaptat la utilizarea exclusivă a argintului ; din această cauză, o uncie de argint poate fi întotdeauna divizată într-un număr de părți alicote. Dat fiind că aurul a fost introdus abia mai tîrziu în acest sistem monetar adaptat exclusiv la argint, o uncie de aur nu poate fi divizată într-un număr de părți alicote". (Maclaren, „History of the Currency“, London, 1858, p. 16.)

țile de aur cu ajutorul unei cantități de aur, și nu valoarea unei cantități de aur prin greutatea alteia. Pentru etalonul prețurilor este nevoie ca o greutate de aur determinată să fie fixată ca unitate de măsură. Aici, ca și în toate celelalte determinări de măsură ale unor mărimi omonime, stabilitatea raporturilor de măsură este hotărâtoare. Așadar, etalonul prețurilor își îndeplinește funcția cu atât mai bine cu cât aceeași cantitate de aur este folosită invariabil ca unitate de măsură. Aurul poate servi ca măsură a valorilor numai pentru că el însuși este un produs al muncii, prin urmare o valoare potențial variabilă⁵⁵⁾.

Este evident, în primul rând, că o schimbare a valorii aurului nu afectează în nici un fel funcția lui de etalon al prețurilor. Oricum ar varia valoarea aurului, cantități diferite de aur rămân întotdeauna în același raport valoric unele față de altele. Dacă valoarea aurului ar scădea cu 1 000%, 12 uncii de aur ar continua să posede de 12 ori mai multă valoare decât o singură uncie de aur, iar la stabilirea prețurilor nu este vorba decât de raportul dintre diferite cantități de aur. Întrucât, pe de altă parte, greutatea unei uncii de aur rămâne invariabilă atunci când valoarea ei scade sau crește, greutatea părților ei alicote este de asemenea invariabilă, prin urmare aurul ca etalon fix al prețurilor îndeplinește întotdeauna aceeași funcție, indiferent cum ar varia valoarea lui.

Schimbarea valorii aurului nu afectează nici funcția sa de măsură a valorii. O asemenea schimbare afectează concomitent toate mărfurile și în consecință lasă neschimbate, caeteris paribus, valorile lor relative reciproce, cu toate că acum acestea se exprimă în prețuri-aur mai ridicate sau mai scăzute decât înainte.

Ca și în cazul când valoarea unei mărfi se exprimă în valoarea de întrebuințare a altei mărfi, tot astfel la evaluarea mărfurilor în aur se presupune doar că în momentul dat producerea unei anumite cantități de aur costă o cantitate dată de muncă. În ceea ce privește mișcarea prețurilor mărfurilor în general, sînt valabile legile dezvoltate mai sus ale expresiei valorii relative simple.

Dacă valoarea banilor este constantă, o urcare generală a prețurilor mărfurilor este posibilă numai dacă cresc valorile mărfurilor; dacă valoarea mărfurilor este constantă, o asemenea creștere este posibilă numai dacă valoarea banilor scade. Și invers. Dacă valoarea banilor este constantă, prețurile mărfurilor pot să scadă numai cu condiția ca valoarea mărfurilor să scadă; dacă

⁵⁵⁾ Notă la ediția a 2-a. În lucrările engleze confuzia care se face între măsura valorilor (measure of value) și etalonul prețurilor (standard of value) este de-a dreptul fantastică. Funcțiile, deci și denumirile, sînt confundate în permanență.

valorile mărfurilor sînt constante, o asemenea scădere nu este posibilă decît dacă valoarea banilor crește. De aici nu rezultă nicidecum că creșterea valorii banilor determină întotdeauna o scădere proporțională a prețurilor mărfurilor, iar o scădere a valorii banilor — o creștere proporțională a prețurilor mărfurilor. Acest lucru este valabil numai pentru mărfuri a căror valoare este constantă. Acele mărfuri, de pildă, a căror valoare crește concomitent și în aceeași măsură cu valoarea banilor își mențin aceleași prețuri. Dacă valoarea lor crește mai încet sau mai repede decît valoarea banilor, scăderea sau urcarea prețurilor lor este determinată de diferența dintre mișcarea valorii lor și mișcarea valorii banilor etc.

Dar să revenim la examinarea formei preț.

Din diferite cauze, denumirile bănești ale cantităților de metal de greutate determinată se separă încetul cu încetul de denumirile lor inițiale ca greutate. Dintre aceste cauze, hotărîtoare din punct de vedere istoric sînt următoarele: 1. Introducerea de bani străini la popoare mai puțin dezvoltate; în Roma antică, de pildă, monedele de argint și de aur au circulat la început ca mărfuri străine. Denumirile acestor bani străini sînt diferite de denumirile autohtone ale greutateilor. 2. O dată cu creșterea avuției, metalul mai puțin nobil este înlăturat din funcția sa de măsură a valorii de metalul mai nobil. Arama este înlăturată de argint, argintul de aur, oricît ar contrazice această succesiune cronologia⁵⁶⁾ poetică⁴³⁾. De pildă, lira sterlină a fost denumirea monetară pentru un pfund real de argint. În momentul cînd aurul a înlăturat argintul ca măsură a valorii, aceeași denumire a fost folosită pentru o cantitate de aur care reprezenta poate $\frac{1}{15}$ de pfund de aur etc., în funcție de raportul valoric dintre aur și argint. Lira sterlină ca denumire monetară și pfundul ca denumire obișnuită a greutății aurului sînt acum separate⁵⁷⁾. 3. Falsificarea banilor practică secole de-a rîndul de către suverani, care a făcut ca din greutatea inițială a monedelor să nu rămînă decît numele⁵⁸⁾.

Datorită acestor procese istorice, separarea denumirii bănești a greutateilor de metal de denumirea lor de greutate obișnuită a devenit un obicei popular. Întrucît etalonul banilor este, pe de

⁵⁶⁾ De altfel această cronologie nu o găsim la toate popoarele.

⁵⁷⁾ Notă la ediția a 2-a. Astfel, lira engleză reprezintă mai puțin de o treime din greutatea sa inițială, lira scoțiană dinaintea unirii⁴⁴⁾ numai $\frac{1}{38}$, livra franceză $\frac{1}{74}$, maravedi-ul spaniol mai puțin de $\frac{1}{1000}$, iar real-ul portughez și mai puțin.

⁵⁸⁾ Notă la ediția a 2-a. „Monedele ale căror denumiri nu mai au astăzi decît o semnificație ideală sînt la toate popoarele monedele cele mai vechi; cîndva însă ele au fost reale, și tocmai pentru că au fost reale s-a calculat cu ele”. (Galvani „Della Moneta”, l.c., p. 153.)

o parte, pur convențional, iar pe de altă parte, trebuie să aibă o valabilitate generală, el este, în cele din urmă, reglementat prin lege. O cantitate determinată de metal nobil, de pildă o uncie de aur, este împărțită oficial în părți alicote, care sînt denumite prin lege liră, taler etc. Această parte alicotă, considerată ca unitate de măsură propriu-zisă a banilor, este împărțită și ea în alte părți alicote, care sînt de asemenea denumite prin lege șiling, penny etc.⁵⁹⁾ Ca și mai înainte, etalonul banilor de metal continuă să fie cantități de metal de o greutate determinată. Ceea ce s-a schimbat este modul de diviziune și denumirea.

Așadar, prețurile, sau cantitățile de aur în care sînt transformate ideal valorile mărfurilor, se exprimă acum prin denumirile bănești sau prin denumirile de calcul ale etalonului aur stabilite prin lege. În loc să spunem deci că un cuarter de grîu este egal cu o uncie de aur, vom spune, în Anglia, că el este egal cu 3 l. st. 17 șilingi și 10¹/₂ pence. Cu ajutorul denumirilor lor bănești, mărfurile spun, așadar, cît valorează, iar banii servesc ca bani de calcul ori de cîte ori este vorba de a fixa un lucru ca valoare, adică în forma bani⁶⁰⁾.

Numele unui lucru este cu totul exterior naturii sale. Eu nu știu nimic despre un om dacă știu numai că se numește Iacob. Tot astfel în denumirile monetare liră, taler, franc, ducat etc. dispăre orice urmă a raportului valoric. Confuzia în ceea ce privește sensul misterios al acestor semne cabalistice este cu atît mai mare cu cît denumirile bănești exprimă valoarea mărfurilor și în același timp părți alicote ale unei anumite greutăți de metal, adică ale etalonului banilor⁶¹⁾. Pe de altă parte, este necesar ca valoarea,

⁵⁹⁾ Notă la ediția a 2-a. D-l David Urquhart observă în ale sale „Familiar Words“ faptul nemaiauzit (!) că astăzi lira engleză (1. st.), unitatea monetară engleză, este egală cu circa 1/4 uncie de aur: „Aceasta este falsificarea unei măsuri, și nu stabilirea unui etalon“ (p. 105). În această „denumire falsă“ a greutății aurului el vede, ca de obicei, mina falsificatoare a civilizației.

⁶⁰⁾ Notă la ediția a 2-a. „Cînd Anacharsis a fost întrebă de ce au elenii nevoie de bani, el a răspuns: pentru calcul“. (Athen[aeus], „Deipn.“, I. IV. 49, v. II [p. 120], ed. Schweighäuser, 1802.)

⁶¹⁾ Notă la ediția a 2-a. „Deoarece, ca etalon al prețurilor, aurul apare sub aceleași denumiri de calcul ca și prețurile mărfurilor, de pildă, o uncie de aur, la fel ca și valoarea unei tone de fier, se exprimă în 3 l. st. 17 șilingi și 10¹/₂ pence, aceste denumiri de calcul ale aurului au fost numite preț monetar al aurului. De aici provine ideea stranie că aurul (respectiv argintul) s-ar evalua în propriul său material și că, spre deosebire de toate celelalte mărfuri, el ar căpăta din partea statului un preț fix. Stabilirea unor denumiri de calcul pentru greutăți determinate de aur a fost considerată în mod greșit drept stabilirea a valorii acestor greutăți“. (Karl Marx, l.c., p. 52.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 63—64. — Nota trad.)

spre deosebire de varietatea corpurilor din lumea mărfurilor, să ia această formă materială irațională și totodată pur socială ⁶²⁾.

Prețul este denumirea bănească a muncii materializate în marfă. Prin urmare, a spune că o marfă este echivalentă cu cantitatea de bani a cărei denumire reprezintă prețul ei este o tautologie ⁶³⁾, așa cum în general expresia valorii relative a unei mărfi este întotdeauna expresia echivalenței a două mărfuri. Dacă însă prețul ca expresie a mărimii valorii mărfii este expresia raportului ei de schimb cu banii, nu urmează reciproca, respectiv că expresia raportului ei de schimb cu banii este în mod necesar expresia mărimii valorii ei. Să presupunem că munca socialmente necesară pentru producerea unui cuarter de grâu este egală cu munca socialmente necesară pentru producerea a $1\frac{1}{2}$ uncie de aur (circa 2 l. st.). Cele 2 l. st. reprezintă expresia bănească a mărimii valorii cuarterului de grâu sau prețul său. Dacă însă împrejurările permit fixarea acestui preț la 3 l. st. sau dacă ele impun scăderea lui la 1 l. st., atunci 1 l. st. reprezintă, evident, prea puțin, iar 3 l. st. prea mult ca expresii ale mărimii valorii grâului, dar și 1 l. st. și 3 l. st. sînt prețuri ale acestuia, deoarece, în primul rînd, ele sînt forma valoare a lui, adică bani, iar în al doilea rînd sînt expresii ale raportului său de schimb cu banii. Dacă condițiile de producție rămîn aceleași, sau forța productivă a muncii rămîne aceeași, pentru reproducerea unui cuarter de grâu trebuie să se cheltuiască același timp de muncă social ca mai înainte. Această împrejurare nu depinde nici de voința producătorului de grâu și nici de voința celorlalți posesori de mărfuri. Mărimia valorii mărfii exprimă, așadar, un raport necesar față de timpul de muncă social, raport

⁶²⁾ Comp. „Theorien von der Masseinheit des Geldes“ în „Zur Kritik der Pol. Oekon. etc.“, p. 53 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 65 și urm. — *Nota trad.*) Fanteziile în ceea ce privește creșterea sau scăderea „prețului monedei“ se reduceau la aceea ca, printr-un act al puterii de stat, denumirile bănești stabilite prin lege ale unor greutatea de aur și argint, de asemenea stabilite prin lege, să fie date unor greutatea mai mari sau mai mici, astfel că pe viitor, de pildă, din $\frac{1}{4}$ de uncie de aur să fie bătuți 40 de șilingi în loc de 20. Aceste fantezii, în măsura în care nu constituie operații financiare grosolane îndreptate împotriva creditorilor statului și ai particularilor, ci urmăresc „tămăduirea miraculoasă“ a economiei, au fost analizate atît de amănunțit de Petty în „Quantulumcumque concerning Money, To the Lord Marquis of Halifax, 1682“, încît nici succesorii săi imediați, sir Dudley North și John Locke, fără să mai vorbim de cei de mai tirziu, n-au putut decît să-i vulgarizeze ideile. „Dacă avuția unei națiuni — spune el între altele — ar putea fi înzecită printr-un decret, este ciudat că guvernele noastre nu au emis de mult asemenea decrete“. (l.c., p. 36.)

⁶³⁾ „Sau trebuie să admitem că 1000000 în banii valorează mai mult decît o valoare egală în mărfuri“ (Le Trosne, l.c., p. 919), că, prin urmare, „o valoare valorează mai mult decît altă valoare egală“.

care este imanent procesului de creare a mărfii. Prin transformarea mărimii valorii în preț, acest raport necesar apare ca raport de schimb între o marfă și marfa-bani existentă în afara ei. Dar în acest raport de schimb își poate găsi expresia atât mărimea valorii mărfii cât și plusul sau minusul față de această mărime, care apar la înstrăinarea mărfii în condiții date. Posibilitatea unei neconcordanțe cantitative între preț și mărimea valorii, sau a unei abateri a prețului de la mărimea valorii, rezidă, prin urmare, în însăși forma preț. Nu este vorba de o deficiență a acestei forme, dimpotrivă, tocmai această particularitate face ca ea să fie forma adecvată a unui mod de producție în care regula își poate croi drum prin haos numai ca lege a mediei care acționează orbește.

Forma preț nu conține însă numai posibilitatea neconcordanței cantitative între mărimea valorii și preț, adică între mărimea valorii și propria ei expresie bănească; ea poate să conțină o contradicție calitativă, și ca urmare prețul să înceteze, în genere, să fie o expresie a valorii, cu toate că banii nu sînt decît forma valoare a mărfurilor. Lucruri care în sine nu sînt mărfuri, ca, de pildă, conștiința, onoarea etc., se pot vinde, dobîndind astfel, prin prețul care se plătește în schimbul lor, forma de mărfuri. Un lucru poate deci să aibă, formal, un preț, fără să aibă valoare. Expresia prețului devine aici imaginară, ca și anumite mărimi din matematici. Pe de altă parte, și forma preț imaginară, ca de pildă prețul pămîntului necultivat, care nu are valoare, pentru că în el nu este materializată nici o muncă omenească, poate ascunde un raport valoric real sau unul derivat din acesta.

Ca și forma relativă a valorii în general, prețul exprimă valoarea unei mărfi, de pildă a unei tone de fier, prin aceea că o anumită cantitate de echivalent, de pildă o uncie de aur, poate fi schimbată nemijlocit pe fier, dar în nici un caz invers, ca fierul, la rîndul lui, să poată fi schimbat nemijlocit pe aur. Așadar, pentru a funcționa practic ca valoare de schimb, marfa trebuie să se lepede de trupul ei natural, să se transforme din aur imaginar în aur real, cu toate că pentru ea această transsubstanțiere ar putea fi mai „dificilă” decît este pentru „conceptul” hegelian trecerea de la necesitate la libertate, sau pentru un homar spargerea carapacei, sau, în sfîrșit, pentru sfîntul Ieronim lepădarea de bătînul Adam ⁶⁴). Pe lîngă înfățișarea ei reală, ca fier, de pildă, marfa

⁶⁴) Dacă în tinerețea sa Ieronim a avut mult de luptat împotriva cărnii sale materiale, deoarece în pustiu a fost mereu obsedat de chipuri de femei frumoase, la bătrînețe el a trebuit să lupte împotriva cărnii spirituale. „Mă vedeam în gînd — spune el, de pildă — în fața judecătorului suprem. «Cine ești tu?», mă întrebă un glas. «Sînt un creștin». «Minți!», tună judecătorul suprem. «Nu ești decît un ciceronian!»” ⁴⁵

poate să aibă în preț o înfățișare ideală de valoare, adică o înfățișare imaginară de aur, dar ea nu poate fi în același timp fier real și aur real. Pentru a i se da un preț, este suficient ca ea să fie echivalată cu aur imaginar; dar pentru a servi posesorului ei ca echivalent general, ea trebuie înlocuită cu aur real. Dacă, de pildă, posesorul fierului și-ar oferi marfa posesorului unei mărfi de lux și ar spune că prețul fierului reprezintă forma bani, i s-ar răspunde așa cum i-a răspuns sfântul Petru în cer lui Dante atunci când acesta îi spusese profesiunea de credință :

„Assai bene è trascorsa
D'esta moneta già la lega e' peso,
Ma dimmi se tu l'hai nella tua borsa” * 46.

Forma preț presupune înstrăinarea mărfurilor în schimbul banilor și necesitatea acestei înstrăinări. Pe de altă parte, aurul funcționează ca măsură ideală a valorii numai pentru că circulă în procesul schimbului ca marfă-bani. În măsura ideală a valorilor se ascund, așadar, bani sunători.

2. Mijloc de circulație

a) Metamorfoza mărfurilor

Am văzut că procesul schimbului mărfurilor cuprinde rapoarturi care se contrazic și care se exclud reciproc. Dezvoltarea mărfii nu înlătură aceste contradicții, dar creează forma în care ele se pot mișca. Aceasta este în general metoda prin care se rezolvă contradicțiile reale. De pildă, faptul că un corp este continuu atras de alt corp și tot continuu respins de el constituie o contradicție. Elipsa este una din formele de mișcare în care această contradicție se realizează și se rezolvă în același timp.

Procesul schimbului în măsura în care transferă mărfurile din mîin, în care sînt non-valori de întrebuițare în mîini în care sînt valori de întrebuițare este un schimb de substanțe social. Produsul unei munci utile înlocuiește produsul altei munci utile. Odată ajunsă la locul unde servește ca valoare de întrebuițare, marfa trece din sfera schimbului de mărfuri în sfera consumului. Aici ne vom ocupa numai de prima sferă. Vom examina prin urmare întregul proces numai din punctul de vedere al formei,

* „Moneta, asta, așadar, și-n pond și-n aliaj s-arată bună, dar vorba e de-o ai și-n buzunar ?” — Nota trad.

adică numai schimbarea formelor sau metamorfoza mărfurilor, care mijlocește schimbul de substanțe social.

Înțelegerea deficitară a acestei schimbări a formelor se datorește, abstracție făcînd de confuzia care există în ceea ce privește însăși noțiunea de valoare, faptului că orice schimbare a formei unei mărfi se efectuează prin schimbul a două mărfuri, a unei mărfi obișnuite și a mărfii-bani. Dacă se reține numai acest moment material, adică schimbul mărfii pe aur, se pierde din vedere tocmai ceea ce trebuie să se vadă, și anume ceea ce se întîmplă cu forma mărfii. Se pierde din vedere faptul că aurul ca simplă marfă nu este bani și că celelalte mărfuri se raportează ele înseși, prin prețurile lor, la aur ca la propria lor întruchipare bănească.

Inițial, mărfurile intră în procesul schimbului neaurite, neîndulcite, așa cum s-au născut. Procesul schimbului produce o dublare a mărfii în marfă și bani, generează o poziție exterioară în care ele își exprimă contradicția lor imanentă dintre valoarea de întrebuințare și valoare. În această opoziție mărfurile ca valori de întrebuințare se opun banilor ca valoare de schimb. Pe de altă parte, ambii poli ai opoziției sînt mărfuri, adică reprezintă unitatea dintre valoarea de întrebuințare și valoare. Dar această unitate a contrariilor se manifestă invers la fiecare din cei doi poli și de aceea reprezintă totodată corelația lor. Marfa este realmente valoare de întrebuințare; existența ei ca valoare nu apare decît ideal în preț, care o raportează la aur ca întruchipare reală a valorii ei. Invers, substanța aurului nu reprezintă decît materializarea valorii, adică bani. De aceea aurul este realmente valoare de schimb. Valoarea sa de întrebuințare nu mai apare decît ideal în seria de expresii ale valorii relative, în care el se raportează la mărfurile ce-i stau în față ca la ansamblul formelor sale de întrebuințare reale. Aceste forme opuse ale mărfurilor sînt formele reale ale mișcării lor în procesul schimbului.

Să însoțim acum un posesor de marfă oarecare, de pildă, pe vechiul nostru cunoscut, țesătorul, în arena procesului schimbului, pe piața de mărfuri. Marfa sa, 20 de coți de pînză, are un preț determinat. Prețul ei e 2 l. st. El o schimbă pe 2 l. st. și, om de modă veche, schimbă apoi cele 2 l. st. pe o biblie de același preț. Pînză, care pentru el nu este decît marfă, adică purtător de valoare, este înstrăinată în schimbul aurului, forma-valoare a ei, iar în această formă ea este din nou înstrăinată în schimbul altei mărfi, al bibliei, care va ajunge însă în casa țesătorului ca obiect de întrebuințare și va satisface nevoi spirituale. Procesul schimbului mărfii se efectuează deci sub forma a două metamorfoze opuse și care se completează reciproc — transformarea mărfii

în bani și transformarea ei din nou din bani în marfă⁶⁵). Momentele metamorfozei mărfii sînt în același timp tranzacții ale posesorului mărfii: vînzarea, schimbul mărfii pe bani; cumpărarea, schimbul banilor pe marfă; și unitatea ambelor acte: a vinde pentru a cumpăra.

La sfîrșitul acestor tranzacții țesătorul constată că posedă o biblie în locul pînzei, că în locul mărfii sale inițiale el posedă o altă marfă de aceeași valoare, dar de utilitate diferită. În același mod el ajunge în posesiunea și a celorlalte mijloace de subsistență și de producție care îi sînt necesare. Din punctul său de vedere, întregul proces nu face decît să mijlocească schimbul produsului muncii lui pe produsul muncii altuia, adică să mijlocească schimbul de produse.

Procesul schimbului mărfii se efectuează deci în următoarea schimbare a formelor:

Marfă — Bani — Marfă

M — B — M

Din punctul de vedere al conținutului său material, mișcarea M — M, adică schimbul unei mărfii pe altă marfă, constituie schimbul de substanțe al muncii sociale, cu al cărui rezultat procesul ia sfîrșit.

M — B. Prima metamorfoză a mărfii sau vînzarea. Transmutarea valorii mărfii din trupul mărfii în trupul aurului este, așa cum am spus în altă parte⁴⁷, salto mortale al mărfii. Dacă nu reușește, e drept că nu marfa este în pierdere, ci posesorul ei. Diviziunea socială a muncii face ca munca sa să fie tot atît de unilaterală pe cît sînt de multilaterale trebuințele lui. Tocmai de aceea produsul său îi servește numai ca valoare de schimb. Acest produs găsește numai în bani forma de echivalent general socialmente valabilă, dar banii se află în buzunarul altuia. Pentru a-i scoate de acolo, marfa trebuie să fie în primul rînd valoare de întrebuintare pentru posesorul de bani, adică munca cheltuită pentru producerea ei trebuie cheltuită în formă socialmente utilă, sau trebuie să fie o verigă reală a diviziunii sociale a muncii. Dar diviziunea muncii este un organism de producție creat spontan, ale cărui fire au fost depănate și se deapănă fără știrea producătorilor de mărfuri. Este posibil ca marfa să fie produsul unui nou fel de muncă,

⁶⁵) „Din foc... se creează totul, spune Heraclit, și focul se creează din totul, la fel cum pentru aur obținem obiecte, iar pentru obiecte aur”. (F. Lassalle, „Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln”, Berlin 1858, Bd. I, p. 222.) În nota la acest pasaj, p. 224, nota 3, Lassalle consideră în mod eronat banii ca simplu semn al valorii.

menit să satisfacă sau chiar să determine, pe cont propriu, o trebuință nouă. O operație oarecare, fiind pînă mai ieri încă una dintre numeroasele funcții ale aceluiași producător de mărfuri, se desprinde la un moment dat de acest ansamblu, devine independentă, și tocmai de aceea trimite pe piață produsul ei parțial ca marfă independentă. Condițiile pot să fie sau pot să nu fie maturizate pentru acest proces de separare. Astăzi produsul satisface o trebuință socială. Mîine el va fi înlăturat poate, total sau parțial, de un produs asemănător. Chiar dacă munca, în cazul de față munca țesătorului, este o verigă recunoscută a diviziunii sociale a muncii, aceasta încă nu înseamnă că tocmai cei 20 de coți de pînză ai săi au valoare de întrebuițare. Dacă trebuința socială de pînză, care, ca și orice altceva, este limitată, a fost satisfăcută de către țesătorii concurenți, produsul prietenului nostru va fi excedentar, de prisos și deci inutil. Calul de dar nu se caută la dinți, dar țesătorul nu merge pe piață pentru a face daruri. Să presupunem însă că produsul său are într-adevăr valoare de întrebuițare și prin urmare banii sînt atrași de marfa sa. Se naște însă întrebarea: cîți bani anume? Răspunsul se află, ce-i drept, anticipat în prețul mărfii, în expresia mărimii valorii ei. Facem abstracție de eventualele erori de calcul pur subiective ale posesorului mărfii, pe care piața le corectează de îndată obiectiv. Presupunem că el a cheltuit pentru produsul său numai media socialmente necesară a timpului de muncă. Prețul mărfii nu este deci decît denumirea bănească a cantității de muncă socială materializată în ea. Dar fără consimțămîntul și fără știrea țesătorului nostru, condițiile tradiționale de producție ale țesătoriei sînt subminate. Ceea ce era, pînă nu de mult, în mod neîndoielnic timp de muncă socialmente necesar pentru producerea unui cot de pînză, acum încetează de a mai fi, și posesorul de bani se grăbește să demonstreze această împrejurare prietenului nostru pe baza prețurilor fixate de diferiții lui concurenți. Din nefericire pentru prietenul nostru, există mulți țesători pe lume. Să presupunem, în sfîrșit, că fiecare bucată de pînză existentă pe piață conține numai timp de muncă socialmente necesar. Cu toate acestea, suma totală a acestor bucăți poate să conțină timp de muncă cheltuit în plus. Dacă piața nu poate să absoarbă întreaga cantitate de pînză la prețul normal de 2 șilingi cotul, înseamnă că o parte prea mare din timpul de muncă social total a fost cheltuită sub forma țesătoriei. Rezultatul este același ca și în cazul cînd fiecare țesător în parte ar fi cheltuit pentru produsul său individual mai mult decît timpul de muncă socialmente necesar. Cu alte cuvinte, aici toți au aceeași soartă. Toată pînza de pe piață este-

considerată ca o singură marfă, iar fiecare bucată de pînză parte alicotă a acesteia. Valoarea fiecărui cot de pînză în parte e de fapt doar materializarea aceleiași cantități socialmente determinate de muncă omenească de același fel *.

După cum se vede, marfa iubește banii, dar „the course of true love never does run smooth”⁴⁸. La fel de accidentală și de spontană ca structura calitativă este și structura cantitativă a organismului social de producție, care își dezvăluie membra disjecta⁴⁹ în sistemul de diviziune a muncii. Posesorii noștri de marfă descoperă, așadar, că aceeași diviziune a muncii, care face din ei producători particulari independenți, face ca procesul social de producție și relațiile lor în acest proces să fie independente de ei înșiși, ca independența persoanelor unele față de altele să-și găsească o completare într-un sistem de dependență reciprocă obiectuală multilaterală.

Diviziunea muncii transformă produsul muncii în marfă și prin aceasta face necesară transformarea lui în bani. Ea face în același timp ca reușita acestei transsubstanțieri să fie accidentală. Aici însă fenomenul trebuie considerat în forma sa pură, prin urmare trebuie să presupunem că el se desfășoară normal. Dacă, în general, fenomenul are loc, adică dacă marfa se vinde, are loc întotdeauna o schimbare a formei ei, cu toate că se poate, în cazuri anormale, ca în această schimbare a formei substanța — mărimea-valoare — să scadă sau să crească.

Unui posesor de mărfuri aurul îi înlocuiește marfa, iar altuia marfa îi înlocuiește aurul. Fenomenul perceptibil prin simțuri constă în faptul că marfa și aurul, cei 20 de coți de pînză și cele 2 l. st., trec dintr-o mină în alta sau dintr-un loc în altul adică se schimbă unele pe altele. Dar pe ce este schimbată marfa? Pe forma generală a propriei ei valori. Dar aurul? Pe o formă specială a valorii sale de întrebuințare. De ce apare aurul față de pînză ca bani? Pentru că prețul ei, 2 l. st., adică denumirea ei bănească, o raportează la aur ca bani. Marfa își leapădă forma-marfă inițială prin înstrăinare, adică în momentul în care valoarea ei de întrebuințare atrage în mod real aurul, reprezentat doar imaginar în prețul mărfii. Așadar, realizarea prețului sau a formei valoare doar ideale a mărfii este, pe de altă parte, realizarea valorii de întrebuințare doar ideale a banilor, — transformarea mărfii în bani este

* Într-o scrisoare datată 28 noiembrie 1878, adresată lui N. F. Danielson, traducătorul „Capitalului” în limba rusă, Marx modifică ultima propozițiune precum urmează: „Și de fapt valoarea fiecărui cot de pînză în parte nu este decît materializarea unei părți din cantitatea de muncă socială cheltuită pentru cantitatea totală a coților”. Aceeași modificare a fost făcută și în exemplarul personal al lui Marx din a doua ediție a volumului I al „Capitalului”, însă nu de mina lui. — Nota red.

în același timp transformarea banilor în marfă. Acest proces unic este deci un proces bilateral, adică vânzare la polul posesorului de marfă și cumpărare la polul opus, al posesorului de bani. Sau : vânzarea este cumpărare, $M - B$ este în același timp $B - M$ ⁶⁰).

Până în prezent nu cunoaștem nici o altă relație economică între oameni în afară de relația dintre posesori de mărfuri, în cadrul căreia ei își însușesc produsul muncii altora numai înstrăinându-l pe al lor propriu. De aceea un posesor de marfă se poate prezenta în fața altui posesor de marfă ca posesor de bani numai pentru că produsul său are de la natură forma bani, adică este material bănesc, aur etc., sau pentru că propria sa marfă și-a schimbat pielea, și-a lepădat forma de întrebuițare inițială. Pentru a funcționa ca bani, aurul trebuie, firește, să ajungă printr-un punct oarecare pe piața de mărfuri. Acest punct se află acolo unde se produce aurul, acolo unde el este schimbat, ca produs nemijlocit al muncii, pe alt produs al muncii de aceeași valoare. Dar din acest moment el reprezintă în permanență prețuri realizate ale mărfurilor⁶⁷). Abstracție făcînd de schimbul aurului pe marfă la locul său de producție, aurul reprezintă în mîna fiecărui posesor de marfă forma pe care și-a lepădat-o marfa sa cînd a fost înstrăinată, produsul vânzării sau al primei metamorfoze a mărfii $M-B$ ⁶⁸). Aurul a devenit bani ideali sau măsură a valorii pentru că toate mărfurile își măsurau valorile în el, făcînd din el opusul imaginar al formei lor de întrebuițare, intruchiparea valorii lor. Aurul devine bani reali pentru că mărfurile, în procesul înstrăinării lor omnilaterale, fac din el forma de întrebuițare pe care au lepădat-o sau au transformat-o în mod real, prin urmare intruchiparea reală a valorii lor. Ca intruchipare a valorii, marfa leapădă orice urmă a valorii sale de întrebuițare naturale și a muncii utile speciale care a produs-o, și se transformă în materializare socială uniformă a muncii omenești nediferențiate. Văzînd banii, nu putem spune, așadar, ce anume marfă s-a transformat în bani. În forma bani o marfă arată absolut la fel cu altă marfă. Banii pot deci să fie gunoi, cu toate că gunoiul nu este bani. Să presupunem că cele două monede de aur în schimbul cărora țesătorul nostru își înstrăinează marfa reprezintă forma

⁶⁰) „Orice vânzare este cumpărare“ (Dr. Quesnay, „Dialogues sur le Commerce et les Travaux des Artisans“, [in] „Physiocrates“, éd. Daire, I. Partie, Paris 1846, p. 170), sau cum spune același Quesnay în ale sale „Maximes Générales“ : „A vinde înseamnă a cumpăra“⁵⁰.

⁶⁷) „Prețul unei mărfi nu poate fi plătit decît cu prețul altei mărfi“. (Mercier de la Rivière, „L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques“ [in] „Physiocrates“, éd. Daire, II. Partie, p. 554.)

⁶⁸) „Pentru a avea acești bani, trebuie ca mai întîi să vinzi“. (l.c., p. 543.)

transformată a unui cuarter de grâu. Vînzarea pînzei, $M-B$, este în același timp cumpărarea ei, $B-M$. Dar ca vînzare a pînzei acest proces începe o mișcare ce se termină cu opusul ei, cu cumpărarea bibliei; ca cumpărare a pînzei el încheie o mișcare care a început cu opusul ei, cu vînzarea grăului. $M-B$ (pînză — bani), prima fază a mișcării $M-B-M$ (pînză — bani — biblie), este în același timp $B-M$ (bani — pînză), ultima fază a unei alte mișcări $M-B-M$ (grâu — bani — pînză). Prima metamorfoză a unei mărfi, transformarea ei din forma marfă în bani, este întotdeauna, simultan, a doua metamorfoză, opusă, a altei mărfi, adică retransformarea ei din forma bani în marfă ⁶⁹).

$B-M$. Metamorfoza a doua, finală a mării: cumpărarea. Fiind forma pe care toate celelalte mărfuri au lepădat-o, sau produsul înstrăinării lor generale, banii sînt marfa alienabilă în mod absolut. Ei citesc toate prețurile pe de-a-ndoaselea și se reflectă astfel în toate corpurile-marfă ca în materialul docil al propriei lor transformări în marfă. În același timp, prețurile, aceste priviri galeșe, pe care mărfurile le aruncă banilor, indică limitele capacității lor de metamorfozare, și anume propria lor cantitate. Întrucît, transformîndu-se în bani, marfa ca atare dispăre, banii nu arată cum au ajuns ei în mîna posesorului lor sau ce anume s-a transformat în bani. Indiferent de proveniența lor, banii non olet ⁵¹. Dacă ei reprezintă, pe de o parte, marfa vîndută, ei reprezintă, pe de altă parte, mărfuri care pot fi cumpărate ⁷⁰).

$B-M$, cumpărarea, este în același timp vînzarea, sau $M-B$; ultima metamorfoză a unei mărfi este deci în același timp prima metamorfoză a unei alte mărfi. Pentru țesătorul nostru, drumul vieții mării sale se încheie cu biblia în care el și-a retransformat cele 2 l. st. Dar vînzătorul bibliei transformă cele 2 l. st. încasate de la țesător în rachi. $B-M$, faza finală a lui $M-B-M$ (pînză — bani — biblie), este în același timp $M-B$, prima fază a lui $M-B-M$ (biblie — bani — rachi). Întrucît producătorul de marfă aduce pe piață doar un produs unilateral, el îl vinde de obicei în cantități mai mari, în timp ce nevoile sale multilaterale îl silesc să fărîmițeze în permanență prețul realizat, adică suma de bani încasată, într-un mare număr de cumpărări. O vînzare duce deci la numeroase cumpărări de mărfuri diferite. Metamorfoza finală a unei

⁶⁹) O excepție o constituie, așa cum am arătat mai sus, producătorul de aur, respectiv de argint, care își schimbă produsul fără ca în prealabil să-l fi vîndut.

⁷⁰) „Dacă banii reprezintă, în mîinile noastre, lucrurile pe care am putea dori să le cumpărăm, ei reprezintă și lucrurile pe care le-am vîndut în schimbul acestor bani”. (Mercier de la Rivière, l.c., p. 586.)

mărți formează astfel o sumă de prime metamorfoze ale altor mărfuri.

Dacă examinăm acum metamorfoza totală a unei mărfi, de pildă a pînzei, vedem în primul rînd că ea constă din două mișcări opuse care se completează reciproc, M—B și B—M. Aceste două transformări opuse ale mărfii se efectuează în două acte sociale opuse ale posesorului de marfă și se reflectă în două roluri economice opuse pe care le are acesta. Ca agent al vînzării el devine vînzător, ca agent al cumpărării — cumpărător. Dar, așa cum în fiecare metamorfoză a mărfii cele două forme ale ei, forma marfă și forma bani, există simultan, dar la poli opuși, tot astfel fiecare posesor de marfă ca vînzător are în fața sa alt cumpărător, iar ca cumpărător alt vînzător. Așa cum aceeași marfă parcurge succesiv cele două metamorfoze opuse, marfa devenind bani, iar banii marfă, tot astfel același posesor de marfă joacă succesiv rolul de vînzător și de cumpărător. Aceste roluri nu sînt deci fixe; ele trec neconținut în cadrul circulației mărfurilor de la o persoană la alta.

Metamorfoza totală a unei mărfi presupune, în forma ei cea mai simplă, patru extreme și trei personae dramatis*. Mai întîi, marfa se opune banilor ca întruchipare a valorii ei, care posedă realitate obiectuală metalică „dincolo”, în buzunarul altuia. Prin urmare posesorului de marfă i se opune posesorul de bani. De îndată ce marfa s-a transformat în bani, aceștia devin forma ei de echivalent efemeră, a cărei valoare de întrebuințare sau conținut există „dincoace”, în alte corpuri-marfă. Ca punct final al primei metamorfoze a mărfii, banii sînt în același timp punctul de plecare al celei de-a doua metamorfoze. Astfel vînzătorul din primul act devine cumpărător în al doilea act, cînd în fața lui apare ca vînzător un al treilea posesor de marfă⁷¹).

Cele două mișcări opuse ale metamorfozei mărfurilor formează un circuit: forma marfă, lepădarea formei marfă, revenirea la forma marfă. Ce-i drept, aici marfa însăși este determinată în mod contradictoriu. La punctul de plecare ea este valoare de întrebuințare, la punctul final ea este valoare de întrebuințare pentru posesorul ei. Tot așa banii apar mai întîi sub forma unui cristal de valoare solid în care se transformă marfa, pentru ca apoi să se volatilizeze ca simpla ei formă de echivalent.

⁷¹) „Există deci patru puncte finale și trei contractanți, dintre care unul intervine de două ori”. (Le Trosne, l.c., p. 908.)

Cele două metamorfoze care formează circuitul total al unei mărfi formează în același timp metamorfozele parțiale opuse ale altor două mărfuri. Aceeași marfă (pînza) deschide seria propriilor ei metamorfoze și încheie metamorfoza totală a unei alte mărfi (a grîului). În timpul primei ei transsubstanțieri, adică al vînzării, ea apare în propria sa persoană în ambele roluri transformîndu-se în crisalidă-aur însă, formă în care ea parcurge drumul oricărui comp-marfă, ea încheie în același timp prima metamorfoză a unei a treia mărfi. Circuitul pe care îl descrie deci seria de metamorfoze a fiecărei mărfi se împletește indisolubil cu circuitele altor mărfuri. Procesul de ansamblu constituie circulația mărfurilor.

Circulația mărfurilor se deosebește de schimbul direct de produse nu numai formal, ci și în fond. Să aruncăm o privire asupra procesului care a avut loc. Nu încapе îndoielă că țesătorul a schimbat pînza pe biblie, adică marfa sa proprie pe altă marfă. Dar fenomenul acesta există ca atare numai pentru el. Vînzătorul bibliei, care în locul sfințeniei reci preferă băutura ce înfierbîntă, nu s-a gîndit că biblia sa va fi schimbată pe pînză, după cum țesătorul nu bănuiește că pînza sa a fost schimbată pe grîu etc. Marfa lui B înlocuiește marfa lui A, dar A și B nu-și schimbă reciproc mărfurile. În realitate se poate întîmpla ca A și B să cumpere unul de la altul, dar o asemenea relație specială nu este nici-decum determinată de relațiile generale ale circulației mărfurilor. Pe de o parte se vede aici cum schimbul de mărfuri înlătură barierele individuale și locale ale schimbului direct de produse și dezvoltă schimbul de substanțe al muncii omenești. Pe de altă parte se dezvoltă un cerc întreg de relații sociale, care scapă controlului persoanelor în cauză și capătă caracterul unor relații date de la natură. Țesătorul poate să-și vîndă pînza numai pentru că țaranul a vîndut grîul, fanaticul poate să-și vîndă biblia numai pentru că țesătorul a vîndut pînza, iar distilatorul poate să-și vîndă rachiul numai pentru că celălalt și-a vîndut apa vieții veșnice etc.

Din această cauză procesul de circulație nici nu se termină, ca schimbul direct de produse, prin faptul că valorile de întrebuintare și-au schimbat locul, adică posesorul. Banii nu dispar prin faptul că în cele din urmă ies din seria de metamorfoze ale unei mărfi. Ei se precipită întotdeauna să ocupe locul eliberat de una din mărfuri. Așa, de pildă, în metamorfoza totală a pînzei : pînza — bani—biblie, mai întîi iese pînza din circulație — locul ei este ocupat de bani ; apoi iese biblia din circulație — locul ei este ocupat de bani. Înlocuirea unei mărfi prin altă marfă face în același

timp ca marfa-bani să ajungă în mâinile unei terțe persoane⁷²⁾. Circulația elimină banii prin toți porii.

Nimic nu poate fi mai absurd decât dogma potrivit căreia circulația mărfurilor creează un echilibru necesar între vânzări și cumpărări, deoarece fiecare vânzare este cumpărare, și viceversa. Dacă aceasta înseamnă că numărul vânzărilor realmente efectuate este egal cu numărul cumpărărilor realmente efectuate, avem de-a face cu o tautologie plată. O asemenea dogmă vrea să dovedească că vânzătorul aduce la piață pe propriul său cumpărător. Vânzarea și cumpărarea sînt un act identic, ca relație reciprocă între două persoane polar opuse, adică între posesorul de marfă și posesorul de bani. Dar ca acțiuni ale uneia și aceleiași persoane, ele formează două acte polar opuse. Identitatea dintre vânzare și cumpărare presupune deci că marfa devine inutilă dacă, aruncată în retorta alchimistă a circulației, nu iese de acolo sub formă de bani, dacă nu este vîndută de posesorul de marfă și deci cumpărată de posesorul de bani. Această identitate presupune de asemenea că procesul, dacă reușește, constituie un punct de repaos, o anumită perioadă în viața mării care poate să dureze un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Întrucît prima metamorfoză a mării este în același timp și vânzare și cumpărare, acest proces parțial este în același timp un proces independent. Cumpărătorul are marfa, iar vînzătorul are banii, adică o marfă care păstrează forma aptă pentru circulație, indiferent dacă mai devreme sau mai tîrziu apare din nou pe piață. Nimeni nu poate să vîndă fără ca altul să cumpere. Dar nimeni nu este obligat să cumpere imediat, pentru că el însuși a vîndut. Circulația înlătură barierele schimbului de produse puse de timp, de spațiu și de relațiile individuale tocmai prin faptul că scindează identitatea nemijlocită dintre înstrăinarea prin schimb a produsului propriu și achiziționarea prin schimb a produsului altuia în două acte opuse — vânzarea și cumpărarea. Faptul că procesele acestea independente care stau față în față constituie o unitate interioară înseamnă în același timp că unitatea lor interioară se realizează în cadrul unor contradicții exterioare. Cînd autonomizarea exterioară a acestor procese, dependente în interior, pentru că se completează reciproc, atinge un anumit punct, unitatea se impune violent — printr-o criză. Contradicția, imanentă mării, dintre valoarea de întrebuințare și valoare, contradicția muncii particulare care trebuie să se manifeste în același timp ca muncă nemijlocit socială, contradicția muncii concrete speciale

⁷²⁾ Notă la ediția a 2-a. Cu toate că acest fenomen este atît de evident, economiștii, îndeosebi adeptul vulgaris al liberului schimb, nu sînt în stare, în majoritatea cazurilor, să-l observe.

care în același timp este considerată muncă generală abstractă, contradicția dintre personificarea obiectului și obiectualizarea persoanelor, — această contradicție imanentă își găsește formele de mișcare dezvoltate în contradicțiile metamorfozei mărfurilor. Prin urmare, înseși aceste forme implică posibilitatea, dar numai posibilitatea, crizelor. Transformarea acestei posibilități în realitate cere un complex întreg de condiții, care în circulația simplă a mărfurilor nici nu există încă ⁷³⁾.

Ca mijlocitori ai circulației mărfurilor, banii capătă funcția de mijloc de circulație.

b) Circulația banilor

Schimbarea formelor în care se efectuează schimbul de substanțe al produselor muncii, $M-B-M$, determină faptul că aceeași valoare formează, ca marfă, punctul de plecare al procesului și se întoarce la același punct ca marfă. Așadar, această mișcare a mărfurilor reprezintă un circuit. Pe de altă parte, aceeași formă exclude circuitul banilor. Rezultatul ei este îndepărtarea continuă a banilor de punctul lor de plecare, și nu întoarcerea la acest punct. Atâta timp cât vânzătorul păstrează în mână sa forma transformată a mărfii sale, adică banii, marfa se află în stadiul primei metamorfoze, adică a parcurs numai prima jumătate a circulației sale. Când procesul — a vinde pentru a cumpăra — s-a încheiat, banii se îndepărtează din nou de posesorul lor inițial. Este adevărat că dacă țesătorul, după ce a cumpărat biblia, vinde din nou pânză, banii se reîntorc în mână sa. Dar ei nu se reîntorc ca urmare a circulației primilor 20 de coți de pânză, care, dimpotrivă, a făcut ca ei să treacă din mână țesătorului în cea a vânzătorului

⁷³⁾ Compară observațiile mele asupra lui James Mill, „Zur Kritik etc.“, p. 74—76. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 85—87. — *Nota trad.*) Două puncte sînt caracteristice aici pentru metoda apologeticii economice. În primul rînd, identificarea circulației mărfurilor cu schimbul direct de produse, făcîndu-se pur și simplu abstracție de deosebirile dintre ele. În al doilea rînd, încercarea de a se nega contradicțiile procesului de producție capitalist, reducîndu-se relațiile dintre agenții săi de producție la relațiile simple care rezultă din circulația mărfurilor. Dar producția de mărfuri și circulația mărfurilor sînt fenomene care aparțin celor mai diferite moduri de producție, deși în măsură și în proporții diferite. Prin urmare, nu știm încă nimic despre diferența specifică dintre modurile de producție date și nu putem să spunem nimic despre ele dacă nu cunoaștem decît categoriile abstracte ale circulației mărfurilor care le sînt comune. Nici o altă știință în afară de economia politică nu acordă atîta importanță celor mai elementare locuri comune. Așa, de pildă, J. B. Say își permite să trateze crizele numai pentru că știe că marfa este un produs.

de biblii. Ei nu se reîntorc decît prin reînnoirea sau repetarea aceluiași proces de circulație, care se încheie cu același rezultat ca și primul. Forma de mișcare pe care circulația mărfurilor o imprimă în mod direct banilor constă deci în îndepărtarea lor continuă de punctul de plecare, în trecerea lor din mîna unui posesor de marfă în mîna altui posesor de marfă, adică în circulația lor (currency, cours de la monnaie).

Circulația banilor este o repetare continuă și monotonă a aceluiași proces. Marfa se află întotdeauna de partea vînzătorului, iar banii de partea cumpărătorului, ca mijloc de cumpărare. Ei funcționează ca mijloc de cumpărare prin faptul că realizează prețul mărfii. Realizîndu-l, ei trec marfa din mîna vînzătorului în mîna cumpărătorului, trecînd în același timp ei înșiși din mîna cumpărătorului în mîna vînzătorului, pentru a repeta același proces cu altă marfă. Faptul că această formă unilaterală a mișcării banilor ia naștere din forma bilaterală a mișcării mărfii nu este vizibil. Însăși natura circulației mărfurilor generează aparența contrară. Prima metamorfoză a mărfii este vizibilă nu numai ca mișcare a banilor, ci ca propria ei mișcare, dar a doua metamorfoză a ei este vizibilă numai ca mișcare a banilor. În prima jumătate a circulației sale, marfa își schimbă locul cu banii. Prin aceasta, marfa ca valoare de întrebuințare iese din sfera circulației și intră în sfera consumului⁷⁴). Locul ei îl ia întruchiparea valorii ei sau larva—bani. A doua jumătate a circulației sale, ea nu o mai parcurge în propria sa piele naturală, ci în pielea ei de aur. Așadar, continuitatea mișcării este proprie numai banilor, și aceeași mișcare care, în ceea ce privește marfa, cuprinde două procese opuse, reprezintă, ca mișcare proprie a banilor, unul și același proces în care banii își schimbă mereu locul cu alte mărfuri. De aceea se creează impresia că rezultatul circulației mărfurilor, adică înlocuirea unei mărfi cu o altă marfă, nu se datorește schimbării proprii ei forme, ci funcției banilor ca mijloc de circulație, care face ca mărfurile, în sine imobile, să circule întotdeauna în direcție opusă propriului mers al banilor, trecîndu-le din mîna în care sînt non-valori de întrebuințare în mîna în care sînt valori de întrebuințare. Ei îndepărtează încontinuu mărfurile din sfera circulației, luîndu-le într-una locul în circulație și îndepărtîndu-se astfel de propriul lor punct de plecare. Cu toate că mișcarea banilor nu

⁷⁴) Chiar dacă vînzarea mărfii se repetă mereu, fenomen care aici nu există încă pentru noi, o dată cu ultima vînzare definitivă, marfa trece din sfera circulației în sfera consumului, pentru a servi aici ca mijloc de subsistență sau ca mijloc de producție.

este decît expresia circulației mărfurilor, circulația mărfurilor apare numai ca rezultat al mișcării banilor ⁷⁵⁾.

Pe de altă parte, banilor le revine funcția de mijloc de circulație numai pentru că ei sînt valoarea autonomizată a mărfurilor. De aceea mișcarea lor ca mijloc de circulație nu este de fapt decît propria mișcare a formei mărfurilor. Această mișcare trebuie să se reflecte deci vizibil în circulația banilor. Astfel, de pildă, pînza transformă mai întîi forma ei marfă în forma ei bani. Ultimul termen al primei sale metamorfoze M—B, forma bani, devine astfel primul termen al ultimei sale metamorfoze B—M, adică al retransformării pînzei în biblie. Dar fiecare din aceste două schimbări ale formei se efectuează printr-un schimb între marfă și bani, prin schimbarea reciprocă a locului acestora. Aceiași bani ajung, ca formă de care marfa s-a lepădat, în mina vînzătorului și o părăsesc ca formă absolut alienabilă a mărfii. Ei își schimbă locul de două ori. Prima metamorfoză a pînzei aduce acești bani în buzunarul țesătorului, a doua îi scoate din nou de acolo. Cele două schimbări opuse ale formei aceleiași mărfii se oglindesc deci în dubla schimbare de loc a banilor în direcție opusă.

Dacă însă nu au loc decît metamorfoze unilaterale ale mărfurilor, fie că e vorba numai de vînzări sau numai de cumpărări, aceiași bani își schimbă de asemenea locul numai o singură dată. A doua schimbare a locului lor exprimă întotdeauna a doua metamorfoză a mărfii, adică retransformarea banilor în marfă. În repetarea frecventă a schimbării locului aceluiași bani se oglindește nu numai seria de metamorfoze ale unei singure mărfii, ci și împletirea nenumăratelor metamorfoze ale lumii mărfurilor în general. De altfel, este de la sine înțeles că toate acestea sînt valabile numai pentru forma, analizată aici, a circulației simple a mărfurilor.

La primul pas pe care îl face intrînd în circulație, la prima schimbare a formei ei, marfa iese din sfera circulației, în care intră mereu altă marfă. Dimpotrivă, banii, ca mijloc de circulație, se mențin mereu în sfera circulației și se mișcă mereu în cadrul ei. Se naște, așadar, întrebarea: ce cantitate de bani poate să absoarbă această sferă?

Într-o țară se efectuează în fiecare zi numeroase metamorfoze unilaterale ale mărfurilor, simultane și deci paralele în spațiu, sau, cu alte cuvinte, simple vînzări de o parte și simple cumpărări de cealaltă parte. Prin prețurile lor, mărfurile sînt deja considerate egale cu anumite cantități de bani imaginare. Întrucît forma de

⁷⁵⁾ „Ei” (banii) „nu au altă mișcare decît aceea pe care le-o imprimă produsele”. (Le Trosne, l.c., p. 885.)

circulație nemijlocită, de care ne ocupăm aici, pune întotdeauna față în față în mod fizic marfa și banii, și anume marfa la polul vânzării, iar banii la polul opus, al cumpărării, masa de mijloace de circulație necesare pentru procesul de circulație al lumii mărfurilor este determinată de mai înainte de suma prețurilor mărfurilor. De fapt banii nu fac decât să reprezinte în mod real cantitatea de aur exprimată în mod ideal în suma prețurilor mărfurilor. Este deci de la sine înțeles că aceste sume sînt egale. Știm însă că, atunci cînd valorile mărfurilor rămîn neschimbate, prețurile lor variază o dată cu valoarea aurului (adică a materialului bănesc), crescînd proporțional atunci cînd această valoare scade și scăzînd atunci cînd această valoare crește. Astfel, dacă suma prețurilor mărfurilor crește sau scade, masa banilor aflați în circulație trebuie să crească sau să scadă în aceeași proporție. E drept că în cazul acesta schimbarea în masa mijloacelor de circulație provine chiar din banii înșiși, dar nu din funcția lor ca mijloc de circulație, ci din funcția lor ca măsură a valorii. Mai întii prețul mărfurilor variază invers proporțional cu valoarea banilor și, apoi, masa mijloacelor de circulație variază direct proporțional cu prețul mărfurilor. Exact același fenomen ar avea loc dacă, de pildă, nu ar scădea valoarea aurului, ci argintul ar înlocui aurul ca măsură a valorii, sau dacă nu s-ar urca valoarea argintului, ci aurul l-ar înlocui în funcția de măsură a valorii. În primul caz ar trebui să circule mai mult argint decît circula înainte aur, iar în al doilea caz ar trebui să circule mai puțin aur decît circula înainte argint. În ambele cazuri s-ar schimba valoarea materialului bănesc, adică a mărfii care funcționează ca măsură a valorii; s-ar schimba deci expresia în prețuri a valorii mărfurilor, deoi masa banilor aflați în circulație care servesc la realizarea acestor prețuri. Am văzut că sfera circulației mărfurilor are o fisură prin care intră aurul (argintul, cu un cuvînt: materialul bănesc) ca marfă cu valoare dată. Această valoare este presupusă atunci cînd banii funcționează ca măsură a valorii, adică la determinarea prețurilor. Dacă, de pildă, valoarea măsurii valorii înseși scade, acest lucru se manifestă în primul rînd în modificarea prețului mărfurilor, care sînt schimbate direct pe metalele nobile, ca pe mărfuri, chiar la locul lor de producție. Îndeosebi în primele stadii de dezvoltare a societății burgheze, o mare parte din celelalte mărfuri va continua să fie evaluată un timp mai îndelungat cu ajutorul valorii perimate și devenite iluzorie a măsurii valorii. Dar pe măsură ce mărfurile se influențează reciproc prin raportul valoric dintre ele, prețurile, în aur sau în argint, ale mărfurilor se echilibrează treptat în proporțiile determi-

nate chiar de valorile lor, pînă cînd, în cele din urmă, valorile tuturor mărfurilor sînt apreciate în conformitate cu noua valoare a metalului-bani. Acest proces de echilibrare este însoțit de o creștere continuă a cantității de metale nobile care intră în circulație, înlocuind mărfurile schimbate direct pe ele. În aceeași măsură deci în care prețurile rectificcate ale mărfurilor se generalizează, adică în măsura în care valorile mărfurilor vor fi apreciate în conformitate cu noua valoare, scăzută, a metalului care continuă să scadă pînă la un anumit punct, în aceeași măsură există și masa suplimentară de metal, necesară pentru realizarea acestor prețuri noi. O cercetare unilaterală a faptelor care au urmat după descoperirea unor noi zăcăminte de aur și de argint a dus, în secolul al XVII-lea și îndeosebi în secolul al XVIII-lea, la concluzia greșită că prețurile mărfurilor au crescut fiindcă o cantitate mai mare de aur și de argint a funcționat ca mijloc de circulație. În cele ce urmează vom presupune valoarea aurului ca dată, așa cum este de fapt în momentul stabilirii prețurilor.

În această ipoteză, masa mijloacelor de circulație este, așadar, determinată de suma prețurilor mărfurilor ce urmează să fie realizate. Dacă mai presupunem acum că și prețul fiecărui fel de marfă este dat, suma prețurilor mărfurilor depinde, evident, de masa mărfurilor aflate în circulație. Nu e nevoie de multă bătaie de cap ca să înțelegi că dacă un cuarter de grîu costă 2 l. st., 100 cuarteri vor costa 200 l. st., 200 cuarteri vor costa 400 l. st. etc., că deci, o dată cu masa grîului, crește și masa banilor care trebuie să schimbe locul cu el în momentul vînzării.

Dacă presupunem că masa mărfurilor este dată, masa banilor aflați în circulație crește și scade după cum oscilează prețurile mărfurilor. Ea crește și scade pentru că suma prețurilor mărfurilor crește sau scade ca urmare a oscilațiilor prețurilor acestora. Nu este nicidecum necesar ca prețurile tuturor mărfurilor să crească sau să scadă simultan. Creșterea prețurilor la un anumit număr de articole de bază într-un caz, sau scăderea prețurilor lor în alt caz, este suficientă pentru a spori sau a reduce suma prețurilor, care urmează să se realizeze, ale tuturor mărfurilor aflate în circulație, deci, totodată, pentru a pune în circulație o cantitate mai mare sau mai mică de bani. Indiferent dacă schimbarea prețurilor mărfurilor oglindește schimbări reale ale valorii sau simple oscilații ale prețurilor de piață, efectul asupra masei mijloacelor de circulație este în ambele cazuri același.

Să presupunem un număr de vînzări izolate, simultane și deci paralele în spațiu, adică metamorfoze parțiale, în care se vînd, de pildă, 1 cuarter de grîu, 20 de coți de pînză, 1 biblie, 4 galloni de

rachiu. Dacă prețul fiecăruia din aceste articole este de 2 l. st., iar suma prețurilor ce urmează să fie realizată este deci de 8 l. st., în circulație va trebui să intre o masă de bani de 8 l. st. Dacă însă aceleași mărfuri formează termenii seriei de metamorfoze analizate de noi, adică : 1 cuarț de grâu — 2 l. st. — 20 de coți de pînză — 2 l. st. — 1 bibliu — 2 l. st. — 4 galloni de rachiu — 2 l. st., în acest caz cele 2 l. st. fac ca diferitele mărfuri să circule pe rînd, realizînd succesiv prețurile lor, prin urmare ele realizează suma de 8 l. st., pentru ca în cele din urmă să se oprească în mina distilatorului. Ele efectuează patru rotații. Această deplasare repetată a acelorași bani reprezintă dubla schimbare a formei mării, mișcarea ei prin două stadii opuse ale circulației și totodată împletirea metamorfozelor unor mărfuri diferite⁷⁶). Fazele opuse și care se completează una pe alta, faze în care se efectuează acest proces, nu pot fi paralele în spațiu, ci trebuie să fie succesive în timp. Măsura duratei lor o formează de aceea intervalele de timp determinate ; adică viteza circulației banilor se măsoară prin numărul rotațiilor acelorași unități bănești într-un timp dat. Să presupunem, de pildă, că procesul circulației celor patru mărfuri de mai sus durează o zi. În acest caz, suma prețurilor ce urmează a fi realizată este de 8 l. st., numărul rotațiilor acelorași unități bănești este de 4, iar masa banilor care circulă este de 2 l. st. ; prin urmare, pentru un interval de timp dat a procesului de circulație :

suma prețurilor mărfurilor

_____ = masa banilor
numărul de rotații ale unităților bănești avînd aceeași
denumire

care funcționează ca mijloc de circulație. Această lege este general valabilă. E drept că procesul de circulație dintr-o țară cuprinde, într-o perioadă de timp dată, pe de o parte, numeroase vânzări (resp. cumpărări), adică numeroase metamorfoze parțiale, fărîmîțate, simultane și paralele în spațiu în care aceleași unități bănești își schimbă locul o singură dată, adică efectuează o singură rotație, și, pe de altă parte, numeroase serii de metamorfoze mai mult sau mai puțin simple, parte paralele, parte împletite între ele, în care aceleași unități bănești efectuează un număr mai mare sau mai mic de rotații. Dar numărul total al rotațiilor tuturor unităților bănești cu aceeași denumire aflate în circulație ne dă numărul mediu al rotațiilor unei singure unități bănești, sau viteza medie a circula-

⁷⁶) „Produsele sînt acelea care îi pun în mișcare” (banii) „și fac ca ei să circule... Viteza mișcării lor” (adică a banilor) „întregește cantitatea lor. Dacă este nevoie, ei trec dintr-o mină într-alta, fără a se opri un singur moment. (Le Trosne, l.c., p. 915, 916.)

ției banilor. Cantitatea de bani care, de pildă, la începutul procesului zilnic de circulație intră în acest proces este, firește, determinată de suma prețurilor mărfurilor care circulă simultan una alături de cealaltă. Dar în cadrul procesului o unitate bănească răspunde, ca să zicem așa, pentru cealaltă. Dacă una își mărește viteza de circulație, cealaltă își micșorează viteza sau este scoasă complet din sfera circulației, pentru că aceasta nu poate să absoarbă decât o cantitate de aur care, înmulțită cu numărul mediu de rotații ale fiecărui element al ei, este egală cu suma prețurilor ce urmează a fi realizată. Dacă deci numărul de rotații ale unităților bănești crește, cantitatea de bani care circulă scade. Dacă numărul rotațiilor lor scade, cantitatea de bani crește. Întrucât cantitatea de bani care poate să funcționeze ca mijloc de circulație când viteza medie este dată, nu avem decât să aruncăm în circulație o anumită cantitate de bancnote de o liră sterlină, de pildă, pentru a scoate tot aștia sovereigni, un artificiu bine cunoscut de toate băncile.

După cum în circulația banilor nu apare, în general, decât procesul de circulație al mărfurilor, adică circuitul lor prin metamorfoze opuse, tot așa în viteza circulației banilor nu apare decât viteza de schimbare a formei mărfurilor, împletirea continuă a seriilor de metamorfoze, rapiditatea schimbului de substanțe, dispariția rapidă a mărfurilor din sfera circulației și înlocuirea lor tot atât de rapidă cu mărfuri noi. În viteza circulației banilor apare, așadar, unitatea fluidă a fazelor opuse și care se completează una pe alta, transformarea formei de întrebuințare în întruchiparea valorii și retransformarea întruchipării valorii în formă de întrebuințare, deci unitatea celor două procese, al cumpărării și al vânzării. Invers, în încetinirea circulației banilor apare separarea și autonomizarea acestor procese ca doi poli opuși, întreruperea schimbărilor formei și deci a schimbului de substanțe. Bineînțeles, din circulație, ca atare, nu se poate vedea de unde provine această întrerupere. Ea nu arată decât fenomenul propriu-zis. Pentru concepția uzuală, care vede că, o dată cu încetinirea circulației banilor, aceștia apar și dispar mai puțin frecvent în toate punctele de la periferia circulației, explicarea fenomenului acesta prin cantitatea insuficientă de mijloace de circulație pare de la sine înțeleasă⁷⁷⁾.

⁷⁷⁾ „Întrucât banii... reprezintă măsura obișnuită pentru cumpărări și vânzări, oricine are ceva de vândut și nu poate găsi cumpărător înclină imediat să creadă că dacă mărfurile sale nu găsesc plasament, de vină este lipsa de bani în Kingdom * sau în district; de aceea toată lumea țipă că e lipsă de

Prin urmare, cantitatea totală de bani care funcționează într-o anumită perioadă de timp ca mijloc de circulație este determinată, pe de o parte, de suma prețurilor tuturor mărfurilor aflate în circulație și, pe de altă parte, de viteza mai mică sau mai mare a proceselor de circulație opuse, de care depinde a cita parte din suma totală a prețurilor poate fi realizată cu ajutorul acelorași unități monetare. Dar suma prețurilor mărfurilor depinde atât de masa cit și de prețul fiecărui fel de marfă. Cei trei factori: mișcarea prețurilor, masa de mărfuri aflată în circulație și, în sfârșit, viteza de circulație a banilor, pot să varieze însă în sensuri diferite și în proporții diferite; de aceea suma prețurilor ce urmează a fi realizată, deci și masa de mijloace de circulație, care e determinată de această sumă, poate fi supusă unor combinații foarte numeroase. Aici vom menționa numai pe acelea care au jucat un rol deosebit în istoria prețurilor mărfurilor.

Cînd prețurile mărfurilor rămîn neschimbate, masa mijloacelor de circulație poate să crească dacă masa mărfurilor aflate în circulație crește, sau dacă viteza de circulație a banilor scade, sau dacă aceste două împrejurări acționează împreună. Masa mijloacelor de circulație poate, dimpotrivă, să scadă dacă masa mărfurilor scade sau dacă viteza de circulație crește.

bani, ceea ce totuși este o mare greșeală... Ce vor acești oameni care tipă după bani?... Arendașul se plînge... el crede că dacă ar fi mai mulți bani în țară, el ar căpăta un preț mai bun pentru articolele sale... Se pare, așadar, că nu-i lipsesc banii, ci un preț pentru cerealele și pentru vitele sale, pe care ar vrea să le vîndă, dar nu poate... De ce nu poate să obțină un preț?... 1. Sau fiindcă în țară există prea multe cereale și prea multe vite, astfel că cei mai mulți dintre cei care vin pe piață au nevoie, ca și el, să vîndă, dar numai puțini vin pentru a cumpăra. Sau 2. fiindcă desfacerea obișnuită pe calea exportului stagnează... Sau 3. fiindcă consumul se reduce, dacă, de pildă, din cauza sărăciei, oamenii nu mai cheltuiesc pentru gospodăria lor atîta cît cheltuiau înainte. De aceea nu simpla sporire a cantității de bani ar influența favorabil asupra vînzării bunurilor arendașului, ci înlăturarea uneia din aceste trei cauze care grevează realmente asupra pieței... Negustorul și băcanul au de asemenea nevoie de bani, căci din cauza stagnării de pe piață, ei nu pot desface mărfurile cu care fac comerț... O națiune nu prosperă decît atunci cînd avuția trece repede dintr-o mină în alta". (Sir Dudley North, „Discourses upon Trade”, Lond. 1691, p. 11—15 passim.) Elucubrațiile lui Herrenschwand se reduc toate la ideea că contradicțiile care sînt generate de însăși natura mării și care se manifestă deci în circulația mărfurilor pot fi înlăturate prin sporirea cantității mijloacelor de circulație. Dar din iluzia curentă care atribuie stagnările în procesul de producție și de circulație lipsei mijloacelor de circulație nu rezultă cîtuși de puțin că, invers, o lipsă reală de mijloace de circulație, provocată, de pildă, de mașinațiile oficiale în ceea ce privește „regulation of currency” *, nu poate să provoace, la rîndul ei, stagnări.

* „Reglementarea circulației banilor”. — Nota trad.

Cînd prețurile tuturor mărfurilor cresc, masa mijloacelor de circulație poate rămîne neschimbată dacă masa mărfurilor aflate în circulație scade în aceeași proporție în care crește prețul lor sau dacă viteza de circulație a banilor crește tot atît de repede ca și prețurile, în timp ce masa mărfurilor aflate în circulație rămîne constantă. Masa mijloacelor de circulație poate să scadă dacă masa mărfurilor scade sau dacă viteza de circulație crește mai repede decît prețurile.

Cînd prețurile tuturor mărfurilor scad, masa mijloacelor de circulație poate să rămînă neschimbată dacă masa mărfurilor crește în aceeași proporție în care scade prețul lor sau dacă viteza de circulație a banilor scade în aceeași proporție în care scad prețurile. Ea poate să crească dacă masa mărfurilor crește mai repede, sau dacă viteza de circulație scade mai repede decît scad prețurile mărfurilor.

Variațiile diferiților factori se pot compensa reciproc astfel că, în pofida instabilității lor permanente, suma totală a prețurilor mărfurilor ce urmează să fie realizată deci și masa de bani aflată în circulație, poate rămîne constantă. Din această cauză se constată, îndeosebi atunci cînd se analizează perioade relativ lungi, că nivelul mediu al masei de bani aflați în circulație în fiecare țară este mult mai constant și, cu excepția perturbațiilor puternice provocate periodic de crizele industriale și comerciale și, mai rar, de o schimbare în valoarea banilor, abaterile de la acest nivel mediu sînt mai puțin importante decît ne-am putea aștepta la prima vedere.

Legea potrivit căreia cantitatea mijloacelor de circulație este determinată de suma prețurilor mărfurilor aflate în circulație și de viteza medie de circulație a banilor ⁷⁸⁾ poate fi exprimată și

⁷⁸⁾ „Pentru a menține comerțul unei națiuni este nevoie de bani într-o anumită cantitate și o anumită proporție; un plus sau un minus i-ar fi dăunător comerțului. După cum într-un mic magazin de desfacere cu amănuntul este nevoie de o anumită cantitate de farthingi, pentru a schimba monedele de argint și pentru a efectua plăți ce nu pot fi efectuate nici cu cele mai mici monede de argint... De asemenea, după cum cantitatea de farthingi necesari în comerț depinde de numărul cumpărătorilor, de frecvența cumpărăturilor lor și, în primul rînd, de valoarea celei mai mici monede de argint, tot așa cantitatea de bani (monede de aur sau argint) necesari pentru comerțul nostru este determinată de frecvența actelor de schimb și de mărimea plăților”. (William Petty și „A Treatise on Taxes and Contributions”, Lond. 1667, p. 17). Teoria lui Hume a fost apărută împotriva atacurilor lui J. Steuart și ale altora de către A. Young în lucrarea sa „Political Arithmetic”, Lond. 1774, în care se află un capitol special intitulat: „Prices depend on quantity of money” *, p. 112 și urm. În

astfel : dacă suma valorilor mărfurilor și viteza medie a metamorfозelor lor sînt date, cantitatea de bani sau a materialului bănesc aflat în circulație depinde de propria valoare a banilor. Iluzia că, dimpotrivă, prețurile mărfurilor sînt determinate de masa mijloacelor de circulație, iar aceasta, la rîndul ei, de masa materialului bănesc aflat în țară ⁷⁹⁾ se bazează, la primii ei reprezentanți, pe ipoteza absurdă că mărfurile intră în procesul de circulație fără preț, iar banii fără valoare și, de aceea o anumită parte a acestui amestec de mărfuri se schimbă cu o parte alicotă a masei de metal ⁸⁰⁾.

cartea mea „Zur Kritik etc.”, p. 149. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 156. — *Nota trad.*) am arătat că : „Problema cantității de monedă aflată în circulație este în mod tacit înlăturată de el (A. Smith) prin aceea că, în mod cu totul greșit, consideră banii drept o simplă marfă”. Această remarcă este valabilă numai în măsura în care A. Smith se ocupă de bani ex officio. În alte cazuri însă, ca, de pildă, atunci cînd face critica sistemelor anterioare ale economiei politice, observațiile lui sînt juste : „În fiecare țară, cantitatea de monede este determinată de valoarea mărfurilor a căror circulație o mijlocesc... Valoarea bunurilor cumpărate și vîndute anual într-o țară cere o anumită cantitate de bani pentru a le pune în circulație și a le repartiza între consumatorii lor propriu-ziși ; iar o cantitate mai mare de bani nu-și poate găsi utilizare. Canalul circulației atrage în mod necesar o sumă suficientă pentru a-l umple, dar nu primește niciodată mai mult”. („Wealth of Nations” [vol. III], l. IV, ch. I, [p. 87, 89.]) Tot așa A. Smith își începe lucrarea ex officio cu o apoteoză a diviziunii muncii. Mai departe, în ultima carte, consacrată surselor veniturilor statului, el reproduce numai în treacăt atacurile lui A. Ferguson, dascălul său, îndreptate împotriva diviziunii muncii.

⁷⁹⁾ „Prețurile lucrurilor sporesc, desigur, în orice țară în măsura în care crește cantitatea de aur și de argint de care dispun oamenii ; prin urmare, dacă cantitatea de aur și de argint dintr-o țară scade, prețurile mărfurilor scad în mod corespunzător cu micșorarea cantității de bani”. (Jacob Vanderlint, „Money answers all Things”, Lond. 1734, p. 5.) O comparație mai atentă între Vanderlint și „Essays” a lui Hume mi-a întărit convingerea că Hume a cunoscut și utilizat lucrarea, de altfel importantă, a lui V. Concepția potrivit căreia masa mijloacelor de circulație determină prețurile o găsim de asemenea la Barbon și la alți autori cu mult mai vechi. „Un comerț neîngădît” — spune Vanderlint — „nu poate provoca nici un inconvenient, ci numai foarte mari avantaje, căci dacă el provoacă o reducere a cantității de numerar a națiunii, lucru pe care măsurile prohibitive au tocmai menirea să-l împiedice, națiunile la care vine numerarul vor constata, desigur, că prețul tuturor lucrurilor sporește în măsura în care crește cantitatea de numerar. Iar... produsele manufacturilor noastre, precum și toate celelalte mărfuri se vor ieftini curînd atît de mult, încît balanța comercială va înclina din nou în favoarea noastră, și astfel banii se vor reîntoarce la noi” (l. c., p. 43, 44).

⁸⁰⁾ Este evident că fiecare fel de marfă în parte formează, prin prețul ei, un element component al sumei prețurilor tuturor mărfurilor aflate în circulație. Este însă cu totul de neînțeles cum s-ar putea ca valori de întrebuintare incomensurabile între ele să fie schimbate en masse pe masa de aur și de argint aflată într-o țară. Dacă ne-am închipui că lumea mărfurilor constituie o singură marfă globală, din care fiecare marfă formează numai o parte alicotă, ar rezulta un calcul interesant : marfa globală = x zentneri de aur, marfa

c) Moneda. Semnul valorii

Din funcția banilor ca mijloc de circulație ia naștere forma lor monetară. Cantitatea de aur care se exprimă în preț, adică în denumirea bănească a mărfurilor, trebuie să le întilnească pe acestea în procesul circulației ca piesă de aur avînd aceeași denumire, sau monedă. Ca și stabilirea etalonului prețurilor, baterea monedei îi revine statului. În diferitele uniforme naționale pe care le îmbracă aurul și argintul ca monede, dar pe care le dezbracă din nou pe piața mondială, se manifestă separarea dintre sferele interne sau naționale ale circulației mărfurilor și sfera ei generală, piața mondială.

Moneda de aur și aurul în lingouri se deosebesc deci de la început numai ca aspect, și aurul poate fi transformat oricînd dintr-o formă în alta⁸¹⁾. Dar chiar în momentul cînd iese din monetărie,

A = o parte alicotă a mării globale = aceeași parte alicotă din x zentneri de aur. Acest lucru Montesquieu îl spune direct: „dacă se compară masa de aur și de argint existentă în lume cu suma mărfurilor existente în lume, este sigur că fiecare produs, respectiv fiecare marfă în parte, va putea să fie comparată cu o anumită cantitate de bani. Să presupunem că în lume există un singur produs, respectiv o singură marfă, sau că numai una este cumpărată și că ea este divizibilă ca și banii; în acest caz, o anumită parte a acestei mării va corespunde unei părți a masei de bani; o jumătate din totalul mărfurilor va corespunde unei jumătăți din masa totală de bani etc... Stabilirea prețurilor mărfurilor depinde întotdeauna, în esență, de raportul dintre cantitatea totală de mărfuri și cantitatea totală a semnelor bănești” (Montesquieu, l. c., t. III, p. 12, 13). În ceea ce privește dezvoltarea acestei teorii de către Ricardo și discipolii săi James Mill, lordul Overstone și alții, vezi „Zur Kritik etc.”, p. 140—146 și p. 150 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 147—153, p. 157 și urm. — *Nota trad.*) D-l J. St. Mill, cu logica eclectică care-l caracterizează, reușește să fie de părerea tatălui său J. Mill și în același timp să aibă o părere contrară. Cine compară textul tratatului său: „Princ. of. Pol. Econ.” cu prefața (prima ediție), în care el se proclamă singur drept un Adam Smith al prezentului, nu știe ce să admire mai mult: naivitatea lui, sau a publicului care l-a crezut pe cuvînt și l-a luat drept un Adam Smith, deși între ei există aceeași corelație ca și între generalul Williams Kars de Kars și ducele de Wellington. Cercetările originale ale d-lui J. St. Mill în domeniul economiei politice, care nu se disting nici prin vastitate și nici prin bogăția de conținut, se găsesc toate aliniate frumos în scrierea sa: „Some Unsettled Questions of Political Economy”, apărută în 1844. Locke exprimă direct legătura dintre faptul că aurul și argintul nu au valoare și determinarea valorii lor prin cantitate. „Întrucît oamenii au convenit să atribuie aurului și argintului o valoare imaginară... valoarea intrinsecă pe care o vedem în aceste metale nu este decît cantitatea lor”. („Some Considerations etc.”, 1691, [in] Works, ed. 1777, vol. II, p. 15.)

⁸¹⁾ Nu intenționez, firește, să mă ocup de amănunte, ca dreptul de a bate monedă și altele de acest fel. Dar pentru sicofantul romantic Adam Müller, care admiră „libertatea mărinoasă” cu care „guvernul englez bate monedă gratuit”⁵², vreau să reproduc următoarea sentință a lui sir Dudley North: „Ca

moneda o pornește pe drumul creuzetului, căci în circulație monedele de aur se uzează, una mai mult, alta mai puțin. Începe procesul de separare a titlului aurului de substanța lui, a conținutului nominal al monedei, de conținutul ei real. Monede de aur cu aceeași denumire au valori diferite, deoarece au greutatea diferite. Aurul ca mijloc de circulație se diferențiază de aurul ca etalon al prețurilor și încetează astfel de a mai fi echivalentul real al mărfurilor ale căror prețuri le realizează. Istoria acestor confuzii constituie istoria monedei în evul mediu și în epoca modernă pînă în secolul al XVIII-lea. Tendința firească a procesului circulației de a transforma existența-aur a monedei într-o aparență-aur, adică de a transforma moneda într-un simbol al conținutului său metallic oficial, este ea însăși recunoscută de legile moderne cu privire la gradul de piendere a metalului, care face ca o monedă de aur să nu mai poată circula, cu alte cuvinte, să se demonetizeze.

Dacă circulația banilor însăși separă conținutul real de conținutul nominal al monedei, ființarea ei metalică de ființarea ei funcțională, ea conține posibilitatea latentă de a înlocui banii de metal în funcția lor de monedă prin semne făcute din alt material sau prin simboluri. Dificultățile tehnice ale baterii monedei din cantități infime de aur, respectiv de argint, și faptul că la început metalele mai puțin prețioase și nu cele prețioase, argintul în locul aurului, arama în locul argintului, au servit ca măsură a valorii și au circulat deci ca bani în momentul în care metalul mai prețios le-a detronat explică din punct de vedere istoric rolul pe care monedele de argint și de aramă l-au jucat ca înlocuitori ai monedei de aur. Ele înlocuiesc aurul în acele sfere ale circulației mărfurilor în care moneda circula cel mai rapid și în care ea se uzează deci cel mai rapid, adică acolo unde cumpărările și vânzările se înnoiesc neîncetat pe scara cea mai redusă. Pentru a-i împiedica pe acești sateliți să ocupe definitiv locul aurului se stabilesc prin lege proporțiile, foarte reduse, în care ei trebuie să fie pri-

---

și celelalte mărfuri, argintul și aurul au fluxuri și refluxuri. Dacă vine un transport din Spania... el este adus în Tower, unde se bate moneda. Curînd după aceea se cer lingouri pentru export. Dacă acestea nu sînt, deoarece întimplător toate au fost prefăcute în monedă, ce se poate face? Moneda va fi din nou topită, ceea ce nu constituie o pierdere, pentru că baterea monedei nu-l costă nimic pe proprietar; dar națiunea este păgubită, căci ea trebuie să plătească pentru că paiele cu care sînt hrăniți măgarii au fost mai întii împletite. Dacă comerciantul* (North însuși a fost unul din cei mai mari comercianți din timpul lui Carol al II-lea) „ar trebui să plătească un preț pentru baterea monedei, el nu și-ar trimite cu atita ușurință argintul în Tower; în acest caz, moneda bătută ar avea întotdeauna o valoare mai mare decît argintul netransformat în monedă”. (North, l. c., p. 18.)

miți la plăți în locul aurului. Firește, sferile speciale în care circulă diferitele categorii de monede se întretaie. Moneda divizionară apare alături de aur pentru plata fracțiunilor din cea mai mică monedă de aur; aurul intră în continuu în circulația cu amănuntul, dar în mod tot atât de continuu el e scos din ea prin schimbul cu moneda divizionară ⁸²⁾.

Conținutul metalic al pieselor de argint sau de aramă este fixat arbitrar prin lege. În circulație ele se uzează și mai repede decât moneda de aur. Funcția lor monetară devine deci de fapt cu totul independentă de greutatea lor, adică de orice valoare a lor. Ființarea aurului ca monedă se separă total de substanța sa valorică. În locul lui pot deci să funcționeze ca monedă lucruri relativ lipsite de valoare, de pildă bilete de hîrtie. În semnele bănești metalice caracterul lor pur simbolic mai este încă oarecum disimulat. În banii de hîrtie el devine evident. După cum vedem: ce n'est que le premier pas qui coute*.

Aici avem în vedere numai banii de hîrtie emiși de stat care au un curs forțat. Ei iau naștere nemijlocit din circulația metalică. Banii de credit presupun, dimpotrivă, condiții care, din punctul de vedere al circulației simple a mărfurilor, ne sînt deocamdată complet necunoscute. Menționăm totuși în treacăt că așa cum banii de hîrtie propriu-ziși rezultă din funcția banilor ca mijloc de circulație, banii de credit își au rădăcina lor naturală în funcția banilor ca mijloc de plată ⁸³⁾.

⁸²⁾ „Dacă nu există niciodată mai mulți bani de argint decât e nevoie pentru plăți mai mici, ei nu pot fi acumulați în cantități suficiente pentru plăți mai mari... Utilizarea aurului pentru plățile mari implică în mod necesar utilizarea lui în comerțul cu amănuntul: cine are monede de aur le folosește și la cumpărături mai mici, și primește, o dată cu marfa cumpărată, restul în argint; în felul acesta surplusul de argint, care altfel l-ar împovăra pe micul comerciant, este retras de la acesta și redat circulației generale. Dar dacă există atîta argint încît plățile mici pot fi efectuate fără să se recurgă la aur, micul comerciant va primi la cumpărăturile mici argint care se va acumula în mod necesar în mina lui”. (David Buchanan, „Inquiry into the Taxation and Commercial Policy of Great Britain”, Edinburgh 1844, p. 248, 249.)

⁸³⁾ Mandarinul finanțelor Wan-mao-in și-a permis să prezinte fiului cerului un proiect care avea scopul ascuns de a transforma asignatele imperiului chinez în bancnote convertibile. În raportul din aprilie 1854 al comitetului asignatelor i s-a tras o săpuneală zdravănă. Dacă a primit și tradiționalele lovituri de baston nu se spune. „Comitetul — se spune în încheierea raportului — i-a studiat cu atenție proiectul și consideră că el are în vedere numai interesele comercianților, și nu este avantajos pentru coroană”. (Arbeiten der Kaiserlich Russischen Gesandtschaft zu Peking über China”. Aus dem Russischen von Dr. K.

Statul aruncă din afară în procesul circulației bilete de hîrtie pe care se află imprimate denumiri bănești de 1 l. st., 5 l. st. etc. În măsura în care ele circulă realmente în locul sumei de aur purtînd aceeași denumire, în mișcarea lor nu se oglindesc decît legile circulației banilor. O lege specifică a circulației banilor de hîrtie nu poate lua naștere decît din raportul în care se află față de aurul pe care îl reprezintă. Și această lege spune pur și simplu că emisiunea de bani de hîrtie trebuie limitată la cantitatea în care ar trebui să circule efectiv aurul (respectiv argintul) pe care acești bani de hîrtie îl reprezintă simbolic. Ce-i drept, cantitatea de aur pe care sfera circulației poate să o absoarbă oscilează continuu în jurul unui anumit nivel mijlociu. Totuși masa medie aflată în circulație într-o țară oarecare nu scade niciodată sub un anumit minim stabilit empiric. Faptul că această masă minimă își schimbă mereu elementele componente, adică este formată mereu din alte piese de aur, nu modifică, bineînțeles, de loc volumul și deplasarea ei continuă în sfera circulației. Ea poate deci să fie înlocuită prin simboluri de hîrtie. Dacă însă astăzi toate canalele circulației vor fi umplute cu bani de hîrtie pînă la saturație, mîine, dimpotrivă, ele pot fi suprasaturate din cauza unor oscilații în circulația mărfurilor. Se pierde orice măsură. Dar dacă hîrțiile întrec propria lor măsură, adică depășesc cantitatea de monede de aur de aceeași denumire care ar putea circula, ele nu reprezintă totuși, în cadrul lumii mărfurilor, abstracție făcînd de pericolul discreditării lor generale, deoît cantitatea de aur determinată de legile imanente ale lumii mărfurilor, deci singura cantitate de aur care poate să fie reprezentată. Dacă, de pildă, masa bancnotelor reprezintă cîte 2 uncii de aur în loc de 1 uncie, atunci 1 l. st., de pildă, devine de fapt denumirea bănească să zicem pentru $\frac{1}{3}$ de uncie în loc de $\frac{1}{4}$ de uncie. Efectul este același ca în cazul cînd aurul ar suferi o modificare în funcția sa de măsură a prețurilor. Aceleași valori care înainte se exprimau în preț de 1 l. st. se exprimă acum în preț de 2 l. st.

Banii de hîrtie sînt semne ale aurului sau semne bănești. Raportul lor față de valorile mărfurilor constă numai în faptul că acestea sînt exprimate ideal în aceleași cantități de aur pe care

---

Abel und F. A. Mecklenburg, Erster Band, Berlin 1858, p. 54.) În ceea ce privește demetalizarea continuă a monedelor de aur în cadrul circulației, un „Governor” al lui Bank of England declară ca martor în fața unui „House of Lords’ Committee” cu privire la „Bankacts”: „În fiecare an o nouă grupă de sovereign-i” (nu în sens politic, sovereign este și denumirea lirei sterline⁵³) „devine prea ușoară. Grupa care intr-un an circulă avînd greutatea integrală pierde suficient prin uzare pentru ca în anul următor balanța să încline în defavoarea sa”. (House of Lords’ Committee 1848, n. 429.)

hîrtia le reprezintă simbolic și senzorial. Banii de hîrtie sînt semne ale valorii numai în măsura în care reprezintă cantități de aur care, asemenea tuturor celorlalte cantități de mărfuri, sînt și cantități de valoare ⁸⁴⁾.

Se pune, în sfîrșit, întrebarea : de ce aurul poate fi înlocuit prin simple semne lipsite de valoare ? Dar, așa cum am văzut, această înlocuire este posibilă numai în măsura în care aurul se izolează, se autonomizează în funcția sa de monedă sau de mijloc de circulație. E drept că autonomizarea acestei funcții nu are loc în cazul monedelor de aur individuale, cu toate că ea se manifestă prin faptul că monedele de aur uzate continuă să circule. Piesele de aur nu sînt simplă monedă sau simplu mijloc de circulație decît atîta timp cît se află realmente în circulație. Dar ceea ce nu este valabil pentru moneda de aur este valabil pentru masa minimă de aur care poate fi înlocuită prin bani de hîrtie. Această masă se află în permanență în sfera circulației, funcționează neconținut ca mijloc de circulație și există deci exclusiv ca purtătoare a acestei funcții. Mișcarea ei nu reprezintă deci decît împletirea continuă a proceselor opuse ale metamorfozei mărfurilor $M-B-M$, în care în fața mărfii apare întruchiparea valorii ei, pentru a dispărea din nou imediat. Reprezentarea independentă a valorii de schimb a mărfii este aici doar un moment fugitiv. Ea este înlocuită imediat prin altă marfă. Din această cauză este suficientă existența doar simbolică a banilor într-un proces în care ei trec continuu dintr-o mînă într-alta. Existența lor funcțională absoarbe, ca să zicem așa, existența lor materială. Reflex efemer obiectivizat al prețurilor mărfurilor, ei nu mai funcționează decît ca semne ale lor proprii și pot fi deci înlocuiți prin semne ⁸⁵⁾.

⁸⁴⁾ Notă la ediția a 2-a. Cît de confuze sînt concepțiile asupra diferitelor funcții ale banilor chiar și la cei mai buni autori care s-au ocupat de sistemul bănesc me-o arată, de pildă, următorul pasaj din Fullarton : „În ceea ce privește schimburile noastre interne, toate funcțiile banilor, care de obicei sînt îndeplinite de monedele de aur sau de argint, pot fi îndeplinite cu același efect de circulația unor bilete neconvertibile, care nu au altă valoare decît valoarea artificială și convențională stabilită prin lege, fapt care, după părerea mea, nu poate fi negat. O valoare de acest fel ar putea să corespundă tuturor scopurilor unei valori intrinseci și chiar să facă de prisos necesitatea unui etalon al valorii, cu condiția ca emisiunea biletelor să se mențină în limitele convenite”. (Fullarton, „Regulation of Currencies”, 2. ed., London 1845, p. 21.) Așadar, pentru că marfa-bani poate fi înlocuită în circulație prin simple semne ale valorii, ea este de prisos ca măsură a valorii și ca etalon al prețurilor !

⁸⁵⁾ Din faptul că aurul și argintul ca monedă, adică în funcția lor exclusivă de mijloc de circulație, devin semne ale lor proprii, Nicholas Barbon deduce dreptul guvernelor „to raise money” *, adică de a atribui, de pildă, unei canti-

Numai că semnul bănesc are nevoie de o valabilitate socială obiectivă proprie, și pe aceasta simbolul de hirtie o obține prin cursul forțat. Această constrângere din partea statului se exercită numai în limitele unei anumite comunități, adică în cadrul sferei interne de circulație, și numai aici banii se contopesc întru totul cu funcția lor de mijloc de circulație sau de monedă, și, prin urmare, pot să aibă ca bani de hirtie o existență pur funcțională, distinctă de substanța lor metalică.

3. Bani

Marfa care funcționează ca măsură a valorii, și deci nemijlocit sau prin înlocuitor și ca mijloc de circulație, este bani. De aceea aurul (resp. argintul) este bani. El funcționează ca bani, pe de o parte, acolo unde trebuie să apară nemijlocit ca aur (resp. ca argint), ca marfă-bani, adică acolo unde apare nu doar ideal, cum e cazul când funcționează ca măsură a valorii sau unde poate fi reprezentat, cum se întâmplă când funcționează ca mijloc de circulație; pe de altă parte, aurul (resp. argintul) funcționează ca bani acolo unde funcția sa, indiferent dacă și-o îndeplinește direct sau prin înlocuitor, îl fixează ca unică întruchipare a valorii sau ca unică existență adecvată a valorii de schimb în opoziție cu toate celelalte mărfuri luate ca simple valori de întrebuințare.

a) Tezaurizare

Circuitul continuu al celor două metamorfoze opuse ale mărfurilor, adică alternarea neîncetată a vânzărilor și cumpărărilor, se manifestă în circulația neîntreruptă a banilor, adică în funcția lor de perpetuum mobile al circulației. Banii sînt imobilizați, sau se transformă, cum spune Boisguillebert, din meuble în immeuble⁵⁴, din monedă în bani, în momentul în care seria metamorfozelor este întreruptă și vânzarea nu este completată printr-o cumpărare subsecventă.

Încă la începuturile circulației mărfurilor se dezvoltă necesitatea și pasiunea de a reține produsul primei metamorfoze, chipul

tăți de argint care se numea „groș” denumirea unei cantități mai mari de argint, ca de pildă, „taler”, și de a plăti astfel creditorilor „groși” în loc de „tali”. „Banii se uzează și devin mai ușori când sînt des numărați... În tranzațiile comerciale oamenii au în vedere denumirea și cursul banilor, și nu cantitatea argintului... Autoritatea statului este aceea care transformă metalul în bani”. (N. Barbon, l.c., p. 29, 30, 25.)

transformat al mărfii sau orisalida sa de aur⁸⁶). Marfa nu este vîndută pentru a se cumpăra altă marfă, ci pentru a se înlocui forma marfă cu forma bani. Din simplă mijlocitoare a schimbului de substanțe, această schimbare a formei devine un scop în sine. Forma înstrăinată a mărfii este împiedicată să funcționeze ca formă absolut alienabilă a ei, cu alte cuvinte ca formă bani efemeră. Banii se pietrifică astfel și devin tezaur, iar vînzătorul de marfă devine teaurizator.

Îndeosebi la începuturile circulației mărfurilor, numai surplusul de valori de întrebuițare este transformat în bani. Aurul și argintul devin astfel de la sine expresii sociale ale abundenței sau avuției. Această formă naivă de teaurizare se permanentizează la popoarele la care modului de producție tradițional, al cărui scop este satisfacerea nevoilor proprii, îi corespunde o sferă de trebuințe strict limitată. Acest lucru se observă la asiatici, îndeosebi la hinduși. Vanderlint, care consideră că prețurile mărfurilor sînt determinate de masa de aur și de argint aflată într-o țară, se întreabă de ce mărfurile provenite din India sînt atît de ieftine? Răspunsul: Pentru că hindușii îngroapă banii. Din 1602 pînă în 1734 — spune el — ei au îngropat 150 000 000 l. st. în argint, venite inițial din America în Europa⁸⁷). Din 1856 pînă în 1866, deci în 10 ani, Anglia a exportat în India și în China (o mare parte din metalul exportat în China se îndreaptă tot spre India) 120 000 000 l. st. în argint, care mai înainte era schimbat pe aur australian.

O dată cu dezvoltarea producției de mărfuri, fiecare producător de mărfuri trebuie să-și asigure acest nervus rerum, acest „amanet social”⁸⁸). Trebuințele sale se înnoiesc neîncetat și impun cumpărarea neîncetată de marfă străină, în timp ce producerea și vînzarea propriei sale mărfi cer timp și depind de întîmplare. Pentru a cumpăra fără a vinde, el trebuie ca mai întîi să fi vîndut fără să cumpere. Această operație, efectuată pe scară generală, pare să se contrazică pe ea însăși. Dar la sursă, la locul producției lor, metalele prețioase se schimbă direct pe alte mărfuri. Aici are loc o vînzare (de pantea posesorilor de mărfuri) fără cum-

⁸⁶) „O avuție în bani nu este decît.. o avuție în produse, care au fost transformate în bani”. (Mercier de la Rivière, l.c., p. 573.) „O valoare sub formă de produse nu a făcut decît să-și schimbe forma”. (Ib., p. 486.)

⁸⁷) „Datorită acestei practici, ei mențin toate bunurile și produsele la prețuri atît de scăzute”. (Vanderlint, l.c., p. 95, 96.)

⁸⁸) „Banii sînt un amanet”. (John Bellers, „Essays about the Poor, Manufactures, Trade, plantations, and Immorality”, Lond. 1699, p. 13.)

părare (de partea posesorilor de aur și de argint)⁸⁹). Iar alte vânzări ulterioare, fără cumpărări subsecvente, nu fac decât să mijlocească repartizarea ulterioară a metalelor nobile între toți posesorii de marfă. Astfel, iau naștere în toate punctele circulației tezaure de aur și de argint de proporții diferite. O dată cu posibilitatea de a reține marfa ca valoare de schimb sau valoarea de schimb ca marfă, se trezește setea de aur. O dată cu extinderea circulației mărfurilor crește puterea banilor, a acestei forme oricând disponibile și absolut sociale a avuției.

„Aurul este un lucru minunat ! Cine îl are este stăpîn pe tot ce dorește. Aurul poate chiar să deschidă sufletelor porțile raiului”. (Columb, într-o scrisoare din Jamaica, 1503.)

Intrucît după înfățișarea banilor nu poți să-ți dai seama ce anume s-a transformat în bani, înseamnă că totul, fie marfă sau nu, se transformă în bani. Orice lucru se poate vinde și cumpăra. Circulația devine marele creuzet social în care totul intră pentru a ieși sub formă de cristal bănesc. Acestei alchimii nu-i pot rezista nici măcar moaștele, și cu atât mai puțin alte res sacrosanctae, extra commercium hominum *⁹⁰). După cum în bani dispar orice deosebiri calitative ale mărfurilor, tot astfel, banii, la rîndul lor, asemenea unui leveller, șterg orice fel de deosebiri⁹¹). Dar banii

⁸⁹) Cumpărarea, în sensul strict al cuvîntului, presupune că aurul sau argintul există deja ca formă transformată a mărfii, cu alte cuvinte ca produs al vânzării.

⁹⁰) Henric al III-lea, preacreștinul rege al Franței, jefuiește de odoare mănăstirile etc. pentru a le preface în arginți. Se știe ce rol a jucat în istoria Greciei răpirea comorilor din templul din Delfi de către foceeni. La popoarele din vechime, templele slujeau drept lăcaș pentru zeul mărfurilor. Ele erau „bănci sacre”. Pentru fenicieni, popor al comerțului par excellence, banii erau întruchiparea tuturor lucrurilor. Era prin urmare firesc ca fecioarele care se vindeau străinilor în timpul sărbătorilor în cinstea zeiței dragostei să aducă acesteia ca jertfă banul dobîndit.

⁹¹) „Aur ? Lucitor ? De preț ? Nu, zei,
Nu m-am rugat degeaba...
Atît cît este-aici va preschimba
În alb ce-i negru și-n frumos ce-i hid ;
Ce-i rău va face bun ; ce-i josnic, nobil ;
Bătrînii fi-vor tineri, iar cei lași,
Viteji neînfricați. Cum, zei, de ce ?
Un pumn va vinde preoți și argați
Și perna o va smulge de sub capul
Unui erou. Acest sclav arămiu
Desferecă și ferecă religii ;

înșiși sînt marfă, adică un lucru exterior, care poate deveni proprietate privată a oricui. Puterea socială devine astfel puterea privată a unei persoane private. Societatea antică denunță de aceea banii ca fiind factorul dizolvant al ordinii sale economice și morale ⁹²⁾. Societatea modernă, care încă din copilărie l-a scos pe Plutus de păr din măruntaiele pămîntului ⁹³⁾, salută în aur „graal”-ul ei sfînt, încarnarea strălucitoare a propriului său principiu vital.

Marfa ca valoare de întrebuițare satisface o trebuință specială și formează un element special al avuției materiale. Dar valoarea mării măsoară gradul forței sale de atracție față de toate elementele avuției materiale, prin urmare avuția socială a posesorului ei. Pentru cel mai primitiv posesor de marfă și chiar pentru un țăran din Europa occidentală, valoarea este inseparabilă de forma-valoare, iar sporirea tezaurului de aur și de argint înseamnă deci sporire a valorii. E drept că valoarea banilor variază — fie ca urmare a modificării proprii lor valori, fie ca urmare a modificării valorii mărfurilor. Aceasta nu împiedică însă, pe de o parte, ca 200 de uncii de aur să conțină întotdeauna mai multă valoare decît 100, 300 mai mult decît 200 etc., nici, pe de altă parte, ca forma metalică, naturală, a acestui obiect să rămînă forma generală de echivalent a tuturor mărfurilor, întrucîmparea nemijlocit socială a oricărei munci omenești. Prin natura sa, tendința de tezaurizare este nelimitată. Din punct de vedere calitativ sau din punctul de vedere al formei, banii nu cunosc limite, cu alte cuvinte ei sînt reprezentantul general al avuției materiale, pentru că pot fi transformați nemijlocit în orice marfă. În același timp însă,

Pe blestemați îi bimecuvîntează ;
Dă leprei nuri ; cinstește pe tilhari
Cu cinuri și-nchinare și-i așază
În rîndul senatorilor ; tot el
I-aduce-un nou bărbat vădanei slute...
...Lut scîrnav,
Codoașă-a omenirii ce stîrșești
Dihonii și războaie-ntre popoare”.

(Shakespeare, „Timon of Athens”).

⁹²⁾ „Căci doar nimic din tot ce-a cîștigat vreun preț
Pe lume, nu-i ca aurul de rău ; cel care
Răstoarnă state, pustiește-alungă oameni
Din curți și case ; schimbă inimi virtuose
Și către blestamate fapte le dreaptă :
El învață pe oameni viclenia,
Trufașele nelegiuiri și crima”.

(Sophocles, „Antigona”).

⁹³⁾ „Avariția speră să-l scoată chiar și pe Pluton din adîncurile pămîntului”. (Athen[aeus], „Deipnos”).

orice sumă de bani reală este limitată cantitativ, și de aceea ea nu este decât un mijloc de cumpărare cu eficiență limitată. Această contradicție dintre limita cantitativă a banilor și lipsa oricărei limite calitative îl împinge mereu pe teaurizator să revină la munca de Sisif a acumulării. El se află în situația cuceritorului lumii care cu fiecare țară nu cucerește decât o nouă graniță.

Pentru a se reține aurul ca bani, și deci ca element de teaurizare, el trebuie împiedicat să circule sau să se dizolve, ca mijloc de cumpărare, în mijloace de consum. Teaurizatorul sacrifică deci trebuințele sale trupești fetișului aur. El ia în serios evanghelia renunțării. Pe de altă parte, el nu poate să scoată din circulație sub formă de bani decât ceea ce îi dă acestea sub formă de marfă. Cu cât produce mai mult, cu atât poate să vândă mai mult. Hărnicia, spiritul de economie și avariția sînt, așadar, virtuțile sale cardinale; a vinde mult, a cumpăra puțin: la aceasta se rezumă economia sa politică⁹⁴).

Teaurul are, alături de forma nemijlocită, o formă estetică, posesiunea de obiecte de aur și de argint. Aceasta crește o dată cu avuția societății burgheze. „Soyons riches ou paraissons riches” *. (Diderot)⁵⁵. Se formează astfel, pe de o parte, o piață tot mai largă pentru aur și argint, independentă de funcțiile lor bănești, iar pe de altă parte, o sursă latentă de alimentare cu bani, la care se recurge îndeosebi în perioadele de zguduiri sociale.

Teaurizarea îndeplinește funcții diferite în economia circulației metalice. Prima ei funcție își are originea în condițiile circulației monedei de aur și de argint. Am văzut cum, o dată cu oscilațiile continue ale circulației mărfurilor în ceea ce privește volumul, prețurile și viteza, masa banilor aflați în circulație crește sau scade neîncetat. Ea trebuie deci să fie în stare să se contracte și să se dilate. Uneori banii trebuie să fie atrași în calitate de monedă, alteori moneda trebuie să fie respinsă în calitate de bani. Pentru ca masa de bani aflată efectiv în circulație să corespundă în permanență gradului de saturație a sferei circulației, cantitatea de aur sau de argint aflată într-o țară trebuie să fie mai mare decât cantitatea care îndeplinește funcția de monedă. Această condiție este îndeplinită prin forma teaur a banilor. Rezervoarele teaurului servesc concomitent drept canale de scurgere și de

⁹⁴) „A spori cât mai mult posibil numărul vânzătorilor fiecărei mărfi, a reduce cât mai mult posibil numărul cumpărătorilor, iată punctele centrale în jurul cărora se învîrtesc toate măsurile preconizate de economia politică”. (Verri, l.c., p. 52, 53.)

* — „Să fim bogați sau să părem bogați”. — *Nota trad.*

alimentare pentru banii aflați în circulație, astfel că aceștia nu umplu niciodată pînă la refuz canalele circulației⁹⁵⁾.

b) Mijloc de plată

În forma nemijlocită de circulație a mărfurilor, pe care am analizat-o pînă acum, aceeași mărime-valoare există întotdeauna de două ori : marfă la unul din poli, bani la polul opus. Posesorii de marfă intrau deci în contact numai ca reprezentanți ai unor echivalente reciproce existente. O dată cu dezvoltarea circulației mărfurilor se dezvoltă însă relații prin care înstrăinarea mărfii este separată în timp de realizarea prețului ei. Aici e suficient să menționăm cele mai simple dintre aceste relații. Producerea unui fel de marfă necesită o durată mai lungă, a altuia o durată mai scurtă. Producția unor mărfuri diferite este legată de diferite anotimpuri. O marfă se naște chiar pe piața ei de desfacere, alta trebuie să călătorească pînă la o piață îndepărtată. De aceea un posesor de marfă poate să se prezinte ca vânzător înainte ca celălalt să se prezinte ca cumpărător. Atunci cînd aceleași tranzacții se repetă continuu între aceleași persoane, condițiile de vânzare ale mărfurilor se reglementează în conformitate cu condițiile lor de producție. Pe de altă parte, se obișnuiește să se vîndă pentru o anumită perioadă de timp uzul anumitor feluri de marfă, de pildă al unei case. Abia după expirarea termenului cumpărătorul primește efectiv valoarea de întrebuițare a mărfii. El o cumpără deci înainte de a o plăti. Un posesor de marfă vinde o marfă existentă, celălalt cumpără ca simplu reprezentant al banilor sau ca reprezen-

⁹⁵⁾ „Pentru a face comerț, orice națiune are nevoie de o anumită sumă de specific money* care variază și care uneori este mai mare, alteori mai mică, după împrejurări... Acest flux și reflux al banilor se reglementează de la sine fără ajutorul politicianilor... Gălețile acționează alternativ: dacă se împuținează banii, lingourile sînt transformate în monedă; dacă se împuținează lingourile, moneda este topită”. (Sir D. North, l.c. [Postscript.,] p. 3.) John Stuart Mill, care a fost mult timp funcționar al Companiei Indiilor orientale⁹⁶⁾, afirmă că și în prezent în India podoabele de argint mai funcționează nemijlocit ca tezaur. „Podoabele de argint sînt transformate în monedă atunci cînd dobinda este ridicată și sînt retransformate în podoabe atunci cînd dobinda scade”. (J. St. Mills Evidence [in] „Repts. on Bankacts”, 1857, nr. 2 084, 2 101.) Conform unui document parlamentar din 1864 privitor la importul de aur și de argint în India și la exportul lor de acolo⁹⁷⁾, în 1863 importul de aur și de argint a depășit exportul cu 19 367 764 l. st. În ultimii 8 ani înainte de 1864 excedentul importului de metale nobile peste export a reprezentat 109 652 917 l. st. În decursul acestui secol s-au bătut în India monede cu mult peste 200 000 000 l. st.

tant al unor bani viitori. Vînzătorul devine creditor, cumpărătorul debitor. Întrucît aici metamorfoza mărții, adică dezvoltarea formei valoare a mărții, se modifică, banii capătă și ei o altă funcție. Ei devin mijloc de plată ⁹⁶⁾.

Calitatea de creditor sau de debitor rezultă aici din circulația de mărfuri simplă. Modificarea formei acestei circulații imprimă vînzătorului și cumpărătorului aceste caractere noi. Este vorba deci de două roluri care inițial sînt la fel de efemere și sînt jucate alternativ de aceiași agenți ai circulației, ca și acelea de vînzător și de cumpărător. De data aceasta însă opoziția este de la bun început mai puțin comodă și susceptibilă de o cristalizare mai amplă ⁹⁷⁾. Aceleași caractere pot să apară însă și independent de circulația mărfurilor. Așa, de pildă, în lumea antică lupta de clasă se desfășoară în special sub forma luptei dintre creditor și debitor și se încheie, la Roma, cu ruinarea debitorului plebeu, care e înlocuit de către sclav. În evul mediu lupta se încheie cu ruinarea debitorului feudal, care își pierde puterea politică o dată cu baza ei economică. Totuși forma bani — iar relațiile dintre creditor și debitor au forma unor relații bănești — nu face decît să oglindească aici antagonismul unor condiții economice de viață mai profunde.

Să revenim la sfera circulației mărfurilor. Apariția concomitentă a echivalentelor marfă și bani la cei doi poli ai procesului de vînzare a încetat. Banii funcționează acum, în primul rînd, ca măsură a valorii la determinarea prețului mărții vîndute. Prețul ei stabilit prin contract măsoară obligația cumpărătorului, adică suma de bani pe care el trebuie s-o plătească la termenul stabilit. Ei funcționează, în al doilea rînd, ca mijloc de cumpărare ideal. Cu toate că nu există decît în obligația de a plăti a cumpărătorului, ei efectuează trecerea mărții dintr-o mînă în alta. Abia în momentul cînd plata devine scadentă, mijlocul de plată intră efectiv în circulație, adică trece din mîna cumpărătorului în cea a vînzătorului. Mijlocul de circulație s-a transformat în tezaur, pentru că procesul de circulație s-a întrerupt după prima sa fază, adică banii, forma transformată a mărții, au fost scoși din circu-

⁹⁶⁾ Luther face distincție între bani ca mijloc de cumpărare și bani ca mijloc de plată. „Îmi pricinuiеști o dublă pagubă, căci aici nu pot să plătesc și acolo nu pot să cumpăr”. (Martin Luther, „An die Pfarrhern, wider den Wucher zu predigen“, Wittenberg 1540.)

⁹⁷⁾ În ceea ce privește relațiile dintre creditori și debitori la comercianții englezi de la începutul secolului al XVIII-lea: „Comercianții de aici, din Anglia, sînt stăpîniți de o rapacitate, cum nu se mai întîlnește în nici o altă societate omenească și în nici o altă țară din lume”. („An Essay on Credit and the Bankrupt Act“, Lond. 1707, p. 2.)

lație. Mijlocul de plată a intrat în circulație, dar abia după ce marfa a ieșit din ea. Banii nu mai mijlocesc procesul. Ei îl încheie în mod independent, ca existență absolută a valorii de schimb sau ca marfă universală. Vînzătorul a transformat marfa în bani pentru a-și satisface, prin intermediul banilor, o trebuință oarecare, teaurizatorul — pentru a păstra marfa sub formă de bani, cumpărătorul debitor — pentru a putea plăti. Dacă nu plătește, avutul îi este vîndut la mezat. În virtutea unei necesități sociale izvorînd din însăși una din relațiile procesului de circulație, întruchiparea valorii mărfii, banii, devine astfel aici scopul în sine al vînzării.

Cumpărătorul transformă banii din nou în marfă înainte de a fi transformat marfa în bani, adică el efectuează a doua metamorfoză a mărfii înainte primei metamorfoze. Marfa vînzătorului circulă, dar ea își realizează prețul numai într-un titlu de drept privat asupra banilor. Ea se transformă în valoare de întrebuințare înainte de a se fi transformat în bani. Efectuarea primei sale metamorfoze are loc abia ulterior ⁹⁸⁾.

În fiecare perioadă de timp dată a procesului de circulație, obligațiile scadente reprezintă suma prețurilor mărfurilor a căror vînzare a generat aceste obligații. Masa de bani necesară pentru realizarea acestei sume de prețuri depinde în primul rînd de viteza de circulație a mijloacelor de plată. Aceasta este determinată de două împrejurări: de înlănțuirea relațiilor dintre creditori și debitori, astfel că A, care primește bani de la debitorul său B, îi plătește mai departe creditorului său C etc. — și de intervalul de timp dintre diferitele termene de plată. Lanțul consecutiv de plăți sau de prime metamorfoze efectuate ulterior se deosebește esențial de împletirea seriilor de metamorfoze analizate mai înainte. În mișcarea mijlocului de circulație nu numai că este exprimată legătura dintre vînzători și cumpărători, ci însăși legătura apare abia în cadrul circulației banilor și o dată cu aceasta. Dimpotrivă,

⁹⁸⁾ Notă la ediția a 2-a. Din următorul citat luat din lucrarea mea apărută în 1859 se va vedea de ce în text nu iau în considerare o formă opusă: „Dimpotrivă, în procesul B—M, banii pot fi înstrăinați ca mijloc de cumpărare real și astfel prețul mărfii poate fi realizat înainte ca valoarea de întrebuințare a banilor să fie realizată sau înainte ca marfa să fie înstrăinată. Aceasta are loc, de pildă, sub forma obișnuită a plății anticipate, sau sub forma în care guvernul englez cumpără opiu de la raiatii din India... Aici însă banii funcționează numai sub forma de mijloc de cumpărare, pe care o cunoaștem deja. Firește, capitalul este avansat de asemenea sub forma de bani..., dar acest punct de vedere depășește cadrul circulației simple”. („Zur Kritik etc.”, p. 119, 120.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 128. — Nota trad.)

mișcarea mijlocului de plată exprimă o legătură socială existentă încă înaintea ei.

Simultaneitatea și paralelismul vânzărilor limitează posibilitatea înlocuirii masei de monedă prin sporirea vitezei de circulație. Pe de altă parte, aceleași împrejurări constituie o nouă pirghie în economisirea mijloacelor de plată. O dată cu concentrarea plăților în același loc se dezvoltă spontan instituții și metode speciale pentru compensarea lor. Așa s-a întâmplat, de pildă, cu viramentele din Lyon în evul mediu. Creanțele lui A față de B, ale lui B față de C, ale lui C față de A etc. trebuie doar confruntate, pentru a se anula reciproc, într-o măsură anumită, ca mărimi pozitive și negative. Nu mai e nevoie, în cele din urmă, decât de soldarea unei balanțe debitoare. Cu cât concentrarea plăților este mai masivă, cu atât este relativ mai mică balanța, deci și masa mijloacelor de plată aflate în circulație.

Funcția banilor ca mijloc de plată conține o contradicție directă. În măsura în care plățile se compensează, ei funcționează doar ideal, ca bani de calcul sau ca măsură a valorii. În măsura în care trebuie efectuate plăți reale, ei nu mai apar ca mijloc de circulație, ca formă doar efemeră de mijlocire a schimbului de substanțe, ci ca întruchiparea individuală a muncii sociale, ca existență independentă a valorii de schimb, ca marfă absolută. Această contradicție izbucnește în acel moment al crizelor industriale și comerciale care se numește criză financiară⁹⁹⁾. Ea are loc numai acolo unde lanțul consecutiv de plăți și un sistem artificial de compensare a acestora sînt pe deplin dezvoltate. Atunci cînd în acest mecanism intervin tulburări de ordin mai general, indiferent care ar fi cauza lor, banii trec brusc și nemijlocit de la forma doar ideală de bani de calcul la aceea de monedă sunătoare. Ei nu mai pot fi înlocuiți prin mărfuri obișnuite. Valoarea de întrebuițare a mării devine fără de valoare, iar valoarea ei dispăre în fața propriei ei forme valoare. Abia nu de mult burghezul, îmbătat de prosperitatea din jurul lui, declara, cu îngîmfarea proprie perioadei iluminismului, că banii nu sînt decît o simplă iluzie. Numai marfa reprezintă bani. Dar iată că acum pe piața mondială răsună strigătul: Numai banii sînt marfă! Așa cum tinjește cerbul după apă proaspătă, tot așa sufletul burghez-

⁹⁹⁾ Criza financiară, definită în text ca o fază specială a oricărei crize industriale și comerciale cu caracter general, trebuie deosebită de felul special de crize care se numește tot criză financiară, dar care poate apărea independent, așa încît afectează industria și comerțul numai prin reacție. Acestea sînt crize care au ca pivot capitalul bănesc și de aceea sfera lor nemijlocită este banca, bursa, finanțele. (Nota lui Marx la ediția a 3-a.)

zului tinjește după bani, unica avuție ¹⁰⁰⁾. În timpul crizei, opoziția dintre marfă și întruchiparea valorii ei, banii, se accentuează, devenind o contradicție absolută. Din această cauză aici forma pe care o îmbracă banii nu prezintă importanță. Penuria de bani rămâne aceeași, indiferent dacă plățile se fac în aur sau în bani de credit, de pildă în bancnote ¹⁰¹⁾.

Dacă examinăm suma totală a banilor aflați în circulație într-un anumit interval de timp, ea este, la o viteză de circulație dată a mijloacelor de circulație și de plată, egală cu suma prețurilor mărfurilor ce urmează să fie realizate plus suma plăților scadente, minus suma plăților care se compensează, minus, în fine, numărul de rotații în care aceeași unitate bănească funcționează alternativ, ca mijloc de circulație și ca mijloc de plată. De pildă: țăranul își vinde cerealele cu 2 l. st., care servesc astfel ca mijloc de circulație. La scadență el plătește cu acești bani pinza pe care i-a furnizat-o țesătorul. Aceleași 2 l. st. funcționează, acum ca mijloc de plată. Apoi, țesătorul cumpără o biblie plătind în numerar, și aceste 2 l. st. funcționează din nou ca mijloc de circulație — etc. Din această cauză, chiar dacă prețurile, viteza de circulație a banilor și economia plăților sînt date, masa banilor aflați în circulație într-un interval dat, de pildă într-o zi, nu mai coincide cu masa mărfurilor aflate în circulație. Circulă bani care reprezintă mărfuri scoase de mult din circulație. Circulă mărfuri al că-

¹⁰⁰⁾ „Această transformare subită a sistemului de credit în sistem monetar adaugă la panica practică spaima teoretică: și agenții circulației se cutremură în fața misterului de nepătruns al propriilor lor relații”. (Karl Marx, l. c., p. 126.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 134—135. — *Nota trad.*) „Oamenii săraci nu au de lucru deoarece bogății nu au bani pentru a-i angaja, deși posedă același pămînt și aceleași forțe de muncă pentru a produce mijloace de subzistență și îmbrăcăminte ca și mai înainte; or tocmai acestea constituie adevărata avuție a unei națiuni, și nu banii”. (John Bellers, „Proposals for raising a Colledge of Industry”, Lond. 1696, p. 3, 4.)

¹⁰¹⁾ Iată cum sînt exploatate asemenea momente de către „amis du commerce” * „Odată” (1839) „un bătrîn bancher hapsîn” (din City) „și-a deschis biroul din cabinetul său de lucru și i-a arătat unui prieten niște teancuri de bancnote, spunîndu-i cu vădită plăcere că avea acolo 600 000 l. st., pe care le-a reținut pentru a provoca o lipsă de bani și care în aceeași zi, după ora 3, urmau să fie puse în circulație”. ([H. Roy,] „The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844”, Lond. 1864, p. 81.) Oficiosul „The Observer” din 24 aprilie 1864 remarcă: „Circulă zvonuri foarte curioase despre mijloacele folosite pentru a provoca o penurie de bancnote... Oricît de puțin probabil ar părea presupunerea că s-ar fi putut recurge la asemenea trucuri, zvonurile în această privință au fost atît de răspîndite, încît merită într-adevăr să fie menționate”.

ror echivalent în bani va apărea abia ulterior. Pe de altă parte, obligațiile de plată contractate într-o zi și plățile scadente în aceeași zi sînt mărimi absolut incomensurabile ¹⁰²⁾.

Banii de credit rezultă direct din funcția banilor ca mijloc de plată, prin faptul că titlurile de credit pentru mărfurile vîndute circulă, la rîndul lor, transferînd altor persoane creanțele. Pe de altă parte, o dată cu dezvoltarea creditului, se dezvoltă și funcția banilor ca mijloc de plată. În această funcție a lor, banii dobîndesc forme de existență proprii, pe care le iau aflîndu-se în sfera marilor tranzacții comerciale, în timp ce moneda de aur sau de argint este împinsă mai ales în sfera micului comerț ¹⁰³⁾.

¹⁰²⁾ „Volumul vînzărilor sau al tranzacțiilor care se încheie în cursul unei anumite zile nu influențează cantitatea de bani care circulă în ziua respectivă, dar în marea majoritate a cazurilor ele se vor reduce la tragerea de multiple polițe asupra cantității de bani care ar putea să se afle în circulație în zilele următoare, mai mult sau mai puțin îndepărtate... Polițele emise sau creditele deschise astăzi nu trebuie neapărat să aibă vreo asemănare nici ca număr nici ca sumă și nici ca termen cu cele emise sau deschise mîine sau poimîine; în plus, multe din polițele și creditele care ajung la scadență astăzi coincid cu numeroase obligații contractate la diferite date anterioare nedeterminate. Adeseori polițele emise pe termen de 12, 6, 3 luni sau de o lună coincid într-atît încît sporesc considerabil obligațiile scadente într-o anumită zi...” („The Currency Theory Reviewed; a letter to the Scotch people. By a Banker in England”, Edinburgh 1845, p. 29, 30 passim.)

¹⁰³⁾ Pentru a exemplifica cît de puțini bani reali intră în operațiile comerciale propriu-zise, reproducem mai jos tabelul încasărilor și plăților anuale în bani al unuia din cele mai mari case de comerț din Londra (Morrison, Dillon & Co.). Tranzacțiile pe 1856 ale acestei întreprinderi, care se cifrează la multe milioane de lire sterline, sînt reduse aici la 1 000 000.

Intrări	I. st.	Ieșiri	I. st.
Polițe plătibile la termen emise de bancheri și comercianți . . .	553 596	Polițe la termen	302 674
Cecuri emise de bancheri etc. plătibile la vedere	357 715	Cecuri asupra bancherilor din Londra	663 672
Bancnote ale băncilor din provincie	9 627	Bancnote ale Băncii Angliei	22 743
Bancnote ale Băncii Angliei	68 554	Aur	9 427
Aur	28 089	Argint și aramă	<u>1 484</u>
Argint și aramă	1 486		
Post Office Orders *	933		
	<u>Total : 1 000 000</u>		<u>Total : 1 000 000</u>

(„Report from the Select Committee on the Bankacts”, July 1858, p. LXXI.)

La un anumit grad de dezvoltare și la un anumit volum al producției de mărfuri, funcția banilor ca mijloc de plată depășește sfera circulației mărfurilor. Banii devin marfă universală a contractelor¹⁰⁴). Rente, impozite etc. se transformă din prestații în natură în plăți în bani. Cât de mult este determinată această transformare de caracterul general al procesului de producție o dovedește, de pildă, încercarea, de două ori neizbutită, a Imperiului roman de a încasa toate dările în bani. Mizeria îngrozitoare a populației rurale din Franța sub Ludovic al XIV-lea, pe care o denunță atât de pregnant Boisguillebert, mareșalul Vauban și alții, nu se datora numai impozitelor mari, ci și transformării impozitului în natură într-un impozit în bani¹⁰⁵). Pe de altă parte, dacă forma naturală a rentei funciare — în Asia aceasta constituie în același timp elementul principal al impozitelor către stat — se întemeiază pe relații de producție care se reproduc cu imuabilitatea unor relații naturale, asemenea formă de plată menține, prin retroacțiune, vechea formă de producție. Ea constituie unul dintre misterele autoconservării Imperiului otoman. Dacă în Japonia comerțul exterior impus de Europa va atrage după sine transformarea rentei în natură în rentă în bani, aceasta va duce la pieirea agriculturii model a acestei țări. Condițiile economice înguste ale existenței acestei agriculturi se vor destrăma.

În fiecare țară se stabilesc anumite termene generale de plată. Ele se întemeiază în parte, abstracție făcând de alte cicluri ale reproducției, pe condițiile naturale ale producției legate de alternarea anotimpurilor. Aceste termene reglementează și plățile care nu decurg direct din circulația mărfurilor, cum ar fi impozitele, rentele etc. Masa de bani care este necesară, în anumite zile ale anului, pentru aceste plăți împrăștiate pe întreaga întindere a țării cauzează perturbări periodice, dar cu totul superficiale, în economia mijloacelor de plată¹⁰⁶). Din legea vitezei de circulație

¹⁰⁴) „Caracterul comerțului s-a schimbat în așa măsură, încît, în loc să se producă un schimb de bunuri contra bunuri, sau livrări și primiri, au loc acum vinzări și plăți, și toate tranzacțiile... se reduc acum la simple operații bănești”. ([D. Defoe,] „An Essay upon Publick Credit”, 3. ed. Lond. 1710, p. 8.)

¹⁰⁵) „Banii au devenit călăul tuturor lucrurilor”. Arta financiară este „re-torta în care s-a vaporizat o cantitate înspăimîntătoare de bunuri și mărfuri pentru a se obține acest extract nefast”. „Banii declară război întregului neam omenesc”. (Boisguillebert, „Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs”, édit. Daire, „Economistes financiers”, Paris 1843, t. I, p. 413, 419, 417, 418.)

¹⁰⁶) „În 1824, în luna rusaliilor —, relatează d-l Craig comisiei parlamentare de anchetă din 1826 —, la Edinburgh a fost o cerere atât de mare de bancnote, încît la ora 11 nu mai aveam nici una singură în casă. Am încercat să împrumutăm cite ceva de la diferite bănci, dar nu am putut obține nimic,

a mijloacelor de plată rezultă că pentru toate plățile periodice, oricare le-ar fi sursa, masa necesară a mijloacelor de plată este direct** proporțională cu durata perioadelor de plată¹⁰⁷).

Dezvoltarea banilor ca mijloc de plată impune acumulări de bani pentru termenele de scadență ale sumelor datorate. În timp ce teaurizarea ca formă independentă de îmbogățire dispare o dată cu dezvoltarea societății burgheze, ea crește, pe de altă parte, o dată cu această dezvoltare, sub forma fondurilor de rezervă ale mijloacelor de plată.

c) Bani universali

Ieșind din sfera circulației interne, banii dezbracă formele locale de etalon al prețurilor, monedă, monedă divizionară și semn al valorii, dobândite în cadrul ei, și revin la forma inițială de lingouri de metale nobile. În comerțul mondial, mărfurile își desfășoară valoarea în mod universal. Întruchiparea independentă a valorii lor li se opune, așadar, aici sub formă de bani universali.

astfel că multe tranzacții nu au putut fi încheiate decît cu ajutorul unor simple slips of paper*. Dar la ora 3 după-amiază toate bancnotele se întorseseră la băncile de la care proveneau. Ele nu făcuseră decît să treacă dintr-o mină într-alta". Cu toate că în Scoția circulația medie efectivă a bancnotelor se cifrează la mai puțin de 3 000 000 l. st., totuși la diferitele termene de plată din cursul anului, toate bancnotele aflate în posesiunea bancherilor, în total aproximativ 7 000 000 l. st., intră în acțiune. În asemenea împrejurări bancnotele au de îndeplinit o funcție unică și specifică, și îndată ce au îndeplinit-o ele se întorc la băncile din care au plecat (John Fullarton, „Regulation of Currencies”, 2nd ed. Lond. 1845, p. 86, notă.) Adăugăm, pentru mai buna înțelegere a celor de mai sus, că la data cînd a scris Fullarton această lucrare, în Scoția se emiteau bancnote și nu cecuri asupra depunerilor.

¹⁰⁷) La întrebarea „dacă ar fi necesar ca 40 000 000 cerute într-un an de rotațiile comerțului să fie înlocuite de aceleași 6 000 000” (aur), Petty răspunde, cu măiestria ce-i este proprie: „Da; pentru suma de 40 000 000 ar fi suficiente $\frac{40}{52}$ dintr-un milion, dacă rotațiile s-ar efectua la termene atît de scurte, adică săptămînal, cum e cazul cu meseriașii și muncitorii nevoiași care încasează și plătesc în fiecare sîmbătă; dar dacă termenele sînt trimestriale, cum se plătește la noi de obicei arenda și se încasează impozitele, atunci e nevoie de 10 000 000. Dacă presupunem, așadar, că în genere plățile se efectuează la termene care variază între 1 și 13 săptămîni, trebuie să adăugăm 10 000 000 la $\frac{40}{52}$, sumă din care jumătate reprezintă circa 5 500 000, astfel că 5 500 000 ar fi suficiente”. (William Petty, „Political Anatomy or Ireland, 1672”, edit. Lond. 1691, p. 13—14.)⁵⁸

* — bucățele de hîrtie. — *Nota trad.*

** — În edițiile 1—4 este invers proporțională. — *Nota red.*

Abia pe piața mondială banii funcționează pe deplin ca marfă a cărei formă naturală este în același timp formă nemijlocit socială de realizare a muncii omenești în abstracto. Modul lor de existență devine adecvat noțiunii lor.

În sfera circulației interne numai o singură marfă poate servi ca măsură a valorii și deci ca bani. Pe piața mondială există o dublă măsură a valorii, aurul și argintul ¹⁰⁸⁾.

¹⁰⁸⁾ Iată de ce orice legislație care impune băncilor naționale să tezaurizeze numai metalul nobil care funcționează ca bani în interiorul țării este absurdă. Sint cunoscute, de pildă, „plăcutele îngrădiri” pe care Banca Angliei și le-a creat singură. În ceea ce privește marile epoci istorice în care au intervenit schimbări în valoarea relativă a aurului și argintului, vezi Karl Marx, l.c., p. 136 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 144 și urm. — Nota trad.) Adaos la ediția a 2-a. Prin al său Bankact din 1844, sir Robert Peel a căutat să remedieze această situație nefavorabilă, permițând Băncii Angliei să emită bancnote având acoperire în lingouri de argint, dar în așa fel încât rezerva de argint să nu reprezinte niciodată mai mult de un sfert din rezerva de aur. Valoarea argintului este evaluată la prețul său de piață (în aur) de pe piața Londrei. {La ediția a 4-a. — Ne aflăm din nou într-o epocă de pronunțată schimbare a valorii relative a aurului și argintului. Cu aproximativ 25 de ani în urmă, raportul dintre valoarea aurului și aceea a argintului era de $15\frac{1}{2} : 1$; în prezent acest raport este de aproximativ $22 : 1$ și argintul continuă să scadă în raport cu aurul. Faptul se datorește, în esență, unei revoluții în modul de producere a ambelor metale. Înainte aurul se obținea aproape exclusiv prin spălarea depozitelor aluviale aurifere, produse de descompunere a unor roci aurifere. În prezent această metodă nu mai este suficientă și este împinsă pe planul al doilea de exploatarea filoanelor aurifere din cuarț, practică până acum doar sporadic, deși bine cunoscută încă din antichitate (Diodor, III, 12—14). Pe de altă parte, nu numai că au fost descoperite noi zăcăminte uriașe de argint în partea de apus a Munților Stincoși din America, dar ele, ca și minele de argint din Mexic, au fost puse în valoare cu ajutorul căilor ferate, care au permis aducerea de mașini moderne și de combustibil, extragerea argintului efectuându-se astfel pe scară largă și cu cheltuieli mai mici. Există însă o mare deosebire în ceea ce privește modul în care cele două metale se prezintă în filoane. Aurul se găsește de cele mai multe ori în formă pură, dar împrăștiat, în cantități foarte mici, în cuarț; toată roca trebuie deci fărâmițată, pentru ca apoi aurul să fie extras prin spălare sau cu ajutorul mercurului. Adevse la 1 000 000 de grame de cuarț revin de-abia 1—3 grame de aur, și foarte rar 30—60 de grame. Argintul se găsește rar în stare pură; în schimb, el se găsește în minereuri speciale, care pot fi relativ ușor separate de rocă și care conțin de cele mai multe ori 40—90% argint; de asemenea argintul se găsește în cantități mai mici în minereurile de cupru, de plumb etc., a căror prelucrare este în sine rentabilă. Chiar din aceste fapte rezultă că în timp ce munca necesară pentru producerea aurului mai curind a sporit, munca pentru producerea argintului a scăzut categoric, astfel că scăderea valorii argintului se explică foarte firesc. Această scădere a valorii s-ar exprima într-o și mai mare scădere a prețului, dacă prețul argintului nu ar fi menținut la un nivel ridicat prin mijloace artificiale. Dar numai o mică parte din zăcămintele de argint din America sînt valorificate, astfel că există toate șansele ca valoarea argintului să continue să scadă încă mult timp. La aceasta va contribui și scăderea relativă a cererii de argint pentru articole de uz casnic și de lux, înlocuirea lui prin

Banii universali funcționează ca mijloc de plată universal, ca mijloc de cumpănare universal și ca materializare socială absolută a avuției în general (universal wealth). Funcția de mijloc de plată pentru echilibrarea balanțelor internaționale predomină. De aici lozincă sistemului mercantilist: balanța comercială!¹⁰⁹) Ca mijloc de cumpărare internațional, aurul și argintul servesc, în esență, atunci când echilibrul tradițional al schimbului de substanțe dintre diferite națiuni este tulburat brusc. În sfârșit, ei mai servesc ca materializare socială absolută a avuției acolo unde nu este vorba nici de cumpărare și nici de plată, ci de transferarea avuției dintr-o țară în alta, și unde această transferare nu poate fi efectuată în formă de marfă, fie din cauza conjuncturii de pe piața de mărfuri, fie din cauza însuși a scopului urmărit¹¹⁰).

Atât pentru circulația internă, cât și pentru circulația pe piața mondială orice țară are nevoie de un fond de rezervă. Funcțiile

duble, aluminium etc. Din toate acestea putem să ne dăm seama cât de utopică este concepția bimetalistă, potrivit căreia un curs internațional forțat ar putea ridica argintul la vechiul raport de valoare de 1 : 15½. E mai probabil că și pe piața mondială argintul își va pierde din ce în ce mai mult calitatea sa de bani. — F.E. }

¹⁰⁹) Adversarii sistemului mercantilist, sistem care consideră soldarea excedentului balanței comerciale cu aur și argint ca scop al comerțului mondial, nu au înțeles de loc, la rindul lor, funcția banilor universali. Analizând teoria lui Ricardo am arătat amănunțit (l.c., p. 150 și urm.) (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 156 și urm. — *Nota trad.* cum înțelegerea greșită a mișcării internaționale a metalelor nobile nu face decât să reflecte înțelegerea greșită a legilor care reglementează masa mijloacelor de circulație. Dogma sa greșită: „O balanță comercială nefavorabilă nu ia naștere niciodată decât dintr-un surplus de mijloace de circulație... Exportul monedei este pricinuit de ieftinătatea ei, și nu este efectul, ci cauza unei balanțe nefavorabile”⁵⁹ o întilnim încă la Barbon: „Balanța comercială, dacă există asemenea balanță, nu este cauza faptului că banii sînt scoși din țară. Exportul banilor rezultă, mai curînd, din deosebirea dintre valorile metalelor nobile din diferite țări”. (N. Barbon, l.c., p. 59.) MacCulloch, în lucrarea sa „The Literature of Political Economy: a classified Catalogue”, Lond. 1845, îl elogiază pe Barbon pentru această anticipare, dar evită cu grijă să menționeze măcar în treacăt formele naive în care se mai manifestă încă la Barbon premisele absurde ale lui „currency principle”⁶⁰. Lipsa de spirit critic și chiar de probitate a aceluși catalog culminează în capitolele consacrate istoriei teoriei banilor, căci sicofantul MacCulloch se gudură pe lingă lordul Overstone (ex-bancherul Lloyd), pe care îl numește „facile princeps argentariorum” *.

¹¹⁰) De pildă, cînd este vorba de subvenții, de împrumuturi în bani pentru ducerea războaielor sau pentru reluarea plăților în numerar de către bănci etc., poate să fie nevoie de valoare tocmai sub formă de bani.

* — „principele recunoscut al bancherilor”. — *Nota trad.*

tezaurelor își au, așadar, originea parte în funcția banilor ca mijloc de circulație și ca mijloc de plată în interior, parte în funcția lor ca bani universali ^{110a)}. În acest din urmă rol este nevoie întotdeauna de marfa-bani reală, adică de aur și de argint efectiv, și de aceea James Steuart caracterizează aurul și argintul ca money of the world *, spre deosebire de înlocuitorii lor locali.

Mișcarea torentului de aur și de argint este dublă. Pe de o parte, el curge de la izvoarele sale, revărsându-se pe întreaga piață mondială, unde este captat, în proporții diferite, de diferitele sfere naționale de circulație, intră în canalele circulației lor interne, ca să înlocuiască monedele de aur și de argint uzate, să furnizeze materialul pentru articole de lux și să înghețe sub formă de tezaur ¹¹¹⁾. Această primă mișcare e mijlocită de schimbul direct al muncilor naționale, realizate în mărfuri, cu munca țărilor producătoare de aur și de argint, realizată în metale nobile. Pe de altă parte, aurul și argintul cîculă încontinuu între diferitele sfere naționale de circulație și această mișcare urmează oscilațiile necentenite ale cursului schimbului ¹¹²⁾.

Țările cu producție burgheză dezvoltată limitează tezaurele concentrate masiv în rezervoarele băncilor la minimum cerut de

^{110a)} Notă la ediția a 2-a. „Într-adevăr, nici nu mi-aș fi putut dori o dovadă mai convingătoare a faptului că în țările în care circulă bani de metal mecanismul tezaurizării este în stare să îndeplinească orice funcție necesară pentru acoperirea obligațiilor internaționale, fără a se recurge efectiv la circulația generală, decît ușurința cu care Franța, care abia începea să-și revină de pe urma șocului produs de o invazie străină, distrugătoare, a plătit puterilor aliate în decurs de 27 de luni o contribuție de război de aproape 20 000 000 ce i-au fost impuse, și anume o parte importantă din această sumă în bani de metal, fără o limitare simțitoare sau o zdruncinare a circulației bănești interne, sau vreo oscilație alarmantă a cursului său de schimb”. (Fullarton, l.c., p. 141.) } La ediția a 4-a. — Un exemplu și mai izbitor îl constituie ușurința cu care tot Franța a fost în stare să plătească în 1871—1873, în decurs de 30 de luni, o contribuție de război de peste zece ori mai mare, și, în mare parte, tot în bani de metal. — F.E. }

¹¹¹⁾ „Banii se repartizează între națiuni după nevoile lor... fiind mereu atrași de produse”. (Le Trosne, l.c., p. 916.) „Minele care furnizează neîncetat aur și argint sînt destul de bogate pentru a da fiecărei națiuni cantitatea necesară”. (J. Vanderlint, l.c., p. 40.)

¹¹²⁾ „Cursurile schimbului cresc și scad în fiecare săptămînă; în anumite perioade ale anului ele cresc în defavoarea unei națiuni, iar în alte perioade ele ating același nivel în avantajul ei”. (N. Barbon, l.c., p. 39.)

funcțiile specifice ale acestor tezaure ¹¹³). Cu anumite excepții, un tezaur care depășește cu mult nivelul mediu indică o stagnare a circulației mărfurilor, sau o întrerupere în desfășurarea metamorfозelor acestora ¹¹⁴).

---

¹¹³) Aceste funcții diferite pot intra într-un conflict periculos din momentul în care intervine funcția de fond de conversiune a bancnotelor.

¹¹⁴) „Surplusul de bani existent peste nevoile stricte ale comerțului interior reprezintă un capital mort și nu aduce nici un profit țării care îl posedă, afară doar dacă este el însuși exportat și importat”. (John Bellers, „Essays etc.”, p. 13.) „Ce se întâmplă însă dacă avem prea mulți bani? Pe cei care au o greutate mai mare putem să-i topim și să-i transformăm în tacimuri splendide, în vase și obiecte de aur sau de argint sau să-i trimitem sub formă de marfă acolo unde este nevoie sau se cere un asemenea metal; sau să-i împrumutăm cu dobândă acolo unde se plătește o dobândă ridicată”. (W. Petty, „Quantulumcunque etc.”, p. 39.) „Banii nu sînt decît grăsimea de pe corpul statului; din această cauză, un surplus de bani îi stînjește mobilitatea, după cum o lipsă de bani îl îmbolnăvește... la fel cum grăsimea servește drept lubrifianț mușchilor, înlocuiește substanțele nutritive atunci cînd lipsesc, umple cavitățile și înfrumusețează trupul, tot astfel banii înlesnesc acțiunile statului, aduc alimente din străinătate atunci cînd în țară este penurie, achită datoriile... și înfrumusețează totul; ce-i drept”, conchide Petty ironic, — „mai ales pe cei care au bani din abundență”. (W. Petty, „Political anatomy of Ireland”, p. 14, 15.) ⁶¹

Secțiunea a doua

TRANSFORMAREA BANILOR ÎN CAPITAL

Capitolul patru

Transformarea banilor în capital

1. Formula generală a capitalului

Circulația mărfurilor este punctul de plecare al capitalului. Premisele istorice ale apariției capitalului sînt producția de mărfuri și circulația dezvoltată a mărfurilor, comerțul. Comerțul mondial și piața mondială inaugurează, în secolul al XVI-lea, istoria modernă a capitalului.

Dacă facem abstracție de conținutul material al circulației mărfurilor, de schimbul diferitelor valori de întrebuințare, și luăm în considerare numai formele economice generate de acest proces, vedem că produsul lui ultim sînt banii. Acest produs ultim al circulației mărfurilor este prima formă de manifestare a capitalului.

Din punct de vedere istoric, capitalul se opune pretutindeni proprietății funciare în primul rînd sub formă de bani, de avuție în bani: capital comercial și capital cămătăresc¹⁾. Nu este însă nevoie să privim retrospectiv formarea capitalului pentru a vedea că banii sînt prima sa formă de manifestare. Fenomenul se repetă zilnic sub ochii noștri. Orice capital nou apare pentru prima oară pe scenă, adică pe piață, indiferent dacă este vorba de piața de mărfuri, de piața muncii sau de piața financiară, întotdeauna sub formă de bani, bani care, prin procese determinate, urmează să se transforme în capital.

Banii sub forma de bani și banii sub forma de capital se deosebesc, în primul rînd, numai prin forma lor de circulație diferită.

Forma nemijlocită a circulației mărfurilor este $M - B - M$, transformarea mărfii în bani și retransformarea banilor în marfă, a vinde pentru a cumpăra. Alături de această formă există însă și

¹⁾ Opoziția dintre puterea proprietății funciare, bazată pe relații de aservire și de dominație personale, și puterea impersonală a banilor este foarte clar exprimată în două proverbe franțuzești: „Nulle terre sans seigneur” * ; „L'argent n'a pas de maître” **.

* — „Nici un pămînt fără stăpîn”. — *Nota trad.*
 ** — „Banul nu are stăpîn”. — *Nota trad.*

o altă formă specific diferită de prima, anume forma $B - M - B$, transformarea banilor în marfă și retransformarea mărfii în bani, a cumpăra pentru a vinde. Banii care în mișcarea lor parcurg această ultimă formă de circulație se transformă în capital, devin capital și sînt capital chiar prin însăși destinația lor.

Să privim mai îndeaproape circulația $B - M - B$. Ca și circulația de mărfuri simplă, ea trece prin două faze opuse. În prima fază, $B - M$, cumpărare, banii se transformă în marfă. În a doua fază, $M - B$, vânzare, marfa se transformă în bani. Unitatea ambelor faze este realizată în operația totală, care schimbă banii pe marfă, apoi aceeași marfă se schimbă din nou pe bani, marfa e cumpărată pentru a fi vîndută, sau, dacă lăsăm la o parte deosebiriile formale dintre cumpărare și vânzare, marfa e cumpărată cu bani și banii cu marfă²⁾. Rezultatul cu care se încheie întregul proces este schimbul banilor contra bani, $B - B$. Dacă cu 100 l. st. cumpăr 2 000 de pfunzi de bumbac și revînd apoi acești 2 000 de pfunzi de bumbac cu 110 l. st., rezultatul este că am schimbat 100 l. st. contra 110 l. st. adică bani contra bani.

Este evident că procesul de circulație $B - M - B$ ar fi cu totul absurd și lipsit de conținut dacă prin intermediul lui o valoare bănească s-ar schimba contra aceleiași valori bănești, de pildă 100 l. st. contra 100 l. st. Mult mai simplă și mai sigură ar fi metoda teaurizatorului care reține cele 100 l. st., în loc să le expună primejdiilor circulației. Pe de altă parte, indiferent dacă negustorul revinde cu 110 l. st. bumbacul pe care l-a cumpărat cu 100 l. st., sau dacă este nevoit să-l revîndă cu 100 l. st., sau chiar cu 50 l. st., în toate cazurile banii lui au efectuat o mișcare specifică și originală, cu totul diferită de aceea care are loc în circulația de mărfuri simplă, de pildă în cazul țaranului care vinde grîu și cu banii obținuți își cumpără haine. Trebuie deci caracterizată în primul rînd deosebirea formală dintre circuitele $B - M - B$ și $M - B - M$. În felul acesta va ieși în evidență și deosebirea de conținut care se ascunde în spatele acestor deosebiri de formă.

Să vedem, în primul rînd, ce este comun celor două forme.

Ambele circuite au aceleași faze opuse, $M - B$, vânzare, și $B - M$, cumpărare. În fiecare din aceste două faze se opun unul altuia aceleași două elemente obiectuale, marfa și banii, — și două persoane avînd același rol economic, un cumpărător și un vînzător. Fiecare din cele două circuite reprezintă unitatea aceluiași faze opuse, și în ambele cazuri această unitate se realizează prin intervenția a trei părți contractante, dintre care prima nu

²⁾ „Cu bani se cumpără mărfuri, iar cu mărfuri se cumpără bani”. (Mercier de la Rivière, „L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques”, p. 543.)

face decât să vîndă, a doua nu face decât să cumpere, iar a treia cumpără și vinde alternativ.

Ceea ce deosebește însă din capul locului cele două circuite $M - B - M$ și $B - M - B$ este ordinea inversată în care se succed aceleași faze opuse ale circulației. Circulația de mărfuri simplă începe cu vînzarea și se încheie cu cumpărarea; circulația banilor sub formă de capital începe cu cumpărarea și se încheie cu vînzarea. În primul caz marfa, în al doilea caz banii sînt punctul de plecare și de încheiere al operației. În prima formă procesul în ansamblu este realizat prin intermediul banilor, în a doua formă, dimpotrivă, prin intermediul mărfii.

În circulația $M - B - M$ banii se transformă, în cele din urmă, în marfă, care servește ca valoare de întrebuințare. Banii sînt astfel cheltuiți definitiv. Dimpotrivă, în forma inversă, $B - M - B$, cumpărătorul cheltuiește bani pentru a încasa bani în calitate de vînzător. Cumpărînd marfa, el aruncă banii în circulație pentru a-i retrage din nou prin vînzarea aceleiași mărfi. El nu dă drumul banilor decât cu intenția perfidă de a pune din nou mîna pe ei. Așadar, aici banii sînt doar avansați³⁾.

În forma $M - B - M$ aceeași monedă își schimbă de două ori locul. Vînzătorul o primește de la cumpărător și o plătește altui vînzător. Întregul proces, care începe cu încasarea de bani în schimbul mărfii, se încheie cu cheltuirea de bani în schimbul altei mărfi. În forma $B - M - B$ are loc un fenomen invers. Aici nu aceeași monedă își schimbă locul de două ori, ci aceeași marfă. Cumpărătorul o primește din mîna vînzătorului și o dă mai departe în mîna altui cumpărător. Așa cum în circulația de mărfuri simplă dubla deplasare a aceleiași monede are ca rezultat trecerea ei definitivă dintr-o mîna într-alta, tot astfel dubla deplasare a aceleiași mărfi are ca rezultat, aici, întoarcerea banilor la primul lor punct de plecare.

Întoarcerea banilor la punctul lor de plecare nu depinde de faptul dacă marfa se vinde mai scump decât a fost cumpărată. Această împrejurare nu modifică decât mărimea sumei de bani care se întoarce. Fenomenul întoarcerii lor are loc de îndată ce marfa cumpărată este din nou vîndută, adică de îndată ce circuitul $B - M - B$ este efectuat în întregime. Iată, așadar, o deosebire

³⁾ „Dacă un lucru este cumpărat pentru a fi revîndut, banii întrebuințați în acest scop se numesc bani avansați; dacă lucrul este cumpărat, dar nu pentru a fi revîndut, se poate spune că banii au fost cheltuiți”. (James Steuart, „Works etc.”, edited by General Sir James Steuart, his son, Lond. 1801, v. I, p. 274.)

palpabilă între circulația banilor sub formă de capital și circulația lor ca simpli bani.

Circuitul $M - B - M$ este efectuat în întregime atunci cînd vînzarea unei mărfi aduce bani, pe care cumpărarea altei mărfi îi retrage din nou. Dacă are totuși loc o întoarcere a banilor la punctul lor de plecare, acest lucru se întîmplă numai prin reluarea sau repetarea întregului proces. Dacă vînd un cuarter de grîu cu 3 l. st. și cu aceste 3 l. st. cumpăr îmbrăcăminte, aceste 3 l. st. sînt definitiv cheltuite. Nu mai am nimic de-a face cu ele. Ele aparțin negustorului de îmbrăcăminte. Dacă vînd un al doilea cuarter de grîu, banii se întorc la mine, dar nu ca urmare a primei tranzacții, ci ca urmare a repetării ei. Banii pleacă din nou de la mine atunci cînd duc această a doua tranzacție pînă la capăt, cumpărînd din nou. În circulația $M - B - M$, cheltuirea banilor nu are nici o legătură cu întoarcerea lor. În $B - M - B$ însă, întoarcerea banilor este determinată de însuși felul în care ei au fost cheltuiți. Dacă nu a avut loc această întoarcere, operația nu a reușit, adică procesul a fost întrerupt fără să fi fost încheiat, întrucît lipsește a doua fază a sa, și anume vînzarea, care completează și încheie cumpărarea.

Circuitul $M - B - M$ are ca punct de plecare o marfă și se încheie cu altă marfă, care iese din sfera circulației și intră în sfera consumului. Scopul final al acestui circuit este deci consumul, satisfacerea trebuințelor, într-un cuvînt valoarea de întrebuințare. Dimpotrivă, circuitul $B - M - B$ pornește de la extremitatea bani și se întoarce, în cele din urmă, la aceeași extremitate. Mobilul și scopul său determinant este deci însăși valoarea de schimb.

În circulația de mărfuri simplă ambele extremități au aceeași formă economică. Ambele sînt mărfuri. Ele sînt și mărfuri cu aceeași mărime a valorii. Dar ele sînt valori de întrebuințare calitativ diferite, de pildă grîu și îmbrăcăminte. Schimbul de produse, schimbul diferitelor substanțe în care se exprimă munca socială constituie aici conținutul procesului. Altfel stau lucrurile în circulația $B - M - B$. La prima vedere ea pare lipsită de conținut; dat fiind caracterul ei tautologic. Ambele extremități au aceeași formă economică. Ambele sînt bani, așadar nu sînt valori de întrebuințare calitativ diferite, tocmai pentru că banii sînt formă modificată a mărfurilor în care valorile lor de întrebuințare specifice au dispărut. A schimba 100 l. st. contra bumbac și a schimba apoi din nou același bumbac contra 100 l. st., adică a schimba pe o cale ocolită bani contra bani, un lucru contra aceluiași lucru,

pare o operație pe cit de absurdă, pe atît de inutilă⁴⁾. O sumă de bani nu se poate deosebi în general de altă sumă de bani decît prin mărimea ei. Așadar, procesul $B - M - B$ nu-și datorește conținutul unei deosebiri calitative între extremitățile sale, căci ambele sînt bani, ci deosebirii cantitative dintre acestea. La sfîrșit, din circulație sînt scoși mai mulți bani decît au fost aruncați la început. Bumbacul cumpărat cu 100 l. st. este revîndut, de pildă, cu $100 + 10$ l. st., adică cu 110 l. st. Forma completă a acestui proces este deci $B - M - B'$, B' fiind $= B + \Delta B$, adică este egal cu suma de bani avansată la început, plus un increment. Acest increment sau excedent peste valoarea inițială îl numesc plusvaloare (surplus value). Valoarea avansată inițial nu este numai conservată înăuntrul circulației, dar ea își schimbă în cadrul acesteia mărimea, adăugîndu-și o plusvaloare, adică crește. Această mișcare o transformă în capital.

Este posibil, ce-i drept, ca și în $M - B - M$ cele două extremități M și M , de pildă grîul și îmbrăcămintea, să fie din punct de vedere cantitativ valori diferite. Se poate ca țaranul să-și vîndă grîul peste valoarea lui sau să cumpere îmbrăcămintea sub valoarea ei. Se poate ca el, la rîndul lui, să fie înșelat de către negustorul de haine. Dar pentru această formă de circulație asemenea diferențe de valoare sînt pur întîmplătoare. Ea nu-și pierde importanța și sensul, așa cum se întîmplă în procesul $B - M - B$, dacă cele două extremități, de pildă grîul și hainele, sînt echiva-

⁴⁾ „Nu se schimbă bani contra bani“, exclamă Mercier de la Rivière, adresîndu-se mercantiliștilor (l. c., p. 486). Într-o lucrare care se ocupă ex professo de „comerț“ și de „speculă“ se spune: „Orice comerț constă din schimbul unor lucruri care nu sînt de același fel; și avantajul“ (pentru negustor?) „decurge tocmai din această deosebire dintre ele. A schimba un pfund de piine contra unui pfund de piine... nu oferă nici un avantaj... de aici contrastul avantajos dintre comerț și joc, care nu este decît un schimb de bani contra bani“. (Th. Corbet, „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained“, London 1841, p. 5.) Cu toate că Corbet nu vede că $B - B$, schimbul de bani contra bani, este forma caracteristică de circulație nu numai a capitalului comercial, ci a oricărui capital, el recunoaște cel puțin că această formă este comună unei categorii a comerțului, adică speculei și jocului; iată însă că vine MacCulloch și găsește că a cumpăra pentru a vinde înseamnă a face speculă, desființînd astfel deosebirea dintre speculă și comerț. „Orice tranzacție prin care o persoană cumpără un produs pentru a-l vinde din nou este de fapt speculă“. (MacCulloch, „A Dictionary, practical etc. of Commerce“, London 1847, p. 1 009.) Mult mai naiv e Pinto, Pindarul bursei din Amsterdam: „Comerțul este un joc“ (această frază este împrumutată de la Locke), „și jucînd cu cerșetorii nu poți să cîștigi nimic. Dacă timp îndelungat ai cîștiga tot de la toată lumea, ar trebui ca de bunăvoie să restitui cea mai mare parte a cîștigului pentru a relua jocul“. (Pinto, „Traité de la Circulation et du Crédit“, Amsterdam 1771, p. 231.)

lente. Dimpotrivă, valoarea lor egală este aici o condiție a desfășurării normale a procesului.

Repetarea sau reînnoirea procesului vânzare pentru cumpărare își găsește, ca și acest proces însuși, măsura și sensul în scopul final aflat în afara procesului, adică în consum, în satisfacerea anumitor trebuințe. În procesul cumpărare pentru vânzare, dimpotrivă, începutul și sfârșitul sînt identice, și anume bani, valoare de schimb, și chiar prin acest fapt mișcarea este nesfîrșită. Este adevărat că B s-a transformat în $B + \Delta B$, că cele 100 l. st. s-au transformat în $100 + 10$. Dar, privite numai din punct de vedere calitativ, cele 110 l. st. sînt același lucru ca și cele 100 l. st., adică bani. Și privite din punct de vedere cantitativ, cele 110 l. st. sînt o sumă de valoare limitată, ca și cele 100 l. st. Dacă cele 110 l. st. ar fi cheltuite ca bani, ele și-ar pierde rolul. Ele ar înceta de a mai fi capital. Retrase din circulație, ele se pietrifică sub formă de tezaur și nu mai sporesc cu nici un farthing, chiar dacă ar sta pînă în ziua de apoi. Dacă este vorba deci de valorificarea valorii, necesitatea de valorificare este aceeași pentru 110 l. st. ca și pentru 100 l. st., întrucît amîndouă sînt expresii limitate ale valorii de schimb, avînd amîndouă aceeași menire, anume de a se apropia de avuția absolută prin creșterea mărimii lor. Este adevărat că, pentru un moment, valoarea de 100 l. st. avansată inițial se deosebește de plusvaloarea de 10 l. st., care i se adaugă în circulație, dar această deosebire dispăre imediat. La sfîrșitul procesului nu apare într-o parte valoarea inițială de 100 l. st. și în cealaltă parte plusvaloarea de 10 l. st. Apare o singură valoare de 110 l. st., care se află exact în aceeași formă aptă pentru a putea începe procesul de valorificare ca și cele 100 l. st. inițiale. La capătul mișcării banii apar ca un nou început al ei ⁵⁾. Sfîrșitul fiecărui circuit în care se efectuează cumpărarea pentru vânzare formează astfel de la sine începutul unui nou circuit. Circulația de mărfuri simplă — vânzarea pentru cumpărare — servește drept mijloc pentru realizarea scopului final situat în afara circulației, anume însușirea de valori de întrebuințare, satisfacerea trebuințelor. Dimpotrivă, circulația banilor sub formă de capital este un scop în sine, căci numai înăun-

⁵⁾ „Capitalul se împarte... în capital inițial și în cîștig, incrementul la capital..., deși practica însăși adaugă imediat acest cîștig din nou la capital și îl pune în mișcare împreună cu acesta”. (F. Engels. „Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie”, în „Deutsch-Französische Jahrbücher”, editată de Arnold Ruge și Karl Marx, Paris 1844, p. 99.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 557. — Nota trad.)

trul acestei mișcări mereu reînnoite se realizează creșterea valorii. Mișcarea capitalului este de aceea nelimitată ⁶⁾.

În calitate de exponent conștient al acestui proces, posesorul de bani devine capitalist. Persoana lui, sau, mai exact, buzunarul lui, este punctul din care pleacă și la care se întorc banii. Conținutul obiectiv al acestei circulații — sporirea valorii — constituie scopul subiectiv urmărit de el, și numai în măsura în care însușirea progresivă a averii abstracte este singurul mobil al operațiilor sale funcționează el în calitate de capitalist, adică în calitate de capital personificat, dotat cu voință și cu conștiință. De aceea valoarea de întrebuințare nu trebuie considerată niciodată ca fiind scopul nemijlocit urmărit de capitalist ⁷⁾. De asemenea, scopul lui nu este câștigul izolat, ci câștigul, mișcarea neconținută a aces-

⁶⁾ Aristotel opune chrematisticii economia. El pornește de la economie. În măsura în care aceasta este arta de a câștiga, ea se mărginește la procurarea bunurilor necesare traiului și a celor utile gospodăriei sau statului. „Averea adevărată (ὁ ἀληθινὸς πλοῦτος) constă din asemenea valori de întrebuințare; căci cantitatea bunurilor de acest fel, suficientă pentru o viață îndestulată, nu este nelimitată. Există însă și o altă artă de a câștiga, denumită pe bună dreptate chrematistică; pentru aceasta nu există, se pare, limite ale averii și ale proprietății. Comerțul cu mărfuri („ἡ καπηλική“ înseamnă în traducere literară negoț cu amănuntul, și Aristotel folosește această formă pentru că în ea predomină valoarea de întrebuințare) „nu aparține prin natura sa chrematisticii, căci aici schimbul nu se referă decât la cele ce le sînt necesare lor (cumpărătorului și vânzătorului) înșiși“. De aceea, spune el mai departe, forma inițială a comerțului cu mărfuri a fost trocul, dar o dată cu extinderea lui apar în mod necesar banii. O dată cu inventarea banilor, trocul trebuia să se transforme în mod necesar în καπηλική, în comerț cu mărfuri, iar acesta, în contradicție cu tendința lui inițială, se transformă în chrematistică, în arta de a face bani. Chrematistica se deosebește de economie prin aceea că „pentru ea circulația este sursa averii (ποιητικὴ χρημάτων... διὰ χρημάτων μεταβολῆς). Baza ei o constituie banii, căci banii sînt începutul și sfîrșitul acestui fel de schimb (τὸ γὰρ νόμισμα στοιχεῖον καὶ πέρας τῆς ἀλλαγῆς ἐστίν). De aceea, averea spre care tinde chrematistica este nelimitată. Așa cum orice artă pentru care scopul urmărit nu este mijloc, ci scop final, este nelimitată în tendințele ei, întrucît ea caută mereu să se apropie tot mai mult de acest scop final, în timp ce artele care nu urmăresc decât mijloacele pentru atingerea unui scop nu sînt nelimitate, pentru că însuși scopul le pune o limită, tot astfel nici chrematistica nu cunoaște o limită a scopului ei, scopul ei fiind îmbogățirea absolută... Economia, nu chrematistica, are o limită... prima urmărește un scop, altul decât banii, cealaltă urmărește sporirea acestora... Confundarea acestor două forme, între care nu există limite precise, face ca unii să privească păstrarea și înmulțirea la infinit a banilor drept scop final al economiei“. (Aristotel, „De Rep.“, edit. Bekker, lib. I, c. 8 und 9 passim.)

⁷⁾ „Mărfurile“ (uate aici în sensul de valori de întrebuințare) „nu sînt scopul final al capitalistului care face comerț... scopul final al acestuia sînt banii“. (Th. Chalmers, „On Politic. Econ. etc.“, 2nd edit., Glasgow 1832, p. 165, 166.)

tuia.⁸⁾ Această tendință de îmbogățire absolută, această goană nebună după valoare⁹⁾ îi este comună capitalistului și tezaurizatorului, dar în timp ce tezaurizatorul nu este decât un capitalist nebun, capitalistul este un tezaurizator rațional. Sporirea neîncetată a valorii, sporire pe care tezaurizatorul încearcă s-o înfăptuiască salvînd¹⁰⁾ banii de la primejdiile circulației, capitalistul, mai deștept, o obține aruncîndu-i mereu în circulație^{10a)}.

Formele independente, formele bani, pe care le îmbracă valoarea mărfurilor în cadrul circulației simple, nu fac decât să mijlocească schimbul de mărfuri și dispar în rezultatul final al mișcării. În circulația B—M—B, dimpotrivă, atît marfa cît și banii funcționează doar ca niște moduri de existență diferite ale valorii înseși, banii fiind modul ei de existență general, iar marfa modul ei special, sau, ca să spunem așa, deghizat¹¹⁾. Valoarea trece mereu dintr-o formă în alta, fără a se pierde în această mișcare, și se transformă astfel într-un factor automat. Dacă fixăm diferitele forme de manifestare pe care valoarea care se valorifică le ia în mod alternativ în circuitul vieții sale, obținem următoarele definiții: capitalul este bani, capitalul este marfă¹²⁾. De fapt însă valoarea devine aici factorul activ al unui proces în care, prin alternarea continuă a formelor bani și marfă, ea își schimbă propria ei mărime, se îndepărtează, ca plusvaloare, de sine însăși ca

⁸⁾ „Chiar dacă negustorul nu disprețuiește cîștigul realizat, privirea sa este totuși mereu ațintită asupra cîștigului viitor”. (A. Genovesi, „Lezioni di Economia Civile” (1765), lucrările economiștilor italieni în ediția Custodi, Parte Moderna, t. VIII, p. 139.)

⁹⁾ „Dorința pătimașă de cîștig, cea auri sacra fames*, determină întotdeauna activitatea capitalistului”. (MacCulloch, „The Principles of Polit. Econ.”, Londra 1830, p. 179.) Acest lucru nu împiedică, firește, pe MacCulloch & Co., atunci cînd se lovesc de dificultăți teoretice, de pildă cînd tratează problema supraproducției, să-l transforme pe același capitalist într-un cetățean cumsecade care nu are în vedere decât valoarea de întrebuințare și care este pur și simplu ațiat după cizme, pălării, ouă, stămburi și alte asemenea valori de întrebuințare curente.

¹⁰⁾ „Σώζειν” ** este expresia caracteristică folosită de greci pentru tezaurizare. La fel, în engleză, „to save” înseamnă a salva și totodată a economisi.

^{10a)} „Infinitul, pe care lucrurile nu-l ating mișcîndu-se într-o direcție, îl ating mișcîndu-se în cerc”. (Galiani, [l.c., p. 156].)

¹¹⁾ „Nu substanța formează capitalul, ci valoarea acestor substanțe”. (J. B. Say, „Traité d'Econ. Polit.”, 3ème éd., Paris 1817, t. II, p. 429.)

¹²⁾ „Mijlocul de circulație (!) întrebuințat în scopuri productive este capital”. (Macleod, „The Theory and Practice of Banking”, London 1855, v. I, c. I, p. 55.) „Capitalul înseamnă mărfuri”. (James Mill, „Elements of Pol. Econ.”, Lond. 1821, p. 74.)

* — blestemată sete de aur. — Nota trad.

** — „a salva”. — Nota trad.

valoare inițială, se autovalorifică. Căci mișcarea în care ea își adaugă plusvaloare este mișcarea ei proprie; valorificarea ei este, așadar, o autovalorificare. Ea a căpătat calitatea ocultă de a crea valoare pentru că este valoare. Ea naște pui vii sau cel puțin face ouă de aur.

Ca factor activ al unui asemenea proces, în care valoarea îmbracă și dezbracă alternativ forma bani și forma marfă, conservându-se însă și mărindu-se în această alternare, ea are nevoie, în primul rând, de o formă independentă, în care să se constate identitatea ei cu sine însăși. Și această formă ea o posedă numai în bani. Bani constituie deci punctul de plecare și punctul final al oricărui proces de valorificare. Au fost 100 l. st., acum sînt 110 l. st. etc. Dar banii înșiși nu sînt aici decât una din formele valorii, căci aceasta are două forme. Dacă nu iau forma de marfă, banii nu devin capital. Prin urmare, banii nu se află aici într-un raport ostil față de marfă, ca în cazul tezurizării. Capitalistul știe că toate mărfurile, indiferent de aspect și de miros, sînt, potrivit și credinței și adevărului, bani, prin însăși esența lor, adevărați evrei circumciși, și că, în plus, ele sînt mijloace miraculoase pentru a face din bani mai mulți bani.

Dacă în circulația simplă valoarea mărfurilor dobîndește față de valoarea lor de întrebuințare cel mult forma independentă a banilor, ea apare aici deodată ca o substanță aflată într-un proces de automișcare pentru care marfa și banii nu sînt amîndouă decît simple forme. Mai mult. În loc de a exprima raportul între mărfuri, ea intră acum, ca să spunem așa, într-un raport privat cu sine însăși. Ca valoare inițială, ea se deosebește de sine însăși ca plusvaloare, așa cum Dumnezeu-tatăl se deosebește de sine însuși ca Dumnezeu-fiul, deși ambii sînt de aceeași vîrstă și formează de fapt o singură persoană. Numai prin plusvaloarea de 10 l. st. cele 100 l. st. avansate devin capital, și imediat ce au devenit capital, imediat ce a fost creat fiul și prin fiu tatăl, deosebirea dispăre din nou și amîndouă sînt una, 110 l. st.

Valoarea devine astfel valoare în automișcare, bani în automișcare, și ca atare capital. Ea provine din sfera circulației, se întoarce în sfera circulației, se menține și se multiplică în ea, se întoarce sporită din ea și reia mereu același circuit¹³⁾. B — B', bani ce nasc bani — money which begets money —, așa au caracterizat capitalul primii lui interpreți, mercantiliștii.

A cumpăra pentru a vinde, sau, mai exact, a cumpăra pentru a vinde mai scump, B — M — B', pare a fi, la prima vedere, o

¹³⁾ „Capitalul... valoare permanentă care se multiplică”. (Sismondi, „Nouveaux Principes d'Écon. Polit.", t. I, p. 89.)

formă proprie doar unei categorii de capital, capitalului comercial. Dar și capitalul industrial este bani care se transformă în marfă și care se retransformă în mai mulți bani prin vânzarea mărfii. Anumite acte care ar putea să aibă loc între cumpărare și vânzare în afara sferei circulației nu schimbă cu nimic această formă a mișcării. În sfârșit, în capitalul purtător de dobândă, circulația $B-M-B'$ se prezintă prescurtată, ea se prezintă în rezultatul ei, fără veriga intermediară, în stil lapidar, ca să spunem așa, sub forma $B-B'$, bani egali cu bani mai mulți, ca valoare care este mai mare decât ea însăși.

Așadar, $B-M-B'$ este într-adevăr formula generală a capitalului, așa cum apare el nemijlocit în sfera circulației.

2. Contradicțiile formulei generale

Forma de circulație în care banii se transformă în capital contrazice toate legile expuse mai înainte cu privire la natura mărfii, a valorii, a banilor și a circulației însăși. Ceea ce deosebește această circulație de circulația de mărfuri simplă este succesiunea inversă a aceluiași două procese opuse, vânzarea și cumpărarea. Dar prin ce minune această deosebire pur formală poate să schimbe însăși natura acestor procese ?

Mai mult. Inversarea aceasta nu există decât pentru una din cele trei părți contractante care fac comerț una cu alta. În calitate de capitalist, eu cumpăr marfă de la A și o revind lui B, în timp ce, ca simplu posesor de marfă, eu vînd marfă lui B și apoi cumpăr marfă de la A. Pentru contractanții A și B această deosebire nu există. Ei nu apar decât în calitate de cumpărător sau de vânzător de marfă. În ceea ce mă privește, eu mă opun ilor, de fiecare dată, ca simplu posesor de bani sau ca posesor de marfă, ca simplu vânzător sau cumpărător. În cele două serii de tranzacții, stau în fața uneia din aceste persoane numai în calitate de cumpărător, iar în fața celeilalte numai în calitate de vânzător, în fața uneia numai în calitate de bani, în fața celeilalte numai în calitate de marfă, pentru nici una dintre ele însă eu nu sînt capitalist sau reprezentant al unui lucru care ar fi mai mult decât bani sau marfă, sau care ar putea produce alte efecte decât cele ale banilor sau ale mărfii. Pentru mine, cumpărarea de la A și vânzarea către B constituie o succesiune. Dar legătura dintre aceste două acte nu există decât pentru mine. Pe A nu-l interesează tranzacția mea cu B, pe B nu-l interesează tranzacția mea cu A. Dacă aș vrea, de pildă, să le explic meritul deosebit pe care îl am inversînd

succesiunea, ei mi-ar dovedi că eu greșesc în ceea ce privește succesiunea însăși și că tranzacția totală n-a început cu o cumpărare și nu s-a terminat cu o vânzare, ci, invers, a început cu o vânzare și s-a încheiat cu o cumpărare. Într-adevăr, primul meu act, cumpărarea, a fost din punctul de vedere al lui A o vânzare, iar al doilea act al meu, vânzarea, a fost din punctul de vedere al lui B o cumpărare. Mai mult, A și B vor declara că întreaga succesiune a fost inutilă, o simplă scamatorie. A își va vinde marfa direct lui B, iar B o va cumpăra direct de la A. În felul acesta, întreaga tranzacție se reduce la un act unilateral al obișnuitei circulații de mărfuri, fiind din punctul de vedere al lui A o simplă vânzare, iar din punctul de vedere al lui B o simplă cumpărare. Prin inversarea succesiunii nu am trecut deci dincolo de sfera circulației de mărfuri simplă; de aceea trebuie să vedem dacă, prin natura ei, aceasta permite valorificarea valorilor care intră în ea și deci formarea plusvalorii.

Să luăm procesul de circulație într-o formă în care el se prezintă ca un simplu schimb de mărfuri. Această formă există în toate cazurile în care ambii posesori de marfă cumpără mărfuri unul de la celălalt și balanța creanțelor lor reciproce în bani se echilibrează în ziua plății. Banii servesc aici doar ca bani de calcul; ei exprimă valorile mărfurilor în prețurile lor, dar nu se opun mărfurilor obiectual. În măsura în care este vorba de valoare de întrebuințare, este clar că ambele părți care încheie schimbul pot câștiga. Ambele părți înstrăinează mărfuri care le sînt inutile ca valori de întrebuințare și primesc mărfuri de care au nevoie. Și este posibil ca acest avantaj să nu fie singurul. A, care vinde vin și cumpără cereale, produce poate mai mult vin decît ar putea produce cultivatorul de cereale B în același timp de muncă, iar cultivatorul de cereale B produce în același timp de muncă mai multe cereale decît ar putea produce podgoreanul A. A obține astfel, pentru aceeași valoare de schimb, mai multe cereale și B mai mult vin decît ar obține fiecare dintre ei dacă ar trebui să producă singur pentru sine, fără a face schimb, și vin și cereale. În ceea ce privește valoarea de întrebuințare se poate spune deci că „schimbul este o tranzacție în care câștigă ambele părți”¹⁴⁾. Altfel stau lucrurile cu valoarea de schimb.

„O persoană care are vin mult dar nu are cereale negociază cu altă persoană care are multe cereale și nu are vin; între ele se efectuează un schimb de cereale în valoare de 50 contra unei valori de 50 exprimată în vin. Acest

¹⁴⁾ „Schimbul este o tranzacție minunată în care ambele părți contractante câștigă întotdeauna (!)”. (Destutt de Tracy, „Traité de la volonté et de ses effets”, Paris 1826, p. 68.) Aceeași lucrare a apărut și sub titlul „Traité d'Éc. Pol.”.

schimb nu reprezintă o creștere a valorii de schimb nici pentru unul, nici pentru celălalt, căci încă înaintea schimbului fiecare dintre ei posedă o valoare egală cu aceea pe care a obținut-o datorită acestei operații¹⁵⁾.

Lucrurile nu se schimbă cu nimic prin faptul că banii se intercalează ca mijloc de circulație între mărfuri și că deci actul cumpărării se separă palpabil de cel al vânzării¹⁶⁾. Valoarea mărfurilor este reprezentată în prețurile lor înainte ca acestea să intre în circulație; ea este deci o premisă, și nu un rezultat al circulației¹⁷⁾.

Privind procesul în mod abstract, adică lăsând la o parte împrejurările care nu decurg din legile imanente ale circulației de mărfuri simple, în această circulație nu se petrece, în afară de înlocuirea unei valori de întrebuințare cu alta, nimic altceva decât o metamorfoză, o simplă schimbare a formei mărfii. Aceeași valoare, adică aceeași cantitate de muncă socială materializată, rămâne în mina aceluiași posesor de marfă, la început sub forma mărfii sale, apoi sub forma banilor în care marfa a fost transformată și, în sfârșit, sub forma mărfii în care banii s-au transformat din nou. Această schimbare a formei nu conține în sine o schimbare a mărimii valorii. Schimbarea pe care o suferă în acest proces valoarea mărfii însăși nu este decât o schimbare a formei bani a ei. Ea există la început ca preț al mărfii oferite spre vânzare, apoi ca sumă de bani, care însă a fost deja exprimată în preț, și, în sfârșit, ca preț al unei mărfi echivalente. Această schimbare a formei implică tot atât de puțin o schimbare a mărimii valorii, ca și schimbarea unei bancnote de 5 l. st. în sovereigni, jumătăți de sovereigni și șilingi. Prin urmare, în măsura în care circulația mărfii nu determină decât o schimbare a formei valorii acesteia, ea determină, în cazul când fenomenul se produce în formă pură, un schimb de echivalente. Chiar și economia vulgară, cu toate că nici măcar n-are idee ce este valoarea, presupune, ori de câte ori analizează, în felul ei, fenomenul în forma sa pură, că cererea și oferta se acoperă, adică că influența lor, în general, se anulează. Prin urmare, dacă în ceea ce privește valoarea de întrebuințare cele două persoane care fac schimb pot câștiga, în ceea ce privește valoarea de schimb ele nu pot câștiga amândouă. Aici se aplică mai cuvinând principiul „unde e egalitate, nu e câștig”¹⁸⁾. E drept că mărfurile

¹⁵⁾ Mercier de la Rivière, l.c., p. 544.

¹⁶⁾ „Este absolut indiferent dacă una din aceste două valori o constituie banii sau dacă amândouă sînt mărfuri obișnuite”. (Mercier de la Rivière, l.c., p. 543.)

¹⁷⁾ „Nu părțile contractante determină valoarea; valoarea este determinată înaintea tranzacției”. (Le Trosne, l.c., p. 906.)

¹⁸⁾ „Dove è egualità non è lucro”. (Galvani, „Della Moneta”, in Custodi, Parte Moderna, t. IV, p. 244.)

pot fi vindute la prețuri care se abat de la valorile lor, dar această abatere apare ca o violare a legii schimbului de mărfuri¹⁹⁾. În forma sa pură acest schimb este un schimb de echivalente; el nu este deci un mijloc de sporire a valorii²⁰⁾.

Încercările de a înfățișa circulația mărfurilor ca o sursă de plusvaloare ascund deci, de obicei, un quid pro quo, o confuzie între valoarea de întrebuițare și valoarea de schimb. Condillac spune, de pildă :

„Este greșită concepția că în cadrul schimbului de mărfuri s-ar schimba o valoare egală cu o altă valoare egală. Dimpotrivă, fiecare dintre cei doi contractanți dă întotdeauna o valoare mai mică pentru una mai mare... Dacă într-adevăr s-ar schimba întotdeauna valori egale, nici una din părțile contractante n-ar putea să realizeze un câștig. Or, amindouă câștigă sau ar trebui cel puțin să câștige. De ce ? Valoarea lucrurilor există numai în raport cu trebuințele noastre. Ceea ce pentru unul reprezintă mai mult, pentru celălalt reprezintă mai puțin, și invers... Nu se poate presupune că oferim spre vânzare lucruri necesare consumului nostru. Vrem să cedăm un lucru care ne este inutil, pentru a obține unul care ne este util; vrem să dăm mai puțin, pentru a obține mai mult... Era firesc să se creadă că în cadrul schimbului se dă o valoare egală pentru o altă valoare egală ori de câte ori fiecare din lucrurile schimbate era egal ca valoare cu aceeași cantitate de bani... Dar mai trebuie să se aibă în vedere și un alt aspect; se pune problema: nu cumva noi amindoi schimbăm un surplus contra unui lucru necesar ?”²¹⁾

După cum vedem, Condillac nu numai că confundă valoarea de întrebuițare cu valoarea de schimb, dar atribuie, în mod de-a dreptul pueril, unei societăți cu o producție de mărfuri dezvoltată o stare în care producătorul produce singur pentru sine mijloacele de subsistență, aruncând în circulație numai ceea ce depășește propriile sale trebuințe, numai surplusul²²⁾. Cu toate acestea, argumentul lui Condillac este repetat adesea și de unii economiști

¹⁹⁾ „Schimbul devine dezavantajos pentru una din părți atunci când o împrejurare exterioară reduce sau sporește prețul: în acest caz, egalitatea este lezată; dar această lezare este provocată de cauza de mai sus, și nu de schimb”. (Le Trosne, l.c., p. 904.)

²⁰⁾ „Schimbul este prin natura sa un contract de egalitate care are loc între două valori egale. El nu este deci un mijloc de îmbogățire, întrucât se dă atita cât se primește”. (Le Trosne, l.c., p. 903, 904.)

²¹⁾ Condillac, „Le Commerce et le Gouvernement” (1776), Édit. Daire et Molinari, în „Mélanges d'Économie Politique”, Paris 1847, p. 267, 291.

²²⁾ Le Trosne îi răspunde, așadar, foarte just prietenului său Condillac: „Într-o societate dezvoltată nu există nimic care să fie de prisos”. În același timp el îl tachinează remarcând că „dacă ambele părți primesc la fel de mult în plus pentru la fel de mult în minus, amindouă primesc la fel”. Întrucât Condillac nu avea încă nici cea mai vagă idee despre natura valorii de schimb, d-l prof. Wilhelm Roscher l-a considerat ca fiind cel mai indicat inspirator al său în plasmuirea noțiunilor puerile proprii. Vezi lucrarea lui Roscher: „Die Grundlagen der Nationalökonomie”, ediția a 3-a, 1856

moderni, mai ales atunci cînd este vorba de a prezenta forma dezvoltată a schimbului de mărfuri, comerțul, ca producător de plusvaloare.

„Comerțul — se spune, de pildă — adaugă produselor valoare, căci aceleași produse au mai multă valoare în mina consumatorului decît în mina producătorului; de aceea, comerțul trebuie privit strict (strictly), ca un act de producție”²³⁾.

Dar mărfurile nu sînt plătite de două ori, o dată ca valoare de întrebuițare și a doua oară ca valoare. Și dacă valoarea de întrebuițare a mărfii este mai utilă cumpărătorului decît vînzătorului, în schimb forma bani a ei îi este mai utilă vînzătorului decît cumpărătorului. Dacă n-ar fi așa, de ce ar vinde-o? S-ar putea deci spune la fel de bine că, în sens strict (strictly), cumpărătorul îndeplinește un „act de producție” atunci cînd transformă, de pildă, ciorapii comerciantului în bani.

Dacă se schimbă mărfuri sau mărfuri și bani de aceeași valoare de schimb, adică dacă se schimbă echivalente, este evident că nici una din părți nu scoate din circulație mai multă valoare decît a aruncat în ea. În acest caz nu se formează plusvaloare. În forma sa pură procesul circulației mărfurilor determină schimb de echivalente. În realitate însă lucrurile nu se petrec în formă pură. Să presupunem de aceea un schimb de neechivalente.

În orice caz, pe piața de mărfuri se opun unii altora numai posesorii de marfă, iar puterea pe care aceste persoane o exercită una asupra alteia nu este decît puterea mărfurilor lor. Deosebirea materială dintre mărfuri este baza materială a schimbului, ea determină interdependența posesorilor de marfă, deoarece nici unul din ei nu deține obiectul propriei sale trebuințe și fiecare din ei deține obiectul trebuinței celuilalt. În afară de această deosebire materială dintre valorile de întrebuițare ale mărfurilor nu mai există decît o singură deosebire între ele, deosebirea dintre forma lor naturală și forma lor transformată, deosebirea dintre marfă și bani. În felul acesta posesorii de marfă se deosebesc între ei numai ca vînzători, posesori de marfă, și ca cumpărători, posesori de bani.

Să admitem însă că în virtutea unui privilegiu inexplicabil vînzătorul este în stare să-și vîndă marfa peste valoarea ei, cu 110, atunci cînd valoarea ei este numai de 100, deci cu un adaos nominal la preț de 10%. Vînzătorul încasează, așadar, o plusvaloare de 10. Dar după ce a fost vînzător, el devine cumpărător. Un al

²³⁾ S. P. Newman, „Elements of Polit. Econ.”, Andover and New York 1835, p. 175.

treilea posesor de marfă îl întâmpină acum ca vânzător și se bucură, la rîndul lui, de privilegiul de a vinde marfa cu 10% mai scump. Omul nostru a cîștigat 10 în calitate de vânzător, pentru ca să piardă 10 în calitate de cumpărător²⁴). De fapt, rezultatul este că toți posesorii de marfă își vînd unul altuia mărfurile cu 10% peste valoarea lor, ceea ce este absolut la fel ca și cum ei și-ar vinde mărfurile la valoarea lor. Un asemenea adaos nominal general la prețurile mărfurilor are același efect pe care l-ar avea, de pildă, o apreciere a valorii mărfurilor în argint în loc de aur. Denumirile monetare, adică prețurile mărfurilor, ar spori, dar raporturile dintre valorile lor ar rămîne neschimbate.

Să presupunem, dimpotrivă, că cumpărătorul ar avea privilegiul de a cumpăra mărfurile sub valoarea lor. Aici nu mai este de loc necesar să amintim că, la rîndul lui, cumpărătorul devine vânzător. El a fost vânzător înainte de a fi devenit cumpărător. El a pierdut 10% în calitate de vânzător înainte de a cîștiga 10% în calitate de cumpărător²⁵). Și aici totul rămîne neschimbat.

Formarea plusvalorii, și deci transformarea banilor în capital, nu poate fi explicată nici prin aceea că vânzătorii vînd mărfurile peste valoarea lor și nici prin aceea că cumpărătorii le cumpără sub valoarea lor²⁶).

Problema nu este nicidecum simplificată prin introducerea unor elemente străine, dacă, de pildă, spunem, așa cum spune colonelul Torrens :

„Cererea efectivă constă în puțința și înclinația (!) consumatorilor de a da pentru mărfuri, prin schimb direct sau prin schimb mijlocit, o parte din componentele capitalului mai mare decît costul producției mărfurilor”²⁷).

În circulație producătorii și consumatorii se opun unii altora numai în calitate de vânzători și de cumpărători. A pretinde că plusvaloarea producătorului rezultă din aceea că consumatorii plătesc marfa peste valoarea ei nu înseamnă decît a masca teza ele-

²⁴) „Prin creșterea valorii nominale a produsului... vânzătorii nu devin mai bogați..., căci exact ceea ce cîștigă în calitate de vânzători pierd în calitate de cumpărători”. ([J. Gray], „The Essential Principles of the Wealth of Nations etc.”, London 1797, p. 66.)

²⁵) „Dacă ești nevoit să vinzi cu 18 livre o cantitate de produse care în realitate valorează 24, vei obține, atunci cînd vei întrebuința aceeași sumă pentru cumpărări, cu 18 livre ceea ce s-ar fi plătit cu 24”. (Le Trosne, l.c., p. 897.)

²⁶) „În mod obișnuit, nici un vânzător nu poate să-și scumpească mărfurile fără a fi nevoit să plătească și el mai scump mărfurile celorlalți vânzători; din aceeași cauză, în mod obișnuit nici un consumator nu poate să cumpere mai ieftin fără a fi nevoit să scadă și el prețul mărfurilor pe care le vinde”. (Mercier de la Rivière, l.c., p. 555.)

²⁷) R. Torrens, „An Essay on the Production of Wealth”, London 1821, p. 349.

mentară potrivit căreia posesorul de marfă are, în calitate de vânzător, privilegiul de a vinde mai scump. Vânzătorul și-a produs el însuși marfa sau îl reprezintă pe producătorul ei, dar și cumpărătorul a produs el însuși marfa pe care o reprezintă banii săi, sau el reprezintă pe producătorul mărfii. Prin urmare, un producător se opune altui producător. Ceea ce-i deosebește este faptul că unul cumpără și celălalt vinde. Nu facem nici un pas înainte dacă admitem că, sub numele de producător, posesorul de marfă își vinde marfa peste valoarea ei, și că, sub numele de consumator, o plătește mai scump²⁸⁾.

Adeptii consecvenți ai iluziei că plusvaloarea rezultă dintr-un adaos nominal la prețurile mărfurilor sau dintr-un privilegiu al vânzătorului de a vinde marfa mai scump presupun, așadar, existența unei clase care nu face decît să cumpere fără să vîndă, care deci nu face decît să consume fără să producă. Din punctul de vedere al circulației simple, punctul de vedere la care am ajuns acum, existența unei asemenea clase nu poate fi încă explicată. Dar să anticipăm. Această clasă care cumpără neîncetat trebuie să primească încontinuu bani chiar de la posesorii de marfă, și anume fără schimb, în mod gratuit, în virtutea unui drept sau prin forță. A vinde acestei clase mărfurile peste valoarea lor nu înseamnă decît a redobîndi o parte din banii dați gratuit²⁹⁾. Astfel orașele din Asia Mică plăteau Romei antice un tribut anual în bani. Cu acești bani Roma cumpăra de la ele mărfuri și le cumpăra mai scump. Cei din Asia Mică îi înșelau pe romani, căci luau de la cotropitorii lor, prin intermediul comerțului, o parte din tributul plătit. Totuși locuitorii Asiei Mici erau cei înșelați, căci mărfurile li se plăteau cu propriii lor bani. Aceasta nu este o metodă de îmbogățire sau de creare a plusvalorii.

Să rămînem deci în limitele schimbului de mărfuri, în care vânzătorii sînt cumpărători, iar cumpărătorii vânzători. Dificultatea pe care o întîmpinăm provine poate din faptul că am considerat persoanele ca simple categorii personificate, și nu ca indivizi.

Se poate întîmpla ca posesorul de marfă A să fie destul de abil pentru a-i trage pe sfoară pe colegii săi B sau C, fără ca

²⁸⁾ „Ideea că profiturile ar fi plătite de consumatori este, desigur, cu totul absurdă. Cine sînt consumatorii?” (G. Ramsay, „An Essay on the Distribution of Wealth”, Edinburgh 1836, p. 183.)

²⁹⁾ „Dacă cineva suferă de pe urma lipsei de cerere, îl sfătuiește oare d-l Malthus să plătească altei persoane pentru ca aceasta să-i cumpere mărfurile?”, îl întreabă un ricardian indignat pe Malthus, care, ca și discipolul său, preotul Chalmers, preamărește importanța economică a clasei acelor care nu sînt decît simpli cumpărători, adică consumatori. Vezi: „An Inquiry into those principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus etc.”, London 1821, p. 55.

aceștia să-și poată lua revanșa, oricât ar voi ei s-o facă. A îi vinde vin lui B în valoare de 40 l. st. și primește în schimb cereale în valoare de 50 l. st. A și-a transformat cele 40 l. st. în 50 l. st., a făcut bani mai mulți din bani mai puțini și și-a transformat marfa în capital. Să privim lucrurile mai îndeaproape. Înainte de schimb am avut de 40 l. st. vin în mâna lui A și de 50 l. st. cereale în mâna lui B; valoare totală: 90 l. st. După schimb avem aceeași valoare totală de 90 l. st. Valoarea aflată în circulație nu s-a mărit nici măcar cu un atom; s-a schimbat modul în care ea este repartizată între A și B. Într-o parte apare ca plusvaloare ceea ce în cealaltă parte este minusvaloare. Ceea ce apare într-o parte ca un plus este în cealaltă parte un minus. Aceeași schimbare s-ar fi petrecut dacă, fără forma camuflată a schimbului, A i-ar fi furat pur și simplu lui B 10 l. st. Este evident că suma valorilor aflate în circulație nu poate fi sporită printr-o schimbare în modul lor de repartizare, la fel cum un evreu nu mărește cantitatea de metale nobile dintr-o țară vânzând un farthing de pe vremea reginei Ana pentru o guinee. Întreaga clasă a capitaliștilor dintr-o țară nu se poate îmbogăți înșelându-se pe sine însăși ³⁰⁾.

Prin urmare, orice am face, rezultatul rămîne același. Dacă se schimbă echivalente, nu se naște plusvaloare; dacă se schimbă nonechivalente, tot nu se naște plusvaloare ³¹⁾. Circulația sau schimbul de mărfuri nu creează valoare ³²⁾.

Se va înțelege, astfel, de ce în această analiză a formei fundamentale a capitalului, a formei în care el determină organizarea economică a societății moderne, formele populare și, ca să spunem așa, antediluviene ale lui, capitalul comercial și capitalul cămătăresc, sînt deocamdată lăsate deoparte.

³⁰⁾ Destutt de Tracy, cu toate că — sau poate, tocmai pentru oă — era membre de l'Institut ⁶², împărtășea o părere contrară. Capitaliștii industriali, spune el, își realizează profiturile „vînzîndu-și toate produsele lor mai scump decît îi costă producerea lor. Și cui le vind? În Primul rînd unii altora” (l.c., p. 239).

³¹⁾ „Schimbul a două valori egale nici nu sporește, nici nu diminuează masa valorilor existente în societate. Schimbul a două valori inegale... nu modifică nici el nimic în suma valorilor sociale, întrucît adaugă averii unuia ceea ce ia din averea altuia”. (J. B. Say, l.c., t. II, p. 443, 444.) Say împrumută această teză aproape cuvînt cu cuvînt de la fiziocrați, fără a se gîndi, bineînțeles, la consecințele ei. Cît de bine a înțeles el să exploateze, pentru sporirea „valorii” sale proprii, operele fiziocraților, pe atunci uitate, se vede din următorul exemplu. „Faimoasa” teză a domnului Say: „Produsele se cumpără numai cu produse” (l.c., t. II, p. 438) sună în original, la fiziocrați, astfel: „Produsele pot fi plătite numai cu produse”. (Le Trosne, l.c., p. 899.)

³²⁾ „Schimbul nu conferă produselor nici un fel de valoare”. (F. Wayland, „The Elements of Pol. Econ.”, Boston 1843, p. 163.)

În capitalul comercial propriu-zis, forma $B - M - B'$; a cum-păra pentru a vinde mai scump, apare în modul cel mai pur. Pe de altă parte, întreaga mișcare a sa se efectuează în sfera circulației. Întrucît însă transformarea banilor în capital, formarea plus-valorii, nu se poate explica prin circulația ca atare, capitalul comercial apare imposibil în măsura în care se schimbă echivalentele³³⁾; de aceea el poate fi dedus numai din înșelarea bilaterală a producătorilor de mărfuri, a celor care cumpără și a celor care vînd, de către comerciantul parazit, care se intercalează între ei. În acest sens Franklin spune: „Războiul este jaf, iar comerțul înșelăciune”³⁴⁾. Pentru a explica valorificarea capitalului comercial altfel decît prin simpla înșelare a producătorilor de mărfuri, este nevoie de o serie lungă de verigi intermediare, care lipsesc deocamdată cu totul aici, unde singura noastră premisă o constituie circulația de mărfuri și momentele ei simple.

Ceea ce am spus despre capitalul comercial este valabil într-o măsură și mai mare pentru capitalul cămătăresc. La capitalul comercial extremitățile, adică banii aruncați pe piață și banii valorificați, retrași de pe piață, sînt cel puțin mediate de cumpărare și vînzare, de procesul circulației. La capitalul cămătăresc forma $B - M - B'$ este redusă direct, fără nici o verigă mediatoare la extremitățile $B - B'$, bani care se schimbă pe bani mai mulți, o formă care contrazice însăși natura banilor și care este deci inexplicabilă din punctul de vedere al schimbului de mărfuri. De aceea Aristotel spune :

„Chrematistica este de două feluri, unul aparținînd comerțului, iar celălalt economiei; aceasta din urmă este necesară și demnă de laudă, pe cînd cea dintîi este bazată pe circulație și cu drept cuvînt condamnată (căci ea se întemeiază nu pe natura lucrurilor, ci pe înșelare reciprocă); iată de ce cămătăria este considerată pe bună dreptate odioasă, pentru că aici banii înșiși sînt izvorul cîștigului și nu sînt întrebuiți în scopul pentru care au fost inventați. Căci ei au fost făcuți în vederea schimbului de mărfuri; dobînda însă face din bani bani mai mulți. De aici și numele ei” („τόκος” înseamnă și „dobîndă” și „progenitură”). „Căci progeniturile se aseamănă cu cei care le-au născut. Dobînda însă nu este decît bani din bani, așa că, din toate modurile de a cîștiga, acesta este cel mai contrar naturii”³⁵⁾.

³³⁾ „În condițiile dominației unor echivalente invariabile, comerțul ar fi imposibil”. (G. Opdyke, „A Treatise on Polit. Economy”, New York 1851, p. 66—69.) „La baza deosebirii dintre valoarea reală și valoarea de schimb stă o realitate, și anume valoarea unui lucru diferă de așa-numitul echivalent dat pentru el în comerț, ceea ce înseamnă că acest echivalent nu este echivalent”. (F. Engels, l.c., p. 95, 96.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 553. — Nota trad.)

³⁴⁾ Benjamin Franklin, „Works”, vol. II, edit. Sparks, în „Positions to be examined concerning National Wealth” [p. 376].

³⁵⁾ Aris[toteles], l.c., c. 10, [p. 17].

În decursul analizei noastre vom constata că atât capitalul purtător de dobândă cât și capitalul comercial sînt forme derivate, și vom vedea, totodată, de ce, din punct de vedere istoric, ele apar înaintea formei fundamentale moderne a capitalului.

Am văzut că plusvaloarea nu poate să provină din circulație; prin urmare, ca ea să apară trebuie să se producă în afara circulației ceva ce nu este vizibil în interiorul ei³⁰⁾. Dar poate oare plusvaloarea să provină din altă parte decît din circulație? Circulația este suma tuturor relațiilor de schimb dintre posesorii de marfă. În afara circulației, posesorul de marfă se raportează doar la propria sa marfă. În ceea ce privește valoarea mărfii, acest raport se reduce la aceea că marfa unei persoane date conține o anumită cantitate din munca sa proprie, măsurată potrivit unor legi sociale determinate. Această cantitate de muncă își găsește expresia în mărimea valorii pe care o are marfa, și întrucît mărimea valorii se exprimă în bani de calcul, cantitatea de muncă își găsește expresia în prețul mărfii, de pildă de 10 l. st. Dar munca posesorului de marfă nu se exprimă în valoarea mărfii plus un excedent peste valoarea acestora, nu se exprimă într-un preț de 10 care să fie în același timp un preț de 11, într-o valoare care să fie mai mare decît ea însăși. Prin munca sa, posesorul de marfă poate să creeze valori, dar nu valori care să se valorifice ele însele. El poate spori valoarea unei mărfi, adăugînd, prin munca nouă, o valoare nouă unei valori existente, de pildă făcînd din piele cizme. Aceași substanță are acum o valoare mai mare, deoarece conține o cantitate mai mare de muncă. Cizma are deci o valoare mai mare decît pielea, dar valoarea pielii a rămas aceeași. Ea nu s-a valorificat, nu și-a adăugat o plusvaloare în decursul confecționării cizmei. Prin urmare producătorul de mărfuri nu poate să valorifice valoarea și deci să transforme bani sau marfă în capital, în afara sferei circulației, fără să intre în contact cu alți posesori de marfă.

Așadar, capitalul nu poate să provină din circulație și de asemenea nu poate să apară în afara circulației. El trebuie să provină din circulație și totodată să nu provină din ea.

Am obținut astfel un dublu rezultat.

Transformarea banilor în capital trebuie demonstrată pe baza legilor imanente ale schimbului de mărfuri, luîndu-se ca punct de

³⁰⁾ „În condițiile obișnuite ale pieței, profitul nu se obține prin schimb. Dacă el nu ar fi existat mai înainte, el nu ar fi putut să existe nici după această tranzacție”. (Ramsay, l.c., p. 184.)

plecare schimbul de echivalente³⁷⁾. Posesorul nostru de bani, care nu mai există decât sub forma crisalidei de capitalist, trebuie să cumpere mărfurile la valoarea lor, să le vîndă la valoarea lor și totuși să obțină la sfîrșitul procesului mai multă valoare decît a aruncat în el. Transformarea sa în fluture trebuie să aibă loc în sfera circulației și nu trebuie să aibă loc în sfera circulației. Iată condițiile problemei. Hic Rhodos, hic salta!³⁸⁾

3. Cumpărarea și vînzarea forței de muncă

Modificarea valorii banilor (care urmează să se transforme în capital nu poate să se producă chiar în acești bani, căci ca mijloc de cumpărare și ca mijloc de plată ei nu fac decît să realizeze prețul mărfurilor cumpărate cu ei sau plătite cu ei, în timp ce, rămînînd în forma lor proprie, ei sînt, ca să spunem așa, doar valoare pietrificată, a cărei mărime nu se schimbă³⁸⁾). De asemenea, modificarea nu poate rezulta din al doilea act al circulației, din revînzarea mărfii, căci acest act nu face decît să transforme marfa din forma ei naturală din nou în forma bani. Prin urmare, se modifică marfa cumpărată în primul act B — M, și nu valoarea ei, deoarece se schimbă echivalente, iar mărfurile se plătesc la valoarea lor. Modificarea nu poate să provină deci decît din valoarea

³⁷⁾ După expunerea de mai sus, cititorul înțelege că aceasta nu înseamnă decît următorul lucru: formarea capitalului trebuie să fie posibilă chiar dacă prețurile mărfurilor sînt egale cu valorile mărfurilor. Ea nu poate fi explicată prin abaterea prețurilor mărfurilor de la valorile mărfurilor. Dacă prețurile se abat într-adevăr de la valori, ele trebuie mai întîi reduse la nivelul acestora din urmă; cu alte cuvinte, trebuie să facem abstracție de această împrejurare ca de ceva pur întîmplător, pentru a avea în față fenomenul pur al formării capitalului pe terenul schimbului de mărfuri și a nu fi derutați în analiza noastră de împrejurări secundare, străine procesului propriu-zis și de natură să complice această analiză. Se știe, de altfel, că această reducere nu este o simplă metodă științifică. Oscilațiile continue ale prețurilor de piață, urcările și scăderile lor, se compensează, se anihilează reciproc și se reduc ele înseși la prețul mediu, ca o regulă intrinsecă a lor. După această regulă se călăuzește, de pildă, comerciantul sau industriașul în orice afacere de mai lungă durată. El știe deci că, dacă se consideră o perioadă mai îndelungată, luată în ansamblu, mărfurile se vînd realmente la un preț care nu este nici sub și nici peste prețul lor, ci numai un preț mediu. Dacă în general ar avea interes să raționeze dezinteresat, el ar trebui să-și pună problema formării capitalului în felul următor: cum poate să ia naștere capitalul în condiții cînd prețurile sînt reglementate de prețul mediu, adică, în ultimă instanță, de valoarea mărfii? Spun „în ultimă instanță”, pentru că prețurile medii nu coincid direct cu mărimea valorilor mărfurilor, așa cum credeau A. Smith, Ricardo etc.

³⁸⁾ „Sub forma de bani... capitalul nu produce profit”. (Ricardo, „Princ. of Pol. Econ.”, p. 267.)

de întrebuintare ca atare, adică din consumarea mărfii. Pentru a scoate valoare din consumarea unei mărfi, posesorul nostru de bani ar trebui să fie atât de norocos, încât să descopere în sfera circulației, adică pe piață, o marfă a cărei valoare de întrebuintare să aibă ea însăși însușirea specifică de a fi sursă de valoare, o marfă a cărei consumare efectivă să constituie, așadar, materializare de muncă, deci creare de valoare. Și posesorul de bani găsește pe piață o asemenea marfă specifică — capacitatea de muncă sau forța de muncă.

Prin forță de muncă sau capacitate de muncă se înțelege totalitatea aptitudinilor fizice și intelectuale pe care le posedă organismul, personalitatea vie a omului, și pe care omul le pune în funcțiune atunci când produce valori de întrebuintare de un fel oarecare.

Dar pentru ca posesorul de bani să găsească forța de muncă sub formă de marfă pe piață, trebuie să fie îndeplinite diferite condiții. Schimbul de mărfuri ca atare nu implică alte relații de dependență decât cele care rezultă din propria sa natură. Pornind de la această premisă, forța de muncă poate să apară pe piață ca marfă numai dacă și în măsura în care este oferită spre vânzare sau este vîndută, ca marfă, de către propriul ei posesor, de persoana căreia îi aparține. Pentru ca posesorul ei s-o poată vinde ca marfă, trebuie ca el să poată dispune de ea; trebuie deci ca el să fie proprietarul liber al capacității sale de muncă, al persoanei sale³⁹⁾. El și posesorul de bani se întîlnesc pe piață și intră în relații unul cu altul ca posesori de marfă cu drepturi egale, care se deosebesc doar prin aceea că unul este cumpărător, celălalt vînzător, fiind deci amîndoi persoane egale din punct de vedere juridic. Pentru perpetuarea acestor relații este nevoie ca proprietarul forței de muncă să vîndă forța de muncă de fiecare dată numai pentru un timp determinat, căci dacă o vinde în întregime, o dată pentru totdeauna, el se vinde pe sine însuși, transformîndu-se din om liber în sclav, din posesor de marfă în marfă. El, ca persoană, trebuie în permanență să se comporte față de forța sa de muncă ca față de proprietatea sa, deci ca față de marfa sa proprie, și acest lucru este posibil numai în măsura în care el o pune de fiecare dată la dispoziția cumpărătorului pentru o perioadă

³⁹⁾ În enciclopediile consacrate antichității clasice se poate întîlni afirmația absurdă că în antichitate capitalul era pe deplin dezvoltat, „lipseau doar muncitorul liber și instituțiile de credit”. D-l Mommsen comite și el, în „Römische Geschichte”, o serie de asemenea quid pro quo-uri.

de timp determinată, pentru a fi consumată fără a renunța deci, prin înstrăinarea forței de muncă, la proprietatea asupra ei ⁴⁰⁾.

A doua condiție esențială pentru ca posesorul de bani să găsească pe piață forța de muncă sub formă de marfă este ca posesorul ei, în loc să poată vinde mărfuri în care să fie materializată munca sa, să fie nevoit, dimpotrivă, să ofere spre vânzare, ca marfă, chiar forța sa de muncă, existentă numai în organismul său.

Pentru ca cineva să vîndă mărfuri diferite de forța sa de muncă, el trebuie să posede, firește, mijloace de producție, de pildă materii prime, unelte de muncă etc. El nu poate să confecționeze cizme dacă nu are piele. În afară de aceasta, el are nevoie de mijloace de subsistență. Nimeni, nici chiar un visător incurabil, nu poate trăi din produse ale viitorului, deci nici din valorii de întrebuințare a căror producție nu a fost încă terminată, și, ca în prima zi a apariției sale pe pămînt, omul trebuie să consume în fiecare zi înainte de a produce și în timp ce produce. Dacă produsele sînt produse ca mărfuri, ele trebuie vîndute după ce au fost produse și pot satisface trebuințele producătorului abia după ce au fost vîndute. La timpul de producție se adaugă timpul necesar pentru vânzare.

Pentru transformarea banilor în capital, posesorul de bani trebuie deci să găsească pe piața de mărfuri pe muncitorul liber, liber în dublu sens, pe de o parte în sensul că dispune ca persoană liberă de forța sa de muncă, ca de o marfă a sa, pe de altă parte în sensul că nu are de vânzare alte mărfuri, este, ca să spunem așa, liber de toate, lipsit de cele necesare pentru realizarea forței sale de muncă.

---

⁴⁰⁾ Din această cauză, diferite legislații stabilesc o durată maximă pentru contractele de muncă. La popoarele la care munca este liberă, legislația reglementează condițiile de desfacere a contractelor. În unele țări, mai ales în Mexic (înainte de războiul civil din America și pe teritoriile răpite Mexicului, și, de fapt, și în Provinciile Dunărene înainte de lovitura de stat a lui Cuza ⁸⁴), sclavia este camuflată sub forma peonajului. Prin împrumuturi care trebuie achitate prin muncă și care se transmit de la o generație la alta, nu numai muncitorul, ci și familia lui devine de fapt proprietatea altor persoane și a familiilor acestora. Juárez a desființat peonajul. Așa-numitul împărat Maximilian l-a reintrodus printr-un decret, despre care Camera reprezentanților de la Washington a spus pe bună dreptate că este un decret pentru reintroducerea sclaviei în Mexic. „Eu pot înstrăina către altă persoană, pentru un timp limitat, folosirea aptitudinilor și posibilităților mele speciale, fizice și spirituale... pentru că prin această limitare ele dobîndesc un raport exterior față de totalitatea și generalitatea mea. Dacă aș înstrăina tot timpul meu concretizat în muncă și totalitatea activității mele productive, aș face ca însăși substanțialitatea acestei activități, activitatea și realitatea mea generală, personalitatea mea, să devină proprietatea altuia” (Hegel, „Philosophie des Rechts”, Berlin 1840, p. 104, § 67.)

Pe posesorul de bani, care nu vede în piața muncii decît o secțiune specială a pieței de mărfuri, nu-l interesează de ce îl înfilnește pe acest muncitor liber în sfera circulației. Și deocamdată acest lucru nu ne interesează nici pe noi. Noi reținem din punct de vedere teoretic această stare de fapt, așa cum posesorul de bani o reține din punct de vedere practic. Un lucru însă este clar. Natura nu produce pe de o parte posesori de bani sau de marfă, și pe de altă parte simpli posesori ai propriilor lor forțe de muncă. Această relație nu este o relație naturală, după cum nu este nici o relație socială comună tuturor perioadelor istorice. Ea însăși este, evident, rezultatul unei dezvoltări istorice anterioare, produsul multor transformări economice, al dispariției unui șir întreg de formațiuni vechi ale producției sociale.

Și categoriile economice pe care le-am analizat pînă acum poartă amprenta istoriei. Existența produsului ca marfă este legată de condiții istorice determinate. Pentru a deveni marfă, produsul nu trebuie să fie produs pentru a servi ca mijloc de subzistență nemijlocit pentru producătorul însuși. Dacă am fi mers mai departe cu analiza și am fi pus întrebarea: în ce condiții toate produsele, sau cel puțin majoritatea lor, iau forma de marfă, am fi văzut că acest lucru are loc numai pe baza unui mod de producție cu totul specific, pe baza modului de producție capitalist. Aceasta depășea însă cadrul analizei mării. Producția de mărfuri și circulația mărfurilor pot avea loc chiar atunci cînd imensa majoritate a masei de produse destinate nemijlocit satisfacerii trebuințelor proprii nu se transformă în marfă, cînd deci procesul social de producție este încă departe de a fi dominat în toată întinderea și profunzimea lui de valoarea de schimb. Transformarea produsului în marfă presupune ca în cadrul societății, diviziunea muncii să fie atît de dezvoltată încît delimitarea valorii de întrebuințare de valoarea de schimb, delimitare care abia începe în schimbul direct, să fie un fapt împlinit. O asemenea treaptă de dezvoltare este însă istoricește comună celor mai diferite formațiuni economice.

Pe de altă parte, analizînd banii, vedem că existența lor presupune un anumit grad de dezvoltare a schimbului de mărfuri. Formele speciale ale banilor — simplu echivalent al mărfurilor, mijloc de circulație, mijloc de plată, tezaur și bani universali, — indică, după importanța diferită și după preponderența relativă a uneia sau a alteia dintre funcții, trepte foarte diferite ale procesului social de producție. Totuși experiența arată că este suficientă o circulație a mărfurilor relativ slab dezvoltată pentru ca toate aceste forme să ia naștere. Altfel stau lucrurile cu capitalul. Condițiile istorice pentru existența lui nu sînt nicidecum epuizate prin

existența circulației mărfurilor și a circulației banilor. El apare numai acolo unde posesorul mijloacelor de producție și al mijloacelor de subzistență găsește pe piață pe muncitorul liber, ca vânzător al forței sale de muncă, și această condiție istorică cuprinde o întreagă istorie universală. Capitalul anunță astfel chiar din momentul apariției lui o epocă nouă în procesul social de producție ⁴¹⁾.

Această mărfa specifică, forța de muncă, trebuie privită mai îndeaproape. La fel ca și toate celelalte mărfuri, ea are o valoare ⁴²⁾. Cum se determină această valoare ?

Valoarea forței de muncă este determinată, ca și valoarea oricărei alte mărfi, de timpul de muncă necesar pentru producerea, deci și pentru reproducerea acestui articol specific. În măsura în care este valoare, forța de muncă însăși întruchipează o cantitate determinată de muncă socială medie materializată în ea. Forța de muncă nu există decît ca o capacitate a individului viu. Producerea forței de muncă presupune deci existența individului. Existența individului fiind dată, producerea forței de muncă constă în reproducerea individului, în întreținerea lui. Pentru întreținerea sa, individul viu are nevoie de o anumită cantitate de mijloace de subzistență. Timpul de muncă necesar pentru producerea forței de muncă se reduce deci la timpul de muncă necesar pentru producerea acestor mijloace de subzistență, sau, cu alte cuvinte, valoarea forței de muncă este valoarea mijloacelor de subzistență necesare pentru întreținerea posesorului ei. Dar forța de muncă se realizează numai prin manifestarea ei exterioară ; ea se realizează numai în muncă. În procesul realizării ei, în muncă, omul cheltuiește o anumită cantitate de mușchi, nervi, creier etc. care trebuie înlocuită. Această cheltuie sporită (cere o compensare sporită ⁴³⁾). Dacă proprietarul forței de muncă a muncit astăzi, el trebuie să fie în stare să repete și mâine același proces, în aceleași condiții de forță și de sănătate. Cantitatea mijloacelor de subzistență trebuie deci să fie suficientă pentru a-l menține pe individul care muncește ca atare în starea sa normală de viață. Trebuințele naturale înseși, hrana, îmbrăc-

⁴¹⁾ Ceea ce caracterizează, așadar, epoca capitalistă este faptul că forța de muncă ia pentru muncitorul însuși forma unei mărfi care îi aparține și că deci munca lui ia forma muncii salariate. Pe de altă parte, abia din acest moment se generalizează forma marfă a produselor muncii.

⁴²⁾ „Valoarea unui om, ca și a oricărui alt lucru, este prețul său, adică ceea ce trebuie să se plătească pentru a se putea folosi forța lui”. (Th. Hobbes, „Leviathan”, în „Works”, edit. Molesworth, London 1839—1844, v. III, p. 76.)

⁴³⁾ Din această cauză, în Roma veche, villicus, administratorul care supraveghea pe sclavii agricoli, „pentru că avea o muncă mai ușoară decît sclavii, primea mai puțin decît acestia”. (Th. Mommsen, „Röm. Geschichte”, 1856, p. 810.)

mintea, încălzitul, locuința etc., diferă în funcție de particularitățile climatice și de alte particularități naturale ale unei țări sau alteia. Pe de altă parte, volumul așa-numitelor trebuințe, ca și modul de satisfacere a lor sînt ele înseși un produs istoric și deci depind în mare măsură de gradul de civilizație al țării și, între altele, esențial de obiceiurile, de exigențele și de condițiile în care clasa de muncitori liberi s-a format ⁴⁴⁾. În opoziție cu celelalte mărfuri, determinarea valorii forței de muncă conține deci un element istoric și moral. Dar pentru o anumită țară într-o anumită perioadă, volumul mediu al mijloacelor de subzistență necesare este dat.

Proprietarul forței de muncă este muritor. Pentru ca apariția sa pe piață să fie continuă, după cum presupune transformarea continuă a banilor în capital, vânzătorul forței de muncă trebuie să se perpetueze „așa cum se perpetuează orice ființă vie, prin reproducere” ⁴⁵⁾. Forțele de muncă sustrase pieței prin uzură și moarte trebuie mereu înlocuite cel puțin cu un număr egal de forțe de muncă noi. Cantitatea mijloacelor de subzistență necesare producerii forței de muncă cuprinde deci și mijloacele de subzistență pentru înlocuitori, adică pentru copiii muncitorilor, astfel ca această rasă de posesori de marfă sui-generis să se perpetueze pe piața mărfurilor ⁴⁶⁾.

Pentru a modifica natura general umană în așa fel încît ea să dobindească îndeminare și iscusință într-o anumită ramură de muncă și să devină forță de muncă dezvoltată și specifică, este nevoie de o anumită instruire sau educare, care, la rîndul ei, costă o sumă mai mare sau mai mică de echivalente-marfă. Cheltuielile pentru instruire variază în funcție de calificarea forței de muncă. Aceste cheltuieli de instruire, înfime pentru forța de muncă obișnuită, intră, așadar, în sfera valorilor cheltuite pentru producerea ei.

Valoarea forței de muncă se reduce la valoarea unei anumite cantități de mijloace de subzistență. Din această cauză, ea variază o dată cu valoarea acestor mijloace de subzistență, adică o dată cu mărimea timpului de muncă necesar pentru producerea lor.

⁴⁴⁾ Comp. „Over-Population and its Remedy”, London 1846, de W. Th. Thornton.

⁴⁵⁾ Petty.

⁴⁶⁾ „Prețul natural al ei” (al muncii) „...constă din cantitatea de mijloace de subzistență și de confort care, potrivit climei și obiceiurilor unei țări, este necesară pentru întreținerea muncitorului și pentru a se da acestuia posibilitatea să întrețină o familie care să asigure o ofertă nemicșorată de muncă pe piață”. (R. Torrens, „An Essay on the external Corn Trade”, London 1815, p. 62.) Cuvîntul muncă este întrebuințat aici în mod eronat pentru forță de muncă.

O parte din mijloacele de subzistență, de pildă alimentele, combustibilul etc., se consumă zilnic și, prin urmare, trebuie înlocuite zilnic. Alte mijloace de subzistență, ca îmbrăcămintea, mobila etc., se uzează în intervale de timp mai lungi și deci nu trebuie înlocuite decât la intervale de timp mai lungi. Unele mărfuri trebuie cumpărate, adică plătite, zilnic, altele săptămînal, altele trimestrial etc. Indiferent însă de modul cum s-ar repartiza suma acestor cheltuieli, în decurs de un an de pildă, ea trebuie să fie acoperită prin venitul mediu pe o zi. Dacă masa mărfurilor necesare zilnic pentru producerea forței de muncă = A, masa mărfurilor necesare săptămînal = B, iar a celor necesare trimestrial = C etc., cantitatea medie zilnică a acestor mărfuri = $\frac{365A + 52B + 4C + \text{etc.}}{365}$.

Să presupunem că în această masă de mărfuri, necesară pentru ziua medie, sînt cuprinse 6 ore de muncă socială; atunci în forța de muncă se materializează zilnic o jumătate de zi de muncă socială medie, sau, cu alte cuvinte, pentru producerea zilnică a forței de muncă este necesară o jumătate de zi de muncă. Această cantitate de muncă necesară pentru producerea zilnică a forței de muncă constituie valoarea ei pe o zi, sau valoarea forței de muncă reproduse zilnic. Dacă o jumătate de zi de muncă socială medie se exprimă într-o masă de aur de 3 șilingi sau într-un taler, atunci un taler este prețul care corespunde valorii pe o zi a forței de muncă. Dacă posesorul forței de muncă o oferă spre vînzare cu un taler pe zi, prețul ei de vînzare este egal cu valoarea ei, și această valoare o plătește, conform presupunerii noastre, posesorul de bani, dornic să-și transforme talerii în capital.

Limita inferioară sau limita minimă a valorii forței de muncă o constituie valoarea unei mase de mărfuri fără de care purtătorul forței de muncă, omul, nu-și poate reinnoi procesul de viață, adică valoarea mijloacelor de subzistență, fizicește indispensabile. Dacă prețul forței de muncă scade pînă la acest minim, el scade sub valoarea ei, căci în felul acesta ea nu se poate menține și nu se poate manifesta decât într-o formă redusă. Valoarea oricărei mărfi este însă determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea unei mărfi de calitate normală.

Ar fi sentimentalism ieftin a considera grosolană această determinare a valorii forței de muncă, determinare care derivă din însăși natura lucrurilor, și a te lamenta, așa cum face de pildă Rossi :

„A concepe capacitatea de muncă (puissance de travail) făcînd abstracție de mijloacele de subzistență ale muncii în decursul procesului de producție înseamnă a concepe o bîmeră (être de raison). Cine spune muncă, cine spune

capacitate de muncă spune în același timp muncitori și mijloace de subzistență, muncitori și salariu" 47).

Capacitatea de muncă nu înseamnă muncă, după cum capacitatea de a digera nu înseamnă digestie. Pentru ca acest din urmă proces să aibă loc, este nevoie, după cum se știe, de ceva mai mult decât de un stomac bun. Cine vorbește despre capacitate de muncă nu face abstracție de mijloacele de subzistență necesare pentru menținerea ei. Valoarea ei își găsește expresia în valoarea acestor mijloace de subzistență. Dacă nu e vîndută, ea nu aduce nici un folos muncitorului, care resimte, dimpotrivă, ca o necesitate naturală stringentă faptul că capacitatea sa de muncă a avut nevoie de o anumită cantitate de mijloace de subzistență pentru producerea ei și are mereu nevoie de alte asemenea cantități pentru reproducerea ei. El descoperă atunci împreună cu Sismondi că „capacitatea de muncă... nu este nimic dacă nu este vîndută" 48).

Particularitatea acestei mărfi specifice, a forței de muncă, se exprimă, între altele, în faptul că, prin încheierea contractului între cumpărător și vînzător, valoarea ei de întrebuințare nu trece efectiv în mîna cumpărătorului. Valoarea ei era determinată, ca și valoarea oricărei alte mărfi, înainte ca ea să fi intrat în circulație, căci o cantitate determinată de muncă socială a fost cheltuită pentru producerea forței de muncă, dar valoarea ei de întrebuințare constă abia în manifestarea ei ulterioară. Așadar, înstrăinarea forței și manifestarea ei reală, adică existența ei ca valoare de întrebuințare, nu coincid în timp. La mărfuri de felul acesta însă 49), la care înstrăinarea formală a valorii de întrebuințare prin vînzare și transferarea ei reală în mîinile cumpărătorului nu coincid în timp, banii cumpărătorului funcționează, în majoritatea cazurilor, ca mijloc de plată. În toate țările cu mod de producție capitalist, forța de muncă este plătită abia după ce a funcționat în cursul perioadei de timp stabilite prin contract, de pildă la sfîrșit de săptămînă. Pretutindeni muncitorul îi avansează deci capitalistului valoarea de întrebuințare a forței de muncă; el îl lasă pe cumpărător s-o consume înainte de a i se fi plătit prețul ei; pretutindeni muncitorul îl creditează deci pe capitalist. Că această creditare nu

47) Rossi, „Cours d'Écon. Polit.", Bruxelles 1843, p. 370, 371.

48) Sismondi, „Nouv. Princ. etc.", t. I, p. 113.

49) „Orice muncă este plătită după ce a fost terminată". („An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc.", p. 104.) „Creditul comercial a apărut în momentul în care muncitorul, primul făuritor al producției, a putut, datorită economiilor sale, să aștepte ca munca să-i fie plătită la sfîrșitul unei săptămîni sau a două săptămîni, la sfîrșitul unei luni sau al unui trimestru etc." (Ch. Ganilh, „Des Systèmes d'Écon. Polit.", 2ème édit., Paris 1821, t. II, p. 150.)

este o simplă iluzie ne-o dovedește nu numai pierderea eventuală a salariului creditat, în cazul cînd capitalistul dă faliment⁶⁰⁾, ci și o serie de alte consecințe cu efecte mai profunde⁶¹⁾. Totuși natura schimbului de mărfuri însuși nu este afectată cîtusi de puțin, indiferent dacă banii funcționează ca mijloc de cumpărare sau ca mijloc de plată. Prețul forței de muncă este stabilit prin contract, cu toate că este realizat abia ulterior, ca și chiria unei case. Forța de muncă este vîndută, cu toate că este plătită abia ulterior. Pen-

⁶⁰⁾ „Muncitorul dă cu împrumut forța sa productivă”, dar, adaugă Storch perfid: el „nu riscă nimic” altceva decît „să-și piardă salariul.. muncitorul nu transmite nimic material”. (Storch, „Cours d'Écon. Polit.,” Pétersbourg 1815, t. II, p. 36, 37.)

⁶¹⁾ Un exemplu: La Londra există două feluri de brutari, „full priced”, cei care vînd pîinea la valoarea ei integrală, și „undersellers”, cei care o vînd sub această valoare. Aceștia din urmă reprezintă peste $\frac{1}{4}$ din numărul total al brutarilor (p. XXXII din „raportul” comisariatului guvernamental H. S. Tremeneheere privind „Grievances complained of by the journeymen bakers etc.”, London 1862). Acești undersellers vînd, aproape fără excepție, o pîine care conține un amestec de alăun, săpun, potasă, var, ipsos de Derbyshire și alte asemenea ingrediente la fel de plăcute, de hrănitoare și de sănătoase. (Vezi Cartea Alabastră citată mai sus, raportul prezentat de „Committee of 1855 on the Adulteration of Bread”, precum și dr. Hassal, „Adulterations Detected”, 2nd. edit., London 1861.) În fața Comisiei instituite în 1855, sir John Gordon a declarat că „din cauza acestor falsificări, omul sărac, care trăiește din 2 pfunzi de pîine pe zi, nu are de fapt nici măcar un sfert de substanțe nutritive, ca să nu mai vorbim de efectele dăunătoare ale acestor ingrediente asupra sănătății sale”. Faptul că „o parte foarte însemnată a clasei muncitoare”, deși știe de aceste falsificări, cumpără totuși alăun, ipsos etc. (l. c., p. XLVIII) Tremeneheere îl explică prin aceea că muncitorii „sînt nevoiți să ia pîinea pe care o găsesc la brutar sau la chandler's shop*”. Fiind plătiți abia la sfîrșitul săptămîinii de lucru, ei nu sînt în stare „să plătească pîinea consumată de familiile lor în cursul săptămîinii, decît tot la sfîrșitul săptămîinii”; și, adaugă Tremeneheere referindu-se la depozițiile martorilor: „Se știe că pîinea fabricată cu aceste amestecuri se face special pentru acest soi de clienți”. („It is notorious that bread composed of those mixtures, is made expressly for sale in this manner.”) „În multe districte agricole din Anglia” (dar mai ales în Scoția), „salariul se plătește la două săptămîni sau chiar la o lună. Din cauza acestor termene lungi de plată, muncitorul agricol trebuie să-și cumpere mărfurile pe credit... El trebuie să plătească prețuri mai mari și este legat de fapt de prăvălia care îi dă cu împrumut. Așa, de pildă, la Horningsham, în Wiltshire, unde salariul se plătește lunar, el trebuie să cumpere aceeași făină care în altă parte costă 1 șiling și 10 pence stona cu 2 șilingi și 4 pence stona”. („Sixth Report” on „Public Health” by „The Medical Officer of the Privy Council etc.”, 1864, p. 264.) „Muncitorii manuali de la imprimăriile de stambă din Paisley și Kilmarnock” (vestul Scoției) „au obținut în 1853, în urma unei greve, reducerea termenului de plată de la o lună la 14 zile”. („Reports of the Inspectors of Factories for 31st. Oct. 1853”, p. 34.) Ca o altă formă abilă de a folosi creditul pe care muncitorul îl acordă capitalistului poate fi considerată metoda, folosită de mulți proprietari de mine de cărbuni din Anglia, potrivit căreia muncitorul

tru înțelegerea clară a acestei relații este însă bine să presupunem deocamdată că posesorul forței de muncă primește concomitent cu vânzarea forței de muncă prețul stipulat prin contract.

Cunoaștem acum modul de determinare a valorii care i se plătește posesorului acestei mărți specifice, forța de muncă, de către posesorul de bani. Valoarea de întrebuințare pe care acesta din urmă o primește în schimb apare abia în întrebuințarea ei efectivă, în procesul de consum al forței de muncă. Toate lucrurile necesare acestui proces, ca materii prime etc., posesorul de bani le cumpără pe piața de mărfuri și le plătește la prețul lor integral. Procesul de consum al forței de muncă este, totodată, procesul de producție a mărfii și a plusvalorii. Consumul forței de muncă, asemenea consumului oricărei alte mărfi, are loc în afara pieței, adică în afara sferei circulației. Dar să părăsim această sferă zgomoasă, în care totul se petrece la suprafață și sub ochii tuturor, și, împreună cu posesorul de bani și cu posesorul forței de muncă, să pășim în lăcașul tainic al producției, la intrarea căruia stă scris: *No admittance except on business* *. Aici vom vedea nu numai cum produce capitalul, ci și cum este produs capitalul. Misterul obținerii plusvalorii trebuie în sfârșit să ni se dezvăluie.

Sfera circulației sau a schimbului de mărfuri, în cadrul căreia se efectuează cumpărarea și vânzarea forței de muncă, este de fapt un adevărat paradis al drepturilor înăscute ale omului. Aici domnește în mod exclusiv libertatea, egalitatea, proprietatea și Bentham. Libertate! Căci cumpărătorul și vânzătorul unei mărfi, de pildă ai forței de muncă, nu sînt supuși decît voinței lor libere. Ei încheie contractul ca persoane libere, cu drepturi egale. Contractul este rezultatul final, în care voințele lor își găsesc o expresie juridică comună. Egalitate! Căci ei se raportează unul la altul ca posesori de marfă și schimbă echivalent contra echivalent. Proprietate! Căci fiecare dispune numai de ceea ce este al lui. Bentham! Căci fiecare din ei se gîndește numai la sine însuși. Singura forță care îi unește este goana după avantaje personale, rapacitatea,

este plătit abia la sfîrșitul lunii, primind între timp avansuri din partea capitalistului, deseori în mărfuri pe care trebuie să le plătească la prețuri mai ridicate decît cele de pe piață (trucksystem). „Printre proprietarii de mine de cărbune este larg răspîndit obiceiul de a plăti o dată pe lună și de a acorda între timp avansuri muncitorilor la sfîrșitul fiecărei săptămîni. Aceste avansuri se dau în prăvălie” (anume în tommy-shop, adică în prăvălia care aparține chiar proprietarului). „Într-un colț al prăvăliei muncitorul primește avansul, iar în celălalt îl cheltuiește”. (Children's Employment Commission, III. Report, Lond. 1864, p. 38, n. 192.)

* — Intrarea particularilor strict opriță. — Nota trad.

interesul personal. Dar tocmai pentru că fiecare se gîndește numai la sine și niciodată la altul, în virtutea unei armonii prestabilite a lucrurilor sau sub auspiciile unei providențe ingenioase, ei fac numai ceea ce e în avantajul lor reciproc, în folosul lor comun, în interesul lor general.

Acum, cînd părăsim sfera circulației simple, adică a schimbului de mărfuri, din care adeptul vulgaris al liberului schimb soarbe concepțiile, noțiunile și etalonul tuturor raționamentelor asupra societății în care domnesc capitalul și munca salariată, observăm că fizionomia acestor *dramatis personae* ale noastre se schimbă intrucîtva. Fostul posesor de bani pășește înainte în calitate de capitalist, iar posesorul forței de muncă îl urmează în calitate de muncitor al său; primul zîmbește semnificativ și este foarte aferat; celălalt înaintează timid, în silă, ca omul care și-a dus la tîrg propria sa piele și care nu mai are de așteptat altceva decît un singur lucru — ca această piele să-i fie tăbăcită.

Secțiunea a treia

PRODUCȚIA PLUSVALORII ABSOLUTE

Capitolul cinci

Procesul muncii și procesul de valorificare

1. *Procesul muncii*

Întrebuințarea forței de muncă este însăși munca. Cel care cumpără forța de muncă o consumă punându-l pe vânzătorul ei să muncească. Acesta din urmă devine astfel actul * forță de muncă în acțiune. El devine muncitor, calitate pe care înainte o avea doar potențial **. Pentru a-și exprima munca în mărfuri, el trebuie să o exprime înainte de toate în valori de întrebuințare, în lucruri care servesc la satisfacerea unor trebuințe oarecare. Capitalistul îl pune, așadar, pe muncitor să confecționeze o valoare de întrebuințare anumită, un articol determinat. Producția de valori de întrebuințare, sau bunuri, nu-și schimbă natura generală prin faptul că ea se efectuează pentru capitalist și sub controlul capitalismului. Procesul de muncă trebuie deci privit mai întâi independent de orice formă socială determinată.

Munca este în primul rând un proces între om și natură, un proces în care omul mijlocește, reglementează și controlează prin propria sa activitate schimbul de substanțe dintre el și natură. El însuși se opune naturii ca una din propriile ei forțe. Forțele naturale care aparțin trupului său, brațele și picioarele, capul și mâinile, el le pune în mișcare pentru a lua în stăpânire într-o formă utilă propriei sale vieți substanțele din natură. Acționând astfel asupra naturii exterioare și transformând-o, el transformă totodată propria sa natură. El dezvoltă forțele ei latente și își subordonează jocul forțelor ei. Noi nu ne vom ocupa aici de primele forme, animalice, instinctive, ale muncii. Un foarte lung interval de timp desparte stadiul în care munca omenească nu se lepădase încă de forma ei instinctivă, primară, de stadiul în care muncitorul apare pe piața de mărfuri ca vânzător al propriei sale forțe de muncă. Noi presupunem munca într-o formă proprie exclusiv

* — în fapt. — *Nota trad.*
** — potențial. — *Nota trad.*

omului. Păianjenul efectuează operații asemănătoare celor ale țesătorului, iar albinda face de rușine, prin construcția celulelor ei de ceară, pe mulți arhitecți. Ceea ce deosebește însă de la început pe arhitectul cel mai prost de albinda cea mai perfectă este faptul că el construiește celula în cap înainte de a o construi din ceară. La sfârșitul procesului de muncă apare un rezultat care încă la începutul acestui proces exista ideal în imaginația muncitorului. Omul nu se limitează la a modifica forma elementului din natură, ci el își realizează totodată scopul său pe care îl cunoaște, care determină logic modul și caracterul activității lui și căruia el trebuie să-i subordoneze voința sa. Iar această subordonare nu este un act izolat. În afară de efortul organelor care efectuează munca, se cere pentru toată durata muncii o voință îndreptată spre un scop bine determinat — voință care se manifestă sub forma atenției — și anume cu atât mai mult cu cât munca îl captivează mai puțin pe muncitor prin conținutul ei propriu și prin modul în care ea se efectuează, deci cu cât ea îi oferă mai puțină satisfacție ca joc al propriilor sale forțe fizice și intelectuale.

Elementele simple ale procesului muncii sînt activitatea îndreptată spre un scop sau munca însăși, obiectul muncii și mijloacele ei.

Pămîntul (în care, din punct de vedere economic, este inclusă și apa), care asigură inițial omului provizii, mijloace de subsistență de-a gata ¹⁾, există, fără contribuția omului, ca obiect general al muncii omenești. Toate lucrurile pe care munca nu face decât să le rupă de legătura lor directă cu pămîntul sînt obiecte ale muncii date de natură. De pildă, pește este prins și scos din elementul în care trăiește, apa; lemnul este tăiat din pădurea seculară, minerele este extras din adîncurile pămîntului. Dar dacă obiectul muncii a fost filtrat, ca să spunem așa, prin muncă anterioară, îl numim materie primă. De pildă, minereul extras și apoi spălat. Orice materie primă este obiect al muncii, dar nu orice obiect al muncii este materie primă. Numai după ce a suferit o schimbare prin intermediul muncii, obiectul muncii devine materie primă.

Mijlocul de muncă este un lucru sau un complex de lucruri pe care muncitorul le intercalează între el și obiectul muncii și cu ajutorul căruia el transmite asupra acestui obiect activitatea exercitată. El se folosește de însușirile mecanice, fizice și chimice

¹⁾ „Produsele naturale ale pămîntului, care există în cantități reduse și cu totul independent de om, par să fie date de natură așa cum i se dă unui tînăr o sumă mică de bani, cu scopul de a se lansa în afaceri și de a face avere. (James Stewart, „Principles of Polit. Econ.“, edit. Dublin 1770, v. I, p. 116.)

ale lucrurilor pentru a le face să acționeze ca mijloace ale puterii sale asupra altor lucruri, potrivit scopului urmărit de el²⁾). Dacă facem abstracție de apropierea mijloacelor de subzistență ce se găsesc gata în natură, de pildă a fructelor, în care caz propriile organe ale muncitorului servesc ca mijloace de muncă, ceea ce muncitorul își însușește direct nu este obiectul muncii, ci mijlocul de muncă. În felul acesta, elementul natural devine un organ al activității lui, organ pe care el îl adaugă propriilor sale organe, prelungindu-și, în pofida bibliei, trupul său natural. Pământul este prima sa magazie de provizii și totodată primul său arsenal al mijloacelor de muncă. El îi furnizează, de pildă, piatra, pe care o aruncă, cu care freacă, strivește, taie etc. Pământul însuși este un mijloc de muncă; dar pentru a putea servi ca mijloc de muncă în agricultură, presupune, la rândul lui, o serie întreagă de alte mijloace de muncă și o dezvoltare relativ înaltă a forței de muncă³⁾. În general, în momentul în care a atins un oarecare grad de dezvoltare, procesul muncii are nevoie de mijloace de muncă prelucrate. În peșterile străvechi locuite de oameni găsim unelte și arme de piatră. Alături de piatră, lemnul, oasele și scoicile prelucrate, la începutul istoriei omenirii rolul principal ca mijloc de muncă îl joacă animalul domesticat, adică animalul transformat datorită muncii⁴⁾. Întrebuințarea și crearea mijloacelor de muncă, deși există în germene și la unele specii de animale, caracterizează procesul de muncă specific omenesc și de aceea Franklin îl definește pe om ca «a toolmaking animal», un animal care face unelte. Aceeași importanță pe care o au fosilele pentru cunoașterea speciilor de animale dispărute o au resturile de mijloace de muncă pentru studierea formațiunilor social-economice dispărute. Epocile economice se deosebesc nu prin ceea ce se produce, ci prin modul cum se produce, cu ce mijloace de muncă⁵⁾.

²⁾ „Rațiunea este tot atât de vicleană pe cât e de puternică. Viclenia ei constă în genere în activitatea mijlocitoare care — în timp ce lasă obiectele să acționeze potrivit naturii lor proprii unele asupra altora și să se uzeze unul pe celălalt, fără ca ea să se amestece în mod nemijlocit în acest proces — își înfăptuiește totuși numai scopul ei”. (Hegel, „Enzyklopädie”, partea întâi, „Die Logik”, Berlin 1840, p. 382.)

³⁾ În lucrarea, de altfel lamentabilă: „Théorie de l'Écon. Polit.”, Paris 1815, Ganilh enumeră în mod just, polemizând cu fiziocrații, numeroasele procese de muncă care constituie premisa agriculturii propriu-zise.

⁴⁾ În „Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses” (1766), Turgot scoate bine în evidență importanța pe care o are animalul domesticat pentru începuturile agriculturii.

⁵⁾ Dintre toate mărfurile, mărfurile de lux propriu-zise prezintă cea mai mică importanță la compararea tehnologică a diferitelor epoci de producție.

Mijloacele de muncă indică nu numai gradul de dezvoltare a forței de muncă omenești, ci și relațiile sociale în cadrul cărora se desfășoară munca. Dintre mijloacele de muncă înseși, mijloacele de muncă mecanice, a căror totalitate poate fi denumită sistemul osos și muscular al producției, prezintă mult mai multe elemente caracteristice specifice unei epoci determinate de producție socială, decât mijloacele de muncă ce servesc doar ca recipiente pentru obiectul muncii și a căror totalitate poate fi numită în mod cu totul general sistemul vascular al producției, ca, de pildă, țevi, butoaie, coșuri, vase etc. Numai în industria chimică ele au un rol important ^{5a)}.

În afară de lucrurile prin intermediul cărora munca acționează asupra obiectului ei și care servesc deci într-un fel sau altul ca transmițător al activității, într-un sens mai larg, procesul muncii numără printre mijloacele sale toate condițiile materiale care sînt în general necesare pentru ca procesul să aibă loc. Ele nu intră direct în acest proces, dar fără ele procesul nu se poate desfășura sau se poate desfășura doar defectuos. Un asemenea mijloc de muncă general este pămîntul, căci el îi dă muncitorului locus standi *, și procesului său cîmpul de acțiune (field of employment). Alte asemenea mijloace de muncă, obținute însă prin intermediul muncii, sînt, de pildă, clădirile fabricilor, canalele, drumurile etc.

Așadar, în procesul muncii, activitatea omului efectuează, cu ajutorul mijlocului de muncă, o modificare voită a obiectului muncii. Procesul dispăre în produs. Produsul său este o valoare de întrebuințare, o substanță din natură adaptată, prin schimbarea formei, trebuințelor omului. Munca s-a combinat cu obiectul ei. Munca s-a obiectualizat în obiect, iar obiectul a fost prelucrat. Ceea ce a apărut de partea muncitorului sub forma mișcării [Unruhe] apare acum de partea produsului ca o însușire nemișcată [ruhende Eigenschaft], sub forma existenței. Muncitorul a tors, iar produsul este firul tors.

Dacă privim întregul proces din punctul de vedere al rezultatului său, al produsului, ambele elemente, adică mijlocul de

^{5a)} Notă la ediția a 2-a. Oricît de puțin cunoaște istoriografia de pînă acum evoluția producției materiale, deci baza oricărei vieți sociale și, prin urmare, a oricărei istorii adevărate, dar cel puțin epoca preistorică a fost împărțită, pe baza cercetărilor în domeniul științelor naturii, și nu pe baza unor cercetări așa-zise istorice, în epoca de piatră, de bronz și de fier, după materialul din care erau făcute uneltele și armele.

* — locul pe care stă. — *Nota trad*

muncă și obiectul muncii, apar ca mijloace de producție⁶⁾, iar munca însăși ca muncă productivă⁷⁾.

Dacă o valoare de întrebuințare iese din procesul muncii sub formă de produs, alte valori de întrebuințare, produse ale unor procese de muncă anterioare, intră în acest proces ca mijloace de producție. Aceeași valoare de întrebuințare care formează produsul unei munci constituie mijlocul de producție al altei munci. Produsele sînt deci nu numai rezultatul, ci, totodată, o condiție a procesului de muncă.

Cu excepția industriei extractive, care-și găsește obiectul muncii în natură, cum e cazul cu industria minieră, vînătoarea, pescuitul etc. (agricultura numai în măsura în care se desțelenesc pămînturi virgine), toate ramurile industriei prelucrează un obiect care e materie primă, adică un obiect al muncii trecut prin filtrul muncii, care este deci el însuși un produs al muncii. Așa sînt, de pildă, semințele în agricultură. Animalele și plantele, care de obicei sînt considerate produse ale naturii, nu sînt numai produse ale muncii depuse poate cu un an în urmă, ci, în formele lor actuale, produse ale unei transformări efectuate timp de multe generații, sub controlul omului și prin intermediul muncii omenești. În ceea ce privește însă mijloacele de muncă propriu-zise, ele vădesc, în marea lor majoritate, chiar privity superficial, urme ale unei munci trecute.

Materia primă poate să constituie substanța principală a unui produs, sau să participe la formarea lui numai ca material auxiliar. Materialul auxiliar este consumat de către mijlocul de muncă, de pildă cărbunele de către mașina cu abur, uleiul de către roată, finul de către calul de tracțiune; sau este adăugat materiei prime, pentru a produce o transformare materială a acesteia — astfel clorul se adaugă pinzei nealbite, cărbunele se adaugă fierului, materia colorantă lînii; sau ajută la efectuarea muncii însăși, cum e cazul cu materialele folosite la luminatul și încălzitul localului în care se desfășoară munca. Deosebirea dintre materialul principal și cel auxiliar dispare în industria chimică propriu-zisă, întrucît nici una din materiile prime întrebuințate nu reapare ca substanță a produsului⁸⁾.

⁶⁾ Pare paradoxal să spui, de pildă, că peștele care n-a fost încă prins este mijloc de producție pentru pescuit. Dar pînă în prezent nu s-a descoperit arta de a prinde peștele în ape în care nu există.

⁷⁾ Această definiție a muncii productive, așa cum rezultă ea din punctul de vedere al procesului de muncă simplu, este cu totul insuficientă pentru procesul de producție capitalist.

⁸⁾ Storch deosebește materia primă propriu-zisă, pe care o numește „matière”, de materialele auxiliare, pe care le numește „matériaux”⁶⁶; Cherbuliez deosebește materialele auxiliare „matières instrumentales”⁶⁶.

Intrucît fiecare lucru posedă însușiri multiple, și poate fi deci utilizat în diferite scopuri, unul și același produs poate servi drept materie primă în procese de muncă foarte diferite. De pildă, cerealele sînt materie primă pentru morar, pentru fabricantul de amidon, pentru distilator, pentru crescătorul de animale etc. Sub formă de semințe, ele devin materie primă pentru propria lor producție. Exact la fel cărbunele iese din industria minieră ca produs și intră în ea ca mijloc de producție.

Același produs poate servi în același proces al muncii atît ca mijloc de muncă, cît și ca materie primă. La îngrășatul vitelor, de pildă, vitele, materia primă prelucrată, sînt în același timp un mijloc pentru obținerea îngrășămintelor.

Un produs care există într-o formă finită, într-o formă în care poate fi consumat, poate deveni, la rîndul său, materie primă pentru un alt produs; astfel strugurii devin materie primă pentru vin. Există și munci ale căror produse pot fi folosite numai ca materie primă. O materie primă care se găsește în această stare se numește semifabricat și ar putea fi numită mai bine produs intermediar, ca, de pildă, bumbacul, ața, firele etc. Deși a ajuns în faza de produs, materia primă inițială mai poate trece printr-o serie întreagă de procese diferite, în care funcționează de repetate ori într-o formă mereu nouă ca materie primă, pînă la ultimul proces de muncă, din care iese fie ca mijloc de subzistență finit, fie ca mijloc de muncă finit.

Așadar, faptul că o valoare de întrebuințare apare sub formă de materie primă, de mijloc de muncă sau de produs depinde întru totul de funcția sa determinată în procesul muncii, de locul pe care-l ocupă în acest proces; dacă acest loc se schimbă, se schimbă și determinările ei.

Intrînd sub formă de mijloace de producție în noi procese de muncă, produsele pierd caracterul de produse. Ele funcționează aici doar ca factori materiali ai muncii vii. Pentru torcător fusul este numai un mijloc cu ajutorul căruia toarce, iar inul un obiect pe care îl toarce. Firește că nu se poate toarce fără materialul de tors și fără fus. Existența acestor produse* este deci presupusă atunci cînd începe torsul. Dar pentru acest proces ea atare este tot atît de indiferent faptul că inul și fusul sînt produse ale unei munci trecute, pe cît este de indiferent în actul de nutriție faptul că piinea este produsul muncii trecute a țaranului, morarului, brutarului etc. Dimpotrivă. În decursul procesului muncii, mijloacele de producție manifestă caracterul lor de produse ale unei munci

* În ediția a 4-a germană: acestui produs. — Nota red.

trecute numai prin defectele lor. Un cuțit care nu taie, firul care se rupe mereu etc. evocă imaginea vie a tociarului A și a torcătorului de fire B. În produsul reușit dispar urmele muncii trecute datorită căreia el a căpătat însușiri de întrebuințare.

O mașină care nu servește în procesul muncii este inutilă. În afară de aceasta, ea este victima acțiunii distructive a schimbului natural de substanțe. Fierul ruginește, lemnul putrezește. Firul care nu este țesut sau tricotat se strică. Munca vie trebuie să pună stăpânire pe aceste lucruri, să le trezească din morți și să le transforme din valori de întrebuințare doar latente în valori de întrebuințare reale și active. Prinse în focul muncii, contopindu-se cu ea, căpătând în cursul procesului funcții corespunzătoare conținutului și menirii lor, ele sînt de asemenea consumate, dar cu un scop determinat, ca elemente care creează noi valori de întrebuințare, noi produse, capabile să intre sub formă de mijloace de subzistență în consumul individual sau sub formă de mijloace de producție într-un nou proces de muncă.

Așadar, dacă produsele existente nu sînt numai rezultate ale procesului muncii, ci și condițiile lui, pe de altă parte, intrarea lor în procesul muncii, deci contactul lor cu munca vie, constituie singurul mijloc de a conserva și de a realiza ca valori de întrebuințare aceste produse ale muncii trecute.

Munca folosește elementele sale materiale, obiectul ei și mijloacele ei, le devorează, fiind astfel un proces de consum. Acest consum productiv se deosebește de consumul individual prin faptul că acesta din urmă consumă produsele ca mijloace de subzistență ale individului viu, pe cînd primul le consumă ca mijloace de subzistență ale muncii, adică ale forței de muncă în acțiune a individului. Produsul consumului individual este deci consumatorul însuși; rezultatul consumului productiv este un produs distinct de consumator.

În măsura în care mijlocul de muncă și obiectul muncii sînt ele înseși produse, munca consumă produse pentru a crea produse, sau folosește produse ca mijloace de producție a altor produse. Dar așa cum inițial procesul de muncă se desfășoară numai între om și pămînt, care există fără intervenția lui, tot așa și acum la procesul muncii participă mijloace de producție date de natură, care nu reprezintă o îmbinare a substanței dată de natură cu munca omenească.

Procesul muncii, așa cum l-am înfățișat în momentele sale simple și abstracte, este o activitate care urmărește crearea unor valori de întrebuințare, apropierea substanțelor date de natură pentru trebuințele omenești, o condiție generală a schimbului de

substanțe între om și natură, condiția naturală eternă a vieții ome-nești, și, ca atare, el este independent de orice formă a acestei vieți, fiind, dimpotrivă, comun tuturor formelor ei sociale. De aceea nu a fost necesar să-l înfățișăm pe muncitor în raport cu alți muncitori. Omul și munca sa de o parte, natura și substanțele ei de cealaltă parte erau suficiente. Așa cum după gustul pe care îl are griul nu se poate ști cine l-a semănat, tot astfel procesul muncii nu lasă să se vadă în ce condiții se desfășoară el: sub biciul necruțător al supraveghetorului de sclavi sau sub privirile neli-niștite ale capitalistului, dacă oel ce-l efectuează este Cincinatus, care își ară cele câteva jugera* ale sale, sau sălbaticul care do-boară fiara cu o piatră⁹⁾.

Să ne întoarcem la capitalistul nostru în spe. L-am părăsit după ce el cumpărase pe piața de mărfuri toți factorii necesari unui proces de muncă, factorii materiali, adică mijloacele de producție, factorul personal, adică forța de muncă. Cu ochi de cunoscător, el a ales pentru afacerea sa specială, filatură, fabrică de cizme etc., mijloacele de producție și forța de muncă. Capitalistul nostru începe deci să consume marfa cumpărată de el, forța de muncă, adică îl pune pe purtătorul forței de muncă, pe muncitor, să consume, prin munca sa, mijloacele de producție. Caracterul general al procesului de muncă nu se schimbă, firește, prin faptul că muncitorul muncește pentru capitalist și nu pentru sine însuși. Dar nici modul special în care se confecționează cizmele sau în care se toaroe firul nu se poate modifica dintr-o dată prin intervenția capitalistului. Acesta începe prin a lua forța de muncă așa cum o găsește pe piață, deci și munca ei așa cum s-a ivit într-o perioadă în care capitaliștii nu existau încă. Transformarea modului de producție însuși prin subordonarea muncii față de capital nu poate avea loc decît mai tîrziu și urmează deci să o analizăm mai tîrziu.

Procesul de muncă, așa cum se desfășoară el ca un proces de consum al forței de muncă de către capitalist, prezintă două fenomene specifice.

⁹⁾ Probabil că pe această bază extrem de logică colonelul Torrens a ajuns să descopere în piatra omului sălbatic... originea capitalului. „În prima piatră pe care sălbaticul o aruncă asupra fiarei pe care o urmărește, în primul băț pe care îl apucă pentru a lua fructul la care nu poate ajunge cu mîna, vedem apropierea unui obiect cu scopul de a obține un altul și descoperim astfel... originea capitalului”. (R. Torrens, „An Essay on the Production of Wealth etc.”, p. 70, 71.) Existența acestui prim băț [Stock] ne explică probabil de ce în englezește stock este sinonim cu capital.

Muncitorul lucrează sub controlul capitalistului, căruia îi aparține munca lui. Capitalistul veghează ca munca să decurgă normal și ca mijloacele de producție să fie întrebuințate rațional, adică să nu se facă risipă de materii prime, iar instrumentul de muncă să fie cruțat, adică să nu fie distrus decît în măsura în care o necesită utilizarea sa în muncă.

În al doilea rînd însă: produsul este proprietatea capitalistului, nu a producătorului direct, a muncitorului. Capitalistul plătește, de pildă, valoarea pe o zi a forței de muncă. Întrebuințarea ei îi aparține deci pentru o zi, așa cum îi aparține întrebuințarea oricărei alte mărfi, ca, de pildă, a unui cal pe care l-ar fi închiriat pentru o zi. Cumpărătorului mărfii îi aparține întrebuințarea mărfii, iar posesorul forței de muncă, dîndu-și munca, nu dă de fapt decît valoarea de întrebuințare vindută de el. Din momentul în care el a intrat în atelierul capitalistului, valoarea de întrebuințare a forței sale de muncă, deci întrebuințarea ei, munca, îi aparține capitalistului. Cumpărînd forța de muncă, capitalistul a încorporat munca însăși, ca ferment viu, elementelor constitutive moarte ale produsului, care îi aparțin tot lui. Din punctul lui de vedere, procesul de muncă nu este decît consumarea mărfii cumpărate de el, a forței de muncă, pe care însă el nu o poate consuma decît adăugîndu-i mijloace de producție. Procesul muncii este un proces între lucruri pe care capitalistul le-a cumpărat, între lucruri care îi aparțin. Produsul acestui proces îi aparține deci exact așa cum îi aparține produsul procesului de fermentație din pivnița lui de vinuri ¹⁰⁾.

¹⁰⁾ „Produsele sînt apropiate înainte de a fi transformate în capital; această transformare nu le scapă de apropiere”. (Cherbuliez, „Richesse ou Pauvreté”, édit. Paris 1841, p. 54.) „Vinzîndu-și munca în schimbul unei anumite cantități de mijloace de subzistență (approvisionnement), proletarul renunță complet la orice parte din produs. Aproprierea produselor rămîne aceeași ca și înainte; ea nu se schimbă întru nimic prin convenția amintită. Produsul aparține exclusiv capitalistului, care a furnizat materiile prime și mijloacele de subzistență. Aceasta este o consecință obligatorie a legii aproprierii, al cărei principiu fundamental era, dimpotrivă, dreptul de proprietate exclusiv al fiecărui muncitor asupra produsului său”. (Ibid., p. 58.) James Mill, „Elements of Pol. Econ. etc.”, p. 70, 71: „Cînd muncitorii lucrează în schimbul unui salariu, capitalistul este proprietar nu numai al capitalului” (aici în sens de mijloace de producție), „ci și al muncii (of the labour also). Dacă ceea ce se plătește ca salariu se înglobează, așa cum se obișnuiește, în noțiunea de capital, este absurd ca munca să fie considerată separat de capital. Cuvîntul capital în acest sens le cuprinde pe amîndouă, capitalul și munca”.

2. Procesul de valorificare

Produsul — proprietatea capitalistului — este o valoare de întrebuințare, fire, cizme etc. Dar cu toate că cizmele, de pildă, constituie întrucîtva baza progresului social, iar capitalistul nostru este un partizan hotărît al progresului, el nu fabrică cizmele pur și simplu pentru a le fabrica. În general, în producția de mărfuri valoarea de întrebuințare nu este un lucru qu'on aime pour lui-même*. În general, aici valorile de întrebuințare sînt produse numai pentru că, și în măsura în care ele constituie substratul material, purtătorul valorii de schimb. Iar capitalistul nostru urmărește două lucruri. În primul rînd, el vrea să producă o valoare de întrebuințare care să aibă o valoare de schimb, adică un anumit articol destinat vînzării, o marfă. Iar în al doilea rînd, el vrea să producă o marfă a cărei valoare să fie mai mare decît suma valorilor mărfurilor necesare pentru producerea ei, adică mai mare decît suma valorilor mijloacelor de producție și a forței de muncă pentru care el a avansat banii pe piața de mărfuri. El nu vrea să producă numai valoare de întrebuințare, ci marfă, nu numai valoare de întrebuințare, ci valoare, și nu numai valoare, ci și plusvaloare.

Într-adevăr, întrucît aici este vorba de producție de mărfuri, pînă acum am analizat, evident, numai un aspect al procesului. Așa cum marfa însăși este unitatea dintre valoarea de întrebuințare și valoare, tot astfel procesul ei de producție trebuie să fie unitatea dintre procesul de muncă și procesul de formare a valorii.

Să analizăm acum procesul de producție și ca proces de formare a valorii.

Știm că valoarea oricărei mărfi este determinată de cantitatea de muncă materializată în valoarea ei de întrebuințare, de timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei. Acest lucru este valabil și pentru produsul pe care l-a obținut capitalistul nostru ca rezultat al procesului de muncă. Trebuie deci calculată în primul rînd munca materializată în acest produs.

Să luăm, de pildă, firele.

Pentru fabricarea firelor a fost nevoie în primul rînd de materii prime, de pildă de 10 pfunzi de bumbac. Nu este necesar să cercetăm care este valoarea bumbacului, deoarece capitalistul l-a cumpărat pe piață la valoarea lui, de pildă cu 10 șilingi. În prețul bumbacului, munca necesară pentru producerea lui, este

* — pe care-l iubești de dragul lui. — *Nota trad.*

exprimată ca muncă socială generală. Presupunem apoi că masa de fusuri consumată la prelucrarea bumbacului — iar pentru noi ele reprezintă toate mijloacele de muncă întrebuințate — are o valoare de 2 șilingi. Dacă o cantitate de aur de 12 șilingi este produsul a 24 de ore de muncă, sau a două zile de muncă, rezultă în primul rînd că în fire sînt materializate două zile de muncă.

Faptul că bumbacul și-a schimbat forma și că masa de fusuri consumată a dispărut complet nu trebuie să ne deruteze. Dacă valoarea a 40 de pfunzi de fire = valoarea a 40 de pfunzi de bumbac + valoarea unui fus întreg, adică dacă este nevoie de același timp de muncă pentru a produce ambii termeni ai acestei ecuații, potrivit legii generale a valorii, 10 pfunzi de fire, de pildă, reprezintă echivalentul a 10 pfunzi de bumbac + $\frac{1}{4}$ de fus. În acest caz, același timp de muncă se exprimă o dată în valoarea de întrebuințare fire, iar altă dată în valorile de întrebuințare bumbac și fus. Valorii îi este indiferent dacă apare în fire, în fus sau în bumbac. Faptul că fusul și bumbacul, în loc să stea liniștite unul lângă altul, intră, în procesul filatului, într-o combinație care schimbă formele lor de întrebuințare, transformîndu-le în fire, nu afectează valoarea lor, așa cum această valoare nu ar fi afectată dacă, printr-un simplu schimb, ele ar fi fost înlocuite printr-o cantitate echivalentă de fire.

Timpul de muncă necesar pentru producerea bumbacului este o parte din timpul de muncă necesar pentru producerea firelor a căror materie primă o constituie bumbacul, și este deci cuprins în fire. La fel stau lucrurile și cu timpul de muncă necesar pentru producerea masei de fusuri, fără a căror uzare, sau consumare bumbacul nu poate fi filat ¹¹⁾.

Așadar, în măsura în care se are în vedere valoarea firelor, adică timpul de muncă necesar pentru producerea lor, diferitele procese de muncă speciale, separate în timp și în spațiu, care trebuie efectuate pentru a se produce bumbacul și fusurile consumate și în sfîrșit pentru a se face, din bumbac și fusuri, fire, pot fi considerate ca faze succesive ale unuia și aceluiași proces de muncă. Toată munca pe care o conțin firele este muncă trecută. Faptul că timpul de muncă necesar pentru producerea elementelor lor constitutive a trecut, este la mai mult ca perfect, iar munca folosită direct pentru procesul final, pentru filat, este mai aproape de prezent, adică la perfect, este cu totul lipsit de împor-

¹¹⁾ „Nu numai munca întrebuințată direct la producerea mărfurilor influențează valoarea acestora, ci și munca întrebuințată la producerea de unelte, instrumente și clădiri necesare pentru desfășurarea muncii”. (Ricardo, l.c., p. 16.)

tanță. Dacă pentru construirea unei case este necesară o anumită cantitate de muncă, de pildă 30 de zile de muncă, cantitatea totală a timpului de muncă întruchipat în această casă nu se schimbă de loc prin faptul că a 30-a zi a intrat în producție cu 29 de zile mai târziu decât prima zi. De aceea timpul de muncă cuprins în materialul de muncă și în mijlocul de muncă poate fi considerat ca și cum ar fi fost cheltuit într-o fază anterioară a procesului filatului, înaintea muncii adăugate la sfârșit sub forma filatului.

Valorile mijloacelor de producție, valoarea bumbacului și aceea a fusului, exprimate în prețul de 12 șilingi, constituie deci elemente componente ale valorii firelor, adică ale valorii produsului.

Pentru aceasta trebuie însă îndeplinite două condiții. În primul rând, bumbacul și fusul trebuie să fi servit într-adevăr la producerea unei valori de întrebuințare. În cazul nostru, ele trebuie să fi devenit fire. Valorii îi este indiferent care valoare de întrebuințare este purtătoarea ei, dar purtătoarea ei trebuie să fie o valoare de întrebuințare. În al doilea rând, se presupune că nu a fost folosit decât timpul de muncă necesar în condițiile sociale de producție date. Prin urmare, dacă pentru a se făla un pfund de fire ar fi fost nevoie numai de 1 pfund de bumbac, pentru obținerea unui pfund de fire ar fi trebuit să se consume numai 1 pfund de bumbac. La fel stau lucrurile și cu fusurile. Dacă capitalistul ar avea fantezia să folosească fusuri de aur în locul fusurilor de fier, valoarea firelor nu ar fi determinată totuși decât de munca socialmente necesară, adică de timpul de muncă necesar pentru producerea fusurilor de fier.

Acum știm care este partea din valoarea firelor pe care o constituie mijloacele de producție, bumbacul și fusul. Ea este egală cu 12 șilingi, sau cu materializarea a două zile de muncă. Prin urmare acum este vorba de acea parte a valorii pe care munca filatorului o adaugă bumbacului.

Trebuie să examinăm acum această muncă dintr-un punct de vedere cu totul diferit de cel pe care ne-am situat la examinarea procesului de muncă. Acolo era vorba de o activitate eficientă îndreptată spre un scop anumit, transformarea bumbacului în fire. Cu cât munca este mai adecvată scopului, cu atât firele vor fi mai bune, presupunând că celelalte condiții rămân neschimbate. Munca filatorului era specific diferită de alte munci productive, iar deosebirea se manifesta, atât din punct de vedere subiectiv cât și din punct de vedere obiectiv, prin scopul special al filatului, prin caracterul special al operațiilor, prin natura specială a mijloacelor sale de producție, prin valoarea de întrebuințare specială a produsului său. Bumbacul și fusurile sînt necesare pentru filat, dar cu

ele nu se pot face tunuri ghintuite. Dimpotrivă, în măsura în care munca filatorului este creatoare de valoare, adică sursă de valoare, ea nu se deosebește de loc de munca amurierului sau, ca să rămânem la ceea ce ne preocupă acum mai mult, de munca celui care a plantat bumbacul și a celui care a făcut fusurile, materializată în mijloacele de producție ale firelor. Numai datorită acestei identități plantarea bumbacului, confecționarea fusurilor și filatul pot forma părți, deosebite doar din punct de vedere cantitativ, ale aceleiași valori totale, ale valorii firelor. Aici nu mai este vorba de calitatea, de felul și de conținutul muncii, ci numai de cantitatea ei. Aceasta din urmă este ușor de calculat. Presupunem că munca filatorului este muncă simplă, muncă socială medie. Vom vedea mai târziu că presupunerea contrară nu schimbă nimic.

În decursul procesului de muncă, munca trece continuu de la forma devenire (Unruhe) la forma existență, de la forma mișcare la forma obiectualitate. După trecerea unei ore, acțiunea filatului se exprimă într-o cantitate anumită de fire, prin urmare o cantitate anumită de muncă, o oră de muncă este obiectualizată în bumbac. Spunem oră de muncă, adică cheltuirea forței vitale a filatorului în decursul unei ore, căci filatul conține aici numai pentru că este cheltuire de forță de muncă, și nu pentru că este munca specifică a filatului.

O importanță hotărâtoare prezintă aici faptul ca în cursul procesului, adică în cursul transformării bumbacului în fire, să nu fie consumat decât timpul de muncă socialmente necesar. Dacă în condiții de producție normale, adică condiții de producție sociale medii, a pfunzi de bumbac trebuie transformați în b pfunzi de fire în cursul unei ore de muncă, este considerată zi de muncă de 12 ore numai acea zi de muncă în cursul căreia $12 \times a$ pfunzi de bumbac sînt transformați în $12 \times b$ pfunzi de fire. Căci numai timpul de muncă socialmente necesar conține formarea valorii.

Ca și munca însăși, materiile prime și produsul apar aici într-o cu totul altă lumină decât dacă sînt privite din punctul de vedere al procesului muncii propriu-zis. Materiile prime nu fac decât să absoarbă o anumită cantitate de muncă. Prin această absorbire ele se transformă realmente în fire, deoarece forța de muncă a fost cheltuită și le-a fost adăugată sub forma filatului. Dar produsul, firele, nu este acum decât o măsurătoare a muncii absorbite de bumbac. Dacă într-o oră se filează $1 \frac{2}{3}$ pfunzi de bumbac, sau această cantitate de bumbac se transformă în $1 \frac{2}{3}$ pfunzi de fire, atunci 10 pfunzi de fire indică 6 ore de muncă absorbite. Cantități de produs determinate și stabilite prin experiență nu mai

reprezintă acum decât cantități de muncă determinate, mase determinate de timp de muncă solidificat. Ele nu mai sînt decît materializarea unei ore, a două ore sau a unei zile de muncă socială.

Faptul că munca este tocmai filatul, că materialul ei este bumbacul și că produsul ei este firul, este aici tot atît de indiferent ca și faptul că obiectul muncii este el însuși un produs, adică materie primă. Dacă muncitorul nu ar lucra într-o filatură, ci într-o mină de cărbune, obiectul muncii, cărbunele, ar fi furnizat de natură. Cu toate acestea, o cantitate determinată de cărbune extras, de pildă, un zentner, ar reprezenta o cantitate determinată de muncă absorbită.

La vînzarea forței de muncă am presupus că valoarea ei pe o zi este de 3 șilingi, în care sînt întruchipate 6 ore de muncă, că, prin urmare, această cantitate de muncă este necesară pentru a produce cantitatea medie de mijloace de subsistență necesare muncitorului în timp de o zi. Dacă filatorul nostru transformă într-o oră de muncă $1\frac{2}{3}$ pfunzi de bumbac în $1\frac{2}{3}$ pfunzi de fire¹²⁾, în 6 ore el va transforma 10 pfunzi de bumbac în 10 pfunzi de fire. Așadar, în cursul procesului filatului bumbacul absoarbe 6 ore de muncă. Același timp de muncă este exprimat într-o cantitate de aur de 3 șilingi. Prin filat bumbacului i se adaugă deci o valoare de 3 șilingi.

Să vedem acum valoarea totală a produsului, a celor 10 pfunzi de fire. În ei sînt întruchipate $2\frac{1}{2}$ zile de muncă; 2 zile sînt cuprinse în bumbac și în masa de fusuri, $\frac{1}{2}$ zi de muncă a fost absorbită în timpul filatului. Același timp de muncă este exprimat într-o masă de aur de 15 șilingi. Prețul corespunzător valorii celor 10 pfunzi de fire este deci de 15 șilingi, iar prețul unui pfund de fire este de 1 șiling și 6 pence.

Capitalistul nostru este uluit. Valoarea produsului este egală cu valoarea capitalului avansat. Valoarea avansată nu s-a valorificat, nu a produs plusvaloare, banii nu s-au transformat deci în capital. Prețul celor 10 pfunzi de fire este de 15 șilingi, și tot 15 șilingi au fost cheltuiți pe piața de mînfuri pentru elementele constitutive ale produsului, adică pentru factorii procesului de muncă: 10 șilingi pentru bumbac, 2 șilingi pentru masa de fusuri folosită și 3 șilingi pentru forța de muncă. Valoarea umflată a firelor nu ajută la nimic, căci valoarea lor nu este decît suma valorilor care înainte erau repartizate între bumbac, fusuri și forța de muncă, iar dintr-o simplită adîiție a unor valori existente

¹²⁾ Aici cifrele sînt cu totul arbitrare.

nu poate rezulta niciodată plusvaloare¹³⁾. Aceste valori sînt acum concentrate într-un singur obiect, dar ele au fost concentrate și în suma de bani de 15 șilingi înainte ca aceasta să fi fost fracționată prin cumpărarea a trei mărfuri diferite.

În sine acest rezultat nu este de loc straniu. Valoarea unui pîfund de fire este de 1 șiling și 6 pence, iar pentru 10 pîfunzi de fire capitalistul nostru ar trebui deci să plătească pe piața de mărfuri 15 șilingi. Fie că își cumpără o casă gata construită, fie că și-o construiește singur, nici una din aceste operații nu va spori banii cheltuiți pentru achiziționarea casei.

Capitalistul, care știe ceva economie vulgară, va spune, probabil, că a avansat banii cu intenția de a face din ei mai mulți bani. Dar drumul spre iad este pavat cu intenții bune, și el ar fi putut tot atît de bine să aibă intenția de a face bani fără să producă¹⁴⁾. El amenință. Jură că nu va mai fi luat prin surprindere. Că pe viitor el va cumpăra marfa gata pe piață, în loc s-o producă el însuși. Dar dacă toți confracții lui vor face la fel, unde va mai găsi el marfă pe piață? Dar banii nu pot fi mincați. El începe să țină predici. Trebuie, spune el, să se țină seama de abținerea lui. Ar fi putut să risipească în chefuri cei 15 șilingi ai săi. În loc să facă acest lucru, el i-a consumat în mod productiv, făcînd din ei fire. Dar de aceea are fire, și nu muștrări de conștiință. El nu trebuie nicidecum să ajungă din nou în rolul tezaurizatorului, care ne-a arătat unde duce ascetismul. Pe de altă parte, de unde nu e, nici Dumnezeu nu cere. Oricît de mare ar fi meritul renunțării sale, nu există nimic care să o poată răsplăti în mod special, deoarece valoarea produsului care iese din procesul de producție nu este decît egală cu suma valorilor mărfurilor care au intrat în acest proces. Capitalistul va trebui deci să se consoleze cu ideea că virtutea este răsplata virtuții. În loc să facă însă acest lucru, el devine importun. Firele îi sînt inutile. El le-a produs pentru a

¹³⁾ Aceasta este teza fundamentală pe care se întemeiază doctrina fiziocraților despre neproductivitatea oricărei munci neagricole, teză incontestabilă pentru economistul de profesie. „Acest fel de a adăuga unui singur lucru valoarea mai multor altor lucruri” (de pildă de a adăuga pînzei valoarea obiectelor consumate de țesător), „adică de a așeza în straturi, ca să zicem așa, diferite valori pe una singură, face ca valoarea să crească în mod corespunzător... Termenul adiție exprimă foarte bine felul în care se formează prețul produselor muncii; acest preț nu este decît suma totală a mai multor valori consumate și adionate; a adiona nu înseamnă însă a multiplica”. (Mercier de la Rivière, l.c., p. 599.)

¹⁴⁾ Astfel, de pildă, în 1844 și 1847 el a retras din producție o parte din capitalul său pentru a face speculații cu acțiunile căilor ferate. Astfel, în timpul războiului civil din America, el a închis fabrica, aruncîndu-i pe muncitorii în stradă, pentru a face speculații la bursa de bumbac din Liverpool.

le vinde. Ei bine, să le vîndă sau, și mai simplu, pe viitor să nu producă decît lucruri destinate uzului său propriu, ceea ce i-a și prescris medicul său de casă MacCulloch, ca un remediu excelent împotriva epidemiei de supraproducție. Dar el se încăpățînează și mai mult. Poate oare muncitorul să creeze produse avînd numai propriile sale mîini, poate el să producă mărfuri din nimic? Nu a dat oare el, capitalistul, materialul în care și prin care muncitorul poate să-și materializeze munca? Și întrucît cea mai mare parte a societății este compusă din asemenea coate-goale, nu a adus el oare prin mijloacele sale de producție, prin bumbacul său și prin fusurile sale, un serviciu enorm societății, și muncitorului însuși, căruia, pe deasupra, i-a dat și mijloace de subzistență? Și serviciul acesta să nu-l pună la socoteală? Dar oare muncitorul nu i-a făcut un contraserviciu transformîndu-i bumbacul și fusurile în fire? De altfel aici nici nu este vorba de servicii¹⁵⁾. Un serviciu nu este decît efectul util al unei valori de întrebuințare, fie a mărfii, fie a muncii¹⁶⁾. Aici însă este vorba despre valoarea de schimb. Capitalistul i-a plătit muncitorului valoarea de 3 șilingi. În valoarea de 3 șilingi adăugată bumbacului, muncitorul i-a restituit un echivalent exact, valoare pentru valoare. Prietenul nostru, pînă acum atît de mîndru de capitalul său, adoptă subit atitudinea modestă a propriului său muncitor. Oare el n-a muncit? N-a făcut el oare munca de pază și de supraveghere a filatorului? Oare această muncă a lui nu creează valoare? Aici însă propriul său over-looker* și manager**-ul lui ridică din umeri. Între timp însă fața omului nostru este din nou luminată de un zîmbet voios. Cu în-

¹⁵⁾ „Poți să slăvești, să lauzi și să împodobești... Dar cel ce ia mai mult sau mai bun” (decît i se dă) „este cămătar; și el nu face aproape un serviciu, ci o pagubă, așa cum ar face și cel ce fură sau jefuiește. Nu tot ce se numește serviciu și binefacere este serviciu și binefacere. Căci bărbatul adulter și femeia adulteră își fac unul altuia un mare serviciu și o mare plăcere. Un călăreț face un mare serviciu unui țîlhar dacă îl ajută să jefuiască la drumul mare, să prade țara și oamenii. Papistașii le fac alor noștri un mare serviciu că nu-i înecă, nu-i omoară, nu-i ard pe rug pe toți, nu-i lasă pe toți să putrezească în închisori, ci pe unii îi lasă în viață, mulțumindu-se să-i alunge sau să le ia avutul. Chiar și diavolul aduce servicii enorme slujitorilor săi... Pe scurt, lumea este în fiecare zi plină de servicii și de binefaceri mări și frumoase”. (Martin Luther, „An die Pfarrherrn, wider den Wucher zu predigen etc.”, Wittenberg 1540.)

¹⁶⁾ În această privință am scris, între altele, în „Zur Kritik der Pol. Oek.”, p. 14: „Este lesne de înțeles ce «servicii» trebuie să aducă categoria «serviciu» (service) unor economiști ca J. B. Say și F. Bastiat”. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 25. — *Nota trad.*)

* — supraveghetor. — *Nota trad.*

** — director. — *Nota trad.*

treaga litanie el n-a făcut decît să-și bată joc de noi. Toate astea nu fac doi bani. El lasă tertipurile și manevrele lipsite de conținut în seama profesorilor de economie politică, anume plătiți în acest scop. În ceea ce-l privește, el este un om practic, și dacă atunci cînd vorbește despre lucruri care nu au contingență cu afacerile nu chibzuiește întotdeauna, în schimb știe întotdeauna ce face cînd este vorba de afaceri.

Să privim însă mai îndeaproape. Valoarea pe o zi a forței de muncă era de 3 șilingi, pentru că în ea este materializată o jumătate de zi de muncă, adică pentru că mijloacele de subzistență necesare zilnic pentru producerea forței de muncă costă o jumătate de zi de muncă. Dar munca trecută care e cuprinsă în forța de muncă și munca vie pe care ea poate s-o efectueze, cheltuielile zilnice pentru întreținerea ei și cheltuirea ei zilnică, sînt două mărimi cu totul diferite. Prima determină valoarea ei de schimb, cealaltă constituie valoarea ei de întrebuințare. Faptul că pentru menținerea în viață a muncitorului pe timp de 24 de ore este nevoie de o jumătate de zi de muncă nu-l împiedică de loc pe muncitor să muncească o zi întreagă. Valoarea forței de muncă și valoarea creată de ea în procesul muncii sînt două mărimi diferite. Această diferență de valoare a avut-o în vedere capitalistul atunci cînd a cumpărat forța de muncă. Însușirea ei utilă de a face fire sau cizme nu era decît o *conditio sine qua non*, căci munca trebuie cheltuită într-o formă utilă, de vreme ce trebuie să creeze valoare. Importanța hotărîtoare a avut valoarea de întrebuințare specifică a acestei mărfi, însușirea ei de a fi sursă de valoare, și anume de valoare mai mare decît valoarea ei. Acesta este serviciul specific pe care capitalistul îl așteaptă de la ea. Și el procedează în conformitate cu legile eterne ale schimbului de mărfuri. Într-adevăr, ca și vînzătorul oricărei alte mărfi, vînzătorul forței de muncă realizează valoarea ei de schimb și înstrăinează valoarea ei de întrebuințare. El nu o poate obține pe cea dintîi fără a ceda pe cea de-a doua. Valoarea de întrebuințare a forței de muncă, munca însăși, aparține tot atît de puțin vînzătorului ei pe cît îi aparține negustorului de ulei valoarea de întrebuințare a uleiului pe care l-a vîndut. Posesorul de bani a plătit valoarea pe timp de o zi a forței de muncă; lui îi aparține deci întrebuințarea ei în decursul zilei, munca pe timp de o zi. Faptul că întreținerea pe o zi a forței de muncă nu costă decît o jumătate de zi de muncă, cu toate că forța de muncă poate să acționeze, să muncească o zi întreagă, că deci valoarea pe care o creează întrebuințarea ei în decursul unei zile este de două ori mai mare decît

propria ei valoare pe timp de o zi, constituie un noroc deosebit pentru cumpărător, dar nicidecum o nedreptate față de vânzător.

Capitalistul nostru a prevăzut faptul acesta, care îl face să ridă⁸⁷. Muncitorul găsește prin urmare în atelier mijloacele de producție necesare nu numai pentru un proces de muncă de 6 ore, ci pentru unul de 12 ore. Dacă 10 pfunzi de bumbac au absorbit 6 ore de muncă și s-au transformat în 10 pfunzi de fire, 20 de pfunzi de bumbac vor absorbi 12 ore de muncă și se vor transforma în 20 de pfunzi de fire. Să examinăm produsul procesului de muncă prelungit. În cei 20 de pfunzi de fire sînt acum materializate 5 zile de muncă, 4 în masa de bumbac și de fusuri consumată și una pe care a absorbit-o bumbacul în decursul procesului filatului. Expresia în aur a 5 zile de muncă este însă 30 de șilingi sau 1 l. st. și 10 șilingi. Acesta este deci prețul celor 20 de pfunzi de fire. Pfundul de fire costă, ca și înainte, 1 șiling și 6 pence. Dar suma valorilor mărfurilor care au intrat în proces a fost de 27 de șilingi. Valoarea firelor este de 30 de șilingi. Valoarea produsului a crescut cu $\frac{1}{9}$ față de valoarea avansată pentru producerea lui. Astfel 27 de șilingi s-au transformat în 30 de șilingi. Ei au produs o plusvaloare de 3 șilingi. În sfîrșit, scamatoria a reușit. Banii s-au transformat în capital.

Toate condițiile problemei au fost rezolvate, iar legile schimbului de mărfuri nu au fost întru nimic încălcate. S-a schimbat un echivalent contra altui echivalent. Capitalistul, în calitate de cumpărător, a plătit fiecare marfă la valoarea ei: bumbacul, fusurile și forța de muncă. Apoi a făcut ceea ce face oricare alt cumpărător de mărfuri. A consumat valoarea lor de întrebuințare. Procesul de consumare a forței de muncă, proces care este în același timp procesul de producție a mărfii, a avut drept rezultat un produs de 20 de pfunzi de fire în valoare de 30 de șilingi. Acum capitalistul se întoarce la piață și vinde marfa, după ce cumpărase marfă. El vinde pfundul de fire cu 1 șiling și 6 pence, nici un ban peste sau sub valoarea lui. Și totuși el scoate din circulație cu 3 șilingi mai mult decît pusese în ea inițial. Tot acest proces, transformarea banilor săi în capital, are și nu are loc în sfera circulației: prin intermediul circulației, deoarece procesul este condiționat de cumpărarea forței de muncă pe piața de mărfuri; în afara circulației, deoarece aceasta nu face decît să pregătească procesul de valorificare, care are loc în sfera producției. Și astfel este „tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles”⁸⁸.

Transformînd banii în mărfuri care servesc drept elemente materiale ale unui produs nou, sau ca factori ai procesului muncii, adăugînd obiectualității lor moarte forță de muncă vie, capitalistul

transformă valoarea, adică munca trecută, obiectualizată, moartă, în capital, în valoare care se autovalorifică, într-un monstru în-suflețit, care începe „să lucreze” ca și când ar avea foc în vine⁶⁹.

Dacă comparăm procesul de formare a valorii cu procesul de valorificare, vedem că procesul de valorificare nu este nimic altceva decât un proces de formare a valorii prelungit dincolo de un anumit punct. Dacă acest proces durează numai până la punctul în care valoarea forței de muncă plătită de capital este înlocuită printr-un echivalent nou, el este un simplu proces de formare a valorii. Dacă procesul de formare a valorii se prelungește dincolo de acest punct, el devine proces de valorificare.

Mai departe, dacă comparăm procesul de formare a valorii cu procesul de muncă, vedem că acesta din urmă constă din munca utilă care produce valori de întrebuințare. Mișcarea este privită aici din punct de vedere calitativ, după caracterul ei special, după scopul și conținutul ei. În procesul de formare a valorii, același proces de muncă apare exclusiv sub aspect cantitativ. Nu mai este vorba decât de timpul de care are nevoie munca pentru a-și efectua operația, sau de durata perioadei în care forța de muncă este cheltuită în mod util. Mai mult, mărfurile care intră în procesul muncii nu sînt considerate aici ca factori materiali, funcțional determinați, ai forței de muncă, ce acționează în vederea unui scop. Ele sînt considerate pur și simplu cantități determinate de muncă materializată. Fie că este cuprinsă în mijloacele de producție, fie că este adăugată de forța de muncă, munca este considerată doar după durata ei în timp. Ea reprezintă atîtea ore, atîtea zile etc.

Ea contează însă numai în măsura în care timpul folosit pentru producerea valorii de întrebuințare este socialmente necesar. Aici există diferite aspecte. Forța de muncă trebuie să funcționeze în condiții normale. Dacă pentru filatură mașina de filat este mijlocul de muncă socialmente dominant, nu trebuie să i se dea muncitorului o roată de tors. În loc de bumbac de calitate normală, nu trebuie să i se dea bumbac de calitate proastă, care se rupe la tot pasul. În ambele cazuri, pentru producerea unui pfund de fire, el ar cheltui mai mult decât timpul de muncă socialmente necesar, iar acest timp cheltuit în plus nu ar crea valoare sau bani. Caracterul normal al factorilor materiali ai muncii nu depinde însă de muncitor, ci de capitalist. O altă condiție este caracterul normal al forței de muncă însăși. În specialitatea în care este folosită, ea trebuie să dispună de priceperea, îndemnarea și agilitatea medie statornicită. Dar capitalistul nostru a cumpărat pe piața muncii forța de muncă de calitate normală. Această forță

trebuie cheltuită cu efortul mediu obișnuit, cu gradul de intensitate socialmente obișnuit. La acest lucru capitalistul veghează cu aceeași grijă cu care veghează să nu se piandă timp fără a se munci. El a cumpărat forța de muncă pentru o durată de timp determinată. El vrea să i se dea ce-i aparține. Nu vrea să fie funat. În sfârșit — și în acest scop același domn are un code penal propriu — nu se admite un consum inutil de materii prime și de mijloace de muncă, pentru că materialul sau mijloacele de muncă irosite reprezintă cantități de muncă materializată cheltuită nerațional, prin urmare nu sînt luate în considerație și nu participă la formarea valorii produsului ¹⁷⁾.

Vedem deci că deosebirea pe care am constatat-o mai înainte analizînd marfa, deosebirea dintre munca creatoare de valoare de

¹⁷⁾ Aceasta este una din împrejurările care scumpesc producția bazată pe sclavie. Aici muncitorul se deosebește, după expresia plastică a anticilor, doar ca instrumentum vocale* de animal, instrumentum semivocale** și de mijloacele de muncă neinsuflețite, instrumentum mutum***. Sclavul însuși face însă ca animalul și unealta să simtă că el nu este din lumea lor, ci este om. El dobîndește sentimentul de superioritate față de ele, maltratîndu-le și distrugîndu-le con amore****. De aceea principiul economic al acestui mod de producție este de a se utiliza numai unelte de muncă dintre cele mai rudimentare și mai grosolane, care tocmai din această cauză cu greu pot fi distruse. Iată de ce pînă la izbucnirea războiului civil, în statele sclavagiste situate la Golful Mexic se foloseau pluguri de tip vechi chinezesc, care scormonesc pămîntul așa cum face porcul sau cirtîța, dar nu-l brăzdează și nu-l întorc. Comp. J. E. Cairnes, „The Slave Power”, London 1862, p. 46 și urm. În lucrarea sa „Seaboard Slave States” [p. 46, 47], Olmsted relatează între altele: „Mi s-a spus arătat aici unelte cu care, la noi, nici un om cu mintea întreagă nu l-ar împovăra pe muncitorul căruia îi plătește salariu; fiind excesiv de grele și de grosolane, ele fac, după părerea mea, ca munca să fie cel puțin cu 10% mai dificilă decît este cu uneltele care se folosesc de obicei la noi. Mi s-a spus însă că sclavii folosesc uneltele atît de neglijent și de grosolan, încît nu ar fi rentabil să li se încredințeze altele mai ușoare sau mai puțin grosolane; unelte de felul aceloră pe care noi le încredințăm de obicei muncitorilor noștri, spre folosul nostru, nu ar rezista mai mult de o zi pe ogoarele din Virginia, cu toate că acolo solul este mai ușor și mai puțin pietros decît al nostru. De asemenea, cînd am întrebat de ce la toate fermele caili au fost înlocuiți cu catirii, mi s-a spus că un prim motiv, hotărîtor, este acela că negrii maltratează caili. Întotdeauna caili sînt schilodiți în scurt timp de către negri, în timp ce catirii rezistă bătăii și subalimentării. De asemenea ei nu răcesc și nu se îmbolnăvesc atunci cînd nu sînt îngrijiți cum trebuie și cînd sînt folosiți pînă la extenuare. De altfel este suficient să privesc pe fereastra camerei în care scriu, pentru a vedea aproape în fiecare moment tratamentul aplicat vitelor, tratament pentru care orice fermier din nord l-ar concedia în mod sigur pe muncitor”.

* — uneltă cuvîntătoare. — Nota trad.

** — uneltă semicuvîntătoare. — Nota trad.

*** — uneltă necuvîntătoare. — Nota trad.

**** — cu pasiune. — Nota trad.

întrebuințare și aceeași muncă creatoare de valoare, apare acum ca o deosebire între diferitele laturi ale procesului de producție.

Ca unitate a procesului de muncă și a procesului de formare a valorii, procesul de producție este un proces de producție de mărfuri; ca unitate a procesului de muncă și a procesului de valorificare, el este un proces de producție capitalist, forma capitalistă a producției de mărfuri.

Am arătat mai sus că pentru procesul de valorificare este absolut indiferent dacă munca însușită de către capitalist este muncă socială medie simplă sau o muncă mai complexă, o muncă cu o greutate specifică mai mare. Munca considerată drept muncă superioară, mai complexă în comparație cu munca socială medie, este manifestarea unei forțe de muncă în care intră cheltuieli de calificare mai mari, a cărei producere costă un timp de muncă mai îndelungat și care are, din această cauză, o valoare mai mare decât forța de muncă simplă. Dacă valoarea acestei forțe este mai mare, ea se și manifestă într-o muncă superioară și se materializează deci, în aceeași durată de timp, în valori relativ mai mari. Dar oricare ar fi deosebirea dintre munca filatorului și cea a giuvaerului, cantitatea de muncă prin care giuvaerul nu face decât să înlocuiască valoarea propriei sale forțe de muncă nu se deosebește, din punct de vedere calitativ, prin nimic de cantitatea suplimentară de muncă, prin care el creează plusvaloare. În ambele cazuri, plusvaloarea nu rezultă decât dintr-un surplus cantitativ de muncă, din durata mai mare a aceluiași proces de muncă, într-un caz a procesului de producție a firelor, în al doilea caz a procesului de producție a giuvaerelor¹⁸⁾.

¹⁸⁾ Deosebirea dintre munca complexă și munca simplă, „skilled” și „unskilled labour” * se bazează în parte pe simple iluzii, sau cel puțin pe deosebiri care au încetat de mult să fie reale și care continuă să existe datorită tradiției; în parte pe situația mai precară a unor anumite pătri ale clasei muncitoare care, spre deosebire de celelalte pătri ale ei, nu reușesc să obțină valoarea forței lor de muncă. Aici întâmplarea joacă un rol atât de important, încât aceleași feluri de muncă își schimbă locul. De pildă, acolo unde substanța fizică a clasei muncitoare este slăbită și relativ epuizată, ca în toate țările cu producție capitalistă dezvoltată, muncile brute, care necesită mai multă forță musculară, se transformă în general în munci superioare în comparație cu alte munci mult mai fine, care decad la rangul de munci simple; astfel în Anglia munca unui bricklayer (zidar) stă pe o treaptă mult mai înaltă decât cea a unui țesător de damasc. Pe de altă parte, munca unui fustian cutter (muncitorul care tunde catifeaua de bumbac), cu toate că cere un mare efort fizic și dăunează foarte mult sănătății, este considerată muncă „simplă”. De altfel, nu trebuie să credem că așa-numita „skilled labour” cuprinde un loc important din punct de vedere cantitativ în munca națională. Laing a calculat că în Anglia

Pe de altă parte, în fiecare proces de formare a valorii, munca superioară trebuie întotdeauna redusă la munca socială medie, de pildă o zi de muncă superioară la x zile de muncă simplă¹⁹⁾. Evităm astfel o operație inutilă și simplificăm analiza, presupunând că muncitorul folosit de capital efectuează muncă socială medie simplă.

(și Wales) existența a peste 11 000 000 de oameni se bazează pe munca simplă. Dacă din cele 18 000 000, la cit se cifra populația în momentul în care Laing și-a scris lucrarea, scădem 1 000 000 de aristocrați și 1 500 000 de pauperi, vagabonzi, criminali, prostituate etc., mai rămân 4 650 000 de persoane din clasa de mijloc, cuprinzând pe micii rentieri, funcționarii, scriitorii, artiștii, învățătorii etc. Pentru a ajunge la cifra de $4\frac{2}{3}$ milioane, el include în pătura muncitoare a clasei de mijloc, în afară de bancheri etc., pe toți „muncitorii de fabrică” mai bine retribuiți! Până și bricklayers sînt incluși în categoria aceasta. Astfel îi rămîn cele 11 000 000 amintite. (S. Laing, „National Distress etc.”, London 1844 [49—52 și urm.]) „Marea clasă care nu poate să dea în schimbul mijloacelor de subzistență decît muncă simplă formează marea masă a poporului”. (James Mill, în art. „Colony”. „Supplement to the Encyclop. Brit.”, 1831.)

¹⁹⁾ „Ori de cîte ori se vorbește despre muncă în sensul de măsură a valorii, se înțelege, în mod necesar, o muncă de un anumit fel... raportul dintre această muncă și celelalte feluri de muncă poate fi stabilit cu ușurință”. ([J. Cazenove,] „Outlines of Polit. Economy”, London 1832, p. 22, 23.)

Capitolul șase

Capital constant și capital variabil

Diferenții factori ai procesului de muncă participă în mod diferit la formarea valorii produselor.

Muncitorul adaugă obiectului muncii o valoare nouă, prin aceea că-i adaugă o cantitate de muncă determinată, indiferent de conținutul determinat, de scopul și de caracterul tehnic al muncii sale. Pe de altă parte, regăsim valorile mijloacelor de producție consumate, ca părți constitutive ale valorii produsului, de pildă valorile bumbacului și fusurilor în valoarea firelor. Valoarea mijloacelor de producție este deci conservată prin transmiterea ei asupra produsului. Această transmitere are loc în timpul transformării mijloacelor de producție în produs, în procesul de muncă. Ea se face prin intermediul muncii. Dar cum ?

Muncitorul nu lucrează de două ori în același timp, o dată ca să adauge bumbacului valoare prin munca sa, iar a doua oară ca să conserve vechea valoare a bumbacului, sau, ceea ce este același lucru, ca să transmită asupra produsului, asupra firelor, valoarea bumbacului pe care-l prelucreează și a fusului cu care lucrează. El conservă valoarea veche prin simpla adăugire de valoare nouă. Întrucât însă adăugirea de valoare nouă la obiectul muncii și conservarea valorilor vechi în produs sînt două rezultate cu totul diferite pe care muncitorul le realizează în același timp, deși el nu lucrează în același timp decît o singură dată, caracterul dublu al rezultatului nu poate, evident, să fie explicat decît prin caracterul dublu al însași muncii sale. În același moment munca trebuie, în virtutea unei calități a ei, să creeze valoare, iar în virtutea altei calități a ei să conserve sau să transmită valoare.

În ce fel adaugă muncitorul timp de muncă și deci valoare ? Întotdeauna numai sub forma muncii sale productive specifice. Filatorul adaugă timp de muncă numai fiind, țesătorul țesînd, fierarul făurînd. Dar prin forma adecvată în care ei adaugă muncă în general și deci valoare nouă, adică prin filat, prin țesut, prin făurire,

mijloacele de producție, bumbacul și fusul, firele și războiul de țesut, fierul și nicovaia, devin elemente de formare ale unui produs, ale unei valori de întrebuințare noi²⁰). Forma veche a valorii de întrebuințare dispăre, dar numai pentru a apărea într-o nouă formă a valorii de întrebuințare. Când am analizat procesul de formare a valorii, am văzut însă că atunci când o valoare de întrebuințare este consumată în chip util pentru a se produce o valoare de întrebuințare nouă, timpul de muncă necesar pentru producerea valorii de întrebuințare consumate formează o parte din timpul de muncă necesar pentru producerea valorii de întrebuințare noi, că este deci un timp de muncă ce se transmite de la mijlocul de producție consumat la noul produs. Muncitorul conservă deci valorile mijloacelor de producție consumate, adică le transmite produsului ca părți constitutive ale valorii acestuia, nu prin faptul că adaugă muncă în general, ci prin caracterul util special, prin forma productivă specifică a acestei munci adăugate. În calitate de activitate productivă îndreptată spre un scop determinat, ca filatul, țesutul, fierăria, munca trezește din morți mijloacele de producție prin simplul contact cu ele, le însuflețește, transformându-le în factori ai procesului de muncă și se unește cu ele pentru a deveni produse.

Dacă munca productivă specifică a muncitorului nu ar fi filatul, muncitorul nu ar transforma bumbacul în fire și deci nu ar transmite firelor valorile bumbacului și ale fusului. Dacă însă același muncitor își schimbă meseria și devine țimplar, el continuă să adauge valoare materialului său printr-o zi de muncă. El o adaugă deci prin munca lui nu fiindcă aceasta din urmă este muncă de filator sau de țimplar, ci fiindcă este muncă abstractă, socială, în general; el adaugă o anumită mărime-valoare nu pentru că munca lui are un conținut util special, ci pentru că ea durează un timp determinat. Așadar, în calitatea ei abstractă, generală, ca cheltuire de forță de muncă omenească, munca filatorului adaugă valorii bumbacului și fusului o valoare nouă, iar în calitatea ei concretă, specială, utilă, ca proces de filat, ea transmite produsului valoarea acestor mijloace de producție, conservând astfel valoarea lor în produs. De aci caracterul dublu al rezultatului muncii efectuate în același timp.

Prin simpla adăugire cantitativă de muncă se adaugă valoare nouă. Prin calitatea muncii adăugate valorile vechi ale mijloacelor de producție sînt conservate în produs. Acest dublu efect al ace-

²⁰) „Munca dă o creație nouă în locul aceleia pe care o desființează”. („An Essay on the Polit. Econ. of Nations”, London 1821, p. 13.)

leiași munci, ca rezultat al caracterului ei dublu, se manifestă evident în diferite fenomene.

Să presupunem că o invenție oarecare îi dă filatorului posibilitatea să fileze în 6 ore tot atâta bumbac cât fila înainte în 36 de ore. Ca activitate productivă, utilă și adecvată scopului, munca sa și-a sporit forța de șase ori. Produsul ei este de șase ori mai mare, 36 de pfunzi de fire în loc de 6. Dar cei 36 de pfunzi de bumbac absorb același timp de muncă pe care îl absorbeau înainte 6 pfunzi. Li se adaugă de șase ori mai puțină muncă nouă decât se adăuga cu metodele vechi, deci numai o șesime a valorii adăugate anterior. Pe de altă parte, în produs, în cei 36 de pfunzi de fire, există acum bumbac reprezentând o valoare de șase ori mai mare. În cele 6 ore de filat se conservă și se transmite produsului o valoare de șase ori mai mare a materiei prime, cu toate că aceleiași materii prime i se adaugă o valoare nouă de șase ori mai mică. Aceasta arată deosebirea esențială dintre calitatea muncii în virtutea căreia, în cursul aceluiași proces indivizibil, munca conservă valori și calitatea în virtutea căreia ea creează valoare. Cu cât timpul de muncă necesar oare intră în aceeași cantitate de bumbac în cursul operației filatului este mai mare, cu atât valoarea nouă adăugată bumbacului este mai mare, cu cât cantitatea de pfunzi de bumbac filati în același timp de muncă este mai mare, cu atât valoarea veche conservată în produs este mai mare.

Să presupunem, dimpotrivă, că productivitatea muncii filatorului rămâne neschimbată, că, prin urmare, el are nevoie de tot atâta timp ca și înainte pentru a transforma un pfunz de bumbac în fire; să presupunem de asemenea că valoarea de schimb a bumbacului se schimbă, că prețul unui pfunz de bumbac s-a urcat sau a scăzut de șase ori. În ambele cazuri filatorul continuă să adauge aceleiași cantități de bumbac același timp de muncă, deci aceeași valoare, și în ambele cazuri el produce în același timp aceeași cantitate de fire. Cu toate acestea, valoarea pe care o transmite de la bumbac firelor, produsului, este într-un caz de șase ori mai mică, iar în celălalt caz de șase ori mai mare decât înainte. Același lucru se întâmplă dacă mijloacele de muncă se scumpesc sau se ieftinesc, dar continuă să facă același serviciu în procesul muncii.

Dacă condițiile tehnice ale procesului filatului rămân neschimbate și dacă nu intervine nici o schimbare în valoarea mijloacelor sale de producție, filatorul consumă, ca și înainte, în timpuri de muncă egale cantități egale de materii prime și de mașini, ale căror valori rămân neschimbate. În acest caz, valoarea pe care el o conservă în produs este direct proporțională cu valoarea nouă pe care o adaugă. În două săptămâni el adaugă de două ori mai multă

muncă decît într-o săptămînă, deci de două ori mai multă valoare ; el folosește totodată de două ori mai mult material, care reprezintă o valoare de două ori mai mare, și uzează de două ori mai multe mașini, care reprezintă o valoare de două ori mai mare, deci conservă în produsul a două săptămîni de două ori mai multă valoare decît în produsul unei săptămîni. În condiții de producție date, neschimbate, muncitorul conservă o valoare cu atît mai mare cu cît este mai mare valoarea pe care o adaugă, dar el nu conservă o valoare mai mare pentru că adaugă o valoare mai mare, ci pentru că adaugă această valoare în condiții neschimbate, independente de munca lui proprie.

Desigur, se poate spune, într-un sens relativ, că muncitorul conservă întotdeauna valori vechi în aceeași proporție în care adaugă valoare nouă. Indiferent dacă bumbacul se scumpește de la 1 șiling la 2 șilingi sau se ieftinește ajungînd la 6 pence, muncitorul conservă întotdeauna în produsul unei ore numai jumătate din valoarea-bumbac pe care o conservă în produsul a două ore, oricum ar varia această valoare. Mai departe, dacă productivitatea propriei sale munci se schimbă, dacă crește sau scade, el va fila, de pildă, într-o oră de muncă mai mult sau mai puțin bumbac decît înainte și, în mod corespunzător, va conserva în produsul unei ore de muncă o valoare-bumbac mai mare sau mai mică. Cu toate acestea, în două ore de muncă el va conserva o valoare de două ori mai mare decît a conservat într-o oră de muncă.

Valoarea, abstracție făcînd de reprezentarea ei pur simbolică în semnul valorii, nu există decît într-o valoare de întrebuințare, într-un lucru. (Insuși omul, considerat doar ca formă de ființare a forței de muncă, este un obiect furnizat de natură, un lucru, deși un lucru viu, conștient, iar munca însăși este manifestarea materială a acestei forțe.) De aceea, dacă se pierde valoarea de întrebuințare, se pierde și valoarea. Mijloacele de producție nu pierd o dată cu valoarea lor de întrebuințare și valoarea lor, deoarece, ca urmare a procesului de muncă, ele nu-și pierd forma inițială a valorii lor de întrebuințare decît pentru a căpăta, în produs, forma altei valori de întrebuințare. Dar oricît de important este pentru valoare ca ea să existe într-o valoare de întrebuințare oarecare, ei îi este indiferent, după cum se vede din metamorfoza mărfurilor, în care anume valoare de întrebuințare există. De aici rezultă că, în procesul de muncă, valoarea trece de la mijlocul de producție asupra produsului numai în măsura în care mijlocul de producție pierde o dată cu valoarea sa de întrebuințare independentă și valoarea sa de schimb. El nu cedează produsului decît valoarea pe

care o pierde ca mijloc de producție. În această privință factorii materiali ai procesului de muncă se comportă însă diferit.

Cărbunile care servește drept combustibil pentru mașină dispăre fără urmă; la fel și uleiul cu care se unge osia roții etc. Coloranții, precum și alte materiale auxiliare dispăr, dar apar în însușirile produsului. Materia primă formează substanța produsului, ea și-a schimbat însă forma. Materia primă și materialele auxiliare își pierd astfel forma independentă cu care au intrat, ca valori de întrebuințare, în procesul de muncă. Altfel stau lucrurile cu mijloacele de muncă propriu-zise. O unealtă, o mașină, o clădire a unei fabrici, un recipient etc. servesc în procesul de muncă numai atâta timp cât își păstrează forma lor inițială și intră mâine din nou în procesul de muncă în aceeași formă ca și ieri. Forma lor independentă față de produs pe care și-o mențin în timpul vieții, adică în timpul procesului de muncă, ele și-o mențin și după moarte. Cadavrele mașinilor, uneltelor, atelierelor etc. continuă să existe separat de produsele la crearea cărora au contribuit. Dacă privim acum întreaga perioadă în care servește un asemenea mijloc de muncă, din ziua când intră în atelier pînă în ziua când e aruncat la fier vechi, vedem că în această perioadă valoarea lui de întrebuințare a fost consumată în întregime de muncă, iar valoarea lui de schimb a trecut deci în întregime asupra produsului. Dacă, de pildă, o mașină de filat și-a încheiat viața după 10 ani, în cursul procesului de muncă de 10 ani întreaga ei valoare a trecut asupra produsului din cei 10 ani. Perioada de viață a unui mijloc de muncă cuprinde, așadar, un număr mai mare sau mai mic de procese de muncă, mereu repetate cu ajutorul lui. Soarta mijlocului de muncă se aseamănă cu aceea a oamenilor. Viața fiecărui om se scurtează zilnic cu cîte 24 de ore. Dar din înfățișarea nici unui om nu se poate ști exact cu cîte zile i s-a scurtat viața. Aceasta nu împiedică însă societățile de asigurare pe viață să tragă din durata medie de viață a oamenilor concluzii foarte exacte și, ceea ce este mai important, foarte rentabile. La fel stau lucrurile și cu mijlocul de muncă. Se știe din experiență cît timp durează, în medie, un mijloc de muncă, de pildă o mașină. Să presupunem că valoarea lui de întrebuințare se conservă în procesul de muncă numai 6 zile. În fiecare zi de muncă el pierde în medie $\frac{1}{6}$ din valoarea sa de întrebuințare și, prin urmare, transmite produsului zilnic $\frac{1}{6}$ din valoarea sa. În felul acesta se calculează uzura tuturor mijloacelor de muncă, adică pierderea, de pildă zilnică, de valoare de întrebuințare și trecerea corespunzătoare, zilnică, a valorii lor asupra produsului.

De aici reiese clar că un mijloc de producție nu transmite niciodată produsului mai multă valoare decât pierde în procesul de muncă prin nimicirea propriei sale valori de întrebuințare. Dacă mijlocul de producție nu ar avea valoare de pierdut, adică dacă nu ar fi el însuși un produs al muncii omenești, el nu ar transmite produsului nici o valoare. El ar servi la formarea valorii de întrebuințare, fără a servi la formarea valorii de schimb. Astfel stau lucrurile cu toate mijloacele de producție furnizate de natură, fără contribuția omului, ca pământul, vântul, apa, fierul din filonul metalifer, lemnul din pădurea virgină etc.

Aici dăm de un alt fenomen interesant. Să presupunem că o mașină valorează, de pildă, 1 000 l. st. și se uzează în 1 000 de zile. În acest caz $\frac{1}{1000}$ din valoarea mașinii trece în fiecare zi asupra produsului ei zilnic. În același timp, întreaga mașină, deși cu o forță vitală în descreștere, funcționează mereu în procesul muncii. Vedem, așadar, că un factor al procesului de muncă, un mijloc de producție, intră în întregime în procesul de muncă, dar numai parțial în procesul de valorificare. Deosebirea dintre procesul muncii și procesul de valorificare influențează aici asupra factorilor lor materiali în așa fel încât același mijloc de producție intră în același proces de producție în întregime ca element al procesului de muncă și numai parțial ca element al formării valorii ²¹⁾.

²¹⁾ Aici nu este vorba de reparațiile mijloacelor de muncă, a mașinilor, clădirilor etc. O mașină în reparație nu funcționează ca mijloc de muncă, ci ca material de muncă. Nu se lucrează cu ea, ci se lucrează la ea, spre a i se cirpi valoarea de întrebuințare. Pentru ceea ce ne interesează pe noi, asemenea lucrări de reparație pot fi socotite ca fiind cuprinse în munca necesară pentru producerea mijlocului de muncă. În text este vorba de uzura pe care nu o poate lecui nici un doctor și care duce încetul cu încetul la moarte, de „acea uzură care nu poate fi remediată din când în când și care face, de pildă, ca un cuțit să ajungă în cele din urmă în asemenea stare, încât tocilarul să spună că nu merită să i se mai pună o lamă nouă”. Am văzut în text că o mașină, de pildă, intră în întregime în fiecare proces de muncă, dar numai parțial în procesul simultan de valorificare. În lumina acestui fapt putem aprecia următoarea confuzie de noțiuni: „D-l Ricardo spune că cantitatea de muncă depusă de un constructor de mașini la construcția unei mașini de tricotat ciorapi” este cuprinsă, de pildă, în valoarea unei perechi de ciorapi. „Dar întreaga muncă care a produs fiecare pereche de ciorapi... cuprinde întreaga muncă a constructorului mașinii, și nu numai o parte; căci o singură mașină face, ce-i drept, multe perechi, dar nici una din aceste perechi nu ar fi putut fi produsă fără toate piesele mașinii”. („Observations on certain verbal disputes in Pol. Econ., particularly relating to Value, and to Demand and Supply”, London 1821, p. 54.) Dar confuzia și polemica autorului, un „wiseacre” * deosebit de încrezut, este îndreptățită numai în măsura în care nici Ricardo și

Pe de altă parte, dimpotrivă, un mijloc de producție poate să intre în întregime în procesul de valorificare, deși intră doar parțial în procesul de muncă. Să presupunem că la filatul bumbacului, din 115 pfunzi de bumbac se pierd zilnic 15 pfunzi, care nu devin fire, ci numai devil's dust*. Totuși, dacă această pierdere de 15 pfunzi este normală, inevitabilă la prelucrarea obișnuită a bumbacului, valoarea celor 15 pfunzi de bumbac care nu intră în compoziția firelor intră totuși în valoarea firelor exact ca și valoarea celor 100 de pfunzi care formează substanța lor. Pentru a produce 100 de pfunzi de fire, valoarea de întrebuințare a 15 pfunzi de bumbac trebuie să se transforme în scamă. Pierderea acestui bumbac este deci o condiție pentru producția firelor. Tocmai din această cauză el transmite valoarea sa firelor. Lucrul acesta este valabil pentru toate excrementele procesului de muncă cel puțin în măsura în care aceste excremente nu formează, la rîndul lor, noi mijloace de producție și deci noi valori de întrebuințare independente. Astfel, în marile fabrici de mașini din Manchester se pot vedea munți întregi de deșeuri de fier sub formă de așchii de la mașinile uriașe; seara aceste deșeuri sînt transportate în camioane mari de la fabrică la turnătorie, pentru a se reîntoarce a doua zi ca fier masiv.

Numai în măsura în care mijloacele de producție pierd, în timpul procesului de muncă, valoare sub forma vechilor lor valori de întrebuințare, ele transmit valoare noii forme a produsului. Maximum de valoare pe care ele o pot pierde în procesul de muncă este limitat, evident, de mărimea-valoare inițială cu care intră în procesul de muncă, adică de timpul de muncă necesar pentru producerea lor. Mijloacele de producție nu pot adăuga deci niciodată produsului mai multă valoare decît posedă ele înseși independent de procesul de muncă în care servesc. Oricît de util ar fi un material de muncă, o mașină, un mijloc de producție, dacă el costă 150 l. st., adică, să zicem, 500 de zile de muncă, el nu adăugă niciodată produsului total, la crearea căruia servește, mai mult de 150 l. st. Valoarea lui nu este determinată de procesul de muncă în care intră ca mijloc de producție, ci de procesul de muncă din care iese ca produs. În procesul de muncă el nu servește decît ca valoare de întrebuințare, ca un lucru cu însușiri utile, și nu ar transmite deci nici o valoare produ-

---

nici vreun alt economist, dinaintea lui sau de după el, nu a făcut o delimitare precisă între cele două laturi ale muncii și deci cu atît mai puțin a analizat rolurile diferite ale acestora în formarea valorii.

sului dacă nu ar fi avut valoare înainte de intrarea sa în proces²²⁾.

Prin faptul că munca productivă transformă mijloacele de producție în elemente care formează un nou produs, valoarea lor este supusă unei metempsihoze. Ea trece din corpul consumat în corpul nou format. Dar această metempsihoză are loc în spatele muncii reale. Muncitorul nu poate adăuga muncă nouă, deci nu poate crea valoare nouă, fără a conserva valori vechi, căci el trebuie să adauge întotdeauna munca într-o formă utilă determinată, și el nu o poate adăuga într-o formă utilă fără a transforma produsele în mijloace de producție ale unui produs nou, transmitând astfel valoarea lor noului produs. Forța de muncă în funcțiune, adică munca vie, are deci de la natură darul de a conserva valoare prin aceea că adaugă valoare, un dar care pe muncitor nu-l costă nimic, dar care îi aduce mare folos capitalistului, anume conservarea valorii-capital^{22a)}. Atita timp cât treburile merg bine, capitalistul este prea ocupat cu stoarcerea de plusvaloare pentru

²²⁾ Acum pot fi înțelese cu ușurință platitudinile de J. B. Say, care vrea să deducă plusvaloarea (dobinda, profitul, renta) din „services productifs” pe care le fac în procesul de muncă mijloacele de producție — pământul, instrumentele, pielea etc. — prin valorile lor de întrebuițare. D-l Wilhelm Roscher, care nu scapă nici o ocazie de a înregistra negru pe alb orice ineptie apologetică abilă, exclamă : „În «Traité», t. I, ch. 4, J. B. Say remarcă foarte just : valoarea produsă de o presă de ulei după scăderea tuturor cheltuielilor este totuși ceva nou, radical diferit de munca prin care a fost creată însăși presa de ulei” (l. c., p. 82, notă). Foarte just ! „Uleiul” produs de presa de ulei este ceva foarte diferit de munca cheltuită pentru construirea presei. Iar prin „valoare” d-l Roscher înțelege lucruri ca „uleiul”, pentru că „uleiul” are valoare, și intrucât „în natură” se întilnește ulei mineral, deși relativ nu „prea mult”, el face și o altă remarcă : „Ea” (natura !) „nu produce aproape de loc valori de schimb” [l. c., p. 79]. Natura d-lui Roscher cu valoarea ei de schimb seamănă cu fecioara neroadă care a mărturisit că a avut un copil, dar că a fost „mic de tot”. Același „savant” („savant sérieux”) face cu aceeași ocazie și altă remarcă : „Școala lui Ricardo obișnuiește să includă în noțiunea de muncă și capitalul, ca «muncă economisită». Este ceva forțat (!), căci (!) posesorul de capital (!) a făcut totuși (!) mai mult (!) decît pur și simplu să-l producă (?) și (??) să-l conserve (!) pe acesta (pe care ?) : este vorba tocmai (!?) că el nu s-a desfătat atît cît ar fi avut posibilitatea, lucru pentru care el pretinde de pildă (!!!) dobîndă” (l. c. [p. 82]). Cît de „abilă” este această „metodă anatomică-fizică” a economiei politice, metodă care deduce „valoarea” din simplă „doleanță” !

^{22a)} „Dintre toate mijloacele folosite în producția agricolă, munca ome-nească... este aceea pe care poate să se bizuie mai mult fermierul în înlocuirea capitalului său. Celelalte două — vitele de muncă și... carele, plugurile, sapele etc. — nu reprezintă nimic fără o cantitate anumită din prima”. (Edmund Burke, „Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Rt. Hon. W. Pitt in the Month of November 1795”, edit. London 1800, p. 10.)

a vedea acest dar gratuit al muncii. Întreruperile forțate ale procesului de muncă, crizele, îl forțează însă să-l observe²³⁾.

În cazul mijloacelor de producție, ceea ce se consumă în genere este valoarea lor de întrebuințare, prin consumarea căreia munca creează produse. În realitate, valoarea lor nu este consumată²⁴⁾ și de aceea nu poate să fie nici reproducă. Ea este conservată, dar nu pentru că este supusă unei operații în procesul de muncă, ci pentru că valoarea de întrebuințare în care ea există inițial dispare, ce-i drept, dar nu dispare decît în altă valoare de întrebuințare. Valoarea mijloacelor de producție reappare deci în valoarea produsului, dar ea nu este propriu-zis reproducă. Se produce o nouă valoare de întrebuințare, în care reappare vechea valoare de schimb²⁵⁾.

²³⁾ În „Times” din 26 noiembrie 1862, un fabricant, în a cărui filatură lucrează 800 de muncitori și care întrebuințează săptămînal, în medie, 150 de baloturi de bumbac din India sau aproximativ 130 de baloturi de bumbac din America, se plînge în fața publicului de cheltuielile anuale cauzate de suspendarea lucrului în fabrica sa. El le evaluează la 6 000 l. st. Printre aceste cheltuieli sînt multe articole care nu ne interesează aici, ca renta funciară, impozitele, primele de asigurare, salariul pentru muncitorii angajați cu anul, pentru manager [director], contabil, inginer etc. El calculează aici însă și 150 l. st. pentru cărbunele de care are nevoie pentru a încălzi din cînd în cînd fabrica și pentru a pune în funcțiune mașina cu abur, precum și salariile pentru muncitorii de a căror muncă este nevoie ocazional pentru a menține „continuu” mașinile în funcțiune. În sfîrșit, 1 200 l. st. pentru degradarea mașinilor, deoarece „timpul și forțele naturale distructive nu-și suspendă acțiunea pentru că mașina cu abur nu funcționează”. El remarcă în mod expres că evaluarea sa se reduce doar la suma de 1 200 l. st. pentru că instalațiile sînt deja foarte uzate.

²⁴⁾ „Consum productiv: acolo unde consumarea unei mărfi este o parte a procesului de producție... În aceste cazuri valoarea nu se consumă”. (S. P. Newman, l. c., p. 296.)

²⁵⁾ Într-un manual apărut în America de Nord și care a ajuns poate la a 20-a ediție se poate citi: „Nu are importanță în ce formă reappare capitalul”. După o enumerare nesfîrșită a tot felul de ingrediente ale producției a căror valoare reappare în produs, se spune în cele din urmă: „Diferitele feluri de alimente, îmbrăcăminte, locuințe, necesare pentru existența și pentru confortul omului, suferă de asemenea schimbări. Ele sînt consumate din timp în timp, iar valoarea lor reappare în forța nouă, fizică și spirituală, a omului și formează astfel capital nou, care este din nou utilizat în procesul de producție”. (F. Wayland, l. c., p. 31, 32.) Abstracție făcînd de toate celelalte ciudățenii, nu prețul pîinii este, de pildă, acela care reappare în forța reinnoită a omului, ci substanțele ei nutritive. Ceea ce reappare însă ca valoare a forței nu sînt mijloacele de subzistență, ci valoarea lor. Chiar dacă prețul lor scade la jumătate, aceleași mijloace de subzistență produc aceeași mușchi, aceeași oase etc., într-un cuvînt aceeași forță, dar nu forță de aceeași valoare. Această transformare a „valorii” în „forță” și toată această imprecizie fariseică ascund încercarea, de altfel zadarnică, de a deduce o plusvaloare din simpla reparație a valorilor avansate.

Altfel stau lucrurile cu factorul subiectiv al procesului de muncă, cu forța de muncă aflată în funcțiune. În timp ce munca, prin forma ei adecvată scopului, transmite produsului valoarea mijloacelor de producție și o conservă, fiecare moment al mișcării ei creează valoare suplimentară, valoare nouă. Să presupunem că procesul de producție se întrerupe la punctul în care muncitorul a produs un echivalent pentru valoarea propriei sale forțe de muncă, adăugînd, de pildă, printr-o muncă de 6 ore, o valoare de 3 șilingi. Această valoare formează excedentul valorii produsului peste elementele sale componente provenite din valoarea mijloacelor de producție. Ea este singura valoare nouă care a luat naștere în acest proces, singura parte din valoarea produsului creată prin procesul însuși. Ea nu face, firește, decît să înlocuiască banii avansați de capitalist la cumpărarea forței de muncă și cheltuiți de muncitorul însuși pentru mijloace de subsistență. În raport cu cei 3 șilingi cheltuiți, valoarea nouă de 3 șilingi apare doar ca reproducție. Ea este însă realmente reprodusă, nu numai în aparență, ca valoare a mijloacelor de producție. Înlocuirea unei valori prin alta se face aici prin intermediul creării de valoare nouă.

Dar noi știm că procesul de muncă continuă dincolo de punctul în care a fost reprodus și adăugat obiectului muncii un simplu echivalent al valorii forței de muncă. În locul celor 6 ore care sînt suficiente în acest scop, procesul durează, de pildă, 12 ore. Așadar, prin punerea în funcțiune a forței de muncă nu se reproduce numai propria ei valoare, ci se produce și o valoare suplimentară. Această plusvaloare reprezintă excedentul valorii produsului peste valoarea elementelor consumate la formarea produsului, adică peste valoarea mijloacelor de producție și a forței de muncă.

Prezentînd diferitele roluri pe care le joacă diferiți factori ai procesului de muncă în formarea valorii produsului, am caracterizat de fapt funcțiile diferitelor părți componente ale capitalului în propriul său proces de valorificare. Excedentul valorii totale a produsului peste suma valorilor elementelor care participă la formarea sa este excedentul capitalului valorificat, peste valoarea-capital avansat inițial. Mijloacele de producție pe de o parte, forța de muncă pe de altă parte nu sînt decît diferitele forme de existență pe care le-a luat valoarea-capital inițială atunci cînd a lepădat forma bani și s-a transformat în factori ai procesului de muncă.

Prin urmare, acea parte a capitalului care se transformă în mijloace de producție, adică în materii prime, materiale auxi-

liare și mijloace de muncă, nu-și schimbă mărimea-valorii în procesul de producție. De aceea o numesc partea constantă a capitalului, sau mai pe scurt : capital constant.

Dimpotrivă, acea parte a capitalului care se transformă în forță de muncă își schimbă valoarea în procesul de producție. Ea reproduce propriul ei echivalent și, în afară de aceasta, un excedent, plusvaloarea, care la rîndul ei poate să varieze, să fie mai mare sau mai mică. Dintr-o mărime constantă, această parte a capitalului se transformă continuu într-una variabilă. De aceea o numesc partea variabilă a capitalului, sau mai pe scurt : capital variabil. Aceleași părți componente ale capitalului care din punctul de vedere al procesului de muncă se deosebesc ca factori obiectivi și subiectivi, ca mijloace de producție și forță de muncă, se deosebesc, din punctul de vedere al procesului de valorificare, ca capital constant și capital variabil.

Noțiunea de capital constant nu exclude de loc o schimbare radicală a valorii părților sale componente. Să presupunem că un pfund de bumbac costă astăzi 6 pence și urcă mîine, din cauza unei proaste recolte de bumbac, la 1 șiling. Bumbacul vechi, care continuă să fie prelucrat, a fost cumpărat la valoarea de 6 pence, dar în prezent el adaugă produsului o parte de valoare de 1 șiling. Iar bumbacul care a fost deja filat, și care circulă poate pe piață sub formă de fire, adaugă și el produsului dublul valorii sale inițiale. Este însă evident că aceste schimbări ale valorii sînt independente de valorificarea bumbacului în însuși procesul filatului. Dacă bumbacul vechi nu ar fi intrat în procesul de muncă, el ar putea fi revîndut cu 1 șiling în loc de 6 pence. Dimpotrivă : cu cît parcurge mai puține procese de muncă, cu atît acest rezultat este mai sigur. De aceea legea speculei este ca la asemenea schimbări radicale ale valorii să se speculeze materia primă în forma sa mai puțin prelucrată, adică mai curînd firele decît țesătura și mai curînd bumbacul decît firele. Schimbarea valorii rezultă aici din procesul care produce bumbacul, nu din procesul în care el funcționează în calitate de mijloc de producție, deci în calitate de capital constant. E drept că valoarea unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă pe care o conține, dar această cantitate este, la rîndul ei, socialmente determinată. Dacă s-a schimbat timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei — și aceeași cantitate de bumbac, de pildă, reprezintă, în caz de recolte proaste, o cantitate mai mare de muncă decît în condițiile unei recolte bune —, aceasta influențează și marfa veche, considerată întotdeauna numai ca un exemplar individual al speciei

sale²⁶⁾, a cărei valoare se măsoară întotdeauna prin muncă socialmente necesară, deci întotdeauna prin munca necesară în condițiile sociale date.

Ca și valoarea materiei prime, se poate schimba și valoarea mijloacelor de muncă ce servesc deja în procesul de producție, adică valoarea mașinilor etc., prin urmare și partea de valoare pe care ele o transmit produsului. Dacă, de pildă, în urma unei invenții noi, mașini de același fel pot fi reproduse cu o cheltuire de muncă mai mică, mașinile vechi se depreciază într-o măsură mai mare sau mai mică și, în consecință, transmit produsului o valoare relativ mai mică. Dar și aici schimbarea valorii își are originea în afara procesului de producție în care mașina funcționează ca mijloc de producție. În acest proces ea nu transmite niciodată mai multă valoare decât posedă independent de acest proces.

După cum o schimbare în valoarea mijloacelor de producție, chiar dacă influența ei se face simțită după intrarea lor în proces, nu schimbă caracterul lor de capital constant, tot astfel schimbarea proporției dintre capitalul constant și capitalul variabil nu afectează deosebirea lor funcțională. Condițiile tehnice ale procesului de muncă se pot schimba, de pildă, în așa fel, încât acolo unde înainte 10 muncitori prelucrau, cu 10 unelte de valoare redusă, o cantitate relativ mică de materii prime, acum 1 muncitor prelucurează, cu o mașină scumpă, o cantitate de materii prime de o sută de ori mai mare. În acest caz, capitalul constant, adică masa valorii mijloacelor de producție întrebuințate, crește foarte mult, iar partea variabilă a capitalului, cea avansată pentru forță de muncă, scade foarte mult. Această schimbare nu modifică însă decât raportul de mărime dintre capitalul constant și cel variabil, adică proporția în care capitalul total se împarte în elemente constante și elemente variabile: ea nu afectează însă deosebirea dintre capitalul constant și capitalul variabil.

---

²⁶⁾ „Toate produsele de același fel formează de fapt o singură masă, al cărei preț este determinat în general, fără a se ține seama de condiții speciale”. (Le Trosne, l.c., p. 893.)

Capitolul șapte

Rata plusvalorii

1. Gradul de exploatare a forței de muncă

Plusvaloarea, pe care a produs-o în procesul de producție capitalul avansat C , adică valorificarea valorii-capital avansate C , se prezintă în primul rînd ca un excedent al valorii produsului peste suma valorii elementelor sale de producție.

Capitalul C se împarte în două părți, o sumă de bani c care este cheltuită pentru mijloace de producție și altă sumă de bani v care este cheltuită pentru forța de muncă; c reprezintă partea de valoare transformată în capital constant, v partea de valoare transformată în capital variabil. Așadar, inițial $C=c+v$; de pildă :

capitalul avansat de 500 l. st. = $\overbrace{410}^c$ l. st. + $\overbrace{90}^v$ l. st. La sfîrșitul procesului de producție se obține marfa a cărei valoare = $\overbrace{c+v}^c + p$,

p fiind plusvaloarea; de pildă : $\overbrace{410}^c$ l. st. + $\overbrace{90}^v$ l. st. + $\overbrace{90}^p$ l. st. Capitalul inițial C s-a transformat în C' , din 500 l. st. în 590 l. st. Diferența dintre amîndouă este = p , o plusvaloare de 90. Întrucît valoarea elementelor de producție este egală cu valoarea capitalului avansat, a spune că excedentul valorii produsului peste valoarea elementelor sale de producție este egală cu sporul la capitalul avansat sau cu plusvaloarea produsă este de fapt o tautologie.

Această tautologie cere însă o determinare mai precisă. Ceea ce se compară cu valoarea produsului este valoarea elementelor consumate în procesul de producție a lui. Am văzut însă că acea parte a capitalului constant întrebuițat care constă din mijloace de muncă transmite produsului numai o parte din valoarea sa, în timp ce cealaltă parte își menține vechea sa formă de existență. Întrucît această din urmă parte nu joacă nici un rol în formarea valorii, putem să facem abstracție de ea aici. Dacă am include-o în calcul, nu s-ar schimba nimic. Să presupunem că $c = 410$ l. st. și se compune din materii prime de 312 l. st., din materiale auxiliare

de 44 l. st. și din mașini care se uzează în cursul procesului de 54 l. st., și că valoarea mașinilor realmente întrebuințate este de 1 054 l. st. Ca valoare avansată pentru crearea valorii-produs nu considerăm decît valoarea a 54 l. st., pe care mașinile o pierd prin funcționarea lor și o transmit deci produsului. Dacă am include în calcul și cele 1 000 l. st. care continuă să existe în forma lor veche de mașină cu abur etc., ar trebui să le calculăm de ambele părți, de partea valorii avansate și de partea valorii produsului ^{26a)}, și am obține astfel respectiv 1 500 l. st. și 1 590 l. st. Diferența, adică plusvaloarea, ar fi, ca și înainte, de 90 l. st. Prin capitalul constant avansat pentru producerea valorii înțelegem deci întotdeauna, dacă din context nu rezultă contrariul, numai valoarea mijloacelor de producție consumate în producție.

Adoptînd această ipoteză, să ne întoarcem la formula $C=c+v$, care se transformă în $C'=c+v+p$, datorită cărui fapt și C se transformă în C' . Se știe că valoarea capitalului constant nu face decît să reapară în produs. Valoarea-produs realmente nou creată în cursul procesului este deci diferită de valoarea produsului obținut din proces; ea nu este, așadar, cum se pare la prima vedere, $\overbrace{c+v+p}$ sau $\overbrace{410 \text{ l. st.}}^c + \overbrace{90 \text{ l. st.}}^v + \overbrace{90 \text{ l. st.}}^p$, ci $v+p$ sau $\overbrace{90 \text{ l. st.}}^v + \overbrace{90 \text{ l. st.}}^p$; nu 590 l. st., ci 180 l. st. Dacă c , capitalul constant, ar fi = 0, cu alte cuvinte dacă ar exista ramuri industriale în care capitalistul n-ar avea de întrebuințat mijloace de producție produse, adică nici materii prime, nici materiale auxiliare, nici unelte de muncă, ci numai substanțe din natură și forță de muncă, n-ar exista o parte constantă de valoare care să fie transmisă produsului. Acest element al valorii produsului, în cazul nostru 410 l. st., ar dispărea, dar valoarea-produs de 180 l. st., care conține 90 l. st. plusvaloare, ar rămîne tot atît de mare ca și în ipoteza că c ar reprezenta o foarte mare sumă de valoare. Am avea $C=0+v=v$, și C' , capitalul valorificat, = $v+p$, $C'-C$ ca și înainte = p . Dacă, dimpotrivă, $p = 0$, cu alte cuvinte dacă forța de muncă a cărei valoare este avansată în capitalul variabil nu ar fi produs decît un echivalent, am avea $C=c+v$, iar C' (valoarea produsului) = $=c+v+0$, deci $C=C'$. Capitalul avansat nu s-ar fi valorificat.

^{26a)} „Dacă considerăm valoarea capitalului fix întrebuințat ca fiind o parte a capitalului avansat, trebuie ca la sfîrșitul anului să considerăm valoarea rămasă a acestui capital ca o parte a venitului anual”. (Malthus, „Princ. of Pol. Econ.”, 2nd. ed., London 1836, p. 269.)

Știm într-adevăr că plusvaloarea nu este decît o consecință a schimbării valorii lui v , adică a acelei părți a capitalului care e transformată în forță de muncă, că deci $v + p = v + \Delta v$ (v plus un increment al lui v). Dar schimbarea reală a valorii și raportul în care se schimbă valoarea sînt estompate de faptul că, din cauza creșterii părții sale variabile, crește întregul capital avansat. El a fost de 500 și devine 590. Analiza procesului în forma lui pură cere deci să se facă cu totul abstracție de acea parte a valorii produsului în care nu reapare decît valoarea capitalului constant, adică să se considere capitalul constant $c = 0$, aplicîndu-se astfel o lege a matematicii în care se operează cu mărimi variabile și constante, mărimea constantă nefiind legată de cea variabilă decît prin adunare sau scădere.

O altă dificultate rezultă din forma inițială a capitalului variabil. Astfel, în exemplul de mai sus $C' = 410$ l. st. capital constant + 90 l. st. capital variabil + 90 l. st. plusvaloare. Dar 90 l. st. sînt o mărime dată, deci constantă, și pare deci absurd să

fie tratate ca o mărime variabilă. Dar $\overset{v}{90}$ l. st., adică 90 l. st. capital variabil, nu sînt aici de fapt decît un simbol pentru procesul pe care-l parcurge această valoare. Partea de capital avansată pentru cumpărarea forței de muncă este o cantitate determinată de muncă materializată, deci o mărime — valoare constantă, ca și valoarea forței de muncă care a fost cumpărată. Dar în procesul de producție, locul celor 90 l. st. avansate îl ia forța de muncă în funcțiune, locul muncii moarte îl ia munca vie, locul unei mărimi stabile îl ia una fluidă, locul unei mărimi constante îl ia una variabilă. Rezultatul este reproducerea lui v , plus un increment al lui v . Din punctul de vedere al producției capitaliste, întreg acest proces reprezintă o automișcare a valorii inițial constante, transformată în forță de muncă. Ei i se atribuie procesul și rezultatul său. Prin urmare, dacă formula 90 l. st. capital variabil sau valoare ce se valorifică apare contradictorie, ea nu face decît să exprime o contradicție imanentă producției capitaliste.

La prima vedere pare straniu să consideri capitalul constant egal cu 0. Totuși așa se procedează mereu în viața de toate zilele. Dacă cineva vrea să calculeze, de pildă, cîștigul pe care îl realizează Anglia în industria bumbacului, scade în primul rînd prețul bumbacului plătit Statelor Unite, Indiei, Egiptului etc.; cu alte cuvinte, consideră egală cu 0 valoarea capitalului care nu face decît să reapară în valoarea produsului.

Fără îndoială că nu numai raportul dintre plusvaloare și acea parte a capitalului din care ea rezultă direct și a cărei schimbare

a valorii o reprezintă are o mare importanță economică, ci și raportul dintre plusvaloare și întregul capital avansat. Acest raport îl vom trata pe larg în cartea a treia. Pentru ca o parte a capitalului să fie valorificată prin transformarea ei în forță de muncă, trebuie ca o altă parte a capitalului să fie transformată în mijloace de producție. Pentru ca să funcționeze capitalul variabil, trebuie avansat capital constant în proporții corespunzătoare, potrivit cu caracterul tehnic determinat al procesului de muncă. Dar împrejurarea că pentru un proces chimic sînt necesare retorte și alte recipiente nu ne împiedică ca la analiză să facem abstracție de retortă. În măsura în care crearea valorii și schimbarea valorii sînt privite în sine, adică în formă pură, mijloacele de producție, aceste întruchipări materiale ale capitalului constant, furnizează doar materia în care urmează să se fixeze forța fluidă, creatoare de valoare. Din această cauză natura acestei materii, bumbac sau fier, nu prezintă nici o importanță. Valoarea acestei materii de asemenea nu prezintă importanță. Este necesar doar ca ea să existe într-o cantitate suficientă pentru a putea absorbi cantitatea de muncă care urmează să se cheltuiască în decursul procesului de producție. Această cantitate fiind dată, valoarea ei poate să urce sau să soadă, ea poate să nu aibă valoare, cum e cazul cu pămîntul și cu marea; procesul de creare și de schimbare a valorii nu este afectat (de acest fapt ²⁷).

Considerăm, așadar, deocamdată partea constantă a capitalului ca fiind egală cu zero. Capitalul avansat se reduce deci de la $c + v$ la v , iar valoarea produsului $\overbrace{c + v} + p$ la valoarea nou produsă $\overbrace{v} + p$. Dacă valoarea nou produsă = 180 l. st., în care se exprimă munca efectuată în cursul întregii durate a procesului de producție, trebuie să scădem valoarea capitalului variabil = 90 l. st., pentru a obține plusvaloarea = 90 l. st. Cifra de 90 l. st. = p exprimă aici mărimea absolută a plusvalorii produse. Mărimea ei relativă însă, adică proporția în care capitalul variabil a crescut, este determinată, evident, de raportul dintre plusvaloare și capitalul variabil, adică este exprimată în $\frac{p}{v}$. Prin urmare, în exemplul de mai sus ea se exprimă în $\frac{90}{90} = 100\%$. Această creștere relativă

²⁷) Notă la ediția a 2-a. Se înțelege de la sine că, așa cum spune Lucretius, „nil posse creari de nihilo”. Din nimic nimic nu se naște ⁷⁰. „Creare de valoare” este transformarea forței de muncă în muncă. La rîndul ei, forța de muncă este în primul rînd o substanță din natură, transformată în organism omenesc.

a capitalului variabil, adică mărimea relativă a plusvalorii, eu o numesc rata plusvalorii ²⁸⁾.

Am văzut că în cursul unei părți a procesului de muncă muncitorul nu produce decât valoarea forței sale de muncă, adică valoarea mijloacelor de subsistență care-i sînt necesare. Deoarece el produce în condiții bazate pe diviziunea socială a muncii, muncitorul nu produce mijloacele sale de subsistență în mod direct, ci sub forma unei mărfi speciale, de pildă a firelor, adică o valoare egală cu valoarea mijloacelor sale de subsistență, sau cu banii cu care le cumpără. Acea parte din ziua sa de muncă pe care o întrebuințează în acest scop este mai mare sau mai mică, în funcție de valoarea mijloacelor sale medii de subsistență zilnice, adică în funcție de timpul de muncă mediu necesar zilnic pentru producerea lor. Dacă valoarea mijloacelor sale de subsistență zilnice reprezintă, în medie, 6 ore de muncă materializate, muncitorul trebuie să lucreze, în medie, 6 ore pe zi pentru a produce această valoare. Dacă nu ar lucra pentru capitalist, ci pentru sine însuși, în mod independent, el ar trebui de asemenea, celelalte condiții rămînînd neschimbate, să muncească, în medie, aceeași parte alicotă a zilei ca să producă valoarea forței sale de muncă și, în felul acesta, să cîștige mijloacele de subsistență necesare pentru întreținerea sa proprie, adică pentru reproducerea sa continuă. Întrucît însă în acea parte a zilei de muncă în care el produce valoarea pe o zi a forței de muncă, să zicem 3 șilingi, el nu produce decât un echivalent pentru valoarea ei pe care capitalistul a plătit-o deja ^{28a)} și nu face deci decât să înlocuiască prin valoarea nou creată valoarea capitalului variabil avansat, această producție de valoare apare ca o simplă reproducție. Acea parte a zilei de muncă în care are loc această reproducție o numesc deci timp de muncă necesar, iar munca cheltuită în decursul ei — muncă necesară ²⁹⁾. Necesară

²⁸⁾ În același fel în care englezul spune „rate of profits”, „rate of interest” * etc. În cartea a III-a se va vedea că rata profitului este ușor de înțeles dacă sînt cunoscute legile plusvalorii. Urmînd drumul invers, nu se înțelege ni l'un, ni l'autre **.

^{28a)} {Notă la ediția a 3-a. Autorul folosește aici limbajul economic curent. Ne amintim că la p. 137 (vezi volumul de față, p. 186—187) s-a arătat că de fapt nu capitalistul „avansează” muncitorului, ci muncitorul capitalistului. — F.E. }

²⁹⁾ Pînă în prezent am folosit în lucrarea de față termenul „timp de muncă necesar” pentru timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei mărfi în general. De acum înainte îl vom folosi și pentru timpul de muncă necesar pentru producerea mărfii specifice care e forța de muncă. Folo-

pentru muncitor, pentru că este independentă de forma socială a muncii sale. Necesară pentru capital și pentru lumea lui, pentru că existența permanentă a muncitorului constituie baza lor.

A doua perioadă a procesului de muncă, în care muncitorul trădește dincolo de limitele muncii necesare, îl costă desigur muncă, cheltuire de forță de muncă, dar nu creează valoare pentru el. Ea creează plusvaloare, care-l ispitește pe capitalist prin farmecul creației din nimic. Această parte a zilei de muncă o numesc timp de supramuncă, iar munca cheltuită în decursul ei — supramuncă (surplus labour). Pe cât este de important pentru cunoașterea valorii în general ca ea să fie considerată simplă cristalizare de timp de muncă, simplă muncă materializată, pe atât este de important pentru cunoașterea plusvalorii ca ea să fie considerată simplă cristalizare de timp de supramuncă, simplă supramuncă materializată. Numai forma în care această supramuncă este stoarsă producătorului nemijlocit, muncitorului, determină deosebirea dintre formațiunile economice ale societății, de pildă dintre societatea sclavagistă și societatea bazată pe munca salariată ³⁰⁾.

Intrucît valoarea capitalului variabil = valoarea forței de muncă care a fost cumpărată de el, întrucît valoarea acestei forțe de muncă determină partea necesară a zilei de muncă, iar plusvaloarea este determinată, la rîndul ei, de partea excedentară a zilei de muncă, rezultă că: plusvaloarea se află față de capitalul variabil în același raport în care se află supramunca față de munca necesară, adică rata plusvalorii

$$\frac{p}{v} = \frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}}.$$

Ambele proporții exprimă același raport în forme diferite, o dată sub forma muncii materializate, a doua oară sub cea a muncii fluide.

sirea acelorași termeni tehnici * în sens diferit este supărătoare; ea nu poate fi evitată însă cu desăvîrșire în nici o știință. Compară, de pildă, matematicile superioare și matematicile elementare.

³⁰⁾ D-l Wilhelm Tucicide Roscher ⁷¹ descoperă, cu o genialitate într-adevăr Gottsched-iană ⁷², că dacă formarea plusvalorii sau a plusprodusului și acumularea legată de ele se datoresc în ziua de azi „spiritului de economie” al capitalistului, care „pretinde” în schimb „de pildă dobînda”, dimpotrivă, „pe treptele inferioare ale civilizației... cei slabi sînt siliți de cei puternici să facă economie” (l. c., p. 82, 78.) Să facă economie de muncă? sau de produse excedentare inexistente? În afară de ignoranța reală, teama apologetică în fața unei analize conștiințioase a valorii și a plusvalorii și în fața unui eventual rezultat insidios, subversiv din punctul de vedere al poliției determină pe Roscher & Co. să transforme motivele mai mult sau mai puțin plauzibile prin care capitalistul justifică însușirea plusvalorii existente în fundamentarea genezei ei.

Rata plusvalorii este, așadar, expresia exactă a gradului de exploatare a forței de muncă de către capital sau a muncitorului de către capitalist^{30a)}.

Potrivit presupunerii noastre, valoarea produsului era

$$\overbrace{c} \quad \overbrace{v} \quad \overbrace{p}$$

= 410 l. st. + 90 l. st. + 90 l. st., iar capitalul avansat = 500 l. st. Întrucât plusvaloarea = 90 și capitalul avansat = 500, după metoda de calcul obișnuită ar rezulta că rata plusvalorii (care este confundată cu rata profitului) = 18%, un raport atât de scăzut, încât d-l Carey și alți adepți ai „armoniei” ar fi înduioșați. În realitate însă rata plusvalorii nu este = $\frac{p}{c}$ sau $\frac{p}{c+v}$, ci = $\frac{p}{v}$, deci nu $\frac{90}{500}$, ci $\frac{90}{90} = 100\%$, mai mult decât încercutul gradului de ex-

ploatare aparent. Cu toate că în cazul dat nu cunoaștem mărimea absolută a zilei de muncă, nici perioada procesului de muncă (zi, săptămână etc.), în sfârșit nici numărul muncitorilor pe care capitalul variabil de 90 l. st. îi pune în mișcare în același timp, rata plusvalorii $\frac{p}{v}$ arată în mod exact, datorită convertibilității ei în supramuncă

$\frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}}$, raportul dintre cele două părți componente ale zilei de muncă. Acesta este de 100%. Așadar, muncitorul a muncit o jumătate de zi pentru sine și cealaltă jumătate pentru capitalist.

Prin urmare, metoda de calculare a ratei plusvalorii este pe scurt aceasta: luăm întreaga valoare a produsului și considerăm egală cu zero partea constantă a valorii-capital, care nu face decît să reapară în valoarea produsului. Suma de valoare rămasă este singura valoare-produs creată realmente în procesul de formare a mărfii. Dacă plusvaloarea este dată, o scădem din această valoare-nou creată pentru a afla capitalul variabil. Procedăm invers dacă acesta din urmă este dat și dacă vrem să aflăm plusvaloarea. Dacă ambele sînt date, trebuie efectuată doar operația finală, calcularea raportului dintre plusvaloare și capitalul variabil, $\frac{p}{v}$.

^{30a)} Notă la ediția a 2-a. Cu toate că este expresia exactă a gradului de exploatare a forței de muncă, rata plusvalorii nu este totuși expresia mărimii absolute a exploatării. De pildă, dacă munca necesară = 5 ore și supramunca = 5 ore, gradul de exploatare = 100%. Mărimea exploatării este măsurată aici prin 5 ore. Dacă însă munca necesară = 6 ore și supramunca = 6 ore, gradul de exploatare de 100% rămîne neschimbat, în timp ce mărimea exploatării crește cu 20%, de la 5 la 6 ore.

Oricît de simplă ar fi această metodă, este totuși util să-l familiarizăm pe cititor, cu ajutorul oîtorva exemple, cu principiul care stă la baza acestei metode și cu care el nu este obișnuit.

Să luăm mai întîi ca exemplu o filatură cu 10 000 de fusuri mule, care filează din bumbac american fir nr. 32 și care produce 1 pfund de fire pe săptămîină de fiecare fus. Deșeurile reprezintă 6%. Se prelucrează deci săptămînal 10 600 de pfunzi de bumbac, obținîndu-se 10 000 de pfunzi de fire și 600 de pfunzi de deșeuri. În aprilie 1871, acest bumbac costă $7\frac{3}{4}$ pence pfundul, deci pentru 10 600 de pfunzi se plătește suma rotundă de 342 l. st. Cele 10 000 de fusuri, inclusiv mașinile pentru operațiile preliminară filatului și mașina cu abur costă 1 l. st. per fus, deci 10 000 l. st. Uzura lor este de 10% = 1 000 l. st., sau pe săptămîină 20 l. st. Chiria pentru clădirea fabricii este de 300 l. st., sau de 6 l. st. săptămînal. Cărbunele (4 pfunzi per oră și per cai-putere, la 100 de cai-putere (după indicator) și 60 de ore pe săptămîină, inclusiv încălzirea clădirii), 11 tone pe săptămîină, la prețul de 8 șilingi și 6 pence tona, costă în total $4\frac{1}{2}$ l. st. pe săptămîină; gaz 1 l. st. pe săptămîină, ulei $4\frac{1}{2}$ l. st. pe săptămîină; deci toate materialele auxiliare 10 l. st. pe săptămîină. Partea constantă a valorii este deci de 378 l. st. pe săptămîină. Salariile însumează 52 l. st. pe săptămîină. Prețul firelor este de $12\frac{1}{4}$ pence pfundul, adică 10 000 de pfunzi = 510 l. st.; plusvaloarea este deci 510—430 = 80 l. st. Considerăm partea constantă a valorii de 378 l. st. = 0, deoarece ea nu joacă nici un rol în formarea valorii în decurs de o săptămîină. Rămîne valoarea-nou creată în decurs de o săptămîină de

$$132 = \underbrace{52}_{v} + \underbrace{80}_{p} \text{ l. st. Prin urmare, rata plusvalorii} = \frac{80}{52} = 153\frac{11}{13}\%.$$

La o zi medie de muncă de 10 ore aceasta înseamnă: muncă necesară = $3\frac{31}{33}$ ore și supramuncă = $6\frac{2}{33}$ ore ³¹⁾.

Jacob face pentru anul 1815, socotind prețul grîului la 80 de șilingi cuarterul și o producție medie de 22 de busheli la acru, un acru aducînd astfel 11 l. st., următorul calcul ⁷³⁾, foarte defec-

³¹⁾ Notă la ediția a 2-a. Exemplul dat în prima ediție cu o filatură din anul 1860 cuprindea unele erori factice. Datele din text, perfect exacte, mi-au fost furnizate de către un fabricant din Manchester. — Mai trebuie menționat că în Anglia vechiul cai-putere se determina după diametrul cilindrului, pe cînd cel nou se determină după forța reală pe care o arată indicatorul.

tuos din cauza compensării anterioare a mai multor posturi, dar totuși suficient pentru scopul nostru :

Producția de valoare la acru	
Sămînță (de grîu) ..1 l.st. 9 ș.	Zeciuială, impozite, taxe .....1 l.st. 1 ș.
Îngrășăminte .....2 l.st. 10 ș.	Rentă .....1 l.st. 8 ș.
Salarii .....3 l.st. 10 ș.	Profitul arendașului și dobînda .....1 l. st. 2 ș.
Total..... 7 l.st. 9 ș.	Total..... 3 l.st. 11 ș.

Presupunînd în permanență că prețul produsului = valoarea sa, plusvaloarea se repartizează aici între diferitele rubrici : profit, dobîndă, zeciuială etc. Aceste rubrici nu prezintă interes pentru noi. Le adunăm și obținem plusvaloarea de 3 l. st. și 11 șilingi. Cele 3 l. st. și 19 șilingi pentru sămînță și îngrășăminte, ca parte constantă a capitalului, le considerăm egale cu zero. Rămîne capitalul variabil avansat de 3 l. st. și 10 șilingi, în locul căruia a fost produsă o valoare nouă de 3 l. st. 10 șilingi + 3 l. st. 11 șilingi.

Prin ummare $\frac{p}{v} = \frac{3 \text{ l.st. } 11 \text{ șilingi}}{3 \text{ l.st. } 10 \text{ șilingi}}$, mai mult de 100%. Muncitorul întrebuițează mai mult de jumătate din ziua sa de muncă pentru a produce o plusvaloare, pe care, sub diferite pretexte, și-o împart între ele diferite persoane^{31a)}.

2. Exprimarea valorii produsului în părți proporționale ale produsului

Să revenim acum la exemplul care ne-a arătat cum face capitalistul din bani capital. Munca necesară a filatorului său a fost de 6 ore, supramunca tot de 6 ore ; gradul de exploatare a forței de muncă a fost deci de 100%.

Produsul zilei de muncă de 12 ore sînt 20 de pfunzi de fire în valoare de 30 de șilingi. Nu mai puțin de $\frac{8}{10}$ din această valoare a firelor (24 de șilingi) sînt formate din valoarea mijloacelor de producție consumate, care nu fac decît să reapară în produs (20 de pfunzi de bumbac de 20 de șilingi, fusuri etc. de 4 șilingi), constînd, cu alte cuvinte, din capital constant. Celelalte $\frac{2}{10}$ sînt valoarea nouă de 6 șilingi, apărută în procesul filatului ; jumătate din această valoare nouă înlocuiește valoarea pe o zi a forței de muncă care a fost avansată, sau capitalul variabil, iar cealaltă ju-

^{31a)} Calculele de mai sus nu au decît valoarea unor ilustrări. Se presupune că prețurile = valorile. În cartea a III-a se va vedea că această egalizare nu se produce atît de simplu nici chiar pentru prețurile medii.

mătate constituie o plusvaloare de 3 șilingi. Valoarea totală a celor 20 de pfunzi de fire se compune deci precum urmează :

$$\begin{aligned} & \text{Valoarea firelor de 30 de șilingi} = \\ & \underbrace{c}_{24} + \underbrace{v}_{3} + \underbrace{p}_{3} \\ & = 24 \text{ de șilingi} + 3 \text{ șilingi} + 3 \text{ șilingi.} \end{aligned}$$

Intrucît această valoare totală este exprimată în produsul total de 20 de pfunzi de fire, trebuie ca și diferitele elemente ale valorii să poată fi reprezentate în părți proporționale ale produsului.

Dacă valoarea de 30 de șilingi există sub forma a 20 de pfunzi de fire, atunci $\frac{8}{10}$ din această valoare, adică partea sa constantă de 24 de șilingi, există în $\frac{8}{10}$ din produs, adică în 16 pfunzi de fire. Din aceștia, $13\frac{1}{3}$ pfunzi reprezintă valoarea materiei prime, a bumbacului filat, în sumă de 20 de șilingi, iar $2\frac{2}{3}$ pfunzi reprezintă valoarea materialelor auxiliare și a mijloacelor de muncă consumate, a fusurilor etc., în sumă de 4 șilingi.

Așadar, $13\frac{1}{3}$ pfunzi de fire reprezintă tot bumbacul prelucrat în produsul total de 20 de pfunzi de fire, materia primă a produsului total, și nimic mai mult. E drept că ei nu conțin decît $13\frac{1}{3}$ pfunzi de bumbac în valoare de $13\frac{1}{3}$ șilingi, dar valoarea care le-a fost adăugată, adică $6\frac{2}{3}$ șilingi, constituie un echivalent al bumbacului întrebuițat pentru ceilalți $6\frac{2}{3}$ pfunzi de fire. E oa și cum acestei din urmă cantități de fire i s-ar fi smuls bumbacul, și tot bumbacul produsului total s-ar fi îngrămădit în $13\frac{1}{3}$ pfunzi de fire. În schimb însă, această cantitate de fire nu conține acum nici un atom din valoarea materialelor auxiliare și a mijloacelor de muncă consumate și nici din valoarea nou creată în procesul filatului.

Tot așa ceilalți $2\frac{2}{3}$ pfunzi de fire, care conțin restul de capital constant (= 4 șilingi), nu reprezintă deoît valoarea materialelor auxiliare și a mijloacelor de muncă consumate în producerea produsului total de 20 de pfunzi de fire.

Opt zecimi din produs, adică 16 pfunzi de fire, cu toate că, privite din punct de vedere corporal, ca valoare de întrebuițare, ca fire, sînt creație a muncii filatorului, în aceeași măsură ca și celelalte părți ale produsului, nu conțin totuși, în această ordine de idei, munca filatorului, muncă absorbită în cursul procesului filatului. E ca și cum ele s-ar fi transformat în fire fără să fi fost filate, ca și cum forma lor de fire ar fi pură înșelătorie. Într-adevăr, atunci cînd capitalistul le vinde cu 24 de șilingi, cumpărîndu-și din nou cu această sumă mijloace de producție, se vede că 16 pfunzi de fire nu sînt decît bumbac, fusuri, cărbune etc. deghizate.

Dimpotrivă, cele $\frac{2}{10}$ din produs rămase, adică cei 4 pfunzi de fire, nu reprezintă acum nimic altceva decât valoarea nouă de 6 șilingi, produsă în cursul celor 12 ore de filat. Ceea ce ele conțineau ca valoare a materiilor prime și a mijloacelor de muncă consumate a ieșit din ele și a intrat în primii 16 pfunzi de fire. Munca filatorului întrucupată în 20 de pfunzi de fire este concentrată în $\frac{2}{10}$ din produs. Este ca și cum filatorul ar fi filat 4 pfunzi de fire din aer sau din bumbac și cu fusuri care, fiind furnizate de natură, fără contribuția muncii omenesti, nu adaugă produsului nici o valoare.

Din cei 4 pfunzi de fire, în care se află deci întreaga valoare-nou creată în cursul unei zile de filat, jumătate nu reprezintă decât echivalentul forței de muncă consumate, deci capitalul variabil de 3 șilingi, iar ceilalți 2 pfunzi de fire nu reprezintă decât plusvaloarea de 3 șilingi.

Deoarece 12 ore de muncă ale filatorului se materializează în 6 șilingi, în valoarea firului de 30 de șilingi sînt materializate 60 de ore de muncă. Ele există în 20 de pfunzi de fire, din care $\frac{8}{10}$ sau 16 pfunzi sînt materializarea a 48 de ore de muncă anterioare procesului filatului, adică a muncii materializate în mijloacele de producție ale firelor, iar $\frac{2}{10}$ sau 4 pfunzi sînt materializarea celor 12 ore de muncă cheltuite în însuși procesul filatului.

Am văzut mai înainte că valoarea firelor este egală cu suma valorii nou create în cursul producerii lor plus valorile existente anterior în mijloacele lor de producție. Acum am văzut cum părțile componente ale valorii produsului, diferite din punct de vedere funcțional sau conceptual, pot fi exprimate în părți proporționale ale produsului însuși.

Această scindare a produsului — a rezultatului procesului de producție — într-o cantitate de produs care nu reprezintă decât munca pe care o conțin mijloacele de producție, adică partea de capital constant, în altă cantitate care nu reprezintă decât munca necesară adăugată în cursul procesului de producție, adică partea variabilă a capitalului, și într-o ultimă cantitate de produs care nu reprezintă decât supramunca adăugată în cursul aceluiași proces, adică plusvaloarea, este pe cît de simplă pe atît de importantă, după cum va arăta aplicarea ei ulterioară la unele probleme complicate și încă nerezolvate.

Acum noi am considerat produsul total ca un rezultat finit al unei zile de muncă de 12 ore. Dar putem să-l urmărim și în procesul lui de formare și să exprimăm totuși produsele parțiale ca părți ale produsului, diferite din punct de vedere funcțional.

Filatorul produce în 12 ore 20 de pfunzi de fire, deci într-o oră $1\frac{2}{3}$ pfunzi, iar în 8 ore $13\frac{1}{3}$ pfunzi, adică un produs parțial de valoare egală cu valoarea totală a bumbacului oare se filează în cursul întregii zile de muncă. Tot astfel produsul parțial al următoarei ore și 36 de minute este = $2\frac{2}{3}$ pfunzi de fire și reprezintă deci valoarea mijloacelor de muncă consumate în cursul a 12 ore de muncă. Tot așa în următoarea oră și 12 minute filatorul produce 2 pfunzi de fire = 3 șilingi, o valoare a produsului egală cu întreaga valoare creată în 6 ore de muncă necesară. În sfârșit, în ultimele $\frac{6}{5}$ de oră el produce alți 2 pfunzi de fire, a căror valoare este egală cu plusvaloarea creată de supramunca sa de o jumătate de zi. Acest mod de a calcula îi servește fabricantului englez pentru uzul său casnic, și el va spune, de pildă, că în primele 8 ore, adică în primele $\frac{2}{3}$ ale zilei de muncă, el își acoperă costul bumbacului etc. Vedem deci că formula este justă; ea nu este de fapt decît prima formulă transpusă din spațiu, unde părțile produsului stau gata unele lîngă altele, în timp, unde ele se succed. Dar formula poate să fie însoțită și de reprezentări foarte barbare, mai ales în capetele care sînt tot atît de interesate din punct de vedere practic în procesul de valorificare, pe cît sînt de interesate în a-i da o interpretare greșită din punct de vedere teoretic. Astfel, unii își pot închipui că filatorul nostru produce sau înlocuiește, de pildă, în primele 8 ore ale zilei sale de muncă valoarea bumbacului, în următoarea oră și 36 de minute valoarea mijloacelor de muncă consumate, în următoarea oră și 12 minute valoarea salariului și că el nu consacră fabricantului, producerii de plusvaloare, decît faimoasa „ultimă oră”. Filatorului i se atribuie astfel o dublă minune: de a produce bumbacul, fusul, mașina cu abur, cărbunele, uleiul etc. în același moment în care filează cu ajutorul lor și de a face dintr-o zi de muncă de o intensitate dată cinci asemenea zile. Căci în cazul nostru producția materiei prime și a mijloacelor de muncă necesită $\frac{24}{6}$, adică 4 zile de muncă de cîte 12 ore, iar transformarea lor în fire o altă zi de muncă de 12 ore. Că setea de îmbogățire crede în asemenea minuni și că găsește întotdeauna un sicofant doctrinar care să le demonstreze, reiese din următorul exemplu devenit celebru.

3. „Ultima oră” a lui Senior

Într-o frumoasă dimineață a anului 1836, Nassau W. Senior, renumit pentru cunoștințele sale economice și pentru stilul său frumos, un fel de Claren printre economiștii englezi, a fost che-

mat de la Oxford la Manchester pentru a învăța acolo el însuși economia politică, în loc să-i învețe pe alții, cum făcea la Oxford. Fabricanții îl aleseseră ca reprezentant al lor în lupta împotriva Factory Act-ului⁷⁴, promulgat nu de mult, și împotriva agitației pentru ziua de muncă de 10 ore, care țintea și mai departe. Cu obișnuitul lor simț practic deosebit de ascuțit, ei și-au dat seama că domnul profesor „wanted a good deal of finishing” *. L-au chemat deci la Manchester. La rândul lui, domnul profesor a stilizat lecția primită la Manchester de la fabricanți în pamfletul: „Letters on the Factory Act, as it affects the cotton manufacture”, Londra 1837. Aici se pot citi, între altele, următoarele lucruri instructive:

„În condițiile actualei legi, nici o fabrică în care lucrează persoane sub 18 ani nu poate lucra mai mult de 11 $\frac{1}{2}$ ore pe zi, adică 12 ore în primele 5 zile și 9 ore simbăta. Analiza (I) ce urmează arată însă că într-o asemenea fabrică tot câștigul net provine din ultima oră. Un fabricant investește 100 000 l. st.—80 000 l. st. în clădirea fabricii și în mașini, 20 000 în materii prime și în salarii. Presupunind că într-un an capitalul face o singură rotație și presupunind un câștig brut de 150%, volumul producției și livrărilor anuale ale fabricii trebuie să însumeze mărfuri în valoare de 115 000 l. st. ...Fiecare din cele 23 de jumătăți de oră de muncă pe zi produce $\frac{5}{115}$ sau $\frac{1}{23}$ din aceste 115 000 l. st. Din aceste $\frac{23}{23}$ care constituie totalul celor 115 000 l. st. (constituting the whole 115 000 l. st.), $\frac{20}{23}$, adică 100 000 din cele 115 000, nu fac decât să înlocuiască capitalul; $\frac{1}{23}$ sau 5 000 l. st. din cele 15 000 câștig brut (I) înlocuiesc uzura fabricii și a mașinilor. Cele $\frac{2}{23}$ care au mai rămas, adică ultimele două jumătăți de oră ale fiecărei zile, produc câștigul net de 10%. Prin urmare, dacă prețurile rămânând neschimbate, fabrica ar lucra 13 ore în loc de 11 $\frac{1}{2}$, ea și-ar spori cu aproximativ 2 600 l. st. capitalul circulant, câștigul net ar crește de peste două ori. Pe de altă parte, dacă ziua de muncă s-ar reduce cu 1 oră, câștigul net ar dispărea, iar dacă s-ar reduce cu 1 $\frac{1}{2}$ ore, ar dispărea și câștigul brut”³²).

³²) Senior, l. c., p. 12, 13. Nu ne oprim asupra unor ciudățenii care nu prezintă importanță pentru scopul urmărit de noi ca, de pildă, afirmația că fabricanții socotesc înlocuirea mașinilor uzate etc., deci a unei părți componente a capitalului, ca parte a câștigului, brut sau net, murdar sau curat. Nu ne ocupăm nici de exactitatea sau inexactitatea cifrelor. Că aceste cifre nu au mai multă valoare decît așa-numita „analiză” a dovedit-o Leonard Horner în „A Letter to Mr. Senior etc.”, London 1837. Leonard Horner, unul din Factory Inquiry Commissioners ** din 1833 și inspector de fabrică, de fapt cenzor de fabrică, pînă în 1859, are merite nemuritoare în fața clasei muncitoare din Anglia. Toată viața el a luptat nu numai împotriva fabricanților îndrăgiți, ci și împotriva miniștrilor, pentru care era cu mult mai important să numere „voturile” fabricanților în Camera comunelor decît orele de muncă ale „brațelor de muncă” în fabrică.

Adaos la nota 32. Expunerea lui Senior este confuză, chiar dacă se face complet abstracție de conținutul ei inexact. Iată ce voia el să spună de fapt:

* — „mai are nevoie de o șlefuire zdravănă”. — Nota trad.

** — membrii comisiei pentru cercetarea condițiilor de muncă din fabrici. — Nota trad.

Și aceasta numește domnul profesor „o analiză”! Dacă ar fi dat crezare lamentărilor fabricanților, potrivit cărora muncitorii își irosesc timpul cel mai bun al zilei cu producerea, deci cu reproducerea sau cu înlocuirea valorii clădirilor, a mașinilor, a bumbacului, a cărbunilor etc., orice analiză ar fi fost inutilă. El ar fi trebuit să răspundă pur și simplu: Domnilor! Dacă veți reduce numărul orelor de muncă de la $11\frac{1}{2}$ ore la 10 ore, în acest caz, celelalte împrejurări rămânând neschimbate, consumul zilnic de bumbac, mașini etc. se va reduce cu $1\frac{1}{2}$ ore. Cîștigați deci exact atît cît pierdeți. Muncitorii voștri vor irosi în viitor $1\frac{1}{2}$ ore mai puțin cu reproducerea sau înlocuirea valorii-capital avansate. Dacă nu i-ar fi crezut pe cuvînt, considerînd, ca specialist ce este, că e necesară o analiză, el trebuia, în primul rînd, să invite pe domnii fabricanți ca, într-o chestiune care privește exclusiv raportul dintre cîștigul net și mărirea zilei de muncă, să nu pună de-a valma mașinile și clădirile fabricilor, materiile prime și munca, ci să binevoiască a pune într-o parte capitalul constant cuprins în clădirile fabricilor, în mașini, în materii prime etc., iar în cealaltă parte capitalul avansat pentru salarii. Dacă atunci ar fi rezultat, poate, că, după socoteala fabricanților, muncitorul reproduce sau înlocuiește salariul în $\frac{2}{2}$ ore de muncă, adică într-o oră, analistul nostru ar fi trebuit să continue astfel:

Potrivit datelor voastre, muncitorul produce în penultima oră salariul său, iar în ultima oră plusvaloarea voastră, sau cîștigul net. Întrucît în perioade de timp egale el produce valori egale, produsul penultimei ore are aceeași valoare ca și produsul ultimei ore. Mai mult, el nu produce valoare decît în măsura în care cheltuiește muncă, iar cantitatea muncii sale este măsurată prin timpul său de muncă. Acesta din urmă este, potrivit datelor voastre, de $11\frac{1}{2}$ ore zilnic. O parte din aceste $11\frac{1}{2}$ ore el o întrebuințează pentru producerea sau înlocuirea salariului său, cealaltă parte pentru producerea cîștigului vostru net. Alceva el nu mai face în cursul zilei de muncă. Întruoit însă, potrivit datelor voastre, sala-

fabricantul îi folosește pe muncitori timp de $11\frac{1}{2}$ sau $23\frac{1}{2}$ ore pe zi. Ca și o singură zi de muncă, munca dintr-un an constă din $11\frac{1}{2}$ sau $23\frac{1}{2}$ ore (înmulțit cu numărul zilelor de muncă dintr-un an). Presupunînd acest lucru, cele $23\frac{1}{2}$ ore de muncă produc produsul anual de 115 000 l. st.; $\frac{1}{2}$ oră de muncă produce $\frac{1}{23} \times 115\ 000$ l. st.; $20\frac{1}{2}$ ore de muncă produc $20\frac{1}{23} \times 115\ 000$ l. st. = 100 000 l. st., adică ele înlocuiesc doar capitalul avansat. Rămîn $\frac{3}{2}$ ore de muncă, care produc $\frac{3}{23} \times 115\ 000$ l. st. = 115 000, adică cîștigul brut. Din aceste $\frac{3}{2}$ ore de muncă, $\frac{1}{2}$ oră de muncă produce $\frac{1}{23} \times 115\ 000$ l. st. = 5 000 l. st., adică ea compensează doar uzura fabricii și a mașinilor. Ultimele două jumătăți de oră de muncă, adică ultima oră de muncă, produc $\frac{2}{23} \times 115\ 000$ l. st. = 10 000 l. st., adică profitul net. În text Senior transformă ultimele $\frac{2}{23}$ ale produsului în părți ale zilei de muncă.

riul său și plusvaloarea furnizată de el sînt valori de aceeași mărime, el produce, evident, salariul său în $5\frac{3}{4}$ ore și cîștigul vostru net în celelalte $5\frac{3}{4}$ ore. Mai depante, întrucît valoarea firelor produse în două ore este egală cu suma valorii a salariului său plus cîștigul vostru net, această valoare a firelor trebuie măsurată cu $11\frac{1}{2}$ ore de muncă, și anume produsul penultimei ore cu $5\frac{3}{4}$ ore de muncă, iar cel al ultimei ore de muncă ditto*.

Ajungem acum la un punct sensibil. Atenție deci! Penultima oră de muncă este o oră de muncă tot atît de obișnuită, ca și prima. Ni plus, ni moins**. Cum poate să producă deci filatorul într-o singură oră de muncă o valoare-fire care reprezintă $5\frac{3}{4}$ ore de muncă? El nu face realmente o asemenea minune. Ceea ce produce el ca valoare de întrebuințare într-o oră de muncă este o anumită cantitate de fire. Valoarea acestor fire este măsurată cu $5\frac{3}{4}$ ore de muncă, din care $4\frac{3}{4}$ sînt cuprinse, fără contribuția lui, în mijloacele de producție consumate în fiecare oră, în bumbac, mașini etc., iar $\frac{1}{4}$, sau o oră, sînt adăugate de el însuși. Așadar, întrucît salariul lui este produs în $5\frac{3}{4}$ ore și întrucît firele produse într-o oră de filat conțin de asemenea $5\frac{3}{4}$ ore de muncă, nu este nici o scamatorie dacă valoarea nou creată în cele $5\frac{3}{4}$ ore de filat ale sale este egală cu valoarea produsului unei ore de filat. Vă înșelați însă amarnic dacă credeți că el pierde chiar și un singur atom de timp din ziua sa de muncă cu reproducerea sau „înlocuirea” valorii bumbacului, mașinilor etc. Prin faptul că munca sa face din bumbac și fusuri fire, prin faptul că el filează, valoarea bumbacului și a fusurilor trece de la sine asupra firelor. Lucrul acesta se datorește calității muncii sale, nu cantității ei. E drept că într-o oră el va transmite firelor mai multă valoare-bumbac etc. decît în $\frac{1}{2}$ oră, dar numai pentru că într-o oră el filează mai mult bumbac decît în $\frac{1}{2}$ oră. Vedeți, așadar: afirmația voastră potrivit căreia muncitorul produce în penultima oră valoarea salariului său și în ultima cîștigul net nu înseamnă nimic altceva decît că în firele produse în două ore ale zilei sale de muncă, indiferent dacă aceste ore se află la început sau la sfîrșit, sînt întruchipate $11\frac{1}{2}$ ore de muncă, exact atîtea ore cîte numără întreaga sa zi de muncă. Iar afirmația că în primele $5\frac{3}{4}$ ore el produce salariul său și în ultimele $5\frac{3}{4}$ ore cîștigul vostru net nu înseamnă iarăși nimic altceva decît că primele $5\frac{3}{4}$ ore le plătiți, iar ultimele $5\frac{3}{4}$ ore nu le plățiți. Vorbesc de plata muncii, nu de plata forței de muncă, pentru a folosi jargonul vostru. Dacă veți compara acum, domnilor, raportul dintre timpul de muncă pe care-l plățiți și timpul de muncă

* — de asemenea. — *Nota trad.*

** — nici mai mult, nici mai puțin. — *Nota trad.*

pe care nu-l plătiți, veți vedea că acesta este raportul dintre o jumătate de zi și o jumătate de zi, deci 100%, ceea ce înseamnă, desigur, un procentaj frumușel. Nu există, de altfel, nici cea mai mică îndoială că dacă v-ați pune „brațele de muncă” să muncească 13 ore în loc de 11 $\frac{1}{2}$ și dacă ați adăuga pur și simplu cele 1 $\frac{1}{2}$ ore suplimentare supramuncii, ceea ce este de așteptat din partea voastră, această supramuncă va crește de la 5 $\frac{3}{4}$ ore la 7 $\frac{1}{4}$, iar rata plusvalorii va crește deci de la 100% la 126 $\frac{2}{23}$ %. Dați dovadă însă de un optimism exagerat dacă sperați că, adăugându-i-se 1 $\frac{1}{2}$ ore, ea va crește de la 100 la 200% și chiar la mai mult de 200%, adică „va crește de peste două ori”. Pe de altă parte — inima omului este un lucru curios, mai ales atunci când omul și-o poartă în pungă — sînteți din cale-afară de pesimiști dacă vă temeți că reducerea zilei de muncă de la 11 $\frac{1}{2}$ la 10 $\frac{1}{2}$ ore ar avea ca rezultat pierderea întregului vostru cîștig net. Nicidecum. Presupunînd că celelalte împrejurări rămîn neschimbate, supramunca ar scădea de la 5 $\frac{3}{4}$ la 4 $\frac{3}{4}$ ore, ceea ce înseamnă de asemenea o rată a plusvalorii destul de frumușică, anume 82 $\frac{14}{23}$ %. Iar cea fatală „ultimă oră”, despre care voi ați băsmît mai mult decît hiliaștii⁷⁵ despre sfîrșitul lumii, este „all bosh”*. Pierderea ei nu vă va lipsi de „cîștigul net”, așa cum nu-i va lipsi pe copiii de ambele sexe, pe care voi îi folosiți, de „puritatea sufletească”^{82a)}.

^{82a)} Dacă Senior a demonstrat că de „ultima oră de muncă” depinde cîștigul net al fabricanților, existența industriei engleze a bumbacului, dominația Angliei pe piața mondială, doctorul Andrew Ure a demonstrat⁷⁶, pe deasupra, că dacă copiii și tinerii sub 18 ani care lucrează în fabrici nu ar sta timp de 12 ore în atmosfera încinsă, dar pură din punct de vedere moral, a atelierului, ci ar fi împinși cu „o oră” mai devreme în lumea din afară, rece și frivolă, ei ar pierde posibilitatea de a-și mîntui sufletul, din cauza trîndăviei și a viciului. Începînd din 1848, în rapoartele lor semestriale, inspectorii de fabrici îi ironizează mereu pe fabricanți cu această „ultimă oră”, „ora fatală”. Astfel, d-l Howell spune, în raportul său despre condițiile de muncă din fabrici, datat 31 mai 1855: „Dacă următorul calcul ingenios” (îl citează pe Senior) „ar fi exact, de la 1850 încoace toate fabricile de bumbac din Regatul Unit ar fi lucrat în pierdere”. („Reports of the Insp. of Fact. for the half year ending 30th April 1855”, p. 19, 20.) Cînd în 1848 legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore a fost aprobată de parlament, fabricanții au impus unor muncitori din filaturile de în rurale, dispersate în comitatele Dorset și Somerset, asupra cărora s-a extins acțiunea legii, o contrapetiție, în care se spune între altele: „Petiționarii voștri, părinții, socotesc că o oră de repaus în plus nu ar avea alt efect decît demoralizarea copiilor lor, căci trîndăvia este cauza tuturor viciilor”. În această privință raportul cu privire la condițiile de muncă în fabrici din 31 octombrie 1848 remarcă: „Atmosfera din filaturile de în care lucrează copiii acestor părinți afectuoși și virtuoși este atît de îmbîcsită de praf și de scamă de la materii prime, încît este extrem de neplăcut

Cînd va suna într-adevăr „ultimul ceas” al vostru, să vă gîndiți la profesorul din Oxford. Și acum : Aș dori să am de-a face cu voi într-o lume mai bună. Adio !³³⁾... Semnalul „ultimei ore” descoperite de Senior în 1836 a fost lansat din nou în „London Eco-

să stai, fie și numai zece minute, în camerele de filat, căci nu poți scăpa de scamele care-ți intră în ochi, în urechi, în nas și în gură. Munca însăși cere, dată fiind viteza ne bună a mașinilor, îndeminare și mișcare neîntreruptă și totodată o atenție susținută ; pare cam dur să oblige pe părinți să folosească expresia de «trîndăvie» la adresa propriilor lor copii, care sînt ferecați, scăzîndu-se timpul pentru masă, 10 ore pentru o asemenea muncă, în asemenea atmosferă... Copiii aceștia muncesc mai mult decît muncitorii agricoli din satele învecinate... Această nemiloasă acuzație de «trîndăvie și viciu» trebuie infierată ca ipocrizie și fățarnicie nerușinată... Acea parte a societății care, acum aproximativ doisprezece ani, era revoltată de emfaza cu care se proclama în public, și în mod foarte serios, sub oblăduirea unor înalte autorități, că întregul «ciștig net» al fabricantului provine din «ultima oră» de muncă și că deci reducerea zilei de muncă cu o oră desființează ciștigul net, acea parte a societății nu-și va crede ochilor cînd va constata acum că descoperirea originală despre virtuțile «ultimei ore» a fost între timp în așa măsură perfecționată, încît cuprinde în egală măsură atît «morală» cît și «profitul», și în consecință dacă durată muncii copiilor se reduce la 10 ore pline, se duce de ripă atît morală copiilor cît și ciștigul net al acelor care îi folosesc, ambele depinzînd de această ultimă oră, de această oră fatală». („Repts. of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1848”, p. 101.) Același raport cu privire la condițiile de muncă în fabrici aduce exemple de „morală” și de „virtute” a acestor domni fabricanți, de ter-tipurile, chițibușurile, ademenirile, amenințările, falsificările etc. de care s-au folosit pentru a-i determina pe cîțiva muncitori timorați să semneze asemenea petiții, pe care apoi să le prezinte parlamentului drept petiții ale unei întregi ramuri industriale, ale unor comitate întregi. Foarte caracteristic pentru starea actuală a așa-numitei „științe” economice este faptul că nici Senior însuși, care, spre cîntea lui, a luat ulterior atitudine energică în favoarea legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici, nici adversarii săi inițiali și nici cei ulteriori n-au știut să rezolve sofismele acestei „descoperiri originale”. Ei au apelat pur și simplu la experiență și la fapte. Chestiunea why și wherefore * a rămas pentru ei un mister.

³³⁾ Totuși, domnul profesor a avut un profit de pe urma excursiei sale la Manchester ! În „Letters on the Factory Act”, tot ciștigul net, „profitul” și „dobînda” și chiar „something more” **, depinde de o oră de muncă neplătita a muncitorului. Cu un an înainte, în „Outlines of Political Economy”, lucrare scrisă pentru studenții de la Oxford și pentru filistinii culți, Senior, obiectînd împotriva determinării ricardiene a valorii prin timpul de muncă, „a descoperit” că profitul rezultă din munca capitalistului, iar dobînda din ascetismul său, din „abstinența” sa. Născocirea era veche, dar cuvîntul „abstinență” era nou. D-l Roscher l-a tradus exact în germană prin „Enthaltung”. Dar compatrioții lui, mai puțin pricepuți în limba latină, toți Wirt-ii, Schulz-ii *** și alți Micheli, l-au tradus prin cuvîntul cu rezonanță călugărească „Entsagung” („renunțare”).

* — de ce și din ce cauză. — Nota trad.

** — „ceva mai mult”. — Nota trad.

*** În limba germană : Wirt înseamnă și cîrciumar, iar Schulz și primar. — Nota trad.

nomist" din 15 aprilie 1848 de către James Wilson, unul din principalii mandarini economiști, în legătură cu legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore.

4. Plusprodusul

Acea parte a produsului ($1/10$ din 20 de pfunzi de fire, adică 2 pfunzi de fire în exemplul din secțiunea 2) în care e reprezentată plusvaloarea o numim plusprodus (surplus produce, produit net). Așa cum rata plusvalorii nu este determinată de raportul acesteia față de suma totală a capitalului, ci numai față de partea lui variabilă, tot astfel și mărimea plusprodusului nu este determinată de raportul lui față de restul produsului total, ci față de acea parte a produsului în care e reprezentată munca necesară. Așa cum producerea de plusvaloare este scopul determinant al producției capitaliste, tot astfel nu mărimea absolută a produsului, ci mărimea relativă a plusprodusului măsoară gradul de avuție³⁴).

Suma muncii necesare și a supramuncii, a acelor intervale de timp în care muncitorul produce echivalentul care înlocuiește forța sa de muncă și plusvaloarea, formează mărimea absolută a timpului său de muncă — ziua de muncă (working day).

³⁴) „Pentru un individ care are un capital de 20 000 l. st. și un profit de 2 000 l. st. anual, este absolut indiferent dacă capitalul său folosește 100 sau 1 000 de muncitori, dacă mărfurile produse sînt vindute cu 10 000 sau cu 20 000 l. st., cu condiția ca profitul său să nu scadă în nici un caz sub 2 000 l. st. Oare nu este acesta și interesul real al întregii națiuni? Dacă venitul ei net real, renta și profitul ei rămîn neschimbate, nu are absolut nici o importanță faptul dacă națiunea numără 10 000 000 sau 12 000 000 de locuitori”. (Ricardo, l. c., p. 416.) Cu mult înaintea lui Ricardo, Arthur Young, un fanatic al plus-produsului, autor pe cît de prolix, pe atît de incapabil, a cărui faimă este învers proporțională cu meritele sale, a spus printre altele: „Ce folos ar aduce într-un stat modern o provincie întreagă al cărei pămînt ar fi cultivat, oricît de bine, de mici agricultori independenți, după metoda veche romană? Ce alt rost ar putea să aibă o asemenea situație decît acela de a crea oameni (the mere purpose of breeding men), ceea ce, de altfel, nu are nici un rost (is a most useless purpose)”. (Arthur Young, „Political Arithmetic etc.”, London 1774, p. 47.)

Adaos la nota 34. Ciudată este „puternica tendință de a prezenta venitul net drept avantajos pentru clasa muncitoare... dar, evident, el e avantajos, nu fiindcă este net”. (The Hopkins, „On Rent of Land etc.”, London 1828, p. 126.)

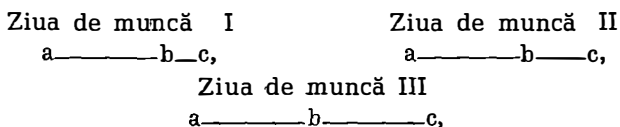
Capitolul opt

Ziua de muncă

1. Limitele zilei de muncă

Am plecat de la ipoteza că forța de muncă se cumpără și se vinde la valoarea ei. Această valoare, ca și valoarea oricărei alte mărfi, este determinată de timpul de muncă necesar pentru producerea ei. Deci, dacă pentru producerea mijloacelor zilnice de subzistență necesare în medie muncitorului este nevoie de 6 ore, el trebuie să muncească în medie 6 ore pe zi pentru a produce zilnic forța sa de muncă, sau, altfel spus, pentru a reproduce valoarea obținută prin vânzarea ei. Și atunci, partea necesară a zilei sale de muncă cuprinde 6 ore și constituie deci, celelalte condiții rămânând neschimbate, o mărime dată. Dar în acest fel încă nu este dată mărimea zilei de muncă însăși.

Să presupunem că linia a—b reprezintă durata sau lungimea timpului de muncă necesar, să zicem 6 ore. După cum munca va fi prelungită peste a b cu 1, 3, 6 ore etc., vom obține următoarele 3 linii diferite :

care reprezintă trei zile de muncă deosebite, de 7, 9 și 12 ore. Linia de prelungire b c reprezintă durata supramuncii. Întrucît ziua de muncă = a b + b c sau a c, ea variază o dată cu mărimea variabilă b c. Întrucît a b este dat, raportul dintre b c și a b poate fi întotdeauna măsurat. Pentru ziua de muncă I el va reprezenta $\frac{1}{6}$, pentru ziua de muncă II — $\frac{3}{6}$ și pentru ziua de muncă III — $\frac{6}{6}$ din a b. Întrucît, pe de altă parte, raportul $\frac{\text{timp de supramuncă}}{\text{timp de muncă necesar}}$ determină rata plusvalorii, aceasta din urmă este dată prin raportul de mai sus. În cele 3 zile de muncă diferite ea va fi respectiv de $16\frac{2}{3}\%$, 50% și 100% . Invers însă, rata plusvalorii

singură nu ne-ar indica mărimea zilei de muncă. Dacă ea ar fi, de pildă, de 100%, ziua de muncă ar putea să comporte 8, 10, 12 ore etc. Ea ar arăta că cele două componente ale zilei de muncă, munca necesară și supramunca, sînt de mărime egală, nu ar arăta însă cît de mare este fiecare componentă.

Ziua de muncă nu este deci o mărime constantă, ci o mărime variabilă. Ce-i drept, o parte a ei este determinată de timpul de muncă necesar pentru reproducerea continuă a muncitorului însuși; mărimea ei totală variază însă în funcție de lungimea sau durata supramuncii. Ziua de muncă este, așadar, determinabilă, dar în sine și pentru sine ea este o mărime nedeterminată³⁵⁾.

Pe de altă parte, cu toate că ziua de muncă nu este o mărime constantă, ci una variabilă, ea nu poate varia deoît înăuntrul unor anumite limite. Limita ei minimă nu este însă determinabilă. Desigur, în ipoteza că linia de prelungire $b\ c$, adică supramunca, = zero, obținem limita minimă, și anume acea parte a zilei în cursul căreia muncitorul trebuie să muncească în mod necesar pentru propria sa întreținere. Dar în condițiile modului de producție capitalist, munca necesară nu poate constitui decît o parte a zilei de muncă, cu alte cuvinte ziua de muncă nu se poate niciodată reduce la acest minim. În schimb, ziua de muncă cunoaște o limită maximă. Ea nu poate fi prelungită dincolo de o anumită limită. Această limită maximă are o dublă determinare. În primul rînd, ea este determinată de limita fizică a forței de muncă. În decursul zilei obișnuite de 24 de ore un om nu poate cheltui decît o anumită cantitate de forță vitală. Un cal nu poate lucra zi de zi decît 8 ore. În timpul unei părți din zi forța trebuie să se odihnească, să doarmă, iar în timpul unei alte părți omul trebuie să-și satisfacă alte nevoi fizice, să se hrănească, să se spele, să se îmbrace etc. În afară de această limită pur fizică, prelungirea zilei de muncă se lovește și de limite de ordin moral. Muncitorul are nevoie de timp pentru satisfacerea trebuințelor spirituale și sociale, al căror volum și număr sînt determinate de gradul general de civilizație. Așadar, variațiile zilei de muncă au loc înăuntrul unor limite de ordin fizic și social. Ambele limite sînt însă foarte elastice, îngăduind cea mai mare libertate de mișcare. Găsim astfel zile de muncă de 8, 10, 12, 14, 16, 18 ore, deci de cele mai diverse durate.

Capitalistul a cumpărat forța de muncă la valoarea ei pe o zi. Lui îi aparține valoarea ei de întrebuințare pe timpul unei zile de

³⁵⁾ „O zi de muncă este o mărime nedeterminată; ea poate fi lungă sau scurtă”. („An Essay on Trade and Commerce, containing Observations on Taxation etc.”, London 1770, p. 73.)

muncă. Prin urmare el a dobândit dreptul de a-l pune pe muncitor să muncească pentru el timp de o zi. Dar ce este o zi de muncă ?³⁶⁾ În orice caz, o zi mai scurtă decât o zi obișnuită de viață. Cu cât anume ? Capitalistul are concepția lui aparte despre limita necesară a zilei de muncă, această ultima Thule** . În calitate de capitalist, el nu este nimic altceva decât capital personificat. Sufletul lui este sufletul capitalului. Capitalul are însă un singur instinct vital, instinctul de a se valorifica, de a crea plusvaloare, de a absorbi cu ajutorul părții sale constante, cu ajutorul mijloacelor de producție, o masă cât mai mare de supramuncă³⁷⁾. Capitalul este muncă defunctă, care, asemenea unui vampir, capătă viață numai absorbind muncă vie și trăiește cu atât mai mult, cu cât absoarbe mai mult. Timpul în decursul căruia muncitorul muncește este timpul în decursul căruia capitalistul consumă forța de muncă cumpărată de el³⁸⁾. Consumând pentru sine timpul său disponibil, muncitorul îl fură pe capitalist³⁹⁾.

Capitalistul invocă deci legea schimbului de mărfuri. Ca orice alt cumpărător, el caută să obțină un folos cât mai mare din valoarea de întrebuințare a mărfii sale. Deodată se face însă auzit glasul muncitorului, care, în *Sturm und Drang* al procesului de producție fusese înăbușit :

Marfa pe care ți-am vândut-o se deosebește de mărfurile de rînd prin faptul că întrebuințarea ei creează valoare, și anume o valoare mai mare decât costul ei. Acesta a fost motivul pentru care ai cumpărat-o. Ceea ce pentru tine apare drept valorificare a capitalului, pentru mine constituie cheltuie suplimentară de forță de muncă. Noi, tu și cu mine, cunoaștem pe piață doar o singură lege, aceea a schimbului de mărfuri. Și nu vînzătorul, care

³⁶⁾ Iată o întrebare infinit mai însemnată decât celebra întrebare adresată de sir Robert Peel Camerei de comerț din Birmingham : „What is a pound ?” *, o întrebare care a putut fi pusă numai pentru că Peel știa despre natura banilor tot atât de puțin ca și „little shilling men”⁷⁷ din Birmingham.

³⁷⁾ „Este menirea capitalistului de a obține cu capitalul cheltuit o cantitate cât mai mare de muncă”. („D’obtenir du capital dépensé la plus forte somme de travail possible.”) (J. G. Courcelle-Seneuil, „Traité théorique et pratique des entreprises industrielles”, 2ème édit., Paris 1857, p. 62.)

³⁸⁾ „Pierderea unei ore de muncă pe zi reprezintă o daună enoimă pentru un stat comercial”. „Consumul articolelor de lux este foarte mare la sărăcimea muncitoare din acest regat ; mai ales la plebea din manufacturi ; cu această ocazie însă, ea își consumă și timpul, un consum mai funest decât oricare altul”. („An Essay on Trade and Commerce etc.”, p. 47 și 153.)

³⁹⁾ „Dacă muncitorul liber se odihnește un moment, economia meschină, care-l urmărește cu ochi neliniștiți, pretinde că a fost furată”. (N. Linguet, „Théorie des Loix Civiles etc.”, London 1767, t. II, p. 466.)

* — „Ce este o liră ?”. — Nota trad.

** — limită extremă (Thule — insulă legendară în nord). — Nota trad.

înstrăinează marfa, o consumă, ci cumpărătorul, care o dobîndește. Prin urmare, ție îți aparține uzul forței mele de muncă zilnice. Dar cu ajutorul prețului ei zilnic de vînzare trebuie să pot să o reproduc zilnic ca să pot să o vînd din nou. Abstracție făcînd de uzura normală din pricina vîrstei etc., miine eu trebuie să fiu capabil să lucrez cu aceeași putere, sănătate și vioiciune cu care am lucrat azi. Tu îmi predici mereu „spiritul de economie” și „abstinența”. Ei bine! Vreau să-mi administrez singura mea avere, forța de muncă, ca un gospodar chibzuit și econom, ferindu-mă de orice irosire nesăbuită a ei. Din această forță de muncă vreau să cheltuiesc zilnic, să transform în mișcare, în muncă, doar o cantitate compatibilă cu o durată normală și cu o dezvoltare sănătoasă a ei. Prelungind peste măsură durata zilei de muncă, tu poți cheltui într-o singură zi o cantitate mai mare din forța mea de muncă decît cea pe care o pot eu înlocui în trei zile. Munca cîștigată astfel de tine, eu o pierd din substanța muncii. Folosirea forței mele de muncă și jefuirea ei sînt lucruri cu totul diferite. Dacă perioada pe care o poate trăi în medie un muncitor mediu, la o durată rezonabilă a muncii, este de 30 de ani, valoarea forței mele de muncă pe care mi-o plătești zi de zi reprezintă $\frac{1}{365 \times 30}$ sau $\frac{1}{10950}$ din valoarea ei totală. Dar dacă tu o consumi în 10 ani atunci îmi plătești zilnic $\frac{1}{10950}$ în loc de $\frac{1}{3650}$ din valoarea ei totală, adică numai $\frac{1}{3}$ din valoarea ei pe o zi, și-mi furi astfel zilnic $\frac{2}{3}$ din valoarea mînfii mele. Îmi plătești forța de muncă pe o zi și consumi forța de muncă pe trei zile. Aceasta este în contradicție cu contractul nostru și cu legea schimbului de mărfuri. Cer, așadar, o zi de muncă de o durată normală, și o cer fără a face apel la inima ta, căci în chestiuni bănești încetează orice sentimentalism. Poți să fii cetățean model, eventual membru al societății pentru protecția animalelor, și pe deasupra să ai reputație de sfînt, dar obiectul pe care îl reprezînți pentru mine nu are o inimă care să-i bată în piept. Ceea ce pare să bată acolo e bătaia propriei mele inimi. Eu revendic o zi normală de muncă, pentru că revendic valoarea mînfii mele, ca orice alt vînzător⁴⁰⁾.

⁴⁰⁾ În timpul mării strike* din 1860—1861 a builder**-ilor din Londra, care cereau reducerea zilei de muncă la 9 ore, comitetul lor a publicat o declarație foarte asemănătoare cu pledoaria muncitorului nostru. Declarația face o aluzie ironică la faptul că cel mai avid dintre „building masters”*** — un oarecare sir M. Peto — ar avea „reputația de sfînt”. (Acest Peto a avut, după 1867, același sfîrșit ca și Strousberg !)

* — greve. — Nota trad.

** — muncitorii din construcții. — Nota trad.

*** — „antreprenori” — Nota trad.

Este evident, așadar, că, abstracție făcînd de unele limite foarte elastice, din natura schimbului de mărfuri însuși nu rezultă nici o limită pentru ziua de muncă, deci nici o limită pentru supramuncă. Atunci oînd încearcă să prelungească ziua de muncă cît mai mult posibil și să facă, dacă se poate, dintr-o singură zi de muncă două, capitalistul invocă dreptul său de cumpărător. Pe de altă parte, natura specifică a mărfii vîndute implică o limită a consumării ei de către cumpărător, și muncitorul își apără dreptul său de vînzător atunci oînd vrea să limiteze ziua de muncă la o anumită mărime normală. Aici avem deci o antinomie: drept contra drept, ambele în aceeași măsură consacrate prin legea schimbului de mărfuri. Între drepturi egale decide forța. Și astfel în istoria producției capitaliste reglementarea zilei de muncă se prezintă ca luptă pentru limitele zilei de muncă — o luptă între capitalistul colectiv, adică clasa capitaliștilor, și muncitorul colectiv, adică clasa muncitoare.

2. Goana după supramuncă. Fabricant și boier

Nu capitalul a inventat supramunca. Pretutindeni unde o parte a societății deține monopolul mijloacelor de producție, muncitorul, liber sau neliber, trebuie să adauge timpului de muncă necesar pentru propria sa întreținere un surplus de timp de muncă, ca să producă mijloacele de subsistență pentru proprietarul mijloacelor de producție⁴¹⁾, indiferent dacă acest proprietar este καλὸς κ'ἀγαθός* atenian, teocrat etrusc, civis romanus**, baron normand, proprietar de sclavi american, boier valah, landlord modern sau capitalist⁴²⁾. Este însă limpede că dacă într-o formațiune social-economică precumpănește nu valoarea de schimb, ci valoarea de întrebuințare a produsului, supramunca este limitată de un cerc mai restrîns sau mai larg de trebuințe, dar din însuși caracterul producției nu rezultă o nevoie nelimitată de supramuncă. De aceea, munca excesivă devine îngrozitoare în antichitate atunci cînd e

⁴¹⁾ „Cei care muncesc... hrănesc în realitate atît pe pensionarii, numiți bogăți, cît și pe ei înșiși”. (Edmund Burke, l. c., p. 2, 3)

⁴²⁾ Cu foarte multă naivitate, Niebuhr remarcă în lucrarea sa „Römische Geschichte”: „Nu putem tăgădui că opere de felul celor etrusce, ale căror ruine stîrnesc uimire, presupun, în statele mici (!), existența seniorilor și a șerbilor”. Sismondi, mult mai profund, spunea că „dantelele de Bruxelles” presupun existența patronilor și a muncitorilor salariați.

* — aristocrat. — *Nota trad.*

** — cetățean roman. — *Nota trad.*

vorba să se obțină valoarea de schimb în forma sa independentă, de bani, adică în producția de aur și argint. Munca forțată, mergând pînă la istovire totală, constituie aici forma oficială a muncii excesive. E de ajuns să-l citim pe Diodorus Siculus⁴³⁾. În lumea antică însă acestea sînt excepții. Dar de îndată ce popoarele a căror producție se desfășoară încă în formele inferioare ale muncii de sclav, de clacă etc. sînt atrase în orbita pieței mondiale dominate de modul de producție capitalist, piață care face să primeze interesul pentru vînzarea în străinătate a produselor lor, la cruzimile barbare ale sclavajului, iobăgiei etc. se adaugă cruzimea civilizată a muncii excesive. Astfel, în statele sudice ale Uniunii Americane munca negrilor a păstrat un caracter patriarhal moderat atîta vreme cît scopul producției era mai cu seamă satisfacerea directă a trebuințelor proprii. Dar în măsura în care exportul de bumbac a căpătat o importanță vitală pentru aceste state, munca excesivă a negrilor, care pe alocuri ducea la consumarea vieții lor în șapte ani de muncă, a devenit factorul unui sistem interesat și calculat. Nu mai era vorba să se obțină de la ei o anumită cantitate de produse utile. Era vorba de însăși producerea plusvalorii. Tot așa stau lucrurile cu munca de clacă, de pildă în Principatele dunărene.

Compararea goanei după supramuncă din Principatele dunărene cu cea similară din fabricile engleze prezintă un interes deosebit, deoarece în munca de clacă supramunca posedă o formă de sine stătătoare, palpabilă.

Să presupunem că ziua de muncă comportă 6 ore de muncă necesară și 6 ore de supramuncă. Atunci muncitorul liber îi furnizează capitalistului 6×6 , adică 36 de ore de supramuncă pe săptămînă. Este ca și cum ar lucra 3 zile pe săptămînă pentru sine și 3 zile pe săptămînă gratuit pentru capitalist. Lucrul acesta însă nu este vizibil. Supramunca și munca necesară se contopesc. Aș putea, prin urmare, să exprim același raport și altfel, de pildă că muncitorul lucrează în fiecare minut 30 de secunde pentru sine și 30 de secunde pentru capitalist etc. Altfel stau lucrurile cu munca de clacă. Munca necesară pe care, de pildă, țaranul valah o depune pentru propria sa întreținere este separată în spațiu de supramunca prestată pentru boier. Pe prima o efectuează pe propriul

⁴³⁾ „Nu-i poți privi pe acești nenorociți” (din minele de aur situate între Egipt, Etiopia și Arabia), „care nu au nici măcar puțința să-și curețe trupul și să-și acopere goliciunea, fără a le deplînge soarta jalnică. Căci aici nu există nici milă și nici cruțare pentru cei bolnavi, pentru cei nevolnici, pentru bătrîni, pentru slăbiciunea femeilor. Mînați cu bîta, toți trebuie să muncească fără răgaz, pînă ce moartea pune capăt chinurilor și mizeriei lor”. (Diod. Sic., „Historische Bibliothek”, Buch 3. c. 13, [p. 260].)

său ogor, pe cea de-a doua pe moșia boierească. Cele două părți ale timpului de muncă există deci în mod independent una lângă alta. În forma muncii de clacă supramunca este delimitată distinct de munca necesară. Această formă deosebită de manifestare, evident, nu modifică cu nimic raportul cantitativ dintre supramuncă și munca necesară. Trei zile de supramuncă pe săptămână rămân trei zile de muncă care nu creează nici un echivalent pentru muncitor, indiferent dacă ele poartă numele de muncă de clacă sau de muncă salariată. La capitalist însă, goana după supramuncă se exprimă în tendința de a prelungi peste măsură ziua de muncă; la boier ea se exprimă mai simplu, în goana directă după zile de clacă⁴⁴⁾.

În Principatele Dunărene claca se împletea cu renta în natură și cu celelalte atribute ale iobăgiei; ea alcătua însă tributul principal plătit clasei stăpînitoare. Oriunde găsim asemenea situație, rareori munca de clacă a rezultat din starea de iobăgie; dimpotrivă, de cele mai multe ori starea de iobăgie a rezultat din munca de clacă^{44a)}. La fel s-a întimplat în Provinciile române. Modul lor de producție inițial era bazat pe proprietatea în obște, dar nu pe proprietatea în obște în forma ei slavă sau cea hindusă. O parte din pămînturi era gospodărită independent de către membrii obștii ca proprietate privată liberă, altă parte — ager publicus — era cultivată de ei în comun. Produsele acestei munci în comun serveau parte ca fond de rezervă pentru anii cu recoltă proastă sau pentru alte eventualități, parte ca fond public pentru acoperirea cheltuielilor de război și bisericesti, precum și a altor cheltuieli ale obștii. Cu timpul, demnitarii militari și capii bisericii au uzurpat, o dată cu proprietatea în obște, și servituțile legate de ea. Munca țaranilor liberi pe pămîntul obștii s-a transformat în muncă de clacă în folosul celor care furaseră acest pămînt. Totodată se dezvoltă relații de iobăgie, dar numai de fapt, nu de drept, pînă

⁴⁴⁾ Cele ce urmează se referă la situația din Provinciile române, așa cum se prezenta ea înainte de schimbările⁷⁸ survenite în urma războiului Crimeii.

^{44a)} } Notă la ediția a 3-a. — Acest lucru este valabil și pentru Germania, în special pentru Prusia de la răsărit de Elba. În secolul al XV-lea țaranul german era aproape în tot locul supus anumitor servituți în produse și muncă, dar în rest răminea, cel puțin în fapt, un om liber. Coloniștii germani din Brandenburg, Pomerania, Silezia și Prusia Orientală erau recunoscuți chiar de drept ca oameni liberi. Victoria nobilimii în războiul țărănesc a pus capăt acestei situații. Au redevenit șerbi nu numai țaranii învinși din Germania de sud. Încă de pe la mijlocul secolului al XVI-lea țaranii liberi din Prusia Orientală, Brandenburg, Pomerania, Silezia și curind și cei din Schleswig-Holstein au fost reduși la starea de șerbie. (Maurer, „Fronhöfe“, IV. Bd. — Meitzen, „Der Boden des Pr. Staats“. — Hanssen, „Leibeigenschaft in Schleswig-Holstein“) — F. E. }

ce Rusia, eliberatoarea lumii, sub pretextul desființării iobăgiei, le-a dat putere de lege. Codicele muncii de clacă proclamat în 1831 de către generalul rus Kiseleff a fost, bineînțeles, dictat de boierii înșiși. Astfel dintr-o singură lovitură Rusia a cucerit și pe magnații Principatelor dunărene și aplauzele cretinilor liberali din întreaga Europă.

În conformitate cu „Règlement organique”⁷⁹, cum e intitulat acel codice al muncii de clacă, fiecare țaran valah datorează așa-zisului proprietar funciar, în afară de o mulțime de prestații în natură specificate în amănunt, următoarele: 1. douăsprezece zile de muncă în general; 2. o zi de muncă la câmp și 3. o zi la căratul lemnelor. În total 14 zile pe an. Cu o profundă cunoaștere a economiei politice, ziua de muncă nu este luată însă în înțelesul ei obișnuit, ci ca zi de muncă necesară pentru obținerea unui produs mediu zilnic, fixat, cu multă viclenie, la asemenea proporții, încît chiar unui ciclop nu i-ar ajunge 24 de ore. În cuvinte lapidare, de o ironie specific rusească, însuși „Règlement” declară deci că prin 12 zile de muncă trebuie să se înțeleagă produsul unei munci manuale de 36 de zile, prin o zi de muncă la câmp trei zile, iar prin o zi la căratul lemnelor de asemenea de trei ori pe atît. În total: 42 de zile de clacă. Mai trebuie adăugată și așa-zisa Jobagie, prestare de servicii, care i se cuvin moșierului pentru nevoile extraordinare ale producției. În raport cu mărimea populației sale, fiecare sat trebuie să pună la dispoziție, în fiecare an, un anumit număr de oameni pentru Jobagie. Această muncă de clacă suplimentară poate fi evaluată la 14 zile pentru fiecare țaran valah. Astfel munca de clacă prescrisă se ridică la 56 de zile de muncă anual. Din cauza climei nefavorabile însă, anul agricol numără în Valahia numai 210 zile, din care se scad 40 de duminici și sărbători și în medie 30 de zile cu vreme neprielnică, în total 70 de zile. Rămîn 140 de zile de muncă. Raportul dintre munca de clacă și munca necesară, $\frac{56}{84}$, sau 66 $\frac{2}{3}$ %, exprimă o rată a plus-

valorii mult mai mică decît aceea oare reglementează munca muncitorului agricol sau industrial englez. Aceasta nu reprezintă însă decît munca de clacă stipulată prin lege. Într-un spirit însă și mai „liberal” decît legislația engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici, „Règlement organique” a știut să faciliteze eludarea propriilor sale dispoziții. După ce din 12 zile a făcut 54*, munca zilnică nominală pentru fiecare din cele 54* de zile de clacă a fost iarăși astfel fixată, încît rămîne inevitabil un supliment de

* Eroare evidentă, corect 56. — Nota trad.

muncă pentru zilele următoare. Într-o zi, de pildă, trebuie plivită o porțiune de pământ oare cere pentru această operație, mai ales la lanurile de porumb, un timp de două ori mai lung. Pentru anumite munci agricole, o zi de muncă stabilită prin lege poate fi astfel interpretată, încît ea să înceapă în luna mai și să se termine în luna octombrie. Pentru Moldova prevederile sînt și mai aspre.

„Cele douăsprezece zile de clacă stabilite prin „Règlement organique” —, exclama un boier îmbătat de victorie — însumează 365 de zile pe an!”⁴⁵⁾

Dacă „Règlement organique” al Principatelor dumărene constituia o expresie pozitivă a goanei după supramuncă, legalizată prin fiecare paragraf, Factory-Act-urile engleze reprezintă expresii negative ale aceleiași goane. Aceste legi frînează tendința capitalului de a stoarce peste măsură forța de muncă printr-o limitare forțată a zilei de muncă de către stat, și încă de către un stat în care domină capitalistul și landlordul. Abstracție făcînd de mișcarea muncitorească, care din zi în zi capătă proporții tot mai amenințătoare, limitarea muncii în fabrici era dictată de aceeași necesitate care a determinat împrăștierea guano-ului pe ogoarele Angliei. Aceeași rapacitate oarbă care într-un caz a secătuit pămîntul a subminat în celălalt caz pînă la rădăcină forța vitală a națiunii. Epidemiile periodice vorbeau aici un limbaj tot atît de elocvent ca și diminuarea staturii soldaților în Germania și în Franța⁴⁶⁾.

⁴⁵⁾ Alte amănunte se găsesc la É. Regnault, „Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes”, Paris 1855, [p. 304 și urm.] (Vezi K. Marx, „Însemnări despre români”, București, Editura Academiei R.P.R., 1964. — *Nota trad.*)

⁴⁶⁾ „În genere, înăuntrul anumitor limite, pentru ființele organice depășirea mărimii mijlocii a speciei lor constituie un semn de prosperitate. La om, dacă dezvoltarea sa este stînjinită de condiții fie de ordin fizic, fie de ordin social, statura devine mai mică. În toate țările europene unde subsistă sistemul conscripției, de la introducerea lui statura medie a bărbaților adulți s-a micșorat și în general ei sînt mai puțin apți pentru serviciul militar. Înainte de revoluție (1789), statura minimă pentru infanteriști era, în Franța, de 165 de centimetri; în 1818 (legea din 10 martie) de 157, iar după legea din 21 martie 1832 de 156 de centimetri; în Franța, în medie, din cauza staturii prea mici sau a unor defecte fizice, au fost găsiți inapți mai mult de jumătate din numărul celor prezentați la recrutare. În Saxonia statura reglementară pentru armată era, în 1780, de 178 de centimetri; în prezent a coborît la 155. În Prusia ea este de 157. Din datele publicate de dr. Meyer în «Bayrische Zeitung» din 9 mai 1862 rezultă că, luînd ca medie o perioadă de 9 ani, în Prusia, din 1000 de recruți, 716 au fost inapți pentru serviciul militar: 317 din cauza staturii prea mici și 399 din cauza unor defecte fizice... În 1858, orașul Berlin nu și-a putut completa contingentul său pentru Ersatzreserve: lipseau 156 de oameni”. (J. v. Liebig, „Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie”, 1862, 7. Aufl. Band I, p. 117, 118.)

Factory-Act-ul din 1850, în vigoare acum (1867), îngăduie o durată de 10 ore pentru ziua de lucru medie, și anume 12 ore pentru primele 5 zile ale săptămînii, de la 6 dimineața pînă la 6 seara, din care se scad însă, conform legii, $\frac{1}{2}$ de oră pentru micul dejun și o oră pentru masa de prînz, rămînînd astfel $10 \frac{1}{2}$ ore de muncă; iar pentru ziua de sîmbătă 8 ore, de la 6 dimineața pînă la 2 după-amiază, din care se scade $\frac{1}{2}$ de oră pentru micul dejun. Rămîn 60 de ore de muncă, $10 \frac{1}{2}$ pentru primele 5 zile ale săptămînii, $7 \frac{1}{2}$ pentru ultima zi a săptămînii ⁴⁷⁾. Au fost instituiți controlori speciali însărcinați să vegheze la aplicarea legii, anume inspectorii de fabrici, subordonați direct Ministerului de Interne, ale căror rapoarte sînt publicate semestrial de către parlament. Aceste rapoarte furnizează, așadar, o statistică oficială continuă în ceea ce privește goana capitaliștilor după supramuncă.

Să-i ascultăm pentru o clipă pe inspectorii de fabrici ⁴⁸⁾.

„Fabricantul perfid începe lucrul cu un sfert de ceas, uneori cu mai mult, alteori cu mai puțin, înainte de ora 6 dimineața și îl încheie cu un sfert de ceas, uneori cu mai mult, alteori cu mai puțin, după ora 6 seara. El cîupește cîte 5 minute la începutul și la sfîrșitul jumătății de oră destinate nominal

⁴⁷⁾ Istoricul legii pentru reglementarea muncii în fabrici din 1850 este expus în cuprinsul acestui capitol.

⁴⁸⁾ Asupra perioadei cuprinse între începuturile marii industrii din Anglia și 1845 mă opresc doar pe alocuri în expunerea mea, și în această privință recomand cititorului cartea: „Die Lage der arbeitenden Klasse in England”, de Friedrich Engels, Leipzig, 1845. (Vezi *K. Marx și F. Engels, Opere*, vol. 2, București, Editura politică 1962, ed. a II-a, p. 239—532. — *Nota trad.*) Cît de profund a sesizat Engels spiritul modului de producție capitalist, o arată așa-numitele Factory Reports și Reports on Mines etc., apărute de la 1845 încoace; iar cît de minunat a descris în toate amănuntele ei situația existentă o vedește chiar cea mai superficială comparație între lucrarea sa și rapoartele oficiale, publicate 18—20 de ani mai tîrziu, ale lui Children's Employment Commission (1863—1867). Aceste rapoarte se ocupă anume de acele ramuri ale industriei în care legislația pentru reglementarea muncii în fabrici nu fusese încă introdusă pînă în 1862 și, în parte, n-a fost introdusă nici pînă în prezent. Deci în aceste cazuri, starea de lucruri descrisă de Engels n-a suferit modificări, mai mari sau mai mici, impuse din afară. Exemplele mele au fost alese mai cu seamă din perioada de după 1848, perioada liberului schimb, acea epocă paradisiacă despre care comisvoiajorii liberului schimb, pe cît de guralivi, pe atît de ignoranți, le tot îndrugă * germanilor atîtea minunății. — De altfel Anglia figurează aici pe primul plan numai fiindcă reprezintă în mod clasic producția capitalistă și fiindcă e singura țară care dispune de o statistică oficială continuă în domeniul abordat.

* — în germană *vorlauchen*, aluzie la economistul vulgar german Iulius Faucher. — *Nota trad.*

micului dejun și cite 10 minute la începutul și la sfârșitul orei destinate prinzului. Sîmbăta el prelungește lucrul peste ora 2 d. a. cu un sfert de oră, uneori cu mai mult, alteori cu mai puțin. El se alege prin urmare cu un câștig de :

Înainte de ora 6 dimineața	15 minute	Total în 5 zile : 300 de minute
După ora 6 d.a.	15 "	
La micul dejun.....	10 "	
La prînz	20 "	
	60 minute	

S i m b ă t ă

Înainte de ora 6 dimineața	15 minute	Cîștig săptămînal total : 340 de minute
La micul dejun.....	10 "	
După ora 2 d.a.	15 "	

Adică 5 ore și 40 de minute pe săptămîină, ceea ce înmulțit cu 50 de săptămîini de muncă, după scăderea a două săptămîini pentru zile de sărbătoare și întreruperi incidentale, însumează 27 de zile de muncă⁴⁹⁾.

„Dacă ziua de muncă este prelungită zilnic cu 5 minute peste durata normală, rezultă 2½ zile de muncă pe an⁵⁰⁾. „O oră în plus pe zi, cîștigată prin inhățarea cite unei frînturi de timp ba de ici, ba de dincolo, face din cele 12 luni ale anului 13”⁵¹⁾.

Crizele, în decursul cărora producția se întreprinde și se lucrează doar „timp redus”, respectiv cîteva zile pe săptămîină, nu schimbă, bineînțeles, nimic din tendința de a prelungi ziua de muncă. Cu cît se încheie mai puține afaceri, cu atît trebuie să fie mai mare cîștigul din afacerea încheiată. Cu cît timpul în care se poate lucra e mai scurt, cu atît trebuie să fie mai lung timpul de supramuncă. Astfel, inspectorii de fabrici spun în rapoartele lor despre perioada de criză dintre anii 1857 și 1858 următoarele :

„Faptul că, într-o perioadă în care afacerile merg atît de prost, se pretinde o muncă excesivă poate fi taxat de aberant, dar starea aceasta proastă a afacerilor îi împinge pe cei lipsiți de scrupule la abuzuri ; ei își asigură astfel un profit suplimentar...” „În timp ce 122 de fabrici din circumscripția mea — spune Leonard Horner — au fost definitiv închise, 143 nu lucrează de loc, iar toate celelalte lucrează doar timp redus, practica muncii excesive peste timpul fixat de lege continuă”⁵²⁾. „Cu toate că — spune d-l Howell — în majoritatea fabricilor nu se lucrează decît jumătate din timp, pentru că afacerile merg prost, eu continui să primesc tot atîtea plîngerii că lucrătorilor li se ciupește (snatched) o jumătate de oră sau ¾ de oră pe zi prin scurtarea răgazului asigurat de lege pentru masă și repaus”⁵³⁾.

⁴⁹⁾ „Suggestions etc. by Mr. L. Horner, Inspector of Factories”, in „Factories Regulation Act. Ordered by the House of Commons to be printed 9, Aug. 1859”, p. 4. 5.

⁵⁰⁾ „Reports of the Insp. of Fact. for the half year, Oct. 1856”, p. 35.

⁵¹⁾ „Reports etc. 30th April 1858”, p. 9.

⁵²⁾ „Reports etc.”, l. c., p. 10.

⁵³⁾ „Reports etc.”, l. c., p. 25.

Același fenomen s-a repetat pe scară mai mică în timpul teribilei crize a bumbacului dintre anii 1861 și 1865⁵⁴).

„Atunci cînd îi surprindem pe muncitori la lucru în timpul orelor de masă sau în alte ore nereglementare, uneori se pretexează că ei nu vor cu nici un chip să părăsească fabrica și că trebuie siliți să-și întrerupă munca” (curățitul mașinilor etc.), „îndeosebi simbătă după-amiază. Dar dacă «brațele» mai rămîn în fabrică după oprirea mașinilor, aceasta se întîmplă numai pentru că între orele 6 dimineața și 6 seara, în orele reglementare de muncă nu li s-a acordat răgazul necesar pentru efectuarea acestor treburi”⁵⁵).

„Profitul suplimentar care poate fi obținut prin muncă excesivă, peste timpul reglementar, pare să constituie pentru mulți fabricanți o ispită prea puternică pentru a-i putea rezista. Ei speră să nu fie descoperiți și își fac socoteala că și în cazul cînd ar fi descoperiți, quantumul derizoriu al amenzilor și al cheltuielilor de judecată tot le-ar asigura un profit”⁵⁶). „Acolo unde surplusul de timp se obține prin înmulțirea micilor furtișaguri („a multiplication of small thefts”) realizate în decursul zilei, inspectorii întîmpină dificultăți aproape de neînvinși în a le dovedi”⁵⁷).

Aceste „mici furtișaguri” ale capitalului, pe seama timpului acordat muncitorilor pentru masă și pentru repaus, inspectorii de fabrici le numesc „petty pilferings of minutes”, șterpeliri de mi-

⁵⁴) „Reports etc. for the half year ending 30th April 1861”. Vezi Appendix nr. 2; „Reports etc. 31st Octob. 1862”, p. 7, 52, 53. Abuzurile se înmulțesc din a doua jumătate a anului 1863. Comp. „Reports etc. ending 31st Oct. 1863”, p. 7.

⁵⁵) „Reports etc. 31st Oct. 1860”, p. 23. Fanatismul cu care „brațele din fabrică” se opun, după cum au declarat fabricanții în fața justiției, oricărei întreruperi a muncii în fabrică rezultă din următoarea întîmplare ciudată: la începutul lunii iunie 1836 judecătorii de pace din Dewsbury (Yorkshire) au primit mai multe denunțuri potrivit cărora proprietarii a 8 fabrici mari din apropierea localității Batley ar fi violat legea pentru reglementarea muncii în fabrici. Cîțiva din acești domni erau acuzați de a fi pus să muncească 5 băieți, între 12 și 15 ani, începînd de vineri ora 6 dimineața pînă a doua zi, simbătă, la ora 4 d.m., fără a le acorda alt repaus decît cel pentru masă și o oră de somn la miezul nopții. Copiii aceștia aveau de robotit fără odihnă timp de 30 de ore în așa-numitul „shoddy-hole” *, cum i se spune maghernitei în care se scarmănă zdrențele de lînă și în care un nor des de praf, de scamă etc. silește chiar și pe lucrătorul adult să-și lege mereu gura cu batista pentru a-și apăra plămîinii! Domnii acuzați au dat asigurări — fiind quakeri, aveau prea multe scrupule religioase pentru a depune jurămint — că, în marea lor bunătate, le-ar fi permis acestor copii nenorociți să doarmă 4 ore, dar că îndărătnicii de copii n-ar fi vrut cu nici un chip să meargă la culcare! Domnii quakeri au fost condamnați la o amendă de 20 l. st. Dryden îi anticipase pe acești quakeri :

„O vulpe plină de fățarnică sfinție
Fugea de jurămint, mințind că o satană.
Stîlp de altar părea, pios svirlea ochiade,
Și nu cădea-n păcat, 'nainte să se roage!”⁸⁰

⁵⁶) „Rep. etc. 31st Oct. 1856”, p. 34.

⁵⁷) L. c., p. 35.

nute ⁵⁸⁾, „snatching a few minutes”, ciupiri de minute ⁵⁹⁾, sau, cum le spun muncitorii cu un termen tehnic, „nibbling and cribbling at meal times” * ⁶⁰⁾.

După cum se vede, în această atmosferă formarea plusvalorii prin supramuncă nu constituie nici un secret.

„Dacă îmi permiteți — mi-a spus un foarte respectabil proprietar de fabrică — să-i pun pe muncitori să muncească numai cu 10 minute mai mult pe zi, îmi băgați în buzunar câte 1 000 de l. st. pe an” ⁶¹⁾. „Fracțiunile de timp sînt elementele profitului” ⁶²⁾.

Nimic mai caracteristic, în această privință, decît denumirea de „full times” dată muncitorilor care lucrează săptămîna completă de lucru și de „half times” dată copiilor sub 13 ani, care n-au voie să lucreze decît 6 ore ⁶³⁾. Aici muncitorul nu mai e decît timp de muncă personificat. Toate deosebirile individuale se reduc la deosebirea dintre „Vollzeitler”, muncitori care lucrează săptămîna completă de lucru, și „Halbzeitler”, muncitori care lucrează săptămîna incompletă de lucru.

3. Ramuri din industria engleză fără limită legală a exploatării

Pînă acum am cercetat tendința de a prelungi ziua de muncă, goana nesățioasă după supramuncă, pe un tărîm unde excesele neînfrîinate, care, după expresia unui economist burghez din Anglia, nu au fost întrecute nici de cruzimile spaniolilor față de pieile roșii din America ⁶⁴⁾, au determinat în cele din urmă încă-

⁵⁸⁾ L. c., p. 48.

⁵⁹⁾ L. c.

⁶⁰⁾ L. c.

⁶¹⁾ L. c., p. 48.

⁶²⁾ „Moments are the elements of profit”. („Rep. of the Insp. etc. 30th. April 1860”, p. 56.)

⁶³⁾ Expresia s-a încetățenit oficial atît în fabrici, cit și în rapoartele cu privire la situația din fabrică.

⁶⁴⁾ „Lăcomia fabricanților, ale căror cruzimi comise în goana după cîștig abia dacă au fost întrecute de cruzimile făptuite de spanioli în timpul cuceririi Americii, în goana lor după aur”. (John Wade, „History of the Middle and Working Classes”, 3-rd. ed. Lond. 1835, p. 114.) Partea teoretică a acestei cărți, un fel de schiță a economiei politice, conține unele lucruri originale pentru vremea aceea, cu privire la crizele comerciale de pildă. Partea istorică constituie un plagiat nerușinat al lucrării lui sir M. Eden, „The State of the Poor”, London 1797.

tușarea capitalului în lanțurile reglementării prin lege. Să aruncăm acum o privire asupra câtorva ramuri de producție în care stoarcerea forței de muncă este pînă astăzi, sau a fost pînă mai ieri, liberă de îngădiri.

„D-l Broughton, un county magistrate *, a declarat, în calitate de președinte al unei întruniri ținute în sala primăriei din Nottingham la 14 ianuarie 1860, că în rindurile acelei părți din populația orașului care se ocupă cu confecționarea dantelelor mizeria și privațiunile au atins un grad necunoscut în tot restul lumii civilizate... La orele 2, 3, 4 dimineața, copiii de 9—10 ani sînt smulși din paturile lor murdare și siliți să lucreze pînă la orele 10, 11, 12 noaptea pentru a câștiga atît cît să-și ducă zilele; în acest timp, membrele li se atrofiază, corpul li se închircește, trăsăturile feței li se abrutizează și întreaga lor ființă cade într-o toropeală încremenită, îngrozitoare la vedere. Nu ne surprinde faptul că d-l Mallett și alți fabricanți au intervenit pentru a protesta împotriva oricărei discuții... Sistemul, așa cum l-a descris reverendul Montagu Valpy, este un sistem de sclavie nelimitată, sclavie sub raport social, fizic, moral și intelectual... Ce să spunem despre un oraș care convoacă un miting public spre a cere limitarea timpului de muncă pentru bărbați la 18 ore pe zi!... Noi perorăm împotriva plantatorilor din Virginia și din Carolina. Dar tirgul lor de negri, cu toate grozăviile biciului și ale comerțului cu carne de om, este oare mai dezgustător decît această asasinare lentă a oamenilor care se săvîrșește pentru fabricarea voalurilor și gulerelor spre profitul capitaliștilor ?” ⁶⁵⁾

Olăria (pottery) din Staffordshire a făcut, în decursul ultimilor 22 de ani, obiectul a trei anchete parlamentare. Rezultatele sînt cuprinse în raportul din 1841 al d-lui Scriven pentru „Children's Employment Commissioners”, în raportul din 1860 al doctorului Greenhow, publicat din ordinul șefului secției sanitare din Privy Council („Public Health, 3rd. Report”, I, 102—113), în sfîrșit, în raportul din 1863 al d-lui Longe, publicat în „First Report of the Children's Employment Commission” din 13 iunie 1863. Pentru ceea ce mi-am propus, e suficient să reproduc din rapoartele din 1860 și 1863 unele depoziții ale înșiși copiilor exploatați. Din situația copiilor se va putea conchide și deduce care era situația adulților, mai ales cea a fetelor și a femeilor, și anume într-o ramură a industriei care, în comparație cu filaturile de bumbac și cu alte întreprinderi asemănătoare, pare foarte plăcută și sănătoasă ⁶⁶⁾.

William Wood, de 9 ani, „avea 7 ani și 10 luni cînd a început să muncească”. De la început el „ran moulds” (ducea marfa gata modelată la uscătorie și revenea cu tiparele goale). În fiecare zi

⁶⁵⁾ London „Daily Telegraph” din 17 ianuarie 1860.

⁶⁶⁾ Comp. Engels, „Lage etc.”, p. 249—251 (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 2, București, Editura politică 1962, ed. a II-a, p. 445—448. — *Nota trad.*)

a săptămînii vine la 6 dimineața și termină pe la 9 seara. „În fiecare zi din săptămînă muncesc pînă la 9 seara. Așa s-a întîmplat, de pildă, în ultimele 7—8 săptămîni”. Prin urmare, muncă de cincisprezece ore pentru un copil de 7 ani ! J. Murray, un băiat de 12 ani, declară :

„I run moulds and turn jigger (învirtesc roata). Vin la ora 6, cîteodată la ora 4 dimineața. Am lucrat toată noaptea trecută pînă azi-dimineață la ora 6. Nu m-am culcat de atunci. În afară de mine au mai lucrat toată noaptea trecută alți 8 sau 9 băieți. Toți, afară de unul, au revenit azi-dimineață. Primesc pe săptămînă 3 șilingi și 6 pence” (1 taler și 5 groși). „Nu primesc mai mult dacă lucrez toată noaptea. În ultima săptămînă am lucrat două nopți întregi”.

Fernyhough, un băiat de 10 ani :

„Nu întotdeauna am o oră întreagă pentru masa de prînz ; adesea doar o jumătate de oră ; anume în fiecare joi, vineri și sîmbătă”⁶⁷⁾.

Potrivit declarațiilor doctorului Greenhow durata vieții în districtele din Stoke-upon-Trent și Wolstanton în care se practică olăritul este extraordinar de scurtă. Cu toate că în districtul Stoke numai 36,6% și în Wolstanton numai 30,4% din populația bărbătească în vîrstă de peste 20 de ani muncește în olării, în primul district mai mult de jumătate din decesele pricinuite de bolile pulmonare în rîndurile bărbaților din această categorie și aproximativ $\frac{2}{5}$ în al doilea district lovesc pe olari. Doctorul Boothroyd, medic practician din Hanley, declară :

„Fiecare generație nouă de olari este mai pipernicită și mai debilă decît cea precedentă”.

Tot așa un alt medic, d-l McBean :

„De cînd mi-am început, acum 25 de ani, practica printre olari, izbitoarea degenerare a acestei categorii s-a manifestat progresiv printr-o diminuare a staturii și a greutateii”.

Aceste declarații sînt luate din raportul doctorului Greenhow din 1860⁶⁸⁾.

Din raportul membrilor comisiei întocmit în 1863 extragem următoarele : Doctorul J. T. Arledge, medic-șef al spitalului din North Staffordshire, spune :

„Ca clasă, olarii, bărbați și femei, reprezintă... o populație degenerată atît din punct de vedere fizic, cit și moral. De regulă, ei sînt piperniciți, au o

⁶⁷⁾ „Children's Employment Commission, First Report etc. 1863”, Appendix, p. 16, 19, 18.

⁶⁸⁾ „Public Health, 3rd Report etc.”, p. 103, 105.

conformație proastă și coșul pieptului adesea deformat. Îmbătrinesc prematur și trăiesc puțin; placizi și anemici, ei își trădează slăbiciunea constituției fizice prin crize rebele de dispepsie, prin afecțiuni ale ficatului și rinichilor și reumatism. Dar înainte de toate suferă de boli de piept, de pneumonie, ftizie, bronșită și astmă. O formă a acesteia din urmă, cunoscută sub numele de astma olarilor sau otita olarilor, le este specifică. Mai mult de două treimi din olari suferă de scrofuloză, care atacă amigdalele, oasele și alte părți ale corpului. Faptul că degenerarea (degenerescența) populației acestui district nu este încă și mai mare se datorește exclusiv recrutării populației din districtele agricole din împrejurimi și căsătoriilor cu populații mai sănătoase*.

D-l Charles Parsons, care a fost pînă nu de mult house surgeon * la același spital, scrie, într-o scrisoare adresată lui Longe membru al comisiei, printre altele :

„Nu pot vorbi decît pe baza propriilor mele observații, fără a mă referi la date statistice, dar nu ezit să vă asigur că indignarea mea izbucnea mereu la vederea acestor bieți copii, a căror sănătate era jertfită pentru a satisface lăcomia părinților și a patronilor lor”.

El enumeră cauzele bolilor care bîntuie printre olari și încheie cu cea mai gravă dintre ele, cu „long hours” („îndelungatele ore de muncă”). Raportul comisiei își exprimă speranța că

„o manufactură cu o poziție atît de apreciată în ochii lumii nu va mai purta multă vreme stigma că marele ei succes este însoțit de o degenerare fizică, de suferințe trupești multiple și de moartea timpurie a populației muncitoare, prin munca și iscusința căreia au fost obținute rezultate atît de remarcabile”⁶⁹⁾.

Ceea ce e valabil pentru olăriile din Anglia e valabil și pentru cele din Scoția⁷⁰⁾.

Manufactura de chibrituri datează din 1833, cînd s-a inventat aplicarea fosforului chiar pe bețișorul chibritului. Începînd din 1845, în Anglia această manufactură s-a dezvoltat repede și s-a răspîndit din cartierele dens populate ale Londrei în special la Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, Newcastle, Glasgow, propagînd totodată și fîlcarița, boală descoperită încă în 1845 de către un medic vienez ca fiind specifică muncitorilor din fabricile de chibrituri. Jumătate din muncitori sînt copii sub 13 ani și tineri sub 18 ani. Manufactura aceasta este atît de rău famată din cauza condițiilor de muncă nesănătoase și respingătoare, încît numai partea cea mai mizeră a clasei muncitoare, văduvele muritoare de foame etc., își trimite aici copiii, „copii în zdrențe,

⁶⁹⁾ „Children's Employ. Commission, 1863”, p. 24, 22 și XI.

⁷⁰⁾ L. c., p. XLVII.

pe jumătate lihniți de foame, într-un hal fără hal și fără nici o educație" ⁷¹⁾). Dintre martorii audiați de către White, membru al comisiei (1863), 270 erau sub 18 ani, 40 sub 10 ani, 10 aveau numai 8 ani și 5 numai 6 ani. Durata zilei de muncă variază între 12, 14 și 15 ore, muncă de noapte, ore neregulate de masă, mesele luate de cele mai multe ori chiar în ateliere, al căror aer e viciat din cauză fosforului. În această manufactură, Dante și-ar găsi depășite cele mai crunte chinuri ale infernului plâsmuite de fantezia sa.

La fabrica de tapete, sorturile mai proaste se imprimă cu mașina, cele fine manual (block printing). Lunile de activitate intensă se situează între începutul lui octombrie și sfârșitul lui aprilie. În cursul perioadei respective, adeseori această muncă durează aproape fără întreruperi de la 6 dimineața la 10 seara și chiar pînă noaptea târziu.

J. Leach declară :

„Iarna trecută" (1862), „din 19 fete 6 au încetat să vină la muncă din cauză bolilor contractate în urma extenuării. Ca să nu adoarmă trebuia să țip la ele". W. Duffy : „De multe ori din cauza oboselii copiii nu puteau să țină ochii deschiși ; de fapt, adesea nici noi nu putem". J. Lightbourne : „Am 13 ani... Iarna trecută am lucrat pînă la 9 seara, iar cu o iarnă mai înainte — pînă la 10. Iarna trecută aproape în fiecare seară plingeam din cauza durerilor de picioare". G. Aspden : „Pe acest băiat al meu, cînd avea 7 ani, îl duceam în spinare, prin zăpadă, la fabrică și înapoi : lucra de obicei 16 ore !... Adeseori mă așezam în genunchi în fața lui pentru a-i da de mâncare în timp ce stătea lingă mașină, căci nu-i era îngăduit s-o părăsească sau s-o oprească". Smith, coproprietarul unei fabrici din Manchester și administrator al ei : „Noi" (e vorba de „brațele" din întreprindere care muncesc pentru „noi") „lucrăm fără întreruperi pentru masă, așa că munca zilnică de 10½ ore se încheie la 4½ d.a., restul reprezentînd timp suplimentar" ⁷²⁾. (Să fie oare adevărat că acest domn Smith nu mănîncă în decursul celor 10½ ore ?) „Doar rareori noi" (aceiași Smith) „încetăm înainte de ora 6 seara" (cu consumarea, vrea să spună, a mașinilor „noastre" — forță de muncă), „astfel că noi" (fiterum Crispinus ⁸¹⁾) „lucrăm de fapt în tot cursul anului timp suplimentar... În medie, copiii și adulții" (152 de copii și tineri sub 18 ani, precum și 140 de adulți) „au lucrat deopotrivă în cursul ultimelor 18 luni cel puțin cîte 7 zile și 5 ore pe săptămînă, adică 78½ ore săptămînal. Pentru cele 6 săptămîni încheiate la 2 mai a.c." (1863), „media a fost mai mare — 8 zile, adică 84 de ore pe săptămînă !"

⁷¹⁾ L.c., p. LIV.

⁷²⁾ Acest timp suplimentar nu trebuie înțeles ca timp de supramuncă în sensul nostru. Acești domni consideră munca de 10½ ore drept zi de muncă normală, care cuprinde deci și supramunca normală. După aceea începe „timpul suplimentar", care se plătește ceva mai bine. Vom vedea, cu un prilej ulterior, că folosirea forței de muncă în decursul așa-zisei zile normale de muncă e plătită sub valoarea ei, astfel încît „timpul suplimentar" nu constituie decît un truc al capitaliștilor pentru a stoarce mai multă „supramuncă", ceea ce, de altfel, este cazul și atunci cînd forța de muncă folosită în cursul „zilei normale" e realmente plătită integral.

Dar același domn Smith, care ține atât de mult la pluralis majestatis*, adaugă zâmbind: „Munca la mașini este ușoară”. Iar fabricanții care utilizează block printing declară: „Munca manuală este mai sănătoasă decât munca la mașini”. În general, domnii fabricanți protestează vehement împotriva propunerii de „a opri mașinile cel puțin în timpul orelor de masă”.

D-l Otley, directorul unei fabrici de tapete din Borough (Londra), declară: „O lege care ar permite să se lucreze de la 6 dimineața pînă la 9 seara ar găsi tot asentimentul nostru (!), dar un program de muncă de la 6 dimineața pînă la 6 seara, cum îl înțelege Factory Act, nu ne (!) convine... Mașina noastră este oprită în timpul prînzului” (ce mărinimie). „Oprirea nu pricinuieste o pierdere prea mare de hirtie și vopsea”. „Dar — adaugă el cu un aer de compătimire — pot să înțeleg cit de dezagreabilă e pierderea pricinuită în felul acesta”.

Raportul comisiei își exprimă cu naivitate părerea că teama unor „firme importante” de a-și pierde timpul, adică timpul în care își însușesc munca altuia, și deci „de a pierde profit”, n-ar fi un „motiv suficient” pentru a-i sili pe copiii sub 13 ani și pe tinerii sub 18 ani „să-și piardă” masa de prînz în decurs de 12—16 ore sau pentru a-i alimenta așa cum e alimentată cu apă și cărbuni mașina cu abur, cu unsoare roata, cum se adaugă lînii săpunul etc. — chiar în cursul procesului de producție, prînzul fiind considerat un simplu material auxiliar al mijlocului de muncă⁷³⁾.

Nici o ramură industrială din Anglia (facem abstracție de fabricile de pîine, care și-au croit drum abia în ultima vreme) nu a păstrat pînă astăzi un mod de producție atât de învechit și — cum se poate vedea la poezii epocii Imperiului roman — atât de asemănător celui din perioada precreștină ca brutăriile. Dar, după cum am arătat mai înainte, la început capitalul rămîne indiferent față de caracterul tehnic al procesului de muncă pe care pune stăpînire. La început îl preia așa cum îl găsește.

Inimaginabila falsificare a pîinii, mai ales la Londra, a fost dată pentru prima oară în vileag de Comisia Camerei comunelor „pentru constatarea falsificării de alimente” (1855—1856) și prin lucrarea doctorului Hassall: „Adulterations detected”⁷⁴⁾. Urîmarea acestor dezvăluiri a fost legea din 6 august 1860: „for preventing the adulteration of articles of food and drink”^{***}, o lege rămasă

⁷³⁾ L.c. Appendix, p. 123, 124, 125, 140 și LXIV.

⁷⁴⁾ În comerț, piatra acră sub formă de pulbere fină sau amestecată cu sare constituie un articol obișnuit, purtînd denumirea semnificativă de „baker's stuff”^{**}.

* — Pluralul majestății. — *Nota trad.*

** — „material de brutărie”. — *Nota trad.*

*** — „pentru prevenirea falsificării de alimente. și băuturi”. — *Nota trad.*

fără efect pentru că manifesta, bineînțeles, o delicateță extremă față de orice freetrader* care își propunea „to turn an honest penny** prin cumpărarea și vânzarea de mărfuri falsificate⁷⁵⁾. Însăși comisia și-a exprimat, într-un mod mai mult sau mai puțin naiv, convingerea că liberul schimb înseamnă în esență un comerț cu substanțe falsificate, sau, cum le spune spiritual englezul, cu „substanțe sofisticate”. Într-adevăr, acest gen de „sofistică” știe mai bine decât Protagoras să facă din alb negru și din negru alb și mai bine decât eleații⁸²⁾ să demonstreze ad oculos caracterul pur aparent a tot ce este real⁷⁶⁾.

În orice caz, comisia atrăsese atenția publicului asupra „piinii sale cea de toate zilele” și implicit asupra brutăriilor. În același timp, în mitinguri publice și în petiții adresate parlamentului a răsunat strigătul calfelor de brutari din Londra împotriva muncii excesive etc. Strigătul a devenit atât de stăruitor, încât s-a procedat la numirea, în calitate de comisar regal anchetator, a d-lui H. S. Tremenheere, fost membru al comisiei din 1863, menționate de noi în repetate rânduri. Raportul său⁷⁷⁾, împreună cu depozițiile martorilor, au consternat publicul și i-a atins nu inima, ci stomacul. Englezul, atât de bun cunoscător al bibliiei, știa că omul dacă nu e ales de unsită să fie capitalist, landlord sau sinecurist, este sortit să-și mănânce piinea în sudoarea frunții, dar nu știa că în piinea sa el trebuie să mănânce zilnic o cantitate anumită de sudoare omenească amestecată cu puroi scurs din răni, cu pinze

⁷⁵⁾ Se știe că funinginea reprezintă o formă foarte concentrată a carbonului și constituie un îngrășământ vândut arendașilor englezi de către hornarii capitaliști. În 1862 „Juryman” ***-ul britanic trebuia să decidă într-un proces dacă funinginea amestecată fără știrea cumpărătorului cu 90% praf și nisip constituie funingine „veritabilă” în sens „comercial” sau funingine „falsificată” în sens „juridic”. „Amis du commerce” au decis că e vorba de funingine comercială „veritabilă” și au respins acțiunea arendașului, care, pe deasupra, a fost condamnat și la plata cheltuielilor de judecată.

⁷⁶⁾ Chimistul francez Chevallier, într-o lucrare despre „les sophistications” **** de mărfuri, enumeră cite 10, 20, 30 de metode diferite de falsificare a multora din cele 600 și ceva de articole pe care le trece în revistă. El adaugă că nu cunoaște toate metodele și că dintre cele pe care le cunoaște nu le menționează pe toate. Pentru zahăr el indică 6 metode de falsificare, pentru untdelemn 9, pentru unt 10, pentru sare 12, pentru lapte 19, pentru piine 20, pentru rachiu 23, pentru făină 24, pentru ciocolată 28, pentru vin 30, pentru cafea 32 etc. Dar nici bunul Dumnezeu nu scapă de această soartă. Vezi Rouard de Card, „De la falsification des substances sacramentelles”, Paris 1856.

⁷⁷⁾ „Report etc. relating to the Grievances complained of by the Journeymen Bakers etc.”, London 1862 și „Second Report etc.”, London 1863.

* — adept al liberului schimb. — *Nota trad.*
 ** — „să câștige un ban cinstit”. — *Nota trad.*
 *** — „juratul”. — *Nota trad.*
 **** — „falsificările”. — *Nota trad.*

de păianjen, cu gândaci și cu drojdie nemțească putredă, ca să nu mai vorbim de piatră acră, nisip și alte agreabile ingrediente minerale. De aceea, fără nici o considerație pentru sanctitatea sa „freetrade”-ul, fabricarea piinii, pînă atunci „liberă”, a fost supusă controlului unor inspectori de stat (sfîrșitul sesiunii parlamentare din 1863), prin aceeași lege interzicîndu-se pentru calfele de brutar sub 18 ani munca între orele 9 seara și 5 dimineața. Această ultimă prevedere este deosebit de elocventă în privința muncii excesive din această ramură de activitate, atît de patriarhală în aparență.

„Munca unei calfe de brutar, la Londra, începe de regulă la ora 11 noaptea. La această oră el pregătește aluatul, muncă foarte anevoioasă, care durează $\frac{1}{2}$ pînă la $\frac{3}{4}$ de oră, în funcție de cantitatea și calitatea aluatului. El se culcă apoi pe scindura de frămîntat, care în același timp servește și de capac al covatei în care se face aluatul, și doarme cîteva ore cu un sac sub căpătii și acoperit cu alt sac. Apoi începe o muncă intensă și neîntreruptă de 5 ore: aluatul e frămîntat, cîntărit, modelat, băgat în cuptor, scos din cuptor etc. Temperatura dintr-o brutărie atinge 75—90 de grade *, în brutăriile mici fiind mai degrabă mai ridicată decît mai scăzută. Cînd piinea, franzelele etc. sînt gata, începe distribuirea, și o mare parte a muncitorilor zilei, după ce au îndeplinit anevoioasa muncă de noapte descrisă mai sus, duc în cursul zilei piinea din casă în casă, în coșuri sau în cărucioare, lucrînd cîteodată, în intervaluri, și la brutărie. În funcție de anotimp și de mărimea întreprinderii, munca se termină între orele 1 și 6 p.m., în vreme ce altă parte a calfelor lucrează în brutărie pînă seara tirziu”⁷⁸⁾. „În timpul sezonului londonez, calfele acelor brutari din Westend care vînd piinea la prețul «integral» își încep lucrul în mod regulat la ora 11 noaptea și sînt ocupate cu coptul piinii pînă la orele 8 ale dimineții următoare, cu una sau două intreruperi foarte scurte. Pe urmă sînt folosite pînă la orele 4, 5, 6 sau chiar 7 la distribuirea piinii sau cîteodată în brutărie, la fabricarea biscuiților. După terminarea muncii, ele pot dormi 6 ore, de multe ori numai 5 sau 4. Vinerea, munca începe întotdeauna mai devreme, adică seara la ora 10, și continuă fără intrerupere fie la prepararea piinii, fie la distribuirea ei, pînă a doua zi, sîmbătă, la orele 8 seara, dar de cele mai multe ori pînă la orele 4 sau 5 din noaptea spre duminică. Și în brutăriile de lux, care vînd piinea la «prețul integral», mai trebuie prestată apoi, în cursul duminicii, o muncă pregătitoare de 4 pînă la 5 ore pentru ziua următoare... Calfele de brutari care lucrează la «underselling masters» (patroni care vînd piinea sub prețul integral) „și care, după cum am spus mai înainte, alcătuiesc peste $\frac{3}{4}$ din numărul brutarilor din Londra, au ore de muncă și mai îndelungate, dar munca lor se mărginește aproape numai la brutărie intrucît, exceptînd piinea livrată unor băcării mărunte, patronii lor își vînd marfa numai în propria lor prăvălie. Către sfîrșitul săptămînii..., adică joia, munca începe aici la ora 10 noaptea și durează, cu mici intreruperi, pînă sîmbătă noaptea tirziu”⁷⁹⁾.

Cît despre „underselling masters”, chiar și punctul de vedere burghez își dă seama că „baza concurenței lor o formează munca

⁷⁸⁾ L.c., „First Report etc.”, p. VI/VII.

⁷⁹⁾ L.c., p. LXXI.

neplătită a calfelor (the unpaid labour of the men)⁸⁰). Iar „full priced baker”-ul îi denunță comisiei de anchetă pe concurenții săi „underselling” ca jefuitori ai muncii altora și ca falsificatori.

„Ei reușesc numai înșelînd publicul și storcînd de la cafele lor cite 18 ore pentru o plată de 12 ore”⁸¹).

Falsificarea pîinii și formarea unei categorii de brutari care vînd pîinea sub prețul integral s-au dezvoltat în Anglia de la începutul secolului al XVIII-lea, după ce această meserie și-a pierdut caracterul de breaslă și după ce, în spatele meșterului brutar nominal, a apărut capitalistul, în persoana morarului sau a negustorului de făină⁸²). Astfel a fost pusă baza producției capitaliste, a prelungirii peste măsură a zilei de muncă și a muncii de noapte, cu toate că aceasta din urmă s-a înrădăcinat de-a binelea, chiar și la Londra, abia în anul 1824⁸³).

După ce se de mai sus, se înțelege de ce raportul comisiei situează cafele de brutari printre muncitorii cu durată scurtă de viață, care, după ce au avut norocul să nu cadă victimă mortalității infantile, obișnuită la toate păturile clasei muncitoare, ating rareori vîrsta de 42 de ani. Și cu toate acestea meseria de brutar e întotdeauna suprasolicitată de candidați. Regiunile care furnizează aceste „forțe de muncă” pentru Londra sînt Scoția, districtele agricole din vestul Angliei și Germania.

În 1858—1860 cafele de brutari din Irlanda au organizat pe cheltuială proprie mari mitinguri de agitație împotriva muncii de duminică și de noapte. Cu o căldură specific irlandeză publicul le-a luat apărarea, cum s-a întîmplat, de pildă, la mitingul ținut în mai 1860 la Dublin. Această mișcare a reușit într-adevăr să impună în exclusivitate munca de zi la Wexford, Kilkenny, Clonmel, Waterford etc.

⁸⁰) George Read, „The History of Baking”, London 1848, p. 15.

⁸¹) „Report (First) etc. Evidence”. Depoziția „full priced baker”-ului Cheesman, p. 108.

⁸²) George Read, l. c. La sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, „factor”-ii (agenții), care se vîrau în toate meseriile posibile, erau denunțați oficial ca „Public Nuisances” *. Astfel, de pildă, la intrarea trimestrială a judecătorilor de pace din comitatul Somerset, Grand Jury⁸³ a adresat un „presentment” ** Camerei comunelor în care se spune, între altele, că „acești agenți ai Blackwell Hall-ului sînt o calamitate publică, păgubind comerțul de postav; ei trebuie deci reprimăți ca elemente dăunătoare”. („The Case of our English Wool etc.”, London 1685, p. 6, 7.)

⁸³) „First Report etc.”, p. VIII.

* — „periculoși pentru societate”. — Nota trad.

** — „memoriu”. — Nota trad.

„La Limerick, unde suferințele calfelor salariați întreceau, precum se știe, orice măsură, mișcarea a eșuat din pricina opoziției meșterilor brutari, mai ales a brutarilor-morari. Exemplul din Limerick a provocat o retragere la Ennis și Tipperary. La Cork, unde indignarea publică s-a manifestat într-o formă deosebit de vie, meșterii au împiedicat mișcarea, folosindu-se de latitudinea pe care o aveau de a da afară calfele. La Dublin meșterii au opus rezistența cea mai dirză, și prin persecutarea calfelor care se aflau în fruntea mișcării i-au determinat pe ceilalți să cedeze și să accepte munca de noapte și de duminică”⁸⁴⁾.

Comisia guvernului englez, care în Irlanda e înarmat pînă în dinți, protestează, cică, cu mare amărăciune împotriva necruțătorilor meșteri brutari din Dublin, Limerick, Cork etc. :

„Comisia consideră că orele de muncă sînt limitate prin legi naturale, a căror încălcare nu poate rămîne nepedepsită. Silindu-i pe muncitorii lor, sub amenințarea de a-i alunga, să-și calce convingerile religioase, să violeze legile țării și să nesocotească opinia publică” (toate acestea se referă la munca de duminică), „meșterii bagă zănie între capital și muncă și dau un exemplu periculos pentru religie, morală și ordinea publică... Comisia consideră că prelungirea zilei de muncă peste 12 ore constituie o încălcare uzurpatoare a vieții casnice și private a muncitorului și duce la rezultate morale dezastruoase, prin imixtiunea în căsnicia unui om și în îndatoririle sale familiale de fiu, frate, soț și tată. O muncă prelungită peste 12 ore tinde să submineze sănătatea muncitorului, duce la îmbătrînire prematură și la moarte timpurie, și deci la nenorocirea familiilor de muncitori, care sînt lipsite” („are deprived”) „de sprijinul și de grija capului de familie tocmai în momentul cînd acestea sînt mai necesare”⁸⁵⁾.

Ne-am ocupat pînă acum de Irlanda. De cealaltă parte a canalului, în Scoția, muncitorul agricol, omul de la plug, se plînge de munca sa de 13 și 14 ore, în clima cea mai aspră, cu 4 ore de muncă suplimentară duminica (în această țară unde duminica e sărbătorită cu atîta sfințenie!)⁸⁶⁾, în timp ce, concomitent, trei muncitori de la căile ferate, un șef de tren, un mecanic de locomotivă și un semnalizator, sînt deferiți unei grand Jury din Londra. O mare catastrofă feroviară a trimis

⁸⁴⁾ „Report of Committee on the Baking Trade in Ireland for 1861”.

⁸⁵⁾ L.c.

⁸⁶⁾ Întrunire publică a muncitorilor agricoli în Lasswade, lângă Glasgow, la 5 ianuarie 1866. (Vezi „Workman's Advocate” din 13 ianuarie 1866.) Înființarea, la sfîrșitul anului 1865, a unui trade-union al muncitorilor agricoli, mai întîi în Scoția, reprezintă un eveniment istoric. În unul din cele mai oprimate districte agricole ale Angliei, în Buckinghamshire, muncitorii salariați au organizat, în martie 1867, o grevă de mari proporții pentru majorarea salariului săptămînal de la 9—10 șilingi la 12 șilingi. — (Din cele de mai sus se poate vedea că mișcarea proletariatului agricol englez, complet zdrobită prin reprimarea, după 1830, a demonstrațiilor sale violente și mai ales prin introducerea noii legi pentru asistența săracilor, reîncepe în deceniul al 7-lea, pentru ca, în cele din urmă, în 1872 să facă epocă. În volumul al II-lea voi reveni la acest lucru, precum și asupra Cărților Albastre cu privire la situația muncitorului agricol englez apărute de la 1867 incoace. Adaos la ed. a 3-a.)

sute de pasageri pe lumea cealaltă. Cauza accidentului: neglijența muncitorilor feroviari. În fața juraților ei declară unanim că acum 10 sau 12 ani munca lor nu dura decât 8 ore pe zi. În cursul ultimilor 5—6 ani ea a fost majorată pînă la 14, 18 și 20 de ore, iar în perioadele de mare trafic, cînd circulă trenurile de excursii de pildă, munca lor durează adesea 40—50 de ore fără întrerupere. Ei sînt simpli muritori, și nu ciclopi. La un moment dat puterea de muncă îi părăsește. Îi cuprinde toropeala. Creierul încetează să mai gîndească, ochiul să mai vadă. Prea „respectable British Juryman” * răspunde printr-un verdict care îi trimite pe acuzați în fața juraților pentru „manslaughter” **, exprimîndu-și, într-o anexă blajină, piosul deziderat ca domnii magnați ai capitalului de la căile ferate să se arate pe viitor mai largi în achiziționarea numărului necesar de „forțe de muncă” și mai „cumpătați”, sau mai „sobri”, sau mai „economi” în stoarcerea forței de muncă plătite ⁸⁷⁾.

Din mulțimea pestriță de muncitori de toate profesiunile, vîrstele, sexele, care ne asaltează mai stăruitor decît l-au asaltat pe Odiseu sufletele celor uciși și cărora munca excesivă li se citește pe față de la prima vedere, fără să mai fie nevoie de Cărțile Albastre ținute la subțioară, desprindem încă două figuri, contrastînd izbitor una cu alta și dovedind astfel că pentru capital toți oamenii sînt egali — o modistă și un fierar.

⁸⁷⁾ „Reynolds' Paper”, (21) ianuarie 1866. Imediat după aceea, săptămîină de săptămîină același hebdomadur a întocmit, sub „sensational headings” *** ca „Fearful and fatal accidents” ****, „Appalling tragedies” ***** etc., o întregă listă de noi catastrofe feroviare. La acestea, un muncitor de pe linia North Stafford a răspuns: „Oricine știe ce se poate întîmpla dacă atenția mecanicului și a fochistului slăbește fie și o singură clipă. Și cum să fie altfel cînd munca se prelungește peste măsură, pe vreme oricît de aspră, fără pauză și fără odihnă? Să luăm, de pildă, următorul caz, care se repetă zilnic. Un fochist și-a început munca luna trecută dis-de-dimineată. El și-a încheiat-o după 14 ore și 50 de minute. Înainte de a fi avut măcar timpul să-și bea ceaiul, a fost chemat din nou la muncă. El a trebuit deci să rotească fără întrerupere timp de 29 de ore și 15 minute. În restul săptămîinii el a muncit după cum urmează: miercuri 15 ore; joi 15 ore și 35 de minute; vineri 14½ ore; sîmbătă 14 ore și 10 minute; total pe întreaga săptămîină — 88 de ore și 30 de minute. Și acum, imaginați-vă uimirea lui cînd i s-a plătit doar pentru 6 zile de muncă. Omul era un novice și a întrebat ce anume se înțelege prin o zi de muncă. Răspuns: 13 ore, adică 78 de ore pe săptămîină. Și atunci cum rămîne cu plata celor 10 ore și 30 de minute suplimentare? După multă ciorovăială a mai primit o indemnizație de 10 pence (mai puțin de 10 groși de argint). (L.c., nr. din 4 februarie 1866.)

* — „onorabilul jurat britanic”. — *Nota trad.*

** — „omor fără premeditare”. — *Nota trad.*

*** — „titluri senzaționale”. — *Nota trad.*

**** — „Accidente groaznice și fatale”. — *Nota trad.*

***** — „Tragedii îngrozitoare”. — *Nota trad.*

În ultimele săptămîni ale lunii iunie 1863, toate cotidienele londoneze au publicat o informație sub titlul „senzațional” : „Death from simple Overwork” (Moarte provocată de muncă excesivă). Era vorba de moartea modistei Mary Anne Walkley, de douăzeci de ani, angajată la o foarte respectabilă manufactură de mode, furnizoare a turzii, condusă de o doamnă cu inocentul nume de Elise. A fost redescoperită vechea poveste de atîtea ori repetată⁸⁸⁾ că fetele acestea lucrează în medie 16 1/2 ore, iar în timpul sezonului adesea chiar 30 de ore neîntrerupt, stimulîndu-li-se uneori „forța de muncă” epuizată prin mici cantități de sherry, vin sau cafea. Și era tocmai în toilul sezonului. Trebuiau confecționate cît ai bate din palme luxoasele rochii ale nobilelor ladies pentru balul dat în onoarea principesei de Wales, proaspăt importată din străinătate. Mary Anne Walkley lucrase 26 1/2 ore fără întrerupere împreună cu alte 60 de fete, cîte 30 într-o încăpere care nu asigura nici 1/3 din volumul de aer necesar și dormind noaptea cîte două într-un pat în acele boxe înăbușitoare obținute prin împărțirea unui dormitor cu ajutorul unor pereți de scîndură⁸⁹⁾. Și aceasta era una din casele de modă mai bune din Londra. Mary

⁸⁸⁾ Comp. F. Engels, l.c., p. 253, 254. (Vezi F. Engels. „Situația clasei muncitoare din Anglia”, în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239—532. — Nota trad.)

⁸⁹⁾ Doctorul Letheby, medic la Board of Health *, a declarat atunci : „Pentru un adult, într-un dormitor ar trebui să existe minimum 300 de picioare³ de aer, iar într-o cameră de locuit, 500 de picioare³”. „Doctorul Richardson, medic-șef al unui spital din Londra, spune : „Cusătoresele de tot felul, modistele, croitoresele și lenjeresele îndură o întreită mizerie — muncă excesivă, aer insuficient și hrană sau digestie insuficientă. În genere această muncă se potrivește din toate punctele de vedere mai degrabă femeilor decît bărbaților. Dar în ramura respectivă, nenorocirea rezultă din faptul că ea a fost monopolizată, mai ales în capitală, de vreo 26 de capitaliști, care, prin mijloacele de constrîngere generate de capital (that spring from capital), storc economii din muncă (force economy out of labour ; adică economisesc cheltuieli făcînd risipă de forță de muncă). Puterea lor este resimțită de întreagă această categorie de muncitoare. Dacă o croitoareasă izbutește să-și facă o mică clientelă, concurența o silește să se spetească acasă muncind, pentru a-și păstra clientela, și în mod necesar aceeași muncă excesivă ea trebuie s-o impună și ajutoarelor ei. Dacă atelierul ei nu merge bine sau dacă nu este în stare să lucreze pe cont propriu, ea se angajează într-o întreprindere unde nu se muncește mai puțin, dar unde plata este sigură. În această situație, ea devine o adevărată sclavă azvîrlită încoace și încolo de orice fluctuație a societății ; ba acasă, într-o odăiță, muritoare sau aproape muritoare de foame ; ba din nou la lucru 15, 16 sau chiar 18 ore din 24, într-un aer insuportabil și cu o hrană care, chiar de ar fi bună, nu poate fi digerată din cauza lipsei de aer curat. Acestea sînt victimele care întrețin ftizia, prin excelență boala lipsei de aer”. (Dr. Richardson, „Work and Overwork”, în „Social Science Review”, 18 iulie 1863.)

Anne Walkley s-a îmbolnăvit vineri și a murit duminică, fără să fi apucat, spre uimirea doamnei Elise, să termine ultima rochie de bal. D-l Keys, medicul, chemat prea târziu la patul muribundeii, a făcut în fața „Coroner's Jury” *-ului o depoziție lapidară :

„Mary Anne Walkley a murit din cauza orelor îndelungate de muncă într-un atelier supraaglomerat și din cauza dormitorului ei mult prea neîncăpător și neaerisit”.

Pentru a-i servi medicului o lecție de bună-cuviință, „Coroner's Jury”, dimpotrivă, a stabilit că :

„Ea a murit de apoplexie, dar există motive de a ne teme că moartea ei ar fi fost grăbită de munca excesivă într-un atelier supraaglomerat”.

„Sclavii albi” de la noi, exclamă „Morning Star”, organul de presă al liber-schimbistilor Cobden și Bright, „sclavii albi de la noi sînt băgați în mormînt de atîta muncă : ei se distrug și pier fără surle și trîmbețe”⁹⁰⁾.

„Istovirea totală prin muncă este la ordinea zilei nu numai în atelierele modistelor, dar și într-o mie de alte locuri, ba în orice loc unde afacerile merg bine.. Să-l luăm de pildă pe fierar. De-ar fi să dăm crezare poeziilor, nu există om mai viguros și mai vesel decît fierarul. El se scoală în zori și face să scăpere fierul înainte de a străluci soarele pe cer ; mîncă, bea și doarme ca nimeni altul. Sub raport exclusiv fizic, el se găsește într-adevăr, cînd muncește cumpătat, în una din cele mai bune condiții umane. Dar îl urmăim la oraș și vedem cu ce muncă este împovărat acest voinic ; și ce loc ocupă el în statisticile de

⁹⁰⁾ „Morning Star”, 23 iunie 1863. „Times” s-a folosit de acest caz pentru a lua apărarea proprietarilor de sclavi din America împotriva lui Bright etc. „Foarte mulți dintre noi — spune ziarul — sînt de părere că atîta timp cît; folosind biciul foamei în locul șfichiului de cnut, punem să se spetească tinerele noastre femei, nu prea avem dreptul să tunăm și să fulgerăm împotriva unor familii care s-au născut proprietare de sclavi și care cel puțin își hrănesc bine sclavii și-i pun să muncească mai cu măsură”. („Times”, 2 iulie 1863.) Tot așa „Standard”, un ziar al toriilor, l-a dăscălit pe reverendul Newman Hall : „Pe proprietarii de sclavi îi excomunică, dar se roagă împreună cu oamenii cumsecade care-i silesc pe vizitii și pe conducătorii de omnibuze din Londra etc. să muncească zilnic cite 16 ore în schimbul unui salariu de mizerie”. În fine, a cuvîntat și oracolul, d-l Thomas Carlyle, despre care scrisesem încă în 1850⁸⁴⁾ : „Geniul s-a dus dracului, cultul a rămas”. Într-o parabolă scurtă el reduce războiul civil din America, singurul eveniment mareș al istoriei contemporane, la faptul că Petru din nord vrea cu tot dinadinsul să-i spargă capul lui Pavel din sud, pe motiv că Petru din nord își „închiriază” muncitorii „cu ziua”, iar Pavel din sud „îi închiriază pe viață”. („Macmillan's Magazine”. Ilias Americana în nuce. Numărul din august 1863.) Astfel s-a spart, în sfîrșit, balonul de săpun al simpatiei toriilor pentru muncitorul salariat, dar numai de la oraș, pentru cel agricol nici pomeneală ! căci simburile acestei simpatii se cheamă — sclavii !

mortalitate ale țării noastre? În Marylebone⁹¹ (unul din cele mai mari cartiere ale Londrei), „fierarii mor pe an în proporție de 31 la mie, întrecând cu 11 media de mortalitate la bărbații adulți din Anglia. Ocupația lor, această artă aproape instinctivă a omenirii, în sine ireproșabilă, prin simplul exces de muncă îl extermină pe om. El poate să dea un anumit număr de lovituri de ciocan pe zi, să meargă un anumit număr de pași, să facă un anumit număr de mișcări respiratorii, să presteze o anumită cantitate de muncă și să trăiască în medie, să zicem, 50 de ani. El este însă silit să dea atâtea lovituri de ciocan mai mult, să meargă atâția pași mai mult, să respire de atâtea ori mai mult pe zi și, una peste alta, să cheltuiască zilnic cu un sfert mai multă forță vitală. El încearcă, iar rezultatul e, că, într-o perioadă de timp limitată, el prestează cu un sfert mai multă muncă și moare la 37 de ani în loc să moară la 50⁹¹⁾.

4. Munca de zi și munca de noapte. Sistemul schimburilor

Din punctul de vedere al procesului de valorificare, capitalul constant, mijloacele de producție, există doar pentru a absorbi muncă și, cu fiecare picătură de muncă, o cantitate proporțională de supramuncă. În măsura în care nu fac acest lucru, simpla lor existență înseamnă o pierdere negativă pentru capitalist, căci în timpul cit stau inactive ele reprezintă o avansare inutilă de capital; această pierdere devine pozitivă de îndată ce întreprinderea face necesar cheltuieli suplimentare pentru reînceperea lucrului. Prolungirea zilei de muncă peste limitele ei naturale, pînă în toiu nopții, are doar efect paliativ și nu potolește decît în mod aproximativ setea de vampir după sîngele viu al muncii. A-și însuși muncă în decursul tuturor celor 24 de ore ale zilei constituie deci tendința imanentă a producției capitaliste. Întrucît lucrul acesta se dovedește fizic imposibil, presupunînd că aceiași purtători ai forței de muncă ar fi exploatați neînterupt zi și noapte, este nevoie, pentru înlăturarea acestui obstacol fizic, de o alternare a forțelor de muncă consumate ziua cu cele consumate noaptea, alternare care permite să se aplice diferite metode, și poate fi, de pildă, astfel orînduită, încît o parte a personalului să lucreze o săptămînă ziua, a doua săptămînă noaptea etc. Se știe că acest sistem al schimburilor, acest sistem al muncii în ture a predominat în perioada de înflorire de la începuturile industriei engleze a bumbacului etc. și că mai e în floare și în prezent în filaturile de bumbac din gubernia Moscova. Și astăzi încă acest proces de producție de 24 de ore există ca sistem în multe ramuri industriale ale Marii Britanii, rămase pînă în prezent „libere“, printre altele la furnale, la forje, la laminoare și la alte manufacturi de metal din Anglia, Wales și Scoția. În afară de cele 24 de ore ale celor

⁹¹⁾ Dr. Richardson, l.c.

6 zile lucrătoare, aici procesul de producție cuprinde în majoritatea cazurilor și cele 24 de ore ale duminicii. Muncitorii sînt bărbați și femei adulți și copii de ambele sexe. Vîrsta copiilor și a adolescenților cuprinde toate treptele intermediare între 8 (în unele cazuri 6) și 18 ani ⁹²⁾. În unele ramuri, dadlaltă cu bărbații lucrează noaptea și fetele și femeile ⁹³⁾.

Abstracție făcînd de efectele în genere vătămătoare ale muncii de noapte ⁹⁴⁾, durata neîntreruptă, de 24 de ore, a procesului de producție oferă un prilej foarte bine venit de a depăși limitele zilei nominale de muncă. Astfel în ramurile industriale foarte obositoare, menționate mai sus, ziua oficială de muncă cuprinde în majoritatea cazurilor 12 ore pentru fiecare muncitor; ore de zi sau ore de noapte. Dar munca excesivă prestată peste această li-

⁹²⁾ „Children's Employment Commission. Third Report*, Lond. 1864", p. IV, V, VI.

⁹³⁾ „La Staffordshire, ca și în sudul Wales-ului, fete tinere și femei muncesc în minele de cărbuni și la haldele de cocs, și nu numai ziua, ci și noaptea. În rapoartele prezentate parlamentului, acest fapt a fost deseori menționat și calificat drept o practică legată de inconveniente mari și evidente. Aceste femei, care lucrează împreună cu bărbații și abia dacă se deosebesc de ei prin îmbrăcăminte, minjite și innegrite de fum, sînt expuse depravării, deoarece își pierd orice respect de sine ca urmare aproape inevitabilă a ocupației lor nefeminine". (L.c., 194, p. XXVI; comp. „Fourth Report" (1865) 61, p. XIII.) La fel și în fabricile de sticlă.

⁹⁴⁾ „Pare firesc — observa un fabricant de oțel care folosește copii la munca de noapte — ca băieții care lucrează noaptea să nu poată dormi ziua și să nu-și găsească odihna, ci să hoinărească a doua zi fără răgaz". (L.c., „Fourth Rep." 63, p. XIII.) Cu privire la însemnătatea luminii solare pentru întreținerea și dezvoltarea trupului, un medic face, între altele, următoarea remarcă: „Lumina are și o acțiune directă asupra țesuturilor corpului, cărora le dă vigoare și elasticitate. Mușchii acelor animale care nu primesc cantitatea normală de lumină devin flasci și-și pierd suplețea, nervii își pierd troficitatea din cauza lipsei de stimul, iar dezvoltarea a tot ce se află în perioada de creștere încetează... Pentru sănătatea copiilor lumina de zi și razele solare directe în decursul unei părți din zi sînt hotărîtoare. Lumina contribuie la transformarea alimentelor în singe sănătos și întărește țesutul fibros, după formarea acestuia. De asemenea, ea acțiunează ca un excitant asupra organului vizual, determinînd astfel o activitate mai intensă a unei serii de funcții ale creierului". D-l W. Strange, medic-șef la „General Hospital" din Worcester, din a căru lucrare despre „sănătate" ⁹⁵ (1864) am scos acest pasaj, scrie următoarele într-o scrisoare adresată unuia din membrii comisiei de anchetă, d-l White: „Mai demult, în Lancashire, am avut ocazia să observ efectele muncii de noapte asupra copiilor care lucrează în fabrici și, contrar afirmației predilecte a unora dintre patroni, declar categoric că sănătatea copiilor a avut curînd de suferit de pe urma acestei munci". („Children's Employment Commission. Fourth Report", 284, p. 55.) Faptul că în genere asemenea lucruri fac obiectul unor controverse serioase arată cel mai bine în ce fel acțiunează producția capitalistă asupra „funcțiunilor cerebrale" ale capitaliștilor și ale retainer *-ilor lor.

mită este în multe cazuri, ca să folosim cuvintele raportului oficial englez, „într-adevăr groaznică” („truly fearful”) ⁹⁵⁾.

„Nici o ființă omenească — se spune în raport — nu poate să-și imagineze masa de muncă prestată, după declarațiile martorilor, de băieți între 9 și 12 ani, fără a ajunge inevitabil la concluzia că acest abuz de putere al părinților și al patronilor nu mai trebuie tolerat” ⁹⁶⁾.

„În genere, metoda de a pune băieți tineri să lucreze alternativ, ziua și noaptea, duce atât în perioadele de vîrf, cît și în timpul cît lucrurile merg normal la o prelungire infamă a zilei de muncă. În multe cazuri această prelungire e nu numai îngrozitoare, ci de-a dreptul inimaginabilă. Inevitabil se întimplă ca, dintr-un motiv sau altul, unul dintre băieții din echipele de schimb să lipsească din cînd în cînd. Și atunci unul sau mai mulți dintre băieții prezenți care și-au încheiat ziua de muncă trebuie să umple golul. Sistemul acesta este atât de cunoscut, încît la întrebarea cum se completează în echipele de schimb locurile băieților absenți, directorul unei uzine de laminat mi-a răspuns: sint convins că știți acest lucru tot atât de bine ca și mine, și nu s-a sfiit să recunoască faptul” ⁹⁷⁾.

„Într-o uzină de laminat în care ziua nominală de muncă dura de la 6 dimineața pînă la 5 1/2 seara, un băiat a lucrat în fiecare săptămînă cîte patru nopți pînă cel puțin la 8 1/2 seara din ziua următoare... și asta timp de 6 luni”. „Altul cînd avea 9 ani a lucrat uneori cîte trei schimburi de 12 ore la rînd, iar la vîrsta de 10 ani — două zile și două nopți în șir”. „Un al treilea, astăzi de 10 ani, a lucrat de la 6 dimineața pînă la 12 noaptea trei nopți de-a rîndul, și pînă la 9 seara în celelalte nopți”. „Un al patrulea, astăzi de 13 ani, a lucrat de la 6 d.a. pînă a doua zi la amiază timp de o săptămînă întreagă și uneori trei schimburi la rînd, de pildă de luni dimineața pînă marți noaptea”. „Un al cincilea, astăzi de 12 ani, care a lucrat într-o turnătorie de fontă la Stavely de la 6 dimineața pînă la 12 noaptea timp de 14 zile nu mai e în stare să continue”. George Allinsworth, de 9 ani: „Am sosit aici vinerea trecută. Trebuia să începem a doua zi la ora 3 dimineața. Am rămas deci toată noaptea aici. Locuiesc la o depărtare de 5 mile. Am dormit pe podea, cu un șorț de piele sub mine și acoperit cu o jachetă scurtă. În următoarele două zile am fost aici la 6 dimineața. Da! Aici te trec sudorile! Înainte de a veni încoace am lucrat un an întreg tot la un furnal. Era o uzină foarte mare la țară. Incepeam tot sîmbătă dimineața la 3, dar puteam cel puțin să mă duc acasă să mă culc, pentru că era aproape. În alte zile începeam la 6 dimineața și terminam la 6 sau 7 seara” etc. ⁹⁸⁾

⁹⁵⁾ L.c., 57, p. XII.

⁹⁶⁾ L.c., („4th Rep.”, 1865), 58, p. XII.

⁹⁷⁾ L.c.

⁹⁸⁾ L. c., p. XIII. Nivelul de cultură al acestor „forțe de muncă” trebuie, în mod necesar, să fie acela care reiese din următoarele dialoguri cu unul dintre membrii comisiei de anchetă! Jeremiah Haynes, de 12 ani: „...Patru ori patru fac opt, în schimb patru de cîte patru (4 fours) fac 16... Un rege e pentru el acela care are toți banii și tot aurul. (A king is him that has all the money and gold). Avem un rege, se spune că ar fi regină; i se spune principesa Alexandra. Se zice că s-ar fi căsătorit cu fiul reginei. O principesă este un bărbat”. Wm. Turner, de 12 ani: „Nu trăiesc în Anglia. Cred că există o asemenea țară, dar pînă acum n-am știut nimic de ea”. John Morris, de 14 ani: „Am auzit vorbindu-se că Dumnezeu a făcut lumea și că toți oamenii s-ar fi înecat, afară de unul; am auzit că acesta ar fi fost o pășărică”. William Smith, de 15 ani: „Dumnezeu a făcut bărbatul, bărbatul a făcut femeia”. Edward Taylor,

Să vedem acum cum privește capitalul însuși acest sistem de 24 de ore. Exagerările sistemului, folosirea sa abuzivă în scopul prelungirii „îngrozitoare și inimaginabile” a zilei de muncă sînt, firește, trecute sub tăcere. Se vorbește numai de sistem în forma lui „normală”.

Iată ce spun d-nii Naylor și Vickers, fabricanți de oțel, care folosesc între 600 și 700 de persoane, dintre care numai 10% sub 18 ani, iar printre aceștia numai 20 de băieți pentru munca de noapte...

„Băieții nu suferă de loc din cauza căldurii. Temperatura este probabil de 86°—90° *... În forje și laminoare brațele lucrează ziua și noaptea în schimburi,

de 15 ani: „Nu știu nimic despre Londra”. Henry Matthewman, de 17 ani: „Citeodată mă duc la biserică... Un nume despre care se predică e al unui oarecare Iisus Hristos, dar nu cunosc nici un alt nume și nici nu știu să spun nimic despre el. El n-a fost omorît, ci a murit ca și ceilalți oameni. Oarecum el n-a fost ca ceilalți oameni pentru că oarecum era religios, și alții nu este. (He was not the same as other people in some ways, because he was religious in some ways, and others isn't)”. (L.c., 74, p. XV.) „Diavolul este o persoană bună. Nu știu unde trăiește. Hristos a fost un om rău”. („The devil is a good person. I don't know where he lives. Christ was a wicked man.”) „Această fetiță (de 10 ani) a silabisit, în loc de God, Dog și nu cunoaște numele reginei”. („Ch. Empl. Comm., V, Rep.”, 1866, p. 55, n. 278.) Același sistem care s-a instaurat în manufacturile de metal amintite s-a instaurat și în fabricile de sticlă și în cele de hirtie. În fabricile de hirtie în care hirtia se obține cu ajutorul mașinilor, munca de noapte este introdusă pentru toate operațiile, în afară de aceea a sortării zdrențelor. În unele cazuri, prin sistemul echipelor de schimb, munca de noapte continuă fără întrerupere toată săptămîna, de obicei de duminică noaptea pînă sîmbăta următoare la ora 12 noaptea. Echipa de zi lucrează 5 zile de cite 12 ore și o zi de 18 ore, iar echipa de noapte lucrează 5 nopți de cite 12 ore și una de 6 ore, în fiecare săptămîna. În unele locuri fiecare echipă lucrează alternativ cite 24 de ore. O echipă lucrează 6 ore în ziua de luni și 18 ore sîmbăta, pentru a implini 24 de ore. În alte locuri s-a introdus un sistem intermediar, după care toți cei ocupați la mașinile de produs hirtie lucrează în fiecare zi a săptămîinii cite 15—16 ore. Acest sistem, spune comisarul anchetator Lord, pare să cumuleze toate relele sistemelor de schimb de 12 și de 24 de ore. Copii sub 13 ani, tineri sub 18 ani și femeile lucrează potrivit acestui sistem de noapte. În sistemul de 12 ore, uneori, cînd lipsea schimbul, ei erau nevoiți să lucreze 24 de ore în șir, adică două schimburi la rînd. Din depozițiile unor martori rezultă că băieții și fetele lucrează adesea un timp suplimentar care înseamnă de multe ori o muncă neîntreruptă de 24 sau chiar de 36 de ore. La operația „continuă și invariabilă” din camerele de glazură găsim fete de 12 ani care lucrează toată luna, zi de zi, cite 14 ore, „fără vreun repaus sau vreo pauză reglementară, în afară de două, cel mult trei întreruperi de cite o jumătate de oră pentru masă”. În unele fabrici în care s-a renunțat cu totul la munca de noapte regulată, se prestează enorm de multă muncă suplimentară, și „aceasta de cele mai multe ori la operații dintre cele mai murdare și mai monotone și la temperaturi dintre cele mai ridicate”. („Children's Employment Commission. Report IV”, 1865, p. XXXVIII și XXXIX.)

* * Fahrenheit. — Nota trad.

dar în toate celelalte secții se lucrează exclusiv ziua de la 6 dimineața pînă la 6 seara. În forjă se lucrează de la 12 pînă la 12. Unii muncitori nu lucrează alternativ în echipe de zi și de noapte, ci în mod constant numai noaptea... Nu sîntem de părere că munca de zi și cea de noapte ar influența în mod diferit sănătatea" (a domnilor Naylor și Vickers ?), „și oamenii dorm probabil mai bine dacă au mereu aceeași perioadă de repaus decît dacă aceasta alternează... În echipa de noapte lucrează aproximativ 20 de băieți sub 18 ani. Nu am putea s-o scoatem la capăt (not well do) fără munca de noapte a băieților sub 18 ani. Obiecția noastră este sporirea cheltuielilor de producție. Miini iscusite și șefi de secții se găsesc greu, dar băieți — oricît de mulți... Firește, ținînd seama de proporția redusă în care folosim băieți, o limitare a muncii de noapte ar prezenta pentru noi o importanță sau un interes redus" ⁹⁹).

D-l J. Ellis, de la firma d-ilor John Brown et Co., uzine de oțel și fier, care folosesc 3 000 de bărbați și băieți, „în schimburi de zi și de noapte”, și anume pentru o parte din muncile grele la oțel și fier, declară că, în procesul greu de producție a oțelului, la doi bărbați revin unul sau doi băieți. Întreprinderea numără 500 de băieți sub 18 ani, dintre care aproximativ $\frac{1}{3}$, adică 170, sub 13 ani. Cu privire la propunerea de modificare a legii, d-l Ellis spune :

„Nu cred că ar fi prea multe de obiectat (very objectionable) dacă s-ar interzice să fie folosiți la muncă mai mult de 12 ore din 24 tinerii sub 18 ani. Dar nu cred că s-ar putea fixa o limită în ceea ce privește indisponibilitatea pentru munca de noapte a băieților de peste 12 ani. Am accepta mai degrabă o lege care să interzică cu totul folosirea băieților sub 13 ani, sau chiar sub 15 ani, decît o interdicție de a-i folosi în cursul nopții pe băieții pe care îi avem. Băieții din echipa de zi trebuie să lucreze alternativ și în echipa de noapte, deoarece bărbații nu pot să facă neconținut muncă de noapte; aceasta le-ar distruge sănătatea. Credem totuși că munca de noapte nu dăunează sănătății dacă alternează săptămînal”.

(Dimpotrivă, d-nii Naylor și Vickers, în conformitate cu interesele întreprinderii lor, erau de părere că nu munca de noapte continuă, ci tocmai munca de noapte alternată periodic ar putea fi dăunătoare.)

„Vedem că oamenii care prestează alternativ muncă de noapte sînt tot atît de sănătoși ca cei care lucrează numai ziua... Obiecțiile noastre împotriva interzicerii de a se folosi băieți sub 18 ani pentru munca de noapte ar fi determinate de sporirea cheltuielilor, dar acesta ar fi și singurul motiv”. (Ce naivitate cinică !) „Considerăm că această sporire a cheltuielilor ar întrece ceea ce ar putea suporta, în mod echitabil, întreprinderea (the trade), fără ca rentabilitatea ei să fie prejudiciată. (As the trade with due regard to etc. could fairly bear !)” (Ce frazeologie umflată !) „Aici brațele de muncă sînt rare și ar putea deveni insuficiente în urma unei asemenea reglementări”

⁹⁹) „Fourth Report etc.”, 1865, 79, p. XVI.

(adică Ellis, Brown et Co. s-ar putea trezi în situația extrem de neplăcută de a fi nevoiți să plătească integral valoarea forței de muncă)¹⁰⁰⁾.

„Uzinele de oțel și fier Cyclope”, ale d-lor Cammell et Co., lucrează pe aceeași scară mare ca și cele ale numiților John Brown et Co. Directorul girant i-a înmînat comisarului guvernamental White depoziția sa de martor; mai tîrziu a găsit însă de cuviință să sustragă manuscrisul ce-i fusese restituit pentru revizuire. D-l White are însă o memorie excelentă. El își amintește perfect de bine că pentru acești domni ciclopi interzicerea muncii de noapte pentru copii și adolescenți constituia „ceva imposibil, ceva ce ar echivala cu închiderea uzinelor”, și totuși întreprinderea lor nu avea decît cu puțin mai mult de 6% băieți sub 18 ani și doar 1% sub 13 ani!¹⁰¹⁾

Referitor la aceeași temă d-l E. F. Sanderson, de la firma „Frații Sanderson et Co.”, uzine de oțel, laminare și forjare din Attercliffe, declară :

„Interzicerea de a folosi munca de noapte a băieților sub 18 ani ar aduce după sine mari dificultăți, cea mai de seamă dintre ele rezultînd din sporirea cheltuielilor care ar decurge în mod necesar din înlocuirea muncii băieților cu cea a bărbaților. N-aș putea spune la cît anume s-ar cifra această sporire a cheltuielilor, dar ea nu ar fi probabil atît de mare încît fabricantul să poată urca prețul oțelului, și, prin urmare, el ar trebui să suporte singur pierderea, întrucît muncitorii adulți” (ce oameni refractari!) „ar refuza, bineînțeles, s-o suporte”.

D-l Sanderson nu știe cît plătește copiilor, dar

„ar putea fi vorba de 4 pînă la 5 șilingi pe săptămînă de fiecare... Munca băieților este de așa natură, încît forța copiilor se dovedește a fi în general” („generally”, bineînțeles nu totdeauna și „în particular”) „tocmai suficientă, astfel că din forța mai mare a adulților nu ar rezulta nici un câștig pentru a compensa pierderea decît cel mult în puținele cazuri cînd metalul cîntărește foarte greu. De asemenea, muncitorii adulți ar regreta să nu aibă băieți în echipa lor, fiindcă adulții sînt mai puțin ascultători. Și apoi, pentru a învăța meseria, băieții trebuie să înceapă de tineri. Limitîndu-i numai la munca de zi, scopul acesta nu ar putea fi atins”.

Și de ce nu? De ce n-ar putea băieții să învețe meseria în cursul zilei? Motivul?

„Pentru că muncitorii adulți care lucrează în schimburi săptămînale alternative, cînd ziua, cînd noaptea, ar fi în aceste intervale despărțiți de băieții din echipa lor și ar pierde jumătate din câștigul pe care îl au de pe urma lor. Fiindcă îndrumările pe care ei le dau băieților sînt socotite ca parte a salariului

¹⁰⁰⁾ L.c., 80, p. XVI, XVII.

¹⁰¹⁾ L.c., 82, p. XVII.

acestor băieți, îngăduind astfel muncitorilor adulți să ieftinească munca băieților. Fiecare muncitor adult ar pierde jumătate din acest câștig”.

Cu alte cuvinte, d-nii Sanderson ar fi nevoiți să plătească o parte a salariului muncitorilor adulți din propriul lor buzunar, în loc să-l plătească cu munca de noapte a băieților. Cu acest prilej, profitul d-ilor Sandersoni ar scădea întrucâtva; iată deci binecuvîntatul motiv al Sanderson-ilor pentru care băieții nu pot învăța meșeria în cursul zilei¹⁰²). Și apoi munca de noapte regulată ar fi aruncată pe umerii adulților, care n-ar suporta să nu mai fie schimbați de băieți, ca în prezent. Pe scurt, dificultățile ar fi atât de mari, încît ar duce probabil la desființarea completă a muncii de noapte. „În ceea ce privește producția de oțel ca atare”, spune E. F. Sanderson, „n-ar exista nici o deosebire, dar!” Dar ceea ce le stă la inimă d-ilor Sanderson nu e să producă oțel. Producția oțelului constituie doar un pretext pentru producția de plusvaloare. Furnalele, laminarele etc., clădirile, mașinile, fierul, cărbunele etc. nu au numai menirea să se transforme în oțel. Menirea lor este să absoarbă supramuncă, și în 24 de ore ele absorb, bineînțeles, mai mult decît în 12. Ele dau de fapt d-ilor Sanderson, în fața lui Dumnezeu și a legii, o poliță asupra timpului de muncă al unui număr anumit de brațe pentru toate cele 24 de ore ale zilei și-și pierd caracterul de capital, constituind deci pentru d-nii Sandersoni o curată pierdere de îndată ce funcția lor de a absorbi munca este întreruptă.

„Dar în acest caz s-ar înregistra o pierdere, aceea a numeroaselor instalații costisitoare care ar rămîne nefolosite jumătate din timp; iar pentru a obține cantitatea de produse pe care sîntem în stare să o dăm folosind sistemul actual, am fi nevoiți să dublăm numărul clădirilor și instalațiilor, ceea ce ar dubla cheltuielile”.

Dar de ce revendică tocmai acești Sandersoni un privilegiu față de ceilalți capitaliști care nu au voie să pună muncitorii la lucru decît ziua și ale căror clădiri, instalații și materii prime stau, în consecință, „nefolosite” în cursul nopții?

„Este adevărat — răspunde E. F. Sanderson în numele tuturor Sandersonilor —, este adevărat că această pierdere ca urmare a instalațiilor nefolosite lovește toate manufacturile în care se lucrează numai ziua. Dar folosirea furnalelor ar pricinui, în cazul nostru, o pierdere suplimentară. Dacă le menținem în funcțiune, se prăpădește combustibil” (în loc să se prăpădească, ca acum, viața muncitorilor), „iar dacă nu le menținem în funcțiune, se provoacă o pierdere de timp cu reaprinderea focului și cu ridicarea temperaturii pînă la punctul necesar” (în timp ce pierderea orelor de somn, chiar la copii de 8 ani, înseamnă câștig

¹⁰²) „În timpul nostru bogat în reflecții, timp al rezonanței, nu a mers încă prea departe cel ce nu poate să aducă un bun temei pentru orice, chiar și pentru ce este mai rău și mai fals. Tot ce s-a făcut rău în această lume s-a făcut cu motive bine întemeiate”. (Hegel, l.c., p. 249.)

de timp de muncă pentru clanul Sandersonilor), „inseși furnalele avind de suferit din cauza schimbărilor de temperatură” (în timp ce aceleași furnale nu au, nimic de suferit de pe urma alternării muncii de zi cu cea de noapte) ¹⁰³⁾.

**5. Lupta pentru ziua normală de muncă.
Legi coercitive pentru prelungirea zilei de muncă,
de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la
sfîrșitul secolului al XVII-lea**

„Ce este o zi de muncă ?” Cît de mare este timpul în cursul căruia capitalul are voie să consume forța de muncă a cărei valoare pe

¹⁰³⁾ „Children's Employment Commission. Fourth Report”, 1865, 85, p. XVII. Considerentelor la fel de delicate ale fabricanților de sticlă, care sînt de părere că „mesele regulate” pentru copii ar fi imposibile, intrucît în felul acesta „s-ar risipi” o anumită cantitate de căldură iradiată de cuptoare, ceea ce ar însemna o „curată pierdere”, membrul comisiei de anchetă White le răspunde, fără a se lăsa impresionat ca Ure, Senior etc. și mărginiții lor imitatori germani, Roscher etc., de „sobrietatea”, „abstinența” și „spiritul de economie” al capitaliștilor atunci cînd e vorba de cheltuirea banilor lor și de „risipă” la Tamerlan cînd e vorba de vieți omenești : „Se prea poate ca o anumită cantitate de căldură peste cea cheltuită acum să se irosească prin asigurarea unor mese regulate ; dar chiar evaluată în bani, ea nu înseamnă nimic în comparație cu risipa de forță vitală (the waste of animal power) care rezultă în prezent pentru Regat din faptul că copiii aflați în perioada de creștere și folosiți în fabricile de sticlă nu beneficiază de răgazul necesar pentru a minca și a-și face digestia în liniște”. (L.c., p. XLV.) Și asta în „anul progresului” 1865 ! Abstracție făcînd de consumul de forță rezultat din ridicarea și transportarea poverilor, un asemenea copil folosit în fabricile care produc butelii și sticlă flint parcurge, efectuîndu-și neîntrerupt munca, un drum de 15 pînă la 20 de mile (engleze) în 6 ore ! Și munca durează adesea 14 pînă la 15 ore ! În multe din aceste fabrici de sticlă există, ca și în filaturile din Moscova, sistemul schimburilor de 6 ore. „În cursul timpului de muncă săptămînal, cea mai lungă perioadă de repaus neîntrerupt este de 6 ore, din care se scade timpul necesar pentru drumul la fabrică și de la fabrică, pentru spălat, pentru îmbrăcat, pentru masă, operații care toate necesită timp. Astfel, în fapt, timpul care rămîne pentru repaus este cît se poate de scurt. Nici un răgaz pentru joacă sau aer curat decît în dauna somnului, atît de necesar unor copii care îndeplinesc o muncă atît de extenuantă, într-o atmosferă cu o temperatură atît de ridicată... Dar și somnul acesta scurt este înterupt, deoarece copilul trebuie să se trezească singur noaptea sau este trezit 'ziua' de zgomotul de afară”. D-l White menționează cazuri în care un băiat a lucrat 36 de ore încontinuu și altele în care băieții de 12 ani robotesc pînă la 2 noaptea, dormînd apoi în atelier pînă la 5 dimineața (3 ore !), cînd își reiau munca ! „Cantitatea de muncă” — declară autorii raportului general, Tremenheere și Tufnell — „pe care o prestează băieții, fetele și femeile în timpul schimburilor lor (spell 'of labour) de zi sau de noapte este fabuloasă”. (L.c., p. XLIII și XLIV.) Și în acest timp, poate seara tîrziu, proprietarul vreunei fabrici de sticlă, „foarte 'șobru’” capitalist, o ia spre casă pe două cărări venind de la club și fredonînd prostește : „Britons never, never shall be slaves !” * ⁸⁶

o zi o plătește? Cît de mult poate fi prelungită ziua de muncă peste timpul de muncă necesar pentru reproducerea forței de muncă însăși? La aceste întrebări, după cum s-a văzut, capitalul răspunde: ziua de muncă numără în fiecare zi 24 de ore pline minus cele câteva ore de repaus, fără de care forței de muncă îi este absolut imposibil să-și reînceapă activitatea. În primul rînd, se înțelege de la sine că toată viața sa muncitorul nu este nimic altceva decît forță de muncă, că, prin urmare, tot timpul său disponibil reprezintă în mod natural și de drept timp de muncă, aparține, așadar, autovvalorificării capitalului. Timpul necesar omului pentru cultură, dezvoltare spirituală, îndeplinirea unor funcții sociale, pentru relații sociale, jocul liber al forțelor vitale fizice și intelectuale, repausul de duminică — chiar dacă e vorba de țara celor care țin cu sfințenie duminica¹⁰⁴⁾ — nu-i decît aiureală curată! Dar în goana sa oarbă și nesățioasă după supramuncă, capitalul depășește nu numai limitele maxime morale, dar și pe cele pur fizice ale zilei de muncă. El uzurpă timpul necesar pentru creșterea, dezvoltarea și conservarea sănătății corpului. El fură timpul destinat asimilării de aer curat și de lumină solară. El ciupește din timpul pentru masă și, dacă se poate, înglobează masa în însuși procesul de producție, încît muncitorul, simplu mijloc de producție, este alimentat cu mîncare la fel cum cazanul este alimentat cu cărbune sau mașinile cu seu ori ulei. Somnul sănătos, necesar pentru acumularea, reînnoirea și împropătarea forței vitale, capitalul îl reduce la abitea ore de amortire cîte sînt indispensabile pentru reanimarea unui organism complet epuizat. În loc ca menținerea în stare normală a forței de muncă să determine limita zilei de

¹⁰⁴⁾ În Anglia, de pildă, din cînd în cînd, la țară, cîte un muncitor încă mai e condamnat la închisoare fiindcă a profanat duminica lucrînd în grădinița din fața casei. Același muncitor e condamnat pentru violarea contractului dacă nu se prezintă duminica, fie și din bigotism, la lucru în fabrica metalurgică, în fabrica de hirtie sau în fabrica de sticlă. Ortodoxul parlament nu cunoaște profanarea duminicii cînd aceasta are loc în „procesul de valorificare” a capitalului. Într-un memoriu (august 1863) în care muncitorii, zileri din magazinele de pește și păsări din Londra cer desființarea muncii de duminică se spune că munca lor durează în primele 6 zile ale săptămîinii, în medie, cîte 15 ore pe zi, iar duminica 8 pînă la 10 ore. Totodată, din memoriul menționat reiese că această „muncă de duminică” este încurajată în special de gurmanzii rafinați din rîndurile bigoților aristocrați din Exeter Hall⁸⁷⁾. „Sfinții” aceștia atît de zeloși în „în cîte curînda” * își dovedesc creștinismul prin resemnarea cu care suportă munca excesivă, privațiunile și foamea altora. *Obsequium ventris istis (muncitorilor) perniciosius est**.*

* „în preocuparea pentru bunăstarea lor trupească”. — *Nota trad.*

** Pentru ei (adică pentru muncitorii) huzurul este mai vătămător. — *Nota trad.*

muncă, dimpotrivă, maxima cheltuie posibilă de forță de muncă în decursul unei zile este aceea care debentă (limita timpului de repaus al muncitorului, oricât de nesănătoasă, de forțată și de chinuitoare ar fi această cheltuie. Capitalul nu se chină de durata vieții forței de muncă. Ceea ce îl interesează este numai și numai maximum de forță de muncă susceptibil de a fi pus în funcțiune într-o zi de muncă. Această țintă el și-o atinge prin reducerea duratei forței de muncă, așa cum un agricultor hrăpăreț obține o recoltă mai bogată sleind fertilitatea solului.

Producția capitalistă, care, în esență, constituie producție de plusvaloare, absorbire de supramuncă, produce deci, prin prelungirea zilei de muncă, nu numai degenerarea forței de muncă omenești, căreia i se răpesc condițiile normale de dezvoltare și de activitate atât morale cât și fizice. Ea produce epuizarea și nimicirea timpurie a însăși forței de muncă¹⁰⁵). Ea prelungeste timpul de producție al muncitorului înăuntrul unui termen dat, scurtându-i durata vieții.

Dar valoarea forței de muncă cuprinde valoarea mărfurilor necesare pentru reproducerea muncitorului, sau pentru perpetuarea clasei muncitoare. Prin urmare, dacă prelungirea nefinească a zilei de muncă, către care tinde în mod necesar capitalul în pofta sa nesătioasă de autovalorificare, scurtează durata vieții fiecărui muncitor în parte și deci durata forței lor de muncă, se impune necesitatea unei înlocuiri mai rapide a forței de muncă uzate; în reproducerea forței de muncă vor intra deci cheltuieli de uzură mai mari, așa cum la mașină partea de valoare care urmează a fi produsă zilnic este cu atât mai mare cu cât mașina se uzează mai repede. Se pare, în consecință, că propriul interes al capitalului reclamă o zi de muncă normală.

Proprietarul de sclavi își cumpără muncitorul așa cum și-ar cumpăra un cal. Pierzându-și sclavul, el pierde un capital, care trebuie înlocuit printr-o nouă cheltuială la târgul de sclavi. Dar

„oricât de distrugătoare și de funeste ar fi lanurile de orez din Georgia și mlaștinile Mississippi-ului pentru organismul omenească, această distrugere de vieți omenești nu este totuși atât de mare încât să nu poată fi compensată de rezervațiile suprapopulate din Virginia și Kentucky. Considerentele economice care ar putea prezenta un fel de garanție pentru un tratament omenească al sclavilor, în măsura în care ele identifică interesul stăpînului cu conservarea sclavului, se transformă o dată cu introducerea comerțului cu sclavi, dimpotrivă, în pricină pentru o totală distrugere a sclavului, căci din moment ce locul său poate fi

¹⁰⁵) „În rapoartele noastre anterioare am reprodus constatările mai multor fabricanți cu experiență, din care rezultă că orele suplimentare... ascund, fără îndoială, pericolul unei sleiri premature a forței de muncă a oamenilor”. (L. c., 64, p. XIII.)

completat prin import din rezervațiile de negri de prin alte locuri, durata vieții sale devine mai puțin importantă decât productivitatea lui în timpul vieții. Politica economică cea mai eficientă constă în a storcea din acești oameni-vite de povară (human chattle) o cantitate de muncă cât mai mare cu puțință într-un timp cât mai scurt, iată devisa economiei sclavagiste din țările importatoare de sclavi. Și tocmai în exploatarea din regiunile tropicale, unde profiturile anuale adeseori egalează întregul capital al plantațiilor, viața negrilor este sacrificată fără nici un fel de scrupule. Tocmai agricultura Indiilor occidentale, leagăn secular al unor bogății fabuloase, a înghițit milioane de oameni de rasă africană. Astăzi în Cuba, ale cărei venituri se numără cu milioanele și ai cărei plantatori sînt adevărați principi, găsim o clasă de sclavi nu numai hrănită mizerabil și sleită de muncă, dar în mare parte pur și simplu distrusă an de an prin chinurile lente ale muncii excesive și prin lipsa de somn și de odihnă¹⁰⁶⁾.

Mutato nomine de te fabula narratur!¹⁰⁸⁾ Citește, în loc de comerț cu sclavi, piața muncii, în loc de Kentucky și Virginia, Irlanda și districtele agricole din Anglia, Scoția și Wales, în loc de Africa, Germania! Am văzut ce ravagii face munca excesivă printre brutarii din Londra, și totuși piața muncii din Londra este în permanență supraaglomerată de candidați la moarte pentru brutării, veniți din Germania și din alte părți. Olăritul reprezintă, după cum am văzut, una din ramurile industriale în care muncitorii au viața cea mai scurtă. E oare lipsă de olari din această cauză? Josiah Wedgwood, inventatorul olăriei moderne, la început el însuși un simplu muncitor, a declarat în 1785, în fața Camerei comunelor, că întregă această producție cuprinde 15 000 pînă la 20 000 de persoane¹⁰⁷⁾. În 1861, în Marea Britanie numai populația centrelor urbane ale acestei industrii era de 101 302 persoane.

„Industria bumbacului are o vechime de 90 de ani... În decursul a trei generații ale poporului englez ea a devorat nouă generații de muncitori din această ramură”¹⁰⁸⁾.

Ce-i drept, în unele perioade de activitate febrilă, piața muncii a prezentat goluri îngrijorătoare, ca, de pildă, în 1834. Dar domnii fabricanți au propus atunci așa-numiților Poor Law Commissioners * să trimită „suprapopulația” districtelor agricole în nordul țării, arătînd că „fabricanții o vor absorbi și consuma”¹⁰⁹⁾. Acestea au fost propriile lor cuvinte.

¹⁰⁶⁾ Cairnes, l. c., p. 110, 111.

¹⁰⁷⁾ John Ward, „History of the Borough of Stoke-upon-Trent etc.”, London 1843, p. 42.

¹⁰⁸⁾ Cuvîntarea lui Ferrand în Camera comunelor la 27 aprilie 1863.

¹⁰⁹⁾ „That the manufacturers would absorb it and use it up. Those were the very words used by the cotton manufacturers”. (L. c.)

„Au fost numiți agenți la Manchester cu încuviințarea comisarilor pentru asistența săracilor. Au fost întocmite liste de muncitori agricoli și predate acestor agenți. Fabricanții au dat buzna în birourile agenților și, după ce au ales ceea ce le convenea, familiile respective au fost expediate din sudul Angliei. Aceste pachete de oameni erau livrate cu etichete, ca baloturile de marfă, pe calea apei și în camioane, — alții pribegeau pe jos, și mulți, dintre ei rățăceau pierduți și infometați prin districtele industriale. Această practică a căpătat proporțiile unei adevărate ramuri comerciale. Camerei comunelor nici nu-i va veni să creadă că acest comerț regulat, acest trafic cu carne vie a continuat, că oamenii erau sistematic cumpărați și vinduți de agenții din Manchester fabricanților din Manchester tot așa cum negrii sînt vinduți plantatorilor de bumbac din statele din sud... Anul 1860 marchează apogeul industriei bumbacului... Din nou era lipsă de brațe de muncă. Fabricanții s-au adresat din nou agenților de carne vie... și aceștia au pornit să cotrobăiască dunele de la Dorset, colinele din Devon și cîmpiile din Wilts, dar suprapopulația fusese înghițată”.

Ziarul „Bury Guardian” se lamenta că după încheierea tratatului comercial anglo-francez ar mai putea fi absorbite încă 10 000 de brațe de muncă și că va fi nevoie în curînd de alte 30 000 sau 40 000. După ce, în 1860, agenții și subagenții comerțului de carne vie scotociseră prin districtele agricole fără vreun rezultat apreciabil,

„o delegație de fabricanți s-a adresat d-lui Villiers, președintele lui Poor Law Board *, cu cererea de a se permite din nou folosirea în fabrică a copiilor săraci și a orfanilor din workhouses **”¹¹⁰⁾.

¹¹⁰⁾ L. c. Cu toată bunăvoința sa, Villiers era „prin lege” pus în situația de a refuza cererea fabricanților. Domnii fabricanți și-au atins însă scopul prin bunăvoința oficialilor locale pentru asistența săracilor. D-l A. Redgrave, inspector de fabrici, ne asigură că de astă dată sistemul după care orfanii și copiii pauperilor sînt „prin lege” considerați apprentices (ucenici) „nu a fost însoțit de vechile neajunsuri” — (cu privire la aceste „neajunsuri”, comp. Engels, l. c.) —, cu toate că într-un caz, ce-i drept, „s-a abuzat de acest sistem atunci cînd un număr de fete și femei tinere au fost duse din districtele agricole ale Scoției în Lancashire și Cheshire”. În cadrul acestui „sistem” fabricantul încheie pentru anumite perioade un contract cu administrațiile caselor pentru săraci. El îi hrănește, îi îmbracă și îi găzduiește pe copii și în plus le dă și ceva bani. Oarecum ciudată pare următoarea observație a d-lui Redgrave, mai ales dacă ne gîndim că anul 1860 e unic în felul lui chiar printre anii de prosperitate ai industriei engleze a bumbacului și că, oșebit de aceasta, salariile erau mari, deoarece cererea extraordinară de brațe de muncă se lovise de depopularea Irlandei, de emigrarea fără precedent din districtele agricole ale Angliei și Scoției spre Australia și America, de descreșterea pozitivă a populației în unele districte agricole ale Angliei, în parte datorită succesului obținut în subminarea forței vitale, în parte datorită recoltărilor anterioare de populație disponibilă prin intermediul traficanților de carne vie. Și, cu toate astea, d-l Redgrave spune: „Munca de acest fel” (a copiilor din casele pentru săraci) „este însă căutată numai atunci cînd nu poate fi găsită alta, căci e o muncă scumpă

* — asistența săracilor. — *Nota trad.*

** — case de muncă. — *Nota trad.*

În general, experiența îi arată capitalistului că există o supra-populație constantă, adică o suprapopulație în raport cu nevoile imediate de valorificare a capitalului, cu toate că rândurile acestei suprapopulații sînt formate din generații de oameni prăpădiți, care se uzează repede și se succed repede, generații culese, ca să zicem așa, înainte de a se fi coapt ¹¹¹). Dar, pe de altă parte, observatorul avizat știe din experiență cît de repede și cît de adînc a subminat producția capitalistă, care istoricește vorbind nu datează decît de ieri, însăși rădăcina forței vitale a poporului; știe că degenerarea populației industriale este încetinită numai prin absorbirea permanentă a unor elemente proaspete de la țară și că înșiși muncitorii de la țară au și început să se ofilească, în pofida aerului curat în care trăiesc și în pofida aceluiași principiu of natural selection*, a cărui acțiune este atît de puternică în rândurile lor și în virtutea căreia doar indivizii cei mai puternici rămîn în viață ¹¹²). În activi-

(high-priced labour). Salariul obișnuit al unui băiat de 13 ani însumează aproximativ 4 șilingi pe săptămînă, dar cu 4 șilingi de cap pe săptămînă nu poți să găzduiești, să îmbraci și să hrănești 50 sau 100 de băieți, să le asiguri asistența medicală și supravegherea corespunzătoare și să le mai dai și ceva bani". („Rep. of the Insp. of Factories for 30th april 1860", p. 27.) D-l Redgrave uită să spună cum poate fi muncitorul în stare să facă toate acestea pentru copiii lui cu salariul lor de 4 șilingi dacă nu este în stare s-o facă fabricantul pentru 50 sau 100 de băieți, care sînt găzduiți, hrăniți și supraveghiați în comun. Pentru ca textul să nu dea loc la concluzii greșite, trebuie să mai remarc aici că industria engleză a bumbacului, de cînd i-a fost impus Factory Act-ul din 1850, care reglementează timpul de muncă etc., trebuie considerată industria-model a Angliei. Muncitorul din industria engleză a bumbacului are în toate privințele o situație mai bună decît confratele său de pe continent. „Muncitorul de fabrică din Prusia lucrează cu cel puțin 10 ore mai mult pe săptămînă decît rivalul său englez, iar dacă lucrează acasă, la războiul de țesut propriu, pînă și această limită a orelor sale de muncă suplimentară dispore". („Rep. of Insp. of Fact. 31st Oct. 1855", p. 103.) După expoziția industrială din 1851 inspectorul de fabrici Redgrave, amintit mai sus, a făcut o călătorie pe continent, în special în Franța și în Prusia, pentru a cerceta situația din fabricile de acolo. Despre muncitorul de fabrică din Prusia el spune: „Primește un salariu suficient pentru a-și procura hrana simplă și puținul confort cu care este obișnuit și cu care se mulțumește... Trăiește mai prost și muncește mai din greu decît rivalul său englez". („Rep. of Insp. of Fact. 31st Oct. 1853", p. 85.)

¹¹¹) „Cei extenuați mor cu o stranie repeziciune; dar locurile celor care dispar sînt imediat completate, și schimbarea frecventă de persoane nu aduce în scenă nici o modificare" „England and America", London 1833, t. I, p. 55. (Autoř E. G. Wakefield.)

¹¹²) Vezi „Public Health. Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council. 1863", publicat la Londra în 1864. Acest raport se ocupă mai ales de muncitorii agricoli. „Comitatul Sutherland a fost înfățișat ca un comitat unde situația s-a îmbunătățit mult, dar o anchetă recentă a descoperit că

tatea sa practică, capitalul, care are atâtea „motive întemeiate” să tăgăduiască suferințele generației de muncitori (de care este înconjurat, se sînchisește tot atît de puțin de perspectiva unei viitoare degenerări a omenirii și, în cele din urmă, de o inevitabilă depopulare, pe cît se sînchisește de o eventuală prăbușire a Pămîntului pe Soare. Ori de câte ori este vorba de speculă cu acțiuni, fiecare știe că furtuna se va dezlănțui oîndva, dar fiecare speră că trăsnetele vor cădea pe capul vecinului, după ce ploaia de aur se va fi revărsat asupra lui și el și-o va fi pus-o în siguranță. Après moi de déluge!⁸⁹ este deviza fiecărui capitalist și a fiecărei națiuni de capitaliști. De aceea capitalul nu cunoaște nici un fel de scrupule în ceea ce privește sănătatea și durata vieții muncitorului afară doar dacă societatea îl silește să țină seama de ele¹¹³). La plîngerile privitoare la degenerarea fizică și intelectuală, la moartea prematură, la tortura muncii excesive, el răspunde: chinul acesta în clești ne strînge, bucuria (profitul) s-o sporească. În genere însă, lucrul acesta nici nu depinde de buna sau reaua voință a capitalistului individual. Libera concurență impune capitalistului individual legile imanente ale producției capitaliste ca lege coercitivă exterioară¹¹⁴).

acolo, în unele districte renumite odinioară pentru bărbații lor frumoși și pentru soldații lor curajoși, locuitorii au degenerat, transformîndu-se într-o rasă slabă și pipernicită. În regiunile cele mai sănătoase, pe pantele dinspre mare ale colinelor, fețele copiilor sînt atît de străvezii și de palide, cum doar în atmosfera infectă a unei fîndături londoneze mai pot fi găsite”. (Thornton, l. c., p. 74, 75.) Ei seamănă într-adevăr cu cei 30 000 de „gallant Highlanders” * pe care Glasgow-ul îi înghesuie împreună cu prostituatele și cu hoții în ale sale wynds și closes **.

¹¹³) „Deși sănătatea populației reprezintă un element atît de important al capitalului național, ne temem că va trebui să recunoaștem că capitaliștii nu par de loc dispuși să conserve și să prețuiască această comoară... Fabricanții au fost constrînși să țină seama de sănătatea muncitorilor”. („Times”, 5 noiembrie 1861.) „Bărbații din West Riding au ajuns să producă postav pentru omenirea întreagă... sănătatea populației muncitorești a fost sacrificată și, în curs de cîteva generații, rasa ar fi fost degenerată dacă nu intervenea o reacție. Orele de muncă ale copiilor au fost limitate etc.” („Twenty-second annual Report of the Registrar-General”, 1861.)

¹¹⁴) De aceea constatăm, de pildă, că la începutul anului 1863, 26 de firme posesoare de importante olării în Staffordshire, printre care și J. Wedgwood și fiii, cer, într-un memoriu, „intervenția autoritară a statului”. „Concurența cu alți capitaliști” nu le permite să limiteze „de bunăvoie” timpul de muncă al copiilor etc. „Oricît am deplînge prin urmare relele menționate mai sus, ele ar fi imposibil de înlăturat prin vreun acord între fabricanți... Avînd în ve-

* — „vajnici munteni”. — *Nota trad.*

** — ulițe și curți. — *Nota trad.*

Stabilirea unei zile normale de muncă este rezultatul unei lupte seculare între capitalist și muncitor. Dar istoria acestei lupte prezintă două curente opuse. Să comparăm, de pildă, legislația engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici din zilele noastre cu statutele muncii din Anglia din secolul al XIV-lea pînă tîrziu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea¹¹⁵⁾. În timp ce legea modernă cu privire la reglementarea muncii în fabrici reduce forțat ziua de muncă, acele statute tindeau să o prelungească forțat. Firește că pretențiile pe care le avea capitalul atunci cînd se afla în stadiul embrionar, atunci cînd se afla abia în devenire, adică atunci cînd își asigura dreptul de a absorbi o cantitate suficientă de supramuncă nu numai prin simpla forță a relațiilor economice, ci și cu ajutorul puterii de stat apar cu totul modeste dacă le comparăm cu concesiile pe care trebuie să le facă, mîrîind și de nevoie, odată ajuns la maturitate. A trebuit să treacă secole pînă ce, ca urmare a modului de producție capitalist dezvoltat, muncitorul „liber” a consimțit de bunăvoie, adică a fost silit de condițiile sociale, să vîndă în schimbul mijloacelor sale obișnuite de subsistență tot timpul activ al vieții sale, ba chiar însăși capacitatea sa de muncă, să-și vîndă dreptul de întii născut pentru un bîld de fiertură⁹⁰. E deci firesc ca prelungirea zilei de muncă, pe care, de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, capitalul a încercat să o impună prin puterea de stat muncitorilor adulți, să coincidă în mod aproximativ cu timpul de muncă fixat pe alocuri de către stat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ca limită a transformării singelui copiilor în capital. Ceea ce astăzi este proclamat ca limită oficială a muncii copiilor sub 12 ani, de pildă în statul Massachusetts — pînă de curînd statul cel mai liber al republicii nord-americane —, era în Anglia încă la mijlocul secolului al XVII-lea ziua normală de muncă a

dere toate cele de mai sus, am ajuns la convingerea că este necesară o lege coercitivă”. („Children's Emp. Comm. Rep. 1”, 1863, p. 322.)

Adaos la nota 114. Un exemplu mult mai izbitor ne-a fost oferit recent. Într-o perioadă de febrilă activitate, prețurile ridicate ale bumbacului îi făcuseră pe posesorii unor țesătorii de bumbac din Blackburn să reducă de comun acord timpul de muncă în fabricile lor pentru o perioadă de timp determinată. Termenul expira pe la sfîrșitul lunii noiembrie (1871). Între timp, fabricanții mai bogați, care imbină filatura cu țesătoria, au folosit scăderea producției provocată de acea convenție pentru a-și extinde propriile întreprinderi și a realiza astfel mari profituri pe scoteala micilor patroni. Aceștia din urmă, în disperarea lor, se adresară... muncitorilor de fabrică, chemîndu-i să facă o agitație serioasă pentru ziua de muncă de nouă ore și promițînd contribuții în bani pentru acest scop!

¹¹⁵⁾ Aceste statute ale muncii, pe care le găsim în același timp și în Franța, în Țările de Jos etc., formal au fost abrogate în Anglia abia în 1813, după ce în practică fuseseră de mult desființate de relațiile de producție.

unor meseriași viguroși, a unor argați robuști și a unor fierari atletici ¹¹⁶⁾.

Primul „Statute of Labourers” * (promulgat în al 23-lea an de domnie al lui Eduard al III-lea, 1349) și-a găsit un pretext direct (nu cauza, fiindcă legislația de acest fel va dura secole de-a rândul și fără acest pretext) în marea ciumă ⁹¹⁾, care a decimat populația astfel înouit, după cum se exprimă un scriitor al toryilor, „dificultatea de a angaja muncitori la prețuri rezonabile” (adică la prețuri care să lase celor care-i foloseau o cantitate rezonabilă de supra-muncă) „devenise într-adevăr insuportabilă” ¹¹⁷⁾. De aceea au fost impuse prin lege salarii rezonabile, precum și o limită a zilei de muncă. Acest din urmă punct, singurul care ne interesează aici, este reluat în statutul din 1496 (sub Henric al VII-lea). Ziua de muncă pentru toți meseriași (artificers) și muncitorii agricoli trebuia să dureze, din martie pînă în septembrie, de la ora 5 dimineața pînă la orele 7—8 seara, ceea ce nu s-a realizat însă niciodată; dar orele pentru masă erau: 1 oră pentru micul dejun, 1 1/2 ore pentru prinz și 1/2 oră pentru gustarea de la ora 4, adică de două ori mai mult decît se prevede prin legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici actualmente în vigoare ¹¹⁸⁾. Iarna, munca trebuia

¹¹⁶⁾ „Nici un copil sub 12 ani nu poate fi ocupat într-o fabrică mai mult de 10 ore pe zi”. („General Statutes of Massachusetts”, ch. 60, §3. Ordonanțele au fost date între 1836 și 1858.) „Munca executată în decurs de 10 ore pe zi se va considera zi de muncă legală în toate întreprinderile industriale de bumbac, lînă, mătase, hîrtie, sticlă și în, precum și în industria siderurgică și în cea metalurgică. Se dispune totodată că pe viitor nici un minor angajat în vreo fabrică nu va putea fi reținut sau indemnat să lucreze mai mult de 10 ore pe zi sau 60 de ore pe săptămînă; de asemenea, că pe viitor nici un minor sub 10 ani nu va putea fi folosit ca muncitor într-o fabrică de pe teritoriul acestui stat”. („State of New Jersey. An act to limit the hours of labour etc.”, § 1 și 2. Legea din 18 martie 1851.) „Nici un minor între 12 și 15 ani nu poate fi folosit într-o întreprindere industrială mai mult de 11 ore pe zi, sau înainte de ora 5 dimineața, sau după ora 7 1/2 seara”. („Revised Statutes of the State of Rhode Island etc.”, ch. 139, § 23, 1st July 1857.)

¹¹⁷⁾ [J. B. Byles] „Sophisms of Free Trade”, 7th edit., Lond. 1850, p. 205. Același tory recunoaște, de altfel: „Legile parlamentului care reglementau salariile în defavoarea muncitorilor și în favoarea patronilor au rămas în vigoare în decursul unei lungi perioade de 464 de ani. Populația creștea. Și atunci aceste legi au devenit inutile și stînjenoare”. (L. c., p. 206.)

¹¹⁸⁾ Referitor la acest statut, J. Wade observă, pe drept cuvînt: „Din statutul de la 1496 reiese că hrana era considerată ca echivalînd cu o treime din venitul unui meseriaș și o jumătate din venitul unui muncitor agricol, ceea ce denotă un grad de independență a muncitorilor mai mare decît cel de astăzi, cînd hrana muncitorilor din agricultură și manufactură se află într-un raport cu mult mai ridicat față de salariile lor”. (J. Wade, l. c., p. 24, 25 și 577.)

să dureze de la 5 dimineața pînă la căderea întinericului, cu aceleași întreruperi. Un statut din 1562 al reginei Elisabeta lasă neatinsă durata zilei de muncă pentru toți muncitorii „angajați cu leafă, cu ziua sau cu săptămîna”, dar încearcă să reducă pauzele la 2 1/2 ore vara și 2 ore iarna. Prînzul trebuia să dureze numai o oră, iar „somnul de după-masă de 1/2 oră” era îngăduit numai de la mijlocul lunii mai pînă la mijlocul lunii august. Pentru fiecare oră de absență urma să se rețină 1 penny (vreo 8 pfenigi) din leafă. În practică însă, condițiile erau cu mult mai favorabile pentru muncitori decît în statute. William Petty, părintele economiei politice și într-o oarecare măsură inventatorul statisticii, spune într-o scriere publicată în ultima treime a secolului al XVII-lea :

„Muncitorii” (labouring men, de fapt pe atunci muncitori agricoli) „lucrează zilnic cîte 10 ore și iau masa de 20 de ori pe săptămîna, anume în zilele de muncă cîte trei: pe zi, iar duminica două; de unde rezultă clar că dacă ar vrea să postească în serile de vineri și să prinzească doar o oră și jumătate în loc de două, de la 11 la 1, cum fac acum, dacă ar lucra, așadar, cu 1/20 mai mult și ar consuma cu 1/20 mai puțin, ar acoperi 1/10 din impozitul sus-amintit”¹¹⁹).

Nu avea oare dreptate doctorul Andrew Ure cînd denunța bill-ul cu privire la ziua de muncă de 12 ore din 1833 drept o întoarcere la vremurile întinericului? Desigur, dispozițiile din statute și cele menționate de Petty se refereau și la „apprentices” (ucenici). Cum stăteau lucrurile cu munca copiilor încă la sfîrșitul secolului al XVII-lea reiese din următoarea plîngere :

„Tinerii noștri, aici în Anglia, nu se ocupă cu absolut nimic pînă în momentul cînd devin ucenici, iar apoi au nevoie, bineînțeles, de mult timp — șapte ani — pentru a deveni meseriași buni”.

Germania, în schimb, are parte de laude pentru că acolo copiii sînt deprinși din leagăn „să se ocupe cît de cît de ceva”¹²⁰).

Ajunge o privire oricît de superficială în „Chronicon Preciosum etc.” By Bishop Fleetwood, 1st edit., London 1707, 2nd edit., London 1745, pentru a vedea infirmată părerea că această deosebire s-ar datora actualului raport dintre prețurile la alimente și cele la îmbrăcăminte, care nu mai corespunde celui de atunci.

¹¹⁹ W. Petty, „Political Anatomy of Ireland 1672”, edit. 1691, p. 10⁹².

¹²⁰ „A Discourse on the Necessity of Encouraging Mechanick Industry”, London 1690, p. 13. Macaulay, care a falsificat istoria engleză potrivit intereselor partidului whig și ale burghezilor, pererează în felul următor: „Folosirea prematură în muncă a copiilor... s-a practicat în secolul al XVII-lea într-o măsură de neconceput pentru nivelul de atunci al industriei. La Norwich, centrul principal al industriei lînii, un copil de 6 ani era socotit capabil de muncă. O seamă de scriitori din acea epocă; dintre care mulți trecău drept foarte bine intenționați, menționează cu entuziasm («exultation») faptul că numai în acest oraș băieții și fetele creează o bogăție care depășea cu 12000 de lire sterline anual suma necesară pentru propria lor întreținere. Cu cît cercetăm mai atent istoria trecutului,

În cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, pînă în epoca marii industrii, în Anglia capitalul încă nu reușise ca, plătiind valoarea pe o săptămînă a forței de muncă, să pună stăpînire pe întreaga săptămînă a muncitorului; excepție fac muncitorii agricoli. Faptul că puteau trăi o săptămînă întreagă cu leafa pe 4 zile nu li se părea muncitorilor un motiv suficient ca să muncească și în celelalte două zile pentru capitalist. O parte din economiștii englezi, slujind interesele capitalului, au înfierat cu vehemență această îndărătnicie, altă parte au luat apărarea muncitorilor. Să auzim, de pildă, polemica dintre Postlethwayt, al cărui dicționar comercial se bucura pe atunci de aceeași faimă pe care o au astăzi lucrările asemănătoare ale lui MacCulloch și MacGregor, și autorul, citat mai sus, al lucrării „*Essay on Trade and Commerce*”¹²¹).

Postlethwayt spune, printre altele :

„Nu pot încheia aceste cîteva observații fără a menționa frazeologia răsuflată, atît de răspîdită, după care muncitorul (*industrious poor*) nu vrea să

cu atît găsim mai multe motive să respingem părerea acelor care socotesc epoca noastră ca generatoare de noi racile sociale... Noi sînt inteligența care descoperă aceste racile și spiritul de umanitate care le vindecă”. („*History of England*”, v. I, p. 417.) Macaulay ar mai fi putut relata că niște amis du commerce * „foarte bine intenționați” din secolul al XVII-lea povesteau cu „exultation” că într-o casă pentru săraci din Olanda un copil de 4 ani era folosit la muncă și că acest exemplu de „*vertu mise en pratique*” ** trece drept model în toate lucrările umanitariștilor a la Macaulay pînă în timpul lui A. Smith. Este adevărat că o dată cu apariția manufacturii, spre deosebire de meșteșug, apar urme ale exploatării copiilor, exploatare care la țărani există dintotdeauna pînă la un anumit grad, și anume cu atît mai accentuată cu cît e mai apăsător jugul pe grumazul țaranului. Tendința capitalului se întrevede limpede, dar deocamdată faptele sînt încă la fel de singulare ca și apariția unor copii bicefali. De aceea ele au fost consemnate cu „exultation” de către clarvăzătorii „amis du commerce” ca fapte memorabile și admirabile și recomandate contemporaneității și posterității spre imitare. Același sicofant și demagog scoțian plin de elocință, Macaulay, mai spune : „Astăzi se aude vorbindu-se numai de regres, dar se vede numai progres”. Ce ochi, dar mai ales ce urechi !

¹²¹) Dintre acuzatorii muncitorilor, cel mai înverșunat este autorul anonim, citat în text, al lucrării „*An Essay on Trade and Commerce : containing Observations on Taxation etc.*”, London 1770. Se exersase încă în lucrarea sa anterioară : „*Consideration on Taxes*”, London 1765. Aceeași linie a urmat-o statisticianul Arthur Young, acest Polonius flecar fără pereche. În fruntea apărătorilor muncitorilor se situează : Jacob Vanderlint în „*Money answers all things*”, London 1734, reverendul Nathaniel Forster, D. D. în „*An Enquiry into the Causes of the Present [High] Price of Provisions*”, London 1767, Dr. Price, și mai ales Postlethwayt, atît într-un supliment la al său „*Universal Dictionary of Trade and Commerce*”, cît și în „*Great Britain's Commercial Interest explained and improved*”, 2nd edit., Lond. 1759. Faptele ca atare au fost constatate de numeroși alți contemporani, între alții și de Josiah Tucker.

* — amici ai comerțului. — *Nota trad.*

** — „virtute pusă în practică.” — *Nota trad.*

muncească 6 zile pline dacă poate primi în 5 zile atît cît îi trebuie pentru a trăi. De aici se conchide asupra necesității de a scumpi chiar mijloacele de subzistență necesare, prin impozite sau alte mijloace, pentru a-l sili pe meseriașul și pe muncitorul din manufactură să muncească fără întrerupere 6 zile pe săptămînă. Cu voia acestor mari politicieni, care luptă pentru sclavia permanentă a populației muncitoare din acest regat (the perpetual slavery of the working people), eu sînt de altă părere; ei uită zicala: «all work and no play» (munca fără distracție) prostește. Nu se fălesc oare englezii cu genialitatea și îndeminearea meseriașilor și muncitorilor lor din manufacturi, însușiri care pînă astăzi au adus peste tot faimă mărfurilor britanice și le-au făcut să se bucure de credit? Cărei împrejurări i se datorește acest lucru? Probabil numai și numai felului original în care populația noastră muncitorească știe să se distreze. Dacă muncitorii ar fi siliți să lucreze tot anul în toate cele 6 zile ale săptămînii repetind mereu aceeași operație, nu le-ar tocii oare asta genialitatea, făcîndu-i proști și placizi, în loc de veseli și îndemnatici? Și ca urmare a acestei sclavii veșnice, muncitorii noștri nu și-ar pierde oare faima, în loc să și-o păstreze?... La ce măiestrie ne-am putea aștepta de la niște animale atît de chinuite (hard driven animals)?... Mulți dintre ei fac în 4 zile munca pe care un francez o face în 5 sau 6. Dar dacă englezii ar fi condamnați să robotească la nesfîrșit, am avea motive să ne temem că ar degenera (degenerate) mai rău decît francezii. Dacă poporul nostru este vestit pentru vitejia sa în război, nu spunem oare că asta se datorește, pe de o parte, excelențului roastbeef și puddingului cu care se hrănește, și pe de altă parte, nu mai puțin, constituționalului nostru spirit de libertate? Și de ce oare nu s-ar datora genialitatea, energia și iscusința mai mare a meseriașilor și muncitorilor noștri din manufacturi libertății cu care înțeleg să se distreze în maniera lor? Sper că nu-și vor pierde niciodată aceste privilegii, nici viața bună din care izvorăsc, în egală măsură, destoinicia lor în muncă și curajul lor!¹²²)

La acestea autorul lui „Essay on Trade and Commerce” răspunde:

„Dacă se consideră drept rînduială divină sărbătorirea zilei a șaptea a săptămînii, aceasta înseamnă că celelalte zile ale săptămînii aparțin muncii” (capitalului, vrea să spună autorul, după cum vom vedea imediat), „și nu poate fi calificată drept cruzime încercarea de a impune cu forța respectarea acestei porunci a lui Dumnezeu... Că, în genere, omenirea înclină prin natura ei spre comoditate și trîndăvie, asta o știm, din păcate, din comportarea plebei noastre manufacturiere, care, în medie, nu lucrează mai mult de 4 zile pe săptămînă, afară de cazul unei scumpiri a mijloacelor de subzistență... Să presupunem că un bushel de grîu ar reprezenta toate mijloacele de subzistență ale unui muncitor, că acest bushel ar costa 5 șilingi și că muncitorul ar cîștiga cu munca sa cîte un șiling pe zi. El va trebui atunci să lucreze numai 5 zile pe săptămînă sau numai 4 dacă bushelul ar costa 4 șilingi... Deoarece însă, în cuprinsul acestui regat, salariul este mult mai mare în comparație cu prețurile mijloacelor de subzistență, muncitorul din manufacturi care lucrează 4 zile mai dispune de un surplus de bani cu care trăiește restul săptămînii în trîndăvie... Sper că cele spuse sînt destul de concludente pentru a demonstra că o muncă moderată timp de 6 zile pe săptămînă nu înseamnă sclavie. Așa lucrează muncitorii noștri agricoli și, după toate aparențele, ei sînt cei mai fericiți dintre

¹²²) Postlethwayt, l. c., „First Preliminary Discourse”, p. 14.

muncitori (labouring poor)¹²³⁾, iar olandezii lucrează așa în manufacturi și par a fi un popor foarte fericit. Așa lucrează francezii, în măsura în care nu intervin numeroasele sărbători¹²⁴⁾... Dar plebea noastră și-a virit în cap ideea fixă că englezul are prin naștere privilegiul de a fi mai liber și mai independent decît (muncitorul) „din oricare altă țară a Europei. Ei bine, în măsura în care are o influență asupra vitejiei soldaților noștri, această idee poate fi de oarecare folos; dar cu cît sînt mai puțin pătrunși de ea muncitorii din manufacturi, cu atît e mai bine pentru ei înșiși și pentru stat. Muncitorii n-ar trebui niciodată să se socotească independenți de superiorii lor (independent of their superiors)... Într-un stat comercial ca al nostru, în care probabil 7 părți din cele 8 ale întregii populații se compun din oameni cu puțină avere sau fără avere, încurajarea plebei este extrem de primejdioasă¹²⁵⁾... Îndreptarea nu va fi deplină pînă ce sărăcimea noastră industrială nu se va resemna să lucreze 6 zile în schimbul aceleiași sume pe care acum o cîștigă în 4 zile”¹²⁶⁾.

În acest scop, precum și pentru „sîmpirea leneviei, a desfrului și a aiurelilor romantice despre libertate”, și de asemenea „pentru reducerea taxei pentru asistența săracilor, pentru emularea spiritului industrial și pentru coborîrea prețului muncii în manufacturi”, acest inger păzitor al capitalului propune un mijloc sigur, anume de a-i închide pe muncitorii care cad în sarcina asistenței publice, cu un cuvînt pe pauperi, într-o „casă ideală de muncă” (an ideal Workhouse). „O asemenea casă trebuie transformată într-o «casă a groazei» (House of Terror)”¹²⁷⁾. În această „casă a groazei”, în acest „ideal de Workhouse”, ar urma să se muncească „14 ore zilnic, incluzînd înăsa orele de masă potrivite, astfel ca să rămînă 12 ore întregi de muncă”¹²⁸⁾.

Douăsprezece ore de muncă pe zi în „Workhouse-ul ideal”, în casa groazei de la 1770! Șaizeci și trei de ani mai tîrziu, în 1833, cînd parlamentul englez reducea, în patru ramuri ale im-

¹²³⁾ „An Essay etc.”. Autorul însuși povestește la p. 96 în ce consta încă în 1770 „fericirea” muncitorilor agricoli englezi. „Forțele lor de muncă (their working powers) sînt mereu încordate la maximum (on the stretch); ei nu pot să trăiască mai prost decît trăiesc (they cannot live cheaper than they do), nici să muncească mai din greu (nor work harder)”.

¹²⁴⁾ Protestantismul joacă un rol important în geneza capitalului chiar și numai prin faptul că a transformat aproape toate sărbătorile tradiționale în zile lucrătoare.

¹²⁵⁾ „An Essay etc.”, p. 41, 15, 96, 97, 55, 56, 57.

¹²⁶⁾ L. c., p. 69. Jacob Vanderlint declara încă în 1734 că secretul plîngerilor capitaliștilor în ceea ce privește lenevia muncitorimii ar consta pur și simplu în pretenția lor ca muncitorii să muncească 6 zile în loc de 4 pentru același salariu.

¹²⁷⁾ „An Essay etc.”, p. 242, 243; „Such ideal workhouse must be made a «House of Terror» și nu într-un azil pentru săraci unde se capătă hrană suficientă, îmbrăcăminte călduroasă și decentă și nu se muncește decît puțin”.

¹²⁸⁾ „In this ideal workhouse the poor shall work 14 hours in a day, allowing proper time for meals, in such manner that there shall remain 12 hours of neat labour”. (l. c., [p. 260]) „Francezii — spune el — rid de ideile noastre entuziaste despre libertate”. (l. c., p. 78.)

dustriei, ziua de muncă pentru copiii între 13 și 18 ani la 12 ore întregi de muncă, se părea că industriei engleze îi bate ceasul din urmă. În 1852, oînd L. Bonaparte, în strădania lui de a-și asigura concursul burgheziei, a încercat să se atingă de ziua de muncă legală, muncitorimea franceză * a strigat într-un singur glas: „Legea care reduce ziua de muncă la 12 ore este singurul bun care ne-a rămas din legislația republicii!”¹²⁹⁾ La Zürich munca copiilor trecuți de 10 ani este limitată la 12 ore; în Aargau munca copiilor între 13 și 16 ani a fost redusă, în 1862, de la 12 1/2 la 12 ore; în Austria, în 1860, tot la 12 ore pentru copiii între 14 și 16 ani¹³⁰⁾. Ce „progres față de 1770”, ar fi jubilat cu „exultation” Macaulay!

„Casa groazei” pentru pauperi, pe care, în 1770, sufletul capitalului o visa doar, se va înălța peste cîțiva ani ca uriașă „casă de muncă” pentru înșiși muncitorii din manufacturi. Ea s-a numit fabrică. De astă dată idealul a pălît în fața realității.

6. Lupta pentru ziua normală de muncă.

Limitarea timpului de muncă prin legi coercitive.

Legislația engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici între 1833 și 1864

După ce capitalul a reușit, prin eforturi de secole, să prelungească ziua de muncă pînă la limitele sale normale maxime și

¹²⁹⁾ „Ei se opuneau unei munci de peste 12 ore pe zi, mai cu seamă din pricină că legea care fixa acest număr de ore constituia singurul bun care le-a mai rămas din legislația republicii”. („Rep. op Insp. of Fact. 31st Octob. 1855, p. 80.) Legea franceză cu privire la ziua de muncă de 12 ore din 5 septembrie 1850, o ediție burgheză a decretului emis de guvernul provizoriu la 2 martie 1848, se extinde asupra tuturor atelierelor, fără excepție. Înainte de această lege, în Franța ziua de muncă nu era limitată. În fabrici ea dura 14, 15 ore și mai mult. Vezi „Des classes ouvrières en France pendant l'année 1848. Par M. Blanqui”. D-l Blanqui economistul, nu revoluționarul, fusese însărcinat de guvern cu ancheta asupra situației muncitorilor.

¹³⁰⁾ Și în privința reglementării zilei de muncă Belgia se dovedește a fi un stat burghez model. Lordul Howard de Welden, plenipotențiar englez la Bruxelles, informează la 12 mai 1862 Foreign Office ** -ul: „Ministrul Rogier mi-a declarat că munca copiilor nu este limitată nici de vreo lege generală, nici de reglementări locale; că în decursul ultimilor trei ani guvernul a nutrit, la fiecare ședință, intenția să propună Camerelor o lege provitoare la această problemă, dar că a întîmpinat de fiecare dată o piedică de neînving — teama bănuitoare față de orice legislație contrară principiului libertății absolute a muncii!”

* În edițiile 3—4 — poporul francez. — *Nota red.*

** — Ministerul de Externe. — *Nota trad.*

apoi dincolo de ele, pînă la limitele zilei naturale de 12 ore¹³¹⁾, începînd cu ultima treime a secolului al XVIII-lea, o dată cu apariția mării industrii, a intervenit, asemenea unei avalanșe, o perturbare violentă și de nezăgăzuit. A fost sfărîmată orice barieră impusă de obiceiuri și de natură, de vîrstă și de sex, de zi și de noapte. Chiar noțiunile zi și noapte, folosite cu o rustică simplitate în vechile statute, au devenit atât de confuze, încît un judecător englez a fost nevoit încă în 1860 să dea dovadă de o înțelepciune cu adevărat talmudică pentru a lămuri „peremptoriu” ce este ziua și ce este noaptea¹³²⁾. Capitalul se dezlănțuia în orgii.

De îndată ce clasa muncitoare, buimăcită de vacarmul producției, și-a revenit oarecum în fire, ea a început să opună rezistență, și anume mai întîi în Anglia, țara de baștină a mării industrii. Dar timp de trei decenii concesiile pe care a reușit să le smulgă au rămas pur nominale. Între 1802 și 1833 parlamentul a promulgat 5 legi cu privire la reglementarea muncii, dar a fost destul de șiret pentru a nu vota nici o para pentru aplicarea lor obligatorie, pentru aparatul necesar etc.¹³³⁾ Ele au rămas literă moartă.

¹³¹⁾ „Este desigur foarte regretabil că o categorie oarecare de persoane trebuie să se trudească 12 ore pe zi. Dacă se adaugă timpul pentru mese și pentru drumul spre și de la atelier, se ajunge de fapt la 14 din cele 24 de ore ale zilei... Abstracție făcînd de consecințele pe care acest lucru le are pentru sănătate, nimeni, sper, nu va ezita să admită că, din punct de vedere moral, o asemenea absorbire totală a timpului claselor muncitoare, fără întreprupere, începînd de la vîrsta fragedă de 13 ani, iar în ramurile «libere» ale industriei de la o vîrstă și mai fragedă, este extrem de dăunătoare și constituie un rău îngrozitor... În interesul moralei publice și al educării unei populații destoinice, precum și pentru a-i procura mării mase a poporului satisfacțiile unei vieți raționale, trebuie să insistăm ca în toate ramurile de activitate o parte a fiecărei zile de muncă să fie rezervată recreației și odihnei”. (Leonard Horner, în „Reports of Insp. of Fact. 31st Dec. 1841”).

¹³²⁾ Vezi „Judgment of Mr. J. H. Otway, Belfast, Hilary Sessions, County Antrim 1860”.

¹³³⁾ Foarte caracteristic pentru regimul lui Ludovic-Filip, le roi bourgeois *, este faptul că singura lege cu privire la reglementarea muncii în fabrici promulgată în timpul lui, la 22 martie 1841, nu a fost niciodată aplicată. Și această lege se referă numai la munca copiilor. Ea fixează 8 ore pentru copiii între 8 și 12 ani, 12 ore pentru copiii între 12 și 16 ani etc., cu multe excepții care îngăduie munca de noapte chiar și pentru copiii de 8 ani. Supravegherea și executarea legii au rămas, într-o țară în care orice șoarece este supravegheat de poliție, la bunul plac al „amis du commerce”. Abia din 1853 încoace există, într-un singur departament, Departement du Nord, un inspector guvernamental plătit. Nu mai puțin caracteristic pentru dezvoltarea societății franceze în genere este faptul că pînă la revoluția din 1848 legea lui Ludovic-Filip a rămas unică în atotcuprinzătoarea fabrică de legi franceză !

„Fapt este că înainte de legea din 1833 copiii și adolescenții erau puși să muncească (were worked) toată noaptea, toată ziua, sau atât ziua cât și noaptea ad libitum *”¹³⁴).

Abia începînd cu legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1833 — care privește fabricile de bumbac, lînă, în și mătase — există pentru industria modernă o zi normală de muncă. Nimic nu caracterizează mai bine spiritul capitalului decît istoria legislației engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici între 1833 și 1864!

Legea din 1833 stipulează că ziua obișnuită de muncă în fabrică începe la 5 și jumătate dimineața și se termină la 8 și jumătate seara, iar înăuntrul acestor limite, deci pentru un răstimp de 15 ore, legea permite să se folosească adolescenți (adică tineri între 13 și 18 ani) la orice oră din zi, cu condiția ca unul și același adolescent să nu lucreze mai mult de 12 ore în cursul unei zile, cu excepția anumitor cazuri prevăzute în mod special. Secțiunea a 6-a a legii statornicește „că în decursul fiecărei zile trebuie să i se acorde fiecăreia din aceste persoane cu timp de muncă redus cel puțin 1 1/2 ore pentru masă”. Folosirea copiilor sub 9 ani, cu excepția pe care o vom arăta mai jos, a fost interzisă, iar munca copiilor între 9 și 13 ani a fost redusă la 8 ore pe zi. Munca de noapte, adică în conformitate cu această lege, munca între 8 și jumătate seara și 5 și jumătate dimineața, a fost interzisă pentru toate persoanele între 9 și 18 ani.

Legiuitorilor le era atât de străină intenția de a prejudicia libertatea capitalului în a stoarce forța de muncă a adulților, sau, cum o numeau ei, „libertatea muncii”, încît au născocit un sistem special pentru a evita o asemenea înfricoșătoare consecință a legii pentru reglementarea muncii în fabrici.

„Marele inconvenient al sistemului de fabrică în actuala lui organizare — se spune în primul raport din 25 iunie 1833 al consiliului central al comisiei — constă în necesitatea pe care o implică de a prelungi munca copiilor pînă la durata maximă a zilei de muncă a adulților. Singurul remediu pentru acest inconvenient, fără a proceda la o limitare a muncii adulților, limitare care ar putea da loc la un inconvenient și mai mare decît cel care trebuie înlăturat, pare a fi planul de a introduce două schimburi de copii”⁹³.

Sub denumirea de sistem de releuri („system of relays” ; relay înseamnă în englezește, ca și în franțuzește, schimbarea cailor de poștă la diferite stații), acest „plan” a fost deci pus în aplicare, așa încît, de pildă, de la 5 și jumătate dimineața pînă la 1 și jumă-

¹³⁴) „Rep. of. Insp. of Fact. 30th April 1860”, p. 50.

* — după plac. — *Nota trad.*

tate d.a. este înhămată o serie de copii între 9 și 13 ani, iar de la 1 și jumătate d.a. pînă la 8 și jumătate seara, altă serie etc.

Drept recompensă pentru faptul că toți domnii fabricanți au ignorat cu extremă impertinență toate legile privitoare la munca copiilor promulgate în ultimii 22 de ani, li s-a aurit acum hapul. Parlamentul a hotărît ca după 1 martie 1834 nici un copil sub 11 ani, după 1 martie 1835 nici un copil sub 12 ani și după 1 martie 1836 nici un copil sub 13 ani să nu lucreze în fabrică mai mult de 8 ore! Acest „liberalism”, atît de plin de menajamente pentru „capital”, era cu atît mai lăudabil cu cît doctorul Farre, sir A. Carlisle, sir B. Brodie, sir C. Bell, dl Guthrie etc., într-un cuvînt cei mai de seamă physicians și surgeons * din Londra, declaraseră în mănturiile lor depuse în fața Camerei comunelor că pericolul în mora!⁸⁴ Doctorul Farre se exprimase chiar ceva mai drastic :

„Legiferarea este de asemenea necesară pentru a preveni moartea sub toate formele în care poate fi ea pricinuită înainte de vreme, și, fără îndoială, forma respectivă” (metoda folosită în fabrică) „trebuie considerată drept una din cele mai crude metode de a o pricinui”¹³⁵⁾.

Același parlament „reformat”, care, din delicatețe pentru domnii fabricanți, a mai menținut încă ani de-a rîndul copii sub 13 ani în infernul unei munci de 72 de ore pe săptămînă în fabrică, pe de altă parte a interzis plantatorilor, din capul flocului, prin legea cu privire la eliberare, care administrează și ea libertatea cu lingurița, să silească vreun sclav negru să muncească mai mult de 45 de ore pe săptămînă!

Dar capitalul, de loc îmbunat, a pomit de îndată o agitație zgomotoasă, care avea să dureze mulți ani. Ea avea în special în vedere vîrsta acelor categorii care, sub denumirea de copii, nu aveau voie să muncească decît 8 ore și erau întrucîtva obligați să urmeze cursuri școlare. După antropologia capitalistă, vîrsta copilăriei înceta la 10 ani, sau, la rigoare, la 11 ani. Cu cît se apropia mai mult termenul de executare integrală a legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, adică anul fatal 1836, cu atît turba mai rău gloata fabricanților. Și au reușit, într-adevăr, să intimideze guvernul într-atîta, încît acesta a propus, în 1835, reducerea limitei de vîrstă pentru copii de la 13 la 12 ani. Între timp însă pressure from without ** creștea în mod amenințător. Camera

¹³⁵⁾ „Legislation is equally necessary for the prevention of death, in any form in which it can be prematurely inflicted, and certainly this must be viewed as a most cruel mode of inflicting it”⁸⁵⁾.

* — medici și chirurși. — *Nota trad.*
** — presiunea din afară. — *Nota trad.*

comunelor își pierduse curajul. Ea a refuzat să arunce pe copiii de 13 ani mai mult de 8 ore din zi sub roțile acestui car al lui Juggernaut⁹⁶, care este capitalul, și astfel legea din 1833 a intrat pe deplin în vigoare. Ea a rămas neschimbată pînă în iunie 1844.

În decursul deceniului în care această lege a reglementat, la început parțial, apoi integral, munca în fabrici, rapoartele oficiale ale inspectorilor de fabrici clamează pe întrecute asupra imposibilității de a o aplica. Întrucît legea din 1833 dădea stăpînilor capitalului latitudinea de a fixa începutul, întreruperile și sfîșitul muncii de 8, respectiv de 12 ore pentru fiecare „adolescent” și pentru fiecare „copil” în parte, la orice oră le-ar fi convenit în cadrul celor 15 ore, de la 5 și jumătate dimineața pînă la 8 și jumătate seara, precum și de a fixa diferitelor persoane ore diferite de masă, domnii au născocit curînd un nou „sistem de releuri”, după care caii de povară nu sînt schimbați la anumite stații, ci sînt mereu reînălmați la stații alternative. Nu vom mai insista asupra frumuseților acestui sistem, deoarece va trebui să ne ocupăm de el mai tîrziu. Dar chiar de la prima privire este limpede că acest sistem a anulat întreaga lege pentru reglementarea muncii în fabrici și nu numai spiritul, ci și litera ei. Cum ar fi putut inspectorii de fabrici să impună timpul de muncă fixat prin lege și acordarea orelor de masă legale în condițiile unei contabilități atît de complicate pentru fiecare copil și pentru fiecare adolescent în parte? Curînd, într-un mare număr de fabrici, abuzul brutal de mai înainte a înflorit din nou nestîngerit. Cu prilejul unei întrevederi cu ministrul de interne (1844), inspectorii de fabrici au demonstrat imposibilitatea oricărui control în condițiile sistemului de releuri de curînd născocit¹³⁶⁾. Între timp însă împrejurările evoluaseră foarte mult. Muncitorii de fabrică făcuseră, mai ales după 1838, din bill-ul cu privire la ziua de muncă de zece ore lozinca lor electorală în domeniul economic, așa cum Carta⁹⁷ devenise lozinca lor în domeniul politic. Dar chiar o parte a fabricantilor înșiși, anume aceia care își organizaseră activitatea în întreprinderi în conformitate cu legea din 1833, au copleșit parlamentul cu memorii peste memorii în care se protesta împotriva „conurenței” imorale a „fraților ipocriți”, cărora obrăznicia mai mare sau condițiile locale mai favorabile le îngăduiau o încălcare a legii. Și-apoi oricît ar fi căutat fabricantul ca individ să dea frîu liber vechii rapacități, purtătorii de cuvînt și conducătorii politici ai clasei fabricantilor îi impuneau o altă atitudine și un alt limbaj față de muncitori. Ei porniseră campania pentru abrogarea legilor cerealelor și, pentru a învinge, aveau nevoie de ajutorul muncitorilor! Ei au făgăduit

¹³⁶⁾ „Rep. of Insp. of Fact. 31st October, 1849”, p. 6.

deci nu numai o pline de două ori mai mare¹³⁷, ci și adoptarea bill-ului cu privire la ziua de muncă de zece ore în împărăția de o mie de ani a free trade-ului¹³⁷). Cu atât mai puțin puteau ei combate o măsură care nu urmărea decât să transforme legea din 1833 în realitate. În sfârșit, toryi, văzându-și pericolitatele cele mai scumpe interese ale lor, renta funciară, tunau și fulgenu cu filantropică indignare împotriva „practicilor infame”¹³⁸) ale advensarilor lor.

Așa s-a născut legea adițională cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 7 iunie 1844, intrată în vigoare la 10 septembrie 1844. Ea pune sub protecția legii o nouă categorie de muncitori, și anume femeile peste 18 ani. Ele erau în toate privințele asimilate cu adolescenții, reducându-li-se timpul de muncă la 12 ore, interzicându-li-se munca de noapte etc. Pentru prima oară legea s-a văzut constrinsă să controleze în mod direct și oficial și munca unor adulți. În raportul cu privire la situația din fabrici în 1844—1845 se spune cu ironie :

„Nu ni s-a adus la cunoștință nici un singur caz în care femei adulte să fi protestat împotriva acestei imixțiuni în drepturile lor”¹³⁹).

Munca copiilor sub 13 ani a fost redusă la 6 1/2 ore, și în anumite condiții la 7 ore (pe zi¹⁴⁰).

Pentru a înlătura abuzurile falsului „sistem de releuri”, legea cuprindea, între altele, următoarele importante dispoziții de amănunt :

„Pentru copiii și adolescenții, ziua de muncă va fi considerată ca începută din momentul în care vreun copil sau vreun adolescent începe să lucreze dimineața în fabrică”.

Astfel încât dacă A începe, de pildă, munca la 8 dimineața, iar B la 10, ziua de muncă se va termina și pentru B la aceeași oră (ca și pentru A. Începutul zilei de muncă va fi indicat de un ceas public, de pildă ceasul de la cea mai apropiată stație de cale ferată, după care se va orienta clopotul fabricii. Fabricantul este obligat să afișeze în fabrică un anunț cu litere mari care să indice începutul, sfârșitul și pauzele zilei de muncă. Copiii care-și încep munca dimineața înainte de ora 12 nu mai pot fi folosiți după ora 1 d.a. Echipa de după-masă trebuie deci să fie alcătuită din alți

¹³⁷) „Rep. of Insp. of Fact 31st October 1848”, p. 98.

¹³⁸) De altfel, Leonard Horner întrebuințează oficial expresia „nefarious practices”. („Reports of Insp. of Fact. 31st October 1859”, p. 7.)

¹³⁹) „Rep. etc. for 30th Sept. 1844”, p. 15.

¹⁴⁰) Legea permite folosirea copiilor timp de 10 ore dacă aceștia nu lucrează în fiecare zi, ci din două în două zile. În general, această clauză a rămas ineficace.

copii decât cei din echipa de dimineață. Pauza de 1 1/2 ore pentru masă va fi acordată tuturor muncitorilor care cad sub prevederile legii la aceeași oră din zi, cel puțin cu o oră înainte de 3 d.a. Copiii și adolescenții nu pot fi folosiți mai mult de 5 ore înainte de ora 1 d.a. dacă nu li se acordă o pauză de cel puțin o jumătate de oră pentru masă. Copiii, adolescenții și femeile nu au voie să rămână în timpul meselor în nici una din încăperile fabricii în care se desfășoară vreun proces de muncă etc.

S-a văzut că aceste dispoziții aninuoase, care reglementează perioadele, limitele și pauzele muncii atât de uniform, după sunetul clopotului, ca la armată, n-au fost nicidecum rodul vreunei fantezii parlamentare. Ele au luat naștere treptat din relațiile existente, ca legi naturale ale modului de producție modern. Ele au fost formulate, recunoscute oficial și proclamate de către stat ca rezultat al unor îndelungate lupte de clasă. Una din primele lor consecințe a fost aceea că practica a supus aceluiași limitări și ziua de muncă a muncitorilor adulți de sex bărbătesc, întrucît în majoritatea proceselor de producție cooperarea copiilor, a adolescenților și a femeilor este indispensabilă. În linii mari deci, în perioada 1844—1847 peste tot și în mod uniform era în vigoare ziua de muncă de 12 ore în toate ramurile industriale supuse legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici.

Fabricanții n-au admis însă acest „progres” fără ca el să fie compensat printr-un „regres”. La insistențele lor, Camera comunelor a redus vîrsta minimă a copiilor care muncesc în fabrici de la 9 la 8 ani, pentru a asigura capitalului „aprovizionarea adițională cu copii de fabrică”, la care avea dreptul în numele lui Dumnezeu și al legii ¹⁴¹⁾.

Anii 1846—1847 fac epocă în istoria economică a Angliei. Abrogarea legilor cerealelor, desființarea taxelor de import la bumbac și la alte materii prime, liberul schimb declarat stea călăuzitoare a legislației! Într-un cuvînt, se iveau zorile împărăției de o mie de ani. Pe de altă parte, în acei ani mișcarea cartiștilor și agitația pentru ziua de muncă de 10 ore ajunseseră la apogeu. Ele au găsit aliați în toryi setoși de răzbunare. Cu toată opoziția fanatică făcută, sub conducerea lui Bright și Cobden, de armata liberului schimb, care își călcăse cuvîntul, mult disputatul bill cu privire la ziua de muncă de 10 ore a trecut prin parlament.

Noua lege cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 8 iunie 1847 a stabilit că la 1 iulie 1847 avea să intre în vigoare o

¹⁴¹⁾ „Întrucît reducerea timpului de muncă trebuia să ducă la angajarea unui mare număr” (de copii), „s-a socotit că oferta adițională de copii în vîrstă de 8 și 9 ani va acoperi cererea sporită”. (L.c., p. 13.)

reducere provizorie a zilei de muncă la 11 ore pentru „adolescenți” (de la 13 până la 18 ani) și pentru toate muncitorii, la 1 mai 1848 urmînd să se introducă limitarea definitivă la 10 ore. De altfel, legea nu constituia decît o completare cu caracter de amendament a legilor din 1833 și 1844.

Capitalul a întreprins o campanie preliminară pentru a împiedica aplicarea integrală a legii la 1 mai 1848. Și anume muncitorii înșiși, cîcă învățați minte de experiență, urmau să fie aceia care să dea o mină de ajutor la distrugerea propriei lor opere. Momentul era ales cu abilitate.

„Trebuie să ne amintim că în urma crizei îngrozitoare din 1846—1847, printre muncitorii de fabrică a bîntuit o mizerie extraordinară, deoarece multe fabrici nu lucrau decît un timp redus, iar altele de loc. Din această pricină, un număr considerabil de muncitori se găseau într-o situație dintre cele mai precare, mulți aveau datorii. Se putea deci presupune cu destulă certitudine că vor prefera timpul mai îndelungat de muncă pentru a compensa pierderile suferite fie plătindu-și datoriile, fie scoțindu-și mobila de la casa de amanet, fie înlocuind obiectele vîndute cu altele noi sau cumpărînd îmbrăcăminte nouă pentru ei și familiile lor”¹⁴²⁾.

Domnii fabricanți au încercat să sporească efectul firesc al acestei situații printr-o scădere generală a salariilor cu 10%. Aceasta a fost, ca să zicem așa, inaugurarea noii ere a liberului schimb. A urmat apoi, o dată cu reducerea zilei de muncă la 11 ore, o altă scădere, cu 8¹/₃%, și cu dublul acestui procent atunci cînd ziua a fost definitiv redusă la 10 ore. Prin urmare, oriunde împrejurările o permiteau, salariile au fost scăzute cu cel puțin 25%¹⁴³⁾. Sub auspicii atît de favorabile a început agitația printre muncitori pentru abrogarea legii din 1847. Nici un mijloc din arsenalul înșelăciunii, ademenirii sau amenințării n-a rămas neîncercat; zadarnic. Cît privește cele cîteva petiții în care muncitorii erau puși să se plîngă „de oprinarea adusă de această lege”, înșiși petiționarii, interogați personal, au declarat că semnăturile le-au fost luate prin presiuni. „Sîntem oprimați însă de alții, nu de legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici”¹⁴⁴⁾. Dacă fabricanții nu au izbutit să-i facă pe muncitori să vorbească în sensul dorit

¹⁴²⁾ „Rep. of Insp. of Fact. 31st Oct. 1848”, p. 16.

¹⁴³⁾ „Am constatat că oamenilor care primiseră 10 șilingi pe săptămînă li se scădea 1 șiling în contul scăderii generale a salariilor cu 10% și încă 1 șiling și 6 pence pentru reducerea timpului de muncă, în total 2 șilingi și 6 pence, și totuși majoritatea n-a vrut cu nici un chip să renunțe la bill-ul cu privire la ziua de muncă de 10 ore” (l.c.).

¹⁴⁴⁾ „Cînd am semnat petiția, am declarat în același timp că nu fac bine. — Dar de ce ați semnat-o? — Pentru că dacă aș fi refuzat, aș fi fost aruncat pe drumuri. — Petiționarul se simțea într-adevăr «oprimat», dar nu de legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici” (l.c., p. 102.)

de ei, în schimb cu atât mai tare au vociferat ei înșiși în presă și în parlament, în numele muncitorilor. Ei i-au denunțat pe inspectorii de fabrici ca pe un soi de comisari ai Convenției⁹⁹, care sacrifică fără milă pe nefericiții muncitori marotei lor de îndreptare a lumii. Și această manevră a dat greș. Inspectorul de fabrici Leonard Horner a audiat atât personal, cât și prin subinspectorii săi un mare număr de martori în fabricile din Lancashire. Aproximativ 70% din muncitorii interogați s-au pronunțat pentru ziua de muncă de 10 ore, un procent cu mult mai mic pentru 11 ore și o minoritate cu totul neînsemnată pentru vechile 12 ore¹⁴⁵).

O altă manevră „amiabilă” a fost aceea de a pune pe muncitorii adulți de sex bărbătesc la o muncă de 12 până la 15 ore și de a înfățișa apoi acest fapt drept expresia cea mai fidelă a dorințelor izvorite din inima proletariatului. Dar Leonard Horner, „necruțătorul” inspector de fabrici, a fost din nou prezent. Majoritatea celor ce lucrau „peste timpul legal” au declarat că

„ar prefera, fără îndoială, să muncească 10 ore în schimbul unui salariu mai mic, dar că acest lucru nu depinde de ei; atâția dintre ei sînt șomeri și atîți filatori sînt nevoiți să lucreze ca simpli piecers*, încît dacă ar refuza să lucreze un timp de muncă mai lung, alții le-ar lua imediat locul, așa că pentru ei dilema e următoarea: sau să lucreze peste timpul legal, sau să rămînă pe drumuri”¹⁴⁶).

Campania preliminară a capitalului eșuase, și legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore a intrat în vigoare la 1 mai 1848. Între timp însă, eșecul partidului cartiștilor, ai cărui conducători fuseseră întemnițați și a cărui organizație fusese dizolvată, zdruncinase în mîndurile clasei muncitoare din Anglia încrederea în propriile ei forțe. Scurt timp după aceea, insurecția din iunie de la Paris și înăbușirea ei sîngeroasă au unit, în Anglia ca și în Europa continentală, toate fracțiunile claselor stăpînitore, proprietari funciari și capitaliști, rechini de bursă și dughengii, protecționiști și adepți ai liberului schimb, guvern și opoziție, poipi și liber-cugetători, tinere prostituate și călugărițe bătrîne într-o sin-

¹⁴⁵) L.c., p. 17. În districtul d-lui Horner au fost audiați astfel 10270 de muncitori adulți de sex bărbătesc din 181 de fabrici. Depozițiile lor se găsesc în anexa la raportul cu privire la situația din fabrici pentru semestrul ce se termină în octombrie 1848. Depozițiile acestor martori constituie un material prețios și în altă privință.

¹⁴⁶) L.c. Vezi depozițiile nr. 69, 70, 71, 72, 92, 93, culese de Leonard Horner personal, și nr. 51, 52, 58, 59, 62, 70 din „Appendice”, culese de sub-inspectorul A. Unul dintre fabricanți a mărturisit singur adevărul. Vezi nr. 14 după nr. 265 l.c.

gură chemare pentru salvarea proprietății, a religiei, a familiei, a societății ! Pretutindeni clasa muncitoare a fost proscrisă, anatemi-zată, supusă lui „loi des suspects”¹⁰⁰. Domnii fabricanți nu aveau deci de ce să se jeneze. Ei au pornit o rebeliune fățișă nu numai împotriva legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore, ci și împotriva întregii legislații, care, începînd din 1833, încerca să frîneze întrucîtva stoarcerea „liberă” a forței de muncă. Era o Proslavery Rebellion¹⁰¹ în miniatură, dusă, timp de mai bine de doi ani, cu cînică lipsă de scrupule și cu energie teroristă, ambele cu atît mai la îndemină cu cît capitalistul rebel nu risca nimic în afară de pielea muncitorilor săi.

Pentru a înțelege cele ce urmează, trebuie să reamintim că legile pentru reglementarea muncii în fabrici din 1833, 1844 și 1847 erau toate trei în vigoare în măsura în care una nu o amenda pe cealaltă ; că nici una dintre ele nu limita ziua de muncă a muncitorului de sex bărbătesc în vîrstă de peste 18 ani și i că, din 1833, durata de 15 ore, de la 5 și jumătate dimineața pînă la 8 și jumătate seara, a rămas „ziua” legală, în limitele căreia abia urma să fie prestată în condițiile prescrite munca, la început de 12 ore, iar mai tîrziu de 10 ore, a adolescenților și a femeilor.

Pe alocuri, fabricanții au început să concedieze o parte, uneori jumătate, din adolescenții și din muncitorii folosiți de ei și au restabilit în schimb pentru muncitorii adulți de sex bănbătesc munca de noapte aproape dispărută. Legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore, strigau ei, nu le lasă altă alternativă !¹⁴⁷⁾

A doua măsură se referea la pauzele legale pentru masă. Să-i ascultăm pe inspectorii de fabrici.

„De cînd numărul orelor de muncă a fost redus la 10, fabricanții susțin, cu toate că în practică ei nu aplică încă întru totul punctul lor de vedere, că atunci cînd se lucrează, de pildă, de la 9 dimineața pînă la 7 seara, prevederile legii sînt respectate dacă se acordă o oră pentru masă înainte de ora 9 dimineața și o jumătate de oră după ora 7 seara, adică 1 1/2 ore pentru masă. În prezent ei acordă în unele cazuri o jumătate de oră sau o oră întregă pentru masa de prînz, dar în același timp subliniază că nu sînt nicicum obligați să acorde vreo parte oarecare din cele 1 1/2 ore în rîstimpul celor 10 ore ale zilei de muncă”¹⁴⁸⁾.

Domnii fabricanți susțineau deci că dispozițiile extrem de minuțioase ale legii din 1844 cu privire la timpul pentru masă nu le-ar acorda muncitorilor decît permisiunea de a minca și de a bea înainte de intrarea lor în fabrică și după ieșirea lor din fabrică, adică la ei acasă ! Și de ce oare nu și-ar lua muncitorii

¹⁴⁷⁾ „Reports etc. for 31st October 1848”, p. 133, 134.

¹⁴⁸⁾ „Reports etc. for 30th April 1848”, p. 47.

masa de prînz înainte de ora 9 dimineața ? Juriștii coroanei au hotărît însă că orele de masă prescise

„trebuie respectate acordindu-se pauze în timpul zilei reale de muncă și că este ilegal să se pretindă o muncă de 10 ore în șir, de la 9 dimineața pînă la 7 seara fără nici o întrerupere“¹⁴⁹⁾.

După aceste demonstrații pașnice, capitalul, ca preludiv la rebeliune, a pornit o acțiune care se încadra în litera legii din 1844, și care era deci legală.

Legea din 1844, ce-i drept, interzicea folosirea, după ora 1 d.a., a copiilor între 8 și 13 ani care fuseseră folosiți și înainte de ora 12. Dar ea nu reglementa în nici un fel munca de 6 1/2 ore a copiilor al căror timp de muncă începea la ora 12 sau mai tîrziu ! Dacă munca lor începea la ora 12 din zi, copiii de 8 ani puteau deci să fie folosiți de la 12 pînă la 1, o oră, de la 2 pînă la 4 d.a., 2 ore, și de la 5 pînă la 8 și jumătate seara, 3 1/2 ore, în total deci cele 6 1/2 ore legale ! Sau și mai bine. Pentru a combina folosirea muncii lor cu munca muncitorilor adulți de sex bărbătesc, care lucrau pînă la 8 și jumătate seara, fabricanții nu aveau decît să nu le dea de lucru înainte de ora 2 d.a., și puteau să-i țină apoi în fabrică fără întrerupere pînă la 8 și jumătate seara !

„Se recunoaște astăzi deschis că din cauza lăcomiei fabricanților, care vor ca mașinile lor să funcționeze mai mult de 10 ore, în Anglia s-a încetățenit recent practica de a pune să muncească, după plecarea din fabrică a tuturor adolescenților și a femeilor, copii de 8 pînă la 13 ani, de ambele sexe, alături de bărbații adulți, pînă la 8 și jumătate seara“¹⁵⁰⁾.

Muncitorii și inspectorii de fabrici au protestat din motive de igienă și de morală. Dar capitalul a răspuns :

„Asupra mea să cadă fapta mea !
Cer drept și cer ispașă, după zapis !“¹⁰²

Într-adevăr, potrivit datelor statistice prezentate la 26 iulie 1850 Camerei comunelor, la 15 iulie 1850, în pofida tuturor protestelor, 3 742 de copii erau „supuși acestei „practici“ în 257 de fabrici¹⁵¹⁾. Dar nici aceasta nu era destul ! Ochiul ager al capitalului a descoperit că dacă legea din 1844 prevede pentru munca de dimineață de 5 ore o pauză obligatorie de cel puțin 30 de minute, pentru înviorare, ea nu prevede nimic similar pentru munca de

¹⁴⁹⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1848“, p. 130.

¹⁵⁰⁾ „Reports etc.“, l.c., p. 142.

¹⁵¹⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1850“, p. 5, 6.

după-amiază. De aceea capitalul a cerut și a obținut satisfacția nu numai de a pune copii de 8 ani să robească de la 2 pînă la 8 și jumătate seara, fără întrerupere, dar și de a-i ține nemîncați !

„Pieptul ! Da !
Cum zice-n zăpis”¹⁵²⁾ 103

Această cramponare shylockiană de litera legii din 1844, ca act de reglementare a muncii copiilor, era menită doar să pregătească rebeliunea fățișă împotriva acestei legi ca act de reglementare a muncii „adolescenților și a femeilor”. Ne amintim că scopul și conținutul principal al acestei legi fusese desființarea „falsului sistem de releuri”. Fabricanții au pornit rebeliunea cu simpla declarație că acele articole ale legii din 1844 care interzic libera folosire a adolescenților și a femeilor în decursul unor intervale de timp mai scurte, alese de fabricant, din ziua de muncă de cincisprezece ore ar fi

„rămas relativ inofensive (comparatively harmless) atîta vreme cît timpul de muncă era limitat la 12 ore. Sub imperiul legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore, ele ar reprezenta însă o insuportabilă nedreptate (hardship)”¹⁵³⁾.

Și ca urmare i-au avizat imperturbabili pe inspectori că vor trece peste litera legii și vor reintroduce cu de la sine putere vechiul sistem¹⁵⁴⁾. Acest lucru ar fi în însuși interesul muncitorilor rău sfătuiți, pentru că

„ar permite să li se plătească salarii mai mari”. „Totodată ar reprezenta singurul mijloc care ar permite menținerea supremației industriale a Marii Britanii în condițiile legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore”¹⁵⁵⁾. „S-ar putea ca descoperirea infracțiunilor să fie oarecum dificilă în sistemul de releuri ; dar ce

¹⁵²⁾ Natura capitalului rămîne aceeași atît în formele sale nedezvoltate, cît și în cele dezvoltate. În codul de legi impus pe teritoriul New Mexicului sub influența proprietarilor de sclavi, scurt timp înainte de izbucnirea războiului civil din America, se spune : în măsura în care forța de muncă a muncitorului a fost cumpărată de capitalist, muncitorul „este banul lui (al capitalistului)”. („The labourer is his (the capitalist's) money”). Aceeași concepție era curentă și printre patricienii romani. Banii pe care îi avansau debitorului plebeu se transformau prin intermediul mijloacelor de subzistență în carnea și sîngele debitorului. „Carnea și sîngele lui” erau deci „banul lor”. De aici legea shylockiană a celor 10 table !¹⁰⁴ Lăsăm în suspensie ipoteza lui Linguet¹⁰⁵ după care creditorii patricieni ar fi ținut din cînd în cînd, dincolo de Tibru, festinuri la care se servea, fiartă, carne de debitor, așa cum lăsăm în suspensie și ipoteza lui Daumer cu privire la euharistia creștină¹⁰⁶.

¹⁵³⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1848”, p. 133.

¹⁵⁴⁾ Acest lucru îl declară, de pildă, printre alții, într-un respingător limbaj de quaker, filantropul Ashworth într-o scrisoare adresată lui Leonard Horner. („Rep. Apr. 1849”, p. 4.)

¹⁵⁵⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1848”, p. 138.

înseamnă aceasta ? (what of that ?) Să fie oare tratate marile interese industriale ale țării ca un lucru secundar numai pentru a-i scuti pe inspectorii și subinspectorii de fabrici de un pic de osteneală (some little trouble) în plus ?¹⁵⁶⁾

Toate aceste baliverne n-au folosit, bineînțeles, la nimic. Inspectorii de fabrici au acționat pe calea justiției. Dar în curînd asupra ministrului de interne, sir George Grey, s-a abătut o asemenea avalanșă de petiții ale fabricanților, încît acesta, prin circulara din 5 august 1848, a dat indicații inspectorilor

„în general să nu intenteze acțiune pentru violarea literei legii decît atunci cînd se dovedește că s-a făcut abuz de sistemul de releuri pentru a pune la muncă mai mult de 10 ore adolescenți și femei”.

În consecință, inspectorul de fabrici J. Stuart a permis așa-zisul sistem de schimburi în cursul celor 15 ore a zilei de muncă în fabrică în întreaga Scoție, unde curînd sistemul a reinviat. Inspectorii de fabrici din Anglia, în schimb, au declarat că ministrul nu are putere dictatorială pentru a suspenda legile și au continuat să intervină pe cale judiciară împotriva Proslavery Rebels.

La ce foloseau însă acțiunile în justiție dacă tribunalele, dacă așa-numiții county magistrates¹⁵⁷⁾ pronunțau verdicte de achitare ? În aceste tribunale domnii fabricanți erau propriii lor judecători. Iată un exemplu. Un oarecare Eskrigge, filator de bumbac de la firma „Kershaw, Leese et Co.”, înaintase inspectorului de fabrici al districtului respectiv schema unui sistem de releuri proiectat pentru fabrica sa. Propunerea lui fiind respinsă, el a rămas pentru un timp pasiv. Cîteva luni mai tîrziu, un individ cu numele de Robinson, filator de bumbac și el, care, dacă nu era un „Vineri” al lui Eskrigge, era în orice caz rudă a lui, a fost trimis în fața judecătorilor de pace (Borough Justices) ai orașului Stockport pentru delictul de a fi introdus un plan de releuri identic cu cel născocit de Eskrigge. Completul de judecată era format din 4 judecători, dintre care 3 erau filatori de bumbac, și prezidat de inevitabilul Eskrigge. Eskrigge l-a achitat pe Robinson și a declarat de îndată că ce-i drept pentru Robinson e drept și pentru Eskrigge. Bazat pe propria lui hotărîre, investită cu putere de

¹⁵⁶⁾ L.c., p. 140.

¹⁵⁷⁾ Acești „county magistrates”, acești „great unpaid” *, cum îi numește W. Cobbett, sînt un fel de judecători de pace neretribuiți, recrutați dintre oamenii cu vază ai comitatelor. Ei alcătuiesc de fapt judecătoriile patrimoniale ale claselor dominante.

lege, el a introdus imediat sistemul în propria sa fabrică ¹⁵⁸⁾. De fapt, chiar și componența acestor instanțe judecătorești constituia o violare flagrantă a legii ¹⁵⁹⁾.

„Acest gen de farse judiciare — exclamă inspectorul Howell — reclamă imperios un remediu...” Sau puneți de acord legea cu aceste verdicte, sau încredințați-o unui tribunal mai integru, care să-și pună de acord sentințele cu legea... în toate cazurile de acest fel. Cit de mult ar fi de dorit un judecător plătit !” ¹⁶⁰⁾

Juriștii coroanei au declarat că interpretarea dată de fabricanți legii din 1848 este absurdă, dar salvatorii societății nu s-au lăsat intimidați.

„După ce am încercat — raportează Leonard Horner — să obțin aplicarea legii intentind 10 urmăriri în 7 districte judecătorești diferite, gășind sprijin din partea magistraților numai într-un singur caz..., socotesc inutilă orice altă urmărire pentru eludarea acestei legi. Acea parte a legii care a avut drept scop uniformizarea orelor de muncă... nu mai există în Lancashire. Nici eu, nici agenții din subordinea mea nu dispunem de nici un mijloc pentru a ne încredința că, în fabricile unde funcționează așa-zisul sistem de releuri, adolescenții și femeile nu lucrează mai mult de 10 ore... La sfârșitul lunii aprilie 1849, 114 fabrici din districtul meu lucrau deja după această metodă, și în ultimul timp numărul lor crește rapid. În genere, ele lucrează actualmente 13^{1/2} ore, de la 6 dimineața până la 7 și jumătate seara ; în unele cazuri 15 ore, de la 5 și jumătate dimineața până la 8 și jumătate seara” ¹⁶¹⁾.

Încă în decembrie 1848, Leonard Horner se afla în posesia unei liste de 65 de fabricanți și 29 de supraveghetori de fabrici care declarau unanim că nici un sistem de supraveghere n-ar putea împiedica în condițiile acestui sistem de releuri o muncă excesivă ¹⁶²⁾. Aceiași copii și aceiași adolescenți erau mutați (shifted) când din atelierul de filatură în cel de țesătorie etc., când, în decursul aceluiași 15 ore, dintr-o fabrică într-alta ¹⁶³⁾. Cum să controlezi un sistem

„care abuzează de cuvântul schimburi pentru a amesteca brațele de muncă, asemenea cărților de joc, într-o serie nesfârșită de combinații și pentru a modifica

¹⁵⁸⁾ „Reports etc. for 30th April 1849”, p. 21, 22. Comp. exemple asemănătoare, ibid., p. 4, 5.

¹⁵⁹⁾ Prin legea din anii 1 și 2 ai domniei lui Wilhelm al IV-lea, c. 29, p. 10, cunoscută sub denumirea de sir John Hobhouse's Factory Act, se interzice ca proprietarul unei filaturi de bumbac sau al unei țesătorii, sau tatăl, fiul sau fratele unui asemenea proprietar să funcționeze ca judecător de pace în chestiuni care privesc Factory Act-ul.

¹⁶⁰⁾ „Reports etc. for 30th April 1849”, [p. 22].

¹⁶¹⁾ L.c., p. 5.

¹⁶²⁾ „Rep. etc. for 31st Oct. 1849”, p. 6.

¹⁶³⁾ „Rep. etc. for 30th April 1849”, p. 21.

zilnic orele de muncă și de odihnă ale diferiților indivizi în așa fel încît aceeași echipă completă să nu lucreze niciodată în același loc și în același timp!"¹⁶⁴⁾

Dar făcînd cu totul abstracție de surmenarea reală, acest așa-zis sistem de releuri constituia o elucubrație a fanteziei capitalului, pe care nici Fourier în schițele sale umoristice despre „courtes séances”¹⁰⁷ nu a întrecut-o; atîta doar că aici atracția muncii a fost transformată în atracția capitalului. Nu avem decît să aruncăm o privire asupra acelor scheme născocite de fabricanți pe care presa respectabilă le elogia ca model de „ceea ce poate realiza un grad rezonabil de solitudine și de metodă” („what a reasonable degree of care and method can accomplish”). Muncitorii erau împărțiți uneori în 12 pînă la 15 categorii, care la rîndul lor își schimbau mereu elementele componente. În decursul celor 15 ore ale zilei de muncă din fabrică, capitalul îl atrăgea pe muncitor ba pentru o jumătate de oră, ba pentru o oră, apoi îl respingea, pentru ca după aceea să-l atragă din nou în fabrică și să-l respingă din nou din ea, hărțuindu-l încoace și încolo în frînturi răzlețe de timp, fără a-l pierde din mînă, pînă ce munca de 10 ore era îndeplinită. Ca pe o scenă de teatru, aceleași persoane trebuiau să-și facă apariția pe rînd în scene diferite din acte diferite. Dar așa cum actorul aparține scenei pentru toată durata piesei, tot așa și muncitorii aparțineau acum fabricii timp de 15 ore, fără a mai pune la socoteală timpul pentru deplasarea spre fabrică și spre casă. Orele de repaus se transformau astfel în ore de trîndăvie forțată care-l mîneau pe tînărul muncitor la cîrciumă și pe tînăra muncitoare la bordel. La fiecare născocire — și capitalistul era zilnic inspirat — menită să îngăduie funcționarea neîntreruptă a mașinilor 12 sau 15 ore fără a spori numeric personalul, muncitorul trebuia să-și înghită mîncarea ba în cutare frîntură de timp, ba în alta. Pe vremea agitației pentru ziua de muncă de 10 ore, fabricanții țipaseră că bandiții de muncitori petiționează în speranța de a obține salariul a 12 ore pentru o muncă de 10 ore. Acum ei întorceau medalia. Plăteau salariu pentru 10 ore de muncă, dispunînd de forțele de muncă timp de 12 și 15 ore!¹⁶⁵⁾ Iată care era problema, iată care era legea

¹⁶⁴⁾ „Rep. etc. 31st Oct. 1848”, p. 95.

¹⁶⁵⁾ Vezi „Reports etc. for 30th April 1849”, p. 6 și examinarea pe larg a „shifting system” *-ului de către inspectorii de fabrici Howell și Saunders în „Reports etc. for 31st Oct. 1848”. Vezi și petiția împotriva „shift system”-ului adresată reginei ** de către clerul din Ashton și împrejurimi în primăvara anului 1849.

cu privire la ziua de muncă de 10 ore în ediția fabricanților I. Erau aceiași adepți ai liberului schimb, onctuoși și filantropi, care timp de 10 ani, cât durase agitația împotriva legilor cerealelor, le demonstraseră muncitorilor, calculînd pînă la centimă, că dacă importul de cereale va fi liber, avînd în vedere resursele industriei engleze, o muncă de 10 ore va fi cu totul suficientă pentru a-i îmbogăți pe capitaliști ¹⁶⁶⁾.

Rebeliunea capitalului, care a durat doi ani, a fost în cele din urmă încununată prin decizia uneia din cele patru curți supreme ale Angliei, Court of Exchequer, care în unul din cazurile aduse în fața ei a hotărît, la 8 februarie 1850, că fabricanții au procedat într-adevăr împotriva sensului legii din 1844, dar că această lege însăși conține anumite cuvinte care o fac lipsită de sens. „Prin această hotărîre legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore a fost abrogată” ¹⁶⁷⁾. Un mare număr de fabricanți care pînă atunci nu se încumetaseră să aplice sistemul de releuri adolescenților și muncitoarelor s-au năpustit asupra lui ¹⁶⁸⁾.

Dar imediat după această victorie a capitalului, aparent definitivă, a intervenit un reviriment. Pînă atunci muncitorii opuseseră o rezistență pasivă, ce-i drept dîrză și reluată zi de zi. De astă dată au protestat, în Lancashire și Yorkshire, în cadrul unor mitinguri tot mai amenințătoare. Pretinsa lege cu privire la ziua de muncă de 10 ore nu reprezintă deci, spuneau ei, decît o simplă farsă, o înșelătorie parlamentară și n-a existat niciodată! Inspectorii de fabrici avertizau insistent guvernul, arătînd că antagonismul de clasă a ajuns la o tensiune de neînchipuit. Chiar și o parte din fabricanți murmurau :

„Din pricina hotărîrilor contradictorii ale magistraților domnește o situație cu totul anormală și anarhică. Una e legea în Yorkshire, alta în Lancashire, alta într-o parohie din Lancashire și iarăși alta în cea imediat vecină. Fabricantul din orașele mari poate să ocolească legea, cel de la țară însă nu găsește personalul necesar pentru sistemul de releuri, și cu atît mai puțin pentru deplasarea muncitorilor dintr-o fabrică în alta etc.”

Și doar exploatarea egală a forței de muncă constituie pentru capital primul dintre drepturile omului.

¹⁶⁶⁾ Comp., de pildă, „The Factory Question and the Ten Hours Bill”, de R. H. Greg, 1837.

¹⁶⁷⁾ F. Engels, „Die Englische Zehnstundenbill” (în „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue”, editată de mine ; numărul din aprilie 1850, p. 13). (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 259. — *Nota trad.*) Aceeași „înaltă” curte a mai descoperit în timpul războiului civil din America o chichiță datorită căreia legea împotriva echipării vaselor de corsari se transformă în însuși contrariul ei.

¹⁶⁸⁾ „Rep. etc. for 30th April 1850”.

În aceste împrejurări s-a ajuns la un compromis între fabricanți și muncitori, consfințit de parlament prin noua lege adițională cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 5 august 1850. Pentru „adolescenți și pentru femei” ziua de muncă a fost mărită, în primele 5 zile ale săptămânii, de la 10 ore la 10 1/2 ore, iar pentru ziua de sîmbătă a fost redusă la 7 1/2 ore. Munca urma să fie prestată în răstimpul de la 6 dimineața la 6 seara¹⁶⁹⁾, cu întreruperi de 1 1/2 oră pentru mese, acordate concomitent tuturor muncitorilor și în conformitate cu dispozițiile din 1844 etc. Prin aceasta s-a pus o dată pentru totdeauna capăt sistemului de releuri¹⁷⁰⁾. În ceea ce privește munca copiilor rămînea în vigoare legea din 1844.

O categorie de fabricanți și-a asigurat și de astă dată ca și înainte, drepturi senioriale speciale asupra copiilor de proletari. Aceștia au fost fabricanții de mătase. În 1833 ei urlaseră amenințător că, „răpinduli-se libertatea de a pune să robotească copii de orice vîrstă timp de zece ore pe zi, li se opresc fabricile” („if the liberty of working children of any age for 10 hours a day was taken away, it would stop their works”). Le-ar fi imposibil, spuneau ei, să cumpere un număr suficient de copii peste 13 ani. Și astfel au dobîndit privilegiul dorit. O cercetare ulterioară a dovedit că pretextul invocat nu fusese decît minciuna sfruntată¹⁷¹⁾, ceea ce nu i-a împiedicat însă de a-și țese mătasea vreme de un deceniu, cîte 10 ore pe zi, din singele copiilor nevîrstnici, care, pentru a-și putea îndeplini munca, trebuiau urcați pe scaune¹⁷²⁾. Legea din 1844 le „răpea”, ce-i drept, „libertatea” de a folosi copii sub 11 ani mai mult de 6 1/2 ore pe zi, dar le asigura în schimb privilegiul de a folosi copii între 11 și 13 ani timp de 10 ore pe zi și suspenda obligativitatea de a urma un curs școlar prevăzută pentru ceilalți copii din fabrici. De astă dată ei au invocat drept pretext că :

„Finețea țesăturii reclamă degete delicate, ceea ce se poate obține numai printr-o încadrare timpurie a copiilor în fabrică”¹⁷³⁾.

¹⁶⁹⁾ Iarna acest program poate fi înlocuit cu unul care să ducă de la 7 dimineața pînă la 7 seara.

¹⁷⁰⁾ „Actuala lege” (din 1850) „este un compromis prin care muncitorii au renunțat la beneficiul legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore în schimbul avantajului pe care îl aveau cei cu timpul de muncă limitat de a începe și termina munca simultan” („Reports etc. for 30th April 1852”, p. 14).

¹⁷¹⁾ „Reports etc. for 30th Sept. 1844”, p. 13.

¹⁷²⁾ l.c.

¹⁷³⁾ „The delicate texture of the fabric in which they were employed requiring a lightness of touch, only to be acquired by their early introduction to these factories”. („Rep. etc. for 31st Oct. 1846”, p. 20.)

De dragul degetelor delicate, copiii erau jertfiți cu totul, așa cum în sudul Rusiei sînt căsăpîte vitele cornute exclusiv pentru pielea și seul lor. În sfîrșit, în 1850 privilegiul acordat în 1844 a fost limitat la secțiile de răsucit și de depănat firele de mătase, dar pentru a despăgubi capitalul pentru faptul că i se răpise „libertatea”, timpul de muncă al copiilor între 11 și 13 ani a fost mărit de la 10 ore la 10½ ore. Pretextul: „Munca în fabricile de mătase ar fi mai ușoară decît în celelalte fabrici și nicidecum atît de vătămătoare sănătății”¹⁷⁴⁾. O anchetă medicală oficială a dovedit ulterior că, dimpotrivă,

„indicele mediu de mortalitate este excepțional de mare în districtele industriei mătăsei, iar în rîndurile populației feminine, mai ridicat chiar decît în districtele industriei bumbacului din Lancashire”¹⁷⁵⁾.

În ciuda protestelor inspectorilor de fabrică, repetate din jumătate în jumătate de an, abuzul s-a perpetuat pînă în prezent¹⁷⁶⁾.

174) „Reports etc. for 31st Oct. 1861”, p. 26.

175) L. c., p. 27. În genere, starea populației muncitorești care intră în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici s-a ameliorat mult sub raport fizic. Toate mărturiile medicilor concordă în această privință, și propriile mele constatări, făcute la diferite perioade, m-au convins de acest lucru. Totuși, fără a mai vorbi de indicele de mortalitate enorm la copiii aflați în primii ani de viață, din rapoartele oficiale ale doctorului Greenhow rezultă că în districtele industriale starea sănătății nu este bună, în comparație cu „districtele agricole unde starea sănătății este normală”. Ca dovadă, iată un tabel din raportul său pe anul 1861 :

Procentul bărbaților adulți ocupați în manufactură	Indicele de mortalitate de pe urma afecțiunilor pulmonare la 100 000 de bărbați	Districtul	Indicele de mortalitate de pe urma afecțiunilor pulmonare la 100 000 de femei	Poentul femeilor adulte ocupate în manufactură	Felul ocupației la femei
14,9	598	Wigan	644	18,0	bumbac
42,6	708	Blackburn	734	34,9	ditto
37,3	547	Halifax	561	20,4	worsted (lină filată)
41,9	611	Bradford.....	603	30,0	ditto
31,0	691	Macclesfield	804	26,0	mătase
14,9	588	Leek	705	17,2	ditto
36,6	721	Stoke-upon-Trent....	665	19,3	olărie
30,4	726	Woolstanton	727	13,9	ditto
—	305	Opt districte agricole sănătoase	310	—	

176) Se știe cit de greu au renunțat „adeptii liberului schimb” din Anglia la taxele vamale protecționiste asupra produselor de mătase. Locul protecției împotriva importului din Franța l-a luat acum lipsa de protecție a copiilor din fabricile engleze.

Legea din 1850 a transformat intervalul de 15 ore, de la 5 și jumătate dimineața pînă la 8 și jumătate seara, într-unul de 12 ore, de la 6 dimineața pînă la 6 seara, însă numai pentru „adolescenți și femei”. Așadar, nu și pentru copii, care tot mai puteau fi folosiți o jumătate de oră înainte de începerea lucrului și 2 $\frac{1}{2}$ ore după terminarea lui, chiar dacă durata totală a muncii lor nu putea să depășească 6 $\frac{1}{2}$ ore. În timpul dezbaterilor în jurul legii, inspectorii de fabrici au înaintat parlamentului o statistică cu privire la abuzurile infame cărora le dădea loc această anomalie. Zadarnic însă. Există intenția nemărturisită de a mări din nou, în anii de prosperitate, folosind munca copiilor, ziua de muncă a muncitorilor adulți la 15 ore. Experiența următorilor 3 ani a arătat că o asemenea tentativă trebuia să eșueze din cauza rezistenței muncitorilor adulți de sex bărbătesc¹⁷⁷). De aceea, legii din 1850 i s-a adus în cele din urmă în 1853 o completare prin care se interzicea „folosirea muncii copiilor dimineața înaintea adolescenților și a femeilor, și seara după aceștia”. Începînd de atunci, legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1850 a reglementat, cu puține excepții, ziua de muncă a tuturor muncitorilor din ramurile industriale care intrau în prevederile ei¹⁷⁸). De la promulgarea primei legi pentru reglementarea muncii în fabrici trecuse jumătate de secol¹⁷⁹).

Prin „Printworks'Act” (legea cu privire la imprimăriile de stambă etc.) din 1845, legislația a trecut pentru prima oară dincolo de sfera sa inițială. Din fiecare rînd al textului legii se vede cu cită neplăcere a consimțit capitalul la această nouă „extravaganță” !

¹⁷⁷) „Reports etc. for 30th April 1853”, p. 30.

¹⁷⁸) În 1859 și 1860, anii de apogeu ai industriei engleze a bumbacului, unii fabricanți au încercat să-i determine pe filatorii etc. adulți de sex bărbătesc să consimtă la prelungirea zilei de muncă, ademenindu-i cu salarii mari pentru timpul suplimentar. Muncitorii din categoriile hand-mule spinners și self-actor minders au pus capăt acestei tentative printr-un memoriu adresat patronilor lor, în care, printre altele, se spune : „Pentru a vorbi deschis, viața ne este o povară, și atîta timp cît sîntem legați de fabrică cu aproape 2 zile pe săptămînă” (20 de ore) „mai mult decît ceilalți muncitori, ne simțim în țara noastră ca niște iloți și ne muștrăm singuri că împămîntenim un sistem care ne vatămă fizic și moral atît pe noi, cît și pe urmașii noștri... De aceea vă aducem respectuos la cunoștință că de la Anul nou nu vom mai lucra nici un minut mai mult decît 60 de ore pe săptămînă, de la ora 6 la ora 6, minus întreruperile legale de 1 $\frac{1}{2}$ oră”. („Reports etc. for 30th April 1860”, p. 30.)

¹⁷⁹) Asupra mijloacelor pe care textul acestei legi le oferă pentru propria sa încălcare vezi parliamentary return * „Factories Regulation Acts” (9 august 1859) și în el : „Suggestions for Amending the Factory Acts to enable the Inspectors to prevent illegal working, now become very prevalent”, de Leonard Horner.

Legea limitează ziua de muncă pentru copiii între 8 și 13 ani și pentru femeii la 16 ore, între orele 6 dimineața și 10 seara, fără nici o întrerupere legală pentru masă. Această lege permite astfel folosirea muncitorilor de sex bărbătesc trecuți de 13 ani, după bunul plac, zi și noapte¹⁸⁰⁾. Ea constituie un avorton parlamentar¹⁸¹⁾.

Cu toate acestea, principiul triumfese prin victoria reputată în ramurile importante ale industriei, care sînt creația cea mai caracteristică a modului de producție modern. Miraculoasa lor dezvoltare din anii 1853-1860, care mergea mină în mină cu renașterea fizică și morală a muncitorilor din fabrici, izbea pînă și privirea cea mai puțin ageră. Fabricanții înșiși, cărora limitarea și reglementarea prin lege a zilei de muncă le fusese smulsă pas cu pas printr-un război civil de o jumătate de veac, se făleau acum cu contrastul dintre aceste ramuri industriale și ramurile de exploatare încă „libere”¹⁸²⁾. Fariseii „economiei politice” proclamau acum recunoașterea necesității unei reglementări prin lege a zilei de muncă drept o nouă și caracteristică cucerire a „științei” lor¹⁸³⁾. E lesne de înțeles că, după ce magnații industriei admiseseră inevitabilul și se împăcaseră cu el, puterea de rezistență a capitalului a scăzut treptat, în timp ce puterea de atac a clasei muncitoare a crescut o dată cu numărul aliaților ei din straturile sociale care nu erau direct interesate. De aici progresul relativ rapid înregistrat de la 1860 încoace.

În 1860 boiangeriile și albitoriile¹⁸⁴⁾ au intrat în prevederile legii pentru reglementarea muncii în fabrici din 1850, iar fabricile

¹⁸⁰⁾ „Într-adevăr, în ultima jumătate de an” (1857) în districtul meu, copii de 8 ani și mai mult au fost puși să trudească pînă la istovire de la 6 dimineața pînă la 9 seara”. („Reports etc. for 31st Oct. 1857”, p. 39.)

¹⁸¹⁾ „Se recunoaște că legea cu privire la imprimeriile de stambă constituie un eșec atît sub raportul măsurilor în vederea însușirii meseriei, cît și al celor de protecție a muncii”. („Reports etc. for 31st Oct. 1862”, p. 52.)

¹⁸²⁾ Așa susține, de pildă, E. Potter în scrisoarea către ziarul „Times” din 24 martie 1863. „Times” îi reamintește revolta fabricanților împotriva legii cu privire la ziua de muncă de 10 ore.

¹⁸³⁾ Așa susține, între alții, d-l W. Newmarch, colaboratorul și editorul lucrării lui Tooke „History of Prices”. Înseamnă oare progres științific să faci concesii lașe opiniei publice?

¹⁸⁴⁾ Legea din 1860 cu privire la albitorii și boiangerii prevede ca de la 1 august 1861 ziua de muncă să fie redusă provizoriu la 12 ore, iar de la 1 august 1862 definitiv la 10 ore, adică la 10 1/2 ore în primele 5 zile ale săptămîinii și 7 1/2 ore sîmbăta. Cînd a venit anul fatal 1862, s-a repetat vechea farsă. Domnii fabricanți au adresat parlamentului petiții cerînd să tolereze încă un singur an folosirea adolescenților și a femeilor timp de 12 ore pe zi... „În situația actuală a afacerilor” (era epoca lipsei de bumbac) „ar fi un mare avantaj pentru muncitori dacă li s-ar permite să lucreze 12 ore pe zi pentru a încasa un salariu cît mai mare... Un proiect în acest sens fusese deja prezentat în

de dantele și de ciorapi în 1861. În urma primului raport al „Comisiei pentru cercetarea muncii copiilor” (1863), aceeași soartă au împărtășit-o și atelierele manufacturiere pentru toate articolele de ceramică (nu numai olăriile), fabricile de chibrituri, focoașe, caruțe, tapete, catifea din bumbac (fustian cutting) și numeroase procese cuprinse sub denumirea de „finishing” (ultima apretură). În 1863 „albitoriilor în aer liber”¹⁸⁵) și brutăriilor li s-au aplicat legi speciale, dintre care prima interzice, între altele, munca de noapte (de la ora 8 seara la 6 dimineața) pentru copii, adolescenți și femei, iar a doua — folosirea calfelor de brutari sub 18

Camera comunelor. El a căzut însă din cauza agitației muncitorilor din albitoriile scoțiene”. („Reports etc. for 31st Oct. 1862”, p. 14, 15.) Astfel, înfrînt chiar de către muncitorii în numele cărora pretindea că vorbește, capitalul a descoperit atunci, cu ajutorul unor ochelari juridici, că legea din 1860, redactată, asemenea tuturor celorlalte legi parlamentare pentru „protecția muncii”, în cele mai incilcite fraze cu putință, oferă un pretext pentru a scoate de sub acțiunea ei pe „calenderers” și „finishers” *. Jurisdicția engleză, dintotdeauna slugă credincioasă a capitalului, a consfințit acest tertip avocătesc printr-o hotărîre a „Common Pleas” **-ului. „Faptul a stîrnit mari nemulțumiri în rîndurile muncitorilor și e foarte regretabil că intenția clară a legiuitorului a fost zădărnicită sub pretextul unei imperfecțiuni de formulare”. (l.c., p. 18.)

¹⁸⁵) „Proprietarii albitoriilor în aer liber” s-au sustras legii din 1860 cu privire la „albitorii” prin minciuna că n-ar folosi femeii la muncă de noapte. Minciuna a fost dezvăluită de către inspectorii de fabrici; însă totodată, prin petițiile muncitorilor, au fost spulberate luminoasele și idilicele imagini cu care cei din parlament erau obișnuiți să asocieze noțiunea de „albit în aer liber”. În aceste „albitorii în aer liber” se utilizează camere de uscare cu temperaturi de 90 pînă la 100 de grade Fahrenheit, unde lucrează mai ales fete. „Cooling” (răcorire) este expresia tehnică pentru evadarea ocazională din aceste camere de uscare în aer liber. „În camerele de uscare lucrează cincisprezece fete. Căldură de 80—90 de grade pentru pînză, de 100 de grade și mai mult pentru batist. Într-o cameră mică, de vreo 10 picioare², la mijloc cu o sobă zidită, ermetic închisă, douăsprezece fete calcă și aranjează materialul. Fetele stau în jurul sobei, care radiază o căldură îngrozitoare și usucă repede batistul pentru călătorese. Numărul de ore pentru aceste brațe de muncă este nelimitat. Cînd e mult de lucru, ele muncesc pînă la ora 9 sau 12 din noapte multe zile de-a rîndul”. („Reports etc. for 31st Oct. 1862”, p. 56.) Un medic declară: „Nu li se acordă ore speciale pentru a se răcori, dar atunci cînd temperatura devine insuportabilă sau cînd miinile muncitoarelor se murdăresc de sudoare, li se îngăduie să iasă pentru cîteva minute... Experiența mea în tratarea bolilor de care suferă aceste muncitoare mă obligă să constat că starea sănătății lor este cu mult inferioară celei a filatoarelor de bumbac” (iar capitalul, în petițiile adresate parlamentului, le zugrăvise, în maniera lui Rubens, ca fiind de o sănătate robustă!). „Bolile lor cele mai frecvente sînt ftizia, bronșita, afecțiunile uterine, isteria în cea mai respingătoare formă și reumatismul. După părerea mea, toate aceste boli sînt provocate, direct sau indirect, de aerul supraîncălzit al încăperilor în care se lucrează și de lipsa de îmbrăcăminte călduroasă corespunzătoare, care să ferească muncitoarele iarna, cînd se întorc acasă, de atmosfera umedă

* — „calandrieri” și „apretori”. — *Nota trad.*

** — Sectia civilă a curții. — *Nota trad.*

ani între orele 9 seara și 5 dimineața. Asupra propunerilor ulterioare ale comisiei amintite, care amenință să desființeze „libertatea” în toate ramurile importante ale industriei engleze, cu excepția agriculturii, minelor și transporturilor, vom mai reveni ^{185a)}.

7. Lupta pentru ziua de muncă normală. Repercusiunile legislației engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra altor țări

Cititorul își amintește că producerea de plusvaloare sau stoarcerea de supramuncă formează conținutul și scopul specific al producției capitaliste, abstracție făcând de orice eventuale schimbări care ar interveni în modul de producție însuși și care ar rezulta din subordonarea muncii față de capital. El își mai amintește că, din punctul de vedere examinat pînă acum, numai muncitorul independent, și deci, după lege, major, are, în calitate de vânzător de marfă, raporturi contractuale cu capitalistul. Dacă, așadar, în schița noastră istorică rolul principal îl joacă, pe de o parte, industria modernă, pe de altă parte munca celor minori sub raport fizic și juridic, pe cea dintîi am considerat-o doar ca o sferă specială a stoarcerii de muncă, iar pe cea de-a doua un exemplu deosebit de grăitor în acest sens. Fără a anticipa expunerile ulterioare, din simpla înlănțuire a faptelor istorice rezultă :

Întîi : în industriile care au fost cel dintîi revoluționate de apă, abur și mașini, în aceste prime creații ale modului de producție modern, în filaturile și în țesătoriile de bumbac, de lînă, de în și de mătase, tendința capitalului de a prelungi peste măsură și fără scrupule ziua de muncă a fost la început satisfăcută. Modul material de producție schimbat și relațiile sociale ale producăto-

---

și rece”. (L.c., p. 56, 57.) Despre această lege, impusă cu intîrziere, în 1863, jovialilor „proprietari de albitorii în aer liber”, inspectorii de fabrici observă : „Legea aceasta nu numai că nu acordă muncitorilor protecția pe care pare să le-o acorde... ea a fost astfel formulată, încît protecția intervine abia atunci cînd femeile și copiii sînt surprinși la muncă după ora 8 seara, și chiar în acest caz procedura prescrisă pentru dovedirea încălcării este atît de complicată, înocît cu greu poate fi obținută o pedeapsă”. (L.c., p. 52.) „Ca lege cu țeluri umanitare și educative, ea era cu desăvîrșire ratată. Nimeni nu va putea considera uman a permite femeilor și copiilor, sau — ceea ce e cam același lucru — a-i sili să lucreze 14 ore pe zi sau mai mult, cu sau fără mîncare, cum se nimerește, fără limită de vîrstă, fără deosebire de sex și fără a lua în considerare obiceiurile sociale ale familiilor care locuiesc în vecinătatea albitoriilor”. („Reports etc. for 30th April 1863”, p. 40.)

^{185a)} Notă la ediția a 2-a. Din 1866, cînd am scris aceste lucruri, a intervenit o nouă reacție.

rilor, și ele corespunzător schimbate¹⁸⁶⁾, dau naștere întâi unei prelungiri nelimitate a zilei de muncă și provoacă apoi, ca o reacție, controlul societății, care pe cale legislativă limitează, reglementează și uniformizează ziua de muncă și pauzele ei. De aceea acest control se stabilește pe cale legislativă (în cursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea doar în mod excepțional¹⁸⁷⁾. După cucerirea ținutului de baștină al noului mod de producție s-a văzut nu numai că multe alte ramuri de producție au fost supuse între timp regimului de fabrică propriu-zis, dar și că manufacturile cu metode de lucru mai mult sau mai puțin învechite, ca olăriile, sticlăriile etc., ca meseriile de modă veche, ca brutăriile, ba chiar, în cele din urmă, și așa-numita muncă la domiciliu, răzlețită, cum e confecționarea cuielor etc.¹⁸⁸⁾, de mult căzuseră pradă exploataării capitaliste, ca și fabrica. Legislația a fost astfel nevoită să renunțe treptat la caracterul ei de legislație excepțională sau, acolo unde procedează, ca în Anglia, după cazuistica romană, să considere, după bunul plac, drept fabrică (factory) orice casă în care se lucrează¹⁸⁹⁾.

Al doilea: istoria reglementării zilei de muncă în unele ramuri de producție, lupta care se mai dă și astăzi pentru această reglementare în alte ramuri dovedesc limpede că, pe o anumită treaptă de maturizare a producției capitaliste, muncitorul izolat, muncitorul ca vânzător „liber” al forței sale de muncă, e înfrânt fără putință de împotrivire. Instituirea unei zile de muncă normale constituie, prin urmare, produsul unui îndelungat război civil, mai mult sau mai puțin voalat, între clasa capitaliștilor și clasa muncitoare. Întrucât lupta a pornit în sfera industriei mo-

¹⁸⁶⁾ „Comportarea fiecăreia din aceste clase” (capitaliști și muncitori) „era rezultatul situației în care se aflau în momentul respectiv” („Reports etc. for 31st Oct. 1848”, p. 113).

¹⁸⁷⁾ „Ocupațiile supuse limitării erau legate de fabricarea produselor textile cu ajutorul forței aburului sau al energiei hidraulice. Pentru ca o ramură de producție să beneficieze de protecția inspecției industriale, ea trebuie să îndeplinească două condiții, și anume: să folosească forța aburului sau energia hidraulică și să prelucreze fibre anume specificate”. („Reports etc. for 31st October 1864”, p. 8).

¹⁸⁸⁾ Despre situația acestei așa-numite industrii casnice există un material foarte bogat în ultimele rapoarte publicate de „Children's Employment Commission”.

¹⁸⁹⁾ „Legile din ultima sesiune” (1864) „...se referă la diferite ramuri de activitate, în care se folosesc procedee diferite. Utilizarea forței mecanice pentru punerea în mișcare a mașinilor nu mai constituie, ca înainte, o condiție indispensabilă pentru ca o întreprindere să fie considerată fabrică în sensul legii”. („Reports etc for 31st Oct. 1864”, p. 8.)

derne, ea a izbucnit mai întâi în patria acestei industrii, în Anglia¹⁹⁰). Muncitorii de fabrică englezi au fost campioni nu numai ai clasei muncitoare engleze, ci și ai clasei muncitoare moderne în genere, după cum și teoreticienii lor au fost primii care au aruncat teoriei capitalului minușa¹⁹¹). Iată de ce filozoful de fabrică Ure denunță drept o rușine de neșters a clasei muncitoare engleze faptul că și-a înscris pe stindard „sclavia legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici”, în vreme ce capitalul lupta bărbătește pentru „deplina libertate a muncii”¹⁹²).

Franța șchioapătă încet în urma Angliei. Pentru nașterea legii zilei de muncă de douăsprezece ore¹⁹³), mult mai imperfectă decât originalul ei englez, a fost necesară revoluția din februarie. Cu toate acestea, metoda revoluționară franceză și manifestă avan-

¹⁹⁰) Belgia, raiul liberalismului continental, nu prezintă nici urmă de asemenea mișcare. Chiar și în minele ei de cărbune și de metal, muncitorii de ambele sexe și de orice vîrstă sînt consumați în deplină „libertate” pentru orice durată și în orice perioadă de timp. La fiecare 1 000 de persoane ocupate în aceste mine revin: 733 de bărbați, 88 de femei, 135 de băieți și 44 de fete sub 16 ani; la furnale etc. revin la fiecare 1 000 de persoane: 668 de bărbați, 149 de femei, 98 de băieți și 85 de fete sub 16 ani. În afară de asta, salariile mici plătite pentru exploatarea enormă a forțelor de muncă mature și nemature, anume, în medie pe zi, 2 șilingi și 8 pence pentru bărbați, 1 șiling și 8 pence pentru femei, 1 șiling și 2 1/2 pence pentru băieți. Așa se face că în 1863, în comparație cu 1850, Belgia și-a dublat aproape volumul și valoarea exportului său de cărbune, fier etc.

¹⁹¹) Atunci cînd, imediat după primul deceniu al acestui secol, Robert Owen nu numai că a susținut teoretic necesitatea unei limitări a zilei de muncă, ci a și introdus efectiv ziua de muncă de 10 ore în fabrica sa din New-Lanark, încercarea lui a fost luată în deridere ca utopie comunistă, la fel ca și ideea lui despre „îmbinarea muncii productive cu educația copiilor”, la fel ca și cooperativele muncitorești înființate de el. Astăzi prima utopie a devenit lege cu privire la reglementarea muncii în fabrici, a doua figurează ca frază oficială în toate „Factory Act”-urile, iar a treia a ajuns chiar să servească drept paravan pentru mașinațiile reacționare.

¹⁹²) Ure (traducere franceză), „Philosophie des Manufactures”, Paris 1836, t. II, p. 39, 40, 67, 77 etc.

¹⁹³) În raportul „Congresului internațional de statistică de la Paris, 1855” se spune, între altele: „Legea franceză care limitează durata muncii zilnice în fabrici și ateliere la 12 ore nu stabilește anumite ore fixe în cadrul cărora trebuie efectuată această muncă” (perioade de timp). „Numai pentru munca copiilor se prescrie intervalul dintre orele 5 dimineața și 9 seara. De aceea, parte din fabricanți fac uz de dreptul pe care îl acordă această funestă tăcere și dispun să se muncească zi de zi, fără întrerupere, poate cu excepția duminicilor. Ei folosesc în acest scop două echipe diferite de muncitori, dintre care nici una nu rămîne mai mult de 12 ore în atelier; întreprinderea însă lucrează zi și noapte. Legea este respectată, dar spiritul de omenie?” În afară de „influența distructivă a muncii de noapte asupra organismului omului”, se subliniază și „influența nefastă a prezenței concomitente a muncitorilor de ambele sexe, noaptea, în aceleași ateliere slab luminate”.

tajele ei caracteristice. Dintr-o singură lovitură ea dictează tuturor atelierelor și fabricilor, fără deosebire, aceeași limită a zilei de muncă, în timp ce legislația engleză cedează, împotriva voinței ei, ba într-un punct, ba într-altul, presiunii împrejurărilor și alege calea cea mai bună pentru a genera noi pricini de complicații juridice ¹⁹⁴). Pe de altă parte, legea franceză proclamă drept principiu ceea ce în Anglia s-a dobândit prin luptă numai pentru copii, minori și femei și este revendicat abia acum ca drept general ¹⁹⁵).

În Statele Unite ale Americii de Nord, orice mișcare muncitorească independentă a rămas paralizată abita timp cât sclavia înțina o parte din republică. Munca în piele albă nu se poate emancipa acolo unde munca în piele neagră este stigmatizată. Dar din moartea sclaviei a răsărit de îndată o viață nouă, întinerită.

Primul rod al războiului civil a fost agitația pentru ziua de muncă de 8 ore, care s-a răspândit vertiginos, cu pașii de șapte poște ai locomotivei, de la Oceanul Atlantic la cel Pacific, din Noua Anglie pînă în California. Congresul general muncitoresc de la Baltimore ¹⁰⁸ (august 1866) declară :

„Primul și marele imperativ al momentului de față pentru a elibera munca din această țară de sclavia capitalistă este promulgarea unei legi prin care ziua de 8 ore să fie declarată zi de muncă normală pentru toate statele Uniunii americane. Sintem hotărâți să ne încordăm toate puterile pînă ce acest glorios rezultat va fi atins” ¹⁹⁶).

¹⁹⁴) „Astfel, în districtul meu, în aceeași clădire a fabricii același fabricant ca albitor și boiangiu este supus «legii albitoriilor și boiangeriilor», ca imprimeur «Printworks'Act»-ului și ca finisher (apretor) «Factory Act»-ului...” (Report of Mr. Baker in „Reports etc. for 31st Oct. 1861”, p. 20.) După ce enumeră diferențele prevederi ale acestor legi și complicațiile care decurg din ele, d-l Baker spune : „Se vede deci cit e de dificil să asigurî aplicarea acestor trei legi parlamentare atunci cînd proprietarul fabricii e dispus să ocolească legea. [L.c., p. 21] În schimb, această situație le asigură domnilor juriști procese.

¹⁹⁵) Astfel, în sfîrșit, inspectorii de fabrici se încumetă să spună : „Aceste obiecții” (ale capitalului împotriva limitării pe cale legislativă a timpului de muncă) „trebuie să cadă în fața marelui principiu al drepturilor muncii... există un moment în care dreptul patronului asupra muncii muncitorului său încetează și în care acesta poate dispune singur de timpul său, chiar dacă nu este încă extenuat”. („Reports etc. for 31st Oct. 1862”, p. 54).

¹⁹⁶) „Noi, muncitorii din Dunkirk, declarăm că durata timpului de muncă cerută sub actualul sistem este prea lungă și nu-i lasă muncitorului răgazul necesar pentru odihnă și dezvoltare, ci îl reduce, dimpotrivă, la o stare de servitute, nu cu mult mai bună decît sclavia (a condition of servitude but little better than slavery). De aceea am hotărît că 8 ore de muncă sînt suficiente și trebuie și oficial recunoscute ca suficiente ; apelăm la sprijinul presei, această pirghie gigantică... și îi vom considera pe toți aceia care ne refuză acest sprijin dușmani ai reformei muncii și ai drepturilor muncitorilor”. (Hotărîrile muncitorilor din Dunkirk, statul New York. 1866.)

În același timp (începutul lunii septembrie 1866), „Congresul internațional al muncitorilor” de la Geneva a hotărât, la propunerea Consiliului General de la Londra: „Declarăm că o condiție preliminară, fără de care toate încercările de eliberare sînt sortite eșecului, este limitarea zilei de muncă... Noi propunem limitarea prin lege a zilei de muncă la 8 ore ¹⁹⁷.”

Mișcarea muncitorească, născută spontan de ambele părți ale oceanului din înseși relațiile de producție, confirmă cuvintele inspectorului de fabrici englez R. J. Saunders :

„Nu se vor putea lua niciodată cu oarecare șanse de succes noi măsuri pentru reformarea societății dacă ziua de muncă nu va fi fost în prealabil limitată și dacă nu va fi fost impusă respectarea strictă a limitei prescrite” ¹⁹⁷).

Trebuie să recunoaștem că muncitorul nostru iese din procesul de producție altfel decît a intrat în el. Pe piață, în calitate de posesor al mărfii „forță de muncă”, el se află față în față cu alți posesori de marfă, adică ca posesor de marfă contra posesor de marfă. Contractul prin care îi vinde capitalistului forța sa de muncă atestă, ca să zicem așa, negru pe alb că el dispune liber de persoana sa. După ce târgul a fost încheiat, se dovedește că el n-a fost un „agent liber”, că durata de timp pentru care are libertatea să-și vîndă forța de muncă este timpul pentru care este silit să-și vîndă forța de muncă ¹⁹⁸), că de fapt vampirul care îl sugă nu-i dă drumul „atîta timp cît se mai poate sugă din ea o picătură de sînge, cît se mai poate stoarce din mușchii, din vinele ei un efort” ¹⁹⁹). Pentru „a se apăra” de șarpele chinurilor lor ²⁰⁰, muncitorii trebuie să-și strîngă rîndurile și să impună, ca clasă, statului, o lege, o stavilă socială puternică, care să-i împiedice pe ei înșiși de a se vinde pe sine împreună cu progenitura lor, printr-un contract încheiat de bunăvoie cu capitalul, hărăzindu-se morții sigure

¹⁹⁷) „Reports etc. for 31st Oct. 1848”, p. 112.

¹⁹⁸) „Aceste mașinării” (uneltirile capitalului, de pildă, între anii 1848 și 1850) „au mai dovedit incontestabil cît de greșită este afirmația, atît de des repetată, că muncitorii n-ar avea nevoie de protejire, ci ar trebui priviți ca proprietari liberi ai unicei proprietăți de care dispun, munca minilor lor și sudoarea frunții lor”. („Reports etc. for 30th April 1850”, p. 45). „Munca liberă, dacă în genere poate fi numită astfel, are nevoie, pentru protecția ei, chiar și într-o țară liberă, de brațul puternic al legii”. („Reports etc. for 31st Oct. 1864”, p. 34). „A permite, ceea ce este identic cu a impune..., să se muncească 14 ore pe zi, cu sau fără întreruperi pentru mîncare etc.” („Reports etc. for 30th April 1863”, p. 40.)

¹⁹⁹) Friedrich Engels „Die englische Zehnstundenbill”, l.c., p. 5. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 7, București, 1960, Editura politică, p. 251. — Nota trad.)

și sclaviei²⁰⁰). Locul pomposului catalog al „drepturilor inalienabile ale omului” îl ia modesta Magna Charta¹¹¹ a zilei de muncă limitate prin lege, care „precizează, în sfârșit, când se termină timpul pe care muncitorul îl vinde și când începe timpul care îi aparține lui însuși”²⁰¹). Quantum mutatus ab illo !¹¹²

---

²⁰⁰) Legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore, în ramurile industriale care intră în prevederile acestei legi, „i-a salvat pe muncitori de la degenerare totală și le-a apărut integritatea fizică”. („Reports etc. for 31st Oct. 1859”, p. 47) „Capitalul” (din fabrici) „nu poate niciodată să mențină în funcțiune mașinile dincolo de o perioadă de timp limitată, fără a periclita sănătatea și echilibrul moral al muncitorilor folosiți; și aceștia nu sînt în situația de a se apăra singuri”. (L.c., p. 8.)

²⁰¹) „Un avantaj și mai mare este faptul că se face, în sfârșit, o deosebire netă între timpul care-i aparține muncitorului însuși și cel care aparține patronului său. Acum muncitorul știe când se termină timpul pe care l-a vîndut și când începe timpul său propriu, și, deoarece știe acest lucru dinainte, el poate dispune dinainte de minutele sale proprii, pentru propriile sale scopuri”. (L.c., p. 52.) „Făcîndu-i stăpîni ai timpului lor propriu, ele” (legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici) „le-au dat muncitorilor acea energie morală care îi pune în situația de a lua în mîinile lor puterea politică”. (L.c., p. 47.) Cu o ironie reținută și în expresii foarte precaute, inspectorii de fabrici sugerează că legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore, actualmente în vigoare, l-a eliberat într-o măsură oarecare și pe capitalist de brutalitatea sa primară, de simplă întrușipare a capitalului, acordîndu-i timpul necesar pentru o oarecare „cultivare”. Înainte „patronul nu avea vreme pentru nimic altceva decît pentru bani, iar muncitorul pentru nimic altceva decît pentru muncă”. (L.c., p. 48.)

Capitolul nouă

Rata și masa plusvalorii

Ca și pînă acum, în acest capitol vom considera valoarea forței de muncă, deci acea parte a zilei de muncă care este necesară pentru reproducerea sau conservarea forței de muncă, drept o mărime constantă, dată.

Dacă presupunem acest lucru, atunci o dată cu rata este dată și masa plusvalorii pe care muncitorul o furnizează capitalistului într-o perioadă de timp determinată. Dacă munca necesară este, de pildă, de 6 ore pe zi, exprimată într-o cantitate de aur de 3 șilingi = 1 taler, atunci talerul reprezintă valoarea pe o zi a forței de muncă, adică valoarea-capital avansată pentru cumpărarea unei forțe de muncă. Tot astfel, dacă rata plusvalorii este de 100%, atunci acest capital variabil de 1 taler produce o masă de plusvaloare de 1 taler, cu alte cuvinte muncitorul furnizează zilnic o masă de supramuncă de 6 ore.

Dar capitalul variabil este expresia în bani a valorii totale a tuturor forțelor de muncă pe care capitalistul le folosește în același timp. Valoarea lui este deci egală cu valoarea medie a unei forțe de muncă înmulțită cu numărul forțelor de muncă folosite. La o valoare dată a forței de muncă, mărimea capitalului variabil este deci direct proporțională cu numărul muncitorilor folosiți în același timp. Dacă valoarea pe o zi a unei forțe de muncă este egală cu 1 taler, trebuie avansat deci un capital de 100 de taleri pentru a exploata zilnic 100 de forțe de muncă și de n taleri pentru a exploata zilnic n forțe de muncă.

De asemenea, dacă un capital variabil de 1 taler, valoarea pe o zi a unei forțe de muncă, produce o plusvaloare zilnică de 1 taler, un capital variabil de 100 de taleri va produce o plusvaloare zilnică de 100 de taleri, iar unul de n taleri o plusvaloare zilnică de 1 taler $\times n$. Masa plusvalorii produse este deci egală cu plusvaloarea furnizată de ziua de muncă a unui muncitor înmulțită cu numărul muncitorilor folosiți. Dar întrucît masa de

plusvaloare pe care o produce un muncitor este determinată, la o valoare dată a forței de muncă, de rata plusvalorii, ajungem la această primă lege: masa plusvalorii produse este egală cu mărimea capitalului variabil avansat înmulțită cu rata plusvalorii; cu alte cuvinte, ea este determinată de raportul complex dintre numărul forțelor de muncă exploatare în același timp de același capitalist și de gradul de exploatare a forței de muncă individuale.

Dacă notăm deci masa plusvalorii cu P , plusvaloarea furnizată de un muncitor în medie pe zi cu p , capitalul variabil avansat zilnic pentru cumpărarea forței de muncă individuale cu v , suma totală a capitalului variabil cu V , valoarea unei forțe de muncă medii cu f , gradul de exploatare a acesteia cu $\frac{m'}{m}$ ($\frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}}$) și numărul muncitorilor folosiți cu n , obținem:

$$P = \begin{cases} \frac{p}{v} \times V \\ f \times \frac{m'}{m} \times n \end{cases}$$

Se presupune mereu nu numai că valoarea unei forțe de muncă medii este constantă, dar și că muncitorii folosiți de un capitalist sînt muncitori medii. Există cazuri excepționale în care plusvaloarea produsă nu crește proporțional cu numărul muncitorilor exploatați, dar atunci nici valoarea forței de muncă nu rămîne constantă.

La producerea unei mase de plusvaloare determinate, micșorarea unuia dintre factori poate fi, de aceea, compensată prin mărirea celuiilalt. Dacă se reduce capitalul variabil și se mărește totodată în aceeași proporție rata plusvalorii, masa plusvalorii produse rămîne neschimbată. Dacă, în condițiile presupuse mai sus, capitalistul trebuie să avanseze 100 de taleri pentru a exploata zilnic 100 de muncitori și dacă rata plusvalorii este de 50%, acest capital variabil de 100 de taleri va aduce o plusvaloare de 50 de taleri, sau de 100×3 ore de muncă. Dacă rata plusvalorii se dublează, adică dacă ziua de muncă, în loc să fie prelungită de la 6 la 9 ore, e prelungită de la 6 la 12 ore, capitalul variabil redus la jumătate, adică la 50 de taleri, va aduce de asemenea o plusvaloare de 50 de taleri, sau de 50×6 ore de muncă. Reducerea capitalului variabil poate fi deci compensată printr-o sporire proporțională a gradului de exploatare a forței de muncă, adică reducerea numărului de muncitori folosiți poate fi compensată printr-o prelungire proporțională a zilei de muncă. Înăuntrul unor anumite limite, cantitatea de muncă exploatabilă de către capital

devine deci independentă de numărul muncitorilor²⁰²⁾. Invers, scăderea ratei plusvalorii nu afectează masa plusvalorii produse dacă mărimea capitalului variabil, adică numărul muncitorilor folosiți, crește în mod proporțional.

Dar înlocuirea numărului muncitorilor, adică a mărimii capitalului variabil, printr-o sporire a ratei plusvalorii, sau printr-o prelungire a zilei de muncă, se izbește de limite cu neputință de trecut. Oricare ar fi valoarea forței de muncă, indiferent deci dacă timpul de muncă necesar pentru întreținerea muncitorului este de 2 sau de 10 ore, valoarea totală pe care o poate produce un muncitor zi de zi va fi întotdeauna mai mică decât valoarea în care se materializează 24 ore de muncă, mai mică decât 12 șilingi sau 4 taleri, dacă aceasta reprezintă expresia în bani a 24 ore de muncă materializate. În ipoteza noastră de mai sus, potrivit căreia sînt necesare 6 ore de muncă pe zi pentru a reproduce forța de muncă însăși, adică pentru a înlocui valoarea-capital avansată pentru cumpărarea acestei forțe de muncă, un capital variabil de 500 de taleri care folosește 500 de muncitori la o rată a plusvalorii de 100%, adică la o zi de muncă de 12 ore, produce zilnic o plusvaloare de 500 de taleri, adică 6×500 ore de muncă. Un capital de 100 de taleri care folosește zilnic 100 de muncitori la o rată a plusvalorii de 200%, adică la o zi de muncă de 18 ore, nu produce decât o masă de plusvaloare de 200 de taleri, adică 12×100 ore de muncă. Iar întreaga valoare nou produsă, echivalentul capitalului variabil avansat plus plusvaloarea, nu poate în nici un caz atinge zi de zi suma de 400 de taleri, adică 24×100 ore de muncă. Limita absolută a zilei medii de muncă, zi care în mod firesc este întotdeauna mai mică decât 24 de ore, constituie o limită absolută pentru compensarea micșorării capitalului variabil printr-o sporire a ratei plusvalorii, adică pentru compensarea unei reduceri a numărului de muncitori exploatați printr-o sporire a gradului de exploatare a forței de muncă. Această a doua lege, evidentă de altfel, este importantă pentru explicarea multor fenomene ce decurg din tendința capitalului, tendință de care ne vom ocupa mai târziu, de a reduce cît mai mult cu putință numărul muncitorilor folosiți de el, adică partea sa variabilă transformată în forță de muncă, în contradicție cu cealaltă tendință a sa de a produce o masă cît mai mare de plusvaloare. Invers: dacă masa forțelor de muncă folosite, adică mărimea capitalului variabil,

²⁰²⁾ Această lege elementară pare necunoscută domnilor economiști vulgari care, adevărați Arhimezi la modul invers, socotesc a fi găsit în determinarea prețurilor de piață ale muncii de către cerere și ofertă acel punct de sprijin nu pentru a răsturna lumea, ci pentru a o opri în loc.

crește, dar nu proporțional cu scăderea ratei plusvalorii, masa plusvalorii produse scade.

O a treia lege decurge din determinarea masei plusvalorii produse prin cei doi factori: rata plusvalorii și mărimea capitalului variabil avansat. Dacă rata plusvalorii, adică gradul de exploatare a forței de muncă, și valoarea forței de muncă, adică mărimea timpului de muncă necesar, sînt date, se înțelege de la sine că cu cît va fi mai mare capitalul variabil, cu atît masa valorii și a plusvalorii produse va fi mai mare. Dacă limita zilei de muncă este dată, dacă este dată și limita părții ei necesare, atunci masa valorii și a plusvalorii pe care o produce un capitalist depinde, evident, exclusiv de masa de muncă pusă de el în mișcare. Aceasta însă depinde, în condițiile date, de masa forței de muncă, adică de numărul muncitorilor pe care îi exploatează, iar acest număr este determinat, la rîndul său, de mărimea capitalului variabil avansat de el. Prin urmare, dacă rata plusvalorii și valoarea forței de muncă sînt date, masele de plusvaloare produse sînt direct proporționale cu mărimile capitalurilor variabile avansate. Se știe însă că fiecare capitalist își împarte capitalul în două. O parte el o investește în mijloace de producție. Aceasta alcătuiește partea constantă a capitalului său. Cealaltă parte o transformă în forță de muncă vie. Această parte formează capitalul său variabil. Pe baza aceluiași mod de producție are loc, în ramuri de producție diferite, o împărțire diferită a capitalului într-o parte constantă și una variabilă. În aceeași ramură de producție, acest raport se schimbă o dată cu schimbarea bazei tehnice și a combinării sociale a procesului de producție. Oricum ar fi însă împărțit un capital dat într-o parte constantă și una variabilă, indiferent dacă aceasta din urmă s-ar afla față de cea dintîi într-un raport de 1 : 2, 1 : 10 sau 1 : x, legea stabilită mai sus nu va suferi nici o modificare, căci, potrivit analizei făcute mai înainte, valoarea capitalului constant, ce-i drept, re apare în valoarea produsului, dar nu intră în valoarea nou creată. Pentru a folosi 1 000 de filatori este, bineînțeles, necesară o cantitate mai mare de materii prime, fusuri etc. decît pentru a folosi 100. Indiferent dacă valoarea acestor mijloace de producție suplimentate crește, scade, rămîne neschimbată, este mică sau mare, ea nu exercită nici o influență asupra procesului de valorificare înfăptuit de forțele de muncă care pun în mișcare aceste mijloace. Legea constatată mai sus capătă deci următoarea formă: la o valoare dată a forței de muncă și la un grad egal de exploatare a forței de muncă, masele de valoare și de plusvaloare produse de capitaluri diferite sînt direct proporționale cu mărimea

părților variabile ale acestor capitaluri, adică ale părților lor transformate în forță de muncă vie.

Această lege contrazice evident orice experiență întemeiată pe aparențe. Oricine știe că proprietarul unei filaturi de bumbac, care, dacă ne gândim la o împărțire procentuală a capitalului total investit, folosește relativ mult capital constant și puțin capital variabil, nu realizează totuși din această cauză un câștig sau o plusvaloare mai mică decât un brutar, care pune în mișcare relativ mult capital variabil și puțin capital constant. Rezolvarea acestei aparente contradicții necesită încă multe verigi intermediare, așa cum în algebra elementară sînt necesari mulți termeni intermediari pentru a evidenția că $\frac{0}{0}$ poate reprezenta o mărime reală. Deși n-a formulat niciodată această lege, economia politică clasică o recunoaște în mod instinctiv pentru că ea constituie o consecință necesară a legii valorii în general. Ea încearcă s-o izbăvească de contradicțiile fenomenului prin abstracție forțată. Vom vedea mai târziu²⁰³⁾ cum s-a poticnit de această piatră școala lui Ricardo. Aici, ca pretutindeni de altfel, economia politică vulgară, care „într-adevăr n-a învățat nimic”¹¹³, pune accentul pe aparență împotriva legii fenomenului. În opoziție cu Spinoza, ea crede că „ignoranța este un argument”¹¹⁴.

Munca pe care capitalul total al unei societăți o pune în mișcare zi de zi poate fi privită ca o singură zi de muncă. Dacă, de pildă, numărul muncitorilor atinge 1 000 000 și ziua medie de muncă a unui muncitor este de 10 ore, ziua socială de muncă constă din 10 000 000 de ore. La o durată dată a acestei zile de muncă, indiferent dacă limitele ei sînt de ordin fizic sau social, masa plusvalorii poate fi sporită numai prin sporirea numărului de muncitori, adică a populației muncitoare. Creșterea populației fonnează aici limita matematică a producerii de plusvaloare de către capitalul social total. Invers: la o mărime dată a populației, această limită este determinată de prelungirea posibilă a zilei de muncă²⁰⁴⁾. Se va vedea în capitoul următor că această lege este valabilă numai pentru forma de plusvaloare tratată pînă acum.

Din analiza de pînă acum a producerii plusvalorii rezultă că nu orice sumă de bani sau de valoare poate fi transformată în capital și că, dimpotrivă, această transformare presupune un anumit minim de bani sau de valoare de schimb în mîna posesorului de bani

²⁰³⁾ Amănunte în această privință în „Cartea a patra”.

²⁰⁴⁾ „Munca unei societăți, adică timpul afectat economiei, constituie o mărime dată, de pildă 10 ore pe zi prestate de 1 000 000 de oameni, adică 10 000 000 de ore... Capitalul are o limită în creșterea sa. Pentru orice perioadă dată, această limită poate fi găsită în durata efectivă a timpului afectat economiei”. („An Essay on the Political Economy of Nations”, London 1821, p. 47, 49.)

sau de marfă. Minimul de capital variabil este prețul de cost al unei singure forțe de muncă utilizabile zi de zi, în tot cursul anului, pentru obținerea de plusvaloare. Dacă acest muncitor ar fi în posesia unor mijloace de producție proprii și dacă s-ar mulțumi să trăiască ca muncitor, i-ar fi suficient timpul de muncă necesar pentru reproducerea mijloacelor sale de subzistență, să zicem 8 ore pe zi. I-ar fi deci necesare mijloace de producție numai pentru 8 ore de muncă. Capitalistul, în schimb, care îl pune să efectueze, în afară de această muncă de 8 ore, și 4 ore de supra-muncă, are nevoie de o sumă de bani suplimentară pentru procurarea mijloacelor de producție suplimentare. În ipoteza noastră însă el ar trebui să folosească doi muncitori pentru a putea trăi ca un simplu muncitor de pe urma plusvalorii înșușite în fiecare zi, adică pentru a avea cele necesare traiului. În acest caz scopul producției sale ar fi simpla agonisire a mijloacelor (de subzistență, nu sporirea avuției; or, tocmai aceasta din urmă este scopul producției capitaliste. Pentru a trăi numai de două ori mai bine decât un simplu muncitor și pentru a retransforma în capital jumătate din plusvaloarea produsă, el ar trebui să mărească de opt ori nu numai numărul muncitorilor, ci și minimul de capital avansat. Firește, el însuși poate să participe direct în procesul de producție, la fel ca și muncitorul său, dar în acest caz el nu este decât ceva intermediar între capitalist și muncitor, un „mic patron”. Un anumit nivel al producției capitaliste cere capitalistului să-și poată folosi tot timpul în care funcționează în calitate de capitalist, adică în calitate de capital personificat, pentru apropierea și deci controlul muncii altora și pentru vânzarea produselor acestei munci²⁰⁵). Sistemul breslelor din evul mediu încerca să împiedice

²⁰⁵) „Fermierul nu se poate bizui pe munca lui proprie; și dacă o face, după părerea mea, va fi păgubit din această cauză. Activitatea lui ar trebui să constea în supravegherea întregii activități: treierătorul trebuie supravegheat, altminteri curînd el îi va plăti degeaba salariul, căci cerealele vor rămîne netreierate; de asemenea coșaii, secerătorii etc. trebuie urmăriți cu atenție; el e obligat să-și controleze mereu gospodăria și să vegheze ca nimic să nu fie neglijat, lucru care s-ar întâmpla dacă el ar fi reținut într-un singur loc”. ([J. Arbutnot,] „An Enquiry into the Connection between the Prince of Provisions, and the Size of Farms etc.” By a Farmer, London 1773, p. 12.) Această lucrare este foarte interesantă. Pot fi studiate în ea geneza așa-zisului „capitalist farmer” sau „merchant farmer” *, cum este numit în mod expres, și se poate vedea de asemenea, cum acesta se ridică singur în slăvi, în comparație cu „small farmer” **, preocupat mai ales de dobîndirea mijloacelor de subzistență. „Clasa capitaliștilor este eliberată la început parțial și pe urmă în întregime de necesitatea muncii manuale”. („Textbook of Lectures on the Polit. Economy of Nations”. By the Rev. Richard Jones, Hertford 1852, Lecture III, p. 39).

* — „fermier capitalist” sau „fermier comerciant”. — *Nota trad.*

** — „mic fermier”. — *Nota trad.*

cu forța transformarea meșterului în capitalist, limitînd numărul muncitorilor pe care putea să-i folosească un singur meșter la un număr maxim redus. Posesorul de bani sau de marfă se transformă cu adevărat în capitalist abia atunci cînd suma minimă avansată pentru producție întrece cu mult maximum din evul mediu. Aici, ca și în științele naturii, se confirmă valabilitatea legii descoperite de Hegel (în „Logica” sa, după care simple schimbări cantitative duc la un moment dat la deosebiri calitative ^{205a)}).

Suma minimă de valoare de care trebuie să dispună un posesor de bani sau de marfă pentru a se transforma în capitalist variază pe diferitele trepte de dezvoltare a producției capitaliste, iar pe o treaptă de dezvoltare dată, ea diferă în diferitele sfere de producție, în funcție de condițiile lor tehnice speciale. Chiar de la începuturile producției capitaliste anumite sfere de producție necesită un minim de capital, care nu se găsește încă în mina unor indivizi izolați. Pentru aceasta a fost nevoie fie de subvenții din partea statului acordate unor asemenea particulari, cum s-a întîmplat în Franța pe vremea lui Colbert și în unele state germane pînă în epoca noastră, fie de constituirea unor societăți cu monopol legal pentru exploatarea anumitor ramuri industriale și comerciale ²⁰⁶⁾ — precursoarele actualelor societăți pe acțiuni.

Nu vom cerceta amănunțele schimbărilor pe care le-a suferit relația dintre capitalist și muncitorul salariat în decursul procesului de producție, și deci nici determinările ulterioare ale capitalului însuși. Vom sublinia aici doar cîteva puncte principale.

Înăuntrul procesului de producție, capitalul și-a arogat comanda asupra muncii, adică asupra forței de muncă în acțiune, deci asupra muncitorului însuși. Capitalul personificat, capitalistul,

^{205a)} Teoria moleculară, aplicată în chimia modernă și dezvoltată pentru prima oară în mod științific de Laurent și Gerhardt, se întemeiază pe aceeași lege. {Aduș la ediția a 3-a} — Pentru a explica această notă, oarecum obscură pentru un profan în materie de chimie, observăm că autorul se referă aici la „seriile omologe” ale hidrocarburilor, serii denumite astfel pentru prima oară de C. Gerhardt în 1843 și din care fiecare are o altă formulă algebrică a compoziției. Astfel seria parafinelor: $C_n H_{2n+2}$; cea a alcoolilor normali: $C_n H_{2n+2}O$; cea a acizilor grași normali: $C_n H_{2n}O_2$ și multe altele. În exemplele de mai sus, prin simplul adaos cantitativ al lui CH_2 la formula moleculară se formează de fiecare dată un corp diferit din punct de vedere calitativ. Cu privire la participarea, supraestimată de Marx, a lui Laurent și Gerhardt la stabilirea acestui fapt important, comp. Kopp, „Entwicklung der Chemie”, München 1873, p. 709 și 716, și Schorlemmer, „Rise and Progress of Organic Chemistry”, London 1879, p. 54. — F.E.

²⁰⁶⁾ Martin Luther numește asemenea instituții „Societatea Monopolia”.

veghează ca muncitorul să-și execute munca așa cum se cuvine și cu gradul de intensitate cuvenit.

Mai departe: capitalul a devenit o relație coercitivă, care constrânge clasa muncitoare să execute mai multă muncă decât i-ar fi cerut sfera îngustă a propriilor sale trebuințe. Și ca producător de sirguintă străină, ca unul care stoarce supramuncă și ca exploatator de forță de muncă, el întrece în energie, exces și eficiență toate sistemele de producție anterioare bazate pe muncă forțată directă.

La început, capitalul își subordonează munca servindu-se de condițiile tehnice în care o găsește din punct de vedere istoric. De aceea el nu schimbă imediat modul de a produce. Producția de plusvaloare, în forma analizată pînă acum, adică prin simpla prelungire a zilei de muncă, a apărut deci independent de schimbările în modul de a produce. În brutăria de modă veche, ea era tot atât de eficientă ca și în filatura modernă de bumbac.

Examinînd procesul de producție din punctul de vedere al procesului de muncă, rezultă că muncitorul se raportează la mijloacele de producție nu în calitatea lor de capital, ci doar în calitatea lor de simplu mijloc și material al activității lui productive utile. Într-o tăbăcărie, de pildă, muncitorul tratează pieile ca un simplu obiect al muncii sale. Nu pentru capitalist tăbăcește el pielea. Altfel se prezintă lucrurile atunci cînd examinăm procesul de producție din punctul de vedere al procesului de valorificare. Mijloacele de producție se transformă imediat în mijloace pentru absorbirea muncii altora. Acum nu muncitorul este acela care folosește mijloacele de producție, ci mijloacele de producție îl folosesc pe muncitor. În loc de a fi consumate de muncitor ca elemente materiale ale activității sale productive, ele îl consumă pe muncitor ca ferment al propriului lor proces vital, iar procesul vital al capitalului constă numai în mișcarea lui ca valoare care se autovalorifică. Furnalele și clădirile destinate producției care stau inactive în timpul nopții și nu absorb muncă vie sînt o „curată pierdere” („mere loss”) pentru capitalist. Iată de ce furnalele și clădirile destinate producției constituie o „pretenție asupra muncii de noapte” a forțelor de muncă. Simpla transformare a banilor în factori materiali ai procesului de producție, în mijloace de producție, le transformă pe acestea din urmă în titluri juridice și în titluri coercitive asupra muncii altora și a supramuncii. Cum se oglindește în mințile capitaliștilor această intervertire, această inversare — specifică și caracteristică pentru producția capitalistă — a raportului dintre munca moartă și munca vie, dintre

valoare și forța creatoare de valoare, mai reiese și din următorul exemplu: În timpul revoltei fabricanților englezi din 1848—1850,

„șeful filaturii de in și de bumbac din Paisley, una dintre cele mai vechi și mai respectabile firme din Scoția de vest, compania «Carlile, fiii & Co.», întemeiată în 1752 și condusă din generație în generație de aceeași familie”,

acest gentleman superintelligent a publicat în „Glasgow Daily Mail” din 25 aprilie 1849, sub titlul: „Sistemul de releuri”, o scrisoare²⁰⁷⁾ în care îi se strecoară, printre altele, următorul pasaj de o naivitate grotescă:

„Să privim acum relele care decurg dintr-o reducere a timpului de muncă de la 12 la 10 ore... Ele «însurează» prejudicii dintre cele mai serioase aduse perspectivelor și proprietății fabricantului. Dacă el” (adică „brațele” sale) „a lucrat 12 ore și va trebui să se limiteze la 10, atunci cite 12 mașini sau fusuri din întreprinderea sa se reduc la 10 (then every 12 machines or spindles, in his establishment, shrink to 10), și dacă ar voi să-și vîndă fabrica, ele ar fi evaluate cît 10, așa încît fiecare fabrică în toată țara ar pierde a șasea parte din valoarea ei”²⁰⁸⁾.

Pentru acest creier de capitalist inveterat din Scoția de vest, valoarea mijloacelor de producție, a fusurilor etc., se contopește atît de mult cu calitatea lor de capital care se autovalorifică, adică cu calitatea de a înghiți zilnic o cantitate anumită a muncii gratuite a altuia, încît șeful casei „Carlile & Co.” crede într-adevăr că la vînzarea fabricii sale i s-ar plăti nu numai valoarea fusurilor, ci, în plus, și valorificarea lor, nu numai munca pe care ele o conțin și care este necesară pentru producerea unor fusuri de același fel, ci și supramunca storsă cu ajutorul lor în fiecare zi bravelor scoțieni din Paisley; și tocmai de aceea, după părerea lui, o dată cu reducerea zilei de muncă cu două ore, prețul de vînzare a 12 fusuri se reduce la prețul a 10 fusuri!

²⁰⁷⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1849”, p. 59.

²⁰⁸⁾ L.c., p. 60. Inspectorul de fabrici Stuart, el însuși scoțian și, spre deosebire de inspectorii de fabrici englezi, prizonierul mentalității capitaliste, remarcă în mod expres că această scrisoare, pe care o înglobează în raportul său, „ar fi cea mai utilă comunicare pe care a făcut-o cîndva vreunul din fabricanții care aplică sistemul de releuri și că ar fi menită în special să înlătore prejudecățile și obiecțiile față de acest sistem”.

Secțiunea a patra
PRODUȚIA PLUSVALORII RELATIVE

Capitolul zece

Noțiunea de plusvaloare relativă

Acea parte a zilei de muncă care nu produce decât echivalentul valorii forței de muncă pe care o plătește capitalul am considerat-o pînă acum drept o mărime constantă, ceea ce și este de fapt în anumite condiții de producție date, adică pe o anumită treaptă de dezvoltare economică a societății. Peste acest timp de muncă necesar al său, muncitorul putea să muncească 2, 3, 4, 6 etc. ore. De mărirea acestei prelungiri depindeau rata plusvalorii și mărirea zilei de muncă. Dacă timpul de muncă necesar era constant, ziua totală de muncă era, dimpotrivă, variabilă. Să presupunem acum o zi de muncă a cărei mărime și a cărei împărțire în muncă necesară și în supramuncă sînt date. Să presupunem, de pildă, că linia $a\ c$, $a\ \text{-----}\ b\ \text{---}\ c$, reprezintă o zi de muncă de douăsprezece ore, fracțiunea $a\ b$ 10 ore de muncă necesară, iar fracțiunea $b\ c$ 2 ore de supramuncă. Cum poate fi mărită, în aceste condiții, producția de plusvaloare, cu alte cuvinte cum poate fi prelungită supramunca, fără vreo prelungire sau independent de vreo prelungire a lui $a\ c$?

Cu toate că limitele zilei de muncă $a\ c$ sînt date, se pare că $b\ c$ poate fi prelungit, dacă nu printr-o extindere dincolo de punctul său final, c , care este în același timp și punctul final al zilei de muncă $a\ c$, atunci prin mutarea punctului său inițial b în direcție opusă, spre a . Să presupunem că $b'\ \text{---}\ b$ din $a\ \text{-----}\ b'\ \text{---}\ b\ \text{---}\ c$ este egal cu jumătate din $b\ c$, deci egal cu o oră de muncă. Dacă înăuntrul zilei de muncă $a\ c$, de 12 ore, punctul b este mutat spre b' , atunci $b\ c$ devine $b'\ c$, supramunca crește cu jumătate, de la 2 la 3 ore, cu toate că ziua de muncă numără, ca și mai înainte, numai 12 ore. Dar această extindere a supramuncii de la $b\ c$ la $b'\ c$, de la 2 la 3 ore, este evident imposibilă fără scurtarea simultană a muncii necesare de la $a\ b$ la $a\ b'$, de la 10 la 9 ore. Unei prelungiri a supramuncii îi corespunde reducerea muncii necesare, sau, cu alte cuvinte, o parte din timpul de muncă pe care

pină acum muncitorul îl folosea de fapt pentru sine se transformă în timp de muncă pentru capitalist. Ceea ce s-ar schimba n-ar fi lungimea zilei de muncă, ci proporția în care ea se împarte în muncă necesară și supramuncă.

Pe de altă parte, la o mărime dată a zilei de muncă și a valorii forței de muncă este dată, evident, însăși mărimea supramuncii. Valoarea forței de muncă, adică timpul de muncă necesar pentru producerea ei, determină timpul de muncă necesar pentru reproducerea valorii ei. Dacă o oră de muncă se exprimă într-o cantitate de aur de o jumătate de șiling, adică de 6 pence, și dacă valoarea pe o zi a forței de muncă reprezintă 5 șilingi, atunci muncitorul trebuie să muncească zilnic 10 ore pentru a înlocui valoarea pe o zi a forței sale de muncă, plătită lui de capital, pentru a produce deci un echivalent al valorii mijloacelor de subsistență care îi sînt necesare pe o zi. O dată cu valoarea acestor mijloace de subsistență este dată valoarea forței sale de muncă¹⁾, o dată cu valoarea forței de muncă este dată mărimea timpului său de muncă necesar. Mărimea supramuncii se obține însă prin scăderea timpului de muncă necesar din ziua totală de muncă. Dacă scădem zece ore din douăsprezece rămîn două, și, în condițiile date, nu se prea vede cum ar putea fi prelungit timpul de supramuncă peste aceste două ore. Capitalistul ar putea, desigur, să-i plătească muncitorului în loc de 5 șilingi numai 4 șilingi și 6 pence sau și mai puțin. Pentru reproducerea acestei valori de 4 șilingi și 6 pence ar fi suficiente 9 ore de muncă; din cele 12 ore ale zilei de muncă ar fi deci destinate supramuncii 3 ore în loc de 2 ore, iar plusvaloarea însăși s-ar urca de la 1 șiling la 1 șiling și 6 pence. Dar acest rezultat n-ar putea fi obținut decît prin reducerea salariului muncitorului sub valoarea forței sale de muncă. Cu cei 4 șilingi și 6 pence pe care îi produce în 9 ore el dispune de o cantitate de mijloace de subsistență cu $\frac{1}{10}$ mai mică decît înainte, și, prin

¹⁾ Valoarea salariului mediu zilnic este determinată de ceea ce îi trebuie muncitorului „pentru a trăi, a munci și a se perpetua”. (William Petty, „Political Anatomy of Ireland”, 1672, p. 64.) „Prețul muncii este întotdeauna determinat de prețul mijloacelor de subsistență necesare”. Muncitorul nu primește salariul corespunzător „ori de cîte ori... salariul muncitorului nu ajunge pentru a hrăni potrivit cu condiția sa socială modestă, de om care muncește, o familie atît de numeroasă, cum se întîmplă de multe ori să aibă”. (J. Vanderlint, l.c., p. 15.) „Muncitorul de rînd, care nu posedă nimic altceva decît brațele și sîrguința sa, dobîndește ceva numai atunci cînd reușește să-și vîndă altora munca... În orice fel de muncă trebuie să se ajungă, și se ajunge de fapt, la o limitare a salariului muncitorului la necesarul pentru subsistență”. (Turgot, „Réflexions etc.”, „Oeuvres”, éd. Daire, t. I, p. 10.) „Prețul mijloacelor de subsistență este de fapt egal cu cheltuielile de producție a muncii”. (Malthus, „Inquiry into etc. Rent”, Lond. 1815, p. 48, notă.)

urmare, forța sa de muncă nu va fi reprodusă în întregime. Supramunca ar fi astfel prelungită numai printr-o depășire a limitelor ei normale, domeniul ei ar fi extins numai prin uzurparea unei părți din timpul de muncă necesar. Cu tot rolul important pe care această metodă îl are în mișcarea reală a salariului, ea este exclusă aici, întrucît se presupune că mărfurile, deci și forța de muncă, se cumpără și se vînd la valoarea lor integrală. Pornind de la această ipoteză, timpul de muncă necesar pentru producerea forței de muncă sau pentru reproducerea valorii ei nu poate să fie redus deoarece atunci salariul muncitorului scade sub valoarea forței sale de muncă; el poate să fie redus numai dacă însăși această valoare scade. La o lungime dată a zilei de muncă, prelungirea supramuncii trebuie să rezulte din reducerea timpului de muncă necesar, și nu invers, reducerea timpului de muncă necesar din prelungirea timpului de supramuncă. În exemplul nostru, pentru ca timpul de muncă necesar să se reducă cu $\frac{1}{10}$, de la 10 la 9 ore, și pentru ca din această cauză timpul de supramuncă să se prelungească de la 2 la 3 ore, valoarea forței de muncă trebuie efectiv să scadă cu $\frac{1}{10}$.

O asemenea scădere a valorii forței de muncă cu $\frac{1}{10}$ presupune însă, la rîndul ei, ca aceeași masă de mijloace de subsistență, produsă înainte în 10 ore, să fie acum produsă în 9 ore. Lucru imposibil însă fără o creștere a forței productive a muncii. Cu mijloacele date, un cizmar poate, de pildă, să confecționeze o pereche de cizme într-o zi de muncă de 12 ore. Pentru ca cizmarul să confecționeze într-o durată de timp egală două perechi de cizme, forța productivă a muncii sale trebuie să se dubleze, și ea nu se poate dubla fără o schimbare intervenită în mijloacele sale de muncă sau în metodele sale de lucru, sau concomitent în amîndouă. Trebuie deci să intervină o revoluție în condițiile de producție ale muncii sale, adică în modul său de a produce, și, prin urmare, în însuși procesul muncii. Prin sporirea forței productive a muncii înțelegem aici, în genere, o schimbare în procesul muncii datorită căreia se reduce timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei mărfi, datorită căreia o cantitate mai mică de muncă dobîndește forța de a produce o cantitate mai mare de valoare de întrebuințare²⁾. Prin urmare, în timp ce la producerea plusvalorii în forma analizată pînă acum s-a presupus

²⁾ „Perfecționarea meșteșugului arată că au fost descoperite noi căi de a produce o marfă cu muncitori mai puțini sau (ceea ce este același lucru) într-un timp mai scurt decît înainte”. (Galiani, l.c., p. 158, 159.) „Economii la cheltuielile de producție nu înseamnă altceva decît economii la cantitatea de muncă folosită în producție”. (Sismondi, „Études etc.”, t. I, p. 22.)

un mod de producție dat, pentru producerea plusvalorii prin transformarea muncii necesare în supramuncă nu e de loc suficient ca capitalul să pună stăpînire pe procesul de muncă în forma lui istorică moștenită, sau existentă, și doar să-i prelungească durata. El trebuie să revoluționeze condițiile tehnice și sociale ale procesului de muncă, adică însuși modul de a produce, pentru a mări forța productivă a muncii, pentru a reduce, prin sporirea forței productive a muncii, valoarea forței de muncă și pentru a micșora astfel acea parte a zilei de muncă necesară pentru reproducerea acestei valori.

Plusvaloarea produsă prin prelungirea zilei de muncă o numesc plusvaloare absolută; dimpotrivă, plusvaloarea rezultată din reducerea timpului de muncă necesar și din schimbarea corespunzătoare a raportului de mărime dintre cele două părți componente ale zilei de muncă o numesc plusvaloare relativă.

Pentru a reduce valoarea forței de muncă, creșterea forței productive a muncii trebuie să cuprindă acele ramuri industriale ale căror produse determină valoarea forței de muncă, adică acele ramuri care produc mijloace de subzistență uzuale, sau care pot înlocui aceste mijloace. Dar valoarea unei mărfi nu este determinată numai de cantitatea de muncă care îi dă forma ultimă, ci, în egală măsură, și de cantitatea de muncă cuprinsă în mijloacele ei de producție. Astfel valoarea unei cizme este determinată nu numai de munca oizmarului, ci și de valoarea pielii, a smoalei, a aței etc. Prin urmare, creșterea forței productive a muncii și ieftinirea corespunzătoare a mărfurilor din ramurile industriale care furnizează elementele materiale ale capitalului constant — mijloacele de muncă și materialul de muncă — pentru producerea mijloacelor de subzistență necesare provoacă de asemenea o scădere a valorii forței de muncă. Dimpotrivă, în acele ramuri de producție care nu furnizează nici mijloace de subzistență necesare, nici mijloace de producție pentru fabricarea lor, creșterea forței productive a muncii nu afectează valoarea forței de muncă.

Bineînțeles, ieftinirea mărfurilor face să scadă valoarea forței de muncă numai pro tanto, adică numai în proporția în care ea participă la reproducerea forței de muncă. Astfel cămășile sînt un mijloc de subzistență necesar, dar numai unul din multe altele. Ieftinirea lor reduce doar cheltuiala muncitorului pentru cămăși. Suma totală a mijloacelor de subzistență necesare constă însă din mărfuri diferite, toate produse ale unor industrii diferite, iar valoarea fiecăreia din aceste mărfuri constituie întotdeauna o parte alicotă din valoarea forței de muncă. Această valoare scade o dată cu timpul de muncă necesar pentru reproducerea ei, reducerea în

ansamblu a acestui timp de muncă fiind egală cu suma reducerilor lui în toate ramurile de producție. Acest rezultat general îl tratăm aici ca și cum ar fi rezultatul nemijlocit și scopul nemijlocit în fiecare caz în parte. Dacă un capitalist oarecare ieftinește, de pildă, cămășile prin sporirea forței productive a muncii, el nu urmărește nicidecum, cu necesitate, scopul de a reduce pro tanto valoarea forței de muncă și deci timpul de muncă necesar; dar în măsura în care contribuie în cele din urmă, la acest rezultat, el contribuie la mărirea ratei generale a plusvalorii³⁾. Tendințele generale și necesare ale capitalului trebuie distinse de formele în care ele se manifestă.

Nu vom analiza acum modul cum se manifestă în mișcarea exterioară a capitalurilor legile imanente ale producției capitaliste, acționind ca legi coercitive ale concurenței și devenind astfel, în conștiința capitalistului, motive determinante; atât însă reiese limpede de la început: o analiză științifică a concurenței devine posibilă numai în momentul în care a fost înțeleasă natura internă a capitalului, așa cum mișcarea aparentă a corpunilor cerești nu poate fi înțeleasă decât de acela care cunoaște mișcarea lor reală, dar insesizabilă pentru simțuri. Cu toate acestea, pentru înțelegerea producerii plusvalorii relative, și exclusiv pe baza rezultatelor obținute pînă acum, trebuie să remarcăm următoarele.

Dacă o oră de muncă se exprimă printr-o cantitate de aur de 6 pence, adică $\frac{1}{2}$ șiling, într-o zi de muncă de 12 ore se produce o valoare de 6 șilingi. Să presupunem că la nivelul dat al forței productive a muncii, în aceste 12 ore de muncă se execută 12 bucăți de marfă. Valoarea mijloacelor de producție, a materiilor prime etc. consumate pentru fiecare bucată este, să zicem, de 6 pence. În acest caz, o bucată de marfă va costa 1 șiling, anume 6 pence pentru valoarea mijloacelor de producție și 6 pence pentru valoarea nouă ce i-a fost adăugată prin prelucrare. Să presupunem acum că un capitalist ar reuși să dubleze forța productivă a muncii și în consecință să producă, în decursul zilei de muncă de 12 ore, 24 de bucăți din acest fel de marfă, în loc de 12. La o valoare neschimbată a mijloacelor de producție valoarea unei bucăți de marfă scade acum la 9 pence, și anume 6 pence pentru valoarea mijloacelor de producție și 3 pence pentru valoarea nouă adăugată prin ultima operație. În pofida dublării

³⁾ „Dacă fabricantul își dublează cantitatea de produse prin perfecționarea mașinilor..., el câștigă (în cele din urmă) numai în măsura în care aceasta îi îngăduie să-și îmbrace muncitorul cu mai puțină cheltuială..., în măsura în care muncitorului îi revine acum o parte mai mică din produsul total”. (Ramsay, l.c., p. 168, 169.)

forței productive a muncii, ziua de muncă creează, ca și înainte, o valoare nouă de numai 6 șilingi, dar care se repartizează acum asupra unei cantități duble de produse. Deci fiecărui produs în parte nu-i mai revine acum decât $\frac{1}{24}$ în loc de $\frac{1}{12}$ din această valoare totală, 3 pence în loc de 6 pence, sau, cu alte cuvinte, mijloacelor de producție nu li se mai adaugă acum, la transformarea lor în produs, calculând fiecare bucată în parte, decât o jumătate de oră de muncă în loc de o oră întreagă, cum se întâmpla înainte. Valoarea individuală a acestei mărfi este acum inferioară valorii ei sociale, adică marfa costă mai puțin timp de muncă decât marea masă a aceluiași articole produse în condițiile sociale medii. Bucata costă în medie 1 șiling, adică reprezintă 2 ore de muncă socială; datorită schimbării modului de a produce, ea nu costă decât 9 pence, adică nu reprezintă decât $1\frac{1}{2}$ ore de muncă. Valoarea reală a unei mărfi nu o constituie însă valoarea ei individuală, ci valoarea ei socială, cu alte cuvinte ea nu se măsoară cu timpul de muncă pe care l-a cheltuit de fapt producătorul într-un caz izolat, ci cu timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei. Prin urmare, dacă capitalistul care aplică noua metodă își vinde marfa la valoarea ei socială de 1 șiling, atunci el o vinde cu 3 pence peste valoarea ei individuală și realizează astfel o plusvaloare suplimentară de 3 pence. Pe de altă parte însă, pentru el ziua de muncă de 12 ore o reprezintă acum 24 bucăți de marfă, și nu 12, ca înainte. Pentru a vinde, așadar, produsul unei zile de muncă, el trebuie să desfacă de două ori atita marfă, să aibă un deuseu de două ori mai mare. Când celelalte condiții rămân neschimbate, mărfurile sale își cuceresc un deuseu mai mare numai prin reducerea prețurilor lor. El le va vinde deci cu un preț peste valoarea lor individuală, dar sub valoarea lor socială, să zicem cu 10 pence bucata. În felul acesta el realizează totuși la fiecare bucată o plusvaloare suplimentară de 1 penny. De această creștere a plusvalorii el beneficiază indiferent dacă marfa sa aparține sau nu sferei mijloacelor de subzistență necesare și dacă intră sau nu oa element determinant în valoarea generală a forței de muncă. Abstracție făcând de această ultimă împrejurare, fiecare capitalist în parte este interesat prin urmare să-și ieftinească marfa prin mărirea forței productive a muncii.

Dar și în acest caz sporirea producției de plusvaloare rezultă din reducerea timpului de muncă necesar și din prelungirea corespunzătoare a timpului de supramuncă^{3a)}. Să presupunem că timpul

^{3a)} „Profitul unui individ nu depinde de dominația acestui individ asupra produsului muncii altora, ci de dominația lui asupra muncii înseși. Dacă el își poate vinde mărfurile la un preț mai ridicat, în timp ce salariile muncitorilor

de muncă necesar este de 10 ore, deci valoarea pe o zi a forței de muncă 5 șilingi, iar supramunca 2 ore, astfel încît plusvaloarea produsă zilnic să reprezinte 1 șiling. Capitalistul nostru produce însă acum 24 de bucăți, pe care le vinde cu 10 pence bucata, adică în total cu 20 de șilingi. Întrucît valoarea mijloacelor de producție este egală cu 12 șilingi, $14\frac{2}{3}$ bucăți de marfă nu fac decît să înlocuiască capitalul constant avansat. Ziua de muncă de 12 ore o reprezintă restul de $9\frac{3}{4}$ bucăți. Deoarece prețul forței de muncă = 5 șilingi, 6 bucăți din produs reprezintă timpul de muncă necesar, iar $\frac{3}{4}$ bucăți supramunca. Raportul dintre munca necesară și supramuncă, care în condițiile sociale medii era de 5 : 1, nu mai este acum decît de 5 : 3. Același rezultat se obține și astfel: valoarea produsului zilei de muncă de 12 ore = 20 de șilingi. Din această sumă, 12 șilingi reprezintă valoarea mijloacelor de producție, care nu fac decît să reapară în valoarea produsului. Rămîn deci 8 șilingi ca expresie în bani a valorii în care este reprezentată ziua de muncă. Această expresie în bani este mai ridicată decît expresia în bani a muncii sociale medii de aceeași categorie, din care 12 ore se exprimă în numai 6 șilingi. Munca de o forță productivă excepțională acționează ca muncă potențată, creează adică în aceleași fracțiuni de timp valori mai mari decît munca socială medie de același fel. Dar capitalistul nostru plătește, ca și înainte, numai 5 șilingi pentru valoarea pe o zi a forței de muncă. Muncitorului îi sînt deci necesare $7\frac{1}{2}$ ore pentru reproducerea acestei valori, în loc de 10, ca înainte. Prin urmare, supramunca sa crește cu $2\frac{1}{2}$ ore, iar plusvaloarea produsă de el, de la 1 la 3 șilingi. Capitalistul care aplică metode de producție perfecționate își însușește deci, sub formă de supramuncă, o parte mai mare a zilei de muncă decît ceilalți capitaliști din aceeași ramură. El realizează în mic ceea ce capitalul realizează în mare la producerea plusvalorii relative. Pe de altă parte însă, această plusvaloare suplimentară dispăre îndată ce se generalizează noul mod de a produce, și în consecință dispăre diferența dintre valoarea individuală a mărfurilor produse mai ieftin și valoarea lor socială. Aceeași lege a determinării valorii prin timpul de muncă, resimțită de capitalistul care aplică metoda nouă prin aceea că e obligat să-și vîndă marfa sub valoarea ei socială, îi silește, ca lege coercitivă a concurenței, pe concurenții lui să introducă noul mod de a

---

săi rămîn neschimbate, evident, el va trage de aici profit... O parte mai mică din ceea ce produce e suficientă pentru a pune în funcțiune munca și astfel lui îi rămîne o parte mai mare". ([J. Cazenove,] „Outlines of Polit. Econ.", London 1832, p. 49, 50.)

produce⁴⁾. Rata generală a plusvalorii ajunge deci să fie influențată de întregul proces numai dacă creșterea forței productive a muncii cuprinde ramuri de producție și ieftinește astfel mărfuri care fac parte din sfera mijloacelor de subzistență necesare și care formează deci elemente ale valorii forței de muncă.

Valoarea mărfurilor este invers proporțională cu forța productivă a muncii. La fel stau lucrurile și cu valoarea forței de muncă, deoarece ea e determinată de valorile mărfurilor. În schimb, plusvaloarea relativă se află într-un raport direct proporțional cu forța productivă a muncii. Ea crește o dată cu creșterea și scade o dată cu scăderea forței productive a muncii. O zi socială medie de muncă de 12 ore, presupunând că valoarea ei în bani nu variază, produce mereu aceeași valoare nouă de 6 șilingi, oricum s-ar diviza această sumă de valoare în echivalent al valorii forței de muncă și în plusvaloare. Dar dacă, în urma creșterii forței productive a muncii, valoarea mijloacelor zilnice de subzistență și deci valoarea pe o zi a forței de muncă scade de la 5 șilingi la 3 șilingi, plusvaloarea crește de la 1 șiling la 3 șilingi. Pentru a reproduce valoarea forței de muncă erau necesare 10 ore de muncă, iar acum numai 6 ore de muncă. Patru ore de muncă au devenit libere și pot fi adăugate supramuncii. Capitalul are deci tendința imanentă și constantă de a mări forța productivă a muncii pentru a ieftini marfa și, ieftinind marfa, pentru a-l ieftini și pe muncitor⁵⁾.

Valoarea absolută a mărfii îi este în sine indiferentă capitalistului care o produce. Pe el îl interesează numai plusvaloarea cuprinsă în marfă și realizabilă prin vânzarea ei. Realizarea plus-

⁴⁾ „Dacă vecinul meu poate vinde ieftin pentru că produce mult cu muncă puțină, eu trebuie să ajung să vind tot atît de ieftin ca și dînsul. Astfel orice artă, orice metodă sau orice mașină care permite să se producă cu mai puține brațe, și deci mai ieftin, determină pe ceilalți cu necesitate și la o întrecere, fie în a recurge la aceeași artă, la aceleași metode sau aceeași mașină, fie în a inventa ceva asemănător, pentru ca toți să stea pe picior de egalitate și nimeni să nu poată vinde mai ieftin decît vecinul său”. („The Advantages of the East-India Trade to England”, Lond. 1720, p. 67.)

⁵⁾ „Oricare ar fi proporția în care ar scădea cheltuielile unui muncitor, salariul său va scădea în aceeași proporție dacă restricțiile impuse industriei ar fi concomitent desființate”. („Considerations concerning taking off the Bounty on Corn exported etc.”, Lond. 1753, p. 7.) „Interesul industriei cere ca cerealele și toate alimentele să fie cît mai ieftine cu putință, căci ceea ce le scumpește pe ele trebuie să scumpească și munca... în toate țările în care industria nu este supusă restricțiilor, prețul alimentelor trebuie să influențeze prețul muncii. Acesta din urmă scade ori de cîte ori mijloacele de subzistență se ieftinesc”. (L.c., p. 3.) „Salariile scad în aceeași proporție în care crește forța productivă. Ce-i drept, mașina ieftinește mijloacele de subzistență necesare, dar oșebit de aceasta, ea îl ieftinește și pe muncitor”. („A Prize Essay on the comparative merits of Competition and Cooperation”, London 1834, p. 27.)

valorii implică de la sine înlocuirea valorii avansate. Or, întrucât plusvaloarea relativă crește direct proporțional cu dezvoltarea forței productive a muncii, în timp ce valoarea mărfurilor scade invers proporțional cu această dezvoltare, întrucât deci unul și același proces ieftinește mărfurile și sporește plusvaloarea cuprinsă în ele, se rezolvă enigma pe care o constituia faptul că întreprinzătorul capitalist, interesat numai în producerea de valoare de schimb, tinde mereu să reducă valoarea de schimb a mărfurilor, o contradicție cu care unul dintre întemeietorii economiei politice, Quesnay, își tortura adversarii, care i-au rămas însă datori cu răspunsul.

„Voi considerați — spunea Quesnay — că cu cât se pot face, fără a prejudicia producția, mai multe economii la cheltuielile sau operațiile costisitoare în procesul de fabricare a produselor industriale, cu atât mai avantajoase vor fi aceste economii, pentru că ele reduc prețul acestor produse. Și totuși voi credeți că producerea avuției ce rezultă din munca industriașilor constă în mărirea valorii de schimb a produselor lor”⁶⁾.

În producția capitalistă, economisirea de muncă prin dezvoltarea forței productive a muncii⁷⁾ nu urmărește deci nicidecum reducerea zilei de muncă. Ea urmărește doar reducerea timpului de muncă necesar pentru producerea unei anumite cantități de mărfuri. Faptul că muncitorul, ca urmare a sporirii forței productive a muncii sale, produce să zicem, într-o oră de zece ori mai multă marfă ca înainte, că nu are deci nevoie pentru fiecare bucată de marfă decât de a zecea parte din timpul de muncă de altădată, nu-l împiedică de loc pe capitalist să-l pună să muncească tot 12 ore, ca mai înainte, pentru a produce în aceste 12 ore 1 200 de bucăți în loc de 120. Ba, ziua sa de muncă poate fi simultan chiar prelungită, astfel încât să se producă în 14 ore 1 400 de bucăți etc. Iată de ce la economiști de teapa unui MacCulloch, Ure, Senior

⁶⁾ „Ils conviennent que plus on peut, sans préjudice, épargner de frais ou de travaux dispendieux dans la fabrication des ouvrages des artisans, plus cette épargne est profitable par la diminution des prix de ces ouvrages. Cependant ils croient que la production de richesse qui résulte des travaux des artisans consiste dans l'augmentation de la valeur vénale de leurs ouvrages”. (Quesnay. „Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans”, p. 188, 189.)

⁷⁾ „Acești speculanți, atât de economi cînd e vorba de munca lucrătorilor pe care ar trebui să o plătească”. (J. N. Bidaut, „Du Monopole qui s'établit dans les arts industriels et le commerce”, Paris 1828, p. 13.) „Întreprinzătorul se va strădui întotdeauna să economisească timp și muncă”. (Dugald Stewart, „Works”, ed. by Sir W. Hamilton, v. VIII, Edinburgh 1855, „Lectures on Polit. Econ.”, p. 318.) „Interesul lor” (al capitaliștilor) „este ca forțele productive ale muncitorilor pe care îi folosesc să fie cât se poate mai mari. Atenția lor se îndreaptă, și în mod aproape exclusiv, asupra sporirii acestei forțe”. (R. Jones, l.c., Lecture III.)

și tutti quanti *, pe o pagină putem citi că muncitorul trebuie să fie recunoscător capitalului pentru dezvoltarea forțelor de producție, deoarece aceasta reduce timpul de muncă necesar, iar pe pagina următoare că trebuie să-și dovedească această recunoștință muncind pe viitor 15 ore în loc de 10. În cadrul producției capitaliste, dezvoltarea forței productive a muncii are drept scop să reducă acea parte a zilei de muncă în decursul căreia muncitorul trebuie să muncească pentru sine, prelungind totmai astfel cealaltă parte a zilei de muncă, în decursul căreia el poate munci gratuit pentru capitalist. În ce măsură acest rezultat poate fi atins și fără ieftinirea mărfurilor, va reieși din examinarea metodelor speciale de producție a plusvalorii relative, la care vom trece acum.

---

* — toți ceilalți. — Nota trad.

Capitolul unsprezece

Cooperarea

După cum am văzut, producția capitalistă începe de fapt abia atunci când același capital individual folosește un număr mai mare de muncitori în același timp, deci atunci când procesul de muncă ia proporții și furnizează produse pe o scară cantitativ mai mare. Activitatea unui număr mai mare de muncitori desfășurată în același timp, în același loc (sau, dacă vreți, pe același timp de muncă), în vederea producerii aceluiași fel de marfă, sub comanda aceluiași capitalist, formează, din punct de vedere istoric și logic, punctul de plecare al producției capitaliste. În ceea ce privește metodele de producție înseși, manufactura, de pildă, la începuturile ei nu se deosebea de producția meșteșugărească de breaslă prin altceva decât prin numărul mai mare de muncitori folosiți simultan de același capital. Atelierul meșterului breslaș este doar lărgit.

La început deosebirea este deci pur cantitativă. Am văzut că masa plusvalorii pe care o produce un capital anumit este egală cu plusvaloarea pe care o furnizează un singur muncitor înmulțită cu numărul muncitorilor ocupați concomitent. În sine acest număr nu modifică cu nimic rata plusvalorii sau gradul de exploatare a forței de muncă, iar în ceea ce privește producerea valorii-marfă în genere, orice schimbare calitativă a procesului de muncă pare a fi lipsită de importanță. Aceasta rezultă din natura valorii. Dacă o zi de muncă de 12 ore se materializează în 6 șilingi, 1 200 de asemenea zile de muncă se vor materializa în 6 șilingi $\times$ 1 200. Într-un caz, în produse s-au întruchipat $12 \times 1\,200$ ore de muncă, în celălalt, 12 ore de muncă. În procesul producerii de valoare, numărul mare nu contează decât ca număr mare de unități. Pentru producerea de valoare este deci indiferent dacă 1 200 de muncitori produc izolat, sau reuniți sub comanda aceluiași capital.

Înăuntrul anumitor limite are totuși loc o modificare. Muncă materializată în valoare este muncă de calitate socială medie, deci

manifestarea unei forțe de muncă medii. Dar o mărime medie există doar ca medie a unui mare număr de mărimi individuale diferite, de același fel. În orice ramură industrială, muncitorul individual, Petru sau Pavel, se abate mai mult sau mai puțin de la muncitorul mediu. Aceste abateri individuale, care în matematică se numesc „erori”, se compensează și dispar atunci când se operează cu un număr mai mare de muncitori. Vestitul sofist și sico-fant Edmund Burke susține chiar, pe baza experiențelor sale practice de fermier, că pînă și „într-o grupă atît de restrînsă” cum e cea formată din cinci muncitori agricoli, orice deosebire individuală a muncii dispore, astfel încît cinci muncitori agricoli adulți, luați la întîmplare, efectuează la un loc, în același interval de timp, exact atîta muncă cît ar efectua alți cinci muncitori agricoli englezi oarecare ⁹⁾. În orice caz, este limpede că ziua de muncă totală a unui număr mai mare de muncitori folosiți în același timp, împărțită la numărul muncitorilor reprezintă, ca atare, o zi de muncă socială medie. Să presupunem, de pildă, că ziua de muncă a unui individ este de 12 ore. În acest caz, ziua de muncă a 12 muncitori folosiți în același timp formează o zi de muncă totală de 144 de ore, și, cu toate că munca fiecărui muncitor din această duzină se va abate mai mult sau mai puțin de la munca socială medie, unii avînd deci nevoie de ceva mai mult timp, alții de ceva mai puțin timp pentru aceeași operație, ziua de muncă a fiecăruia din ei, reprezentînd a douăsprezecea parte a zilei de muncă totale de 144 de ore, posedă calitatea socială medie. Pentru capitalist însă, care folosește o duzină de muncitori, ziua de muncă există ca zi de muncă totală a acestora. Ziua de muncă a fiecăruia există ca o cotă-parte a zilei de muncă totale, indiferent dacă cei doisprezece cooperează strîns în munca lor sau dacă legătura dintre activitățile lor constă numai în aceea că ei lucrează pentru unul și același capitalist. Dacă, dimpotrivă, din cei 12 muncitori cîte doi ar fi folosiți de către un mic patron, e problematic dacă fiecare patron în parte ar produce aceeași masă de valoare și ar realiza deci rata generală a plusvalorii. Ar avea loc abateri individuale.

⁹⁾ „Între valoarea muncii unui om și cea a unui alt om există, fără îndoielă, o mare deosebire din cauza deosebirilor de forță, îndemînare și sîrguință dintre ei. Pe baza observațiilor mele minuțioase sînt însă absolut sigur că cinci oameni laolaltă, oricare ar fi ei, prestează aceeași cantitate de muncă pe care ar presta-o alți cinci, avînd și ei vîrsta de care am vorbit, căci printre cei cinci oameni se află unul care are toate însușirile unui muncitor bun, altul care e un muncitor prost, iar ceilalți trei sînt mediocri, și se situează între primul și al doilea. Astfel, într-un grup atît de mic cum e cel format din numai cinci oameni vom găsi totalitatea a ceea ce pot produce cinci oameni”. (E. Burke, l.c., p. 15, 16.) Comp. Quételet despre individul mediu ¹¹⁵.

Dacă un muncitor ar consuma pentru producerea unei mărfi mult mai mult timp decât cel socialmente necesar, dacă timpul de muncă necesar individual s-ar abate mult de la cel socialmente necesar, adică de la timpul de muncă mediu, munca lui nu ar trece drept muncă medie, și nici forța lui de muncă drept forța de muncă medie. Ea nu s-ar vinde de loc, sau s-ar vinde numai sub valoarea medie a forței de muncă. Se presupune deci un anumit minim de îndemânare în muncă, și vom vedea mai târziu că producția capitalistă găsește mijloace pentru măsurarea acestui minim. Totuși, acest minim se abate de la medie, deși, pe de altă parte, forța de muncă trebuie plătită la valoarea medie. Dintre cei șase mici patroni, unul ar realiza deci mai mult, celălalt mai puțin decât rata generală a plusvalorii. La nivelul societății, inegalitățile s-ar compensa, dar nu și pentru fiecare patron în parte. Prin urmare, legea valorificării, în genere, se realizează integral pentru producătorul izolat abia atunci când el produce în calitate de capitalist, când folosește simultan un număr mai mare de muncitori și pune deci în mișcare, din capul locului, muncă socială medie ⁹⁾.

Chiar atunci când modul de a munci rămîne neschimbat, folosirea simultană a unui număr considerabil de muncitori provoacă o revoluție în condițiile materiale ale procesului de muncă. Clădirile în care lucrează un număr mare de muncitori, magazinele pentru materii prime etc., vasele, instrumentele, aparatele etc. care servesc multor muncitori concomitent sau succesiv, pe scurt, o parte a mijloacelor de producție este întrebuințată acum în comun în procesul de muncă. Pe de o parte, valoarea de schimb a mărfurilor, deci și a mijloacelor de producție, nu va crește cîtusi de puțin prin exploatarea sporită a valorii lor de întrebuințare. Pe de altă parte, crește proporția mijloacelor de producție întrebuințate în comun. O încăpere în care lucrează 20 de țesători cu cele 20 de războaie de țesut ale lor trebuie să fie mai spațioasă decât încăperea unui țesător independent care are două calfe. Dar construirea unui atelier pentru 20 de persoane costă mai puțină muncă decât instalarea a 10 ateliere pentru câte două persoane, astfel încît, în general, valoarea mijloacelor de producție comune și concentrate în mase mari nu crește în aceeași proporție cu volumul și cu efectul lor util. Mijloacele de producție folosite în comun transmit fiecărui produs mai puțină valoare, în parte pentru că

⁹⁾ D-l profesor Roscher a descoperit că o croitoreasă ocupată timp de două zile la doamna profesor furnizează mai multă muncă decât două croitorese care ar lucra împreună pentru cucoana dumnealui o zi¹¹⁶. D-l profesor ar face bine să urmărească procesul de producție capitalist nu în odaia copiilor și în condiții în care lipsește personajul principal, capitalistul.

valoarea totală pe care o cedează se repartizează simultan asupra unei mase mai mari de produse, în parte pentru că, în comparație cu mijloacele de producție izolate, ele intră în procesul de producție cu o valoare, ce-i drept, mai mare din punct de vedere absolut, dar mai mică din punct de vedere relativ, dacă luăm în considerare sfera lor de acțiune. În felul acesta se reduce partea componentă a valorii care reprezintă capital constant; prin urmare, proporțional cu mărimea acestei valori se reduce și valoarea totală a mărfii. Efectul este același ca și când mijloacele de producere a mărfurilor ar fi produse mai ieftin. Această economie în folosirea mijloacelor de producție rezultă numai din consumarea lor în comun în procesul de muncă al unui număr mare de oameni. Ele dobîndesc acest caracter de condiții ale muncii sociale sau de condiții sociale ale muncii, spre deosebire de mijloacele de producție, împrăștiate și relativ costisitoare, ale unor muncitori sau mici patroni de sine stătători, chiar dacă acest număr mare de oameni lucrează în același loc, însă fără a coopera. O parte din mijloacele de muncă dobîndesc acest caracter social înainte ca însuși procesul de muncă să-l dobîndească.

În general, economisirea mijloacelor de producție trebuie privită din două puncte de vedere. Întîi, întrucît ieftinește mărfurile și, în felul acesta, reduce valoarea forței de muncă. În al doilea rînd, întrucît modifică raportul dintre plusvaloare și capitalul total avansat, adică dintre plusvaloare și suma valorilor părților sale componente, partea constantă și partea variabilă. Acest din urmă punct va fi tratat abia în prima secțiune a cărții a treia din această lucrare, unde, din considerente de coerență a expunerii, am plasat și unele probleme care și-ar fi avut locul aici. Desfășurarea analizei dictează această secționare a obiectului, care totodată corespunde spiritului producției capitaliste. Deoarece aici condițiile de muncă i se opun muncitorului ca ceva independent, economisirea lor apare și ea ca o operație specială, care nu-l privește și este străină, prin urmare, de metodele care măresc productivitatea lui individuală.

Forma de muncă în care un număr mare de indivizi lucrează sistematic unul alături de altul și unul împreună cu altul în același proces de producție sau în procese de producție diferite, dar conexe, se numește cooperare¹⁰).

Așa cum forța de atac a unui escadron de cavalerie sau forța de rezistență a unui regiment de infanterie se deosebește esențial de suma forțelor de atac și de rezistență pe care le desfășoară fiecare cavalerist și fiecare infanterist în parte, tot așa și suma

¹⁰) „Concours des forces”. (Destutt de Tracy, 1. c., p. 80)

forțelor mecanice ale muncitorilor izolați se deosebește de potențialul social al forțelor care se desfășoară atunci când un număr mare de brațe colaborează simultan la aceeași operație unică, când e vorba, de pildă, de ridicarea unei greutăți, de învîrtirea unei manivele sau de înlăturarea unui obstacol¹¹⁾. Aici efectul muncii combinate nu ar putea fi dobîndit de munca individuală, sau ar putea fi realizat numai în răstimpuri mult mai lungi, sau în proporție infimă. Nu este vorba aici numai de o sporire prin cooperare a forței productive individuale, ci de crearea unei forțe productive noi care trebuie ca atare să fie forță de masă^{11a)}.

Abstracție făcînd de noul potențial de energie care rezultă din contopirea multor forțe într-o singură forță comună, simplul contact social provoacă, în majoritatea cazurilor, la muncile productive o emulație și o însuflețire specifică a energiei vitale (animal spirits), care măresc capacitatea de muncă a individului, astfel încît o duzină de persoane dau împreună, într-o zi de muncă simultană de 144 de ore, un produs total cu mult mai mare decît ar da 12 muncitori izolați, dintre care fiecare ar lucra 12 ore, sau decît ar da un singur muncitor muncind 12 zile la rînd¹²⁾. Acest lucru se întîmplă deoarece omul, prin însăși natura sa, este, dacă nu un animal politic¹³⁾, cum crede Aristotel, în orice caz însă un animal social.

¹¹⁾ „Există numeroase operații atît de simple, încît nu sînt divizibile, dar totodată nu pot fi efectuate decît prin cooperarea multor brațe. De pildă, ridicarea unui buștean mare pe o căruță... pe scurt, orice muncă ce nu poate fi efectuată fără ca un număr mare de brațe să se ajute reciproc și simultan în vederea uneia și aceleiași operații unice”. (E. G. Wakefield, „A View of the Art of Colonization”, London 1849, p. 168.)

^{11a)} „Pe cînd un singur om nu este în stare, iar zece oameni trebuie să facă un efort mare pentru a ridica o greutate de o tonă, o sută de oameni o pot ridica cu forța unui singur deget”. (John Bellers, „Proposals for raising a college of industry”, London 1696, p. 21.)

¹²⁾ „Există de asemenea” (dacă același număr de muncitori este folosit de un fermier pe o întindere de 300 de acri, în loc să fie folosit de 10 fermieri pe cîte 30 de acri) „un avantaj legat de numărul muncitorilor agricoli, avantaj care nu poate fi înțeles cu ușurință de oamenii fără experiență. Se spune, desigur, că raportul 1 : 4 este egal cu raportul 3 : 12 ; în practică însă acest lucru nu se confirmă. În timpul culesului și la multe alte operații care cer aceeași grabă, munca e îndeplinită mai bine și mai repede prin concentrarea mai multor brațe de muncă. Astfel, la strînsul recoltei, 2 căruțași, 2 încărcători, 2 ajutoare, 2 greblași și restul la stog sau în hambar prestează împreună de două ori atîta muncă oît ar presta același număr de oameni răspîndiți însă în diferite grupuri și la diferite ferme”. ([J. Arbuthnot,] „An Enquiry into the Connection between the present price of provisions and the size of farms”. By a Farmer, London 1773, p. 7, 8.)

¹³⁾ De fapt, potrivit definiției lui Aristotel, omul este prin natura sa cetățean. Definiția e la fel de caracteristică pentru antichitatea clasică, precum e caracteristică pentru yankeu cea a lui Franklin, anume că omul prin natura sa este făuritor de unelte.

Cu toate că un număr mare de persoane fac simultan și în colaborare același lucru sau lucruri de același fel, munca individuală a fiecăruia poate reprezenta totuși, ca parte a muncii totale, faze diferite ale procesului de muncă însuși pe care obiectul muncii îl parcurge mai repede, ca urmare a cooperării. Astfel, dacă zidarii alcătuiesc un lanț pentru a transporta cărămizile de la baza schelei până în vârful ei, fiecare din ei face același lucru; totuși operațiile lor individuale alcătuiesc componente continue ale unei operații de ansamblu, faze speciale pe care trebuie să le parcurgă fiecare cărămidă în procesul de muncă și datorită cărora cele 24 de mâini ale muncitorului colectiv o deplasează mai repede decât ar deplasa-o, de pildă, cele două mâini ale unui singur muncitor, care ar urca și ar coborî schelele¹⁴). Obiectul muncii parcurge același spațiu într-un timp mai scurt. Pe de altă parte, are loc o combinare a muncii, de pildă atunci când o construcție este începută concomitent din diferite părți, cu toate că cei care cooperează execută aceeași operație sau operații similare. În condițiile zilei de muncă combinate de 144 de ore, obiectul muncii este atacat simultan din mai multe părți datorită faptului că muncitorul combinat sau muncitorul colectiv are ochi și brațe în față și în spate și este într-o anumită măsură omniprezent, desăvârșește produsul total mai repede decât 12 zile de muncă de câte 12 ore ale unor muncitori mai mult sau mai puțin izolați, care trebuie să atace obiectul muncii mai unilateral. Diferite părți ale produsului se desăvârșesc în spațiu în același timp.

Am accentuat că mai multe persoane care se completează reciproc execută aceeași operație sau operații similare din pricină că această cea mai simplă formă de muncă comună joacă un rol important și în forma cea mai evoluată a cooperării. Dacă procesul de muncă este complicat, simpla reunire a celor care conlucrează permite o repartizare a diferitelor operații între diferiți muncitori, deci o efectuare simultană a lor, și în acest fel o reducere a timpului de muncă necesar pentru confecționarea produsului total¹⁵).

¹⁴) „Trebuie să mai remarcăm apoi că această diviziune parțială a muncii poate să aibă loc și acolo unde muncitorii execută aceeași operație. Astfel, zidarii care trec cărămizile din mână în mână către o schelă mai înaltă fac toți aceeași muncă și totuși între ei există un fel de diviziune a muncii, care constă în aceea că fiecare dintre ei transportă cărămida pe o anumită distanță și că toți împreună o fac să ajungă la locul convenit cu mult mai repede decât dacă fiecare dintre ei ar duce individual câte o cărămidă la schela înaltă”. (F. Skarbek, „Théorie des richesses sociales”, 2ème éd., Paris 1839, t. I, p. 97, 98.)

¹⁵) „Dacă este vorba de executarea unei munci complicate, mai multe operații trebuie efectuate simultan. Unul face una, în timp ce altul face alta și toți contribuie la un rezultat pe care un singur om nu l-ar fi putut realiza. Unul vislește, în timp ce altul ține cirna, iar un al treilea aruncă năvodul sau prinde peștele cu harponul, și astfel pescuitul are un succes imposibil de obținut fără această cooperare”. (Destutt de Tracy. l.c., p. 78.)

În multe ramuri de producție există momente critice, adică anumite perioade de timp, determinate de însăși natura procesului de muncă, în decursul cărora trebuie obținute anumite rezultate ale muncii. Astfel, dacă trebuie tunsă o turmă de oi sau dacă trebuie să se cosească și să se strângă recolta de pe un număr de morgeni cultivate cu grâu, cantitatea și calitatea produsului depind de faptul dacă operația a fost începută la o anumită dată și terminată la o anumită dată. Perioada de timp în care se poate desfășura procesul de muncă este dinainte fixată, ca, de pildă, la pescuitul scrumbiilor. Individul nu poate face într-o zi decât o singură zi de muncă, să zicem de 12 ore, dar cooperarea, de pildă, a o sută de oameni transformă o zi de 12 ore într-o zi de muncă de 1 200 de ore. Durata redusă în care poate fi înfăptuită munca se compensează prin mărima masei de muncă, aruncată în momentul hotărâtor pe câmpul producției. Rezultatul obținut la timp depinde în acest caz de folosirea simultană a multor zile de muncă combinate, iar volumul efectului util depinde de numărul muncitorilor, care rămâne însă întotdeauna mai mic decât numărul muncitorilor care ar obține, izolați, același rezultat în același răstimp¹⁶⁾. Tocmai lipsa acestei cooperări duce în fiecare an la pierderea unei cantități imense de cereale în vestul Statelor Unite și a unei cantități imense de bumbac în acele părți ale Indiilor orientale în care stăpînirea engleză a distrus vechile obști¹⁷⁾.

Pe de o parte, cooperarea permite o lărgire în spațiu a sferei muncii, ea fiind, așadar, necesară pentru anumite procese de muncă prin însăși dispunerea obiectului muncii în spațiu, cum se întâmplă la lucrările de asanare, îndiguire, irigare, la construcțiile de canale, șosele, căi ferate etc. Pe de altă parte, cooperarea permite relativ, adică în raport cu proporțiile producției, o restrângere în spațiu a sferei producției. Această restrângere în

¹⁶⁾ „Executarea lor” (a muncilor în agricultură) „în momentul decisiv are un efect cu atât mai mare”. ([J. Arbuthnot] „An Inquiry into the Connection between the present price etc.”, p. 7). „În agricultură nu există alt factor mai important decât factorul timp”. (Liebig, „Über Theorie und Praxis in der Landwirtschaft”, 1856, p. 23.)

¹⁷⁾ „Un alt inconvenient, la care cu greu ne-am fi putut aștepta într-o țară care exportă mai multă muncă decât oricare alta, cu excepția poate a Chinei și a Angliei, constă în imposibilitatea de a procura un număr suficient de brațe de muncă pentru culesul bumbacului. Din această pricină, mari cantități de bumbac rămân nerecoltate, în timp ce o altă parte se culege de pe pământ după ce bumbacul s-a scuturat și, bineînțeles, și-a alterat culoarea și parțial a putrezit, astfel încât, din lipsă de muncitori la momentul potrivit, plantatorul este silit să suporte pierderea unei părți însemnate din recolta de bumbac, de care Anglia are atîta nevoie”. („Bengal Hurkaru. Bi-Monthly Overland Summary of News”, 22nd July, 1861.)

spațiu a sferei muncii, concomitent cu extinderea sferei ei de acțiune, restrângere prin care se economisesc multe cheltuieli neproductive (*faux frais*), este rezultatul aglomerării muncitorilor, al alăturării unor procese de muncă diferite și al concentrării mijloacelor de producție ¹⁸⁾.

În comparație cu un număr tot atît de mare de zile de muncă individuale izolate, ziua de muncă combinată produce cantități mai mari de valori de întrebuințare și reduce, așadar, timpul de muncă necesar pentru producerea unui efect util determinat. Indiferent dacă în fiecare caz dat această creștere a forței productive a muncii se obține prin mărirea forței mecanice a muncii, sau lărgirea sferei ei de acțiune în spațiu, sau restrângerea în spațiu a timpului de producție în raport cu scara producției, sau mobilizarea în momentul critic de multă muncă într-un timp scurt, sau provocarea emulației între indivizi și încordarea energiei lor, sau faptul că operațiile de același fel ale unui mare număr de oameni imprimă pecetea continuității și a multilateralității, sau îndeplinirea în același timp a diferite operații, sau economisirea mijloacelor de producție datorită întrebuințării lor în comun, sau faptul că munca individuală dobîndește caracterul de muncă socială medie, — forța productivă specifică a zilei de muncă combinate este forța productivă socială a muncii sau forța productivă a muncii sociale. Ea constituie un rezultat al cooperării înseși. În colaborarea sistematică cu alții, muncitorul depășește limitele sale individuale și își dezvoltă aptitudinile potențiale proprii speciei ¹⁹⁾.

Dacă în genere muncitorii nu pot colabora nemijlocit fără a fi împreună, concentrarea lor într-un spațiu anumit fiind, prin urmare, o condiție a cooperării lor, muncitorii salariați nu pot coopera fără ca același capital, același capitalist să-i folosească simultan, deci să cumpere simultan forțele lor de muncă. Valoarea totală a acestor forțe de muncă, adică suma salariilor muncitorilor pentru o zi, o săptămînă etc. trebuie să fie, așadar, reunită în

¹⁸⁾ „O dată cu progresul agriculturii, tot capitalul și toată munca mai înainte disiminate pe o întindere de 500 de acri și chiar mai mult se concentrează în prezent pentru cultivarea perfecționată a 100 de acri”. Cu toate că, „în raport cu cantitatea de capital și de muncă folosite, spațiul s-a restrîns (is concentrated), în comparație cu sfera de producție ocupată sau exploatată mai înainte de un singur producător independent, el reprezintă totuși o sferă de producție lărgită”. (R. Jones, „An Essay on the Distribution of Wealth”, „On Rent”, London 1831, p. 191.)

¹⁹⁾ „Forța unui om este foarte redusă, dar reunirea forțelor foarte reduse dă naștere unei forțe totale superioare ca mărime sumei tuturor părților care o compun, astfel încît forțele, prin simplul fapt al reunirii lor, pot să diminueze durata și să mărească spațiul acțiunii lor” (G. R. Carli, notă la P. Verri, l. c., t. XV, p. 196.)

buzunarul capitalistului înainte ca forțele de muncă înseși să fie reunite în procesul de producție. Remunerarea simultană a 300 de muncitori, chiar pentru o singură zi, presupune o cheltuială de capital mai mare decât remunerarea citorva muncitori, săptămână de săptămână, timp de un an întreg. Numărul muncitorilor care cooperează, adică scara pe care se desfășoară cooperarea, depinde deci în primul rând de mărimea capitalului pe care un capitalist îl poate avansa pentru cumpărarea forței de muncă, adică de proporția în care un capitalist sau altul dispune de mijloacele de subsistență ale multor muncitori.

Și la fel cum se petrec lucrurile cu capitalul variabil, ele se petrec și cu capitalul constant. Astfel cheltuiala pentru materii prime este de 30 de ori mai mare pentru un capitalist care folosește 300 de muncitori decât pentru fiecare din cei 30 de capitaliști care folosesc câte 10 muncitori. Mărimea valorii și volumul mijloacelor de muncă folosite în comun nu cresc, ce-i drept, în aceeași măsură ca numărul muncitorilor folosiți, dar totuși cresc considerabil. Concentrarea unor mase mai mari de mijloace de producție în mina unui singur capitalist constituie deci o condiție materială pentru cooperarea muncitorilor salariați, iar proporțiile cooperării, sau proporțiile în care se desfășoară producția, depind de gradul acestei concentrări.

La început părea necesară o anumită mărime minimă a capitalului individual pentru ca numărul muncitorilor exploatați simultan, respectiv masa plusvalorii produse să fie suficientă pentru a-l dispensa pe patron de munca manuală, pentru a face dintr-un mic meseriaș un capitalist și pentru a institui astfel formal relația capital. Acum această mărime minimă apare ca o condiție materială pentru transformarea unui mare număr de procese de muncă individuale, fărăîmite și independente unul de altul, într-un proces de muncă social combinat.

La fel, comanda capitalistului asupra muncii părea a fi la început doar o urmărire formală a faptului că muncitorul, în loc să muncească pentru sine, muncește pentru capitalist și deci sub comanda capitalistului. O dată cu cooperarea unui mare număr de muncitori salariați, pentru îndeplinirea procesului de muncă în-suși, comanda capitalistului devine o necesitate, o adevărată condiție a producției. Pe câmpul producției, ordinele capitalistului ajung să fie tot atât de indispensabile ca și ordinele generalului pe câmpul de luptă.

Orice muncă nemijlocit socială sau colectivă, executată pe scară mai mare, are mai mult sau mai puțin nevoie de o dirijare, care să asigure armonizarea activităților individuale și să înde-

plinească funcțiile generale care rezultă din mișcarea întregului organism productiv, spre deosebire de mișcarea organelor sale independente. Un violonist se dirijează singur, o orchestră are nevoie de dirijor. Funcțiile de conducere, de supraveghere și de mijlocire devin funcțiile capitalului de îndată ce munca subordonată lui devine muncă cooperată. Ca funcție specifică a capitalului, funcția de conducere dobândește trăsături specifice.

În primul rând, mobilul și scopul determinant al procesului de producție capitalist îl constituie o cât mai mare autovalorificare a capitalului²⁰⁾, adică o cât mai mare producție de plusvaloare, deci o cât mai mare exploatare de către capitalist a forței de muncă. O dată cu masa muncitorilor folosiți simultan crește și împotrivirea lor, și crește în mod necesar presiunea capitalului pentru înfrângerea acestei împotriviri. Conducerea de către capitalist nu reprezintă numai o funcție specială care izvorăște din natura procesului social de muncă și ține de acesta; ea constituie totodată o funcție a exploatării unui proces de muncă social, și ca atare este condiționată de antagonismul inevitabil dintre exploatare și materia primă a exploatării sale. De asemenea, o dată cu volumul mijloacelor de producție, care se opun muncitorului salariat ca proprietate străină, crește și necesitatea controlului în vederea unei folosiri adecvate a lor²¹⁾. Apoi cooperarea muncitorilor salariați reprezintă un simplu efect al acțiunii capitalului, care îi folosește simultan. Legătura dintre funcțiile lor și unitatea lor de organism colectiv productiv există în afara lor, în capital, care îi reunește și îi menține reuniți. Legătura dintre muncile lor li se opune deci din punct de vedere ideal ca plan, iar din

²⁰⁾ „Profiturile... sînt singurul scop al afacerilor”. (J. Vanderlint, l. c., p. 11.)

²¹⁾ Gazeta filistină engleză „Spectator” din 26 mai 1866 relatează că după introducerea unui fel de asociere între capitalist și muncitori în „wirework company of Manchester” *, „primul rezultat a fost o descreștere subită a risipei de materiale, deoarece muncitorii nu vedeau de ce și-ar risipi proprietatea mai mult decît orice alt întreprinzător, și risipa de materiale constituie poate, alături de creanțele dubioase, cea mai importantă sursă de pierderi în industrie”. Aceeași gazetă descoperă că Rochdale cooperative experiments¹¹⁷ aveau următoarea carență fundamentală: „They showed that associations of workmen could manage shops, mills, and almost all forms of industry with success, and they immensely improved the condition of the men, but then they did not leave a clear place for masters”. („Ele au dovedit că asociațiile de muncitori pot conduce cu succes magazine, fabrici și aproape toate formele industriei și au îmbunătățit extraordinar situația acestor oameni, dar! dar, n-au mai lăsat nici un loc cît de cît însemnat pentru capitaliști”). Quelle horreur! **

* — Societatea din Manchester pentru fabricarea sîrmei. — Nota trad.

** — Ce oroare! — Nota trad.

punct de vedere practic ca autoritate a capitalistului, ca forță a unei voințe străine, care supune activitatea lor propriului său scop.

Dacă, prin urmare, sub raportul conținutului, conducerea capitalistă e duală, din pricina dualității proprii însuși procesului de producție pe care trebuie să-l dirijeze și care, pe de o parte, constituie un proces de muncă social, avînd drept scop confecționarea unui produs, iar pe de altă parte un proces de valorificare a capitalului, sub raportul formei ea este despotică. O dată cu dezvoltarea pe scară mai mare a cooperării se dezvoltă formele specifice ale acestui despotism. După cum la început capitalistul este dispensat de munca manuală de îndată ce capitalul său atinge acea mărime minimă cu care producția capitalistă propriu-zisă abia începe, tot așa el cedează acum funcția supravegherii directe și neîntrerupte a muncitorilor izolați și a grupelor de muncitori unei categorii speciale de lucrători salariați. La fel cum o armată are nevoie de ofițeri și subofițeri, tot așa și o masă de muncitori care conlucrează sub comanda aceluiași capital are nevoie de ofițeri (administratori, managers) și subofițeri (supraveghetori, foremen, overlookers, contre-maitres) industriali, care, în numele capitalului, dețin comanda în timpul procesului de muncă. Munca de supraveghere devine funcția lor exclusivă. Făcînd o comparație între modul de a produce al țăranilor independenți sau al meseriașilor de sine stătători și gospodăria plantațiilor bazată pe sclavaj, economistul consideră această muncă de supraveghere ca făcînd parte din *faux frais de production*^{21a)}. În schimb, atunci cînd analizează modul de producție capitalist, el identifică funcția de conducere determinată de natura procesului colectiv de muncă cu aceeași funcție determinată de caracterul capitalist și deci antagonist al acestui proces²²⁾. Capitalistul nu este capitalist pentru că este conducător al industriei, ci devine conducător al industriei pentru că este capitalist. Comanda supremă în industrie ajunge atribut

^{21a)} După ce a prezentat această „superintendence of labour” * ca trăsătură caracteristică a producției solavagiste din statele sudice ale Americii de Nord, profesorul Cairnes continuă : „Întrucît țăranul proprietar” (din nord) „păstrează întregul produs al pămîntului său **, el nu are nevoie de nici un stimulent deosebit pentru a depune eforturi. Aici supravegherea devine cu totul inutilă”. (Cairnes, l.c., p. 48, 49.)

²²⁾ Sir James Steuart, care în general se distinge printr-o privire ageră și sensibilă la deosebirile sociale caracteristice dintre diferitele moduri de producție, observă : „Prin ce altceva ruinează marile întreprinderi manufacturiere producția casnică dacă nu prin apropierea de simplitatea muncii sclavilor ?” („Princ. of Pol. Econ.”, London 1767, v. I, p. 167, 168.)

* — „supraveghere a muncii”. — *Nota trad.*

** — La Cairnes : muncii sale. — *Nota red.*

al capitalului, așa cum în epoca feudală comanda supremă în război și jurisdicție erau atribuite ale proprietății funciare ^{22a)}.

Muncitorul este proprietar al forței sale de muncă atâta timp cât se tocmește cu capitalistul în calitate de vânzător al ei, și el nu poate vinde decât ceea ce posedă, respectiv forța sa de muncă individuală. Relația aceasta nu se schimbă cîtuși de puțin atunci cînd un capitalist cumpără 100 de forțe de muncă în loc să cumpere una, adică încheie contracte cu 100 de muncitori independenți unul de altul în loc să încheie un contract cu unul singur. El îi poate folosi pe cei 100 de muncitori fără să-i pună să coopereze. Capitalistul plătește, așadar, valoarea a 100 de forțe de muncă independente, dar nu plătește forța de muncă combinată a celor 100 de muncitori. Ca persoane independente, muncitorii sînt indivizi izolați, care intră în relații cu același capital, nu însă unul cu celălalt. Cooperarea lor începe abia în procesul de muncă, dar în procesul de muncă ei încetează să-și aparțină lor înșiși. Odată întrați în el, ei sînt încorporați capitalului. Ca muncitori care cooperează, ca membri ai unui organism activ, ei înșiși nu sînt decât o formă anumită de existență a capitalului. Forța productivă a muncitorului ca muncitor social este astfel forța productivă a capitalului. Forța productivă socială a muncii se dezvoltă gratuit de îndată ce muncitorii sînt puși în anumite condiții, iar capitalul îi pune în aceste condiții. Întrucît forța productivă socială a muncii nu costă nimic pe capital, întrucît, pe de altă parte, muncitorul nu o dezvoltă înainte ca munca sa însăși să aparțină capitalului, ea apare ca forță productivă pe care capitalul o posedă de la natură, ca forță productivă immanentă a sa.

În construcțiile gigantice ale vechilor asiatici, egipteni, etrusci etc., efectul cooperării simple se dovedește a fi extraordinar.

„Se întimpla în vremurile vechi ca, după acoperirea cheltuielilor civile și militare, aceste state asiatice să se găsească în posesia unui surplus de mijloace de subzistență, pe care îl puteau folosi atît pentru ridicarea de edificii mărețe, cît și pentru construcții utile. Faptul că aceste state dispuneau de miinile și brațele marii majorității a populației neagricole, precum și faptul că monarhul și preoții dispuneau în mod exclusiv de surplusul amintit ofereau mijloacele pentru a înălța acele monumente mărețe de care era plină țara... Pentru deplasarea stauilor colosale și a enormelor mase a căror simplă urnire din loc stîrnește uimire, s-a folosit cu mare risipă, aproape numai muncă ome-nească. Pentru aceasta erau suficiente numărul muncitorilor și concentrarea eforturilor lor. Tot așa puternicele recife de corali se ivesc din adîncurile oceanului, alcătuiesc insule, teren ferm, deși, luat în parte, fiecare mărgan care se depune (depository) este minuscul, slab și neglijabil. În afară de efor-

^{22a)} Auguste Comte și școala lui ar fi putut, prin urmare, să dovedească necesitatea eternă a stăpînilor feudali în același mod în care au dovedit-o pe cea a stăpînilor capitaliști.

turile lor fizice individuale, muncitorii neagricoli ai unei monarhii asiatice nu puteau aduce decât un aport infim, dar forța lor era numărul lor, iar puterea de a conduce aceste mase a făcut posibilă nașterea acelor construcții gigantice. Numai concentrarea într-o singură mină sau în câteva miini a veriturilor din care trăiesc muncitorii a permis asemenea realizări”²³⁾.

Această putere a monarhilor asiatici și egipteni sau a teocrațiilor etrusci etc., a trecut, în societatea modernă, asupra capitalistului, fie el capitalist izolat, fie, ca în societățile pe acțiuni, capitalist combinat.

Cooperarea în procesul de muncă, așa cum o găsim precum-pănind la începuturile civilizației omenești la popoarele de vânători^{23a)} sau în agricultura obștiilor hinduse, se întemeiază, pe de o parte, pe proprietatea comună asupra condițiilor de producție, pe de altă parte pe faptul că individul nu s-a desprins încă de cordonul ombilical al tribului sau al obștii, cum nu s-a desprins de stup albina. Ambele deosebesc această cooperare de cooperarea capitalistă. Aplicarea sporadică a cooperării pe scară largă în lumea antică, în evul mediu și în coloniile moderne se întemeiază pe relațiile directe de dominație și de aservire, cel mai adesea pe sclavie. Forma capitalistă a cooperării, dimpotrivă, îl presupune din capul locului pe muncitorul salariat liber, care vinde capitalului forța sa de muncă. Din punct de vedere istoric însă, ea se dezvoltă în opoziție cu gospodăria țărănească și cu producția meșteșugărească independentă, indiferent dacă aceasta îmbracă sau nu forma de breaslă²⁴⁾. În comparație cu acestea, cooperarea capitalistă nu apare ca formă istorică deosebită a cooperării, ci cooperarea însăși apare ca formă istorică proprie procesului de producție capitalist și care constituie trăsătura lui specifică.

După cum forța productivă socială a muncii dezvoltată prin cooperare apare ca forță productivă a capitalului, tot astfel cooperarea însăși apare ca o formă specifică a procesului de producție capitalist, în opoziție cu procesul de producție al unor muncitori izolați și independenți sau al unor mici meseriași. Este prima mo-

²³⁾ R. Jones, „Text-book of Lectures etc.”, p. 77, 78. Colectiile de antichități asiriene, egiptene etc. din Londra și din alte capitale europene sînt mărturii ale acestor procese de muncă în cooperare.

^{23a)} Linguet, în a sa „Théorie des Lois civiles”, poate că nu greșește atunci cînd consideră vînătoarea drept prima formă a cooperării, iar vînătoarea de oameni (război) una din primele forme ale vînătorii.

²⁴⁾ Mica gospodărie țărănească și producția meșteșugărească independentă, care, în parte, formează baza modului de producție feudal, iar în parte continuă să existe, după dispariția acestuia, alături de întreprinderea capitalistă, formează totodată și baza economică a comunității clasice în epoca ei cea mai bună, după ce proprietatea comună primitivă orientală s-a destrămat și înainte ca sclavia să fi dominat temeinic în producție.

dificare pe care o suferă însuși procesul de muncă de îndată ce capitalul și l-a subordonat. Această modificare are loc spontan. Premisa ei, respectiv folosirea simultană a unui număr mai mare de muncitori salariați în același proces de muncă, formează punctul de plecare al producției capitaliste. Ea coincide cu însăși existența capitalului. De aceea, dacă, pe de o parte, modul de producție capitalist apare ca o necesitate istorică pentru transformarea procesului de muncă într-un proces social, pe de altă parte, această formă socială a procesului de muncă apare ca o metodă folosită de capital pentru a exploata acest proces cu mai mult profit, prin sporirea forței sale productive.

În forma ei simplă analizată pînă acum, cooperarea coincide cu producția pe scară mai largă; ea nu constituie însă o formă fixă, caracteristică, a unei epoci anumite în dezvoltarea modului de producție capitalist. Ea apare aproximativ în această formă cel mult la începuturile încă meșteșugărești ale manufacturii²⁵⁾ și în acel tip de agricultură pe scară mare care corespunde perioadei manufacturiere și care, în esență, se deosebește de gospodăria țărănească numai prin masa muncitorilor folosiți simultan și prin volumul mijloacelor de producție concentrate. Cooperarea simplă continuă să fie forma predominantă a unor ramuri de producție în care capitalul operează pe scară mare, fără ca diviziunea muncii sau mașinile să joace un rol important.

Cooperarea rămîne forma de bază a modului de producție capitalist, cu toate că în forma ei simplă apare ca o formă deosebită alături de formele ei mai dezvoltate.

---

²⁵⁾ „Nu este oare reunirea îndeminării, a sîrguinței și a emulației multor oameni în aceeași lucrare calea pentru a o face să avanseze? Și ar fi izbitut oare altfel industria de lînă a Angliei să atingă un asemenea grad de perfecțiune?” (Berkeley, „The Querist”, Lond. 1750, p. 56 § 521.)

Capitolul doisprezece

Diviziunea muncii și manufactura

1. Dubla origine a manufacturii

Cooperarea întemeiată pe diviziunea muncii dobândește forma ei clasică în manufactură. Ca formă caracteristică a procesului de producție capitalist, ea predomină în perioada manufacturieră propriu-zisă, care, privită în mare, durează de la mijlocul secolului al XVI-lea până în ultima treime a secolului al XVIII-lea.

Manufactura ia naștere în două feluri.

Fie că muncitori de meserii diferite, independente, prin ale căror mâini trebuie să treacă un produs pînă la finisarea lui, sînt reuniți într-un singur atelier, sub comanda aceluiași capitalist. O trăsură, de pildă, era produsul colectiv al activităților unui mare număr de meseriași independenți, caretași, șelari, croitori, lăcătuși, curelari, strungari, ceaprazari, sticlari, zugravi, lustruitori, poleitori etc. Manufactura de trăsuri reunește pe toți acești meseriași diferiți în același atelier, unde ei lucrează simultan și combinat. O trăsură, ce-i drept, nu poate fi poleită înainte de a fi confecționată. Dar dacă se lucrează multe trăsuri deodată, o parte poate fi poleită fără întrerupere, în timp ce altă parte trece printr-o fază anterioară a procesului de producție. Pînă aici ne aflăm încă pe terenul cooperăției simple, care își găsește gata pregătit materialul ei uman și materialul de obiecte. Foarte curînd însă intervine o schimbare esențială. Croitorul, lăcătușul, curelarul etc., folosit numai la confecționarea trăsurilor, piende încetul cu încetul, o dată cu obișnuința, și capacitatea de a-și exercita vechiul meșteșug în toată amploarea lui. Pe de altă parte, activitatea sa unilateralizată capătă acum cea mai adecvată formă pentru sfera restrînsă de activitate. Inițial manufactura de trăsuri apărea drept o combinație de meșteșuguri independente. Încetul cu încetul ea devine diviziune a producției de trăsuri în diferitele ei operații speciale, din care fiecare în parte se cristalizează ca funcție exclusivă a unui muncitor, totalitatea lor fiind executată de totali-

tatea acestor muncitori parțiali reuniți. Tot așa manufactura de postav, precum și o serie întregă de alte manufacturi au luat naștere din combinarea unor meșteșuguri diferite, sub comanda aceluiași capital²⁶⁾.

Dar manufactura ia naștere și pe cale opusă. Un număr mare de meseriași care fac același lucru sau lucruri de aceeași speță, de pildă, hîrtie, sau caractere tipografice, sau ace, sînt folosiți simultan și în același atelier de același capital. Aceasta e cooperarea în forma ei cea mai simplă. Toți acești meseriași (cu o calfă sau două eventual) confecționează pe de-a-ntregul marfa și efectuează astfel pe rînd diferitele operații necesare pentru producerea ei. Ei continuă să lucreze după vechiul mod meșteșugăresc. Cîrînd însă împrejurările exterioare determină o altă folosire atît a concentrării muncitorilor în același spațiu, cît și a simultaneității muncilor lor. Astfel, de pildă, o cantitate mai mare de marfă finită trebuie livrată într-un anumit termen. Munca va fi prin urmare împărțită. În loc ca diferitele operații să fie efectuate succesiv de același meșteșugar, operațiile sînt separate una de alta, izolate, puse una alături de alta în spațiu, fiecare din ele este încredințată altui meșteșugar, toate împreună fiind îndeplinite simultan de cei care cooperează. Această împărțire incidentală se repetă, avantajele ei caracteristice ies la iveală și ea se înrădăcește treptat ca diviziune sistematică a muncii. Dintr-un produs individual al unui meșteșugar independent care face de toate, marfa se transformă într-un produs social al unei colectivități de meseriași, fiecare îndeplinind mereu una și aceeași operație parțială. Aceleași operații care se contopeau ca activități succesive ale

²⁶⁾ Pentru a oferi un exemplu mai modern pentru acest mod de apariție a manufacturii cităm următoarele: La Lyon și la Nîmes filatura și țesătoria de mătase „sînt cu totul patriarhale; ele folosesc multe femei și mulți copii, fără să-i extenzeze însă și fără să-i distrugă; ele îi lasă în frumoasele văi ale rîurilor Drôme, Var, Isère și în valea Vaucluse pentru a crește viermi de mătase și a depăna firele de pe coconi; ele nu devin niciodată cu adevărat o industrie de fabrică. La o examinare mai atentă vedem că... principiul diviziunii muncii capătă aici un caracter aparte. Există, ce-i drept, depănătoare, răsucitori de mătase, vopsitori, apretori de urzeală și țesători, dar ei nu sînt reuniți în același atelier și nu depind de același meșter; toți sînt independenți”. (A. Blanqui, „Cours d’Écon. Industrielle”. Recueilli par A. Blaise, Paris 1838—1839, p. 79.) De cînd Blanqui a scris cele de mai sus, diferenții muncitori independenți au fost parțial reuniți în fabrici. } Notă la ediția a 4-a. — Iar de cînd Marx a scris cele de mai sus, în aceste fabrici s-a încetățenit războiul de țesut mecanic, care înlătură cu repeziciune războiul manual. Și industria de mătase din Krefeld ar avea multe de spus în această privință. — F. E. }

breslașului german producător de hîrtie, în manufactura olandeză de hîrtie au devenit independente, s-au transformat în operații parțiale concomitente ale unui mare număr de muncitori care cooperează. Meșterul breslaș din Nürnberg producător de ace formează elementul de bază al manufacturii engleze de ace. Dar pe cînd meseriașul din Nürnberg efectua singur poate 20 de operații succesive, aici, în scurt timp, 20 de meseriași efectuează simultan numai cîte una din cele 20 de operații, care, pe baza experienței, au fost și mai mult scindate, izolate și autonomizate ca funcții exclusive ale cîte unui singur muncitor.

Originea manufacturii, desprinderea ei din meșteșug are deci un dublu caracter. Pe de o parte, ea porcede de la combinarea unor meserii independente, diferite, care se dezautonomizează și se unilateralizează într-atît încît nu mai reprezintă decît operații parțiale ce se completează una pe alta în procesul de producție al uneia și aceleiași mărfi. Pe de altă parte, ea porcede de la cooperarea unor meseriași de aceeași specialitate și descompune aceeași meserie individuală în diferitele ei operații distincte, izolîndu-le și autonomizîndu-le pe acestea într-atît încît fiecare din ele devine funcția exclusivă a unui anume muncitor. Pe de o parte, așadar, manufactura introduce diviziunea muncii într-un anumit proces de producție sau dezvoltă această diviziune, pe de altă parte ea combină meșteșuguri înainte separate. Oricare ar fi însă punctul de plecare al manufacturii, forma ei finală este aceeași: un mecanism de producție ale cărui organe sînt oamenii.

Pentru o justă înțelegere a diviziunii muncii în manufactură, este esențial să reținem următoarele puncte: în primul rînd descompunerea procesului de producție în fazele sale distincte se confundă aici întru totul cu scindarea activității meseriașului în diferitele ei operații parțiale. Compusă sau simplă, operația își păstrează caracterul de meșteșug, prin urmare dependentă de forța, îndemnarea, agilitatea și siguranța cu care muncitorul individual își mînuiește unealta. Meseria rămîne baza. Această bază tehnică îngustă exclude o descompunere realmente științifică a procesului de producție, deoarece fiecare proces parțial prin care trece produsul trebuie să poată fi executat ca operație parțială a meseriașului. Tocmai pentru că, în felul acesta, iscusința meșteșugărească rămîne baza procesului de producție, fiecare muncitor se adaptează în exclusivitate la o funcție parțială, iar forța sa de muncă este transformată pe viață într-un organ al acestei funcții parțiale. În

sfirșit, această diviziune a muncii constituie un gen de cooperare deosebit și multe din avantajele ei izvorăsc din natura generală a cooperării, nu din această formă specială a ei.

2. Muncitorul parțial și unealta sa

Dacă intrăm acum în amănunte, este clar, în primul rînd, că un muncitor care execută toată viața una și aceeași operație simplă își transformă întregul corp într-un organ automat și unilateral al ei și are deci nevoie de mai puțin timp pentru a o efectua decît meseriașul care execută alternativ o serie întregă de operații. Dar muncitorul colectiv combinat, care formează mecanismul viu al manufacturii, e alcătuit numai din asemenea muncitori parțiali unilaterali. În comparație cu meseria autonomă, se produce deci mai mult într-un timp mai scurt, adică sporește forța productivă a muncii²⁷⁾. De asemenea se perfecționează și metoda fiecărei munci parțiale atunci cînd aceasta devine funcția independentă și exclusivă a unei singure persoane. Repetarea continuă a aceleiași activități restrînse și concentrarea atenției asupra acestui domeniu restrîns indică, pe baza experienței, modalitatea de a obține efectul util urmărit printr-un efort cît mai mic. Întrucît însă întotdeauna generații diferite de muncitori trăiesc simultan și lucrează împreună în aceleași manufacturi, procedeele tehnice astfel dobîndite curînd se consolidează, se acumulează și se transmit din generație în generație²⁸⁾.

Manufactura produce într-adevăr virtuozitatea muncitorului parțial, reproducînd în interiorul atelierului separarea naturală a meseriilor, pe care a găsit-o în societate, și împingînd-o sistematic la extrem. Pe de altă parte, transformarea, produsă de manufactură, a muncii parțiale în profesia pe viață a unui om corespunde tendinței orînduirilor sociale anterioare de a da meseriilor un caracter ereditar, de a le pietrifica în caste sau, atunci cînd anumite împrejurări istorice creau o variabilitate a individului incompatibilă cu sistemul castelor, de a le osifica în bresle. Castele și breslele sînt rezultatul acțiunii aceleiași legi naturale care, în regnul animal și vegetal, reglementează diferențierea plantelor și animalelor în specii și subspecii, cu singura diferență că, la un anumit nivel al

²⁷⁾ „Cu cît un proces de muncă de mare complexitate poate fi divizat mai detaliat și repartizat între mai mulți muncitori parțiali, cu atît va fi executat, în mod necesar, mai bine și mai repede, cu mai puțină pierdere de timp și de muncă”. („The Advantages of the East India Trade”, Lond. 1720, p. 71.)

²⁸⁾ „Munca care se efectuează cu ușurință este îndemînare transmisă”. (Th. Hodgskin, „Popular Political Economy”, p. 48.)

dezvoltării, ereditatea castelor sau exclusivitatea breslelor sînt decretate lege (socială ²⁹⁾).

„Muselinele din Dakka nu au fost niciodată întrecute în finețe, nici stămburile și alte țesături din Koromandel în splendoare și trăinicie a culorilor. Și totuși ele sînt produse fără capital, fără mașini, fără diviziunea muncii și fără vreunul din celelalte mijloace care oferă producției în Europa atîtea înlesniri. Țesătorul este un individ izolat care produce țesătura, la comanda unui client, cu un război de țesut de cea mai simplă construcție, constînd cîteodată numai din bare de lemn rudimentar îmbinate. El nu are nici măcar un dispozitiv pentru întinderea urzelii; războiul de țesut trebuie deci să rămînă întins pe toată lungimea lui și devine atît de lung și de inform, încît nu încapе în coliba producătorului, care se vede astfel silit să-și efectueze munca sub cerul liber, cu întreruperi la orice schimbare a vremii” ³⁰⁾.

Numai îndemînarea specială acumulată din generație în generație și moștenită din tată în fiu conferă hindusului, ca și păianjenului, această virtuozitate. Și totuși țesătorul acesta hindus efectuează o muncă foarte complicată în comparație cu majoritatea muncitorilor din manufacturi.

Un meseriaș care execută succesiv diferitele procese parțiale pe care le implică confecționarea unui produs trebuie să schimbe ba locul, ba uneltele. Trecerea de la o operație la alta întrerupe fluxul muncii sale și creează, ca să zicem așa, pori în ziua sa de muncă. Porii aceștia se strîng de îndată ce el efectuează toată ziua, fără întreruperi, una și aceeași operație, sau dispar în măsura în care scade alternarea operațiilor pe care le efectuează. Aici, productivitatea sporită se datorește fie unei cheltuieri sporite de forță de muncă într-un interval de timp dat, deci intensității sporite a muncii, fie unei scăderi a consumului neproductiv de forță de muncă. Într-adevăr, surplusul de forță cheltuită pe care îl necesită orice trecere de la repaus la mișcare se compensează printr-o prelungire a duratei vitezei normale deja atinse. Pe de altă parte, continuitatea muncii uniforme face să soadă elanul și energia,

²⁹⁾ „Și artele... au atins în Egipt un grad înalt de perfecțiune. Căci e singura fără în care meseriașilor nu le este îngăduit să se amestece în treburile altei clase de cetățeni, ei fiind ținuți să practice doar meseria care, potrivit legii, se moștenește în neamul lor... La alte popoare găsim că meseriașii își risipesc atenția în prea multe direcții... Ba se dedică agriculturii, ba fac negoț, ba se îndeletnicesc cu două sau trei meserii deodată. În țările libere ei participă de obicei la adunările populare. În Egipt, dimpotrivă, meseriașii sînt supuși la grele cazne dacă se amestecă în treburile publice sau practică mai multe meserii deodată. În felul acesta, nimic nu-i reține să se dedice cu totul meseriei lor. Pe deasupra, moștenind de la strămoși o mulțime de procedee, ei se străduiesc cu sîrg să nascocoască altele noi”. (Diodorus Siculus, „Historische Bibliothek”, 81, I, c. 74.)

³⁰⁾ „Historical and descriptive Account of Brit. India etc.” By Hugh Murray, James Wilson etc., Edinburgh 1832, v. II, p. 449, 450. Războiul de țesut din India este construit în înălțime, astfel încît urzeala este montată vertical.

întruoît îl lipsește pe muncitor de relaxarea și farmecul pe care le găsește în alternarea activităților.

Productivitatea muncii nu depinde numai de virtuozitatea muncitorului, ci și de perfecțiunea uneltelor sale. Unele de același fel, ca, de pildă, unelte de tăiat, de sfredelit, de presat, de lovit etc., se întrebuințează în diferite procese de muncă, iar în același proces de muncă aceeași unealtă servește la diferite operații. Dar de îndată ce diferitele operații ale unui proces de muncă sînt separate una de alta și fiecare operație parțială ia în mîna muncitorului parțial o formă cît mai adecvată și deci exclusivă, se impun modificări ale uneltelor înainte utilizabile în scopuri diferite. Direcția în care se face această modificare a formei rezultă din experiența în cursul căreia ies la iveală dificultățile speciale provocate de folosirea uneltelor în forma lor nemodificată. Diferențierea uneltelor de muncă, prin care unelte de același fel dobîndesc pentru fiecare întrebuințare specială anumite forme fixe, și specializarea lor, prin care fiecare asemenea instrument special acționează din plin numai în mîna unor muncitori parțiali specifici, caracterizează manufactura. Numai la Birmingham se produc circa 500 de varietăți de ciocane, din care fiecare servește nu numai la un proces de producție deosebit, ci un număr de ciocane diferite de multe ori servesc pentru operații diferite din cadrul aceluiași proces. Perioada manufacturieră simplifică, perfecționează și multiplică uneltele de muncă, adaptîndu-le funcțiilor distincte exclusive ale muncitorilor parțiali³¹⁾. Totodată ea creează astfel una din premisele materiale ale mașinii, care constă într-o combinaare a mai multor unelte simple.

Muncitorul parțial și unealta sa formează elementele simple ale manufacturii. Să cercetăm acum manufactura în ansamblul ei.

3. Cele două forme de bază ale manufacturii — manufactura eterogenă și manufactura organică

O clasificare a manufacturii scoate la iveală două forme de bază, care, în pofida îmbinării lor ocazionale, constituie totuși două tipuri esențialmente deosebite și joacă roluri cu totul diferite, mai

³¹⁾ În opera sa epocală „Despre originea speciilor“, Darwin observă cu privire la organele naturale ale plantelor și ale animalelor: „Atîta timp cît unul și același organ îndeplinește activități diferite, cauza modificărilor sale ar putea fi găsită poate în faptul că selecția naturală păstrează sau suprimă cu mai puțină rigurozitate orice mică deviere a formei decît dacă același organ ar avea o singură destinație specială. Astfel cuțitele folosite pentru a tăia tot felul de lucruri pot avea în genere o formă similară, în timp ce o unealtă hărăzită unei singure întrebuințări trebuie să aibă la orice nouă întrebuințare și o nouă formă“.

ales ulterior, cînd manufactura se transformă, devenind marea industrie mecanizată. Acest dublu caracter al manufacturii izvoarăște din natura produsului însuși. Acesta e format sau prin simpla combinare mecanică a unor produse parțiale independente, sau își datorează forma definitivă unui șir consecutiv de procese și manipulații conexe.

Astfel, o locomotivă e alcătuită din mai bine de 5 000 de piese independente. Ea nu poate trece însă drept exemplu pentru primul tip de manufactură propriu-zisă, deoarece reprezintă o creație a marii industrii. Putem să luăm însă ceasornicul, cu ajutorul căruia și William Petty a ilustrat diviziunea muncii în manufactură. Din operă individuală a unui meseriaș din Nürnberg, ceasornicul s-a transformat în produsul social al nenumăraților lucrători parțiali, cum ar fi: lucrători care fac mecanismul brut, arcuri de ceasornic, cadrane, arcuri spirale, găuri pentru pietre și pîrghii de rubin, arătătoare, carcase, șuruburi, apoi poleitorii; acești lucrători se subîmpart iarăși: de pildă, cei care fac roțițe (la rîndul lor se divid în cei care fac roțițe de alamă și cei care fac roțițe de oțel), cel care face pinioane de angrenaj, cel care face mecanismul arătătoarelor, acheveur de pignon (fixează roțițele de pinioanele de angrenaj și șlefuieste fațetele etc.), cel care face fusurile, planteur de finissage (fixează diferite roți și pinioane de angrenaj în mecanism), finisseur de barillet (taie dinții, lărgeste orificiile pînă la dimensiunile necesare, călește piedicile), cel care face regulatorul, la regulatorul cu cilindri, cel care face cilindrii, cel care face balansierul, cel care face roțița balansierului, cel care face compasul (care reglează ceasornicul), planteur d'échappement (cel care face regulatorul propriu-zis); apoi repasseur de barillet (finisează lăcașele arcurilor și piedicile), șlefuitorul de arcuri, șlefuitorul de roțițe, șlefuitorul de șuruburi, cel care desenează cifrele, cel care face cadranele (topește emailul pe cupru), fabricant de pendants (face doar belciugele pentru carcasă), finisseur de charnière (fixează știftul de alamă în mijlocul carcasei etc.), faiseur de secret (face resorturile care deschid capacul), graveur, ciseleur, polisseur de boite * etc. etc.; în fine, repasseur-ul, care montează întreg ceasornicul și îl predă în stare de funcțiune. Doar puține piese ale ceasornicului trec prin mîini diferite, și toate aceste membra disjecta¹¹⁸ se strîng abia în mîna care le transformă în ultimă instanță într-un tot mecanic. Acest raport exterior al produsului finit față de diferitele sale elemente face ca aici, ca la alte produse similare, combinarea muncitorilor parțiali în același atelier

* — poleitorul de carcase. — Nota trad.

să fie incidentală. Muncile parțiale pot și ele, la rîndul lor, să fie îndeplinite de meseriași independenți unul de altul, cum se întâmplă în cantoanele Waadt și Neuchâtel, în timp ce la Geneva, de pildă, există mari manufacturi de ceasornice, adică are loc cooperarea nemijlocită a muncitorilor parțiali sub comanda unui capital. Și în acest din urmă caz, numai rareori cadrulul, arcul și carcasa se confecționează în manufactură. În acest domeniu, producția combinată manufacturieră este rentabilă doar în împrejurări excepționale, deoarece între muncitorii care lucrează la domiciliu concurența este foarte mare, fără mișcarea producției într-o mulțime de procese eterogene permite doar în mică măsură folosirea unor mijloace de muncă comune și, la o asemenea producție dispersată, capitalistul economisește cheltuielile pentru clădirile atelierelor etc.³²⁾ Totuși și situația acestor muncitori parțiali care lucrează la domiciliu, dar pentru un capitalist (fabricant, *établissement*), este cu totul diferită de aceea a meseriașului independent, care lucrează pentru propriii săi clienți³³⁾.

Al doilea tip de manufactură, forma perfecționată a acesteia, confecționează produse care trec prin faze de dezvoltare conexe, printr-o serie consecutivă de procese, așa cum, de pildă, în manufactura de ace de cusut sîrma trece prin mîinile a 72, ba chiar a 92 de muncitori parțiali specializați.

În măsura în care această manufactură combină meserii inițial dispersate, ea reduce distanța în spațiu dintre diferitele faze ale confecționării produsului. Timpul de trecere a acestuia dintr-un stadiu în celălalt este scurtat, la fel și munca prin care se realizează

---

³²⁾ În 1854 Geneva a produs 80 000 de ceasornice, nici măcar a cincea parte din producția de ceasornice a cantonului Neuchâtel. Numai Chaux-de-Fonds, care poate fi socotit o singură manufactură de ceasornice, furnizează anual de două ori cit Geneva. În perioada 1850—1861 Geneva a furnizat 720 000 de ceasornice. Vezi „Report from Geneva on the Watch Trade”, în „Reports by H. M's Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures Commerce etc.”, nr. 6, 1863. Dacă procesele disparate în care se divide confecționarea produselor pur și simplu asamblate îngreuiază ca atare foarte mult transformarea unor astfel de manufacturi în producția mecanizată a marii industrii, la ceasornice se mai adaugă alte două impedimente, și anume dimensiunile minuscule și delicatețea elementelor lor, precum și caracterul de lux, de unde marea diversitate a ceasornicelor, încît cele mai bune firme londoneze, de pildă, nu produc în tot cursul anului nici măcar o duzină de ceasornice care să fie la fel. Fabrica de ceasornice Vacheron & Constantin, care folosește cu succes mașinile, nu furnizează mai mult de 3—4 varietăți diferite ca mărime și formă.

³³⁾ În producția ceasornicelor, exemplul clasic al manufacturii eterogene, sus-amintita diferențiere și specializare a uneltelor de muncă, rezultată din divizarea activității meseriașului poate fi studiată foarte precis.

aceste treceri³⁴⁾. În companație cu meseria, se câștigă astfel forță productivă, și anume acest câștig rezultă din caracterul general de cooperare al manufacturii. Pe de altă parte, principiul diviziunii muncii, specific manufacturii, reclamă o izolare a diferitelor faze ale producției, autonomizate (ca tot atâtea operații parțiale ale meseriașului. Stabilirea și menținerea legăturii dintre funcțiile izolate necesită trecerea continuă a produsului dintr-o mână într-alta și dintr-un proces într-altul. Din punctul de vedere al marii industrii, acest fapt apare ca o limitare caracteristică, imanentă principiului manufacturii și care sporește cheltuielile de producție³⁵⁾.

Dacă vom considera o anumită cantitate de materii prime, de pildă, de cîrpe în manufactura de hîrtie sau de sîrmă în manufactura de ace, vom vedea că, pînă ajung la forma lor finală, ele parcurg în timp în mîinile diferiților muncitori parțiali o serie de faze succesive ale producției. Dacă vom considera însă atelierul ca un singur mecanism total, vom constata că materiile prime se află simultan în toate fazele de producție deodată. Cu o parte din numeroasele sale mîini înzestrate cu instrumente, muncitorul colectiv, format prin combinarea muncitorilor parțiali, așază sîrma, în timp ce, concomitent, cu alte mîini și instrumente, el o întinde, o taie, o ascute etc. Succesiunea temporală a diferitelor faze ale procesului s-a transformat într-o alăturare spațială. De aici și cantitatea mai mare de marfă finită livrată în același interval de timp³⁶⁾. Această simultaneitate rezultă, ce-i drept, din forma de cooperare generală a procesului total, cu toate acestea însă manufactura nu numai că găsește condițiile cooperării gata pregătite, ci, în parte, le și creează prin divizarea activității meseriașului. Pe de altă parte, ea realizează această organizare socială a procesului de muncă numai ferecîndu-l pe muncitor de aceeași operație de detaliu.

³⁴⁾ „Cînd oamenii lucrează atît de aproape unul de altul, transportul trebuie în mod necesar să fie mai redus”. („The Advantages of the East India Trade”, p. 106.)

³⁵⁾ „În manufactură separarea diferitelor faze ale producției, ca rezultat al folosirii muncii manuale, sporește enorm cheltuielile de producție; pierderea provine în special din simpla deplasare dintr-un proces de muncă într-altul”. („The Industry of Nations”, Lond. 1855, part. II, p. 200.)

³⁶⁾ „Ea” (diviziunea muncii) „determină și o economie de timp, deoarece divizează munca în diferitele ei operații, care pot fi executate în același moment... Prin efectuarea simultană a tuturor proceselor de muncă diferite pe care o singură persoană ar fi trebuit să le efectueze separat pot fi, de pildă, confecționate acum o mulțime de ace în același timp în care, în alte împrejurări, un singur ac ar fi putut să fie doar tăiat sau ascuțit”. (Dugald Stewart, l. c., p. 319.)

Întrucît produsul parțial al fiecărui muncitor parțial reprezintă, totodată, doar o fază deosebită de dezvoltare a aceleiași produs, un muncitor furnizează celuilalt, sau un grup de muncitori furnizează celuilalt grup, materia lor primă. Rezultatul muncii unuia constituie punctul de plecare pentru munca celuilalt. Prin urmare, aici un muncitor dă de lucru în mod direct celuilalt. Timpul de muncă necesar pentru realizarea în fiecare proces parțial a efectului util urmărit se stabilește pe baza experienței, iar mecanismul total al manufacturii pornește de la premisa că într-un anumit timp de muncă se obține un anumit rezultat. Numai cu această condiție diferitele procese de muncă care se completează unul pe altul se pot desfășura neîntrerupt, simultan și alăturat în spațiu. E clar că această interdependență nemijlocită a muncilor, și deci a muncitorilor, îl silește pe fiecare în parte să nu folosească pentru funcția sa decît timpul strict necesar, și în felul acesta se realizează o continuitate, uniformitate, regularitate, organizare³⁷⁾ și mai ales o intensitate a muncii cu totul alta decît în meseriile independente sau chiar în cooperarea simplă. Faptul că pentru producerea unei mărfi trebuie să fie folosit numai timpul de muncă socialmente necesar apare, în producția de mărfuri în general, ca o constrângere exterioară datorită concurenței, pentru că, superficial vorbind, fiecare producător în parte trebuie să vîndă marfa la prețul ei de piață. În manufactură, în schimb, confecționarea unei anumite cantități de produse într-un anumit timp de muncă devine o lege tehnică a însuși procesului de producție³⁸⁾.

Dar diferitele operații necesită durate de timp inegale și dau deci în intervale de timp egale cantități inegale de produse parțiale. Pentru ca același muncitor să execute zilnic una și aceeași operație, pentru diferitele operații trebuie deci folosit într-o anumită proporție un număr diferit de muncitori, de pildă e nevoie de 4 turnători și 2 defalcatori la 1 șlefuitor într-o manufactură de caractere tipografice, întrucît într-o oră un turnător toarnă 2 000 de litere, un defalcator desface 4 000 și un șlefuitor șlefuieste 8 000. Aici revine principiul cooperării în forma sa cea mai simplă, adică folosirea simultană a unui mare număr de oameni care fac munci similare; de data aceasta însă, el exprimă un raport organic. Așadar, diviziunea manufacturieră a muncii nu numai că simplifică și

³⁷⁾ Cu cît e mai mare în fiecare manufactură diversitatea în rîndurile muncitorilor specializați..., cu atît e mai mare organizarea și ritmicitatea fiecărei munci în parte, cu atît e nevoie de mai puțin timp și de mai puțină muncă". („The Advantages etc.", p. 68.)

³⁸⁾ Totuși, în multe ramuri producția manufacturieră nu atinge acest rezultat decît incomplet, pentru că nu știe să controleze cu precizie condițiile chimice și fizice generale ale procesului de producție.

diversifică organele calitativ deosebite ale muncitorului colectiv social, dar creează și un raport matematic fix pentru determinarea volumului cantitativ al acestor organe, adică pentru numărul relativ de muncitori sau pentru mărimea relativă a grupurilor de muncitori afectate fiecărei funcții speciale. Ea dezvoltă, o dată cu diferențierea calitativă, normele și proporțiile cantitative ale procesului de muncă social.

Dacă pe baza experienței a fost stabilit raportul cel mai adecvat între diferitele grupuri de muncitori parțiali pentru anumite proporții ale producției, aceste proporții nu pot fi mărite decât folosind un multiplu al fiecărui grup de muncitori³⁹⁾. Se mai adaugă faptul că același individ execută anumite munci pe scară mai mare tot atât de bine ca și pe scară mai mică, de pildă munca de supraveghere, deplasarea produselor parțiale dintr-o fază a producției în alta etc. Autonomizarea acestor funcții sau atribuirea lor unor muncitori speciali devine deci rentabilă abia o dată cu sporirea numărului de muncitori folosiți; această sporire însă trebuie să afecteze simultan, în aceeași proporție, toate grupurile.

Fiecare grup, adică un număr de muncitori cu aceeași funcție parțială, se compune din elemente omogene și formează un organ distinct al mecanismului total. În unele manufacturi însă, grupul însuși constituie un organism de muncă diferențiat, în timp ce mecanismul total este format prin repetarea sau multiplicarea acestor organisme productive elementare. Să luăm, de pildă, manufactura buteliilor de sticlă. Ea se scindează în trei faze esențialmente distincte. În primul rând faza pregătitoare, prepararea pastei de sticlă, adaosul de nisip, var etc., și topirea acestei paste pînă ajunge masă fluidă de sticlă⁴⁰⁾. În această primă fază lucrează muncitori parțiali diferiți, la fel ca și în faza finală, în care buteliile sînt scoase din cuptoarele de uscat, sortate, ambalate etc. Între aceste două faze se situează sticlăritul propriu-zis, adică prelucrarea masei fluide de sticlă. La aceeași gură a unui cuptor de sticlă lucrează un grup, numit în Anglia „hole” (gaură) și alcătuit dintr-un bottle maker (lucrător care face butelii) sau finisher (finisor), un blower (suflător), un gatherer (strîngător), un putter up (stivuitor) sau

³⁹⁾ „Dacă pe baza experienței s-a stabilit, potrivit naturii specifice a produselor fiecărei manufacturi, atât metoda cea mai avantajoasă de a scinda procesul de producție în operații parțiale, cît și numărul de muncitori necesari pentru aceste operații, toate întreprinderile care nu folosesc un multiplu exact al acestui număr vor produce cu cheltuieli mai mari... Aceasta este una din cauzele colosalei extinderi a întreprinderilor industriale”. (Ch. Babbage, „On the Economy of Machinery”, Lond. 1832, ch. XXI, p. 172, 173.)

⁴⁰⁾ În Anglia cuptorul de topire este separat de cuptorul unde se prelucrează sticla, în timp ce în Belgia, de pildă, același cuptor servește la ambele operații.

whetter off (tăietor) și un taker in (hamal). Acești cinci muncitori parțiali constituie tot atâtea organe speciale ale unui singur organism de muncă, care poate acționa numai ca unitate, deci numai prin cooperarea directă a celor cinci. Dacă organismului îi lipsește unul din cele cinci membre, el rămâne paralizat. Același cuptor de sticlă are însă mai multe deschizături, în Anglia, de pildă, 4—6, fiecare din ele conținând un creuzet de argilă cu sticlă fluidă, la care lucrează câte un grup aparte de muncitori, cu aceeași componență cvintuplă. Alcătuirea fiecărei grupe în parte se întemeiază aici nemijlocit pe diviziunea muncii, în timp ce legătura dintre diferitele grupe de același fel constituie o cooperare simplă, care, folosind în comun unul din mijloacele de producție, în speță cuptorul de sticlă, îl exploatează mai economic. Un asemenea cuptor de sticlă, cu cele 4—6 grupuri ale sale, formează o sticlărie, iar o manufactură de sticlă cuprinde un multiplu de asemenea sticlării, împreună cu instalațiile și cu muncitorii destinați fazelor pregătitoare și finale ale producției.

În sfârșit, manufactura, așa cum parțial rezultă din combinarea unor meserii diferite, poate evolua, transformându-se într-o combinație a unor manufacturi diferite. Astfel, sticlăriile mai mari din Anglia își fabrică singure creuzetele de argilă, pentru că de calitatea lor depinde esențialmente reușita sau nereușita produsului. Aici manufactura unui mijloc de producție este combinată cu manufactura produsului. Invers, manufactura produsului poate fi combinată cu alte manufacturi, în care produsul însuși servește la rîndul său ca materie primă, sau cu ale căror produse se combină ulterior. Astfel, de pildă, manufactura de flintglas se combină cu șlefuitul sticlei sau cu turnătorii de alamă, aceasta din urmă în vederea montării unor garnituri de metal pe diverse obiecte de sticlă. Diferitele manufacturi combinate formează, în acest caz, secțiuni mai mult sau mai puțin separate în spațiu ale unei singure manufacturi de ansamblu, constituind în același timp procese de producție independente, fiecare cu propria sa diviziune a muncii. În pofida anumitor avantaje pe care le prezintă, manufactura combinată nu dobîndește pe bază proprie o adevărată unitate tehnică. O asemenea unitate ia naștere abia o dată cu transformarea manufacturii în industrie mecanizată.

Perioada manufacturieră, care curînd proclamă reducerea timpului de muncă necesar pentru producerea mărfurilor drept principiu conștient⁴¹⁾, dezvoltă sporadic și folosirea mașinilor, în

⁴¹⁾ Ceea ce se poate vedea, între altele, la W. Petty, John Bellers, Andrew Yarranton, în „The Advantages of the East India Trade” și la J. Vanderlint.

special pentru anumite prime procese simple, care cer un mare număr de oameni și o mare cheltuire de forțe. Astfel n-a durat mult și în manufactura de hirtie tocarea zdrențelor a început să se facă în mori de hirtie, iar în metalurgie zdrobirea minereurilor prin așa-numitele pive de minereu⁴²⁾. Mașina în forma ei elementară fusese transmisă încă de Imperiul roman sub înfățișarea morii de apă⁴³⁾. Perioada meseriilor a lăsat moștenire marile invenții: busola, praful de pușcă, tiparul și ceasornicul automat. În genere însă, mașinile joacă acel rol secundar pe care li le atribuie Adam Smith alături de diviziunea muncii⁴⁴⁾. Foarte importantă devine folosirea sporadică a mașinilor în secolul al XVII-lea, deoarece oferea marilor matematicieni ai timpului jaloane practice și stimulente pentru crearea mecanicii moderne.

Mecanismul specific perioadei manufacturieri rămâne însuși muncitorul colectiv, combinat dintr-un mare număr de muncitori parțiali. Diferitele operații pe care producătorul unei mărfi le efectuează alternativ și care se împletesc în ansamblul procesului său de muncă îl solicită foarte mult. O operație reclamă mai multă forță, o alta mai multă îndemânare, o a treia mai multă atenție etc. Or, același individ nu posedă toate aceste calități în același grad. După separarea, autonomizarea și izolarea diferitelor operații, muncitorii sînt împărțiți, clasificați și grupați potrivit calităților lor predominante. Dacă particularitățile lor naturale formează trunchiul pe care se altoiește diviziunea muncii, manufactura, odată introdusă, dezvoltă forțe de muncă care prin însăși natura lor sînt apte numai pentru funcțiuni speciale, unilaterale. Acum muncitorul colectiv posedă toate calitățile productive în același grad înalt de virtuozitate și, totodată, le cheltuiește în

---

⁴²⁾ Încă spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, pentru zdrobitul și spălatul minereurilor se foloseau în Franța pive și ciururi.

⁴³⁾ Intreaga istorie a evoluției mașinilor poate fi urmărită cercetînd istoria morilor de cereale. În limba engleză, fabrica se cheamă și astăzi mill (moară). În scrierile tehnologice germane din primele decenii ale secolului al XIX-lea se mai întîlnește cuvîntul Mühle (moară) nu numai pentru orice mașină pusă în mișcare cu ajutorul forțelor naturii, ci și pentru toate manufacturile care folosesc aparate mecanice.

⁴⁴⁾ După cum se va vedea mai îndeaproape în cartea a patra a acestei lucrări, A. Smith nu a formulat nici o singură teză nouă cu privire la diviziunea muncii. Ceea ce îl caracterizează însă ca economist reprezentativ al perioadei manufacturieri este accentul pe care îl pune pe diviziunea muncii. Rolul subordonat pe care îl atribuie mașinilor a provocat, la începutul dezvoltării marii industrii, obiecțiile lui Lauderdale, iar într-o perioadă de mai mare dezvoltare a ei pe acelea ale lui Ure. De asemenea, A. Smith confundă diferențierea uneltelor, la care muncitorii parțiali ai manufacturii au contribuit activ, cu inventarea mașinilor. Nu muncitorii manufacturieri, ci savanții, meseriașii și chiar țărani (Brindley) etc. sînt cei care joacă aici un rol.

modul cel mai economic, deoarece folosește toate organele sale, individualizate în muncitori distincți sau în grupuri distincte de muncitori, exclusiv pentru îndeplinirea funcțiilor lor specifice ⁴⁵⁾. Unilateralitatea și chiar imperfecțiunea muncitorului parțial, devenit unul din organele muncitorului colectiv, se transformă în perfecțiune a sa ⁴⁶⁾. Deprinderea de a efectua o funcție unilaterală îl transformă într-un organ care în mod firesc acționează cu precizie, în timp ce conexiunea mecanismului total îl constrânge să acționeze cu regularitatea unei piese de mașină ⁴⁷⁾.

Intrucât diferitele funcții ale muncitorului colectiv sînt mai simple sau mai complexe, inferioare sau superioare, organele sale, adică forțele individuale de muncă, necesită nivele de pregătire foarte diferite și posedă deci valori foarte diferite. Manufactura dezvoltă, prin urmare, o ierarhie a forțelor de muncă, căreia îi corespunde o scară a salariilor. Dacă, pe de o parte, muncitorul individual se adaptează la o funcție unilaterală, de care este legat pe viață, pe de altă parte și diferitele operații ale muncii sînt nu mai puțin adaptate acelei ierarhii a aptitudinilor naturale și dobîndite ⁴⁸⁾. Dar fiecare proces de producție implică anumite manipulații simple, de care e capabil orice om, fără nici o pregătire. Acum și aceste manipulații sînt desprinse din legătura lor fluidă cu momentele mai importante ale muncii și osificate în funcții exclusive.

⁴⁵⁾ „Prin divizarea procesului de muncă în mai multe operații diferite, din care fiecare necesită alt grad de îndeminare și de forță, patronul manufacturii poate să-și procure cantitatea exactă de forță și de îndeminare, corespunzătoare fiecărei operații în parte. Dacă, dimpotrivă, execuția întregii lucrări ar cădea în sarcina unui singur muncitor, același individ ar trebui să posedese destulă îndeminare pentru operațiile cele mai delicate și destulă forță pentru operațiile cele mai anevoioase”. (Ch. Babbage, l.c., ch. XIX.)

⁴⁶⁾ De pildă, o dezvoltare unilaterală a mușchilor, o deformare a oaselor etc.

⁴⁷⁾ Întrebat de un membru al comisiei de anchetă prin ce mijloc este stimulată sîrguința băieților care muncesc, d-l Wm. Marshall, general manager (director general) al unei manufacturi de sticlă răspunde foarte just : „Ei nici nu pot să-și neglijeze munca ; o dată ce au început să muncească, trebuie să și continue ; ei nu sînt decît părți ale unei mașini”. („Child. Empl. Comm., Fourth Report”, 1865, p. 247.)

⁴⁸⁾ În apoteoză pe care o face marii industriei, doctorul Ure sesizează caracterul specific al manufacturii mai bine decît economiștii anteriori, care nu nutreau altă interes pentru polemică, și mai bine chiar decît contemporanii săi, Babbage, de pildă, care, deși îi este superior, ca matematician și ca tehnician, totuși nu analizează marea industrie decît din punctul de vedere al manufacturii. Ure observă : „În esență, diviziunea muncii înseamnă adaptarea muncitorului la fiecare operație parțială”. Pe de altă parte, el consideră această diviziune ca o „adaptare a muncilor la diferitele aptitudini individuale” și caracterizează, în sfîrșit, întregul sistem al manufacturii ca „un sistem de gradații după criteriul îndemînării”, ca „o diviziune a muncii după gradele diferite de iscusință” etc. (Ure, „Philos. of Manuf.”, p. 19—23 passim.)

De aceea, manufactura creează în fiecare meserie pe care pune stăpânire o categorie de așa-ziși muncitori neiscușiți, pe care meseriile îi excludeau fără apel. Dacă manufactura dezvoltă pînă la virtuozitate specializarea absolut unilaterală în dauna capacității generale de muncă, ea începe să facă o specialitate din lipsa oricărei pregătiri. Alături de gradația ierarhică apare separația simplă a muncitorilor în iscusiți și neiscușiți. Pentru aceștia din urmă cheltuielile de instruire sînt cu totul suprimate, iar pentru primii ele scad, comparativ cu cele ale meseriașului, din cauza simplificării funcțiunii. În ambele cazuri valoarea forței de muncă scade⁴⁹). O excepție are loc în măsura în care diferențierea procesului de muncă creează noi funcții de coordonare, care în munca meseriașului nu existau de loc sau nu existau în aceleași proporții. Relativa devalorizare a forței de muncă, provocată de suprimarea sau reducerea cheltuielilor de instruire, implică în mod direct o mai mare valorificare a capitalului, căci tot ceea ce reduce timpul necesar pentru reproducerea forței de muncă mărește domeniul supramuncii.

4. Diviziunea muncii în cadrul manufacturii și diviziunea muncii în cadrul societății

Am analizat mai întîi originea manufacturii, apoi elementele ei simple, muncitorul parțial și unealta sa, și, în sfîrșit, mecanismul ei în ansamblu. Vom atinge acum, pe scurt, raportul dintre diviziunea manufacturieră a muncii și diviziunea socială a muncii, diviziune care constituie baza generală a oricărei producții de mărfuri.

Dacă avem în vedere numai munca însăși, împărțirea producției sociale în categoriile ei mari [im allgemeinen], ca agricultură, industrie etc., poate fi considerată ca diviziune generală a muncii, împărțirea acestor categorii de producție în specii și subspecii ca diviziune particulară [im besonderen] a muncii, iar diviziunea muncii în cadrul unui atelier ca diviziune a muncii în detaliu [im einzelnen]⁵⁰).

⁴⁹) „Orice meseriaș care... e pus în situația de a se perfecționa prin practicarea unei singure operații... devine un muncitor mai ieftin”. (Ure, l.c., p. 19.)

⁵⁰) „Diviziunea muncii pornește de la separarea profesiunilor celor mai diverse și merge pînă la acea diviziune care împarte între mai mulți muncitori confecționarea unuia și aceluiași produs, ca în manufactură”. (Storch, „Cours d'Écon. Pol.”, ediția pariziană, t. I, p. 173.) „La popoarele care au atins un anumit grad de civilizație găsim trei feluri de diviziune a muncii: prima, pe

Diviziunea muncii în cadrul societății și limitarea corespunzătoare a indivizilor la sfere profesionale distincte se dezvoltă, ca și diviziunea muncii în cadrul manufacturii, de la puncte de plecare opuse. În cadrul unei familii ^{50a)} și, mai dezvoltat, în cadrul unui trib, apare o diviziune naturală a muncii întemeiată pe deosebirile de sex și de vîrstă, adică pe bază pur fiziologică; această diviziune își mărește sfera o dată cu lărgirea vieții sociale, cu creșterea numerică a populației și, mai ales, o dată cu apariția conflictelor dintre diferitele triburi și cu subjugarea unui trib de către celălalt. Pe de altă parte, cum am observat mai înainte *, schimbul de produse apare acolo unde vin în contact diferite familii, triburi și comunități, căci nu persoanele particulare, ci familiile, triburile etc. sînt la începuturile civilizației cele care intră în relații ca unități independente. Diferite comunități găsesc în mediul natural înconjurător mijloace de producție diferite și mijloace de subsistență diferite. Modul lor de viață și de a produce, precum și produsele lor sînt de aceea diferite. Această deosebire naturală a determinat, de îndată ce s-a stabilit un contact între comunități, schimbul reciproc de produse și deci transformarea treptată a acestor produse în mărfuri. Schimbul nu creează o deosebire între sferele de producție, ci pune în legătură sfere deosebite, transformîndu-le astfel în ramuri mai mult sau mai puțin interdependente ale producției sociale totale. Aici diviziunea socială a muncii ia naștere din schimbul dintre sfere de producție inițial diferite, dar independente una de alta. Acolo unde diviziunea fiziologică a muncii alcătuiește punctul de plecare, organele distincte ale unui întreg compact și unitar se separă unul de altul, se descompun — impulsul principal pentru acest proces de descompunere constituindu-l schimbul de mărfuri cu alte comunități — și se auto-

care o numim generală, se reduce la împărțirea producătorilor în agricultori, meseriași și comercianți; ea corespunde celor trei ramuri principale ale muncii naționale; a doua, care ar putea fi numită specială, este diviziunea fiecărui gen de muncă în specii...; în sfîrșit, a treia diviziune a muncii, care ar trebui desemnată ca diviziune a operației de muncă sau ca diviziune a muncii propriu-zise, este aceea care are loc în fiecare meserie și profesiune în parte..., care este introdusă în majoritatea manufacturilor și atelierelor". (Skarbek, l. c., p. 84, 85.)

^{50a)} } Notă la ediția a 3-a. — Studii ulterioare, foarte temeinice, asupra epocii primitive a omeneirii l-au dus pe autor la concluzia că, la început, nu familia a fost aceea care s-a transformat în trib, ci, invers, tribul a fost forma naturală inițială a societății omenești întemeiate pe legăturile de sînge, astfel că formele foarte variate ale familiei se dezvoltă abia mai tîrziu din legăturile de trib care încep să se destrame. — F.E. }

mizează pînă la punctul în care legătura dintre diferitele munci este mijlocită de schimbul produselor ca mărfuri. Într-un caz avem desautonomizare a ceea ce înainte era autonom, în celălalt caz autonomizare a ceea ce înainte era neautonom.

Baza oricărei diviziuni dezvoltate a muncii, mijlocite prin schimbul de mărfuri, o constituie separarea orașului de sat⁵¹⁾. Se poate spune că întreaga istorie economică a societății este rezumată în mișcarea acestei opoziții, opoziție asupra căreia însă nu vom insista aici.

Așa cum premisa materială pentru diviziunea muncii în cadrul manufacturii o constituie un anumit număr de muncitori folosiți simultan, tot astfel premisa materială pentru diviziunea muncii în cadrul societății o constituie numărul populației și densitatea ei, care înlocuiește aici aglomerarea în același atelier⁵²⁾. Această densitate însă este ceva relativ. O țară relativ slab populată, dar cu mijloace de comunicație dezvoltate posedă o populație mai densă decît o țară mai populată, dar cu mijloace de comunicație nedezvoltate; astfel statele nordice ale Uniunii americane, de pildă, au o populație mai densă decît India⁵³⁾.

Întruoit premisa generală a modului de producție capitalist o constituie producția de mărfuri și circulația mărfurilor, diviziunea manufacturieră a muncii presupune o oarecare grad de dezvoltare a diviziunii muncii în cadrul societății. Pe de altă parte, diviziunea manufacturieră a muncii dezvoltă și multiplică la rîndul ei această diviziune socială a muncii. O dată cu diferențierea uneltelor de muncă se diferențiază tot mai mult și meseriile care produc aceste unelte⁵⁴⁾. Dacă producția manufacturieră cuprinde

⁵¹⁾ Această chestiune a fost cel mai bine tratată de sir James Steuart. Cît de puțin e cunoscută astăzi opera sa, apărută cu 10 ani înaintea lui „Wealth of Nations”, se vede între altele din faptul că admiratorii lui Malthus nici nu știu măcar că în prima ediție a lucrării sale asupra „populației”, abstracție făcînd de partea pur declamatorie, acesta îi copiază pe popii Wallace și Townsend, dar mai ales pe Steuart.

⁵²⁾ „Există o anumită densitate a populației, necesară atît pentru legăturile sociale cît și pentru acea colaborare a forțelor prin care randamentul muncii sporește”. (James Mill, l. c., p. 50.) „Dacă numărul muncitorilor crește, crește și forța productivă a societății direct proporțional cu rezultatul acestei creșteri, înmulțit cu efectele diviziunii muncii”. (Th. Hodgskin, l. c., p. 120.)

⁵³⁾ Începînd din 1861, în urma cererii mari de bumbac în unele districte, de altfel dens populate, ale Indiilor orientale, producția de bumbac a fost extinsă pe seama producției de orez. Urmarea a fost o foamete parțială, întrucît, din lipsa mijloacelor de comunicație, așadar din lipsa unei legături fizice, lipsa de orez dintr-un district nu putea fi compensată prin aprovizionarea din alte districte.

⁵⁴⁾ Astfel fabricarea suveicilor alcătuia în Olanda o ramură specială a industriei încă din secolul al XVII-lea.

o meserie care pînă atunci era legată de alte meserii, ca meserie principală sau secundară, și era exercitată de același producător, separarea și autonomizarea reciprocă au loc imediat. Dacă manufactura cuprinde o fază specială din producția unei mărfi, atunci diferitele ei faze de producție se transformă în diferite meserii independente. Am arătat deja că acolo unde produsul nu este decît o îmbinare pur mecanică a produselor parțiale, muncile parțiale pot și ele, la rîndul lor, să se transforme în meserii autonome. Pentru a realiza și mai complet diviziunea muncii în cadrul unei manufacturi, aceeași ramură de producție este scindată în manufacturi diferite, în parte cu totul noi, în funcție de diversitatea materiilor ei prime sau de diversitatea formelor pe care le poate căpăta aceeași materie primă. Astfel, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, numai în Franța se țeseau peste 100 de feluri de mătăsuri, iar la Avignon, de pildă, era lege ca „fiecare ucenic să se consacre unui singur fel de producție și să nu învețe confecționarea mai multor feluri de produse în același timp”. Diviziunea teritorială a muncii, care leagă anumite ramuri de producție de anumite districte ale unei țări, primește un impuls nou de la producția manufacturieră, care exploatează orice particularitate⁵⁵⁾. În perioada manufacturieră, un material bogat pentru diviziunea muncii în cadrul societății îl furnizează extinderea pieței mondiale și sistemul colonial, care fac parte din sfera condițiilor generale de existență a acestei perioade. Nu e locul aici să arătăm mai pe larg cum această diviziune a muncii cuprinde, pe lîngă sfera economică, și toate celelalte sfere ale societății, punînd prețutindeni bazele acelei stricte specializări și ale unei parcelări a omului care l-a făcut încă pe A. Ferguson, dascălul lui A. Smith, să exclame: „Noi formăm o națiune de iloți, și nu există oameni liberi printre noi”⁵⁶⁾.

În pofida însă a numeroaselor analogii și a legăturii dintre diviziunea muncii în cadrul societății și cea din cadrul atelierului, între ele există nu numai o deosebire de grad, dar și o deosebire de esență. Analogia pare incontestabilă în special acolo unde există o legătură intrinsecă între diferite ramuri de producție. De pildă, crescătorul de vite produce piei crude, tăbăcarul le transformă în

⁵⁵⁾ „Nu e împărțită oare manufactura de lînă din Anglia în diferite părți sau ramuri, care s-au statornicit în anumite regiuni unde ele sînt practicate de preferință sau exclusiv? Postavurile fine se fabrică la Somersetshire, cele de calitate inferioară la Yorkshire, cele dublu late la Exeter, mătasea la Sudbury, crepurile la Norwich, postavurile cu 50% lînă la Kendal, păturile la Whitney etc. I” (Berkeley, „The Querist”, 1750, § 520.)

⁵⁶⁾ A. Ferguson, „History of Civil Society”, Edinb., 1767, part. IV, sect. II, p. 285.

piele, iar cizmarul transformă pielea în cizme. Aici fiecare produce un semifabricat, iar forma ultimă, finită, reprezintă produsul combinat al muncilor lor separate. Se mai adaugă diferitele ramuri de activitate care furnizează crescătorului de vite, tăbăcarului, cizmarului mijloacele de producție. Putem să ne închipuim, așa cum face A. Smith, că această diviziune socială a muncii nu se deosebește de cea manufacturieră decât subiectiv, această deosebire existând numai pentru observator, care aici cuprinde cu o singură privire diferitele munci parțiale unite în spațiu, pe când dincolo dispersarea lor pe un spațiu întins și numărul mare al muncitorilor folosiți în fiecare ramură estompează legătura care există între ele⁵⁷). Care este însă legătura dintre muncile independente ale crescătorului de vite, tăbăcarului și cizmarului? Existența produselor lor respective ca mărfuri. Ce caracterizează, în schimb, diviziunea manufacturieră a muncii? Faptul că muncitorul parțial nu produce o marfă⁵⁸). Abia produsul comun al muncitorilor parțiali se transformă în marfă^{58a}). Diviziunea muncii în cadrul societății

⁵⁷) În manufacturile propriu-zise, spune Smith, diviziunea muncii pare mai mare deoarece „cei folosiți în fiecare ramură de muncă în parte pot fi adesea reuniți într-un singur atelier și pot fi cuprinși de către observator cu o singură privire. În marile manufacturi (!) în schimb, care sînt destinate a satisface trebuințele principale ale marii mase a populației, în fiecare ramură de activitate sînt folosiți atîția muncitori, încît reunirea lor într-un singur atelier este imposibilă... diviziunea nu este nici pe departe atît de evidentă”. (A. Smith, „Wealth of Nations”, b. I, ch. I.) Celebru pasaj din același capitol care începe cu cuvintele: „Să privim avutul celui mai de rînd meseriaș sau ziler dintr-o țară civilizată și înfloritoare etc.”, zugrăvind apoi cît de numeroase și variate sînt activitățile care conlucrează pentru satisfacerea trebuințelor unui simplu muncitor, este copiat aproape cuvînt cu cuvînt din notele la lucrarea lui B. de Mandeville: „Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits”. (Prima ediție fără „Remarks”, 1705; cu „Remarks”, în 1714.)

⁵⁸) „Nu mai există lucru care să poată fi considerat recompensă naturală a muncii unui individ. Fiecare muncitor produce doar o parte dintr-un întreg, și, cum fiecare parte nu are în sine nici valoare și nici utilitate, nu există lucru pe care muncitorul ar putea să-l ia și să spună: acesta este produsul meu și vreau să-l păstrez pentru mine”. („Labour defended against the claims of Capital”, Lond. 1825, p. 25.) Autorul acestei excelente scrieri este mai suscitatul Th. Hodgskin.

^{58a}) Notă la ediția a 2-a. Această deosebire dintre diviziunea socială a muncii și diviziunea ei manufacturieră le-a fost demonstrată practic yankeilor. Unul din noile impozite născocite la Washington în timpul războiului civil a fost o taxă de 6% la „toate produsele industriale”. Întrebare: Ce este un produs industrial? Răspunsul legiuitorului: Un lucru e produs „cînd e confecționat” (when it is made), și e confecționat cînd e gata pentru vînzare. Și acum un exemplu din multe altele. La New York și la Philadelphia diferite manufacturi „confecționaseră mai înainte umbrele, cu tot ce ține de ele. Dar întrucît o umbrelă constituie un mixtum compositum de părți cu totul eterogene, acestea s-au transformat încetul cu încetul în produse ale unor ramuri exploatate independent una de alta și aflate în localități diferite. Produsele parțiale ale acestor

este mijlocită prin cumpărarea și vânzarea produselor diferitelor ramuri de muncă, în timp ce în manufactură legătura dintre muncile parțiale este mijlocită prin vânzarea diferitelor (forțe de muncă către același capitalist care le folosește ca forță de muncă combinată. Diviziunea manufacturieră a muncii presupune concentrarea mijloacelor de producție în mâna unui capitalist, în timp ce diviziunea socială a muncii presupune dispersarea mijloacelor de producție în mâinile unui mare număr de producători de mărfuri, independenți unul de altul. Spre deosebire de manufactură, unde legea de fier a raporturilor numerice sau a proporțiilor strict determinate subsumează anumite mase de muncitori unor funcții anumite, repartizarea producătorilor de mărfuri și a mijloacelor lor de producție între diferitele ramuri de producție sociale este determinată de liberul joc al întâmplării și al arbitrarului. Ce-i drept, diferitele sfere de producție tind continuu către un echilibru, pe de o parte, deoarece fiecare producător de mărfuri trebuie să producă o valoare de întrebuințare, deci trebuie să satisfacă o anumită trebuință socială, volumul acestor trebuințe fiind diferit din punct de vedere cantitativ și diferitele mase de trebuințe fiind legate interior într-un sistem natural, pe de altă parte, deoarece legea valorii mărfurilor determină partea pe care societatea o poate cheltui din totalul timpului ei de muncă disponibil cu producerea fiecărui fel de marfă în parte. Dar această tendință permanentă a diferitelor sfere de producție către echilibru se manifestă numai ca reacție împotriva anihilării continue a acestui echilibru. Regula care acționează apriori și metodic la diviziunea muncii în interiorul atelierului nu acționează la diviziunea muncii în cadrul societății decât aposteriori, ca o necesitate lăuntrică, o necesitate naturală oarbă care învinge arbitrarul anahic al producătorilor de mărfuri și care poate fi sesizată numai în oscilațiile barometrice ale prețurilor de piață. Diviziunea manufacturieră a muncii presupune puterea necondiționată a capitalistului asupra unor oameni care nu constituie decât componente ale unui mecanism total care îi aparține; diviziunea socială a muncii pune față în față producători de mărfuri independenți, care nu recunosc altă putere în afară de aceea a concurenței, a constrîngerii pe care o exercită asupra lor presiunea intereselor lor reciproce, așa cum și în regnul animal *bellum omnium contra omnes*¹¹⁹ constituie

ramuri intrau ca mărfuri independente în manufactura de umbrele, care nu mai făcea decât să le asambleze într-un întreg. Yankeeii au botezat asemenea produse „assembled articles” (articole asamblate), denumire care li se cuvenea mai ales ca locuri de asamblare a impozitelor. Astfel umbrela „asambla” mai întâi taxa de 6% asupra prețului fiecăruia din elementele ei și apoi pe aceea de 6% asupra prețului produsului finit.

mai mult sau mai puțin condițiile de existență ale tuturor speciilor. Aceeași conștiință burgheză care proslăvește diviziunea manufacturieră a muncii, anexarea pe viață a muncitorului la o operație parțială și subordonarea necondiționată a muncitorilor parțiali de către capital ca o organizare a muncii care sporește forța productivă a acesteia din urmă, condamnă cu aceeași tărie orice control și orice reglementare socială conștientă a procesului social de producție ca o violare a drepturilor inviolabile de proprietate, în libertatea și în „genialitatea” autodeterminantă ale capitalistului individual. Este foarte caracteristic că apologeții entuziaști ai sistemului de fabrică nu au de obiectat nimic mai rău împotriva oricărei organizări generale a muncii sociale decât că ea ar preface întreaga societate într-o fabrică.

Dacă anarhia diviziunii sociale a muncii și despotismul diviziunii manufacturiere a muncii se condiționează reciproc în societatea în care domină modul de producție capitalist, dimpotrivă, unele forme anterioare ale societății în care separarea meseriilor s-a dezvoltat spontan, pentru a se cristaliza apoi și a fi în cele din urmă consfințită prin lege, oferă, pe de o parte, imaginea unei organizări sistematice și autoritare a muncii sociale, în timp ce, pe de altă parte, exclud cu totul diviziunea muncii în cadrul atelierului, sau o dezvoltă doar pe scară foarte redusă, sau numai sporadic și incidental⁵⁹⁾.

Astfel, de pildă, micile și arhaicele obști hinduse, care în mare parte dăinuie și azi, se întemeiază pe posesiunea în comun a pământului, pe legătura nemijlocită dintre agricultură și meserie și pe o statornică diviziune a muncii, care la întemeierea unor noi obști servește de plan și de model. Ele alcătuiesc unități de producție autarhice, a căror suprafață de producție variază între o sută și câteva mii de acri. Cea mai mare parte a produselor se confecționează pentru nevoile proprii directe ale obștii, nu ca marfă, astfel încât producția însăși este independentă de diviziunea muncii, mijlocită prin schimbul de mărfuri care există în întreaga societate hindusă. Numai surplusul de produse se transformă în marfă, în parte mai întâi în mâna statului, căruia din timpuri ime-

⁵⁹⁾ „Se poate... stabili ca o regulă generală: cu cât diviziunea muncii în cadrul societății este mai puțin determinată de către o autoritate, cu atât mai mult se dezvoltă diviziunea muncii în cadrul atelierului, și cu atât mai mult aceasta este supusă autorității unui singur individ. Prin urmare, în ceea ce privește diviziunea muncii, există un raport invers între autoritatea din cadrul atelierului și autoritatea din cadrul societății”. (Karl Marx, l. c., p. 130, 131.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 149. — Nota trad.)

morale îi revine și o anumită cantitate de produse sub formă de rentă în natură. Diferitele regiuni ale Indiei cunosc forme diferite de obști. În forma cea mai simplă, obștea lucrează pământul în comun și împarte produsele între membrii ei, în timp ce torsul, țesutul etc. constituie o îndeletnicire casnică secundară, o îndeletnicire independentă a fiecărei familii. Alături de această masă, cu îndeletniciri omogene, găsim pe „locuitorul principal”, care întrunește funcțiile de judecător, de șef al poliției și de percepător într-o singură persoană; pe contabil, care ține evidența muncilor agricole, însemnând și înregistrând tot ce se referă la ele; un al treilea slujbaş, care urmărește pe criminali și ocrotește pe călătorii străini, însoțindu-i dintr-un sat într-altul; pe grănicer, care păzește hotarele obștii de încălcări din partea obștilor vecine; pe inspectorul apelor, care distribuie din rezervoarele comune apa pentru nevoile agriculturii; pe brahman, care îndeplinește funcțiile cultului religios; pe învățător, care învață pe copiii obștii să scrie pe nisip și să citească; pe brahmanul calendarului, care, ca astrolog, indică perioadele pentru însămânțare și pentru recoltare, precum și oeurile bune și cele rele pentru toate muncile agricole; un fierar și un tâmplar, care confecționează și repară toate uneltele agricole; pe olar, care lucrează toate vasele pentru sat; pe bărbier, pe spălător pentru curățitul hainelor, pe argintar, pe alocuri pe poet, care în unele obști înlocuiește pe argintar, în altele pe învățător. Această duzină de persoane e întreținută pe cheltuiela întregii obști. Dacă populația sporește, se înființează pe un teren necultivat o nouă obște după modelul celei vechi. Mecanismul acestei comunități prezintă o diviziune sistematică a muncii, dar o diviziune manufacturieră a ei nu e cu puțință, întrucât pentru fierar, tâmplar etc. piața rămâne neschimbată; cel mult în raport cu mărimea satelor, în loc de un fierar, de un olar etc. există doi sau trei⁶⁰). Legea care reglementează diviziunea muncii în obște acționează aici cu implacabila forță a unei legi naturale; fiecare meseriaș în parte, ca fierarul și ceilalți, execută toate operațiile care țin de meseria sa într-un mod tradițional, dar independent și fără a recunoaște vreo autoritate în atelierul său. Organismul simplu al producției în aceste obști autarhice, care se reproduc mereu în aceeași formă și care, dacă din întâmplare sînt distruse,

⁶⁰) Lieut. Col. Mark Wilks, „Historical Sketches of the South of India”, Lond. 1810—1817, v. I, p. 118—120. O bună descriere a diferitelor forme ale obștii hinduse poate fi găsită la George Campbell „Modern India”, London 1852.

se reconstituie în același loc și sub același nume⁶¹⁾, oferă cheia pentru misterul invariabilității societăților asiatice, care contrastează atât de izbitor cu neconținută dizolvare și realcătuire a statelor asiatice și cu neconținute schimbări dinastice. Structura elementelor economice fundamentale ale societății rămâne neatinsă de furtunile din sfera nebuloasă a politicii.

Încum se mai observat, legile breslelor prin extrema limitare a numărului de calfe pe care le putea folosi meșterul breslaș împiedicau sistematic transformarea acestuia într-un capitalist. De asemenea nu-i era permis să folosească calfe decât exclusiv în meseria în care era el însuși meșter. Breasla se apăra cu strășnicie împotriva oricărei violări a domeniului ei de către capitalul comercial, singura formă liberă a capitalului care i se opunea. Comerciantul putea să cumpere orice marfă, însă munca nu o putea cumpăra ca marfă. El era tolerat doar ca scurșoric al produselor meșteșugărești. Dacă împrejurările exterioare reclamau o diviziune progresivă a muncii, breslele existente se scindeau în subspecii, sau se formau bresle noi alături de cele vechi, dar fără să aibă loc o reunire într-un singur atelier a unor meserii diferite. Deși separarea, izolarea și perfecționarea meseriilor au constituit condițiile materiale de existență a perioadei manufacturiere, organizarea de breaslă excludea diviziunea manufacturieră a muncii. În general, muncitorul era legat de mijloacele sale de producție ca melcul de cochilie, și astfel lipsea primul factor de bază al manufacturii, autonomizarea mijloacelor de producție sub formă de capital, opus muncitorului.

În timp ce diviziunea muncii în ansamblul unei societăți, indiferent dacă e mijlocită de schimbul de mărfuri sau nu, este proprie celor mai diferite formațiuni social-economice, diviziunea manufacturieră a muncii constituie o creație cu totul specifică a modului de producție capitalist.

---

⁶¹⁾ „În această formă simplă... au trăit locuitorii fărăi din timpuri imemorale. Hotarele satelor s-au schimbat numai arareori; și cu toate că războiul, foametea și molimele s-au abătut adeseori asupra satelor și chiar le-au pustiit, aceleași nume, aceleași hotare, aceleași interese și chiar aceleași familii s-au păstrat vreme de secole. Locuitorii nu se sinchiseau de prăbușirea sau de împărțirea monarhiilor; atita timp cît satul rămîne întreg, nu-i interesează cărei puteri îi e cedat sau sub stăpînirea cărui suveran a trecut; economia lui internă rămîne neschimbată”. (Th. Stamford Raffles, late Lieut. Gov. of Java, „The History of Java”, Lond. 1817, v. I, p. 285.)

5. Caracterul capitalist al manufacturii

Un număr mai mare de muncitori sub comanda aceluiași capital alcătuiește punctul de plecare natural atât al cooperării în genere, cât și al manufacturii. Invers, diviziunea manufacturieră a muncii face din creșterea numărului de muncitori folosiți o necesitate tehnică. Numărul minim de muncitori pe care trebuie să-l folosească un capitalist îi este prescris acum prin diviziunea existentă a muncii. Pe de altă parte, avantajele unei noi diviziuni sînt condiționate de o nouă creștere a numărului de muncitori, realizabilă numai prin multipli. Dar o dată cu partea variabilă a capitalului trebuie să crească și partea lui constantă, și anume, pe lângă volumul condițiilor comune de producție, cum sînt clădirile, furnalele etc., vor trebui să sporească îndeosebi, și într-un ritm cu mult mai rapid decît numărul muncitorilor, materiile prime. Masa de materii prime consumate într-o perioadă de timp de către o anumită cantitate de muncă va crește în aceeași proporție în care crește forța productivă a muncii ca urmare a diviziunii ei. Creșterea volumului minim de capital necesar capitaliștilor sau, cu alte cuvinte, transformarea progresivă a mijloacelor de subzistență și de producție sociale în capital este, prin urmare, o lege care rezultă din caracterul tehnic al manufacturii ⁶²⁾.

În manufactură, la fel ca în cooperarea simplă, organismul de muncă aflat în funcțiune este o formă de existență a capitalului. Mecanismul social de producție alcătuit dintr-un număr mare de muncitori parțiali individuali aparține capitalistului. Forța productivă care rezultă din combinarea muncilor apare, așadar, ca forță productivă a capitalului. Manufactura propriu-zisă nu numai că supune pe muncitorul, pînă atunci independent, comenzii și disciplinei capitalului, dar pe deasupra ea creează o diferențiere ierarhică a muncitorilor înșiși. În timp ce cooperarea simplă păstrează, în linii mari, neschimbat felul de muncă al indivizilor, manufactura îl revoluționează din temelii și atacă forța individuală

⁶²⁾ „Nu este suficient ca acel capital” (adică mijloacele de subzistență și de producție necesare în acest scop) „necesar pentru subdivizarea meseriilor să existe în societate; mai e nevoie ca el să se fi acumulat în mîna întreprinzătorilor în mase îndeajuns de importante, pentru a le da acestora posibilitatea să lucreze pe scară mare... Cu cît crește diviziunea, cu atît folosirea permanentă a unui număr constant de muncitori necesită un capital din ce în ce mai mare în unelte, materii prime etc.” (Storch, „Cours d'Écon. Polit.”, ediția pariziană, t. I, p. 250, 251.) „Concentrarea uneltelor de producție și diviziunea muncii sînt tot atît de strîns legate una de alta ca și centralizarea puterii de stat și diviziunea intereselor private pe tărîm politic”. (Karl Marx, l. c., p. 134.) (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 151. — Nota trad.)

de muncă la rădăcina ei. Ea îl mutilează pe muncitor, transformându-l într-o ființă monstruoasă prin dezvoltarea artificială unilaterală a dexterității sale, înăbușind un univers întreg de înclinații și aptitudini productive, așa cum în statele din La Plata un animal întreg este tăiat pentru a i se lua numai pielea ori seul. Diferitele munci parțiale speciale sînt nu numai repartizate între indivizi diferiți, ci individul însuși este divizat, transformat într-un instrument automat al unei munci parțiale⁶³), astfel încît fabula absurdă a lui Menenius Agrippa¹²⁰, care îl prezintă pe om ca simplu fragment al propriului său trup, devine realitate⁶⁴). Dacă la început muncitorul își vinde forța de muncă capitalului din pricină că îi lipsesc mijloacele materiale pentru producerea unei mărfi, acum însăși forța sa individuală de muncă rămîne ineficace atîta timp cît nu este vîndută capitalului. Ea acționează numai într-o conexiune care se realizează abia după vînzarea ei, în atelierul capitalistului. Pus în imposibilitatea de a crea ceva în mod independent, corespunzător aptitudinilor sale naturale, muncitorul din manufactură își desfășoară activitatea sa productivă doar ca accesoriu al atelierului capitalistului⁶⁵). Așa cum poporul ales avea înscris pe frunte că îi aparține lui Iehova, tot astfel diviziunea muncii își pune pecetea pe muncitorul din manufactură ca proprietate a capitalului.

Cunoștințele, inteligența și voința de care dă dovadă țăranul sau meseriașul independent, fie numai și pe o scară redusă — așa cum la sălbatic în viclenia personală se manifestă întreaga artă a războiului —, nu se cer decît atelierului în ansamblu. Potențele spirituale ale producției iau proporții într-o direcție pentru că dispar în multe altele. Ceea ce pierd muncitorii parțiali se concentrează, opunîndu-li-se, de cealaltă parte, în capital⁶⁶). Faptul că potențele spirituale ale procesului material de producție le sînt opuse muncitorilor ca proprietate străină și ca forță care îi domină este un rezultat al diviziunii manufacturiere a muncii. Acest pro-

⁶³) Dugald Stewart îi numește pe muncitorii din manufacturi „automate vii... folosite pentru munci parțiale”. (L. c., p. 318.)

⁶⁴) La corali fiecare individ formează într-adevăr stomacul întregii colonii. Dar el îi procură hrană coloniei, în loc de a i-o lua, cum făceau patricienii romani cu plebeii.

⁶⁵) „Muncitorul care cunoaște o meserie în toate amănunțele ei poate să-și exercite activitatea și să-și cîștige existența oriunde: celălalt” (muncitorul din manufactură) „nu este decît un accesoriu, și, despărțit de tovarășii săi de muncă, el nu este nici priceput și nici independent, fiind silit să accepte legea pe care alții cred de cuviință să i-o impună”. (Storch, l.c., édit. Petersb. 1815, t. I, p. 204.)

⁶⁶) A. Ferguson, l. c., p. 281 : „Unul poate cîștiga ceea ce altul a pierdut”.

ces de separare începe în cadrul cooperării simple, unde capitalistul reprezintă față de fiecare muncitor în parte unitatea și voința organismului social de muncă. Acest proces se dezvoltă în manufactură, care îl mutilează pe muncitor, transformându-l în muncitor parțial, și se desăvârșește în marea industrie, care desparte știința, ca potență independentă a producției, de muncă, și o silește să slujească capitalul⁶⁷⁾.

Îmbogățirea muncitorului colectiv, deci a capitalului, cu forță productivă socială este condiționată în manufactură de sărăcirea muncitorului de forța sa productivă individuală.

„Ignoranța este mama industriei ca și a superstițiilor. Meditația și imaginația sînt supuse erorii; dar obișnuința de a mișca piciorul sau mîna într-un anumit fel nu depinde nici de una, nici de cealaltă. Manufacturile prosperă deci cel mai mult acolo unde viața spirituală a oamenilor este strivită în așa fel, încît atelierul poate fi privit ca o mașină ale cărei componente sînt oamenii”⁶⁸⁾.

Într-adevăr, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, unele manufacturi foloseau de preferință pentru anumite operații simple, care constituiau însă secrete de fabricație, oameni semiidioti⁶⁹⁾.

„Intellectul marii majorități a oamenilor — spune A. Smith — se dezvoltă cu necesitate din îndeletnicirile lor zilnice și prin ele. Un om care își cheltuiește toată viața cu efectuarea cîtorva operații simple... n-are prilejul să-și exerseze mintea... În general el devine atît de stupid și de ignorant, pe cît îi este cu putință unei ființe omenești să devină”.

După ce descrie obtuzitatea muncitorului parțial, Smith continuă :

„Monotonia vieții sale sedentare îi atrofiază, bineînțeles, și orice avînt al spiritului... Ea îi distruge chiar energia trupului și îl face incapabil de a-și folosi forța cu elan și tenacitate în afara ocupației parțiale pentru care a fost educat. Dexteritatea în meseria sa specială se arată astfel a fi dobîndită în dauna aptitudinilor sale intelectuale, sociale și de luptă. Dar în orice societate industrială și civilizată aceasta este starea la care trebuie să decadă cu necesitate omul muncii sărac (the labouring poor), adică marea masă a poporului”⁷⁰⁾.

⁶⁷⁾ „Omul de știință și muncitorul productiv sînt total separați unul de altul, și știința, în loc de a servi muncitorului drept mijloc pentru sporirea propriei sale forțe productive, i se opune aproape pretutindeni... Cunoștințele devin un instrument susceptibil de a fi separat de muncă și de a fi opus ei”. (W. Thompson, „An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth”, London 1824, p. 274.)

⁶⁸⁾ A. Ferguson, l. c., p. 280.

⁶⁹⁾ J. D. Tuckett, „A History of the Past and Present State of the Labouring Population”, Lond. 1846, v. I, p. 148.

⁷⁰⁾ A. Smith, „Wealth of Nations”, b. V, ch. I, art. II. Ca discipol al lui A. Ferguson, care a expus urmările dăunătoare ale diviziunii muncii, A. Smith se lămurise pe deplin în această chestiune. La începutul lucrării sale,

Pentru a împiedica completa degenerare a masei poporului, pricinuită de diviziunea muncii, A. Smith recomandă organizarea învățământului public de către stat, deși îl vede administrat cu precauțiune în doze homeopatiche. În mod consecvent se pronunță împotriva acestei idei traducătorul și comentatorul său francez, G. Garnier, care în timpul primului Imperiu francez s-a transformat în mod cu totul firesc în senator. După părerea lui, învățământul public ar contrazice legile fundamentale ale diviziunii muncii, și, prin introducerea lui, s-ar „proscrie întregul nostru sistem social”.

„Ca orice altă diviziune a muncii — spune el —, separarea dintre munca fizică și cea intelectuală⁷¹⁾ devine mai accentuată și mai distinctă pe măsură ce societatea” (ei folosește în mod just această expresie pentru a desemna capitalul, proprietatea funciară și statul lor) „devine mai bogată. Asemenea oricărei alte diviziuni a muncii, această diviziune a muncii reprezintă rezultatul progresului din trecut și cauza progresului viitor... Li este oare îngăduit guvernului să contracareze această diviziune a muncii și să frizeze mersul ei firesc? Are el dreptul să folosească o parte din veniturile statului pentru a încerca să incurce și să amestece două categorii de muncă care tind spre diviziune și separare?”⁷²⁾

O anumită mutilare fizică și spirituală este inseparabilă chiar de diviziunea muncii în ansamblul societății. Dar întrucât perioada manufacturieră duce cu mult mai departe această fisiune socială a diferitelor ramuri de activitate și întrucât, pe de altă parte, abia o dată cu diviziunea care îi este caracteristică atacă individul la rădăcina vieții sale, ea este și prima care oferă patologiei industriale materialul și stimulul⁷³⁾.

unde face ex professo apologia diviziunii muncii, el o menționează doar în treacăt ca izvor al inegalității sociale. El îl reproduce pe Ferguson abia în cartea a V-a, care tratează despre veniturile statului. În „Misère de la Philosophie” am spus cele convenite cu privire la legătura istorică dintre Ferguson, A. Smith, Lemontey și Say în critica lor privind diviziunea muncii; tot acolo am prezentat pentru prima oară diviziunea manufacturieră a muncii ca formă specifică a modului de producție capitalist. (I.c., p. 122 și urm.) (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 143—155. — Nota trad.)

⁷¹⁾ Ferguson spune încă în „History of Civil Society”, p. 281: „În această epocă a diviziunilor muncii gândirea însăși poate deveni o profesie aparte”.

⁷²⁾ G. Garnier, t. V al traducerii sale, p. 4—5.

⁷³⁾ Ramazzini, profesor de medicină practică la Padua, publică în 1713 lucrarea sa „De morbis artificum”, tradusă în limba franceză în 1777 și retipărită în 1841 în „Encyclopédie des Sciences Médicales. 7me Div. Auteurs Classiques”. Perioada marii industrii a lărgit, firește, foarte mult lista bolilor profesionale ale muncitorilor. Vezi, între altele, „Hygiène physique et morale de l'ouvrier dans les grandes villes en général, et dans la ville de Lyon en particulier”, Par le Dr. A. L. Fonteret, Paris 1858, și [R. H. Rohatzsch] „Die Krankheiten, welche verschiedenen Ständen, Altern und Geschlechtern eigenthümlich sind”, 6 Bände,

„A diviza un om înseamnă a-l executa dacă merită pedeapsa cu moartea și a-l asasina dacă nu o merită. Divizarea muncii este asasinarea unui popor”⁷⁴).

La începuturile ei, cooperarea întemeiată pe diviziunea muncii, adică manufactura, reprezintă o creație spontană. De îndată ce a câștigat oarecare stabilitate și extindere, ea devine forma conștientă, metodică și sistematică a modului de producție capitalist. Istoria manufacturii propriu-zise ne arată cum diviziunea muncii, specifică ei, dobândește cele mai adecvate forme, la început pe cale experimentală, oarecum în spatele persoanelor care acționează, și tinde apoi, asemenea meșteșugului de brăasă, să păstreze prin tradiție forma odată găsită, pe care în unele cazuri o și păstrează secole de-a rândul. Schimbarea acestei forme are loc — cu excepția aspectelor secundare — numai ca urmare a unei revoluționări a uneltelor de muncă. Manufactura modernă — nu vorbesc aici de marea industrie bazată pe folosirea mașinilor — sau găsește acolo unde apare, în marile onase, gata pregătite acele disjecta membra poetae¹²³, pe care nu-i rămâne decât să le adune, așa cum se întâmplă cu manufactura de confecții; sau principiul diviziunii se impune de la sine, diferitele operații ale producției meșteșugărești fiind pur și simplu atribuite în exclusivitate unor anumiți muncitori (ca, de pildă, la legătorie). În asemenea cazuri nu se cere nici măcar o experiență de o săptămână pentru a stabili proporția numerică dintre brațele de muncă necesare pentru fiecare operație în parte⁷⁵).

Prin diferențierea activității meșteșugărești, prin specificizarea uneltelor de muncă, prin formarea muncitorilor parțiali, prin gruparea și combinarea lor într-un mecanism de ansamblu, diviziunea manufacturieră a muncii creează diferențierea calitativă și proporționalitatea cantitativă a proceselor sociale de producție, prin

---

Ulm 1840. În 1854 Society of Arts¹²¹ a numit o comisie de anchetă cu privire la patologia industrială. Lista documentelor adunate de această comisie se găsește în catalogul lui „Twickenham Economic Museum”. Foarte importante sînt „Reports on Public Health” oficiale. Vezi și Eduard Reich, M.D., „Ueber die Entartung des Menschen”, Erlangen 1868.

⁷⁴) „To subdivide a man is to execute him, if he deserves the sentence, to assassinate him, if he does not... the subdivision of labour is the assassination of a people”. (D. Urquhart, „Familiar Words”, London 1855, p. 119.) Hegel avea concepții foarte eretice asupra diviziunii muncii. „Oameni culti pot fi considerați în primul rînd aceia care pot face tot ceea ce fac alții”, spune el în a sa „Filozofie a dreptului”¹²².

⁷⁵) Credința naivă în geniul inventiv de care dă dovadă apriori capitalistul în aplicarea diviziunii muncii o mai păstrează doar profesorii germani, ca, de pildă, d-l Roscher, care, drept recunoștință pentru faptul că diviziunea muncii izvораște de-a gata din capul de Jupiter al capitalistului, îl gratifică pe acesta cu „diferite salarii”. Aplicarea mai largă sau mai restrînsă a diviziunii muncii depinde de mărimea pungii, nu de mărimea geniului.

urmare o anumită organizare a muncii sociale, și totodată dezvoltă astfel o nouă forță productivă socială a muncii. Ca formă specific capitalistă a procesului social de producție — și pe bazele pe care le-a găsit ea nu putea să se dezvolte decât în forma capitalistă — ea nu constituie decât o metodă deosebită de a produce plus-valoare relativă, cu alte cuvinte de a spori, pe seama muncitorilor, autovalorificarea capitalului, adică ceea ce se numește avuția socială, „wealth of nations” etc. Ea nu numai că dezvoltă forța productivă socială a muncii pentru capitalist, în loc să o dezvolte pentru muncitor, dar face acest lucru prin schilodirea muncitorului individual. Ea creează condiții noi pentru dominația capitalului asupra muncii. Dacă, prin urmare, ea apare, pe de o parte, ca un progres istoric și ca o etapă necesară în procesul de dezvoltare economică a societății, pe de altă parte ea apare ca un mijloc de exploatare civilizată și rafinată.

Economia politică, care devine știință propriu-zisă abia în perioada manufacturieră, în genere privește diviziunea socială a muncii numai din punctul de vedere al diviziunii manufacturiere a muncii ⁷⁶⁾, ca mijloc de a produce mai multă marfă cu aceeași cantitate de muncă, de a ieftini deci mărfurile și de a accelera acumularea capitalului. În directă opoziție cu această accentuare a cantității și a valorii de schimb, autorii antichității clasice se limitează exclusiv la calitate și la valoare de întrebuințare ⁷⁷⁾. Ca urmare a separării ramurilor de producție sociale, afirmă ei, mărfurile produse sînt mai bune, diferitele înclinații și talente ale oamenilor își aleg sfere de activitate corespunzătoare ⁷⁸⁾, deoarece

⁷⁶⁾ Intr-o mai mare măsură decât A. Smith, alți autori mai vechi, ca Petty, ca autorul anonim al lucrării „Advantages of the East India Trade” etc., au relevat caracterul capitalist al diviziunii manufacturiere a muncii.

⁷⁷⁾ Excepție printre moderni fac cîțiva autori din secolul al XVIII-lea, ca Beccaria și James Harris, care, în privința diviziunii muncii, repetă aproape exclusiv spusele anticilor. Astfel Beccaria scrie: „Oricine știe din proprie experiență că atunci cînd mîna și intelectul se deprind cu același fel de munci și de produse, acestea sînt efectuate mai ușor, mai spornic și mai bine decât dacă fiecare individ ar produce izolat cele necesare lui... În acest mod oamenii se împart în diferite clase și stări, în folosul general și în avantajul fiecăruia”. (Cesare Beccaria, „Elementi di Econ. Publica”, ed. Custodi, Part. Moderna, t. XI, p. 28.) James Harris, mai tirziu Earl of Malmesbury, celebru prin al său „Diaries” referitor la misiunea sa diplomatică la Petersburg, spune el însuși într-o notă la „Dialogue concerning Happiness”, London 1741 ¹²⁴⁾, retipărit ulterior în „Three Treatises etc.”, 3. ed., Lond. 1772: „Întreaga argumentare a faptului că societatea reprezintă o organizare naturală” (și anume prin „diviziunea îndeletnicirilor”), „este în întregime împrumutată din cartea a doua a «Republicii» lui Platon”.

⁷⁸⁾ Astfel, în Odiseea, XIV, 228 „Căci fiecare bărbat se desfată cu o altă îndeletnicire” și Archilochus la Sextus Empiricus: „Fiecare își desfată spiritul cu altă muncă” ¹²⁵⁾.

fără limitarea (la o anumită sferă nu se poate realiza nicăieri ceva însemnat⁷⁹). Prin urmare, atât produsul cât și producătorul se perfecționează prin diviziunea muncii. Dacă uneori se menționează în treacăt și creșterea masei produselor, acest lucru se întâmplă numai atunci când este vorba de o mai mare abundență a valorii de întreținere. Nu se spune nimic despre valoarea de schimb, despre ieftinirea mărfurilor. Acest punct de vedere al valorii de întreținere predomină atât la Platon⁸⁰), care consideră diviziunea muncii ca bază a separării sociale a stărilor, cât și la Xenofon⁸¹),

⁷⁹) „Πολλ' ἤπιστατο ἔργα, κακῶς δ' ἤπιστατο πάντα* — Ca producător de mărfuri, atenianul se simțea superior spartanului, pentru că acesta putea să dispună în război de oameni, dar nu de bani. Și la Tucidide găsim că Pericle ar fi spus în cuvântarea prin care îi incită pe atenieni la războiul peloponesiac: „Cei care muncesc pentru propriile lor trebuințe sînt mai degrabă dispuși să poarte război cu trupurile lor decît cu bani”. (Tucidide, I, c. 141.) Totuși idealul lor a rămas și în producția materială, αὐταρξεία **, care este opusă diviziunii muncii, „căci la aceștia există bunăstare, la ceilalți însă și independență”. Mai trebuie să luăm în considerare că în epoca răsturnării celor 30 de tirani¹²⁸, abia dacă existau 5000 de atenieni fără proprietate funciară.

⁸⁰) Platon explică diviziunea muncii în cadrul comunității prin multilateralitatea trebuințelor și prin unilateralitatea facultăților indivizilor. La el, punctul de vedere principal este acela că muncitorul trebuie să se conformeze muncii sale, și nu munca să se conformeze muncitorului, lucru inevitabil dacă muncitorul practică îndeletniciri diferite, din care una sau alta este pentru el îndeletnicire secundară. „Pentru că nu munca este la cheremul timpului liber al celui care o efectuează, ci muncitorul trebuie să se supună muncii, și în chip statornic. Acest lucru e necesar. Reiese deci că dacă unul singur face un singur obiect, după înclinația sa naturală și la momentul potrivit, liber de alte îndeletniciri, se produce mai mult, mai lesne și mai frumos”. („De Republica”, I, 2. ed., Baiter, Orelli etc.) Tot așa la Tucidide, l. c. 142: „Navigația este o artă ca oricare alta și ea nu poate fi practică în nici un caz ca îndeletnicire secundară; ba mai mult, alături de ea nici o altă îndeletnicire nu poate fi practică ca îndeletnicire secundară”. Dacă munca, spune Platon, îl va aștepta pe muncitor, momentul critic al producției va fi adesea pierdut, iar opera zădărnicită, „ἔργου χαρῶν διόλλυται” ***. Această idee a lui Platon o regăsim în protestul proprietarilor de albitorii din Anglia împotriva clauzei din legea pentru reglementarea muncii în fabrici care fixează o oră anumită pentru masa tuturor muncitorilor. Întreprinderea lor, spun ei, nu se poate conduce după muncitori, deoarece „dintre diferitele operații ale pirlitului, spălatului, albitului, mângăluitului, călcatului și vopsitului, nici una nu poate fi întreruptă într-un anumit moment fără a pricinui pagube... Impunerea aceleiași ore de masă pentru toți muncitorii poate uneori să periclitze bunuri de valoare, prin întreruperea procesului de muncă”. Le platonisme ou va-t-il se nicher ! ****

⁸¹) Nu e numai o cinste să primești mîncăruri de la masa regelui perșilor, spune Xenofon, dar aceste mîncăruri sînt și mult mai gustoase decît altele. „Nu e de mirare, căci după cum celelalte arte ating desăvîrșirea în orașele mari, tot

* — „știa multe meserii, dar pe toate le știa prost”. — Nota trad.

** — autarhia. — Nota trad.

*** — „se pierde vremea potrivită pentru muncă”. — Nota trad.

**** — Iată unde s-a refugiat platonismul ! — Nota trad.

care, cu instinctul său caracteristic burghez, se apropie ceva mai mult de diviziunea muncii în cadrul atelierului. Republica lui Platon¹²⁷, în măsura în care consideră diviziunea muncii drept principiu constitutiv al statului, nu reprezintă decât idealizarea ateniană a sistemului egiptean al castelor, așa cum Egiptul trecea pentru alți contemporani ai săi, de pildă pentru Isokrate⁸²), drept țară industrială model, păstrându-și această însemnătate și pentru grecii din timpul Imperiului roman⁸³).

În perioada manufacturieră propriu-zisă, adică în perioada în care manufactura constituie forma dominantă a modului de producție capitalist, realizarea deplină a propriilor ei tendințe se lovește de obstacole multiple. Cu toate că, precum am văzut, în afara unei diferențieri ierarhice a muncitorilor, ea duce la o simplă separare între muncitori iscusiți și muncitori neiscusiți, numărul acestora din urmă rămâne foarte redus din cauza influenței precumpănitoare a celor dintii. Cu toate că ea își adaptează operațiile de detaliu la diferitele grade de maturitate, de dezvoltare și de forță a organelor sale de muncă vii, tinzând deci spre exploatarea productivă a femeilor și copiilor, această tendință în genere eșuează, lovindu-se de obiceiurile și de rezistența muncitorilor bărbați. Deși diferențierea activității meșteșugărești reduce cheltuielile de instruire și deci scade valoarea muncitorilor, pentru munca de detaliu mai dificilă se cere totuși un timp de instruire

așa și mâncărurile regelui sint pregătite în mod cu totul deosebit. În orașele mici același om face mese, pluguri, paturi, uși; adeseori mai clădește și case, și e mulțumit dacă în felul acesta găsește îndeajuns de lucru pentru a-și asigura traiul. E cu neputință ca un om care face atâtea să le facă bine pe toate. Dimpotrivă, în orașele mari, unde fiecare găsește mulți cumpărători, ajunge și o singură meserie pentru a hrăni un om. De multe ori nici nu e nevoie de o meserie întreagă, ci unul lucrează încălzări pentru bărbați și altul încălzări pentru femei. Uneori unul trăiește numai din cusutul încălțărilor, altul din croitul lor; unul nu face decât să croiască straine, celălalt nu face decât să le coasă. Or, se cere ca cel ce face munca cea mai simplă s-o facă și cel mai bine. Tot așa stau lucrurile și cu arta de a pregăti mâncăruri". (Xen. „Cyrop.", l. VIII, c. 2.) Xenofon are în vedere aici exclusiv calitatea valorii de întrebuințare, cu toate că și el știe că gradul de diviziune a muncii depinde de extensia pieței.

⁸²) „El" (Busiris) „i-a împărțit pe toți în caste deosebite..., a poruncit ca aceiași oameni să practice mereu aceleași meserii, fiindcă știa că cei ce-și schimbă îndeletnicirea nu ajung a cunoaște cu temei nici una; cei ce rămân însă întotdeauna la aceleași îndeletniciri ating desăvârșirea. Într-adevăr, vom găsi că în privința artelor și meseriilor, ei și-au întrecut rivalii mai mult decât îl întrece meșterul pe cirpaci, și că au creat instituții pentru menținerea orînduirii de stat și a puterii regilor atît de desăvârșite, încît filozofii cu faimă laudă orînduirea de stat a Egiptului mai mult decît pe oricare alta". (Isokr., „Busiris", c. 8.)

⁸³) Comp. Diod. Sic.

mai îndelungat, la care muncitorii nu vor niciodată să renunțe, chiar și acolo unde e de prisos. Astfel în Anglia întâlnim așa-zisele laws of apprenticeship *, cu cei șapte ani de ucenicie ai lor în vigoare pînă la sfîșitul perioadei manufacturiere, ele fiind desființate abia de marea industrie. Deoarece iscusința meșteșugărească rămîne factorul de bază al manufacturii, iar mecanismul de ansamblu care funcționează în manufactură nu posedă un schelet obiectiv independent de muncitorii înșiși, capitalul are în permanență de luptat cu nesupunerea muncitorilor.

„Slăbiciunea naturii umane — exclamă amicul Ure — este atît de mare, încît muncitorul, cu cit e mai iscusit, cu atît e mai încăpăținat și cu atît mai greu te poți înțelege cu el, și astfel, prin cerbia sa, el pricinuieste mecanismului de ansamblu pagube serioase” ⁸⁴⁾.

Plîngerile în legătură cu lipsa de disciplină a muncitorilor se fac auzite de-a lungul întregii perioade manufacturiere ⁸⁵⁾. Și chiar dacă n-am dispune de mărturiile scriitorilor din această epocă, însuși faptul că din secolul al XVI-lea pînă în epoca mării industrii capitalul nu reușește să acapareze tot timpul de muncă disponibil al muncitorilor din manufacturi, că manufacturile au o viață scurtă și peregrinează dintr-o țară în alta o dată cu imigrarea sau emigrarea muncitorilor vorbește mai elocvent decît o bibliotecă întregă. „Într-un fel sau altul trebuie să se facă ordine”, exclamă în 1770 autorul, citat în repetate rînduri, al lucrării „Essay on Trade and Commerce”. Ordine, repetă ca un ecou 66 de ani mai tîrziu doctorul Andrew Ure, „ordine” lipsea în manufactura întemeiată pe „dogma scolastică a diviziunii muncii”, și „Arkwright făcu ordine”.

În plus, manufactura nu era în stare nici să cuprindă producția socială în toată întinderea ei, nici să o revoluționeze în adîncime. Ea trona ca operă de artă economică pe baza largă a meseriilor de la orașe și a industriei casnice sătești. La un anumit grad de dezvoltare, propria ei bază tehnică îngustă a intrat în conflict cu nevoile producției create de ea însăși.

Una din cele mai desăvîrșite creații ale manufacturii era atelierul pentru producerea uneltelor de muncă înseși, în special a aparatelor mecanice complicate care începuseră să fie utilizate.

⁸⁴⁾ Ure, l. c., p. 20.

⁸⁵⁾ Cele spuse în text sînt valabile mai mult pentru Anglia decît pentru Franța și mai mult pentru Franța decît pentru Olanda.

„Un asemenea atelier — spune Ure — oferea imaginea diviziunii muncii în variatele sale gradații. Burghiul, dalta, strungul aveau fiecare muncitori proprii, încadrați ierarhic după gradul lor de iscusință”¹²⁸.

Acest produs al diviziunii manufacturiere a muncii producea, la rândul său, mașini, care desființează activitatea meșteșugărească ca principiu regulator al producției sociale. Astfel, pe de o parte, este înlăturată baza tehnică pentru anexarea pe viață a muncitorului la o funcție parțială. Pe de altă parte, cad barierele pe care același principiu încă le mai punea în calea dominației capitalului.

Capitolul treisprezece

Mașinile și marea industrie

1. Dezvoltarea mașinismului

John Stuart Mill spune în ale sale „Principii de economie politică” :

„Stă sub semnul întrebării dacă vreuna dintre invențiile făcute pînă azi în domeniul mecanicii a ușurat truda de fiecare zi a vreunei ființe omenești” ⁸⁶⁾.

Dar mașinile folosite în mod capitalist nici nu urmăresc acest scop. Menirea lor, asemenea oricărei alte dezvoltări a forței productive a muncii, este să ieftinească mărfurile și să scurteze acea parte a zilei de muncă de care muncitorul are nevoie pentru sine însuși spre a prelungi cealaltă parte a zilei sale de muncă, pe care el o dă gratuit capitalistului. Ele reprezintă un mijloc pentru producerea plusvalorii.

Revoluționarea modului de a produce ia ca punct de plecare în manufactură forța de muncă, iar în marea industrie mijlocul de muncă. Trebuie deci să cercetăm mai întîi în ce mod se transformă mijlocul de muncă din unealtă în mașină, adică prin ce se deosebește mașina de unealta meseriașului. Nu este vorba aici decît de caracteristicile generale, luate în mare, căci, asemenea erelor geologice, nici epocile istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație abstract-riguroase.

Matematicienii și constructorii de mașini — și opinia lor e ueneri reluată de economiștii englezi — socotesc unealta o mașină simplă, iar mașina o unealtă compusă. Ei nu văd aici nici o deosebire esențială și denumesc mașini chiar mecanismele cele mai simple, ca pîrghia, planul înclinat, șurubul, pana etc. ⁸⁷⁾ Într-adevăr, orice mașină e alcătuită din aceste mecanisme simple, oricum ar fi ele deghizate și combinate. Dar din punct de vedere economic consta-

⁸⁶⁾ „It is questionable, if all the mechanical inventions yet made have lightened the day's toil of any human being”. Mill ar fi trebuit să spună „of any human being not fed by other people's labour” *, căci, indiscutabil, mașinile au făcut să crească foarte mult numărul trîntorilor distinși.

⁸⁷⁾ Vezi, de pildă, Hutton, „Course of Mathematics”.

tarea nu are nici o valoare, căci îi lipsește elementul istoric. Pe de altă parte, deosebirea dintre unealtă și mașină este atribuită împrejurării că pentru unealtă forța motrice o constituie omul, iar pentru mașină o forță naturală distinctă de forța omului, de pildă animalul, apa, vântul etc.⁸⁸⁾ Potrivit acestei păreri, plugul tras de boi, propriu celor mai diferite epoci de producție, ar fi mașină, iar circular loom*-ul lui Claussen, care, pus în mișcare de mîna unui singur muncitor, face 96 000 de ochiuri pe minut, o simplă unealtă. Mai mult, același loom acționat cu mîna ar fi unealtă, iar acționat de forța aburului ar fi mașină. Întrucît folosirea forței animale a fost una dintre cele mai vechi descoperiri ale omenirii, producția mecanizată ar preceda de fapt producția meșteșugărească. Atunci cînd în 1735 John Wyatt și-a anunțat mașina de filat, vestind implicit revoluția industrială din secolul al XVIII-lea, el n-a pomenit nici un cuvînt despre faptul că mașina va fi acționată nu de om, ci de un măgar, și totuși rolul respectiv i-a revenit măgarului. Programul său era o mașină „pentru a toarce fără degete”⁸⁹⁾.

⁸⁸⁾ „Din acest punct de vedere, între unealtă și mașină poate fi trasă o linie de demarcație precisă: hîrlețul, ciocanul, dalta etc., pirghiile și șuruburile, pentru care, oricît de ingenioase ar fi, forța motrice rămîne omul..., toate acestea intră în noțiunea de unealtă, în timp ce plugul, cu forța animală care îl pune în mișcare, morile de vînt și celelalte mori ar trebui enumerate printre mașini”. (Wilhelm Schulz, „Die Bewegung der Produktion”, Zürich, 1843, p. 38.) O scriere în multe privințe remarcabilă.

⁸⁹⁾ Mașini pentru torsul preliminar, deși cu totul imperfecte, au fost folosite încă înaintea lui, pare-se mai întîi în Italia. În genere, o istorie critică a tehnologiei ar demonstra că nici o invenție din secolul al XVIII-lea nu aparține unui singur individ. Pînă în prezent nu există o asemenea lucrare. Darwin a trezit interesul pentru istoria tehnologiei naturale, adică pentru formarea organelor plantelor și animalelor ca instrumente de producție în viața plantelor și animalelor. Oare istoria formării organelor productive ale omului social, adică a bazei materiale a oricărei forme speciale de organizare socială, nu merită aceeași atenție? Și n-ar putea fi oare această istorie mai lesne alcătuită, de vreme ce, cum spune Vico, istoria omenirii se deosebește de istoria naturii prin aceea că pe cea dintîi am făcut-o noi, pe cînd pe cea de-a doua nu? Tehnologia dezvoltă atitudinea activă a omului față de natură, procesul nemijlocit de producție a vieții sale și totodată pe cel al condițiilor sale sociale de viață și al reprezentărilor spirituale care decurg din ele. Chiar și istoria religiei, care face abstracție de această bază materială, este necritică. Într-adevăr, e mult mai ușor să găsești prin analiză simburile pămîntesc al nebuloaselor reprezentări religioase decît, invers, să dezvoltîi din relațiile date ale vieții din fiecare epocă formele religioase corespunzătoare. Aceasta din urmă este singura metodă materială și deci științifică. Carențele materialismului științific-naturalist, abstract, care exclude procesul istoric, se străvād și din reprezentările abstracte și idealiste ale purtătorilor lui de cuvînt de îndată ce aceștia se hazardează dincolo de specialitatea lor.

Orice instalație mecanică dezvoltată se compune din trei părți esențialmente diferite, anume: motorul, mecanismul de transmisie și, în sfârșit, mașina-unealtă sau mașina de lucru. Motorul acționează ca forță motrice a întregului mecanism. El produce propria sa forță motrice, ca mașina cu abur, mașina calorică¹²⁹, mașina electromagnetică etc., sau primește impulsul de la o forță naturală exterioară existentă, ca, de pildă, roata hidraulică de la o cădere de apă, aripile unei mori de vânt de la vânt etc. Mecanismul de transmisie, alcătuit din volanți, arbori motori, roți dințate, roți circulare, tije, coarde, curele și angrenaje de tot felul, reglează mișcarea, îi schimbă forma acolo unde e necesar, de pildă din mișcare perpendiculară în mișcare circulară, o repartizează și o transmite mașinii-unealtă. Ambele părți ale mecanismului nu există decât pentru a transmite mașinii-unealtă mișcarea, cu ajutorul căreia aceasta apucă obiectul muncii și îl transformă corespunzător scopului. De la această parte a mecanismului, mașina-unealtă, a pornit în secolul al XVIII-lea revoluția industrială. Și astăzi, ori de câte ori producția meșteșugărească sau manufacturieră se transformă în producție mecanizată, ea continuă să reprezinte punctul de plecare.

Dacă privim acum mai îndeaproape mașina-unealtă sau mașina de lucru propriu-zisă, vedem că în linii mari reapar, cei drept într-o formă adesea foarte modificată, aparatele și uneltele cu care lucrează meseriașul sau muncitorul manufacturier, dar ele reapar nu ca unelte ale omului, ci ca unelte ale unui mecanism, adică unelte mecanice. Sau întreaga mașină constituie doar o reeditare mecanică mai mult sau mai puțin modificată a vechii unelte a meseriașului, ca la războiul de țesut mecanic⁸⁰⁾, sau organele active montate pe corpul mașinii de lucru sînt cunoștințe vechi, ca fusurile la mașina de filat, acele la mașina de tricotat ciorapi, pînzele de ferăstrău la ferăstrăul mecanic, cuțitele la mașina de tăiat etc. Deosebirea dintre aceste unelte și corpul propriu-zis al mașinii de lucru se manifestă încă de la apariția lor. Căci pînă în ziua de azi ele continuă să fie produse în mare parte cu metode meșteșugărești sau manufacturiere, pentru a fi abia mai tîrziu fixate pe corpul mașinii de lucru, produs cu mijloace

⁸⁰⁾ Mai ales în forma inițială a războiului de țesut mecanic recunoaștem de la prima privire vechiul război de țesut. Deosebiri esențiale prezintă abia forma lui modernă.

mecanizate⁹¹⁾. Mașina-unealtă este deci un mecanism care, după ce i s-a transmis mișcarea corespunzătoare, efectuează cu uneltele ei aceleași operații pe care înainte le efectua cu unelte asemănătoare muncitorului. Chestiunea dacă forța motrice provine de la om sau de la mașină nu schimbă cu nimic esența lucrurilor. După transferul uneltei propriu-zise din mina omului asupra unui mecanism, locul simplei unelte îl ia o mașină. Deosebirea sare imediat în ochi, chiar dacă omul însuși rămâne încă prim motor. Numărul instrumentelor de muncă cu care omul poate lucra simultan este limitat de numărul instrumentelor sale naturale de producție, de numărul organelor trupului său. În Germania s-a făcut încercarea ca un singur torcător să acționeze simultan două roți de tors, adică să lucreze simultan cu ambele mâini și cu ambele picioare. Munca era însă prea oșobitoare. Mai târziu a fost inventată o roată de tors cu două fusuri acționată cu piciorul, dar filatorii iscusiți capabili să toarcă două fire concomitent erau aproape la fel de rari ca oamenii bicefali. În schimb, mașina de filat „Jenny”¹³⁰ filează din capul locului cu 12—18 fusuri, mașina de tricotat ciorapi tricotează cu multe mii de ace deodată etc. Numărul uneltelor cu care operează simultan aceeași mașină-unealtă este de la bun început independent de limitele organice ale uneltei manuale a muncitorului.

La multe unelte manuale, deosebirea dintre om ca simplă forță motrice și ca muncitor care execută operația propriu-zisă capătă o existență senzorial distinctă. Astfel, la roata de tors, piciorul îndeplinește doar un rol de forță motrice, în timp ce mina care lucrează la fus trage și răsuțește, efectuând operația propriu-zisă a torsului. Revoluția industrială cuprinde mai întâi tocmai această din urmă parte a uneltei manuale, lăsând deocamdată pe seama omului, pe lângă noua atribuție de a supraveghea mașina cu ochiul și de a-i corecta greșelile cu mâna, rolul pur mecanic de forță motrice. În schimb, uneltele asupra cărora din capul locului omul acționează doar ca simplă forță motrice, cum ar fi, de pildă, la învîrtirea roții unei mori⁹²⁾, la pompat, la mișcarea bra-

⁹¹⁾ Abia de prin 1850 o parte tot mai mare din uneltele pentru mașinile de lucru se fabrică în Anglia cu mijloace mecanizate, deși nu de către aceiași fabricanți care produc mașinile înseși. Mașini care fabrică asemenea unelte mecanice sînt de pildă: automatic bobbin-making engine, card-setting engine, mașinile pentru fabricarea cocleților de țesut, mașinile pentru confecționarea fusurilor pentru mașini mule și throstle.

⁹²⁾ Moise din Egipt spune: „Nu lega gura boului cînd treieră”¹³¹. Filantropii germano-creștini însă îi puneau șerbului pe care îl foloseau ca forță motrice la măcinat un disc mare de lemn în jurul gîtului pentru a-l împiedica să ducă făina la gură cu mina.

tului de foale, la baterea în piuă etc. sînt, ce-i drept, primele care fac necesare folosirea animalelor, apei, vîntului⁹³⁾ ca forțe motrice; ele se transformă în mașini, parte în perioada manufacturieră, sporadic cu mult înaintea ei, dar nu revoluționează modul de a produce. Că ele sînt mașini chiar în forma lor meșteșugărească apare evident în perioada mării industrii. Astfel, pompele cu ajutorul cărora olandezii au secat în 1836—1837 lacul de la Harlem au fost construite după principiul pompelor obișnuite, numai că pistoanele lor au fost puse în mișcare de uriașe mașini cu abur, și nu de brațe omenești. Foalele obișnuite și cu totul imperfecte ale fierarului mai sînt uneori și astăzi transformate, în Anglia, într-o pompă de aer mecanică prin simpla legare a brațului lor de o mașină cu abur. Însăși mașina cu abur, sub forma în care a fost inventată la sfîrșitul secolului al XVII-lea, în perioada manufacturieră, și sub care a dăinuit aproximativ pînă pe la 1780⁹⁴⁾, nu a provocat o revoluție industrială. Mai curînd invers: crearea mașinilor-unele a fost cea care a făcut necesară mașina cu abur revoluționată. Din momentul în care omul, în loc să acționeze cu unealta asupra obiectului muncii, nu mai acționează decît ca forță motrice asupra unei mașini-unealtă, deghizarea forței motrice sub forma mușchilor omenești devine întîmplătoare și locul mușchilor îl pot lua vîntul, apa, aburul etc. Aceasta nu exclude însă, desigur, posibilitatea ca respectiva înlocuire să necesite mari modificări tehnice ale mecanismului, inițial construit numai pentru forța motrice omenească.

Astăzi toate mașinile care trebuie abia să-și croiască drum, mașinile de cusut, mașinile de fabricat pîine etc., afară de cazul cînd destinația lor nu exclude din capul locului un gabarit redus, se construiesc pentru a fi acționate atît de forța motrice omenească, cît și de forța motrice pur mecanică.

Mașina de la care pornește revoluția industrială înlocuiește pe muncitorul care mînuiește o singură unealtă printr-un mecanism care operează deodată cu un mare număr de unelte identice

⁹³⁾ Olandezii au fost siliți să folosească vîntul ca forță motrice, în parte din lipsa căderilor naturale de apă, în parte din cauza luptei împotriva supraabundenței de apă. Moara de vînt a împrumutat-o din Germania, unde această invenție stîrnise o luptă în toată regula între nobilime, cler și împărat pentru a se hotări cui dintre aceștia trei îi „aparține” vîntul. Aerul supune, se spunea în Germania, în timp ce despre Olanda se poate spune că vîntul a eliberat-o. Vîntul l-a supus nu pe olandez, ci a supus pămîntul pentru olandez. În 1836 încă mai erau în funcțiune în Olanda 12 000 de mori de vînt de 6 000 cai-putere, pentru a feri două treimi din țară să devină din nou mlaștină.

⁹⁴⁾ Ea a fost, ce-i drept, mult perfecționată sub forma primei mașini cu abur, așa-zisă cu efect simplu, a lui Watt, dar în această formă ea a rămas o simplă mașină de pompat apă și slatină.

sau de același fel și care e acționat de o singură forță motrice, oricare ar fi forma ei ⁹⁵⁾. Avem aici mașina, dar deocamdată numai ca element simplu al producției mecanizate.

Dimensiunile mai mari ale mașinii de lucru și sporirea numărului uneltelor ei care acționează simultan presupun un mecanism motor mai puternic, care, pentru a putea înfringe propria sa rezistență, are nevoie, la rândul lui, de o forță motrice mai puternică decât cea omenească, abstracție făcând de faptul că omul constituie un foarte imperfect mijloc pentru a produce o mișcare uniformă și continuă. Presupunând că el nu mai acționează decât ca simplă forță motrice, deci că locul uneltei sale l-a luat o mașină-unealtă, forțele naturale îl pot înlocui acum și ca forță motrice. Dintre toate forțele motrice mari transmise din perioada manufacturieră, forța calului era cea mai nepotrivită, în parte deoarece calul are capul său propriu, în parte deoarece necesită cheltuieli mari și nici nu poate fi folosit decât în mică măsură ⁹⁶⁾. Cu toate acestea, atunci când marea industrie se afla în fașă, calul a fost adeseori folosit, cum rezultă nu numai din lamentările unor agronomi din acea vreme, ci și din obiceiul, păstrat pînă astăzi, de a exprima forța mecanică în cai-putere. Vîntul era prea puțin constant și prea puțin controlabil, iar folosirea forței hidraulice predomină în Anglia, leagănul mării industrii, încă din timpul perioadei manufacturiere. Chiar din secolul al XVII-lea s-a încercat

⁹⁵⁾ „Totalitatea tuturor acestor instrumente simple, acționate de un singur motor, formează o mașină”. (Babbage, l.c., p. 136.)

⁹⁶⁾ În decembrie 1859, John C. Morton a dat citire în Society of Arts unui referat asupra „forțelor folosite în agricultură”, în care se spune între altele: „Orice ameliorare care urmărește nivelarea solului înlesnește folosirea mașinii cu abur pentru producerea forței pur mecanice... Forța calului e necesară acolo unde tufişuri încilcite sau alte obstacole împiedică o acțiune uniformă. Aceste obstacole dispar pe zi ce trece. În operațiile care necesită mai multă voință decât forța efectivă poate fi folosită numai forța condusă clipă de clipă de spiritul omesc, adică forța omului”. D-l Morton reduce apoi forța aburului, forța calului și forța omului la unitatea de măsură uzuală pentru mașina cu abur, respectiv forța necesară pentru a ridica într-un minut 33 000 de pfunzi la înălțimea de un picior și calculează apoi că costul pe oră al unui cal-putere la mașina cu abur este de 3 pence, iar la cal de 5 1/2 pence. În afară de aceasta, pentru a-i păstra sănătatea, calul nu poate fi pus la muncă decât 8 ore pe zi. Pe teren cultivat se pot economisi cu ajutorul forței aburului cel puțin 3 din 7 cai, cheltuielile necesitate de mașina cu abur într-un an întreg nefiind mai mari decât cele necesitate de cai înlocuiți în decursul celor 3 sau 4 luni în care ei sînt efectiv folosiți. În sfîrșit, acolo unde poate fi folosită forța aburului, muncile agricole efectuate cu ajutorul forței aburului sînt de calitate mai bună decât cele efectuate cu ajutorul calului. Pentru a efectua munca unei mașini cu abur ar trebui folosiți 66 de lucrători cu un salariu total de 15 șilingi pe oră, iar pentru a efectua munca unui cal, 32 de oameni cu un salariu total de 8 șilingi pe oră.

acționarea printr-o singură roată hidraulică a două pietre de moară și deci a două instalații întregi de măcinat. Dar volumul mult sporit al mecanismului de transmisie intră acum în conflict cu forța hidraulică, devenită insuficientă, și aceasta constituie una dintre împrejurările care au dus la o cercetare mai atentă a legilor frecării. Tot astfel acțiunea inegală a forței motrice la morile acționate prin împingerea și tragerea manivelor a dus la teoria și la practica volantului⁸⁷⁾, care mai târziu avea să joace un rol atât de important în marea industrie. În felul acesta, perioada manufacturieră a dezvoltat primele elemente științifice și tehnice ale marii industrii. Filatura throstle a lui Arkwright era din capul locului acționată cu ajutorul apei. Dar și folosirea forței hidraulice ca forță motrice predominantă era legată de anumite greutateți. Forța hidraulică nu putea fi mărită după voie, iar lipsa ei nu putea fi remediată și uneori dispărea cu totul; dar înainte de toate ea avea un caracter pur local⁸⁸⁾. Abia o dată cu cea de-a doua mașină cu abur a lui Watt, așa-zisa mașină cu abur cu efect dublu, a fost descoperit un prim motor care își produce singur forța motrice consumând cărbuni și apă, un motor al cărui potențial energetic se află pe de-a-ntregul sub controlul omului, motor mobil și mijloc de locomoție, motor urban și nu rural ca roata hidraulică, motor care permite concentrarea producției în orașe în loc să o disperseze la țară, cum făcea roata hidraulică⁸⁹⁾, motor universal în aplicarea sa tehnologică, cu o amplasare relativ independentă de condițiile locale. Marele geniu al lui Watt se manifestă în descrierea care însoțește brevetul obținut de el în aprilie 1784, descriere în care mașina sa cu abur este prezentată nu ca o invenție cu destinație specială, ci ca un factor general al marii industrii. El sugerează aici aplicări dintre care unele, de pildă ciocanul cu abur, au fost introduse abia după o jumătate de secol. El puneu însă la îndoială posibilitatea folosirii mașinii cu abur în navigația maritimă. Succesorii lui, Boulton și Watt, au pre-

⁸⁷⁾ Faulhaber, 1625; De Cous, 1688.

⁸⁸⁾ Invenția modernă a turbinelor a eliberat exploatarea industrială a forței hidraulice de multe dintre îngrădirile ei anterioare.

⁸⁹⁾ „La începuturile manufacturii textile, amplasarea fabricii depindea de existența unui curs de apă cu o cădere suficient de înaltă pentru a pune în mișcare o roată hidraulică; și cu toate că introducerea morilor de apă însemna începutul desființării sistemului industriei casnice, morile, care în mod necesar trebuiau să fie situate pe cursurile de ape și adesea se aflau la depărtări mari una de alta, reprezentau mai degrabă un sistem rural decât unul urban. Abia după introducerea forței aburului în locul celei hidraulice, fabricile au fost concentrate în orașe sau localități unde cărbunele și apa necesare pentru producerea aburului se găseau în cantități suficiente. Mașina cu abur a dat naștere orașelor industriale”. (A. Redgrave, în „Reports of the Insp. of Fact. 30th April 1860”, p. 36.)

zentat în 1851, la expoziția industrială de la Londra, o uriașă mașină cu abur pentru ocean steamers. *

După ce mai întâi uneltele se transformaseră din unelte ale organismului omenesc în unelte ale unui aparat mecanic, ale mașinii-unealtă, motorul a dobândit și el o formă independentă, cu totul emancipată de limitele forței omenești. În felul acesta, mașina-unealtă pe care am cercetat-o pînă acum este redusă la simplul element al producției mecanizate. Un singur motor putea să pună acum în mișcare simultan un mare număr de mașini de lucru. O dată cu mărirea numărului mașinilor de lucru acționate simultan, motorul se mărește, iar mecanismul de transmisie devine un aparat ramificat.

Acum trebuie să distingem două fenomene: cooperarea mai multor mașini de același gen și sistemul de mașini.

În primul caz, întregul produs este confecționat de către aceeași mașină de lucru. Ea execută toate acele operații felurite pe care un meseriaș le executa cu unealta sa, de pildă țesătorul cu războiul său de țesut, sau pe care meseriașii le executau succesiv cu unelte diferite, fie lucrînd independent, fie ca membri ai unei manufacturi¹⁰⁰). Astfel, în manufactura modernă de plicuri pentru scrisori, un muncitor îndoia hîrtia cu fîlțuitoarea, altul guma plicurile, al treilea întorcea clapa plicului pe care se imprimă antetul, al patrulea imprima antetul etc., și la fiecare dintre aceste operații parțiale fiecare plic trebuia să treacă dintr-o mînă într-alta. O singură mașină de plicuri execută toate aceste operații dintr-o dată și confecționează 3 000 de plicuri sau chiar mai multe într-o oră. O mașină americană pentru confecționarea pungilor de hîrtie, prezentată la expoziția industrială de la Londra din 1862, taie hîrtia, o lîpește, o fîlțuiește și produce 300 de bucăți pe minut. Întregul proces, care în manufactură era divizat și îndeplinit într-o serie de operații consecutive, aici este efectuat de o singură mașină de lucru, care acționează prin combinarea unor unelte diferite. Or, indiferent

¹⁰⁰) Din punctul de vedere al diviziunii manufacturiere a muncii, țesutul constituia o muncă meșteșugărească complicată și nu simplă, astfel încît războiul de țesut mecanic reprezintă o mașină care execută operații foarte variate. În genere este falsă concepția după care mașinismul modern ar fi cuprins la început numai operațiile simplificate de către diviziunea manufacturieră a muncii. În cursul perioadei manufacturiere, filatul și țesutul au fost separate, devenind ramuri noi, uneltele lor au fost perfecționate și diferențiate, dar procesul de muncă însuși, nicidecum divizat, a rămas meșteșugăresc. Nu munca, ci mijlocul de muncă este acela de la care pornește mașina.

* — nave transoceanice. — Nota trad.

dacă o asemenea mașină de lucru constituie numai reeditarea mecanică a unelei mai complicate a meseriașului sau reprezintă combinarea a diverse instrumente simple, diferențiate de manufactură, — în fabrică, adică în atelierul bazat pe producția mecanizată, de fiecare dată reapare cooperarea simplă, și anume mai întâi (facem abstracție aici de muncitor) ca o aglomerare într-un anumit spațiu a unor mașini de lucru de același gen și care acționează simultan. Astfel, o țesătorie ia naștere prin alăturarea în aceeași clădire a unui mare număr de războaie de țesut mecanice, iar o fabrică de confecții prin alăturarea unui mare număr de mașini de cusut. Dar aici există o unitate tehnică, întrucît numeroase mașini de lucru de același fel își primesc impulsul, în mod egal și simultan, de la pulsațiile motorului prim comun, impuls care le parvine prin intermediul mecanismului de transmisie, în parte comun și el, întrucît unele ramificații speciale ale sale ajung la fiecare mașină-unealtă individuală. După cum un mare număr de unelte alcătuiesc organele unei mașini de lucru, tot așa un mare număr de mașini de lucru nu mai alcătuiesc acum decît organe de același fel ale aceluiași mecanism motor.

Locul mașinii individuale autonome e luat însă de un sistem de mașini propriu-zis abia acolo unde obiectul muncii trece printr-un șir consecutiv de procese conexe și executate de o serie de mașini-unelte diferite, dar care se completează reciproc. Aici reapare cooperarea prin diviziunea muncii, caracteristică pentru manufactură, de data aceasta însă sub forma unei combinații de mașini de lucru parțiale. Uneltele speciale ale diferiților muncitori parțiali, cum ar fi, de pildă, în manufactura linii cele ale dărăcitorului, pieptănătorului, tunzătorului, torcătorului etc. se transformă acum în unelte ale unor mașini de lucru specializate, dintre care, în sistemul mecanismului de unelte combinat, fiecare constituie un organ anumit pentru o funcție anumită. În linii mari, manufactura însăși oferă sistemului mașinist, în acele ramuri unde e introdus mai întâi, baza naturală a diviziunii și deci a organizării procesului de producție¹⁰¹⁾. Imediat intervine însă o deosebire

¹⁰¹⁾ Înainte de epoca mării industrii, în Anglia manufactura linii era manufactura predominantă. De aceea, în cursul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, în această manufactură s-au făcut cele mai multe experiențe. Bumbacul, a cărui prelucrare mecanică necesită pregătiri mai puțin anevoioase, a profitat de pe urma experiențelor făcute cu lina, după cum mai târziu, invers, industria mecanizată a linii se va dezvolta pe baza filatului și țesutului mecanic al bumbacului. Unele elemente ale manufacturii linii, ca, de pildă, pieptănatul, au fost înglobate în sistemul de fabrică abia în ultimele decenii. „Folosirea forței mecanice în procesul pieptănării linii...”, folosire care are loc pe scară largă de la introducerea «mașinii de pieptănat», mai ales a celei a lui Lister..., a avut fără îndoială drept rezultat concedierea unui mare număr de muncitori.

esențială între manufactură și producția mecanizată. În manufactură, muncitorii, individual sau în grupuri, trebuie să efectueze cu uneltele lor manuale fiecare proces parțial. Dacă muncitorul este înglobat procesului, procesul este și el adaptat în prealabil muncitorului. În producția mecanizată, acest principiu subiectiv al diviziunii dispăre. Aici întregul proces este considerat ca atare, disecat obiectiv în fazele sale componente, iar problema efectuării fiecărui proces parțial și a îmbinării diferitelor procese parțiale se rezolvă prin aplicarea tehnică a mecanicii, a chimiei etc.¹⁰²⁾; ca și înainte, se înțelege de la sine, și aici concepția teoretică trebuie desăvârșită prin experiența practică acumulată pe scară largă. Fiecare mașină parțială îi furnizează celei imediat următoare materia primă și, întrucît toate funcționează concomitent, produsul se află continuu atît pe diferitele trepte ale procesului său de formare, cît și în tranziție de la o fază a producției la alta. După cum în manufactură cooperarea nemijlocită a muncitorilor parțiali creează anumite proporții numerice între diferite grupuri de muncitori, tot așa, în sistemul mașinist diferențiat, faptul că mașinile parțiale își dau continuu de lucru una alteia creează o anumită proporție între numărul, dimensiunile și vitezele lor. Mașina de lucru combinată, care reprezintă acum un sistem diferențiat, alcătuit din diferite mașini de lucru sau din diferite grupuri de mașini, este cu atît mai perfectă, cu cît procesul total executat de ea are mai multă continuitate, cu alte cuvinte cu cît sînt mai reduse întreruperile în trecerea materiei prime de la prima la ultima ei fază, deci cu cît materia primă trece mai mult dintr-o fază a producției într-alta cu ajutorul unor instalații mecanice și nu al mîinii omului. Dacă în manufactură separarea proceselor distincte este un principiu rezultat din însăși diviziunea muncii, în fabrica dezvoltată domnește, dimpotrivă, continuitatea proceselor distincte.

Fie că se bazează pe simpla cooperare a unor mașini de lucru de același fel, ca în țesătorie, fie că se bazează pe combinarea unor mașini de lucru de feluri diferite, ca în filatură, un sistem de mașini formează, ca atare, un singur mare automat de îndată

Înainte lina era pieptănată cu mina, cel mai adesea în cottage-ul pieptănătorului. Acum pretutindeni ea e pieptănată în fabrică, iar munca manuală a devenit de prisos, cu excepția citorva operații speciale pentru care se preferă lina pieptănată manual. Mulți dintre pieptănătorii manuali au găsit de lucru în fabrici, dar randamentul pieptănătorului manual este atît de mic în comparație cu cel al mașinii, încît un mare număr de pieptănători nu mai pot găsi de lucru". („Rep. of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1856", p. 16.)

¹⁰²⁾ „Principiul sistemului de fabrică constă deci... în înlocuirea diviziunii sau defalcării muncii între diferiți meseriași prin divizarea procesului de muncă în componentele sale esențiale". (Ure, l. c., p. 20.)

ce este acționat de un prim automotor. Dar sistemul în ansamblu poate să fie acționat, de pildă, de o mașină cu abur, și totuși la unele mașini-umelte pentru anumite mișcări să mai fie nevoie de concursul muncitorului, așa cum înainte de introducerea mulei automate era nevoie de acest concurs sau cum mai este nevoie și astăzi în filaturile de fire fine; sau anumite părți ale mașinii să aibă nevoie pentru funcționare, ca și mulele, de un muncitor care să le minuiască, cum era cazul în construcția de mașini înainte de transformarea slide rest-ului (căruciorului de strung) într-un mecanism automat. Din momentul în care mașina de lucru a început să efectueze fără ajutorul omului toate mișcările necesare pentru prelucrarea materiei prime, nemaifiind nevoie decât de controlul muncitorului, avem un sistem automat de mașini, susceptibil însă de o continuă perfecționare în amănunt. Astfel, de pildă, aparatul care oprește în mod automat mașina de filat de îndată ce s-a rupt un fir și selfacting stop-ul, care oprește războiul de țesut mecanic perfecționat imediat ce se termină firul de bătătură de pe bobina suveicii, sînt invenții cu totul moderne. Drept exemplu atît pentru continuitatea producției, cît și pentru aplicarea principiului automatizării poate fi luată fabrica modernă de hirtie. În general, în producția de hirtie poate fi studiată cu folos și în amănunt deosebirea dintre diferitele moduri de a produce pe baza deosebirii dintre diferitele mijloace de producție, precum și legătura dintre relațiile de producție sociale și aceste moduri de a produce. Într-adevăr, vechiul mod de fabricare a hirtiei folosit în Germania oferă o mostră de producție meșteșugărească, Olanda în secolul al XVII-lea și Franța în secolul al XVIII-lea un exemplu de manufactură propriu-zisă, iar Anglia modernă un exemplu de fabricație automată în această ramură; în afară de aceasta, în China și în India mai există două forme vechi asiatice ale aceleiași industrii.

Producția mecanizată îmbracă forma sa cea mai dezvoltată în sistemul diferențiat al mașinilor de lucru acționate de un automat central prin intermediul mecanismelor de transmisie. Locul mașinii îl ia aici un monstru mecanic, al cărui trup umple întreaga fabrică și a cărui forță demonică, la început camuflată de mișcarea ritmică, aproape solemnă, a membrilor sale gigantice, izbucnește în iureșul vertiginos și febril al nenumăratelor sale organe de lucru propriu-zise.

Au existat mule, mașini cu abur etc. înainte de a fi existat muncitori care să se ocupe exclusiv de fabricarea mașinilor cu abur, a mulelor etc., așa cum omul a purtat haine înainte de a fi existat croitori. Dar invențiile lui Vaucanson, Arkwright, Watt etc.

au putut fi aplicate numai datorită faptului că acești inventatori au găsit un număr considerabil de muncitori mecanici iscusiți, gata formați de perioada manufacturieră. O parte din acești muncitori era alcătuită din meseriași independenți, de specialitate diferită, altă parte era reunită în manufacturi, unde, după cum am arătat mai înainte, diviziunea muncii era deosebit de riguroasă. O dată cu înmulțirea invențiilor și cu creșterea cererii pentru aceste mașini noi, s-au dezvoltat tot mai mult, pe de o parte, scindarea producției de mașini în diferite ramuri independente, pe de altă parte diviziunea muncii în cadrul manufacturilor construcției de mașini. Vedem, așadar, că manufactura formează baza tehnică nemijlocită a mării industrii. Manufactura producea mașinile cu ajutorul cărora marea industrie înlătura, în ramurile de producție pe care a pus mai întâi stăpânire, producția meșteșugărească și manufacturieră. Producția mecanizată a luat deci ființă spontan pe o bază materială neadecvată. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, ea trebuia deci să revoluționeze această bază însăși, pe care la început o găsisse de-a gata și a cărei veche formă o dezvoltase, și să-și creeze o nouă bază, corespunzătoare propriului său mod de a produce. După cum mașina rămâne liliputană atâta timp cât este acționată numai de om, după cum sistemul mașinist nu se putea dezvolta liber înainte ca forțele motrice existente — animalul, vântul și chiar apa — să fi fost înlocuite de mașina cu abur, tot astfel și marea industrie era paralizată în întreaga ei dezvoltare atâta timp cât mijlocul ei de producție caracteristic, mașina însăși, își datora existența forței individuale și iscusinței individuale, depindea deci de forța mușchilor, de agerimea ochiului și de virtuozitatea mâinii cu care muncitorul parțial, în manufactură, și meseriașul, în afara ei, își mînuiau minusculele lor instrumente. Abstracție făcînd de faptul că datorită acestui mod de fabricare mașinile erau scumpe — amănunt care reprezintă pentru capital un mobil conștient —, dezvoltarea industriei deja mecanizate și pătrunderea mașinismului în ramuri noi de producție erau astfel în întregime condiționate de crearea unei categorii de muncitori care, din cauza caracterului semiartistic al ocupației lor, nu putea crește în salturi, ci doar treptat. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, marea industrie intră însă și din punct de vedere tehnic în conflict cu baza ei meșteșugărească și manufacturieră. Dimensiunea mai mare a motoarelor, a mecanismelor de transmisie și a mașinilor-unelte, formația mai complexă, mai variată și mai precisă a pieselor pe măsură ce mașina-unealtă se desprindea de modelul meșteșugăresc care inspirase inițial construcția ei și dobîndea o

formă liberă, determinată numai de sarcina ei mecanică¹⁰³⁾, dezvoltarea sistemului automat și folosirea inevitabil tot mai amplă a materialului greu de prelucrat, de pildă a fierului în locul lemnului, — rezolvarea tuturor acestor probleme apărute spontan se lovea peste tot de limite de ordin personal, limite pe care și personalul combinat din manufactură le depășea doar într-o oarecare măsură, fără a le desființa în esență. Într-adevăr, mașini de felul presei de tipar moderne, al războiului de țesut mecanic modern și al mașinii de cardat moderne nu puteau fi furnizate de manufactură.

Revoluționarea modului de a produce într-o sferă a industriei determină revoluționarea lui și în altă sferă. Lucru valabil mai întâi pentru acele ramuri industriale care, deși izolate prin diviziunea socială a muncii și sortite astfel să producă fiecare o marfă independentă, se împletesc totuși ca faze ale unui proces de ansamblu. Așa filatura mecanică a făcut necesară țesătoria mecanică, iar ambele la un loc au provocat revoluția chimică-mecanică în albitorie, imprimerie și boiangerie. Tot așa revoluția din filatura de bumbac a determinat inventarea ginului pentru separarea fibrei bumbacului de sămînța sa și abia atunci a devenit posibilă producția de bumbac în proporțiile necesare acum¹⁰⁴⁾. Revoluția modului de a produce în industrie și în agricultură a provocat însă, mai ales, o revoluție în condițiile generale ale procesului social de producție, adică în domeniul mijloacelor de comunicație și de transport. După cum mijloacele de comunicație și de transport ale unei societăți al cărei pivot* îl constituiau, ca să înțelegem o expresie a lui Fourier, mica agricultură cu industria

¹⁰³⁾ În forma sa inițială, războiul de țesut mecanic constă mai ales din lemn, cel perfecționat, modern, din fier. Cît de mult influențează la început forma veche a mijlocului de producție noua sa formă ne-o arată, între altele, cea mai superficială comparație a războiului de țesut mecanic modern cu cel de odinioară, a instalațiilor de suflat moderne din turnătorii cu prima reeditare mecanică stingace a foalelor obișnuite și, mai convingător poate decît oricare, o locomotivă experimentată înainte de inventarea actualelor locomotive, înzestrată cu două picioare, pe care le ridica alternativ ca un cal. Abia în urma dezvoltării ulterioare a mecanicii și a acumulării de experiență practică, forma mașinii este în întregime determinată de principiul mecanic, emancipîndu-se deci cu totul de forma fizică tradițională a unei altei metamorfozate acum în mașină.

¹⁰⁴⁾ Cottongin-ul yankeului Eli Whitney suferise pînă în ultimul timp mai puține modificări esențiale decît oricare altă mașină a secolului al XVIII-lea. Abia în ultimele decenii (înainte de 1867), alt american, d-l Emery din Albany, New York, printr-o perfecționare pe cit de simplă pe atît de eficientă, a făcut ca mașina lui Whitney să devină învechită.

ei casnică auxiliară și meseriile de la oraș nu mai puteau nicicum să satisfacă necesitățile producției din perioada manufacturieră, cu diviziunea largă a muncii sociale, cu concentrarea mijloacelor de muncă și a muncitorilor și cu piețele sale coloniale, ceea ce a și determinat revoluționarea lor, tot așa mijloacele de transport și de comunicație moștenite din perioada manufacturieră s-au transformat rapid în cătușe de nesuportat pentru marea industrie, cu ritmul febril și cu producția pe scară largă care o caracterizează, cu permanenta aruncare a maselor de capital și de muncitori dintr-o sferă de producție într-alta și cu relațiile de piață mondiale create de ea. Fără a mai vorbi de transformările radicale intervenite în construcția vaselor cu pânze, comunicațiile și transporturile au fost cu încetul adaptate modului de a produce al mării industrii printr-un sistem de vapoare fluviale, de căi ferate, de vapoare de transport oceanice și de telegrafie. Pe de altă parte, masele enorme de fier, care, în noile condiții, trebuiau forjate, sudate, tăiate, găurite și modelate, cereau, la rîndul lor, mașini gigantice, pe care construcția manufacturieră de mașini nu le putea furniza.

Marea industrie trebuia deci să recurgă la mijlocul de producție caracteristic ei, la mașina însăși, și să producă mașini cu ajutorul mașinilor. Abia atunci ea și-a creat o bază tehnică adecvată și a ajuns să stea pe propriile ei picioare. Într-adevăr, o dată cu extinderea producției de mașini în primele decenii ale secolului al XIX-lea, mașina a pus stăpînire treptat pe fabricarea mașinii-umelte. Dar abia în ultimele decenii construcțiile uriașe de căi ferate și navigația transoceanică au făcut să apară mașinile ciclopice pentru construcția motoarelor prime.

Condiția de producție esențială pentru fabricarea mașinilor cu ajutorul mașinilor era un motor capabil să furnizeze orice cantitate de energie și totuși perfect controlabil. Acest motor exista deja sub forma mașinii cu abur. În același timp însă se impunea producerea pe cale mecanică a formelor strict geometrice necesare diferitelor părți ale mașinii: linia, planul, cercul, cilindrul, conul și sfera. Această problemă a fost rezolvată de Henry Maudslay în primul deceniu al secolului al XIX-lea prin inventarea slide rest-ului, transformat curînd într-un mecanism automatizat și trecut, sub o formă modificată, de la strung, căruia îi fusese inițial destinat, la alte mașini constructoare de mașini. Acest dispozitiv mecanic nu înlocuiește vreo unealtă specială, ci mâna omului însăși, care creează o anumită formă prin aplicarea, potrivirea și dirijarea tăișului unor instrumente de tăiat etc. pe materialul de

muncă, de pildă fierul. În acest fel au putut fi obținute formele geometrice ale diferitelor piese de mașini

„cu un grad de ușurință, precizie și rapiditate pe care nici un fel de experiență acumulată nu ar fi reușit să-1 imprime mîinii celui mai iscusit muncitor” ¹⁰⁵⁾.

Dacă privim acum acea parte a mașinilor folosită la construcția de mașini și care constituie mașina-unealtă propriu-zisă, vedem reapărînd unealta meseriașului, însă la dimensiuni ciclopice. Astfel, mașina de lucru propriu-zisă a mașinii de perforat este un burghiu uriaș, acționat de o mașină cu abur, burghiu fără care, la rîndul lor, nu ar putea fi construiți cilindrii marilor mașini cu abur și ai preselor hidraulice. Strungul mecanic reprezintă reeditarea gigantică a strungului obișnuit acționat cu piciorul; raboteza — un tîmplar de fier, care lucrează fierul cu aceleași unelte cu care tîmplarul lucrează lemnul; în șantierul naval din Londra, unealta care taie plăcile de placaj este un brici uriaș; unealta mașinii care taie fierul, precum foarfecele croitorului postavul, este un foarfece uriaș, iar ciocanul cu abur operează cu un simplu cap de ciocan, dar atît de greu, încît nici Thor n-ar fi în stare să-l ridice ¹⁰⁶⁾. Unul dintre aceste ciocane cu abur, de pildă, care sînt o invenție a lui Nasmyth, cîntărește mai mult de 6 tone și izbește perpendicular, cu o cădere de 7 picioare, o nicovală în greutate de 36 de tone. El pulverizează cu ușurință un bloc de granit, dar cu aceeași ușurință poate să bată un cui în lemn moale printr-o serie de lovituri ușoare ¹⁰⁷⁾.

Sub forma mașinii, mijlocul de muncă dobîndește un mod de existență material care presupune înlocuirea forței omenești prin forțele naturii și a metodelor empirice rutinare prin aplicarea conștientă a științelor naturii. În manufactură, divizarea procesului social de muncă rămîne pur subiectivă, rămîne combinare de mun-

¹⁰⁵⁾ „The Industry of Nations”, Lond. 1855, Part. II, p. 239. Tot acolo se mai spune: „Oricît de simplă și la prima vedere neînsemnată ar părea această anexă a strungului, credem că nu exagerăm susținînd că influența ei asupra perfecționării mașinilor și a extinderii folosirii a fost tot atît de mare ca aceea a perfecționărilor aduse de Watt mașinii cu abur. Introducerea acestei anexe a avut drept urmare imediată o perfecționare și o ieftinire a tuturor mașinilor și a dus la noi invenții și perfecționări”.

¹⁰⁶⁾ Una dintre aceste mașini, întrebuițată la Londra pentru forjarea de paddle-wheel shafts *, se numește „Thor”. Ea forjează un arbore de 16½ tone cu aceeași ușurință cu care fierarul forjează o potcoavă.

¹⁰⁷⁾ Mașinile care prelucrează lemnul, utilizabile și pe scară mică, sînt în mare parte invenție americană.

citori parțiali; în sistemul mașinist, marea industrie posedă un organism de producție cu totul obiectiv, pe care muncitorul îl găsește ca o condiție materială gata pregătită a producției. În cooperarea simplă și chiar în cea specializată prin diviziunea muncii, înlocuirea muncitorului individual prin muncitorul socializat este încă mai mult sau mai puțin întâmplătoare. Mașinile, cu unele excepții despre care vom vorbi ulterior, funcționează numai prin muncă nemijlocit socializată sau colectivă. Caracterul de cooperare al procesului de muncă devine deci acum o necesitate tehnică, dictată de natura mijlocului de muncă însuși.

2. Transmiterea valorii mașinilor asupra produsului

Am văzut că forța productivă provenită din cooperare și din diviziunea muncii nu-l costă nimic pe capital. Ea este o forță naturală a muncii sociale. Forțele naturale, ca aburul, apa etc., folosite în procesele de producție, nu costă nici ele nimic. Dar, așa cum omul are nevoie de plămâni pentru a respira, el are nevoie și de o „plăsmuire în stare să creeze”, pentru a consuma productiv forțele naturii. E necesară o roată hidraulică pentru a exploata forța motrice a apei, o mașină cu abur pentru a exploata elasticitatea aburului. Cu știința lucrurile stau la fel ca și cu forțele naturii. Odată descoperită, legea devierii acului magnetic în raza de acțiune a unui curent electric sau legea apariției magnetismului în fierul în jurul căruia circulă un curent electric nu costă nici un ban¹⁰⁸⁾. Dar pentru aplicarea acestor legi în scopurile telegrafiei etc. se cere o aparatură foarte costisitoare și foarte complicată. După cum am văzut, mașina nu înlătură unealta. Unealta minusculă a organismului omenesc crește dimensional și numeric, devenind unealta unui mecanism creat de om. Capitalul îl pune acum pe muncitor să lucreze nu cu o unealtă manuală, ci cu o mașină care își dirijează singură uneltele. De aceea, dacă de la prima privire reiese clar că marea industrie trebuie să mărească extraordinar productivitatea muncii prin încorporarea în procesul de producție a unor forțe naturale uriașe și a științelor naturii,

¹⁰⁸⁾ În genere, știința nu-l costă „nimic” pe capitalist, ceea ce nu-l împiedică de loc s-o exploateze. Știința „altuia” este încorporată capitalului, ca și munca altuia. Dar apropierea „capitalistă” și apropierea „personală”, indiferent dacă este vorba de știință sau de avuție materială, sînt lucruri cu totul diferite. Insuși doctorul Ure se lamenta de ignoranța crasă în materie de mecanică a iubitorilor săi fabricanți exploatare de mașini, iar Liebig vorbește despre uluitoarea necunoaștere a chimiei de care dau dovadă fabricanții de produse chimice din Anglia.

nu reiese nicidecum tot atât de clar că această forță productivă sporită nu este plătită în altă parte cu o cheltuire sporită de muncă. Asemenea oricărei alte părți componente a capitalului constant, mașina nu creează valoare, dar transmite propria sa valoare produsului la a cărui confecționare servește. În măsura în care are valoare și transmite deci valoarea produsului, ea alcătuiește o parte componentă a valorii acestuia. În loc să-l ieftinească, ea îl scumpește în raport cu propria ei valoare. Și este evident că, în comparație cu mijloacele de muncă ale producției meșteșugărești sau manufacturiere, mașina și sistemul de mașini dezvoltat — mijlocul de muncă caracteristic al mării industriei — costă mai scump.

Trebuie să constatăm în primul rînd că mașina intră întotdeauna integral în procesul muncii și întotdeauna numai parțial în procesul de valorificare. Ea nu adaugă niciodată mai multă valoare decît pierde, în medie, prin uzura ei. Există deci o mare diferență între valoarea mașinii și partea de valoare pe care ea o transmite periodic produsului. Există o mare diferență între mașina ca element de formare a valorii și mașina ca element de formare a produsului. Cu cît e mai mare perioada în decursul căreia aceeași mașină servește de mai multe ori în același proces de muncă, cu atît această diferență e mai mare. Am văzut, ce-i drept, că orice mijloc de muncă propriu-zis, adică orice instrument de producție, intră întotdeauna integral în procesul muncii și întotdeauna numai parțial, proporțional cu uzura sa zilnică medie, în procesul de valorificare. Această diferență între folosire și uzură este însă mult mai mare la mașină decît la unealtă, deoarece, fiind făcută din material mai durabil, mașina trăiește mai mult, iar folosirea ei, reglementată de legi strict științifice, îngăduie o economie mai mare în consumarea părților ei componente și a mijloacelor consumate de ea, în sfîrșit deoarece cîmpul ei de acțiune este incomparabil mai mare decît cel al uneltei. Dacă nu punem la socoteală la ambele, adică la mașină și la unealtă, costul lor zilnic mediu, adică fracțiunea de valoare pe care ele o adaugă produsului prin uzura lor zilnică medie și prin consumul de materiale auxiliare, ca ulei, cărbune etc., atunci ele funcționează gratuit, asemenea forțelor naturii, care există fără intervenția muncii omenești. Dar cu cît e mai mare sfera de acțiune productivă a mașinii în comparație cu cea a uneltei, cu atît e mai mare volumul serviciului ei gratuit în comparație cu cel al uneltei. Abia în marea industrie învață omul să pună produsul muncii sale trecute, deja materiali-

zate, să acționeze gratuit, pe scară mare, asemenea unor forțe ale naturii ¹⁰⁹⁾.

La cercetarea cooperării și manufacturii s-a vădit că anumite condiții generale de producție, de pildă clădirile etc., comparativ cu condițiile de producție fărâmițate ale muncitorilor izolați, sînt economisite prin consumarea lor în comun, astfel încît scumpesc produsul într-o măsură mai mică. În producția mecanizată, nu numai corpul mașinii de lucru e consumat de către numeroasele ei unelte, dar și același motor împreună cu o parte a mecanismului de transmisie e consumat în comun de numeroase mașini de lucru.

Dacă diferența dintre valoarea mașinii și valoarea transmisiei produsului ei zilnic este dată, gradul în care această parte de valoare scumpește produsul depinde înainte de toate de volumul produsului, de suprafața lui, ca să zicem așa. D-l Baynes din Blackburn apreciază, într-o prelegere ținută în 1857, că

„fiecare cal-putere mecanic real ^{109a)} pune în mișcare 450 de fusuri mule automate împreună cu utilajul pentru operațiile preliminare, sau 200 de fusuri throstle, sau 15 războaie de țesut postav de 40 de țoli împreună cu dispozitivele pentru întinderea urzelii, pentru apretat etc.” ¹³²

Costul zilnic al unui cal-putere și uzura instalațiilor acționate de el se repartizează asupra produsului pe o zi a 450 de fusuri

¹⁰⁹⁾ Ricardo se preocupă uneori exclusiv de acest efect al mașinilor, pe care de altfel nu l-a dezvoltat, așa cum în genere nu a dezvoltat nici deosebirea generală dintre procesul muncii și procesul de valorificare, încît uită de acea parte a valorii pe care mașinile o transmit produsului și identifică întru totul mașinile cu forțele naturii. De pildă, atunci cînd spune: „Adam Smith nu subestimează nicăieri serviciile pe care ni le fac forțele naturii și mașinile, dar el distinge foarte precis natura valorii pe care ele o adaugă mărfurilor... întrucît ele își efectuează munca gratuit, concursul lor nu adaugă nimic valorii de schimb”. (Ricardo, l.c., p. 336, 337.) Remarca lui Ricardo este, bineînțeles, înțemeiată atunci cînd se referă la J. B. Say, căruia i se năzare că mașinile fac „serviciul” de a crea valoare, care ar alcătui o parte a „profitului”.

^{109a)} {Notă la ediția a 3-a. — Un „cal-putere” este egal cu puterea a 33 000 de pfunzi-picioare pe minut, adică cu puterea care ridică într-un minut 33 000 de pfunzi la înălțimea de 1 picior (englezesc), sau 1 pfund la înălțimea de 33 000 de picioare. Acesta e calul-putere de care se vorbește mai sus. În limbajul obișnuit în afaceri însă și pe alocuri și în unele citate din această carte, se face o distincție între caii-putere „nominali” și cei „comerciali” sau „indicați” ai aceleiași mașini. Calul-putere vechi sau nominal se calculează exclusiv după înălțimea de ridicare a pistonului și după diametrul cilindrului, fără a lua de loc în considerare presiunea aburului și viteza pistonului. Adică de fapt se spune: această mașină cu abur are, de pildă, 50 de cai-putere dacă funcționează cu aceeași presiune scăzută a aburului și cu aceeași viteză redusă a pistonului ca pe vremea lui Boulton și Watt. De atunci acești doi factori au crescut însă enorm. Pentru măsurarea forței mecanice pe care o mașină o furnizează astăzi efectiv a fost inventat indicatorul pentru presiunea aburului. Viteza pistonului poate fi stabilită cu ușurință. Astfel caii-putere „indicați” sau „co-

mule în primul caz, a 200 de fusuri throstle în al doilea caz, a 15 războaie de țesut mecanice în al treilea caz, astfel încât asupra unei uncii de fire sau asupra unui cot de țesătură e trecută doar o parte de valoare foarte redusă. Tot așa în exemplul de mai sus cu ciocanul cu abur. Întrucît uzura sa zilnică, consumul de cărbuni etc. se repartizează asupra enormelor mase de fier pe care le bate în fiecare zi, fiecare zentner de fier absoarbe doar o infimă parte de valoare, care ar fi însă foarte mare dacă uriașul instrument ar bate cuie mici.

Cînd este dată sfera de acțiune a mașinii de lucru, adică numărul uneltelor sale, sau, acolo unde e vorba de forță, este dat volumul acestor unelte, masa produselor va depinde de viteza cu care lucrează mașina, de pildă de viteza cu care se învîrtește fusul sau de numărul loviturilor efectuate de ciocan într-un minut. Unele dintre aceste ciocane gigantice efectuează 70 de lovituri pe minut, iar mașina de forjat patentată a lui Ryder, care folosește ciocane cu abur de dimensiuni mai mici la forjarea fusurilor, efectuează 700 de lovituri pe minut.

Cînd este dată proporția în care o mașină transmite produsului valoare, mărimea acestei părți de valoare depinde de mărimea propriei ei valori¹¹⁰⁾. Cu cît ea conține mai puțină muncă cu atît mai puțină valoare adaugă ea produsului. Cu cît transmite mai puțină valoare, cu atît este mai productivă și cu atît serviciile pe care le prestează se apropie mai mult de cele ale forțelor naturii. Producția mașinilor cu ajutorul mașinilor le reduce însă valoarea proporțional cu dimensiunile și cu acțiunea lor.

merciali" ai unei mașini se măsoară cu ajutorul unei formule matematice care ține seama în același timp de diametrul cilindrului, de înălțimea de ridicare a pistonului, de viteza pistonului și de presiunea aburului, specificîndu-se astfel de cite ori pe minut mașina efectuează realmente o muncă de 33 000 de pfunzi-picioare. Un cai-putere nominal poate, prin urmare, să efectueze în realitate munca a 3, 4 sau chiar 5 cai-putere indicați sau reali. Aceasta pentru lămurirea unor citate care urmează. — F.E. }

¹¹⁰⁾ Bineînțeles, cititorul pătruns de concepțiile capitaliste va observa aici lipsa „dobinzii” pe care mașina o adaugă produsului pro rata * cu valoarea-capital a ei. Este însă ușor de înțeles că, întrucît mașina, asemenea oricărei alte componente a capitalului constant, nu creează valoare nouă, nu poate să adauge valoare nici sub denumirea de „dobîndă”. Este limpede apoi că aici, fiind vorba de producția plusvalorii, nici o parte a acesteia nu poate fi presupusă apriori sub denumirea de „dobîndă”. Sistemul de calcul capitalist, care prima facie ** pare absurd și în contradicție cu legile de formare a valorii, își va găsi explicația în cartea a treia a acestei lucrări.

* — În raport. — Nota trad.

** — la prima vedere. — Nota trad.

O analiză comparativă a prețurilor unor mărfuri ale producției meșteșugărești sau manufacturiere și a prețurilor aceluiași mărfuri produse cu ajutorul mașinilor duce, în genere, la constatarea că la produsele mașinii partea de valoare transmisă de mijlocul de muncă crește relativ, dar scade absolut. Adică mărimea ei absolută scade, dar mărimea ei raportată la valoarea totală a produsului, de pildă a unui pfund de fire, crește ¹¹¹⁾.

Reiese clar că, dacă munca necesară pentru producerea unei mașini este egală cu munca economisită prin folosirea acestei mașini, are loc doar o simplă deplasare a muncii, deci cantitatea totală de muncă necesară pentru producerea unei mărfi nu se reduce și nici forța productivă a muncii nu sporește. Dar diferența dintre munca cheltuită pentru producerea mașinii și munca pe care această mașină o economisește, cu alte cuvinte gradul de productivitate a mașinii, nu depinde, evident, de diferența dintre propria ei valoare și valoarea uneltei înlocuite de ea. Diferența există atâta timp cât costul muncii necesare pentru producerea mașinii, așadar și partea de valoare pe care ea o adaugă produsului, este mai mic decât valoarea pe care muncitorul ar adăuga-o cu unealta sa obiectului muncii. Productivitatea mașinii se măsoară, prin urmare, după gradul în care ea înlocuiește forța de

¹¹¹⁾ Această parte a valorii adăugată de mașină scade absolut și relativ acolo unde mașina înlocuiește caii și în general animalele de muncă folosite numai ca forță motrice, nu ca mașini prelucrătoare. În trecut fie zis, definind animalele ca simple mașini, Descartes are optica perioadei manufacturiere, spre deosebire de optica medievală, care vedea în animal un ajutor al omului, idee reluată ulterior de d-l von Haller în „Restauration der Staatswissenschaften”. Că Descartes, ca și Bacon, consideră schimbarea formei producției și dominarea practică a naturii de către om drept rezultat al schimbării metodei de gândire se vede în al său „Discours de la Méthode”, unde se spune între altele: „Se poate ajunge” (prin intermediul metodei introduse de el în filozofie) „la cunoștințe foarte folositoare în viață și, în locul filozofiei speculative care se învață în școli, se poate crea o filozofie practică cu ajutorul căreia, cunoscând tot atât de bine forța și eficacitatea focului, a apei, a aerului, a stelelor și a tuturor celorlalte corpuri care ne înconjură — cum cunoaștem diferitele îndeletniciri ale meseriașilor noștri —, le-am putea folosi în vederea unor scopuri pentru care sînt adecvate; în modul acesta am putea deveni stăpîni și posesorii naturii, contribuind” astfel „la perfecționarea vieții omenești”. În prefața la „Discourses upon Trade” (1691) al lui sir Dudley North se spune că metoda lui Descartes aplicată la economia politică a început s-o elibereze pe aceasta de basmele vechi și de concepțiile superstițioase cu privire la bani, comerț etc. Totuși, economiștii englezi anteriori se realizează în general lui Bacon și Hobbes, considerîndu-i filozofi ai lor, în timp ce mai tîrziu pentru Anglia, Franța și Italia „filozoful” κατ' ἐξοχήν * al economiei politice a devenit Locke.

muncă omenească. După d-l Baynes, la un număr de 450 de fusuri mule împreună cu utilajul pentru operațiile preliminare acționate de un cal-putere, revin $2\frac{1}{2}$ muncitori¹¹²⁾, iar cu fiecare fus mule automat se filează, într-o zi de muncă de 10 ore, 13 uncii de fire (de grosime mijlocie), deci într-o săptămână $2\frac{1}{2}$ muncitori filează $365\frac{5}{8}$ pfunzi de fire. Aproximativ 366 pfunzi de bumbac (pentru a simplifica lucrurile facem abstracție de deșeuri) absorb deci, pentru a fi transformați în fire, numai 150 de ore de muncă, adică 15 zile de muncă de câte zece ore, în timp ce cu o roată de tors cu mîna, dacă filatorul manual face 13 uncii de fire în 60 de ore, aceeași cantitate de bumbac ar absorbi 2 700 de zile de muncă de câte 10 ore, adică 27 000 de ore de muncă¹¹³⁾. Acolo unde vechea metodă a blockprinting-ului, adică imprimarea pe stambă executată manual, a fost înlocuită prin imprimarea mecanică, o singură mașină, deservită de un singur muncitor adult sau adolescent, imprimă într-o oră tot atîta stambă în patru culori cîtă imprimau înainte 200 de adulți¹¹⁴⁾. Înainte ca Eli Whitney să fi inventat în 1793 cottongin-ul, separarea unui pfunz de bumbac de sămînța sa necesita o zi de muncă medie. Datorită invenției sale, o singură negresă putea să separe 100 de pfunzi de bumbac pe zi, iar de atunci încoace eficiența ginului a sporit considerabil. Un pfunz de fibre de bumbac a cărui producție costa înainte 50 de cenți ajunge mai tîrziu să se vîndă cu un profit mai mare, adică cuprinzînd mai multă muncă neplătită, la prețul de 10 cenți. În India, pentru separarea fibrei de sămînță se întrebuițează un instrument semimecanic, numit churka, cu ajutorul căruia un bărbat și o femeie curăță 28 de pfunzi de bumbac pe zi. Cu churka inventată acum cîțiva ani de doctorul Forbes, un bărbat adult și un adolescent produc 250 de pfunzi pe zi; acolo unde boii, aburul sau apa servesc drept forță motrice, nu e nevoie decît de un mic număr de băieți și de fete ca feeders (lucrători care alimentează mașina cu material). Șaisprezece asemenea mașini, acționate de

¹¹²⁾ După un raport anual al Camerei de comerț din Essen (octombrie 1863), oțelăria Krupp a produs în 1862, cu ajutorul a 161 de cuptoare de topire, cuptoare de recoacere și cuptoare de ciment, a 32 de mașini cu abur (în 1800 acesta era aproximativ numărul total al mașinilor cu abur folosite la Manchester), a 14 ciocane cu abur, care reprezintă un total de 1 236 de cai-putere, a 49 de forje, a 203 mașini-unelte și a circa 2 400 de muncitori — 13 000 000 de pfunzi de oțel turnat. Aici la un cal-putere revin mai puțin de 2 muncitori.

¹¹³⁾ Babbage calculează că pe insula Java valoarea bumbacului crește cu 117% aproape exclusiv datorită muncii torsului. În aceeași perioadă (1832), în Anglia valoarea totală pe care mașinile și munca o adăugau bumbacului în filatura de fire fine se cifra la aproximativ 33% din valoarea materiei prime („On the Economy of Machinery”, p. 165, 166.)

¹¹⁴⁾ La imprimarea mecanică se face și economie de vopsea.

boi, efectuează într-o zi munca prestată înainte, în medie, de 750 de oameni ¹¹⁵⁾.

Cum am mai arătat *, la plugul cu abur mașina cu abur execută într-o oră, la un cost de 3 pence sau $\frac{1}{4}$ de șiling, munca pe care o fac 66 de oameni plătiți cu 15 șilingi pe oră. Revin la acest exemplu pentru a evita păreri greșite în această privință. Anume, cei 15 șilingi nu sînt nicidecum expresia muncii adăugate de cei 66 de oameni în decurs de o oră. Dacă raportul dintre supramuncă și munca necesară era de 100%, cei 66 de muncitori produceau într-o oră o valoare de 30 de șilingi, cu toate că în echivalentul pe care îl primeau, adică în salariul de 15 șilingi, reprezentau numai 33 de ore din 66. Presupunînd, așadar, că o mașină costă atîta cît însumează salariul pe un an a 150 de muncitori înlocuiți de ea, să zicem 3 000 l. st., nu înseamnă nicidecum că cele 3 000 l. st. sînt expresia în bani a muncii prestate de 150 de muncitori și adăugate obiectului muncii, ci expresia în bani a acelei părți din munca lor de un an de zile care se traduce pentru ei în salariu. În schimb, 3 000 l. st., valoarea în bani a mașinii, exprimă toată munca cheltuită cu producerea acestei mașini, indiferent de proporția în care munca respectivă reprezintă salariu pentru muncitor și plus-valoare pentru capitalist. Prin urmare, dacă mașina costă exact atît cît costă forța de muncă înlocuită de ea, munca materializată în mașină va fi întotdeauna mai mică decît munca vie pe care o înlocuiește ¹¹⁶⁾.

Dacă privim mașina exclusiv ca mijloc pentru ieftinirea produsului, limita pentru folosirea ei constă în aceea că cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea ei trebuie să fie mai mică decît munca pe care o înlocuiește folosirea ei. Pentru capital însă, limita aceasta e mai îngustă. Întrucît nu plătește munca folosită, ci valoarea forței de muncă folosite, pentru capital folosirea mașinilor este limitată de diferența dintre valoarea mașinii și valoarea forței de muncă înlocuite de ea. Întrucît împărțirea zilei de muncă în muncă necesară și în supramuncă diferă de la o țară la alta, sau în interiorul aceleiași țări de la o perioadă la alta, sau în cadrul aceleiași perioade de la o ramură de producție la alta; întrucît, mai departe, salariul efectiv al muncitorului uneori scade

¹¹⁵⁾ Comp. „Paper read by Dr. Watson, Reporter on Products to the Government of India, before the Society of Arts”, 17 April 1860.

¹¹⁶⁾ „Agenții aceștia necuvîntători” (mașinile) „sînt întotdeauna produsul unei cantități de muncă cu mult mai mici decît aceea pe care o înlocuiesc, chiar atunci cînd au aceași valoare în bani”. (Ricardo, l.c., p. 40.)

* Vezi volumul de față, p. 385. — Nota red.

sub valoarea forței sale de muncă și altelei crește peste această valoare, diferența dintre prețul mașinii și prețul forței de muncă pe care ea urmează s-o înlocuiască poate să varieze foarte mult, chiar dacă diferența dintre cantitatea de muncă necesară pentru producerea mașinii și cantitatea totală a muncii înlocuite de ea rămâne neschimbată ^{116a}). Dar numai prima diferență determină pentru capitalist cheltuielile de producție a mărfii și exercită asupra lui presiune prin legile coercitive ale concurenței. De aceea în Anglia se inventează astăzi mașini folosite numai în America de Nord, așa cum Germania inventa în secolele al XVI-lea și al XVII-lea mașini folosite numai în Olanda și cum multe invenții franceze din secolul al XVIII-lea erau exploatate doar în Anglia. În țările dezvoltate mai demult, mașina însăși, prin aplicarea ei în unele ramuri de producție, provoacă în alte ramuri un asemenea surplus de muncă (redundancy of labour, spune Ricardo), încât acolo scăderea salariului sub valoarea forței de muncă împiedică folosirea mașinii, făcând-o superfluă și de multe ori imposibilă din punctul de vedere al capitalului, al cărui câștig, oricum, rezultă din reducerea nu a muncii folosite, ci a muncii plătite. În unele ramuri ale manufacturii engleze de lână, în ultimii ani munca copiilor a fost mult redusă, iar pe alocuri aproape desființată cu totul. De ce? Legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici obliga la folosirea a două serii de copii, dintre care una lucra 6 ore și alta 4 ore sau fiecare doar câte 5 ore. Or, părinții nu voiau să-i vîndă pe half-times (cei care lucrează jumătate din timpul de lucru) mai ieftin decît îi vînduseră înainte pe full-times (cei cu timpul de lucru complet). Din această cauză, acești half-times au fost înlocuiți cu mașini ¹¹⁷). Înainte de interzicerea muncii femeilor și a copiilor (sub 10 ani) în mine, capitalul considera folosirea în minele de cărbune și în alte mine a femeilor și a fetelor dezbrăcate, de multe ori împreună cu bărbații, atît de compatibilă cu codul său moral, în special cu Cartea mare, încît a recurs la mașini

^{116a}) Notă la ediția a 2-a. De aceea, într-o societate comunistă mașina ar avea cu totul alt cîmp de acțiune decît în societatea burgheză.

¹¹⁷) „Întreprinzătorii nu vor să mențină inutil la lucru două serii de copii sub 13 ani... Unii fabricanți, filatorii de lână, nu folosesc astăzi de fapt decît rareori copii sub 13 ani, adică half-times. Ei au introdus tot felul de mașini noi și perfecționate datorită cărora folosirea copiilor” (adică a celor sub 13 ani) „a devenit cu totul de prisos; pentru a ilustra această diminuare a numărului copiilor folosiți în producție, voi aminti un proces de muncă în care la mașinile existente s-a adaptat un aparat numit «piecing machine», astfel încît, corespunzător construcției mașinii respective, munca a șase sau patru half-times poate fi executată de un singur adolescent” (peste 13 ani)... „Sistemul half-times” a stimulat „invenția acestei mașini”. („Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1858”, [p. 42, 43].)

abia după promulgarea interdicției. Yankeeii au inventat mașini pentru sfărîmarea pietrei. Englezii nu le întrebunțează, pentru că „menorocitul“ (wretch este termenul tehnic al economiei politice engleze pentru muncitorul agricol) care face această muncă este plătit pentru o atît de infimă parte a muncii sale, încît mașina ar scumpi producția pentru capitalist¹¹⁸⁾. În Anglia, la trasul bărcilor pe canale etc.¹¹⁹⁾ sînt folosite și astăzi sporadic femeile în locul cailor, deoarece munca necesară pentru producerea cailor și a mașinilor este o mărime matematică dată, în timp ce aceea necesară întreținerii femeilor din rîndurile populației excedentare este sub orice nivel și de aceea nici nu poate fi calculată. Nu vom găsi deci nicăieri o mai deșănțată irosire de forță omenească pentru toate nimicurile decît tocmai în Anglia, țara mașinilor.

3. Repercusiunile imediate ale producției mecanizate asupra muncitorului

Precum am arătat, punctul de plecare al mării industrii îl constituie revoluționarea mijlocului de muncă, iar mijlocul de muncă revoluționat își dobîndește forma cea mai dezvoltată în sistemul diferențiat de mașini din fabrici. Înainte de a vedea cum i se încorporează acestui organism obiectiv materialul uman, să cercetăm unele repercusiuni de ordin general ale acestei revoluții asupra muncitorului însuși.

a) Aproprierea forțelor de muncă suplimentare de către capital. Munca femeilor și a copiilor

În măsura în care face superfluă forța musculară, mașina devine mijloc pentru folosirea unor muncitori lipsiți de forță musculară, adică nedezvoltați fizicește, dar cu o mai mare suplețe a membrilor. Prima deviză a folosirii capitaliste a mașinilor a fost deci munca femeilor și a copiilor! Acest colosal de puternic succedaneu de muncă și de muncitori s-a transformat astfel de îndată într-un mijloc de sporire a numărului muncitorilor salariați, prin încadrarea tuturor membrilor familiei muncitorului, fără deosebire de sex și de vîrstă, sub comanda nemijlocită a capitalului. Munca silnică în folosul capitalistului a uzurpat nu numai timpul de

¹¹⁸⁾ „Adeseori mașina... nu poate fi întrebunțată decît după ce prețul muncii“ (vrea să spună salariul) „crește“. (Ricardo, l.c., p. 479.)

¹¹⁹⁾ Vezi „Report of the Social Science Congress at Edinburgh. Octob. 1863“.

joacă al copiilor, dar a acaparat și pe cel al muncii libere, făcute, potrivit tradiției, în cadrul familiei, pentru nevoile familiei înseși ¹²⁰).

Valoarea forței de muncă este determinată nu numai de timpul de muncă necesar pentru întreținerea muncitorului adult, ci și de cel necesar pentru întreținerea familiei sale. Aruncînd pe piața muncii pe toți membrii familiei muncitorului, mașina repartizează valoarea forței de muncă a bărbatului asupra întregii sale familii. De aceea ea devalorizează forța lui de muncă. Cumpărarea familiei parcelate, de pildă, în patru forțe de muncă costă, poate, mai mult decît costa mai înainte cumpărarea forței de muncă a capului familiei; în schimb acum apar patru zile de muncă în loc de una, iar prețul lor scade proporțional cu diferența dintre supra-munca celor patru și supra-munca unuia singur. Pentru ca o singură familie să trăiască, trebuie acum ca patru persoane să-i livreze capitalului nu numai muncă, ci și supra-muncă. În felul acesta, mașina lărgește din capul locului, o dată cu sporirea materialului uman susceptibil de a fi exploatat, această sferă de exploatare capitalistă propriu-zisă ¹²¹) și gradul de exploatare.

¹²⁰) În timpul crizei de bumbac care a însoțit războiul civil din America, doctorul Edward Smith a fost trimis de către guvernul englez în Lancashire, Cheshire etc. pentru a raporta asupra stării sănătății muncitorilor din industria bumbacului. El relatează între altele: din punct de vedere igienic, criza mai prezintă, abstracție făcînd de îndepărtarea muncitorilor din atmosfera de fabrică, și numeroase alte avantaje. Astfel, femeile muncitoare găsesc acum timpul necesar pentru a-și alăpta copiii în loc de a-i otrăvi cu Godfrey's Cordial (un opiaceu). Ele au acum timp să învețe să gătească. Din nefericire, această însușire a artei culinare a survenit într-o vreme cînd ele nu aveau ce mânca. Dar reiese evident în ce măsură capitalul a uzurpat în scopul autovalorificării sale munca necesară pentru trebuințele familiei. De asemenea, profitînd de criză, în unele școli fetele de muncitori au învățat să coasă. A fost nevoie de o revoluție în America și de o criză mondială pentru ca tinerele muncitoare care filează pentru lumea întreagă să învețe să coasă!

¹²¹) „Creșterea numerică a muncitorilor a fost considerabilă ca urmare a înlocuirii masive a muncii bărbaților prin munca femeilor și mai ales a înlocuirii muncii adulților prin munca copiilor. Trei fete de 13 ani cu salarii între 6 și 8 șilingi pe săptămînă au înlocuit un bărbat adult cu un salariu între 18 și 45 șilingi”. (Th. de Quincey, „The Logic of Politic. Econ.”, Lond. 1844, notă la p. 147.) Întrucît anumite funcții ale vieții familiale, de pildă îngrijirea și alăptarea copiilor etc., nu pot fi cu totul suprimate, mamele rechiziționate de către capital trebuie, într-o măsură mai mare sau mai mică, să recurgă la suplinitori. Muncile reclamate de consumul familiei, cum ar fi cusutul, cîrpitul etc., trebuie înlocuite prin cumpărarea mărfurilor de gata. Cheltuirii mai mici de muncă casnică îi corespunde, așadar, o cheltuială mai mare de bani. Cheltuielile de producție ale familiei muncitorului cresc deci și anihilează sporul de venit. Și, pe deasupra, economia și spiritul gospodăresc în consumarea și în pregătirea mijloacelor de subsistență devin imposibile. Un material bogat referitor la aceste fapte, trecute sub tăcere de economia politică oficială, poate fi găsit în „Reports” întocmite de inspectorii de fabrici, în cele făcute de „Children's Employment Commission” și mai ales în „Reports on Public Health”.

De asemenea, mașina revoluționează din temelii și expresia formală a relației capital, și anume contractul dintre muncitor și capitalist. Pe baza schimbului de mărfuri, prima premisă o constituia întâlnirea capitalistului și a muncitorului în calitate de persoane libere, în calitate de posesori de marfă independenți: unul posesor de bani și de mijloace de producție, celălalt posesor al forței de muncă. Acum însă capitalul cumpără minori sau adolescenți. Înainte muncitorul își vindea propria sa forță de muncă, de care dispunea în calitate de persoană formal liberă. Acum își vinde nevasta și copilul. El devine negustor de sclavi¹²²⁾. Cererea de copii pentru muncă adesea se aseamănă și sub aspectul formei cu cererea de sclavi negri, așa cum eram obișnuiți să o găsim în anunțurile din gazetele americane.

„Atenția mi-a fost atrasă — spune, de pildă, un inspector de fabrici englez — de un anunț apărut în gazeta locală a unui dintre cele mai importante orașe manufacturiere din districtul meu, anunț care suna astfel: Se caută 12—20 de băieți care să pară de 13 ani. Salariu 4 șilingi pe săptămână. A se adresa etc.”¹²³⁾.

Mențiunea „care să pară de 13 ani” se leagă de faptul că, în conformitate cu Factory Act, copiii sub 13 ani nu au voie să lucreze decât 6 ore. Un medic oficial (certifying surgeon) trebuie să certifice vârsta. Fabricantul caută deci băieți care să arate ca și cum ar fi împlinit 13 ani. Scăderea, uneori bruscă, a numărului copiilor sub 13 ani folosiți de fabricanți, scădere surprinzătoare în statistica engleză din ultimii 20 de ani, era, după însăși relatarea inspectorilor de fabrici, în cea mai mare parte opera unor certifying surgeons care majorau vârsta copiilor potrivit poftei de exploatare a capitaliștilor și poftei de ciștig a părinților traficanti.

¹²²⁾ În contrast cu faptul, atât de important, că limitarea muncii femeilor și a copiilor în fabricile engleze a fost smulsă capitalului de către muncitorii adulți, în ultimele rapoarte făcute de „Children's Employment Commission” se mai întâlnesc încă la unii muncitori-părinți, în legătură cu traficul de copii, atitudini cu adevărat revoltătoare și care amintesc întru totul de comerțul cu sclavi. Cum se poate vedea din aceleași „Reports”, fariseul capitalist însă denunță această bestialitate, creată, permanentizată și exploatată de el, pe care de altfel a botezat-o „libertatea muncii”. „S-a recurs la munca copiilor... chiar cu scopul ca ei să-și câștige piinea de toate zilele. Lipsiți de forța de a suporta o muncă excesivă, lipsiți de o educație salutară pentru viața lor de mai târziu, ei erau azvirlți într-un mediu viciat atât fizic, cât și moral. Istoricul evreu vorbind despre dărîmarea Ierusalimului de către Titus spunea că n-a fost de mirare distrugerea orașului, nici chiar distrugerea lui atât de cumplită, de vreme ce o mamă denaturată și-a putut sacrifica propriul său copil pentru a-și potoli chinurile foamei”. („Public Economy Concentrated”, Carlisle 1833, p. 66.)

¹²³⁾ A. Redgrave, în „Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1858”, p. 40. 41.

În faimosul cartier Bethnal Green din Londra, în fiecare luni și marți dimineața se ține un târg public unde copii de ambele sexe trecuți de 9 ani se angajează ei înșiși la manufacturile de mătase londoneze. „Condițiile obișnuite sînt 1 șiling și 8 pence pe săptămîină (care revin părinților) și 2 pence și ceai pentru mine însumi“. Contractele sînt valabile numai pe timp de o săptămîină. Scenele care se petrec la acest târg și limbajul folosit acolo sînt de-a dreptul revoltătoare ¹²⁴⁾. Și astăzi încă se mai întîmplă în Anglia ca unele femei „să ia băieți din warehouse și să-i închirieze oricărui amator pentru 2 șilingi și 6 pence pe săptămîină“ ¹²⁵⁾. În pofida prevederilor legale, și acum în Marea Britanie cel puțin 2 000 de băieți sînt vînduți de către propriii lor părinți ca mașini vii pentru curățitul coșurilor (deși există mașini care să-i înlocuiască) ¹²⁶⁾. Revoluția stîrnită de mașină în relațiile juridice dintre cumpărătorul și vînzătorul forței de muncă, care a făcut ca întreaga tranzacție să piardă pînă și aparența unui contract între persoane libere, a oferit mai tîrziu parlamentului englez justificarea juridică pentru intervenția statului în regimul fabricilor. Ori de cîte ori legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici limitează munca copiilor la șase ore în ramuri ale industriei care pînă atunci nu intrau în prevederile ei, fabricanții se lamentează pe același ton : o parte din părinți își retrag copiii din industria în care munca este reglementată pentru a-i plasa acolo unde mai domnește încă „libertatea muncii“, adică acolo unde copiii sub 13 ani sînt siliți să lucreze asemenea adulților și unde pot fi deci vînduți mai scump. Întrucît însă prin natura sa capitalul este un „leveller“, adică pretinde pentru toate ramurile de producție condiții egale de exploatare a muncii, ca un drept înnăscut al său, limitarea prin lege a muncii copiilor într-o ramură a industriei devine cauză a limitării ei în altă ramură.

Am menționat mai sus degenerarea fizică a copiilor și a adolescenților, ca și a femeilor muncitoare, pe care mașina le supune exploatării capitalului, întîi direct în noile fabrici apărute pe baza sistemului mașinist și apoi indirect în toate celelalte ramuri ale industriei. Prin urmare, nu ne vom opri aici decît asupra unui singur punct, anume asupra mortalității extraordinare în rîndurile copiilor de muncitori în primii ani de viață. În Anglia există 16 districte de înregistrare, unde, în medie, la 100 000 de copii sub

¹²⁴⁾ „Children's Employment Commission, V. Report“, London 1866, p. 81, nr. 31. {Notă la ediția a 4-a. — Industria de mătase din Bethnal Green este actualmente aproape distrusă. — F.E.}

¹²⁵⁾ „Child. Employ. Comm., III. Report“, Lond. 1864, p. 53, nr. 15.

¹²⁶⁾ L. c. „V. Report“, p. XXII, nr. 137.

un an revin numai 9 085 de decese pe an (într-unul din districte numai 7 047), 24 de districte cu peste 10 000, dar sub 11 000 de decese, 39 de districte cu peste 11 000, dar sub 12 000, 48 de districte cu peste 12 000, dar sub 13 000, 22 de districte cu peste 20 000, 25 de districte cu peste 21 000, 17 districte cu peste 22 000, 11 districte cu peste 23 000, apoi districtele Hoo, Wolverhampton, Ashton-under-Lyne și Preston cu peste 24 000 de decese, Nottingham, Stockport și Bradford cu peste 25 000, Wisbeach cu 26 001 și Manchester cu 26 125 de decese¹²⁷). După cum a arătat o anchetă medicală oficială din 1861, indicele de mortalitate ridicat se datorește, abstracție făcând de unele împrejurări locale, mai ales ocupației mamelor în afara căminului, neglijării și proastei îngrijiri a copiilor din această pricină, între altele alimentației nepotrivite, subnutriției, drogării cu opiacee etc. ; se mai adaugă apoi nefireasca înstrăinare a mamelor față de copiii lor și, ca urmare, înfometările și otrăvirile intenționate¹²⁸). Dimpotrivă, în districtele agricole, „unde femeile sînt mai puțin ocupate, indicele de mortalitate este cel mai scăzut”¹²⁹). Comisia de anchetă din 1861 a făcut însă constatarea neașteptată că în cîteva districte pur agricole situate pe țărmul Mării Nordului indicele de mortalitate a copiilor sub un an îl atinge aproape pe acela din districtele industriale cele mai rău famate. Doctorului Julian Hunter i s-a încredințat de aceea misiunea să cerceteze acest fenomen la fața locului. Raportul său este cuprins în „VI. Report on Public Health”¹³⁰). Pînă atunci se presupunea că malaria și alte boli caracteristice regiunilor joase și mlăștinoase decimează copiii. Ancheta a stabilit tocmai contrarul, anume

„că aceeași cauză care înlătură malaria, adică transformarea solului, mlăștinos iarna și acoperit cu pășuni sărăcicioase vara, în pămînt arabil roditor determină mortalitatea extraordinar de mare printre sugari”¹³¹).

Cei 70 de medici practicieni pe care doctorul Hunter i-a chestionat în districtele respective au fost „uimitor de unanimi”

¹²⁷) „Sixth Report on Public Health”, Lond. 1864, p. 34.

¹²⁸) „Ea” (ancheta din 1861) „...a mai stabilit că, pe de o parte, în condițiile descrise copiii mici mor din pricina neglijării și a proastei îngrijiri ca urmare a faptului că mamele lor sînt ocupate și că, pe de altă parte, mamele pierd sentimentele firești față de vlăstarele lor într-o măsură îngrijorătoare ; de obicei moartea acestora nu le îndurerează prea tare, ba uneori... ele recurg la acțiuni directe pentru a o provoca” (l. c.).

¹²⁹) L. c., p. 454.

¹³⁰) L. c., p. 454—463. „Reports by Dr. Henry Julian Hunter on the excessive mortality of infants in some rural districts of England”.

¹³¹) L. c., p. 35 și p. 455, 456.

asupra acestui punct, și anume că o dată cu revoluționarea culturii pământului a fost introdus sistemul industrial.

„Femei măritate care lucrează în cete împreună cu fete și băieți sînt puse la dispoziția arendașului în schimbul unei anumite sume de către un om care se numește «gangster» și care angajează toată ceata. Aceste cete pleacă adesea la multe mile depărtare de satele lor; le întîlnești dimineața și seara pe șosele, femeile în fustă scurtă și haină, în cizme și uneori în pantaloni, foarte voinice și cu aspect sănătos, dar stricate de deznățul devenit deprindere și nepăsătoare față de urmările nefaste pe care înclinația lor pentru acest fel de viață activă și independentă le are asupra copiilor lor care se ofiles acasă”¹³²⁾.

Toate fenomenele specifice districtelor industriale se repetă aici și, într-o măsură și mai mare, pruncuciderea disimulată și drogarea copiilor cu opiacee¹³³⁾.

„Faptul că ounosc tot răul pe care îl provoacă folosirea pe scară largă a femeilor adulte în industrie — spune doctorul Simon, inspector sanitar pe lângă Privy-Council¹³³⁾ din Anglia și redactor en chef* al rapoartelor despre „Public Health” — explică oroarea profundă pe care mi-o inspiră acest rău”¹³⁴⁾. „Ar fi o adevărată fericire pentru districtele manufacturiere ale Angliei” — exclamă inspectorul de fabrici R. Baker într-un raport oficial — dacă s-ar interzice oricărei femei măritate care are familie să muncească în fabrică”¹³⁵⁾.

Schilodirea morală care rezultă din exploatarea capitalistă a muncii femeilor și copiilor a fost descrisă atît de complet de F. Engels în „Situția clasei muncitoare din Anglia” **, precum și de alți autori, încît aici mă limitez să menționez faptul. Dar pustiirea intelectuală, artificial provocată prin transformarea unor aninori în simple mașini pentru fabricarea de plusvaloare și care nu trebuie nicidecum confundată cu acea ignoranță primitivă care lasă spiritul necultivat, fără a-i prejudicia însă capacitatea de a se dezvolta, fecunditatea sa naturală, această pustiire intelectuală

¹³²⁾ L. c., p. 456.

¹³³⁾ Ca și în districtele industriale engleze, consumul de opiu se răspîndește pe zi ce trece și în districtele agricole printre muncitorii adulți de ambele sexe. „Stimularea vinzării opiaceelor... este ținta cîtorva mari comercianți întreprizi. Droghîștii le consideră drept cel mai căutat articol” (l. c., p. 459). Sugerarii care primeau opiacee „se zbirceau ca niște mici moșnegi sau se chirceau, încît păreau niște mici maimuțe” (l. c., p. 460). Iată cum se răzbuună India și China împotriva Angliei.

¹³⁴⁾ L. c., p. 37.

¹³⁵⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862”, p. 59. Acest inspector de fabrici a fost mai înainte medic.

* — principal. — Nota trad.

** Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2. București, Editura politică, 1962, ed. a II-a. — Nota trad.

a silit în cele din urmă pînă și parlamentul englez să facă din învățămîntul elementar o condiție legală pentru consumarea „productivă” a copiilor sub 14 ani în toate ramurile industriale care intrau în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici. Spiritul producției capitaliste se vedește limpede în redactarea neglijentă a așa-ziselor clauze privitoare la educație cuprinse în legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici, în lipsa unui aparat administrativ din care cauză această instruire obligatorie a devenit în mare parte iluzorie, în opoziția fabricanților chiar și față de această lege cu privire la instruire, în trucurile și șiretlicurile născocite pentru ocolirea ei.

„Numai legislația poate fi incriminată pentru faptul că a promulgat o lege iluzorie (delusive law), care, sub aparența grijii pentru educația copiilor, nu conține nici măcar o singură dispoziție care să asigure pretinsul scop. Legea, nu prevede altceva decît că, pentru un număr oarecare de ore” (3 ore) „pe zi, copiii trebuie să stea închiși între pereții unei încăperi denumite școală și că cel care folosește copilul trebuie să capete în fiecare săptămînă un certificat de frecvență de la o persoană care semnează în calitate de învățător sau învățătoare”¹³⁶⁾.

Înainte de promulgarea noii legi cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1844 puteau fi adesea văzute certificate de frecvență semnate de învățător sau de învățătoare cu o cruce,, întrucît ei înșiși nu știau să scrie.

„Cu prilejul unei vizite pe care am făcut-o la o astfel de școală carelibera certificate, am fost atît de uimit de ignoranța învățătorului, încît i-am spus: «Iertați-mă, domnule, știți să citiți?» Răspunsul a fost: «Ei, oarecum. (summat)». Pentru a se justifica a mai adăugat: «În orice caz îi întrec pe elevii mei»”.

În timpul discuțiilor preliminare pentru legea din 1844, inspectorii de fabrici au denunțat starea deplorabilă a instituțiilor care purtau numele de școli și ale căror certificate trebuiau să le accepte ca legale și pe deplin valabile. Tot ce-au obținut a fost. că de la 1844 încoace

„cifrele din certificatul școlar trebuia să fie completate de mîna învățătorului, iar numele și prenumele lui să fie de asemenea semnate de el personal”¹³⁷⁾..

Sir John Kincaid, inspector de fabrici pentru Scoția, citează. constatări oficiale asemănătoare.

¹³⁶⁾ Leonard Horner, în „Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1857”, p. 17.

¹³⁷⁾ Leonard Horner, în „Reports of Imp. of Fact. for 31st Oct. 1855”, p. 18, 19.

„Prima școală pe care am vizitat-o era condusă de o domnișoară, Ann Killin. La cererea mea de a-și scrie numele, ea s-a încurcat din capul locului, începînd cu litera C, dar s-a corectat imediat, spunînd că numele ei începe cu K. Examinîndu-i însă iscălitura în cataloage, am observat că și-o ortografiază în diferite feluri, în timp ce scrisul ei nu lăsa nici un dubiu asupra incapacității de a instrui pe cineva. De altfel singură și-a mărturisit neputința de a ține evidența în catalog... În altă școală am găsit o clasă lungă de 15 picioare și lată de 10 picioare, ocupată de 75 de copii, care recitau cu glas pițigăiat vorbe de neînțeles”¹³⁸⁾. „Dar nu numai în asemenea jalnice văgăuni obțin copiii certificate școlare fără să învețe ceva; în multe școli unde învățătorul are pregătirea necesară, eforturile sale eșuează aproape complet din cauza zăpăcelii provocate de faptul că copiii de toate vîrstele, începînd cu cei de trei ani, sînt amestecați laolaltă. Venitul învățătorului, în cel mai bun caz mizerabil, depinde întru totul de numărul de pence primit pentru copiii pe care îi îngămădește, cît mai mulți cu putință, într-o singură încăpere. La asta se mai adaugă lipsa de mobilier, de manuale și de alt material didactic, precum și influența pernicioasă a aerului închis și viciat asupra bieților copii. Am fost în multe asemenea școli, unde am văzut serii întregi de copii care nu făceau absolut nimic; și asta se certifică drept frecvență școlară și asemenea copii figurează în statistica oficială ca instruiți (educated)”¹³⁹⁾.

În Scoția, fabricanții caută pe cît se poate să se descotozească de copiii obligați să frecventeze școala.

„Faptul acesta este suficient pentru a demonstra marea aversiune a fabricanților față de dispozițiile privitoare la educație”¹⁴⁰⁾.

Înspăimîntător și grotesc se manifestă acest fenomen în imprimăriile de stambă etc., în care munca este reglementată printr-o lege specială. Potrivit dispozițiilor acestei legi,

„orice copil, înainte de a putea fi folosit într-o asemenea imprimerie, trebuie să fi mers la școală cel puțin 30 de zile și nu mai puțin de 150 de ore în cursul celor 6 luni care precedă prima zi a folosirii sale în imprimerie. Cît lucrează în imprimerie, el trebuie să meargă de asemenea la școală timp de 30 de zile, respectiv 150 de ore în cursul fiecărui al doilea semestru... Frecventarea școlii trebuie să aibă loc între orele 8 dimineața și 6 seara. Frecvența mai mică de 2½ ore sau mai mare de 5 ore în aceeași zi nu poate fi socotită ca făcînd parte din cele 150 de ore. În condiții normale, copiii merg la școală dimineața și după-amiază timp de 30 de zile cîte 5 ore pe zi, iar după trecerea celor 30 de zile, cînd totalul obligatoriu de 150 de ore a fost atins, adică, pentru a vorbi pe limba lor, cînd și-au terminat cartea, ei se întorc în imprimerie, unde rămîn alte 6 luni pînă devine scadentă o nouă perioadă de învățămînt și atunci merg din nou la școală pînă își termină iar cartea... Cînd revin după cele 6 luni de lucru la imprimerie, mulți dintre copiii care frecventează școala în timpul celor 150 ore obligatorii trebuie s-o ia exact de la început... Au pierdut, bineînțeles, tot ce câștigaseră în perioada anterioară de învățatură. În alte imprimării de stambă, frecventarea școlii e cu totul subordonată necesităților de

¹³⁸⁾ Sir John Kincaid, în „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1858”, p. 31, 32.

¹³⁹⁾ Leonard Horner, în „Reports etc. for 30th Apr. 1857”, p. 17, 18.

¹⁴⁰⁾ Sir J. Kincaid, [în] „Rep. Insp. Fact. 31st Oct. 1856”, p. 66.

producție ale fabricii. Numărul de ore prescris se completează în cursul fiecărui semestru prin frecvențări în rate de cîte 3 pînă la 5 ore deodată, eşalonate uneori de-a lungul întregului semestru. Astfel, de pildă, copilul merge la școală într-o zi de la 8 pînă la 11 dimineața, în altă zi de la 1 pînă la 4 după-amiază și apoi, după ce a lipsit mai multe zile la rînd, vine deodată de la 3 pînă la 6 seara ; după aceea reapare, poate, pentru 3 sau 4 zile la rînd sau pentru o săptămînă ; pe urmă dispare pentru 3 săptămîni sau pentru o lună. Întreagă și se întoarce să se achite iar de cîteva ore în zilele cînd din întîmplare patronii nu au nevoie de el ; și astfel copilul este, ca să zicem așa, pendulat (buffeted) de la școală la fabrică și de la fabrică la școală pînă ce numărul celor 150 de ore a fost completat¹⁴¹⁾.

Prin numărul covârșitor de copii și de femei care s-a adăugat la personalul muncitoresc combinat, mașina înfrînge în cele din urmă împotrivirea pe care muncitorii bărbați o mai opuneau încă în manufactură despotismului capitalului¹⁴²⁾.

b) Prelungirea zilei de muncă

Dacă mașina constituie mijlocul cel mai puternic de sporire a productivității muncii, adică de reducere a timpului de muncă necesar pentru producerea unei mărfi, ea devine, în calitate de purtător al capitalului, mijlocul cel mai puternic de a prelungi ziua de muncă peste orice limită naturală, și aceasta în primul rînd în ramurile industriale pe care ea a pus stăpînire în mod direct. Pe de o parte, ea creează condiții noi care permit capitalului să dea frîu liber acestei tendințe permanente ale lui ; pe de altă parte, ea creează noi motive pentru accentuarea lăcomiei lui de a acapara munca altuia.

¹⁴¹⁾ A. Redgrave, în „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1857”, p. 41—43. În acele ramuri ale industriei engleze în care legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici propriu-zisă (nu Print Work's Act-ul citat mai sus în text) este în vigoare de mai multă vreme, piedicile din calea aplicării clauzelor privitoare la educație au fost în ultimii ani întrucîtva înlăturate. În ramurile industriale care nu intră în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici predomină încă în mare parte concepțiile fabricantului de sticlă J. Geddes, care îl lămurește precum urmează pe comisarul anchetator White : „După cîte pot vedea, plusul de educație de care s-a bucurat în ultimii ani o parte a clasei muncitoare e dăunător. E primejdios, deoarece îi face pe muncitori prea independenți” („Children's Empl. Commission, IV. Report”, London, 1865, p. 253).

¹⁴²⁾ „D-l E., fabricant, m-a informat că folosește exclusiv femeii la războaiele sale de țesut mecanice ; preferă femeii măritate în special pe cele care au o familie de întreținut ; sînt mult mai atente și mai disciplinate decît cele nemăritate și sînt silite să-și încordeze la maximum puterile pentru a cîștiga mijloacele de subzistență necesare. Astfel, virtuțile proprii caracterului feminin se întorc împotriva lor ; simțul moral și delicatețea femeilor se transformă într-un mijloc de înrobire și într-un izvor de chinuri” („Ten Hours Factory Bill. The Speech of Lord Ashley, 15th March”, Lond. 1844, p. 20.)

În primul rînd, în mașină mișcarea și funcția productivă a mijlocului de muncă se autonomizează față de muncitor. Mijlocul de muncă devine în sine un perpetuum mobile industrial, care ar produce neîntrerupt dacă nu s-ar lovi de anumite limite naturale ale ajutoarelor sale umane: forța lor fizică redusă și voința lor proprie. În calitate de capital — și, ca atare, automatul posedă o conștiință și o voință în persoana capitalistului —, mijlocul de muncă este însuflețit de tendința de a reduce la minimum rezistența acestei limite umane naturale, rebelă, dar totodată elastică¹⁴³). Această împotrivire este oricum diminuată de aparenta ușurință a muncii la mașină și de docilitatea și de maleabilitatea mai mare a femeilor și a copiilor folosiți la muncă¹⁴⁴).

După cum am văzut, productivitatea mașinii este invers proporțională cu mărimea părții componente a valorii pe care aceasta o transmite produsului. Cu cît e mai lungă perioada în cursul căreia funcționează, cu atît mai mare este masa produselor asupra cărora se repartizează valoarea adăugată de mașină și cu atît mai mică partea de valoare pe care o adaugă fiecărei mărfi în parte. Iar perioada de viață activă a mașinii este, evident, determinată de durata zilei de muncă, adică de durata procesului zilnic de muncă, înmulțită cu numărul zilelor în care acest proces se repetă.

Uzura mașinii nu corespunde nicidecum cu exactitate matematică timpului cît a fost folosită. Și chiar dacă am accepta această

¹⁴³) „De cînd cu introducerea generală a mașinilor costisitoare, omului i s-a cerut un efort care depășește cu mult forța lui medie”. (Robert Owen, „Observations on the effects of the manufacturing system”, 2nd ed., London 1817, [p. 16.]

¹⁴⁴) Englezii, care înclină să ia prima formă empirică de manifestare a unui fenomen drept cauză a lui, consideră adesea raptul irodian de copii, pe care capitalul îl practica pe scară mare în casele pentru săraci și în orfelinate la începuturile sistemului de fabrică și prin care el își încorporează un material uman cu totul lipsit de voință, drept cauză a prelungirii timpului de muncă în fabrici. Iată, de pildă, ce spune Fielden, el însuși fabricant englez: „Orele îndelungate de muncă sînt, desigur, un rezultat al faptului că din diferitele părți ale țării a fost strins un număr atît de mare de copii părăsiți, încît patronii n-au mai depins de muncitorii și că, după ce au făcut din munca îndelungată un obicei, servindu-se de bietul material uman pe care și-l procuraseră în acest fel, ei au fost în stare să-l impună mai lesne și vecinilor lor”. (J. Fielden, „The Curse of the Factory System”, Lond. 1836, p. 11.) Despre munca femeilor, inspectorul de fabrici Saunders spune în raportul cu privire la munca din fabrici din 1844: „Printre muncitoare există femei care, cu mici întreruperi de cîteva zile, muncesc multe săptămîni de-a rîndul de la 6 dimineața pînă la miezul nopții, avînd la dispoziție mai puțin de 2 ore pe zi pentru mese, încît timp de 5 zile din săptămîna din cele 24 de ore nu le rămîn decît 6 pentru a veni de acasă, a se duce acasă și pentru a se odihni”.

ipoteză, o mașină care lucrează $7\frac{1}{2}$ ani cite 16 ore pe zi nu cuprinde o perioadă de producție mai mare și nu adaugă produsului total mai multă valoare decât aceeași mașină care ar servi 15 ani numai 8 ore pe zi. În primul caz însă, valoarea mașinii ar fi produsă de două ori mai repede decât în al doilea caz și capitalistul ar înghiți cu ajutorul ei în $7\frac{1}{2}$ ani cantitatea de supramuncă pe care altminteri ar înghiți-o în 15 ani.

Uzura materială a mașinii se produce în două feluri. Mașina se uzează, pe de o parte, prin întrebuințare, așa cum monedele se uzează prin circulație, pe de altă parte prin neîntrebuințare, așa cum o sabie nefolosită ruginește în teacă. În acest caz ea devine prada elementelor naturii. Uzura de primul fel este mai mult sau mai puțin direct proporțională cu întrebuințarea mașinii, cea de-al doilea fel, într-o anumită măsură, invers proporțională cu întrebuințarea ei ¹⁴⁵⁾.

Pe lângă uzura materială, mașina este supusă și unei uzuri, ca să zicem așa, morale. Ea pierde din valoarea ei de schimb fie în măsura în care pot fi reproduse mai ieftin mașini de aceeași construcție, fie în măsura în care apar mașini mai bune care-i fac concurență ¹⁴⁶⁾. În ambele cazuri, oricât ar fi mașina de tânără și de puternică, valoarea ei nu mai este determinată de timpul de muncă efectiv materializat în ea, ci de timpul de muncă necesar acum pentru propria ei reproducție sau pentru reproducția mașinii mai bune. Ea este deci mai mult sau mai puțin devalorizată. Cu cât perioada în care se reproduce valoarea ei totală e mai scurtă, cu atât scade primejdia uzurii morale, și cu cât ziua de muncă e mai lungă, cu atât respectiva perioadă e mai scurtă. De îndată ce mașina este introdusă într-o ramură de producție oarecare apar, una după alta, metode noi pentru reproducerea ei mai ieftină ¹⁴⁷⁾ și perfecționări care privesc nu numai unele piese sau aparate, ci construcția ei în ansamblu. Acest motiv special al prelungirii zilei

---

¹⁴⁵⁾ „Cauza... deteriorării pieselor mobile delicate ale mecanismului metalic poate să rezide în inactivitate”. (Ure, I. c., p. 281.)

¹⁴⁶⁾ „Manchester Spinner”-ul de care am mai amintit („Times”, 26 noiembrie 1862 enumeră printre cheltuielile pe care le implică mașina și pe următoarea: „el” (adică „scăzământul pentru uzura mașinii”) „are și scopul de a acoperi pierderea provocată continuu de înlocuirea mașinilor înainte de uzura lor completă prin altele noi și de construcție mai bună”.

¹⁴⁷⁾ „Se apreciază că în linii mari construirea unei mașini după un model nou costă de cinci ori mai mult decât reconstruirea aceleiași mașini după același model”. (Babbage, I. c., p. 211, 212.)

de muncă acționează, așadar, cu deosebită putere în prima perioadă de viață a mașinii ¹⁴⁸⁾.

Cînd celelalte împrejurări rămîn neschimbate și ziua de muncă este dată, exploatarea unui număr dublu de muncitori implică o dublare atît a părții din capitalul constant avansate pentru mașini și clădiri, cît și a celei avansate pentru materii prime, materiale auxiliare etc. O dată cu prelungirea zilei de muncă se extinde scara producției, în timp ce partea de capital avansată pentru mașini și clădiri rămîne neschimbată ¹⁴⁹⁾. Din această cauză, plusvaloarea crește și totodată cheltuielile necesare pentru obținerea ei scad. Acest fenomen se produce, ce-i drept, într-o măsură mai mare sau mai mică la orice prelungire a zilei de muncă, dar aici el are o pondere hotărîtoare, pentru că partea de capital transformată în mijloace de muncă are aici în genere o pondere mai mare ¹⁵⁰⁾. Căci dezvoltarea producției mecanizate fixează o parte tot mai mare a capitalului într-o formă în care, pe de o parte, ea poate fi permanent folosită pentru valorificare, dar în care, pe de altă parte, pierde atît valoarea de întrebuințare, cît și valoarea de schimb de îndată ce contactul său cu munca vie este întrerupt.

„Dacă un țaran își lasă sapa din mină — așa cum lămurea d-l Ashworth, un magnat al bumbacului din Anglia, pe profesorul Nassau W. Senior —, el face inutil pentru durata respectivă un capital de 18 pence. Dacă unul dintre oamenii noștri” (adică din muncitorii de fabrică) „părăsește fabrica, el face inutil un capital care a costat 100 000 l. st.” ¹⁵¹⁾

¹⁴⁸⁾ „De cîțiva ani încoace, fabricarea tului a cunoscut îmbunătățiri atît de substanțiale și de numeroase, încît o mașină bine întreținută, care la început costase 1 200 l. st., se vindea după cîțiva ani cu 60 l. st... Perfecționările s-au succedat atît de rapid, încît unele mașini au rămas neterminate la constructorii lor, fiind învechite prin apariția altor invenții mai fericite”. De aceea, în această perioadă de Sturm und Drang, fabricanții de tul au prelungit curînd timpul de muncă inițial de 8 ore la 24 de ore, folosind două schimburi (l. c., p. 233).

¹⁴⁹⁾ „Se înțelege de la sine că, o dată cu fluxul și refluxul de pe piață și cu creșterea și scăderea alternativă a cererii, fabricantul are deseori prilejul de a folosi capital circulant adițional fără a folosi capital fix adițional... atunci cînd noi cantități de materii prime pot fi prelucrate fără cheltuieli suplimentare pentru clădiri și mașini”. (R. Torrens, „On Wages and Combination”, Lond. 1834, p. 64.)

¹⁵⁰⁾ Această împrejurare a fost menționată în text doar pentru completarea expunerii, deoarece de rata profitului, adică de raportul dintre plusvaloare și capitalul total avansat, mă voi ocupa abia în cartea a treia.

¹⁵¹⁾ „When a labourer”, said Mr. Ashworth, „lays down his spade, he renders useless, for that period, a capital worth 18 d. When one of our people leaves the mill, he renders useless a capital that has cost 100 000 pounds”. (Senior, „Letters on the Factory Act”, Lond. 1837, p. 14.)

Inchipuiți-vă! Un capital care a costat 100 000 l. st. să devină „inutil” măcar o singură clipă! Într-adevăr, e strigător la cer faptul că vreunul dintre oamenii moștri părăsește, în general, vreodată fabrica. Și Senior, lămurit de Ashworth, consideră că creșterea continuă a numărului mașinilor „face de dorit” o prelungire continuă a zilei de muncă ¹⁵²⁾.

Mașina produce plusvaloare relativă nu numai devalorizând forța de muncă direct și ieftinind-o indirect prin ieftinirea mărfurilor care intră în reproducerea ei, ci și transformând de la prima ei introducere, care mai are încă un caracter sporadic, munca folosită de posesorul mașinii în muncă de o eficiență sporită, ridicând valoarea socială a produsului mașinii peste valoarea sa individuală și dând astfel capitalistului posibilitatea de a înlocui valoarea pe o zi a forței de muncă cu o parte mai mică din valoarea produsului zilnic. De aceea, în această perioadă de trecere în care producția mecanizată rămâne un fel de monopol, câștigurile sînt extraordinare și capitalistul caută să exploateze cît mai mult această „vîrstă a primei iubiri” ¹⁵⁴ printr-o prelungire cît mai mare a zilei de muncă. Proporțiunile câștigului fac să crească lăcomia după câștiguri și mai mari.

O dată cu generalizarea mașinii în aceeași ramură de producție, valoarea socială a produsului mașinii scade pînă la valoarea sa individuală și intră în acțiune legea după care plusvaloarea nu izvorăște din forțele de muncă înlocuite prin mașină de către capitalist, ci, dimpotrivă, din forțele de muncă pe care le folosește la mașină. Plusvaloarea izvorăște numai din partea variabilă a capitalului și am văzut că masa plusvalorii este determinată de doi factori, anume rata plusvalorii și numărul muncitorilor folosiți simultan. La o lungime dată a zilei de muncă, rata plusvalorii este determinată de raportul după care ziua de muncă se împarte în muncă necesară și supramuncă. Numărul muncitorilor folosiți simultan depinde, la mîndul lui, de raportul dintre partea variabilă a capitalului și cea constantă. Or, rezultă clar că, oricît de mult ar mări producția mecanizată supramunca pe seama muncii necesare

¹⁵²⁾ „Precumpănirea capitalului fix asupra capitalului circulant... face de dorit un timp de muncă mai lung”. O dată cu creșterea numărului mașinilor etc. „crește îmboldul de a prelungi timpul de muncă, întrucît acesta e singurul mijloc pentru a face rentabilă o masă mare de capital fix” (l. c. p. 11—14). „Într-o fabrică există diferite cheltuieli care rămîn constante indiferent dacă fabrica lucrează mult sau puțin, de pildă renta pentru clădiri, impozitele locale și generale, asigurarea împotriva incendiilor, salariul pentru diverși muncitori permanenți, cheltuielile pentru repararea mașinilor și diferite alte cheltuieli a căror proporție față de profit scade în aceeași măsură în care crește volumul producției”. („Reports of the Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862”, p. 19.)

prin sporirea forței productive a muncii, ea nu produce acest rezultat decât prin reducerea numărului muncitorilor folosiți de către un capital dat. Ea transformă în mașini, adică în capital constant, care nu produce plusvaloare, o parte din capital înainte variabilă, care se transforma deci în forță de muncă vie. Nu se poate storce, de pildă, din doi muncitori tot atita plusvaloare cît s-ar storce din 24. Dacă fiecare dintre cei 24 de muncitori furnizează în 12 ore o singură oră de supramuncă, toți împreună vor furniza 24 de ore de supramuncă, pe cînd munca totală a celor doi muncitori însumează numai 24 de ore. Folosirea mașinii pentru producerea de plusvaloare conține deci o contradicție imanentă, deoarece din cei doi factori ai plusvalorii obținute de un capital de o mărime dată ea nu mărește primul factor, rata plusvalorii, decît reducîndu-l pe cel de-al doilea factor, numărul muncitorilor. Această contradicție imanentă se manifestă de îndată ce prin generalizarea mașinii într-o anumită ramură a industriei valoarea mărfii produse cu ajutorul mașinii devine regulatorul valorii sociale a tuturor mărfurilor de același fel; pe de altă parte, această contradicție, de care capitalul nu este conștient, îl împinge¹⁵³⁾ la prelungirea forțată a zilei de muncă pentru a compensa scăderea relativă a numărului muncitorilor exploatați, prin sporirea nu numai a supramuncii relative, ci și a celei absolute.

Deci dacă folosirea capitalistă a mașinilor, pe de o parte, creează noi și puternice motive pentru prelungirea excesivă a zilei de muncă și revoluționează modul de muncă însuși, precum și caracterul organismului social de muncă într-un fel care înfrînge rezistența ce se opune acestei tendințe, pe de altă parte ea produce, fie prin înrolarea unor părți ale clasei muncitoare înainte inaccesibile capitalului, fie prin punerea în disponibilitate a muncitorilor înlocuiți de mașină, o populație muncitorească excedentară¹⁵⁴⁾, nevoită să se supună legilor pe care i le dictează capitalul. De aici fenomenul ciudat din istoria industriei moderne: mașina dă peste cap orice limită morală și naturală a zilei de muncă. De aici paradoxul economic că cel mai puternic mijloc pentru reducerea timpului de muncă devine un mijloc infailibil pentru transformarea întregii vieți a muncitorului și a familiei sale în timp de muncă

¹⁵³⁾ În primele secțiuni ale cărții a treia va reieși de ce capitalistul, prin urmare și economia politică care îi împărtășește concepțiile, nu e conștient de această contradicție imanentă.

¹⁵⁴⁾ Unul dintre marile merite ale lui Ricardo este acela de a fi înțeles mașina nu numai ca mijloc pentru producerea de mărfuri, ci și ca mijloc pentru producerea de „redundant population” *.

disponibil pentru valorificarea capitalului. „Dacă”, visa Aristotel, cel mai mare gânditor al antichității,

„dacă fiecare unealtă și-ar îndeplini munca la poruncă sau de la sine, așa cum creațiile ieșite din mina lui Dedal se mișcau singure sau cum trepiedele lui Hefaistos purcedeau singure la indeletnicirea sacră, dacă, prin urmare, suveicile ar țese singure, atunci nici meșterul nu ar avea nevoie de ajutoare, nici stăpînul nu ar avea nevoie de sclavi”¹⁵⁵).

Iar Antipatros, poet elen contemporan cu Cicero, vedea în inventarea morii de apă pentru măcinatul cerealelor, această formă elementară a oricărei mașini productive, o descoperire menită să elibereze slavele și să instaureze epoca de aur!¹⁵⁶) „Păgînii, ah păgînii!” Ei n-aveau habar de economie politică și de creștinism, precum a descoperit deșteptul Bastiat și, înainte de el, încă și mai deșteptul MacCulloch. Ei n-aveau habar, între altele, că mașina constituie mijlocul cel mai eficace pentru prelungirea zilei de muncă. Ei justificau sclavia unora ca mijloc pentru dezvoltarea umană deplină a altora. Dar ca să propovăduiască sclavia maselor pentru a face din cițiva parveniți neciopliți și semidocti „eminent spinners”, „extensive sausage makers” și „influential shoe black dealers” **, pentru aceasta le lipseau sentimentele specific creștine.

¹⁵⁵) F. Biese, „Die Philosophie des Aristoteles”, Zweiter Band, Berlin 1842, p. 408.

¹⁵⁶) Redau aici poezia, în traducerea lui Stolberg, deoarece, asemenea citatelor anterioare privitoare la diviziunea muncii, ea caracterizează opoziția dintre concepția antică și cea modernă :

„Schonet der mahlenden Hand, o Müllerinnen, und schlafet
Sanft! es verkünde der Hahn euch den Morgen umsonst!
Däo hat die Arbeit der Mädchen den Nymphen befohlen,
Und itzt hüpfen sie leicht über die Räder dahin,
Dass die erschütterten Achsen mit ihren Speichen sich wälzen,
Und im Kreise die Last drehen des wälzenden Steins.
Lasst uns leben das Leben der Väter, und lasst uns der Gaben
Arbeitslos uns freun, welche die Göttin uns schenkt” *.

(„Gedichte aus dem Griechischen übersetzt von Christian Graf zu Stolberg”, Hamburg 1782.)

* — „Fie-vă somnul ușor și să cînte cocoșii-n zadar.
Azi, morărițe, cruțați-vă mina ce macină greu!
La porunca lui Deo, fac nimfele muncile voastre,
Sprinten se avîntă din roată în roată cu pași diafani,
Huruie pietrele grele în rodnic ocol, zdruncinînd
Spîțele lungi ferecate de osii în zdravene chingi,
Veacul strămoșilor, iată-l! Trăi-vom un trai fericit,
Darul zeitei ne iartă de truda purtată cu greu”. — Nota trad.

** — „filatori eminenți”, „mari fabricanți de salam” și „negustori de cremă de ghețe influenți”. — Nota trad.

c) Intensificarea muncii

Prelungirea peste măsură a zilei de muncă pe care o provoacă mașina în mîna capitalului duce mai tîrziu, precum am văzut, la o reacție din partea societății, care își vedea periclitată înseși rădăcinile sale vitale, și la o stabilire a zilei de muncă normale limitate prin lege. Ca urmare a stabilirii zilei de muncă normale, o importanță decisivă capătă un fenomen pe care l-am mai întîlnit: intensificarea muncii. La analizarea plusvalorii absolute era vorba în primul rînd de mărimea extensivă a muncii, în timp ce gradul ei de intensitate era considerat o mărime dată. Acum ne vom ocupa de transformarea mărimii extensive în mărime intensivă sau grad de intensitate.

Este de la sine înțeles că, o dată cu progresul mașinilor și al experienței acumulate de o categorie specială de muncitori care lucrează la mașină, viteza și deci și intensitatea muncii sporesc spontan. Astfel, în Anglia, în cursul unei jumătăți de secol, prelungirea zilei de muncă merge mîna în mîna cu creșterea intensității muncii în fabrică. Se înțelege însă lesne că într-o muncă unde nu este vorba de paroxisme trecătoare, ci de o uniformitate cotidian repetată, regulată, trebuie să apară un punct crucial în care prelungirea zilei de muncă și intensitatea muncii se exclud, astfel încît prelungirea zilei de muncă este compatibilă numai cu un grad mai scăzut de intensitate a muncii și, invers, un grad mai înalt de intensitate este compatibil numai cu o reducere a zilei de muncă. Din momentul în care revolta mereu crescîndă a clasei muncitoare a silit statul să reducă cu forța timpul de muncă și să impună o zi de muncă normală în primul rînd fabricii propriu-zise, din momentul deci în care s-a pus capăt o dată pentru totdeauna producerii sporite de plusvaloare prin prelungirea zilei de muncă, capitalul a tins cu toată energia și luciditatea spre producția de plusvaloare relativă prin dezvoltarea accelerată a sistemului mașinist. Totodată apare o modificare în caracterul plusvalorii relative. În general, metoda de a produce plusvaloare relativă constă în aceea că, datorită creșterii forței productive a muncii, muncitorul are posibilitatea, cu aceeași cheltuială de muncă și în același interval de timp, să producă mai mult. Același timp de muncă continuă să adauge produsului total aceeași valoare, cu toate că această valoare de schimb neschimbată se concretizează acum în mai multe valori de întrebuintare, astfel încît valoarea fiecărei mărfi în parte scade. Altfel stau însă lucrurile de îndată ce reducerea forțată a zilei de muncă, o dată cu impulsul uriaș pe care îl dă dezvoltării forței productive și economisirii condițiilor de

producție, îi impune totodată muncitorului o cheltuire mai mare de muncă în același interval de timp, o încordare sporită a forței de muncă, o umplere mai completă a porilor timpului de muncă, adică o condensare a muncii într-un grad care nu poate fi atins decât în cadrul unei zile mai scurte de muncă. Această comprimare a unei mase mai mari de muncă într-o perioadă de timp dată conțenează acum drept ceea ce este: o cantitate mai mare de muncă. Alături de măsura timpului de muncă luată ca „mărime extensivă“ apare acum măsura gradului ei de condensare¹⁵⁷). Ora mai intensivă a zilei de muncă de zece ore conține acum tot atîta sau chiar mai multă muncă, adică forță de muncă cheltuită, decât ora mai poroasă a zilei de muncă de douăsprezece ore. Produsul ei are deci tot atîta valoare sau mai multă valoare decât produsul a $1\frac{1}{3}$ ore mai poroase. Abstracție făcînd de sporirea plusvalorii relative datorită creșterii forței productive a muncii, capitalistul obține acum, de pildă, din $3\frac{1}{3}$ ore de supramuncă la $6\frac{2}{3}$ ore de muncă necesară aceeași masă de valoare pe care o obținea înainte din 4 ore de supramuncă la 8 ore de muncă necesară.

Se naște acum întrebarea: cum este intensificată munca?

Primul efect al reducerii zilei de muncă se întemeiază pe legea evidentă potrivit căreia eficiența forței de muncă este invers proporțională cu timpul în care acționează. Înăuntrul anumitor limite se câștigă deci în gradul eficienței muncii ceea ce se pierde în durata ei. Ca muncitorul să cheltuiască însă efectiv mai multă forță de muncă, de asta are grijă capitalul prin sistemele sale de plată¹⁵⁸). În manufacturi, ca olăria de pildă, unde mașina nu joacă nici un rol său are doar unul fără importanță, introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici a demonstrat pe reștitoriu că simpla reducere a zilei de muncă sporește uimitor regularitatea, uniformitatea, organizarea, energia și continuitatea muncii¹⁵⁹). Părea însă îndoielnic ca acest rezultat să fie obținut și în fabrica propriu-zisă, fiindcă acolo dependența muncitorului de mersul continuu și uniform al mașinii crease de mult o disci-

¹⁵⁷) Bineînțeles, în genere există deosebiri în intensitatea muncii în diferite ramuri de producție. Parțial, ele se compensează, după cum a arătat A. Smith, prin împrejurări secundare proprii fiecărui fel de muncă. Dar și cu aceste deosebiri, influențarea timpului de muncă luat ca măsură a valorii are loc numai în măsura în care mărimea intensivă și mărimea extensivă apar ca expresii opuse, care se exclud reciproc, ale aceleiași cantități de muncă.

¹⁵⁸) Mai ales prin salariul cu bucată, formă care va fi tratată în secțiunea a șasea.

¹⁵⁹) Vezi „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1865”.

plină dintre cele mai severe. Când a fost deci luată în discuție în 1844 reducerea zilei de muncă la mai puțin de 12 ore, fabricanții au declarat aproape în mod unanim că

„supraveghetorii lor veghează în diferitele ateliere ca brațele de muncă să nu-și piardă timpul”, că „gradul de vigilență și de atenție din partea muncitorilor (the extent of vigilance and attention on the part of the workmen) cu greu ar mai putea fi sporit” și că, presupunând neschimbate toate celelalte împrejurări, de pildă mersul mașinilor etc., „ar fi absurd ca în fabricile bine conduse să se mai sconteze vreun rezultat notabil de la creșterea atenției muncitorilor etc.”¹⁶⁰⁾

Diferite experiențe au infirmat însă această aserțiune. D-l R. Gardner a introdus cu începere de la 20 aprilie 1844, în cele două mari fabrici ale sale din Preston, munca de 11 ore în locul celei de 12 ore. După aproximativ un an s-a constatat că

„s-a obținut aceeași cantitate de produs cu aceeași cheltuială și toți muncitorii au câștigat în 11 ore același salariu pe care înainte îl câștigau în 12 ore”¹⁶¹⁾.

Voi trece peste experiențele din atelierele de tors și de cardat, pentru că ele erau legate de o sporire a vitezei mașinilor (cu 20%). În schimb, în secția țesătorie, unde pe deasupra se țeseau calități foarte variate de articole fine, cu desene și figuri, nu a intervenit absolut nici o modificare în condițiile obiective ale producției. Rezultatul a fost :

„De la 6 ianuarie pînă la 20 aprilie 1844, în condițiile zilei de muncă de 12 ore, fiecare muncitor a primit un salariu mediu săptămînal de 10 șilingi și 1½ pence ; de la 20 aprilie pînă la 29 iunie 1844, în condițiile zilei de muncă de unsprezece ore, s-a primit un salariu mediu săptămînal de 10 șilingi și 3½ pence”¹⁶²⁾.

În 11 ore s-a produs aici mai mult decît se producea înainte în 12 ore, și aceasta exclusiv datorită efortului în muncă mai mare și mai uniform al muncitorilor, precum și economisirii timpului lor. Pe cînd muncitorii primeau același salariu și câștigau o oră de timp liber, capitalistul obținea aceeași masă de produse și economisea o

¹⁶⁰⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 1844 and the quarter ending 30th April 1845”, p. 20, 21.

¹⁶¹⁾ L. c., p. 19. Întrucît salariul cu bucata rămăsese același, mărirea salariului săptămînal depindea de cantitatea produsului.

¹⁶²⁾ L. c., p. 20.

oră de consum de cărbuni, gaz etc. Experiențe asemănătoare au avut loc cu același succes în fabricile domnilor Horrocks și Jacson ¹⁶³).

De îndată ce reducerea zilei de muncă, care creează la început condiția subiectivă pentru condensarea muncii, anume capacitatea muncitorului de a cheltui mai multă forță într-un timp determinat, devine obligatorie prin lege, mașina devine în mina capitalului un mijloc obiectiv, folosit sistematic pentru a storce mai multă muncă în același interval de timp. Acest lucru se petrece în două feluri: prin sporirea vitezei mașinilor și prin mărirea volumului mașinilor supravegheate de un singur muncitor, adică prin mărirea timpului său de muncă. Perfecționarea construcției mașinilor este necesară în parte pentru exercitarea unei presiuni mai mari asupra muncitorului, în parte ea însoțește de la sine intensificarea muncii, deoarece limita zilei de muncă îi impune capitalistului cea mai strictă economie în cheltuielile de producție. Perfecționarea mașinii cu abur sporește numărul mișcărilor pistonului pe minut și permite totodată, printr-o mare economie de forță, acționarea unui mecanism mai voluminos cu ajutorul aceleiași motor la un consum de cărbuni neschimbat sau chiar inferior. Perfecționarea mecanismului de transmisie diminuează frecarea și — lucru care deosebește izbitor mașinile moderne de cele vechi — reduce diametrul și greutatea arborilor motori mari și mici la un minim, aflat în continuă scădere. În sfârșit, perfecționările aduse mașinii de lucru îi reduc volumul, mărindu-i în același timp viteza și eficiența, așa cum s-a întâmplat cu războiul de țesut mecanic modern, sau măresc volumul și numărul uneltelor acționate de ea, mărindu-i totodată corpul, așa cum s-a întâmplat cu mașina de filat, sau sporesc mobilitatea acestor unelte prin mici modificări ale detaliilor, așa cum la jumătatea deceniului al șaselea, la mașina de filat automată mule a fost mărită viteza fusurilor cu $\frac{1}{5}$.

În Anglia, reducerea zilei de muncă la 12 ore datează din 1832. Încă în 1836, un fabricant englez declara :

„În comparație cu situația de altădată, volumul muncii a crescut foarte mult în fabrici ca urmare a atenției mai mari și a activității mai susținute pe care o impune muncitorului viteza considerabil sporită a mașinilor” ¹⁶⁴.

¹⁶³) L. c., p. 21. Un rol important în experiențele menționate mai sus l-a jucat elementul moral. „Lucrăm cu mai multă tragere de inimă — au declarat muncitorii inspectorului de fabrici —, ne gândim într-una la recompensa pe care o constituie faptul că seara putem pleca de la lucru mai devreme, un suflu de energie și voie bună străbate întreaga fabrică, de la cel mai tânăr ajutor pînă la cel mai bătrîn muncitor, și putem acum să ne ajutăm mai mult unul pe altul” (l. c.).

¹⁶⁴) John Fielden, l. c., p. 32.

În 1844, lordul Ashley, actualul conte de Shaftesbury, a prezentat în Camera comunelor următoarele date autentice :

„Munca celor ocupați în procesele de fabricare este în prezent de trei ori mai mare decât la introducerea acestor operații. Fără îndoială, mașina efectuează o muncă care înlocuiește mușchii și tendoanele a milioane de oameni, dar ea a și sporit extraordinar (prodigiously) munca oamenilor, pe care mersul ei vertiginos îi stăpânește... Munca necesară pentru a urmări dus și întors o pereche de mule timp de 12 ore pentru filatul firului nr. 40 cerea în 1815 parcurgerea unei distanțe de 8 mile. În 1832 distanța ce trebuia parcursă pentru a urmări o pereche de mule timp de 12 ore pentru filatul firului de același număr era de 20 mile și chiar mai mult. În 1825 filatorul trebuia să facă în decurs de 12 ore 820 de mișcări cu mina pentru fiecare mule, ceea ce dădea un total de 1640 de mișcări în 12 ore. În 1832 filatorul trebuia să facă în cursul zilei saje de muncă de 12 ore 2200 de mișcări cu mina, în total 4400, în 1844 la fiecare mule cite 2400, în total 4800, și în unele cazuri cantitatea de muncă (amount of labour) cerută e și mai mare... Am în față alt document, din 1842, din care rezultă că munca sporește progresiv nu numai pentru că trebuie parcursă o distanță mai mare, ci și pentru că sporește cantitatea mărfurilor produse, în timp ce numărul brațelor de muncă scade proporțional; apoi acum se filează de multe ori bumbac mai prost, care necesită mai multă muncă... Și în atelierul de cardat se muncește mai mult. O persoană face acum munca pe care înainte o făceau două... În țesătorii, unde lucrează un mare număr de persoane, îndeosebi de sex feminin, munca a sporit în ultimii ani cu 10% în urma sporirii vitezei mașinilor. În 1833 se filau săptămânal 18000 de scule de fir (hanks), iar în 1843 21000. În 1819 numărul bățăilor (picks) la războiul de țesut mecanic era de 60 pe minut, în 1842 el ajungea la 140, ceea ce denotă un surplus important de muncă”¹⁶⁵⁾.

Avînd în vedere intensitatea impresionantă pe care o atinse munca încă în 1844 sub imperiul legii cu privire la ziua de muncă de douăsprezece ore, declarația fabricanților englezi după care orice alt progres în această direcție ar fi imposibil, o nouă reducere a timpului de muncă fiind identică cu o scădere a producției, părea pe atunci întemeiată. Că justetea raționamentului lor era doar aparentă o dovedește cel mai bine următoarea declarație, făcută tot atunci de neobositul cenzor al fabricanților, inspectorului de fabrici Leonard Horner :

„Intrucît cantitatea produselor este reglată mai cu seamă de viteza mașinilor, interesul fabricantului cere ca acestea să funcționeze cu o viteză maximă, compatibilă cu următoarele condiții : protejarea mașinilor de o defectare prematură, asigurarea calității articolului fabricat și posibilitatea urmării de către muncitor a mersului mașinii fără ca aceasta să-i ceară un efort mai mare decât cel de care este capabil în mod constant. Adeseori, în graba sa, fabricantul mărește prea mult viteza. Atunci avariile și calitatea proastă a produsului anulează avantajele sporirii vitezei și fabricantul se vede silit să modereze ritmul mașinilor. Intrucît un fabricant activ și chibzuit știe să stabilească plafonul maxim care poate fi atins, am conchis că în 11 ore nu se poate produce tot

¹⁶⁵⁾ Lord Ashley, l. c., p. 6—9 passim.

atît cit în 12. Am mai presupus că muncitorul plătit cu bucata depune un efort maxim în măsura în care poate să suporte continuu același grad de intensitate a muncii" ¹⁶⁶⁾.

De aceea, în pofida experiențelor lui Gardner etc., Horner a tras concluzia că o nouă reducere a zilei de muncă sub 12 ore trebuie cu necesitate să reducă cantitatea de produse ¹⁶⁷⁾. El însuși amintește, 10 ani mai târziu, de temerile sale exprimate în 1845, pentru a dovedi cît de puțin înțelegea pe atunci elasticitatea mașinii și a forței de muncă omenești, ambele în egală măsură încordate la maximum prin reducerea forțată a zilei de muncă.

Ajungem acum la perioada de după 1847, cînd a fost introdusă legea cu privire la ziua de muncă de zece ore în fabricile engleze de prelucrare a bumbacului, lînii, mătăsii și inului.

„La mașinile throstle, viteza fusurilor a crescut cu 500 de rotații pe minut, iar la mașinile mule cu 1 000 de rotații; cu alte cuvinte, viteza fusurilor throstle, care în 1839 era de 4 500 de rotații pe minut, atinge acum" (1862) „5 000, iar aceea a fusurilor mule, care era de 5 000, este acum de 6 000 de rotații pe minut, ceea ce înseamnă în primul caz un spor de viteză de $\frac{1}{10}$, iar în al doilea caz de $\frac{1}{6}$ ** ¹⁶⁸⁾.

Jas. Nasmyth, faimosul inginer civil din Patricroft, lângă Manchester, a expus în 1852, într-o scrisoare adresată lui Leonard Horner, perfecționările aduse mașinii cu abur între anii 1848 și 1852. După ce observă că un cal-putere, evaluat și azi de statistica oficială a fabricilor după randamentul din 1828 ¹⁶⁹⁾, este doar nominal și poate servi numai drept indice al puterii reale, el spune între altele :

„Nu încapе îndoială că mașini cu abur de aceeași greutate, ba adesea chiar aceleași mașini cărora li s-au adus perfecționări moderne, execută în medie cu 50% mai multă muncă decît înainte și că în multe cazuri aceleași mașini cu abur

¹⁶⁶⁾ „Reports of Insp. of Fact. to 30th April 1845", p. 20.

¹⁶⁷⁾ L. c., p. 22.

¹⁶⁸⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862", p. 62.

¹⁶⁹⁾ Lucrurile s-au schimbat în urma „parliamentary return" **-ului din 1862. Acum locul calului-putere nominal îl ia cel real al mașinilor cu abur și al roților hidraulice moderne (vezi nota 109^a, p. 352 ***). De asemenea fusurile de dublat nu mai sînt asimilate cu fusurile propriu-zise de filat (ca în „return"-urile din 1839, 1850 și 1856); pentru fabricile care prelucrează lînă se mai indică numărul „gig" ****-urilor; s-a făcut distincție între fabricile care prelucrează iuța și cînepa, pe de o parte, și cele care prelucrează inul, pe de altă parte; în fine, raportul se ocupă pentru prima oară de tricotatul ciorapilor.

* — În edițiile 1—4 este $\frac{1}{6}$. — Nota red.

** — raportului parlamentar. — Nota trad.

*** Vezi volumul de față, p. 397—398. — Nota red.

**** — „mașini de pușat". — Nota trad.

care în zilele vitezei maxime de 220 de picioare pe minut furnizau 50 de cai-putere furnizează azi, cu un consum mai mic de cărbuni, peste 100 de cai-putere... Mașina cu abur modernă, avînd același număr de cai-putere nominali, acționează cu o forță mai mare decît înainte, datorită perfecționărilor aduse, a reducerii dimensiunilor și a construcției schimbate a cazanelor etc... Prin urmare, deși în raport cu numărul de cai-putere nominali lucrează același număr de brațe ca și înainte, în raport cu mașinile de lucru propriu-zise numărul brațelor s-a micșorat¹⁷⁰⁾.

În 1850 fabricile din Regatul Unit foloseau 134 217 cai-putere nominali pentru acționarea a 25 638 716 fusuri și 301 445 de războaie de țesut. În 1856 numărul fusurilor și al războaielor de țesut era, respectiv, de 33 503 580 și 369 205. Dacă numărul necesar de cai-putere ar fi rămas același ca în 1850, în 1856 ar fi fost nevoie de 175 000 de cai-putere. După rapoartele oficiale, numărul lor era însă de numai 161 435, deci cu peste 10 000 de cai-putere mai puțin decît ar fi necesar pe baza calculelor din 1850¹⁷¹⁾.

„Ultimul «return» din 1856” (statistica oficială) „a stabilit următoarele fapte: că sistemul de fabrică se extinde vertiginos, că, în raport cu mașinile, numărul brațelor de muncă a scăzut, că, datorită economiei de forță și altor metode, mașina cu abur acționează mașini mai grele și că, datorită perfecționării mașinilor de lucru perfecționate, a modificării metodelor de fabricație, a vitezei mărite a mașinilor și multor altor cauze, se obține o cantitate mai mare de produse¹⁷²⁾. „Marile perfecționări aduse mașinilor de tot felul au mărit foarte mult forța productivă a acestora. Fără îndoială impulsul pentru aceste perfecționări l-a dat... reducerea zilei de muncă. Aceste perfecționări, împreună cu eforturile mai intense ale muncitorului, au făcut ca în ziua de muncă redusă” (cu două ore, deci cu 1/6) „să se producă cel puțin tot atîtea produse ca înainte într-o zi de muncă mai lungă¹⁷³⁾.”

Felul în care s-au îmbogățit tot mai mult fabricanții o dată cu exploatarea mai intensivă a forței de muncă rezultă din însuși faptul că din 1838 pînă în 1850 numărul fabricilor engleze de prelucrare a bumbacului etc. a crescut anual în medie cu 32%, în timp ce între 1850 și 1856 ele au crescut cu 86%.

Oricît de însemnat a fost progresul industriei engleze sub regimul zilei de muncă de zece ore în cei 8 ani, 1848—1856, el a fost cu mult întrecut în perioada celor șase ani următori, adică între 1856 și 1862. Astfel, în industria mătăsii: fusuri 1 093 799 în 1856 și 1 388 544 în 1862; războaie de țesut 9 260 în 1856 și 10 709 în 1862. În schimb, numărul muncitorilor: 56 137 în 1856 și 52 429 în 1862. Astfel, numărul fusurilor a crescut cu 26,9% și al războaielor de țesut cu 15,6% la o concomitentă scădere a numărului de

¹⁷⁰⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1856”, p. 14, 20.

¹⁷¹⁾ L. c., p. 14, 15.

¹⁷²⁾ L. c., p. 20.

¹⁷³⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1858”, p. 10. Comp. „Reports etc. for 30th April 1860”, p. 30 și urm.

muncitori cu 70%. În 1850, în fabricile de worsted [camgarn], erau folosite 875 830 de fusuri, în 1856 1 324 549 (o creștere de 51,20%), iar în 1862 1 289 172 (o scădere de 2,7 %). Dacă se scad însă fuserile de dublat, care figurează în cifra anului 1856, dar nu în cea a anului 1862, înseamnă că din 1856 numărul fuserilor a rămas mai mult sau mai puțin staționar. În schimb însă, începînd din 1850, viteza fuserilor și a războaielor de țesut a fost în multe cazuri dublată. Numărul războaielor de țesut mecanice în fabricile de worsted era în 1850 32 617, în 1856 38 956, iar în 1862 43 048. La aceste războaie au lucrat în 1850 79 737 de persoane, în 1856 87 794 de persoane, iar în 1862 86 063, din care însă copii sub 14 ani în 1850 9 956, în 1856 11 228, iar în 1862 13 178. Prin urmare, deși în 1862 numărul războaielor de țesut a crescut mult față de 1856, numărul total al muncitorilor folosiți a scăzut, iar numărul copiilor exploatați a sporit ¹⁷⁴⁾.

La 27 aprilie 1863, Ferrand, membru al parlamentului, a declarat în Camera comunelor :

„Delegați ai muncitorilor din 16 districte din Lancashire și Cheshire, în numele cărora vorbesc, mi-au comunicat că în urma perfecționării mașinilor munca în fabrici crește mereu. Pe cînd înainte o persoană secundată de ajutoare deservea două războaie de țesut, în prezent o singură persoană, fără nici un ajutor, deservește trei războaie de țesut și nu e ceva neobișnuit ca o persoană să deservească patru etc. După cum rezultă din faptele care mi-au fost comunicate, o muncă de douăsprezece ore este comprimată azi în mai puțin de zece ore de muncă. Devine deci evident cît de mult au sporit în ultimii ani eforturile muncitorilor din fabrici” ¹⁷⁵⁾.

Așadar, cu toate că inspectorii de fabrici laudă fără încetare și pe bună dreptate rezultatele favorabile ale legilor din 1844 și 1850 cu privire la reglementarea muncii în fabrici, ei recunosc totuși că reducerea zilei de muncă a determinat și o intensificare a muncii, care distruge sănătatea muncitorilor, deci însăși forța de muncă.

¹⁷⁴⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862”, p. 100, 103, 129, 130.

¹⁷⁵⁾ Cu războiul de țesut mecanic modern, un țesător fabrică actualmente la două războaie, în 60 de ore pe săptămînă, 26 de bucăți dintr-un anumit sort, de o anumită lungime și lățime, pe cînd cu vechiul război de țesut mecanic fabrica doar 4. Costul țesutului unei astfel de bucăți scăzuse încă de pe la începutul deceniului al 6-lea de la 2 șilingi și 9 pence la 5¹/₈ pence.

Adaos la ediția a 2-a. „Acum 30 de ani” (1841) „unui filator de bumbac avînd 3 ajutoare i se cerea să supravegheze numai o pereche de mașini mule cu 300—324 de fusuri. În prezent” (sfîrșitul anului 1871) „el trebuie să supravegheze, împreună cu 5 ajutoare, un număr de mașini mule cu 2 200 de fusuri și produce cel puțin de șapte ori mai multe fire decît în 1841”. (Alexander Redgrave, inspector de fabrici, în „Journal of the Soc. of Arts”, Jan. 5, 1872.)

„Se pare că, în cele mai multe fabrici de bumbac, worsted și mătase, încordarea extenuantă cerută de munca la mașini, a căror viteză a fost colosal accelerată în ultimii ani, constituie una dintre cauzele creșterii mortalității de pe urma bolilor de plămâni, constatată de doctorul Greenhow în recentul și admirabilul său raport”¹⁷⁶⁾.

Nu încapă îndoială că tendința capitalului de a se despăgubi printr-o mărire sistematică a gradului de intensitate a muncii, atunci cînd i-a fost o dată pentru totdeauna interzisă prin lege prelungirea zilei de muncă, și de a transforma orice perfecționare a mașinilor într-un mijloc pentru a stoarce și mai mult forța de muncă în curînd va ajunge din nou la un punct în care o nouă reducere a orelor de muncă va deveni inevitabilă¹⁷⁷⁾. Pe de altă parte, progresul impetuos al industriei engleze din 1848 pînă în prezent, adică din perioada zilei de muncă de zece ore, întrece pe cel din perioada 1833—1847, adică perioada zilei de muncă de douăsprezece ore, cu mult mai mult decît a întrecut dezvoltarea industriei din această din urmă perioadă dezvoltarea industriei din prima jumătate de secol, cînd a fost introdus sistemul de fabrică, adică perioada zilei de muncă nelimitate¹⁷⁸⁾.

¹⁷⁶⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1861”, p. 25, 26.

¹⁷⁷⁾ Printre muncitorii de fabrică din Lancashire a început acum (1867) agitația pentru ziua de muncă de 8 ore.

¹⁷⁸⁾ Următoarele citeva cifre arată cum au progresat „factories” [fabricile] propriu-zise în „United Kingdom” din 1848 încoace :

	<i>Export: cantitatea</i>			
	1848	1851	1860	1865
<i>Industria bumbacului</i>				
Bumbac filat (pfunzi)	135 831 162	143 966 106	197 343 655	103 751 455
Ață de ousut (pfunzi)		4 392 176	6 297 554	4 648 611
Țesături de bumbac (iarzi)	1 091 373 930	1 543 161 789	2 776 218 427	2 015 237 851
<i>Industria inului și a cînepei</i>				
fire (pfunzi)	11 722 182	18 841 326	31 210 612	36 777 334
țesături (iarzi)	88 901 519	129 106 753	143 996 773	247 012 329
<i>Industria mătăsei</i>				
fire de urzeală, twist, fire (pfunzi) ..	466 825*	462 513	897 402	812 589
țesături (iarzi)		1 181 455**	1 307 293**	2 869 837
<i>Industria lînii</i>				
fire de lînă simple și worsted (pfunzi)		14 670 880	27 533 968	31 669 267
țesături (iarzi)		151 231 153	190 371 537	278 837 418

* 1846. — Nota red.

** Pfunzi. — Nota red.

4. Fabrica

Am cercetat la începutul acestui capitol corpul fabricii, structura sistemului mașinist. Am văzut apoi cum mașina determină o creștere a materialului uman exploatat de capital prin apropierea muncii femeilor și a copiilor, cum își însușește toată viața muncitorului prin prelungirea excesivă a zilei de muncă și, în sfârșit, cum dezvoltarea ei, care permite producerea unei cantități de produse din ce în ce mai mare într-un timp din ce în ce mai scurt,

[Continuare]

	Export: valoarea (in l.st.)			
	1848	1851	1860	1865
<i>Industria bumbacului</i>				
bumbac filat.	5 927 831	6 634 026	9 870 875	10 351 049
șesături de bumbac.....	16 753 369	23 454 810	42 141 505	46 903 796
<i>Industria inului și a cînepei</i>				
fire	493 449	951 426	1 801 272	2 505 497
șesături.....	2 802 789	4 107 396	4 804 803	9 155 358
<i>Industria mîlăsii</i>				
fire de urzeală, twist, fire.....	77 789	196 380	826 107	768 064
șesături.....		1 130 398	1 587 303	1 409 221
<i>Industria lînii</i>				
fire de lînă simple și worsted	776 975	1 484 544	3 843 450	5 424 047
șesături.....	5 733 828	8 377 183	12 156 998	20 102 259

(Vezi cărțile Albastre. „Statistical Abstract for the U. Kingd.”, nr. 8 și 13, Lond. 1861 și 1866).

În Lancashire între 1839 și 1850 numărul fabricilor a sporit numai cu 4%, între 1850 și 1856 cu 19%, între 1856 și 1862 cu 33%, în timp ce în ambele perioade de cîte 11 ani numărul persoanelor ocupate a sporit absolut, dar a scăzut relativ. Comp. „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862”, p. 63. În Lancashire predomină industria bumbacului. Dar locul pe care această industrie îl ocupă în fabricarea firelor și a șesăturilor în genere rezultă din faptul că 45,2% din toate fabricile de acest fel din Anglia, Wales, Scoția și Irlanda 83,3% din toate fuserile, 81,4% din toate războaiele de țesut mecanice, 72,6% din numărul de cai-putere care le acționează și 58,2% din numărul total al persoanelor ocupate sînt afectate industriei bumbacului. (l. c., p. 62, 63).

servește drept mijloc sistematic pentru a pune în funcțiune de fiecare dată tot mai multă muncă, adică pentru a exploata forța de muncă tot mai intensiv. Ne vom ocupa acum de fabrică în ansamblu, și anume în forma ei cea mai dezvoltată.

Doctorul Ure, Pindarul fabricii automate, o descrie, pe de o parte, ca o

„cooperare a unor categorii diferite de muncitori, adulți și neadulți, care supraveghează cu îndeminare și sirguintă un sistem de mașini productive acționat încontinuu de o forță centrală (motorul prim)“.

iar pe de altă parte ca

„un automat gigantic, alcătuit din nenumărate organe, mecanice sau dotate cu conștiință, care acționează neîntrerupt și de conivență în vederea producerii unuia și aceluiași obiect, astfel încît toate aceste organe sînt subordonate unei forțe automotoare“.

Aceste două definiții nu sînt nicidecum identice. În cea dintîi, muncitorul colectiv combinat, adică organismul de muncă social, apare ca subiect dominant, iar automatul mecanic ca obiect; în definiția a doua automatul însuși este subiectul, iar muncitorii sînt doar anexați, ca organe conștiente, organelor inconștiente ale automatului și subordonați împreună cu acestea forței motrice centrale. Prima definiție este valabilă pentru orice aplicare posibilă pe scară mare a mașinilor, cea de-a doua caracterizează aplicarea lor capitalistă, prin urmare sistemul de fabrică modern. De aceea îi și place lui Ure să prezinte mașina centrală de la care pornește mișcarea nu numai drept un automat, ci și drept un autocrat.

„În aceste ateliere mari, puterea binefăcătoare a aburului își strînge în jur miriadele de supuși“¹⁷⁹⁾.

O dată cu unealta de muncă, asupra mașinii trece și virtuozitatea muncitorului în conducerea acestei unelte. Eficiența uneltei este eliberată de limitele personale ale forței de muncă omenești. În felul acesta este suprimată baza tehnică pe care se întemeiază diviziunea muncii în manufactură. Locul ierarhiei muncitorilor specializați, caracteristică manufacturii, îl ia deci în fabrica automată tendința unei egalizări sau nivelări a muncilor pe care trebuie să le execute ajutoarele mașinilor¹⁸⁰⁾, locul deosebiriilor create arti-

¹⁷⁹⁾ Ure, l. c., p. 18

¹⁸⁰⁾ L. c., p. 20. Comp. Karl Marx, „Misère etc.“, p. 140, 141. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 154—155. — Nota trad.)

ficial între muncitorii parțiali îl iau mai ales deosebirile naturale de sex și vîrstă.

În măsura în care diviziunea muncii reapare în fabrica automată, ea constă mai întii în repartizarea unor muncitori la diferite mașini specializate și a unor mase de muncitori, care nu formează însă grupuri diferențiate, în diferitele secții ale fabricii, unde lucrează la mașini-unelte similare, înșiruite una lângă alta, între aceste grupuri de muncitori existînd, așadar, doar cooperare simplă. Grupul diferențiat, specific manufacturii, este înlocuit prin legătura dintre muncitorul principal și cîteva ajutoare. Deosebirea esențială este cea existentă între muncitorii care lucrează efectiv la mașinile-unelte (aici se mai adaugă cîteva muncitori pentru supravegherea, respectiv alimentarea motorului) și simplele ajutoare (aproape exclusiv copii) ale acestor muncitori care lucrează la mașini. Printre ajutoare se numără, mai mult sau mai puțin, toți „feeder”-ii (care nu fac altceva decît să alimenteze mașinile cu materialul de prelucrat). Alături de aceste categorii principale există un personal neînsemnat ca număr care se ocupă de controlul întregului utilaj și de întreținerea lui continuă, cum sînt inginerii, mecanicii, tîmplarii etc. E o categorie superioară de muncitori, parte cu pregătire științifică și parte cu pregătire de meseriaș, situată în afara sferei muncitorilor de fabrică, cărora îi este doar anexată ¹⁸¹⁾. Această diviziune a muncii este pur tehnică.

Orice muncă la mașină face necesară pregătirea de timpuriu a muncitorului pentru a-l învăța să-și adapteze mișcările proprii la mișcarea continuă și uniformă a unui automat. În măsura în care totalitatea mașinilor formează ea însăși un sistem de mașini diferite, combinate și cu acțiune simultană, cooperarea întemeiată pe această totalitate de mașini face de asemenea necesară repartizarea la mașinile eterogene a unor grupuri eterogene de muncitori. Producția mecanizată înlătură însă necesitatea de a statornici această repartizare, ca în manufactură, prin legarea continuă a acelorași muncitori de aceeași funcție ¹⁸²⁾. Întrucît mișcarea de ansamblu a

¹⁸¹⁾ Caracteristic pentru intențiile de mistificare statistică, mistificare sesizabilă pînă și în amănunte, este faptul că legislația engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici exclude categoric din sfera ei de acțiune pe muncitorii menționați mai sus ca nefiind muncitori de fabrică, în timp ce, pe de altă parte, „return”-urile publicate de parlament înglobează tot atît de categoric în categoria muncitorilor de fabrică nu numai pe ingineri, mecanici etc., ci și pe directorii de fabrică, funcționarii, curierii, magazionerii, ambalatorii etc., într-un cuvînt întregul personal, afară de proprietarul fabricii însuși.

¹⁸²⁾ Ure admite acest lucru. El spune că muncitorii „pot fi, la nevoie, mutați de la o mașină la alta, după voința directorului”, și exclamă triumfător: „Aceste mutații sînt în contradicție flagrantă cu vechea rutină, care divizează munca astfel încît în atribuția unui muncitor intră fasonarea gămăliei acului,

fabricii nu emană de la muncitor, ci de la mașină, persoanele pot fi mereu schimbate fără întreruperea procesului de muncă. Dovada cea mai evidentă în această privință o constituie sistemul de releuri * pus în practică în timpul revoltei fabricanților englezi din 1848—1850¹⁸⁶. În sfârșit, rapiditatea cu care poate fi învățată în tinerețe munca la mașină înlătură și necesitatea pregătirii unei categorii speciale de muncitori care să și lucreze la mașină¹⁸³), iar serviciile ajutoarelor în fabrică pot fi înlocuite parte prin mașini¹⁸⁴), parte permit, datorită naturii lor absolut simple, o schimbare rapidă și continuă a persoanelor cărora le revine această corvoadă.

Cu toate că sub raport tehnic mașina înlătură vechiul sistem al diviziunii muncii, acesta mai dăinuie totuși o vreme în fabrică, în virtutea obișnuinței ca tradiție a manufacturii, pentru a fi apoi reprodus și consolidat sistematic de către capital într-o formă și mai abjectă, ca mijloc de exploatare a forței de muncă. Specialitatea de a mînuși toată viața o unealtă parțială devine speciali-

iar în atribuția altuia ascuțirea virfului". Ar fi fost mai bine dacă și-ar fi pus întrebarea de ce în fabrica automată această „veche rutină” este abandonată doar la „nevoie”¹⁸⁵.

¹⁸³) La nevoie, cum s-a întâmplat, de pildă, în timpul războiului civil din America, muncitorul de fabrică este folosit de către burghez, în mod excepțional, pentru munca cea mai brută, construirea de șosele etc. „Ateliers nationaux” ** engleze din 1862 și din anii următori pentru muncitorii șomeri din industria bumbacului se deosebeau de cele franceze din 1848 prin faptul că în acestea din urmă muncitorii făceau pe socoteala statului munci neproductive, pe cînd în cele dintîi executau în folosul burghezilor munci edilitare productive, și anume mai ieftin decît muncitorii obișnuiți, cărora le făceau astfel concurență. „Aspectul fizic al muncitorilor din industria bumbacului, fără îndoială, s-a îmbunătățit. Acest fapt îl explic..., în cazul bărbaților, prin folosirea lor în aer liber la lucrările publice”. (Este vorba aici de muncitorii de fabrică din Preston, folosiți la „Preston Moor.”) (Rep. of Insp. of Fact. Oct. 1863”, p. 59.)

¹⁸⁴) Un exemplu: diferitele aparate mecanice pentru înlocuirea muncii copiilor introduse în industria linii după apariția legii din 1844. De îndată ce și copiii domnilor fabricanți înșiși vor avea să-și facă „școala” ca ajutoare de fabrică, acest domeniu aproape neexplorat încă al mecanicii va cunoaște în scurt timp o înflorire remarcabilă. „Mașinile automate de filat mule se numără poate printre cele mai periculoase. Majoritatea accidentelor survin la copiii mici, atunci cînd aceștia se viră sub mașini pentru a mătura podeaua, în timp ce mașinile se află în plin mers. Un număr de «minders» (muncitori la mașina de filat) „au fost dați în judecată” (de către inspectorii de fabrici) „și condamnați să plătească o amendă pentru aceste infracțiuni, dar fără vreun rezultat pozitiv de ordin general. Dacă constructorii de mașini ar inventa un măsurător automat care ar înlătura obligația pentru acești copii de a se viri sub mașini, am avea o fericită contribuție la măsurile noastre de protecție”. („Reports of Insp. of Factories for 31st October 1866”, p. 63.)

* Vezi volumul de față, p. 298—303. — Nota red.

** — „Atelierele naționale”. — Nota trad.

tatea de a deservi toată viața o mașină parțială. Se abuzează de mașină pentru a-l transforma pe muncitorul însuși încă din copilărie într-o parte a unei mașini parțiale¹⁸⁵). În felul acesta nu numai că se micșorează simțitor cheltuielile necesare pentru propria sa reproducere, dar în același timp se desăvârșește și dependența sa totală de ansamblul fabricii, deci de capitalist. Aici, ca pretutindeni, trebuie să facem o distincție între mărirea productivității datorită dezvoltării procesului social de producție și mărirea productivității datorită exploatării capitaliste a acestui proces.

În manufactură și în meserii, muncitorul se servește de unealtă; în fabrică el servește mașina. Acolo mișcarea mijlocului de muncă pornește de la el; aici el trebuie să urmeze mișcarea mijlocului de muncă. În manufactură, muncitorii formează membrele unui mecanism viu. În fabrică există, independent de ei, un mecanism mort, căruia îi sint încorporați ca anexe vii.

„Rutina deprimantă a unei munci chinuitoare fără sfârșit, în care ești silit să repeți fără încetare același proces mecanic, se aseamănă cu munca lui Sisif; povara muncii se prăvălește mereu, ca stinca din legendă, asupra muncitorului istovit”¹⁸⁶).

Prejudiciind grav sistemul nervos, munca la mașină suprimă totodată jocul multilateral al mușchilor și zădărnicește orice activitate fizică sau intelectuală liberă¹⁸⁷). Chiar și înlesnirile aduse muncii devin un mijloc de tortură, deoarece mașina nu-l eliberează pe muncitor de muncă, ci golește munca de conținut. Orice producție capitalistă, în măsura în care nu este numai proces de muncă, ci totodată proces de valorificare a capitalului, are drept trăsătură caracteristică faptul că nu muncitorul folosește condițiile de muncă, ci, invers, condițiile de muncă îl folosesc pe mun-

¹⁸⁵) Să apreciem la justa valoare formidabila inspirație a lui Proudhon, care „construiește” mașinismul nu ca o sinteză a mijloacelor de muncă, ci ca o sinteză a muncilor parțiale pentru muncitorii înșiși. (Comp. K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 147. — Nota trad.)

¹⁸⁶) F. Engels, „Lage etc.”, p. 217. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 419. — Nota trad.) Pină și un adept optimist și ordinar al liberului schimb, cum e d-l Molinari, observă: „Un om se uzează mai repede supraveghind timp de cincisprezece ore pe zi mersul uniform al unui mecanism decât folosindu-și în același răstimp forța fizică. Această muncă de supraveghere, care ar putea fi eventual utilă intelectului ca gimnastică dacă nu s-ar prelungi prea mult, cu timpul distruge prin durata ei excesivă atât intelectul, cât și trupul”. (G. de Molinari, „Études Économiques”, Paris 1846, [p. 49].)

¹⁸⁷) F. Engels, l. c., p. 216. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 419—420. — Nota trad.)

citor; această inversare devine însă o realitate palpabilă din punct de vedere tehnic abia o dată cu dezvoltarea mașinilor. Prin transformarea sa într-un automat, mijlocul de muncă i se opune în însuși procesul de muncă în calitate de capital, în calitate de muncă moartă, care domină și stoarce forța de muncă vie. Separarea potențialului intelectual al procesului de producție de munca fizică și transformarea lui în putere a capitalului asupra muncii se desăvârșește, cum am arătat mai înainte, în marea industrie organizată pe baza mașinilor. Iscușința parțială a muncitorului individual depersonalizat care lucrează la mașină dispăre ca ceva derizoriu în fața științei, a imenselor forțe ale naturii și a muncii sociale de masă, care sînt întruchipate în sistemul mașinist și care alcătuiesc împreună cu acesta puterea „stăpînului” (master). Acest stăpîn, în al cărui creier mașina și monopolul lui asupra ei se contopesc indisolubil, le strigă cu dispreț „brațelor” în momentele de conflict :

„Muncitorii de fabrică nu trebuie să uite că munca lor reprezintă, de fapt, o categorie cu totul inferioară de muncă calificată; că nici o altă muncă nu poate fi mai ușor deprinsă și, ținînd seama de calitatea ei, mai bine plătită, că nici una nu poate fi însușită într-un timp atît de scurt și într-un asemenea grad printr-o instruire minimă chiar de către omul cel mai puțin pregătit. Într-adevăr, mașinile patronului joacă în domeniul producției un rol mult mai important decît munca și iscușința muncitorului, care nu reclamă decît o instruire de 6 luni, accesibilă oricărui argat de la țară”¹⁸⁸).

Subordonarea tehnică a muncitorului mersului uniform al mijlocului de muncă și compoziția specifică a organismului de muncă, format din indivizi de ambele sexe și de cele mai diferite vârste, creează o disciplină de cazarmă, care culminează cu regimul de fabrică desăvîrșit și care duce la dezvoltarea deplină a muncii de supraveghere anterior menționată și deci, totodată, a împărțirii muncitorilor în muncitori manuali și supraveghetori ai muncii, în simplii soldați industriali și subofițeri industriali.

¹⁸⁸) „The factory operatives should teep in wholesome remembrance the fact that theirs is really a low species of skilled labour; and that there is none which is more easily acquired or of its quality more amply remunerated, or which, by a short training of the least expert can be more quickly as well as abundantly acquired... The master's machinery really plays a far more important part in the business of productions than the labour and the skill of the operative, which six months' education can teach, and a common labourer can learn”. („The Master Spinners' and Manufacturers' Defence Fund. Report of the Committee”, Manchester 1854, p. 17.) Se va vedea mai tîrziu că „master”-ul cîntă pe altă strună atunci cînd e amenințat să-și piardă automatele „vii”.

„Principala dificultate în fabrica automată constă în instituirea disciplinei necesare pentru a-i face pe oameni să renunțe la deprinderile lor anarhice în muncă și să se identifice cu ritmul implacabil al marelui automat. Dar întocmirea unui cod de disciplină corespunzător nevoilor și vitezei sistemului automat și aplicarea lui cu succes constituie o muncă demnă de Hercule; aceasta este nobila operă a lui Arkwright! Chiar și astăzi, când organizarea sistemului a atins perfecțiunea, este aproape cu neputință... să găsești printre muncitorii trecuți de vârsta pubertății ajutoare utile pentru sistemul automat”¹⁸⁹).

Codul muncii în fabrică, prin care capitalul își stipulează samavolnic, pe baza dreptului privat, autocrația asupra muncitorilor săi, fără a ține seama de separația puterii, atât de dragă burgheziei, și nici de sistemul reprezentativ, și mai drag încă, nu constituie decât caricatura capitalistă a reglementării sociale a procesului de muncă, reglementare care devine necesară o dată cu apariția cooperării pe scară largă și cu folosirea mijloacelor colective de muncă, în special a mașinii. Locul biciului din mâna vătafului de sclavi îl ia condica de pedepse a supraveghetorului. Toate pedepsele se reduc, bineînțeles, la amenzi și la rețineri din salariu, și perspicacitatea legislativă a Licurgilor industriali face din încălcarea legilor o operație poate mai rentabilă pentru ei decât respectarea lor¹⁹⁰).

¹⁸⁹) Ure, l. c., p. 15. Cine cunoaște biografia lui Arkwright nu-l va gratifica niciodată pe acest bărbier genial cu epitetul „nobil”. Dintre toți marii inventatori ai secolului al XVIII-lea, el a fost incontestabil cel mai mare hoț de invenții străine și cel mai mare ticălos.

¹⁹⁰) „Starea de sclavie în care burghezia menține proletariatul nu iese nicăieri mai limpede la iveală decât în sistemul de fabrică. Aici orice libertate încetează de drept și de fapt. Muncitorul trebuie să fie prezent la fabrică dimineața la ora 5 și jumătate; dacă întârzie cu câteva minute e pedepsit, iar dacă întârzie cu zece minute nu mai poate intra pînă la ora dejunului și pierde un sfert din leafa pe o zi... Trebuie să mănince, să bea și să doarmă la comandă... Clopotul despotice îl scoală din pat, îl cheamă de la masa de dimineață și de prînz. Și ce-l mai așteaptă în fabrică? Aici fabricantul este legiuitor absolut. El elaborează regulamente de fabrică după bunul lui plac; modifică și face adăugiri codului întocmit de el, după cum găsește de cuviință; și chiar dacă introduce în el lucrurile cele mai năstrușnice, tribunalele îi spun muncitorului: din moment ce ai acceptat de bunăvoie acest contract, ești obligat să-l și respecti... Muncitorii sînt osîndiți să trăiască de la vîrsta de nouă ani și pînă la moarte în această constrîngere psihică și fizică”. (F. Engels, l. c., p. 217 și urm.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 419—420. — *Nota trad.*) Voi ilustra prin două exemple ce „spun tribunalele”. Primul caz s-a petrecut la Sheffield la sfîrșitul anului 1866. Un muncitor se angajase pentru doi ani într-o uzină metalurgică de acolo. În urma unui conflict cu fabricantul, el a părăsit uzina și a declarat că nu va mai munci pentru acesta în nici un caz. A fost dat în judecată pentru încălcarea contractului și condamnat la două luni închisoare. (Dacă fabricantul

Nu menționăm aici decât condițiile materiale în care se îndeplinește munca în fabrică. Toate organele de simț sînt vătămate în aceeași măsură de temperatura artificial ridicată, de atmosfera plină de impuritățile materiilor prime, de zgomotul asurzitor etc., abstracție făcînd de pericolul mortal care pîndește pe oameni printre mașinile înghesuite, mașini care cu regularitatea anotimpurilor

reziliază contractul, el nu poate fi dat în judecată decât civiliter* și nu riscă decât o amendă în bani.) După executarea pedepsei de două luni, același fabricant îi trimite o somație de a se întoarce în fabrică, potrivit vechiului contract. Muncitorul refuză, invocînd faptul că pedeapsa pentru încălcarea contractului și-a executat-o. Fabricantul îl dă din nou în judecată și tribunalul îl condamnă din nou, cu toate că unul dintre judecători, Mr. Shee, declară public drept o monstruoasă juridică procedeul după care un om poate fi condamnat în repetate rînduri, în decursul întregii sale vieți, pentru una și aceeași încălcare, respectiv aceeași infracțiune. Și această sentință a fost pronunțată nu de „great unpaid”¹³⁷, de Dogberry-ii provinciali, ci la Londra, de către una dintre instanțele judecătorești supreme. } La ediția a 4-a. — Lucrurile s-au mai schimbat. Cu excepția citorva cazuri, de pildă la uzinele publice de gaz, în Anglia muncitorul se află în prezent pe picior de egalitate cu patronul în caz de reziliere a contractului și nu poate fi dat în judecată decât pe cale civilă. — F.E. } — Al doilea caz s-a petrecut la Wiltshire la sfîrșitul lunii noiembrie 1863. Aproximativ 30 de țesătoare la războiul mecanic, angajate de un oarecare Harrupp, fabricant de postav din Leower's Mill, Westbury Leigh, au declarat grevă pentru că acest Harrupp avea plăcutul obicei de a le aplica scăderi din salariu dacă întîrziu dimineața, și anume 6 pence pentru 2 minute, 1 șiling pentru 3 minute și 1 șiling și 6 pence pentru 10 minute. Ceea ce înseamnă la 9 șilingi pe oră 4 l. st. și 10 șilingi pe zi, în timp ce salariul lor mediu anual nu depășește niciodată 10—12 șilingi pe săptămîină. Afară de aceasta, Harrupp a angajat un băiat care să sune din goarnă ora de intrare în fabrică, treabă de care acesta se achită uneori și înainte de ora 6 dimineața, și, dacă muncitorii nu sînt prezenți de îndată ce încetează goarna, porțile se închid și cei rămași afară sînt amendați; întrucît în fabrică nu există ceasornic, nefericiții muncitori se află la discreția tînarului gornist, inspirat de Harrupp. Muncitoarele în „grevă”, mame și fete tinere, au declarat că vor relua munca dacă gornistul care sună ora va fi înlocuit cu un ceasornic și dacă se va introduce un tarif de amenzi mai rațional. Harrupp a citat 19 femei și fete în fața magistraților pentru încălcarea contractului. Au fost condamnate la cîte 6 pence amendă și la 2 șilingi și 6 pence cheltuieli de judecată, spre indignarea viu manifestată a auditoriului. La plecarea de la tribunal, Harrupp a fost însoțit de o mulțime care îl huiduia. — Un procedeu predilect al fabricanților este acela de a-i pedepsi prin rețineri din salariu pe muncitori pentru defectele materialului pe care-l produc. Această metodă a provocat în 1866 o grevă generală în districtele industriei olăritului din Anglia. Rapoartele întocmite de „Ch. Employ. Commis.” (1863—1866) relatează cazuri în care muncitorul, în loc de a primi salariul cuvenit pentru munca lui, devine, dimpotrivă, datorită amenzilor, debitorul preacinstiului său „master”; mostre instructive de ingeniozitate a autocraților de fabrică în a

* — pe cale civilă. — Nota trad.

prilejuiesc comunicate cu numărul victimelor căzute pe câmpul de luptă industrial ^{190a}). Economisirea mijloacelor de producție sociale, care atinge maximum abia în climatul favorabil al sistemului de fabrică, devine în același timp în mina capitalului jefuire sistematică a condițiilor de viață ale muncitorului în timpul muncii, jefuire a spațiului, aerului, luminii și a mijloacelor de protecție

opera rețineri din salariu ne oferă și ultima criză de bumbac. „Eu însumi — spune inspectorul de fabrici R. Baker — am fost nevoit să intenez o acțiune împotriva unui fabricant de bumbac pentru că, în aceste timpuri grele și chinuitoare, le scădea unora dintre muncitorii „adolescenți angajați” (treceți de 13 ani) „cite 10 pence pentru certificatul medical de vîrstă, care pe el nu-l costă decît 6 pence și pentru care legea nu permite decît o reținere de 3 pence, iar obiceiul nici una... Alt fabricant, pentru a atinge același scop fără a intra în conflict cu legea, încarcă pe fiecare dintre sărmanii copii care lucrează pentru el cu o taxă de un șiling pentru învățarea artei și tainelor filatului de îndată ce certificatul medical îi declară apți pentru această îndeletnicire. Există deci dedesubturi pe care trebuie să le cunoști pentru a înțelege niște fenomene extraordinare cum sînt grevele în timpuri ca cele de azi”. (Este vorba de o grevă a țesătorilor la mașina de la fabrica din Darven, iunie 1863.) („Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1863”, p. 50, 51.) (Rapoartele cu privire la situația din fabrici cuprind întotdeauna o perioadă mai lungă decît indică data lor oficială.)

^{190a}) Legile pentru protecția împotriva mașinilor periculoase au avut un efect salutar. „Dar... în prezent există noi surse de accidente care acum 20 de ani nu existau, în special viteza mărită a mașinilor. Roțile, valțurile, fusurile și războaiele de țesut sînt în prezent acționate de o forță sporită și în continuă creștere; degetele trebuie să prindă mai prompt și mai sigur firul rupt, căci dacă avansează șovăitor sau neatent sînt sacrificate... Un mare număr de accidente se datorează strădaniei muncitorilor de a lucra repede. Nu trebuie să uităm cît e de important pentru fabricanți să-și mențină neîntrerupt în mișcare mașinile, adică să producă incontinuu fire și țesătură. Orice oprire, chiar de un minut, constituie nu numai o pierdere de forță motrice, dar și de produs. De aceea muncitorii sînt presați de supraveghetorii interesați în cantitatea produsului să țină mașinile în mișcare, lucru nu mai puțin important pentru muncitorii plătiți după greutate sau cu bucata. Așa se face că, deși în cele mai multe fabrici formal există interdicția de a curăța mașinile în timpul mesului, practic totuși se procedează astfel peste tot. Numai din această cauză s-au înregistrat în ultimele șase luni 906 accidente... Cu toate că mașinile sînt curățate zilnic, ziua de sîmbătă a fost fixată cel mai adesea pentru curățirea temeinică a mașinilor și operația respectivă se face în mare parte în timp ce mașinile funcționează... Este o operație neplătită, de aceea muncitorii caută s-o termine cît mai repede. Iată de ce numărul accidentelor este cu mult mai mare în zilele de vineri și mai ales de sîmbătă decît în celelalte zile ale săptămîinii. Vinerea plusul de accidente peste media primelor patru zile ale săptămîinii atinge 12%, iar sîmbătă plusul peste media celor cinci zile anterioare — 25%; dacă ținem însă seama de faptul că sîmbătă ziua de muncă nu are decît 7 1/2 ore, iar în celelalte zile 10 1/2 ore, plusul acesta urcă la mai mult de 65%”. („Reports of Insp. of Factories for etc. 31st October 1866”, London 1867, p. 9, 15, 16, 17.)

împotriva condițiilor procesului de producție primejdioase pentru viață sau sănătate, fără a mai vorbi de măsurile necesare pentru comoditatea muncitorului¹⁸¹⁾. Oare nu are dreptate Fourier când numește fabricile „ocne cu regim ceva mai blînd”¹⁸²⁾.¹⁸⁸

5. Lupta dintre muncitor și mașină

Lupta dintre capitalist și muncitorul salariat începe o dată cu relația capital însăși. Ea nu se potolește în decursul întregii perioade manufacturiere¹⁸³⁾. Dar abia de la introducerea mașinii muncitorul luptă împotriva mijlocului de muncă însuși, împotriva modului material de existență a capitalului. El se revoltă împotriva acestei forme determinate a mijlocului de producție, în care vede baza materială a modului de producție capitalist.

Aproape întreaga Europă a trăit în cursul secolului al XVII-lea revoltele muncitorilor împotriva așa-zisei Bandmühle (numită și

¹⁸¹⁾ În prima secțiune din cartea a treia voi relata despre o campanie recentă a fabricanților englezi contra clauzelor legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici referitoare la protecția membrilor „brațelor de muncă” împotriva mașinilor care le pun viața în primejdie. Aici va fi suficient un citat dintr-un raport oficial al inspectorului de fabrici Leonard Horner: „Am auzit fabricanți vorbind cu o nepăsare de neiertat despre unele accidente; se spunea, de pildă, că pierderea unui deget ar fi un fleac. Viața și perspectivele unui muncitor depind atât de mult de degetele sale, încît pentru el o asemenea pierdere constituie un eveniment deosebit de grav. Auzind asemenea palavre nechibzuite, am întrebat: Presupunind că aveți nevoie de un muncitor și se prezintă doi, ambii la fel de destoinici în toate privințele, dar unul fără policar sau arătător, pe care l-ați alege? Nu veți ezita nici un moment să vă decideți pentru cel teafăr... Acești domni fabricanți au false prejudecăți în privința a ceea ce ei numesc legislație pseudofilantropică”. („Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1855, [p. 6, 7].) Acești domni sînt „oameni deștepti” și nu degeaba se entuziasmează pentru rebeliunea stăpînilor de sclavi!

¹⁸²⁾ În fabricile cel dintîi supuse legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, care limitează în mod obligatoriu timpul de muncă și cuprinde și alte reglementări, multe dintre vechile racile au dispărut. Însăși perfecționarea mașinilor reclamă la un moment dat o „mai bună construcție a clădirilor de fabrică”, care se dovedește a fi în folosul muncitorilor. (Conf. „Reports etc. for 31st Oct. 1863”, p. 109.)

¹⁸³⁾ Vezi, între altele, John Houghton, „Husbandry and Trade improved”, Lond. 1727. „The Advantages of the East India Trade”, 1720. John Bellers, l. c. „Din nefericire, patronii (masters) și muncitorii lor sînt într-un permanent război. Primii urmăresc scopul neabătut de a plăti munca cît mai ieftin și nu ezită să recurgă la orice șiretlic pentru a-și atinge țelul. Ceilalți urmăresc cu tot atîta grijă să-i oblige pe patronii lor, ori de cîte ori li se oferă prilejul, să le satisfacă revendicările sporite”. „An Inquiry into the causes of the Present High Prices of Provisions”, 1767, p. 61, 62. (Autorul, reverendul Nathaniel Forster, este cu totul de partea muncitorilor.)

Schnurmühle sau Mühlenstuhl), o mașină pentru țesutul panglicilor și a ceaprazurilor¹⁹⁴). La sfârșitul primei treimi a secolului al XVII-lea, un ferăstrău mecanic acționat de vânt, construit în apropiere de Londra de către un olandez, a fost distrus de mulțimea infuriată. Încă la începutul secolului al XVIII-lea, ferăstraiele mecanice acționate de apă au învins cu greu în Anglia rezistența poporului, sprijinit de parlament. În 1758, când Everet a construit prima mașină hidraulică de tuns lina, ea a fost arsă de o sută de mii de oameni rămași fără lucru. Împotriva scribbling mills* și a mașinilor de cardat ale lui Arkwright s-au plins parlamentului 50 000 de muncitori, care pînă atunci trăiseră din dărăcitul linii. Distrugerea masivă de mașini, denumită mișcarea luddiților, în districtele manufacturiere ale Angliei din primii 15 ani ai secolului al XIX-lea, în special în urma introducerii războiului de țesut mecanic, a oferit guvernului antiacobin al lui Sidmouth, Castle-reagh etc. pretextul pentru cele mai reacționare măsuri represive. E nevoie de timp și de experiență pînă ce muncitorul învață să

---

¹⁹⁴) Bandmühle a fost inventată în Germania. Abatele italian Lancellotti relatează într-o scriere apărută în 1636 la Veneția : „Anton Müller din Danzig a văzut cu vreo 50 de ani în urmă” (L. scria în 1629), „la Danzig, o mașină foarte ingenioasă care confecționa 4 pînă la 6 țesături deodată ; intrucit însă consiliul municipal se temeă că această invenție ar putea să prefacă în cerșetori o mulțime de muncitori, invenția a fost trecută sub tăcere, iar inventatorul sugrumat sau înecat pe ascuns”¹³⁹. La Leyda, aceeași mașină a fost folosită pentru prima oară în 1629. Răscoalele ceaprazanilor au silit mai întii consiliul municipal s-o interzică ; diferite ordonanțe ale Statelor Generale din 1623, 1639 etc. îngăduiau folosirea ei limitată ; în cele din urmă a fost permisă în anumite condiții prin ordonanța din 15 decembrie 1661. „În acest oraș”, relatează Boxhorn („Inst. Pol.”, 1663) despre introducerea acestei mașini la Leyda, „niște oameni au inventat cu vreo douăzeci de ani în urmă un instrument de țesut cu care un om putea să confecționeze mai multă țesătură și mai lesne decît mai mulți în același interval de timp. Acest fapt a provocat dezordini și plingeri ale țesătorilor, pînă ce folosirea instrumentului a fost interzisă de consiliul municipal”. Aceeași mașină a fost interzisă în 1676 la Köln, în timp ce, concomitent, introducerea ei în Anglia a provocat agitații printre muncitori. Prin edictul imperial din 19 februarie 1685, folosirea acestei mașini a fost interzisă în toată Germania. La Hamburg ea a fost arsă în public din ordinul consiliului municipal. Carol al VI-lea a reinnoit la 9 februarie 1719 edictul din 1685, iar electoratul Saxoniei a permis folosirea ei oficială abia în 1765. Această mașină, care a stîrnit atîta vîlvă în toată lumea, a fost de fapt precursora mașinilor de filat și de țesut, așadar a revoluției industriale din secolul al XVIII-lea. Ea dădea posibilitate unui adolescent cu totul neprinceput în ale țesutului să pună în mișcare întregul război de țesut cu toate suveicile sale prin simpla minuire a unei bare ; în forma ei perfecționată, ea producea 40 pînă la 50 de bucăți deodată.

distingă mașina de folosirea ei capitalistă și să atace nu mijlocul material de producție, ci forma socială de exploatare a lui¹⁹⁵).

Luptele pentru salariu duse în cadrul manufacturii presupun manufactura și nu sînt nicidecum îndreptate împotriva existenței ei. Dacă crearea de manufacturi întîmpină rezistență, aceasta vine din partea meșterilor breslași și a orașelor privilegiate, nu din partea muncitorilor salariați. De aceea autorii din perioada manufacturieră concep diviziunea muncii mai ales ca mijloc de înlocuire virtuală a muncitorilor, nu și de îndepărtare reală a lor. Deosebirea aceasta este evidentă. Dacă se spune, de pildă, că în Anglia ar fi nevoie de 100 000 000 de oameni pentru a toarce cu vechea roată de tors bumbacul pe care în prezent îl torc cu mașina 500 000 de oameni, asta nu înseamnă, bineînțeles, că mașina a luat locul acestor milioane care nu au existat niciodată. Asta înseamnă doar că ar fi nevoie de multe milioane de muncitori pentru a înlocui mașinile de filat. Dacă, dimpotrivă, se spune că războiul de țesut mecanic a lăsat pe drumuri în Anglia 800 000 de țesători, nu este vorba de mașini existente care ar urma să fie înlocuite de un anumit număr de muncitori, ci de un număr real de muncitori care au fost efectiv înlocuiți sau înlăturați de mașină. În decursul perioadei manufacturiere, baza continua să fie producția meșteșugărească, deși fracționată în operații izolate. Cererea noilor piețe coloniale nu putea să fie satisfăcută cu numărul relativ redus de muncitori de la orașe moșteniți de la evul mediu, iar manufacturile propriu-zise deschideau noi domenii de producție pentru populația rurală alungată de pe pămînturile ei o dată cu destrămarea feudalității. În acea epocă s-a vădit mai mult latura pozitivă a diviziunii muncii și a cooperării în ateliere, anume sporirea productivității muncitorilor ocupați¹⁹⁶). Aplicate la agricultură, cooperarea și combinarea mijloacelor de muncă în mîinile citorva determină, ce-i drept, în numeroase țări, încă cu mult înaintea perioadei marii industrie, revoluționări mari, bruște și violente, în modul de a produce și deci în condițiile de viață și în mijloacele de muncă ale populației

¹⁹⁵) Și astăzi, pe alocuri, se mai repetă în manufacturile de modă veche forma primitivă a revoltelor muncitorești împotriva mașinilor. O astfel de revoltă a avut loc, de pildă, în 1865 în rîndurile șlefuitonilor de pile din Sheffield.

¹⁹⁶) Sir James Steuart concepe încă și efectul mașinilor întru totul în acest sens. „Consider, așadar, mașinile niște mijloace pentru sporirea (virtuală) a numărului oamenilor activi, fără să fie nevoie ca ei să fie hrăniți... Prin ce se deosebește efectul unei mașini de cel al unor noi locuitori?” (Trad. franceză, t. I, l. I, ch. XIX.) Mult mai naiv, Petty spune că ea înlocuiește „poligamia”. Punctul acesta de vedere se potrivește cel mult pentru unele părți ale Statelor Unite. În schimb, „numai în unele cazuri mașina poate fi întrebuintată cu succes pentru a reduce munca individului; mai mult timp s-ar pierde cu construcția ei decît s-ar economisi cu folosirea ei. Ea devine realmente folositoare

rurale. Dar această luptă se dă la început mai mult între marii și micii proprietari funciari decît între capital și munca salariată; pe de altă parte, în măsura în care muncitorii sînt înlocuiți prin mijloace de muncă, prin oi, cai etc., premisa revoluției industriale o formează aici în primul rînd actele directe de violență. Mai întîi muncitorii sînt alungați de pe pămînturile lor și apoi vin oile. Furtul de pămînt pe scară mare, cum s-a întîmplat în Anglia, este acela care pregătește terenul pentru marea agricultură^{196a}). La începuturile ei, această revoluționare a agriculturii are deci mai mult aparența unei revoluții politice.

Sub forma mașinii, mijlocul de muncă devine imediat un concurent al muncitorului însuși¹⁹⁷). Autovalorificarea capitalului cu ajutorul mașinii este direct proporțională cu numărul muncitorilor ale căror condiții de existență sînt distruse de mașină. Întregul sistem al producției capitaliste se întemeiază pe faptul că muncitorul își vinde, ca marfă, forța sa de muncă. Diviziunea muncii unilateralizează această forță de muncă, reducînd-o la specializarea de a minui o unealtă parțială. De îndată ce minuirea uneltei este încredințată mașinii, o dată cu valoarea de întrebuintare a forței de muncă dispăre și valoarea ei de schimb. Muncitorul nu-și mai găsește cumpărător, asemenea banilor de hîrtie scoși din circulație. Acea parte a clasei muncitoare pe care mașina o transformă astfel în populație excedentară, adică în populație care nu mai este direct necesară pentru autovalorificarea capitalului, piere, pe de o parte, în lupta inegală dintre vechea producție meșteșugărească și manufacturieră și cea mecanizată și se revarsă, pe de altă parte, în toate ramurile ușor accesibile ale industriei, inundă piața muncii și reduce astfel prețul forței de muncă sub valoarea ei. O mare consolare pentru muncitorii pauperizați ar trebui să fie, în parte, caracterul „trecător” al suferințelor lor („a temporary inconvenience”), în parte faptul că mașina pune doar treptat stăpînire pe

---

doar atunci cînd acționează pe scară mare, cînd o singură mașină poate sprijini munca a mii de oameni. Mașina găsește deci utilizare mai cu seamă în țările dens populate, unde numărul șomerilor este foarte mare... Folosirea mașinilor este determinată nu de lipsa de muncitori, ci de ușurința cu care aceștia pot fi folosiți în masă la muncă”. (Pency Ravenstone, „Thoughts on the Funding System and its Effects”, Lond. 1824, p. 45.)

^{196a}) {La ediția a 4-a. — Acest lucru este valabil și pentru Germania. La noi, acolo unde există agricultura pe scară mare, deci mai ales în răsărit, ea a devenit posibilă abia prin așa-zisul „Bauernlegen” *, practicat încă din secolul al XVI-lea și mai ales după 1648. — F.E. }

¹⁹⁷) „Mașinile și munca sînt permanent în concurență”. (Ricardo, l. c., p. 479.)

---

* — „alungarea țăranilor de pe pămînturile lor”. — *Nota trad.*

producție în totalitatea ei, astfel încît volumul și intensitatea acțiunii ei distructive se atenuază. O consolare se bate cap în cap cu alta. Acolo unde mașina pune treptat stăpînire pe o ramură de producție, ea provoacă o mizerie cronică în rîndurile muncitorilor care concurează cu ea. Acolo unde trecerea se face rapid, efectul este acut și are un caracter de masă. Istoria universală nu cunoaște spectacol mai îngrozitor decît procesul de pieire lentă a țesătorilor manuali de bumbac din Anglia, care a durat decenii și s-a încheiat, în sfîrșit, în 1838. Mulți dintre ei au murit de foame, alții au vegetat timp îndelungat împreună cu familiile lor, trăind din 2½ pence pe zi¹⁹⁸). Introducerea în Anglia a mașinilor de prelucrat bumbacul a avut, în schimb, un efect puternic în Indiile Orientale, al căror guvernator general a făcut prin 1834—1835 următoarea constatare :

„În istoria comerțului nu există alt exemplu de asemenea mizerie. Oasele țesătorilor de bumbac albesc cîmpiile Indiei“.

Desigur, întrucît țesătorii părăseau această lume trecătoare, mașina nu le aducea decît „inconveniente trecătoare“. De altfel, efectul „trecător“ al mașinii este permanent, deoarece ea cuprinde încontinuu noi ramuri ale producției. Forma autonomizată și înstrăinată pe care modul de producție capitalist o conferă în genere condițiilor de muncă și produsului muncii în raport cu muncitorul se dezvoltă deci, o dată cu introducerea mașinii, într-un antago-

¹⁹⁸) Concurența dintre țesătura de mină și țesătura de mașină a fost prelungită în Anglia, înainte de apariția legii cu privire la asistența săracilor din 1834, datorită ajutorului primit din partea parohiilor, care se adăugă la salariile scăzute mult sub minimul necesar. „Reverendul Mr. Turner era în 1827 preot la Wilmslow în Cheshire, un district industrial. Din întrebările comitetului de emigrare și din răspunsurile d-lui Turner rezultă cum este menținută concurența dintre munca manuală și mașini. Întrebare : «Folosirea războiului de țesut mecanic n-a înlăturat oare războiul de țesut manual ?» Răspuns : «Fără îndoială, ea l-ar fi înlăturat și mai mult decît a făcut-o pînă acum dacă țesătorii manuali n-ar fi fost puși în situația de a accepta reduceri de salarii». Întrebare : «Acceptînd asemenea reduceri, țesătorul manual primește un salariu insuficient pentru întreținerea sa și se adresează parohiei, cerîndu-i un ajutor pentru completarea restului necesar ?» Răspuns : «Da ; și, într-adevăr, concurența dintre războiul de țesut manual și războiul de țesut mecanic este menținută datorită ajutorului acordat săracilor». Astfel avantajul adus muncitorilor prin introducerea mașinilor este pauperizarea degradantă sau emigrarea ; din meseriași respectați și într-o oarecare măsură independenți, ei au devenit niște nenorociți care sînt nevoiți să se umilească și să mănince piinea umilitoare a carității publice. Și asta se numește un inconvenient trecător“. („A Prize Essay on the comparative merits of Competition and Co-operation“, Lond. 1834, p. 29.)

nism complet¹⁹⁹). De aici și prima revoltă brutală a muncitorului împotriva mijlocului de muncă.

Mijlocul de muncă îl doboară pe muncitor. Ce-i drept, acest antagonism direct se manifestă cel mai palpabil ori de câte ori o mașină recent introdusă concurează tradiționala producție meșteșugărească sau manufacturieră. Dar în cadrul mării industrii înseși perfecționarea continuă a mașinilor și dezvoltarea sistemului automat au un efect analog.

„Scopul permanent al perfecționării mașinilor este de a reduce munca manuală sau de a desăvîrși procesul de producție în fabrică înlocuind într-o verigă sau alta a lanțului de producție aparatul uman cu unul metallic”²⁰⁰. „Folosirea forței aburului sau a forței hidraulice la mașinile pînă în prezent acționate manual constituie un fenomen cotidian... Perfecționările mai mici aduse mașinilor pentru a economisi forța motrice, a îmbunătăți produsul, a spori producția în același interval de timp sau de a înlocui un copil, o femeie sau un bărbat survin continuu, și, deși în aparență nu prezintă prea mare importanță, ele dau totuși rezultate însemnate”²⁰¹. „Pretutindeni unde o operație cere multă iscusință și o mînă sigură, ea este luată oît se poate de repede din mîinile muncitorului prea iscusit, de multe ori înclinat să lucreze oarecum dezorganizat. și încredințată unui mecanic special, atît de bine pus la punct, încît poate fi supravegheat și de un copil”²⁰². „În sistemul automat, talentul muncitorului este încetul cu încetul înlăturat”²⁰³. „Perfecționarea mașinilor determină nu numai o reducere a numărului muncitorilor adulți folosiți pentru a se obține un anumit rezultat, ci înlocuiește și o anumită categorie de indivizi prin altă

¹⁹⁹) „Aceeși cauză care face să crească venitul net al țării” (adică, după cum explică Ricardo în același loc, venitul proprietarilor funciari și al capitaliștilor, a căror avuție, considerată din punct de vedere economic, este egală cu avuția națiunii) „poate totodată să provoace un excedent de populație și să înrăutățească situația muncitorului”. (Ricardo, l.c., p. 469.) Într-adevăr, scopul permanent și tendința oricărei perfecționări a mașinilor este să permită dispensarea totală de munca omului sau să reducă prețul acesteia, înlocuind munca bărbaților adulți prin munca femeilor și copiilor sau pe cea a muncitorilor calificați prin cea a muncitorilor necalificați”. (Ure, [l. c., p. 23].)

²⁰⁰) „Reports of Insp. of Fact. 31st Oct. 1858”, p. 43.

²⁰¹) „Reports etc. 31st Oct. 1856”, p. 15.

²⁰²) Ure, l. c., p. 19. „Marele avantaj al mașinilor folosite în cărămidărie constă în faptul că cel care le întrebuințează devine cu totul independent de muncitorii calificați”. („Ch. Empl. Comm., V. Report”, Lond. 1866, p. 130, nr. 46.)

Adaos la ediția a 2-a. D-l A. Sturrock, șeful secției mașini la Great Northern Railway, declară cu privire la construcția de mașini (locomotive etc.): „Pe zi ce trece e tot mai puțină nevoie de muncitori englezi costisitori (expensive). Producția este sporită prin folosirea unor instrumente perfecționate, și aceste instrumente sînt deservite, la rîndul lor, de o categorie inferioară de muncă (a low class of labour)... Înainte, toate piesele mașinii cu abur erau produse în mod necesar de către muncitori calificați. Aceleași piese sînt produse acum prin muncă mai puțin calificată, dar cu instrumente bune... Prin instrumente înțeleg mașinile folosite în construcția de mașini”. („Royal Commission on Railways. Minutes of Evidence”, London 1867, nr. 17 862 și 17 863.)

²⁰³) Ure, l. c., p. 20

categorii, o categorie mai iscusită prin alta mai puțin iscusită, adulții prin copii, bărbații prin femei. Toate aceste schimbări provoacă fluctuații continue ale nivelului salariului" ²⁰⁴). „În permanență mașinile elimină din fabrică adulți" ²⁰⁵).

Elasticitatea extraordinară a sistemului mașinist ca urmare a experienței practice acumulate, a cantității deja existente a mijloacelor mecanice și a progresului continuu al tehnicii ne-a fost ilustrată de ofensiva lui vertiginosă sub presiunea zilei de muncă reduse. Cine ar fi bănuț în 1860, an de apogeu pentru industria engleză a bumbacului, ritmul vertiginos al perfecționării mașinilor și înlăturarea corespunzătoare a muncii manuale pe care aveau să le aducă următorii trei ani sub imboldul războiului civil din America? Din relatările oficiale ale inspectorilor de fabrici englezi privitoare la această problemă vom menționa doar câteva. Un fabricant din Manchester declară :

„În loc de 75 de mașini de cardat folosim acum doar 12, care dau aceeași cantitate de produs, de calitate tot atât de bună, dacă nu chiar mai bună... Economia de salariu este de 10 l. st. pe săptămână, iar cea de bumbac de 10%".

Într-o filatură de fire din Manchester

„a fost înlăturat, prin mărirea vitezei și introducerea unui șir de procese automate (self-acting), un sfert din numărul muncitorilor dintr-o secție și mai mult de jumătate din altă secție, în timp ce mașina de pieptănat, luând locul celei de-a doua mașini de cardat, a redus apreciabil numărul brațelor de muncă folosite înainte în atelierul de cardat".

Altă filatură apreciază că a realizat în total economii de 10% la „brațele de muncă". D-nii Gilmore, filatori din Manchester, declară :

„Economiiile realizate la brațele de muncă și la salarii în blowing departement* prin introducerea unor mașini noi reprezintă, după aprecierea noastră, exact o treime... În jack frame și în drawing frame room**, economiile la cheltuieli și la brațe de muncă sînt de aproximativ o treime; în secția de filat, cheltuielile sînt cu aproximativ o treime mai mici. Dar nu numai atât; firele noastre care merg acum la țesător sînt de calitate atât de bună ca urmare a folosirii noilor mașini, încît dau o cantitate mai mare de țesătură și de mai bună calitate decît cea obținută din firele produse de vechile mașini" ²⁰⁶).

Inspectorul de fabrici A. Redgrave remarcă în această privință :

„Reducerea numărului muncitorilor în condițiile sporirii producției face progrese rapide; în fabricile de prelucrat lînă a început nu de mult o nouă

²⁰⁴) L. c., p.321.

²⁰⁵) L. c., p. 23.

²⁰⁶) „Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1863", p. 108 și urm.

* — secția de bataj. — Nota trad.

** — secția de bobinat și de întins fire. — Nota trad.

reducere a brațelor de muncă și ea continuă; de curînd, un învățător de lingă Rochdale mi-a declarat că nu numai presiunea crizei a făcut să scadă enorm numărul fetelor din școli, ci și modificările aduse mașinilor din industria lîinii, în urma cărora s-a făcut, în medie, o reducere de 70 de muncitori, care lucrează numai jumătate din săptămîna de lucru²⁰⁷⁾.

Rezultatul total al perfecționărilor mecanice din industria en-gleză a bumbacului care se datorează războiului civil din America îl arată următorul tabel¹⁴⁰⁾:

Numărul fabricilor

	1856	1861	1868
Anglia și Wales	2 046	2 715	2 405
Scotia	152	163	131
Irlanda	12	9	13
Regatul Unit	2 210	2 887	2 549

Numărul războaielor de țesut mecanice

Anglia și Wales	275 590	368 125	344 719
Scotia	21 624	30 110	31 864
Irlanda	1 633	1 757	2 746
Regatul Unit	298 847	399 992	379 329

Numărul fusurilor

Anglia și Wales	25 818 576	28 352 125	30 478 228
Scotia	2 041 129	1 915 398	1 397 546
Irlanda	150 512	119 944	124 240
Regatul Unit	28 010 217	30 387 467	32 000 014

Numărul persoanelor folosite

Anglia și Wales	341 170	407 598	357 052
Scotia	34 698	41 237	39 809
Irlanda	3 345	2 734	4 203
Regatul Unit	379 213	451 569	401 064

²⁰⁷⁾ L. c., p. 109. Perfecționarea rapidă a mașinilor în timpul crizei de bumbac a permis fabricanților englezi, imediat după terminarea războiului civil din America, să inunde din nou și în foarte scurt timp piața mondială cu mărfuri. Chiar în cursul celei de-a doua jumătăți a anului 1866, țesăturile nu mai găseau cumpărători. Așa a început trimiterea în consignatie a mărfurilor în China și în India, ceea ce, bineînțeles, a sporit și mai mult „glut” *-ul. La începutul anului 1867, fabricanții au recurs la expedientul lor obișnuit, adică la o reducere a salariilor cu 5%. Muncitorii s-au opus și au obiectat, foarte just din punct de vedere teoretic, că singurul remediu ar fi să se lucreze pentru un scurt timp patru zile pe săptămîna. După multe ezitări, domnii care își zic căpitani ai industriei au fost nevoiți să opteze pentru această măsură, în unele locuri cu o reducere de 5% a salariilor, în alte locuri fără o asemenea reducere.

Din 1861 pînă în 1868 au dispărut deci 338 fabrici de bumbac ; cu alte cuvinte, mașini mai productive și de proporții mai mari au fost concentrate în mîinile unui număr mai mic de capitaliști. Numărul războaielor de țesut mecanice a scăzut cu 20 663 ; dar în același timp produsul a sporit, astfel încît un război de țesut perfecționat producea acum mai mult decît unul vechi. În sfîrșit, numărul fusurilor a crescut cu 1 612 547, în timp ce numărul muncitorilor folosiți a scăzut cu 50 505. Mizeria „trecătoare” cu care criza bumbacului îi strivea pe muncitori a fost deci adîncită și consolidată prin perfecționarea rapidă și continuă a mașinilor.

Dar mașina acționează nu numai ca un concurent puternic, gata în orice moment să-l facă „de prisos” pe muncitorul salariat. Capitalul proclamă deschis și tendențios mașina drept o forță ostilă muncitorului și o folosește ca atare. Ea devine cel mai puternic mijloc de luptă pentru înăbușirea revoltelor periodice ale muncitorilor, a grevelor etc. împotriva autocrației capitalului²⁰⁸⁾. După părerea lui Gaskell, mașina cu abur a fost de la început un antagonist al „forței omenești” cu ajutorul căruia capitalistul poate să anihileze pretențiile crescînde ale muncitorilor, pretenții care amenințau cu o criză sistemul de fabrică aflat la începuturile sale²⁰⁹⁾. S-ar putea scrie o întreagă istorie a invențiilor apărute din 1830 încoace care nu s-au născut decît ca arme ale capitalului împotriva revoltelor muncitorești. Amintim înainte de toate de selfacting mule, deoarece ea inaugurează o eră nouă a sistemului automat²¹⁰⁾.

În declarația sa făcută în fața lui Trades Unions Commission, Nasmyth, inventatorul ciocanului cu abur, relatează următoarele în legătură cu perfecționările aduse de el mașinilor în urma grevei îndelungate și de mari proporții a muncitorilor constructori de mașini din 1851 :

„Trăsătura caracteristică a perfecționărilor noastre mecanice moderne este introducerea unor mașini-unelte automate. Ceea ce are de făcut în prezent un muncitor care lucrează la mașină — și ceea ce poate să facă orice băiat — nu e să muncească el însuși, ci să supravegheze munca minunată a mașinii. Întreaga

²⁰⁸⁾ „Între patroni și muncitorii din suflătoriile din flint-glas și de sticlă de butelii sînt raporturi de grevă cronică”. De aici avîntul pe care l-a luat manufactura de sticlă presată, unde operațiile principale sînt executate de către mașini. O firmă din Newcastle, care înainte producea anual 350 000 de pfunzi de flint-glas suflat, produce acum 3 000 500 de pfunzi de sticlă presată. („Ch. Empl. Comm., IV. Rep.”, 1865, p. 262, 263.)

²⁰⁹⁾ Gaskell, „The Manufacturing Population of England”. Lond. 1833, p. 11, 12.

²¹⁰⁾ Cîteva inovații foarte importante în aplicarea mașinilor în construcția de mașini au fost introduse de d-l Fairbairn în urma unor greve în propria sa fabrică.

categorie de muncitori care depindeau exclusiv de dexteritatea lor este acum înlăturată. Înainte foloseam patru băieți de fiecare muncitor care lucrează la mașină. Datorită acestor noi combinații mecanice, am redus numărul bărbaților adulți de la 1 500 la 750. Urmarea a fost o creștere importantă a profitului meu²¹¹.

Ure spune despre o mașină de imprimat în culori folosită în imprimăriile de stambă :

„În sfârșit, capitaliștii au căutat să se elibereze de această sclavie insuportabilă“ (adică de clauzele stinjenitoare din contractele cu muncitorii), „făcînd apel la resursele științei, și în scurt timp ei au fost reintegrați în drepturile lor legitime, adică acelea ale capului asupra celorlalte părți ale corpului“.

Despre o invenție pentru apretatul urzelii, invenție a cărei cauză nemijlocită fusese o grevă, el spune următoarele :

„Gloata nemulțumiților, care la adăpostul vechilor fortificații ale diviziunii muncii se credea invincibilă, s-a văzut astfel luată din flanc și cu mijloacele de apărare distruse prin tactica mecanică modernă. Ea a fost nevoită să capituleze necondiționat“.

Despre inventarea mașinii selfacting mule, el spune :

„Ea avea menirea să restabilească ordinea între clasele industriale... Această invenție confirmă doctrina, dezvoltată mai de mult de noi, potrivit căreia capitalul, silind știința să intre în serviciul său, „silește întotdeauna la supunere mina rebelă a muncii“²¹¹).

Deși scrierea lui Ure a apărut în 1835, deci atunci cînd sistemul de fabrică era încă relativ slab dezvoltat, ea rămîne totuși expresia clasică a spiritului de fabrică nu numai prin cinismul ei nedeghizat, ci și prin naivitatea cu care divulgă contradicțiile absurde din creierul capitalistului. După ce dezvoltă, de pildă, „doctrina“ potrivit căreia capitalul, ajutat de știința luată în solda sa,

„silește întotdeauna la supunere mina rebelă a muncii“, el se indignează împotriva faptului „că se găsesc unii care aduc științei fizico-mecanice învinuirea de a se fi pus la dispoziția despotismului unor capitaliști bogați, pretîndu-se să slujească drept mijloc de asigurare a claselor sărace“.

După ce a propovăduit în dreapta și în stînga cit de avantajosă este introducerea rapidă a mașinilor pentru muncitori, el îi avertizează că prin spiritul lor refractar, prin greve etc. ei accelerează introducerea mașinilor.

²¹¹) Ure, l. c., p. 367—370.

„Asemenea revolte violente — spune el — scot la iveală miopia omească sub aspectul ei cel mai detestabil, miopie care-l transformă pe om în propriul său călău”.

Cîteva pagini mai înainte, dimpotrivă, se spune :

„Fără ciocnirile violente și întreruperile cauzate de concepțiile eronate ale muncitorilor, sistemul de fabrică s-ar fi dezvoltat și mai rapid, și mai profitabil pentru toate părțile interesate”.

Apoi exclamă din nou :

„Din fericire pentru populația regiunilor industriale ale Marii Britanii, în mecanică perfecționările nu se fac decît treptat”. „Pe nedrept — spune el — li se aduce mașinilor învinuirea că reduc salariul adulților, înlocuind o parte dintre ei, astfel încît numărul lor întrece cererea de brațe de muncă. Ele fac însă ca cererea muncii copiilor să crească, sporind astfel salariul acestora”.

Pe de altă parte, același autor, atît de darnic în consolări, apără nivelul scăzut al salariilor primite de copii, argumentînd că acest nivel scăzut „îi oprește pe părinți să-și trimită copiii prea devreme la fabrică”. În toată cartea se face apologia zilei de muncă nelimitate, iar cînd legea interzice istovirea copiilor sub 13 ani mai mult de 12 ore pe zi, sufletul său liberal își amintește de vremurile cele mai întunecate ale evului mediu. Lucrul acesta nu-l împiedică să-i invite pe muncitorii de fabrică să mulțumească providenței, care, prin mașină, „le-a oferit răgazul să mediteze la interesele lor nemuritoare” ²¹²⁾.

6. Teoria compensării și muncitorii înlăturați de mașini

O serie întreagă de economiști burghezi, ca James Mill, MacCulloch, Torrens, Senior, J. St. Mill etc., susțin că orice mașină care-i înlătură pe muncitori eliberează întotdeauna, concomitent și în mod necesar, un capital adecvat pentru folosirea aceluiași muncitori ²¹³⁾.

Să presupunem că un capitalist folosește 100 de muncitori într-o manufactură de tapete, plătind, să zicem, fiecăruia cîte 30 l. st. anual. Capitalul variabil pe care el îl avansează anual reprezintă deci 3 000 l. st. Să presupunem că ar concedia 50 de muncitori și

²¹²⁾ Ure, l. c., p. 368, 7, 370, 280, 321, 281, 475.

²¹³⁾ Ricardo împărtășea inițial această părere, dar mai tîrziu, cu imparțialitatea științifică și cu dragostea de adevăr care îl caracterizau, a retractat-o categoric. Vezi l. c., ch. XXXI, „On Machinery”.

i-ar folosi pe ceilalți 50 la mașini care îl costă 1 500 l. st. Pentru simplificare, facem abstracție de clădiri, cărbuni etc. Să mai presupunem că materiile prime consumate anual costă, ca și înainte, 3 000 l. st.²¹⁴). S-a „eliberat” oare prin această metamorfoză vreun capital? În cadrul vechiului mod de a produce, suma totală avansată de 6 000 l. st. consta jumătate din capital constant și jumătate din capital variabil. În prezent ea constă din 4 500 l. st. capital constant (3 000 l. st. pentru materii prime și 1 500 pentru mașini) și 1 500 l. st. capital variabil. Partea variabilă a capitalului, adică partea transformată în forță de muncă vie, nu mai formează jumătate din capitalul total, ci numai un sfert. În loc să fie eliberat, capitalul a fost legat aici într-o formă în care încetează a mai fi schimbat pe forță de muncă, cu alte cuvinte din capital variabil a fost transformat în capital constant. Celelalte condiții rămânând neschimbate, capitalul de 6 000 l. st. nu va mai putea niciodată să folosească mai mult de 50 de muncitori. Cu fiecare perfecționare a mașinilor el folosește tot mai puțini muncitori. Dacă mașina nou introdusă ar costa mai puțin decât costă împreună forța de muncă și uneltele de muncă înlocuite de ea, de pildă în loc de 1 500 numai 1 000 l. st., un capital variabil de 1 000 l. st. ar fi transformat în capital constant sau capital legat, în timp ce un capital de 500 l. st. ar fi eliberat. Acest din urmă capital alcătuiește, presupunând același salariu anual, un fond pentru salarizarea a aproximativ 16 muncitori, în timp ce numărul celor concediați este de 50, ba chiar pentru salarizarea a mult mai puțin de 16 muncitori, întrucât, pentru a fi transformate în capital, cele 500 l. st. trebuie și ele, la rândul lor, să fie transformate parțial în capital constant, astfel încât ele pot fi transformate în forță de muncă tot numai parțial.

Să presupunem însă că fabricarea unor noi mașini dă de lucru unui număr mai mare de muncitori mecanici; constituie oare aceasta o compensație pentru tapetarii aruncați pe drumuri? În cel mai bun caz, fabricarea mașinilor dă de lucru unui număr mai mic de muncitori decât numărul muncitorilor înlocuiți de ele. Suma de 1 500 l. st., care nu reprezenta decât salariul tapetarilor concediați, reprezintă acum, sub formă de mașină, următoarele: 1) valoarea mijloacelor de producție necesare pentru construirea mașinilor; 2) salariul muncitorilor mecanici care le construiesc; 3) plus-valoarea pe care o încasează „patronul” lor. Apoi, odată terminată, pînă la moartea ei mașina nu mai trebuie reînnoită. Pentru a da deci continuu de lucru numărului adițional de muncitori mecanici,

²¹⁴) N.B. Această exemplificare o prezint exact în stilul economiștilor menționați mai sus.

fabricanții de tapete trebuie unul după altul să înlocuiască o parte din muncitori prin mașini.

De fapt, apologeții amintiți nici nu au în vedere acest mod de eliberare a capitalului. Ei se gîndesc la mijloacele de subzistență ale muncitorilor eliberați. E incontestabil în cazul de mai sus, de pildă, că mașina nu eliberează numai 50 de muncitori, făcîndu-i astfel „disponibili”, dar totodată desființează legătura dintre acești muncitori și o cantitate de mijloace de subzistență în valoare de 1 500 l. st., „eliberînd” astfel aceste mijloace de subzistență. Fenomenul simplu și nicidecum nou al eliberării muncitorului de mijloacele de subzistență cu ajutorul mașinii înseamnă deci în limbajul economiștilor că mașina eliberează mijloace de subzistență pentru muncitori sau le transformă în capital care să-l folosească pe muncitor. Evident, totul depinde de modul în care ne exprimăm. *Nomibus mollire licet mala*¹⁴².

Potrivit acestei teorii, mijloacele de subzistență în valoare de 1 500 l. st. reprezintă un capital valorificat prin munca celor 50 de tapetari concediați. Acest capital își pierde, așadar, utilizarea în momentul în care cincizeci de muncitori devin șomeri și nu are nici răgaz nici liniște pînă nu găsește un nou „plasament”, în care acești cincizeci de muncitori pot să-l consume din nou în mod productiv. Mai devreme sau mai tîrziu, capitalul și muncitorii trebuie să se întîlnească deci din nou și atunci se produce compensarea. Suferințele muncitorilor înlăturați de mașini sînt, așadar, la fel de trecătoare ca bogățiile acestei lumi.

Mijloacele de subzistență în valoare de 1 500 l. st. nu s-au raportat niciodată în calitate de capital la muncitorii concediați. Ceea ce s-a raportat la ei în calitate de capital au fost cele 1 500 l. st., transformate acum în mașini. Privite mai îndeaproape, cele 1 500 l. st. nu reprezentau altceva decît o parte din tapetele produse anual de cei 50 de muncitori concediați, pe care ei o primeau drept salariu de la patronul lor sub formă de bani, în loc s-o primească în natură. Cu tapetele transformate în 1 500 l. st., ei cumpărau mijloace de subzistență pînă la concurența aceleiași sume. Pentru ei, aceste mijloace de subzistență nu existau deci în calitate de capital, ci în calitate de mărfuri, iar ei, la rîndul lor, nu existau pentru aceste mărfuri în calitate de muncitori salariați, ci în calitate de cumpărători. Faptul că mașina i-a „eliberat” de mijloacele de cumpărare îi transformă pe muncitori din cumpărători în noncumpărători. De aici o scădere a cererii pentru mărfurile respective. Voilà tout*. Dacă această scădere a cererii nu este

---

* — Asta e tot. — *Nota trad.*

compensată printr-o sporire a cererii în altă parte, prețul de piață al mărfurilor scade. Dacă fenomenul durează timp mai îndelungat și ia proporții, are loc o deplasare a muncitorilor folosiți în producția acestor mărfuri. O parte din capitalul care înainte producea mijloace de subzistență necesare este reprodusă sub altă formă. În timpul scăderii prețurilor de piață și al deplasării unor capitaluri, muncitorii folosiți în producția mijloacelor de subzistență necesare sînt și ei „eliberați” de o parte din salariul lor. Prin urmare, în loc să dovedească că prin eliberarea muncitorilor de mijloacele de subzistență mașina transformă concomitent aceste mijloace în capital care să-i folosească pe muncitorii respectivi, domnul apologet dovedește cu ajutorul verificatei legi a cererii și ofertei că, dimpotrivă, mașina aruncă pe drumuri muncitorii nu numai în ramura de producție în care a fost introdusă, dar și în ramurile de producție în care n-a fost introdusă.

Itată faptele reale, mistificate de optimismul economic : muncitorii înlocuiți de mașină sînt aruncați din atelier pe piața muncii și acolo măresc numărul forțelor de muncă disponibile pentru exploatarea capitalistă. În secțiunea a 7-a se va vedea că acest efect al mașinii, prezentat aici drept o compensație în favoarea clasei muncitoare, în realitate îl lovește pe muncitor ca un flagel cumplit. Deocamdată vom remarca doar atît : muncitorii înlăturați dintr-o ramură industrială își pot căuta de lucru, ce-i drept, în altă ramură. Dacă găsesc de lucru și dacă legătura dintre ei și mijloacele de subzistență eliberate o dată cu ei este astfel restabilă, aceasta se întîmplă prin intermediul unui capital nou, suplimentar, care caută plasament, nicidecum însă prin intermediul unui capital care a funcționat și mai înainte și acum e transformat în mașini. Dar, chiar și în acest caz, cît de reduse sînt perspectivele muncitorilor ! Schilodiți de diviziunea muncii, nenorociții aceștia valorează atît de puțin în afara vechii lor sfere de muncă, încît nu au acces decît la cîteva ramuri de muncă inferioare, întotdeauna supra-solicitate și prost plătite²¹⁵). În plus, fiecare ramură industrială atrage în fiecare an un nou torent de oameni care îi furnizează contingentul necesar pentru înlocuirea și sporirea regulată a efecti-

²¹⁵) În legătură cu ineptiile lui J. B. Say, un adept al lui Ricardo observă : „Acolo unde există o diviziune a muncii dezvoltată, iscusința muncitorilor poate fi folosită numai în ramura particulară în care ei au dobîndit această iscusință, muncitorii înșiși fiind un fel de mașini. N-are de aceea absolut nici un rost să repetăm papagalicește că lucrurile au tendința să se stabilizeze la un nivel normal. Trebuie să privim în jur și să recunoaștem că multă vreme ele nu găsesc acest nivel și că, atunci cînd îl găsesc, el este mai scăzut decît la începutul procesului”. („An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.”, Lond. 1821, p. 72.)

vului. De îndată ce mașina eliberează o parte din muncitorii folosiți pînă atunci într-o anumită ramură industrială, noul contingent se redistribuie de asemenea fiind absorbit de alte ramuri de muncă, în timp ce în faza de tranziție victimele inițiale în mare parte, decad și pier.

Nu încapă nici o îndoială că mașina în sine nu poartă nici o răspundere pentru „eliberarea” muncitorilor de mijloacele de subzistență. Ea ieftinește și sporește produsul în ramura pe care pune stăpînire și pentru moment lasă neschimbată cantitatea de mijloace de subzistență produsă în alte ramuri industriale. După introducerea mașinilor, societatea posedă deci pentru muncitorii înlăturați tot atîtea mijloace de subzistență sau mai multe ca înainte, abstracție făcînd cu totul de partea enormă din produsul anual irosită de cei care nu muncesc. Și aceasta este pointe* apologeticii economiștilor! Contradicțiile și antagonismele inseparabile de folosirea capitalistă a mașinilor nu există, deoarece nu decurg din mașinile înseși, ci din folosirea lor capitalistă! Așadar, întrucît mașina, privită în sine, reduce timpul de muncă, în timp ce folosirea ei capitalistă prelungește ziua de muncă, întrucît în sine ușurează munca, iar folosirea ei capitalistă sporește intensitatea muncii, întrucît, în sine, ea constituie o victorie a omului asupra forțelor naturii, iar folosirea ei capitalistă subjugă pe om forțelor naturii, întrucît, în sine sporește avuția producătorului, în timp ce folosirea ei capitalistă îl pauperizează etc., economistul burghez declară pur și simplu că, privind mașina în sine, toate aceste contradicții evidente se dovedesc a fi doar o simplă aparență a realității de toate zilele, iar în sine, deci și în teorie, ele nici nu există. Astfel el scapă de orice bătaie de cap și pe deasupra îi atribuie adversarului său prostia de a combate nu folosirea capitalistă a mașinii, ci mașina însăși.

Economistul burghez nu tăgăduiește cîtuși de puțin apariția unor inconveniente vremelnice; dar fiecare medalie are reversul ei! Pentru el, altă folosire a mașinii decît cea capitalistă e cu neputință. În concepția lui, exploatarea muncitorului prin intermediul mașinii este identică cu exploatarea mașinii de către muncitor. Cel care dezvăluie deci cum stau în realitate lucrurile cu folosirea capitalistă a mașinilor, acela nu vrea în general să fie folosit, acela este un adversar al progresului social!²¹⁶⁾ Exact raționamentul celebrului ucigaș Bill Sikes :

²¹⁶⁾ Un virtuos al acestui cretinism prezumțios este, printre alții, MacCulloch. „Dacă este avantajos — spune el, de pildă, afectînd candoarea unui copil de 8 ani — ca dexteritatea muncitorului să se dezvolte tot mai mult, astfel încît

„Domnilor Jurați, este adevărat că acestui voiajor comercial i-a fost tăiată beregata. Nu este însă vina mea, ci a cuțitului. Vom renunța oare din cauza acestor inconveniente vremelnice la folosirea cuțitului? Gândiți-vă! Ce s-ar întâmpla cu agricultura și cu meșteșugurile dacă n-ar exista cuțitul? Oare nu este el izbăvitor în chirurgie, nu este el un instrument al științei în mina anatomistului? Și nu este el un slujitor docil la orice ospăț? Suprimați cuțitul și ne veți arunca în cea mai cumplită barbarie”^{216a}).

Deși mașina îi înlătură în mod inevitabil pe muncitori în ramurile de muncă unde a fost introdusă, ea poate provoca totuși o sporire a numărului celor ocupați în alte ramuri de muncă. Acest efect nu are însă nimic comun cu așa-zisa teorie a compensării. Întrucât produsul mașinii, de pildă un cot de țesătură de mașină, este mai ieftin decât produsul manual corespunzător pe care l-a înlocuit, rezultă următoarea lege absolută: atunci când cantitatea totală de articole produse cu ajutorul mașinilor rămâne egală cu cantitatea totală de articole înlocuite de mărfuri produse pe cale meșteșugărească sau manufacturieră, suma totală a muncii folosite scade. Sporul de muncă necesar pentru producerea mijloacelor de muncă înseși, a mașinilor, a cărbunilor etc. trebuie să fie mai mic decât economia de muncă pe care o realizează folosirea mașinii. Altfel produsul mașinii ar fi tot atât de scump sau mai scump decât produsul manual. De fapt însă, cantitatea totală de articole produse cu ajutorul mașinii de un număr mai mic de muncitori, în loc de a rămâne neschimbată, crește cu mult peste cantitatea totală de articole meșteșugărești înlocuite. Să presupunem că 400 000 de coți de țesătură de mașină ar fi produși de un număr mai mic de muncitori decât 100 000 de coți de țesătură de mână. În produsul împătrit se află de patru ori mai multă materie primă. Producția materiei prime trebuie deci împătrită. Cît privește însă mijloacele de muncă consumate, cum sînt clădirile, cărbunele, mașinile etc., limitele în care poate spori munca adițională necesară pentru producerea lor se modifică corespunzător diferenței dintre masa produsului de mașină și masa produsului de mână confecționate de același număr de muncitori.

De aceea, o dată cu extinderea producției mecanizate într-o ramură industrială, sporește în primul rînd producția în celelalte

el să devină capabil să producă o cantitate mereu crescîndă de mărfuri cu aceeași cantitate de muncă sau cu o cantitate mai redusă, trebuie să fie la fel de avantajos ca el să se servească de mașini care să-l ajute în modul cel mai eficace să obțină acest rezultat”. (MacCulloch, „Princ. of Pol. Econ.”, Lond. 1830, p. 182.)

^{216a}) „Inventatorul mașinii de filat a ruinat India, lucru de care însă ne pasă prea puțin”. (A. Thiers, „De la Propriété”, [p. 275].) D-l Thiers confundă aici mașina de filat cu războiul de țesut mecanic, „lucru de care însă ne pasă prea puțin”.

ramuri care îi furnizează mijloacele de producție. Proportia în care crește, datorită acestui fapt, numărul muncitorilor folosiți depinde, la o lungime a zilei de muncă și la o intensitate a muncii date, de compoziția capitalurilor întrebuintate, adică de raportul dintre părțile lor constante și cele variabile. La rîndul său, acest raport variază foarte mult, în funcție de proporția în care mașina a pus sau pune stăpînire pe ramurile de producție respective. Numărul oamenilor condamnați să muncească în minele de cărbune și în cele metalifere a crescut enorm o dată cu folosirea pe scară mai largă a mașinilor în Anglia, deși în ultimele decenii această creștere este încetinită de introducerea noilor mașini în industria minieră ²¹⁷⁾. O dată cu mașina apare un nou tip de muncitor, producătorul ei. Știm deja că producția mecanizată pune stăpînire și pe această ramură de producție într-o măsură tot mai mare ²¹⁸⁾. Iar în ceea ce privește materia primă ²¹⁹⁾, nu există nici o îndoială că, de pildă, dezvoltarea vertiginoasă a filaturilor de bumbac a forțat dezvoltarea culturii bumbacului în Statele Unite nu numai promovînd comerțul african cu sclavi, ci făcînd totodată din creșterea negrilor ocupația principală a așa-numitelor state sclavagiste limitrofe. În 1790, cînd s-a făcut primul recensămînt al sclavilor din Statele Unite, numărul lor era de 697 000, iar în 1861 numărul lor atingea aproximativ 4 000 000. Pe de altă parte, este tot atît de cert că înflorirea fabricilor de lînă mecanizate a provocat, prin transformarea progresivă a terenurilor arabile în pășuni pentru oi, alunizarea în masă a muncitorilor agricoli și transformarea lor în „populație excedentară”. În Irlanda, acest proces se desfășoară și astăzi; populația ei, diminuată din 1845 aproape la jumătate, este redusă exact la proporțiile corespunzătoare nevoilor latifundiarilor ei și ale domnilor fabricanți de lînă din Anglia.

²¹⁷⁾ Potrivit recensămîntului din 1861 (vol. II, Lond. 1863), numărul muncitorilor ocupați în minele de cărbune din Anglia și din Wales era de 246 613, dintre care 73 546 sub 20 de ani și 173 067 peste 20 de ani. Prima rubrică cuprinde 835 de copii între 5 și 10 ani, 30 701 copii între 10 și 15 ani și 42 010 adolescenți între 15 și 19 ani. Numărul celor ocupați în minele de fier, cupru, plumb, cositor și celelalte metale se cifrează la 319 222.

²¹⁸⁾ În Anglia și Wales au fost ocupate în 1861 în producția de mașini 60 807 persoane, inclusiv fabricanții și funcționarii lor etc., precum și toți agenții și negustorii din această branșă. Această cifră nu cuprinde producătorii de mașini mai mici, ca mașini de cusut etc., precum și producătorii de unelte pentru mașinile de lucru, de pildă producătorii de fusuri etc. Numărul total al inginerilor civili era de 3 329.

²¹⁹⁾ Intrucît fierul constituie una dintre cele mai importante materii prime, menționăm aici că în 1861 existau în Anglia și în Wales 125 771 de turnători dintre care 123 430 de bărbați și 2 341 de femei. Dintre cei dinții, 30 810 sub 20 de ani și 92 620 peste 20 de ani.

Dacă mașina pune stăpînire pe anumite faze prealabile sau intermediare ale producției, pe care obiectul muncii trebuie să le parcurgă pînă la forma finită, o dată cu materialul de muncă sporște și cererea de brațe de muncă în ramurile de producție încă meșteșugărești sau manufacturiere în care intră produsul mașinii. Astfel, filaturile în care au fost introduse mașini furnizau fire atît de ieftine și în cantități atît de mari, încît la început țesătorii manuali puteau fără o cheltuială mai mare să lucreze săptămîna completă de lucru. În felul acesta venitul lor a sporit ²²⁰). De aici un aflux de oameni la țesătoriile de bumbac, pînă ce, în cele din urmă, cei 800 000 de țesători de bumbac din Anglia creați de mașinile de filat jenny, throstle și mule au fost la rîndul lor distruși de războiul de țesut mecanic. Tot așa, o dată cu abundența de stoffe de haine fabricate cu ajutorul mașinilor, sporște numărul croitorilor, croitoreșelor și cusătoreșelor etc., pînă la apariția mașinii de cusuț.

Corespunzător cu masa crescîndă de materii prime, de produse semifabricate, de instrumente de muncă etc. pe care producția mecanizată le livrează folosind un număr relativ mic de muncitori, prelucrarea acestor materii prime și produse semifabricate se diferențiază în nenumărate subspecii, astfel încît varietatea ramurilor producției sociale crește. Producția mecanizată face să avanseze diviziunea socială a muncii într-o măsură mult mai mare decît manufactura, deoarece mărește incomparabil mai mult forța productivă a ramurilor industriale pe care pune stăpînire.

Rezultatul imediat al întroducerii mașinilor este sporirea plusvalorii și totodată a masei produselor în care se întruchipează plusvaloarea, deci creșterea, o dată cu substanța din care se hrănesc capitaliștii și acoliții lor, a acestor pături sociale înseși. Bogăția lor crescîndă și numărul relativ tot mai redus al muncitorilor necesari pentru producerea mijloacelor de subzistență de primă necesitate creează, concomitent cu noua necesitate de lux, și mijloacele noi pentru satisfacerea acesteia. O parte mai mare din produsul social se transformă în plusprodus și o parte mai mare a plusprodusului este reprodusă și consumată în forme mai rafinate și mai variate. Cu alte cuvinte, crește producția articolelor de

²²⁰) „O familie de patru persoane adulte (țesători de bumbac) și doi copii ca winders * cîștiga la sfîrșitul secolului trecut și la începutul acestui secol 4 l.st. pe săptămîină, la o zi de muncă de 10 ore; dacă munca era foarte urgentă, puteau cîștiga chiar mai mult... Înainte ei avuseseră întotdeauna de suferit de pe urma lipsei de fire”. (Gaskell, l. c., p. 34, 35.)

lux²²¹). Rafinarea și diversificarea produselor își au de asemenea originea în noile relații de pe piața mondială pe care le creează marea industrie. Nu numai că sînt schimbate pe produse autohtone mai multe mijloace de întrebuințare străine, dar în industria autohtonă intră ca mijloace de producție și o cantitate mai mare de materii prime, ingrediente, semifabricate etc. străine. O dată cu aceste relații de pe piața mondială sporește și cererea de brațe de muncă în industria transporturilor, iar aceasta se scindează în numeroase subspecii noi²²²).

Sporirea mijloacelor de producție și de subzistență în condițiile scăderii relative a numărului muncitorilor provoacă o extindere a activității în ramurile industriale ale căror produse, cum sînt canalele, docurile pentru mărfuri, tunelurile, podurile etc., aduc roade numai într-un viitor mai îndepărtat. Apar acum, fie direct pe baza producției mecanizate, fie în orice caz pe baza revoluției industriale generale care îi corespunde, ramuri de producție cu totul noi și deci noi cîmpuri de muncă. Dar locul pe care aceste ramuri îl ocupă în producția totală nu este nicidecum însemnat, nici măcar în țările cele mai dezvoltate. Numărul muncitorilor folosiți în aceste ramuri industriale crește direct proporțional cu reproducerea necesității celei mai brute munci manuale. Ca principale industrii de acest fel pot fi considerate în prezent uzinele de gaz, telegraficul, fotografia, navigația și căile ferate. Potrivit recensămîntului din 1861 (pentru Anglia și Wales), în industria de gaz (uzine de gaz, producție de aparate mecanice, agenți ai companiilor de gaz etc.) au lucrat 15 211 persoane, în telegrafie 2 399, în fotografie 2 366, în navigație 3 570 și la căile ferate 70 599, printre care circa 28 000 săpători „necalificați”, ocupați mai mult sau mai puțin permanent, împreună cu întregul personal administrativ și comercial. Numărul total al persoanelor ocupate în aceste cinci industrii noi era deci de 94 145.

În sfîrșit, forța productivă extraordinar de crescută în ramurile marii industrii, însoțită în toate celelalte ramuri de producție de o creștere intensivă și extensivă a exploatării forței de muncă, permite folosirea neproductivă a unei părți tot mai mari a clasei

²²¹ În „Situția clasei muncitoare etc.”, F. Engels descrie starea deplorabilă în care se află o mare parte tocmai a acestor muncitori care produc obiecte de lux. Nenumărate dovezi noi în acest sens se găsesc în rapoartele întocmite de „Child. Empl. Comm”. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a.)

²²² În 1861 existau în Anglia și în Wales 94 665 de marinari în marină comercială.

muncitoare, și astfel reproducerea mereu crescîndă a vechilor sclavi domestici sub numele de „personal casnic”, cum sînt: feciorii, servitoarele, lacheii etc. Potrivit recensămîntului din 1861, populația totală a Angliei și Wales-ului număra 20 066 244 de persoane, din care 9 776 259 bărbați și 10 289 965 femei. Dacă se scad toți cei care sînt prea bătrîni sau prea tineri pentru muncă, toată categoria „neproductivă” de femei, adolescenți și copii, apoi păturile „ideologice”, cum sînt guvernul, clerul, juriștii, militarii etc., apoi toți cei a căror ocupație exclusivă este cosumarea muncii altora sub forma rentei funciare, dobînzii etc., în sfîrșit pauperii, vagabonzii, infractorii etc., rămîn, în cifre rotunde, circa 8 000 000 de persoane de ambele sexe și de cele mai diferite vîrste, inclusiv toți capitaliștii care funcționează într-un fel sau altul în producție, comerț, finanțe etc. Aceste 8 000 000 se repartizează astfel :

Muncitori agricoli (inclusiv ciobanii, argații și slujnicele care locuiesc la fermieri)	1 098 261	persoane
Toți cei ocupați în fabricile de bumbac, lînă, worsted, în, cîneapă, mătase și iută, precum și în producția mecanizată de ciorapi și dantele	642 607 ²²³⁾	„
Toți cei ocupați în minele de cărbune și în cele metalifere	565 835	„
Cei ocupați în toate uzinele metalurgice (furnale, laminare etc.) și în manufacturile de metal de orice fel	396 998 ²²⁴⁾	„
Personal casnic	1 208 648 ²²⁵⁾	„

Dacă adunăm numărul celor ocupați în toate fabricile textile cu cel al personalului din minele de cărbune și în cele metalifere, obținem cifra de 1 208 442 ; dacă adunăm această cifră cu cea a personalului din toate uzinele metalurgice și din manufacturile de metal, obținem cifra de 1 039 605 ; în ambele cazuri, un număr mai mic decît numărul sclavilor domestici moderni. Ce înălțător rezultat al exploatării capitaliste a mașinilor !

²²³⁾ Dintre care numai 177 596 de sex bărbătesc și trecuți de 13 ani.

²²⁴⁾ Dintre care de sex feminin 30 501.

²²⁵⁾ Dintre care de sex bărbătesc 137 447. Toți cei care nu servesc în case particulare nu sînt cuprinși în cifra de 1 208 648.

Adaos la ediția a 2-a. Din 1861 pînă în 1870, numărul servitorilor de sex bărbătesc aproape s-a dublat, crescînd la 267 671. În 1847 existau 2 694 de paznici (pentru domeniile de vînătoare aristocratice), iar în 1869 4 921. — Fetele tinere care sînt în serviciu la micii burghezi din Londra se numesc în limbaj popular „little slaveys”, mici sclave.

7. Respingerea și atracția muncitorilor pe măsură ce se dezvoltă producția mecanizată. Crizele din industria bumbacului

Toți reprezentanții lucizi ai economiei politice admit că introducerea unor noi mașini are un efect distrugător asupra muncitorilor din meseriile și manufacturile tradiționale cu care aceste mașini intră mai întâi în concurență. Aproape toți deplîng robia muncitorului de fabrică. Și care e, totuși, atuu lor suprem pe care mizează toți? Argumentul că, după grozăviile perioadei de adaptare și de dezvoltare, în ultimă instanță mașinile sporesc numărul sclavilor muncii în loc să-l micșoreze! Da, economia politică se îmbată cu teorema respingătoare, respingătoare pentru orice „filantrop” care crede în necesitatea naturală veșnică a modului de producție capitalist, că însăși fabrica întemeiată pe producția mecanizată ajunge, după o anumită perioadă de dezvoltare, după o „perioadă de tranziție” mai scurtă sau mai lungă, să vlăguiască un număr mai mare de muncitori decît a aruncat pe drumuri la început!²²⁶⁾

Ce-i drept, din cîteva exemple, ca de pildă fabricile engleze de worsted și de mătase, s-a văzut că la un anumit grad de dezvoltare expansiunea extraordinară a unor ramuri de producție industrială poate să meargă mină în mină cu o scădere nu numai relativă, ci și absolută a numărului de muncitori folosiți***. În 1860,

²²⁶⁾ Ganih, dimpotrivă, consideră drept rezultat final al producției mecanizate o reducere absolută a numărului sclavilor muncii, pe spinarea cărora apoi un număr sporit de „gens honnêtes” * se hrănesc și își dezvoltă binecunoscuta „perfectibilité perfectible” **. Oricît de puțin ar înțelege mișcarea producției, el simte cel puțin că mașina este un lucru funest dacă introducerea mașinilor transformă în pauperi muncitori ocupați, în timp ce dezvoltarea lor cheamă la viață mai mulți sclavi ai muncii decît a omorît. Cretinismul propriului său punct de vedere nu poate fi exprimat decît prin propriile sale cuvinte: „Clasele condamnate să producă și să consume scad numericeste, iar clasele care dirijează munca, care alină, consolează și luminează întreaga populație se înmulțesc... și își însușesc toate avantajele care rezultă din reducerea cheltuielilor muncii, din abundența de mărfuri și din prețurile scăzute ale bunurilor de consum. Sub această conducere, neamul omenesc se ridică la cele mai înalte creații ale geniului, pătrunde în adîncurile tainice ale religiei, elaborează principiile salutare ale moralei” (care constă în a-ți „însuși toate avantajele etc.”), „legile pentru apărarea libertății” (a libertății pentru „clasele condamnate să producă?”) „și a puterii, supunerii și dreptății, a datoriei și omeniei”. Vorbăria asta lipsită de sens se găsește în „Des Systèmes d'Économie Politique etc.” Par M. Ch. Ganih, 2ème éd., Paris 1821, t. I, p. 224, cf. ib. p. 212.

* — „oameni cumsecade”. — *Nota trad.*

** — „perfectibilitate perfectibilă”. — *Nota trad.*

*** Vezi volumul de față, p. 424—425. — *Nota red.*

cînd din ordinul parlamentului s-a efectuat un recensămînt special al tuturor fabricilor din Regatul Unit, circumscripția încredințată inspectorului de fabrici R. Baker, constînd din districtele industriale Lancashire, Cheshire și Yorkshire, număra 652 de fabrici ; dintre acestea, 570 cuprindeau : 85 622 de războaie de țesut mecanice, 6 819 146 de fusuri (cu excepția fusurilor de dublat), 27 439 cai-putere în mașini cu abur, 1 390 în roți hidraulice, 94 119 persoane ocupate. În 1865, în schimb, aceleași fabrici aveau : 95 163 de războaie de țesut, 7 025 031 de fusuri, 28 925 cai-putere în mașini cu abur, 1 445 în roți hidraulice, 88 913 persoane ocupate. Din 1860 pînă în 1865, aceste fabrici au înregistrat un spor de 11% la războaiele de țesut mecanice, de 3% la fusuri, de 5% la cai-putere, în timp ce, concomitent, numărul persoanelor ocupate a scăzut cu 5,5% ²²⁷⁾. Între 1852 și 1862 a avut loc o creștere considerabilă a industriei engleze a lînii, în timp ce numărul muncitorilor folosiți a rămas aproape staționar,

„Faptul acesta arată în ce mare măsură mașinile nou introduse au înlocuit munca perioadelor anterioare” ²²⁸⁾.

În unele cazuri date empiric, creșterea numărului muncitorilor de fabrică ocupați nu e adesea decît aparentă, adică nu se datorează extinderii fabricilor în care producția mecanizată a fost deja introdusă, ci anexării treptate a unor ramuri auxiliare. Astfel, sporirea între 1838 și 1858 a numărului războaielor de țesut mecanice și a numărului de muncitori de fabrică ocupați la aceste războaie se datora, în industria bumbacului (engleză), pur și simplu extinderii acestei ramuri ; în celelalte fabrici însă ea se datora folosirii de dată recentă a forței aburului pentru acționarea războaielor de țesut covoare, panglici, pinzeturi etc., acționate pînă atunci de forța musculară a omului ²²⁹⁾. Sporirea numărului acestor munci-

²²⁷⁾ „Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865”, p. 58 și urm. În același timp însă era creată și baza materială pentru folosirea unui număr crescînd de muncitori în 110 fabrici noi cu 11 625 de războaie de țesut mecanice, 628 576 de fusuri, mașini cu abur și roți hidraulice de 2 695 de cai-putere (l. c.).

²²⁸⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1862”, p. 79.

Adaos la ediția a 2-a. La sfîrșitul lunii decembrie 1871, inspectorul de fabrici A. Redgrave spunea într-o conferință ținută la Bradford la „New Mechanics' Institution” : „Ceea ce m-a izbiț de la un timp incoace a fost aspectul schimbat al fabricilor de lînă. Înainte erau pline de femei și de copii, acum mașina pare să facă toată munca. Întrebat de mine, un fabricant mi-a dat următoarea explicație : în condițiile vechiului sistem foloseam 63 de persoane ; după introducerea mașinilor perfecționate am redus numărul muncitorilor la 33, iar recent, în urma unor noi modificări importante, am putut să-l reduc de la 33 la 13”.

²²⁹⁾ „Reports etc. for 31st Oct. 1856”, p. 16.

tori de fabrică nu era deci decât expresia unei diminuări a numărului total al muncitorilor ocupați. În sfârșit, aici se face cu totul abstracție de faptul că peste tot, cu excepția uzinelor metalurgice, elementul predominant al personalului de fabrică îl formează muncitorii tineri (sub 18 ani), femeile și copiii.

Se înțelege lesne că, în pofida masei de muncitori practic înlăturată și virtual înlocuită de producția mecanizată, o dată cu creșterea acestei producții, care își găsește expresia fie în numărul sporit al fabricilor de același fel, fie în extinderea fabricilor existente, muncitorii de fabrică pot fi în cele din urmă mai numeroși decât muncitorii manufacturieri sau meseriași înlăturați de ei. Să luăm, de pildă, un capital de 500 l.st. folosit săptăminal, care constă, potrivit vechiului mod de a produce, din $\frac{2}{5}$ parte constantă și $\frac{3}{5}$ parte variabilă, cu alte cuvinte 200 l.st. sînt investite în mijloace de producție, iar 300 l.st. în forță de muncă, să zicem 1 l. st. de muncitor. O dată cu introducerea mașinilor, compoziția capitalului total se modifică. El se împarte acum, bunăoară, în $\frac{4}{5}$ parte constantă și $\frac{1}{5}$ parte variabilă, în forță de muncă investindu-se acum numai 100 l.st. Două treimi din muncitorii folosiți înainte sînt, prin urmare, concediați. Dacă această fabrică se extinde și dacă, celelalte condiții de producție rămîn neschimbate, capitalul total investit crește de la 500 la 1 500, vor avea de lucru acum 300 de muncitori, adică tot atîția cît lucrau înainte de această revoluție industrială. În cazul cînd capitalul investit crește la 2 000, vor fi folosiți 400 de muncitori, adică cu $\frac{1}{3}$ mai mult decât în condițiile vechiului mod de a produce. Numărul muncitorilor folosiți a crescut absolut cu 100, relativ însă, respectiv în raport cu capitalul total avansat, a scăzut cu 800, căci în condițiile vechiului mod de a produce capitalul de 2 000 l.st. ar fi folosit 1 200 de muncitori și nu 400. O scădere relativă a numărului muncitorilor ocupați este deci compatibilă cu o creștere absolută a lui. Am presupus mai sus că la o creștere a capitalului total compoziția lui rămîne constantă, deoarece și condițiile de producție rămîn constante. Știm însă că orice dezvoltare a producției mecanizate determină o creștere a părții constante a capitalului, alcătuită din mașini, materii prime etc., și totodată o scădere a părții variabile avansate pentru forță de muncă, și mai știm de asemenea că în nici un alt mod de a produce perfecționarea nu este atît de constantă și, prin urmare, compoziția capitalului total atît de variabilă ca în producția mecanizată. Această continuă schimbare este însă întreruptă tot atît de continuu de momente de repaos și de extindere pur cantitativă pe baza tehnică dată. Totodată crește numărul muncitorilor folosiți. Astfel, numărul total al muncitorilor din fabricile de bumbac, lînă,

worsted, în și mătase din Regatul Unit nu trecea în 1835 de 354 684, în timp ce în 1861 numai numărul țesătorilor care lucrau la războaie mecanice (de ambele sexe și de toate vîrstele, începînd de la 8 ani) era de 230 654. Ce-i drept, această creștere apare mai puțin însemnată dacă luăm în considerare că țesătorii manuali de bumbac, împreună cu membrii familiilor lor folosiți de ei, mai numărau în 1838 în Anglia 800 000 ²³⁰), abstracție făcînd de țesătorii înlăturați de mașini în Asia și pe continentul european.

În cele cîteva observații pe care vrem să le mai facem în legătură cu acest punct ne vom referi, în parte, la aspectul pur faptic al relațiilor, care nu au reieșit încă din expunerea noastră teoretică.

Atîta timp cît producția mecanizată se extinde într-o ramură industrială în dauna meseriilor tradiționale sau a manufacturii, succesele ei rămîn tot atît de sigure cum ar fi, de pildă, succesul unei armate înzestrate cu puști cu ac într-o luptă cu o armată de arcași. Această primă perioadă, în care mașina abia își cucerește sfera de acțiune, are o importanță decisivă din cauza profiturilor extraordinare care se realizează cu ajutorul mașinii. Aceste profituri nu numai că reprezintă în sine un izvor de acumulare accelerată, ci și atrag în sfera de producție favorizată o parte importantă a capitalului social adițional, care se formează încontinuu și caută încontinuu noi sfere de plasare. Avantajele deosebite ale primei perioade de avînt impetuos se repetă mereu în ramurile de producție în care mașinile sînt introduse pentru prima oară. De îndată ce sistemul de fabrică a căpătat o anumită amploare și a atins un anumit grad de maturitate, dar mai ales de îndată ce propria lui bază tehnică, mașina, este produsă, la rîndul ei, cu ajutorul mașinilor, de îndată ce extracția de cărbune și de fier, metalurgia și transporturile au fost revoluționate, de îndată ce au fost în genere realizate condițiile generale de producție corespunzătoare mării industriei, acest mod de a produce dobîndește o elasticitate, o capacitate de expansiune bruscă și în salturi, ale căror limite le pot constitui numai materiile prime și piața de desfacere. Mașina determină, pe de o parte, o sporire directă a cantității de materii prime, așa cum, de pildă, cotton gin-ul a determinat sporirea pro-

²³⁰) „Suferințele țesătorilor manuali” (de bumbac și de stofe cu amestec de bumbac) „au făcut obiectul unei anchete întreprinse de o comisie regală, dar, cu toate că mizeria lor a fost recunoscută și deplînsă, îndreptarea (!) situației lor a fost lăsată pe seama întîmplării și a timpului și se poate spera că în prezent” (cu 20 de ani mai tîrziu !) „aceste suferințe au dispărut aproape (nearly) cu totul, lucru la care a contribuit, după toate probabilitățile, și actuala mare extindere a războaielor de țesut mecanice”. („Rep. Insp. Fact., 31st Oct. 1856”, p. 15.)

ducției de bumbac ²³¹). Pe de altă parte, prețul scăzut al produsului de mașină, precum și mijloacele de transport și de comunicații revoluționate, constituie arme pentru cucerirea unor piețe străine. Distrugând acolo producția meșteșugărească, producția mecanizată le transformă forțat în producătoare de materii prime pentru ea. Astfel Indiile Orientale au fost silit să producă bumbac, lână, cîneapă, iută, indigo etc. pentru Marea Britanie ²³²). Continua transformare a muncitorilor din țările marii industrii în „populație excedentară” favorizează emigrarea masivă și colonizarea unor țări străine, care devin surse de materii prime pentru metropolă, așa cum Australia, de pildă, s-a transformat într-o sursă de lână ²³³). Apare o nouă diviziune a muncii, internațională, corespunzătoare amplasării centrelor principale ale producției mecanizate, diviziune care transformă o parte a globului pămîntesc într-un domeniu al producției prin excelență agricole în folosul celeilalte părți a globului, devenită un domeniu al producției prin excelență industriale. Această revoluție se leagă de transformările în agricultură, care nu pot fi încă cercetate aici ²³⁴).

²³¹) Alte metode prin care mașina influențează producția de materii prime vor fi menționate în cartea a freia.

²³²) Exportul de bumbac din Indiile Orientale în Marea Britanie
1846 34 540 143 de pfunzi 1860 204 141 168 de pfunzi 1865 445 947 600 de pfunzi

Exportul de lână din Indiile Orientale în Marea Britanie
1846 4 570 581 de pfunzi 1860 20 214 173 de pfunzi 1865 20 679 111 de pfunzi

²³³) Exportul de lână de la Capul Bunei Speranțe în Marea Britanie
1846 2 958 457 de pfunzi 1860 16 574 345 de pfunzi 1865 29 920 623 de pfunzi

Exportul de lână din Australia în Marea Britanie
1846 21 789 346 de pfunzi 1860 59 166 616 de pfunzi 1865 109 734 261 de pfunzi

²³⁴) Dezvoltarea economică a Statelor Unite constituie ea însăși un produs al marii industrii europene, în special al celei engleze. În stadiul lor actual (1866), Statele Unite trebuie încă privite drept un domeniu colonial al Europei. {La ediția a 4-a. — De atunci ele au devenit a doua țară industrială din lume, fără ca din această pricină să-și piardă cu totul caracterul colonial. — F.E. }

Exportul de bumbac din Statele Unite în Marea Britanie (în pfunzi)

1846	401 949 393	1852	765 630 544
1859	961 707 264	1860	1 115 890 608

Exportul de cereale etc. din Statele Unite în Marea Britanie (1850 și 1862):

Grâu cwt.....	1850	16 202 312	1862	41 033 503
Orz cwt.....	1850	3 669 653	1862	6 424 800
Ovăz cwt.....	1850	3 174 801	1862	4 426 994
Secară cwt.....	1850	388 749	1862	7 108
Făină de grâu cwt.....	1850	3 819 440	1862	7 207 113
Hrișcă cwt.....	1850	1 054	1862	19 571
Porumb cwt.....	1850	5 473 161	1862	11 694 818

(Continuarea în pagina următoare)

La sugestia d-lui Gladstone, Camera comunelor a hotărât la 18 februarie 1867 efectuarea unei statistici cu privire la importul și exportul de cereale și de făină de orice fel ale Regatului Unit între anii 1831 și 1866. Redau mai jos cifrele de sinteză ale acestei statistici. Făina a fost convertită în cuarțeri de grâu¹⁴³ (vezi tabelul de la p. 419 *).

Extensibilitatea extraordinară și în salturi a sistemului de fabrică și dependența lui de piața mondială determină în mod necesar o producție febrilă, urmată de suprasaturarea piețelor, a căror contractare duce la o paralizare a lor. Viața industrială se transformă într-o succesiune de perioade de învioreare medie, de prosperitate, de supraproducție, de criză și de stagnare. O dată cu alternanța perioadelor ciclului industrial, nesiguranța și instabilitatea muncii și, implicit, a situației muncitorilor determinate de producția mecanizată devin un fenomen normal. Exceptând perioadele de prosperitate, între capitaliști se dă cea mai înverșunată luptă, fiecare dintre ei voind să-și asigure locul său pe piață. Acest loc este direct proporțional cu ieftinătatea produsului. În afară de rivalitatea născută astfel în ceea ce privește introducerea mașinilor perfecționate care înlocuiesc forța de muncă și aplicarea noilor metode de producție, de fiecare dată se ajunge la un punct unde apare tendința de a ieftini marfa prin reducerea forțată a salariului sub valoarea forței de muncă²³⁵).

„Bere“ sau „Bigg“ (un soi de orzoaică) cwt.	1850	2 039	1862	7 675
Mazăre cwt.....	1850	811 620	1862	1 024 722
Fasole cwt.	1850	1 822 972	1862	2 037 137
Import total cwt.	1850	35 365 801	1862	74 083 441

²³⁵ Într-un apel adresat în iulie 1866 sindicatelor engleze („Trade Societies of England“) de către muncitorii aruncați pe drumuri printr-un „lock-out“ al fabricanților de încălțăminte din Leicester se spune între altele: „Acum vreo 20 de ani, fabricarea încălțăminte a fost revoluționată la Leicester prin introducerea cuielor în locul cusutului. Atunci se puteau căpăta salarii mari. În scurt timp, acest nou procedeu a căpătat o extindere foarte mare. Între diferitele firme a început o concurență aprigă pentru producerea unor articole care să satisfacă gusturile cele mai rafinate. În curind s-a ivit însă o altfel de concurență, detestabilă: goana de a vinde mărfurile pe piață mai ieftin decât concurrentul (undersell). Urmările nefaste s-au făcut simțite după scurt timp sub forma reducerilor de salariu, și scăderea prețului muncii a fost atât de vertiginoasă, încât multe firme nu mai plătesc astăzi decât jumătate din salariul inițial. Și totuși, cu toate că salariile scad din ce în ce mai mult, la fiecare modificare a tarifului muncii profiturile par să crească“. — Fabricanții profită chiar și de

* Vezi volumul de față, p. 465. — Nota red.

Creșterea numărului muncitorilor de fabrică este deci condiționată de creșterea relativ mult mai rapidă a capitalului total investit în fabrici. Acest proces are însă loc numai în cadrul perioadelor de flux și de reflux ale ciclului industrial. Și apoi el este mereu întrerupt de progresul tehnic, care uneori îl înlocuiește pe muncitor virtual, alții îl înlătură efectiv. Aceste schimbări calitative în producția mecanizată înlătură continuu din fabrică un număr de muncitori sau închide porțile fabricii în fața afluxului de noi recruți, în timp ce simpla extindere cantitativă a fabricilor înghite, pe lângă muncitorii concediați, și contingente noi. Astfel, muncitorii sînt în permanență respinși și atrași, aruncați dintr-o parte într-alta, concomitent cu o continuă oscilație în ceea ce privește sexul, vîrsta și iscusința celor recrutați.

Soarta muncitorului de fabrică poate fi ilustrată cel mai bine printr-o scurtă privire asupra soartei industriei engleze a bumbacului.

Între 1770 și 1815 industria bumbacului cunoaște 5 ani de depresiune sau de stagnare. În timpul acestei prime perioade de 45 de ani, fabricanții englezi dețineau monopolul mașinilor și al pieței mondiale. 1815—1821 — depresiune, 1822 și 1823 — prosperitate, 1824 — abrogarea legilor împotriva dreptului de asociere¹⁴⁴, extindere considerabilă și generală a fabricilor, 1825 — criză, 1826 — mare mizerie și revolte printre muncitorii din industria bumbacului ; 1827 — ușoară ameliorare ; 1828 — creștere substanțială a numărului războaielor de țesut mecanice și a exportului ; 1829 — exportul, în special cel în India, depășește pe cel din toți anii precedenți ; 1830 — piețe suprasaturate, mare mizerie ; 1831—1833 — depresiune continuă ; comerțul cu Asia orientală (India și China) încetează de a mai fi monopolul Companiei Indiilor Orientale ; 1834 — o mare creștere a numărului fabricilor și mașinilor, lipsă

perioadele nefavorabile ale industriei pentru a realiza profituri extraordinare prin reducerea excesivă a salariilor, adică prin jefuirea directă a muncitorului de mijloacele sale de subzistență strict necesare. Un exemplu. Este vorba de criza din țesătoriile de mătase din Coventry : „Din informațiile pe care le-am primit atît de la fabricanți, cît și de la muncitori, rezultă neîndoielnic că salariile au fost reduse într-o proporție mai mare decît cea impusă de concurența producătorilor străini sau de alte împrejurări. Cea mai mare parte a țesătorilor lucrează pentru un salariu redus cu 30—40%. O bucată de panglică pentru care țesătorul primea cu cinci ani în urmă 6 sau 7 șilingi nu-i aduce acum decît 3 șilingi și 3 pence sau 3 șilingi și 6 pence ; altă muncă, plătită mai înainte cu 4 șilingi sau 4 șilingi și 3 pence, e retribuită acum doar cu 2 șilingi sau 2 șilingi și 3 pence. Reducerea salariului e mai mare decît ar fi fost necesar pentru stimularea cererii. De fapt, la multe feluri de panglici scăderea salariului nici n-a fost măcar însoțită de vreo scădere a prețului articolului respectiv”. (Raportul membrului comisiei F. D. Longe în „Ch. Emp. Comm. V. Rep. 1866”, p. 114, nr. 1.)

de brațe de muncă. Noua lege pentru asistența săracilor accentuează migrațiunea muncitorilor agricoli spre districtele industriale. Goana după copii în comitatele agricole. Comerț cu sclavi albi. 1835 — mare prosperitate. Concomitent, țesătorii manuali de bumbac se sting de foame. 1836 — mare prosperitate. 1837 și 1838 — stare de depresiune și criză. 1839 — înviore. 1840 — mare depresiune, revolte, intervenția armatei. 1841 și 1842 — suferințe îngrozitoare ale muncitorilor de fabrică. 1842 — fabricanții concediază pe muncitori pentru a obține abrogarea legilor cerealelor. Mii de muncitori se îndreaptă spre Yorkshire, armata îi respinge, conducătorii lor sînt deferiți justiției în Lancaster. 1843 — mare mizerie. 1844 — o nouă înviore. 1845 — mare prosperitate. 1846 — mai întii prosperitatea continuă, apoi simptome de reacție. Abrogarea legilor cerealelor. 1847 — criză. Reducere generală a salariilor cu 10% și chiar mai mult pentru a sărbători „big loaf”-ul¹⁴⁵ (piinea mare). 1848 — în continuare depresiune. Manchesterul păzit de armată. 1849 — înviore. 1850 — prosperitate. 1851 — scăderea prețurilor mărfurilor, reducerea salariilor, greve frecvente. 1852 — început de ameliorare. Grevele continuă, fabricanții amenință cu importul de muncitori străini. 1853 — creșterea exportului. Grevă de opt luni și mizerie mare la Preston. 1854 — prosperitate, suprasaturare a piețelor. 1855 — sosesc știri despre falimentele din Statele Unite, Canada și de pe piețele Asiei orientale. 1856 — mare prosperitate. 1857 — criză. 1858 — ameliorare. 1859 — mare prosperitate, crește numărul fabricilor. 1860 — apogeul industriei engleze a bumbacului. Piețele din India, din Australia și din alte părți, fiind suprasaturate, n-au reușit nici în 1863 să absoarbă toate stocurile. Acord comercial cu Franța. Creștere enormă a numărului fabricilor și mașinilor. 1861 — avîntul mai durează un timp, reacție, războiul civil din America, criza bumbacului. 1862 pînă în 1863 — prăbușire totală.

Istoria crizei de bumbac este prea caracteristică pentru a nu zăbovi o clipă asupra ei. Din indiciile cu privire la starea pieței mondiale din 1860 pînă în 1861 rezultă că fabricanților criza de bumbac le-a fost binevenită, și în parte avantajoasă, fapt recunoscut în rapoartele Camerei de comerț din Manchester, proclamat în parlament de Palmerston și Derby și confirmat de evenimente²⁸⁶). E drept că, în 1861, printre cele 2 887 fabrici de bumbac din Regatul Unit erau și multe fabrici mici. Potrivit raportului inspectorului de fabrici A. Redgrave, a cărui circumscripție cuprindea 2 109 fabrici din cele 2 887, un număr de 392 de fabrici din aceste 2 109, adică

²⁸⁶) Comp. „Reports of. Insp. of Fact. for 31st Oct. 1862”, p. 30.

190/0, foloseau o forță mai mică de 10 cai-putere, 345, sau 160/0, foloseau o forță de 10 cai-putere sau mai mare, însă sub 20, iar 1 372 20 cai-putere sau mai mult²³⁷). Majoritatea fabricilor mici erau țesătorii, în cea mai mare parte înființate de speculanți în timpul perioadei de prosperitate, care începuse în 1858 : unul dădea firele, altul mașinile, al treilea localul, conducerea fiind încredințată unor foști overlooker sau altor persoane neavute. Cei mai mulți dintre acești mici fabricanți s-au ruinat. Aceeași soartă le-ar fi pregătit-o și criza comercială care a fost evitată din cauza lipsei de bumbac. Deși ei constituiau $\frac{1}{3}$ din numărul fabricanților, fabricile lor absorbeau o parte cu mult mai mică din capitalul investit în industria bumbacului. Cît despre proporțiile stagnării, din evaluări exacte rezultă că în octombrie 1862 60,3% din fușuri și 58% din războaiele de țesut stăteau inactive. Aceste cifre se referă la întreaga ramură industrială respectivă și variază, bineînțeles, mult de la un district la altul. În foarte puține fabrici era menținută săptămîna completă de lucru (60 de ore pe săptămînă) ; celelalte lucrau cu întreruperi. Chiar și pentru puținii muncitori care lucrau săptămîna completă de lucru și primeau salariul în acord obișnuit, salariul săptămînal era necesarmente scăzut din cauza înlocuirii bumbacului mai bun cu altul mai prost, a înlocuirii bumbacului Sea Island cu bumbac egiptean (în filaturile de fire fine), a bumbacului american și egiptean cu surat (din Indiile Orientale), a bumbacului pur cu amestecuri din deșeuri de bumbac cu surat. Fibra mai scurtă a bumbacului surat, impuritățile lui, rezistența mai mică a firelor, înlocuirea făinii la apretarea firului de urzeală prin tot felul de ingrediente grele reduceau viteza mașinilor sau numărul războaielor de țesut pe care le putea supraveghea un țesător, măreau volumul de muncă necesar pentru corectarea defecțiunilor în munca mașinii și reduceau, o dată cu cantitatea de produs, și suma primită pe bucată. Pentru muncitor, pierderea pricinuită de folosirea suratului atingea și în condițiile săptămînii complete de lucru 20, 30% și mai mult din salariu. Dar majoritatea fabricanților au redus și tariful pe bucată cu 5, 7 $\frac{1}{2}$ și 10%. Se va înțelege deci situația celor care nu lucrau decît 3,3 $\frac{1}{2}$ și 4 zile pe săptămînă sau numai 6 ore pe zi. În 1863, după ce intervenise o relativă ameliorare, salariile săptămînale ale țesătorilor, filatorilor etc. erau de 3 șilingi și 4 pence, 3 șilingi și 10 pence, 4 șilingi și 6 pence, 5 șilingi și 1 penny etc²³⁸). Nici măcar în aceste împrejurări chinuitoare inventivitatea fabricantului în a opera rețineri din salarii n-a încetat să se manifeste. Aceste rețineri se făceau în parte sub forma amenziilor

²³⁷) L. c., p. 18, 19.

²³⁸) „Reports of Insp of. Fact. for 31st Oct. 1863”, p. 41—45, 51.

Perioade d 5 ani și anul 1866

	1831—1835	1836—1840	1841—1845	1846—1850	1851—1855	1856—1860	1861—1865	1866
<i>Media anuală</i>								
Import . . . . . cuarteri	1 096 373	2 389 729	2 843 865	8 776 552	8 345 237	10 913 612	15 009 871	16 457 340
<i>Media anuală</i>								
Export . . . . . cuarteri	225 263	251 770	139 056	155 461	307 491	341 150	302 754	216 218
Excedentul importului asupra exportului anilor medii ..	871 110	2 137 959	2 704 809	8 621 091	8 037 746	10 572 462	14 707 117	16 241 122
<i>Populația</i>								
Cifra medie anuală în fiecare perioadă	24 621 107	25 929 507	27 262 569	27 797 598	27 572 923	28 391 544	29 381 760	29 935 404
Cantitatea medie de grâu etc., în cuarteri, cõsumată anual de fiecare locuitor, la o re- partizare egală în rîndurile populației, peste cantitatea produsă în țară	0,036	0,082	0,099	0,310	0,291	0,372	0,501	0,543

pentru defectele produsului pricinuite de calitatea proastă a bumbacului său, de folosirea unor mașini nepotrivite etc. Iar acolo unde fabricantul era proprietarul cottages-urilor, el își încasa chiria prin rețineri din salariul nominal. Inspectorul de fabrici Redgrave arată că unii selfacting minders (muncitori care supraveghează o pereche de selfacting mules),

„ciștigau după 14 zile complete de lucru 8 șilingi și 11 pence, iar din această sumă se scădea chiria, din care însă fabricantul îi restituia muncitorului jumătate drept cadou, astfel că minder-ii duceau acasă în total 6 șilingi și 11 pence. Spre sfârșitul anului 1862, salariul săptăminal al țesătorilor începea de la 2 șilingi și 6 pence”²³⁹⁾.

Chiar și atunci când muncitorii nu lucrau toată săptămîna, chiria era adesea reținută din salarii²⁴⁰⁾. Nu e deci de mirare că în unele părți din Lancashire a izbucnit un fel de ciumă a foamei! Mai caracteristic decît toate acestea era însă modul în care revoluționarea procesului de producție se făcea pe socoteala muncitorilor. Erau adevărate experimenta in corpore vili*, ca experiențele anatomiștilor asupra broaștelor.

„Deși am arătat — spune inspectorul de fabrici Redgrave — încasările reale ale muncitorilor într-un mare număr de fabrici, nu trebuie să conchidem că ei primesc săptămîna de săptămîna aceeași sumă. Situația muncitorilor este supusă celor mai mari oscilații din cauza permanentelor experimente (experimentalizing) ale fabricanților... Veniturile muncitorilor cresc și scad în funcție de calitatea amestecului de bumbac; uneori ele nu diferă decît cu 15% de veniturile lor anterioare, pentru ca în a doua sau în a treia săptămîna să scadă cu 50 pînă la 60%”²⁴¹⁾.

Aceste experiențe se făceau nu numai pe seama mijloacelor de subzistență ale muncitorilor. Ei le plăteau cu toate cele cinci simțuri ale lor.

„Cei care desfac bumbacul îmi povestesc că duhoarea insuportabilă le provoacă grețuri... Cei care lucrează în încăperile de amestec, în încăperile de dărăcit (scribbling) și în cele de cardat se plîng că praful și murdăria care se degajează le irită toate organele feței, le stîrnește tusea și le îngreuează respirația... Deoarece fibra e scurtă, firului i se adaugă la apretat o cantitate mare de substanțe de tot felul care înlocuiesc făina folosită mai înainte. Din această cauză țesătorii suferă de grețuri și dispepsie. Din pricina prafului, bronșita e foarte răspîndită; de asemenea laringita; apoi o boală de piele provocată de iritarea epidermei de către impuritățile pe care le conține suratul”.

²³⁹⁾ „Reports etc 31st Oct. 1863”, p. 41, 42.

²⁴⁰⁾ L. c., p. 57.

²⁴¹⁾ L. c., p. 50, 51.

Pe de altă parte, substanțele întrebuințate în locul făinii constituiau pentru fabricanți o adevărată pungă a lui Fortunatus, deoarece măreau greutatea firelor. Datorită lor, „15 pfunzi de materii prime transformate în fire cîntăreau 20”²⁴²). În raportul inspectorilor de fabrici din 30 aprilie 1864 se poate citi :

„În prezent, industria valorifică aceste resurse auxiliare în proporții cu adevărat indecente. Știu din sursă sigură că 8 pfunzi de țesătură se fac din 5¹/₄ pfunzi de bumbac și 2³/₄ pfunzi de apret. Altă țesătură, de 5¹/₄ pfunzi, conținea doi pfunzi de apret. Era vorba de shirting * ordinar pentru export. La alte sorturi de țesătură se adaugă câteodată 50% apret, încît unii fabricanți se pot fâli, și se și fălesc de fapt, că se îmbogățesc vinzînd țesături la un preț mai ieftin decît costul nominal al firelor pe care le conțin”²⁴³).

Muncitorii aveau de suferit însă nu numai din pricina experiențelor întreprinse de fabricanți în fabrici și de municipalități în afara fabricilor, nu numai din pricina reducerilor de salariu și a șomajului, a sărăciei și a pomenilor, a discursurilor elogioase ale lorzilor și ale membrilor Camerei comunelor.

„Femei nenorocite, fără lucru din cauza lipsei de bumbac, au devenit și apoi au rămas niște lepădături ale societății... Numărul prostituatelor tinere este acum mai mare decît în oricare din ultimii 25 de ani”²⁴⁴).

În primii 45 de ani ai industriei engleze a bumbacului, adică în perioada 1770—1815, găsim deci numai 5 ani de criză și de stagnare, dar aceasta era perioada monopolului ei mondial. A doua perioadă, de 48 de ani, între 1815 și 1863, cuprinde numai 20 de ani de înviorare și de prosperitate și 28 de ani de depresiune și de stagnare. În perioada 1815—1830 începe concurența cu Europa continentală și cu Statele Unite. Din 1833 are loc o extindere forțată a piețelor asiatice prin „distrugerea rasei umane”¹⁴⁶. De la abrogarea legilor cerealelor, în perioada 1846—1863, la opt ani de înviorare medie și de prosperitate revin nouă ani de depresiune și de stagnare. Despre situația muncitorilor adulți de sex bărbătesc din industria bumbacului, chiar și în perioadele de prosperitate, ne putem forma o părere din nota de mai jos²⁴⁵).

²⁴²) L.C., p. 62, 63.

²⁴³) „Reports etc. 30th April 1864”, p. 27.

²⁴⁴) Dintr-o scrisoare a lui Harris, chief constable ** din Bolton, în „Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865”, p. 61, 62.

²⁴⁵) Într-un apel al muncitorilor din industria bumbacului din primăvara anului 1863, care chema la formarea unei societăți de emigrare, se spune între altele : „Puțini sînt aceia care vor tăgădui necesitatea absolută în momentul de

* — material de cămăși. — Nota trad.

** — șeful poliției. — Nota trad.

8. *Revoluționarea manufacturii, a meseriilor și a muncii la domiciliu de către marea industrie*

a) Desființarea cooperării întemeiate pe meserii și pe diviziunea muncii

Am văzut cum mașina desființează cooperarea întemeiată pe meserii și manufactura întemeiată pe diviziunea muncii meșteșugărești. Un exemplu pentru primul caz îl constituie mașina de cosit, care înlocuiește cooperarea cosașilor. Un exemplu elocvent pentru al doilea caz îl reprezintă mașina pentru fabricarea acelor de cusut. După relatarea lui Adam Smith, pe vremea sa, datorită diviziunii muncii, zece bărbați confecționau peste 48 000 de ace de cusut pe zi. În schimb, o singură mașină confecționează într-o zi de muncă de 11 ore 145 000 de ace de cusut. O singură femeie sau o fată supraveghează în medie patru asemenea mașini, producând astfel cu ajutorul mașinilor 600 000 de ace de cusut pe zi, adică peste 3 000 000 de ace de cusut pe săptămână²⁴⁰). În măsura în care o mașină-unealtă ia locul cooperării sau al manufacturii, ea poate, la rîndul ei, să devină baza unei producții meșteșugărești. Dar această reproducere a producției meșteșugărești pe baza mașinilor nu constituie decît tranziția spre sistemul de fabrică; acesta apare, de regulă, ori de cîte ori forța motrice mecanică, aburul

față a unei emigrări masive de muncitori de fabrică. Dar că tot timpul există necesitatea unui flux continuu de emigrare și că fără un asemenea flux ne e cu neputință să ne menținem situația în împrejurări normale rezultă din următoarele fapte: în 1814 valoarea oficială (reprezentînd doar un indice cantitativ) a produselor de bumbac exportate era de 17 665 378 l. st., iar valoarea lor de piață reală de 20 070 824 l. st. În 1858 valoarea oficială a produselor de bumbac exportate era de 182 221 681 l. st., iar valoarea lor de piață reală de numai 43 001 322 l. st., astfel încît înzecirea cantității a avut drept urmare doar ceva mai mult decît dublarea echivalentului. Rezultatul acesta, nefast atît pentru țară în general, cît și pentru muncitorii de fabrică în special, a fost provocat de un concurs de împrejurări diferite. Una dintre cele mai pregnante o constituie permanentul excedent de brațe de muncă, indispensabil pentru această ramură de producție, care, dacă nu vrea să sucumbe, are nevoie de o continuă extindere a pieței. Se întîmplă ca fabricile noastre de bumbac să-și înceteze activitatea din cauza stagnărilor periodice ale comerțului, care, în situația actuală, sînt la fel de inevitabile ca moartea. Dar inventivitatea omului nu seacă din această pricină. Deși în ultimii 25 de ani au părăsit țara pe puțin 6 000 000 de oameni, totuși, ca urmare a neîntreruptei înlăturări a brațelor de muncă, menită să ieftinească produsul, un procent important de bărbați adulți nu are posibilitatea să-și găsească vreo utilizare în fabrici, în indiferent ce condiții, nici măcar în perioadele de prosperitate maximă. („Reports of Insp. of Fact., 30th April 1863”, p. 51, 52.) Se va vedea într-un capitol ulterior cum încercau domnii fabricanți, în timpul catastrofei bumbacului, să împiedice în fel și chip, recurgînd chiar și la forța publică, emigrarea muncitorilor de fabrică.

²⁴⁰) „Ch. Empl. Com., III. Report”, 1864, p. 108, nr. 447.

sau apa, înlocuiește mușchii omului la acționarea mașinii. Sporadic, și în orice caz doar temporar, mica producție se poate îmbina cu forța motrice mecanică prin închirierea aburului, ca în unele manufacturi din Birmingham, prin folosirea unor mașini calorice mici²⁴⁷, ca în unele ramuri ale țesătoriei etc.²⁴⁷) În țesătoriile de mătase din Coventry s-a ajuns spontan la experimentarea așa-ziselor „fabrici-cottage”. În mijlocul unor șiruri de cottages dispuse în careu se construia o așa-numită Engine House*, care adăpostea mașina cu abur, iar aceasta era pusă în legătură cu războaiele de țesut din cottages prin intermediul unor arbori de transmisie. În toate cazurile aburul era închiriat, de pildă, cu 2¹/₂ șilingi de fiecare război de țesut. Această chirie pentru abur se plătea săptămânal, indiferent dacă războaiele funcționau sau nu. Fiecare cottage cuprindea 2—6 războaie de țesut, aparținând muncitorilor, fie cumpărate pe credit, fie închiriate. Lupta dintre fabrica-cottage și fabrica propriu-zisă a durat peste 12 ani. Ea s-a terminat cu ruina totală a celor 300 cottage factories²⁴⁸). Acolo unde natura procesului nu a impus de la început producția pe scară mare, industriile nou apărute în ultimele decenii, de pildă confecționarea plicurilor de scrisori, a penițelor de oțel etc., de regulă au trecut mai întâi prin producția meșteșugărească și apoi prin producția manufacturieră, ca scurte faze de tranziție spre producția de fabrică. Metamorfoza aceasta se arată a fi cea mai anevoioasă acolo unde producerea manufacturieră a produsului nu reprezintă o succesiune de procese evolutive, ci o multiplicitate de procese disparate. Aceasta a constituit, de pildă, o piedică însemnată pentru industria penițelor de oțel. Dar încă cu vreo 15 ani în urmă a fost inventat un automat care execută concomitent șase procese disparate. Producția meșteșugărească a livrat în 1820 primele 12 duzini de penițe de oțel cu 7 l.șt. și 4 șilingi, manufactura le-a livrat în 1830 cu 8 șilingi, iar fabrica le livrează astăzi comerțului cu ridicata la prețul de 2 pînă la 6 pence²⁴⁹).

²⁴⁷) În Statele Unite, o asemenea reproducere a meseriilor pe baza mașinilor se întâlnește frecvent. Tocmai din această cauză, în comparație cu Europa și chiar cu Anglia, concentrarea, trecerea inevitabilă la sistemul de fabrică, va înainta aici cu pași gigantici.

²⁴⁸) Comp. „Reports of Insp. of Fact. 31st Oct. 1865”, p. 64.

²⁴⁹) Prima manufactură de penițe de oțel pe scară mare a fost înființată la Birmingham de d-l Gillott. Încă în 1851 ea producea peste 180 000 000 de penițe și consuma anual 120 de tone de tablă de oțel. Birmingham, care deține monopolul acestei industrii în Regatul Unit, produce acum miliarde de penițe de oțel pe an. După datele recensământului din 1861, numărul persoanelor ocupate era de 1 428, dintre care 1 268 muncitoare, înrolate de la vîrsta de 5 ani în sus.

b) Repercusiunile sistemului de fabrică
asupra manufacturii și asupra muncii la domiciliu

Dezvoltarea sistemului de fabrică și revoluționarea agriculturii care însoțește această dezvoltare determină nu numai o extindere a producției în toate celelalte ramuri industriale, ci și o modificare a caracterului lor. Principiul producției mecanizate, care constă în disecarea procesului de producție în fazele lui componente și în rezolvarea problemelor astfel ivite prin aplicarea mecanicii, a chimiei etc., într-un cuvânt a științelor naturale, devine pretutindeni determinant. De aceea mașina își face apariția în manufacturi ba pentru un proces parțial, ba pentru altul. Structura lor trainică, cristalizată, izvorită din vechea diviziune a muncii, se destramă astfel și deschide drumul unor schimbări continue. Abstracție făcând de acest fapt, componența muncitorului colectiv, adică a personalului muncitoresc combinat, este revoluționată din temelii. În opoziție cu perioada manufacturieră, planul de diviziune a muncii se întemeiază acum pe folosirea muncii femeilor, a muncii copiilor de toate vârstele, a muncitorilor necalificați, oriunde se ivește posibilitatea, într-un cuvânt, a muncii ieftine, „cheap labour”, cum o numesc sugestiv englezii. Acest lucru e valabil nu numai pentru orice producție combinată pe scară mare, indiferent dacă folosește mașini sau nu, dar și pentru așa-numita industrie casnică, indiferent dacă este efectuată în locuințele particulare ale muncitorilor sau în mici ateliere. Această așa-numită industrie casnică modernă, în afară de nume, nu are nimic comun cu industria casnică de modă veche, care presupune meseriile independente de la orașe, gospodăria țărănească autonomă și, înainte de toate, o casă aparținând familiei muncitorului. Ea s-a transformat acum într-o secție externă a fabricii, a manufacturii, sau a magazinului de mărfuri. Alături de muncitorii de fabrică, de muncitorii manufacturieri și de meseriași, pe care îi concentrează în mase mari într-un spațiu restrâns și îi comandă nemijlocit, capitalul pune în mișcare prin fire invizibile o altă armată de muncitori, care lucrează la domiciliu și sînt împrăștiați în orașele mari și la sate. Un exemplu : fabrica de cămăși a d-lor Tillie din Londonderry, Irlanda, folosește 1 000 de muncitori de fabrică și 9 000 de muncitori la domiciliu, împrăștiați la țară ²⁵⁰).

Exploatarea forțelor de muncă ieftine și nemature se practică în manufactura contemporană cu mai multă nerușinare decît în fabrica propriu-zisă, deoarece baza tehnică existentă aici, adică înlocuirea forței mușchilor prin mașini și ușurința muncii, lipsește acolo în mare parte și totodată deoarece organismul femeilor și or-

²⁵⁰) „Ch. Empl. Comm., II. Rep.”, 1864, p. LXVIII, nr. 415.

ganismul necopt al minorilor este expus acțiunii substanțelor toxice etc. cu o totală lipsă de scrupule. În așa-numita muncă la domiciliu, această exploatare este mai nerușinată decât în manufactură, pentru că puterea de împotrivire a muncitorilor scade prin faptul că sînt dispersați, pentru că o serie întregă de paraziți hrăpăreți se interpun între patronul propriu-zis și muncitor, pentru că pretutindeni munca la domiciliu are de luptat, în cadrul aceleiași ramuri de producție, cu producția mecanizată sau cel puțin cu cea manufacturieră, pentru că sărăcia îl privează pe muncitor de cele mai elementare condiții de muncă, spațiu, lumină, aerisire etc., pentru că perioadele în care muncitorul nu găsește de lucru se repetă tot mai des și, în sfîrșit, pentru că în aceste ultime refugii ale celor pe care marea industrie și marea agricultură i-a făcut „excedentari” concurența dintre muncitori se ascute inevitabil la maximum. Economisirea mijloacelor de producție, care a fost realizată sistematic tocmai de producția mecanizată și care înseamnă din capul locului cea mai neînfrînată risipă de forță de muncă și totodată rapt în ceea ce privește condițiile normale de desfășurare a muncii, își vedește acum cu atît mai mult acest revers antagonic și asasin, cu cît în ramura industrială respectivă forța productivă socială a muncii și baza tehnică a proceselor de muncă combinate sînt mai puțin dezvoltate.

c) Manufactura modernă

Voi ilustra acum prin cîteva exemple afirmațiile de mai sus. De fapt, cititorul a putut cunoaște un mare număr de exemple din capitolul despre ziua de muncă. Manufacturile de prelucrare a metalului din Birmingham și din împrejurimi folosesc, în mare parte pentru munci foarte grele, 30 000 de copii și adolescenți și 10 000 de femei. Îi găsim aici lucrînd în cele mai nesănătoase condiții, în turnătoriile de alamă, în fabricile de nasturi, în atelierile de smălțuit, de galvanizat și de lăcuit²⁵¹⁾. Munca excesivă a adulților și minorilor a adus unor tipografii de ziare și cărți din Londra reputația de „abatoare”^{251a)}. Aceleași excese au loc în legătoriile de cărți; victimele sînt aici în special femeii, fete și copii. Muncă extenuantă pentru minori în manufactura de frînghie. Muncă de noapte în saline, în manufacturile de luminări și în alte manufacturi de produse chimice. Folosire criminală a muncii adolescenților în țesătoriile de mătase la învîrtitul războaielor, care nu sînt

²⁵¹⁾ La Sheffield, copiii sînt folosiți chiar și la șlefuitul pilelor !

^{251a)} „Ch. Empl. Comm., V. Rep.”, 1866, p. 3, nr. 24 ; p. 6, nr. 55, 56 ; p. 7, nr. 59, 60.

acționate prin forță mecanică²⁵²). Una dintre muncile cele mai infame, mai murdare și mai prost plătite, la care sînt folosite de pre-dilecție fete tinere și femei, este sortarea zdrențelor. După cum se știe, abstracție făcînd de nenumăratele ei zdrențe proprii, Marea Britanie reprezintă centrul comerțului cu zdrențe din lumea întreagă. Ele sosesc din Japonia, din statele cele mai îndepărtate ale Americii de Sud și din Insulele Canare. Dar principalele ei surse de aprovizionare sînt Germania, Franța, Rusia, Italia, Egiptul, Turcia, Belgia și Olanda. Ele servesc drept îngrășămînt, la fabricarea de cîlți (pentru saltele) și de shoddy (lînă artificială) și ca materie primă la fabricarea hîrtiei. Femeile care sortează zdrențele devin purtătoare de variolă și alte boli molipsitoare, ale căror prime victime sînt ele însele²⁵³). Drept exemplu clasic de muncă excesivă, de muncă grea și nepotrivită și deci de abrutizare a muncitorilor epuizați din fragedă copilărie poate fi considerată, pe lîngă munca în minele de cărbuni și în alte mine, fabricarea cărămizilor și a țiglelor, la care mașina, recent inventată, nu e folosită în Anglia decît sporadic (1866). Din mai pînă în septembrie, munca durează de la 5 dimineața pînă la 8 seara și adesea, acolo unde operația de uscare se face în aer liber, de la 4 dimineața pînă la 9 seara. Ziua de muncă care durează de la 5 dimineața pînă la 7 seara trece drept „redușă”, „moderată”. Copii de ambele sexe sînt folosiți de la vîrsta de 6 ani și chiar de 4 ani. Ei lucrează același număr de ore ca și adulții, adesea chiar mai mult. Munca este grea, iar arșița verii îi istovește și mai mult. Într-o cărămidărie din Mosley, de pildă, o fată de 24 de ani făcea 2 000 de cărămizi pe zi, ajutată de două fete minore care cărau lutul și rînduiau cărămizile. Ele cărau zilnic 10 tone pe pantele lunecoase ale gropii, de la o adîncime de 30 de picioare și la o depărtare de 210 picioare.

„Un copil nu poate trece prin purgatoriul unei cărămidării fără a se alege cu o mare degradare morală... Limbajul grosolan pe care îl aud de la vîrsta cea mai fragedă, obiceiurile indecente, unite și nerușinate în mijlocul cărora cresc în ignoranță și sălbăticie îi fac pentru tot restul vieții niște nelegiuți, decăzuți, depravați... O pricină cumplită de demoralizare o constituie condițiile de cazare. Fiecare moulder (modelator)” (muncitorul calificat propriu-zis și șeful unui grup de muncitori) „oferă echipei sale, formate din șapte persoane, casă și masă în coliba sau în cottage-ul său. În această colibă dorm bărbați, băieți și fete indiferent dacă fac parte din familia modelatorului sau nu. Coliba constă

²⁵²) L.c., p. 114, 115, nr. 6—7. Un membru al comisiei observă pe drept cuvînt că, dacă altmînteri mașina înlocuiește pe om, aici adolescenții literalmente înlocuiesc mașina.

²⁵³) Vezi raportul cu privire la comerțul cu zdrențe și numeroase date în „Public Health, VIII. Report”, Lond. 1866, Appendix, p. 196—208.

de obicei din două, rareori din trei camere, toate la parter, cu aerisire insuficientă. Corpul este atât de extenuat de pe urma trudei din cursul zilei, încît nimeni nu se sinchisește nici de reguli sanitare, nici de curățenie, nici de bună-cuviință. Multe dintre aceste colibe sînt adevărate modele de dezordine, murdărie și praf... Neajunsul cel mai mare al sistemului care folosește fete tinere la acest fel de muncă constă în faptul că le leagă, îndeobște din copilărie, pentru toată viața de cele mai decăzute elemente ale societății. Înainte ca natura să le învețe că sînt femei, ele devin ștrengari dezvățați și obraznici (rough, foulmouthed boys). Îmbrăcate în cîteva zdrențe murdare, cu picioarele dezgolite mult deasupra genunchilor, cu părul și fața murdare, ele se deprind să desconsidere orice sentiment de moralitate și de pudoare. În timpul meselor stau întinse pe cîmp sau se uită la băieții care se scaldă într-o gîrlă din apropiere. După ce termină munca lor istovitoare, își pun haine mai bune și-i însoțesc pe bărbați prin circiumi".

E și firesc ca toată această categorie de oameni să fie din fragedă copilărie tributară beției. Dar mai grav decît toate e că acești cărămidari au pierdut ei înșiși orice speranță de îndreptare.

„Ați putea mai curînd să încercați — îi spunea unul mai răsărit capela-nului din Southallfield — să-l îndreptați pe satana decît pe un cărămidar!" („You might as well try to raise and improve the devil as a brickie, Sir!")²⁵⁴

Despre economisirea capitalistă a condițiilor de muncă în manufactura modernă (termen sub care înțelegem toate atelierele mari în afara fabricilor propriu-zise) găsim un bogat material oficial în al IV-lea (1861) și al VI-lea (1864) „Public Health Report". Descrierea workshop-urilor (atelierele), în special ale tipografilor și croitorilor londonezi, depășește tablourile cele mai respingătoare create de fantezia romancierilor noștri. Efectul asupra stării sănătății muncitorilor se înțelege de la sine. Doctorul Simon, șeful secției sanitare pe lângă Privy Council¹⁴⁸ și editor oficial al „Public Health Reports", spune între altele :

„În al patrulea raport al meu" (1861) „am arătat că muncitorilor le este practic imposibil să-și apere cel dintîi drept al lor, dreptul la sănătate, să insiste ca patronul, indiferent de munca pe care îi pune s-o efectueze, să ferească această muncă, atît cît depinde de el, de toate condițiile dăunătoare sănătății care pot fi evitate. Am demonstrat că muncitorii, practic incapabili de a impune prin propriile lor puteri respectarea acestui drept la sănătate, nu pot obține un ajutor eficace nici din partea funcționarilor poliției sanitare... Viața a zeci de mii de muncitori și muncitoare e astăzi inutil chinuită și scurtată prin nesfîrșitele suferințe fizice, provocate pur și simplu de munca lor"²⁵⁵.

²⁵⁴) „Child. Empl. Comm., V. Report.", 1866, p. XVI—XVIII, nr. 86—97, și p. 130—133, nr. 39—71. Vezi și ibid., III. Report., 1864, p. 48, 56.

²⁵⁵) „Public Health. VI. Rep.", Lond. 1864, p. 29, 31.

Pentru a ilustra influența atelierelor asupra stării sănătății, doctorul Simon prezintă următorul tabel de mortalitate :

Numărul persoanelor de toate vârstele, folosite în ramurile industriale respective	Ocupațiile comparate în ceea ce privește starea sănătății	Indicele de mortalitate în ramurile respective la 100 000 de bărbați de vârstele indicate		
		25—35 ani	35—45 ani	45—55 ani
958 265	Agricultura în Anglia și Wales	743	805	1 145
22 301 bărbați	} Croitori londonezi	958	1 262	2 093
12 377 femei				
13 803				

d) Munca la domiciliu în zilele noastre

Mă voi ocupa acum de așa-numita muncă la domiciliu. Cine vrea să-și facă o idee despre această sferă de exploatare pe care capitalul o practică pe fundalul mării industrii și despre monstrozitatea acestei exploatare n-are decît să cerceteze, de pildă, confecționarea cuielor, atît de idilică în aparență, cu care se în-deletnicesc cîteva sate îndepărtate din Anglia²⁵⁷⁾. Vom da aici doar cîteva exemple din producția de dantele și a împletiturilor de paie, ramuri care nu folosesc încă nici un fel de mașini și nici nu concurează cu producția mecanizată sau cu cea manufacturieră.

Din cele 150 000 de persoane ocupate în producția de dantele din Anglia, aproximativ 10 000 intră în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1861. Din restul de 140 000, cea mai mare parte sînt femei, adolescenți și copii de ambele sexe, deși sexul bărbătesc nu e decît slab reprezentat. Starea sănătății acestui material de exploatare „ieftin” rezultă din următorul tabel al doctorului Trueman, medic la General Dispensary * din Nottin-

²⁵⁶⁾ L.c., p. 30. Doctorul Simon observă că mortalitatea croitorilor și tipografilor londonezi între 25 și 35 ani atinge în realitate cifre cu mult mai mari, deoarece patronii londonezi primesc de la țară un mare număr de tineri pînă la 30 de ani ca „ucenici” și ca „improvers” (care vor să se perfecționeze în meserie). Aceste persoane figurează în recensămînt ca londonezi, mărind numărul la care se calculează indicele de mortalitate, fără a intra în aceeași proporție în numărul deceselor înregistrate la Londra. O mare parte din ei se întorc la țară mai ales atunci cînd se îmbolnăvesc grav (d.c.).

²⁵⁷⁾ Aici este vorba de cuiiele ciocănite, spre deosebire de cuiiele tăiate, care se confecționează cu ajutorul mașinilor. Vezi „Child. Empl. Comm., III. Report”, p. XI, XIX, n. 125—130; p. 52, n. 11; p. 113—114, n. 487; p. 137, n. 674.

gham. La fiecare 686 de paciente, dantelărese, majoritatea în vîrstă de 17—24 de ani, sufereau de ftizie :

1852 1 din 45	1857 1 din 13
1853 1 din 28	1858 1 din 15
1854 1 din 17	1859 1 din 9
1855 1 din 18	1860 1 din 8
1856 1 din 15	1861 1 din 8 ²⁵⁸⁾

Această creștere a procentului de ftizie trebuie să edifice și pe cel mai optimist progresist, și pe cel mai mincinos apologet german al liberului schimb.

Legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1861 reglementează confecționarea propriu-zisă a dantelelor cînd ele se fac cu ajutorul mașinilor, ceea ce în Anglia constituie regula. Ramurile de care ne vom ocupa aici pe scurt, și anume nu acelea în care muncitorii sînt concentrați în manufacturi, magazine etc., ci doar acelea în care ei lucrează la domiciliu, se împart în 1) lace finishing (finisajul dantelelor fabricate cu mașina, o categorie care, la rîndul ei, cunoaște numeroase subîmpărțiri) și 2) împletitul dantelelor.

Lace finishing-ul se practică la domiciliu fie în așa-numitele „mistresses houses”, fie în locuințele particulare ale femeilor, care lucrează singure sau împreună cu copiii. Femeile care țin aceste „mistresses houses” sînt ele însele sărace. Atelierul face parte din locuința lor particulară. Ele capătă comenzi de la fabricanți, de la proprietarii de magazine etc. și folosesc femei, fete și copii după mărimea camerei de care dispun și după fluctuațiile cererii în ramura respectivă. Numărul muncitoarelor ocupate variază între 20 și 40 în unele din aceste localuri, între 10 și 20 în altele. Vîrsta minimă medie la care copiii încep să lucreze este de 6 ani ; unii însă încep încă înainte de a împlini 5 ani. De obicei se lucrează de la 8 dimineața pînă la 8 seara, cu o întrerupere de 1½ ore pentru mese, care sînt neregulate și adeseori se iau chiar în maghernițele îmbîcsite unde se lucrează. Dacă afacerile sînt prospere, de multe ori munca durează de la 8 (uneori de la 6) dimineața pînă la 10, 11 sau 12 noaptea. În cazărmile engleze, spațiul reglementar pentru fiecare soldat este de 500—600 de picioare³ și de 1 200 în infirmeriile militare. În maghernițele amintite revin 67—100 de picioare³ de persoană. În plus, luminatul cu gaz consumă oxigenul din aer. Pentru a păstra curate dantelele, copiii sînt

²⁵⁸⁾ „Child. Empl. Comm., II. Report”, p. XXII, n. 166

adesea obligați să-și scoată ghetetele, chiar și iarna, deși pardoseala e de piatră sau de cărămidă.

„La Nottingham nu e ceva neobișnuit să găsești 15 pină la 20 de copii inghesuiți într-o încăpere mică, poate de numai 12 picioare ², executind 15 ore din 24 o muncă în sine extenuantă prin plictiseala și monotonia ei și pe deasupra efectuată în condiții dintre cele mai dăunătoare sănătății... Chiar și copiii cei mai mici lucrează cu atenție încordată și cu o uimitoare repeziciune; degetele lor nu cunosc nici răgaz, nici clipe de încetinire. Dacă li se pune vreo întrebare, ei nu ridică ochii de la lucru, de frică să nu piardă cumva vreo clipă.”

„Bățul cel lung” le servește meșterelor drept mijloc de stimulare cu atât mai frecvent, cu cât e mai lung timpul de muncă.

„Copiii oboresc în cele din urmă și devin neliniștiți ca vrăbiile când munca lor îndelungată și monotună, dăunătoare vederii și istovitoare prin rigiditatea poziției, se apropie de sfârșit. E o adevărată muncă de sclavi”. („Their work is like slavery.” ²⁵⁹)

Acolo unde femeile lucrează cu propriii lor copii acasă, adică după accepția modernă a cuvîntului într-o cameră închiriată, adesea într-o mansardă, situația — dacă în general e posibil să concepă ceva mai rău — este și mai rea. Acest fel de muncă se practică pe o rază de 80 de mile în jurul Nottinghamului. Când la ora 9 sau 10 seara copilul care lucrează în vreun magazin părăsește lucrul, de multe ori mai are de cărat și cite o boccea cu lucru pentru acasă. Fariseul capitalist, reprezentat printr-una din slugile sale salariate, bineînțeleș spune onctuos: „Asta e pentru mama”, dar știe foarte bine că și bietul copil va trebui să stea să ajute mamei ²⁶⁰).

Industria dantelelor este răspîdită în special în două districte agricole din Anglia, anume în Honiton, districtul dantelelor, care se întinde pe o porțiune de 20 pină la 30 de mile de-a lungul coastei sudice a Devonshireului, precum și câteva localități din Devonul de nord, și în alt district care cuprinde mare parte din comitatele Buckingham, Bedford, Northampton și părțile învecinate din Oxfordshire și Huntingdonshire. Îndeobște drept ateliere servesc casele muncitorilor agricoli zileri. Unii proprietari de manufacturi folosesc peste 3 000 din acești muncitori la domiciliu, majoritatea copii și adolescenți, exclusiv de sex feminin. Întîlnim și aici situația descrisă atunci cînd am vorbit de lace finishing. Numai că aici nu mai avem de-a face cu „mistresses houses”, ci cu așa-numitele „lace schools” (școli de dantelărie), ținute de femei sărace în cocioabele lor. Copiii lucrează în aceste școli începînd de la vîrsta

²⁵⁹) „Child. Empl. Comm., II. Report”, 1864, p. XIX, XX, XXI.

²⁶⁰) L.c., p. XXI, XXII.

de 5 ani, uneori chiar mai devreme, și pînă la vîrsta de 12 sau 15 ani; în cursul primului an, cei mai mici lucrează între 4 și 8 ore, iar mai tîrziu de la 6 dimineața pînă la 8 și 10 seara.

„Încăperile sînt în genere simple camere de locuit ale unor mici cottages, căminul se astupă pentru a evita curentul, iar cei care le ocupă se încălzesc uneori și iarna doar cu propria lor căldură animală. În alte cazuri, așa-zisele clase sînt niște mici magazii, fără încălzire... Supraaglomerarea acestor magher-nițe și vicierea aerului pe care o provoacă devin uneori insuportabile. La aceasta se mai adaugă apoi efectul vătămător al rigolelor, al closetelor, al materiilor intrate în putrefacție și al altor murdării, depozitate de obicei în preajma acestor cottages mai mici”.

În privința spațiului :

„Într-o școală de dantelărie cuprinzînd 18 fete și o meșteră — 33 de picioare³ de persoană ; în altă școală, unde duhoarea era de nesuportat, 18 persoane — 24 $\frac{1}{2}$ picioare³ de fiecare. Printre copiii folosiți în această industrie se găsesc unii de doi ani și de doi ani și jumătate”²⁶¹).

În comitatele agricole Buckingham și Bedford, acolo unde nu se împletesc dantelele, se practică împletitul paielor. Această îndeletnicire se extinde asupra unei mari părți din Hertfordshire și asupra părților de apus și de nord ale Essexului. În 1861 se ocupau cu împletitul paielor și al pălăriilor de paie 48 043 de persoane, dintre care 3 815 de sex masculin de toate vîrstele, restul de sex feminin, și anume 14 913 sub 20 de ani, dintre care aproximativ 7 000 de copii. Locul școlilor de dantelărie îl iau aici așa-numitele „straw plait schools” (școli pentru împletitul paielor). În aceste școli, copiii încep să învețe împletitul paielor de obicei la vîrsta de 4 ani, uneori între 3 și 4 ani. Educație, bineînțeles, nu primesc de nici un fel. Copiii înșiși au denumit școlile elementare „natural schools” (școli adevărate), spre a le deosebi de aceste instituții pentru stoarcerea singelui unde sînt pur și simplu puși la muncă pentru a confecționa cantitatea de produse, de obicei 30 de iarzi pe zi, cerută de mamele lor lihnite de foame. Mamele acestea îi mai pun de multe ori să lucreze și acasă pînă la orele 10, 11 și 12 noaptea. Paietele le taie degetele și gura, cu care ei le umezesc încontinuu. După opinia generală a medicilor oficiali din Londra, rezumată de doctorul Ballard, spațiul minim necesar pentru o persoană într-o cameră de dormit sau de lucru este de 300 de picioare³. În școlile pentru împletitul paielor, spațiul este însă și mai neîndestulător decît în școlile de dantelărie, anume 12 $\frac{2}{3}$, 17, 18 $\frac{1}{2}$ și mai puțin de 22 de picioare³ de persoană.

²⁶¹) L.c., p. XXIX, XXX.

„Primele cifre — spune White, membru al comisiei — reprezintă un spațiu mai mic decît jumătatea spațiului pe care l-ar ocupa un copil dacă ar sta împachetat într-o cutie ale cărei laturi ar fi de 3 picioare”.

Iată cum se bucură de viață copiii pînă la vîrsta de 12 sau de 14 ani. În starea de mizerie și de decădere în care se află, părinții nu se gîndesc decît să profite cît mai mult de pe urma copiilor. Se înțelege că, crescînd, copiii nu se mai sinchisesc de loc de părinții lor și-i părăsesc.

„Nu e de mirare că ignoranța și viciul bîntuie în rîndurile unei populații crescute în asemenea condiții... Moralitatea ei se află pe treapta cea mai de jos... Un mare număr de femei au copii nelegitimi, unele la o vîrstă atît de fragedă, încît pînă și cunoscătorii statisticilor criminale rămîn înmărmuriți”²⁶²⁾.

Și patria acestor familii model este țara creștină model a Europei, cum spune contele Montalembert, desigur foarte competent în ale creștinismului !

Salariul, în genere mizerabil în aceste ramuri industriale (salariul maxim, care constituie o excepție, al copiilor din școlile de împletit paie este de 3 șilingi), scade mult sub mărimea nominală datorită trucksystem-ului, practicat pretutindeni în districtele producătoare de dantele²⁶³⁾.

e) Trecerea manufacturii moderne
și a muncii la domiciliu la marea industrie. Accelerarea
acestei revoluții prin aplicarea legilor cu privire
la reglementarea muncii în fabrici la cele două forme
de producție menționate

Ieftinirea forței de muncă prin simplul abuz care se face cu forța de muncă a femeilor și a minorilor, prin simpla frustrare a muncitorilor de condițiile normale de muncă și de viață și prin brutalitatea muncii excesive și a muncii de noapte se lovește în cele din urmă de anumite limite naturale care nu mai pot fi depășite și de care se izbește totodată și ieftinirea mărfurilor, precum și exploatarea capitalistă în genere, amîndouă întemeiate pe elementele de mai sus. De îndată ce s-a ajuns, în sfîrșit, la acest punct — și pentru asta e nevoie de mult timp — a sunat ceasul pentru introducerea mașinilor și pentru transformarea, din acest moment rapidă, a muncii la domiciliu (sau și a manufacturii) dispersate în producție de fabrică.

²⁶²⁾ L.c., p. XL, XLI.

²⁶³⁾ „Child. Empl. Comm., I. Rep.”, 1863, p. 185.

Exemplul cel mai pregnant pentru această evoluție îl oferă producția de „wearing apparel” (articole de îmbrăcăminte). După clasificarea făcută de „Child. Empl. Comm.”, această ramură a industriei cuprinde pălărierii oare fac pălării de paie, modistele, șepcarii, croitorii, milliners și dressmakers²⁶⁴), lenjerii și cusătoresele, corsetierele, mănușăresele și cizmarii, pe lângă multe alte ramuri mai mici, cum ar fi confecționarea cravatelor, a gulerelor etc. În 1861 personalul de sex feminin ocupat în aceste ramuri ale industriei în Anglia și Wales se ridica la 586 298, dintre care cel puțin 115 242 sub 20 de ani și 16 560 sub 15 ani. Numărul acestor muncitoare în întreg Regatul Unit era (în 1861) de 750 334. Numărul muncitorilor de sex masculin ocupați tot atunci în producția de pălării, de încălțăminte, de mănuși, precum și în croitorie în Anglia și Wales era de 437 969, din care 14 964 sub 15 ani, 89 285 între 15 și 20 de ani și 333 117 peste 20 de ani. Din aceste date lipsesc multe ramuri mai puțin importante care și-ar avea locul aici. Dacă luăm însă cifrele așa cum sînt, rezultă numai pentru Anglia și Wales, potrivit recensămîntului din 1861, un total de 1 024 267 de persoane, adică aproximativ tot atîta cît absorb agricultura și creșterea vitelor. Începem să înțelegem de ce produc mașinile ca prin farmec mase atît de enorme de produse, contribuind astfel la „eliberarea” unor mase atît de enorme de muncitori.

Producția de „wearing apparel” se efectuează în ateliere manufacturiere care au reproduș în interiorul lor numai diviziunea muncii, ale cărei membra disjecta¹⁴⁹ le găsisse gata pregătite; ea se efectuează de către meșteri mai mici, care însă nu mai lucrează ca înainte pentru consumatori individuali, ci pentru manufacturi și magazine, astfel încît adesea orașe și regiuni întregi se specializează în anumite îndeletniciri, de pildă cizmăria etc.; în sfîrșit, ea se efectuează în cea mai mare parte de către așa-numiții muncitori la domiciliu, care constituie secții externe ale manufacturilor, ale magazinelor și chiar ale meșterilor mai mici²⁶⁵). Masele de material de muncă, de materii prime, de semifabricate etc. le furnizează marea industrie, iar masa de material uman ieftin (taillable à merci et miséricorde *) constă din cei „eliberați” de marea industrie și de agricultură. Manufacturile din această sferă de acti-

²⁶⁴) Prin millinery se înțeleg, de fapt, găteli pentru cap, dar aici sînt incluse și paltoane de damă și pardesie, în timp ce dressmakers sînt identice cu modistele noastre.

²⁶⁵) Millinery și dressmaking se practică în Anglia mai mult în localurile patronilor, fie de către muncitoare angajate care locuiesc chiar acolo, fie de către zilere care locuiesc în altă parte.

vităte își datorează existența în special necesității pentru capitaliști de a avea la dispoziție o armată gata de acțiune, capabilă să răspundă la orice schimbare a cererii²⁶⁶). Aceste manufacturi au lăsat însă să persiste alături de ele, ca bază largă, producția meșteșugărească și casnică dispersată. Producția de plusvaloare pe scară mare din aceste ramuri de muncă s-a datorat și se datorește, pe lângă ieftinirea progresivă a produselor lor, mai ales salariului redus la un minim necesar pentru o mizeră vegetare și timpului de muncă prelungit pînă la acel maxim în genere posibil pentru om. Prețul scăzut al sudorii și al singelui omenesc transformate în marfă a fost acela care a lărgit într-una și continuă să lărgască în fiecare zi piața de desfacere, în cazul Angliei în special piața ei colonială, unde pe deasupra predomină obiceiurile și gusturile engleze. În cele din urmă s-a ajuns la un punct critic. Baza vechii metode, adică simpla exploatare brutală a materialului muncitoresc, însoțită mai mult sau mai puțin de o diviziune a muncii sistematic dezvoltată, devenise neîndestulătoare pentru piața în continuă creștere și pentru concurența dintre capitaliști, care creștea și mai rapid. Sosise timpul mașinii. Și mașina care a jucat rolul revoluționar hotărîtor, mașina care a pus stăpînire în egală măsură pe toate nenumăratele ramuri ale acestei sfere de producție, cum sînt modele, croitoria, cizmăria, cusătoria, producția de pălării etc., a fost mașina de cusut.

Efectul ei nemijlocit asupra muncitorilor este aproximativ acela al oricărei mașini care, în perioada mării industrii, cucerește noi ramuri de activitate. Copiii cei mai mici sînt înlăturați. Salariul muncitorilor care lucrează la mașină crește în comparație cu cel al muncitorilor la domiciliu, dintre care mulți fac parte din categoria „celor mai săraci dintre săraci” („the poorest of the poor”). Cîștigul meseriașilor mai bine situați, pe care mașina îi concurează, scade. Noii muncitori care lucrează la mașină sînt exclusiv fete și femei tinere. Cu ajutorul forței mecanice, ele desființează monopolul muncii bărbaților asupra operațiilor mai grele, iar din cele ușoare înlătură mase de femei bătrîne și de copii mici. Concurența covîrșitoare îi distruge pe muncitorii manuali mai slabi. Creșterea înpăimîntătoare a numărului celor care au murit de inaniție (death from starvation) la Londra în cursul ultimului deceniu merge pa-

²⁶⁶) White, membru al comisiei, a vizitat o manufactură de uniforme militare în care lucrau 1 000 pînă la 1 200 de persoane, aproape toate de sex feminin, o manufactură de încălțăminte cu 1 300 de persoane, din care aproape jumătate copii și adolescenți etc. („Child. Empl. Comm., II. Rep.”, p. XLVII, nr. 319.)

ralel cu extinderea folosirii mașinii de cusut²⁶⁷). Noile muncitoare care lucrează la mașina de cusut, acționată cu mîna și cu piciorul sau numai cu mîna, șezînd sau stînd în picioare, după greutatea, mărimea și specialitatea mașinii, cheltuiesc multă forță de muncă. Ocupația lor devine dăunătoare pentru sănătate prin durata procesului de muncă, deși în genere el e mai scurt decît în condițiile vechiului sistem. Pretutindeni unde mașina de cusut apare în atelierele și așa strîmte și supraaglomerate, de pildă în atelierele de încălțăminte, corsete, pălării etc., ea sporește efectele dăunătoare sănătății.

„Impresia pe care și-o produc aceste încăperi joase unde 30 pînă la 40 de muncitori lucrează la mașină — spune Lord, membru al comisiei — este îngrozitoare... Căldura degajată în parte de sobele cu gaz pe care se încălzesc mașinile de călcat este îngrozitoare... Chiar dacă în asemenea încăperi se lucrează după un așa-zis program moderat, adică de la 8 dimineața pînă la 6 seara, totuși în fiecare zi leșină regulat 3 sau 4 persoane”²⁶⁸).

Revoluționarea modului social de a produce, acest produs necesar al transformării mijlocului de producție, are loc într-un haos pestriț de forme de tranziție. Aceste forme variază o dată cu proporția în care mașina de cusut a fost introdusă într-una sau alta din ramurile de producție și cu durata acestui fenomen; ele variază după situația în care ea îi găsește pe muncitori, după cum precumpănește producția manufacturieră, producția meșteșugărească sau munca la domiciliu, după chiria pentru localurile de muncă²⁶⁹) etc. În atelierele de mode, de pildă, unde în cea mai mare parte munca era deja organizată, îndeosebi sub forma de cooperare simplă, la început mașina de cusut constituie doar un factor nou al producției manufacturiere. În atelierele de croitorie, de lenjerie, de cizmărie etc. se întîlnesc toate formele. Aici avem producție de fabrică propriu-zisă, dincolo intermediarii primesc materia primă de la capitalistul en chef * și grupează în „camere” sau „mansarde” în jurul mașinilor de cusut cîte 10 pînă la 50 și

²⁶⁷) Un exemplu: la 26 februarie 1864, raportul săptămînal de mortalitate prezentat de Registrar General¹⁵⁰ cuprinde cinci cazuri de moarte prin inanție. În aceeași zi „Times” relatează despre un nou caz asemănător. Șase victime ale inanției într-o singură săptămînă!

²⁶⁸) „Child. Empl. Comm., II. Rep.”, 1864, p. LXVII, nr. 406—409; p. 84, nr. 124; p. LXXIII, nr. 441; p. 68, nr. 6; p. 84, nr. 126; p. 78, nr. 85; p. 76, nr. 69; p. LXXII, nr. 438.

²⁶⁹) „Chiria pentru localurile de muncă pare să fie în ultimă analiză factorul decisiv; ca urmare, în capitală, vechiul sistem de a da de lucru unor mici întreprinzători sau unor familii s-a menținut cel mai mult și a fost cel mai repede reintrodus” (l.c., p. 83, nr. 123.) Fraza finală se referă exclusiv la cizmărie.

mai mulți muncitori salariați. În sfârșit, așa cum se întâmplă cu toate mașinile care nu alcătuiesc un sistem diferențiat și sînt utilizabile și la dimensiuni mici, meseriașii sau muncitorii la domiciliu, ajutați de familiile lor sau de cîțiva muncitori străini, se servesc de mașini de cusut proprii²⁷⁰⁾. În Anglia predomină în momentul de față, de fapt, sistemul prin care capitalistul concentrează în clădirile sale un număr mai mare de mașini, împărțind apoi produsul mașinii unei armate întregi de muncitori la domiciliu pentru prelucrare ulterioară²⁷¹⁾. Varietatea formelor de tranziție nu ascunde însă tendința de transformare în producție de fabrică propriu-zisă. Această tendință este generată de natura însăși a mașinii de cusut, care, prin aplicabilitatea ei la domenii atît de variate, promovează reunirea în aceeași clădire și sub comanda aceluiași capital a unor ramuri de activitate înainte separate. Ea mai este generată de faptul că cusutul preliminar și alte cîteva operații se execută cel mai bine acolo unde se află mașina și, în sfârșit, de inevitabila expropriere a meseriașilor și a muncitorilor la domiciliu care lucrează cu mașini proprii. În parte, cam aceasta le-a și fost soarta. Masa mereu crescîndă a capitalului investit în mașini de cusut²⁷²⁾ stimulează producția și provoacă stagnări în desfacere, care înseamnă un semnal pentru muncitorii la domiciliu că trebuie să-și vîndă mașinile de cusut. Pe de altă parte, însăși supraproducția acestor mașini îi silește pe producătorii acum lipsiți de posibilitatea de desfacere să le închirieze contra unei plăți săptămînale și creează astfel o concurență distrugătoare pentru micii proprietari de mașini²⁷³⁾. Neîntreruptele modificări de construcție și ieftinirea mașinilor depreciază tot atît de constant vechile exemplare, care devin rentabile numai dacã sînt folosite în masă de către marii capitaliști, care le achiziționează la prețuri derizorii. În sfârșit, ca în orice proces de transformare asemănător, înlocuirea omului prin mașina cu abur este și aici un factor hotărîtor. La început, folosirea forței aburului se lovește de obstacole pur tehnice, ca trepidația mașinilor, dificultăți în reglarea vitezei lor, deteriorarea rapidă a mașinilor mai ușoare etc., obstacole care în scurt timp, datorită experienței acumulate, sînt înlăturate²⁷⁴⁾. Dacã, pe de o parte, concentrarea

²⁷⁰⁾ În confecțiile de mînuși etc., unde situația muncitorilor abia se distinge de cea a pauperilor, acest lucru nu se întîmplă.

²⁷¹⁾ L.c., nr. 122.

²⁷²⁾ În 1864 numai în fabricile de cizme și ghetete din Leicester, care lucrează pentru vînzarea cu ridicata, se foloseau deja 800 de mașini de cusut.

²⁷³⁾ L.c., nr. 124.

²⁷⁴⁾ Așa stau lucrurile în depozitul de uniforme militare din Pimlico, Londra, în fabrica de cãmăși „Tillie și Henderson” din Londonderry, în fabrica de confecții a firmei „Tait” din Limerick, care folosesc circa 1 200 de „brațe”.

unui număr mare de mașini de lucru în manufacturi mai mari stimulează folosirea forței aburului, pe de altă parte concurența pe care aburul o face mușchilor omului grăbește concentrarea în fabrici mari a muncitorilor și a mașinilor de lucru. Astfel, în momentul de față, Anglia cunoaște în uriașa sferă de producție a „wearing apparel”-ului, ca și în majoritatea celorlalte ramuri, transformarea manufacturii, a producției meșteșugărești și a muncii la domiciliu în producție de fabrică, după ce, încă înainte de această transformare, toate aceste forme, complet modificate, destrămate și deformate sub influența mării industrii, reproduseseră de mult și chiar întrecuseră toate grozăviile sistemului de fabrică, fără a prelua însă elementele lui pozitive de dezvoltare ²⁷⁵⁾.

Această revoluție industrială spontană e artificial accelerată prin extinderea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra tuturor ramurilor industriale în care lucrează femeii, adolescenții și copiii. Pe de o parte, reglementarea obligatorie a zilei de muncă în ceea ce privește durata, pauzele, începutul și sfârșitul ei, sistemul de muncă în schimburi pentru copii, excluderea de la muncă a tuturor copiilor sub o anumită vîrstă etc. determină intensificarea folosirii mașinilor ²⁷⁶⁾ și înlocuirea forței motrice a mușchilor prin abur ²⁷⁷⁾. Pe de altă parte, pentru a câștiga în spațiu ceea ce se pierde în timp, are loc o lărgire cantitativă a mijloacelor de producție folosite în comun, cum sînt cuptoarele, clădirile etc.,

²⁷⁵⁾ „Tendința spre sistemul de fabrică” (l.c., p. LXVII). „Toate ramurile de producție se află actualmente într-un stadiu de tranziție și trec prin aceleași modificări prin care a trecut și producția dantelelor, țesătoria etc.” (l.c., nr. 405). „O revoluție completă” (l.c., p. XLVI, nr. 318). Pe vremea cînd funcționa „Child. Empl. Comm.” din 1840, tricotatul ciorapilor era încă o muncă manuală. Începînd din 1846, au fost introduse diferite mașini acționate cu ajutorul aburului. Numărul total al persoanelor ocupate în industria engleză de ciorapi, bărbați și femei de toate vîrstele începînd de la 3 ani, se ridica în 1862 aproximativ la 120 000. Potrivit Parliamentary Return-ului din 11 februarie ¹⁵¹, din acest număr intrau în 1862 în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici doar 4 063.

²⁷⁶⁾ Astfel, de pildă, în privința industriei olăriei, firma „Cochran”, care face parte din „Britannia Pottery, Glasgow”, relatează: „Pentru a păstra nivelul producției noastre folosim acum pe scară largă mașini deservite de muncitori necalificați și în fiecare zi ne convingem mai mult că putem produce o cantitate mai mare decît prin vechiul procedeu”. („Reports of Insp. of Fact. 31st Oct. 1865”, p. 13.) „Legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici are drept efect tendința de a se introduce în continuare noile mașini” (l.c., p. 13, 14).

²⁷⁷⁾ Astfel, după introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, în industria olăriei a urmat o sporire importantă a numărului de power jiggers * care înlocuiau handmoted jiggers **.

* — plăci turnante mecanice. — *Nota trad.*
** — plăcile turnante manuale. — *Nota trad.*

cu alte cuvinte are loc o concentrare mai mare a mijloacelor de producție și, în mod corespunzător, o concentrare mai mare de muncitori. Argumentul principal pe care orice manufactură amenințată cu introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici îl repetă cu înfrigurare îl constituie, de fapt, necesitatea unor investiții mai mari de capital pentru a asigura întreprinderii continuarea activității în aceleași proporții. Cît privește însă formele intermediare dintre manufactură și munca la domiciliu, precum și munca la domiciliu însăși, ele pierd terenul de sub picioare o dată cu limitarea zilei de muncă și a muncii copiilor. Exploatarea nelimitată a forței de muncă ieftine constituie singura bază a capacității lor de concurență.

O condiție esențială a producției de fabrică, mai ales din momentul în care ea este supusă reglementării zilei de muncă, o reprezintă certitudinea unui rezultat normal, adică certitudinea producerii unei anumite cantități de marfă sau obținerii unui efect util scontat într-un interval de timp dat. Pauzele din cursul zilei de muncă reglementate legal mai presupun apoi întreruperea bruscă și periodică a muncii fără prejudicierea produsului aflat în curs de fabricație. Bineînțeles, această certitudine a rezultatului și posibilitatea de a întrerupe munca pot fi mai ușor realizate în ramurile de producție pur mecanice decît acolo unde intervin procese chimice și fizice, de pildă în olărie, albitorie, boiangerie, brutărie și în majoritatea manufacturilor de prelucrare a metalului. Dezmațul zilei de muncă nelimitate, al muncii de noapte și irosirea neîngrădită a forțelor omenești fac în scurt timp ca orice obstacol natural să fie considerat o „barieră naturală” eternă a producției. Nici o otrăvă nu distruge atît de infailibil paraziții cum distruge legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici asemenea „bariere naturale”. Nimeni nu a făcut mai mult caz de această „imposibilitate” decît domnia din industria olăriei. În 1864 le-a fost impusă legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici ; n-au trecut decît 16 luni și orice imposibilitate a dispărut.

„Metoda perfecționată de a prepara lutul de olărie (slip) prin presiune și nu prin evaporare, procedeul nou de construire a cuptoarelor pentru uscarea mărfii mearse etc.”, toate apărute ca urmare a legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, „sînt evenimente de cea mai mare importanță în arta olăriei și constituie un progres cum încă n-a fost înregistrat în ultimii o sută de ani... Temperatura cuptoarelor a fost simțitor redusă, obținindu-se totodată o scădere însemnată a consumului de cărbuni și o acțiune mai rapidă asupra mărfii”²⁷⁸⁾.

²⁷⁸⁾ „Rep. Insp. Fact., 31st Oct. 1865”, p. 96 și 127.

În pofida tuturor profețiilor, prețul de cost al mărfurilor de olărie n-a crescut ; în schimb a crescut masa produselor, astfel încît exportul din cele 12 luni, din decembrie 1864 pînă în decembrie 1865, a prezentat un excedent de 138 628 l. st. peste media celor trei ani precedenți. În industria chibriturilor trecea drept o lege naturală ca băieții, chiar și în timpul cît își înghițeau masa de prînz, să moaie bețișoarele de lemn într-un amestec cald de fosfor ai cărui vapori otrăvitori îi loveau în față. O dată cu necesitatea de a economisi timp, legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici (1864) a impus o mașină de muiat („dipping machine“), ai cărei vapori nu pot ajunge pînă la muncitori²⁷⁹⁾. Tot astfel se susține astăzi că în ramurile manufacturii de dantele care nu intră încă în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici orele de masă regulate sînt imposibile din cauza inegalității intervalelor de timp necesare uscării diferitelor materiale pentru dantele, care variază între 3 minute și o oră sau chiar și mai mult. La aceasta, membrii „Children's Employment Comm.“ răspund :

„Condițiile sînt identice cu cele din imprimeriile de tapete. Cîțiva dintre principalii fabricanți din această ramură susțineau cu apîndere că natura materialelor folosite și diversitatea proceselor prin care ele trec n-ar permite fără mari pierderi o întrerupere bruscă a muncii pentru luarea meselor... Prin clauza a 6-a a secțiunii a 6-a din Factory Acts Extension Act *” (1864) „li s-a acordat un termen de optsprezece luni de la apariția menționatului Act după trecerea căruia erau obligați să respecte pauzele pentru odihnă prevăzute în legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici”²⁸⁰⁾.

De îndată ce legea a trecut prin parlament, domnii fabricanți au și făcut descoperirea că

„neajunsurile la care ne așteptam prin introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici nu s-au ivit. Nu constatăm nici un fel de paralizare a producției. În realitate producem mai mult în același interval de timp”²⁸¹⁾.

După cum se vede, parlamentul englez, pe care nimeni nu l-ar putea învinui de genialitate, a ajuns prin experiență la convingerea că toate așa-zisele obstacole naturale pe care producția le pune în calea limitării și reglementării zilei de muncă pot fi

²⁷⁹⁾ Introducerea în industria chibriturilor a acestei mașini, precum și a altor tipuri de mașini, a înlocuit într-un sector al acestei industrii 230 de adolescenți prin 32 de băieți și fete între 14 și 17 ani. Această economie de brațe de muncă a sporit și mai mult în 1865 prin folosirea forței aburului.

²⁸⁰⁾ „Child. Empl. Comm., II. Rep.„, 1864, p. IX, nr. 50.

²⁸¹⁾ „Reports of Insp. of. Fact., 31st Oct. 1865”, p. 22.

* — legea pentru extinderea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici.
— Nota tra.l.

pur și simplu înlăturate printr-o lege coercitivă. De aceea la introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici într-o ramură anumită se fixează un termen de 6 pînă la 18 luni în decursul căruia fabricantul trebuie să înlătore obstacolele de ordin tehnic. Mai ales pentru tehnologia modernă sînt valabile cuvintele lui Mirabeau : „Impossible ? Ne me dites jamais ce bête de mot !” *. Dar dacă legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici face ca elementele materiale necesare pentru transformarea producției manufacturiere în producție de fabrică să se maturizeze mai rapid ca în seră, ea grăbește totodată, prin necesitatea unor cheltuiuri de capital mai mari, ruinarea meșterilor mai mici și concentrarea capitalului ²⁸²).

Abstracție făcînd de obstacolele de ordin pur tehnic care pot fi înlăturate prin mijloace tehnice, reglementarea zilei de muncă se lovește de deprinderile dezordonate ale muncitorilor înșiși, în special acolo unde predomină plata în acord și unde muncitorul poate compensa pierderea de vreme din cursul unei zile sau săptămîni prin muncă excesivă ulterioară sau prin muncă de noapte, metodă care pe muncitorii adulți îi abrutizează, iar pe femeii și pe tineri îi distruge ²⁸³). Deși această lipsă de regularitate în cheltuirea forței de muncă reprezintă o reacție spontană brutală împotriva plictiselii și monotoniei corvezii muncii, ea rezultă totuși într-o măsură mult mai mare din anarhia producției însăși, care presupune, la rîndul ei, exploatarea neîngrădită a forței de muncă de către capital. Pe lîngă variațiile periodice generale ale ciclului industrial și oscilațiile speciale ale pieței, în fiecare ramură de producție mai intervin doi factori : așa-numitul sezon, indiferent dacă acesta se bazează pe periodicitatea anotimpurilor favorabile

²⁸²) „În multe manufacturi vechi... perfecționările necesare nu pot fi introduse fără investiții de capital care întrec posibilitățile multora dintre proprietarii actuali... Introducerea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici e însoțită cu necesitate de o dezorganizare trecătoare. Proporțiile acestei dezorganizări sînt direct proporționale cu gravitatea neajunsurilor care trebuie remediate” (l.c., p. 96, 97).

²⁸³) Astfel, la furnale „munca este în general mult prelungită spre sfîrșitul săptămîinii din cauza obiceiului muncitorilor de a nu lucra luni, iar uneori, parțial sau chiar cu totul, nici marți” („Child. Empl. Comm., III, Rep.”, p. VI.) „Meșterii mici în general au un timp de muncă foarte neregulat. Ei pierd 2 sau 3 zile și lucrează apoi toată noaptea pentru a recupera pierderea... Ei își pun întotdeauna la lucru copiii, dacă îi au” (l.c., p. VII). „Lipsa de regularitate la începerea lucrului este favorizată de posibilitatea și de obiceiul de a recupera pierderea prin muncă excesivă” (l. c., p. XVIII). „Pierderi enorme de timp la Birmingham... Oamenii își pierd o parte din timp, iar în restul timpului se extenuază muncind” (l.c., p. XI).

navigației sau pe modă, și primirea unor comenzi urgente mari care trebuie executate într-un interval de timp foarte scurt. Asemenea comenzi devin cu atât mai obișnuite, cu cât se dezvoltă mai mult căile ferate și telegraful.

„Extinderea sistemului de căi ferate asupra țării întregi — spune, de pildă, un fabricant din Londra — a stimulat foarte mult practica comenzilor pe termen scurt; în prezent, la fiecare 14 zile, în marile magazine din City cărora noi le livrăm marfa vin cumpărători din Glasgow, Manchester și Edinburgh pentru cumpărături cu ridicata. În loc să cumpere din depozit, cum se obișnuia înainte, ei dau comenzi care trebuie executate imediat. În anii trecuți puteam să lucrăm totdeauna în sezonul mort pentru cererea din sezonul următor, dar acum nimeni nu poate să prevadă ce anume se va cere mai târziu”²⁸⁴).

În fabricile și manufacturile care nu intră încă în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici se cere periodic în timpul așa-numitului sezon și intermitent, ca urmare a comenzilor urgente, o muncă excesivă înspăimântătoare. În sectorul extern al fabricii, al manufacturii și al magazinului, adică în sfera muncii la domiciliu, și așa foarte neregulată și cu totul dependentă în ceea ce privește materiile prime și comenzile de capriciile capitalistului, care nu trebuie să țină seama aici de nici un fel de considerente privind folosirea clădirilor, a mașinilor etc. și care nu riscă decât pielea muncitorilor înșiși, în acest sector este sistematic pregătită o armată industrială de rezervă totdeauna disponibilă, decimată o parte din an de cea mai inumană muncă silnică și condamnată la mizerie pentru restul anului din cauza lipsei de lucru.

„Patronii — spune „Child. Empl. Comm.” — exploatează lipsa de regularitate devenită obicei a muncii la domiciliu pentru a prelungi munca, atunci când trebuie executate lucrări urgente, până la orele 11, 12 și 2 noaptea și de fapt, cum se spune curent, pînă la orice oră”, și asta în localuri „unde duhoarea e suficientă pentru a vă doborî (the stench is enough to knock you down). Pînă la ușă veți merge, poate, și o veți deschide, dar mai departe nu veți cuteza să înaintați”²⁸⁵). „Sînt cam suciți patronii noștri — declară unul dintre martorii audiați, un cizmar —; „ei își închipuie că un băiat n-are nimic de suferit dacă jumătate din an muncește pînă la istovire, iar în cealaltă jumătate este aproape silit să hoinărească”²⁸⁶).

Asemenea obstacolelor de ordin tehnic, și aceste așa-numite „uzanțe în afaceri” („usages which have grown with the growth of trade”) au fost și sînt declarate de către capitaliștii interesați

²⁸⁴) „Child. Empl. Comm., IV. Rep.”, p. XXXII. „Se pare că extinderea sistemului de căi ferate a contribuit foarte mult la răspîndirea obiceiului de a face comenzi urgente; urmarea pentru muncitori: tempo febril, neglijarea orelor de masă și ore de muncă suplimentare” (l.c., p. XXXI).

²⁸⁵) „Child. Empl. Comm., IV. Rep.”, p. XXXV, nr. 235 și 237.

²⁸⁶) L.c., p. 127, nr. 56.

„bariere naturale” ale producției, acest refren favorit al lorzilor bumbacului pe vremea când s-au văzut pentru prima oară amenințați de legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici. Cu toate că industria lor depinde mai mult decât oricare alta de piața mondială și deci de navigație, experiența i-a dezmințit. De atunci orice pretins „obstacol rezultat din natura afacerilor” trece în ochii inspectorilor de fabrici englezi drept simplă palavră²⁸⁷⁾. Cercetările temeinice și conștiincioase ale „Child. Empl. Comm.” dovedesc într-adevăr că în unele ramuri industriale reglementarea zilei de muncă ar duce doar la o repartizare mai uniformă asupra întregului an a masei de muncă deja folosite²⁸⁸⁾, că această reglementare ar constitui prima frână rațională pusă capriciilor frivole ale modei²⁸⁹⁾, capricii asazine, găunoase și în sine neconforme cu sistemul mării industrii, că dezvoltarea navigației oceanice și a mijloacelor de comunicație în general a desființat baza tehnică propriu-zisă a muncii sezoniere²⁹⁰⁾, că toate celelalte condiții pretins necontrolabile sînt înlăturate prin noi construcții, prin mașini suplimentare, prin sporirea numărului muncitorilor care lucrează concomitent²⁹¹⁾ și prin repercusiunea automată a tuturor acestor

²⁸⁷⁾ „Cît privește pierderile pricinuite comerțului prin neexecutarea la timp a comenzilor destinate a fi expediate pe calea apei, îmi amintesc că acesta era argumentul favorit al proprietarilor de fabrici în anii 1832 și 1833. Nimic din tot ce s-ar putea invoca astăzi în acest sens n-ar avea atîta temei ca odinioară, cînd aburul încă nu înjumătățise toate distanțele și încă nu reglementase pe baze noi comunicațiile. Cînd această afirmație a fost verificată atunci prin probe practice, ea s-a dovedit nefundată; și cu atît mai puțin ar putea să reziste astăzi unei noi verificări”. („Reports of Insp. of Fact., 31st. Oct. 1862”, p. 54, 55.)

²⁸⁸⁾ „Child. Empl. Comm., III. Rep.”, p. XVIII, nr. 118.

²⁸⁹⁾ John Bellers remarcă încă în 1699: „Incertitudinea modei sporește numărul oamenilor nevoiași. Ea dă naștere la două mari inconveniente: 1) calfele sînt iarna expuse mizeriei din cauza lipsei de lucru, deoarece negustorii de textile și meșterii țesători nu îndrăznesc să avanseze capitaluri pentru a da de lucru calfelor înainte de venirea primăverii și înainte de a ști care va fi moda; 2) primăvara, numărul calfelor devine insuficient, așa că meșterii țesători se văd nevoiți să atragă un mare număr de ucenici pentru a satisface într-un sfert sau într-o jumătate de an cererile comerțului din întregul regat, din care cauză țăranul e smuls de la plug, satul golit de muncitori, orașul se umple în bună parte cu cerșetori, iar iarna cei cărora le e rușine să cerșească se văd expuși morții prin înaniție”. („Essays about the Poor Manufactures etc.”, p. 9.)

²⁹⁰⁾ „Child. Empl. Comm., V. Rep.”, p. 171, nr. 34.

²⁹¹⁾ Astfel în mărturiile unor exportatori din Bradford, de pildă, se spune: „În aceste împrejurări este limpede că nu mai e necesar ca băieții să lucreze în magazine mai mult decît de la 8 dimineața pînă la 7 sau 7¹/₂ seara. Se pune doar problema unui spor de cheltuială și a unui spor de brațe de muncă. Băieții n-ar trebui să muncească atît de tîrziu noaptea dacă unii patroni nu ar fi atît de abțiați după profit; o mașină în plus nu costă decît 16 sau 18 l. st... Toate dificultățile se datoresc instalațiilor insuficiente și lipsei de spațiu” (l.c., p. 171, nr. 35, 36 și 38).

condiții asupra sistemului comerțului cu ridicata²⁰²⁾. Dar capitalul consimte la o asemenea transformare, lucru pe care l-a și declarat în repetate rânduri prin gura reprezentanților săi, „numai sub presiunea unei legi parlamentare generale”²⁰³⁾ care să reglementeze prin mijloace coercitive ziua de muncă.

9. Legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. (Clauze privitoare la ocrotirea sănătății și la educație.) Generalizarea ei în Anglia

Legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici, această primă reacție conștientă și sistematică a societății față de forma spontană a procesului ei de producție, este, după cum s-a văzut, un produs tot atât de necesar al mării industrii ca și firul de bumbac, mașinile de filat automate și telegraful electric. Înainte de a ne ocupa de generalizarea acestei legislații în Anglia, trebuie să mai menționăm pe scurt câteva clauze ale legii engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici care nu se referă la numărul orelor zilei de muncă.

Abstracție făcînd de redactarea acestor legi, care îi ușurează capitalistului eludarea lor, clauzele privind ocrotirea sănătății sînt extrem de anemice, mărginindu-se de fapt la unele prescripții cu privire la văruiatul pereților și la alte câteva măsuri de curățenie, la ventilație și la protecția împotriva mașinilor periculoase. În cartea a treia ne vom ocupa de lupta fanatică a fabricanților împotriva clauzei care le impune o cheltuială neînsemnată pentru protecția picioarelor și miinilor ale „brațelor” lor de muncă. Dogma liberului schimb, după care într-o societate cu interese antagonice cel care urmărește folosul său propriu contribuie la binele tuturor, își găsește și aici o confirmare strălucită. Un exemplu va fi de ajuns. Se știe că în cursul ultimilor douăzeci de ani industria inului și împreună cu ea așa-zisele scutching mills (fa-

²⁰²⁾ L.c. [p. 81, nr. 32]. Un fabricant din Londra, care de altfel consideră reglementarea coercitivă a zilei de muncă drept mijloc de apărare a muncitorilor împotriva fabricanților și a fabricanților înșiși împotriva comerțului cu ridicata, declară: „Presiunea asupra afacerilor noastre este exercitată de exportatori, care vor, de pildă, să expedieze marfa cu o corabie cu pinze pentru a fi la destinație într-un anuit sezon și totodată să încaseze diferența dintre prețul de transport cu corabia și cel cu vaporul sau care aleg între două vapoare pe cel care pleacă mai devreme pentru a apărea pe piața externă înaintea concurenților lor”.

²⁰³⁾ „Acest lucru ar putea fi evitat — spune un fabricant — pe seama unei lărgiri a producției sub presiunea unei legi parlamentare generale” (l.c., p. X, nr. 38).

brici de melițat inul) au căpătat o mare răspîndire în Irlanda. În 1864 existau acolo aproximativ 1 800 de asemenea fabrici. Periodic, toamna și iarna, sînt luați de la munca agricolă mai ales adolescenți și femei, fiii, fiicele și soțiile micilor arendași din împrejurimi, oameni care nu au avut niciodată de-a face cu mașinile, pentru a alimenta cu in melițele acestor fabrici. Numărul și gravitatea accidentelor care au loc cu această ocazie sînt fără precedent în istoria mașinilor. O singură scutching mill din Kildinan (îngă Cork) a provocat din 1852 pînă în 1856 șase accidente mortale și 60 de mutilări grave; ele ar fi putut fi toate evitate prin dispozitive de protecție din cele mai simple, care ar fi costat doar cîțiva șilingi. Doctorul W. White, certifying surgeon al fabricilor din Downpatrick, declară într-un raport oficial din 16 decembrie 1865:

„Accidentele din fabricile de melițat sînt înspăimîntătoare. În multe cazuri este smuls un sfert din trupul victimei. Urmările obișnuite ale accidentelor sînt moartea sau un viitor mizer de invaliditate și de suferință. Sporirea numărului fabricilor în țara noastră va înmulți, desigur, aceste rezultate înfiorătoare. Sînt convins că printr-o supraveghere corespunzătoare a acestor fabrici de către stat pot fi evitate numeroase pierderi de vieți și mutilări”²⁹⁴).

Ce putea caracteriza mai bine modul de producție capitalist decît necesitatea de a i se impune de către stat printr-o lege coercitivă cele mai elementare instalații igienice și sanitare ?

„Grație legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1864 s-au vîruiți și curățat în industria olăriei peste 200 de ateliere, după ce douăzeci de ani sau chiar dintotdeauna patronii se abținuseră de asemenea operații” (iată „abstinența” capitalului!), „în aceste ateliere unde lucrează 27 878 de muncitori, care pînă atunci, în timpul muncii lor excesive de zi și de multe ori și de noapte, au respirat un aer pestilențial, de natură să transforme o muncă altminteri relativ inofensivă într-o muncă aducătoare de boli și de moarte. Legea a determinat înmulțirea considerabilă a mijloacelor de ventilație”²⁹⁵).

În același timp, acest domeniu de aplicare a legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici a dovedit elocvent că, dincolo de un anumit punct, modul de producție capitalist exclude prin însăși esența sa orice ameliorare rațională. După cum am arătat în repetate rînduri, medicii englezi estimează în mod unanim că 500 de picioare³ abia dacă reprezintă un volum minim de aer îndestulător pentru o persoană care muncește fără întrerupere. Ei bine! Dacă, prin toate măsurile coercitive pe care le cuprinde, legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici accelerează indirect transformarea atelierelor mai mici în fabrici, știrbind deci indirect dreptul de proprietate al capitaliștilor mai mici și asigurîndu-le celor mari

²⁹⁴) L.c., p. XV, nr. 72 și urm.

²⁹⁵) „Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865”, p. 127.

monopolul, impunerea pe cale legală a cubajului de aer necesar fiecărui muncitor din atelier ar expropria direct, dintr-o singură lovitură, mii de mici capitaliști. Ea ar ataca de la rădăcină modul de producție capitalist, și anume autovalorificarea capitalului, fie el mare sau mic, realizată prin achiziționarea și consumarea „liberă” a forței de muncă. În fața acestor 500 de picioare³ de aer, legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici își pierde suflul. Organele sanitare, comisiile de anchetă industriale, inspectorii de fabrici revin într-una asupra necesității celor 500 de picioare³ și asupra imposibilității de a le impune capitalului. În felul acesta, ei declară de fapt ftizia și alte boli pulmonare ale muncitorilor drept condiții de existență a capitalului²⁹⁶).

Oricât de anemice par în general dispozițiile privitoare la educație ale legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, ele au proclamat învățământul elementar drept condiție obligatorie a muncii²⁹⁷). Succesul lor a dovedit pentru prima oară posibilitatea îmbinării învățământului și a gimnasticii²⁹⁸) cu munca manuală, deci și a muncii manuale cu învățământul și gimnastica. În scurtă vreme, inspectorii de fabrici au constatat din depozițiile învățătorilor că, deși au de două ori mai puține ore de clasă decât copiii din școala de zi normală, copiii din fabrici își însușesc tot atâtea cunoștințe și adesea chiar mai multe în comparație cu ceilalți.

„Chestiunea e simplă. Cei care stau la școală doar o jumătate de zi sînt întotdeauna vii și aproape întotdeauna capabili și dornici să învețe. Sistemul de alternare a muncii cu școala face ca fiecare dintre aceste ocupații să consti-

²⁹⁶) S-a stabilit în mod empiric că un individ mijlociu, sănătos, consumă la fiecare respirație de intensitate medie aproximativ 25 de țoli³ de aer și că pe minut au loc aproximativ 20 de respirații. Consumul de aer al unui individ în 24 de ore ar fi deci de aproximativ 720 000 de țoli³, sau 416 picioare³. Se știe însă că aerul odată respirat nu mai poate servi la același proces fără a fi fost mai întâi purificat în marele atelier al naturii. Potrivit experiențelor lui Valentin și Brunner, un om sănătos, pare-se, expiră într-o oră aproximativ 1 300 de țoli³ de acid carbonic; ceea ce ar însemna aproximativ 8 uncii de cărbune solid pe care plămîmul îl elimină în 24 de ore. „Fiecare om ar trebui să aibă la dispoziție cel puțin 800 de picioare³” (Huxley).

²⁹⁷) Potrivit legii engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici, părinții nu-și pot trimite copiii sub 14 ani în fabricile „controlate” fără a-i trimite în același timp la o școală elementară. Fabricantul răspunde de respectarea legii. „Învățământul de fabrică este obligatoriu și face parte din condițiile muncii”. („Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865”, p. 111.)

²⁹⁸) În ceea ce privește avantajele îmbinării gimnasticii (și a exercițiilor militare la băieți) cu învățământul obligatoriu al copiilor din fabrici și al elevilor din școlile pentru săraci, vezi discursul lui N. W. Senior la al șaptelea Congres anual al lui „National Association for the Promotion of Social Science”, în „Report of Proceedings etc.”, Lond. 1863, p. 63, 64, și raportul inspectorilor de fabrici din 31 octombrie 1865, p. 118, 119, 120, 126 și urm.

tuie un repaus și o recreare după cealaltă și se potrivește deci unui copil mult mai mult decât continuarea neîntreruptă a uneia dintre ele. Un băiat care stă la școală începând de dimineață, și încă pe căldură, nu poate în nici un caz să-l concureze pe altul care vine de la muncă sprinten și vioi" ²⁹⁹).

Alte materiale pot fi găsite în discursul lui Senior la congresul de sociologie ținut la Edinburgh în 1863. Între altele, el mai arată aici cum ziua de școală unilaterală, neproductivă și prelungită a copiilor din clasele superioare și mijlocii îngreuiază fără nici un rost munca învățătorilor, „irosind totodată timpul, sănătatea și energia copiilor nu numai inutil, dar absolut dăunător" ³⁰⁰). Cum arată amănunțit Robert Owen, sistemul de fabrică a dat naștere germenului unei educații a viitorului, care va îmbina pentru toți copiii trecuți de o anumită vîrstă munca productivă cu învățămîntul și cu gimnastica, nu numai ca o metodă pentru sporirea producției sociale, ci și ca singura metodă pentru formarea unor oameni multi-lateral dezvoltați.

După cum am văzut, marea industrie desființează din punct de vedere tehnic diviziunea manufacturieră a muncii, care anexează pe viață omul la o operație parțială, dar totodată forma capitalistă a mării industrii reproduce această diviziune a muncii în chip și mai monstruos, în fabrica propriu-zisă prin transformarea muncitorului într-o anexă conștientă a unei mașini parțiale, în celelalte locuri de muncă în parte prin folosirea sporadică a mașinilor și a

²⁹⁹) „Reports of Insp. of. Fact. l.c.", p. 118, 119. Un fabricant de mătase naiv declară în fața membrilor comisiei de anchetă de pe lingă „Child. Empl. Comm." : „Sînt absolut convins că adevăratul secret al formării unor muncitori destoinici rezidă în imbinarea muncii cu învățămîntul, începînd din perioada copilăriei. Munca nu trebuie să fie, bineînțeles, nici extenuantă, nici respingătoare sau nesănătoasă. Propriilor mei copii le-aș dori după orele de școală, ca variație, ore de muncă și de joc". („Child. Empl. Comm., V. Rep.", p. 82, n. 36.)

³⁰⁰) Senior, l.c., p. 66. Felul în care marea industrie, transformînd modul material de a produce și relațiile de producție sociale, transformă, la un anumit grad de dezvoltare, și mințile rezultă cu pregnanță dintr-o comparație între discursul din 1863 al lui N. W. Senior și filipica lui împotriva legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1833. Același lucru reiese și făcînd comparație între concepțiile congresului menționat și faptul că, în anumite regiuni agricole ale Angliei, nici astăzi părinții săraci, dacă nu vor să se expună morții prin inaniție, nu-și pot permite să-și instruiască copiii. Astfel, de pildă, după relatarea d-lui Snell, în Somersetshire, dacă o persoană săracă solicită un ajutor din partea parohiei, de obicei ea este obligată să-și retragă copiii de la școală. Astfel, d-l Wollaston, paroh la Feltham, menționează o serie de cazuri în care anumitor familii li s-a refuzat orice ajutor „pentru că își trimiteau băieții la școală" !

muncii la mașini ³⁰¹⁾, în parte prin introducerea muncii femeilor și a copiilor, precum și a muncii necalificate ca bază nouă pentru diviziunea muncii. Contradicția dintre diviziunea manufacturieră a muncii și natura marii industrii se manifestă cu violență. Între altele, ea apare în faptul îngrozitor că mare parte din copiii folosiți în fabricile și în atelierele manufacturiere moderne, ferecați din cea mai fragedă vîrstă de cele mai simple manipulații, sînt exploatați ani de zile fără a învăța vreo muncă care să-i facă mai tirziu utilizabili fie chiar în aceeași manufactură sau fabrică. În tipografiile engleze, de pildă, se practica pe vremuri trecerea ucenicilor de la munci mai ușoare la altele mai complexe, trecere care corespundea sistemului vechii manufacturi și meseriilor. Ei parcurgeau întreaga ucenicie pînă ce deveneau tipografi. Știința de carte era pentru toți o condiție pentru exercitarea meseriei. Toate acestea s-au schimbat o dată cu introducerea mașinii de imprimat. Ea este deservită de două categorii de muncitori : un muncitor adult, supraveghetor al mașinii, și un număr de băieți, de obicei între 11 și 17 ani, a căror ocupație exclusivă constă în introducerea colii de hîrtie în mașină sau în extragerea colii imprimate. Ei fac această corvoadă, în special la Londra, 14, 15, 16 ore fără întrerupere cîteva zile pe săptămînă și adesea cîte 36 de ore la rînd, cu numai două ore de repaus pentru masă și somn! ³⁰²⁾ Mare parte dintre ei nu știu să citească și, de regulă, sînt făpturi cu totul sălbătice, anormale.

„Pentru a fi apți pentru munca lor ei nu au nevoie de nici un fel de pregătire intelectuală ; au puține prilejuri pentru a-și dezvolta dexteritatea și încă mai puține pentru a raționa ; salariul lor, deși întrucîtva ridicat pentru niște băieți, nu crește proporțional cu creșterea lor, iar marea lor majoritate nu are nici o perspectivă să ajungă la postul mai bine plătit și de mai mare răspundere al supraveghetorului de mașină, pentru că la fiecare mașină revin patru băieți și doar un singur supraveghetor“ ³⁰³⁾.

³⁰¹⁾ Acolo unde mașinile folosite în producția meșteșugărească, acționate de forța omului, concurează direct sau indirect cu mașinile dezvoltate, care presupun deci forța motrice mecanică, are loc o mare schimbare în ceea ce privește muncitorul care acționează mașina. La început, mașina cu abur l-a înlocuit pe muncitor ; acum el este acela care trebuie să înlocuiască mașina cu abur. Încordarea și cheltuirea forței sale de muncă devin de-a dreptul monstruoase ; de tineretul condamnat la aceste chinuri nici să nu mai vorbim ! Astfel Longe, membru al comisiei, a găsit la Coventry și în împrejurimi băieți de 10—15 ani folosiți la învîrtitul războaielor de panglici, abstracție făcînd de copiii și mai mici care trebuiau să învirtească războaie de dimensiuni mai reduse. „Este o muncă extrem de grea. Băiatul înlocuiește pur și simplu forța aburului“. („Child. Empl. Comm., V. Rep. 1866“, p. 114, n. 6.) Despre urmările nefaste ale „acestui sistem de sclavie“, cum îl numește raportul oficial, vezi l.c.

³⁰²⁾ L.c., p. 3, nr. 24.

³⁰³⁾ L.c., p. 7, nr. 60.

De îndată ce au devenit prea mari pentru această muncă copilărească, adică la cel mult 17 ani, sînt concediați din tipografie. Ei devin recruți ai crimei. Cîteva încercări de a li se da de lucru altundeva au eșuat din pricina ignoranței, abrutizării și decăderii lor fizice și intelectuale.

Ceea ce e valabil pentru diviziunea manufacturieră a muncii în cadrul atelierului rămîne valabil pentru diviziunea muncii în cadrul societății. Atîta timp cît meseriile și manufactura formează baza generală a producției sociale, subsumarea producătorului față de o singură ramură de producție, desființarea multilateralității inițiale a ocupațiilor sale³⁰⁴⁾, constituie un moment necesar al dezvoltării. Pe această bază, orice ramură specială de producție găsește pe cale empirică forma tehnică corespunzătoare, o perfecționează cu încetul și o cristalizează rapid de îndată ce a fost atins un anumit grad de maturitate. Din cînd în cînd, anumite schimbări sînt provocate, în afară de noul material de muncă furnizat de către comerț, de transformarea treptată a instrumentului de muncă. Odată găsită pe cale empirică forma lui adecvată, acest instrument se osifică și el, lucru dovedit de trecerea lui din mîna unei generații în mîna alteia, adesea milenii de-a rîndul. Este un fapt caracteristic că pînă în secolul al XVIII-lea diferitele meserii se numeau *mysteries* (*mystères*)³⁰⁵⁾, în ale căror taine nu putea pătrunde decît cel inițiat empiric și profesional. Marea industrie a rupt vîlul care ascundea oamenilor propriul lor proces social de producție și care făcea ca diversele ramuri ale producției diferențiate spontan să constituie adevărate enigme una pentru alta și chiar pentru cei inițiați din cadrul aceleiași ramuri. Principiul mării industrii de a descompune orice proces de producție luat în sine, fără a ține seama de mîna omenească, în elementele sale componente a dat

³⁰⁴⁾ „În unele părți muntoase ale Scoției... mulți păstori și cotters * purtau, după o relatare din Statistical Account, împreună cu femeile și copiii lor, încălțăminte confecționată de ei din piele pe care o tăbăciseră singuri, haine confecționate tot de ei din lînă pe care o tunseseră ei înșiși de pe oi sau din în cultivat tot de ei. La confecționarea straielor abia dacă foloseau cîteva articole cumpărate, ac, sulă, degetar, și unele piese de fier necesare la țesut. Culorile erau extrase de către femei din copaci, arbuști, buruieni etc.” (Dugald Stewart, „Works”, ed. Hamilton, vol. VIII, p. 327—328.)

³⁰⁵⁾ În celebrul „*Livre des métiers*” a lui Etienne Boileau se preconizează ca la intrarea în rîndul meșterilor fiecare calfă să presteze un jurămint „că își va iubi frățește confracții, că îi va ajuta pe fiecare în meseria lui, că nu va trăda cu bună știință secretele meseriei, ba chiar că, în interesul comunității, nu va atrage atenția cumpărătorilor asupra defectelor pe care le prezintă produsele altora pentru a-și recomanda propria marfă”.

naștere științei cu totul moderne a tehnologiei. Formele peștrite, aparent dispartate și osificate, ale procesului social de producție s-au transformat în aplicații conștiente și metodice ale științelor naturii, aplicații clasificate sistematic corespunzător scopului util urmărit. Tot așa tehnologia a descoperit cele câteva forme mari fundamentale ale mișcării în cadrul cărora are loc în mod necesar, în pofida diversității instrumentelor folosite, orice activitate productivă a corpului omenesc, așa cum în mecanică chiar și în cele mai complicate mecanisme descifrăm continua repetare a forțelor mecanice elementare. Industria modernă nu consideră și nu tratează niciodată forma existentă a unui proces de producție ca ceva definitiv. De aceea baza ei tehnică este revoluționară, pe cînd cea a tuturor modurilor de producție anterioare era în esență conservatoare³⁰⁶). Cu ajutorul mașinilor, al proceselor chimice și al altor metode ea transformă neîncetat, o dată cu baza tehnică a producției, funcțiile muncitorilor și combinațiile sociale ale procesului de muncă. Prin aceasta ea revoluționează de asemenea neîncetat diviziunea muncii din cadrul societății și aruncă în permanență mase de capital și mase de muncitori dintr-o ramură de producție într-alta. De aceea natura mării industrii presupune schimbarea felului de muncă, fluiditatea funcției, mobilitatea multilaterală a muncitorului. Pe de altă parte, în forma ei capitalistă, ea reproduce vechea diviziune a muncii cu particularitățile ei osificate. S-a văzut cum această contradicție absolută desființează toată liniștea, stabilitatea și siguranța din viața muncitorului, amenințînd permanent să-i smulgă din mîină, o dată cu mijlocul de muncă, și mijlocul de trai³⁰⁷) și să-l facă inutil împreună cu funcția sa parțială. S-a văzut cum această contradicție își găsește o expresie feroce în

³⁰⁶) „Burghezia nu poate să existe fără a revoluționa neîncetat uneltele de producție, deci relațiile de producție și, prin urmare, toate relațiile sociale. Pentru toate clasele industriale anterioare, dimpotrivă, prima condiție de existență era menținerea neschimbată a vechiului mod de producție. Revoluționarea neîncetată a producției, zdruncinarea neîntreruptă a tuturor relațiilor sociale, veșnica nesiguranță și agitație deosebesc epoca burgheză de toate epocile anterioare. Toate relațiile înțepenite, ruginite, cu cortegiul lor de reprezentări și concepții, venerate din moși-strămoși, se destramă, iar cele nou create se învechesc înainte de a avea timpul să se osifice. Tot ce e feudal și static se risipește ca fumul, tot ce e sfînt este profanat și oamenii sînt, în sfîrșit, siliți să privească cu luciditate poziția lor în viață, relațiile lor reciproce”. (F. Engels und Karl Marx, „Manifest der Kommunistischen Partei”, Lond. 1848, p. 5.) (Vezi K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist”, Editura politică, 1962, ed. a VIII-a, p. 35—36. — *Nota trad.*)

³⁰⁷)

„Îmi luați și viața

De-mi luați mijloacele prin care eu trăiesc”.

(Shakespeare) ¹⁵²

jertfirea neîncetată a clasei muncitoare, în irosirea nesăbuită a forței de muncă și în pustiirile provocate de anarhia socială. Aceasta este latura negativă. Dar dacă schimbarea felului de muncă își croiește drum acum doar ca o inexorabilă lege naturală și cu efectele distrugătoare ale unei legi naturale care acționează orbește și care înlănțește pretutindeni obstacole³⁰⁸), marea industrie, prin înseși catastrofele ei, impune ca o problemă de viață și de moarte necesitatea de a recunoaște alternarea felului de muncă și, prin urmare, pregătirea cât mai multilaterală a muncitorului ca o lege socială generală a producției și de a adapta relațiile realizării normale a acestei legi. Ea impune ca o problemă de viață și de moarte necesitatea de a înlocui monstruoșitatea unei populații muncitorești disponibile, nenorocite și ținute în rezervă pentru nevoile schimbătoare de exploatare ale capitalului cu pregătirea absolută a omului pentru nevoile schimbătoare ale muncii; de a înlocui individul parțial, simplu purtător al unei funcții sociale parțiale, cu individul dezvoltat în toate privințele, pentru care diferitele funcții sociale sînt feluri de activitate care alternează. Un fenomen al acestui proces de transformare, fenomen care s-a dezvoltat spontan pe baza mării industrii, îl constituie școlile politehnice și agronomice, alt fenomen îl constituie „les écoles d'enseignement professionnel” *, unde copiii de muncitori capătă unele cunoștințe de tehnologie și de mînuire practică a diferitelor unelte de producție. Dacă legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici, prima concesie smulsă cu mare greutate capitalului, îmbină cu munca de fabrică doar învățămîntul elementar, inevitabila cucerire a puterii politice de către clasa muncitoare va cuceri fără nici o îndoială și pentru învățămîntul tehnologic, teoretic și practic locul cuvenit în școlile muncitorești. De asemenea nu încapе îndoială că forma capitalistă a producției și relațiile economice ale muncitorilor corespunzătoare acestei forme se află în cea mai flagrantă contradicție cu acești fermenți de transformare și cu ținta lor, desființarea vechii divi-

³⁰⁸) Un muncitor francez întors din San Francisco scrie următoarele: „Nu m-aș fi crezut niciodată în stare să exercit toate meseriile pe care le-am practicat în California. Eram ferm convins că nu sînt bun decît de tipograf... Cînd m-am aflat în mijlocul acestei lumi de aventurierj care își schimbă meseria mai des decît cămășile, pe viața mea! am făcut ceea ce făceau și ceilalți. Întrucît munca în mine nu s-a dovedit a fi destul de rentabilă, am părăsit-o și m-am mutat la oraș, unde am fost rînd pe rînd tipograf, tinichigiu, plumbuitor etc. După ce am văzut astfel din experiență că sînt bun pentru orice fel de muncă, mă simt mai puțin moluscă și mai mult om”. (A. Corbon, „De l'enseignement professionnel”, 2ème éd., p. 50.)

ziuni a muncii. Dezvoltarea contradicțiilor unei forme istorice de producție constituie totuși singura cale istorică pentru desființarea ei și crearea uneia noi. „Ne sutor ultra crepidam !”¹⁵³, acest nec plus ultra * al înțelepciunii meșteșugărești a devenit o formidabilă nepuțenie din clipa în care ceasornicarul Watt a inventat mașina cu abur, bărbierul Arkwright mașina de tricotat cu urzeală, iar bijutierul Fulton vaporul³⁰⁹).

În măsura în care legislația menționată mai sus reglementează munca în fabrici, manufacturi etc., această reglementare apare la început doar ca o imixtiune în drepturile de exploatare ale capitalului. În schimb, orice reglementare a așa-numitei munci la domiciliu³¹⁰) constituie de la bun început o intervenție directă în patria potestas, adică, în termeni moderni, în autoritatea părintească, o măsură în fața căreia delicatul parlament englez a afișat multă vreme o atitudine de ezitare. Evidența faptelor a impus însă ca în cele din urmă să se recunoască că, o dată cu baza economică a vechii familii și cu corespunzătoarea muncă în familie, marea industrie desființează și vechile relații familiale. Trebuia proclamat dreptul copiilor.

„Din nefericire — se spune în raportul final al lui „Child. Empl. Comm.” din 1866 —, din totalitatea depozițiilor, reiese că copiii de ambele sexe trebuie ocrotiți în primul rînd împotriva părinților lor”. Sistemul exploatării nelimitate a muncii copiilor în general și a muncii la domiciliu în special este „menținut prin aceea că părinții exercită asupra tinerelor și firavelor vîlăstare o autoritate arbitrară și funestă, fără friu și fără control... Părinții nu trebuie să aibă puterea absolută de a-și transforma copiii în simple mașini pentru a obține cutare sau

³⁰⁹) Încă la sfîrșitul secolului al XVII-lea, John Bellers, un adevărat fenomen în istoria economiei politice, și-a dat limpede seama de necesitatea de a înlătura actuala educație și actuala diviziune a muncii, generatoare de hipertrofie și atrofie la cei doi poli ai societății, deși în direcții opuse. El spune frumos: „A învăța fără a-ți însuși nimic nu este cu mult mai bine decît a te învăța să nu faci nimic... Munca fizică, la originea ei, a fost dată de dumnezeu. Munca e tot atît de necesară pentru sănătatea trupului ca hrana pentru viața lui; căci suferința pe care o ocolim prin trîndăvie ne lovește prin boală... Munca toarnă untdelemn în lampa vieții, iar gîndirea o aprinde... O muncă stupidă și copilărească” (obiecție profetică împotriva lui Basedow și a epigonilor lui contemporani) „face ca și mintea copiilor să rămînă stupidă”. („Proposals for raising a Colledge of Industry of all usefule Trades and Husbandry”, Lond. 1696, p. 12, 14, 16, 18.)

³¹⁰) Acest lucru se întîmplă, de altfel, în majoritatea cazurilor și în atelierele mai mici, cum am văzut în manufactura de dantele și de împletituri de paie** și cum s-ar putea vedea mai amănunțit în manufacturile de prelucrare a metalului din Sheffield, Birmingham etc.

* — această culme. — *Nota trad.*

** Vezi volumul de față, p. 474—478 — *Nota red.*

cutare salariu săptămânal... Copiii și adolescenții au drept la ocrotirea legii împotriva abuzului puterii părintești, care le macină pretimpuriu forța fizică și îi degradează din punct de vedere moral și intelectual" ³¹¹).

Dar nu abuzul de putere părintească a dat naștere exploatării directe sau indirecte de către capital a brațelor de muncă nevrstnice, ci, invers, modul de exploatare capitalist a transformat în abuz puterea părintească, desființând baza economică care îi corespundea. Dar, oricât de îngrozitoare și de respingătoare ar apărea desființarea vechii familii în cadrul sistemului capitalist, totuși marea industrie, atribuind un rol hotărâtor, în afara gospodăriei, femeilor, adolescenților și copiilor de ambele sexe în procesul social de producție organizat, creează totodată noua bază economică pentru o formă superioară a familiei și a relațiilor dintre sexe. Bineînțeles ar fi absurd să considerăm drept absolută forma german-creștină a familiei, sau forma antică romană, sau cea antică elenă, sau cea orientală, care de altfel formează împreună o linie unică de dezvoltare istorică. E limpede de asemenea că, în împrejurări corespunzătoare, componența personalului muncitoresc combinat din indivizi de ambele sexe și de cele mai diferite vârste — deși, în forma sa capitalistă, spontană și brutală, în care muncitorul există pentru procesul de producție și nu procesul de producție pentru muncitor, ea constituie un izvor infect de vicii și de sclavie — trebuie să se transforme, dimpotrivă, într-un izvor de dezvoltare umană ³¹²).

Necesitatea de a generaliza legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici prin transformarea ei dintr-o lege excepțională pentru filaturi și țesătorii, aceste prime creații ale producției mecanizate, într-o lege a întregii producții sociale a luat naștere, precum am văzut, din evoluția istorică a mării industrii, pe fondul căreia forma tradițională a manufacturii, a meseriilor și a muncii la domiciliu este cu desăvîrșire revoluționată. Manufactura se transformă întotdeauna în fabrică, iar meseriile în manufactură; pe de altă parte, sfera meseriilor și aceea a muncii la domiciliu devin într-un timp uimitor de scurt adevărate lăcașuri ale mizeriei, în care se dezlănțuie cele mai aberante monstruoziități ale exploatării capitaliste. În cele din urmă, decisive sînt două împrejurări: în primul rînd, experiența repetată arată că, fiind supus controlului de către stat numai în cîteva puncte ale periferiei sociale, capitalul își com-

³¹¹) „Child. Empl. Comm., V. Rep.", p. XXV, nr. 162, și II. Rep., p. XXXVIII, nr. 285, 289; p. XXV, XXVI, nr. 191.

³¹²) „Munca în fabrică poate fi la fel de curată și la fel de ireproșabilă ca și munca la domiciliu, dacă nu chiar mai mult". („Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865", p. 129.)

pensează pierderile cu atât mai nesățios în celelalte puncte ³¹³⁾ și, în al doilea rând, țipetele capitaliștilor înșiși, care cer egalitatea condițiilor de concurență, adică restricții egale în ceea ce privește exploatarea muncii ³¹⁴⁾. Să ascultăm două asemenea lamentări. D-nii W. Cooksley (fabricanți de cuie, lanțuri etc. la Bristol) introduseseră de bunăvoie în întreprinderea lor reglementarea zilei de muncă.

„Întrucît vechiul sistem, nereglementat, dăinuie în întreprinderile învecinate, ei riscă să fie puși în situația neplăcută de a-și vedea muncitorii adolescenți ademeniți (enticed) să muncească în altă parte după ora 6 seara. «Faptul acesta — spun ei bineînțeles — ne nedreptățește și constituie o pierdere pentru noi, deoarece băieții își epuizează astfel o parte din energia, al cărei uz deplin trebuie să ne revină nouă» ³¹⁵⁾.

D-l J. Simpson (Paper-Box Bag maker *, London) declară în fața membrilor lui „Children Empl. Comm.” :

„El este gata să semneze orice petiție pentru introducerea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici. După închiderea atelierului său, noaptea, niciodată nu-i dă pace gîndul (he always felt restless at night) că alții îi pun pe muncitorii să lucreze mai mult și îi iau comenzile de sub nas” ³¹⁶⁾. „Li s-ar face o nedreptate patronilor mai mari — spune „Child. Empl. Comm.” în concluzie — supunînd reglementării fabricile lor, în timp ce în aceeași ramură întreprinderile mici nu cunosc vreo îngrădire legală a timpului de muncă. Pe lângă nedreptatea unor condiții de concurență inegale rezultată din faptul că atelierelor mici sînt exceptate de la reglementarea orelor de muncă, fabricanții mai mari ar avea și celălalt dezavantaj, și anume canalizarea ofertei de brațe de muncă ale adolescenților și femeilor spre atelierelor care nu intră în prevederile legii. În sfîrșit, acest fapt ar constitui un imbold pentru înmulțirea atelierelor mai mici, care sînt, aproape fără excepție, cele mai puțin favorabile pentru sănătatea, confortul, educația și îmbunătățirea generală a stării popoului” ³¹⁷⁾.

În raportul său final, „Children's Employment Commission” face propunerea de a se extinde prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra unui număr de peste 1 400 000 de copii, adolescenți și femei, din care aproximativ jumătate lucrează în întreprinderile mici și la domiciliu ³¹⁸⁾.

³¹³⁾ L. c., p. 27, 32.

³¹⁴⁾ Nenumărate dovezi în acest sens în „Rep. of. Insp. of Fact.”.

³¹⁵⁾ „Child. Empl. Comm., V. Rep”, p. X, nr. 35.

³¹⁶⁾ L. c., p. IX, nr. 28.

³¹⁷⁾ L. c., p. XXXV, nr. 165—167. Despre avantajele marii întreprinderi în comparație cu cele mici, vezi „Child. Empl. Comm., III. Rep.”, p. 13, nr. 144 ; p. 25, nr. 121 ; p. 26, nr. 125 ; p. 27, nr. 140 etc.

³¹⁸⁾ Industriile care ar urma să fie supuse reglementării sînt : manufactura de dantele, de ciorapi, de împletituri de paie, manufacturile de wearing apparel

„Dacă parlamentul ar accepta integral propunerea noastră — spune comisia —, o asemenea legislație ar exercita fără îndoială cea mai binefăcătoare influență nu numai asupra minorilor și a celor debili, de care se ocupă în primul rînd, dar și asupra numărului mult mai mare de muncitori adulți care ar intra în prevederile ei direct“ (femei) „și indirect“ (bărbați). „O asemenea legislație le-ar impune ore de muncă regulate și reduse; ar cheltui rațional și ar spori fondul de forță fizică de care depinde atît de mult bunăstarea lor proprie și bunăstarea țării; ar feri generația tînă de eforturi excesive la o vîrstă fragedă, eforturi care îi subminează organismul și duc la distrugerea prematură a acestuia; în sfîrșit, ea ar oferi copiilor, cel puțin pînă la vîrsta de 13 ani, posibilitatea de a frecventa școala elementară, curmînd astfel ignoranța inimaginabilă atît de fidel descrisă în rapoartele comisiei, ignoranță care nu poate fi privită decît cu cea mai mare durere și cu sentimentul profund al înjosirii naționale“³¹⁹⁾.

În mesajul tronului rostit la 5 februarie 1867, guvernul conservator a anunțat că a formulat în „bill“-uri propunerile^{319a)} comisiei pentru cercetarea muncii în fabrici. În acest scop avusese nevoie de un nou experimentum in corpore vili de douăzeci de ani. Încă în 1840 fusese instituită o comisie parlamentară pentru anchetarea muncii copiilor. Raportul din 1842 al comisiei a dezvăluit, potrivit cuvintelor lui N. W. Senior,

„cel mai cumplit tablou al lăcomiei, egoismului și cruzimii capitaliștilor și părinților, cel mai cumplit tablou al mizeriei, degradării și distrugerii copiilor și

cu numeroasele lor subspecii, confecționarea de flori artificiale, de încălțăminte, de pălării și mănuși, atelierelor de croitorie, toate întreprinderile metalurgice de la furnale pînă la fabricile de ace etc., industria hîrtiei, manufactura sticlei, manufactura de tutun, fabricile de india-rubber*, fabricile de cocleți (pentru țesătorie), țesătoria manuală de covoare, manufactura de umbrele, fabricarea de fusuri și bobine, tipografiile, legătoria de cărți, comerțul cu articole de papetărie (stationery, din care face parte și confecționarea cutiilor de carton, a hîrților, vopselelor pentru hîrtie etc.), frîngeria, manufactura bijuteriilor din chihlimbar negru, cărămidăriile, manufactura manuală de mătase, producția de panglici, salinele, fabricarea luminărilor de seau, fabricile de ciment, rafinăriile de zahăr, fabricile de pesmeți, diferite lucrări în lemn ș.a.

³¹⁹⁾ L.c., p. XXV, nr. 169.

^{319a)} Factory Acts Extension Act ** a fost votată la 12 august 1867. Ea reglementează munca în toate turnătoriile, forjele și manufacturile de prelucrare a metalului, inclusiv uzinele constructoare de mașini, apoi în manufacturile de sticlă, hîrtie, gutapercă, tutun și cauciuc, în tipografii, legătoria, în sfîrșit în toate atelierelor unde lucrează mai mult de 50 de persoane. Hours of Labour Regulation Act***, votată la 17 august 1867, reglementează munca în atelierelor mai mici și așa-numita muncă la domiciliu. Asupra acestor legi, asupra noului Mining Act**** din 1872 etc. voi reveni în volumul al doilea.

* — cauciuc. — Nota trad.

** — legea pentru extinderea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — Nota trad.

*** — legea cu privire la reglementarea timpului de muncă. — Nota trad.

**** — legea minelor. — Nota trad.

adolescenților care s-a înfățișat vreodată ochiului omenesc... S-ar putea crede că raportul descrie grozăviile unei epoci trecute. Din păcate, există rapoarte din care rezultă că aceste grozăvii dăinuie, cu nimic atenuate, și acum. Într-o broșură publicată de Hardwicke acum doi ani se declară că abuzurile incriminate în 1842 sînt și astăzi" (1863) „în floare... Acest raport" (din 1842) „a stat nebăgat în seamă timp de douăzeci de ani, timp în care li s-a îngăduit copiilor creșcuți fără cea mai mică idee despre ceea ce numim morală, ca și despre instrucție școlară, religie sau dragoste firească de familie, să devină părinții actualei generații" ³²⁰).

Între timp însă condițiile sociale s-au schimbat. Parlamentul n-a îndrăznit să respingă recomandările comisiei din 1863, așa cum le respinsese odinioară pe cele din 1842. Încă în 1864, cînd comisia nu publicase decît o parte din rapoartele ei, legile în vigoare în industria textilă au fost extinse asupra următoarelor industrii: industria produselor din argilă (inclusiv olăria), fabricarea tapetelor, a chibriturilor, a cartușelor și a amorșelor, precum și tunsul catifelei. În mesajul tronului din 5 februarie 1867, guvernul tory de atunci anunța alte proiecte de lege, elaborate pe baza propunerilor concludive ale comisiei, care între timp, în 1866, își încheiasă lucrările.

La 15 august 1867 a fost sancționat de rege Factory Acts Extension Act, iar la 21 august Workshops' Regulation Act; prima dintre aceste două legi reglementează munca în ramurile mari ale industriei, iar cealaltă în cele mici.

Factory Acts Extension Act reglementează munca la furnale, în uzinele siderurgice, în turnătorii, în uzinele constructoare de mașini, în atelierele metalurgice, în fabricile de gutapercă, hîrtie, sticlă, tutun, apoi în tipografii și legătorii și în genere în toate atelierele industriale de acest gen unde lucrează simultan 50 sau mai multe persoane cel puțin 100 de zile pe an.

Pentru a da cititorului o idee despre sfera de acțiune a acestei legi, redăm aici cîteva din definițiile pe care le cuprinde:

„Meserie înseamnă" (în această lege): „orice muncă manuală practică de ca profesiune sau ca îndeletnicire în vederea confecționării, transformării, ornamentării, reparării sau finisării unui articol sau a unei părți dintr-un articol destinat vânzării".

„Atelier înseamnă: orice încăpere sau ioc, acoperit sau sub cerul liber, unde se exercită o «meserie» de către un copil, un adolescent sau o femeie și în care persoana care dă de lucru acestor copii, adolescenți sau femei are acces și drept de control".

„Ocupat înseamnă: practicarea unei «meserii», cu sau fără salariu, sub conducerea unui meșter sau a unuia dintre părinți, după cum se specifică mai jos".

„Părinți înseamnă: tatăl, mama, tutorele sau orice altă persoană care exercită tutela sau controlul asupra unui... copil sau adolescent".

³²⁰) Senior, „Social Science Congress", p. 55—58.

Articolul 7, care prevede sancțiuni în cazul folosirii copiilor, adolescenților și femeilor contrar dispozițiilor acestei legi, amenadează nu numai pe proprietarul atelierului, fie el sau nu unul dintre părinți, dar și pe

„părinți sau alte persoane care au sub ocrotire copilul, adolescentul sau femeia ori trag un folos direct din munca acestora”.

Factory Acts Extension Act, în prevederile căruia intră marile întreprinderi, este mai puțin avansat în comparație cu legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici, datorită unei serii de excepții meschine și de compromisuri lașe cu capitaliștii.

Workshops' Regulation Act, lamentabil în toate detaliile sale, a rămas literă moartă în mâna autorităților orășenești și locale însărcinate cu punerea lui în aplicare. Atunci când, în 1871, parlamentul le-a retras această împuternicire, trecînd-o asupra inspectorilor de fabrici, al căror domeniu de activitate a fost astfel mărit dintr-o dată cu mai bine de 100 000 de ateliere și 300 de cărămidării, personalul inspectoratului, și înainte mult prea redus, a fost mărit cu generozitate în total cu opt asistenți ³²¹).

Ceea ce caracterizează deci această legislație engleză din 1867 este, pe de o parte, faptul că parlamentul claselor dominante s-a văzut nevoit să adopte în principiu măsuri atît de drastice și de cuprinzătoare împotriva abuzurilor exploataării capitaliste, iar pe de altă parte inconsecvența, aversiunea și mala fides cu care le-a aplicat.

Comisia din 1862 a propus și o nouă reglementare a muncii în industria minieră, care se deosebește de toate celelalte industrii prin aceea că aici interesele proprietarilor funciari și cele ale capitaliștilor industriali merg mîna în mîna. Antagonismul dintre aceste două interese favorizase legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici; absența acestui antagonism este suficientă pentru a explica tărăgănarea și șicanele pe care le-a întîmpinat legislația cu privire la reglementarea muncii în mine.

Comisia din 1840 făcuse dezvăluiri atît de groaznice și de revoltătoare și provocase un scandal atît de mare sub ochii întregii Europe, încît parlamentul a fost nevoit să-și salveze

---

³²¹) Personalul inspecției de fabrică se compunea din 2 inspectori, 2 inspectori adjuncți și 41 de subinspectori. În 1871 au mai fost numiți 8 subinspectori. Totalul cheltuielilor necesitate de punerea în aplicare a legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici în Anglia, Scoția și Irlanda se cifra în 1871—1872 la numai 25 347 l. st., inclusiv cheltuielile de judecată pentru procesele de contravenție.

conștiința prin Mining Act-ul din 1842, prin care s-a mărginit să interzică munca în subteran pentru femeii și copiii sub 10 ani.

Apoi, în 1860, a venit Mines' Inspection Act *, care prevedea inspectarea minelor de către funcționari publici numiți special în acest scop și interdicția de a angaja băieți între 10 și 12 ani dacă nu posedă un certificat de școlaritate sau dacă nu frecventează școala un număr anumit de ore. Această lege a rămas în întregime literă moartă, din cauza numărului ridicol de mic al inspectorilor numiți, din cauza împuternicirilor lor reduse și din alte cauze care vor reieși mai clar în cursul expunerii.

Una dintre cele mai recente Cărți Albastre¹⁵⁴ cu privire la mine este „Report from the Select Committee on Mines, together whit... Evidence, 23 July 1866”. Este opera unei comisii formate din membri ai Camerei comunelor, împuternicită să citeze și să audieze martori, un volum gros in-folio, în care „Report”-ul propriu-zis nu cuprinde decât cinci rînduri cu următorul conținut: comisia nu poate spune nimic; trebuie să fie audiat un număr și mai mare de martori!

Felul în care au fost audiați martorii amintește de cross examinations ** în fața instanțelor judecătorești engleze, unde avocatul încearcă să descumpănească martorul și să-i răstălmăcească cuvintele prin întrebări meșteșugite, insolente și derutante. Avocații sînt aici înșiși anchetatorii parlamentari, printre care proprietari și exploatare de mine; martorii sînt muncitori mineri, majoritatea din minele de cărbuni. Întreaga farsă e prea caracteristică mentalității capitaliste pentru a nu reda aici cîteva extrase. Pentru a înlesni o privire de ansamblu, am trecut rezultatele anchetei etc. pe rubrici. Reamintesc că în Cărțile Albastre engleze întrebările și răspunsurile obligatorii sînt numerotate și că martorii ale căror depoziții le citez aici sînt muncitori din minele de cărbune.

1. Folosirea în mine a băieților de la 10 ani în sus. Munca împreună cu drumul spre mină și de la mină acasă durează de regulă 14 pînă la 15 ore, în unele cazuri excepționale mai mult, anume de la 3, 4, 5 dimineața pînă la 4 și 5 seara (nr. 6, 452, 83). Muncitorii adulți lucrează în două schimburi cîte 8 ore; din motive de economie, pentru băieți nu există asemenea schimburi (nr. 80, 203, 204). Copiii mai mici sînt folosiți în special pentru deschiderea și închiderea ușilor de la instalațiile de aerisire din diferitele secții ale minei, iar cei mai mari fac o muncă mai grea, transportă cărbune etc. (nr. 122, 739, 740). În subteran, ziua de muncă prelungită se menține pînă la vîrsta de 18 sau 22 de ani, cînd are loc trecerea

* — legea cu privire la inspecția minelor. — *Nota trad.*

** — interogatorii încrucișate. — *Nota trad.*

la munca de mină propriu-zisă (nr. 161). Copiii și adolescenții muncesc astăzi mai greu decât în orice altă perioadă anterioară (nr. 1 663—1 667). Minerii cer aproape unanim o lege parlamentară care să interzică munca în mine până la vârsta de 14 ani. Și acum Hussey Vivian (el însuși exploator de mine) întreabă :

„Nu depinde oare această revendicare de sărăcia mai mare sau mai mică a părinților ?” — Iar Mr. Bruce : „Nu este inuman ca acolo unde tatăl a murit sau este mutilat etc. familia să fie lipsită de această sursă de venit ? Și trebuie doar să existe o regulă generală. Vreți interzicerea muncii în subteran a copiilor sub 14 ani în toate cazurile ?” Răspuns : „În toate cazurile” (nr. 107—110). Vivian : „Dacă s-ar interzice copiilor sub 14 ani să muncească în mine, oare părinții nu și-ar trimite copiii în fabrici etc. ? — De regulă, nu” (nr. 174). Un muncitor : „Deschisul și închisul ușilor pare a fi ceva ușor. De fapt este o muncă foarte anevoioasă. Abstracție făcînd de curentul în care stă în permanență, băiatul este închis aidoma ca într-o celulă întunecoasă de închisoare”. Burghezul Vivian : „Băiatul n-ar putea oare citi în timp ce își face serviciul la ușă dacă are lumină ? — Ar trebui mai întîi să-și cumpere luminări. Și apoi nici nu i s-ar permite. El e pus acolo pentru a-și vedea de treabă, pentru a-și face datoria. N-am văzut niciodată un băiat citind în mină” (nr. 139, 141—160).

2. Educația. Minerii cer o lege care să prevadă învățămîntul obligatoriu pentru copii, ca în fabrici. Ei declară cu totul iluzorie dispoziția legii din 1860 potrivit căreia se cere un certificat de școlaritate pentru folosirea băieților între 10 și 12 ani. Aici interogatoriul „meticulos” luat de judecătorii de instrucție capitaliști devine de-a dreptul caraghios.

(nr. 115.) „Legea este mai necesară împotriva patronilor sau împotriva părinților ? — Împotriva amîndurora” (nr. 116). „Mai mult împotriva unora decât împotriva celorlalți ? — Cum să răspund la această întrebare ?” (nr. 137). „Se observă oare la patroni vreo dorință de a adapta orele de muncă învățămîntului ? — Niciodată” (nr. 211). „Dar mai tirziu își completează minerii educația ? — De obicei ei se depravează ; capătă deprinderi urite ; se dedau băuturii, jocurilor de noroc ș.a. și decad cu totul” (nr. 454). „De ce n-ar fi trimiși copiii la școlile serale ? — În majoritatea districtelor carbonifere nu există asemenea școli. Dar, mai ales, din cauza muncii îndelungate și excesive copiii sînt atît de extenuați, încît li se închid ochii de oboseală”. „Prin urmare — conchide burghezul — sinteți împotriva învățămîntului ? — Nicidecum, dar etc.” (nr. 443). „Nu sînt oare proprietarii de mine etc. obligați prin legea din 1860 să ceară certificate de școlaritate atunci cînd folosesc copii între 10 și 12 ani ? — Legea îi obligă, dar patronii nu se conformează” (nr. 444). „După părerea voastră, această dispoziție a legii nu este aplicată întotdeauna ? — Ea nu este aplicată de loc” (nr. 717). „Vădesc muncitorii mineri mult interes pentru problema educației ? — Marea lor majoritate” (nr. 718). „Le stă la inimă aplicarea legii ? — Marii lor majorități” (nr. 720). „Atunci de ce nu impun aplicarea ei ? — Mulți muncitori ar dori să refuze primirea băieților fără certificate, dar cel care ar face-o ar fi un om înfierat (a marked man)” (nr. 721). „Înfierat de cine ? — De patronul său” (nr. 722). „Nu cumva credeți că patronii ar persecuta pe cineva pentru respectarea legii ? — Ba cred că ar face-o” (nr. 723). „De ce nu se opun muncitorii să primească asemenea băieți ? — Nu depinde de ei” (nr. 1634). „Cereți

intervenția parlamentului? — Dacă e să se facă ceva pentru educația copiilor de mineri, acest lucru trebuie impus prin lege" (nr. 1 636). „Se referă aceasta la toți copiii de muncitori din Marea Britanie sau numai la copiii de mineri? — Mă aflu aici pentru a vorbi în numele minerilor" (nr. 1 638). „De ce faceți distincție între copiii de mineri și ceilalți copii? — Fiindcă constituie o excepție de la regulă" (nr. 1 639). „Din ce punct de vedere? — Fizic" (nr. 1 640). „De ce pentru ei învățămîntul ar fi mai prețios decît pentru copiii altor categorii? — Nu spun că ar fi mai prețios, dar din cauza muncii excesive în mine ei au șanse mai puține de a primi educație în școlile de zi și în școlile duminicale" (nr. 1 644). „Nu-i așa că asemenea probleme nu pot fi tratate în mod absolut?" (nr. 1 646). „Există destule școli în districte? — Nu" (nr. 1 647). „Dacă statul ar cere ca fiecare copil să fie trimis la școală, unde am găsi atîtea școli pentru toți copiii? — Cred că, în momentul în care împrejurările ar cere acest lucru, școlile ar apărea de la sine". „Marea majoritate nu numai a copiilor, dar și a minerilor adulți nu știu nici să scrie, nici să citească" (nr. 705, 726).

3. Munca femeilor. Ce-i drept, începînd din 1842, muncitoarele nu mai sînt folosite în subteran; în schimb, la suprafață ele lucrează la încărcatul cărbunelui etc., la trasul cărucioarelor pînă la canale sau la vagoanele de cale ferată, la sortarea cărbunelui etc. Folosirea femeilor a sporit mult în ultimii 3—4 ani (nr. 1 727). Este vorba în special de soții, fiice și văduve de mineri între 12 și 50 sau 60 de ani (nr. 645, 1 779, 1 781).

(nr. 648.) „Ce părere au minerii despre folosirea femeilor la munca în mine? — Toți o condamną" (nr. 649). „Din ce cauză? — O consider înjositoare pentru sexul feminin... Femeile poartă un fel de îmbrăcăminte bărbătească. În multe cazuri dispăre orice pudoare. Unele femei fumează. Munca e tot atît de murdară ca și cea din mine. Între muncitoare sînt multe femei măriate, care nu-și pot îndeplini îndatoririle casnice" (nr. 651 și urm., 701) (nr. 709). „Pot văduvele să găsească în altă parte o ocupație atît de avantajoasă (8—10 șilingi pe săptămînă)? — Nu pot să spun nimic în această privință" (nr. 710). „Și totuși" (inimă de piatră!) „sînteți hotărîți să le lipsiți de această posibilitate de a-și asigura existența? — Desigur" (nr. 1 715). „Cum se explică această atitudine? — Noi, minerii, respectăm prea mult femeile pentru a le vedea condamnate la munca în mine... Munca aceasta este în cea mai mare parte foarte grea. Multe dintre fete ridică pînă la 10 tone pe zi" (nr. 1 732). „Credeti că muncitoarele care lucrează în mine sînt mai imorale decît cele care lucrează în fabrici? — În mine proporția celor depravate e mai mare decît în fabrici" (nr. 1 733). „Dar nu sînteți mulțumiți nici cu moralitatea care domnește în fabrici? — Nu" (nr. 1 734). „Vreți, poate, să interziceți munca femeilor și în fabrici? — Nu, nu vreau acest lucru" (nr. 1 735). „De ce nu? — Munca în fabrici e mai onorabilă și mai potrivită pentru femei" (nr. 1 736). „Totuși, ea dăunează moralității lor, nu? — Nu, nici pe departe atît cît munca în mină. De altfel vorbesc din motive nu numai de ordin moral, ci și de ordin fizic și social. Degradarea socială a fetelor este îngrozitoare, extremă. Atunci cînd aceste fete devin soții de mineri, bărbații suferă foarte mult din pricina acestei degradări; ea îi alungă de acasă și îi împinge la beție" (nr. 1 737). „N-ar fi acest lucru valabil și pentru femeile care lucrează în întreprinderile siderurgice? — Nu pot vorbi despre alte ramuri industriale" (nr. 1 740). „Dar ce deosebire există între femeile care lucrează în întreprinderile siderurgice și cele care lucrează în mine? — Nu m-am ocupat de această problemă" (nr. 1 741). „Puteți descoperi vreo deose-

bire între aceste două categorii? — Nu știu nimic despre o asemenea deosebire, dar prin vizite făcute din casă în casă am ajuns să cunosc situația deplorabilă din districtul nostru" (nr. 1750). „Nu v-ar plăcea oare foarte mult să desființați munca femeilor oriunde această muncă are efecte degradante? — Da... cele mai bune sentimente ale copiilor trebuie să provină din educația mamelor" (nr. 1751). „Dar acest lucru este valabil și pentru femeile care muncesc în agricultură, nu? — Munca agricolă nu durează decât două anotimpuri, în timp ce la noi femeile lucrează în toate cele patru anotimpuri, uneori ziua și noaptea, ude pînă la piele, cu organismul slăbit și cu sănătatea zdruncinată" (nr. 1753). „Nu ați studiat problema" (muncii femeilor) „sub aspectul ei general? — Am privit în jurul meu și pot să spun că n-am găsit nicăieri ceva asemănător cu munca femeilor din minele de cărbuni [nr. 1793, 1794, 1808]. E o muncă pentru bărbați, și încă pentru bărbați puternici. Cei mai buni dintre muncitorii mineri care caută să se ridice și să se umanizeze, în loc să găsească un sprijin în femei, mai degrabă sînt trași la fund de către ele".

După ce burghezi au mai pus o serie întreagă de întrebări de tot felul, în cele din urmă se dezvoltă misterul care stă la baza „compasiunii" lor pentru văduve, familii sărace etc. :

„Proprietarul minei însărcinează pe anumiți gentlemeni cu supravegherea și aceștia caută, pentru a-i intra în grații, să facă economii cît mai mari; astfel tinerele muncitoare primesc 1 șiling pînă la 1 șiling și 6 pence pe zi acolo unde un bărbat ar primi 2 șilingi și 6 pence" (nr. 1816).

4. Comisiile de jurați pentru anchetarea accidentelor mortale.

(nr. 360.) „În legătură cu anchetele în cazuri de coroner's inquests* în districtele voastre, sînt oare mulțumiți muncitorii cu procedura judiciară? — Nu, nu sînt mulțumiți" (nr. 361—375). „De ce? — Mai ales fiindcă din comisiile de jurați fac parte oameni care habar n-au de mină. Muncitorii nu sînt admiși decât ca martori. În general din comisii fac parte băcani din împrejurimi, aflați sub influența clienților lor, proprietarii de mine, și incapabili să înțeleagă măcar termenii tehnici folosiți de martori. Cerem ca o parte din comisie să fie alcătuită din mineri. În general, verdictele comisiilor sînt în contradicție cu depozițiile martorilor" (nr. 378). „Aceste comisii nu trebuie oare să fie imparțiale? — Ba da" (nr. 379). „Muncitorii ar fi imparțiali? — Nu văd nici un motiv pentru care n-ar fi. Ei sînt în cunoștință de cauză" (nr. 380). „Dar n-ar avea ei tendința să pronunțe în interesul muncitorilor verdicte nejustificate de aspre? — Nu, nu cred".

5. Măsuri și greutăți false etc. Muncitorii cer plată săptămînală în locul celei chenzinale, măsurarea cărbunelui după greutate și nu după volumul găleților, măsuri împotriva folosirii greutăților false etc.

(nr. 1071.) „Atunci cînd gălețile sînt mărite în mod fraudulos, omul poate să părăsească mina cu un preaviz de 14 zile, nu? — Dar dacă merge

* — accidente mortale. — Nota trad.

în altă parte găsește aceeași situație" (nr. 1 072). „Dar el poate să părăsească looul unde se comite această incorectitudine, nu-i așa ? — Această incorectitudine domnește peste tot" (nr. 1 073). „Dar muncitorul poate să părăsească oricind locul său de muncă după un preaviz de 14 zile ? — Da”.

Atita tot !

6. Inspecția minelor. Muncitorii suferă nu numai de pe urma accidentelor provocate de explozia gazelor.

(nr. 234 și urm.) „Avem a ne plînge în aceeași măsură și de ventilația proastă din minele de cărbune, unde oamenii abia mai pot respira ; ei devin astfel incapabili pentru orice fel de muncă. În sectorul unde lucrez eu, aerul infect a îmbolnăvit chiar în momentul de față o serie întreagă de oameni pentru săptămîni de zile. Galerile principale sînt în general destul de bine aerisite, dar tocmai locurile unde muncim nu. Dacă un muncitor se plînge inspectorului din cauza ventilației, el e concediat și rămîne un om «stigmatizat», care nu mai găsește de lucru nici în altă parte. «Mining inspecting Act» din 1860 nu-i altceva decît un petic de hirtie. Inspectorul — numărul inspectorilor se dovedește a fi cu mult prea mic — face o vizită formală, poate la șapte ani o dată. Inspectorul nostru este un om de șaptezeci de ani, cu totul incapabil, care inspectează mai mult de 130 de mine de cărbune. Pe lingă un număr mai mare de inspectori avem nevoie de subinspectori" (nr. 280). „Guvernul ar trebui atunci să țină o armată de inspectori care să poată face singuri tot ce cereți voi fără să mai ia informații de la muncitori ? — Lucrul acesta e imposibil, dar inspectorii trebuie să vină chiar în mine pentru a-și culege informațiile" (nr. 285). „Nu credeți că în acest fel răspunderea (!) pentru ventilație etc. ar fi luată proprietarului de mine și trecută asupra funcționarilor însărcinați de guvern ? — Nicidecum ; menirea lor trebuie să fie de a veghea la respectarea legilor existente" (nr. 294). „Cînd vorbiți de subinspectori, vă referiți la oameni cu un salariu mai mic decît inspectorii actuali și de o categorie inferioară ? — Nu-i doresc în nici un caz inferiori dacă îi puteți avea mai buni" (nr. 295). „Vreți inspectori mai mulți sau vreți oameni cu funcții inferioare celei de inspectori ? — Avem nevoie de oameni care să umble prin mine, oameni care nu se tem pentru pielea lor" (nr. 297). „Dacă dorința voastră de a se numi inspectori mai puțin competenți ar fi satisfăcută, lipsa lor de iscusință nu ar prezenta anumite pericole etc. ? — Nu ; este treaba guvernului să angajeze oameni potriviți”.

Acest mod de interogare i s-a părut în cele din urmă absurd pînă și președintelui comisiei de anchetă.

„Cereți, prin urmare — a intervenit el —, oameni cu experiență care să cerceteze ei înșiși minele și să raporteze inspectorului, care n-are decît să facă apoi uz de cunoștințele sale superioare" (nr. 531). „Introducerea ventilației în toate aceste mine vechi nu ar cere oare cheltuieli mari ? — Da, cheltuielile poate vor crește, dar în schimb va fi ocrotită viața oamenilor”.

(nr. 581.) Un miner dintr-o mină de cărbune protestează împotriva art. 17 al legii din 1860 :

„În prezent, dacă inspectorul minelor găsește o parte oarecare a minei improprie pentru muncă, el trebuie să raporteze proprietarului minei și ministrului de interne, proprietarului minei acordîndu-i-se un răgaz de 20 de zile ; după trecerea acestor 20 de zile, proprietarul minei poate să refuze orice modificare.

Dacă face acest lucru, el trebuie să se adreseze ministrului de interne și să-i propună cinci ingineri de mine, dintre care ministrul va alege arbitrii. Considerăm că în acest caz proprietarul minei își numește de fapt pe propriii săi judecători”.

(nr. 586.) Burghezul anchetator, el însuși proprietar de mine :

„Aceasta este o obiecție pur speculativă” (nr. 588). „Aveți, așadar, o părere nu prea bună despre probitatea inginerilor de mine ? — Spun că a proceda în acest fel este cu totul greșit și nedrept” (nr. 589). „Nu au oare inginerii de mine un fel de calitate oficială care ridică hotărârile lor deasupra părținirii de care vă temeți ? — Refuz să răspund la întrebări asupra caracterului personal al acestor oameni. Sint convins că în numeroase cazuri ei procedează foarte părtinitor și că ar trebui să li se ia această putere acolo unde este în joc viața oamenilor”.

Același burghez are nerușinarea să întrebe :

„Nu credeți că și proprietarii de mine au pierderi cu ocazia exploziilor ?”

Și în sfârșit (nr. 1 042) :

„Nu puteți voi, muncitorii, să vă apărați singuri interesele, fără a apela la ajutorul guvernului ? — Nu”.

În 1865 existau în Marea Britanie 3 217 mine de cărbuni și... 12 inspectori. Un proprietar de mine din Yorkshire („Times” din 26 ianuarie 1867) a calculat el însuși că, abstracție făcînd de îndeletnicirile pur birocratice care absorb inspectorilor tot timpul, fiecare mină ar putea fi inspectată doar o dată la 10 ani. Nu e deci de mirare că în ultimii ani (mai ales în 1866 și 1867) numărul și proporțiile catastrofelor au sporit progresiv (uneori numărul victimelor se ridică la 200—300). Jată splendorile producției capitaliste „libere” !

În orice caz, legea din 1872, oricît de defectuoasă ar fi, este prima lege care reglementează orele de muncă ale copiilor folosiți în mine și care îi face răspunzători într-o oarecare măsură de așa-zisele accidente pe exploataorii și pe proprietarii minelor.

Comisia regală din 1867 pentru anchetarea muncii copiilor, a adolescenților și a femeilor în agricultură a publicat cîteva rapoarte foarte importante. S-au făcut diferite încercări de a aplica principiile legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici, într-o formă modificată, și la agricultură, dar pînă în prezent toate au dat greș. Fenomenul asupra căruia trebuie să atragem însă atenția aici este existența unei tendințe irezistibile de a generaliza aplicarea acestor principii.

Dacă generalizarea legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici ca mijloc de protecție fizică și morală a clasei

muncitoare a devenit inevitabilă, pe de altă parte ea generalizează și accelerează, cum am mai arătat, transformarea unor procese de muncă disparate, pe scară redusă, în procese de muncă combinate ; pe scară mare, socială, generalizează și accelerează deci concentrarea capitalului și dominația exclusivă a regimului de fabrică. Ea distruge toate formele învechite și tranzitorii îndărătul cărora, în parte, dominația capitalului se mai ascunde încă, și le înlocuiește prin dominația directă și fățișă a acestuia. Ea generalizează astfel și lupta directă împotriva acestei dominații. În timp ce în atelierele individuale ea impune uniformitatea, regularitatea, ordinea și spiritul de economie, ea sporește, prin imboldul extraordinar pe care limitarea și reglementarea zilei de muncă îl dau tehnicii, anarhia și catastrofele producției capitaliste în ansamblu, intensitatea muncii, precum și concurența pe care mașina o face muncitorului. Distrugînd sfera micii producții și a muncii la domiciliu, ea distruge ultimele refugii ale „excedențarilor” și o dată cu ele supapa de siguranță de pînă acum a întregului mecanism social. O dată cu maturizarea condițiilor materiale și a combinării sociale a procesului de producție, ea maturizează contradicțiile și antagonismele formei lui capitaliste, determinînd, așadar, și maturizarea elementelor de formare a unei noi societăți și a momentelor de revoluționare a vechii societăți ³²²).

³²²) Robert Owen, părintele fabricilor și magazinelor cooperative, care, cum am mai arătat, nu împărtășea însă cituși de puțin iluziile urmașilor săi în ceea ce privește importanța acestor elemente de transformare izolate, a pornit nu numai în practică, în experiențele sale, de la sistemul de fabrică, ci l-a considerat și din punct de vedere teoretic ca punct de plecare al revoluției sociale. D-l Vissering, profesor de economie politică la Universitatea din Leyda, pare să intuiască acest lucru atunci cînd, în al său „Handboek van Praktische Staatshuishoudkunde”, 1860—1862, care expune platitudinile economiei vulgare în forma cea mai corespunzătoare, pledează în favoarea producției meșteșugărești, împotriva marii industrii. } — La ediția a 4-a. — „Noile subterfugii juridice” (p. 264 *), căroră le-a dat naștere legislația engleză prin Factory Acts, Factory Acts Extension Act și Workshops Act, care se contrazic unul pe altul, au devenit în cele din urmă insuportabile, astfel încît în 1878 întreaga legislație respectivă a fost codificată și reunită în așa-zisul Factory and Workshop Act **. O critică amănunțită a acestui cod de reglementare a muncii din Anglia actualmente în vigoare nu poate fi, bineînțeles, întreprinsă aici. Mă voi mulțumi cu următoarele observații. Legea cuprinde : 1. Fabrici textile. Aici lucrurile rămîn oarecum neschimbate : timpul de muncă permis pentru copiii de peste 10 ani : 5 1/2 ore pe zi sau 6 ore pe zi și ziua de sîmbătă liberă ; adolescenții și femeii : 10 ore în cursul primelor 5 zile ale săptămîinii, sîmbătă cel mult 6 1/2. — 2. Fabrici netextile. Aici dispozițiile sînt mai apropiate de punctul 1 decît altădată, dar există încă și acum unele excepții favorabile capitaliștilor,

* Vezi volumul de față, p. 311. — *Nota red.*

** — legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici și ateliere. — *Nota trad.*

10. Marea industrie și agricultura

Revoluția provocată de marea industrie în agricultură și în relațiile sociale ale agenților producției agricole nu va putea fi descrisă decît mai tîrziu. Aici va fi suficientă anticiparea cîtorva rezultate ale ei. Dacă folosirea mașinii în agricultură în mare parte nu este însoțită de inconveniente fizice pe care le pricinuieste muncitorului de fabrică ³²³⁾, ea acționează aici și mai intens și fără a întîmpina vreo rezistență în direcția transformării muncitorilor în „excedentari”, lucru pe care îl vom vedea amănunțit mai tîrziu. În comitatele Cambridge și Suffolk, de pildă, suprafața cultivată a crescut mult în ultimii douăzeci de ani, în timp ce în aceeași perioadă populația rurală a scăzut nu numai relativ, dar și absolut. În Statele Unite ale Americii de Nord, mașinile agricole înlocuiesc deocamdată numai virtual pe muncitori, adică permit producătorului cultivarea unei suprafețe mai mari, dar nu elimină muncitori realmente ocupați. În Anglia și în Wales, numărul persoanelor ocupate în fabricile constructoare de mașini agricole era în 1861 de 1 034, în timp ce numărul muncitorilor agricoli care lucrau la mașini cu abur și la mașini-unelte era doar de 1 205.

În sfera agriculturii, marea industrie are efectul cel mai revoluționar, în sensul că desființează reazemul vechii societăți, „țăranul”,

care în anumite cazuri pot fi extinse și mai mult cu aprobarea specială a ministrului de interne. — 3. Workshops, a căror definiție este aproximativ identică cu aceea din legea anterioară; în măsura în care folosesc copii, adolescenți sau femei, atelierele sînt oarecum asimilate fabricilor netextile, însă cu unele înlesniri. — 4. Workshops, în care nu lucrează copii sau adolescenți, ci numai persoane de ambele sexe trecute de 18 ani; pentru această categorie, legea prevede un plus de înlesniri. — 5. Domestic Workshops, unde lucrează numai membrii familiei în locuința familiei; dispoziții și mai elastice și în același timp restricția pentru inspector de a intra fără o autorizație specială, ministerială sau judecătorească, în încăperi care servesc concomitent și ca locuință și, în sfîrșit, deplina libertate a împletitului paielor, dantelelor și a confecționării mănușilor în cadrul familiei. Cu toate defectele sale, legea este, alături de legea federală elvețiană cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 23 martie 1877, cea mai bună lege în acest domeniu. Deosebit de interesantă este compararea acestei legi cu legea federală elvețiană menționată mai sus, întrucît scoate în evidență avantajele și dezavantajele celor două metode legislative: a celei engleze, „istorice”, care intervine de la caz la caz, și a celei continentale, construită pe baza tradițiilor revoluției franceze, metodă mai generalizatoare. Din păcate, codul englez a rămas încă în mare parte lîteră moartă, întrucît aplicarea sa în ateliere întîmpină greutăți din pricina personalului de inspecție insuficient. — F.E. }

³²³⁾ O descriere amănunțită a mașinilor folosite în agricultura engleză se găsește în „Die landwirthschaftlichen Geräthe und Maschinen Englands” a Dr. W. Hamm, 2.Aufl., 1856. În schița sa despre dezvoltarea agriculturii engleze, d-l Hamm îl urmează în mod cu totul necritic pe d-l Leonce de Lavergne. {La ediția a 4-a. — Lucrare astăzi, bineînțeles, învechită. — F.E. }

și îl înlocuiește cu muncitorul salariat. Necesitatea unei transformări sociale și antagonismele de la țară devin identice cu cele de la oraș. În locul celei mai conservatoare și mai iraționale gospodării apare aplicarea tehnologică, conștientă a științei. Ruperea legăturii inițiale de rudenie dintre agricultură și manufactură, legătură care reunea formele copilărești nedezvoltate ale amândurora, este desăvârșită de modul de producție capitalist. Acest mod de producție creează însă în același timp premisele materiale ale unei sinteze noi, superioare, de unire a agriculturii cu industria pe baza formelor antagonic dezvoltate ale acestora. O dată cu precumpănirea mereu crescândă a populației orășenești pe care producția capitalistă o aglomerează în centre mari, această producție acumulează, pe de o parte, forța motrice istorică a societății, dar împiedică, pe de altă parte, schimbul de substanțe dintre om și pământ, adică restituirea către sol a elementelor lui constitutive folosite de om sub formă de alimente și îmbrăcăminte, deci condiția naturală veșnică a fertilității permanente a pământului. În felul acesta ea distruge în același timp sănătatea fizică a muncitorilor de la oraș și viața spirituală a muncitorilor agricoli ³²⁴). Dar, distrugând condițiile apărute doar spontan ale acestui schimb de substanțe, ea impune totodată restabilirea lui sistematică ca lege care reglează producția socială și într-o formă adecvată dezvoltării depline a omului. În agricultură, ca și în manufactură, transformarea capitalistă a procesului de producție apare totodată ca mucenicie a producătorilor, mijlocul de muncă ca mijloc de subjugare, de exploatare și de sărăcire a muncitorului, combinarea socială a proceselor de muncă ca înăbușire organizată a vitalității, libertății și independenței sale individuale. Dispersarea muncitorilor agricoli pe mari întinderi le frânge puterea de rezistență, pe când concentrarea muncitorilor de la orașe face să crească această putere. Ca și în industria de la orașe, sporirea forței productive a muncii și fluiditatea ei se plătește în agricultura modernă cu prețul distrugerii și sleirii forței de muncă însăși. Și orice progres al agriculturii capitaliste constituie nu numai un progres în arta de a-l jefui pe muncitor, ci și în arta de a jefui pământul; orice progres în creșterea fertilității lui pentru o perioadă anumită constituie totodată un progres în distrugerea surselor permanente ale acestei fertilități. Cu

³²⁴) „Voi împărțiți poporul în două tabere dușmane: țărani grosolani și pigmei fără vlagă. Doamne sfinte! O națiune divizată după interese agricole și comerciale se crede sănătoasă, ba, mai mult, se consideră luminată și civilizată nu numai în pofida, ci tocmai din cauza acestei divizări monstruoase și nefirești”. (David Urquhart, I. c., p. 119.) Acest pasaj ilustrează atât țaria, cât și slăbiciunea unei critici care știe să judece și să condamne prezentul, dar nu să-l înțeleagă.

cît mai mult o țară, ca, de pildă, Statele Unite ale Americii de Nord, are drept bază a dezvoltării marea industrie, cu atît mai rapid este acest proces de distrugere³²⁵). Prin urmare, producția capitalistă dezvoltă tehnica și combinarea procesului social de producție numai subminînd totodată izvoarele oricărei avuții: pămîntul și muncitorul.

---

³²⁵) Comp. Liebig, „Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie“, 7. Auflage, 1862, în special în primul volum, „Einleitung in die Naturgesetze des Feldbaus“. Tratarea laturii negative a agriculturii moderne din punctul de vedere al științelor naturii rămîne unul dintre meritele nepieritoare ale lui Liebig. De asemenea și excursurile sale în istoria dezvoltării agriculturii, deși nu lipsite de greșeli grosolane, conțin unele scîlpiri. E regretabil însă că face afirmații hazardate, cum ar fi, de pildă, aceasta: „Prin fărîmițare continuă și prin arat repetat crește circulația aerului în interiorul particulelor poroase ale solului, iar suprafața acelor soluri asupra cărora urmează să acționeze aerul se mărește și se reînnoiește, dar se va înțelege lesne că randamentul mai mare al cimpului nu poate fi proporțional cu munca cheltuită cu cultivarea pămîntului, el sporind într-o proporție mult mai mică“. „Această lege — adaugă Liebig — a fost formulată pentru prima oară de J. St. Mill, în «Princ. of Pol. Econ.», v. I. p. 17, în felul următor: «Legea generală a agriculturii este că produsul pămîntului crește, caeteris paribus, într-o proporție descrescîndă față de creșterea numărului muncitorilor folosiți» (d-l Mill repetă pînă și legea arhicunoscută a lui Ricardo într-o formulare falsă, căci, întrucît „the decrease of the labourers employed“, scăderea numărului muncitorilor folosiți, a însoțit în Anglia întotdeauna progresul agriculturii, legea descoperită pentru Anglia și în Anglia n-ar găsi, cel puțin în Anglia, nici o aplicare), „lucru destul de curios, întrucît cauza acestei legi îi era necunoscută“. (Liebig, l. c., Bd. I, p. 143 și nota.) Abstracție făcînd de interpretarea eronată a cuvîntului „muncă“, prin care Liebig înțelege altceva decît înțelege economia politică, pare în orice caz „destul de curios“ că el îl consideră pe J. St. Mill drept primul care a enunțat o teorie formulată pe vremea lui A. Smith pentru prima oară de James Anderson și repetată apoi în diferite scrieri ale acestuia pînă la începutul secolului al XIX-lea, pe care Malthus, acest maestru al plagiatului (întreaga lui teorie a populației reprezintă un plagiat nerușinat), și-a însușit-o în 1815, o teorie pe care West a dezvoltat-o concomitent cu Anderson și independent de el, pe care Ricardo a formulat-o în 1817 în legătură cu teoria generală a valorii și care de atunci a făcut inconjurul lumii sub numele lui Ricardo, o teorie pe care James Mill (tatăl lui J. St. Mill) a vulgarizat-o în 1820 și pe care, în sfîrșit, o repetă între alții și d-l J. St. Mill ca pe o dogmă școlărească devenită loc comun. Este de netăgăduit că J. St. Mill își datorează autoritatea, în orice caz „ciudată“, aproape exclusiv unor qui pro quo-uri* asemănătoare.

Secțiunea a cincea

PRODUȚIA PLUSVALORII ABSOLUTE ȘI A CELEI RELATIVE

Capitolul paisprezece

Plusvaloare absolută și plusvaloare relativă

Mai sus (vezi capitolul cinci) am considerat procesul muncii în mod abstract, independent de formele lui istorice, ca proces între om și natură. Spuneam acolo: „Dacă privim întregul proces de muncă din punctul de vedere al rezultatului său, ambele elemente, adică mijlocul de muncă și obiectul muncii, apar ca mijloace de producție, iar munca însăși ca muncă productivă”. Iar în nota 7 am adăugat: „Această definiție a muncii productive, așa cum rezultă ea din punctul de vedere al procesului de muncă simplu, este cu totul insuficientă pentru procesul de producție capitalist”. Aici această idee va trebui dezvoltată.

În măsura în care procesul muncii este un proces pur individual, unul și același muncitor întrunește toate funcțiile care ulterior se separă. Atunci când el își însușește în mod individual obiectele din natură care îi servesc ca mijloace de trai, el se controlează singur. Ulterior el e controlat. Individul nu poate să acționeze asupra naturii fără să-și pună în funcțiune propriii mușchi sub controlul propriului creier. Așa cum în natură capul și mina aparțin aceluiași organism, tot astfel în procesul muncii munca intelectuală și munca fizică sînt indisolubil legate una de alta. Ulterior ele se separă și intră în opoziție ostilă. Produsul se transformă, în general, din produs nemijlocit al producătorului individual în produs social, în produs comun al unui muncitor colectiv, adică al unui personal muncitoresc combinat, ai cărui membri acționează asupra obiectului muncii într-un mod mai direct sau mai puțin direct. De aceea caracterul de cooperare al procesului muncii însuși lărgeste în mod necesar noțiunea muncii productive și a exponentului ei, muncitorul productiv. Pentru a munci productiv nu mai e nevoie să folosești nemijlocit propriile mîini, este suficient să fii un organ al muncitorului colectiv, să îndeplinești una dintre subfuncțiile lui. Definiția inițială a muncii productive formulată mai sus, definiție dedusă din natura producției materiale însăși, rămîne valabilă și pentru munci-

torul colectiv, considerat ca un întreg. Ea nu este însă valabilă pentru fiecare membru în parte al muncitorului colectiv.

Pe de altă parte însă, noțiunea muncii productive se îngustează. Producția capitalistă nu este numai producție de marfă; ea este, în esență, producție de plusvaloare. Muncitorul nu produce pentru sine, ci pentru capital. Nu mai e deci suficient ca el să producă în general. El trebuie să producă plusvaloare. Productiv este numai muncitorul care produce plusvaloare pentru capitalist, adică muncitorul care servește la autovalorificarea capitalului. Astfel, un învățător — dacă ne este permis să luăm un exemplu din afara sferei producției materiale — este muncitor productiv nu fiindcă îi învață pe copii, ci fiindcă muncește pînă la epuizare pentru a-l îmbogăți pe întreprinzător. Faptul că acesta din urmă și-a investit capitalul într-o fabrică de învățatură în loc să-l investească într-o fabrică de cîrnați nu schimbă nimic. Noțiunea de muncitor productiv cuprinde, prin urmare, nu numai o relație între activitate și efectul ei util, între muncitor și produsul muncii lui, ci și o relație socială specifică, o relație de producție istoricește apărută, relație care face din muncitor un mijloc direct de valorificare a capitalului. A fi muncitor productiv nu este deci o fericire, ci o nenorocire. În cartea a patra a lucrării de față, unde este expusă istoria teoriei, se va arăta mai amănunțit că economia politică clasică a considerat întotdeauna producția de plusvaloare ca element hotărîtor pentru caracterizarea muncitorului productiv. O dată cu schimbarea concepțiilor ei despre natura plusvalorii se schimbă și definiția pe care o dă muncitorului productiv. Astfel, fiziocrații declară că numai munca agricolă este productivă, pentru că numai ea produce plusvaloare. Pentru fiziocrați, plusvaloarea există exclusiv sub forma rentei funciare.

Prelungirea zilei de muncă dincolo de limitele în care muncitorul nu poate produce decît echivalentul valorii forței sale de muncă și însușirea acestei supramunci de către capital, — iată în ce constă producția plusvalorii absolute. Ea constituie baza generală a sistemului capitalist și punctul de plecare al producției plusvalorii relative. La producția plusvalorii relative, ziua de muncă este împărțită de la bun început în două părți: munca necesară și supra-munca. Pentru a se prelungi supra-munca se reduce munca necesară cu ajutorul unor metode prin care echivalentul salariului este produs într-un timp mai scurt. Producția plusvalorii absolute este legată numai de durata zilei de muncă; producția plusvalorii relative revoluționează din temelii procesele tehnice ale muncii și grupările sociale.

Ea presupune, așadar, un mod de producție specific capitalist, care, la rîndul său, apare și se dezvoltă spontan, împreună cu metodele, mijloacele și condițiile sale, numai pe baza subordonării formale a muncii de către capital. Locul subordonării formale este luat de subordonarea reală a muncii de către capital.

Este suficient să menționăm aici unele forme intermediare, în care plusvaloarea nu este stoarsă de la producător prin constrîngere directă, dar în care nu a apărut încă subordonarea formală a producătorului de către capital. Aici capitalul încă nu a pus stăpînire nemijlocit pe procesul muncii. Alături de producătorii independenți, care practică meseria sau agricultura într-un mod tradițional, patriarhal, apare cămătarul sau negustorul, capitalul cămătăresc sau capitalul comercial, care, asemenea paraziților, sug singele producătorilor. Predominarea acestei forme de exploatare într-o societate exclude modul de producție capitalist, dar, pe de altă parte, ea poate să constituie o treaptă de trecere la acesta, așa cum a fost la sfîrșitul evului mediu. În sfîrșit, așa cum arată exemplul muncii la domiciliu în perioada modernă, formele intermediare se reproduc pe alocuri și pe terenul mării industrii, avînd însă un aspect complet schimbat.

Dacă, pe de o parte, pentru producerea plusvalorii absolute este suficientă simpla subordonare formală a muncii de către capital, este suficient, de pildă, ca meseriașul care înainte lucra independent sau în calitate de calfă a unui meșter breslaș să devină acum muncitor salariat, aflîndu-se sub controlul direct al capitalistului, pe de altă parte metodele de producere a plusvalorii relative sînt în același timp metode pentru producerea plusvalorii absolute. Mai mult, prelungirea excesivă a zilei de muncă ne apare ca produsul cel mai caracteristic al mării industrii. În general, modul de producție specific capitalist încetează de a fi simplu mijloc pentru producerea plusvalorii relative de îndată ce pune stăpînire pe o întreagă ramură de producție sau, mai mult, din moment ce pune stăpînire pe toate ramurile de producție hotărîtoare. El devine atunci forma socială generală, dominantă a procesului de producție. Acum el acționează ca metodă specială de producere a plusvalorii relative, în primul rînd, numai în măsura în care cuprinde ramuri ale industriei numai formal subordonate capitalului, prin urmare numai în măsura în care se răspîndește tot mai mult, în al doilea rînd în măsura în care ramurile industriei în care el a pătruns sînt încontinuu revoluționate prin schimbarea metodelor de producție.

Dintr-un anumit punct de vedere se pare că deosebirea dintre plusvaloarea absolută și cea relativă este în general iluzorie. Plusvaloarea relativă este absolută, căci ea presupune o prelungire

absolută a zilei de muncă peste limitele timpului de muncă necesar pentru existența muncitorului însuși. Plusvaloarea absolută este relativă, căci ea presupune o dezvoltare a productivității muncii care permite ca timpul de muncă necesar să fie limitat la o parte a zilei de muncă. Dacă avem însă în vedere mișcarea plusvalorii, această aparență de identitate dispăre. De îndată ce modul de producție capitalist apare și devine mod de producție general, deosebirea dintre plusvaloarea absolută și cea relativă se observă când este vorba în general de ridicarea ratei plusvalorii. Presupunând că forța de muncă este plătită la valoarea ei, ne aflăm în fața următoarei alternative: dacă forța productivă a muncii și gradul normal de intensitate a muncii sînt date, rata plusvalorii nu poate să fie ridicată decît prin prelungirea absolută a zilei de muncă; pe de altă parte, dacă limita zilei de muncă este dată, rata plusvalorii nu poate fi ridicată decît prin modificarea mărimii relative a părților componente ale zilei de muncă, adică a muncii necesare și a supramuncii, modificare care, la rîndul ei, presupune o schimbare a productivității sau a intensității muncii dacă vrem ca salariul să nu scadă sub valoarea forței de muncă.

Dacă muncitorul are nevoie de întreg timpul său pentru a produce mijloacele de subsistență necesare pentru întreținerea sa și a familiei sale, nu-i mai rămîne timp, firește, ca să muncească gratuit pentru o a treia persoană. Fără un anumit grad de productivitate a muncii nu există asemenea timp disponibil pentru muncitor, fără acest timp suplimentar nu există supramuncă și deci nu există capitaliști, dar nici stăpîni de sclavi și nici seniori feudali, într-un cuvînt nu există clasă de mari proprietari ¹⁾.

Așadar se poate vorbi de o bază naturală a plusvalorii, dar numai în sensul cu totul general că în natură nu există nici un obstacol absolut care să-i împiedice pe unii să se debaraseze de munca necesară pentru propria lor existență și s-o arunce în spinarea altora, așa cum în natură nu există, de pildă, obstacole absolute care să-i împiedice pe unii să se hrănească cu carnea altora ^{1a)}. Această productivitate naturală a muncii nu trebuie legată nicicum, așa cum s-a făcut uneori, de reprezentări mistice. Abia atunci cînd, prin muncă, oamenii au reușit să iasă din stadiul animalic inițial, adică atunci cînd însăși munca lor este socializată într-o anumită măsură, apar condițiile în care supramunca unuia devine

---

¹⁾ „Însăși existența unei clase distincte de meșteri deveniți capitaliști depinde de productivitatea muncii”. (Ramsay, l. c., p. 206.) „Dacă munca fiecărui om ar fi suficientă pentru a-i asigura propria sa hrană, nu ar exista proprietate”. (Ravenstone, l. c., p. 14.)

^{1a)} După un calcul recent, numai în regiunile explorate ale globului mai trăiesc încă cel puțin 4 000 000 de canibali.

condiția de existență a altuia. La începuturile civilizației forța productivă a muncii este minimă, dar tot minime sînt și trebuințele care se dezvoltă o dată cu mijloacele menite să le satisfacă și cu ajutorul lor. Mai departe, pe această treaptă partea societății care trăiește din munca altora este infimă în comparație cu masa producătorilor nemijlociți. Ea crește pe măsură ce crește forța productivă socială a muncii, și anume atît în mod absolut, cît și în mod relativ ²⁾. De altfel, relațiile capitaliste apar pe un teren economic care este rezultatul unui lung proces de dezvoltare. Productivitatea existentă a muncii de la care pornește capitalul nu este un dar al naturii, ci un dar al istoriei care cuprinde mii de secole.

Abstracție făcînd de forma mai mult sau mai puțin dezvoltată a producției sociale, productivitatea muncii rămîne legată de condițiile naturale. Ele pot fi reduse la natura omului însuși, la rasa lui etc. și la natura înconjurătoare. Condițiile naturale exterioare se împart, din punct de vedere economic, în două categorii mari: bogăția naturală de mijloace de subzistență, adică fertilitatea solului, apele bogate în pește etc., și bogăția naturală de mijloace de muncă, cum sînt, de pildă, căderile naturale de apă, fluviile navigabile, lemnul, metalele, cărbunele etc. La începuturile civilizației, hotărîtoare este prima categorie de bogății naturale, iar pe o treaptă mai înaintată de dezvoltare hotărîtoare este a doua categorie. Să comparăm, de pildă, Anglia cu India sau, în lumea antică, Atena și Corintul cu țările de pe țărmul Mării Negre.

Cu cît trebuințele naturale care trebuie satisfăcute în mod absolut sînt mai puține, cu cît fertilitatea naturală a solului este mai mare și cu cît clima este mai favorabilă, cu atît timpul de muncă necesar pentru întreținerea și reproducerea producătorului este mai mic. Prin urmare, cu atît mai mare poate să fie surplusul de muncă efectuată pentru alții în comparație cu munca efectuată pentru sine. Astfel, încă Diodor spunea despre vechii egipteni :

„E cu totul de necrezut cît de puțină muncă și cheltuială îi costă creșterea copiilor lor. Ei le găsesc mîncărurile cele mai obișnuite și mai simple ; le dau să mănince partea de jos a papirusului, care poate fi prăjită, precum și rădăcinile și tulpinele plantelor de baltă, fie crude, fie fierte sau prăjite. Cei mai mulți copii umblă desculți și goi, deoarece clima este foarte blîndă. De aceea pentru creșterea unui copil părinții nu cheltuiesc mai mult de douăzeci de

²⁾ „La indienii sălbatici din America, aproape totul îi aparține celui care muncește. 99% din produs revine muncii. În Anglia, muncitorului nu îi revine, poate, nici 2/3”. („The Advantages of the East India Trade etc.”, p. 72, 73.)

drahme. Aceasta este explicația principală a faptului că în Egipt populația este atât de numeroasă și că au putut fi înălțate atât de multe construcții grandioase³⁾.

În realitate însă, grandioasele construcții ale Egiptului antic se datoresc nu atât densității populației, cât faptului că o parte considerabilă a acestei populații era disponibilă. Așa cum muncitorul individual poate să presteze cu atât mai multă supramuncă cu cât este mai redus timpul său de muncă necesar, tot astfel cu cât este mai mică partea populației care trebuie să muncească pentru a produce mijloacele de subzistență necesare, cu atât este mai mare partea care poate fi folosită pentru alte munci.

Producția capitalistă o dată presupusă, mărimea supramuncii va varia — celelalte împrejurări rămânând neschimbate iar durata zilei de muncă fiind dată — în funcție de condițiile naturale ale muncii, îndeosebi în funcție de fertilitatea solului. De aici însă nu rezultă nicidecum că solul cel mai fertil constituie terenul cel mai propice pentru dezvoltarea modului de producție capitalist. Acest mod de producție presupune dominația omului asupra naturii. O natură prea darnică „îl îndrumază pe om așa cum mama își îndrumază copilul”⁴⁾. Ea face ca dezvoltarea lui să nu fie o necesitate naturală⁴⁾. Nu clima tropicală cu vegetația ei luxuriantă, ci zona temperată este patria capitalului. Nu fertilitatea absolută a solului, ci diferențierea lui, diversitatea produselor lui naturale constituie baza naturală a diviziunii sociale a muncii și îl stimulează pe om, prin varietatea condițiilor naturale în care trăiește, să-și sporească trebuințele, capacitățile, mijloacele și metodele de muncă. Necesitatea de a supune o forță a naturii unui control social în interesul economic, de a o însuși, de a o supune cu ajutorul unor construcții de mari proporții ridicate de mîna omului joacă un rol hotărîtor în istoria industriei. Așa sînt, de pildă,

³⁾ Diodor, l. c., l. I, c. 80.

⁴⁾ „Întrucît cea dintîi” (bogăția naturală) „este cît se poate de importantă și de avantajoasă, ea face ca oamenii să n-aibă griji, să fie siguri de ei și să se dedea la tot felul de excese, în timp ce cea de-a doua dezvoltă activitatea, științele, artele și politica”. („England's Treasure by Foreign Trade. Or the Balance of our Foreign Trade is the Rule of our Treasure. Written by Thomas Mun, of London, Merchant, and now published for the common good by his son John Mun”, Lond. 1669, p. 181, 182.) „De asemenea nu pot să-mi închipui un blestem mai mare pentru un popor decît acela de a fi aruncat pe un pămînt în care mijloacele de subzistență și hrana ar fi produse în mare parte în mod spontan și în care clima îl scutește aproape complet de grija de a-și face îmbrăcăminte și un adăpost... E posibilă, ce-i drept, și extrema opusă. Un sol care nu produce nimic, cu toate că este cultivat, este tot atât de rău ca și un sol care produce din abundență fără să fie cultivat”. ([N. Forster.] „An Inquiry into the Present High Price of Provisions”, Lond. 1767, p. 10.)

lucrările de reglare a apelor în Egipt⁵⁾, în Lombardia, în Olanda etc. sau în India, în Persia etc., unde lucrările de irigație cu ajutorul canalelor artificiale dau pământului nu numai apa atât de necesară, ci și, o dată cu nămolul, îngrășămintele minerale aduse din munți. Secretul înfloririi economice a Spaniei și a Siciliei sub dominația arabă l-au constituit irigațiile⁶⁾.

Condițiile naturale favorabile oferă întotdeauna numai posibilitatea, niciodată însă realitatea supramuncii, deci a plusvalorii sau a plusprodusului. Condițiile naturale diferite ale muncii fac ca aceeași cantitate de muncă să satisfacă în țări diferite un număr diferit de trebuințe⁷⁾, deci ca în împrejurări analoge timpul de muncă necesar să fie diferit. Asupra supramuncii ele acționează doar ca limită naturală, adică prin faptul că determină punctul în care poate să înceapă munca pentru alții. Pe măsură ce industria progresează, această limită naturală se retrage. În societatea vest-europeană, unde muncitorul își poate cumpăra permisiunea de a munci pentru propria sa existență numai cu prețul supramuncii, este ușor să se creadă că furnizarea plusprodusului este o calitate înăscută a muncii omenești⁸⁾. Dar să luăm, de pildă, pe locuitorii

5) Necesitatea de a calcula perioadele de revărsare a Nilului a creat astrologia egipteană și, o dată cu ea, dominația castei preoților ca îndrumătoare a agriculturii. „Solstițiul este cea dată a anului la care începe să crească Nilul și pe care egiptenii trebuiau deci să-l observe cu cea mai mare atenție... Așadar, ei trebuiau să fixeze această dată a anului pentru a se orienta în muncile agricole. Ei trebuiau deci să caute pe cer un semn vizibil al revenirii lui”. (Cuvier, „Discours sur les révolutions du globe”, éd. Hoefer, Paris 1863, p. 141.)

6) Una dintre bazele materiale ale puterii exercitate de stat asupra micilor organisme de producție din India, separate unele de altele, era reglementarea alimentării cu apă. Cîrmuitorii mahomedani ai Indiei au înțeles acest lucru mai bine decât succesorii lor englezi. Nu vom aminti decât foameta din 1866, care a costat viața a mai bine de 1 000 000 de hinduși în districtul Orissa, prezidenția Bengal.

7) „Nu există două țări care să furnizeze același număr de mijloace de subzistență în aceeași cantitate și cu aceeași cheltuire de muncă. Trebuințele oamenilor cresc sau scad după cum clima în care trăiesc este mai aspră sau mai blîndă; în consecință, cantitatea proporțională de muncă pe care locuitorii diferitelor țări sînt obligați s-o presteze nu poate să fie aceeași; nici gradul acestei diversități nu poate fi stabilit altfel decît după gradele de căldură sau de frig. De aici se poate trage deci concluzia generală că cantitatea de muncă necesară pentru întreținerea unui anumit număr de oameni este maximă în regiunile reci și minimă în regiunile calde; nu numai fiindcă în regiunile reci oamenii au nevoie de mai multă îmbrăcăminte, dar și pentru că pămîntul trebuie lucrat mai bine decît în regiunile calde”. („An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest”, Lond. 1750, p. 59.) Autorul acestei scrieri anonime care a făcut epocă este J. Massie. De aici a împrumutat Hume teoria dobinzii.

8) „Orice muncă trebuie” (s-ar putea spune că aceasta ține și de *droits și devoirs du citoyen* *) „să lase un excedent” (Proudhon)¹⁵⁶.

insulelor răsăritene ale arhipelagului asiatic, unde palmierul sago crește sălbatic în pădure.

„După ce, făcînd o tăietură în copac, locuitorii se conving că măduva este coaptă, trunchiul este tăiat și împărțit în mai multe bucăți, iar măduva este scoasă, amestecată cu apă și strecurată; se obține astfel făina de sago, comestibilă. În general un copac dă 300 de pfunzi de făină, dar el poate da și 500 pînă la 600 de pfunzi. Așadar, oamenii merg în pădure să-și taie piinea, așa cum își taie la noi lemnele de foc”⁹⁾.

Să presupunem că un asemenea tăietor de piine din Asia orientală are nevoie de 12 ore de muncă pe săptămînă pentru satisfacerea tuturor trebuințelor sale. Ceea ce îi oferă în mod direct condițiile naturale favorabile este un excedent de timp liber. Pentru a folosi pentru sine în mod productiv acest timp liber este nevoie de o serie întregă de împrejurări istorice; pentru a-l cheltui sub formă de supramuncă pentru alții este nevoie de o constrîngere exterioară. Dacă acolo ar fi introdusă producția capitalistă, omul acesta ar trebui să lucreze, poate, șase zile pe săptămînă pentru a-și însuși produsul unei zile de muncă. Condițiile naturale favorabile nu explică de ce muncește acum șase zile pe săptămînă sau de ce prestează cinci zile de supramuncă. Ele explică numai de ce timpul său de muncă necesar este limitat la o zi pe săptămînă. În nici un caz însă plusprodusul său nu ar rezulta din vreo însușire ocultă, înăscută a muncii omenеști.

Forța productivă a muncii, atît cea socială, istoricește dezvoltată, cît și cea determinată de natură, apar ca forța productivă a capitalului căruia îi este încorporată.

Ricardo nu și-a pus niciodată problema originii plusvalorii. El consideră plusvaloarea ceva inerent modului de producție capitalist, care este pentru el forma naturală a producției sociale. Acolo unde vorbește despre productivitatea muncii, el nu caută în ea cauza existenței plusvalorii, ci numai cauza care determină mărirea ei. Dimpotrivă, școala lui a proclamat sus și tare forța productivă a muncii drept cauză a apariției profitului (citește: a plusvalorii). Este în orice caz un progres față de mercantiliști, care deduc excedentul prețului produselor peste cheltuielile de producție din schimb, adică din faptul că produsele sînt vîndute peste valoarea lor. Totuși, școala lui Ricardo a ocolit și ea problema, nu a rezolvat-o. De fapt acești economiști burghezi au intuit în mod just pericolul pe care-l prezintă aprofundarea problemei arzătoare a originii plusvalorii. Ce să spunem cînd la o

⁹⁾ F. Schouw, „Die Erde, die Pflanze und der Mensch“, 2. Aufl. Leipzig 1854, p. 148.

jumătate de secol după Ricardo domnul John Stuart Mill, repetind — și nici măcar bine — subterfugiile absurde ale primilor vulgarizatori ai lui Ricardo, constată plin de demnitate superioritatea lui față de mercantiliști ?

Mill spune :

„Cauza profitului este faptul că munca produce mai mult decît este necesar pentru întreținerea ei”.

Pină aici, vechea poveste ; dar Mill vrea să adauge și el ceva :

„Sau pentru a ne exprima altfel : capitalul aduce profit pentru că hrana, îmbrăcămintea, materiile prime și mijloacele de muncă durează un timp mai îndelungat decît este necesar pentru producerea lor”.

Mill confundă aici durata timpului de muncă cu durata produselor lui. Potrivit acestei concepții, un brutar, ale cărui produse nu durează decît o singură zi, nu ar putea storce niciodată de la salariații săi același profit pe care îl storce un constructor de mașini, ale cărui produse durează douăzeci de ani și mai mult. Fără îndoială, dacă cuiburile păsărilor ar dura numai atîta timp cît este necesar pentru construcția lor, păsările ar trebui să se lipsească de cuiburi.

După ce stabilește acest adevăr fundamental, Mill constată superioritatea sa față de mercantiliști :

„Vedem, așadar, că profitul ia naștere nu din actul incidental al schimbului, ci din forța productivă a muncii ; profitul total al unei țări este totdeauna determinat de forța productivă a muncii, indiferent dacă are loc un schimb sau nu. Dacă nu ar exista o diviziune a îndeletnicirilor, nu ar exista nici cumpărare și nici vînzare, însă profitul ar exista”.

Aici schimbul, cumpărarea și vînzarea — aceste condiții generale ale producției capitaliste — nu sînt, așadar, decît ceva cu totul întîmplător ; profitul continuă să existe fără cumpărarea și vînzarea forței de muncă !

Mai departe :

„Dacă toți muncitorii dintr-o țară produc cu 20% peste suma salariilor lor, profiturile vor fi de 20%, oricare ar fi nivelul prețurilor mărfurilor”.

Pe de o parte, aceasta este o tautologie extrem de reușită, căci dacă muncitorii produc pentru capitaliștii lor o plusvaloare de 20%, raportul dintre profitul capitaliștilor și salariul total al muncitorilor va fi 20 : 100. Pe de altă parte, este absolut inexact că profitul „va reprezenta 20%”. El trebuie să fie întotdeauna mai

mic, pentru că profitul se calculează la suma totală a capitalului avansat. Să presupunem, de pildă, că un capitalist a avansat 500 l.st. din care 400 l.st. în mijloace de producție și 100 l.st. în salariu. Dacă rata plusvalorii este, cum s-a presupus, 20%, rata profitului va fi 20 : 500, adică 4% și nu 20%.

Urmează o mostră excelentă a modului în care tratează Mill diferitele forme istorice ale producției sociale :

„Presupun pretutindeni starea de lucruri actuală, care, cu rare excepții, predomină peste tot, adică presupun că capitalistul avansează totul, inclusiv plata muncitorului”.

Ciudată iluzie optică — a vedea pretutindeni o stare care pînă acum predomină pe globul pămîntesc numai ca excepție ! Să trecem însă mai departe. Mill, generos, recunoaște că „nu este absolut necesar ca lucrurile să se petreacă astfel”*. Dimpotrivă.

„Muncitorul ar putea să aștepte chiar și plata întregului său salariu pînă la terminarea completă a lucrului dacă ar avea mijloacele necesare pentru întreținerea sa în intervalul de timp respectiv. Dar în cazul acesta el ar fi într-o oarecare măsură un capitalist care ar investi capital într-o întreprindere și ar pune la dispoziție o parte din fondurile necesare pentru a fi dusă la bun sfîrșit”.

Mill ar putea să spună tot atît de bine că muncitorul care își avansează singur nu numai mijloacele de subzistență, ci și mijloacele de muncă este în realitate propriul său salariat. Sau că țara-nul american este propriul său sclav, care însă prestează munca de clacă pentru sine însuși și nu pentru stăpîn.

După ce Mill ne-a demonstrat astfel în mod clar că, chiar dacă producția capitalistă nu ar exista, ea ar exista totuși întotdeauna, el este destul de consecvent ca să demonstreze că ea nu există nici măcar atunci cînd există :

„Și chiar în cazul de mai sus” (cînd capitalistul îi avansează muncitorului salariat toate mijloacele de subzistență), „muncitorul poate fi privit din același punct de vedere” (adică în calitate de capitalist). „Căci vinzîndu-și munca sub

---

* În scrisoarea adresată lui F. N. Danielson la 28 noiembrie 1878, Marx a propus ca acest paragraf să fie redactat în felul următor :

Urmează o mostră excelentă a modului în care tratează Mill diferitele forme istorice ale producției sociale : „Presupun pretutindeni — spune el — starea de lucruri actuală, care, cu rare excepții, predomină pretutindeni unde muncitorii și capitaliștii constituie clase diferite, adică presupun că capitalistul avansează totul, inclusiv plata muncitorului”. Domnul Mill binevoiește să creadă că nu este absolut necesar ca lucrurile să se petreacă astfel chiar într-un sistem economic în care muncitorii și capitaliștii constituie clase diferite. — *Nota red.*

prețul de piață (!) s-ar putea considera că el avansează întreprinzătorului său diferența (?) etc." ^{9a)}

În realitate muncitorul îi avansează capitalistului în mod gratuit munca sa pe timp de o săptămână etc., pentru ca la sfârșitul săptămânii etc. să primească prețul ei de piață. După părerea lui Mill, faptul acesta face din el un capitalist! Pe o cîmpie netedă și mușuroaiele par dealuri : platitudinile burgheziei din zilele noastre pot fi măsurate doar după calibrul „marilor” ei „gînditori”.

---

^{9a)} J. St. Mill, „Principles of Political Economy”, Lond. 1868, p. 252—253, passim. — } Ambele pasaje sînt traduse după ediția franceză a „Capitalului”. — F.E. }

Capitolul cincisprezece

Variațiile mărimii prețului forței de muncă și ale mărimii plusvalorii

Valoarea forței de muncă este determinată de valoarea mijloacelor de subzistență necesare în mod obișnuit muncitorului mediu. Cu toate că forma acestor mijloace de subzistență poate să varieze, masa lor este dată pentru o epocă dată a unei societăți date și de aceea trebuie considerată o mărime constantă. Ceea ce variază este valoarea acestei mase. În determinarea valorii forței de muncă mai intră și alți doi factori. Pe de o parte, cheltuielile de dezvoltare a ei, care se schimbă o dată cu modul de producție; pe de altă parte, deosebirile naturale dintre forța de muncă a bărbaților și cea a femeilor, dintre forța de muncă a muncitorilor adulți și cea a muncitorilor nevîrstnici. Folosirea acestor forțe de muncă diferite, determinată la rîndul ei de modul de producție, generează deosebiri mari în cheltuielile de reproducție ale familiei muncitorului și în valoarea muncitorului adult de sex masculin. În analiza care urmează însă, facem abstracție de acești doi factori ^{9b)}.

Presupunem 1) că mărfurile se vînd la valoarea lor, 2) că prețul forței de muncă crește uneori peste valoarea ei, dar nu scade niciodată sub această valoare.

În această ipoteză, mărimile relative ale prețului forței de muncă și ale plusvalorii sînt determinate de trei împrejurări: 1) durata zilei de muncă, sau mărimea extensivă a muncii; 2) intensitatea normală a muncii, sau mărimea ei intensivă, astfel că o cantitate de muncă determinată este cheltuită într-un timp determinat; în sfîrșit, 3) forța productivă a muncii, astfel că, în funcție de gradul de dezvoltare a condițiilor de producție, aceeași cantitate de muncă livrează într-un timp dat o cantitate mai mare sau mai mică de produs. Evident că aici sînt posibile cele mai diferite

^{9b)} Cazul analizat la p. 281 * aici este, firește exclus {Nota la ediția a 3-a. — F.E.}

combinații, după cum unul dintre cei trei factori este constant și doi sînt variabili sau doi factori sînt constanți și unul variabil ori, în sfîrșit, toți factorii sînt variabili în același timp. Numărul acestor combinații crește și datorită faptului că în cazul unei variații concomitente a diferiților factori mărimea și direcția variațiilor pot să difere. În cele ce urmează ne vom ocupa numai de combinațiile principale.

1. Mărimea zilei de muncă și intensitatea muncii sînt constante (date), forța productivă a muncii variază

În această ipoteză, valoarea forței de muncă și plusvaloarea sînt determinate de trei legi.

În primul rînd, ziua de muncă de mărime dată se exprimă întotdeauna în aceeași valoare nou creată, indiferent cum ar varia productivitatea muncii și, o dată cu ea, masa produselor și deci prețul unei unități de marfă.

Valoarea nou creată într-o zi de muncă de 12 ore este egală, de pildă, cu 6 șilingi, cu toate că masa valorilor de întrebuintare produse variază o dată cu forța productivă a muncii și deci valoarea de 6 șilingi se repartizează asupra unei cantități mai mari sau mai mici de mărfuri.

În al doilea rînd, valoarea forței de muncă și plusvaloarea variază în direcții opuse. O schimbare a forței productive a muncii, creșterea sau scăderea ei, influențează în sens invers valoarea forței de muncă și în sens direct plusvaloarea.

Valoarea nou creată într-o zi de muncă de 12 ore este o mărime constantă, de pildă 6 șilingi. Această mărime constantă este egală cu suma plusvalorii plus valoarea forței de muncă pe care muncitorul o înlocuiește printr-un echivalent. Este de la sine înțeles că din două părți ale unei mărimi constante nici una nu poate să crească fără ca cealaltă să scadă. Valoarea forței de muncă nu poate să crească de la 3 la 4 șilingi fără ca plusvaloarea să scadă de la 3 la 2 șilingi, iar plusvaloarea nu poate să crească de la 3 la 4 șilingi fără ca valoarea forței de muncă să scadă de la 3 la 2 șilingi. În aceste împrejurări nu este deci posibilă nici o variație a mărimii absolute, fie a valorii forței de muncă, fie a plusvalorii, fără o schimbare simultană a mărimilor lor relative sau proporționale. Este imposibil ca ele să scadă sau să crească în același timp.

Mai departe, valoarea forței de muncă nu poate să scadă, deci plusvaloarea nu poate să crească fără ca forța productivă a muncii

să crească ; de pildă, în cazul de mai sus, valoarea forței de muncă nu poate să scadă de la 3 la 2 șilingi fără ca o forță productivă sporită a muncii să permită ca aceeași masă de mijloace de subzistență care înainte era produsă în 6 ore să fie produsă în 4 ore. Invers, valoarea forței de muncă nu poate să crească de la 3 la 4 șilingi fără ca forța productivă a muncii să scadă, adică fără ca să fie necesare 8 ore pentru producerea aceleiași mase de mijloace de subzistență pentru care mai înainte erau suficiente 6 ore. Rezultă că o creștere a productivității muncii reduce valoarea forței de muncă și sporește astfel plusvaloarea, în timp ce, invers, scăderea productivității sporește valoarea forței de muncă și reduce plusvaloarea.

Cînd a formulat această lege, Ricardo a scăpat din vedere o împrejurare : cu toate că o variație a mărimii plusvalorii sau a supramuncii determină o schimbare în sens invers a mărimii valorii forței de muncă sau a muncii necesare, de aici nu rezultă nicidecum că ele variază în aceeași proporție. Ele cresc sau scad cu aceeași mărime. Proporția însă în care fiecare parte a valorii nou create sau a zilei de muncă crește sau scade depinde de împărțirea inițială, care a avut loc înainte de schimbarea intervenită în forța productivă a muncii. Dacă valoarea forței de muncă era de 4 șilingi, adică dacă timpul de muncă necesar era de 8 ore, iar plusvaloarea era de 2 șilingi, și deci supramunca de 4 ore, și dacă, ca urmare a sporirii forței productive a muncii, valoarea forței de muncă scade la 3 șilingi, adică dacă munca necesară scade la 6 ore, plusvaloarea crește la 3 șilingi, iar supramunca la 6 ore. Este aceeași mărime de 2 ore, respectiv de 1 șiling, care într-un loc e adăugată, iar în alt loc scăzută. Schimbarea proporțională a mărimilor este însă diferită în fiecare dintre cele două părți. În timp ce valoarea forței de muncă scade de la 4 șilingi la 3 șilingi, deci cu $\frac{1}{4}$, sau cu 25%, plusvaloarea crește de la 2 șilingi la 3 șilingi, deci cu $\frac{1}{2}$, sau cu 50%. Rezultă că creșterea sau scăderea proporțională a plusvalorii ca urmare a unei schimbări date în forța productivă a muncii este cu atît mai mare cu cît este mai mică și cu atît mai mică cu cît este mai mare inițial partea zilei de muncă exprimată în plusvaloare.

În al treilea rînd, creșterea sau scăderea plusvalorii este întotdeauna urmarea și niciodată cauza scăderii sau creșterii corespunzătoare a valorii forței de muncă ¹⁰⁾.

¹⁰⁾ La această a treia lege, MacCuiloch a făcut, între altele, completarea absurdă că plusvaloarea poate să crească fără ca valoarea forței de muncă să scadă, și anume prin desființarea impozitelor pe care le plătea capitalistul. Desființarea acestor impozite nu schimbă absolut nimic în cantitatea de plus-

Intrucît ziua de muncă este o mărime constantă, concretizîndu-se într-o mărime-valoare constantă, și întrucît fiecărei schimbări a mărimii plusvalorii îi corespunde o schimbare inversă a mărimii valorii forței de muncă, iar valoarea forței de muncă nu poate să se schimbe decît o dată cu schimbarea intervenită în forța productivă a muncii, rezultă, evident, în aceste condiții că orice schimbare a mărimii plusvalorii ia naștere dintr-o schimbare inversă intervenită în mărirea valorii forței de muncă. Dacă am văzut deci că nici o schimbare absolută a mărimii valorii forței de muncă și a plusvalorii nu este posibilă fără o schimbare a mărimilor lor relative, vedem acum că nici o schimbare a mărimilor-valoare relative ale lor nu este posibilă fără o schimbare a mărimii absolute a valorii forței de muncă.

Potrivit legii a treia, schimbarea mărimii plusvalorii presupune o schimbare a valorii forței de muncă, provocată de o schimbare a forței productive a muncii. Limita primei schimbări este dată de noul nivel al valorii forței de muncă. Pot avea loc însă schimbări intermediare, chiar și atunci cînd împrejurările permit acestei legi să acționeze. Dacă, de pildă, ca urmare a sporirii forței productive a muncii, valoarea forței de muncă scade de la 4 șilingi la 3 șilingi, adică dacă timpul de muncă necesar scade de la 8 ore la 6 ore, s-ar putea ca prețul forței de muncă să nu scadă decît la 3 șilingi și 8 pence, 3 șilingi și 6 pence, 3 șilingi și 2 pence etc., prin urmare ca plusvaloarea să nu crească decît la 3 șilingi și 4 pence, 3 șilingi și 6 pence, 3 șilingi și 10 pence etc. Gradul scăderii, a cărei limită minimă este de 3 șilingi, depinde de greutatea relativă pe care o are presiunea capitalului, pe de o parte, și rezistența muncitorilor, pe de altă parte.

Valoarea forței de muncă este determinată de valoarea unei cantități determinate de mijloace de subsistență. O dată cu schimbarea forței productive a muncii se schimbă valoarea acestor mijloace de subsistență, nu masa lor. Dacă forța productivă a muncii crește, această masă poate să crească în același timp și în aceeași proporție atît pentru muncitor, cît și pentru capitalist, fără vreo modificare în raportul dintre mărirea prețului forței de muncă și

---

valoarea pe care capitalistul industrial o stoarce nemijlocit de la muncitor. Ea nu schimbă decît proporția în care capitalistul trebuie să împartă plusvaloarea între buzunarul său și buzunarele altora. Ea nu schimbă deci nimic în raportul dintre valoarea forței de muncă și plusvaloare. Așadar, excepția invocată de MacCulloch nu dovedește decît că el nu înțelege regula; această nenorocire îl lovește tot atît de des cînd îl vulgarizează pe Ricardo, așa cum îl lovește pe J. B. Say cînd îl vulgarizează pe A. Smith.

aceea a plusvalorii. Dacă valoarea inițială a forței de muncă este de 3 șilingi și dacă timpul de muncă necesar este de 6 ore și dacă plusvaloarea este de 3 șilingi, respectiv dacă supramunca este și ea de 6 ore, o dublare a forței productive a muncii, împărțirea zilei de muncă rămânând aceeași, ar lăsa neschimbat prețul forței de muncă și plusvaloarea. Numai că în acest caz fiecare dintre ele s-ar exprima într-o cantitate dublă de valori de întrebuințare, care ar fi însă proporțional ieftinite. Cu toate că prețul forței de muncă ar rămâne neschimbat, el ar crește peste valoarea ei. Dacă prețul forței de muncă ar scădea, dar nu pînă la limita minimă de $1\frac{1}{2}$ șilingi pe care o reprezintă noua ei valoare, ci pînă la 2 șilingi și 10 pence, 2 șilingi și 6 pence etc., acest preț în scădere încă ar mai reprezenta o masă crescută de mijloace de subzistență. În cazul cînd ar crește forța productivă a muncii, prețul forței de muncă ar putea astfel să scadă continuu, în timp ce ar crește, tot continuu, masa de mijloace de subzistență a muncitorului. În mod relativ însă, adică în comparație cu plusvaloarea, valoarea forței de muncă ar scădea continuu, mărindu-se astfel prăpastia dintre condițiile de viață ale muncitorului și acelea ale capitalistului ¹¹⁾.

Ricardo a fost primul care a formulat riguros cele trei legi de mai sus. Neajunsurile formulării lui sînt următoarele: 1. El consideră condițiile speciale în cadrul cărora aceste legi au valabilitate drept condiții de la sine înțelese, generale și exclusive ale producției capitaliste. El nu cunoaște nici o schimbare nici a duratei zilei de muncă, nici a intensității muncii, astfel că la el singurul factor variabil este productivitatea muncii însăși. 2. Ca și ceilalți economiști de altfel, Ricardo nu a cercetat niciodată plusvaloarea ca atare, adică independent de formele ei speciale, ca profit, rentă funciară etc., ceea ce face ca analiza să prezinte și mai mari neajunsuri. El confundă pur și simplu legile privind rata plusvalorii cu legile privind rata profitului. Așa cum am mai spus, rata profitului este raportul dintre plusvaloare și capitalul total avansat, în timp ce rata plusvalorii este raportul dintre plusvaloare și partea variabilă a acestui capital. Să presupunem că un capital de 500 l.st. (C) se împarte în materii prime, mijloace de muncă etc. în valoare totală de 400 l. st. (c) și în 100 l. st. salarii (v) ; să presupunem în

¹¹⁾ „Dacă în productivitatea industriei are loc o schimbare, astfel că o cantitate dată de muncă și de capital produce mai mult sau mai puțin, mărimea relativă a salariului poate, evident, să varieze, în timp ce cantitatea de produse pe care o reprezintă această mărime relativă rămîne neschimbată, sau se poate schimba cantitatea de produse, în timp ce mărimea relativă a salariului rămîne neschimbată”. ([J. Cazenove] „Outlines of Political Economy etc.”, p. 67.)

continuare că plusvaloarea = 100 l. st. (p). În acest caz, rata plusvalorii este

$$\frac{p}{v} = \frac{100 \text{ l. st.}}{100 \text{ l. st.}} = 100\%. \text{ Dar rata profitului } \frac{p}{C} = \frac{100 \text{ l. st.}}{500 \text{ l. st.}} = 20\%.$$

Este clar că rata profitului poate să depindă de împrejurări care nu influențează cu nimic rata plusvalorii. Voi demonstra mai târziu, în cartea a treia a lucrării de față, că în anumite împrejurări aceeași rată a plusvalorii își poate găsi expresia în cele mai diferite rate ale profitului și că diferite rate ale plusvalorii își pot găsi expresia în aceeași rată a profitului.

II. Ziua de muncă și forța productivă a muncii sînt constante, intensitatea muncii variază

Intensitatea crescîndă a muncii presupune o cheltuie sporită de muncă în același interval de timp. Ziua de muncă mai intensivă se întruchipează deci în mai multe produse decît ziua de muncă mai puțin intensivă care durează același număr de ore. E drept că aceeași zi de muncă dă produse mai multe și atunci cînd sporște forța productivă a muncii. Dar în acest caz valoarea unității de produs scade, deoarece costă mai puțină muncă decît înainte, în timp ce în primul caz rămîne neschimbată pentru că produsul costă aceeași cantitate de muncă ca înainte. Aici cantitatea de produse crește fără ca prețul lor să scadă. O dată cu cantitatea lor crește și suma prețurilor lor, în timp ce în cazul creșterii forței productive a muncii aceeași sumă de valoare se exprimă într-o masă de produse sporită. Prin urmare, dacă numărul de ore rămîne neschimbat, ziua de muncă mai intensivă se întruchipează într-o valoare nou creată mai mare, deci, în ipoteza că valoarea banilor rămîne neschimbată, în bani mai mulți. Valoarea nou creată într-o zi de muncă variază deci o dată cu abaterile intensității sale de la gradul de intensitate normal, social. Aceeași zi de muncă nu se concretizează deci, ca înainte, într-o valoare nou creată constantă, ci în una variabilă, de pildă, ziua de muncă de douăsprezece ore mai intensivă, se concretizează în 7 șilingi, în 8 șilingi etc., în loc să se concretizeze în 6 șilingi ca ziua de muncă de douăsprezece ore de intensitate obișnuită. Este clar: dacă valoarea nou creată într-o zi de muncă variază, de pildă de la 6 șilingi la 8 șilingi, ambele părți ale acestei valori nou create, adică prețul forței de muncă și plusvaloarea, pot crește simultan fie în aceeași proporție, fie în proporții diferite. Prețul forței de muncă și plusvaloarea pot

crește simultan de la 3 șilingi la 4 șilingi dacă valoarea nou creată crește de la 6 la 8 șilingi. În acest caz creșterea prețului forței de muncă nu este legată în mod necesar de o sporire a prețului ei peste valoarea ei. Ea poate, dimpotrivă, să fie însoțită de o scădere a prețului ei sub valoarea ei. Lucrul acesta se întâmplă ori de câte ori urcarea prețului forței de muncă nu compensează uzura ei accelerată.

Se știe că, cu unele excepții temporare, o schimbare în productivitatea muncii produce o schimbare în mărimea valorii forței de muncă și deci în mărimea plusvalorii numai atunci când produsele ramurilor industriale respective intră în consumul obișnuit al muncitorului. Această limitare dispăre aici. Indiferent dacă mărimea muncii cheltuite se schimbă în mod extensiv sau intensiv, acestei schimbări de mărime îi corespunde o schimbare a mărimii valorii nou create, indiferent de natura articolului în care se concretizează această valoare.

Dacă intensitatea muncii ar spori în toate ramurile industriale în mod simultan și uniform, noul grad de intensitate sporit ar deveni gradul de intensitate social normal, obișnuit, și nu ar mai fi considerat ca mărime extensivă. Dar și în acest caz gradele de intensitate medii ale muncii ar rămâne diferite la diferite națiuni și ar modifica deci aplicarea legii valorii la zilele de muncă ale diferitelor națiuni. Ziua de muncă mai intensivă la o națiune își găsește expresia într-o sumă de bani mai mare decât ziua mai puțin intensivă la o altă națiune ¹²⁾).

III. Forța productivă și intensitatea muncii sînt constante, ziua de muncă variază

Ziua de muncă poate să varieze în două sensuri. Ea poate fi redusă sau prelungită.

1. Reducerea zilei de muncă în condițiile date, adică forța productivă și intensitatea muncii rămînînd aceleași, lasă neschim-

¹²⁾ „Celelalte împrejurări fiind egale, fabricantul englez poate să realizeze într-un timp dat o cantitate mult mai mare de muncă decît un fabricant străin, datorită cărui fapt se compensează diferența dintre cele 60 de ore pe săptămînă, cît se muncește aici, și cele 72—80 de ore, cît se muncește în străinătate”. („Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1855”, p. 65.) O reducere mai mare pe cale legislativă a zilei de muncă în fabricile de pe continent ar fi mijlocul cel mai sigur pentru micșorarea acestei diferențe dintre ora de muncă de pe continent și cea din Anglia.

bată valoarea forței de muncă și deci timpul de muncă necesar. Ea reduce supramunca și plusvaloarea. O dată cu mărimea absolută a acesteia din urmă scade și mărimea ei relativă, adică mărimea ei în raport cu mărimea neschimbată a valorii forței de muncă. Capitalistul ar putea să se despăgubească numai prin reducerea prețului forței de muncă sub valoarea ei.

Toate obiecțiile curente împotriva reducerii zilei de muncă presupun că fenomenul are loc în condițiile admise aici, în timp ce în realitate reducerea zilei de muncă este, dimpotrivă, sau precedată, sau urmată nemijlocit de o schimbare în productivitatea și intensitatea muncii¹³⁾.

2. Prelungirea zilei de muncă : să presupunem că timpul de muncă necesar este de 6 ore, respectiv că valoarea forței de muncă este de 3 șilingi, și că supramunca este de 6 ore, respectiv că plusvaloarea este de 3 șilingi. În acest caz, ziua întreagă de muncă este de 12 ore și se exprimă într-o valoare-produs de 6 șilingi. Dacă ziua de muncă este prelungită cu 2 ore și dacă prețul forței de muncă rămâne neschimbat, în acest caz o dată cu mărimea absolută a plusvalorii crește și mărimea ei relativă. Cu toate că mărimea absolută a valorii forței de muncă rămâne neschimbată, din punct de vedere relativ ea scade. În condițiile menționate la punctul I, mărimea relativă a valorii forței de muncă nu putea să se schimbe fără să intervină o schimbare în mărimea ei absolută. Aici, dimpotrivă, schimbarea mărimii relative a valorii forței de muncă este rezultatul unei schimbări a mărimii absolute a plusvalorii.

Intrucît valoarea nou creată în care se exprimă ziua de muncă crește o dată cu prelungirea acestei zile de muncă, prețul forței de muncă și plusvaloarea pot crește simultan, cu o mărime egală sau cu mărimi inegale. Această creștere simultană este deci posibilă în două cazuri : atunci cînd are loc o prelungire absolută a zilei de muncă sau atunci cînd intensitatea muncii crește fără ca ziua de muncă să fie prelungită.

În cazul cînd se prelungește ziua de muncă, prețul forței de muncă poate să scadă sub valoarea ei, deși nominal el rămîne neschimbat sau chiar crește. După cum știm, valoarea pe o zi a forței de muncă se stabilește, după cum ne amintim, în raport cu durata ei medie normală, adică în raport cu perioada normală de viață a muncitorului și cu transformarea normală corespunzătoare,

¹³⁾ „Există împrejurări care compensează... pe care aplicarea legii cu privire la ziua de muncă de zece ore le-a scos în evidență”. („Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848”, p. 7.)

proprie naturii omului, a substanței vitale în mișcare ¹⁴⁾). Până la un anumit punct, uzura crescîndă a forței de muncă, legată indisolubil de prelungirea zilei de muncă, poate fi compensată printr-o retribuire mai mare. Dincolo de acest punct însă uzura crește în progresie geometrică, distrugîndu-se în același timp toate condițiile normale de reproducere și de activitate ale forței de muncă. Prețul forței de muncă și gradul de exploatare a ei încetează a mai fi mărimi comensurabile între ele.

IV. Variații simultane în durata, în forța productivă și în intensitatea muncii

Aici sînt posibile, evident, un mare număr de combinații. Pot varia concomitent cei trei factori sau pot varia doi factori, iar unul să rămînă constant. Ei pot varia în proporții egale sau în proporții diferite, în același sens sau în sens opus, astfel ca variațiile lor să se compenseze, parțial sau total. Totuși, după concluziile trase de noi la punctele I, II și III, analizarea tuturor cazurilor posibile prezintă dificultăți. Obținem rezultatul oricărei combinații posibile, considerînd pe rînd un factor variabil, iar pe ceilalți constanți. Aici vom menționa, pe scurt, numai două cazuri importante.

1. Scăderea forței productive a muncii concomitent cu prelungirea zilei de muncă :

Vorbind de scăderea forței productive a muncii, avem în vedere ramuri de activitate ale căror produse determină valoarea forței de muncă, de pildă o scădere a forței productive a muncii ca urmare a scăderii fertilității solului și, respectiv, a scumpirii produselor solului. Presupunem că ziua de muncă este de 12 ore și că valoarea nou creată în această zi este de 6 șilingi, din care o jumătate înlocuiește valoarea forței de muncă, iar cealaltă jumătate reprezintă plusvaloare. Ziua de muncă se împarte, așadar, în 6 ore de muncă necesară și 6 ore de supramuncă. Să presupunem acum că din cauza scumpirii produselor solului valoarea forței de muncă se urcă de la 3 șilingi la 4 șilingi, prin urmare timpul de muncă necesar se urcă de la 6 ore la 8 ore. Dacă ziua de muncă rămîne neschimbată, supramunca scade de la 6 ore la 4 ore, iar plusvaloarea de la 3 șilingi la 2 șilingi. Dacă ziua de muncă este pre-

---

¹⁴⁾ „Cantitatea de muncă cheltuită de un om în decurs de 24 de ore poate fi determinată aproximativ printr-o examinare a schimbărilor chimice care au loc în corpul său, întrucît formele schimbate ale materiei indică cheltuirea anterioară de forță motrice”. (Grove, „On the Correlation of Physical Forces”, [p. 308, 309].)

lungită cu 2 ore, adică de la 12 la 14 ore, supramunca continuă să fie de 6 ore, iar plusvaloarea de 3 șilingi, dar mărimea ei scade în comparație cu valoarea forței de muncă măsurată prin munca necesară. Dacă ziua de muncă e prelungită cu 4 ore, adică de la 12 ore la 16 ore, raportul dintre plusvaloare și valoarea forței de muncă, dintre supramuncă și munca necesară rămîne neschimbat, dar mărimea absolută a plusvalorii crește de la 3 șilingi la 4 șilingi, mărimea absolută a supramuncii de la 6 ore la 8 ore de muncă, deci cu $\frac{1}{3}$ sau cu $33\frac{1}{3}\%$. Prin urmare, dacă forța productivă a muncii scade și concomitent se prelungeste ziua de muncă, mărimea absolută a plusvalorii poate să rămînă neschimbată, în timp ce mărimea ei relativă scade; mărimea ei relativă poate să rămînă neschimbată, în timp ce mărimea ei absolută crește; în sfîrșit, la un anumit grad de prelungire a zilei de muncă, pot crește concomitent atît mărimea absolută, cît și mărimea relativă a plusvalorii.

În perioada dintre anii 1799 și 1815, creșterea prețurilor la mijloacele de subzistență a provocat în Anglia o urcare nominală a salariului, deși salariul real, exprimat în mijloace de subzistență, a scăzut. Din acest fapt, West și Ricardo au tras concluzia că reducerea productivității muncii agricole a provocat o scădere a ratei plusvalorii și au făcut din această presupunere fantezistă punctul de plecare al unei analize importante privind corelația dintre mărimile salariului, profitului și rentei funciare. În realitate însă, datorită intensității sporite a muncii și prelungirii forțate a zilei de muncă, în această perioadă plusvaloarea a crescut atît din punct de vedere absolut, cît și din punct de vedere relativ. A fost perioada în care s-a încetățenit prelungirea excesivă a zilei de muncă¹⁵⁾, perioadă caracterizată mai ales prin creșterea

15) „Rar se întîmplă ca piinea și munca să meargă în același pas; există însă o limită evidentă dincolo de care ele nu pot fi despărțite. În ceea ce privește eforturile neobișnuite ale claselor muncitoare în timpurile de scumpete, eforturi care au provocat scăderea salariilor menționată în declarațiile făcute” (în fața comisiilor parlamentare de anchetă, 1814—1815), „ele sînt, desigur, spre lauda unor persoane și contribuie la creșterea capitalului. Dar nici un om cumsecade n-ar putea dori ca aceste eforturi să continue cu aceeași intensitate și să se permanentizeze. Ca soluție temporară ele sînt admirabile; dar, dacă ar fi permanentizate, ele ar avea urmări analoge cu urmările unei situații cînd populația unei țări are la dispoziție cantități minime de produse alimentare”. (Malthus, „Inquiry into the Nature and Progress of Rent”, Lond. 1815, p. 48, notă.) Este un merit al lui Malthus că subliniază aici prelungirea zilei de muncă, despre care vorbește în mod direct și în alte pasaje din pamfletul său, în timp ce, în pofida unor fapte dintre cele mai flagrante, Ricardo și alții consideră în toate studiile lor ziua de muncă mărimă constantă. Dar interesele conservatoare pe care le servea l-au împiedicat pe Malthus să vadă că prelungirea excesivă a zilei de muncă, împreună cu dezvoltarea extraordinară a mașinilor și cu

rapidă a capitalului la un pol și a pauperismului la celălalt pol ¹⁰⁾.

2. Creșterea intensității și a forței productive a muncii concomitent cu reducerea zilei de muncă :

Creșterea forței productive a muncii și creșterea intensității ei acționează într-o privință în mod uniform. Ambele sporesc masa de produse obținute într-o perioadă dată. Ambele reduc deci acea parte a zilei de muncă de care muncitorul are nevoie pentru producerea mijloacelor sale de subzistență sau a echivalentului lor. În general, limita minimă absolută a zilei de muncă este determinată de această parte componentă necesară a ei, dar susceptibilă de reducere. Dacă întreaga zi de muncă s-ar reduce la această parte a ei, supramunca ar dispărea, lucru imposibil în orînduirea capitalistă. Înlăturarea formei capitaliste de producție va permite o limitare a zilei de muncă la munca necesară. Totuși, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, această muncă necesară și-ar lărgi cadrul. Pe de o parte, pentru că condițiile de viață ale muncitorului ar fi mai bune, iar trebuințele sale mai mari. Pe de altă parte, la munca necesară s-ar adăuga o parte din actuala supramuncă, și anume munca pentru crearea unui fond social de rezervă și de acumulare.

Cu cît forța productivă a muncii crește mai mult, cu atît poate fi redusă mai mult ziua de muncă și cu cît ziua de muncă e redusă mai mult, cu atît poate să crească mai mult intensitatea muncii. Din punct de vedere social, productivitatea muncii crește și prin economisirea acesteia, care nu cuprinde numai economisirea de mijloace de producție, ci și evitarea oricărei munci inutile. Deși modul de producție capitalist impune economie în fiecare întreprindere, sistemul său anarhic de concurență generează o extraordinară irosire de mijloace de producție sociale și de forță de

---

exploatarea muncii femeilor și copiilor, trebuia să transforme în „excedentară” o mare parte a clasei muncitoare, îndeosebi în momentul în care ar fi încetat să mai existe cererea determinată de război și monopolul Angliei pe piața mondială. Era, firește, mult mai comod și mult mai corespunzător cu interesele claselor dominante, pe care Malthus le idolatrizează așa cum numai un popă știe să idolatrizeze, să se explice această „suprapopulație” prin legile eterne ale naturii decît exclusiv prin legile naturale, istorice ale producției capitaliste.

¹⁰⁾ „Una dintre cauzele principale ale creșterii capitalului în timpul războiului au fost eforturile mai mari și poate și privațiunile mai mari ale claselor muncitoare, care în orice societate sînt clasele cele mai numeroase. Prin forța împrejurărilor, un număr mai mare de femei și de copii au fost nevoiți să muncească ; din aceeași cauză, cei care munciseră și înainte au fost nevoiți să consacre o parte mai mare din timpul lor sporirii producției”. („Essays on Political Econ. in which are illustrated the Principal Causes of the Present National Distress”, London 1830, p. 248.)

muncă, precum și un mare număr de funcții actualmente inevitabile, dar în fond inutile.

Dacă intensitatea și forța productivă a muncii sînt date, acea parte a zilei de muncă sociale necesare pentru producția materială este cu atît mai scurtă și, în consecință, timpul pentru activitatea spirituală și socială liberă a indivizilor este cu atît mai mare, cu cît munca e repartizată mai uniform între membrii societății apti de muncă, cu cît una dintre păturile sociale are mai puține posibilități de a scăpa de această necesitate naturală pe care o reprezintă munca, aruncînd-o în spinarea alteia. În acest sens, limita absolută pentru reducerea zilei de muncă este generalizarea muncii. În societatea capitalistă, timpul liber pentru o clasă se obține prin transformarea întregii vieți a maselor în timp de muncă.

Capitolul șaisprezece

Diferitele formule ale ratei plusvalorii

Am văzut că rata plusvalorii se exprimă în următoarele formule :

I.

$$\frac{\text{plusvaloare}}{\text{capital variabil}} \left(\frac{p}{v} \right) = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea forței de muncă}} = \frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}} .$$

Primele două formule reprezintă sub forma unui raport între valori ceea ce formula a treia reprezintă sub forma unui raport între timpurile în care aceste valori sînt produse. Aceste formule, care se pot înlocui între ele, sînt riguros logice. De aceea le găsim în economia politică clasică ; ele nu sînt însă elaborate în mod conștient. În schimb, aici întîlnim următoarele formule derivate :

II.

$$\frac{\text{supramuncă}^*}{\text{zi de muncă}} = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea produsului}} = \frac{\text{plusprodus}}{\text{produs total}} .$$

Același raport este exprimat aici pe rînd sub forma timpului de muncă, a valorilor în care se întruchipează acest timp de muncă și a produselor în care există aceste valori. Se înțelege de la sine că prin valoarea produsului trebuie să se înțeleagă aici numai valoarea nou creată în cursul zilei de muncă, partea constantă a valorii produsului fiind exclusă.

În toate aceste formule, gradul real de exploatare a muncii, adică rata plusvalorii, este exprimat inexact. Să presupunem că ziua de muncă este de 12 ore. Menținînd presupunerile din exem-

---

* În ediția franceză autorizată, Marx a pus această formulă în paranteze : „pentru că în economia politică burgheză nu găsim clar exprimată noțiunea de supramuncă”. — *Nota red.*

plul nostru precedent, gradul real de exploatare a muncii se exprimă în acest caz în raporturile :

$$\frac{6 \text{ ore de supramuncă}}{6 \text{ ore de muncă necesară}} = \frac{\text{plusvaloare de 3 şilingi}}{\text{capital variabil de 3 şilingi}} = 100\%$$

Dar aplicînd formulele II obţinem :

$$\frac{6 \text{ ore de supramuncă}}{\text{ziua de muncă de 12 ore}} = \frac{\text{plusvaloare de 3 şilingi}}{\text{valoarea nou creată de 6 şilingi}} = 50\%$$

Aceste formule derivate exprimă în realitate proporţia în care ziua de muncă sau valoarea nou creată în cursul ei este repartizată între capitalist şi muncitor. Dacă ele sînt însă considerate ca expresii nemijlocite ale gradului de autovalorificare a capitalului, se ajunge la următoarea lege falsă : supramunca sau plusvaloarea nu poate să atingă niciodată proporţia de 100%¹⁷⁾. Întrucît supramunca poate să constituie întotdeauna numai o parte alicotă a zilei de muncă şi întrucît plusvaloarea poate să constituie întotdeauna numai o parte alicotă a valorii nou create, supramunca este întotdeauna în mod necesar mai mică decît ziua de muncă, adică plusvaloarea este întotdeauna mai mică decît valoarea nou creată.

Dar pentru ca între ele să existe un raport de $\frac{100}{100}$, ele trebuie să fie egale. Pentru ca supramunca să absoarbă întreaga zi de muncă (este vorba aici de ziua medie a săptămîinii de muncă, a anului de

¹⁷⁾ Vezi, de pildă, „Dritter Brief am v. Kirchmann von Rodbertus. Widerlegung der Ricardo'schen Theorie von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie“, Berlin 1851. Voi reveni mai tirziu la această scriere, care, deşi cuprinde o teorie eronată a rînteii funciare, sesizează esenţa producţiei capitaliste. — } Adaos la ediţia a 3-a. — Vedem aici cu cîtă bunăvoinţă îi judeca. Marx pe predecesorii săi atunci cînd întelegea la ei un progres real sau o idee nouă justă. Intre timp, publicarea scrisorilor lui Rodbertus către Rud. Meyer a atenuat într-ouăva aprecierea de mai sus. Aici se spune : „Capitalul trebuie apărat nu numai împotriva muncii, dar şi împotriva lui însuşi, şi lucrul acesta se face într-adevăr cel mai bine considerîndu-se activitatea întreprinzătorului capitalist drept funcţie economică-publică sau funcţie economică de stat, care îi este conferită în virtutea faptului că posedă capital, iar cîştigul său drept un fel de leafă, deoarece nu cunoaştem încă alt mod de organizare socială. Or, lefurile pot fi reglementate şi chiar reduse dacă iau prea mult din partea care revine pentru salariile muncitorilor. În felul acesta ar putea să fie respins şi atacul lui Marx împotriva societăţii, cum aş fi înclinat să-i întitulez cartea... În general, cartea lui Marx nu este atît o analiză a capitalului, cît mai ales o polemică îndreptată împotriva actualei forme a capitalului, pe care el o confundă cu noţiunea însăşi a capitalului, de aici erorile sale“. („Briefe etc. von Dr. Rodbertus-Jagetow“, herausgegeben von Dr. Rud. Meyer, Berlin 1881, I. Bd., p. 111, scrisoarea 48 a lui Rodbertus.) — Iată banalităţile ideologice în care se pierd atacurile într-adevăr îndrăzneţe din „scrisorile sociale“ ale lui Rodbertus. — F.E. }

muncă etc.), munca necesară trebuie să scadă la zero. Dar dacă dispăre munca necesară, dispăre și supramunca, întrucît aceasta din urmă nu este decît o funcție a celei dintîi. Raportul $\frac{\text{supramuncă}}{\text{zi de muncă}} = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea nou creată}}$ nu poate deci să atingă niciodată limita $\frac{100}{100}$ și cu atît mai puțin să crească la $\frac{100 + x}{100}$; dar acest

lucru îl poate face rata plusvalorii, adică gradul real de exploatare a muncii. Să luăm, de pildă, calculul făcut de d-l L. de Lavergne, potrivit căruia muncitorul agricol englez primește numai $\frac{1}{4}$, iar capitalistul (arendașul) $\frac{3}{4}$ din produs¹⁸⁾ sau din valoarea lui, oricum s-ar împărți ulterior prada între capitalist și proprietarul funciar etc. Raportul dintre supramunca muncitorului agricol englez și munca sa necesară este 3 : 1, deci gradul exploatării este 300%.

Metoda proprie economiei politice clasice de a considera ziua de muncă mărime constantă a fost consolidată prin aplicarea formulelor II, căci aici supramunca este comparată întotdeauna cu o zi de muncă de o mărime dată. Același rezultat se obține cînd se are în vedere exclusiv repartizarea valorii nou create. Ziua de muncă întrucipată deja într-o valoare nou creată este întotdeauna o zi de muncă de o mărime dată.

Prezentarea plusvalorii și a valorii forței de muncă drept fracțiuni ale valorii nou create — de altfel acest mod de prezentare rezultă din însuși modul de producție capitalist și semnificația lui o vom explica mai tîrziu — ascunde caracterul specific al relației capital, adică faptul că capitalul variabil se schimbă contra forței de muncă vii și că, respectiv, muncitorul este exclus de la produs. În locul acestui lucru se creează aparența unor relații de asociație, în care muncitorul și capitalistul împart între ei produsul în raport cu participarea fiecăruia la formarea lui¹⁹⁾.

¹⁸⁾ În acest calcul s-a scăzut, bineînțeles, acea parte a produsului care nu face decît să înlocuiască capitalul constant avansat. — D-l L. de Lavergne, care e un admirator fervent al Angliei, indică mai degrabă un raport prea scăzut decît unul prea ridicat.

¹⁹⁾ Întrucît toate formele dezvoltate ale procesului de producție capitalist sînt forme de cooperare, se înțelege că nimic nu este mai ușor decît să faci abstracție de caracterul lor specific antagonist și să le transformi astfel în forme de asociație libere, cum a făcut contele A. de Laborde în lucrarea sa „De l'Esprit de l'Association dans tous les intérêts de la Communauté”, Paris 1818. Yankeul H. Carey reușește să execute cu același succes această scamatorie chiar atunci cînd este vorba de relațiile din sistemul sclavagist.

De altfel, formulele II pot fi întotdeauna reduse la formulele I.

Dacă avem, de pildă, $\frac{\text{supramuncă de 6 ore}}{\text{zi de muncă de 12 ore}}$, atunci timpul de muncă necesar este egal cu ziua de muncă de 12 ore, minus supramunca de șase ore, prin urmare :

$$\frac{\text{supramuncă de 6 ore}}{\text{muncă necesară de 6 ore}} = \frac{100}{100}.$$

O a treia formulă, pe care întâmplător am anticipat-o, este :

III.

$$\frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea forței de muncă}} = \frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}} = \frac{\text{muncă neplătită}}{\text{muncă plătită}}.$$

După expunerea de mai sus este exclusă interpretarea greșită la care ar putea da loc formula $\frac{\text{muncă neplătită}}{\text{muncă plătită}}$, și anume că ceea ce

plătește capitalistul ar fi munca și nu forța de muncă $\frac{\text{Muncă neplătită}}{\text{muncă plătită}}$

nu este decît o expresie populară pentru $\frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}}$. Capitalistul plătește valoarea, respectiv prețul care se abate de la valoare al forței de muncă și, datorită schimbului, are la dispoziție forța de muncă vie. Utilizarea acestei forțe de muncă se împarte în două perioade. Într-o perioadă muncitorul nu produce decît o valoare egală cu valoarea forței sale de muncă, deci numai un echivalent. În schimbul prețului forței de muncă pe care l-a avansat, capitalistul capătă astfel un produs avînd același preț. E ca și cum ar fi cumpărat produsul finit pe piață. În perioada supramuncii, dimpotrivă, utilizarea forței de muncă creează valoare pentru capitalist, fără ca acest lucru să-l coste vreun echivalent²⁰⁾. Punerea în func-

²⁰⁾ Cu toate că fiziocrații nu au descoperit secretul plusvalorii, pentru ei era totuși clar că plusvaloarea „constituie o avuție independentă și disponibilă, pe care el” (posesorul avuției) „nu a cumpărat-o și pe care o vinde”. (Turgot, „Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses”, p. 11.)

țiune a forței de muncă nu-l costă nimic. În acest sens, supramunca poate fi numită muncă neplătită.

Așadar, capitalul nu numai că comandă munca, cum spune A. Smith. În esență, el comandă munca neplătită. Orice plusvaloare, indiferent de forma specială sub care s-ar cristaliza ulterior, sub formă de profit, dobândă, rentă etc., este prin însăși substanța ei materializare de timp de muncă neplătit. Misterul autovalorificării capitalului constă în faptul că acesta dispune de o anumită cantitate de muncă neplătită a altuia.

Secțiunea a șasea

SALARIUL

Capitolul șaptesprezece

Transformarea valorii, respectiv a prețului
forței de muncă în salariu

La suprafața societății burgheze salariul muncitorului apare ca preț al muncii, ca o cantitate determinată de bani care se plătește în schimbul unei cantități determinate de muncă. Se vorbește aici de valoarea muncii și expresia ei în bani este considerată preț necesar sau natural al ei. Se vorbește, pe de altă parte, de prețurile de piață ale muncii, adică de prețuri oscilînd în jurul prețului ei necesar.

Ce este însă valoarea unei mărfi? Forma obiectuală a muncii sociale cheltuite la producerea ei. Și cu ce măsurăm mărimea valorii ei? Cu mărimea muncii cuprinse în ea. Prin ce ar fi determinată, de pildă, valoarea unei zile de muncă de 12 ore? Prin cele 12 ore de muncă cuprinse într-o zi de muncă de 12 ore, ceea ce este o tautologie plată ²¹⁾.

Pentru a fi vîndută ca marfă pe piață, munca ar trebui în orice caz să existe înainte de a fi vîndută. Dar, dacă muncitorul ar putea

²¹⁾ „D-l Ricardo ocolește destul de ingenios o dificultate care, la prima vedere, amenință să-i răstoarne teoria potrivit căreia valoarea depinde de cantitatea de muncă folosită în producție. Dacă se adoptă acest principiu în mod riguros, rezultă că valoarea muncii depinde de cantitatea de muncă folosită pentru producerea ei — ceea ce, evident, este o absurditate. De aceea, printr-o manevră dibace, d-l Ricardo face ca valoarea muncii să depindă de cantitatea de muncă necesară pentru producerea salariului; cu alte cuvinte, el susține, ca să întrebuițăm propriul său limbaj, că valoarea muncii trebuie evaluată după cantitatea de muncă necesară pentru producerea salariului, ceea ce pentru el înseamnă cantitatea de muncă necesară pentru a produce banii sau mărfurile care i se dau muncitorului. Tot atît de bine s-ar putea spune că valoarea postavlui nu se evaluează după cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea lui, ci după cantitatea de muncă folosită pentru producerea argintului care s-a dat în schimbul postavlui”. ([S. Bailey], „A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value”, p. 50, 51.)

să dea muncii sale o existență independentă, el ar vinde marfă și nu muncă²²⁾.

Abstracție făcînd de aceste contradicții, un schimb direct de bani, adică de muncă materializată, pe muncă vie ar desființa fie legea valorii, care se dezvoltă liber tocmai pe baza producției capitaliste, fie producția capitalistă însăși, care se întemeiază tocmai pe munca salariată. Ziua de muncă de 12 ore se exprimă, de pildă, într-o valoare în bani de 6 șilingi. Dacă se schimbă echivalente, muncitorul primește în schimbul unei munci de 12 ore 6 șilingi. Prețul muncii sale ar fi egal cu prețul produsului său. În acest caz, el nu ar produce nici o plusvaloare pentru cumpărătorul muncii sale, cei 6 șilingi nu s-ar transforma în capital, baza producției capitaliste ar dispărea; dar tocmai pe această bază el își vinde munca și tocmai pe această bază munca lui este muncă salariată. Sau el primește pentru 12 ore de muncă mai puțin de 6 șilingi, adică mai puțin de 12 ore de muncă. Douăsprezece ore de muncă se schimbă deci contra 10, 6 etc. ore de muncă. Această egalizare a unor mărimi neegale nu numai că face imposibilă determinarea valorii, dar asemenea contradicție, care se desființează pe ea însăși, nici nu poate fi măcar enunțată sau formulată ca lege²³⁾.

Este inutil să deducem schimbul unei cantități mai mari de muncă contra unei cantități mai mici din deosebirea de formă a muncii, adică din faptul că într-un caz avem muncă materializată și în celălalt muncă vie²⁴⁾. Un asemenea procedeu este cu atît mai absurd, cu cît valoarea unei mărfi nu este determinată de cantitatea

²²⁾ „Dacă considerați munca drept o marfă, ea nu e totuși identică cu o marfă, care mai întii este produsă pentru a fi schimbată și apoi este adusă pe piață unde e schimbată, în proporții anumite, cu alte mărfuri existente concomitent acolo; munca se creează în momentul în care este adusă pe piață; mai mult, ea este adusă pe piață înainte de a fi fost creată”. („Observations on some verbal disputes etc.”, p. 75, 76.)

²³⁾ „Dacă munca este considerată ca marfă, iar capitalul, produs al muncii, ca altă marfă, în acest caz, în ipoteza că valorile celor două mărfuri ar fi determinate de cantități egale de muncă, o cantitate de muncă dată... s-ar schimba contra unei cantități de capital care ar fi fost produsă de o cantitate egală de muncă; munca trecută ar fi... schimbată contra aceleiași cantități de muncă prezentă. Dar valoarea muncii... nu e determinată de aceeași cantitate de muncă ca valoarea altor mărfuri”. (E. G. Wakefield într-o notă la lucrarea: A. Smith. „Wealth of Nations”, Lond. 1836, v. I, p. 230, 231, editată de el.)

²⁴⁾ „A trebuit să se convină” (o nouă variantă a „contrat social” *) „că ori de cite ori se va schimba munca prestată contra unei munci care abia urmează să fie prestată, acesta din urmă” (le capitaliste **) „va primi o valoare mai mare decît primul” (le travailleur ***). (Simonde (i.e. Sismondi), „De la Richesse Commerciale”, Genève 1803, t. I, p. 37.)

* — „contractului social”. — Nota trad.

** — capitalistul. — Nota trad.

*** — muncitorul. — Nota trad.

de muncă realmente materializată în ea, ci de cantitatea de muncă vie necesară pentru producerea ei. Să presupunem că o marfă reprezintă 6 ore de muncă. Dacă se fac invenții în urma cărora ea poate fi produsă în 3 ore, atunci și valoarea mărfii deja produse se reduce la jumătate. Marfa reprezintă acum 3 ore de muncă socială necesară în loc de 6, cât reprezenta înainte. Prin urmare, mărimea valorii mărfii este determinată de cantitatea de muncă necesară pentru producerea ei, și nu de forma obiectualizată a acestei munci.

Ceea ce se opune direct posesorului de bani pe piața de mărfuri nu este de fapt munca, ci muncitorul. Ceea ce vinde acesta din urmă este forța sa de muncă. Din momentul în care munca lui începe efectiv, ea încetează de a-i aparține și deci el nu o mai poate vinde. Munca este substanța și măsura imanentă a valorilor ; ea însăși nu are însă valoare ²⁵⁾.

În expresia „valoarea muncii”, noțiunea de valoare nu este numai complet desființată, ci și transformată în opusul ei. Ea este o expresie imaginară, așa cum ar fi valoarea pământului. Aceste expresii imaginare izvorăsc însă din înseși relațiile de producție. Ele sînt categorii care reflectă formele de manifestare a unor relații esențiale. Că în manifestarea lor lucrurile se prezintă de multe ori denaturat este, se pare, un fapt recunoscut în toate științele, cu excepția economiei politice ²⁶⁾.

²⁵⁾ „Munca, măsura exclusivă a valorii..., creatorea oricărei avuții, nu este marfă”. (Th. Hodgskin, l.c., p. 186.)

²⁶⁾ Dimpotrivă, a considera asemenea expresii drept simple licența poetică * dovedește doar incapacitatea de a analiza lucrurile. În ceea ce privește fraza lui Proudhon : „Se afirmă că munca are valoare nu din cauză că ea însăși e o marfă, ci din cauza valorilor pe care se presupune că le conține în stare potențială. Valoarea muncii este o expresie figurată etc.”, fac următoarea remarcă : „În munca-marfă, această realitate înspăimîntătoare, el nu vede decît o elipsă gramaticală. Prin urmare, toată societatea actuală, bazată pe munca-marfă, se întemeiază de acum încolo pe o licență poetică, pe o expresie figurată. Dacă societatea vrea «să elimine toate inconvenientele» care o supără, ei bine, nu are decît să elimine termenii care sună urit, să-și schimbe limbajul, și pentru acest scop nu are decît să se adreseze Academiei spre a-i cere o nouă ediție a dicționarului ei”. (K. Marx, „Misère de la Philosophie”, p. 34, 35 [vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 90—91. — *Nota trad.*]) Este însă și mai comod, firește, ca prin termenul de valoare să nu se înțeleagă nimic. În acest caz putem foarte ușor să includem în această noțiune tot ce vrem. Așa procedează, de pildă, J. B. Say. Ce este „valeur ***” ? Răspuns : „Ceea ce valorează un lucru”. Și ce este „prix ***” ? Răspuns : „Valoarea unui lucru exprimată în bani”. Și de ce „munca pământului... are va-

* — licențe poetice. — *Nota trad.*

** — valoarea. — *Nota trad.*

*** — prețul. — *Nota trad.*

Economia politică clasică a preluat necritic noțiunea de „preț al muncii” din viața de toate zilele, pentru ca apoi să-și pună întrebarea cum e determinat acest preț. Ea s-a convins curînd că o modificare în raportul dintre cerere și ofertă nu explică nimic în ceea ce privește prețul muncii, ca de altfel nici în ceea ce privește prețul oricărei alte mărfi, afară de modificarea acestui preț, adică oscilațiile prețurilor de piață în jurul unei anumite mărimi. Dacă cererea și oferta se acoperă în acest caz, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, oscilația prețurilor încetează. Dar atunci cererea și oferta încetează a mai explica ceva. Dacă cererea și oferta se acoperă, prețul muncii este prețul ei stabilit independent de raportul dintre cerere și ofertă, este prețul ei natural, care se dovedește astfel a fi obiectul care de fapt urmează a fi analizat. Sau se considerau oscilațiile prețului de piață pe o perioadă mai lungă, de pildă un an, și se constata că abaterile într-o direcție sau alta se compensează și rezultă o mărime medie, o mărime constantă. Această mărime constantă trebuia, bineînțeles, determinată altfel decît abaterile de la ea care se compensează reciproc. Acest preț al muncii care domină prețurile de piață întîmplătoare și le reglementează așa-numitul „preț necesar” (fiziocrații) sau „preț natural” al muncii (Adam Smith) nu poate fi decît valoarea ei exprimată în bani, așa cum e cazul și la alte mărfuri. În acest fel, economia politică voia să răzbească prin prețurile întîmplătoare ale muncii și să ajungă la valoarea ei. Ca și la celelalte mărfuri, această valoare a fost apoi determinată prin cheltuielile de producție. Ce reprezintă însă cheltuielile de producție ale muncitorului, adică cheltuielile necesare pentru a-l produce sau a-l reproduce pe muncitorul însuși? Economia politică a substituit în mod inconștient această întrebare întrebării inițiale, pentru că, operînd cu cheltuielile de producție ale muncii ca atare, ea se învîrtea într-un cerc vicios. Prin urmare, ceea ce ea numește valoare a muncii (value of labour) este de fapt valoarea forței de muncă care există în persoana muncitorului și se deosebește de funcția ei, munca, așa cum mașina se deosebește de operațiile pe care le efectuează. Ocupîndu-se de deosebiriile dintre prețurile de piață ale muncii și

oare? Pentru că i se atribuie un preț*. Valoarea este deci ceea ce valorează un lucru, iar pămîntul are o „valoare” pentru că valoarea lui este „exprimată în bani”. Iată, în orice caz, o metodă foarte simplă de a explica why* și wherefore** al lucrurilor.

* — de ce. — *Nota trad.*

** — pentru ce. — *Nota trad.*

așa-zisa valoare a ei, de raportul dintre această valoare și rata profitului sau de raportul dintre această valoare și valorile mărfurilor produse de muncă etc., economiștii n-au observat niciodată că analiza nu duce numai de la prețurile de piață ale muncii la pretinsa ei valoare, dar că ea face ca această valoare a muncii să fie, la rîndul ei, redusă la valoarea forței de muncă. Fiind inconștientă de aceste rezultate ale propriei ei analize, preluînd necritic categoriile „valoarea muncii”, „prețul natural al muncii” etc., ca ultime expresii adecvate ale relației de valoare analizate, economia politică clasică s-a încurcat, așa cum vom vedea mai tîrziu, în confuzii și contradicții de nerezolvat, oferind în același timp o bază de operații sigură pentru platitudinile economiei politice vulgare, care din principiu se ocupă numai de aparența fenomenelor.

Să vedem în primul rînd cum se prezintă valoarea și prețul forței de muncă în forma lor transformată, adică în forma salariului.

Se știe că valoarea pe o zi a forței de muncă este calculată luîndu-se ca bază o durată anumită a vieții muncitorului a căreia îi corespunde o anumită durată a zilei de muncă. Să presupunem că ziua de muncă obișnuită este de 12 ore, iar valoarea pe o zi a forței de muncă de 3 șilingi, care reprezintă expresia în bani a unei valori în care se întruchipează 6 ore de muncă. Dacă muncitorul primește 3 șilingi, el primește valoarea forței sale de muncă care funcționează timp de 12 ore. Dacă această valoare pe o zi a forței de muncă este exprimată acum ca valoare a unei munci de o zi se obține formula : munca de 12 ore are o valoare de 3 șilingi. Valoarea forței de muncă determină astfel valoarea muncii sau exprimată în bani, prețul ei necesar. Dacă însă prețul forței de muncă se abate de la valoarea ei, se abate și prețul muncii de la așa-zisa valoare a muncii.

Intrucît valoarea muncii nu este decît o expresie irațională pentru valoarea forței de muncă, rezultă de la sine că valoarea muncii trebuie să fie întotdeauna mai mică decît valoarea nou creată de muncă, deoarece capitalistul pune întotdeauna forța de muncă să funcționeze mai mult decît este necesar pentru reproducerea valorii ei proprii. În exemplul de mai sus, valoarea forței de muncă care funcționează timp de 12 ore este de 3 șilingi, o valoare pentru reproducerea căreia forța de muncă trebuie să funcționeze 6 ore. Valoarea nou creată este însă de 6 șilingi, pentru că forța de muncă a funcționat de fapt timp de 12 ore și pentru că valoarea nouă creată de ea depinde nu de valoarea ei proprie, ci de durata funcționării ei. Ajungem astfel la rezultatul, absurd la prima ve-

dere, că munca care creează o valoare de 6 șilingi posedă o valoare de 3 șilingi ²⁷⁾.

Vedem apoi că valoarea de 3 șilingi în care se exprimă partea plătită a zilei de muncă, adică munca de 6 ore, apare ca valoare sau preț al întregii zile de muncă de 12 ore, care conține 6 ore neplătite. Forma de salariu șterge deci orice urmă a împărțirii zilei de muncă în muncă necesară și supramuncă, în muncă plătită și în muncă neplătită. Întreaga muncă apare ca muncă plătită. În cazul muncii de clacă, între munca pe care clăcașul o face pentru sine și munca pe care el este constrins s-o facă pentru proprietarul funciar există o deosebire radicală în spațiu și în timp. În cazul muncii sclavilor, chiar și acea parte a zilei de muncă în care sclavul nu face decât să înlocuiască valoarea propriilor sale mijloace de subzistență, în care el muncește deci de fapt pentru sine însuși, apare ca muncă pentru stăpînul său. Întreaga sa muncă apare ca muncă neplătită ²⁸⁾. În cazul muncii salariate, dimpotrivă, chiar și supramunca, adică munca neplătită, apare ca muncă plătită. Acolo relațiile de proprietate ascund munca pe care sclavul o face pentru sine însuși ; aici relațiile bănești ascund munca pe care muncitorul salariat o face în mod gratuit.

Se înțelege, prin urmare, importanța hotărîtoare a transformării valorii și a prețului forței de muncă în forma salariului, adică în valoare și preț al muncii însăși. Pe această formă de manifestare care ascunde relația reală și creează aparența unei relații exact contrare ei se întemeiază toate concepțiile juridice ale muncitorului și ale capitalistului, toate mistificările modului de producție capitalist, toate iluziile de libertate generate de el, toate fantasma-goriile apologetice ale economiei politice vulgare.

Dacă istoria universală a avut nevoie de mult timp pentru a descoperi misterul salariului, nu este nimic mai ușor de înțeles decât necesitatea, decât *raisons d'être* * a acestei forme de manifestare.

²⁷⁾ Comp. „Zur Kritik der politischen Oekonomie“, p. 40, unde afirm că studierea capitalului trebuie să rezolve următoarea problemă : „În ce mod producția pe baza valorii de schimb determinate exclusiv prin timpul de muncă duce la rezultatul că valoarea de schimb a muncii este mai mică decât valoarea de schimb a produsului ei ?” (Vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 51. — *Nota trad.*)

²⁸⁾ „Morning Star”, organul de presă din Londra al adepților liberului schimb, naiv pînă la prostie, în timpul războiului civil din America afirma, cu orice prilej, exprimînd toată indignarea morală posibilă, că negrii din „Statele Confederate” ¹⁵⁷ muncesc absolut gratuit. Ar fi fost bine ca această gazetă să binevoiască să compare cheltuielile zilnice ale unui negru cu cele ale unui muncitor liber din East End-ul Londrei, de pildă.

Schimbul dintre capital și muncă apare la prima vedere ca fiind de aceeași natură ca și cumpărarea și vânzarea tuturor celorlalte mărfuri. Cumpărătorul dă o anumită sumă de bani, vânzătorul un articol diferit de bani. Aici conștiința juridică recunoaște cel mult o deosebire materială, care se exprimă în formule echivalente din punct de vedere juridic : do ut des, do ut facias, facio ut des și facio ut facias *.

Mai departe : întrucât valoarea de schimb și valoarea de întrebuințare sînt în sine mărimi incomensurabile, expresiile „valoare a muncii” și „preț al muncii” nu apar mai iraționale decît expresiile „valoare a bumbacului” și „preț al bumbacului”. La aceasta se adaugă faptul că muncitorul este plătit după ce a furnizat munca. În funcția lor ca mijloc de plată, banii realizează ulterior valoarea sau prețul articolului furnizat, în speță valoarea sau prețul muncii furnizate. În sfîrșit „valoarea de întrebuințare” pe care muncitorul o furnizează capitalistului nu este de fapt forța lui de muncă, ci funcțiunea ei, o anumită muncă utilă, munca de croitor, de cizmar, de torcător etc. Că aceeași muncă este, pe de altă parte, un element general creator de valoare, o însușire prin care ea se deosebește de toate celelalte mărfuri, depășește sfera conștiinței obișnuite.

Dacă ne plasăm pe punctul de vedere al muncitorului care primește, de pildă, pentru munca de douăsprezece ore valoarea-produs a unei munci de 6 ore, să zicem 3 șilingi, pentru el munca lui de douăsprezece ore este de fapt mijlocul de cumpărare a celor 3 șilingi. Valoarea forței sale de muncă poate să varieze o dată cu valoarea mijloacelor sale de subzistență obișnuite, să crească de la 3 șilingi la 4 șilingi sau să scadă la 2 șilingi ; sau, dacă valoarea forței sale de muncă rămîne neschimbată, prețul ei poate să crească la 4 șilingi sau poate să scadă la 2 șilingi ca urmare a unei schimbări în raportul dintre cerere și ofertă ; în toate aceste cazuri, muncitorul prestează 12 ore de muncă. Orice schimbare în mărimea echivalentului primit îi apare deci în mod necesar ca o schimbare în valoarea sau în prețul celor 12 ore de muncă ale sale. Această împrejurare l-a dus pe Adam Smith, care consideră ziua de muncă o mărime constantă ²⁹⁾, la afirmația că, dimpotrivă, valoarea muncii este constantă, cu toate că valoarea mijloacelor de

²⁹⁾ A. Smith nu menționează decît întimplător schimbările ce pot interveni în mărimea zilei de muncă, și anume atunci cînd vorbește de salariul cu bucată.

* — dau ca să dai ; dau ca să faci ; fac ca să dai și fac ca să faci. — Nota trad.

subzistență variază și cu toate că aceeași zi de muncă se exprimă deci pentru muncitor într-o sumă de bani mai mare sau mai mică.

Să luăm, pe de altă parte, pe capitalist. El vrea, ce-i drept, să obțină cît mai multă muncă pentru cît mai puțini bani. De aceea pe el practic nu-l interesează decît diferența dintre prețul forței de muncă și valoarea pe care o creează funcționarea ei. Dar el caută să cumpere toate mărfurile cît mai ieftin și-și explică întotdeauna profitul său prin simplă înșelăciune, prin cumpărare sub valoare și prin vînzare peste valoare. Din această cauză el nu-și dă seama că, dacă ar exista într-adevăr o valoare a muncii și el ar trebui să plătească într-adevăr această valoare, nu ar exista capital, banii lui nu s-ar transforma în capital.

În plus, mișcarea reală a salariului prezintă fenomene care par să dovedească că ceea ce se plătește nu este valoarea forței de muncă, ci valoarea funcției ei, adică a muncii însăși. Aceste fenomene pot fi reduse la două grupe mari. Întîi : schimbarea salariului o dată cu schimbarea duratei zilei de muncă. S-ar putea conchide la fel de bine că ceea ce se plătește nu este valoarea mașinii, ci valoarea operațiilor ei, pentru că chiria ce se plătește pentru o mașină pe timp de o săptămînă este mai mare decît chiria pe timp de o zi. Al doilea : deosebiri individuale dintre salariile a diferiți muncitori care îndeplinesc aceeași funcție. Deosebiri individuale găsim și în sistemul sclavagist ; aici însă, unde însăși forța de muncă se vinde în mod deschis și liber, fără ascunzișuri, ele nu dau loc la iluzii. Numai că avantajul unei forțe de muncă care se ridică peste medie sau dezavantajul unei forțe de muncă care este sub medie aparține în sistemul sclavagist stăpînului de sclavi, iar în sistemul muncii salariate muncitorului însuși, pentru că forța lui de muncă este vîndută chiar de el însuși, iar în primul caz de o terță persoană.

De altfel, despre formele de manifestare ca „valoare și preț al muncii” sau „salariu”, spre deosebire de relația esențială pe care această formă de manifestare o reprezintă — spre deosebire de valoarea și prețul forței de muncă —, se poate spune același lucru ca despre toate formele de manifestare și substratul lor ascuns. Primele se reproduc spontan și nemijlocit, ca forme de gîndire curente, în timp ce acesta din urmă poate fi descoperit numai cu ajutorul științei. Economia politică clasică se apropie foarte mult de starea reală a lucrurilor, dar nu o formulează conștient. Ea nu poate să facă acest lucru atîta timp cît nu și-a lepădat pielea ei burgheză.

Capitolul optsprezece

Salariul pe unitatea de timp

Salariul îmbracă, la rîndul său, forme foarte variate, lucru despre care nu se spune nimic în compendiile de economie politică, care, fiind interesate în mod exclusiv de aspectul material al problemei, subapreciază orice deosebiri în ceea ce privește forma. O tratare a tuturor acestor forme constituie însă obiectul teoriei speciale a muncii salariate și, prin urmare, nu poate fi obiectul lucrării de față. Aici vom analiza pe scurt cele două forme fundamentale dominante.

După cum știm, vînzarea forței de muncă se face întotdeauna pentru perioade de timp determinate. Forma transformată în care se exprimă în mod direct valoarea pe o zi, pe o săptămînă etc. a forței de muncă este deci forma „salariului pe unitatea de timp”, adică salariul cu ziua etc.

Remarcăm în primul rînd că legile expuse în capitolul cincisprezece cu privire la variațiile prețului forței de muncă și ale plusvalorii se transformă, printr-o simplă schimbare a formei, în legi ale salariului. Tot astfel deosebirea dintre valoarea de schimb a forței de muncă și masa de mijloace de subzistență în care se transformă această valoare apare acum ca deosebire între salariul nominal și salariul real. Ar fi inutil să repetăm acum, cînd vorbim de forma de manifestare, ceea ce am expus atunci cînd a fost vorba de forma esențială. Ne vom limita deci la cîteva puncte care caracterizează salariul pe unitate de timp.

Suma de bani³⁰⁾ pe care o primește muncitorul pentru munca sa pe o zi, pe o săptămînă etc. formează suma salariului său nominal sau a salariului său în expresie valorică. Este limpede însă că în funcție de durata zilei de muncă, deci în funcție de cantitatea de muncă furnizată zilnic de muncitor, același salariu pe zi, pe săptămînă etc. poate prezenta un preț al muncii foarte

³⁰⁾ Se presupune aici peste tot că valoarea banilor este constantă.

diferit, adică sume de bani foarte diferite pentru aceeași cantitate de muncă³¹⁾. Așadar, la salariul pe unitatea de timp trebuie să se facă deosebire între suma totală a salariului pe o zi, pe o săptămână etc. și prețul muncii. Cum putem stabili acest preț, adică valoarea în bani a unei cantități anumite de muncă? Prețul mediu al muncii se obține împărțindu-se valoarea medie pe o zi a forței de muncă la numărul orelor zilei de muncă medii. Dacă, de pildă, valoarea pe o zi a forței de muncă este de 3 șilingi, adică valoarea nou creată în 6 ore de muncă, iar ziua de muncă este de douăsprezece ore, prețul unei ore de muncă este $\frac{3 \text{ șilingi}}{12} = 3$ pence. Prețul orei de muncă astfel stabilit servește ca unitate de măsură pentru prețul muncii.

Rezultă de aici că salariul pe zi, pe săptămână etc. poate să rămână același cu toate că prețul muncii scade mereu. De pildă, dacă ziua obișnuită de muncă este de 10 ore, iar valoarea pe o zi a forței de muncă de 3 șilingi, prețul unei ore de muncă este de $3\frac{3}{5}$ pence; el scade la 3 pence dacă ziua de muncă crește la 12 ore și la $2\frac{2}{5}$ pence dacă această zi de muncă ajunge la 15 ore. Salariul pe zi sau salariul pe săptămână rămâne, cu toate acestea, neschimbat. Invers, salariul pe zi sau salariul pe săptămână poate să crească cu toate că prețul muncii rămâne constant sau chiar scade. Dacă, de pildă, ziua de muncă este de zece ore, iar valoarea pe o zi a forței de muncă este de 3 șilingi, prețul unei ore de muncă este de $3\frac{3}{5}$ pence. Dacă, în urma unei activități sporite, muncitorul lucrează cu același preț al muncii 12 ore, salariul său pe zi crește acum la 3 șilingi și $7\frac{1}{5}$ pence fără ca prețul muncii să se schimbe. Rezultatul ar fi același dacă în locul mărimii extensive a muncii ar crește mărimea ei intensivă³²⁾. Creșterea salariului nominal pe zi sau pe săptămână poate deci să fie însoțită de un preț al muncii neschimbat sau în scădere. Același lucru este valabil și pentru venitul familiei muncitorului atunci când cuantumul de muncă furnizat de capul familiei este sporit prin

³¹⁾ „Prețul muncii este suma care se plătește pentru o anumită cantitate de muncă”. (Sir Edward West, „Price of Corn and Wages of Labour”, Lond. 1826, p. 67.) West este autorul lucrării anonime „Essay on the Application of Capital to Land. By a Fellow of Univ. College of Oxford”, Lond. 1815, care a făcut epocă în istoria economiei politice.

³²⁾ „Salariul depinde de prețul muncii și de cantitatea muncii efectuate... O creștere a salariului nu implică în mod necesar o creștere a prețului muncii. Dacă timpul de muncă se prelungește și dacă muncitorii depun un efort mai mare, salariile pot crește în mod apreciabil, deși prețul muncii rămâne același”. (West, l.c., p. 67, 68 și 112.) De altfel, la întrebarea principală: cum se determină „prețul muncii”? West nu răspunde decât prin fraze banale.

munca membrilor familiei. Există deci metode de reducere a prețului muncii independente de scăderea salariului nominal pe zi sau pe săptămână³³).

Legea generală care rezultă din cele de mai sus este însă următoarea: dacă cantitatea muncii care se efectuează într-o zi, într-o săptămână etc. este dată, salariul pe zi sau pe săptămână depinde de prețul muncii, care, la rîndul său, variază fie o dată cu valoarea forței de muncă, fie o dată cu abaterile prețului ei de la valoarea ei. Dacă, dimpotrivă, prețul muncii este dat, salariul pe zi sau pe săptămână depinde de cantitatea de muncă efectuată într-o zi sau într-o săptămână.

Unitatea de măsură a salariului pe unitatea de timp, adică prețul unei ore de muncă, este cîtul care se obține din împărțirea valorii pe o zi a forței de muncă la numărul de ore ale unei zile de muncă obișnuite. Să presupunem că această zi de muncă este de 12 ore, că valoarea pe o zi a forței de muncă este egală cu 3 șilingi, sau cu valoarea-produs a 6 ore de muncă. Prețul unei ore de muncă este în aceste împrejurări de 3 pence, iar valoarea nou creată în această oră este de 6 pence. Dacă muncitorul lucrează acum mai puțin de 12 ore pe zi (sau mai puțin de 6 zile pe săptămână), de pildă numai 6 sau 8 ore, el nu mai primește la acest preț al muncii decît 2 sau 1¹/₂ șilingi salariu pe zi³⁴). Întrucît, conform presupunerii noastre, el trebuie să lucreze în medie 6 ore pe zi numai pentru a produce un salariu pe zi care să

³³) Lucrul acesta îl simte și apologetul fanatic al burgheziei industriale din secolul al XVIII-lea, autorul lucrării „Essay on Trade and Commerce”, citat adesea de noi, deși el prezintă chestiunea într-un mod confuz: „Cantitatea muncii și nu prețul ei” (autorul înțelege sub acest termen salariul nominal pe zi sau pe săptămână) „este determinată de prețul mijloacelor de subzistență și al altor obiecte necesare; dacă prețul obiectelor necesare scade simțitor, cantitatea de muncă scade și ea în mod corespunzător... Fabricanții știu că există diferite căi pentru ridicarea sau scăderea prețului muncii, în afară de schimbarea cuantumului lui nominal” (l. c., p. 48 și 61). În ale sale „Three Lectures on the Rate of Wages”, Lond. 1830, în care se folosește de lucrarea lui West fără a-l cita, N. W. Senior spune între altele: „Muncitorul este în special interesat în mărirea salariului” (p. 15). Prin urmare, muncitorul este interesat în primul rînd în ceea ce obține, adică în cuantumul nominal al salariului, nu în ceea ce dă, adică în cantitatea de muncă!

³⁴) Efectul unei asemenea reduceri anormale a timpului de muncă este cu totul diferit de cel al unei reduceri generale, impusă de lege, a zilei de muncă. Prima nu are nici o legătură cu durata absolută a zilei de muncă și poate avea loc indiferent dacă ziua de muncă este de 15 ore sau de 6 ore. În primul caz, prețul normal al muncii este calculat avîndu-se în vedere faptul că muncitorul lucrează în medie 15 ore pe zi, iar în al doilea caz 6 ore pe zi. Efectul rămîne deci același dacă muncitorul lucrează în primul caz numai 7¹/₂ ore, iar în celălalt caz 3 ore.

corespundă valorii forței sale de muncă, întrucît, conform aceleiași presupunerii, el lucrează din fiecare oră numai o jumătate pentru sine, iar cealaltă jumătate pentru capitalist, este clar că el nu poate să obțină pentru sine valoarea-produs a 6 ore dacă lucrează mai puțin de 12 ore. Mai sus am văzut urmările dezastruoase ale muncii excesive; aici ni se dezvăluie izvorul suferințelor pe care le îndură muncitorii din cauza folosirii incomplete a timpului de muncă.

Dacă salariul pe oră se fixează în așa fel încît capitalistul nu se obligă la plata unui salariu pe zi sau pe săptămînă, ci numai la plata orelor de muncă în care el binevoiește să dea de lucru muncitorului, el poate să-l folosească pe acesta un timp mai scurt decît acela care a stat inițial la baza evaluării salariului pe oră, adică a unității de măsură pentru prețul muncii. Întrucît această unitate de măsură este determinată de raportul

valoarea pe o zi a forței de muncă

ziua de muncă de un număr de ore dat, ea devine, firește, un nonsens în momentul în care ziua de muncă încetează să conțină un anumit număr de ore. Legătura dintre munca plătită și cea neplătită dispare. Capitalistul poate acum să obțină de la muncitor o anumită cantitate de supramuncă fără a limita timpul de muncă necesar pentru propria întreținere a muncitorului. El poate să desființeze orice regularitate a muncii, făcînd să alterneze în mod arbitrar munca excesivă cu șomajul relativ sau chiar total, în funcție de comoditatea sau de interesele sale momentane. Sub pretextul că plătește „prețul normal al muncii”, el poate să prelungească ziua de muncă dincolo de orice limite normale, fără vreo compensație corespunzătoare pentru muncitor. De aici revolta absolut întemeiată a muncitorilor din construcții londonezi (1860) împotriva încercării capitaliștilor de a le impune salariul pe oră. Limitarea prin lege a zilei de muncă pune capăt acestui abuz, deși ea nu desființează, bineînțeles, folosirea incompletă a timpului de muncă a muncitorilor, rezultată din concurența mașinilor, din schimbările intervenite în calificarea muncitorilor folosiți, din crizele parțiale sau generale.

Prețul muncii poate să rămînă constant nominal, scăzînd totuși sub nivelul său normal, în timp ce salariul pe zi sau pe săptămînă să crească. Lucrul acesta se întîmplă ori de cîte ori se prelungește ziua de muncă dincolo de durata ei obișnuită, prețul muncii, respectiv al orei de muncă, rămînînd neschimbat.

Dacă în fracția $\frac{\text{valoarea pe o zi a forței de muncă}}{\text{ziua de muncă}}$ numitorul crește,

numărătorul crește și mai repede. Din cauza creșterii uzurii, valoarea forței de muncă crește o dată cu durata funcționării ei, și anume într-un ritm mai rapid decât acela în care crește durata funcționării ei. Ca urmare, în multe ramuri de producție în care predomină salariul pe unitatea de timp fără limitarea prin lege a timpului de muncă, a apărut în mod spontan obiceiul de a se considera ziua de muncă drept normală („normal working day“, „the day's work“ sau „the regular hours of work“ *) numai pînă la un anumit moment, de pildă pînă la scurgerea celei de-a zecea ore. Dincolo de această limită, timpul de muncă este timp suplimentar (overtime), iar dacă se ia drept unitate de măsură ora, o oră de timp suplimentar este plătită mai bine (extra pay), deși adesea în proporții ridicol de mici³⁵⁾. Ziua de muncă normală există aici ca o fracțiune a zilei de muncă reale și se întîmplă în multe cazuri ca în cursul întregului an aceasta din urmă să fie mai lungă decât prima³⁶⁾. Creșterea prețului muncii o dată cu prelungirea zilei de muncă dincolo de o anumită limită normală se manifestă în diferite ramuri ale industriei britanice în așa fel, încît prețul redus al muncii în decursul așa-numitului timp normal îl obligă pe muncitor să lucreze un timp suplimentar pentru care e plătit mai bine, dacă vrea, în genere, să obțină un salariu care să-i ajungă³⁷⁾.

³⁵⁾ „Norma plății pentru timpul suplimentar“ (în manufactura de dantelă) „este atît de mică ($1/2$ pence etc. pe oră), încît există un contrast flagrant între această normă și prejudiciile pe care munca suplimentară le aduce sănătății și forței vitale a muncitorilor... La acestea se mai adaugă faptul că micul surplus cîștigat astfel trebuie cheltuit adesea pentru mijloace reconfortante“. („Child. Empl. Comm., II. Rep.“, p. XVI, nr. 117.)

³⁶⁾ Așa se întîmplă, de pildă, în imprimeriile de tapete înainte de aplicarea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici. „Lucrăm fără pauză pentru masă, așa încît ziua noastră de muncă de $10\frac{1}{2}$ ore pe zi se termină la ora 4 și jumătate d.a., iar restul este timp suplimentar, care rareori se termină înainte de ora 6 seara, așa că de fapt lucrăm suplimentar în tot cursul anului“. (Depoziția d-lui Smith, în „Child. Empl. Comm., I. Rep.“, p. 125.)

³⁷⁾ Așa se întîmplă, de pildă, în albițiile din Scoția. „În unele părți ale Scoției, în această industrie s-a practicat“ (înainte de introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1862) „sistemul muncii suplimentare, adică ziua de muncă de 10 ore era socotită zi de muncă normală. Pentru această zi de muncă normală, muncitorul primea un șiling și 2 pence. La aceasta se mai adaugă însă zilnic un timp suplimentar de 3 sau de 4 ore, plătit cu 3 pence ora. Rezultatul: cel ce muncea numai timpul normal nu putea să cîștige decît 8 șilingi pe săptămînă... Fără timp suplimentar salariul era insuficient“. („Reports of Insp. of Fact., 30th April 1863“, p. 10.) „Retribuirea mai bună a timpului suplimentar este o tentație căreia muncitorii nu-i pot rezista“. („Rep. of Insp. of Fact., 30th April 1848“, p. 5.) Legătoriale de cărți din City-ul

* — „ziua de muncă normală“, „munca de o zi“, „orele reglementare de muncă“.
— Nota trad.

Limitarea prin lege a zilei de muncă pune capăt acestei plăceri ³⁸⁾.

Este îndeobște cunoscut faptul că cu cât ziua de muncă este mai lungă într-o ramură industrială, cu atât salariul este mai mic ³⁹⁾. Inspectorul de fabrici A. Redgrave ilustrează acest lucru într-o dare de seamă comparativă asupra perioadei de douăzeci de ani dintre 1839 și 1859, din care rezultă că salariul a crescut în fabricile în care s-a aplicat legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore și a scăzut în fabricile în care se lucrează câte 14 și 15 ore pe zi ⁴⁰⁾.

Din legea „dacă prețul muncii este dat, salariul pe zi sau pe săptămână depinde de cantitatea muncii efectuate” rezultă în primul rînd că cu cât prețul muncii este mai mic, cu atât mai mare trebuie să fie cantitatea de muncă sau cu atât mai lungă trebuie să fie ziua de muncă pentru ca muncitorul să-și asigure chiar și un salariu mediu de mizerie. Nivelul scăzut al prețului muncii acționează aici ca un stimulent în direcția prelungirii timpului de muncă ⁴¹⁾.

londonez folosesc foarte mult fete între 14 și 15 ani, și anume în baza contractului de ucenicie, care prevede un anumit număr de ore de muncă. Totuși în ultima săptămînă a fiecărei luni ele lucrează pînă la orele 10, 11, 12 și 1 noaptea, împreună cu muncitorii mai vîrstnici, într-o societate foarte pestriță. „Patronii le ademenesc (tempt) cu suplimente la leafă și cu bani pentru o cină bună”, pe care o iau în circiurile din vecinătate. Promiscuitatea în care trăiesc aceste „young immortals” * („Child. Empl. Comp., V. Rep.”, p. 44, nr. 191) este compensată de faptul că printre cărțile pe care le leagă ele sînt și multe biblii și cărți cu conținut moralizator.

³⁸⁾ Vezi „Reports of Insp. of Fact, 30th April 1863”, l. c. Făcînd o critică foarte justă a situației de fapt, muncitorii din construcții londonezi au declarat în timpul mării greve și a lockout-ului din 1860 că nu acceptă salariul cu ora decît cu două condiții: 1) ca o dată cu prețul orei de muncă să se fixeze o zi de muncă normală de 9, respectiv de 10 ore și ca prețul unei ore din ziua de muncă de 10 ore să fie mai mare decît cel al unei ore din ziua de muncă de 9 ore; 2) ca fiecare oră în plus peste ziua de muncă normală să fie considerată timp suplimentar și să fie plătită relativ mai bine.

³⁹⁾ „Este îndeobște cunoscut faptul că, acolo unde ziua de muncă lungă constituie o regulă, salariile mici constituie și ele o regulă”. („Rep. of. Insp. of Fact., 31st Oct. 1863”, p. 9.) „Munca în schimbul căreia se obține un salariu de mizerie este de cele mai multe ori prelungită excesiv”. („Public Health, Sixth Rep. 1863”, p. 15.)

⁴⁰⁾ „Reports of Insp. of Fact., 30th April 1860”, p. 31, 32.

⁴¹⁾ Așa, de pildă, în Anglia, din cauza prețului redus al muncii, muncitorii care produc cuie manual trebuie să lucreze 15 ore pe zi pentru a realiza săptămînal un salariu de mizerie. „O zi are multe, multe ore, și în tot acest timp el trebuie să trudească din greu pentru a obține 11 pence sau 1 șiling, din care se scad 2 1/2 pînă la 3 pence pentru uzura uneltelor, pentru combustibil și pentru deșeurile de fier”. („Child. Empl. Comm., III. Rep.”, p. 136, nr. 671.) Pentru același timp de muncă, femeile cîștigă săptămînal numai 5 șilingi (l. c., p. 137, nr. 674).

Pe de altă parte însă, prelungirea timpului de muncă provoacă, la rîndul ei, o scădere a prețului muncii și deci a salariului pe zi sau pe săptămînă.

Din determinarea prețului muncii prin

$$\frac{\text{valoarea pe o zi a forței de muncă}}{\text{ziua de muncă de un număr de ore dat}}$$

rezultă că simpla prelungire a zilei de muncă face să scadă prețul muncii dacă nu intervine o compensare. Dar aceleași împrejurări care-i permit capitalistului să prelungească ziua de muncă pentru un timp mai îndelungat îi permit la început și îl silesc în cele din urmă să reducă prețul muncii și nominal pînă ce scade prețul total al numărului sporit de ore de muncă, adică salariul pe zi sau pe săptămînă. Este suficient să menționăm aici două împrejurări. Dacă un om efectuează munca unui om și jumătate sau a doi oameni, oferta de muncă crește chiar dacă oferta forței de muncă aflată pe piață rămîne constantă. Concurența creată astfel în rîndurile muncitorilor permite capitalistului să reducă prețul muncii, iar scăderea prețului muncii îi permite, pe de altă parte, să prelungească și mai mult timpul de muncă⁴²⁾. Curînd însă posibilitatea de a dispune de cantități anormale de muncă neplătită, adică de cantități de muncă neplătită depășind nivelul social mediu, devine un mijloc de concurență între capitaliștii înșiși. O parte din prețul mărfurilor constă din prețul muncii. Partea neplătită a prețului muncii nu trebuie socotită în prețul mărfii. Ea poate fi dăruită cumpărătorului mărfii. Acesta este primul pas făcut sub presiunea concurenței. Al doilea pas pe care îl impune tot concurența este excluderea din prețul de vînzare al mărfii cel puțin a unei părți din plusvaloarea anormală, obținută prin prelungirea zilei de muncă. În felul acesta apare mai întîi sporadic, iar apoi treptat se fixează un preț de vînzare al mărfii anormal de scăzut, care devine baza permanentă a unui salariu de mizerie și a unui timp de muncă excesiv, după ce inițial el a fost produsul acestor împrejurări. Menționăm doar

⁴²⁾ Dacă, de pildă, un muncitor de fabrică ar refuza să lucreze numărul mare de ore stabilit, „el ar fi curînd înlocuit cu un alt muncitor care ar accepta să lucreze oricît de mult și ar rămîne astfel fără lucru”. („Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1848”, Evidence, p. 39, nr. 58.) „Dacă un om face munca a doi oameni..., rata profitului crește în general..., întrucît această ofertă suplimentară de muncă reduce prețul muncii”. (Senior, l. c., p. 15.)

în treacă această mișcare, întrucît analiza concurenței nu-și are locul aici. Dar să-i dăm pentru o clipă cuvîntul și capitalistului.

„La Birmingham, concurența dintre patroni este atît de mare, încît unii dintre noi sînt siliți să facă în calitate de patroni lucruri de care s-ar rușina în alte împrejurări; și, totuși, nu se obțin mai mulți bani (and yet no more money is made) și numai publicul este avantajat de pe urma acestui fapt”⁴³).

Ne amintim de cele două categorii de brutari londonezi din care una vinde pîine la preț integral (the „fullpriced” bakers), iar cealaltă sub prețul normal („the underpriced”, „the undersellers”). Brutarii „fullpriced” își denunță concurenții în fața comisiei parlamentare de anchetă :

„Ei există numai datorită faptului că, în primul rînd, înșală publicul” (falsificînd marfa) „și, în al doilea rînd, datorită faptului că storc de la oamenii lor optsprezece ore de muncă, plătindu-i pentru douăsprezece ore de muncă... Munca neplătită (the unpaid labour) a muncitorilor este arma cu care luptă împotriva concurenților. Concurența dintre patronii brutari este cauza care face ca desființarea muncii de noapte să întîmpine dificultăți. Un «underseller» care își vinde pîinea sub prețul de cost — care variază în funcție de variațiile prețului făinii — nu pierde, deoarece stoarce de la oamenii lui mai multă muncă. Dacă eu scot de la oamenii mei numai 12 ore de muncă, iar vecinul meu 18 sau 20, el trebuie să mă bată la prețul de vînzare al mărfii. Dacă muncitorii ar avea posibilitatea să revendice plata pentru timpul suplimentar, acestei manevre i s-ar pune repede capăt... Majoritatea muncitorilor folosiți de «under-seller» o constituie străinii, tinerii și alții, nevoiți să se mulțumească cu orice salariu pe care îl pot obține”⁴⁴).

Ieremiada aceasta este interesantă și pentru motivul că arată cum în creierul capitalistului se reflectă numai aparența relațiilor de producție. Capitalistul nu știe că și prețul normal al muncii presupune o anumită cantitate de muncă neplătită și că tocmai această muncă neplătită constituie izvorul normal al profitului său. Pentru capitalist, categoria timpului de supramuncă nici nu există în genere, deoarece el este cuprins în ziua de muncă normală, iar el consideră că îl plătește în salariul pe zi. Ceea ce există pentru el este timpul suplimentar, prelungirea zilei de muncă dincolo de limita care corespunde prețului obișnuit al muncii. Atunci cînd este vorba de concurenții săi care își vînd marfa la un preț care e sub nivelul obișnuit, el insistă chiar ca

⁴³) „Child. Empl. Comm., III. Rep.”, Evidence, p. 66, n. 22.

⁴⁴) „Report etc. relative to the Grievances complained of by the journeymen bakers”. Lond. 1862, p. LII și ib., Evidence, nr. 479, 359, 27. Totuși, după cum am menționat mai sus și după cum recunoaște însuși Bennet, reprezentantul brutarilor „fullpriced”, și la aceștia muncitorii „încep munca la ora 11 seara sau mai devreme, lucrînd adesea pînă la ora 7 din seara următoare” (l. c., p. 22).

pentru acest timp suplimentar să se dea o plată suplimentară (extra pay). Dar el nu știe de asemenea că această plată suplimentară conține, ca și prețul orei obișnuite de muncă, muncă neplătită. De pildă, prețul unei ore de muncă din ziua de muncă de 12 ore este de 3 pence, adică egal cu valoarea produsă într-o jumătate de oră de muncă, iar prețul unei ore de muncă din timpul suplimentar este de 4 pence, adică egal cu valoarea produsă în $\frac{2}{3}$ de oră de muncă; în primul caz, capitalistul își însușește fără plată o jumătate, în al doilea o treime din ora de muncă.

Capitolul nouăsprezece

Salariul cu bucata

Salariul cu bucata nu este decît o formă transformată a salariului pe unitatea de timp, așa cum acesta din urmă nu este decît o formă transformată a valorii sau prețului forței de muncă.

La prima vedere se pare că la salariul cu bucata valoarea de întrebuintare pe care o vinde muncitorul nu este funcția forței sale de muncă, nu este muncă vie, ci munca materializată în produs și că prețul acestei munci nu este determinat, ca la salariul pe unitatea de timp, prin raportul $\frac{\text{valoarea pe o zi a forței de muncă}}{\text{ziua de muncă de un număr de ore dat}}$, ci prin capacitatea de muncă a producătorului ⁴⁵⁾.

În primul rînd, încrederea acelor care se lasă înșelați de această aparență ar trebui să fie zdruncinată serios de faptul că ambele forme ale salariului există concomitent una lîngă alta în aceleași ramuri de producție. De pildă :

„Zețarii din Londra sînt plătiți, de regulă, cu bucata, salariul pe unitatea de timp constituind o excepție. Dimpotrivă, la zețarii din provincie, salariul pe unitatea de timp este o regulă, iar salariul cu bucata constituie o excepție.

---

⁴⁵⁾ „Sistemul muncii cu bucata marchează o epocă în istoria muncitorilor ; acest sistem se află la mijlocul drumului dintre situația simplilor muncitori cu ziua, care depind de voința capitalistului, și meseriașii care cooperează în muncă și care într-un viitor apropiat promit să reunească în persoana lor pe meseriaș și pe capitalist. Muncitorii care lucrează cu bucata sînt de fapt propriii lor patroni, chiar dacă lucrează cu capitalul întreprinzătorului”. (John Watts, „Trade Societies and Strikes, Machinery and Cooperative Societies”, Manchester 1865, p. 52, 53.) Citez acest opuscul pentru că este un adevărat potpuriu de locuri comune apologetice perimate. Același domn Watts, care a fost cîndva adept al owenismului, a publicat în 1842 o altă lucrare : „Facts and Fictions of Political Economy”, în care declara, între altele, că proprietatea este jaf. Dar e mult de atunci.

În portul Londrei, dulgherii de la șantierele navale sînt plătiți cu bucata, iar în celelalte porturi engleze pe unitatea de timp⁴⁶⁾.

La Londra, în aceleași șelării se întîmplă adesea ca pentru aceeași muncă francezii să primească salariul cu bucata, iar englezii salariul pe unitatea de timp. În fabricile propriu-zise, unde în general predomină salariul cu bucata, unele operații nu pot fi măsurate din motive tehnice după aceste norme de plată, astfel că se plătesc pe unitatea de timp⁴⁷⁾. Este însă evident că deosebirea de formă în ceea ce privește salariul nu modifică cu nimic esența acestuia, cu toate că una dintre aceste forme poate să fie mai favorabilă dezvoltării producției capitaliste decît cealaltă.

Să presupunem că ziua obișnuită de muncă este de 12 ore, din care 6 plătite și 6 neplătite. Valoarea-produs este de 6 șilingi, deci valoarea-produs a unei ore de muncă este de 6 pence. Presupunem, în sfîrșit, că pe bază de experiență se constată că un muncitor care lucrează cu gradul mediu de intensitate și iscusință, care deci pentru producerea unui articol nu întrebunțează într-adevăr decît timpul de muncă socialmente necesar, livrează în 12 ore 24 de bucăți de produs, indiferent dacă este vorba de produse distincte sau de părți comensurabile ale unui produs indivizibil. În cazul acesta, valoarea celor 24 de bucăți, după ce s-a scăzut partea constantă de capital pe care o conțin, este de 6 șilingi, iar valoarea fiecărei bucăți în parte este de 3 pence. Muncitorul primește pentru fiecare bucată 1 $\frac{1}{2}$ pence și cîștigă astfel în 12 ore 3 șilingi. Așa cum la salariul pe unitatea de timp este indiferent dacă se presupune că muncitorul lucrează

⁴⁶⁾ T. J. Dunning, „Trade's Unions and Strikes”, Lond. 1860, p. 22.

⁴⁷⁾ Iată o mostră de felul cum existența paralelă a acestor două forme ale salariului favorizează înșelătoriile fabricanților: „Într-o fabrică lucrează 400 de oameni, dintre care jumătate lucrează în acord și sînt direct interesați să lucreze mai multe ore. Ceilalți 200 sînt plătiți cu ziua, lucrează tot atita timp ca și ceilalți, dar nu primesc nimic pentru orele suplimentare... Munca de o jumătate de oră pe zi a acestor 200 de oameni este egală cu o muncă de 50 de ore a unei persoane, adică cu $\frac{5}{6}$ din munca săptămînală a unui muncitor, și constituie un cîștig palpabil pentru întreprinzător.” („Reports of Insp. of Fact., 31st October 1860”, p. 9.) „Orele suplimentare se practică și acum pe scară largă și în majoritatea cazurilor la adăpostul legii înseși, care îl ferește pe fabricant de a fi descoperit și sancționat pentru aceste abuzuri. Am arătat în numeroase rapoarte anterioare... ce nedreptate li se face tuturor muncitorilor care primesc salariul pe săptămîină, și nu cu bucata”. (Leonard Horner. în „Reports of Insp. of Fact., 30th April 1859”, p. 8, 9.)

6 ore pentru sine și 6 ore pentru capitalist sau că din fiecare oră el lucrează o jumătate pentru sine și o jumătate pentru capitalist, tot astfel și aici este indiferent dacă spunem că fiecare bucată este jumătate plătită și jumătate neplătită sau că prețul a 12 bucăți înlocuiește doar valoarea forței de muncă în timp ce în celelalte 12 este întruchipată plusvaloarea.

Forma salariului cu bucata este tot atât de irațională ca și aceea a salariului pe unitatea de timp. În timp ce, de pildă, două bucăți de marfă reprezintă produsul unei ore de muncă și deci, după ce se scade valoarea mijloacelor de producție consumate pentru producerea lor, costă 6 pence, muncitorul obține pentru ele numai 3 pence. Salariul cu bucata nu exprimă de fapt, în mod direct, nici un raport valoric. Aici nu valoarea bucății de marfă se măsoară prin timpul de muncă întruchipat în ea, ci, dimpotrivă, munca cheltuită de muncitor se măsoară prin numărul bucăților de marfă produse de el. În cazul salariului pe unitatea de timp, munca se măsoară nemijlocit prin durata ei ; în cazul salariului cu bucata, ea se măsoară prin cantitatea de produs în care se află condensată o muncă de o anumită durată⁴⁸⁾. Prețul timpului de muncă însuși este determinat în cele din urmă de ecuația : valoarea zilei de muncă = valoarea pe o zi a forței de muncă. Așadar, salariul cu bucata nu este decât o formă modificată a salariului pe unitatea de timp.

Să analizăm acum ceva mai amănunțit particularitățile caracteristice ale salariului cu bucata.

Calitatea muncii este controlată aici de produsul însuși, care trebuie să fie de o calitate medie pentru ca prețul pe bucată să fie plătit în întregime. Ca urmare a acestui fapt salariul cu bucata devine o sursă inepuizabilă pentru rețineri din salariu și pentru înșelătorii capitaliste.

El oferă capitalistului o măsură perfect determinată pentru intensitatea muncii. Numai timpul de muncă întruchipat într-o cantitate de mărfuri determinată anterior și stabilită prin practică e considerat timp de muncă socialmente necesar și este plătit ca atare. Din această cauză, în atelierele de croitorie mai mari din Londra, o anumită bucată de produs, de pildă o jiletcă etc., se

⁴⁸⁾ „Salariul poate fi măsurat în două feluri : prin durata muncii sau prin produsul ei”. („Abrégé élémentaire des principes de l'Écon. Pol.", Paris 1796, p. 32.) Autorul acestei scrieri anonime este G. Garnier.

numește oră, jumătate de oră etc., ora de muncă fiind plătită cu 6 pence. Din practică se știe care este produsul mediu al unei ore. Atunci cînd este vorba de modele noi, de reparații etc., se ivesc neînțelegeri între patron și muncitor asupra chestiunii dacă o anumită bucată de produs este egală cu o oră etc., pînă cînd și aici experiența este aceea care hotărăște. Același lucru se întîmplă și în atelierele de mobile din Londra etc. Dacă muncitorul nu posedă capacitatea medie de muncă, dacă el nu este în stare să livreze un anumit minim de produs pe zi, este concediat ⁴⁹⁾.

Întrucît calitatea și intensitatea muncii sînt controlate aici de însăși forma salariului, supravegherea muncii devine în mare măsură inutilă. Salariul cu bucata constituie de aceea baza atît pentru munca la domiciliu în perioada modernă descrisă mai sus, cît și pentru un sistem ierarhic diversificat de exploatare și de asigurare. Acesta din urmă are două forme principale. Pe de o parte, salariul cu bucata înlesnește interpunerea unor paraziți între capitalist și muncitorul salariat prin subarendarea muncii (subletting of labour). Profitul intermediarilor este format exclusiv din diferența dintre prețul muncii plătit de capitalist și partea acestui preț pe care intermediarii o lasă realmente muncitorului ⁵⁰⁾. Sistemul acesta poartă în Anglia denumirea caracteristică de „sweating-system” (sistem de stoarcere a sudorii). Pe de altă parte, salariul cu bucata îi permite capitalistului să încheie un contract cu muncitorul principal — în manufactură cu șeful unui grup, în mine cu minerul propriu-zis etc., în fabrică cu muncitorul care lucrează direct la mașină — în care se prevede livrarea unui număr anumit de bucăți produs la un anumit preț, muncitorul principal obligîndu-se să angajeze și să plătească pe muncitorii

⁴⁹⁾ „El” (filatorul) „primește o anumită cantitate de bumbac și după un anumit timp trebuie să predea în schimb o anumită cantitate de fire răsucite sau de fire obișnuite, de un anumit grad de finețe, și i se plătește o sumă anumită pentru fiecare pfund de produs pe care îl livrează. Dacă lucrul său nu este de bună calitate, el este amendat; dacă, pe de altă parte, cantitatea este mai mică decît minimumul fixat pentru timpul respectiv, el e concediat și înlocuit cu un muncitor mai iscusit”. (Ure, l. c., p. 316, 317.)

⁵⁰⁾ „Cînd produsul muncii trece prin mîinile mai multor persoane și fiecare dintre aceste persoane vrea să aibă un cîștig, în timp ce numai ultima face munca, plata care ajunge în cele din urmă în mîna muncitoarei este mizerabilă și disproporționată”. („Child. Empl. Comm., II. Rep.”, p. LXX, nr. 424.)

auxiliari. Exploatarea muncitorilor de către capital se realizează aici prin intermediul exploatării muncitorului de către muncitor⁵¹.

Salariul cu bucata odată stabilit, interesul personal îl determină, firește, pe muncitor să facă un efort sporit, ceea ce înlesnește capitalistului ridicarea gradului normal de intensitate a muncii^{51a}). Tot interesul personal îl îndeamnă pe muncitor să-și prelungească ziua de muncă, căci astfel crește salariul său pe zi sau pe săptămână⁵²). Acest lucru provoacă o reacție identică cu cea descrisă cu prilejul analizării salariului pe unitatea de timp, fără a mai vorbi de faptul că prelungirea zilei de muncă în sine implică o scădere a prețului muncii, chiar dacă salariul cu bucata rămâne constant.

În cazul salariului pe unitatea de timp, pentru aceleași funcții salariul este, cu puține excepții, același, în timp ce în cazul

⁵¹) Chiar și apologetul Watts remarcă: „Sistemul de plată cu bucata ar fi mult îmbunătățit dacă la contract ar participa toți muncitorii care lucrează într-o întreprindere potrivit capacităților lor în loc ca un singur om să fie interesat să pună la muncă excesivă pe tovarășii săi pentru beneficiul său propriu” (I.c. p. 53). În ceea ce privește infamiile acestui sistem, comp. „Child. Empl. Comm., Rep. III”, p. 66, n. 22; p. 11, n. 124; p. XI, n. 13, 53, 59 etc.

^{51a}) Rezultatul acesta natural este de multe ori sporit prin mijloace artificiale. Astfel, în construcția de mașini, la Londra se folosește de obicei următorul truc: „capitalistul alege ca șef al unui grup de muncitori pe un om care se remarcă prin forță fizică și îndeminare. Trimestrial sau la alte termene îi plătește un salariu suplimentar, cu condiția să facă tot posibilul pentru a-i determina pe tovarășii săi de muncă, care nu primesc decât salariul obișnuit, să se ia la întrecere cu el... Faptul acesta explică fără nici un alt comentariu de ce capitaliștii se plâng că trade-unionurile «paralizează activitatea, îndeminarea mai mare și forța de muncă (stinting the action, superior skill and working power)»”. (Dunning, I. c., p. 22, 23.) Întrucît autorul este el însuși muncitor și secretar al unui trade-union, s-ar putea crede că exagerează. Luați însă, de pildă, „highly respectable” * enciclopedie agronomică a lui J. Ch. Morton și veți vedea în articolul „Labourer” că această metodă este recomandată arendașilor ca o metodă verificată.

⁵²) „Pentru toți cei plătiți cu bucata... este avantajoasă mărirea duratei muncii dincolo de limitele prevăzute de lege. Această tendință de a face ore suplimentare se observă îndeosebi la femeile care lucrează ca țesătoare și ca depănătoare”. („Rep. of Insp. of Fact., 30th April 1858”, p. 9.) „Salariul cu bucata, atît de avantajos pentru capitalist..., are tendința directă de a-l determina pe tînărul olar să muncească excesiv de mult în cursul celor 4 sau 5 ani în care e plătit cu bucata, dar la un preț scăzut. Aceasta este una dintre cauzele principale ale degenerării fizice a olarilor”. („Child. Empl. Comm., I. Rep.”, p. XIII.)

salariului cu bucata prețul timpului de muncă se măsoară, ce-i drept, cu o anumită cantitate de produs, dar salariul pe zi sau pe săptămână variază în funcție de deosebirile individuale dintre muncitori, unul livrînd într-un timp dat numai minimul de produs, altul media, al treilea mai mult decît media. În ceea ce privește venitul real, există deci diferențe mari în funcție de îndemînarea, forța, energia, rezistența etc. fiecărui muncitor⁵³). Faptul acesta nu schimbă, bineînțeles, cu nimic relația generală dintre capital și munca salariată. În primul rînd, deosebirile individuale se compensează atunci cînd luăm atelierul în ansamblu, întrucît acesta livrează într-un timp de muncă dat o cantitate medie de produs, iar salariul total plătit muncitorilor este salariul mediu în ramura de producție respectivă. În al doilea rînd, raportul dintre salariu și plusvaloare rămîne neschimbat, deoarece salariului individual al fiecărui muncitor în parte îi corespunde masa de plusvaloare produsă individual. Dar posibilitățile mai mari pe care salariul cu bucata le oferă individului tind să dezvolte, pe de o parte, individualitatea și deci spiritul de libertate, de independență și de autocontrol al muncitorilor, iar pe de altă parte, concurența dintre ei. El are deci tendința ca o dată cu ridicarea salariilor individuale peste nivelul mediu să scadă însuși acest nivel mediu. Acolo însă unde un anumit salariu cu bucata s-a statornicit prin tradiții îndelungate și de aceea reducerea lui prezintă dificultăți deosebite, patronii recurg uneori la transformarea forțată a salariului cu bucata în salariu pe unitatea de timp. Un asemenea procedeu a provocat, de pildă, în 1860 o mare grevă a muncitorilor de la fabricile de panglici din Coventry⁵⁴). În sfîrșit, salariul cu bucata

⁵³) „Dacă într-o ramură de producție munca este plătită în acord, adică cu bucata..., salariile pot să difere considerabil ca mărime... Dimpotrivă, în cazul salariului cu ziua există în general un tarif unitar al salariilor... recunoscut atît de întreprinzător, cît și de muncitor ca salariu tip pentru muncitorul mediu din ramura respectivă”. (Dunning, l.c., p. 17.)

⁵⁴) „Lucrul calfelor e reglementat cu ziua sau cu bucata (à la journée ou à la pièce)... Patronii știu aproximativ cîtă muncă pot efectua zilnic lucrătorii din fiecare métier * și, în consecință, îi plătesc adesea proporțional cu munca făcută; astfel, calfele lucrează cît mai mult posibil în propriul lor interes fără supraveghere”. (Cantillon, „Essai sur la Nature du Commerce en Général”, Amst. Éd. 1756, p. 185 și 202. Prima ediție a apărut în 1755.) Așadar, Cantillon, de la care Quesnay, sir James Steuart și A. Smith s-au inspirat din plin, prezintă aici salariul cu bucata ca fiind pur și simplu o formă modificată a salariului pe unitatea de timp. Pe coperta ediției franceze

este unul dintre elementele principale pe care se bazează sistemul de muncă cu ora descris mai sus ⁵⁵⁾.

Din cele de mai sus rezultă că salariul cu bucata este forma de salariu cea mai adecvată modului de producție capitalist. Deși nu constituie o noutate — salariul cu bucata figurează oficial alături de salariul pe unitatea de timp, printre altele, în statutele muncitorești franceze și engleze din secolul al XIV-lea — el este aplicat pe scară largă abia în perioada manufacturieră propriu-zisă. În perioada de „Sturm und Drang” a marii industrii, anume în perioada 1797—1815, salariul cu bucata servește ca pîrghie pentru prelungirea timpului de muncă și pentru reducerea salariului. Un material foarte important privind mișcarea salariului în această perioadă găsim în Cărțile Albastre: „Report and Evidence from the Select Committee on Petitions respecting the Corn Laws” (sesiunea parlamentară 1813—1814) și „Reports from the Lords’ Committee, on the state of the Growth, Commerce, and Consumption of Grain, and all Laws relating thereto” (sesiunea 1814—1815). Aceste publicații conțin dovezi bazate pe documente în ceea ce privește scăderea continuă a prețului muncii din momentul începerii războiului antiacobin. Astfel, în țesătorii, salariul cu bucata a scăzut atît de mult, încît, deși ziua de muncă a fost mult prelungită, salariul pe zi este mai scăzut decît înainte.

---

a lui Cantillon se menționează că este o traducere din limba engleză, dar ediția engleză: „The Analysis of Trade, Commerce etc., by Philip Cantillon, late of the City of London, Merchant” nu numai că a apărut mai tîrziu (1759), dar și conținutul ei dovedește că a fost elaborată ulterior. Astfel, în ediția franceză Hume nu este menționat, iar în ediția engleză numele lui Petty nu apare aproape de loc. Ediția engleză este mai puțin importantă din punct de vedere teoretic, dar conține tot felul de date speciale privind comerțul englez, comerțul cu metale nobile etc., care în textul francez lipsesc. De aceea cuvintele din titlul ediției engleze, după care scrierea ar fi „Taken chiefly from the Manuscript of a very ingenious Gentleman deceased, and adapted etc.” *, par să fie mai mulț decît una dintre obișnuitele ficțiuni ale vremii ¹⁵⁸.

⁵⁵⁾ „De cite ori n-am avut prilejul să vedem că în unele ateliere erau angajați mai mulți muncitori decît era într-adevăr necesar pentru muncă? De multe ori se angajează muncitori pentru lucrări neprevăzute, uneori chiar imaginare; întrucît muncitorii sînt plătiți cu bucata întreprinzătorii nu riscă nimic, toate daunele provocate de pierderea de timp sînt suportate de cei care nu lucrează”. (H. Gregoir, „Les Typographes devant le Tribunal Correctionnel de Bruxelles”, Bruxelles 1865, p. 9.)

---

* — împrumutată în cea mai mare parte din manuscrisul unui foarte dotat gentleman decedat și adaptat etc. — *Nota trad.*

„Venitul real al țesătorului este acum cu mult mai scăzut decât în trecut; avantajele sale față de muncitorul necalificat, care cindva erau foarte mari, au dispărut aproape complet. Într-adevăr, deosebirea dintre salariul pentru o muncă calificată și salariul pentru o muncă necalificată este acum mult mai mică decât în oricare altă perioadă anterioară”⁵⁶⁾.

Din următorul pasaj luat dintr-o lucrare care apără cu părținare interesele landlorzilor și arendașilor se poate vedea ce puține foloase a avut proletariatul agricol de pe urma sporirii intensității și duratei muncii datorită salariului cu bucata:

„Majoritatea covârșitoare a operațiilor agricole este efectuată de oameni angajați cu ziua sau cu bucata. Salariul lor săptăminal este de circa 12 șilingi; și cu toate că este de presupus că, fiind plătit cu bucata, muncitorul este îndemnat să muncească mai mult și câștigă cu 1 șiling sau poate cu 2 șilingi mai mult decât dacă e plătit cu săptămîna, la analizarea venitului său în ansamblu se constată că ceea ce câștigă în plus este anihilat de faptul că în anumite perioade ale anului nu găsește de lucru... Se mai constată în genere că salariile acestor oameni se află într-un anumit raport față de prețul mijloacelor de subsistență necesare, astfel că un om cu doi copii este în stare să-și întrețină familia fără să recurgă la ajutorul parohiei”⁵⁷⁾.

În acea epocă, referindu-se la faptele relatate în rapoartele publicate de parlament, Malthus spunea:

„Mărturisesc că nu sînt de loc mulțumit că practica salariului cu bucata capătă o atît de mare răspîndire. O muncă grea de cite 12 sau 14 ore pe zi în cursul unei perioade mai îndelungate este într-adevăr prea mult pentru o ființă omenească”⁵⁸⁾.

În atelierele în care s-a aplicat legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici, salariul cu bucata este o regulă generală, deoarece aici capitalul nu poate să prelungească ziua de muncă decât prin intensificarea muncii⁵⁹⁾.

Dacă se schimbă productivitatea muncii, se schimbă și timpul de muncă pe care îl reprezintă o anumită cantitate de produs. Se schimbă, prin urmare, și salariul cu bucata, deoarece el exprimă prețul unui anumit timp de muncă. În exemplul dat de noi mai sus se produceau în 12 ore 24 de bucăți de produs, valoarea nou creată în aceste 12 ore fiind de 6 șilingi, valoarea pe o zi a forței de muncă de 3 șilingi, prețul orei de muncă de 3 pence,

⁵⁶⁾ „Remarks on the Commercial Policy of Great Britain”, London 1815, p. 48.

⁵⁷⁾ „A Defence of the Landowners and Farmers of Great Britain”, Lond. 1814, p. 4, 5.

⁵⁸⁾ Malthus, „Inquiry into the Nature etc. of Rent”, London 1815, [p. 49, notă].

⁵⁹⁾ „Muncitorii cu bucata reprezintă, probabil, $\frac{4}{5}$ din totalul muncitorilor de fabrică”. („Reports of Insp. of Fact. for 30th April 1858”, p. 9.)

iar salariul de $1\frac{1}{2}$ pence de bucată. Fiecare bucată a absorbit $\frac{1}{2}$ de oră de muncă. Dacă în aceeași zi de muncă se produc acum, de pildă, ca urmare a dublării productivității muncii, 48 de bucăți în loc de 24 și dacă toate celelalte împrejurări rămân neschimbate, salariul cu bucata scade de la $1\frac{1}{2}$ pence la $\frac{3}{4}$ pence, întrucît fiecare bucată nu mai reprezintă acum decît $\frac{1}{4}$ în loc de $\frac{1}{2}$ de oră de muncă. $24 \times 1\frac{1}{2}$ pence = 3 șilingi; tot așa $48 \times \frac{3}{4}$ pence = 3 șilingi. Cu alte cuvinte, salariul cu bucata scade în aceeași proporție în care crește numărul bucăților produse în același număr de ore⁶⁰⁾, prin urmare în aceeași proporție în care scade timpul de muncă folosit pentru o bucată. Această schimbare a salariului cu bucata, deși pur nominală, este izvorul permanent al conflictului dintre capitalist și muncitor: fie pentru că capitalistul o folosește ca pretext pentru a reduce efectiv prețul muncii, fie pentru că forța productivă sporită a muncii este însoțită de o creștere a intensității ei, fie pentru că muncitorul ia în serios forma exterioară a salariului cu bucata, considerînd că ceea ce i se plătește este produsul muncii sale și nu forța sa de muncă, și în virtutea acestui fapt se opune deci unei reduceri a salariului, care nu este însoțită de o reducere corespunzătoare a prețului de vînzare a mărfii.

„Muncitorii urmăresc cu grijă prețul materiilor prime și prețul bunurilor fabricate și sînt astfel în stare să aprecieze cu exactitate profiturile patronilor lor”⁶¹⁾.

⁶⁰⁾ „Forța productivă a mașinii sale de filat este măsurată cu precizie, iar mărirea sumei cu care se plătește munca făcută cu această mașină scade o dată cu creșterea forței ei productive, deși nu în aceeași proporție”. (Ure, l.c., p. 317.) Această din urmă formulare apologetică este infirmată de Ure însuși. El admite, de pildă, că dintr-o prelungire a mulei rezultă o muncă suplimentară. Munca nu scade deci în aceeași măsură în care crește forța ei productivă. Mai departe: „Prin această prelungire forța productivă a mașinii este sporită cu $\frac{1}{5}$. Ca urmare, pentru munca sa filatorul nu va mai fi plătit cu același salariu ca mai înainte, dar, întrucît salariul său nu este redus cu $\frac{1}{5}$, perfecționarea intervenită îi sporește cîștigul în bani pentru fiecare număr de ore muncite” — însă, însă — „la calculul de mai sus se impune o anumită modificare... Din jumătatea de șiling pe care o cîștigă în plus, filatorul trebuie să plătească ceva pentru ajutoare tinere... care înlătură pe muncitorii adulți” (l.c. p. 320, 321), ceea ce nu dovedește o tendință de urcare a salariului.

⁶¹⁾ H. Fawcett, „The Economic Position of the British Labourer”, Cambridge and London 1865, p. 178.

Capitalul respinge pe bună dreptate asemenea pretenții, care au la bază o concepție eronată asupra caracterului muncii salariale⁶²⁾. El este indignat de pretenția muncitorilor de a institui un impozit pe progresul industriei și declară categoric că productivitatea muncii ** nu-l privește pe muncitor⁶³⁾.

---

⁶²⁾ În ziarul londonez „Standard” din 26 octombrie 1861 se găsește o relatare despre un proces al firmei „John Bright et Co.”, dezbătut în fața magistratului * din Rochdale, proces în care această firmă „a cerut ca reprezentanții trade-unionului țesătorilor de covoare să fie condamnați pentru intimidare. Firma «Bright» introdusese mașini noi, care urmau să producă 240 de iarzi de covoare în timpul și cu munca (!) necesare înainte pentru producerea a 160 de iarzi. Muncitorii nu aveau dreptul să participe la o parte din profitul rezultat din investițiile de capital pe care patronii lor le făcuseră pentru perfecționările tehnice. În consecință, domnii Bright au propus o reducere a salariului de la 1½ pence de iard la 1 penny, câștigurile muncitorilor pentru aceeași muncă rămânând neschimbate. Aceasta era însă o reducere nominală, asupra căreia, după cum se afirmă, muncitorii nu fuseseră avertizați”.

⁶³⁾ „În tendința lor de a menține un anumit nivel al salariilor, trade-unionurile se străduiesc să participe la profiturile rezultate din perfecționarea mașinilor!” (Quelle horreur!***), „...Ele cer un salariu sporit pe motiv că munca este redusă..., cu alte cuvinte ele se străduiesc să instituie un impozit pe perfecționările din industrie”. („On Combination of Trades”, New Edit., Lond. 1834, p. 42.)

---

* — judecătorilor de pace. — *Nota trad.*

** În ediția a 4-a : muncitorului. — *Nota red.*

*** — Ce oroare ! — *Nota trad.*

Capitolul douăzeci

Deosebiri naționale între salarii

În capitolul cincisprezece am tratat diferitele combinații care pot provoca o schimbare a mărimii absolute sau relative (adică în comparație cu plusvaloarea) a valorii forței de muncă, în timp ce, pe de altă parte, cantitatea de mijloace de subzistență în care se realizează prețul forței de muncă poate să sufere schimbări independente sau diferite de variațiile acestui preț⁶⁴). Așa cum am mai arătat, prin simpla transformare a valorii, respectiv a prețului forței de muncă în forma exoterică a salariului, toate legile menționate se transformă în legi ale mișcării salariului. Ceea ce apare în cadrul acestei mișcări ca o alternare de combinații poate să apară ca deosebiri existente concomitent între salariile din diferite țări. Prin urmare, când se compară salariile din diferite țări trebuie luate în considerare toate momentele care determină schimbările mărimii valorii forței de muncă : prețul și volumul celor mai stringente trebuințe naturale și istoricește dezvoltate, cheltuielile pentru instruirea muncitorului, rolul muncii femeilor și copiilor, productivitatea muncii, mărimea ei extensivă și intensivă. Chiar și o comparație oricât de superficială cere ca în primul rînd salariul mediu pe zi în aceleași ramuri de activitate din diferite țări să fie redus la ziua de muncă de aceeași durată. Odată făcut acest lucru, trebuie ca, la rîndul lui, salariul pe unitatea de timp să fie transformat în salariu cu bucata, întrucît numai salariul cu bucata este unitatea de măsură atît pentru productivitatea, cît și pentru intensitatea muncii.

În fiecare țară există o anumită intensitate medie a muncii ; dacă intensitatea este mai mică decît această medie, munca chel-

---

⁶⁴) „Nu este exact dacă se spune că salariile” (este vorba de expresia ior in bani) „au crescut pentru că se poate cumpăra cu ele o cantitate mai mare dintr-un produs mai ieftin”. (David Buchanan, într-o notă la lucrarea : A. Smith „Wealth etc.”, 1814, v. I, p. 417, editată de el.)

tuită pentru producerea unei mărfi depășește timpul socialmente necesar, nefiind, prin urmare, considerată muncă de calitate normală. Numai un grad de intensitate care se ridică peste media națională modifică, în țara respectivă, măsura valorii prin simpla durată a timpului de muncă. Altfel stau lucrurile pe piața mondială, ale cărei părți componente sînt diferitele țări. Intensitatea medie a muncii variază de la o țară la alta ; într-o țară ea este mai mare, în alta mai mică. Aceste medii naționale formează deci o scară a cărei unitate de măsură este unitatea medie a muncii universale. Comparată cu munca națională mai puțin intensivă, munca națională mai intensivă produce deci în aceeași durată de timp mai multă valoare, care se exprimă în bani mai mulți.

Aplicată pe scară internațională însă, legea valorii suferă modificări și mai mari prin faptul că pe piața mondială munca națională mai productivă este considerată de asemenea ca fiind mai intensivă, afară de cazul cînd concurența silește națiunea mai productivă să reducă prețul de vînzare al mărfii pe care o produce la valoarea ei.

În măsura în care, într-o țară dată, producția capitalistă se dezvoltă, în aceeași măsură intensitatea și productivitatea muncii naționale se ridică peste nivelul internațional ^{64a)}. Diferitele cantități de mărfuri de același fel care, în diferite țări, sînt produse în același timp de muncă au, așadar, valori internaționale diferite, care se exprimă în prețuri diferite, adică în sume de bani care variază în funcție de valorile internaționale. Valoarea relativă a banilor va fi deci mai mică la o națiune cu un mod de producție capitalist mai dezvoltat decît la o națiune cu un mod de producție capitalist mai puțin dezvoltat. Rezultă, prin urmare, că salariul nominal, echivalentul forței de muncă exprimat în bani, va fi de asemenea mai ridicat la prima națiune decît la cea de-a doua ; ceea ce nu înseamnă nicidecum că lucrurile stau așa și în ceea ce privește salariul real, cu alte cuvinte în ceea ce privește mijloacele de subzistență aflate la dispoziția muncitorului.

Dar chiar dacă se face abstracție de această inegalitate relativă a valorii banilor în diferite țări, se constată adesea că salariul pe zi, pe săptămînă etc. este mai ridicat la prima națiune decît la cea de-a doua, în timp ce prețul relativ al muncii, adică

---

^{64a)} În altă parte vom cerceta împrejurările care pot modifica această lege, sub aspectul productivității, în anumite ramuri de producție.

prețul muncii în raport cu plusvaloarea și cu valoarea produsului, este mai ridicat la a doua națiune decât la prima ⁶⁵⁾.

J. W. Cowell, în 1833 membru al comisiei pentru cercetarea muncii în fabrici, după ce a analizat amănunțit situația din filaturi a ajuns la concluzia că,

„în fond, pentru fabricant salariile sînt mai scăzute în Anglia decît pe continent, deși pentru muncitor ele sînt poate mai ridicate”. (Ure, p. 314.)

În raportul său din 31 octombrie 1866, Alexander Redgrave, inspector de fabrici englez, demonstrează, pe baza comparării datelor statistice din Anglia cu cele de pe continent, că, în pofida salariului mai scăzut și a timpului de muncă mult mai lung, în țările de pe continent munca este, în raport cu produsul, mai scumpă decât în Anglia. Un director englez (manager) al unei fabrici de bumbac din Oldenburg declară că acolo timpul de muncă durează de la 5,30 dimineața pînă la 8 seara, inclusiv sîmbăta, și că muncitorii, chiar dacă lucrează sub controlul unor supraveghetori englezi, produc în aceste ore mai puține produse decît produc englezii în 10 ore, iar dacă supraveghetorii sînt germani, produc și mai puțin. Salariul este cu mult mai scăzut decît în Anglia, în multe cazuri cu 50⁰%, dar în raport cu numărul mașinilor, numărul brațelor de muncă este cu mult mai mare, în unele sectoare reprezentînd 5 : 3 în comparație cu Anglia. D-l Redgrave dă amănunte foarte exacte asupra filaturilor de bumbac din Rusia. Datele i-au fost furnizate de un manager englez care a lucrat acolo pînă nu de mult. Pe acest teren rusesc, atît de bogat în infamii de tot felul, sînt în floare și vechile orori din perioada de copilărie a

⁶⁵⁾ Polemizînd cu A. Smith, James Anderson observă : „Merită de asemenea relevat faptul că, deși de obicei prețul muncii este aparent mai scăzut în țările sărace, în care produsele pămîntului și îndeosebi cerealele sînt mai ieftine, în realitate acest preț este de obicei mai ridicat în aceste țări decît în altele. Căci nu salariul pe care muncitorul îl primește pentru o zi de muncă reprezintă adevăratul preț al muncii, deși el este prețul ei aparent. Prețul real este ceea ce o anumită cantitate de muncă efectuată îl costă efectiv pe întreprinzător ; privită prin această prismă, munca este aproape în toate cazurile mai ieftină în țările bogate decît în cele mai sărace, cu toate că prețul cerealelor și altor mijloace de subzistență este de obicei mult mai scăzut în acestea din urmă decît în cele dintii... Munca plătită cu ziua este mai ieftină în Scoția decît în Anglia... Munca plătită cu bucata este, în general, mai ieftină în Anglia”. (James Anderson, „Observations on the means of exciting a spirit of National Industry etc.”, Edinb. 1777, p. 350, 351.) — Dimpotrivă, nivelul scăzut al salariului provoacă la rîndul său o scumpire a muncii. „Munca este mai scumpă în Irlanda decît în Anglia... pentru că acolo salariile sînt mai scăzute”. (Nr. 2 074, în „Royal Commission on Railways, Minutes”, 1867.)

factories * engleze. Directorii sînt, bineînțeles, englezi, întrucît capitalistul autohton rus nu știe să-și conducă fabrica. Deși munca este excesivă, deși se muncește zi și noapte fără întrerupere, deși muncitorii primesc un salariu de mizerie, producția de fabrică din Rusia vegetează, numai din cauză că produsele străine sînt prohibite. — Voi reproduce, în încheiere, un tabel comparativ al d-lui Redgrave cu numărul mediu de fusuri, pe fabrică și pe filator, în diferite țări ale Europei. D-l Redgrave menționează el însuși că a cules aceste cifre cu cîțiva ani în urmă și că de atunci proporțiile fabricilor și numărul fusurilor pe cap de muncitor au crescut în Anglia. El presupune însă că în țările de pe continent enumerate, progresul a fost relativ același, astfel că cifrele și-au păstrat valoarea lor comparativă.

Numărul mediu de fusuri pe fabrică

În Anglia	numărul mediu de fusuri de fiecare fabrică	12 600
În Elveția	" " " "	8 000
În Austria	" " " "	7 000
În Saxonia	" " " "	4 500
În Belgia	" " " "	4 000
În Franța	" " " "	1 500
În Prusia	" " " "	1 500

Numărul mediu de fusuri pe cap de muncitor

În Franța	o persoană la 14 fusuri
În Rusia	" " " 28 "
În Prusia	" " " 37 "
În Bavaria	" " " 46 "
În Austria	" " " 49 "
În Belgia	" " " 50 "
În Saxonia	" " " 50 "
În statele germane mai mici	" " " 55 "
În Elveția	" " " 55 "
În Marea Britanie	" " " 74 "

„Abstracție făcînd de alte împrejurări — spune d-l Redgrave —, comparația aceasta este defavorabilă pentru Marea Britanie, îndeosebi pentru faptul că în Marea Britanie există un mare număr de fabrici în care țesătoria mecanizată este combinată cu filatura, iar muncitorii care lucrează la războaiele de țesut nu sînt excluși din calcul. În străinătate, dimpotrivă, majoritatea fabricilor sînt simple filaturi. Dacă s-ar putea găsi date pe deplin comparabile, aș putea enumera multe filaturi de bumbac din districtul meu în care o mașină mule cu 2 200 de fusuri este supravegheată de un singur om (minder) ajutat de două femei și care produc zilnic 220 de pfunzi de fire, în lungime de 400 de mile (engleze)”. („Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1866”, p. 31—37 passim.)

Se știe că în răsăritul Europei, ca și în Asia, anumite companii engleze au preluat construcția de căi ferate și că ele folosesc la aceste lucrări, pe lângă muncitori autohtoni, și un anumit număr de muncitori englezi. Astfel necesitatea practică le-a impus să țină seama de deosebirile naționale în ceea ce privește intensitatea muncii, și faptul acesta nu le-a pricinuit pagube. Experiența lor ne învață că, chiar dacă nivelul salariului corespunde mai mult sau mai puțin intensității medii a muncii, prețul relativ al muncii (în raport cu produsul) se schimbă în general în sens invers.

În una din primele sale lucrări economice, intitulată „Studiu asupra nivelului salariului”⁶⁶⁾, H. Carey încearcă să demonstreze că diferitele salarii naționale sînt direct proporționale cu gradele de productivitate ale zilelor naționale de muncă, pentru a trage concluzia, din acest raport internațional, că, în general, salariul crește și scade proporțional cu productivitatea muncii. Întreaga analiză făcută de noi producției plusvalorii arată că această concluzie ar fi absurdă, chiar dacă Carey și-ar fi fundamentat premisele, în loc să prezinte, potrivit obiceiului său, un noian de date statistice, adunate în mod necritic și superficial. Este însă interesant că el însuși recunoaște că, în realitate, lucrurile nu se petrec așa cum prevede teoria. Căci amestecul statului denaturează această relație economică naturală. Salariile naționale trebuie deci calculate ca și cum partea din ele care îi revine statului sub formă de impozite i-ar reveni muncitorului însuși. Nu ar fi rău ca d-l Carey să se gîndească dacă aceste „cheltuieli ale statului” nu sînt și ele „roade naturale” ale dezvoltării capitaliste? Raționamentul de mai sus este întru totul demn de omul care a declarat mai întîi că relațiile de producție capitaliste sînt legi eterne ale naturii și ale rațiunii, al căror joc liber și armonios este perturbat de amestecul statului, pentru a descoperi apoi că influența diabolică a Angliei pe piața mondială, influență care, după cum se pare, nu decurge din legile naturale ale producției capitaliste, face necesar amestecul statului, și anume apărarea de către stat a acestor legi ale naturii și rațiunii, alias * necesitatea sistemului protecționist. El a descoperit, de asemenea, că teoremele lui Ricardo etc., în care sînt formulate opoziții și contradicții sociale existente, nu sînt produsul ideal al dezvoltării economice reale, ci că, dimpotrivă, contradicțiile reale ale producției capitaliste sînt, în Anglia și în alte țări, rezul-

---

⁶⁶⁾ „Essay on the Rate of Wages : with an Examination of the Causes of the Differences in the Conditions of the Labouring Population throughout the World”, Philadelphia 1835.

tatul teoriei lui Ricardo etc. ! El a descoperit, în sfârșit, că, în ultimă analiză, comerțul este acela care distruge frumusețea și armonia înăscută a modului de producție capitalist. Încă un pas, și el va descoperi, poate, că singurul neajuns al producției capitaliste este însuși capitalul. Numai un om cu o atât de îngrozitoare lipsă de simț critic și cu o asemenea pseudoerudiție ca a lui a meritat ca, în pofida ereziei sale protecționiste, să devină sursa secretă a înțelepciunii armonioase a unui Bastiat și a tuturor celorlalți optimiști adepți al liberului schimb din zilele noastre.

Secțiunea a șaptea

PROCESUL DE ACUMULARE A CAPITALULUI

Transformarea unei sume de bani în mijloace de producție și în forță de muncă este prima mișcare pe care o efectuează cantitatea de valoare care urmează să îndeplinească funcția de capital. Ea are loc pe piață, în sfera circulației. A doua fază a mișcării, procesul de producție, se încheie în momentul în care mijloacele de producție au fost transformate în marfă a cărei valoare depășește valoarea elementelor ei componente, adică conține capitalul avansat inițial plus o plusvaloare. Aceste mărfuri trebuie apoi aruncate din nou în sfera circulației. Ele trebuie vândute, valoarea lor trebuie realizată în bani, acești bani trebuie transformați din nou în capital, și aceasta se repetă mereu. Acest circuit, care parcurge mereu aceleași faze succesive, formează circulația capitalului.

Prima condiție a acumulării este : capitalistul să-și vândă mărfurile și să transforme din nou în capital cea mai mare parte a banilor obținuți. În cele ce urmează se presupune că capitalul parcurge în mod normal procesul circulației. Acest proces va fi analizat amănunțit în cartea a doua.

Capitalistul care produce plusvaloarea, adică stoarce direct de la muncitor muncă neplătită și o fixează în mărfuri, este, ce-i drept, primul apropiator al acestei plusvalori, nicidecum însă ultimul ei proprietar. El trebuie să o împartă ulterior cu capitaliștii care îndeplinesc alte funcții în ansamblul producției sociale, cu proprietarul funciar etc. Plusvaloarea se scindează deci în diferite părți. Fragmentele ei revin unor categorii diferite de persoane și iau forme diferite, independente unele de altele, ca : profit, dobândă, profit comercial, rentă funciară etc. Aceste forme modificate ale plusvalorii vor putea fi analizate abia în cartea a treia.

Aici presupunem, așadar, că, pe de o parte, capitalistul care produce marfa o vinde la valoarea ei, și nu ne mai oprim asupra reîntoarcerii lui pe piața de mărfuri, făcând deci abstracție atât de formele noi pe care le dobândește capitalul în sfera circulației, cât

și de condițiile concrete ale reproducției ascunse în aceste forme. Pe de altă parte, îl considerăm pe producătorul capitalist proprietar al întregii plusvalori, sau, dacă vrei, reprezentant al tuturor persoanelor care participă la împărțirea ei. La început vom privi, așadar, acumularea în mod abstract, adică ca un simplu moment al procesului de producție nemijlocit.

De altfel, în măsura în care are loc acumularea, capitalistul reușește să vîndă marfa produsă și să transforme din nou banii obținuți pe ea în capital. Mai departe, scindarea plusvalorii în diferite părți nu schimbă cu nimic natura ei și nici condițiile necesare în care ea devine element al acumulării. Oricare ar fi partea de plusvaloare pe care producătorul capitalist o reține pentru sine însuși sau o cedează altora, el este întotdeauna primul care și-o însușește. Prin urmare, ceea ce noi presupunem în prezentarea procesului de acumulare are loc și în realitate. Pe de altă parte, scindarea plusvalorii și mișcarea intermediară a circulației voalează forma fundamentală simplă a procesului de acumulare. O analiză pură a acestuia din urmă cere deci să facem în prealabil abstracție de toate fenomenele care ascund jocul interior al mecanismului lui.

Capitolul douăzeci și unu

Reproducția simplă

Oricare ar fi forma socială a procesului de producție, el trebuie să fie continuu, adică să parcurgă din nou, în mod periodic, aceleași faze. O societate nu poate înceta să consume, după cum nu poate înceta să producă. Privit în conexiunea sa continuă și în fluxul neîntrerupt al reînnoirii sale, orice proces de producție social este deci, în același timp, un proces de reproducție.

Condițiile producției sînt în același timp condițiile reproducției. Nici o societate nu poate să producă încontinuu, adică să reproducă, fără să transforme din nou, încontinuu o parte a produselor ei în mijloace de producție, adică în elemente ale noii producții. Celelalte condiții rămînd neschimbate, ea nu poate să-și reproducă sau să-și mențină avuția la același nivel decît înlocuind, în natura, mijloacele de producție, adică mijloacele de muncă, materiile prime și materialele auxiliare, întrebunțate în cursul, să zicem, al unui an, printr-o cantitate egală de exemplare noi, de același fel, separată din masa anuală de produse și încorporată din nou procesului de producție. Așadar, o cantitate determinată din produsul anual aparține producției. Destinată de la bun început consumului productiv, ea există în cea mai mare parte în forme naturale care exclud de la sine consumul individual.

Dacă producția are formă capitalistă, reproducția are și ea aceeași formă. După cum în modul de producție capitalist procesul muncii nu apare decît ca un mijloc pentru procesul de valorificare, tot astfel nici reproducția nu apare decît ca un mijloc pentru a reproduce valoarea avansată, sub formă de capital, adică de valoare care se autovalorifică. Rolul economic caracteristic al capitalistului este atribuit unei persoane numai pentru că banii ei funcționează încontinuu în calitate de capital. Dacă, de pildă, suma de bani de 100 l. st. avansată s-a transformat anul acesta în capital și a produs o plusvaloare de 20 l. st., ea trebuie să repete în anul următor ș.a.m.d. aceeași operație. Ca increment periodic al valorii-

capital, sau ca rod periodic al capitalului în funcțiune, plusvaloarea îmbracă forma unui venit provenit din capital ¹⁾).

Dacă acest venit îi servește capitalistului doar ca fond de consum, adică dacă acest venit este consumat în mod tot atît de periodic cum este obținut, are loc, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, o reproducție simplă. Cu toate că ea nu este decît o simplă repetare a procesului de producție pe aceeași scdără, această simplă repetare sau continuitate imprimă procesului anumite caractere noi, sau, mai curînd, face să dispară caracterele aparente pe care le prezintă sub aspectul său de act singular.

Procesul de producție începe prin cumpărarea forței de muncă pentru un timp determinat, și acest început este reinnoit continuu de îndată ce termenul pentru care munca a fost vîndută a expirat, și totodată a expirat și o anumită perioadă de producție, o săptămînă, o lună etc. Muncitorul însă este plătit abia după ce forța sa de muncă a funcționat și a realizat, sub formă de mărfuri, atît propria ei valoare, cît și plusvaloarea. Muncitorul a produs deci atît plusvaloarea, pe care deocamdată o privim doar ca fond de consum al capitalistului, cît și fondul din care el însuși este plătit, capitalul variabil, înainte ca acesta din urmă să-i parvină sub formă de salariu, și el are de lucru numai atîta timp cît continuă să-l reproducă. De aici formula economiștilor, menționată în capitolul șaisprezece la cifra II, care reprezintă salariul ca parte a produsului însuși ²⁾. Este o parte a produsului produs încontinuu de muncitorul însuși și care revine încontinuu la acesta sub forma salariului. Capitalistul îi plătește, desigur, valoarea mărții în bani. Acești bani nu sînt decît forma transformată a produsului muncii. În timp ce muncitorul transformă o parte din mijloacele de producție în produs, o parte din produsul său anterior se transformă din nou în bani. Munca sa de astăzi sau din semestrul următor se plătește cu munca sa din săptămîna trecută sau din semestrul trecut. Iluzia creată de forma bani dispare în momentul în care în locul capitalistului individual și al muncitorului individual se ia în considerare clasa capitaliștilor și clasa muncitorilor. Clasa

¹⁾ „Cei avuți, care consumă produsele muncii altora, obțin aceste produse numai prin actul schimbului (cumpărare de mărfuri). Se pare deci că fondul lor de rezervă se va epuiza curînd... Dar în orînduirea socială actuală, avuția a căpătat puterea de a se reproduce prin munca altuia... Avuția, ca și munca și prin muncă, furnizează un rod anual, care poate fi distrus în fiecare an fără ca cel avut să sărăcească. Rodul acesta este venitul care provine din capital”. (Sismondi, „Nouv. Princ. d'Écon. Pol.”, t. I, p. 81, 82.)

²⁾ „Salariile, ca și profiturile, trebuie considerate ca o parte a produsului finit”. (Ramsay, l.c., p. 142.) „Partea din produs care îi revine muncitorului sub formă de salariu”. (J. Mill, „Elements etc.”, trad. de Parisot, Paris 1823, p. 33, 34.)

capitaliștilor îi dă încontinuu clasei muncitorilor, sub formă de bani, titluri asupra unei părți din produsul creat de aceasta din urmă și însușit de cea dintâi. Muncitorul restituie în mod tot atât de continuu aceste titluri clasei capitaliștilor și capătă astfel partea care îi revine din propriul lui produs. Forma marfă a produsului și forma bani a mărfii camuflează această tranzacție.

Capitalul variabil nu este deci decît o formă istorică specială de manifestare a fondului de mijloace de subzistență sau a fondului de muncă, de care muncitorul are nevoie pentru întreținerea și reproducerea sa și pe care, în toate sistemele de producție socială, el trebuie să-l producă și să-l reproducă întotdeauna el însuși. Fondul de muncă revine la el încontinuu numai sub formă de mijloace de plată a muncii sale, pentru că propriul său produs se îndepărtează încontinuu de el sub formă de capital. Dar această formă de manifestare a fondului de muncă nu schimbă cu nimic faptul că capitalistul avansează muncitorului munca materializată a acestuia^{*)}. Să luăm un țaran clăcaș. El lucrează cu propriile sale mijloace de producție pe ogorul său propriu, să zicem, 3 zile pe săptămînă. În celelalte 3 zile ale săptămînii el face muncă de clacă pe pămîntul proprietarului funciar. Țaranul clăcaș reproduce încontinuu propriul său fond de muncă, iar acesta nu ia niciodată, față de el, forma unor mijloace de plată avansate de o a treia persoană pentru munca sa. În schimb, nici munca sa forțată neplătită nu ia niciodată forma unei munci liber consimțite și plătite. Dacă miine proprietarul funciar își însușește ogorul, animalele de tracțiune, sămînța, într-un cuvînt mijloacele de producție ale țaranului clăcaș, acesta va trebui, de aici înainte, să-și vîndă forța sa de muncă moșierului. Celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, el va continua să muncească 6 zile pe săptămînă, și anume 3 zile pentru sine și 3 zile pentru fostul său moșier, devenit acum patronul care-i plătește salariu. El va continua să folosească mijloacele de producție ca mijloace de producție și să transmită valoarea lor asupra produsului. Acum, ca și înainte, o anumită parte din produs va intra în procesul de reproducție. Dar așa cum munca de clacă ia acum forma muncii salariate, fondul de muncă pe care țaranul clăcaș continuă să-l producă și să-l reproducă el însuși ia forma unui capital avansat de fostul său stăpîn. Economistul burhez, a cărui minte mărginită nu este în stare să deosebească forma de manifestare de ceea ce se manifestă în ea, în-

*) „Dacă se întrebuițează capital pentru a se avansa salariile muncitorilor, acest capital nu adaugă nimic la fondul de întreținere a muncii”. (Cazenove, într-o notă la lucrarea lui Malthus „Definitions in Polit. Econ.”, London 1853, p. 22, editată de el.)

chide ochii asupra faptului că și astăzi încă fondul de muncă apare, pe globul pământesc, doar în mod excepțional sub formă de capital⁴⁾.

Într-adevăr, capitalul variabil nu-și pierde caracterul de valoare avansată din fondul propriu al capitalistului^{4a)} decât dacă procesul de producție capitalist este privit în fluxul continuu al reinnoirii sale. Dar acest proces trebuie să înceapă undeva și cândva. Pornind de la punctul de vedere pe care ne-am situat până acum, este deci probabil că, într-un anumit moment, capitalistul a devenit posesor de bani printr-o acumulare primitivă oarecare, independentă de munca neplătită a altuia, și datorită acestui fapt a putut să pășească pe piață în calitate de cumpărător de forță de muncă. Dar simpla continuitate a procesului de producție capitalist, adică reproducția simplă, generează și alte schimbări deosebite, care nu afectează numai partea variabilă a capitalului, ci capitalul total.

Dacă plusvaloarea creată periodic, de pildă anual, cu un capital de 1 000 l. st. este de 200 l. st. și dacă această plusvaloare este consumată în fiecare an, este clar că, după repetarea timp de cinci ani consecutiv a aceluiași proces, suma plusvalorii consumate este egală cu 5×200 , adică cu valoarea-capital avansată inițial de 1 000 l. st. Dacă plusvaloarea anuală ar fi consumată numai parțial, de pildă dacă s-ar consuma numai jumătate din ea, rezultatul ar fi același după repetarea timp de zece ani consecutiv a procesului de producție, căci $10 \times 100 = 1 000$. În general, valoarea-capital avansată împărțită la plusvaloarea consumată anual dă numărul de ani sau numărul perioadelor de reproducție după a căror trecere capitalul inițial avansat a fost consumat de capitalist și deci a dispărut. Iluzia capitalistului că el consumă numai produsul muncii neplătite a altuia, plusvaloarea, și că conservă neatinasă valoarea-capital inițială nu poate să schimbe nimic în această privință. După trecerea unui anumit număr de ani, valoarea-capital care îi aparține este egală cu suma plusvalorii pe care el și-a însușit-o fără echivalent în cursul acestui număr de ani, iar suma valorii consumate de el este egală cu valoarea-capital inițială. El deține, ce-i drept, un capital a cărui mărime nu s-a schimbat și din care o parte — clădirile, mașinile etc. — existau deja în momentul

⁴⁾ „Nici măcar pe un sfert din suprafața globului mijloacele de subzistență ale muncitorilor nu sînt avansate de către capitaliști”. (Richard Jones, „Textbook of Lectures on the Polit. Economy of Nations”, Hertford 1852, p. 36.)

^{4a)} „Deși patronul avansează muncitorului manufacturier salariul, în realitate muncitorul nu-l costă nimic, valoarea acestui salariu fiindu-i în general restituită, împreună cu profitul, în valoarea sporită a obiectului pentru care a fost folosită munca muncitorului”. (A. Smith, l.c., Book II, ch. III, p. 355.)

În care el și-a început afacerile. Dar aici este vorba de valoarea capitalului, și nu de componentele lui materiale. Dacă cineva își consumă întreaga sa avere făcînd datoriile care sînt egale cu valoarea acestei averi, întreaga avere nu mai reprezintă decît suma totală a datoriilor. Tot astfel, atunci cînd capitalistul a consumat echivalentul capitalului său avansat, valoarea acestui capital nu mai reprezintă decît suma plusvalorii pe care el și-a însușit-o fără a da nimic în schimb. Din valoarea capitalului vechi nu mai există nici un atom.

Așadar, cu totul independent de orice acumulare, simpla continuitate a procesului de producție, adică reproducția simplă, transformă inevitabil, după o perioadă mai scurtă sau mai lungă, orice capital în capital acumulat sau în plusvaloare capitalizată. Chiar dacă acest capital a fost, atunci cînd a intrat în procesul de producție, proprietate agonisită prin munca personală a aceluia care îl folosește, el devine, mai curînd sau mai tîrziu, valoare însușită fără echivalent sau materializare, sub formă de bani sau sub altă formă, a unei munci neplătite a altuia.

Așa cum am văzut în capitolul patru, pentru ca banii să fie transformați în capital nu este suficientă existența producției de mărfuri * și a circulației mărfurilor. Pentru aceasta este necesar, în primul rînd, să se întilnească, în calitate de cumpărător și de vînzător, de o parte posesorul de valoare sau de bani și de cealaltă parte posesorul substanței creatoare de valoare ; de o parte posesorul de mijloace de producție și de mijloace de subzistență și de cealaltă parte posesorul a nimic altceva decît al forței de muncă. Așadar, separarea produsului muncii de munca însăși, separarea condițiilor obiective ale muncii de factorul subiectiv — forța de muncă a fost, de fapt, baza dată, punctul de plecare al procesului de producție capitalist.

Ceea ce inițial n-a fost însă decît punct de plecare se creează încontinuu din nou și se eternizează ca rezultat propriu al producției capitaliste, datorită simplei continuități a procesului, datorită reproducției simple. Pe de o parte, procesul de producție transformă încontinuu avuția materială în capital, în mijloace de valorificare și mijloace de consum pentru capitalist. Pe de altă parte, muncitorul iese încontinuu din acest proces așa cum a intrat : personal fiind izvor de avuție, dar lipsit de orice mijloace de a realiza această avuție pentru sine însuși. Întrucît înainte de intrarea lui în proces, munca lui a fost înstrăinată de el, însușită de capitalist și încorporată capitalului, ea se concretizează încon-

* În ediția a 4-a : producției de valoare. — *Nota red.*

tinuu, în cursul procesului, într-un produs străin. Întrucît procesul de producție este în același timp un proces de consumare a forței de muncă de către capitalist, produsul muncitorului nu se transformă continuu numai în marfă, ci și în capital, în valoare care absoarbe forța creatoare de valoare, în mijloace de subzistență care cumpără persoane, în mijloace de producție care îi folosesc pe producători ⁵⁾. Muncitorul însuși produce deci încontinuu avuția obiectivă sub formă de capital, o forță străină de el, care îl domină și îl exploatează, iar capitalistul produce, tot încontinuu, forța de muncă ca izvorul subiectiv al avuției, separat de mijloacele proprii sale materializări și realizări, abstract, existent doar în organismul muncitorului, pe scurt, îl produce pe muncitor ca muncitor salariat ⁶⁾. Această reproducție continuă, această eternizare a muncitorului este condiția sine qua non a producției capitaliste.

Consumul muncitorului este de două feluri. În producția însăși, el consumă prin munca sa mijloace de producție și le transformă în produse de o valoare mai mare decît aceea a capitalului avansat. Acesta este consumul său productiv. El este în același timp consumul forței sale de muncă de către capitalistul care a cumpărat-o. Pe de altă parte, muncitorul cheltuiește pentru procurarea mijloacelor de subzistență banii ce i-au fost plătiți atunci cînd i-a fost cumpărată forța de muncă: acesta este consumul său individual. Consumul productiv și consumul individual al muncitorului sînt deci total diferite. În cazul consumului productiv, el acționează ca forță motrice a capitalului și aparține capitalistului; în cazul consumului individual, el își aparține lui însuși și îndeplinește funcții vitale în afara procesului de producție. Rezultatul unuia este viața capitalistului, iar rezultatul celuilalt este viața muncitorului.

Cînd am analizat „ziua de muncă” etc., am arătat, în treacăt, că muncitorul este silit adesea să facă din consumul său individual un simplu episod al procesului de producție. În acest caz el folosește mijloace de subzistență pentru a-și menține în funcțiune

---

⁵⁾ „Aceasta este o însușire deosebit de remarcabilă a consumului productiv. Ceea ce se consumă în mod productiv este capital și devine capital prin consum”. (James Mill, l.c., p. 242.) J. Mill nu a reușit însă să explice în ce constă această „insușire deosebit de remarcabilă”.

⁶⁾ „Este, firește, adevărat că prin introducerea manufacturii se dă de lucru unui mare număr de săraci, dar ei nu încetează de a fi săraci, iar crearea unor noi întreprinderi manufacturiere sporește numărul săracilor”. („Reasons for a limited Exportation of Wool”, Lond. 1677, p. 19.) „Afirmînd că îi întreține pe săraci, fermierul spune o absurditate. În realitate, ei sînt întreținuți în mizerie”. („Reasons for the late Increase of the Poor Rates: or a comparative view of the prices of labour and provisions”, Lond. 1777, p. 31.)

forța de muncă, așa cum o mașină cu abur este alimentată cu cărbune și cu apă, sau cum o roată este unsă cu lubrifianți. Mijloacele sale de consum nu sînt astfel decît mijloace de consum ale unui mijloc de producție ; consumul său individual este nemijlocit consum productiv. Faptul acesta apare însă ca un abuz care nu e legat de esența procesului de producție capitalist 7).

Altfel arată lucrurile atunci cînd privim nu pe capitalistul individual și pe muncitorul individual, ci clasa capitaliștilor și clasa muncitorilor, nu procese singulare de producție a mărfii, ci procesul de producție capitalist în fluxul său și în amploarea sa socială. — Cînd capitalistul transformă o parte din capitalul său în forță de muncă, el își valorifică astfel capitalul său total. El omoară două muște dintr-o lovitură. El profită nu numai de ceea ce primește de la muncitor, dar și de ceea ce îi dă. Capitalul înstrăinat în schimbul forței de muncă este transformat în mijloace de subzistență, a căror consumare servește la reproducerea mușchilor, nervilor, oaselor și creierului muncitorilor existenți și la producerea de noi muncitori. Prin urmare, consumul individual al clasei muncitoare, în limitele absolut necesare, este, așadar, transformarea din nou a mijloacelor de subzistență, înstrăinate de capital în schimbul forței de muncă, în forță de muncă ce poate să fie din nou exploatată de capital. Aceasta este producție și reproducție a mijlocului de producție celui mai necesar pentru capitalist, a muncitorului însuși. Consumul individual al muncitorului rămîne deci un moment al producției și reproducției capitalului, indiferent dacă are loc în interiorul atelierului, al fabricii etc. sau în afara lor, în interiorul procesului de muncă sau în afara lui, exact ca și curățitul mașinii, indiferent dacă această operație se face în timpul procesului de muncă sau în timpul unor anumite pauze ale acestuia. Nu are nici o importanță faptul că consumul individual al muncitorului se realizează pentru el, și nu pentru capitalist. Tot astfel nici consumul animalelor de povară nu încetează de a fi un moment necesar al procesului de producție numai pentru că animalul se delectează cu ceea ce mănîncă. Conservarea și reproducerea continuă a clasei muncitoare rămîne o condiție permanentă a producerii capitalului. Capitalistul poate să lase fără grijă îndeplinirea acestei condiții pe seama instinctului de conservare și de perpetuare al muncitorilor. Singura lui grijă este de a limita consumul lor individual pe cît posibil la strictul necesar, și e departe de a folosi acea brutalitate sud-americană cu care muncitorul

---

7) Rossi nu ar fi perorat cu atîta emfază despre acest lucru dacă ar fi pătruns într-adevăr misterul lui „productive consumption”.

este constrâns să consume alimente mai substanțiale în locul altora mai puțin substanțiale⁸⁾.

De aceea capitalistul și ideologul său, economistul, consideră ca productivă numai acea parte a consumului individual al muncitorului necesară pentru perpetuarea clasei muncitoare, parte care trebuie deci să fie efectiv consumată pentru ca și capitalul să consume forța de muncă; ceea ce muncitorul consumă în plus pentru propria sa delectare este consum neproductiv⁹⁾. Dacă acumularea capitalului ar determina o ridicare a salariului și deci o sporire a mijloacelor de consum ale muncitorului, fără ca să fie consumată mai multă forță de muncă de către capital, capitalul suplimentar ar fi consumat în mod neproductiv¹⁰⁾. Într-adevăr: consumul individual al muncitorului este pentru el însuși neproductiv, căci acest consum nu reproduce decât individul cu nevoile sale; el este productiv pentru capitalist și pentru stat, căci el este producție a forței care produce averea altora¹¹⁾.

Așadar, din punct de vedere social clasa muncitoare este, chiar și în afara procesului de muncă nemijlocit, o anexă a capitalului, ca și instrumentul de muncă neînsuflețit. Însuși consumul ei individual nu este, în anumite limite, decât un moment al procesului de reproducție a capitalului. Și însuși acest proces, îndepărțind continuu produsul muncii muncitorilor de la polul lor spre polul opus, acela al capitalului, are grijă ca aceste instrumente de producție conștiente de sine să nu dezerteze. Consumul individual al muncitorilor asigură, pe de o parte, propria lor conservare și reproducere și, pe de altă parte, prin distrugerea mijloacelor de subzistență, determină reparația lor continuă pe piața muncii. Sclavul roman era legat de stăpînul său prin lanțuri, muncitorul

⁸⁾ „Muncitorii din minele din America de Sud, a căror muncă zilnică (poate cea mai grea din lume) constă în a aduce la suprafață, cărînd în spinare de la o adîncime de 450 de picioare, o cantitate de minereu în greutate de 180—200 de pfunzi, se hrănesc numai cu piine și fasole; ei ar prefera să mînce numai piine, dar patronii lor, care au constatat că, mîncînd numai piine, ei nu pot să muncească atît de intens, îi tratează ca pe cai și-i silesc să mînce fasole; fasolea este relativ mai bogată în fosfat de calciu decît piinea”. (Liebig, l.c., partea I, p. 194, notă.)

⁹⁾ James Mill, l.c., p. 238 și urm.

¹⁰⁾ „Dacă prețul muncii ar spori atît de mult încît, cu toată sporirea capitalului, nu s-ar putea folosi mai multă muncă, eu aș spune că asemenea sporire a capitalului este consumată neproductiv”. (Ricardo, l.c., p. 163.)

¹¹⁾ „Singurul consum productiv în sensul propriu al cuvîntului este consumul sau distrugerea de avere” (este vorba de consumarea mijloacelor de producție) „de către capitaliști în scopul reproducției... Muncitorul... este un consumator productiv pentru persoana care îl folosește și pentru stat, dar, strict vorbind, nu pentru sine însuși”. (Malthus, „Definitions etc.”, p. 30.)

salariat este legat de stăpînul său prin fire invizibile. Aparența independenței sale este menținută prin schimbarea continuă a patronului individual și prin fictio juris * a contractului.

Pe vremuri, acolo unde considera necesar, capitalul își impunea printr-o lege coercitivă dreptul de proprietate asupra muncitorului liber. Astfel, de pildă, pînă în 1815 în Anglia emigrarea muncitorilor de fabrică era interzisă sub sancțiuni aspre.

Reproducerea clasei muncitoare include totodată transmiterea și acumularea iscusinței de la o generație la alta ¹²⁾. În ce măsură capitalistul socotește existența unei asemenea clase de muncitori iscușiți printre condițiile de producție care îi aparțin lui, în ce măsură el o consideră de fapt ca existență reală a capitalului său variabil se vede atunci cînd o criză îl pune în pericol de a pierde această condiție de producție. Se știe că în Lancashire etc., ca urmare a războiului civil din America și a crizei de bumbac care l-a însoțit, cea mai mare parte a muncitorilor din industria bumbacului au fost aruncați în stradă. Din rîndurile clasei muncitoare însăși și ale altor pături sociale s-a auzit strigătul: ajutor din partea statului sau colectă națională benevolă în sprijinul emigrării muncitorilor „excedentari” în coloniile engleze sau în Statele Unite. „Times” a publicat atunci (24 martie 1863) o scrisoare a lui Edmund Potter, fost președinte al Camerei de comerț din Manchester. Această scrisoare a fost calificată, cu drept cuvînt, în Camera comunelor ca „manifest al fabricanților” ¹³⁾. Dăm aici cîteva pasaje caracteristice, în care se vorbește deschis despre titlul de proprietate al capitalului asupra forței de muncă.

„Li se spune muncitorilor din industria bumbacului că numărul lor este prea mare..., că numărul lor trebuie redus poate cu o treime pentru ca astfel să se poată stabili o cerere sănătoasă pentru restul de două treimi... Opinia publică pledează insistent pentru emigrare... Patronul” (adică fabricantul de bumbac) „nu poate să consimtă ca oferta de brațe de muncă să scadă; el are dreptul să considere că acest lucru este la fel de inechitabil pe cît este de nejust... Dacă emigrarea este sprijinită din fondul public, el are dreptul să ceară să fie ascultat și chiar să protesteze”.

¹²⁾ „Singurul lucru despre care se poate spune că este acumulat și dinainte pregătit este iscusința muncitorului... Acumularea și menținerea iscusinței, operație deosebit de importantă, se realizează, în ceea ce privește marea masă a muncitorilor, fără nici o cheltuire de capital”. (Hodgskin, „Labour Defended etc.”, p. 12, 13.)

¹³⁾ „Această scrisoare poate fi privită ca manifest al fabricanților”. (Ferland, Moțiune cu privire la cotton famine**, ședința Camerei comunelor din 27 aprilie 1863.)

Aceiași Potter arată în continuare cât de utilă este industria bumbacului, cum ea „a absorbit, fără îndoială, populația excedentară din Irlanda și din districtele agricole ale Angliei”, cât de mari sînt proporțiile pe care ea le-a luat, cum în 1860 ea a acoperit $\frac{5}{13}$ din întregul export englez și cum, după numai cîțiva ani, ea va lua o nouă amploare prin extinderea pieței, îndeosebi a celei indiene, și prin asigurarea „aprovizionării cu bumbac la prețul de 6 pence pfundul”. În continuare, el spune :

„Timpul — un an, doi, poate trei — va produce cantitatea necesară... De aceea aș pune întrebarea : nu merită oare această industrie să fie menținută ? Nu merită oare mașinile” (adică mașinile de muncă vii) „să fie întreținute în bună stare și nu este oare o prostie dintre cele mai mari să ne gîdim să renunțăm la ele ? Eu cred că da. Admiț că muncitorii nu sînt o proprietate (I allow that the workers are not a property), că ei nu sînt proprietatea nici a Lancashire-ului, nici a patronilor ; dar ei sînt forța amindurora, ei sînt forța intelectuală și instruită care nu poate fi înlocuită în decursul vieții unei generații ; dimpotrivă, celelalte mașini, mașinile la care ei lucrează (the mere machinery which they work), ar putea în bună parte să fie înlocuite și perfecționate în mod avantajos în decurs de douăsprezece luni¹⁴⁾. Dacă veți încuraja sau veți permite (!) emigrarea forței de muncă, ce se va întîmpla cu capitalistul ? (Encourage or allow the working power to emigrate, and what of the capitalist ?)”

Suspînul acesta pornit din inimă amintește de mareșalul curții, Kalb¹⁵⁾.

„...Înlăturați elita muncitorilor, și capitalul fix se va deprecia în mare măsură, iar capitalul circulant nu va rezista în condițiile unei oferte reduse de muncă de calitate inferioară... Ni se spune că muncitorii înșiși doresc să emigreze. În ceea ce-i privește este foarte firesc... Reduceți, comprimați industria bumbacului luîndu-i forța de muncă (by taking away its working power), reducîndu-i cheltuielile pentru salarii, să zicem cu $\frac{1}{3}$, deci cu 5 000 000, dar ce se

¹⁴⁾ Ne amintim că același capital cîntă pe altă strună în împrejurări normale, atunci cînd e vorba să reducă salariul. În acest caz „patronii” declară la unison (vezi secțiunea a patra, nota 188, p. 389 *) : „Muncitorii de fabrică nu trebuie să uite că munca lor este în realitate o categorie cu totul inferioară de muncă calificată ; că nici o altă muncă nu poate fi învățată mai ușor și, avînd în vedere calitatea ei, nu este plătită mai bine, că nici o altă muncă nu poate fi însușită într-un timp atît de scurt și într-o măsură atît de mare printr-o scurtă instruire chiar și a celui mai puțin pregătit. Mașinile patronului” (care, după cum ni se spune acum, pot fi înlocuite în mod avantajos în decurs de 12 luni cu altele perfecționate) „joacă de fapt un rol mult mai important în domeniul producției decît munca și priceperea muncitorului” (care acum nu pot fi înlocuite nici în 30 de ani), „care nu reclamă decît o pregătire de 6 luni și pot fi învățate de orice argat”.

va întâmpla cu clasa imediat superioară, aceea a micilor negustori ? Ce se va întâmpla cu renta funciară, cu chiria pentru cottages?... Ce se va întâmpla cu micii arendași, cu proprietarii de imobile mai înstăriți și cu proprietarii funciari ? Și spuneți-mi acum dacă poate exista un plan mai funest pentru toate clasele țării decât acest plan de slăbire a națiunii prin exportarea celor mai buni muncitori de fabrică și prin deprecierea unei părți din capitalul și din averea ei cea mai productivă ?” „Eu propun un împrumut de 5 000 000—6 000 000, eșalonat pe 2 sau 3 ani, administrat de comisari speciali subordonați administrațiilor pentru asistența săracilor din districtele industriei bumbacului; acest lucru trebuie reglementat printr-o lege specială, stabilindu-se o muncă obligatorie pentru menținerea valorii morale a muncitorilor care primesc pomană... Poate să existe oare ceva mai rău pentru proprietarii funciari și pentru patroni (can anything be worse for landowners or masters) decât să renunțe la cei mai buni muncitori ai lor, să demoralizeze și să indispuină pe cei rămași, printr-o emigrare masivă și pustiitoare și prin deprecierea capitalului și a valorii într-o provincie întreagă ?”

Potter, acest reprezentant ales al proprietarilor de filaturi de bumbac, distinge două feluri de „mașini”, ambele aparținând în egală măsură capitalistului; unele se află în fabrica sa, iar celelalte se află noaptea și duminica în afara fabricii, în cottages. Unele sînt neînsuflețite, celelalte sînt însuflețite. Mașinile neînsuflețite nu numai că se deteriorează și se depreciază în fiecare zi, dar datorită progresului tehnic continuu cele mai multe se învechesc într-atît, încît pot fi înlocuite avantajos cu mașini noi în decurs de cîteva luni. Mașinile însuflețite, dimpotrivă, sînt cu atît mai bune cu cît durează mai mult, cu cît acumulează mai mult priceperea unor generații întregi. În răspunsul dat acestui magnat al industriei, „Times” scrie între altele :

„D-l E. Potter este atît de impresionat de importanța extraordinară și absolută a patronilor din industria bumbacului, încît, pentru a menține această clasă și pentru a-i eterniza meseria, vrea să închidă o jumătate de milion de muncitori, împotriva voinței lor, într-o mare și morală casă de muncă. Nu merită oare această industrie să fie menținută ? întrebă d-l Potter. Desigur, răspundem noi, prin toate mijloacele onorabile. Nu merită oare mașinile să fie întreținute în bună stare ? întrebă în continuare d-l Potter. Aici ne oprim. Prin mașină d-l Potter înțelege mașina umană, el ne asigură că nu intenționează să o considere proprietate absolută. Trebuie să mărturisim că nu considerăm de loc că «merită» și nici măcar că e posibil ca mașina umană să fie întreținută în bună stare, adică să fie închisă și unsă cu ulei, pînă cînd va fi nevoie de ea. Mașina umană are particularitatea de a rugini din cauza lipsei de activitate, oricît ar fi unsă și curățită. În afară de aceasta, mașina umană este în stare, așa cum am văzut, să dea singură drumul la abur și să explodeze sau să facă război pe străzile orașelor noastre mari. Poate că d-l Potter are dreptate cînd spune că este nevoie de un timp mai îndelungat pentru reproducerea muncitorilor, dar avînd mecanici și bani la îndemînă, vom găsi întotdeauna muncitori harnici și viguroși, din care să facem mai mulți maiștri de fabrică decât va fi nevoie vreodată... D-l Potter vorbește despre o nouă înviore a industriei peste 1, 2 sau 3 ani și ne cere să nu încurajăm sau să permitem emigrarea forței de muncă ! El

spune că e natural ca muncitorii să dorească să emigreze, dar este de părere că națiunea trebuie să închidă în districtele în care este concentrată industria bumbacului, împotriva voinței lor, această jumătate de milion de muncitori împreună cu cei 700 000 de membri ai familiilor lor, să le înfringă prin forță nemulțumirea, această consecință inevitabilă, și să-i întrețină cu ajutorul pomenilor, în așteptarea zilei când patronii din industria bumbacului ar putea avea din nou nevoie de ei... A sosit timpul ca marea opinie publică din aceste insule să facă ceva pentru a salva «această forță de muncă» de cei care vor să o trateze așa cum tratează cărbunile, fierul și bumbacul (to save this «working power» from those who would deal with it as they deal with iron, coal and cotton)¹⁵⁾.

Articolul din „Times” nu a fost decît un jeu d’esprit *. „Marea opinie publică” împărtășea de fapt părerea d-lui Potter că muncitorul de fabrică face parte din inventarul mobil al fabricii. Emigrarea muncitorilor a fost împiedicată¹⁶⁾. Ei au fost închiși în „morală casă de muncă” din districtele în care este concentrată industria bumbacului și continuă să constituie „forța (the strength) patronilor din industria bumbacului din Lancashire”.

Așadar, procesul de producție capitalist reproduce, prin însăși desfășurarea sa, separarea forței de muncă de condițiile muncii. Totodată, el reproduce și eternizează condițiile exploataării muncitorului. El îl silește încontinuu pe muncitor să-și vîndă forța de muncă pentru a putea trăi și îi dă încontinuu capitalistului posibilitatea de a o cumpăra pentru a se îmbogăți¹⁷⁾. Acum nu simpla întîmplare este aceea care pune față în față pe piața de mărfuri pe capitalist și pe muncitor în calitate de cumpărător și de vînzător. Mecanismul procesului însuși îl aruncă în permanență pe acesta din urmă îndărăt pe piața de mărfuri în calitate de vînzător al forței sale de muncă și transformă încontinuu produsul acestuia în mijloc de cumpărare în mîna celui alt. În realitate muncitorul aparține capitalului înainte de a se fi vîndut capitalistului.

¹⁵⁾ „Times” din 24 martie 1863.

¹⁶⁾ Parlamentul n-a votat nici un farthing pentru emigrare, ci numai a promulgat legi care imputerniceau municipalitățile să-i mențină pe muncitori la granița dintre viață și moarte, sau să-i exploateze fără să le plătească un salariu normal. Dar cînd, trei ani mai tîrziu, a izbucnit o epizootie, parlamentul a nesocotit în mod grosolan eticheta parlamentară și a votat imediat milioane pentru despăgubirea landlorzilor milionari, ai căror arendași se despăgubiseră prin ridicarea prețului la carne. Vociferările sălbatice ale landlorzilor cu prilejul deschiderii parlamentului în 1866 au dovedit că nu trebuie să fii hindus ca să te închini vacii Sabala și nici Jupiter ca să te transformi în bou.

¹⁷⁾ „Muncitorul cerea mijloace de subzistență pentru a trăi, patronul cerea muncă pentru a ciștița”. (Sismondi, l.c., p. 91.)

Dependența lui economică ¹⁸⁾ este concomitent determinată și camuflată de reînnoirea periodică a autovinzării sale, de schimbarea patronilor săi individuali și de oscilațiile prețului de piață al muncii ¹⁹⁾.

Prin urmare, procesul de producție capitalist, privit în conexiunea lui, cu alte cuvinte ca proces de reproducție, nu produce numai marfă, numai plusvaloare; el produce și reproduce însăși relația capital, pe capitalist de o parte, pe muncitorul salariat de altă parte ²⁰⁾.

---

¹⁸⁾ O formă rurală grosolană a acestei dependențe există în comitatul Durham. Acesta e unul din puținele comitate în care împrejurările nu-i asigură arendașului un titlu de proprietate incontestabil asupra muncitorilor agricoli. Industria minieră le dă acestora din urmă posibilitatea să aleagă. De aceea, aici arendașul ia în arendă, contrar obiceiului, numai terenuri pe care se află cottages pentru muncitori. Chiria pentru cottages constituie o parte din salariu. Aceste cottages sînt denumite „hind's houses” *. Ele sînt închiriate muncitorilor cu condiția îndeplinirii unor anumite servituți cu caracter feudal, pe baza unui contract numit „bondage” (dependență) care îl obligă, printre altele, pe muncitor ca în timpul cît lucrează în altă parte să trimită în locul său pe fiica sa sau pe altcineva. Muncitorul se numește bondsman, șerb. Aceste relații arată un aspect cu totul nou al consumului individual al muncitorului ca un consum pentru capital, adică ca un consum productiv: „E interesant de relevant faptul că pînă și excrementele acestui bondsman sînt considerate ca venit accesoriu de către stăpînul său calculat.. Arendașul nu permite să se construiască în întreaga regiune alte latrine decît cele instalate de el și în această privință nu admite nici cea mai mică încălcare a drepturilor lui de suzeran”. („Public Health. VII. Rep. 1864”, p. 188.)

¹⁹⁾ Ne amintim că în ceea ce privește munca copiilor etc. dispăre chiar și formalitatea autovinzării.

²⁰⁾ „Capitalul presupune munca salariată, munca salariată presupune capitalul. Ele se condiționează reciproc, se creează reciproc. Un muncitor dintr-o fabrică de bumbac produce oare numai țesături de bumbac? Nu, el produce capital. El produce valori, care servesc din nou pentru subordonarea muncii lui și, prin intermediul ei, pentru crearea de valori noi”. (Karl Marx, „Lohnarbeit und Kapital”, în „Neue Rheinische Zeitung” nr. 266 din 7 aprilie 1849.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, Editura politică, 1959. — *Nota trad.*) Articolele publicate sub acest titlu în „Neue Rheinische Zeitung” reprezintă fragmente din prelegerile pe care le-am ținut pe această temă în 1847 la Asociația muncitorilor germani din Bruxelles ¹⁶⁰; publicarea lor a fost întreruptă de revoluția din februarie.

Capitolul douăzeci și doi
Transformarea plusvalorii în capital

*1. Procesul de producție capitalist pe scară largită.
 Transformarea legilor proprietății
 ale producției de mărfuri în legi ale apropiierii capitaliste*

În secțiunile precedente am analizat modul în care plusvaloarea se naște din capital; acum vom analiza modul în care capitalul se naște din plusvaloare. Folosirea plusvalorii în calitate de capital, adică transformarea din nou a plusvalorii în capital, se numește acumularea capitalului ²¹⁾.

La început vom analiza acest proces din punctul de vedere al capitalistului individual. Presupunem, de pildă, că un filator a avansat un capital de 10 000 l. st., din care patru cincimi pentru bumbac, mașini etc. și o cincime pentru salariu. Presupunem, de asemenea, că el produce 240 000 de pfunzi de fire anual, în valoare de 12 000 l. st. Dacă rata plusvalorii este de 100%, plusvaloarea este concretizată în plusprodusul sau produsul net de 40 000 de pfunzi de fire, o șesime din produsul global, în valoare de 2 000 l. st., care va fi realizată prin vânzare. Suma valorii de 2 000 l. st. este suma valorii de 2 000 l. st. Nici mirosul și nici aspectul acestor bani nu lasă să se vadă că sînt plusvaloare. Caracterul de plusvaloare al unei valori ne arată cum a ajuns ea în mîna posesorului ei, dar nu modifică nimic în natura valorii sau a banilor.

Pentru a transforma în capital suma adițională de 2 000 l. st., proprietarul filaturii va avansa deci, presupunînd că toate celelalte condiții rămîn neschimbate, patru cincimi din ea pentru cumpărarea de bumbac etc. și o cincime pentru cumpărarea de noi muncitori filatori, care vor găsi pe piață mijloacele de subzistență a căror valoare el le-a avansat-o. Noul capital de 2 000 l. st. funcționează astfel în filatură și aduce, la rîndul lui, o plusvaloare de 400 l. st.

²¹⁾ „Acumularea capitalului: folosirea unei părți a venitului în calitate de capital”. (Malthus, „Definitions etc.”, ed. Cazenove, p. 11.) „Transformarea venitului în capital”. (Malthus, „Princ. of Pol. Econ.”, 2nd ed., Lond. 1836, p. 320.)

Valoarea-capital a fost avansată inițial sub formă de bani ; plusvaloarea există, dimpotrivă, de la bun început ca valoare a unei părți determinate a produsului global. Atunci cînd acesta e vîndut, transformat în bani, valoarea-capital reia forma sa inițială, dar plusvaloarea își modifică forma inițială de existență. Din acest moment însă, valoarea-capital și plusvaloarea sînt amîndouă sume de bani, și transformarea lor din nou în capital se efectuează într-un mod cu totul identic. Cu ambele aceste sume capitalistul cumpără mărfuri care îi dau posibilitatea de a reîncepe confecționarea produsului său, de data aceasta pe scară lărgită. Dar pentru a cumpăra aceste mărfuri, el trebuie să le găsească pe piață.

Firele sale proprii circulă numai pentru că el aduce produsul său anual pe piață, așa cum fac și toți ceilalți capitaliști cu mărfurile lor. Dar înainte de a fi ajuns pe piață, toate aceste mărfuri au fost cuprinse în fondul de producție anual, adică în masa totală a obiectelor de tot felul în care se transformă în cursul anului suma totală a capitalurilor individuale sau capitalul social total, din care fiecare capitalist individual nu deține decît o parte alicotă. Proce-sele care au loc pe piață nu fac decît să efectueze circulația componentelor individuale ale producției anuale, să le treacă dintr-o mină într-alta, dar ele nu pot nici să mărească producția totală anuală, nici să modifice natura obiectelor produse. Prin urmare, întrebuițarea care i se poate da produsului total anual depinde de propria sa compoziție, nicidecum însă de circulația sa.

În primul rînd, producția anuală trebuie să furnizeze toate obiectele (valori de întrebuițare) cu care urmează să se înlocuiască componentele materiale ale capitalului consumate în cursul anului. După scăderea acestora rămîne produsul net sau plusprodusul, în care este cuprinsă plusvaloarea. Și din ce constă acest plusprodus ? Poate din obiecte destinate satisfacerii trebuințelor și capriciilor clasei capitaliste, obiecte care intră deci în fondul ei de consum ? Dacă aceasta ar fi tot, plusvaloarea ar fi irosită pînă la ultimul ban și nu ar avea loc decît reproducție simplă.

Pentru acumulare este nevoie ca o parte din plusprodus să fie transformată în capital. Dar, fără ca să se întimple minuni, în capital pot fi transformate numai acele lucruri care sînt folosite în procesul muncii, adică mijloacele de producție, și, în al doilea rînd, lucrurile în stare să întreprină viața muncitorului, adică mijloacele de subzistență. Prin urmare, o parte din supramunca anuală trebuie să fi fost întrebuițată pentru crearea de mijloace de producție și de mijloace de subzistență suplimentare, peste cantitatea necesară pentru înlocuirea capitalului avansat. Într-un cuvînt, plusvaloarea poate fi transformată în capital numai pentru că plus-

produsul, a cărui valoare este, conține deja componentele materiale ale unui capital nou ^{21a)}.

Dar pentru a face ca aceste părți componente să funcționeze efectiv în calitate de capital, clasa capitaliștilor are nevoie de un supliment de muncă. Dacă exploatarea muncitorilor deja folosiți nu poate să crească nici extensiv, nici intensiv, trebuie angajate forțe de muncă suplimentare. Mecanismul producției capitaliste a avut grijă și de acest lucru : el reproduce clasa muncitoare ca clasă dependentă de salariu, ca clasă al cărei salariu obișnuit ajunge nu numai pentru a-i asigura întreținerea, ci și înmulțirea. Aceste forțe de muncă suplimentare de diferite vârste sînt furnizate anual capitalului de clasa muncitoare însăși, așa încît ajunge să fie încorporate mijloacelor de producție suplimentare conținute deja în producția anuală, și transformarea plusvalorii în capital e gata. Așadar, privită concret, acumularea nu este nimic altceva decît reproducția capitalului pe o scară lărgită. Circuitul reproducției simple se modifică și se transformă, după expresia lui Sismondi ¹⁶¹, într-o spirală ^{21b)}.

Să revenim acum la exemplul nostru. E vechea poveste : Avraam a avut de urmaș pe Isaac, Isaac a avut de urmaș pe Iacob ¹⁶² etc. Capitalul inițial de 10 000 l. st. aduce o plusvaloare de 2 000 l. st., care este capitalizată. Capitalul nou de 2 000 l. st. aduce o plusvaloare de 400 l. st. ; aceasta, capitalizată la rîndul ei, adică transformată într-un al doilea capital suplimentar, aduce o nouă plusvaloare de 80 l. st. etc.

Facem abstracție aici de partea de plusvaloare pe care o consumă capitalistul. Tot așa de puțin ne interesează momentan chestiunea dacă capitalurile adiționale sînt adăugate capitalului inițial sau sînt separate de el pentru a fi valorificate independent, dacă ele sînt utilizate de același capitalist care le-a acumulat sau dacă acesta le trece altora. Numai că nu trebuie să uităm că, alături de capitalurile nou formate, capitalul inițial continuă să se reproducă și să producă plusvaloare, și că acest lucru este valabil și pentru fiecare din capitalurile acumulate în raport cu capitalul adițional produs de el.

^{21a)} Se face abstracție aici de comerț exterior, prin intermediul căruia o națiune poate să transforme articole de lux în mijloace de producție sau de subzistență, și invers. Pentru a privi obiectul analizei noastre în puritatea sa, fără împrejurările secundare care îl estompează, trebuie să considerăm întreaga lume comercială ca o singură națiune și să presupunem că producția capitalistă s-a instaurat pretutindeni și a pus stăpînire pe toate ramurile industriale.

^{21b)} Analiza pe care Sismondi o face acumulării are marele defect că autorul se mulțumește cu expresia : „transformarea venitului în capital”, și nu analizează condițiile materiale ale acestei operații.

Capitalul inițial s-a format prin avansarea a 10 000 l. st. De unde le are posesorul lor? Din munca sa proprie și din aceea a strămoșilor săi! răspund la unison reprezentanții economiei politice^{21c)}, și ipoteza lor pare într-adevăr singura conformă legilor producției de mărfuri.

Cu totul altfel stau lucrurile cu capitalul adițional de 2 000 l. st. Modul în care el a luat naștere îl cunoaștem exact. El e plus-valoare capitalizată. De la bun început el nu conține nici un atom de valoare care să nu-și aibă originea în munca altuia neplătită. Mijloacele de producție cărora le este încorporată forța de muncă adițională, ca și mijloacele de subzistență din care ea se întreține, nu sînt nimic altceva decît părți componente ale plusprodusului, ale tributului pe care clasa capitaliștilor îl smulge anual clasei muncitoare. Dacă cu o parte a tributului clasa capitaliștilor cumpără forța de muncă adițională, chiar la prețul ei integral, astfel că echivalent se schimbă contra echivalent — ea acționează totuși în acest caz conform vechiului procedeu al cuceritorului care cumpără mărfuri de la cei învinși cu banii jefuiți chiar de la ei.

Dacă capitalul adițional dă de lucru muncitorului care l-a produs, acesta trebuie în primul rînd să continue să valorifice capitalul inițial și, în plus, să răscumpere produsul muncii sale anterioare cu mai multă muncă decît a costat. Dacă privim operația ca o tranzacție între clasa capitaliștilor și clasa muncitoare, lucrurile nu se modifică de loc dacă cu munca neplătită a muncitorilor folosiți pînă atunci se folosesc noi muncitori. Capitalistul poate să transforme capitalul adițional într-o mașină care îl aruncă în stradă pe producătorul acestui capital adițional și îl înlocuiește cu cîțiva copii. În toate cazurile, clasa muncitoare a creat prin supra-munca ei în cursul unui an capitalul care în anul următor va folosi un plus de muncă²²⁾. Aceasta este ceea ce se numește: a produce capital prin capital.

Premisa acumulării primului capital adițional, de 2 000 l. st., a fost o sumă de valoare de 10 000 l. st., avansată de capitalist și aparținînd lui în virtutea „muncii sale inițiale”. Dimpotrivă, premisa celui de-al doilea capital adițional, de 400 l. st., nu este nimic altceva decît acumularea anterioară a celui dintîi, a celor 2 000 l. st., a căror plusvaloare capitalizată este. Proprietatea asupra muncii trecute neplătite se dovedește a fi acum unica condiție pentru apro-

^{21c)} „Munca inițială căreia capitalul lui îi datorează apariția”. (Sismondî, l.c., éd. Paris, t. I, p. 109.)

²²⁾ „Munca creează capitalul înainte ca acesta să folosească munca”. („Labour creates capital, before capital employs labour”). (E. G. Wakefield, „England and America”, London 1833, vol. II, p. 110.)

prierea prezentă de muncă vie neplătită în proporții mereu crescînde. Cu cît capitalistul a acumulat mai mult, cu atît el poate să acumuleze mai mult.

În măsura în care plusvaloarea din care constă capitalul adițional nr. I este rezultatul cumpărării forței de muncă cu o parte din capitalul inițial, cumpărare care corespunde legilor schimbului de mărfuri și care, din punct de vedere juridic, presupune numai că muncitorul dispune liber de propriile sale capacități, iar posesorul de bani sau posesorul de marfă dispune liber de valorile care îi aparțin; în măsura în care capitalul adițional nr. II etc. nu este decît un rezultat al capitalului adițional nr. I, adică o consecință a acelorași relații; în măsura în care fiecare tranzacție în parte corespunde întotdeauna legii schimbului de mărfuri, adică în măsura în care capitalistul cumpără întotdeauna forța de muncă, iar muncitorul o vinde întotdeauna — și se poate admite că o vinde chiar la valoarea ei reală —, este evident că legea aproprierii, sau, cu alte cuvinte, legea proprietății private, bazată pe producția de mărfuri și pe circulația mărfurilor, se transformă prin propria ei dialectică interioară, inevitabilă, tocmai în contrariul ei direct. Schimbul de echivalente, așa cum a apărut în prima operație, a suferit asemenea modificări, încît se dovedește a fi numai o aparență, deoarece, în primul rînd, partea de capital schimbată contra forței de muncă nu este ea însăși decît o parte a produsului muncii altuia însușite fără echivalent, iar în al doilea rînd această parte a capitalului nu trebuie numai înlocuită de către producătorul ei, muncitorul, dar ea trebuie înlocuită cu un surplus. Relația de schimb dintre capitalist și muncitor devine deci o simplă aparență, proprie procesului de circulație, o simplă formă, străină de propriul ei conținut, pe care doar îl estompează. Cumpărarea și vînzarea continuă de forță de muncă este forma. Conținutul constă în aceea că capitalistul schimbă încontinuu o parte a muncii altuia deja materializate, pe care și-o însușește neîncetat fără echivalent, contra altei cantități, mai mari, de muncă vie a altuia. La început dreptul de proprietate ne-a apărut ca fiind întemeiat pe muncă proprie. Cel puțin așa trebuia să presupunem, întrucît față în față stau numai posesori de marfă egali în drepturi, iar mijlocul de a-și însuși o marfă străină este numai înstrăinarea mărfii proprii, care nu poate fi produsă decît prin muncă. Acum, proprietatea apare, în ceea ce-l privește pe capitalist, ca dreptul de a-și însuși munca neplătită a altuia sau produsul ei, iar în ceea ce-l privește pe muncitor ca imposibilitatea de a-și însuși propriul său produs. Separarea proprietății de muncă

devine consecința necesară a unei legi care aparent pornea de la identitatea lor ²³⁾.

Oricît s-ar părea deci că modul de apropiere capitalist contrazice legile inițiale ale producției de mărfuri, acest mod de apropiere nu izvorăște nicidecum din violarea acestor legi, ci, dimpotrivă, din aplicarea lor. O scurtă privire retrospectivă asupra fazelor succesive ale mișcării, al căror punct final este acumularea capitalistă, ne va arăta din nou acest lucru.

Am văzut mai întii că transformarea inițială a unei sume de valoare în capital s-a efectuat întru totul conform legilor schimbului. Unul dintre contractanți își vinde forța de muncă, celălalt o cumpără. Primul primește valoarea mărfii sale înstrăinînd către cel de-al doilea valoarea ei de întrebuințare — munca. Cel de-al doilea contractant transformă mijloacele de producție care îi aparțin, cu ajutorul muncii, care de asemenea îi aparține, într-un produs nou, care de asemenea îi aparține de drept.

Valoarea acestui produs cuprinde, în primul rînd, valoarea mijloacelor de producție folosite. Munca utilă nu poate consuma aceste mijloace de producție fără a transmite valoarea lor noului produs; dar pentru a putea fi vîndută, forța de muncă trebuie să fie în stare să furnizeze muncă utilă în ramura industrială în care ea urmează să fie folosită.

Mai departe, valoarea noului produs mai cuprinde echivalentul valorii forței de muncă și plusvaloare. Și aceasta pentru că forța de muncă vîndută pentru un anumit interval de timp, o zi, o săptămînă etc., posedă o valoare mai mică decît valoarea pe care o creează întrebuințarea ei în acest interval de timp. Dar muncitorului i s-a plătit valoarea de schimb a forței sale de muncă, și în felul acesta el a înstrăinat valoarea ei de întrebuințare, așa cum se întîmplă în orice cumpărare și vînzare.

Faptul că această marfă specială care este forța de muncă are o valoare de întrebuințare specifică, și anume de a furniza muncă, deci de a crea valoare, nu poate afecta legea generală a producției de mărfuri. Dacă deci suma de valoare avansată sub formă de salariu nu se regăsește pur și simplu în produs, ci se regăsește sporită cu o plusvaloare, acest fapt nu se explică prin aceea că vînzătorul ar fi fost înșelat, căci el a primit valoarea

---

²³⁾ Proprietatea capitalistului asupra produsului muncii altuia „este o consecință necesară a legii aproprierii, al cărei principiu fundamental era, dimpotrivă, titlul de proprietate exclusiv al fiecărui muncitor asupra produsului propriei sale munci”. (Cherbuliez, „Richesse ou Pauvreté”, Paris 1841, p. 58, unde această transformare dialectică nu este însă dezvoltată în mod just.)

mărfii sale, ci prin simpla consumare a acestei mărfi de către cumpărător.

Legea schimbului cere ca numai valorile de schimb ale mărfurilor care se schimbă între ele să fie egale. Cît despre valorile lor de întrebuițare, ea presupune de la bun început că ele sînt diferite și nu are nimic comun cu consumarea lor, care începe abia după ce tranzacția a fost încheiată și executată.

Transformarea inițială a banilor în capital se efectuează, așadar, în conformitatea cea mai perfectă cu legile economice ale producției de mărfuri și cu dreptul de proprietate care decurge din ele. Cu toate acestea, ea are drept rezultat :

1. că produsul îi aparține capitalistului, și nu muncitorului ;
2. că valoarea acestui produs cuprinde, în afară de valoarea capitalului avansat, o plusvaloare, care pe muncitor l-a costat muncă, dar pe capitalist nu l-a costat nimic și care devine totuși proprietate de drept a capitalistului ;
3. că muncitorul și-a conservat forța de muncă și poate să o vîndă din nou dacă găsește un cumpărător.

Reproducția simplă nu este decît repetarea periodică a acestei prime operații ; de fiecare dată banii se transformă iarăși în capital. Legea nu este deci încălcată ; dimpotrivă, ea are doar prilejul de a se manifesta permanent.

„Plusieurs échanges successifs n'ont fait du dernier que le représentant du premier" *. (Sismondi, l.c., p. 70.)

Și, cu toate acestea, am văzut că reproducția simplă este suficientă pentru a imprima acestei prime operații — în măsura în care este considerată ca fenomen izolat — un cu totul alt caracter.

„Parmi ceux qui se partagent le revenu national, les uns" (muncitorii) „y acquièrent chaque année un nouveau droit par un nouveau travail, les autres" (capitaliștii) „y ont acquis antérieurement un droit permanent par un travail primitif" **. (Sismondi, l.c., p. 110, 111.)

Se știe că tărîmul muncii nu este singurul tărîm pe care primul născut face minuni.

Nu are, de altfel, nici o importanță dacă reproducția simplă este înlocuită cu reproducția pe scară largită, cu acumularea. În primul caz, capitalistul cheltuiește întreaga plusvaloare, iar în al

* — „Mai multe acte de schimb succesive fac ca cel din urmă să nu fie decît reprezentantul celui dintîi". — *Nota trad.*

** — „Dintre aceia care își impart între ei venitul național, unii" (muncitorii) „dobîndesc în fiecare an prin muncă nouă un drept nou asupra lui, ceilalți" (capitaliștii) „au dobîndit anterior prin muncă inițială un drept permanent asupra lui". — *Nota trad.*

doilea caz el își dovedește virtuțile civice, consumînd numai o parte și transformînd restul în bani.

Plusvaloarea este proprietatea lui ; ea nu a aparținut niciodată altcuiva. Dacă o avansează pentru producție, el face acest lucru din propriul său fond, așa cum a făcut în ziua în care a pășit pentru prima dată pe piață. Că acum acest fond provine din munca neplătită a muncitorilor săi, nu schimbă absolut cu nimic lucrurile. Dacă muncitorul B este angajat pe seama plusvalorii produse de muncitorul A, în primul rînd A a furnizat această plusvaloare, primind pînă la ultimul ban prețul echitabil al mărfii sale, în al doilea rînd, această chestiune nu-l privește de loc pe muncitorul B. Ceea ce cere B și ceea ce are dreptul să ceară este ca să i se plătească de către capitalist valoarea forței sale de muncă.

„Tous deux gagnaient encore ; l'ouvrier parce qu'on lui avançait les fruits de son travail" (mai exact : du travail gratuit d'autres ouvriers) „avant qu'il fut fait" ; (mai exact : avant que le sien ait porté de fruit) „le maître, parce que le travail de cet ouvrier valait plus que le salaire" (mai exact : produisait plus de valeur que celle de son salaire) *. (Sismondi, l.c., p. 135.)

E drept că lucrurile arată cu totul altfel atunci cînd privim producția capitalistă în fluxul neîntrerupt al reînnoirii ei și considerăm, în locul capitalistului individual și al muncitorului individual, totalitatea lor, clasa capitaliștilor, și, în opoziție cu ea, clasa muncitoare. În felul acesta am folosi însă un criteriu cu totul străin producției de mărfuri.

În producția de mărfuri stau față în față vînzătorul și cumpărătorul, independenți unul de altul. Relațiile lor reciproce iau sfîrșit în ziua cînd expiră contractul încheiat între ei. Dacă tranzacția se reînnoiește, acest lucru se întîmplă pe baza unui contract nou, care nu are nimic comun cu cel anterior, și numai întîmplător pot apărea același cumpărător și același vînzător.

Dacă este vorba deci să considerăm producția de mărfuri sau un fenomen care ține de ea conform propriilor ei legi economice, atunci trebuie să luăm fiecare act de schimb în mod izolat, în afara oricărei legături cu actul de schimb care l-a precedat sau cu cel care îi urmează. Și întrucît cumpărările și vînzările se încheie numai între indivizi izolați, este inadmisibil să căutăm în ele relații între clase sociale întregi.

---

* — „Amîndoi au cîștigat chiar ; muncitorul, pentru că i-au fost avansate roadele muncii sale" (mai exact : ale muncii neplătite a altor muncitori) „înainte ca ea să fi fost efectuată" (mai exact : înainte ca propria sa muncă să fi adus roade) ; „întreprinzătorul, pentru că munca acestui muncitor valora mai mult decît salariul lui" (mai exact : a produs mai multă valoare decît aceea a salariului lui). — *Nota trad.*

Oricît de lung ar fi șirul reproducțiilor periodice și al acumulărilor premergătoare prin care a trecut capitalul astăzi în funcțiune, el își păstrează virginitatea sa inițială. Atîta timp cît la fiecare act de schimb — luat în parte — sînt respectate legile schimbului, modul de apropiere poate suferi o schimbare radicală fără a afecta cu nimic dreptul de proprietate care corespunde producției de mărfuri. Același drept de proprietate rămîne în vigoare atît la început, cînd produsul îi aparține producătorului și cînd acesta, schimbînd echivalent contra echivalent, nu se poate îmbogăți decît prin muncă proprie, cît și în perioada capitalistă, cînd avuția socială devine, într-o măsură tot mai mare, proprietate a acelor care sînt în stare să-și însușească neconținut munca neplătită a altora.

Acest rezultat devine inevitabil de îndată ce forța de muncă este vîndută în mod liber ca marfă de către muncitor. Dar numai din acest moment producția de mărfuri se generalizează și devine forma tipică de producție; numai din acest moment fiecare produs este produs din capul locului pentru vînzare și orice avuție produsă trece prin sfera circulației. Abia atunci cînd munca salariată devine baza producției de mărfuri, aceasta din urmă se impune întregii societăți; dar numai din acest moment producția de mărfuri își dezvoltă toate potențele ei. A spune că apariția muncii salariate denaturează producția de mărfuri echivalează cu a spune că, dacă vrea să nu fie denaturată, producția de mărfuri nu trebuie să se dezvolte. În aceeași măsură în care, dezvoltîndu-se după propriile ei legi imanente, ea se transformă în producție capitalistă, în aceeași măsură legile proprietății proprii producției de mărfuri se transformă în legi ale aproprierii capitaliste²⁴⁾.

Am văzut că, chiar și la reproducția simplă, întregul capital avansat inițial, oricare i-ar fi proveniența, se transformă în capital acumulat sau plusvaloare capitalizată. Dar în fluxul producției, orice capital avansat inițial devine o mărime infinitezimală (magnitudo evanescens în sens matematic) în comparație cu capitalul acumulat direct, adică în comparație cu plusvaloarea sau plusprodusul transformat din nou în capital, indiferent dacă acesta funcționează în mîna care l-a acumulat sau în altă mîna. De aceea economia politică prezintă, în genere, capitalul ca „avuție

---

²⁴⁾ Ce demnă de admirație este deci ingeniozitatea lui Proudhon, care vrea să desființeze proprietatea capitalistă, opunîndu-i... legile eterne ale proprietății proprii producției de mărfuri!

acumulată" (plusvaloare transformată sau venit) „care este folosită din nou pentru producerea de plusvaloare”²⁵⁾, sau pe capitalist ca „posesor al plusprodusului”²⁶⁾. Aceeași concepție, dar într-o altă formă, se exprimă atunci când se spune că orice capital existent este dobândă acumulată sau capitalizată, căci dobînda nu este decît o parte a plusvalorii²⁷⁾.

2. Concepția greșită a economiei politice despre reproducția pe scară largită

Înainte de a stabili exact ce este acumularea, adică transformarea plusvalorii din nou în capital, este necesar să înlăturăm un echivoc generat de economia politică clasică.

Așa cum mărfurile pe care capitalistul le cumpără pentru consumul său propriu cu o parte a plusvalorii nu-i servesc ca mijloace de producție și de valorificare, tot astfel nici munca pe care el o cumpără pentru satisfacerea trebuințelor sale naturale și sociale nu este muncă productivă. În loc ca prin cumpărarea acestor mărfuri și a muncii să transforme plusvaloarea în capital, el, dimpotrivă, o consumă sau o cheltuiește ca venit al său. În opoziție cu concepția vechii aristocrații, concepție care, după cum spune pe drept cuvînt Hegel, „constă în consumarea a ceea ce există”¹⁸³ și se manifestă deosebit de evident în faștul vieții lor personale, economia politică burgheză consideră hotărîtor să proclame acumularea capitalului ca primă îndatorire cetățenească și să propovăduiască fără încetare că nu poți acumula dacă consumi tot venitul, în loc să cheltuiești o bună parte din el pentru a angaja muncitori productivi suplimentari, care aduc mai mult decît costă ei. Pe de altă parte, ea a trebuit să lupte împotriva prejudecății populare, care confundă producția capitalistă cu tezauri-

²⁵⁾ „Capitalul este avuție acumulată, folosită în scopul obținerii profitului”. (Malthus, l.c. [p. 262].) „Capitalul... constă din avuție economisită din venit și folosită în vederea obținerii unui profit”. (R. Jones, „Text-book of lectures on the Political Economy of Nations”, Hertford 1852, p. 16.)

²⁶⁾ „Posesorii de plusprodus sau capital”. („The Source and Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russell”, Lond. 1821, [p. 4].)

²⁷⁾ „Capitalul, împreună cu dobînda compusă la fiecare parte a capitalului economisit, a crescut într-atît, încît întreaga avuție din lume care aduce un venit a devenit de mult dobîndă la capital”. (London „Economist”, 19 iulie 1851.)

zarea²⁸⁾ și crede, din această cauză, că avuția acumulată este o avuție care în forma ei naturală dată este ferită de distrugere, prin urmare sustrasă sferei consumului și chiar sferei circulației. În realitate, retragerea banilor din sfera circulației ar fi în opoziție directă cu valorificarea lor ca capital, iar acumularea de mărfuri în vederea teaurizării ar fi o adevărată absurditate^{28a)}. Acumularea de mărfuri în cantități mari este rezultatul unei stagnări a circulației sau al supraproducției²⁹⁾. Într-adevăr, în concepția populară se confundă, pe de o parte, imaginea bunurilor acumulate în fondul de consum al celor avuți și care se consumă treptat și, pe de altă parte, formarea de rezerve, fenomen propriu tuturor modurilor de producție și asupra căruia ne vom opri când vom analiza procesul de circulație.

Economia politică clasică are deci dreptate atunci când subliniază ca un moment caracteristic al procesului de acumulare faptul că plusprodusul este consumat de către muncitorii productivi, și nu de către muncitorii neproductivi. Dar aici începe și eroarea ei. A. Smith a introdus moda de a prezenta acumularea ca simplă consumare a plusprodusului de către muncitorii productivi, adică de a prezenta capitalizarea plusvalorii ca simplă transformare a ei în forță de muncă. Să-l ascultăm, de pildă, pe Ricardo :

„Trebuie să se înțeleagă că toate cele ce se produc într-o țară sînt consumate ; dar există o foarte mare deosebire între ceea ce este consumat de cei care reproduc o valoare nouă și ceea ce este consumat de cei care nu reproduc o asemenea valoare nouă. Cînd spunem că venitul este economisit și adăugat la capital, înțelegem prin aceasta că partea din venit considerată ca fiind adăugată la capital este consumată de muncitori productivi, și nu de muncitori neproductivi. Nu există eroare mai mare decît aceea de a presupune că un capital este sporit prin nonconsum”³⁰⁾.

Nu există eroare mai mare decît aceea a lui A. Smith, repetată de Ricardo și de toți economiștii care i-au urmat, anume că

---

²⁸⁾ „Nici un economist din zilele noastre nu poate înțelege prin economisire numai teaurizare ; dar abstracție făcînd de acest procedeu mărginit și insuficient, această expresie poate fi aplicată la avuția națională numai într-un singur sens, și anume în sensul care trebuie să rezulte dintr-o utilizare diferită a economiilor, bazată pe o diferențiere reală a diverselor feluri de muncă plătite cu aceste economii”. (Malthus, l.c., p. 38, 39.)

^{28a)} Astfel la Balzac, care a studiat amănunțit toate nuanțele avariției, bătrînul cămătar Gobseck a început să teaurizeze mărfuri atunci cînd dăduse în mintea copiilor.

²⁹⁾ „Acumulare de capitaluri... stagnarea schimbului... supraproducție”. (Th. Corbet, l.c., p. 14.)

³⁰⁾ Ricardo, l.c., p. 163, notă.

„partea din venit considerată ca fiind adăugată la capital este consumată de muncitorii productivi”.

Potrivit acestei concepții, orice plusvaloare care se transformă în capital devine capital variabil. În realitate, ca și valoarea avansată inițial, ea se împarte în capital constant și capital variabil, în mijloace de producție și forță de muncă. Forța de muncă este forma în care capitalul variabil există în procesul de producție. În acest proces, ea însăși este consumată de către capitalist. Prin funcția ei — munca —, ea consumă mijloace de producție. În același timp, banii plătiți cu prilejul cumpărării forței de muncă se transformă în mijloace de subzistență, care nu sînt consumate de „munca productivă”, ci de „muncitorul productiv”. Printr-o analiză cu totul eronată, A. Smith ajunge la rezultatul absurd că, dacă fiecare capital individual se scindează într-o parte constantă și una variabilă, capitalul social constă doar din capital variabil, adică este cheltuit în întregime pentru plata salariilor. De pildă, un fabricant de postav transformă 2 000 l. st. în capital. El cheltuiește o parte din acești bani pentru cumpărarea de țesători și cealaltă parte pentru fire de lînă, mașini etc. Dar cei de la care cumpără firele și mașinile, la rîndul lor, plătesc cu o parte a banilor munca etc., pînă ce toate cele 2 000 l. st. sînt cheltuite pentru plata salariilor, adică pînă ce întreg produsul reprezentat de cele 2 000 l. st. este consumat de către muncitorii productivi. E clar : întreaga forță a acestui argument rezidă în cuvîntul „etc.”, care ne trimite de la Ana la Caiafa. Într-adevăr, A. Smith întrerupe analiza tocmai acolo unde încep dificultățile³¹⁾.

Atîta timp cît avem în vedere numai fondul producției anuale totale, procesul de reproducție anual poate fi înțeles ușor. Dar toate elementele componente ale producției anuale trebuie aduse pe piața de mărfuri, și aici începe dificultatea. Mișcările capitalurilor individuale și ale veniturilor personale se încrucișează, se amestecă și se pierd într-o deplasare generală — în circulația avuției sociale — care tulbură privirea și-l pune pe cercetător în fața unor probleme foarte complicate. În secțiunea a treia din cartea a doua voi face o analiză a legăturilor reale care există aici. — Este marele merit al fiziocraților de a fi încercat să dea pentru

³¹⁾ Cu toată „Logica”¹⁶⁴ sa, d-l J. St. Mill nu sesizează nici măcar asemenea neajunsuri ale analizei făcute de predecesorii săi care, chiar în limitele orizontului burghez și pur și simplu din punctul de vedere al unui specialist, reclamă rectificări. Întotdeauna el se limitează la a înregistra cu un dogmatism școlăresc confuziile maeștrilor săi. La fel procedează și în cazul de față : „Privind lucrurile în perspectivă, capitalul însuși se transformă în întregime în salarii ; și chiar atunci cînd el este înlocuit prin vînzarea produselor, el se transformă din nou în salarii”.

prima dată, în al lor „Tableau économique”¹⁶⁵, o imagine a producției anuale în forma în care ea reiese din circulație³²⁾.

Se înțelege, de altfel, de la sine că economia politică nu a omis să folosească în interesul clasei capitaliștilor teza lui A. Smith potrivit căreia întreaga parte a produsului net care este transformată în capital este consumată de clasa muncitoare.

3. *Împărțirea plusvalorii în capital și venit. Teoria abstenenței*

În capitolul precedent am considerat plusvaloarea, respectiv plusprodusul, doar ca fond de consum individual al capitalistului, iar în capitolul de față am considerat-o pînă acum doar ca fond de acumulare. În realitate însă, plusvaloarea nu este numai unul sau numai altul, ci amîndouă în același timp. O parte din plusvaloare este consumată de capitalist sub formă de venit³³⁾, altă parte din ea este folosită sub formă de capital, adică este acumulată.

Dacă masa plusvalorii este dată, una din aceste părți este cu atît mai mare cu cît cealaltă este mai mică. Presupunînd că toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate, raportul în care se efectuează această împărțire determină mărimea acumulării. Cel ce efectuează această împărțire este însă proprietarul plusvalorii, capitalistul. Împărțirea este deci un act de voință al lui. Despre acea parte a tributului încasat de el, parte pe care o acumulează, se spune că o economisește pentru că nu o consumă, adică pentru că își îndeplinește funcția sa de capitalist, și anume funcția de a se îmbogăți.

³²⁾ În prezentarea procesului de reproducție, deci și a acumulării, A. Smith nu numai că nu a făcut nici un fel de progres, dar în multe privințe a făcut regrese evidente în comparație cu predecesorii săi, în special în comparație cu fiziocrații. De iluzia sa menționată în text este legată dogma cu adevărat uimitoare pe care tot el a lăsat-o moștenire economiei politice, dogmă potrivit căreia prețul mărfurilor se compune din salariu, profit (dobîndă) și rentă funciară, deci numai din salariu și plusvaloare. Pornind de la această bază, Storch mărturisește cu naivitate: „Este imposibil să descompunem prețul necesar în elementele sale cele mai simple”. (Storch, l.c., Petersb., édit. 1815, t. II, p. 141, notă.) Frumoasă știință economică, care declară că este imposibil de a descompune prețul mărfurilor în elementele sale cele mai simple! Vom vorbi mai amănunțit despre aceasta în secțiunea a 3-a a cărții a doua și în secțiunea a 7-a a cărții a treia.

³³⁾ Cititorul va observa că folosesc cuvîntul venit [revenue] în două sensuri: în primul rînd, pentru a desemna plusvaloarea ca produs care rezultă periodic din capital și, în al doilea rînd, pentru a desemna acea parte a acestui produs care, periodic, este consumată de capitalist sau adăugată de el la fondul său de consum. Mențin acest dublu sens al cuvîntului pentru că el corespunde terminologiei economiștilor englezi și francezi.

Numai în măsura în care este capital personificat, capitalistul are o valoare istorică și acel drept istoric la existență, care, după cum spune spiritualul Lichnowski, nu are nici o dată¹⁶⁶. Numai în această măsură necesitatea temporară a propriei sale existențe rezidă în necesitatea temporară a modului de producție capitalist. Dar tot în aceeași măsură mobilul activității lui nu este valoarea de întrebuințare și consumul, ci valoarea de schimb și sporirea ei. Ca un fanatic al sporirii valorii, el constrânge implacabil omenirea la producție pentru producție, deci la dezvoltarea forțelor de producție sociale și la crearea condițiilor materiale de producție, singurele care pot constitui baza reală a unei forme superioare a societății, al cărei principiu fundamental să fie dezvoltarea deplină și liberă a fiecărui individ. Numai ca personificare a capitalului capitalistul se bucură de respect. În această calitate, el este dominat, ca și tezaurizatorul, de pasiunea oarbă de îmbogățire. Ceea ce însă la tezaurizator apare ca o manie individuală este la capitalist efectul mecanismului social, în care el nu este decît o roțiță. În afară de aceasta, dezvoltarea producției capitaliste face necesară o sporire continuă a capitalului investit într-o întreprindere industrială, iar concurența impune fiecărui capitalist individual legile imanente ale modului de producție capitalist ca legi coercitive exterioare. Ea îl silește să-și sporească încontinuu capitalul pentru a-l conserva, iar de spirit el nu poate să-l sporească decît cu ajutorul acumulării progresive.

De aceea, în măsura în care activitatea sa nu este decît o funcție a capitalului, care găsește în persoana lui voiață și conștiință, capitalistul consideră propriul său consum particular ca fiind o jefuire a acumulării capitalului său, așa cum în contabilitatea italiană cheltuielile particulare figurează la debitul capitalistului față de capitalul său. Acumularea este cucerirea lumii avuției sociale. O dată cu extinderea masei materialului uman exploatat, ea extinde și dominația directă și indirectă a capitalistului³⁴).

³⁴) Cămătarul, acest tip de capitalist demodat și totuși mereu reinnoit, este folosit de Luther ca exemplu pentru a scoate foarte bine în evidență setea de putere ca element al dorinței de îmbogățire. „Păgînii au fost în stare să ajungă, pe cale rațională, la concluzia că un cămătar este un hoț și ucigaș împătrit. Noi, creștinii, însă îi cinștim într-atîta, încît aproape îi venerăm pentru banii lor... Cine fură hrana altuia, îl jefuiește, făptuiește o crimă tot atît de mare (în măsura în care depinde de el) ca și acela care ucide pe altul prin infometare. Astfel face cămătarul și totuși el șade liniștit în jilțul său cînd pe drept s-ar cuveni să fie spinzurat și mîncat de tot atîția corbi ciți galbeni a furat, numai să aibă pe el atîta carne cît să ajungă la toți. Dar hoții mărunți sînt spinzurați... Hoții mărunți sînt țintuiți în obezi, hoții cei mari se lăfăiesc în aur și mătăsuri... Astfel pe pămînt omul nu are (în afară de diavol) un dușman mai mare decît avarul și cămătarul, căci el vrea să fie dumnezeu peste

Dar pretutindeni păcatul original are urmări. O dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist, a acumulării și a avuției, capitalistul încetează de a fi simplă întrupare a capitalului. El încearcă un „simțămînt omenesc”¹⁰⁷ pentru propria lui persoană și devine atît de cult, încît respinge batjocoritor ascetismul ca o prejudecată a tezurizatorului de modă veche. În timp ce capitalistul clasic înfierează consumul individual ca păcat împotriva funcției sale și ca „abstinență” de la acumulare, capitalistul modernizat este în stare să considere acumularea ca „renunțare” la desfătări. „Ah, două suflete-s în el ! Cum se zbat în piept să nu mai locuiască împreună !”¹⁰⁸

La începuturile istorice ale modului de producție capitalist — și orice parvenit capitalist trece individual prin această fază istorică — predomină setea de îmbogățire și avariția ca pasiuni absolute. Dar progresul producției capitaliste nu creează numai o lume de desfătări. Cu dezvoltarea speculației și a creditului, el deschide mii de izvoare pentru o îmbogățire subită. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, un grad convențional de risipă, care este în același timp etalare a bogăției și deci mijloc de obținere a creditului, devine chiar o necesitate comercială pentru „nefericitul” capitalist. Luxul intră în cheltuielile de reprezentare ale capitalului. De altfel, capitalistul nu se îmbogățește, ca tezurizatorul, în raport cu munca sa proprie și cu nonconsumul său, ci în măsura în care stoarce forță de muncă străină și îi impune muncitorului renunțarea la toate plăcerile vieții. Ce-i drept, risipa capitalistului nu are niciodată caracterul de bona fide pe care îl are risipa ușura-

---

toți oamenii. Turcii, războinicii, tiranii sînt și ei oameni răi, dar ei trebuie să-i lase pe oameni să trăiască și să recunoască că sînt răi și haini. Și ei pot, ba uneori chiar trebuie, să fie îndurători. Dar cămătarul, om hapsîn, vrea ca lumea întreagă să cadă pradă foamei, setei, jalei și mizeriei, pentru ca numai el să aibă totul, iar ceilalți să primească totul de la el ca de la un dumnezeu și să-i fie robi în vecii vecilor... El poartă veșminte scumpe, lanțuri de aur și inele, se ghiftuiește, se fălește că e om cumsecade și evlavios... Cămătarul este un monstru uriaș și înfricoșător, o fiară care pustiește totul, mai rău decît Cacus, Gerion sau Anteu. Și se împopoțonează și vrea să pară evlavios ca să nu se vadă unde au ajuns boii pe care el îi trage de-a-ndaratele în văgăuna sa. Dar Hercule va auzi răgetele boilor și strigătele prizonierilor, îl va căuta pe Cacus printre stînci și îi va elibera pe boi din mina răufăcătorului. Căci Cacus e numele răufăcătorului, cămătarul evlavios care fură, jefuiește și înghite totul. Și totuși el nu vrea să recunoască că e răufăcător și are grijă ca nimeni să nu vadă cum el trage boii de-a-ndaratele în văgăuna sa, și lasă să se creadă, după urmele copitelor lor, că le-a dat drumul. Tot astfel cămătarul vrea să înșele lumea, să o facă să creadă că el e folositor și că îi dă boi, cînd de fapt îi ia el pe toți și îi mănîncă de unul singur. Și dacă tilharii, ucigașii sînt trași pe roată și decapitați, cu atît mai mult ar trebui să fie cămătarii trași pe roată, sfîșiati... alungați, blestemați și decapitați”. (Martin Luther, l.c.)

ticului senior feudal, ci, dimpotrivă, în spatele ei se ascunde întotdeauna avariția cea mai josnică și calculul cel mai meschin, risipa capitalistului crește totuși o dată cu acumularea, fără a o prejudicia însă. Totodată, în pieptul nobil al capitalistului se dezvoltă un conflict faustian între patima acumulării și înclinația spre desfătări.

„Dezvoltarea industriei din Manchester — se spune într-o scriere publicată în 1795 de doctorul Aikin — poate fi împărțită în patru perioade. În prima perioadă, fabricanții au fost siliți să muncească din greu pentru întreținerea lor”.

Ei s-au îmbogățit îndeosebi jefuindu-i pe părinții care le aduceau fiii ca apprentices (ucenici) și care trebuiau să plătească bani grei pentru acest lucru, deși fiii lor răbdau de foame. Pe de altă parte, profitul mediu era scăzut, iar pentru acumulare trebuiau făcute mari economii. Ei trăiau ca țazaurizatori și nu consumau nici măcar dobinzile la capitalul lor.

„În perioada a doua, ei au început să strângă oarecare avere, dar, ca și înainte, continuau să muncească din greu”, căci exploatarea nemijlocită a muncii costă muncă, lucru pe care îl știe orice vâtaf de sclavi, „și să trăiască la fel de modest... În perioada a treia a început luxul, și afacerile au fost extinse prin trimiterea de călăreți” (commis-voyeurs călări) „în toate orașele comerciale ale regatului spre a stringe comenzi. Este de presupus că pînă în 1690 nu au existat decît puține sau chiar nu au existat capitaluri între 3 000 și 4 000 l. st., realizate în industrie. Cam în această perioadă însă sau ceva mai tîrziu, industriași ajunseseră să acumuleze bani și au început să-și ridice case de piatră în locul celor de lemn și tencuiă... La Manchester, încă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, fabricantul care oferea musafirilor săi o cană de vin din străinătate devenea subiect de discuții și comentarii pentru toți vecinii săi”.

Înainte de apariția mașinilor, fabricanții care se întâlneau seara la cîrcumă nu cheltuiau niciodată mai mult de 6 pence pentru un pahar de punci și 1 penny pentru un pachet de tutun. Abia în 1758 s-a văzut pentru prima oară — și faptul acesta a făcut epocă — „o persoană angajată efectiv în afaceri într-un echipaj propriu!”. „Perioada a patra”, ultima treime a secolului al XVIII-lea, „este perioada de mare lux și risipă, ca urmare a extinderii întreprinderilor”³⁵⁾. Ce ar spune bunul dr. Aikin dacă ar învia și ar vedea Manchesterul de azi!

Acumulați, acumulați! Așa poruncește Moise, așa poruncesc profeții!¹⁶⁹ „Industria furnizează materialul care se acumulează prin economie”³⁶⁾. Așadar, economiști, economiști, adică trans-

³⁵⁾ Dr. Aikin, „Description of the Country from 30 to 40 miles round Manchester”, Lond. 1795, p. [181], 182 și urm. [188].

³⁶⁾ A. Smith, l. c., b. II, ch. III, [p. 367].

formați în capital o parte cît mai mare din plusvaloare sau din plusprodus! Acumulare pentru acumulare, producție pentru producție, iată formula prin care economia politică clasică a definit menirea istorică a perioadei burgheze. Ea nu s-a înșelat nici un moment în ceea ce privește durerile facerii avuției³⁷⁾, dar la ce folosesc lamentările despre necesitatea istorică? Dacă pentru economia politică clasică proletarul nu este decît o mașină pentru producerea plusvalorii, capitalistul nu este nici el decît o mașină pentru transformarea acestei plusvalori în capital adițional. Ea privește cu toată seriozitatea funcția lui istorică. Pentru a-i feri conștiința de conflictul tragic dintre înclinația spre plăceri și setea de îmbogățire, Malthus susținea, la începutul deceniului al treilea al acestui secol, o diviziune a muncii care îi rezerva capitalistului angrenat efectiv în producție misiunea de a acumula, iar celorlalți participanți la împărțirea plusvalorii, adică aristocrației funciare, înalților demnitari ai statului și ai bisericii etc., misiunea de a risipi. Este de cea mai mare importanță, spune el, „să facem deosebire între pasiunea pentru risipă și pasiunea pentru acumulare (the passion for expenditure and the passion for accumulation)”³⁸⁾. Domnii capitaliști, transformați de mult în oameni de viață și de lume, au sărit în sus. Cum? exclamă unul din exponenții lor, un ricardian, d-l Malthus preconizează rente funciare ridicate, impozite ridicate etc., astfel încît consumatorii neproductivi să fie un stimulent permanent pentru industriaș! Firește, lozinca e producția, producția pe scară tot mai largă, dar

„printr-un asemenea procedeu producția e mai mult stinjenită decît stimulată. De asemenea, nu este de loc echitabil (nor is it quite fair) ca un număr de oameni să trîndăvească numai pentru a-i stimula pe alții din al căror caracter se poate deduce (who are likely, from their characters) că sînt în stare să facă treabă dacă sînt siliți”³⁹⁾.

Pe cît i se pare de inechitabil a-l îndemna pe capitalistul industrial să acumuleze, luîndu-i caimacul din lapte, pe atît i se pare de necesar ca muncitorul să fie redus pe cît posibil la salariul minim, „pentru a i se menține dorința de a munci”. De asemenea,

³⁷⁾ Insuși J. B. Say spune : „Economiiile celor bogați se fac pe seama celor săraci”¹⁷⁰⁾. „Proletarul roman trăia aproape exclusiv pe seama societății... Aproape că s-ar putea spune că societatea modernă trăiește pe seama proletarilor, pe seama acelei părți pe care ea le-o sustrage la retribuirea muncii”. (Sismondi, „Études etc.”, t. I, p. 24.)

³⁸⁾ Malthus, l.c., p. 319, 320.

³⁹⁾ „An Inquiry into those principles respecting the Nature of Demand etc.”, p. 67.

el nu ascunde nici un moment faptul că apropierea de muncă neplătită constituie secretul îmbogățirii.

„O cerere sporită din partea muncitorilor nu înseamnă nimic altceva decât consimțământul lor de a lua mai puțin din propriul lor produs și de a ceda o parte mai mare întreprinzătorilor; și dacă se spune că acest fapt provoacă, prin reducerea consumului” (muncitorilor), un „glut” (suprasaturarea pieței, supraproducția), „eu nu pot să răspund decât că glut este sinonim cu profit ridicat”⁴⁰⁾.

Această dispută savantă despre felul în care prada stoarsă de la muncitori ar trebui repartizată, în modul cel mai avantajos pentru acumulare, între capitalistul industrial și proprietarul funciar trândav etc., a fost întreruptă de revoluția din iulie. Curînd după aceea, proletariatul de la oraș a tras clopotele de alarmă la Lyon, iar proletariatul agricol din Anglia a trecut la incendieri. De o parte a canalului se răspîndea owenismul, dincolo st.-simonismul și fourierismul. A sosit timpul economiei politice vulgare. Exact cu un an înainte de a fi descoperit, la Manchester, că profitul (inclusiv dobînda) la capital este produsul „ultimei, a celei de-a douăsprezecea ore de muncă”, neplătite, Nassau W. Senior a anunțat lumii o altă descoperire. „Eu — declară el solemn — înlocuiesc cuvîntul capital, privit ca instrument de producție, cu cuvîntul abținere (abținere)”⁴¹⁾. Iată o mostră neîntrecută a „descoperirilor” economiei vulgare! Ea înlocuiește o categorie economică printr-o frază de sicofant. Voilă tout ** „Cînd sălbaticul — ne învață Senior — confecționează arcuri, el face o muncă industrială, dar nu practică abținerea”. Aceasta ne explică cum și de ce în orînduirile sociale anterioare mijloacele de muncă se confecționau „fără abținerea”

⁴⁰⁾ L.c., p. 59.

⁴¹⁾ Senior, „Principes fondamentaux de l'Écon. Pol.”, trad. Arrivabene, Paris 1836, p. 309. Adepții vechii școli clasice consideră această concepție ca fiind totuși prea extravagantă. „Domnul Senior înlocuiește expresia muncă și capital cu expresia muncă și abținere... Abținerea este o simplă negație. Nu abținerea, ci întrebuițarea capitalului utilizat productiv constituie izvorul profitului”. (John Cazenove, l.c., p. 130, notă.) D-l John St. Mill, dimpotrivă, reproduce pe o pagină teoria profitului a lui Ricardo, iar pe altă pagină adoptă „remuneration of abstinence” * a lui Senior. Pe cit îi este de străină „contradicția” hegeliană, sursa oricărei dialectici, pe atît îi sînt de familiare contradicțiile banale.

Adaos la ediția a 2-a. Economistului vulgar nu i-a trecut niciodată prin minte ideea simplă că orice acțiune omenească poate fi privită ca „abținere” de la opusul ei. A minca înseamnă a se abține de la post, a merge înseamnă a se abține de la a sta pe loc, a munci înseamnă a se abține de la trîndăvie, a trîndăvi înseamnă a se abține de la muncă etc. Acești domni ar face bine să reflecteze la cuvintele lui Spinoza : Determinatio est negatio¹⁷⁾.

* — „remunerarea abținerei”. — Nota trad.

** — Asta e tot. — Nota trad.

capitalistului. „Cu cât societatea progresează mai mult, cu atât ea cere mai multă abstenență”⁴²⁾, și anume de la aceia a căror muncă constă în a-și însuși munca altora și produsul ei. Toate condițiile procesului de muncă se transformă de aici înainte în tot atâtea acte de abstenență ale capitalistului. Că grîul nu este numai mîncat, ci și semănat, aceasta o datorăm abstenenței capitalistului! Că vinului i se lasă timp să fermenteze, se datorează abstenenței capitalistului!⁴³⁾ Capitalistul își jefuiește propria sa persoană atunci cînd „îi împrumută (!) muncitorului instrumentele de producție”, adică atunci cînd el le valorifică în calitate de capital, unindu-le cu forța de muncă, în loc să consume mașinile cu abur, bumbacul, căile ferate, îngrășămintele, caii de tracțiune etc., sau, cum își imaginează în mod pueril economistul vulgar, în loc să risipească „valoarea lor” în lux și în alte mijloace de consum⁴⁴⁾. Cum ar putea clasa capitaliștilor să facă acest lucru, este o taină pe care pînă în prezent economia vulgară nu a divulgat-o. Oricum, lumea trăiește numai grație autoflagelării acestui adorator modern al lui Vișnu, capitalistul. Nu numai acumularea, dar și simpla „conservare a unui capital cere un efort continuu pentru a rezista tentației de a-l consuma”⁴⁵⁾. Așadar, pur și simplu, sentimentul de umanitate ne poruncește, evident, să-l scăpăm pe capitalist de martiraj și de ispită, în același mod în care, nu de mult, abolirea sclaviei l-a scăpat pe proprietarul de sclavi din Georgia de o grea dilemă: să cheltuiască pe șampanie întregul plusprodus stors de la sclavul negru sau să transforme din nou o parte din acest plusprodus în mai mulți negri și în mai mult pămînt.

În cele mai diferite formațiuni social-economice are loc nu numai reproducție simplă, ci și reproducție lărgită, deși aceasta din urmă are loc în proporții diferite. Cu timpul se produce mai mult și se consumă mai mult, prin urmare mai mult produs se transformă în mijloace de producție. Acest proces nu apare însă ca acumulare

⁴²⁾ Senior, l.c., p. 342.

⁴³⁾ „Nimeni... nu și-ar semăna, de pildă, grîul, lăsîndu-l timp de un an în pămînt, și nu și-ar ține vinul ani de zile în beci, în loc să le consume imediat, pe ele sau echivalentele lor,... dacă n-ar spera să obțină o valoare suplimentară etc.” (Scrope, „Polit. Econ.”, edit. de A. Potter, New York 1841, p. 133.)¹⁷²

⁴⁴⁾ „Privațiunea pe care și-o impune capitalistul împrumutînd muncitorului mijloacele sale de producție” (acest eufemism este întrebuițat pentru a identifica, după maniera verificată a economiștilor vulgari, pe muncitorul salariat, explătat de capitalistul industrial, cu capitalistul industrial însuși, care folosește bani împrumutați de la un alt capitalist!) „în loc să folosească valoarea lor pentru propriul lui consum, transformîndu-le în obiecte utile sau de agrement”. (G. de Molinari, l.c., p. 36.)

⁴⁵⁾ „La conservation d'un capital exige... un effort... constant pour résister à la tentation de le consommer”. (Courcelle-Seneuil, l.c., p. 20.)

de capital, și deci nici ca funcție a capitalistului, atîta timp cît mijloacele de producție, și deci și produsul și mijloacele de subzistență, nu i se opun muncitorului sub formă de capital⁴⁶⁾. Richard Jones, decedat acum cîțiva ani, succesor al lui Malthus la catedra de economie politică a Colegiului Indiilor orientale de la Haileybury, ilustrează bine acest lucru cu ajutorul a două fapte importante. Întrucît majoritatea poporului indian o formează țărani care-și cultivă singuri pămîntul, produsul, mijloacele de muncă și de subzistență ale acestora nu există niciodată „sub forma (in the shape) unui fond care a fost economisit din venit străin (saved from revenue), și, prin urmare, nu trec printr-un proces prealabil de acumulare (a previous process of accumulation)”⁴⁷⁾. Pe de altă parte, în provinciile în care dominația engleză a destrămat cel mai puțin vechiul sistem, muncitorii neagricoli primesc de lucru direct de la marii proprietari funciari, cărora le revine o parte din plus-produsul agricol sub formă de tribut sau de rentă funciară. O parte din acest produs este consumată în formă naturală de către marii proprietari funciari, altă parte este transformată de către muncitori, tot pentru proprietarii funciari, în articole de lux și în alte articole de consum, restul formînd salariul muncitorilor, care sînt proprietari ai uneltelor lor de muncă. Producția și reproducția pe scară largită își urmează aici cursul fără amestecul aceluia sfînt miraculos, al aceluia cavaler al tristei figuri care e capitalistul „abstinent”.

4. Împrejurări care, independent de proporția în care plusvaloarea se împarte în capital și venit, determină volumul acumulării.

*Gradul de exploatare a forței de muncă. —
Forța productivă a muncii. —*

Diferența crescîndă dintre capitalul folosit în producție și cel consumat. — Mărimea capitalului avansat

Dacă presupunem că proporția în care plusvaloarea se împarte în capital și venit este dată, mărimea capitalului acumulat

⁴⁶⁾ „Diferitele categorii de venit care contribuie în modul cel mai intens la progresul capitalului național se schimbă pe diferite trepte ale dezvoltării lor și sînt deci cu totul diferite la națiunile care se află pe trepte diferite ale acestei dezvoltări... Profitul... este o sursă de acumulare lipsită de importanță, în comparație cu salariul și cu renta, pe treptele de jos ale dezvoltării sociale. Cînd forțele industriei naționale au făcut realmente un pas considerabil înainte, profitul capătă o importanță relativ mai mare ca sursă de acumulare”. (Richard Jones, „Textbook etc.”, p. 16, 21.)

⁴⁷⁾ L. c., p. 36 și urm. {La ediția a 4-a. — Este, probabil, o eroare, pasajul nu a fost găsit. — F.E.}

depinde, evident, de mărimea absolută a plusvalorii. În ipoteza că 80% se capitalizează și 20% se consumă, capitalul acumulat va reprezenta 2 400 l. st. sau 1 200 l. st., după cum plusvaloarea totală a fost de 3 000 sau de 1 500 l. st. Prin urmare, la determinarea mărimii acumulării concurează toate împrejurările care determină masă plusvalorii. Le enumerăm aici încă o dată, dar numai în măsura în care ele oferă puncte de vedere noi în ceea ce privește acumularea.

După cum știm, rata plusvalorii depinde în primul rând de gradul de exploatare a forței de muncă. Economia politică acordă o importanță atât de mare rolului pe care îl joacă gradul de exploatare, încît identifică uneori creșterea rapidă a acumulării sub influența sporirii forței productive a muncii cu creșterea ei rapidă sub influența exploatării sporite a muncitorului ⁴⁸⁾. În secțiunile consacrate producției plusvalorii am presupus întotdeauna că salariul este cel puțin egal cu valoarea forței de muncă. În practică însă, reducerea forțată a salariului sub această valoare joacă un rol prea important ca să nu ne oprim o clipă asupra ei. Ea transformă de fapt, în anumite limite, fondul de consum necesar al muncitorului într-un fond de acumulare a capitalului.

„Salariile — spune J. St. Mill — nu au forță productivă, ele sînt prețul unei forțe productive; salariile nu contribuie, alături de munca însăși, la producția de mărfuri, așa cum nu contribuie nici prețul mașinii. Dacă munca ar putea fi obținută fără a fi cumpărată, salariile ar fi de prisos” ⁴⁹⁾.

Dar dacă muncitorii ar putea să se hrănească cu aer, ei nu ar putea fi cumpărați cu nici un preț. Munca lor gratuită este deci o limită în sens matematic: ne putem apropia mereu de ea, dar nu o putem atinge niciodată. Tendința permanentă a capitalului este de a-i reduce pe muncitori la acest nivel nihilist. Un scriitor din secolul al XVIII-lea, pe care l-am citat de multe ori, autorul lucrării „*Essay on Trade and Commerce*”, nu face decît să trădeze

⁴⁸⁾ „Ricardo spune: «În diferite stadii ale dezvoltării societății, acumularea capitalului sau a mijloacelor de a utiliza» (adică de a exploata) „munca este mai rapidă sau mai puțin rapidă și trebuie să depindă în orice caz de forța productivă a muncii. În general, forța productivă a muncii este cea mai mare acolo unde există din abundență pămînt fertil...» Dacă aici prin forța productivă a muncii se înțelege că partea alicotă din fiecare produs care revine celor care l-au produs prin muncă proprie este foarte mică, afirmația lui Ricardo este o tautologie, deoarece partea care rămîne este, firește, fondul din care, dacă proprietarul său găsește de cuviință (if the owner pleases), se poate acumula capital. Dar de obicei acest lucru nu se întîmplă tocmai acolo unde pămîntul este cel mai fertil”. („*Observations on certain verbal disputes etc.*”, p. 74.)

⁴⁹⁾ J. St. Mill, „*Essays on some unsettled Questions of Polit. Economy*”, Lond. 1844, p. 90, 91.

secretul cel mai intim al capitalului englez atunci cînd declară că sarcina istorică vitală a Angliei este să reducă salariul muncitorilor englezi la nivelul celui din Franța și Olanda⁵⁰). El spune, între altele, cu naivitate :

„Dar dacă săracii noștri” (expresie metaforică pentru muncitori) „doresc să trăiască în lux..., munca lor va fi, desigur, scumpă... Ți se face părul măciucă cînd te gîndești la masa uriașă de lucruri de prisos (heap of superfluities), ca rachie, gin, ceai, zahăr, fructe exotice, bere tare, pinzeturi imprimate, tutunul de prizat și de fumat etc., pe care le consumă muncitorii noștri manufacturieri”⁵¹).

Autorul citează scrierea unui fabricant din Northamptonshire, care se tînguiește cu privirile îndreptate spre cer :

„Munca este cu o întreagă treime mai ieftină în Franța decît în Anglia ; căci săracii din Franța muncesc din greu și o duc greu cu hrana și cu îmbrăcămintea ; ei consumă în special piine, fructe, legume, rădăcini și pește uscat, carne mîncîcă foarte rar și, dacă griul e scump, mîncîcă și piine foarte puțină”⁵²). „La aceasta se adaugă — continuă autorul eseului — faptul că ei beau numai apă sau băuturi slabe, astfel că cheltuiesc foarte puțin bani... E, desigur, greu să ajungem la o asemenea stare de lucruri, totuși nu este imposibil, de vreme ce ea este o realitate atît în Franța, cit și în Olanda”⁵³).

Două decenii mai tîrziu, Benjamin Thompson (alias conte Rumford), un șarlatan american, yankeu ajuns baron, a urmat aceeași linie filantropică, spre marea mulțumire a lui Dumnezeu și

⁵⁰) „An Essay on Trade and Commerce”, Lond. 1770, p. 44. Tot astfel, ziarul „Times” a publicat în decembrie 1866 și ianuarie 1867 dăstăinuirile unor proprietari de mine din Anglia în care se vorbește de situația fericită a minerilor belgieni, care nu cer și nu primesc mai mult decît le este strict necesar ca să poată trăi, spre binele „patronilor” lor. Muncitorii belgieni rabdă multe, dar ca să figureze în „Times” ca muncitori model, asta e chiar prea mult ! Răspunsul a fost dat la începutul lui februarie 1867 de greva minerilor belgieni (de la Marchienne), înăbușită cu ajutorul gloanțelor și al pulberii.

⁵¹) L. c., p. 44, 46.

⁵²) Fabricantul din Northamptonshire comite o pia fraus *, care, avîndu-se în vedere emoția, este scuzabilă. El pretinde că face o comparație între viața muncitorilor manufacturieri englezi și a celor francezi, dar în pasajul citat mai sus, cum singur mărturisește mai tîrziu, el vorbește despre muncitorii agricoli francezi !

⁵³) L. c., p. 70, 71. Notă la ediția a 3-a. Astăzi, datorită concurenței apărute între timp pe piața mondială, sîntem mult mai înaintați în această privință. „Dacă China devine o mare țară industrială — declară alegătorilor săi deputatul Stapleton —, nu vîd cum ar putea populația muncitoare din Europa să reziste în luptă, fără a se coborî la nivelul concurenților ei.” („Times”, 3 septembrie 1873.) — Idealul capitalului englez nu-l mai constituie salariile de pe continent, ci salariile din China.

a oamenilor. „Eseurile” lui sînt o carte de bucate cu rețete de tot felul pentru a înlocui cu surrogate ieftine mîncărurile normale, prea scumpe, ale muncitorilor. O rețetă deosebit de reușită a acestui „filozof” uimitor este următoarea :

„Cinci pfunzi de orz, cinci pfunzi de porumb, scîrmbii de 3 pence, sare de 1 penny, oțet de 1 penny, pîper și zarzavat de 2 pence — total 20³/₄ pence dă o supă pentru 64 de persoane, iar în cazul prețurilor medii la cereale, costul acestei supe poate fi redus la ¹/₄ pence” (mai puțin de 3 pfenningi) „de persoană”⁵⁴).

O dată cu dezvoltarea producției capitaliste, falsificarea de mărfuri a făcut ca idealurile lui Thompson să devină de prisos⁵⁵).

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, fermierii și landlorzii englezi au impus minimul absolut de salariu, plătind zilerilor agricoli mai puțin decît minimul sub formă de salariu, iar restul sub forma de ajutoare date de către parohii. Iată un exemplu de scamatorii la care recurg Dogberry-ii englezi atunci cînd fixează în mod „legal” tarifele de salarizare :

„Cînd squire-ii au fixat, în 1795, salariile pentru Speenhamland, ei luaseră masa de prînz, dar și-au închipuit, probabil, că muncitorii nu au nevoie de asemenea lucru... Ei au hotărît ca salariul săptămînal să fie de 3 șilingi dacă plinea de 8 pfunzi și 11 uncii costă un șiling și să crească cu regularitate pînă cînd plinea va costa 1 șiling și 5 pence. Dacă prețul piinii va continua să crească,

⁵⁴) Benjamin Thompson, „Essays, political, economical and philosophical etc.”, 3 vol., Lond. 1796—1802, vol. I, p. 294. În lucrarea sa „The State of the Poor, or an History of the Labouring Classes in England etc.”, sir F. M. Eden recomandă călduros supa pentru săraci a lui Rumford directorilor caselor de muncă și pe un ton de reproș atrage atenția muncitorilor englezi că „în Scoția multe familii, în loc să mînce grîu, secară și carne, mîncă luni de-a rîndul terci din fulgi de ovăz și din făină de orz, făcut doar cu sare și apă, și trăiesc destul de confortabil (and that very comfortably too)”. (L. c., v. I, b. II, ch. II, p. 503.) „Aluzii” asemănătoare s-au făcut în secolul al XIX-lea. „Muncitorii agricoli englezi — se spune de pildă — nu vor să mînce terciuri de cereale de calitate inferioară. În Scoția, unde educația este mai bună, această prejudecată este, după cît se pare, necunoscută”. (Charles H. Parry M. D., „The Question of the Necessity of the existing Cornlaws considered”, Lond. 1816, p. 69.) Același Parry se plînge însă că în prezent (1815) situația muncitorului englez este mai proastă decît în timpul lui Eden (1797).

⁵⁵) Din rapoartele ultimei comisii parlamentare pentru anchetarea falsificării de alimente se vede că în Anglia nici falsificarea de medicamente nu constituie o excepție, ci o regulă. De pildă, analizarea a 34 de probe de opiu, cumpărate de la tot atîtea farmacii din Londra, a dovedit că 31 erau falsificate, conținînd capsule de mac, făină de grîu, gumă, humă, nisip etc. Multe nu aveau nici un atom de morfină.

salariul va continua să scadă proporțional, iar cînd prețul piinii va ajunge la 2 șilingi, hrana unui om va fi redusă cu $\frac{1}{5}$ față de ce fusese înainte" ⁵⁶⁾.

În 1814, în fața comisiei de anchetă a Camerei lorzilor, un anume A. Bennett, mare fermier, judecător de pace, administrator al unei case pentru săraci și însărcinat cu reglementarea salariilor, a fost întrebat :

„Se respectă o proporție oarecare între valoarea muncii pe o zi și ajutorul pe care muncitorii îl primesc din partea parohiei ?” Răspuns : „Da. Venitul săptămînal al fiecărei familii este completat peste salariul ei nominal pînă la o sumă corespunzînd unei piini de un gallon (8 pfunzi și 11 uncii) și sumei de 3 pence de persoană... Considerăm piinea de un gallon ca fiind suficientă pentru întreținerea unei familii timp de o săptămîină ; iar cele 3 pence sînt pentru îmbrăcăminte ; dacă însă parohia preferă să dea ea hainele, cele 3 pence se scad. Această practică există nu numai în toată partea de apus a Wiltshire-ului, ci cred că în toată țara" ⁵⁷⁾. „În felul acesta — exclamă un scriitor burghez din acea epocă — fermierii au degradat ani de-a rîndul o clasă respectabilă a compatrioților lor, silindu-i să-și găsească un refugiu în casele de muncă..., fermierul și-a mărit propriile sale ciștiguri, împiedicînd acumularea chiar și a fondului de consum absolut necesar al muncitorilor" ⁵⁸⁾.

Rolul pe care îl joacă astăzi jefuirea directă a fondului de consum necesar al muncitorului în formarea plusvalorii, și deci a fondului de acumulare a capitalului, s-a văzut, de pildă, cu prilejul analizării așa-numitei munci la domiciliu (vezi cap. XV, 8, c.). Alte date asemănătoare vom da în secțiunea de față.

Deși în toate ramurile industriale partea din capitalul constant care constă din mijloace de muncă trebuie să ajungă pentru folosirea unui anumit număr de muncitori, determinat de mărimea întreprinderii, ea nu trebuie totuși să crească proporțional cu cantitatea de muncă utilizată. Să presupunem că într-o fabrică o sută de muncitori prestează, muncind opt ore pe zi, 800 de ore de muncă. Dacă capitalistul vrea să sporească acest număr de ore cu 50%, el poate angaja 50 de muncitori noi ; dar atunci el trebuie să avanseze un nou capital nu numai pentru salarii, ci și pentru mijloace de muncă. Dar el poate să-i pună pe cei 100 de muncitori vechi să muncească 12 ore în loc de 8, și astfel vor fi suficiente mijloacele de muncă deja existente, numai că ele se vor uza mai

⁵⁶⁾ G. L. Newnham (barrister at law) : „A Review of the Evidence before the Committees of the two Houses of Parliament on the Cornlaws”, Lond. 1815, p. 20, notă.

⁵⁷⁾ L. c., p. 19, 20.

⁵⁸⁾ Ch. H. Parry, l. c., p. 77, 69. În ce-i privește, domnii landlorzi nu numai că s-au „despăgubit” pentru pierderile suferite în războiul antiacobin, pe care l-au purtat în numele Angliei, dar s-au și îmbogățit extraordinar. „În 18 ani rentele lor s-au dublat, s-au întreit, s-au împătrit și, în cazuri excepționale, s-au înșesit” (l. c., p. 100, 101).

repede. În felul acesta munca în plus obținută printr-o încordare mai mare a forței de muncă poate să sporească substanța acumulării, adică plusprodusul și plusvaloarea, fără o sporire corespunzătoare a părții constante a capitalului.

În industria extractivă, de pildă în mine, materia primă nu este o parte componentă a capitalului avansat. Aici obiectul muncii nu este produsul unei munci anterioare, ci e dăruit de natură în mod gratuit. Astfel sînt minereurile, mineralele, cărbunele de pămînt, piatra etc. Aici capitalul constant constă aproape exclusiv din mijloace de muncă care suportă foarte bine folosirea unei cantități sporite de muncă (de pildă, prin introducerea schimburilor de zi și de noapte). Dar, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, masa și valoarea produsului vor spori direct proporțional cu munca utilizată. Ca și în prima zi a producției, factorii primari care dau naștere produsului, care dau naștere deci și elementelor materiale ale capitalului, omul și natura, merg mină în mină. Datorită elasticității forței de muncă, sfera acumulării se lărgeste fără o sporire prealabilă a capitalului constant.

În agricultură, o extindere a suprafeței cultivate nu este posibilă fără a se avansa suplimentar semințe și îngrășăminte. Dar, de îndată ce acestea au fost avansate, chiar și cultivarea mecanizată a pămîntului sporește considerabil cantitatea de produs. O cantitate mai mare de muncă efectuată de același număr de muncitori sporește fertilitatea solului, fără să fie nevoie de noi avansări pentru mijloace de muncă. Așadar, acțiunea directă a omului asupra naturii devine izvor direct al unei acumulări sporite, fără participarea unui nou capital.

În sfîrșit, în industria propriu-zisă orice cheltuie suplimentară pentru muncă presupune o cheltuie suplimentară corespunzătoare pentru materii prime, nu însă în mod necesar și pentru mijloace de muncă. Și întrucît industria extractivă și agricultura furnizează industriei prelucrătoare materii prime și materii prime pentru mijloacele ei de muncă, aceasta din urmă beneficiază și de suplimentul de produse pe care primele două l-au creat fără cheltuire de capital suplimentar.

Rezultatul general este următorul : încorporîndu-și cei doi factori primari de creare a avuției, forța de muncă și pămîntul, capitalul capătă o capacitate de expansiune care îi permite să extindă elementele acumulării sale dincolo de limitele care, aparent, sînt determinate de propria sa mărime, de valoarea și de masa de mijloace de producție deja produse, în care el există.

Alt factor important în acumularea capitalului este gradul de productivitate al muncii sociale.

O dată cu forța productivă a muncii crește masa de produse în care se concretizează o valoare determinată, deci și o plusvaloare de mărime dată. Dacă rata plusvalorii rămâne neschimbată sau chiar dacă scade mai încet decât crește forța productivă a muncii, masa plusprodusului crește. Prin urmare, dacă proporția în care acesta din urmă este împărțit în venit și capital adițional rămâne neschimbată, consumul capitalistului poate să crească fără să aibă loc o scădere a fondului de acumulare. Mărirea relativă a fondului de acumulare poate chiar să crească în detrimentul fondului de consum, în timp ce ieftinirea mărfurilor îi pune capitalistului la dispoziție tot atâtea mijloace de consum ca mai înainte sau chiar mai multe. Dar o dată cu sporirea productivității muncii are loc, așa cum s-a văzut, ieftinirea muncitorului, prin urmare creșterea ratei plusvalorii, chiar în cazul când salariul real crește. Acesta din urmă nu crește niciodată în aceeași proporție cu productivitatea muncii. Așadar, aceeași valoare a capitalului variabil pune în mișcare mai multă forță de muncă, și, prin urmare, mai multă muncă. Aceeași valoare a capitalului constant se exprimă în mai multe mijloace de producție, adică în mai multe mijloace de muncă, material de muncă și materiale auxiliare, furnizează deci o cantitate mai mare de elemente care formează atât produsul, cât și valoarea, sau de elemente care absorb munca. De aceea, dacă valoarea capitalului adițional rămâne neschimbată sau chiar scade, are loc o acumulare accelerată. Nu numai că se produce o largire sub raport material a proporțiilor reproducerii, dar producția de plusvaloare crește mai rapid decât valoarea capitalului adițional.

Dezvoltarea forței productive a muncii exercită influență și asupra capitalului inițial, adică asupra capitalului care se află deja în procesul de producție. O parte din capitalul constant aflat în funcțiune constă din mijloace de muncă, de pildă mașini etc., care nu sînt consumate, și deci reproduse sau înlocuite prin exemplare noi de același fel, decât în cursul unor perioade mai îndelungate. Dar în fiecare an o parte din aceste mijloace de muncă dispăre, ajunge la punctul final al funcției ei productive. Această parte se găsește deci în fiecare an în faza reproducerii sale periodice sau a înlocuirii ei prin exemplare noi de același fel. Dacă forța productivă a muncii se dezvoltă în ramurile în care se produc aceste mijloace de muncă — și ea se dezvoltă continuu o dată cu progresul științei și tehnicii —, locul mașinilor, uneltelor, aparatelor etc. vechi îl iau altele noi, mai eficiente și, avînd în vedere randamentul lor, mai ieftine. Capitalul vechi este reprodus într-o formă mai productivă, fără a mai vorbi de neîncetatele modificări parțiale pe care le suferă mijloacele de muncă existente. Cealaltă

parte a capitalului constant, materiile prime și materialele auxiliare, este reproducă încontinuu în cursul anului, iar materiile prime provenite din agricultură sînt reproduse de obicei anual. Așadar, introducerea unor metode perfecționate etc. acționează aici aproape simultan asupra capitalului adițional și asupra capitalului aflat deja în funcțiune. Orice progres în domeniul chimiei nu numai că sporește numărul materiilor utile și modurile de întrebuintare a celor deja cunoscute, extinzînd deci, o dată cu creșterea capitalului, și sferile lui de plasare, ci arată totodată cum deșeurile procesului de producție și de consum pot fi introduse din nou în circuitul procesului de reproducție, spre a crea astfel materia unui nou capital, fără o cheltuire prealabilă de capital. După cum exploatarea sporită a bogățiilor naturale se realizează numai printr-un efort sporit al forței de muncă, tot astfel știința și tehnica transmit capitalului în funcțiune capacitatea de a se extinde, fără ca această capacitate să fie dependentă de mărimea dată a capitalului. Știința și tehnica acționează totodată asupra părții din capitalul inițial intrate în fază de reinnoire. În forma sa nouă, capitalul își însușește în mod gratuit progresul social realizat îndărătul formei sale vechi. Ce-i drept, această dezvoltare a forței productive este însoțită de o depreciere parțială a capitalurilor în funcțiune. În măsura în care această depreciere se face simțită în mod acut din cauza concurenței, principala greutate provocată de ea este suportată de muncitor, prin a cărei exploatare sporită capitalistul caută să se despăgubească.

Munca transmite produsului valoarea mijloacelor de producție consumate de ea. Pe de altă parte, valoarea și masa mijloacelor de producție puse în mișcare de o cantitate de muncă dată cresc proporțional cu sporirea productivității muncii. Prin urmare, chiar dacă aceeași cantitate de muncă adaugă întotdeauna produsului ei aceeași sumă de valoare nouă, totuși, o dată cu creșterea productivității muncii crește și vechea valoare-capital, pe care această cantitate de muncă o transmite în același timp produsului.

Dacă, de pildă, un filator englez și unul chinez muncesc același număr de ore cu aceeași intensitate, amîndoi vor produce într-o săptămîină valori egale. Cu toată această egalitate, există însă o deosebire enormă între valoarea produsului săptămînal al englezului, care lucrează cu mașini puternice, și aceea a produsului săptămînal al chinezului, care nu are decît o roată de tors. În același timp în care chinezul prelucrează un pfund de bumbac, englezul prelucrează multe sute de pfunzi. O sumă de valori vechi de o sută de ori mai mare face să crească valoarea produsului său în care ele sînt conservate într-o formă nouă utilă, putînd astfel

funcționa din nou în calitate de capital. „În 1782 — ne informează F. Engels — întreaga cantitate de lână din ultimii trei ani stătea neprelucrată” (în Anglia) „din lipsă de muncitori și ar fi rămas așa dacă nu ar fi intervenit inventarea noilor mașini care au tors-o”⁵⁹). Munca materializată sub formă de mașini nu a creat, firește, nemijlocit nici un muncitor, dar ea a permis unui număr mic de muncitori ca, prin adăugarea unei cantități relativ mici de muncă vie, nu numai să consume lână în mod productiv și să-i adauge o valoare nouă, ci și să conserve sub formă de fire etc. valoarea ei veche. Totodată, ea a creat mijlocul și stimulentele pentru reproducția lărgită a lînii. Este o însușire naturală a muncii vii de a conserva valoarea veche creînd valoare nouă. O dată cu creșterea eficienței, a volumului și valorii mijloacelor de producție, adică o dată cu creșterea acumulării care însoțește dezvoltarea forței productive a muncii, munca conservă și eternizează, într-o formă mereu înnoită, o valoare-capital mereu crescîndă⁶⁰). Această

⁵⁹) Friedrich Engels, „Lage der arbeitenden Klasse in England”, p. 20. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 258. — *Nota trad.*)

⁶⁰) Din cauză că a analizat defectuos procesul muncii și procesul de valorificare, economia politică clasică nu a înțeles niciodată cum trebuie acest moment important al reproducției, lucru care se poate vedea, de pildă, la Ricardo. El spune, de exemplu: Oricare ar fi variațiile forței productive, „un milion de oameni produc întotdeauna, în fabrici, aceeași valoare”. Lucrul acesta este exact dacă durata și intensitatea muncii lor sînt date. Ceea ce nu împiedică însă — și în anumite concluzii ale sale Ricardo scapă din vedere acest fapt — ca un milion de oameni, atunci cînd forța productivă a muncii lor este diferită, să transforme în produs mase foarte diferite de mijloace de producție, să conserve în produsul lor mase de valoare foarte diferite, și deci să livreze produse cu valoare foarte diferită. Remarcăm în treacăt că Ricardo a încercat în zadar să-i explice lui J. B. Say cu ajutorul acestui exemplu deosebirea dintre valoarea de întrebuințare (pe care aici o numește *wealth*, *avuție materială*) și valoarea de schimb. Say răspunde: „În ceea ce privește dificultatea la care se referă Ricardo atunci cînd spune că, lucrînd cu metode perfecționate, un milion de oameni pot să producă de două, de trei ori mai multă *avuție* fără a produce mai multă valoare, această dificultate dispăre dacă producția este privită, așa cum e just, ca un schimb în care se dau serviciile productive ale muncii, ale pămîntului și ale capitalurilor, pentru a se obține produse. Prin intermediul acestor servicii productive obținem toate produsele care există pe lume... Prin urmare... sîntem cu atît mai bogați, serviciile noastre productive au o valoare cu atît mai mare, cu cît este mai mare cantitatea de lucruri utile pe care ele ni le aduc în cadrul schimbului numit producție”. (J. B. Say, „Lettres à M. Malthus”, Paris 1820, p. 168, 169.) „Difficulté” * — ea există pentru el, nu pentru Ricardo — pe care Say vrea să o explice este următoarea: de ce nu sporește valoarea valorilor de întrebuințare dacă cantitatea lor sporește ca urmare a sporirii forței productive a muncii? Răspuns: dificultatea va dispărea dacă vom binevoi să numim valoarea de întrebuințare valoare de schimb. Valoarea de schimb este ceva care one way or

capacitate naturală a muncii apare ca capacitate de autoconservare proprie capitalului căruia ea îi este încorporată, exact în felul în care forța productivă socială a muncii apare ca însușire a capitalului, iar apropierea continuă a supramuncii de către capitalist apare ca autovalorificare continuă a capitalului. Toate forțele muncii apar ca forțe ale capitalului, așa cum toate formele valorii mărfii apar ca forme ale banilor.

O dată cu creșterea capitalului crește și diferența dintre capitalul folosit în producție și cel consumat. Cu alte cuvinte: crește masa de valoare și masa materială a mijloacelor de muncă, de pildă clădiri, mașini, țevi de drenaj, vite de muncă, aparate de tot felul, care funcționează în cursul unor perioade mai lungi sau mai scurte, în procese de producție care se repetă continuu, adică servesc pentru obținerea unui anumit efect util în întregimea lui, în timp ce se uzează numai treptat, adică nu-și pierde valoarea decît treptat, transmițînd-o, tot treptat, produsului. În măsura în care aceste mijloace de muncă participă la crearea produsului fără să-i

---

another* are o legătură cu schimbul. Să numim deci producția un „schimb” de muncă și de mijloace de producție contra produsului și e clar ca lumina zilei că obținem cu atît mai multe valori de schimb, cu cît producția ne livrează mai multă valoare de întrebuițare. Cu alte cuvinte: cu cît o zi de muncă livrează mai multe valori de întrebuițare, de pildă ciorapi, fabricantului de ciorapi, cu atît mai bogat este el în ciorapi. Dar Say descoperă deodată că o „creștere a cantității” ciorapilor provoacă o scădere a „prețului” lor (care nu are, bineînțeles, nimic comun cu valoarea de schimb), „deoarece concurența îi silește” (pe producători) „să-și vîndă produsele cu atît cît ele îi costă”. De unde vine însă profitul dacă fabricantul vinde mărfurile la prețul care îl costă? Dar never mind**. Say declară că, drept urmare a productivității sporite, fiecare primește acum în schimbul aceluiași echivalent două perechi de ciorapi în loc de o pereche etc., cum primea înainte. Rezultatul la care ajunge este tocmai afirmația lui Ricardo, pe care voia să o combată. După acest efort intelectual extraordinar, el îl apostrofează triumfător pe Malthus cu cuvintele: „Iată, domnul meu, doctrina bine fundamentată, fără de care, vă asigur, e imposibil să rezolvi problemele cele mai dificile ale economiei politice și mai ales problema: cum se poate ca o națiune să devină mai bogată atunci cînd valoarea produselor ei scade, cu toate că avuția reprezintă valoare” (l. c., p. 170). Un economist englez spune despre alte asemenea artificii din „Letres” ale lui Say: „Această manieră afectată de a flecări (those affected ways of talking) formează ceea ce d-lui Say îi place să numescă doctrina sa, pe care el o recomandă lui Malthus spre a o preda la Hertford, și care, după cum afirmă el, se predă „dans plusieurs parties de l'Europe”***. El spune: «Dacă găsiți ceva paradoxal în aceste afirmații, uitați-vă la ceea ce exprimă ele, și îndrăznesc să cred că vi se vor părea foarte simple și foarte rezonabile». Fără îndoială, ceea ce ne va apărea ca rezultat al acestui proces va părea oricum, numai original sau important nu”. („An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.”, p. 110)

---

* — într-un fel sau altul. — *Nota trad.*

** — nu face nimic. — *Nota trad.*

*** — în multe părți ale Europei. — *Nota trad.*

adauge valoare, adică în măsura în care ele sînt folosite în întregime, dar nu sînt consumate decît parțial, ele prestează, așa cum am mai arătat, același serviciu gratuit pe care îl prestează forțele naturii, apa, aburul, aerul, electricitatea etc. Acest serviciu gratuit al muncii trecute, înglobate și însuflețite de munca vie, se acumulează o dată cu creșterea proporțiilor acumulării.

Întrucît munca trecută se deghizează întotdeauna în capital, adică pasivul muncii lui A, B, C etc. se deghizează în activ al non-muncitorului, burgheziei și economiștii preamăresc meritele muncii trecute ; geniul scoțian MacCulloch consideră chiar că munca trecută trebuie să primească o recompensă specială proprie (dobîndă, profit etc.) ⁶¹⁾. Prin urmare, importanța mereu crescîndă a muncii trecute care participă la procesul de muncă viu sub forma de mijloace de producție este deci atribuită nu muncitorului a cărui muncă trecută și neplătită funcționează aici, ci întruchipării acestei munci, înstrăinate de muncitor, întruchipării ei în capital. Agenții practici ai producției capitaliste și ideologii lor guralivi nu sînt în stare să conceapă mijlocul de producție separat de masca sa socială caracteristică, antagonistă, pe care o poartă astăzi, după cum stăpînul de sclavi nu este în stare să-l conceapă pe muncitorul însuși separat de rolul lui de sclav.

Dacă gradul de exploatare a forței de muncă este dat, masa plusvalorii este determinată de numărul muncitorilor exploatați în același timp, iar acesta corespunde, deși în proporții variabile, mărimii capitalului. Prin urmare, cu cît crește mai mult capitalul datorită acumulării succesive, cu atît crește mai mult și suma de valoare care se împarte în fond de consum și fond de acumulare. Capitalistul poate deci să ducă o viață de huzur și în același timp să se „abțină” mai mult. În sfîrșit, toate resorturile producției acționează cu atît mai energic cu cît se extind, o dată cu masa capitalului avansat, proporțiile producției.

5. Așa-numitul fond de muncă

Am văzut în cursul acestei analize că, departe de a fi o mărime fixă, capitalul este o parte elastică a avuției sociale, care se schimbă continuu în funcție de proporția în care plusvaloarea se împarte în venit și în capital adițional. Am văzut, de asemenea,

---

⁶¹⁾ MacCulloch și-a obținut brevetul pentru „wages of past labour” * cu mult înainte ca Senior să-și fi obținut brevetul pentru „wages of abstinence” **.

* — salariu pentru munca trecută. — *Nota trad.*

** — salariu pentru abțință. — *Nota trad.*

că, chiar dacă mărimea capitalului în funcțiune este dată, forța de muncă, știința și pământul care îi sînt încorporate (prin pământ înțelegem, din punct de vedere economic, toate obiectele muncii existente în natură fără contribuția omului) formează potențe elastice ale capitalului, potențe care, în anumite limite, acordă acestuia un cîmp de acțiune independent de mărimea lui. Am făcut abstracție aici de condițiile procesului de circulație, care fac ca aceeași masă de capital să acționeze într-un grad foarte diferit. Întrucît am presupus cadrul producției capitaliste, deci o formă a procesului social de producție care s-a dezvoltat cu totul spontan, am făcut abstracție de orice combinație mai rațională care ar putea fi realizată nemijlocit și sistematic cu mijloacele de producție și cu forțele de muncă existente. Economiei politice clasice i-a plăcut întotdeauna să considere capitalul social ca o mărime fixă cu un grad de acțiune fix. Dar această prejudecată a devenit dogmă numai datorită arhifilistinului Jeremias Bentham, acest oracol searbăd, pedant și prolix al intelectului plat burghez din secolul al XIX-lea ⁶²⁾. Bentham este între filozofi ceea ce este Martin Tupper între poeți. Amîndoi au putut să fie fabricați numai în Anglia ⁶³⁾. Din punctul de vedere al dogmei sale, cele mai simple fenomene ale procesului de producție, de pildă expansiunile și contractiile lui subite, ba

⁶²⁾ Comp., între altele, J. Bentham, „Théorie des Peines et des Récompenses”, trad. Et. Dumont, 3ème éd., Paris 1826, t. II, l. IV, ch. II.

⁶³⁾ Jeremias Bentham este un fenomen pur englezesc. În nici o epocă și în nici o țară nu a existat un filozof — nu face excepție nici filozoful nostru Christian Wolf — care să fi debitat cu atîta emfază cele mai mari banalități. Principiul utilității nu este o invenție a lui Bentham. El nu a făcut decît să reproducă neinspirat ceea ce Helvetius și alți francezi din secolul al XVIII-lea spusese inspirat. Dacă vrem, de pildă, să știm ce e util unui ciine, trebuie să studiem natura ciinelui. Această natură însăși nu poate fi construită pe baza „principiului utilității”. Dacă vrem să aplicăm acest principiu la om, dacă vrem să judecăm acțiunile, mișcarea, relațiile etc. umane pe baza principiului utilității, trebuie să cunoaștem natura umană în general și modificările suferite de ea în fiecare epocă istorică dată. Pentru Bentham însă asemenea probleme nu există. El identifică în modul cel mai sec și mai naiv din lume pe filistinul modern, îndeosebi pe filistinul englez, cu omul normal. Ceea ce este util acestui specimen de om normal și lumii sale este util în sine. Cu ajutorul acestui etalon el apreciază apoi trecutul, prezentul și viitorul. Astfel, de pildă, religia creștină este „utilă” pentru că ea condamnă din punct de vedere religios aceleași fărâdelegi pe care codul penal le condamnă din punct de vedere juridic. Critica literară este „dăunătoare” pentru că îi împiedică pe oamenii onorabili să se delecteze cu Martin Tupper etc. S-ar fi putut umple munți de cărți cu maculatură scrisă de bravul om, a cărui deviză a fost „nulla dies sine linea” ¹⁷³⁾. Dacă aș avea curajul prietenului meu H. Heine, l-aș numi pe domnul Jeremias un geniu al prostiei burghize.

chiar și acumulare, sînt cu totul de neînțeles⁶⁴). Dogma aceasta a fost folosită atît de Bentham însuși, cît și de Malthus, James Mill, MacCulloch etc. în scopuri apologetice, îndeosebi pentru a prezenta o parte a capitalului, capitalul variabil, adică capitalul care este transformat în forță de muncă, drept o mărime fixă. S-a creat legenda că existența materială a capitalului variabil, adică masa de mijloace de subzistență pe care el le reprezintă pentru muncitor, sau așa-numitul fond de muncă este o parte distinctă a avuției sociale, limitată de natură, și ale cărei limite sînt insurmontabile. Pentru a pune în mișcare acea parte a avuției sociale care urmează să funcționeze în calitate de capital constant sau, în expresia materială, în calitate de mijloace de producție, este nevoie de o anumită masă de muncă vie. Această masă este determinată de tehnica producției. Nu este dat însă nici numărul de muncitori necesar pentru a pune în funcțiune această masă de muncă, căci acest număr variază odată cu gradul de exploatare a forței de muncă individuale, nici prețul acestei forțe de muncă, ci numai limita lui minimă, care, de altfel, este foarte elastică. Faptele care stau la baza dogmei sînt următoarele: pe de o parte, muncitorul nu are nici un cuvînt de spus atunci cînd e vorba de împărțirea avuției sociale în mijloace de consum ale non-muncitorilor și în mijloace de producție. Pe de altă parte, muncitorul nu poate lărgi așa-numitul „fond de muncă” în detrimentul „venitului” celor bogați decît în cazuri excepțional de favorabile⁶⁵).

La ce tautologie absurdă se ajunge dacă se transformă limitele capitaliste ale fondului de muncă în limite determinate de natura

⁶⁴) „Economistii înclină prea adesea să considere o anumită cantitate de capital și un anumit număr de muncitori ca instrumente de producție de o forță egală și acționind cu o anumită intensitate constantă... Cei care spun că mărfurile sînt singurii agenți ai producției afirmă prin aceasta că producția nu poate fi de loc extinsă, căci pentru o asemenea extindere ar trebui sporite în prealabil mijloacele de subzistență, materiile prime și uneltele, ceea ce nu înseamnă de fapt nimic altceva decît că o creștere a producției nu poate avea loc fără o creștere prealabilă a ei, sau, cu alte cuvinte, că nici o creștere nu este posibilă”. (S. Bailey, „Money and its Vicissitudes”, p. 58 și 70.) Bailey critică dogma de mai sus în special din punctul de vedere al procesului de circulație.

⁶⁵) J. St. Mill spune în „Principles of Political Economy” [b. II, ch. I, § 3]: „Produsul muncii se împarte în prezent invers proporțional cu munca — cea mai mare parte revine celor care nu muncesc niciodată, partea următoare ca mărime celor a căror muncă este aproape exclusiv nominală, și astfel, în ordine descrescîndă, retribuirea se micșorează pe măsură ce munca devine mai grea și mai neplăcută; omul care prestează munca fizică cea mai istovitoare și mai extenuantă nu poate să aibă nici măcar siguranța agonisirii celor necesare traiului”. Pentru a evita orice neînțelegere, subliniez că oameni ca J. St. Mill etc. trebuie condamnați pentru contradicția dintre dogmele lor economice vechi și tendințele lor moderne, dar că ar fi cu totul injust să-i punem laolaltă cu droaia de economiști apologeți vulgari.

societății în general, se poate vedea, de pildă, la profesorul Fawcett :

„Capitalul circulant⁶⁶⁾ al unei țări — spune el — este fondul ei de muncă. Pentru a calcula deci salariul mediu în bani pe care îl primește fiecare muncitor, nu avem decît să împărțim acest capital la numărul populației muncitoare”⁶⁷⁾.

Așadar, mai întii adunăm salariile individuale efectiv plătite, apoi susținem că acest total formează suma de valoare a „fondului de muncă” stabilit de Dumnezeu și de natură. În sfîrșit, împărțim suma astfel obținută la numărul de muncitori, pentru a descoperi astfel din nou cît îi poate reveni în medie fiecărui muncitor. Un procedeu extrem de ingenios. El nu-l împiedică pe d-l Fawcett să spună în aceeași clipă :

„Avuția totală acumulată în fiecare an în Anglia se împarte în două părți. O parte este folosită în Anglia pentru menținerea propriei noastre industrii. Cealaltă parte este exportată în alte țări... Partea folosită în industria noastră reprezintă o parte neînsemnată a avuției acumulate în fiecare an în această țară”⁶⁸⁾.

Așadar, partea mai mare a plusprodusului, care sporește în fiecare an și care îi este sustrasă muncitorului englez fără echivalent, nu este capitalizată în Anglia, ci în alte țări. Dar o dată cu capitalul adițional se exportă și o parte a „fondului de muncă” inventat de Dumnezeu și de Bentham⁶⁹⁾.

---

⁶⁶⁾ H. Fawcett, Prof. of Polit. Econ. at Cambridge : „The Economic Position of the British Labourer”, Lond. 1865, p. 120.

⁶⁷⁾ Amintesc aici cititorului că categoriile : capital variabil și capital constant au fost folosite pentru prima oară de mine. Economia politică de la A. Smith încoace confundă în permanență determinările pe care aceste categorii le conțin cu deosebirea dintre formele capitalului fix și capitalului circulant, care rezultă din procesul de circulație. Despre acestea voi vorbi mai amănunțit în secțiunea a doua a cărții a doua.

⁶⁸⁾ Fawcett, l. c., p. 123, 122.

⁶⁹⁾ S-ar putea spune că din Anglia se exportă anual nu numai capital, ci și muncitori — sub forma emigrației. În text însă nu este vorba de loc de avere personală a emigranților, care în cea mai mare parte nu sînt muncitori. Majoritatea o formează fiii de fermieri. Capitalul adițional englez exportat anual spre fructificare este incomparabil mai mare în raport cu acumularea anuală decît este emigrația anuală în raport cu sporul anual al populației.

†
Capitolul douăzeci și trei

Legea generală a acumulării capitaliste

*1. Cererea de forță de muncă crește o dată
cu acumularea, compoziția capitalului rămânând neschimbată*

În acest capitol vom analiza influența pe care o exercită creșterea capitalului asupra situației clasei muncitoare. Principalii factori ai acestei analize sînt compoziția capitalului și modificările pe care ea le suferă în cursul procesului de acumulare.

Compoziția capitalului trebuie privită din două puncte de vedere. Din punctul de vedere al valorii, ea este determinată de raportul în care capitalul se împarte în capital constant sau valoare a mijloacelor de producție și în capital variabil sau valoare a forței de muncă, adică suma totală a salariilor. Din punctul de vedere al materialului care funcționează în procesul de producție, orice capital se împarte în mijloace de producție și în forță de muncă vie; în acest sens, compoziția capitalului este determinată de raportul dintre masa mijloacelor de producție folosite, pe de o parte, și cantitatea de muncă necesară pentru folosirea lor, pe de altă parte. Pe cea dintîi o numesc compoziția valorică a capitalului, pe cea de-a doua compoziția tehnică a capitalului. Între ele există o strînsă interdependență. Pentru a exprima această interdependență, eu denumesc compoziția valorică a capitalului — dat fiind că ea este determinată de compoziția lui tehnică și reflectă schimbările compoziției tehnice — compoziția organică a capitalului. Ori de cîte ori vorbesc de compoziția capitalului fără altă precizare, am în vedere compoziția lui organică.

Numeroasele capitaluri individuale investite într-o anumită ramură de producție se deosebesc mai mult sau mai puțin în ceea ce privește compoziția. Media compozițiilor lor individuale ne dă compoziția capitalului total din ramura de producție dată. În sfîrșit, media generală a compozițiilor medii din toate ramurile de producție ne dă compoziția capitalului social al unei țări; în cele ce urmează este vorba, în ultimă analiză, de această din urmă compoziție.

Creșterea capitalului implică creșterea părții sale variabile, adică a părții transformate în forță de muncă. O parte a plusvalorii transformate în capital adițional trebuie transformată din nou în capital variabil, adică în fond de muncă suplimentar. Dacă presupunem că pe lângă celelalte împrejurări care rămân neschimbate rămâne neschimbată și compoziția capitalului, că adică o anumită masă de mijloace de producție sau de capital constant necesită, pentru a fi pusă în funcțiune, aceeași masă de forță de muncă pe care o necesită și înainte, este evident că cererea de muncă și fondul de subzistență al muncitorilor cresc proporțional cu creșterea capitalului, și anume cu atât mai repede cu cât capitalul crește mai repede. Întrucât capitalul produce în fiecare an plusvaloare, din care o parte este adăugată în fiecare an capitalului inițial, întrucât acest increment crește, la rândul lui, în fiecare an o dată cu creșterea volumului capitalului aflat deja în funcțiune, în sfârșit întrucât, atunci când setea de îmbogățire primește un imbold special, ca, de pildă, deschiderea unor noi piețe, a unor noi sfere de plasare a capitalurilor ca urmare a unor nevoi sociale noi etc., proporțiile acumulării pot fi extinse brusc printr-o simplă modificare a împărțirii plusvalorii sau plusprodusului în capital și venit, nevoile de acumulare ale capitalului pot depăși creșterea forței de muncă sau a numărului de muncitori, cererea de muncitori poate depăși oferta lor și astfel poate avea loc o creștere a salariilor. În cele din urmă, tocmai aceasta trebuie să se întâmple de vreme ce condițiile menționate rămân neschimbate. Întrucât în fiecare an sînt folosiți mai mulți muncitori decît în anul precedent, mai curînd sau mai tîrziu trebuie să se ajungă la un punct în care nevoile acumulării încep să depășească oferta obișnuită de muncă, deci la un punct în care intervine o creștere a salariilor. Plingeri în această privință au existat în Anglia în tot cursul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Împrejurările mai favorabile sau mai puțin favorabile în care muncitorii salariați se întrețin și se înmulțesc nu schimbă însă cu nimic caracterul de bază al producției capitaliste. După cum reproducția simplă reproduce încontinuu însăși relația capital, capitaliști de o parte, muncitori salariați de cealaltă parte, tot astfel reproducția pe scară largită, sau acumularea, reproduce relația capital pe scară largită, capitaliști mai mulți sau capitaliști mai mari la un pol, muncitori salariați mai mulți la celălalt pol. Reproducția forței de muncă, forță care trebuie să intre neîncetat în compoziția capitalului ca mijloc de valorificare și nu se poate elibera de el și a cărei subordonare față de capital este doar camuflată prin schimbarea capitaliștilor individuali cărora ea li se vinde, constituie de

fapt un moment al reproducției capitalului însuși. Acumularea capitalului înseamnă, așadar, sporirea numerică a proletariatului ⁷⁰⁾.

Economia politică clasică a înțeles atât de bine această teză, încât, așa cum am menționat mai înainte, A. Smith, Ricardo etc. au ajuns chiar să identifice în mod greșit acumularea cu consumarea de către muncitorii productivi a întregii părți capitalizate a plusprodusului sau cu transformarea lui în muncitori salariați suplimentari. Încă în 1696 John Bellers spunea :

„Dacă cineva ar avea 100 000 de acri, tot atâtea lire sterline și tot atâtea vite, dar nici un muncitor, ce altceva ar putea fi acest om legat dacă nu tot muncitor ? Și, cum muncitorii îi fac pe oameni bogăți, cu cât sînt mai mulți muncitori, cu atât vor fi mai mulți oameni bogăți... Munca săracului este mina bogatului” ⁷¹⁾.

Tot astfel Bernard de Mandeville spunea la începutul secolului al XVIII-lea :

„Acolo unde proprietatea este suficient protejată, ar fi mai ușor să se trăiască fără bani decît fără săraci, căci cine ar munci?... Așa cum muncitorii nu trebuie lăsați să flămînzească, tot așa ei n-ar trebui să primească nimic ce ar putea să fie economisit. Dacă ici-colo unul din clasa de jos se ridică datorită hărniciei deosebite și privațiunilor deasupra situației în care a crescut, nimeni nu trebuie să-l împiedice ; este, incontestabil, lucrul cel mai înțelept pentru orice persoană, pentru orice familie din societate să ducă o viață sobră. Este însă în interesul tuturor națiunilor bogate ca cea mai mare parte a celor săraci să nu stea degeaba și ca totuși să cheltuiască cu regularitate ceea ce cîștigă... Cei ce-și cîștigă existența prin propria lor muncă zilnică n-au alt imbold pentru a munci în afară de trebuințele lor, pe care înțelepciunea ne îndeamnă să le reducem, dar de care ar fi o prostie să-i lecuim. Singurul lucru care poate

⁷⁰⁾ Karl Marx, l. c. (Vezi *K. Marx și F. Engels*. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 457—458. — *Nota trad.*) „Presupunînd că gradul de aspirare a maselor este același, o țară este cu atât mai bogată cu cât are mai mulți proletari”. (Colins. „L'Économie Politique, Source des Révolutions et des Utopies prétendues Socialistes”, Paris 1857, t. III, p. 331.) Prin „proletar” nu se înțelege din punct de vedere economic nimic altceva decît muncitorul salariat, care produce „capital” și îl valorifică, și care e aruncat pe drumuri de îndată ce a devenit de prisos pentru necesitățile de valorificare ale lui „Monsieur Capital”, cum numește Pecqueur acest personaj. „Proletarul bolnăvicios din pădurile virgine” este o drăguță fantezie a lui Roscher. Locuitorul pădurii virgine este proprietar al pădurii virgine și tratează pădurea virgină ca pe proprietate a sa, într-un mod tot atât de neceremonios ca și urangutanul. Prin urmare, el nu este proletar. Ar fi proletar numai în cazul cînd, în loc să exploateze el pădurea virgină, ar fi exploatat de ea. În ceea ce privește starea sănătății sale, ea ar rezista unei comparații nu numai cu cea a proletarului modern, dar și cu cea a „onorabililor” sifilitici și scrofuloși. Se vede însă că prin pădure virgină domnul Wilhelm Roscher înțelege „Lüneburger Heide” din ținutul său de baștină.

⁷¹⁾ „As the Labourers make men rich, so the more Labourers, there will be the more rich men... the Labour of the Poor being the Mines of the Rich”. (John Bellers, l. c., p. 2.)

să-l facă pe omul muncitor să fie harnic este un salariu moderat. Un salariu prea mic îl face să fie deprimat sau deznădăjduit, în funcție de temperament, un salariu prea mare îl face insolent și leneș... Din cele expuse pînă acum rezultă că, la o națiune liberă la care sclavia nu este permisă, avuția cea mai sigură este un număr mare de săraci harnici. În afară de faptul că ei formează izvorul nesecat din care se recrutează oameni pentru flotă și armată, fără ei nu ar exista nici o delectare, iar produsul nici unei țări nu ar putea fi valorificat. Pentru ca societatea (care constă, bineînțeles, din non-muncitori) „să fie fericită și poporul să fie mulțumit chiar dacă trăiește în condiții mizere, este necesar ca marea majoritate să rămână atît ignorantă, cit și săracă. Cunoștințele largesc și multiplică dorințele noastre, și cu cit un om dorește mai puțin, cu atît trebuințele sale pot fi mai ușor satisfăcute”⁷²).

Ceea ce Mandeville, om cinstit și cap luminat, nu înțelege încă este că mecanismul procesului de acumulare însuși mărește, o dată cu capitalul, și masa „săracilor harnici”, adică a muncitorilor salariați, care sînt nevoiți să-și transforme forța de muncă în forță crescîndă de valorificare a capitalului crescînd și să perpetueze tocmai prin acest fapt relația de dependență față de propriul lor produs, personificat în capitalist. Cu privire la această relație de dependență, sir F. M. Eden observă în „Situația săracilor, sau istoria clasei muncitoare din Anglia” :

„Zona noastră cere muncă pentru satisfacerea trebuințelor și din această cauză cel puțin o parte din societate trebuie să muncească fără răgaz... Unii, care nu muncesc, au totuși la dispoziția lor produsele muncii. Acest lucru proprietarii îl datorează însă în mod exclusiv civilizației și ordinii existente; ei sînt în întregime produsul instituțiilor civile⁷³). Căci acestea recunosc că radele muncii pot fi însușite și în alt mod decît prin muncă. Oamenii cu avere independentă își datorează averea aproape exclusiv muncii altora, nu capacității lor proprii, care în nici un caz nu este superioară capacității altora; nu posesiunea asupra pămîntului și a banilor, ci comanda asupra muncii (the command of labour) este aceea care îi deosebește pe bogați de săraci... Ceea ce i se potrivește săracului nu este o situație deplorabilă sau servilă, ci o stare de dependență comodă și liberală (a state of easy and liberal dependence), iar ceea ce li se potrivește oamenilor bogați este o influență și o autoritate suficientă asupra acelor care lucrează pentru ei... Precum știe orice

⁷²) B. de Mandeville, („The Fable of the Bees”, 5th ed., Lond. 1728, Remarks, p. 212, 213, 328.): „Viața cumpătată și munca permanentă sînt pentru cel sărac drumul spre fericirea materială” (prin care autorul înțelege o zi de lucru cit mai lungă și mijloace de subzistență cit mai puține), „iar pentru stat” (adică pentru proprietarii funciari, capitaliștii și demnitarii politici și agenții lor) „drumul spre bogăție”. („An Essay on Trade and Commerce”, Lond. 1770, p. 54.)

⁷³) Eden ar fi trebuit să se întrebe al cui produs sînt „instituțiile civile”. Pornind de la punctul de vedere al iluziei juridice, el nu consideră legea ca produs al relațiilor de producție materiale, ci, invers, relațiile de producție ca produs al legii. Linguet a răsturnat iluzoria „Esprit des lois” * a lui Montesquieu cu un singur cuvînt: „L'esprit des lois, c'est la propriété” **¹⁷⁴.

* — „Spiritul legilor”. — Nota trad.

** — „Spiritul legilor este proprietatea”. — Nota traă.

cunoscător al naturii umane, o asemenea relație de dependență este necesară pentru binele muncitorilor înșiși" ⁷⁴).

Menționăm în treacăt că sir F. M. Eden este singurul discipol al lui Adam Smith care a făcut ceva remarcabil în cursul secolului al XVIII-lea ⁷⁵).

În condițiile de acumulare favorabile muncitorilor pe care le-am presupus pînă acum, relația de dependență a muncitorilor față de capital ia forme suportabile, sau, cum spune Eden, „comode și liberale”. În loc de a se accentua o dată cu creșterea capitalului, această relație de dependență nu face decît să se extindă, adică sfera de exploatare și de dominație a capitalului se lărgește numai o dată cu creșterea propriilor lui dimensiuni și a numărului supușilor lui. O parte tot mai mare din propriul lor plusprodus

⁷⁴) Eden, l. c., v. I, 1. I, ch. I, p. 1, 2, și Preface, p. XX.

⁷⁵) Dacă cititorul își va aminti de Malthus, al cărui „*Essay on Population*” a apărut în 1798, eu voi aminti că această lucrare nu este în forma ei inițială decît un plagiat școlăresc-superficial și popesc-emfatic, după Defoe, sir James Steuart, Townsend, Franklin, Wallace etc. și nu conține nici măcar o singură frază originală. Marea senzație pe care acest pamflet a provocat-o s-a datorat exclusiv unor interese de partid. Revoluția franceză găsisse în Regatul britanic apărători fervenți: „principiul populației”, elaborat pe-neDELETE în cursul secolului al XVIII-lea, proclamat apoi cu surle și trîmbețe în toiul unei mari crize sociale ca fiind antidotul infailibil împotriva teoriilor lui Condorcet și ale altora, a fost salutat cu entuziasm de oligarhia engleză, incredințată că el va distruge din rădăcini orice aspirații spre progres uman. Mirat peste măsură de succesul său, Malthus s-a apucat să completeze vechea schemă cu material compilat superficial și să-i adauge material nou, pe care însă nu-l descoperise el, ci numai și-l însușise. De altfel, cu toate că era popă al bisericii anglicane, Malthus a depus jurămîntul monahal de celibat. Într-adevăr, aceasta este una dintre condițiile pentru obținerea calității de fellowship* al Universității protestante din Cambridge. „Nu permitem ca membrii colegiului să fie căsătoriți; cel care se căsătorește încetează de a mai fi membru al colegiului”. („*Reports of Cambridge University Commission*”, p. 172.) Faptul acesta îl deosebește pe Malthus, în avantajul său, de ceilalți popi protestanți, care, respingînd prescripția catolică a celibatului preoțesc, și-au însușit în asemenea măsură preceptul „creșteți și vă înmulțiți” ca misiune biblică specifică a lor, încît contribuie peste tot în mod nerușinat la înmulțirea populației, predicînd în același timp muncitorilor „principiul populației”. E caracteristic faptul că parodia economică a păcatului original, mărul lui Adam, „urgent appetite”, „the checks which tend to blunt the shafts of Cupid” **, cum se exprimă glumeț popa Townsend, acest punct delicat a fost și este monopolizat de către domnii reprezentanți ai teologiei protestante, sau, mai bine zis, ai bisericii. Cu excepția călugărului venețian Ortes, un scriitor original și spiritual, cei mai mulți predicatori ai teoriei populației sînt popi protestanți. Astfel, Bruckner, „*Théorie du Système animal*”, Leyde 1767, lucrare în care este epuizată întreaga teorie modernă a populației și care a fost inspirată de disputa trecătoare dintre Quesnay și discipolul său

* — membru. — *Nota trad.*

** — „dorința nestăvilită”. — *Nota trad.*

în continuă creștere, și transformat într-o măsură tot mai mare în capital adițional, se reîntoarce la ei sub formă de mijloace de plată; datorită acestui fapt, ei pot să-și lărgescă sfera trebuințelor, să-și asigure mai bine fondul de consum constând din haine, mobilă etc. și să-și creeze mici fonduri de rezervă în bani. Dar, așa cum hainele mai bune, hrana mai bună, un tratament mai bun și un peculium¹⁷⁵ mai mare nu desființează pentru sclav relațiile de dependență și exploatarea, tot astfel acest lucru nu desființează relațiile de dependență și exploatarea pentru muncitorul salariat. Un preț al muncii mai ridicat ca urmare a acumulării capitalului nu înseamnă în realitate decât că lungimea și greutatea lanțului de aur pe care muncitorul salariat și l-a făurit singur permit o oarecare slăbire a presiunii lui. În disputele pe această temă s-a trecut

---

Mirabeau senior pe aceeași temă, apoi popa Wallace, popa Townsend, popa Malthus și discipolul său, arhipopa Th. Chalmers, ca să nu mai vorbim de alți scribi popești mai mici in this line*. La început, de economia politică s-au ocupat filozofii ca Hobbes, Locke, Hume, oameni de afaceri și oameni politici, ca Thomas Morus, Temple, Sully, de Witt, North, Law, Vanderlint, Cantillon, Franklin, de latura ei teoretică s-au ocupat cu mult succes medicii ca Petty, Barbon, Mandeville, Quesnay. Încă la mijlocul secolului al XVIII-lea, reverendul Mr. Tucker, un economist de seamă pentru timpul său, se scuză pentru faptul că vorbește despre Mamon. Mai tirziu, și anume o dată cu „principiul populației”, a sosit timpul popilor protestanți. Ca și cum ar fi presimțit apariția acestor cirpaci, Petty, care consideră populația ca bază a avuției și care, ca și Adam Smith, a fost un dușman declarat al popilor, spune: „Religia înflorește cel mai bine acolo unde preoții își mortifică cel mai mult trupul, după cum justiția înflorește cel mai bine acolo unde avocații mor de foame”. El îi sfătuiește, așadar, pe popii protestanți ca, dacă nu vor să urmeze porunca apostolului Pavel și nu vor să-și „mortifice trupul” prin celibat, „să se ferească să formeze mai mulți preoți (not to breed more Churchmen) decât pot să absoarbă parohiile (benefices) existente; adică, dacă în Anglia și Wales există în total 12 000 de parohii, ar fi imprudent să se formeze 24 000 de popi (it will not be safe to breed 24 000 ministers), căci cei 12 000 rămași pe dinafară vor căuta întotdeauna să-și câștige existența, și cum ar putea ei s-o facă mai ușor decât încercînd să-i convingă pe oameni că cei 12 000 care au parohii le otrăvesc sufletele, îi infometează și îi îndreaptă pe o cale greșită, o cale pe care nu vor ajunge în ceruri?”. (Petty, „A Treatise on Taxes and Contributions”, Lond. 1667, p. 57.) Atitudinea lui Adam Smith față de popimea protestantă din timpul său este caracterizată prin cele ce urmează. În „A Letter to A. Smith, L.L.D. On the Life, Death and Philosophy of his Friend David Hume. By One of the People called Christians”, 4th ed., Oxford 1784, doctorul Horne, episcop al bisericii anglicane la Norwich, îl mustră pe A. Smith pentru că într-o scrisoare adresată domnului Strahan, scrisoare ce a fost publicată, îl „îmbălsămează pe prietenul său David” (adică Hume) pentru că relatează publicului cum „pe patul de moarte Hume s-a amuzat citindu-l pe Lucian și jucînd whist” și pentru că a avut chiar nerușinarea să afirme: „L-am considerat întotdeauna pe Hume, atît în timpul

---

* — de același fel. — Nota trad.

de obicei cu vederea principalul, și anume diferența specifică * ale producției capitaliste. Aici forța de muncă nu se cumpără pentru ca funcționarea ei sau produsul ei să satisfacă nevoile personale ale cumpărătorului. Scopul cumpărătorului este valorificarea capitalului său, producția de mărfuri care conțin mai multă muncă decât a plătit, care conțin deci o parte de valoare care pe el nu-l costă nimic și care este realizată totuși la vânzarea mărfii. Producția de plusvaloare, sau arta de a stoarce plusvaloare, este legea absolută a acestui mod de producție. Forța de muncă poate fi vândută numai în măsura în care ea conservă mijloacele de producție sub formă de capital, reproduce propria ei valoare ca capital și oferă, sub formă de muncă neplătită, un izvor de capital adițional ⁷⁶⁾. Condițiile vânzării ei, indiferent dacă sînt mai favorabile sau mai puțin favorabile pentru muncitor, presupun, așadar, necesitatea revinzării ei continue și reproducția mereu lărgită a avuției sub formă de capital. Așa cum am văzut, salariul presupune prin natura

vieții, cît și după moarte, ca fiind atît de aproape de idealul de înțelepciune și de virtute pe cît permite slăbiciunea naturii umane". Episcopul exclamă indignat : „Este oare just din partea dv., domnule, să ne prezentați ca fiind de o înțelepciune și de o virtute desăvîrșită caracterul și modul de viață al unui om care a nutrit o antipatie incurabilă față de tot ce se cheamă religie și care a făcut eforturi mari pentru a șterge, în măsura în care acest lucru depindea de el, chiar și numele ei din amintirea oamenilor ?” (l.c., p. 8). „Dar nu vă descu-rajați, voi cei ce iubiți adevărul ; ateismul are o viață scurtă” (p. 17). Adam Smith „comite îngrozitoarea fărădelege (the atrocious wickedness) de a propaga în țară ateismul (prin a sa „Theory of moral sentiments”) „...Vă cunoaștem trucurile, domnule doctor ! Intențiile dv. sînt precise, dar de data aceasta v-ați greșit socotelile. Prin exemplul lui David Hume, Esq., vreți să ne faceți să credem că ateismul este singurul întăritor (cordial) pentru un suflet deprimat și singurul antidot al fricii de moarte... N-aveți decît să rideți de Babilonul în ruine și să felicitați pe faraonul învechit în rele !” (l.c., p. 21, 22). Un alt audient ortodox al prelegerilor lui A. Smith scrie după moartea acestuia : „Prietenia lui Smith pentru Hume... l-a împiedicat să fie creștin... El îl credea pe Hume pe cuvînt. Dacă Hume i-ar fi spus că Luna e o brînză verde, el ar fi crezut. El l-a crezut deci pe cuvînt și atunci cînd Hume spunea că nu există Dumnezeu și că nu există minuni... Prin principiile sale politice, el se apropia de republicanism”. („The Bee”, by James Anderson, 18 vls., Edinb. 1791—1793, vol. 3, p. 166, 165.) Popa Th. Chalmers îl bănuiește pe A. Smith că a inventat din pură răutate categoria „muncitorilor neproductivi” anume pentru popii protestanți, cu toată munca lor binecuvîntată în via domnului.

⁷⁶⁾ Notă la ediția a 2-a. „Dar limita utilizării muncitorilor industriali ca și a muncitorilor agricoli este aceeași : anume posibilitatea pentru întreprinzător de a obține un profit din produsul muncii lor... Dacă nivelul salariului crește în așa măsură încît câștigul patronului să scadă sub profitul mediu, el încetează de a-i mai utiliza sau îi utilizează numai cu condiția ca ei să accepte o reducere a salariului”. (John Wade, l. c., p. 240.)

sa că muncitorul furnizează încontinuu o anumită cantitate de muncă neplătită. Făcînd cu totul abstracție de creșterea salariului o dată cu scăderea prețului muncii etc., creșterea lui înseamnă în cel mai bun caz doar o reducere cantitativă a muncii neplătite pe care muncitorul trebuie s-o presteze. Această reducere nu poate niciodată să ajungă pînă la punctul în care ea ar pune în pericol însuși sistemul. Lăsînd la o parte conflictele violente în legătură cu nivelul salariului — încă Adam Smith a arătat că în asemenea conflicte, în general, patronul rămîne patron —, o sporire a prețului muncii rezultate din acumularea capitalului presupune următoarea alternativă :

Sau prețul muncii continuă să crească, pentru că sporirea lui nu împiedică creșterea acumulării ; lucrul acesta nu este de loc miraculos, pentru că, spune A. Smith,

„chiar dacă profitul se micșorează, capitalurile sporesc totuși ; ele sporesc chiar mai repede decît înainte... Un capital mare, chiar dacă produce profituri mai mici, crește în general mai repede decît crește un capital mic care aduce profituri mari” (l.c., I, p. 189).

În acest caz este evident că o reducere a muncii neplătite nu împiedică de loc extinderea dominației capitalului. Sau aceasta e a doua latură a alternativei : acumularea scade ca urmare a ridicării prețului muncii, deoarece stimulentele pe care îl constituie profitul devine mai puțin eficient. Acumularea scade. Dar o dată cu scăderea ei dispăre cauza acestei scăderi, și anume disproporția dintre capital și forța de muncă care poate fi exploatată. Mecanismul procesului de producție capitalist înlătură, așadar, el însuși piedicile temporare pe care el le creează. Prețul muncii scade din nou la un nivel corespunzător nevoilor de valorificare a capitalului, indiferent dacă acest nivel este inferior, superior sau egal cu nivelul considerat normal înainte de a fi intervenit creșterea salariului. Vedem deci că în primul caz nu încetinirea creșterii absolute sau relative a forței de muncă sau a populației muncitoare este aceea care face ca capitalul să fie excedentar, ci, dimpotrivă, sporirea capitalului este aceea care face ca forța de muncă ce poate fi exploatată să fie insuficientă. În al doilea caz, nu accentuarea creșterii absolute sau relative a forței de muncă sau a populației muncitoare este aceea care face ca capitalul să fie insuficient, ci, dimpotrivă, micșorarea capitalului este aceea care face ca forța de muncă ce poate fi exploatată să fie excedentară, sau, mai exact, ca prețul ei să fie prea mare. Tocmai aceste mișcări absolute în acumularea capitalului se reflectă ca mișcări relative ale masei forței de muncă ce poate fi exploatată și par deci a fi determinate

de propria mișcare a acesteia din urmă. Sau exprimat în limbajul matematicii : mărimea acumulării este variabila independentă, mărimea salariului este variabila dependentă și nu invers. Tot astfel în faza de criză a ciclului industrial scăderea generală a prețurilor mărfurilor își găsește expresia într-o creștere a valorii relative a banilor, iar în faza de prosperitate urcarea generală a prețurilor mărfurilor își găsește expresia într-o scădere a valorii relative a banilor. Așa-numita Currency School trage de aici concluzia că atunci cînd prețurile sînt ridicate circulă prea mulți bani, iar atunci cînd prețurile sînt scăzute circulă prea puțini bani *. Ignoranța ei și totala neînțelegere a faptelor ⁷⁷⁾ își găsesc o paralelă demnă de economiștii care interpretează fenomenele acumulării, menționate mai sus, în sensul că într-un caz există prea puțini muncitori salariați, iar în celălalt caz prea mulți.

Legea producției capitaliste care stă la baza pretinsei „legi naturale a populației” se reduce pur și simplu la următoarele : relația dintre capital, acumulare și nivelul salariului nu e nimic altceva decît relația dintre munca neplătită transformată în capital și munca suplimentară necesară pentru punerea în mișcare a capitalului adițional. Nu este deci nicidecum vorba de un raport între două mărimi independente una de alta, adică mărimea capitalului de o parte, numărul populației muncitoare de cealaltă parte, ci, în ultimă instanță, doar de relația dintre munca neplătită și cea plătită a aceleiași populații muncitoare. Dacă cantitatea de muncă neplătită prestată de clasa muncitoare și acumulată de clasa capitalistă crește destul de repede pentru a se putea transforma în capital numai printr-o sporire considerabilă a muncii plătite, salariul crește și, celelalte condiții rămînînd neschimbate, munca neplătită scade relativ. Dar de îndată ce această scădere ajunge la punctul cînd supramunca care alimentează capitalul încetează să fie oferită în cantitate normală intervine o reacție : se capitalizează o parte mai mică din venit, acumularea slăbește și mișcarea ascendentă a salariului se transformă într-o mișcare inversă. Așadar, creșterea prețului muncii nu depășește limitele care nu numai că nu afectează bazele sistemului capitalist, dar asigură reproducția lui pe o scară tot mai largită. Legea acumulării capitaliste, mistificată și transformată într-o lege naturală, nu exprimă deci în realitate decît faptul

---

⁷⁷⁾ Karl Marx, „Zur Kritik der Politischen Oekonomie”, p. 165 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 169 și urm. — Nota trad.)

---

* În edițiile a 3-a și a 4-a : cînd prețurile sînt ridicate circulă prea puțini bani, cînd prețurile sînt scăzute circulă prea mulți bani. — Nota red.

că natura acestei acumulări exclude orice scădere a gradului de exploatare a muncii sau orice creștere a prețului muncii care ar putea amenința în mod serios reproducția continuă a relației capital, și aceasta pe o scară tot mai largită. Nici nu poate să fie altfel într-un mod de producție în care muncitorul există pentru nevoile de valorificare ale unor valori existente, în loc ca, invers, averea materială să existe pentru nevoile de dezvoltare ale muncitorului. După cum în religie omul este dominat de produsul propriei sale minți, tot astfel în producția capitalistă el este dominat de produsul propriei sale minți ^{77a)}.

2. Scăderea relativă a părții variabile a capitalului în cursul acumulării și al concentrării care o însoțește

După părerea economiștilor înșiși, nu volumul actual al averii sociale și nici mărimea capitalului deja dobândit duc la o creștere a salariilor, ci exclusiv creșterea continuă a acumulării și viteza creșterii ei (A. Smith, cartea I, cap. 8). Până acum nu am analizat decât o fază specială a acestui proces, aceea în care sporirea capitalului are loc în condiții când compoziția tehnică a capitalului rămâne neschimbată. Dar procesul depășește această fază.

Bazele generale ale sistemului capitalist fiind date, în cursul acumulării intervine un moment în care dezvoltarea productivității muncii sociale devine pîrghia cea mai puternică a acumulării.

„Aceași cauză — spune A. Smith — care determină creșterea salariilor, anume mărirea capitalului, determină și sporirea forței productive a muncii și face astfel ca o cantitate mai mică de muncă să producă o cantitate mai mare de bunuri” ¹⁷⁶.

Abstracție făcînd de condițiile naturale, ca fertilitatea solului etc., și de dexteritatea unor producători independenți și care lucrează individual, dexteritate care se manifestă însă mai mult calitativ, în calitatea produselor, decât în masa lor, gradul social de productivitate a muncii se exprimă în mărimea relativă a mijloacelor de producție pe care un muncitor le transformă în produs,

^{77a)} „Dacă ne întoarcem acum la prima noastră analiză, în care s-a demonstrat... că însuși capitalul nu este decât produsul muncii omenești..., pare cu totul de neînțeles că omul poate să ajungă sub dominația propriului său produs, capitalul, și să-i fie subordonat, și întrucît este evident că în realitate lucrurile stau astfel, se impune de la sine întrebarea: cum a putut deveni muncitorul din stăpîn al capitalului, în calitatea sa de creator al capitalului, sclavul capitalului”. (Von Thünen, „Der isolirte Staat”, partea a II-a, secțiunea a 2-a, Rostock 1863, p. 5, 6.) Meritul lui Thünen este de a fi pus întrebarea. Răspunsul lui este însă de-a dreptul pueril.

într-un timp dat, cu aceeași încordare a forței de muncă. Masa mijloacelor de producție cu ajutorul cărora el funcționează crește o dată cu productivitatea muncii sale. Aceste mijloace de producție joacă aici un rol dublu. Creșterea unora dintre ele este urmarea productivității crescînde a muncii, creșterea altora este condiția ei. Astfel, o dată cu diviziunea manufacturieră a muncii și cu folosirea mașinilor, în același interval de timp se prelucrează mai multă materie primă, în procesul de muncă intră deci o cantitate mai mare de materii prime și de materiale auxiliare. Aceasta este urmarea productivității crescînde a muncii. Pe de altă parte, masa mașinilor, a vitelor de muncă, a îngrășămintelor minerale, a țevilor de drenaj etc. utilizate constituie condiția productivității crescînde a muncii. Același lucru se poate spune despre masa mijloacelor de producție concentrate sub formă de clădiri, furnale, mijloace de transport etc. Indiferent însă dacă e condiție sau urmare, volumul crescînd al mijloacelor de producție în comparație cu forța de muncă ce le este încorporată este expresia productivității crescînde a muncii. Creșterea acesteia din urmă se manifestă deci în scăderea masei de muncă în raport cu masa de mijloace de producție puse în mișcare de ea, adică în scăderea mărimii factorului subiectiv al procesului de muncă în comparație cu factorii lui obiectivi.

Această schimbare în compoziția tehnică a capitalului, adică creșterea masei mijloacelor de producție în comparație cu masa forței de muncă pe care le pune în mișcare, se reflectă în compoziția sa valorică, în creșterea părții constante a valorii-capital pe seama părții ei variabile. Astfel, de pildă, socotind în procente, dintr-un capital se investesc inițial 50% în mijloace de producție și 50% în forță de muncă, iar mai tirziu, datorită creșterii gradului de productivitate a muncii, 80% în mijloace de producție și 20% în forță de muncă etc. Această lege a creșterii tot mai rapide a părții constante a capitalului în raport cu partea variabilă este confirmată la fiecare pas (așa cum s-a arătat mai sus) de analiza comparativă a prețurilor mărfurilor, indiferent dacă facem comparația între epoci economice diferite la o singură națiune sau între națiuni diferite în aceeași epocă. Mărimea relativă a acelu element al prețului care nu reprezintă decît valoarea mijloacelor de producție consumate, adică partea constantă a capitalului, va fi direct proporțională cu progresul acumulării, iar mărimea relativă a celuilalt element al prețului, cu care se plătește munca, deci care reprezintă partea variabilă a capitalului, va fi în general invers proporțională cu progresul acumulării.

Scăderea părții variabile a capitalului în raport cu cea constantă, adică modificarea compoziției valorice a capitalului, nu

indică însă decât aproximativ schimbarea în compoziția elementelor sale materiale. Dacă, de pildă, astăzi valoarea-capital plasată în filaturi este în proporție de $\frac{7}{8}$ capital constant și în proporție de $\frac{1}{8}$ capital variabil, în timp ce la începutul secolului al XVIII-lea ea era de $\frac{1}{2}$ capital constant și $\frac{1}{2}$ variabil, masa de materii prime, de mijloace de muncă etc. pe care o anumită cantitate de muncă de filat o consumă astăzi în mod productiv este de multe sute de ori mai mare decât la începutul secolului al XVIII-lea. Cauza o constituie pur și simplu faptul că o dată cu creșterea productivității muncii nu numai că volumul mijloacelor de producție consumate de ea crește, dar valoarea lor scade în comparație cu volumul lor. Valoarea lor crește, așadar, în mod absolut, dar nu în mod proporțional cu volumul lor. De aceea diferența dintre capitalul constant și cel variabil crește mult mai încet decât diferența dintre masa mijloacelor de producție în care este transformat capitalul constant și masa forței de muncă în care este transformat capitalul variabil. Prima diferență crește o dată cu cea de-a doua, dar în proporție mai mică.

De altfel, dacă progresul acumulării reduce mărimea relativă a părții variabile a capitalului, el nu exclude prin aceasta nicidecum creșterea mărimii ei absolute. Să presupunem că o valoare-capital se împarte la început în 50% capital constant și 50% capital variabil, iar ulterior în 80% capital constant și 20% capital variabil. Dacă între timp capitalul inițial, să zicem de 6 000 l.st., a crescut la 18 000 l.st., partea sa variabilă a crescut și ea cu $\frac{1}{5}$. Ea era de 3 000 l.st., acum e de 3 600 l.st. De unde însă înainte o creștere a capitalului cu 20% ar fi fost suficientă pentru a mări cererea de muncă cu 20%, acum e necesară în acest scop o triplare a capitalului inițial.

În secțiunea a patra am arătat că dezvoltarea forței productive sociale a muncii presupune cooperarea pe scară largă și că numai cu această condiție pot fi organizate diviziunea și combinarea muncii, pot fi economisite datorită concentrării în masă mijloacele de producție, pot fi create mijloace de muncă utilizabile prin însăși natura lor materială numai în comun, ca, de pildă, sistemul de mașini etc., pot fi puse în serviciul producției uriașe forțe ale naturii și procesul de producție poate fi transformat în aplicarea tehnologică a științei. Pe baza producției de mărfuri, unde mijloacele de producție sînt proprietatea unor persoane particulare, unde din această cauză muncitorul manual sau produce mărfurile în mod izolat și independent, sau își vinde forța de muncă ca marfă pentru că îi lipsesc mijloacele pentru producția pe cont propriu, premisa menționată se realizează numai prin creșterea capitalurilor individuale,

adică în măsura în care mijloacele de producție și de subzistență sociale se transformă în proprietatea privată a capitaliștilor. Pe terenul producției de mărfuri, producția pe scară largă nu poate să se dezvolte decât în formă capitalistă. O anumită acumulare de capital în mîna unor producători de mărfuri individuali constituie deci premisa modului de producție specific capitalist. Din această cauză este de presupus că a existat o asemenea acumulare în perioada trecerii de la meserie la producția capitalistă. Ea poate fi numită acumulare primitivă, pentru că nu este rezultatul istoric, ci baza istorică a producției specific capitaliste. Aici nu este necesar să analizăm originea ei. Este suficient faptul că ea constituie punctul de plecare. Dar toate metodele pentru ridicarea forței productive sociale a muncii care se dezvoltă pe această bază sînt în același timp metode pentru producția sporită a plusvalorii sau a plusprodusului, care, la rîndul său, constituie elementul de formare a acumulării. Ele sînt deci, în același timp metode pentru producerea de capital cu ajutorul capitalului, sau metode ale acumulării accelerate a capitalului. Transformarea continuă a plusvalorii din nou în capital se exprimă în creșterea mării capitalului care intră în procesul de producție. Această creștere devine, la rîndul ei, baza unei lărgiri a proporțiilor producției, baza metodelor de sporire a forței productive a muncii care o însoțesc și baza unei producții accelerate de plusvaloare. Prin urmare, dacă un anumit grad al acumulării capitalului constituie condiția modului de producție specific capitalist, acesta din urmă determină prin acțiune inversă o acumulare accelerată a capitalului. De aceea o dată cu acumularea capitalului se dezvoltă modul de producție specific capitalist și o dată cu modul de producție specific capitalist se dezvoltă acumularea capitalului. Acești doi factori economici, în virtutea relației reciproce în care își dau unul altuia impuls, provoacă schimbări în compoziția tehnică a capitalului, datorită cărora partea variabilă devine din ce în ce mai mică în comparație cu cea constantă.

Orice capital individual este o concentrare mai mare sau mai mică de mijloace de producție, cu o comandă corespunzătoare asupra unei armate mai mari sau mai mici de muncitori. Orice acumulare devine mijlocul pentru o nouă acumulare. Mărind masa avuției care funcționează în calitate de capital, ea sporește concentrarea lui în mîna unor capitaliști individuali, lărgind astfel baza producției pe scară mare și a metodelor de producție specific capitaliste. Creșterea capitalului social se efectuează prin creșterea multor capitaluri individuale. Presupunînd că toate celelalte împrejurări rămîn neschimbate, capitalurile individuale, și o dată

cu ele concentrarea mijloacelor de producție, cresc în aceeași proporție în care ele formează părți alicote ale capitalului social total. În același timp, din capitalurile inițiale se desprind vlăstare care funcționează ca noi capitaluri independente. Un rol important joacă în această privință, între altele, împărțirea averilor în familiile de capitaliști. O dată cu acumularea capitalului crește deci, în măsură mai mare sau mai mică, și numărul capitaliștilor. Două puncte caracterizează acest fel de concentrare, bazată nemijlocit pe acumulare sau, mai bine zis, identică cu ea. Întii, concentrarea crescîndă a mijloacelor de producție sociale în mîna unor capitaliști individuali este limitată, celelalte împrejurări rămînd neschimbate, de gradul de creștere a avuției sociale. Al doilea, partea de capital social aflat în fiecare sferă de producție în parte este repartizată între un număr de capitaliști opuși unii altora ca producători de mărfuri independenți, care se concurează între ei. Prin urmare, nu numai că acumularea și concentrarea care o însoțește sînt împrăștiate în multe puncte, dar creșterea capitalurilor în funcțiune se împletește cu formarea de noi capitaluri și cu scindarea capitalurilor vechi. De aceea, dacă acumularea se prezintă, pe de o parte, ca o concentrare crescîndă a mijloacelor de producție și a comenzii asupra muncii, ea se prezintă, pe de altă parte, ca repulsie reciprocă a multor capitaluri individuale.

Alături de această fărîmițare a capitalului social total într-un mare număr de capitaluri individuale sau alături de repulsia reciprocă dintre fracțiunile sale, acționează în sens contrar atracția dintre ele. Aceasta nu mai este o simplă concentrare a mijloacelor de producție și a comenzii asupra muncii, identică cu acumularea. Este concentrare de capitaluri deja formate, desființarea independenței lor individuale, exproprierea unui capitalist de către altul, transformarea multor capitaluri mai mici în puține capitaluri mai mari. Acest proces se deosebește de cel dintîi prin aceea că el nu presupune decît o repartizare modificată a capitalurilor care deja există și funcționează; prin urmare, sfera sa de acțiune nu este limitată de creșterea absolută a avuției sociale sau de limitele absolute ale acumulării. Aici capitalul se concentrează în mase mari într-o singură mînă pentru că dincolo dispăre din multe mîini. Aceasta este centralizarea propriu-zisă, spre deosebire de acumulare și de concentrare.

Legile acestei centralizări a capitalurilor sau ale atracției unui capital de către alt capital nu pot fi dezvoltate aici. Scurte indicații faptice vor fi suficiente. Concurența se desfășoară prin ieftinirea

mărfurilor. Ieftinătatea mărfurilor depinde, caeteris paribus *, de productivitatea muncii, iar aceasta depinde, la rîndul ei, de porțiunile producției. Capitalurile mai mari înfrîng, așadar, pe cele mai mici. Ne amintim de asemenea că o dată cu dezvoltarea modului de producție capitalist crește volumul minim al capitalului individual necesar pentru a exploata o întreprindere în condiții normale. Capitalurile mai mici se îngrămădesc deci în acele sfere de producție pe care marea industrie a pus stăpînire doar sporadic sau incomplet. Aici concurența face ravagii direct proporțional cu numărul și invers proporțional cu mărimea capitalurilor rivale. Ea se termină întotdeauna cu pieirea unui număr mare de capitaliști mici, ale căror capitaluri trec parte în mîna învingătorului, iar parte dispar. În afară de aceasta, o dată cu producția capitalistă ia naștere o forță cu totul nouă, creditul, care la început își face loc pe ascuns, ca un auxiliar modest al acumulării, și atrage prin fire invizibile în mîna unor capitaliști individuali sau asociați mijloacele bănești împrăștiate în mase mai mari sau mai mici la suprafața societății, dar care în scurt timp devine o armă nouă și amenințătoare în concurență și în cele din urmă se transformă într-un uriaș mecanism social pentru centralizarea capitalurilor.

În aceeași măsură în care se dezvoltă producția și acumularea capitalistă, se dezvoltă și concurența și creditul, cele mai puternice pîrghii ale centralizării. Paralel, progresul acumulării sporește materialul susceptibil de centralizare, adică capitalurile individuale, în timp ce lărgirea producției capitaliste creează, pe de o parte, necesitatea socială și, pe de altă parte, mijloacele tehnice pentru întreprinderile industriale uriașe a căror înființare este legată de o prealabilă centralizare a capitalului. De aceea astăzi atracția reciprocă dintre capitalurile individuale, ca și tendința de centralizare sînt mai puternice decît oricînd în trecut. Dar chiar dacă amploarea și energia relativă ale mișcării de centralizare sînt determinate într-o anumită măsură de mărimea deja atinsă a avuției capitaliste și de superioritatea mecanismului economic, totuși progresul centralizării nu depinde nicidecum de creșterea pozitivă a capitalului social. Aceasta este principala deosebire dintre centralizare și concentrare, aceasta din urmă fiind numai o altă expresie pentru producția pe scară lărgită. Centralizarea poate avea loc printr-o simplă modificare în repartizarea capitalurilor deja existente, printr-o simplă modificare a grupării cantitative a componentelor capitalului social. Capitalul poate crește aici în proporții uriașe în mîna unui individ pentru că dincolo dispare din miinile multor indivizi. Într-o anumită ramură de producție, centralizarea ar atinge limita

* — celelalte împrejurări rămînînd neschimbate. — *Nota trad.*

ei extremă dacă toate capitalurile plasate în ea s-ar contopi într-un singur capital ^{77b)}). Într-o societate dată, această limită ar fi atinsă abia în momentul în care întreg capitalul social ar fi reunit în mîna fie a unui singur capitalist, fie a unei singure societăți a capitaliștilor.

Centralizarea desăvîrșește opera acumulării, dînd capitaliștilor industriali posibilitatea de a-și extinde proporțiile operațiilor. Indiferent dacă acest din urmă rezultat este consecința acumulării sau a centralizării, indiferent dacă centralizarea se face prin mijloace violente de acaparare, cînd unele capitaluri devin centre de atracție atît de puternice pentru alte capitaluri încît le distrug coeziunea și le atrag apoi pe fiecare în parte, sau dacă contopirea unui mare număr de capitaluri deja formate sau în curs de formare se face printr-un procedeu mai blînd, prin formarea de societăți pe acțiuni, — efectul economic este același. Creșterea proporțiilor întreprinderilor industriale constituie pretutindeni punctul de plecare pentru o organizare mai cuprinzătoare a muncii colective a unui mare număr de oameni, pentru o dezvoltare mai largă a forțelor motrice materiale ale acestei munci, adică pentru transformarea progresivă a unor procese de producție izolate și efectuate după metode tradiționale în procese de producție socialmente combinate și conduse după metode științifice.

Este însă clar că acumularea, sporirea treptată a capitalului prin reproducția care trece de la forma de cerc la forma de spirală, este un proces foarte lent în comparație cu centralizarea, care nu are decît să modifice modul de grupare cantitativă a părților componente ale capitalului social. Lumea nu ar avea nici astăzi căi ferate dacă ar fi trebuit să aștepte pînă ce acumularea ar fi mărit un număr de capitaluri individuale pînă la proporții suficiente pentru construcția unei căi ferate. Dimpotrivă, centralizarea, prin intermediul societăților pe acțiuni, a făcut acest lucru într-un timp foarte scurt. Intensificînd și accelerînd acțiunea acumulării, centralizarea lărgeste și accelerează totodată transformările în compoziția tehnică a capitalului, care măresc partea constantă a capitalului în detrimentul părții sale variabile, reducînd astfel cererea relativă de muncă.

Masele de capital contopite într-un interval scurt prin efectul centralizării se reproduc și sporesc ca și celelalte capitaluri, dar mai repede, și devin astfel noi pîrghii puternice ale acumulării

^{77b)} } La ediția a 4-a. — „Trusturile” engleze și americane de dată recentă au și început să urmărească acest scop, încercînd să reunească cel puțin toate marile întreprinderi dintr-o ramură industrială sau alta într-o mare societate pe acțiuni care să dețină efectiv monopolul. — F.E. }

sociale. Prin urmare, cînd se vorbește de progresul acumulării sociale, se subînțelege astăzi, în mod tacit, și efectele centralizării.

Capitalurile adiționale formate în cursul acumulării normale (vezi cap. XXII, 1) servesc în primul rînd ca mijloc de exploatare a unor invenții și descoperiri noi și, în general, ca mijloc de exploatare a perfecționărilor industriale. Dar și capitalul vechi ajunge cu timpul la un punct în care se înnoiește din cap pînă în picioare, la un punct în care năpîrlește și renaște și el într-o formă tehnică perfecționată care face ca o masă mai mică de muncă să fie suficientă pentru a pune în mișcare un număr mai mare de mașini și de materii prime. Se înțelege de la sine că scăderea absolută a cererii de muncă ce rezultă în mod necesar din acest fapt este cu atît mai mare cu cît capitalurile care trec prin acest proces de înnoire au fost deja sporite datorită mișcării de centralizare.

Pe de o parte, capitalul adițional format în cursul acumulării atrage deci un număr tot mai mic de muncitori în raport cu mărirea sa. Pe de altă parte, capitalul vechi, reprodus periodic în compoziție nouă, respinge un număr tot mai mare de muncitori utilizați de el anterior.

3. *Producția crescîndă a unei suprapopulații relative sau a unei armate industriale de rezervă*

Acumularea capitalului, care inițial s-a manifestat doar ca o lărgire cantitativă a lui, se efectuează, după cum am văzut, în schimbări calitative continue ale compoziției sale, într-o creștere continuă a componentei sale constante în detrimentul celei variabile ^{77c)}.

Modul de producție specific capitalist, dezvoltarea corespunzătoare lui, a forței productive a muncii, schimbarea provocată de această dezvoltare în compoziția organică a capitalului nu merg în același pas cu progresul acumulării sau cu creșterea avuției sociale; ele merg cu mult mai repede, pentru că acumularea simplă, sau sporirea absolută a capitalului total, este însoțită de centralizarea elementelor lui individuale, iar revoluția tehnică în capitalul adițional este însoțită de revoluția tehnică în capitalul inițial. Cu

^{77c)} Notă la ediția a 3-a. — În exemplarul lui Marx se află aici următoarea observație marginală: „De menționat aici pentru a fi folosit mai tîrziu: dacă lărgirea este exclusiv cantitativă atît la capitalurile mai mari, cît și la cele mai mici din aceeași ramură de producție, profiturile sînt proporționale cu mărimile capitalurilor avansate. Dacă lărgirea cantitativă are efecte calitative, simultan crește rata profitului la capitalul mai mare”. — F.E.

progresul acumulării, raportul dintre partea constantă și cea variabilă a capitalului se modifică; dacă la început el a fost de 1 : 1, ulterior este 2 : 1, 3 : 1, 4 : 1, 5 : 1, 7 : 1 etc., astfel că o dată cu creșterea capitalului se transformă succesiv în forță de muncă nu $\frac{1}{2}$ din valoarea sa totală, ci numai $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{8}$ etc., iar în mijloace de producție $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$, $\frac{5}{6}$, $\frac{7}{8}$ etc. Întrucât cererea de muncă nu este determinată de volumul capitalului total, ci de cel al părții sale variabile, ea scade deci progresiv pe măsură ce capitalul total crește, în loc ca, așa cum am presupus mai înainte, să crească direct proporțional. Ea scade relativ în raport cu mărimea capitalului total și într-o progresie care se accelerează o dată cu creșterea acestei mărimi. O dată cu creșterea capitalului total crește, ce-i drept, și partea sa variabilă, adică forța de muncă ce-i este incorporată capitalului, dar în proporție din ce în ce mai mică. Intervalele în care acumularea acționează ca simplă lărgire a producției pe o bază tehnică dată se scurtează. Acumularea accelerată în progresie crescândă a capitalului total este necesară nu numai pentru a absorbi un anumit număr suplimentar de muncitori și nici măcar pentru a menține, având în vedere o metamorfoză continuă a capitalului vechi, numărul de muncitori în funcțiune. La rîndul ei, această acumulare și centralizare crescândă se transformă în izvor al unor noi schimbări în compoziția capitalului, adică al unei noi scăderi accelerate a părții sale variabile în comparație cu cea constantă. Această scădere relativă a părții variabile a capitalului, scădere care se accelerează o dată cu creșterea capitalului total, și anume într-un ritm mai rapid decît creșterea acestuia din urmă, apare pe de altă parte, dimpotrivă, ca o creștere absolută a populației muncitoare, care se produce mai rapid decît creșterea capitalului variabil sau a mijloacelor de folosire a acestei populații. În realitate, acumularea capitalistă produce încontinuu, și anume proporțional cu energia și cu volumul ei, o populație muncitorească relativ excedentară, adică excedentară în raport cu necesitatea medie de valorificare a capitalului, deci o populație muncitorească de prisos sau suplimentară.

Analizînd capitalul social total, vedem că dinamica acumulării lui provoacă uneori modificări periodice, iar altele momente ei se repartizează simultan între diferitele sfere ale producției. În unele sfere are loc o schimbare în compoziția capitalului fără o creștere a mărimii sale absolute, ca simplu efect al concentrării *; în altele creșterea absolută a capitalului este legată de o scădere absolută a părții sale variabile, adică a forței de muncă

* În ediția a 3-a : centralizării. — Nota red.

absorbite de el ; în altele însă capitalul uneori continuă să crească pe baza sa tehnică dată și atrage forță de muncă suplimentară proporțional cu creșterea sa, alteori are loc o modificare organică a capitalului și se reduce partea sa variabilă ; în toate sferele creșterea părții variabile a capitalului și deci a numărului de muncitori folosiți este întotdeauna legată de fluctuații puternice și de formarea unei suprapopulații temporare, indiferent dacă aceasta îmbracă forma mai evidentă a respingerii unor muncitori ocupați sau forma mai puțin evidentă, dar nu mai puțin eficientă, a absorbirii mai anevoioase a populației muncitorești excedentare prin obișnuitele ei canale de scurgere ⁷⁸⁾. O dată cu sporirea capitalului social aflat în funcțiune și a gradului de creștere a lui, o dată cu lărgirea proporțiilor producției și a numărului de muncitori în funcțiune, o dată cu dezvoltarea forței productive a muncii lor, cu extinderea și creșterea tuturor resurselor avuției, cresc și proporțiile în care atragerea mai mare a muncitorilor de către capital este legată de o respingere mai mare a lor, se intensifică schimbările compoziției organice a capitalului și a formei sale tehnice, se lărgesc sferele de producție asupra cărora se extind fie concomitent, fie succesiv aceste schimbări. Producând acumularea capitalului, populația muncitorească produce deci în proporții mereu crescînde mijloacele pentru propria ei transformare în supra-populație relativă ⁷⁹⁾. Aceasta este o lege a populației caracteris-

⁷⁸⁾ Recensămîntul populației din Anglia și Wales arată, printre altele, următoarele :

Numărul persoanelor ocupate în agricultură (inclusiv proprietari, fermieri, grădinari, păstori etc.) : 1851 : 2 011 447, 1861 : 1 924 110, scădere — 87 337. Industria linii — 1851 : 102 714 persoane, 1861 : 79 242 ; industria mătăsii — 1851 : 111 940, 1861 : 101 678 ; imprimării de stambă — 1851 : 12 098, 1861 : 12 556 — această creștere infimă determină, în pofida extinderii colosale a producției, o importantă scădere relativă a numărului muncitorilor ocupați ; pălării — 1851 : 15 957, 1861 : 13 814 ; muncitori care confecționează pălării de paie și bonete — 1851 : 20 393, 1861 : 18 176 ; muncitorii de la fabricile de malț — 1851 : 10 566, 1861 : 10 677 ; luminări — 1851 : 4 949, 1861 : 4 686. Scăderea aceasta se datorează, între altele, extinderii luminatului cu gaz. Pieptănari — 1851 : 2 038, 1861 : 1 478 ; tăietori de lemne — 1851 : 30 552, 1861 : 31 647 — creștere infimă datorată răspîndirii ferăstrielor mecanice ; muncitori care confecționează cuie — 1851 : 26 940, 1861 : 26 130 — scădere ca urmare a concurenței mașinilor ; muncitori în minele de cositor și de cupru — 1851 : 31 360, 1861 : 32 041. Dimpotrivă, filaturi și țesătorii de bumbac — 1851 : 371 777, 1861 : 456 646 ; mine de cărbune — 1851 : 183 389, 1861 : 246 613. „În general, din 1851 încoace numărul muncitorilor a crescut cel mai mult în ramurile în care mașinile nu au fost încă folosite pînă în prezent cu succes“. („Census of England and Wales for 1861“, vol. III, Lond. 1863, p. 35—39.)

⁷⁹⁾ Legea scăderii progresive a mărimii relative a capitalului variabil și influența ei asupra situației clasei muncitorilor salariați au fost mai mult intuite decît înțelese de unii economiști iluștri ai școlii clasice. Meritul cel mai mare

tică modului de producție capitalist, așa cum de fapt orice mod de producție istoricește deosebit are legi specifice ale populației, legi care au un caracter istoric. O lege a populației abstractă nu există decât pentru plante și animale, dar numai atîta timp cît istoricește nu intervine omul.

Dacă însă o suprapopulație muncitorească este produsul necesar al acumulării sau al dezvoltării avuției pe bază capitalistă, această suprapopulație devine, la rîndul ei, o pîrghie a acumulării capitaliste și chiar o condiție de existență a modului de producție capitalist. Ea formează o armată industrială de rezervă, disponibil care îi aparține capitalului într-un mod atît de absolut ca și cum el ar fi crescut-o pe propria sa cheltuială. Ea procură pentru nevoile sale schimbătoare de valorificare un material uman care poate fi exploatat, oricînd disponibil, independent de limitele sporului efectiv al populației. O dată cu acumularea și cu dezvoltarea forței productive a muncii care o însoțește, crește puterea de expansiune bruscă a capitalului, nu numai pentru că elasticitatea capitalului în funcțiune crește, așa cum crește și avuția absolută, din care capitalul nu formează decât o parte elastică ; nu numai pentru că la orice

în această privință îi revine lui John Barton, deși el confundă, ca și toți ceilalți, capitalul constant cu capitalul fix și capitalul variabil cu capitalul circulant. Iată ce spune el : „Cererea de muncă depinde de creșterea capitalului circulant, nu de creșterea capitalului fix. Dacă ar fi adevărat că raportul dintre aceste două feluri de capital este același în toate timpurile și în toate împrejurările, de aici ar rezulta într-adevăr că numărul muncitorilor ocupați ar fi direct proporțional cu avuția statului respectiv. Dar o asemenea presupunere nici aparent nu este verosimilă. Pe măsură ce meseriile se dezvoltă și civilizația se extinde, capitalul fix reprezintă o parte tot mai mare în raport cu capitalul circulant. Volumul capitalului fix folosit în producția unei bucăți de muselină englezească este cel puțin de o sută de ori mai mare, poate chiar de o mie de ori mai mare decât volumul capitalului fix folosit pentru fabricarea unei bucăți asemănătoare de muselină indiană. Iar partea capitalului circulant folosit este de o sută de ori sau de o mie de ori mai mică... Dacă toate economiile din decursul unui an ar fi adăugate la capitalul fix, ele nu ar determina totuși o creștere a cererii de muncă”. (John Barton, „Observations on the circumstances which influence the Conditions of the Labouring Classes of Society”, Lond. 1817, p. 16, 17.) „Aceeși cauză care face ca venitul net al țării să crească poate în același timp să provoace un surplus de populație și să înrăutățească situația muncitorului”. (Ricardo, l.c., p. 469.) O dată cu sporirea capitalului, „cererea” (de muncă) „va scădea relativ” (l.c., p. 480, notă). „Suma de capital destinată întreținerii muncii se poate schimba, independent de schimbările în suma totală a capitalului... Mari fluctuații în cantitatea de muncă utilizată și mizeria mare pot deveni mai frecvente pe măsură ce capitalul însuși devine mai abundent”. (Richard Jones, „An Introductory Lecture on Pol. Econ.”, Lond. 1833, p. 12.) „Cererea” (de muncă) „va crește... nu în raport cu acumularea capitalului total... De aceea orice sporire a capitalului național destinat reproducției va avea, o dată cu progresul social, o influență tot mai mică asupra situației muncitorului”. (Ramsay, l.c., p. 90, 91.)

impuls special creditul pune într-o clipă la dispoziția producției o parte neobișnuit de mare din această avuție drept capital adițional, și pentru că condițiile tehnice ale procesului de producție însuși, mașinile, mijloacele de transport etc., permit pe scara cea mai largă transformarea cea mai rapidă a plusprodusului în mijloace de producție suplimentare. Masa de avuție socială care sporește o dată cu progresul omenirii și care poate fi transformată în capital adițional se îndreaptă năvalnic spre ramuri de producție vechi, a căror piață se dilată brusc, sau în ramuri de producție noi, cum sînt căile ferate etc., a căror necesitate este determinată de dezvoltarea vechilor ramuri de producție. În toate cazurile de acest fel este necesar să existe posibilitatea de a se arunca în punctele decisive, dintr-o dată și fără a se reduce proporțiile producției în alte ramuri, mase mari de oameni. Suprapopulația pune la dispoziție aceste mase de oameni. Cursul caracteristic al industriei moderne, care se prezintă sub forma unui ciclu de zece ani format din perioade de înviorare medie, de producție sub înaltă presiune, de criză și de stagnare și întrerupt de mici fluctuații, se întemeiază pe formarea continuă, pe absorbția mai mare sau mai mică și pe reînnoirea armatei industriale de rezervă, adică a suprapopulației. La rîndul ei, succesiunea fazelor ciclului industrial mărește suprapopulația și devine unul dintre factorii cei mai energici ai reproducției acesteia.

Acest curs specific al industriei moderne, pe care nu-l întîlnim în nici o epocă anterioară a omenirii, nu a fost posibil nici în perioada copilăriei producției capitaliste. Compoziția capitalului se schimba extrem de încet. Acumulării sale îi corespundea deci, în general, o creștere proporțională a cererii de muncă. Deși lent în comparație cu epoca modernă, progresul acumulării capitalului se lovea de anumite limite naturale ale populației muncitorești susceptibilă de exploatare, iar aceste limite nu puteau fi înlăturate decît prin mijloace violente, despre care vom vorbi mai tîrziu. Lărgirea bruscă și în salturi a proporțiilor producției este premisa restrîngerii ei bruște; aceasta din urmă provoacă la rîndul ei pe cea dintîi, dar cea dintîi nu este posibilă fără material uman disponibil, fără o sporire a numărului muncitorilor independent de creșterea absolută a populației. Această sporire se efectuează prin simplul proces care „eliberează” încontinuu o parte din muncitori prin metode care reduc numărul muncitorilor ocupați în raport cu producția sporită. Întreaga dinamică a industriei moderne rezultă deci din transformarea continuă a unei părți din populația muncitorească în brațe de muncă neocupate sau ocupate numai parțial. Superficialitatea economiei politice se vede, între altele, din faptul

că ea transformă extinderea și restrângerea creditului, care nu sînt decît simptome ale alternării perioadelor ciclului industrial, în cauze ale lor. După cum corpurile cerești, odată antrenate într-o anumită mișcare, o repetă într-una, tot astfel producția socială, odată antrenată în mișcarea de lărgire și de restrîngere alternativă, repetă mereu această mișcare. Efectele devin la rîndul lor cauze, iar succesiunea fazelor întregului proces, care reproduce încontinuu propriile sale condiții, ia forma periodicității *. Această periodicitate odată statornicită, chiar și economia politică începe să conceapă producția unei suprapopulații relative, adică a unei populații excedentare în raport cu necesitatea medie de valorificare a capitalului, drept o condiție vitală a industriei moderne.

„Să presupunem — spune H. Merivale, inițial profesor de economie politică la Oxford, iar ulterior funcționar la Ministerul coloniilor din Anglia — că în cazul unei crize națiunea face eforturi pentru a scăpa prin emigrare de cîteva sute de mii de brațe de muncă excedentare ; care ar fi rezultatul ? Că la prima revenire a cererii de muncă s-ar face simțită o lipsă de brațe de muncă. Oricît de rapidă ar fi reproducția oamenilor, ea are în orice caz nevoie de intervalul unei generații pentru a putea înlocui pe muncitorii adulți. Dar profiturile fabricanților noștri depind în special de posibilitatea pe care ei o au de a folosi momentul favorabil al cererii acute și de a se despăgubi astfel pentru perioada de stagnare. Această posibilitate le este asigurată numai prin comanda asupra mașinilor și a muncii manuale. Ei trebuie să găsească brațe disponibile ; ei trebuie să fie capabili ca în funcție de necesități să intensifice sau să slăbească ritmul operațiilor lor potrivit situației de pe piață ; altfel ei pur și simplu nu sînt în stare să-și mențină, în condițiile concurenței înverșunate, supremația pe care se întemeiază avuția acestei țări” ⁸⁰⁾.

Însuși Malthus recunoaște că suprapopulația, pe care el, cu mîrginirea care îi este proprie, o explică prin creșterea absolută a populației muncitorești și nu prin faptul că această populație devine relativ excedentară, este o necesitate a industriei moderne. El spune :

⁸⁰⁾ H. Merivale, „Lectures on Colonization and Colonies”, Lond. 1841 și 1842, v. I, p. 146.

* În ediția franceză autorizată este intercalat aici următorul pasaj : „Dar abia din epoca în care industria mecanizată, prinzînd rădăcini destul de adînci, a început să exercite o influență preponderantă asupra întregii producții naționale, în care, datorită ei, comerțul exterior începe să aibă prioritate față de comerțul interior, în care piața mondială își anexează succesiv teritoriile vaste în Lumea Nouă, în Asia și în Australia, în care, în sfîrșit, națiunile industriale intrate în arenă devin destul de numeroase, abia din această epocă datează ciclurile periodice ale căror faze succesive durează ani și care duc întotdeauna la o criză generală, care constituie sfîrșitul unui ciclu și punctul de plecare al altui ciclu. Pînă în prezent durata periodică a acestor cicluri este de zece sau de unsprezece ani, dar nu există nici un motiv pentru a se considera această cifră ca fiind constantă. Dimpotrivă, din legile producției capitaliste, așa cum le-am expus aici, trebuie să deducem că ea este variabilă și că treptat perioada ciclurilor se va scurta”.

— Nota red.

„Obiceiurile prudente în ceea ce privește căsătoria atunci cînd sînt practicate pe scară largă în rîndurile clasei muncitoare dintr-o țară care depinde în special de manufactură și de comerț pot deveni dăunătoare pentru această țară... Prin însăși natura populației, sporul de muncitori pe care-l necesită o cerere specială nu poate fi furnizat pieței decît o dată la 16 sau la 18 ani, în timp ce transformarea venitului în capital cu ajutorul economiilor se poate efectua cu mult mai repede; o țară este totdeauna amenințată de pericolul ca fondul ei de muncă să crească mai repede decît populația”⁸¹⁾.

Declarînd astfel producția continuă a unei suprapopulații relative de muncitori condiție necesară a acumulării capitaliste, economia politică, luînd chipul unei fete bătrîne, pune în gura „beau idéal”-ului ** său — capitalistul — următoarele cuvinte care se adresează muncitorilor „excedentari” aruncați în stradă de către capitalul adițional, adică de propria lor creație :

„Noi, fabricanții, mărind capitalul pe seama căruia trăiți, facem pentru voi ce putem, iar voi trebuie să faceți restul, adaptînd numărul vostru la cantitatea de mijloace de subsistență”⁸²⁾.

Producției capitaliste nu-i este nicidecum suficientă cantitatea de forță de muncă disponibilă pe care o furnizează creșterea naturală a populației. Pentru dezvoltarea ei liberă ea ar avea nevoie de o armată industrială de rezervă, independentă de această limită naturală.

Pînă acum am presupus că unei creșteri sau scăderi a capitalului variabil îi corespunde în mod exact o creștere sau o scădere a numărului de muncitori ocupați.

Dar chiar dacă numărul muncitorilor comandați de capitalul variabil rămîne neschimbat sau scade, acest capital crește totuși atunci cînd muncitorul individual prestează mai multă muncă și,

⁸¹⁾ „Prudential habits with regard to marriage, carried to a considerable extent among the labouring class of a country mainly depending upon manufactures and commerce, might injure it... From the nature of a population, an increase of labourers cannot be brought into market, in consequence of a particular demand, till after the lapse of 16 or 18 years, and the conversion of revenue into capital, by saving, may take place much more rapidly; a country is always liable to an increase in the quantity of the funds for the maintenance of labour faster than the increase of population”. (Malthus, „Princ. of Pol. Econ.”, p. 215, 319, 320.) În această lucrare, Malthus descoperă, în sfîrșit, prin intermediul lui Sismondi, frumoasa trinitate a producției capitaliste: supraproducția — suprapopulația — supraconsumul, three very delicate monsters, indeed * ! Cf. F. Engels, „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie”, l. c., p. 107 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 562—566. — *Nota trad.*)

⁸²⁾ Harriet Martineau, „The Manchester Strike”, 1832, p. 101.

* — trei monștri foarte delicați, într-adevăr ! — *Nota trad.*
 ** — „frumosul ideal”. — *Nota trad.*

ca urmare, salariul său crește, cu toate că prețul muncii rămîne neschimbat sau chiar scade, dar mai încet decît crește masa de muncă. Creșterea capitalului variabil devine în acest caz un indiciu al volumului mai mare de muncă, dar nu al unui număr mai mare de muncitori ocupați. Orice capitalist are interesul absolut de a storce o cantitate de muncă determinată dintr-un număr mai mic și nu dintr-un număr mai mare de muncitori, chiar dacă aceasta i-ar reveni la fel de ieftin sau chiar mai ieftin. În ultimul caz, cheltuirea de capital constant crește direct proporțional cu masa de muncă pusă în funcțiune; în primul caz, ea crește mult mai încet. Cu cît proporțiile producției sînt mai mari, cu atît acest motiv capătă o importanță mai mare. Forța lui crește o dată cu acumularea capitalului.

Am văzut că dezvoltarea modului de producție capitalist și a forței productive a muncii — cauză și totodată efect al acumulării — îi dă capitalistului posibilitatea de a pune în funcțiune cu aceeași cheltuire de capital variabil mai multă muncă printr-o exploatare mai mare, extensivă sau intensivă, a forțelor de muncă individuale. Am văzut de asemenea că el cumpără cu aceeași valoare-capital o cantitate mai mare de forță de muncă, înlocuind în mod progresiv pe muncitorii mai îndemînatici cu alții mai puțin îndemînatici, pe muncitorii maturi cu muncitori nevîrstnici, pe bărbați cu femei, pe adulți cu adolescenți și cu copii.

Așadar, în procesul acumulării, pe de o parte un capital variabil mai mare pune în funcțiune mai multă muncă fără a angaja mai mulți muncitori, pe de altă parte un capital variabil de aceeași mărime pune în funcțiune mai multă muncă cu aceeași cantitate de forță de muncă, în sfîrșit pune în funcțiune mai multe forțe de muncă inferioare, înlocuind forțe de muncă superioare.

Producția unei suprapopulații relative, adică punerea în disponibilitate a muncitorilor, are loc deci și mai rapid decît revoluționarea tehnică a procesului de producție, revoluționare accelerată și așa de progresul acumulării, și decît scăderea relativă corespunzătoare a părții variabile a capitalului față de cea constantă. Dacă mijloacele de producție, sporind ca volum și ca putere de acțiune, devin într-o măsură tot mai mică mijloace pentru utilizarea muncitorilor, acest raport este modificat, la rîndul lui, prin faptul că, în măsura în care forța productivă a muncii crește, capitalul mărește oferta de muncă mai rapid decît își mărește cererea de muncitori. Munca excesivă a părții ocupate a clasei muncitoare sporește rîndurile rezervelor ei, în timp ce presiunea sporită pe care acestea din urmă o exercită prin concurența lor asupra celei dintîi o silește, dimpotrivă, la o muncă excesivă și la supu-

neră față de dictatul capitalului. Condamnarea unei părți a clasei muncitoare la inactivitate forțată prin munca excesivă a celeilalte părți și viceversa devine un mijloc de îmbogățire a unor capitaliști⁸³⁾ și accelerează în același timp producția armatei industriale de rezervă într-o măsură corespunzătoare progresului acumulării sociale. Cît de important este acest moment în formarea supra-populației relative se vede din exemplul Angliei. Mijloacele ei tehnice pentru „economisirea” de muncă sînt uriașe. Cu toate acestea, dacă mîine munca ar fi limitată pretutindeni la un volum rațional și dacă pentru fiecare pătură a clasei muncitoare în parte munca ar fi gradată după vîrstă și sex, populația muncitoare existentă ar fi absolut insuficientă pentru continuarea producției naționale pe scara ei actuală. Marea majoritate a muncitorilor acum „neproductivi” ar trebui să se transforme în muncitori „productivi”.

În linii mari, dinamica generală a salariului este reglată exclusiv de lărgirea și de restrîngerea armatei industriale de rezervă, care corespund alternării perioadelor ciclului industrial. Ele nu sînt deci determinate de mișcarea numărului absolut al populației muncitoare, ci de proporția schimbătoare în care clasa muncitoare se împarte în armată activă și armată de rezervă, de creș-

⁸³⁾ Chiar în timpul crizei de bumbac din 1863 găsim într-un pamflet al muncitorilor din filaturile de bumbac din Blackburn proteste violente împotriva muncii excesive, care, în virtutea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, lovea, firește, numai în muncitorii adulți de sex masculin. „În această fabrică li se cere muncitorilor adulți să muncească 12 pînă la 13 ore pe zi, cu toate că există sute de oameni care sînt siliți să trîndăvească și care ar fi gata să muncească parțial pentru a-și putea întreține familiile și pentru a-și salva tovarășii de la moarte prematură provocată de munca excesivă”. „Noi — se spune în continuare — am vrea să întrebăm dacă această practică a muncii excesive permite relații cît de cît acceptabile între patroni și «slugi». Victimele muncii excesive sînt nedreptatea în aceeași măsură ca și cei condamnați de ea la trîndăvie forțată (condemned to forced idleness). Dacă munca ar fi distribuită echitabil în districtul acesta, ar fi de lucru suficient pentru ca toți să fie ocupați parțial. Nu cerem decît un drept al nostru atunci cînd propunem patronilor să introducă pretutindeni un timp de muncă redus, cel puțin atîta timp cît mai dăinuie actuala stare de lucruri, în loc ca unii dintre noi să muncească pînă la epuizare, în timp ce alții să fie siliți, din cauza lipsei de lucru, să-și mențină existența cu ajutorul asistenței publice”. („Reports of Insp. of Fact. 31st Oct. 1863”, p. 8.) — Cu obișnuitul său instinct infailibil de burghez, autorul lucrării „Essay on Trade and Commerce” înțelege efectele existenței unei suprapopulații relative asupra muncitorilor ocupați. „Altă cauză a trîndăviei (idleness) în regatul nostru o constituie lipsa unui număr suficient de brațe de muncă. Ori de cîte ori cantitatea de muncă devine insuficientă din cauza vreunei cereri neobișnuite de produse, muncitorii își dau seama de propria lor importanță și vor ca și patronii lor s-o simtă; e uluitor; dar acești indivizi sînt atît de depravați, încît în asemenea cazuri se unesc în grupuri cu scopul de a-i pune în încurcătura pe patronii lor prin aceea că trîndăvesc toată ziua”. („Essay etc.”, p. 27, 28.) Acești oameni cereau anume o mărire a salariilor.

terea și de scăderea proporțiilor relative ale suprapopulației, de gradul în care această suprapopulație este absorbită sau pusă din nou în disponibilitate. Pentru industria modernă cu ciclul ei de zece ani și cu fazele lui periodice, care în cursul acumulării mai sînt și întrerupte de oscilații neregulate ce se succed într-un ritm tot mai rapid, ar fi într-adevăr adecvată o lege care ar reglementa cererea și oferta de muncă nu prin lărgirea și restrîngerea capitalului, deci nu potrivit necesităților lui curente de valorificare, astfel că pe piața muncii se simte uneori o lipsă ca urmare a extinderii capitalului, iar alteori piața muncii este suprasaturată ca urmare a restrîngerii lui, ci, dimpotrivă, ar face ca mișcarea capitalului să depindă de mișcarea absolută a masei populației. Această lege este însă o dogmă a economiei politice. Potrivit ei, acumularea capitalului determină o creștere a salariului. Salariul sporit constituie un stimulent pentru înmulțirea rapidă a populației muncitoare, și această înmulțire continuă pînă în momentul cînd piața muncii este suprasaturată, deci pînă în momentul cînd capitalul devine insuficient în raport cu oferta de muncitori. Salariul scade, și atunci avem reversul medaliei. Prin scăderea salariului populația muncitoare este încet-încet decimată, astfel că, în raport cu ea, capitalul devine din nou excedentar, sau, cum interpretează alții, scăderea salariului și creșterea corespunzătoare a exploatarei muncitorilor accelerează din nou acumularea, în timp ce salariul scăzut frînează creșterea numerică a clasei muncitoare. În felul acesta apar din nou condiții în care oferta de muncă este mai mică decît cererea de muncă, salariul crește etc. Admirabilă metodă de mișcare pentru producția capitalistă dezvoltată! Înainte ca ridicarea salariilor să fi putut provoca o creștere pozitivă a populației realmente apte de muncă, termenul în care campania industrială trebuie efectuată, în care lupta trebuie dată și cîștigată ar fi trecut de nenumărate ori.

Între 1849 și 1859, în districtele agricole din Anglia, concomitent cu o scădere a prețurilor la cereale a avut loc o urcare a salariilor practic pur nominală. Astfel, de pildă, în Wiltshire salariul săptămînal s-a urcat de la 7 la 8 șilingi, în Dorsetshire de la 7 sau 8 șilingi la 9 șilingi etc. Aceasta era o urmare a unei reduceri neobișnuite a suprapopulației agricole, provocată de nevoile războiului¹⁷⁷, de extinderea masivă a construcțiilor de căi ferate, a fabricilor, a minelor etc. Cu cît salariul este mai scăzut, cu atît mai ridicate sînt cifrele procentuale în care se exprimă orice sporire a lui, oricît de neînsemnată ar fi. Dacă, de pildă, salariul săptămînal este de 20 de șilingi și dacă el crește la 22 de șilingi, urcarea este de 10⁰/₁₀; dacă, dimpotrivă, el este de 7 șilingi

și crește la 9 șilingi, urcarea este de $28\frac{4}{7}\%$, deci foarte însemnată. În orice caz, fermierii țipau în gura mare și chiar „London Economist”⁸⁴⁾ vorbea foarte serios, referindu-se la aceste salarii de mizerie, despre „a general and substantial advance” *. Ce-au făcut fermierii? Au așteptat oare ca muncitorii agricoli să se înmulțească într-atît în urma acestei remunerații strălucite încît salariul lor să scadă din nou, așa cum își închipuie creierul dogmatic economist? Ei au importat mai multe mașini și într-o clipă muncitorii au fost din nou „excedentari” într-o proporție satisfăcătoare chiar și pentru fermieri. Astfel, în agricultură s-a investit „mai mult capital” decît înainte și într-o formă mai productivă. În felul acesta, cererea de muncă a scăzut nu numai relativ, ci și absolut.

Ficțiunea menționată a economiștilor confundă legile care reglementează dinamica generală a salariului, sau raportul dintre clasa muncitoare, adică dintre totalitatea forței de muncă, și capitalul social total, cu legile care repartizează populația muncitoare între diferitele sfere ale producției. Dacă, de pildă, datorită unei conjuncturi favorabile, într-o anumită sferă de producție acumularea este deosebit de intensă, profiturile sînt mai mari decît profiturile mijlocii și capitalul adițional este atras în această sferă, se înțelege că cererea de muncă și salariul vor crește. Salariul mai ridicat atrage o parte mai mare a populației muncitoare în sfera favorizată, pînă cînd această sferă este saturată cu forța de muncă și pînă cînd, în cele din urmă, salariul scade din nou pentru un timp îndelungat la nivelul său mediu anterior sau sub acest nivel dacă afluența este prea mare. În acest caz, în ramura respectivă nu numai că nu va fi afluență de muncitori, ci vor fi chiar plecări în masă. Aici economistul își închipuie că vede „unde și cum” are loc o dată cu sporirea salariului o sporire absolută a muncitorilor și o dată cu sporirea absolută a muncitorilor o scădere a salariului; în realitate însă el nu vede decît oscilația locală a pieței muncii a unei anumite sfere de producție, decît fenomene ale repartizării populației muncitoare între diferitele sfere de plasare a capitalului în funcție de necesitățile schimbătoare ale acestuia.

În perioadele de stagnare și de prosperitate medie, armata industrială de rezervă exercită o presiune asupra armatei muncitorești active, iar în perioadele de supraproducție și de paroxism ea îi moderează pretențiile. Suprapopulația relativă este deci fondul pe care se mișcă legea cererii și ofertei de muncă. Ea încă-

---

⁸⁴⁾ „Economist” din 21 ianuarie 1860.

tușează acțiunea acestei legi în limitele care sînt în concordanță absolută cu setea de exploatare și cu tendința de dominație proprii capitalului. Aici trebuie să vorbim din nou despre una dintre marile înfăptuiri ale apologeticii economice. Să amintim că, dacă prin introducerea de mașini noi sau prin răspîndirea celor vechi o parte din capitalul variabil se transformă în capital constant, această operație, care „leagă” capital și tocmai prin acest fapt „eliberează” muncitori, este interpretată de economistul-apologet în sensul că ea eliberează capital pentru muncitori. Abia acum putem să apreciem pe deplin nerușinarea apologetului. În realitate se eliberează nu numai muncitorii înlocuiți nemijlocit de către mașini, ci și înlocuitorii lor, și contingentul suplimentar care ar fi absorbit în mod regulat dacă întreprinderea s-ar extinde normal pe vechea ei bază. Toți aceștia sînt acum „eliberați” și orice capital nou care vrea să intre în funcțiune poate să dispună de ei. Indiferent dacă el îi va atrage pe acești muncitori sau pe alții, efectul asupra cererii generale de muncă va fi egal cu zero atîta timp cît acest capital este tocmai suficient pentru a elibera piața de numărul de muncitori pe care mașinile i-au aruncat pe piață. Dacă el folosește un număr mai mic de muncitori, numărul muncitorilor excedentari crește; dacă folosește un număr mai mare de muncitori, cererea generală de muncă nu crește decît cu diferența dintre numărul celor ocupați și numărul celor „eliberați”. Impulsul pe care capitalurile adiționale în căutare de plasament l-ar fi putut da în alte împrejurări cererii generale de muncă este deci în orice caz neutralizat în măsura în care cererea este acoperită de numărul de muncitori pe care mașina i-a aruncat în stradă. Așadar, mecanismul producției capitaliste are grijă ca sporirea absolută a capitalului să nu fie însoțită de o sporire corespunzătoare a cererii generale de muncă. Și aceasta este numită de către apologet o compensare pentru mizeria, pentru suferințele și pentru eventuala pieire a muncitorilor înlăturați în perioada de tranziție cînd sînt aruncați în rîndurile armatei industriale de rezervă! Cererea de muncă nu este identică cu sporirea capitalului, oferta de muncă nu este identică cu sporirea clasei muncitoare, astfel că aici nu există influența reciprocă a două forțe independente una de cealaltă. *Les dés sont pipés* *. Capitalul acționează concomitent pe ambele planuri. Dacă acumularea lui sporește, pe de o parte, cererea de muncă, ea sporește, pe de altă parte, oferta de muncitori prin „eliberarea” lor, în timp ce concomitent presiunea muncitorilor rămași neocupați îi silește pe cei ocupați să dea o mai mare

---

* — zarurile sînt măsluite. — *Nota trad.*

cantitate de muncă, făcînd deci ca într-o oarecare măsură oferta de muncă să fie independentă de oferta de muncitori. Dinamica legii cererii și ofertei de muncă pe această bază desăvîrșește despotismul capitalului. De aceea, cînd muncitorii descoperă misterul care face ca, pe măsură ce ei muncesc mai mult, pe măsură ce ei produc mai multă avuție pentru alții și pe măsură ce forța productivă a muncii lor crește, însăși funcția lor ca mijloc de valorificare a capitalului să fie tot mai nesigură ; cînd ei descoperă că gradul de intensitate a concurenței dintre ei înșiși depinde întru totul de presiunea exercitată de suprapopulația relativă ; cînd ei caută, în consecință, să organizeze prin intermediul trade-unionurilor etc. o colaborare sistematică între cei ocupați și cei rămași neocupați pentru a înlătura sau a atenua urmările dezastruoase pentru clasa lor ale legii naturale a producției capitaliste, atunci capitalul și sicofantul său, economistul, țipă că a fost violată legea „eternă” și, ca să spunem așa, „sacră” a cererii și ofertei. Căci orice act de solidaritate între cei ocupați și cei rămași neocupați tulbură jocul „pur” al acestei legi. Pe de altă parte, de îndată ce, în colonii de pildă, împrejurări nefavorabile împiedică formarea unei armate industriale de rezervă și totodată dependența absolută a clasei muncitoare de clasa capitaliștilor, capitalul și trivialul său Sancho Pansa se revoltă împotriva legii „sacre” a cererii și ofertei și caută să-î vină de hac prin mijloace coercitive.

4. Diferitele forme de existență ale suprapopulației relative. *Legea generală a acumulării capitaliste*

Suprapopulația relativă există avînd toate nuanțele posibile. Orice muncitor face parte din ea în timpul cît este ocupat parțial sau nu e ocupat de loc. Abstracție făcînd de formele mari care revin periodic și care sînt imprimate suprapopulației de alternarea fazelor ciclului industrial, astfel că ea este acută în timpul crizelor sau cronică în perioadele cînd afacerile merg mai prost, ea are întotdeauna trei forme : flotantă, latentă și stagnantă.

În centrele industriei moderne — fabrici, manufacturi, uzine, mine etc. —, muncitorii ba sînt respinși, ba sînt atrași în număr mare, astfel că în general numărul celor ocupați crește, chiar dacă într-o proporție mereu descrescîndă față de volumul producției. Aici suprapopulația există în formă flotantă.

Atît în fabricile propriu-zise, cît și în toate atelierele mari în care se utilizează mașini sau în care cel puțin s-a introdus diviziunea modernă a muncii, e nevoie de foarte mulți muncitori de sex

masculin încă adolescenți. Odată ajunși la maturitate, numai foarte puțini dintre ei pot fi folosiți mai departe în aceleași ramuri de producție, în timp ce majoritatea sînt, de regulă, concediați. Ei constituie un element al suprapopulației flotante, care crește o dată cu volumul industriei. Parte din ei emigrează, adică nu fac de fapt decît să urmeze capitalul care emigrează. Una dintre urmări este că populația de sex feminin crește mai repede decît cea de sex masculin, bunăoară în Anglia. Faptul că creșterea naturală a masei de muncitori nu satisface nevoile de acumulare ale capitalului și că totodată ea totuși le depășește este o contradicție a însăși mișcării capitalului. El are nevoie mai mult de muncitori tineri și mai puțin de muncitori maturi. Contradicția nu este mai izbitoare decît cealaltă contradicție, care constă în aceea că, în timp ce mii de oameni sînt aruncați pe drumuri pentru că diviziunea muncii i-a țintuit de o anumită ramură de producție, se vorbește de lipsă de brațe de muncă⁸⁵⁾. În afară de aceasta, forța de muncă este atît de repede consumată de capital, încît muncitorul de vîrstă mijlocie este de obicei mai mult sau mai puțin uzat. El ajunge în rîndurile muncitorilor excedentari sau este împins de pe o treaptă superioară pe o treaptă inferioară. Tocmai la muncitorii din marea industrie întîlnim cea mai scurtă durată a vieții.

„Doctorul Lee, inspector sanitar la Manchester, a stabilit că aici durata medie de viață este de 38 de ani pentru clasa avută și numai de 17 ani pentru clasa muncitoare. La Liverpool ea este de 35 de ani pentru prima și de 15 ani pentru a doua. Rezultă deci că clasa privilegiată are un titlu asupra vieții (have a lease of life), valorînd de două ori mai mult decît cel al concetățenilor ei mai puțin favorizați”^{85a)}.

În aceste împrejurări, creșterea absolută a acestei părți a proletariatului trebuie să aibă loc într-o formă în care numărul ei să sporească în pofida uzării rapide a elementelor ei. Se cere deci o succedare rapidă a generațiilor de muncitori. (Această lege nu este valabilă pentru celelalte clase ale populației.) Această necesitate socială este satisfăcută prin căsătorii timpurii, urmare inevitabilă a condițiilor în care trăiesc muncitorii din marea industrie,

⁸⁵⁾ În timp ce, în a doua jumătate a anului 1866, la Londra au fost concediați 80 000 pînă la 90 000 de muncitori, în raportul cu privire la situația în fabrici pe această perioadă se spune: „Nu pare să fie cu totul justă afirmația că cererea provoacă întotdeauna ofertă exact în momentul în care acest lucru e necesar. În ceea ce privește munca, lucrurile nu stau așa, căci anul trecut multe mașini nu au putut funcționa din cauza lipsei de forțe de muncă”. („Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1866”, p. 81.)

^{85a)} Discursul de deschidere a conferinței sanitare, Birmingham, 14 ianuarie 1875, rostit de J. Chamberlain, la acea dată primar al orașului, actualmente (1883) ministru al comerțului.

și prin premiul pe care exploatarea copiilor de muncitori îl oferă pentru producerea lor.

De îndată ce producția capitalistă pune stăpânire pe agricultura sau în măsura în care pune stăpânire pe ea, o dată cu acumularea capitalului care funcționează aici, cererea de muncitori agricoli scade în mod absolut fără ca respingerea acestor muncitori să fie însoțită, ca în producția neagră, de o atragere mai mare a lor. O parte a populației rurale se află deci întotdeauna pe punctul de a se transforma în proletariat orășenesc, adică manufacturier, și așteaptă împrejurări favorabile acestei transformări. (Manufactură aici în sens de producție neagră.)⁸⁶⁾ Acest izvor al supra-populației relative curge deci neconținut. Dar afluența ei neconținută spre orașe presupune aici la țară o suprapopulație latentă permanentă, ale cărei proporții devin vizibile numai atunci când canalele de scurgere se deschid foarte larg. Muncitorul agricol este, așadar, redus la minimum de salariu și se află întotdeauna cu un picior în mlaștina pauperismului.

A treia categorie de suprapopulație relativă, cea stagnantă, formează o parte a armatei muncitorești active, dar cu ocupație cu totul neregulată. În virtutea acestui fapt, ea oferă capitalului un rezervor inepuizabil de forță de muncă disponibilă. Nivelul ei de viață scade sub nivelul mediu normal al clasei muncitoare și tocmai de aceea ea servește ca bază largă a unor ramuri de exploatare deosebită ale capitalului. Ea se caracterizează printr-un timp de muncă maxim și printr-un salariu minim. La capitolul consacrat muncii la domiciliu am avut prilejul să cunoaștem principala ei formă. Ea se recrutează în mod continuu din rândurile muncitorilor excedentari din marea industrie și din agricultura, și îndeosebi din ramurile industriale pe cale de dispariție, unde producția meșteșugărească cedează locul celei manufacturiere și aceasta din urmă celei mecanizate. Proporțiile ei cresc pe măsură ce, o dată cu amploarea și cu energia acumulării, sporește numărul muncitorilor „excedentari”. În același timp însă ea formează un element al clasei muncitoare care se reproduce și se permanentizează pe sine și care participă într-o măsură relativ mai mare decât celelalte elemente la

⁸⁶⁾ Potrivit recensământului din 1861, în Anglia și Wales existau „781 de orașe cu 10 960 998 de locuitori, în timp ce satele și parohiile rurale cu numai 9 105 226... Potrivit recensământului din 1851, existau 580 de orașe cu o populație aproximativ egală cu cea a districtelor rurale din împrejurimi. Dar în timp ce în acestea din urmă populația a crescut în următorii 10 ani cu numai o jumătate de milion, în cele 580 de orașe ea a crescut cu 1 554 067. Creșterea populației este în parohiile rurale de 6,5%, iar în orașe de 17,3%. Deosebirea în nivelul de creștere se datorează deplasării populației de la țară la oraș. Trei sferturi din creșterea totală a populației revine orașelor”. („Census etc.”, v. III, p. 11, 12.)

creșterea totală a clasei muncitoare. Într-adevăr, nu numai numărul nașterilor și al deceselor, dar și mărimea absolută a familiilor este invers proporțională cu mărimea salariului, adică cu masa mijloacelor de subzistență de care dispun diferite categorii de muncitori. Această lege a societății capitaliste ar fi absurdă dacă ar fi aplicată la sălbatici sau chiar la coloniștii civilizați. Ea amintește de reproducerea în masă a unor specii animale care constau din indivizi slabi și mereu hăituiți ⁸⁷⁾.

În sfârșit, pătura inferioară a suprapopulației relative sălășluiește în sfera pauperismului. Abstracție făcînd de vagabonzi, de criminali, de prostituate, într-un cuvînt de lumpenproletariatul propriu-zis, această pătură socială constă din trei categorii. În primul rînd, cei apti de muncă. Este suficient să aruncăm o privire superficială asupra statisticii pauperismului englez ca să vedem că proporțiile lui cresc la orice criză și scad la orice reînviore a afacerilor. În al doilea rînd, copiii orfani și copiii de pauperi. Ei sînt candidați ai armatei industriale de rezervă, iar în perioada de mare avînt, ca de pildă în 1860, ei sînt înrolați rapid și masiv în armata muncitorească activă. În al treilea rînd, cei decăzuți, vagabonzii, cei inapți de muncă. Sînt în special oameni care pier din cauza posibilității reduse de a se deplasa datorită diviziunii muncii și care depășesc vîrsta normală a unui muncitor ; în sfârșit, victimele industriei, al căror număr crește o dată cu răspîndirea mașinilor periculoase, a industriei miniere, a fabricilor chimice etc., invalizi, bolnavi, văduve etc. Pauperismul reprezintă azilul armatei muncitorești active și povara grea a armatei industriale de rezervă. Producerea lui este cuprinsă în producerea suprapopulației relative, necesitatea lui este cuprinsă în necesitatea acesteia din urmă ; împreună cu suprapopulația relativă el formează o condiție de existență a producției capitaliste și a creșterii avuției. El face parte din așa-numitele faux frais * ale producției capitaliste, de care însă

---

⁸⁷⁾ „Sărăcia favorizează, se pare, perpetuarea”. (A. Smith.) După părerea galantului și spiritualului abate Galiani, aceasta este chiar o rînduială deosebit de înțeleaptă a lui Dumnezeu : „Dumnezeu a făcut ca oamenii care exercită profesiunile cele mai utile să se nască în număr foarte mare”. (Galiani, l.c., p. 78.) „Mizeria, care atinge ultimul grad al foamei și al epidemiilor, nu oprește creșterea populației, ci are tendința s-o sporească”. (S. Laing, „National Distress”, 1844, p. 69.) După ce ilustrează această afirmație cu date statistice, Laing continuă : „Dacă toți oamenii ar trăi în condiții favorabile, lumea ar fi în scurt timp depopulată”. („If the people were all in easy circumstances, the world would soon be depopulated.”)

capitalul știe de cele mai multe ori să se debaraseze, aruncându-le pe umerii clasei muncitoare și ai micii burghezii.

Cu cât este mai mare avuția socială, capitalul în funcțiune, proporțiile și energia creșterii sale, deci și mărimea absolută a proletariatului și forța productivă a muncii sale, cu atât este mai mare armata industrială de rezervă. Forța de muncă disponibilă se dezvoltă datorită aceluiași cauze ca și forța expansivă a capitalului. Mărimea relativă a armatei industriale de rezervă crește deci o dată cu creșterea puterii avuției. Cu cât este însă mai mare această armată de rezervă în raport cu armata muncitorească activă, cu atât mai numeroasă este suprapopulația consolidată, a cărei mizerie este invers proporțională cu chinurile muncii ei. În sfârșit, cu cât este mai numeroasă pătura cea mai obidită a clasei muncitoare și armata industrială de rezervă, cu atât este mai mare pauperismul oficial. *Aceasta este legea generală, absolută, a acumulării capitaliste.* Asemenea tuturor celorlalte legi, ea e modificată în aplicarea ei de numeroase împrejurări, care nu constituie obiectul analizei de față.

Ne dăm seama de stupiditatea înțelepciunii economice care îi învață pe muncitori să-și adapteze numărul lor la necesitățile de valorificare ale capitalului. Mecanismul producției și acumulării capitaliste adaptează încontinuu acest număr la necesitățile de valorificare ale capitalului. Primul cuvânt al acestei adaptări este crearea unei suprapopulații relative, adică a unei armate industriale de rezervă ; ultimul ei cuvânt este mizeria unor pături mereu sporite ale armatei muncitorești active și povara grea a pauperismului.

Legea potrivit căreia o masă mereu crescândă de mijloace de producție poate să fie pusă în mișcare, datorită progresului productivității muncii sociale, cu o cheltuire de forță omenească ce descrește progresiv se exprimă în condițiile capitalismului, unde nu muncitorul folosește mijloacele de muncă, ci mijloacele de muncă îl folosesc pe muncitor, prin aceea că cu cât forța productivă a muncii este mai ridicată, cu atât este mai mare presiunea muncitorilor asupra mijloacelor ocupației lor, cu atât este deci mai nesigură condiția existenței lor : vânzarea propriei lor forțe pentru sporirea bogăției altora, adică pentru autovalorificarea capitalului. În sistemul capitalist, creșterea mai rapidă a mijloacelor de producție și a productivității muncii decât a populației productive se exprimă deci, invers, prin aceea că populația muncitoare crește întotdeauna mai repede decât necesitatea de valorificare a capitalului.

În secțiunea a patra, analizând producția plusvalorii relative, am văzut că în cadrul sistemului capitalist toate metodele de sporire a forței productive sociale a muncii se înfăptuiesc pe seama

muncitorului individual, că toate mijloacele pentru dezvoltarea producției se transformă în mijloace de dominare și de exploatare a producătorului, îl deformează pe muncitor transformându-l într-un om trunchiat, îl reduc la rolul de anexă a mașinii, transformă munca sa în chin, golesc această muncă de conținut, înstrăinează de muncitor factorii intelectuali ai procesului de muncă în măsura în care știința intră în acest proces ca factor independent; ele înrăutățesc condițiile în care lucrează muncitorul, îl supun în cursul procesului de muncă despotismului celui mai meschin și mai odios, transformă întreaga sa viață în timp de muncă, o aruncă pe femeia sa și pe copilul său sub roțile carului lui Juggernaut¹⁷⁸ — capitalul. Dar toate metodele de producție a plusvalorii sînt în același timp metode de acumulare și orice extindere a acumulării devine, dimpotrivă, un mijloc de dezvoltare a acestor metode. Rezultă că, în măsura în care se acumulează capital, situația muncitorului trebuie să se înrăutățească, indiferent dacă salariul pe care-l primește este ridicat sau scăzut. În sfîrșit, legea care menține încontinuu echilibrul dintre suprapopulația relativă, adică armata industrială de rezervă, și proporțiile și energia acumulării îl țintuiește pe muncitor de capital mai zdravăn decît îl țintuiau de stîncă pe Prometeu piroanele lui Hefaistos. Ea determină o acumulare de mizerie corespunzătoare acumulării de capital. Acumularea de bogăție la un pol este deci, în același timp, acumulare de mizerie, de muncă istovitoare, de sclavie, de ignoranță, de abrutizare și de degradare morală la celălalt pol, adică la clasa care produce propriul ei produs sub formă de capital.

Acest caracter antagonist al acumulării capitaliste⁸⁸⁾ a fost exprimat în diferite forme de către economiști, cu toate că, într-o oarecare măsură, ei amestecă fenomene, ce-i drept analoge, dar totuși esențialmente diferite, ale modurilor de producție pre-capitaliste.

Călugărul venețian Ortes, unul dintre marii economiști ai secolului al XVIII-lea, consideră antagonismul producției capitaliste ca lege naturală generală a avuției sociale.

⁸⁸⁾ „Pe zi ce trece devine deci mai clar că relațiile de producție în care se mișcă burghezia nu au un caracter unitar, un caracter simplu, ci un caracter ambiguu; că în cadrul acelorași relații în care se produce avuția se produce și mizeria; că în cadrul acelorași relații în care se dezvoltă forțele productive se dezvoltă și o forță represivă; că aceste relații nu produc avuția burgheză, adică avuția clasei burgheze, decît ruuinînd mereu alți membri ai acestei clase și formînd un proletariat tot mai numeros”. (Karl Marx, „Misère de la Philosophie”, p. 116.) (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 140. — Nota trad.)

„Binele economic și răul economic sînt totdeauna în echilibru la orice națiune (il bene ed il male economico in una nazione sempre all'istessa misura), abundența de bunuri la unii este întotdeauna egală cu lipsa lor la alții (la copia dei beni in alcuni sempre eguale alla mancanza di essi in altri). Bogăția mare a unora este totdeauna însoțită de spolierea absolută a unui număr cu mult mai mare de oameni cărora le lipsește strictul necesar. Avuția unei națiuni corespunde populației ei, iar mizeria ei corespunde avuției ei. Hărnicia unora impune trîndăvia altora. Cei săraci și trîndavi sînt un produs necesar al celor bogați și harnici“ etc.⁸⁹⁾.

Cu aproximativ zece ani după Ortes, popa protestant-anglican Townsend preamărește într-un mod cu totul grosolan sărăcia ca fiind o condiție necesară a avuției.

„Constringerea la muncă prin lege este legată de eforturi prea mari, de prea multă violență și de prea mult zgomot, în timp ce foamea nu constituie numai o presiune pașnică, tăcută și neîncetată, ci — fiind un mobil natural care îndeamnă la hărnicie și la muncă — determină cea mai mare încordare“.

Totul este deci ca foamea să fie permanentă pentru clasa muncitoare, și, după părerea lui Townsend, grija aceasta o are legea populației, care acționează mai ales în rîndurile săracilor.

„Pare să fie o lege naturală ca cei săraci să fie într-o anumită măsură neprevăzători (improvident)“ (anume atît de neprevăzători încît vin pe lume fără lingură de aur în mînă), „astfel că există întotdeauna oameni (that there always may be some) care să facă muncile cele mai brute, mai murdare și mai ordinare. Fondul de fericire umană (the fund of human happiness) este mult sporit; în felul acesta, cei mai delicați (the more delicate) sînt scutiți de asemenea neplăceri și pot să-și urmeze nestingheriți vocația lor superioară etc... Legea cu privire la asistența săracilor are tendința de a distruge armonia și frumusețea, simetria și ordinea acestui sistem pe care dumnezeu și natura l-au stabilit în lume“⁹⁰⁾.

⁸⁹⁾ G. Ortes, „Della Economia Nazionale libri sei 1774“, la Custodi, Parte Moderna, t. XXI, p. 6, 9, 22, 25 etc. Ortes spune, l. c., p. 32: „În loc să concep sisteme inutile pentru ferioarea popoarelor, vreau să mă rezum la a cerceta cauzele nefericirii lor“.

⁹⁰⁾ „A Dissertation on the Poor Laws. By a Wellwisher of Mankind (The Rev. Mr. J. Townsend), 1786“, republished, Lond. 1817, p. 15, 39, 41. Acest popă „rafinat“, de la care Malthus copiază uneori pagini întregi atît din scrierea citată, cit și din însemnările făcute cu prilejul unei călătorii în Spania, a împrumutat cea mai mare parte din doctrina sa de la sir J. Stuart, pe care însă îl denaturează. Astfel, Stuart spune: „Aici, în sclavie, metoda prin care oamenii sînt siliți să muncească“ (pentru cei care nu muncesc) „este violența... Atunci oamenii erau siliți să muncească“ (adică să muncească gratuit pentru alții) „deoarece ei erau sclavii altora; în prezent oamenii sînt siliți să muncească“ (adică să muncească gratuit pentru cei care nu muncesc) „pentru că sînt sclavii propriilor lor nevoi“¹⁷⁹⁾; dar el nu trage de aici concluzia pe care o trage prourul imbuibat că... e necesar ca muncitorii salariați să n-aibă niciodată ce mânca. El vrea, dimpotrivă, să le sporească trebuințele și să facă în același timp din numărul sporit de trebuințe ale lor un stimulent pentru munca în folosul celor „mai delicați“.

Dacă călugărul venețian a găsit în fatalitatea care eternizează mizeria justificarea existenței carității creștine, a celibatului preoțimii, a mănăstirilor și a așezămintelor pioase, dimpotrivă, parohul protestant găsește în această fatalitate pretextul pentru a condamna legile în virtutea cărora cel sărac avea un drept la o asistență publică sărăcăcioasă.

„Progresul avuției sociale — spune Storch — produce acea clasă utilă a societății... care efectuează operațiile cele mai plicticoase, mai ordinare și mai respingătoare, într-un cuvânt care ia asupra ei tot ceea ce viața are mai neplăcut și mai înjositor, asigurând astfel celorlalte clase timpul, seninătatea spiritului și demnitatea convențională (c'est bon ! *) etc.”⁹¹⁾

Storch se întreabă prin ce este de fapt superioară barbariei această civilizație capitalistă, cu mizeria ei și degradarea maselor. El găsește un singur răspuns : prin securitate !

„Datorită progresului industriei și al științei — spune Sismondi —, fiecare muncitor poate să producă în fiecare zi cu mult mai mult decît are nevoie pentru consumul său. Dar, cu toate că avuția este produsă prin munca sa, această avuție l-ar face foarte puțin apt pentru muncă dacă ar fi chemat să consume însuși această avuție”. După părerea lui, „oamenii” (adică cei care nu muncesc) „ar renunța, probabil, la toate perfecționările artelor, la toate plăcerile pe care ni le procură industria dacă ar fi nevoiți să și le cumpere printr-o muncă neîntreruptă, cum e aceea a muncitorului... Eforturile sînt astăzi separate de recompensele lor ; unul și același om nu muncește întîi și apoi se odihnește ; dimpotrivă, tocmai pentru că unul muncește, celălalt trebuie să se odihnească... Creșterea neconținută a forței productive a muncii nu poate deci să aibă alt rezultat decît sporirea luxului și a plăcerilor bogătașilor trindavi”⁹²⁾.

În sfîrșit, Destutt de Tracy, glacialul doctrinar burghez, declară brutal :

„Națiuni sărace sînt acelea unde poporul trăiește bine, iar națiuni bogate sînt acelea unde poporul este de obicei sărac”⁹³⁾.

5. Ilustrarea legii generale a acumulării capitaliste

a) Anglia între 1846 și 1866

Nici o perioadă din societatea modernă nu se pretează atît de bine pentru studiul acumulării capitaliste ca perioada ultimilor douăzeci de ani. E ca și cum s-ar fi găsit punga fermecată a lui

⁹¹⁾ Storch, l.c., t. III, p. 223.

⁹²⁾ Sismondi, l. c., t. I, p. 79, 80, 85.

⁹³⁾ Destutt de Tracy, l. c., p. 231. „Les nations pauvres, c'est là où le peuple est à son aise ; et les nations riches, c'est là où il est ordinairement pauvre”.

Fortunatus. Dintre toate țările, Anglia este însă aceea care oferă exemplul clasic, pentru că ea ocupă primul loc pe piața mondială, pentru că numai aici modul de producție capitalist este pe deplin dezvoltat și, în sfârșit, pentru că instaurarea împărăției de o mie de ani a liberului-schimb în 1846 a lipsit economia vulgară de ultimul ei refugiu. Progresul uriaș al producției, datorită căruia a doua jumătate a acestei perioade de douăzeci de ani a întrecut considerabil pe prima, a fost tratat suficient în secțiunea a patra.

Deși în ultimii cincizeci de ani creșterea absolută a populației engleze a fost foarte importantă, creșterea relativă, sau indicele de creștere, a scăzut încontinuu, după cum arată următorul tabel, luat din recensământul oficial :

*Creșterea procentuală anuală a populației
din Anglia și Wales, calculată pe decenii*

1811—1821	1,533%
1821—1831	1,446%
1831—1841	1,326%
1841—1851	1,216%
1851—1861	1,141%

Să analizăm acum, pe de altă parte, creșterea avuției. Cea mai sigură bază o oferă în această privință mișcarea profitului, a rentei funciare etc., supuse impozitului pe venit. Creșterea profiturilor impozabile (exceptând pe fermieri și alte câteva categorii) a reprezentat în Marea Britanie în 1853—1864 50,47⁰/₀ (sau, în medie, 4,58⁰/₀ anual) ⁹⁴⁾, iar populația a sporit în aceeași perioadă cu aproximativ 12⁰/₀. Renta funciară impozabilă (inclusiv imobile, căi ferate, mine, heleștee etc.) a sporit în 1853—1864 cu 38⁰/₀, sau cu 3⁵/₁₂⁰/₀ anual, creșterile cele mai importante fiind înregistrate la următoarele rubrici :

	Creșterea venitului anual în perioada 1853—1864	Creșterea anuală
Provenit din imobile	38,60%	3,50%
„ cariere de piatră	84,76%	7,70%
„ mine	68,85%	6,26%
„ siderurgie	39,92%	3,63%
„ heleștee	57,37%	5,21%
„ uzine de gaz	126,02%	11,45%
„ căi ferate	83,29%	7,57% ⁹⁵⁾

⁹⁴⁾ „Tenth Report of the Commissioners of H. M's Inland Revenue”, Lond. 1866, p. 38.

⁹⁵⁾ Ibidem.

Dacă vom compara perioade de câte patru ani în limitele perioadei 1853—1864, vom vedea că gradul de creștere a veniturilor a sporit neconținut. Pentru anii 1853—1857 gradul de creștere a veniturilor provenite din profit reprezintă 1,73% anual, pentru anii 1857—1861 2,74% anual, iar pentru anii 1861—1864 9,30% anual. Totalul veniturilor supuse impozitului pe venit în Regatul Unit a fost în 1856 de 307 068 898 l. st., în 1859 de 328 127 416 l. st., în 1862 de 351 745 241 l. st., în 1863 de 359 142 897 l. st., în 1864 de 362 462 279 l. st., în 1865 de 385 530 020 l. st. ⁹⁶⁾

Acumularea capitalului a fost însoțită în același timp de concentrarea și de centralizarea sa. Cu toate că în Anglia nu există o statistică agricolă oficială (Irlanda are o asemenea statistică), zece comitate au întocmit din proprie inițiativă o astfel de statistică. Aici s-a constatat că din 1851 pînă în 1861 numărul terenurilor arendate cu o suprafață de mai puțin de 100 de acri a scăzut de la 31 583 la 26 567, adică 5 016 terenuri arendate fuseseră comasate cu altele mai mari ⁹⁷⁾. În perioada 1815—1825, printre averile mobiliare impuse la taxa de succesiune nu a fost nici una care să depășească 1 000 000 l. st.; dimpotrivă, în perioada 1825—1855 au fost 8 asemenea averi, iar în 1855—1859, adică în 4 ½ ani, 4 ⁹⁸⁾. Centralizarea iese însă și mai mult în evidență dintr-o scurtă analiză a impozitului pe venit la rubrica D (profituri în afară de cele realizate de fermieri etc.) în anii 1864 și 1865. Remarc în prealabil că numai veniturile mai mari de 60 l. st. provenite din această sursă sînt impuse la income tax *. Aceste venituri impozabile reprezentau în Anglia, Wales și Scoția 95 844 222 l. st. în 1864 și 105 435 787 l. st. în 1865 ⁹⁹⁾; numărul contribuabililor era de

⁹⁶⁾ Aceste cifre sînt suficiente pentru comparație, dar ca cifre absolute ele nu sînt exacte, întrucît există venituri probabil în valoare de 100 000 000 l. st. care sînt „tănuite” în fiecare an. În toate rapoartele lor, Commissioners of Inland Revenue se plîng de fraudele sistematice, comise îndeosebi de comercianți și de industriași. Se spune de pildă: „O societate pe acțiuni a declarat că profiturile ei impozabile reprezintă 6 000 l. st.; organele de impunere au apreciat că ele reprezintă 88 000 l. st., sumă pentru care s-au și plătit impozitele în cele din urmă. Altă societate pe acțiuni a declarat un profit de 190 000 l. st.; ea a fost silită să recunoască că profitul real era de 250 000 l. st.” (ibid., p. 42).

⁹⁷⁾ „Census etc.”, l. c., p. 29. Afirmăția lui John Bright potrivit căreia 150 de landlorzi dețin jumătate din proprietatea funciară engleză, iar 12 landlorzi jumătate din proprietatea funciară scoțiană nu a fost dezmințită.

⁹⁸⁾ „Fourth Report etc. of Inland Revenue”, Lond. 1860, p. 17.

⁹⁹⁾ Este vorba de venituri nete, adică de veniturile care rămîn după anumite scăzăminte stabilite prin lege.

308 416 la o populație totală de 23 891 009 în 1864 și de 332 431 la o populație totală de 24 127 003 în 1865. Tabelul de mai jos ne arată felul cum au fost repartizate aceste venituri în cei doi ani :

	Anul încheiat la 5 aprilie 1864		Anul încheiat la 5 aprilie 1865	
	Venituri provenite din profit (l.st.)	Persoane	Venituri provenite din profit (l.st.)	Persoane
Total:	95 844 222	308 416	105 435 787	332 431
din care	57 028 290	22 334	64 554 297	24 075
din care	36 415 225	3 619	42 535 576	4 021
din care	22 809 781	822	27 555 313	973
din care	8 744 762	91	11 077 238	107

În 1855 în Regatul Unit s-au obținut 61 453 079 de tone de cărbune în valoare de 16 113 267 l. st., în 1864 92 787 873 de tone în valoare de 23 197 968 l. st., în 1855 3 218 154 de tone de fier în valoare de 8 045 385 l. st., în 1864 4 767 951 de tone în valoare de 11 919 877 l. st. În 1854 rețeaua de căi ferate aflate în exploatare în Regatul Unit era de 8 054 de mile, capitalul investit de 286 068 794 l. st., în 1864 respectiv de 12 789 de mile, iar capitalul investit de 425 719 613 l. st. În 1854 exportul și importul total al Regatului Unit erau de 268 210 145 l. st., în 1865 de 489 923 285 l.st.

Tabelul de mai jos indică mișcarea exportului :

1847	58 842 377 l.st.
1849	63 596 052 „ „
1856	115 826 948 „ „
1860	135 842 817 „ „
1865	165 862 402 „ „
1866	188 917 563 „ „ ¹⁰⁰⁾

După aceste câteva date se va înțelege strigătul triumfător al registratorului general ¹⁸⁰ al poporului britanic :

„Oricit de repede a crescut populația, ea nu a ținut pasul cu progresul industriei și al avuției” ¹⁰¹⁾.

¹⁰⁰⁾ În momentul de față, în martie 1867, piața Indiei și a Chinei este din nou suprasaturată de mărfurile fabricanților de bumbac britanici exportate în consignație. În 1866 a început o reducere cu 5% a salariilor muncitorilor din industria bumbacului ; în 1867 are loc la Preston, din cauza unei operații asemănătoare, o grevă la care au participat 20 000 de oameni. {Acesta a fost preluđuul crizei care a izbucnit la scurt timp după aceea. — F.E. }

¹⁰¹⁾ „Census etc.” l. c., p. 11.

Să revenim acum la agenții nemijlociți ai acestei industrii, adică la producătorii acestei avuții, la clasa muncitoare.

„Una dintre particularitățile cele mai triste ale stării sociale a țării — spune Gladstone — o constituie faptul că o dată cu scăderea puterii de consum a poporului și cu creșterea lipsurilor și a mizeriei clasei muncitoare are loc o acumulare continuă de avuție la clasele de sus și o creștere continuă a capitalului”¹⁰²⁾.

Așa a vorbit ministrul acesta onctuos în Camera comunelor la 13 februarie 1843. Douăzeci de ani mai târziu, în discursul la buget rostit la 16 aprilie 1863, el spune :

„Din 1842 pînă în 1852 venitul impozabil al țării a crescut cu 6%.. În 8 ani, din 1853 pînă în 1861, el a crescut, dacă luăm ca bază anul 1853, cu 20%. Faptul este atît de uimitor, încît e aproape de necrezut. Această creștere amețitoare a avuției și a puterii... se limitează pe de-a-ntregul la clasele avute, dar... dar ea trebuie să constituie un avantaj indirect pentru populația muncitoare, pentru că ea ieftinește articolele de consum general ; în timp ce bogații au devenit mai bogați, săracii au devenit în orice caz mai puțin săraci. Nu îndrăznesc să afirm că limitele extreme ale sărăciei s-au îngustat”¹⁰³⁾.

Ce subterfugiu jalnic ! Dacă clasa muncitoare a rămas „săracă” sau „mai puțin săracă” în măsura în care ea a produs o „amețitoare sporire a avuției și puterii” pentru clasa avută, ea a rămas relativ la fel de săracă. Dacă limitele extreme ale sărăciei nu s-au îngustat, ele s-au lărgit, pentru că limitele extreme ale bogăției s-au accentuat. În ceea ce privește ieftinirea mijloacelor de subzistență, din statisticile oficiale, de pildă din datele furnizate de London Orphan Asylum *, rezultă că în comparație cu perioada 1851—1853 a avut loc, în medie, o scumpire a lor cu 20% în decursul celor trei ani 1860—1862. În cei trei ani următori, 1863—1865, carnea, untul, laptele, zahărul, sarea, cărbunii și o mulțime de alte mijloace de

¹⁰²⁾ Gladstone, în Camera comunelor, 13 februarie 1843 : „It is one of the most melancholy features in the social state of this country that we see, beyond the possibility of denial, that while there is at this moment a decrease in the consuming powers of the people, an increase of the pressure of privations and distress ; there is at the same time a constant accumulation of wealth in the upper classes, an increase in the luxuriousness of their habits, and of their means of enjoyment”. („Times”, 14 februarie 1843. — Hansard, 13 februarie.)

¹⁰³⁾ „From 1842 to 1852 the taxable income of the country increased by 6 per cent... In the 8 years from 1853 to 1861, it had increased from the basis taken in 1853, 20 per cent ! The fact is so astonishing as to be almost incredible... this intoxicating augmentation of wealth and power... entirely confined to classes of property... must be of indirect benefit to the labouring

subzistență necesare s-au scumpit progresiv ¹⁰⁴). Următorul discurs la buget al lui Gladstone, din 7 aprilie 1864, este un ditiramb pindaric progresului făcut în arta de a stoarce plusvaloare și fericirii poporului, moderată prin „sărăcie”. El vorbește despre mase care se află „în pragul pauperismului”, despre ramuri de producție în care salariul nu a crescut și rezumă în cele din urmă fericirea clasei muncitoare în cuvintele :

„În nouă cazuri din zece, viața omenească nu este decît o luptă pentru existență” ¹⁰⁵).

Profesorul Fawcett, care nu este legat ca Gladstone de considerente oficiale, declară fără înconjur :

„Nu voi nega, bineînțeles, că” (în ultimele decenii) „salariul în bani a crescut o dată cu această creștere a capitalului, dar avantajul acesta aparent se pierde din nou în mare măsură, pentru că multe din cele necesare traiului se scumpesc mereu” (el atribuie acest fapt scăderii valorii metalelor mobile). „...Cei bogați devin repede și mai bogați (the rich grow rapidly richer), în timp ce viața clasei muncitoare nu se îmbunătățește... Muncitorii aproape că devin sclavii negustorilor, ai căror debitori sînt” ¹⁰⁶).

population, because it cheapens the commodities of general consumption — while the rich have been growing richer, the poor have been growing less poor! at any rate, whether the extremes of poverty are less, I do not presume to say”. (Gladstone, în Camera comunelor, 16 aprilie 1863. „Morning Star”, 17 aprilie.)

¹⁰⁴) Vezi datele oficiale în Cartea Albastră „Miscellaneous Statistics of the Un. Kingdom. Part VI”, Lond. 1866, p. 260—273 passim. În locul statisticii orfelinatelor etc. pot servi ca dovezi și perorații ale presei ministeriale în care se pledează pentru înzestrarea copiilor din casa regală. Ea nu uită niciodată să amintească despre scumpetea mijloacelor de subzistență.

¹⁰⁵) „Think of those who are on the border of that region” (pauperism), „wages... in others not increased... human life is but, in nine cases out of ten, a struggle for existence”. (Gladstone, în Camera comunelor, 7 aprilie 1864.) Versiunea Hansard este următoarea : „Again ; and yet more at large, what is human life but, in the majority of cases, a struggle for existence” *. — Contradicțiile flagrante și permanente din discursurile la buget ale lui Gladstone în anii 1863 și 1864 sînt caracterizate de un scriitor englez prin următorul citat din Boileau ** :

„A ! Iată omul, iată-l ! Îl vezi în fel și chip.

Din tot ce spune seara s-alege-n zori nisip.

De nimenea dorit, lui însuși de prisos,

Mereu își schimbă felul, devine mai curios”. ¹⁸¹

(„The Theory of Exchanges etc.”, Lond. 1864, p. 135.)

¹⁰⁶) H. Fawcett, l. c., p. 67, 82. În ceea ce privește dependența crescîndă a muncitorilor față de negustori, ea este o urmare a oscilațiilor și întreruperilor tot mai frecvente în munca lor.

* — Și într-o formă și mai generală : ce este viața omenească în majoritatea cazurilor decît o luptă pentru existență ? — *Nota trad.*

** În edițiile 1—4 : Molière. — *Nota red.*

În secțiunile consacrate zilei de muncă și mașinilor ni s-au dezvăluit împrejurările în care clasa muncitoare din Anglia a creat pentru clasele posedante „o ameteitoare sporire a avuției și a puterii”. Dar acolo ne-am ocupat în primul rând de muncitor în cursul funcției sale sociale. Pentru a elucida complet legile acumulării trebuie să avem în vedere și situația sa în afara atelierului, condițiile sale de alimentație și de locuit. Limitele acestei cărți ne impun să ne ocupăm aici în primul rând de partea cea mai prost plătită a proletariatului industrial și a muncitorilor agricoli, adică de majoritatea clasei muncitoare.

Dar mai întâi vom spune câteva cuvinte despre pauperismul oficial, adică despre acea parte a clasei muncitoare care și-a pierdut condiția de existență, anume posibilitatea de a-și vinde forța de muncă, și trăiește din caritatea publică. Potrivit datelor oficiale, în Anglia¹⁰⁷) existau în 1855 851 369 de pauperi, în 1856 877 767, în 1865 971 433. Ca urmare a crizei de bumbac, această cifră a crescut în 1863 și 1864 la 1 079 382 și 1 014 978. Criza din 1866, care a lovit cel mai greu Londra, a provocat în 1866 în acest centru al pieței mondiale cu o populație mai mare decât cea a regatului Scoției o creștere de 19,5% a numărului pauperilor în comparație cu 1865 și de 24,4% în comparație cu 1864, iar pentru primele luni ale anului 1867 o creștere și mai mare în comparație cu 1866. Când se analizează statistica pauperilor, trebuie subliniate două momente. Pe de o parte, micșorarea și creșterea numărului pauperilor reflectă alternările periodice ale fazelor ciclului industrial. Pe de altă parte, statistica oficială denaturează tot mai mult proporțiile reale ale pauperismului, pe măsură ce o dată cu acumularea capitalului se dezvoltă lupta de clasă și deci conștiința de clasă a muncitorilor. De pildă tratamentul barbar la care erau supuși pauperii, despre care presa engleză („Times”, „Pall Mall Gazette” etc.) a făcut atîta zgomot în ultimii doi ani, este un fenomen vechi. F. Engels a constatat în 1844 exact aceleași orori și exact aceleași lamentări ipocrite și trecătoare, aparținînd „literaturii de senzație”¹⁸². Dar creșterea înspăimîntătoare în cursul ultimului deceniu a numărului celor care au murit de inaniție („deaths by starvation”) la Londra

---

¹⁰⁷) Anglia cuprinde și Wales, Marea Britanie cuprinde Anglia, Wales și Scoția, iar Regatul Unit cuprinde aceste trei țări plus Irlanda.

este o dovadă incontestabilă a repulsiei crescînde a muncitorilor față de sclavia caselor de muncă¹⁰⁸), aceste case de corecție a mizeriei.

b) Păturile prost plătite ale clasei muncitorilor industriali din Anglia

Să ne ocupăm acum de păturile prost plătite ale clasei muncitorilor industriali. În timpul crizei de bumbac din 1862, doctorul Smith a fost însărcinat de către Privy Council¹⁸⁴ cu cercetarea condițiilor de alimentare ale muncitorilor din industria bumbacului din Lancashire și Cheshire, care trăiau în mare mizerie. Observații anterioare făcute ani de-a rîndul îl duseseră la concluzia că „pentru a se evita bolile de subnutriție (starvation diseases)”, hrana zilnică a unei femei trebuie să conțină în medie cel puțin 3 900 de grani de carbon și 180 de grani de azot, iar hrana zilnică a unui bărbat trebuie să conțină în medie cel puțin 4 300 de grani de carbon și 200 de grani de azot, adică pentru femei aproximativ atîtea substanțe nutritive cît conțin doi pfunzi de pîine bună de grîu, iar pentru bărbați cu $\frac{1}{9}$ mai mult; aceasta înseamnă că în medie bărbații adulți și femeile adulte au nevoie săptămînal de 28 600 de grani de carbon și de 1 330 de grani de azot. Calculele sale au fost uimitor confirmate de practică, în sensul că ele au coincis cu cantitatea mizeră de alimente la care mizeria a redus consumul muncitorilor din industria bumbacului. În decembrie 1862 ei primeau săptămînal 29 211 grani de carbon și 1 295 de grani de azot.

În 1863 Privy Council a întreprins o anchetă asupra situației părții celei mai prost nutrite a clasei muncitoare din Anglia. Doctorul Simon, inspector sanitar al lui Privy Council, a ales pentru această muncă pe sus-menționatul doctor Smith. Ancheta cuprinde pe de o parte pe muncitorii agricoli, pe de altă parte pe țesătorii de mătase, cusătoresele, muncitorii care confecționează mănuși de piele, pe tricoterii de ciorapi, pe țesătorii de mănuși și pe cizmari. Aceste din urmă categorii, cu excepția tricoterilor de ciorapi, există exclusiv la oraș. S-a stabilit ca ancheta să aleagă, de regulă,

¹⁰⁸ Progresul realizat de la A. Smith încoace apare într-o lumină deosebită prin faptul că pentru acesta cuvîntul workhouse * mai este în unele locuri sinonim cu manufactory **. Astfel, la începutul capitolului despre diviziunea muncii citim: „Cei care sînt ocupați în diferitele ramuri ale muncii pot fi de multe ori reuniți în aceeași casă de muncă (workhouse)”¹⁸³.

pentru fiecare categorie familiile cele mai sănătoase și cu condiții de viață relativ mai bune.

Concluzia generală a fost că

„numai la o singură categorie de muncitori de la orașe, dintre cele anchetate, consumul de azot depășea intrucitva minimul absolut sub care apar bolile de subnutriție, că la două categorii se observă o lipsă — la una dintre ele foarte accentuată — atât de alimente azotoase, cât și de alimente bogate în carbon, că dintre familiile de muncitori agricoli anchetate mai mult de o cincime primea mai puțin decît minimul necesar de alimente bogate în carbon, mai mult de o treime primea mai puțin decît minimul necesar de alimente azotoase și că în trei comitate (Berkshire, Oxfordshire și Somersetshire) insuficiența alimentelor azotoase era un fenomen obișnuit”¹⁰⁹⁾.

Dintre muncitorii agricoli, cei din Anglia, partea cea mai bogată a Regatului Unit, erau cei mai prost hrăniți¹¹⁰⁾. În general, la muncitorii agricoli, subnutriția lovea mai ales pe femei și pe copii, deoarece „bărbatul trebuie să mănînce ca să poată munci”. La categoriile de muncitori de la orașe anchetate s-a constatat că subnutriția face ravagii și mai mari. „Ei sînt atât de prost hrăniți, încît în mod inevitabil cazurile de privațiuni crunte și distrugătoare pentru sănătate sînt numeroase”¹¹¹⁾. (Iată „abstinența” capitalistului! Adică abstinența de la a plăti mijloacele de subzistență necesare pur și simplu pentru ca muncitorii lui să vegețeze !)

Tabelul de mai jos compară hrana categoriilor pur urbane de muncitori amintite cu minimul stabilit de dr. Smith și cu hrana muncitorilor din industria bumbacului în perioadele de mizerie extremă :

Ambele sexe	Cantitatea medie săptămînală de carbon (în grani)	Cantitatea medie săptămînală de azot (în grani)
Cinci ramuri de producție de la orașe	28 876	1 192
Muncitori de fabrică șomeri din Lancashire	29 211	1 295
Cantitatea minimă propusă pentru muncitorii din Lancashire, considerînd un număr egal de bărbați și de femei	28 600	1 330 ¹¹²⁾

Jumătate, adică ⁶⁰/₁₂₅, din categoriile de muncitori industriali anchetate nu consumau de loc bere, 28% nu consumau lapte. Cantitatea medie săptămînală de alimente lichide consumate de o fa-

¹⁰⁹⁾ „Public Health. Sixth Report etc. for 1863”, Lond. 1864, p. 13.

¹¹⁰⁾ L. c., p. 17.

¹¹¹⁾ L. c., p. 13.

¹¹²⁾ L. c., anexă, p. 232.

milie oscila între 7 uncii la cusătorese și $24\frac{3}{4}$ uncii la tricoterii de ciorapi. Majoritatea acelor care nu consumau lapte o constituiau cusătoresele din Londra. Cantitatea de pâine consumată săptămînal varia între $7\frac{3}{4}$ pfunzi la cusătorese și $11\frac{1}{4}$ pfunzi la cizmari și reprezenta, în medie, 9,9 pfunzi săptămînal pentru o persoană adultă. Cantitatea de zahăr (sirop etc.) varia de la 4 uncii pe săptămîină pentru muncitorii care confecționează mănuși de piele la 11 uncii pentru tricoterii de ciorapi; media săptămînală pentru toate categoriile era de 8 uncii de fiecare persoană adultă. Media săptămînală totală la consumul de unt (grăsimi etc.) era de 5 uncii de persoană adultă. Media săptămînală la carne (slănină etc.) varia de fiecare persoană adultă de la $7\frac{1}{4}$ uncii pentru țesătorii de mătase la $18\frac{1}{4}$ uncii pentru muncitorii care confecționează mănuși de piele; în medie pentru toate categoriile: 13,6 uncii. Cheltuielile săptămînale pentru hrana unei persoane adulte reprezentau următoarele cifre medii: țesători de mătase 2 șilingi și $2\frac{1}{2}$ pence, cusătoresele 2 șilingi și 7 pence, muncitorii care confecționează mănuși de piele 2 șilingi și $9\frac{1}{2}$ pence, cizmarii 2 șilingi și $7\frac{3}{4}$ pence, tricoterii de ciorapi 2 șilingi și $6\frac{1}{4}$ pence. Pentru țesătorii de mătase din Macclesfield, media săptămînală era doar de 1 șiling și $8\frac{1}{2}$ pence. Din categoriile cel mai prost hrănite făceau parte cusătoresele, țesătorii de mătase și muncitorii care confecționează mănuși de piele ¹¹³).

Despre aceste condiții de alimentație, doctorul Simon spune următoarele în raportul său general asupra situației sanitare:

„Oricine practică medicina printre săraci sau cunoaște pe pacienții spitalelor, pe cei internați, sau pe cei care fac tratament ambulatoriu va confirma că în nenumărate cazuri subnutriția generează sau agravează bolile... Dar din punct de vedere sanitar se mai adaugă aici o altă împrejurare, foarte importantă... Trebuie să ne amintim că privațiunile în alimentație sînt suportate extrem de greu și că de obicei ele nu vin decît în urma altor privațiuni, anterioare. Cu mult înainte ca subnutriția să fi subminat sănătatea, cu mult înainte ca fiziologul să se fi gîndit să numere granii de azot și de carbon între care oscilează viața și moartea prin inanție, din condițiile de trai dispăre în întregime orice confort material. Îmbrăcămintea și încălzitul ajung și mai puțin îndestulătoare decît mîncarea. Lipsește un adăpost suficient împotriva intemperiilor; spațiul locativ se reduce la dimensiuni care provoacă și agravează bolile; obiectele de menaj și mobila sînt aproape inexistente; pînă și întreținerea curățeniei devine costisitoare sau dificilă. Dacă din respect pentru propria persoană se mai fac încercări de a se menține curățenia, orice asemenea încercare sporește chinurile pricinuite de foame. Locuința se caută acolo unde ea poate fi procurată la prețul cel mai mic: în cartiere în care activitatea poliției sanitare dă cele mai mici rezultate, în care sînt cele mai infecte canale de scurgere, cele mai proaste mijloace de comunicație, cele mai multe gunoaie în plină stradă, în care alimentarea cu apă este cea mai redusă sau cea mai proastă și în care, cînd este vorba de

¹¹³) L. c., p. 232, 233.

orașe, este cea mai mare lipsă de lumină și de aer. Iată condițiile care amenință inevitabil sănătatea săracilor atunci când sărăcia se asociază cu subnutriția. Dacă toate aceste rele la un loc sînt insuportabile, subnutriția este, prin ea însăși, îngrozitoare... Acestea sînt reflecții chinuitoare, îndeosebi dacă ne amintim că sărăcia despre oare este vorba nu e rezultatul binemeritat al trîndăviei. Este sărăcia unor oameni care muncesc. Munca cu prețul căreia muncitorii de la orașe își cumpără hrana mizeră depășește de cele mai multe ori orice limite. Și totuși se poate spune numai într-un sens foarte relativ că această muncă dă muncitorului posibilitatea să se întrețină... În marea majoritate a cazurilor, această întreținere nominală nu este decît o cale ocolită, mai scurtă sau mai lungă spre pauperism" ¹¹⁴).

Pentru a înțelege legătura lăuntrică dintre chinurile foamei pe care le îndură păturile cele mai harnice ale muncitorilor și risipa, rafinată sau ostentativă, bazată pe acumularea capitalistă a celor bogați, este necesar să se cunoască legile economice. Altfel stau lucrurile cu condițiile de locuit. Orice observator imparțial vede că cu cît centralizarea mijloacelor de producție este mai masivă, cu atît îngrămădirea muncitorilor pe un spațiu redus este mai mare, că deci cu cît acumularea capitalistă este mai rapidă, cu atît mai mizere sînt condițiile de locuit ale muncitorilor. „Modernizarea” (improvements) orașelor prin demolarea unor cartiere prost construite, prin construirea de palate pentru bănci, magazine etc., prin deschiderea străzilor pentru traficul comercial și pentru echipajele luxoase, prin introducerea tramvaielor cu cai etc., modernizare care însoțește creșterea avuției, îi alungă, evident, pe cei săraci în cocioabe tot mai supraaglomerate. Pe de altă parte, este îndeobște cunoscut faptul că scumpetea locuințelor este invers proporțională cu calitatea lor și că aceste mine ale mizeriei sînt exploatate de antreprenorii constructori cu mai mult profit și cu mai puțină cheltuială decît au fost exploatate vreodată minele de argint de la Potosi. Caracterul antagonist al acumulării capitaliste și deci al relațiilor capitaliste de proprietate în general ¹¹⁵) devine aici atît de evident, încît înseși rapoartele oficiale engleze asupra acestui subiect sînt pline de atacuri eretice la adresa „proprietății și a drepturilor ei”. Răul acesta ia o amploare atît de mare o dată cu dezvoltarea industriei, cu acumularea capitalului, cu creșterea și cu „înfrumusețarea” orașelor, încît nimic altceva decît teama de bolile infecțioase, care nu cruță nici „notabilitățile”, a făcut ca între 1847 și 1864 să fie promulgate nu mai puțin decît zece legi

¹¹⁴) L. c., p. 14, 15.

¹¹⁵) „Nicăieri drepturile individului nu au fost sacrificate într-un mod atît de fățiș și de nerușinat dreptului de proprietate ca în cazul condițiilor de locuit ale clasei muncitoare. Orice oraș mare este un lăcaș de jertfe, un altar pe care în fiecare an sînt sacrificați Molohului nesățios mii de oameni”. (S. Laing, l. c., p. 150.)

cu privire la poliția sanitară și ca în câteva orașe, ca Liverpool, Glasgow etc., burghezia speriată să acționeze prin intermediul municipalităților ei. Totuși, dr. Simon spune în raportul său din 1865: „În general, în Anglia acest rău este necontrolat”. În 1864 Privy Council a inițiat o anchetă asupra condițiilor de locuit ale muncitorilor agricoli, iar în 1865 asupra condițiilor de locuit ale păturilor sărace de la orașe. Munca grandioasă depusă de doctorul Julian Hunter se reflectă în raportul al șaptelea și al optulea cu privire la „Public Health”. La muncitorii agricoli voi reveni mai târziu. În ceea ce privește condițiile de locuit de la orașe, reproduc în prealabil o observație cu caracter general a doctorului Simon:

„Cu toate că — spune el — punctul meu de vedere oficial este exclusiv medical, un elementar sentiment uman nu-mi permite să ignorez cealaltă latură a acestui rău. Atingând un anumit grad, el presupune în mod aproape necesar o negare a oricărei decențe, o promiscuitate revoltătoare, o etalare mai curind animalică decât umană a goliciei și a funcțiilor fiziologice. A fi supus unor asemenea influențe înseamnă o înjosire, care este cu atât mai profundă cu cât se prelungește mai mult. Pentru copiii care se nasc în această atmosferă blestemată, ea este un botez în infamie (baptism into infamy). Este cu totul realizabilă dorința ca oamenii care trăiesc în asemenea condiții să aspire în alte privințe la acea civilizație înaltă a cărei esență constă în puritatea fizică și morală”¹¹⁶⁾.

Pe primul loc în ceea ce privește locuințele supraaglomerate sau absolut improprii pentru a-i adăposti pe oameni se situează Londra.

„Două lucruri — spune doctorul Hunter — sînt absolut certe: în primul rînd, la Londra există circa 20 de cartiere mari, cu circa 10 000 de oameni fiecare, a căror situație mizeră depășește orice s-a văzut vreodată în Anglia, și această situație este rezultatul aproape exclusiv al condițiilor proaste în care locuiesc; în al doilea rînd, casele din aceste cartiere sînt cu mult mai aglomerate și mai degradate decât acum 20 de ani”¹¹⁷⁾. „Nu exagerăm dacă spunem că în multe părți din Londra și Newcastle viața este un iad”¹¹⁸⁾.

Partea clasei muncitoare din Londra care are o situație relativ mai bună, precum și micii negustori sau alte elemente ale micii burghezii sînt de asemenea tot mai mult lovite de acest blestem și silite să trăiască în locuințe mizere pe măsură ce progresează

¹¹⁶⁾ „Public Health. Eighth Report”, Lond. 1866, p. 14, notă.

¹¹⁷⁾ L. c., p. 89. Despre copiii din aceste cartiere, doctorul Hunter spune: „Nu știm cum au fost crescuți copiii înainte ca săracii să fi fost siliți să trăiască în asemenea promiscuitate, dar ar fi un profet îndrăzneț, cel ce ar vrea să prezică cum se vor comporta acești copii care, în împrejurări fără precedent în această țară, sînt educați în așa fel încît să ajungă în viitor în rîndurile clasei periculoase, împrejurări care îi silesc să stea pînă noaptea tîrziu în tovărășia unor persoane de toate vîrstele, amețite de băutură, obscene și certărețe” (L. c., p. 56).

¹¹⁸⁾ L. c., p. 62.

„modernizarea” și o dată cu ea lărgirea străzilor și demolarea caselor vechi, pe măsură ce crește numărul fabricilor și afluxul oamenilor spre capitală, în sfârșit pe măsură ce crește renta funciară urbană și o dată cu ea chiriile.

„Chiriile sînt atît de mari, încît puțini muncitori pot să plătească mai mult decît o cameră” ¹¹⁹⁾.

La Londra nu există aproape nici un imobil în jurul căruia să nu roiască un număr enorm de „middlemen” *. Într-adevăr, la Londra, prețul pămîntului este întotdeauna foarte ridicat în comparație cu veniturile pe care le aduce anual, întrucît fiecare cumpărător scotează pe faptul că mai curînd sau mai tîrziu îl va specula vînzîndu-l la un așa-zis jury price sau va cîștiga de pe urma creșterii extraordinare a valorii lui datorită vecinătății cu o mare întreprindere. Urmarea este un comerț regulat cu contracte de închiriere pe punctul de a expira.

„De la gentlemenii care se ocupă cu asemenea afaceri este de așteptat să procedeze așa cum procedează, să stoarcă de la locatari cît mai mult posibil și apoi să lase casa într-o stare deplorabilă succesorilor lor” ¹²⁰⁾.

Chiriile sînt săptămînale și acești domni nu riscă nimic. Grație construcțiilor de căi ferate în interiorul orașului,

„s-au putut vedea nu de mult într-o sîmbătă seara în partea de est a Londrei numeroase familii alungate din vechile lor locuințe, rătăcind pe străzi, cu bruma de avut în spinane; singurul lor refugiu erau casele de muncă” ¹²¹⁾.

Casele de muncă sînt deja supraaglomerate, iar „modernizarea” aprobată de parlament este abia la început. Dacă muncitorii sînt alungați din cauza demolării caselor lor vechi, ei nu-și părăsesc parohia sau, cel mult, se mută în imediata ei apropiere.

„Ei caută, firește, să locuiască cît mai aproape de locurile lor de muncă. Rezultatul este că în loc de două camere familia este nevoită să locuiască într-una singură. Chiar la o chirie mai mare, noua locuință este mai proastă decît locuința proastă din care au fost alungați. De pe acum jumătate din muncitorii din Strand trebuie să străbată două mile pînă la locul de muncă”.

Acest Strand, a cărui stradă principală face ca un străin să rămînă surprins de bogăția Londrei, poate servi ca exemplu de

---

¹¹⁹⁾ „Report of the Officer of Health of St. Martin's in the Fields. 1865”.

¹²⁰⁾ „Public Health. Eighth Report”, Lond. 1866, p. 91.

¹²¹⁾ L. c., p. 88.

supraaglomerare a Londrei. Într-o parohie din Strand, inspectorul sanitar a numărat 581 de persoane pe acru, dar acest acru se întindea pînă în mijlocul Tamisei. Se înțelege de la sine că orice măsură luată de poliția sanitară prin care, așa cum s-a întîmplat pînă acum la Londra, muncitorii sînt alungați dintr-un cartier prin demolarea caselor insalubre nu face decît să-i înghesuie și mai mult în alt cartier.

„Sau — spune doctorul Hunter — acest procedeu trebuie în mod necesar să înceteze ca fiind cu totul absurd sau trebuie trezită simpatia publică (!) pentru ceea ce se poate numi în momentul de față, fără exagerare, o datorie națională : este vorba de a procura un adăpost oamenilor care din lipsă de capital nu pot să și-l procure, dar care, prin plăți periodice, ar putea să-i despăgubească pe proprietari”¹²²⁾.

Admirați justiția capitalistă ! Dacă proprietarul unui teren, al unui imobil sau comerciantul este expropriat pentru „improvements”, cum ar fi construirea de căi ferate, deschiderea de noi străzi etc., el nu este numai pe deplin despăgubit : pentru „renunțarea” lui forțată el mai trebuie consolată, după legi lăsate de dumnezeu și de oameni, printr-un profit apreciabil. Muncitorii sînt aruncați în stradă cu femeile, cu copiii și cu tot avutul și, dacă se îngrămădesc în număr prea mare în cartierele orășenești în care municipalitatea ține să păstreze un aspect decent, sînt urmăriți de poliția sanitară !

La începutul secolului al XIX-lea, nici un oraș din Anglia, înz afară de Londra, nu avea 100 000 de locuitori. Numai cinci orașe aveau peste 50 000. În prezent există 28 de orașe cu peste 50 000 de locuitori.

„Rezultatul acestei schimbări nu a fost numai o creștere uriașă a populației orășenești, ci și faptul că vechile orașe mici suprapopulate au devenit acum centre înconjurate din toate părțile de clădiri noi, care nu permit pătrunderea aerului curat. Întrucît nu le mai place să locuiască aici, cei bogați se mută în cartierele mai agreabile. Cei care vin în locul lor în aceste case mari locuiesc cîte o familie în fiecare cameră, de multe ori avînd și chiriași. În felul acesta, populația se înghesuie în case care nu-i erau destinate ei și pentru care ea nu este de loc potrivită, în condiții de-a dreptul înjositoare pentru adulți și distrugătoare pentru copii”¹²³⁾.

Cu cît capitalul se acumulează mai rapid într-un oraș industrial sau comercial, cu atît mai rapid este afluxul de material uman care poate fi exploatat, cu atît mai mizere sînt locuințele improvizate ale muncitorilor. De aceea Newcastle-upon-Tyne, centru al unui district carbonifer și minier în care extracția se dezvoltă con-

¹²²⁾ L. c., p. 89.

¹²³⁾ L. c., p. 56.

tinuu, ocupă, după Londra, locul al doilea în acest infern al locuințelor. Aici nu mai puțin de 34 000 de oameni locuiesc în câte o singură cameră. La Newcastle și la Gateshead nu de mult au fost demolate din ordinul poliției un mare număr de case pentru că prezentau un pericol absolut pentru sănătatea publică. Construcția de locuințe noi înaintează foarte încet, în timp ce afacerile se dezvoltă rapid. În 1865 orașul era deci mai aglomerat decât înainte. Abia se găsea de închiriat câte o singură cameră. Doctorul Embleton de la spitalul din Newcastle spune :

„Nu încapă nici o îndoială că tifosul persistă și se răspindește din cauza înghesuirii oamenilor în locuințe murdare. Casele în care trăiesc de obicei muncitorii sînt situate în fundături și în curți. În ceea ce privește lumina, aerul, spațiul și curățenia, ele sînt adevărate mostre de lipsă de confort și de insalubritate, o rușine pentru orice țară civilizată. Noaptea, bărbați, femei și copii dorm claie peste grămadă. La bărbați, schimbul de noapte urmează schimbului de zi într-o succesiune neîntreruptă, astfel că paturile abia au timp să se răcească. Casele nu au apă, aproape că nu au nici latrine, sînt murdare, neaerisite și exală un miros pestilențial”¹²⁴⁾.

Chiria săptămînală pentru aceste cocioabe este între 8 pence și 3 șilingi.

„Newcastle-upon-Tyne — spune doctorul Hunter — constituie un exemplu de felul cum cele mai reușite rase din rîndurile compatrioților noștri ajung sub influența unor condiții exterioare, locuința și strada, într-o stare de degradare vecină cu sălbăticia”¹²⁵⁾.

Din cauza fluxului și refluxului capitalului și muncii, condițiile de locuit dintr-un oraș industrial pot să fie astăzi acceptabile și mâine să devină îngrozitoare. Sau dacă astăzi edilitatea orașului a făcut, în sfîrșit, un efort pentru înlăturarea abuzurilor celor mai flagrante, mâine pot sosi, asemenea unui stol de lăcuste, irlandezi în zdrențe sau muncitori agricoli englezi decăzuți. Ei sînt îngrămădiți în subsoluri și în magazii sau casa muncitorilor care mai înainte avea un aspect decent este transformată într-un cantonament, în care locatarii se schimbă în ritmul în care se schimbau încartiruirile în timpul războiului de 30 de ani. Un exemplu: Bradford. Acolo filistinii din municipalitatea orașului erau tocmai ocupați cu reforme edilitare. În afară de aceasta, în 1861 mai existau aici 1 751 de case nelocuite. Dar iată că lucrurile încep să ia o întorsătură favorabilă, ceea ce domnul Forster, acest liberal onctuos, prieten al negrilor, a anunțat nu de mult cu atîta grație. O dată cu înviorarea afacerilor are loc, bineînțeles, o revărsare

¹²⁴⁾ L. c., p. 149.

¹²⁵⁾ L. c., p. 50.

a „armatei de rezervă”, adică a „suprapopulației relative”, aflată în continuă mișcare. Subsolvările și camerele respingătoare, trecute pe lista (notă ¹²⁶⁾) primită de doctorul Hunter de la agentul unei societăți de asigurare, erau locuite în majoritatea cazurilor de muncitori bine plătiți. Ei au declarat că ar fi gata să plătească locuințe mai bune dacă ar găsi. Cu timpul, ei și familiile lor cad pradă mizeriei și bolilor, în timp ce liberalul onctuos Forster, membru al parlamentului, se înduioșează pînă la lacrimi de binefacerile liberului-schimb și de profiturile obținute de notabilitățile din Bradford de pe urma fabricării camgarnului. În raportul din 5 septembrie 1865, doctorul Bell, unul dintre medicii care acordă asistență medicală săracilor la Bradford, explică mortalitatea îngrozitoare provocată de friguri în circumscripția sa prin condițiile de locuit :

„Într-un subsol de 1 500 de picioare³ locuiesc 10 persoane... Vincentstreet Green Air Place și the Leys cuprind 223 de case cu 1 450 de locatari, 435 de paturi și 36 de closete... Paturile — și prin pat înțeleg orice grămadă de zdrențe murdare și orice pumn de talaș — sînt, în medie, unul la cîte 3,3 persoane, iar

¹²⁶⁾ Lista întocmită de agentul unei societăți de asigurare a muncitorilor la Bradford :

Vulcanstreet nr. 122	1 cameră	16 persoane
Lumleystreet nr. 13	1 ”	11 ”
Bowerstreet nr. 41	1 ”	11 ”
Portlandstreet nr. 112	1 ”	10 ”
Hardystreet nr. 17	1 ”	10 ”
Northstreet nr. 18	1 ”	16 ”
ditto nr. 17	1 ”	13 ”
Wymerstreet nr. 19	1 ”	8 adulți
Jowettstreet nr. 56	1 ”	12 persoane
Georgestreet nr. 150	1 ”	3 familii
Rifle Court, Marygate nr. 41	1 ”	11 persoane
Marshallstreet nr. 28	1 ”	10 ”
ditto nr. 49	3 camere	3 familii
Georgestreet nr. 128	1 cameră	18 persoane
ditto nr. 130	1 ”	16 ”
Edwardstreet nr. 4	1 ”	17 ”
[Georgestreet nr. 49	1 ”	2 familii]
Yorkstreet nr. 34	1 ”	2 ”
Salt Piestreet	2 camere	26 persoane

Subsoluri

Regent Square	1 subsol	8 persoane
Acrestreet	1 ”	7 ”
Robert's Court nr. 33	1 ”	7 ”
Back Prattstreet, servind drept atelier pentru lucrătorii în aramă	1 ”	7 ”
Ebenezerstreet nr. 27	1 ”	”

uneori chiar la câte 4 și 6 persoane. Mulți dorm îmbrăcați pe podeaua goală, bărbați tineri și femei tinere, căsătoriți și necăsătoriți, toți de-a valma. Mai trebuie oare să adăugăm că aceste locuințe sînt de cele mai multe ori infecte, ținutecoase, umede, murdare și cu totul improprie pentru a servi drept locuințe pentru oameni? Sînt focare de boli și de moarte, care fac victime și printre cei bine situați (of good circumstances), care au permis acestor ulcerării să supureze în mijlocul nostru¹²⁷⁾.

Bristol ocupă locul al treilea după Londra în ceea ce privește condițiile mizerabile de locuit.

„Aici, într-unul din cele mai bogate orașe din Europa, domnește o sărăcie lucie (blank poverty) și o nevoie stringentă de locuințe“¹²⁸⁾.

c) Populația nomadă

Să ne întoarcem acum privirile spre o pătură a populației a cărei origine este rurală, dar care prin ocupațiile sale este în mare parte industrială. Ea formează infanteria ușoară a capitalului, pe care acesta o aruncă, după necesități, cînd într-un punct, cînd într-altul. Cînd nu este în marș, ea „stă în cantonament“. Muncitorii nomazi sînt folosiți la diferite lucrări de construcții și drenaj, la făcutul cărămidilor, la stinsul varului, la construirea de căi ferate etc. Sursă ambulantă de molime, ei aduc în locurile unde își așază tabăra și în preajma lor vărsatul, tifosul, holera, scarlatina etc.¹²⁹⁾. În întreprinderile cu investiții mari de capital, cum sînt construcțiile de căi ferate etc., întreprinzătorul însuși pune de obicei la dispoziția armatei sale barăci de lemn sau alte adăposturi asemănătoare, sate improvizate, fără nici un fel de instalații sanitare, sustrase controlului autorităților locale, foarte rentabile pentru domnul antreprenor, care își exploatează muncitorii de două ori: o dată ca soldați ai industriei și o dată ca chiriași. În funcție de numărul de încăperi pe care îl are baraca — una, două sau trei — locatarul ei, săpător etc., trebuie să plătească 2, 3 sau 4 șilingi pe săptămîină¹³⁰⁾. Un singur exemplu va fi suficient. După cum relatează doctorul Simon, d-l George Grey, ministrul de interne, a primit în septembrie 1864 următorul denunț din partea președintelui Comitetului pentru lichidarea condițiilor antisaniare [Nuisance Removal Committee] din parohia Sevenoaks:

„Pînă acum vreo 12 luni, în această parohie vărsatul era cu totul necunoscut. Cu puțin înainte de această dată au început lucrările de construcție la calea

¹²⁷⁾ L. c., p. 114.

¹²⁸⁾ L. c., p. 50.

¹²⁹⁾ „Public Health. Seventh Report“, Lond. 1865, p. 18.

¹³⁰⁾ L. c., p. 165.

ferată Lewisham—Tunbridge. În afară de faptul că lucrările principale se executau în imediata vecinătate a orașului, aici a fost instalat și depozitul principal al întregului șantier. Aici lucrau deci un mare număr de oameni. Întrucât era imposibil ca toți să fie adăpostiți în cottages, d-l Jay, antreprenorul, a pus să se construiască în diferite puncte de-a lungul căii ferate barăci pentru muncitori. Aceste barăci nu aveau nici ventilație, nici canale de scurgere și, pe deasupra, erau în mod necesar supraaglomerate, pentru că fiecare chiriaș era nevoit să primească subchiriași, oricât de numeroasă ar fi fost propria sa familie și cu toate că fiecare baracă avea două încăperi. Potrivit raportului medical pe care l-am primit, rezultatul a fost că în timpul nopții acești nenorociți aveau de suportat toate chinurile asfixiei pentru a scăpa de mirosul pestilențial emanat de apa stătută și murdară și de latrinele aflate chiar în fața ferestrelor. În cele din urmă, comitetul nostru a primit niște reclamații din partea unui medic care avusese prilejul să viziteze aceste barăci. El vorbea cu amărăciune despre starea acestor așa-zise locuințe și lăsa să se înțeleagă că urmările vor fi nefaste în cazul când nu se vor lua unele măsuri de ordin sanitar. Cu aproximativ un an în urmă, numitul domn Jay s-a obligat să amenajeze o casă în care muncitorii folosiți de el să fie imediat izolați în cazul când ar contracta o boală contagioasă. El și-a repetat promisiunea la sfârșitul lunii iulie anul acesta, însă nu a făcut niciodată nimic pentru îndeplinirea ei, cu toate că de la acea dată au fost mai multe cazuri de vărsat, dintre care două mortale. La 9 septembrie doctorul Kelson mi-a comunicat că mai sînt alte cazuri de vărsat în aceleași barăci, unde, după spusele lui, situația este îngrozitoare. Pentru informarea dv." (a ministrului) „trebuie să adaug că parohia noastră posedă o casă izolată, așa-zisă casă a contagioșilor, în care sînt îngrijiți enoriașii care suferă de boli contagioase. De luni de zile această casă este în permanență supraaglomerată. Într-o singură familie au murit de vărsat și de friguri cinci copii. De la 1 aprilie pînă la 1 septembrie anul acesta s-au înregistrat nu mai puțin de 10 cazuri mortale de vărsat, dintre care 4 în barăcile amintite, focare de mîlimă. Este imposibil să stabilim numărul cazurilor de boală, pentru că familiile lovite le tănuiesc pe cît posibil”¹³¹⁾.

Muncitorii din minele de cărbune și din alte mine se numără printre categoriile cele mai bine retribuite ale proletariatului britanic. Cu ce preț dobîndesc ei salariul am arătat cu alt prilej¹³²⁾. Voi arunca acum o scurtă privire asupra condițiilor lor de locuit. De regulă, exploatatorul minei, proprietar sau arendaș, construiește un anumit număr de cottages pentru muncitorii săi. Ei primesc „în

¹³¹⁾ L. c., p. 18, notă. Șeful secției pentru asistența săracilor din Chapel-en-le-Frith-Union raportează registratorului general (Registrar General) : „La Doveholes s-au făcut într-o mare colină calcaroasă mai multe grote. Aceste văgăuni servesc drept locuințe pentru săpători și pentru alți muncitori care lucrează la construcția căii ferate. Văgăunurile sînt strîmte, umede, fără canale de scurgere și fără latrine. Nu au nici un fel de aerisire în afară de o deschizătură făcută în boltă, care servește în același timp și drept horn. Vărsatul face ravagii ; au și fost cîteva cazuri mortale” (printre troglodiiți) (l. c., nota 2).

¹³²⁾ Amănunțele date la p. 460 și urm. * se referă în special la muncitorii din minele de cărbune. În ceea ce privește situația și mai proastă din minele de minereu, comp. raportul conștiincios din 1864 al lui Royal Commission.

mod gratuit" cottages și cărbunii pentru încălzit, adică acestea constituie o parte din salariu, plătită în natură. Cei care nu pot fi adăpostiți în felul acesta primesc o indemnizație anuală de 4 l. st. Districtele miniere atrag în scurt timp o populație numeroasă, compusă din mineri și din meseriași, negustori etc. care se grupează în jurul lor. Aici, ca și pretutindeni unde populația este densă, renta funciară este ridicată. Proprietarul minei caută deci să ridice la intrarea în mine, pe un teren cât mai îngust, atâtea cottages câte sînt necesare pentru a îngrămădi în ele pe muncitorii cu familiile lor. Dacă în apropiere se deschid mine noi sau dacă altele vechi sînt luate din nou în exploatare, aglomerația crește. La construcția de cottages predomină un singur punct de vedere, „abstinența” capitalistului de la orice cheltuială în bani peșin care nu este absolut necesară.

„Locuințele minerilor și ale celorlalți muncitori care sînt legați de minele din Northumberland și Durham — spune doctorul Julian Hunter — sînt poate, în medie, cele mai proaste și mai scumpe din tot ce oferă Anglia pe scară mare în această privință; excepție fac totuși districtele asemănătoare din Monmouthshire. Cel mai mare neajuns constă în faptul că un mare număr de oameni sînt înghesuși într-o singură cameră, că pe un teren cu o suprafață mică se construiesc foarte multe case, în faptul că nu există apă și nici latrine, că adeseori casele se construiesc una peste alta sau sînt împărțite în flats” (astfel că diferitele cottages formează etaje așezate vertical unul peste altul) „...Întreprinzătorul tratează întreaga colonie ca și cum ar sta doar cantonată și nu ca avînd un domiciliu permanent”¹³³). „Pentru aducerea la îndeplinire a instrucțiunilor primite — spune doctorul Stevens — am vizitat cele mai multe dintre așezările mari ale minerilor din Durham Union... Cu foarte puține excepții se poate spune că aici nu se iau nici un fel de măsuri pentru ocrotirea sănătății locuitorilor... Toți minerii sînt legați” („bound”, expresie care, ca și bondage*, datează din timpul șerbiei) „de arendașul (lessee) sau de proprietarul minei pe timp de 12 luni. Dacă își permit să-și manifeste nemulțumirea sau să-l scie într-un fel oarecare pe supraveghetor (viewer), acesta face un semn sau o mențiune în dreptul numelui lor în condică, iar la sfîrșitul anului nu le reinnoiește contractul... Cred că nu există o formă de truck-system mai rea decît aceea care domnește în aceste districte dens populate. Muncitorul este silit să accepte ca parte a salariului său o locuință aflată în mijlocul unor focare de molime. El nu este în stare să se ajute. El e în toate privințele un șerb (he is to all intents and purposes a serf). Este, în general, îndoielnic dacă la nevoie poate fi ajutat de altcineva decît de proprietar, iar acesta pornește întotdeauna de la interesele bilanțului său și de aceea rezultatul este ușor de prevăzut. Muncitorul primește de la proprietar pînă și apa de care are nevoie. Indiferent dacă e bună sau rea, dacă o are sau nu o are, el trebuie s-o plătească, sau, mai bine zis, el trebuie să admită ca prețul ei să i se scadă din salariu”¹³⁴).

¹³³) L. c., p. 180, 182.

¹³⁴) L. c., p. 515, 517.

În caz de conflict cu „opinia publică” sau chiar cu poliția sanitară, capitalul nu se jenează de loc „să justifice” condițiile — unele periculoase, altele degradante — în care îl silește pe muncitor să muncească și să trăiască, pe considerentul că ele sînt necesare pentru ca exploatarea acestuia să fie mai rentabilă. Astfel procedează el cînd se abține de la introducerea în fabrici a unor dispozitive de protecție la mașinile periculoase, de la introducerea în mine a unor sisteme de ventilație și de securitate etc. Astfel procedează și aici cu locuințele minerilor.

„Ca justificare a condițiilor deplorabile în care locuiesc muncitorii — spune doctorul Simon, inspector sanitar al lui Privy Council, în raportul său oficial — se invocă faptul că minele se exploatează de obicei în arendă, că durata contractului de arendare (care la minele de cărbune se încheie, în cele mai multe cazuri, pe timp de 21 de ani) este prea scurtă pentru ca arendașului să-i convină să pună la dispoziția muncitorilor, meseriașilor etc. care lucrează în întreprindere locuințe bune; chiar dacă el ar vrea să fie mai generos, proprietarul funciar i-ar zădărnici planurile. El ar cere imediat o rentă suplimentară exorbitantă pentru privilegiul că la suprafață s-a construit o așezare decentă și confortabilă pentru muncitorii care lucrează în interiorul pămîntului ce-i aparține. Prețul acesta prohibitiv, dacă nu chiar interdicția directă, îi sperie și pe alții, care altminteri ar construi... Nu vreau să cercetez mai îndeaproape valoarea acestei justificări; de asemenea nu vreau să cercetez cine ar avea de suportat în ultimă instanță cheltuiala suplimentară pentru locuințe mai bune: proprietarul funciar, arendașul minei, muncitorii sau publicul.. Întrucît însă faptele rușinoase dezvăluite în rapoartele anexate” (ale doctorului Hunter, Stevens etc.) „există, trebuie luate măsuri pentru îndălțurarea lor... Titlurile de proprietate funciară sînt folosite aici pentru a se comite o mare nedreptate publică. În calitate de proprietar al minei, proprietarul funciar invită o colonie de muncitori să muncească pe proprietatea sa și apoi, în calitate de proprietar al suprafeței terenului, face totul ca muncitorii adunați de el să nu poată găsi locuința satisfăcătoare, de care nu pot să se dispenseze. Arendașul minei” (exploatarea capitalist) „nu este cointeresat din punct de vedere material să se opună proprietarului în această dublă calitate a sa, deoarece știe foarte bine că, dacă pretențiile proprietarului sînt excesive, consecințele nu sînt suportate de el, că muncitorii care le suportă sînt prea ignorați pentru a-și cunoaște dreptul la sănătate și că nici locuința cea mai mizeră și nici apa de băut cea mai infectă nu vor constitui vreodată motive pentru o grevă”¹³⁵).

d) Efectele crizelor asupra părții celei mai bine retribuite a clasei muncitoare

Înainte de a trece la muncitorii agricoli propriu-ziși, vom mai arăta pe baza unui exemplu ce efect au crizele chiar asupra părții celei mai bine retribuite a clasei muncitoare, asupra aristocrației ei. Ne amintim că în 1857 a avut loc una dintre marile crize cu care se încheie de fiecare dată ciclul industrial. Următoarea criză

¹³⁵) L. c., p. 16.

a avut loc în 1866. Anticipată deja în districtele industriale propriu-zise prin criza de bumbac, când mult capital a fost scos din sfera de investiții obișnuită și îndreptat spre marile centre ale pieței financiare, criza a luat de data aceasta un caracter mai ales financiar. Semnalul izbucnirii ei în mai 1866 a fost dat de falimentul unei uriașe bănci din Londra, după care a urmat imediat crahul unui mare număr de societăți financiare înființate în scopuri de speculație. Una dintre marile ramuri industriale din Londra lovite de catastrofă a fost construcția de vapoare din metal. Magnații din această ramură nu numai că produsese în perioada falsului avînt cu mult peste nevoile pieței, dar se angajaseră prin contracte să efectueze comenzi uriașe, scontînd că izvorul creditului va continua să fie la fel de abundent. În acel moment a intervenit o reacție îngrozitoare, care mai continuă și acum, la sfîrșitul lui martie 1867, în alte ramuri industriale din Londra ¹³⁶). Pentru a caracteriza situația muncitorilor reproducem următorul pasaj dintr-o relație amănunțită făcută de un corespondent al lui „Morning Star”, care a vizitat la începutul anului 1867 principalele centre lovite de calamitate.

„La răsărit de Londra, în districtele Poplar, Millwall, Greenwich, Deptford, Limehouse și Canning Town, cel puțin 15 000 de muncitori împreună cu familiile lor se află într-o stare de mizerie extremă; printre ei sînt peste 3 000 de mecanici calificați. Economii lor sînt epuizate din cauza șomajului de șase-opt luni de zile... Cu greu am putut pătrunde pînă la poarta casei de muncă (din Poplar), care era asediată de o mulțime de oameni flămînzi. Ei așteptau bonuri pentru pîine, dar ora pentru distribuirea bonurilor încă nu sosise. Cercea formează un pătrat uriaș, înconjurat de ziduri prevăzute cu acoperișuri cu un versant. Pavajul din mijlocul curții era acoperit de mămeți. Mici suprafețe sînt îngrădite cu împletitură de nuiele, ca la țarcurile de oi; aici lucrează bărbații oind vremea e mai bună. În ziua vizitei mele, aceste țarcuri erau înzăpezite, așa încît erau impracticabile. Totuși, adăpostiți sub acoperișurile aflate de-a lungul zidurilor, bărbații sfărîmău pietre de pavaj. Fiecare ședea pe o

¹³⁶) „Foamete în masă în rîndurile săracilor din Londra (Wholesale starvation of the London Poor!)... În ultimele zile zidurile Londrei erau acoperite cu afișe mari, pe care se putea citi următorul text semnificativ: «Boi grași, oameni lihniți de foame! Boii cei grași și-au părăsit palatele de cristal pentru a-i îmbrăca pe bogătași în apartamentele lor luxoase, în timp ce oameni lihniți de foame se chinuiesc și mor în văgăunile lor mizere». Aceste afișe sinistre sînt mereu reinnoite. De îndată ce se distrug sau sînt acoperite de altele, apar imediat altele noi în același loc sau într-un loc la fel de vizibil... Lucrul acesta amintește omnia * care au pregătit poporul francez pentru evenimentele din 1789... În acest moment, când muncitorii englezi împreună cu femeile și copiii lor mor de frig și de foame, banii englezești, milioane produse de munca englezilor, sînt plasăți în împrumuturi acordate întreprinderilor rusești, spaniole, italiene și altor întreprinderi străine”. („Reynolds'Newspaper”, 20 ianuarie 1867.)

piatră mare și lovea cu un ciocan greu granitul acoperit de gheață pînă sfîrșima 5 busheli. Cu aceasta ziua de muncă lua «sfîrșit și fiecare primea 3 pence» (2 groși de argint și 6 pfennigi), „precum și un bon pentru piine. În cealaltă parte a curții se afla o casă de lemn, mică și dărăpănată. Deschizind ușa, am văzut că încăperea era plină de bărbați, înghesuiți unii în alții pentru a se încălzi. Ei scărmanau oșți și se luaseră la întrecere cine va putea să duceze mai mult mîncînd cel mai puțin, căci rezistența era o chestiune de onoare. Numai în această casă de muncă primeau asistență 7 000 de oameni; unii dintre ei — cîteva sute — avuseseră cu șase sau opt luni în urmă salariile cele mai ridicate din țară, dat fiind că erau muncitori calificați. Numărul lor ar fi de două ori mai mare dacă mulți dintre ei, chiar după ce își epuizează economiile, nu ar ezita totuși să ceară ajutorul parohiei atîta timp cît mai au ceva de amanetat... Părăsind casa de muncă, am făcut o plimbare pe străzile cu case cu cîte un singur cat, atît de numeroase la Poplar. Însoțitorul meu era membru în comitetul pentru ajutorarea șomerilor. Prima casă în care am intrat era a unui muncitor metalurgist, șomer de 27 de săptămîni. L-am găsit stînd, împreună cu întreaga familie, într-o cameră din fund. În cameră mai era ceva mobilă, iar în sobă ardea focul; era absolut necesar, căci era un ger năprasnic, iar copiii mici stăteau desculți. Lîngă foc, într-un lighean, se aflau niște oșți, pe care femeia și copiii îi scărmanau în schimbul unei pîni de la casa de muncă. Bărbatul lucra într-o curte ca cea descrisă mai sus pentru un bon de piine și 3 pence pe zi. Acum tocmai venise acasă pentru dejun, foarte flămînd, cum ne-a spus cu un zîmbet amar; dejunul său a constatat din cîteva felii de piine cu untură și o cană cu ceai fără lapte... În altă parte ne-a deschis o femeie de vîrstă mijlocie, care ne-a condus, fără a scoate un cuvînt, într-o cămăruță doamnică, unde se afla toată familia ei, tăcută și cu ochii ațîntiți asupra unui foc care era pe sfîrșite. Pe fețele acestor oameni și în odăița lor era atîta tristețe, atîta desperare, încît nu doresc să mai văd vreodată un asemenea tablou. «Nimic n-au cîștigat, domnule — îmi spuse femeia arătînd spre băieții ei —, nimic în 26 de săptămîni și am terminat toți banii, 20 l. st., pe care eu și tatăl lor i-am economisit în timpuri mai bune în speranța deșartă că vom fi la adăpost în zile negre. Iată!» — țipă ea aproape sălbatic și scoase un carnet de depuneri cu înregistrări regulate de depuneri și restituiri; am putut vedea astfel cum începuse mica avere cu prima depunere de 5 șilingi, cum a crescut succesiv pînă la 20 l. st. și cum apoi s-a împuținat din nou de la lire la șilingi, pînă ce ultima înregistrare a transformat carnetul într-un petic de hîrtie fără valoare. Această familie primea de la casa de muncă o singură masă pe zi, și aceea sărăcăcioasă... Am mers apoi la soția unui inlăndez care lucrase la șantierul naval. Am găsit-o bolnavă din cauza subnutriției; ședea îmbrăcată pe o saltea și era acoperită pe jumătate cu un țol, căci așternutul se afla la muntele de pietate. Nefericirii de copii o îngrijeau, dar era evident că ar fi avut ei înșiși nevoie de îngrijirea mamei. Nouăsprezece săptămîni de inactivitate forțată o aduseseră în această stare de plîns și, în timp ce ne vorbea despre trecutul ei amar, gemea, ca și cum ar fi pierdut orice speranță într-un viitor mai bun... La ieșire ne-a întîmpinat un tînăr, care ne-a rugat să intrăm și în casa lui și să vedem dacă se poate face ceva pentru el. O femeie tînără, doi copii drăgălași, un teanc de chitanțe de amanetare și o cameră absolut goală, iată tot ce ne putea arăta».

În legătură cu urmările dezastruoase ale crizei din 1866 reproducem următorul extras dintr-un ziar tory. Nu trebuie să uităm că în partea de răsărit a Londrei, despre care este vorba aici, nu locuiesc numai constructorii de vapoare din metal despre care am

vorbit în capitolul de față, ci și cei ce fac așa-zisa „muncă la domiciliu”, plătită întotdeauna sub minim.

„Un spectacol îngrozitor a putut fi văzut ieri într-un cartier al capitalei. Deși miile de șomeri din East-End nu au demonstrat în mase compacte, purtând steaguri negre, mulțimea de oameni era totuși destul de mare. Să nu uităm cât suferă această populație muritoare de foame. Este un fapt simplu și îngrozitor. Ea numără 40 000 de oameni... Sub ochii noștri, într-un cartier al acestei minunate capitale, alături de cea mai uriașă acumulare de bogăție care a existat vreodată în lume, 40 000 de oameni neajutorăți mor de foame! Miile acestea de oameni invadează acum celelalte cartiere; întotdeauna pe jumătate flămânzi, ei ne strigă acum durerea lor, o strigă spre cer, ne spun că locuințele lor sînt mizerabile, că le este imposibil să găsească de lucru și că în zadar cerșesc. Contribuabilii care plătesc în cartierele lor impozitul local în folosul săracilor au ajuns și ei în pragul pauperismului datorită pretențiilor parohiilor” („Standard”, 5 aprilie 1866).

Dat fiind că printre capitaliștii englezi este la modă să se vorbească despre Belgia ca despre un paradis al muncitorilor, pentru că acolo „libertatea muncii”, sau, ceea ce e același lucru, „libertatea capitalului”, nu este încălcată nici de despotismul trade-unionurilor, nici de legi cu privire la reglementarea muncii în fabrici, vom spune cîteva cuvinte despre „fericirea” muncitorului belgian. Desigur că nimeni nu a cunoscut mai bine secretele acestei fericiri decît defunctul domn Ducpétiaux, inspector general al închisorilor și al instituțiilor filantropice din Belgia și membru al Comisiei centrale de statistică din Belgia. Să luăm lucrarea sa „Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique”, Bruxelles 1855. Între altele aici se vorbește despre o familie obișnuită de muncitori belgieni, ale cărei cheltuieli și venituri anuale sînt calculate după date foarte precise și ale cărei posibilități de alimentație sînt apoi comparate cu acelea ale unui soldat, ale unui marinar și ale unui deținut. Familia „se compune din tată, mamă și patru copii”. Din aceste șase persoane, „patru pot face muncă utilă în tot cursul anului”; se presupune „că nici una dintre ele nu se îmbolnăvește și nu-și pierde capacitatea de muncă”, că nu se fac „cheltuieli pentru scopuri religioase, morale sau intelectuale în afară de cheltuielile foarte mici pentru plățirea locului în biserică”, că nu se plătesc „cotizații la casele de economii sau la casa pensiilor”, că nu se fac „cheltuieli pentru articole de lux și în general nici un fel de cheltuieli inutile”. Tatăl și fiul cel mare însă fumează și merg duminica la cîrciumă, în care scop dispun de 86 de centime pe săptămîină.

„Din totalul general al salariilor primite de muncitorii din diferite ramuri de producție, rezultă... că în medie cel mai mare salariu pe zi este 1 franc și 56 de centime pentru bărbați, 89 de centime pentru femei, 56 de centime pentru

băieți și 55 de centime pentru fete. Calculate pe această bază, veniturile familiei s-ar ridica în cel mai bun caz la 1 068 de franci anual... Am totalizat toate veniturile posibile ale familiei de care ne ocupăm. Dacă însă considerăm că și mama primește un salariu, atunci nu mai are cine să se ocupe de gospodărie; cine vede de casă, cine are grijă de cei mici? Cine gătește, cine spală, cine cirpește? Aceasta este o permanentă dilemă pentru muncitori*.

Bugetul familiei este deci următorul :

tatăl	300 de zile de muncă a câte 1,56 fr.	.....	468 fr.
mama	300 „ „ „ „ „ „	0,89 „	..... 267 „
băiatul	300 „ „ „ „ „ „	0,56 „	..... 168 „
fata	300 „ „ „ „ „ „	0,55 „	..... 165 „
			<u>total 1 068 fr.</u>

Cheltuiala anuală a familiei și deficitul ei, dacă muncitorul ar avea hrana pe care o are, ar fi :

marinarul	.....	1 828 fr.	—	deficit	760 fr.
soldatul	.....	1 473 „	—	„	405 „
deținutul	.....	1 112 „	—	„	44 „

„Vedem deci că puține familii de muncitori își pot procura hrana — nu a marinarului sau a soldatului, dar chiar a deținutului. În 1847—1849 fiecare deținut a costat în Belgia, în medie, 63 de centime pe zi, ceea ce înseamnă cu 13 centime mai mult decât cheltuielile zilnice de întreținere ale muncitorului. Cheltuielile de administrație și de pază sînt compensate de faptul că deținutul nu plătește chirie... Cum se explică însă faptul că un mare număr de muncitori, am putea spune marea majoritate, trăiește în condiții și mai modeste? Numai prin aceea că muncitorii recurg la expediente, a căror taină numai ei o cunosc: își reduc rația zilnică; mănîncă pline de secară și nu pîine de grîu; mănîncă mai puțină carne sau nu mănîncă de loc; același lucru cu untul și cu condimentele; familia se înghesuie într-o cameră sau două în care fetele dorm laolaltă cu băieții, de multe ori pe aceeași saltea de paie; fac economie la îmbrăcăminte, la rufărie, la mijloacele de întreținere a curăteniei, renunță la distracțiile de duminică; într-un cuvînt, se supun la cele mai grele privațiuni. Dacă muncitorul a ajuns la această limită, un spor de preț cit de mic la mijloacele de subsistență, o stagnare în muncă, un caz de boală îi măresc mizeria și îl ruinează complet. Datoriile cresc, creditul îi este refuzat, îmbrăcămîntea, mobila absolut necesară iau drumul muntelui de pietate și în cele din urmă familia cere să fie înscrisă pe lista săracilor” 137).

Într-adevăr, în acest „paradis al capitaliștilor”, cea mai mică schimbare a prețului mijloacelor de subsistență strict necesare este urmată de o modificare a numărului deceselor și al crimelor! (Vezi „Manifest der Maatschappij: De Vlamingen Vooruit!”, Bruxelles 1860, p. 12.) În Belgia există în total 930 000 de familii, din care, con-

137) Ducpétiaux, l.c., p. 151, 154, 155, 156.

form statisticii oficiale, 90 000 de familii avute (alegători) = 450 000 de persoane ; 390 000 de familii aparținând micii burghezii, orășenești și rurale, din care majoritatea ajunge să completeze rîndurile proletariatului = 1 950 000 de persoane ; în sfîrșit, 450 000 de familii de muncitori = 2 250 000 de persoane, din care familiile-model se bucură de fericirea descrisă de Ducpétiaux. Dintre cele 450 000 de familii de muncitori, mai mult de 200 000 figurează pe lista săracilor !

e) Proletariatul agricol britanic

Caracterul antagonist al producției și al acumulării capitaliste nu se manifestă nicăieri mai brutal decît în progresul agriculturii engleze (inclusiv creșterea vitelor) și în regresul muncitorului agricol englez. Înainte de a analiza situația lui actuală să aruncăm o scurtă privire asupra trecutului. Agricultură modernă datează în Anglia de la mijlocul secolului al XVIII-lea, cu toate că revoluția în relațiile de proprietate funciară, care formează baza și punctul de plecare al schimbării modului de producție, a avut loc cu mult înainte.

Datele furnizate de Arthur Young, un observator atent, dar un gînditor superficial, cu privire la muncitorii agricoli englezi în 1771 arată că aceștia au o situație lamentabilă în comparație cu strămoșii lor de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, „care puteau să trăiască în belșug și să acumuleze averi”¹³⁸⁾, ca să nu mai vorbim de secolul al XV-lea, „secolul de aur al muncitorilor englezi de la orașe și de la sate”. Dar nu este nevoie să vorbim despre trecutul îndepărtat. Într-o scriere amplă apărută în 1777 se poate citi :

„Marele fermier s-a ridicat aproape la nivelul gentlemanului, în timp ce muncitorul agricol sărac este aproape complet doborît... Situația lui nenorocită este evidentă dacă se face o comparație între actualele lui condiții de viață și cele de acum 40 de ani... Proprietarul funciar și fermierul acționează mină în mină pentru asuprașirea muncitorului”¹³⁹⁾.

Apoi autorul arată amănunțit că la sate salariul real a scăzut din 1737 pînă în 1777 cu aproape $\frac{1}{4}$, sau cu 25%.

¹³⁸⁾ James E. Th. Rogers (Prof. of Polit. Econ. in the University of Oxford), „A History of Agriculture and Prices in England”, Oxford 1866, v. I, p. 690. Această operă, produs al unei munci sirguincioase, nu cuprinde în primele două volume apărute pînă acum decît perioada 1259—1400. Volumul al doilea cuprinde numai material statistic. Este prima „History of prices” * autentică pe care o posedăm pentru acea perioadă.

¹³⁹⁾ „Reasons for the late Increase of the Poor Rates, or a comparative View of the Price of Labour and Provisions”, Lond. 1777, p. 5, 11.

„Politica modernă — spune în același timp doctorul Richard Price — favorizează olasele de sus ale poporului; rezultatul va fi că mai curînd sau mai tîrziu în întregul regat nu vor exista decît gentlemani și cerșetori, magnați și sclavi”¹⁴⁰⁾.

Cu toate acestea, situația muncitorului agricol englez în 1770—1780 reprezintă, atît în ceea ce privește condițiile sale de alimentație și de locuit, cît și în ceea ce privește simțul demnității, distracțiile etc., un ideal care de atunci încoace nu a mai fost atins. Exprimat în pints de grîu, salariul său mediu era între 1770 și 1771 de 90 de pints, în timpul lui Eden (1797) el nu mai era decît de 65, iar în 1808 de 60¹⁴¹⁾.

Am vorbit mai sus despre situația muncitorilor agricoli la sfîrșitul războiului antiacobin, în timpul căruia aristocrația funciară, fermierii, fabricanții, negustorii, bancherii, cavalerii bursei, furnizorii armatei etc. s-au îmbogățit extraordinar de mult. Salariul nominal a crescut, în parte în urma deprecierei bancnotelor, în parte în urma unei sporiri a prețului articolelor de primă necesitate, sporire independentă de depreciere. Mișcarea reală a salariilor se poate stabili însă foarte simplu, fără a se recurge la amănunte, care aici ar fi inutile. Legea cu privire la asistența săracilor și administrația respectivă erau aceleași în 1795 și în 1814. Ne amintim cum a fost aplicată această lege la sate: prin pomeni, parohia completa salariul nominal pînă la suma nominală necesară pentru ca muncitorul să-și tragă zilele. Raportul dintre salariul plătit de fermier și deficitul de salariu completat de parohie arată, în primul rînd, scăderea salariului sub minimul său și, în al doilea rînd, proporția în care muncitorul agricol era în același timp salariat și pauper sau măsura în care el fusese transformat în șerb al parohiei sale. Ne vom opri la un comitat a cărui situație în general este tipică pentru toate celelalte comitate. În 1795 salariul mediu săptămînal era în Northamptonshire de 7 șilingi și 6 pence, cheltuielile anuale totale ale unei familii de 6 persoane erau de 36 l. st. 12 șilingi și 5 pence, venitul ei total de 29 l. st. și 18 șilingi, deficitul completat de parohie de 6 l. st. 14 șilingi și 5 pence. În același comitat, salariul săptămînal era

¹⁴⁰⁾ Dr. Richard Price, „Observations of Reversionary Payments”, 6 ed. By. W. Morgan, Lond. 1803, v. II, p. 158. 159. Price observă la p. 159: „Prețul nominal al unei zile de muncă a unui ziler este astăzi de numai 4 ori sau cel mult 5 ori mai ridicat decît în 1514. Dar prețul grîului este de 7 ori mai mare, cel al cîrnii și al îmbrăcămîntei de circa 15 ori mai mare. Prețul muncii a rămas deci atît de mult în urma creșterii cheltuielilor de întreținere, încît se pare că în raport cu aceste cheltuieli el nu reprezintă acum nici jumătate din ceea ce reprezenta înainte”.

¹⁴¹⁾ Barton, l.c., p. 26. În ceea ce privește situația de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, comp. Eden, l.c.

în 1814 de 12 șilingi și 2 pence, cheltuiuala anuală totală a unei familii de 5 persoane era de 54 l. st. 18 șilingi și 4 pence, venitul ei total de 36 l. st. și 2 șilingi, deficitul completat de parohie de 18 l. st. 6 șilingi și 4 pence¹⁴²⁾; în 1795 deficitul reprezenta mai puțin de $\frac{1}{4}$ din salariu, în 1814 mai mult de $\frac{1}{2}$. Este de la sine înțeles că, în aceste împrejurări, bruma de confort pe care Eden îl mai găsisese în casa muncitorului agricol dispăruse în 1814¹⁴³⁾. Dintre toate animalele pe care le ține fermierul, muncitorul, instrumentum vocale *, era cel mai chinuit, mai prost hrănit și mai desconsiderat.

Această stare de lucruri a dăinuit nestingherită pînă cînd

„răscoalele din 1830 ne-au arătat” (claselor dominante) „la lumina flăcărilor care mistuiau clăile de grâu că în Anglia agricolă există aceeași mizerie și mocnește aceeași revoltă surdă ca în Anglia industrială”¹⁴⁴⁾.

Sadler i-a botezat atunci în Camera comunelor pe muncitorii agricoli „sclavi albi” („white slaves”); un episcop a re luat epitetul în Camera lorzilor. Cel mai renumit economist din această perioadă, E.G. Wakefield, spune :

„Muncitorul agricol din sudul Angliei nu este nici sclav și nici om liber ; el este un pauper”¹⁴⁵⁾.

Perioada imediat premergătoare abrogării legilor cerealelor a aruncat o lumină nouă asupra situației muncitorilor agricoli. Pe de o parte, era în interesul agitatorilor burghezi să demonstreze cît de puțin apărau aceste legi protecționiste pe adevărații producători de cereale. Pe de altă parte, burghezia industrială spumega de furie din cauză că aristocrații funciari denunțau stările de lucruri din fabrici, din cauza simpatiei pe care trîntorii aceștia nobili, depravați și fără inimă o afixau față de suferințele muncitorului de fabrică și din cauza „zelului lor diplomatic” față de legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. Un vechi proverb englezesc spune că dacă doi țilhari se încaieră e întotdeauna cu folos. Și, într-adevăr, cearta pătimașă și aprigă dintre cele două fracțiuni ale clasei dominante în chestiunea care dintre ele îl exploatează în mod mai nerușinat pe muncitor a contribuit atît din dreapta, cît și din stînga la stabilirea adevărului. Conte Shaftesbury, alias Lord Ashley, a fost în fruntea campaniei filantropice-aristocratice

¹⁴²⁾ Parry, l.c., p. 80.

¹⁴³⁾ L.c., p. 213.

¹⁴⁴⁾ S. Laing, l.c., p. 62.

¹⁴⁵⁾ „England and America”, Lond. 1833, v. I, p. 47.

împotriva fabricilor. De aceea în 1844—1845 el a devenit subiectul preferat al articolelor din „Morning Chronicle” consacrate situației „muncitorilor agricoli”. Această foaie, pe atunci principalul organ de presă liberal, a trimis în districtele agricole corespondenți proprii, care nu se mulțumeau cu descrieri și statistici generale, ci publicau numele atît ale familiilor de muncitori anchetate cît și pe cele ale proprietarilor lor. Tabelul de mai jos arată salariile plătite în trei sate din apropiere de Blanford, Wimbourne și Poole. Aceste sate sînt proprietatea d-lui G. Bankes și a contelui de Shaftesbury. Remarcăm că acest papă al „low church”¹⁴⁶, această căpetenie a pietiștilor englezi, ca și stimabilul Bankes, mai bagă în buzunar sub formă de chirie o parte importantă din salariile de mizerie ale muncitorilor.

Numărul copiilor	Numărul membrilor de familie	Salariul săptămînal al bărbăților	Salariul săptămînal al copiilor	Veniturile săptămînale ale întregii familii	Chiria pe săptămîna	Totalul salariului săptămînal după scăderea chiriei	Salariul săptămînal pe cap de om					
a	b	c	d	e	f	g	h					
<i>Primul sat</i>												
		ș.	ș.	p.	ș.	p.	ș.	p.	ș.	p.		
2	4	8	—	—	8	—	2	—	6	—	1	6
3	5	8	—	—	8	—	1	6	6	6	1	3 ¹ / ₂
2	4	8	—	—	8	—	1	—	7	—	1	9
2	4	8	—	—	8	—	1	—	7	—	1	9
6	8	7	1	6	10	6	2	—	8	6	1	3 ¹ / ₄
3	5	7	2	—	7	—	1	4	5	8	1	1 ¹ / ₂
<i>Al doilea sat</i>												
6	8	7	1	6	10	—	1	6	8	6	1	3 ¹ / ₄
6	8	7	1	6	7	—	1	3 ¹ / ₂	5	8 ¹ / ₂	—	8 ¹ / ₂
8	10	7	—	—	7	—	1	3 ¹ / ₂	5	8 ¹ / ₂	—	7
4	6	7	—	—	7	—	1	6 ¹ / ₂	5	5 ¹ / ₂	—	11
3	5	7	—	—	7	—	1	6 ¹ / ₂	5	5 ¹ / ₂	1	1
<i>Al treilea sat</i>												
4	6	7	—	—	7	—	1	—	6	—	1	—
3	5	7	2	—	11	6	—	10	10	8	2	1 ¹ / ₂
0	2	5	2	6	5	—	1	—	4	—	2	— ¹⁴⁶⁾

¹⁴⁶⁾ „London Economist”, 29 martie 1845, p. 290.

Abrogarea legilor cerealelor a dat un puternic impuls agriculturii engleze. Această epocă se caracterizează prin lucrări de drenaj de cea mai mare amploare¹⁴⁷⁾, printr-un nou sistem de stabulație și de cultivare a plantelor furajere, prin introducerea mașinilor de împărștiat îngrășăminte minerale, prin aplicarea unui nou procedeu de tratare a solurilor argiloase, printr-un consum sporit de îngrășăminte minerale, prin folosirea mașinii cu abur și a tot felul de mașini noi etc. și, în general, printr-o cultură intensivă. Președintele Societății regale pentru agricultură, d-l Pusey, afirmă că cheltuielile de exploatare (relative) au fost reduse aproape la jumătate datorită introducerii mașinilor noi. Pe de altă parte, randamentul absolut al solului a sporit rapid. Principala condiție a noilor metode a constituit-o investiția mai mare de capital la acru, deci și o concentrare accelerată a fermelor¹⁴⁸⁾. În același timp, suprafața cultivată a crescut din 1846 pînă în 1856 cu 464 119 acri, fără a mai vorbi de suprafețele uriașe din comitatele răsăritene, care din crescătorii de iepuri și pășuni sărăcăcioase s-au transformat ca prin minune în cîmpii mănoase. Se știe deja că în același timp numărul total al persoanelor ocupate în agricultură a scăzut. În ceea ce privește pe agricultorii propriu-ziși de ambele sexe și de toate vîrstele, numărul lor a scăzut de la 1 241 269 în 1851 la 1 163 217 în 1861¹⁴⁹⁾. Dacă registratorul general¹⁸⁶ englez remarcă deci pe bună dreptate că „creșterea numărului fermierilor și al muncitorilor agricoli din 1801 încoace nu corespunde nicidecum creșterii produsului agricol”¹⁵⁰⁾, această necondanță se observă într-o măsură și mai mare în ultima perioadă, cînd scăderea absolută a populației muncitoare agricole a mers mină în mină cu extinderea suprafețelor cultivate, cu o cultură mai intensivă, cu o acumulare nemaiauzită a capitalului investit

¹⁴⁷⁾ Aristocrația funciară și-a avansat ea însăși în acest scop, bineînțeles prin intermediul parlamentului, fonduri din vistieria statului, cu o dobîndă foarte mică, fonduri pe care arendașii trebuie să le restituie îndoiti.

¹⁴⁸⁾ Scăderea numărului arendașilor mijlocii se vede îndeosebi din rubricile recensămîntului: „fiul fermierului, nepotul, fratele, nepotul de frate, fiica, nepoata, sora, nepoata de frate”, pe scurt membrii familiei arendașului care lucrează la el. La aceste rubrici figurau în 1851 216 851 de persoane, iar în 1861 numai 176 151. Din 1851 pînă în 1871 numărul fermelor arendate avînd mai puțin de 20 de acri a scăzut în Anglia cu mai mult de 900; acela al fermelor avînd între 50 și 75 de acri a scăzut de la 8 253 la 6 370; situația este aceeași și în ceea ce privește fermele cu o suprafață mai mică de 100 de acri. Dimpotrivă, în aceeași perioadă numărul fermelor mari a crescut: numărul fermelor cu 300—500 de acri a sporit de la 7 771 la 8 410, acela al fermelor cu peste 500 de acri a sporit de la 2 755 la 3 914, iar numărul fermelor cu peste 1 000 de acri a sporit de la 492 la 582.

¹⁴⁹⁾ Numărul păstorilor a crescut de la 12 517 la 25 559.

¹⁵⁰⁾ „Census etc.”. l.c. p. 36.

în pământ și în uneltele necesare pentru cultivarea lui, cu o sporire a produsului solului fără precedent în istoria agronomiei engleze, cu o creștere extraordinară de rapidă a rentei încasate de proprietarii funciari și cu o sporire a bogăției arendașilor capitaliști. Dacă la toate acestea se adaugă extinderea continuă și rapidă a piețelor orășenești de desfacere și domnia liberului-schimb, se poate spune că muncitorul agricol, post tot discrimina rerum*, a fost pus în sfârșit în condiții care, secundum artem**, trebuiau să-l facă nebun de fericire.

Profesorul Rogers, dimpotrivă, ajunge la concluzia că situația muncitorului agricol englez de astăzi s-a înrăutățit considerabil nu numai în comparație cu situația strămoșilor săi din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, ci chiar în comparație cu situația celor din perioada 1770—1780, că „el a devenit din nou șerb”, și anume un șerb care primește o hrană proastă și o locuință proastă¹⁵¹⁾. Doctorul Julian Hunter, în raportul său epocal cu privire la locuințele muncitorilor agricoli, spune :

„Cheltuielile de întreținere ale hind-ului” (denumire a muncitorului agricol care datează din timpul șerbiei) „sunt fixate la cea mai mică sumă posibilă din care poate să trăiască... Salariul și locuința nu valorează aproape nimic în comparație cu profitul care se stoarce de la el. Muncitorul este egal cu zero în calculele fermierului¹⁵²⁾... Mijloacele sale de subsistență sunt considerate întotdeauna ca fiind o cantitate fixă”¹⁵³⁾. „Cît despre o nouă reducere a venitului său, el poate să spună : nihil habeo, nihil curo***. El nu se teme de viitor, pentru că nu are nimic în afară de ceea ce îi este absolut necesar pentru existență. El a ajuns la pînoul de înghețare, iar toate calculele fermierului pornesc de la acest fapt. Orice s-ar întimpla, el n-are parte nici de fericire, nici de nenorocire”¹⁵⁴⁾.

În 1863 s-a întreprins o anchetă oficială asupra condițiilor de hrană și de muncă ale criminalilor condamnați la deportare și la

¹⁵¹⁾ Rogers, l.c., p. 693. „The peasant has again become a serf” (l.c., p. 10). D-l Rogers face parte din școala liberală și este prietenul intim al lui Cobden și al lui Bright, deci în nici un caz laudator temporis aotii¹⁸⁷.

¹⁵²⁾ „Public Health. Seventh Report”, Lond. 1865, p. 242. „The cost of the hind is fixed at the lowest possible amount on which he can live... the supplies of wages or shelter are not calculated on the profit to be derived from him. He is a zero in farming calculations”. Este deci un lucru foarte obișnuit ca proprietarul casei să urce chiria muncitorului atunci cînd află că acesta cîștigă ceva mai mult sau ca fermierul să reducă salariul muncitorului „pentru că soția lui a găsit de lucru”. (l.c.).

¹⁵³⁾ L.c., p. 135.

¹⁵⁴⁾ L.c., p. 134.

* — după atîtea peripeții. — *Nota trad.*

** — după regulile artei. — *Nota trad.*

*** — n-am nimic, n-am nici o grijă. — *Nota trad.*

muncă forțată la lucrări publice. Rezultatele au fost publicate în două Cărți Albastre voluminoase.

„O comparație minuțioasă — se spune printre altele — între hrana criminalilor din închisorile Angliei, cea a pauperilor din casele de muncă și cea a muncitorilor agricoli liberi din aceeași țară arată fără putință de tăgadă că cei din prima categorie sînt cu mult mai bine hrăniți decît pauperii și muncitorii agricoli”¹⁵⁵⁾, iar „cantitatea de muncă ce i se cere unui condamnat la muncă forțată la lucrări publice reprezintă circa jumătate din munca efectuată de un muncitor agricol obișnuit”¹⁵⁶⁾.

Cităm cîteva mărturii caracteristice depuse de John Smith, directorul închisorii din Edinburgh.

Nr. 5056 : „Hrana în închisorile engleze este cu mult mai bună decît aceea a muncitorilor agricoli obișnuiți”. Nr. 5057 : „Este un fapt că în Scoția muncitorii agricoli obișnuiți primesc foarte rar carne”. Nr. 3047 : „Ne puteți spune în virtutea cărui fapt este necesar ca criminalii să fie hrăniți cu mult mai bine (much better) decît muncitorii agricoli obișnuiți ? — Nu, firește”. Nr. 3048 : „Considerați că este indicat să se facă și alte experiențe pentru ca hrana deținuților condamnați la muncă forțată la lucrări publice să se apropie de cea a muncitorilor agricoli liberi ?”¹⁵⁷⁾ „Muncitorul agricol — ni se spune — ar putea zice : muncesc din greu și nu am hrană destulă. Cînd eram la închisoare, nu făceam o muncă atît de grea, dar aveam mîncare din belșug, de aceea e mai bine pentru mine să fiu la închisoare decît în libertate”¹⁵⁸⁾.

Pe baza tabelelor anexate la primul volum al raportului s-a întocmit următorul tabel comparativ.

Cantitatea săptămînală de alimente^{158a)}

	Substanțe azotoase uncii	Substanțe neazotoase uncii	Substanțe minerale uncii	Total uncii
Criminali din închisoarea din Port-land	28,95	150,06	4,68	183,69
Marinari din Marina Regală	29,63	152,91	4,52	187,06
Soldați	25,55	114,49	3,94	143,98
Caretași (muncitori)	24,53	162,06	4,23	190,82
Zețari	21,24	100,83	3,12	125,19
Muncitori agricoli	17,73	118,06	3,29	139,08

Concluziile generale ale comisiei medicale de anchetă din 1863 privind condițiile de alimentație ale claselor lipsite de mijloace

¹⁵⁵⁾ „Report of the Commissioners... relating to Transportation and Penal Servitude”, Lond. 1863, p. 42, nr. 50.

¹⁵⁶⁾ L.c., p. 77. „Memorandum by the Lord Chief Justice”.

¹⁵⁷⁾ L.c., v. II, Evidence.

¹⁵⁸⁾ L.c., v. I, Appendix, p. 280.

^{158a)} L.c., p. 274, 275.

sînt deja cunoscute cititorului. El își amintește că majoritatea familiilor de muncitori agricoli au sub minimul necesar „pentru preîntîmpinarea bolilor de subnutriție”. Aceasta este situația îndeosebi în toate districtele eminentamente agricole : Cornwall, Devon, Somerset, Wilts, Stafford, Oxford, Berks și Herts.

„Hrana pe care o primește muncitorul agricol — spune doctorul Smith — depășește cantitatea medie, întrucît el însuși primește o parte de mijloace de subzistență cu mult mai mare decît ceilalți membri ai familiei sale, deoarece, dată fiind munca sa, el are absolută nevoie de acest lucru ; în districtele mai sărace, lui îi revine aproape toată carnea și toată slîcina. Cantitatea de alimente care îi revine femeii, precum și copilor în perioada de creștere, este în multe cazuri și în mai toate comitatele insuficientă, îndeosebi în ceea ce privește substanțele azotoase”¹⁵⁹).

Argații și slujnicele care locuiesc chiar la fermieri au hrană din belșug. Numărul lor a scăzut de la 288 277 în 1851 la 204 962 în 1861.

„Munca la cîmp a femeilor — spune doctorul Smith —, oricare i-ar fi dezavantajele, este în condițiile actuale de mare folos pentru familie, căci ea îi asigură mijloace pentru încălțăminte, îmbrăcăminte, plata chiriei și îi dă posibilitatea să mînințe mai bine”¹⁶⁰).

Una dintre concluziile cele mai interesante ale acestei anchete a fost aceea că în Anglia muncitorul agricol este cu mult mai prost hrănit decît în celelalte părți ale Regatului Unit („is considerably the worst fed”), ceea ce reiese în mod evident din tabelul de mai jos.

Consumul mediu săptămînal de carbon și de azot al unui muncitor agricol

	Carbon grani	Azot grani
Anglia	40 673	1 594
Wales	48 354	2 031
Scotia	48 980	2 348
Irlanda	43 366	2 434 ¹⁶¹)

¹⁵⁹) „Public Health. Sixth Report. 1863”, p. 238, 249, 261, 262.

¹⁶⁰) L.c., p. 262.

¹⁶¹) L.c., p. 17. Muncitorul agricol englez primește numai $\frac{1}{4}$ din cantitatea de lapte și numai $\frac{1}{2}$ din cantitatea de pîine pe care o primește muncitorul agricol irlandez. Condițiile de alimentație mai bune ale acestuia din urmă au fost remarcate încă de A. Young, în lucrarea sa „Tour through Ireland”, la începutul acestui secol. Motivul este pur și simplu faptul că fermierul irlandez sărac este cu mult mai uman decît fermierul englez bogat. În ceea ce privește Wales, datele din text nu sînt valabile pentru partea sa de sud-vest. „Toți medicii de

„Fiecare pagină din raportul doctorului Hunter — spune doctorul Simon în raportul său oficial cu privire la starea sanitară — dovedește că numărul locuințelor muncitorilor noștri agricoli este insuficient, iar starea lor mizerabilă. Și sint mulți ani de când situația lor se înrăutățește continuu în această privință. Acum pentru un muncitor agricol este cu mult mai greu să găsească o locuință, și, dacă

acolo sint de acord că creșterea întensă a mortalității de pe urma tuberculozei, scrofulozei etc. este legată de înrăutățirea stării fizice a populației și toți atribuie sărăciei această înrăutățire. Întreținerea zilnică a muncitorului agricol este evaluată aici la 5 pence; în multe districte, fermierul* (el însuși foarte sărac) „plătește mai puțin. O fărîmă de carne sărată, tare ca lemnul de mahon și care abia merită să fie supusă procesului anevoios al digestiei sau o fărîmă de slănină servește pentru a da gust unei mari cantități de ciorbă din făină și praz sau unei fierturi de ovăz; acesta este prînzul de fiecare zi al muncitorului agricol... Progresul industriei a însemnat pentru el înlocuirea, în această olimă aspră și umedă, a postavului rezistent, țesut de mină, cu țesături ieftine de bumbac și a băturilor mai tari cu ceaiul «nominal»... După ce stă ceasuri de-a rîndul în vînt și ploaie, plugarul se întoarce acasă pentru a se așeza la un foc făcut cu turbă sau cu un amestec de lut și resturi de cărbune, care emană nori de acid carbonic și de acid sulfuric. Pereții colibeii sînt făcuți din lut și pietre, în loc de podea pămîntul gol, așa cum era înainte de construirea colibeii, iar acoperișul o grămadă de paie. Orice crăpătură e astupată pentru a se păstra căldura și, într-o duhoare infernală, avînd sub picioare noroi, adesea cu îmbrăcămintea udă care se usucă pe el fiindcă nu are cu ce s-o schimbe, muncitorul cînează împreună cu femeia și cu copiii săi. Mamoși care au fost nevoiți să petreacă o parte din noapte în asemenea colibe povesteau cum li se afundau picioarele în noroiul de pe jos și cum erau siliți să facă o deschizătură în perete — ceea ce nu era greu — pentru a putea respira puțin aer curat. Numeroși martori aparținînd diferitelor categorii sociale arată că țaranul subnutrit (underfed) este expus în fiecare noapte acestor influențe vătămătoare sănătății și alora de același fel și nu lipsesc într-adevăr de loc dovezile că aceasta are drept rezultat o populație debilă și scrofuloasă... Comunicările făcute de funcționarii parohiali din Caermarthenshire și Cardiganshire arată elocvent aceeași stare de lucruri. În plus există un rău și mai mare: răspîndirea cretinismului. Menționăm de asemenea condițiile climatice. Vînturi puternice din sud-vest bîntuie toată regiunea timp de 8 pînă la 9 luni pe an și sînt însoțite de ploi torențiale care cad în special pe versantele apusene ale dealurilor. Copacii sînt rari, se găsesc numai în locuri adăpostite, altfel îi distruge vîntul. Colibelee sînt tupilate sub vreo terasă de munte, adesea în vreo ripă sau în vreo carieră de piatră; numai oile pîtice și numai cornutele de prin partea locului pot trăi pe aceste pășuni... Tinerii pleacă în districtele miniere Glamorgan și Monmouth, situate în răsărit... Caermarthenshire este pepiniera populației miniere și în același timp căminul ei de invalizi... Numărul populației se menține cu greu. Astfel în Cardiganshire exista:

	1851	1861
Populație de sex masculin	45 155	44 446
Populație de sex feminin	52 459	52 955
	97 614	97 401“.

(Dr. Hunters Report in „Public Health. Seventh Report, 1864“, Lond. 1865, p. 498—502 passim.)

a găsit una, ea corespunde mult mai puțin cerințelor lui decît, poate, cu secole în urmă. Îndesebi în ultimii 20—30 de ani, acest rău a progresat rapid, iar condițiile de locuit ale populației rurale sînt în prezent cît se poate de mizerabile. În afară de cazul cînd cei pe care munca sa fi îmbogățește găsesc de cuviință să-l trateze cu un fel de compătimire «condescendentă», el e cu totul lipsit de ajutor în această privință. Dacă găsește o locuință pe pămîntul pe care îl lucrează, dacă această locuință are un aspect omenesc sau este bună doar pentru porci, dacă are o grădiniță care ușurează mult povara sărăciei, toate acestea nu depind de faptul dacă el acceptă sau este în stare să plătească o chirie corespunzătoare, ci de modul cum alții cred de cuviință «să uzeze de dreptul de a face cu proprietatea lor ceea ce vor». Oricît de mare ar fi o exploatare agricolă, nu există nici o lege care să prevadă că ea trebuie să aibă un anumit număr de locuințe pentru muncitori și cu atît mai puțin ca aceste locuințe să fie acceptabile; de asemenea legea nu-i acordă muncitorului nici cel mai mic drept asupra pămîntului, pentru care munca sa este tot atît de necesară ca și ploaia și soarele... Încă o împrejurare notorie apasă greu în balanță împotriva lui... : influența legii cu privire la asistența săracilor, cu prevederile ei referitoare la dreptul de domiciliere al săracilor și la impozitul în folosul săracilor¹⁶²⁾. Sub influența acestei legi, fiecare parohie este cointeresată în reducerea la minimum a numărului muncitorilor agricoli domiciliați în raza ei; căci, din nefericire, în loc să-i asigure muncitorului care trudește din greu și familiei sale o situație sigură și permanentă, munca agricolă nu face de cele mai multe ori decît să ducă pe o cale mai lungă sau mai scurtă la pauperism, un pauperism care îl urmărește pas cu pas, încît orice caz de boală sau chiar un șomaj temporar îl obligă să ceară imediat ajutor parohial; din această cauză, orice mărire a populației agricole într-o parohie înseamnă, evident, o sporire a impozitelor plătite de parohie în folosul săracilor... Marii proprietari funciari¹⁶³⁾ nu au decît să decidă că nu permit ca pe domeniile lor să se ridice case pentru muncitori, și au și scăpat de jumătate din răspundere față de săraci. În ce măsură constituția engleză și legea au avut drept scop să stabilească acest fel de proprietate funciară absolută, care permite unui landlord ca, «făcînd ceea ce îi place cu proprietatea sa», să trateze ca pe niște venetici pe cei care lucrează pămîntul și să-i alunge de pe teritoriul său, este o problemă pe care nu mi-am propus s-o analizez... Această putere de evicțiune nu este simplă teorie. Ea este exercitată în practică pe scara cea mai largă. Ea este una dintre împrejurările care exercită o influență hotărîtoare asupra condițiilor de locuit ale muncitorului agricol... Proporțiile acestui rău se pot aprecia după ultimul recensămînt, care a arătat că, în pofida creșterii cererii de locuințe în ultimii 10 ani în 821 de districte din Anglia, demolările au progresat, așa încît în 1861 populația, care sporise cu 5¹/₃% față de 1851, a fost silită să se înghesuie pe o suprafață locativă cu 4¹/₂% mai mică; aici am făcut abstracție de persoanele care au pierdut dreptul de domiciliere în parohiile în care lucrează... În momentul cînd procesul de depopulare a luat sfîrșit, rezultatul este, spune dr. Hunter, un sat de decor (show-village), în care numărul de cottages este foarte mic și în care nu au voie să locuiască decît păstori, grădinari și guarzi silvici, personal permanent care se bucură din partea bunilor

¹⁶²⁾ În 1865 această lege a fost îmbunătățită într-o oarecare măsură. Experiința ne va arăta curînd că asemenea cîrpăceală nu ajută la nimic.

¹⁶³⁾ Pentru a se înțelege mai ușor cele ce urmează menționăm: close villages (sate închise) se numesc acelea care aparțin unui singur landlord sau numai citorva; open villages (sate deschise) sînt acelea al căror pămînt aparține mai multor proprietari mai mici. În acestea din urmă antreprenorii speculanți pot clădi cottages și hanuri.

stăpîni de un tratament decent, obișnuit pentru această categorie de oameni ¹⁶⁴. Dar pămîntul trebuie lucrat și vom vedea că muncitorii care îl lucrează nu locuiesc pe domeniul proprietarului, ci vin dintr-un sat deschis, aflat poate la 3 mile depărtare, unde au fost primiți de numeroși mici proprietari de case, după ce cottages-urile lor din satele închise au fost distruse. Acolo unde se face totul pentru a se ajunge la acest rezultat, cottages arată prin aspectul lor jalnic soarta la care sînt condamnați. Ele se află pe cele mai diferite trepte ale degradării naturale. Atîta timp cît acoperișul se mai ține, muncitorului i se permite să plătească chirie și de multe ori el e bucuros că poate să o facă, chiar dacă plătește ca pentru o locuință bună. Dar nu se face nici o reparație, nici o îmbunătățire, în afară de cele pe care este în stare să le facă locatarul lipsit de mijloace. Dacă în cele din urmă casa nu mai poate fi locuită, înseamnă că există încă o casă degradată, iar impozitul în folosul săracilor va fi corespunzător mai mic. În timp ce marii proprietari se eliberează astfel de impozitul în folosul săracilor alungînd populația de pe pămînturile lor, orașele sau satele deschise cele mai apropiate îi primesc pe muncitorii alungați; zic «cele mai apropiate», dar ele se pot afla la 3 sau 4 mile distanță de ferma la care muncitorul trebuie să trudească zilnic. Astfel, pentru ca el să-și poată cîștiga pîinea zilnică, la munca de fiecare zi, oa și cum aceasta ar fi o nimica toată, se mai adaugă un drum zilnic de 6 sau 8 mile. Toată munca cîmpului, pe care o fac femeia și copiii săi, se efectuează acum în condiții la fel de grele. Dar acesta nu este singurul neajuns pe care îl are de pe urma faptului că locuiește departe de locul de muncă. În satele deschise, antreprenorii speculanți cumpără petice de pămînt, pe care înghesuie cît mai multe maghernițe dintre cele mai ieftine. Și în aceste locuințe mizere, care, chiar dacă sînt în cîmp deschis, au aceleași caracteristici respingătoare ca și cele mai proaste locuințe de la oraș, se adăpostesc muncitorii agricoli din Anglia ¹⁶⁵. ...Pe de altă parte, nu tre-

¹⁶⁴ Un asemenea sat de decor are un aspect atrăgător, dar el este tot atît de ireal ca și satele pe care le-a văzut Ecaterina a II-a în călătoria ei în Crimeea. În ultimul timp păstorul este adesea alungat din aceste sate de decor. Astfel, la Market Harborough este o stînă cu o suprafață de circa 500 de acri care nu are nevoie decît de munca unui singur om. Pentru a evita drumurile lungi peste ompiile acestea întinse, peste pășunile frumoase de la Leicester și Northampton, păstorul primea un cottage la fermă. Acum i se dă un șiling în plus — treisprezece în total — pentru locuința pe care el trebuie să și-o caute departe în vreun sat deschis.

¹⁶⁵ „Casele muncitorilor” (în satele deschise, care sînt, bineînțeles, în-totdeauna supraaglomerate) „se construiesc de obicei la rînd, cu spatele la marginea extremă a peticului de pămînt pe care antreprenorul speculant îl numește al său. Ele au deci lumină și aer numai în partea din față”. (Dr. Hunters Report, l.c., p. 135.) „Adesea cîrciumarul sau băcanul din sat este acela care închiriază case. În asemenea cazuri, muncitorul agricol are un al doilea stăpîn în afară de fermier. El trebuie să cumpere de la prăvălia lui. Cu 10 șilingi pe săptămînă, minus chiria modică de 4 l.st., el este obligat să cumpere, la prejurile dictate de băcan, modicum * de care are nevoie: ceai, zahăr, făină, săpun, lumînări și bere” (l.c., p. 132). Aceste sate deschise sînt adevărate „colonii de corecție” ale proletariatului agricol englez. Multe cottages nu sînt decît simple hanuri prin care trec toți vagabonzii din împrejurimi. Țăranul și familia sa, care își păstrează adesea uimitor puritatea și cinstea în împrejurări dintre cele mai respingătoare, aici sînt pur și simplu pierduți. Bineînțeles că nobilele figuri de Shylock obișnuiesc să dea fariseic din umenî atunci cînd este

* — puținul. — Nota trad.

buie să ne inchipuim nicidecum că muncitorul care locuiește chiar pe pământul pe care îl lucrează găsește o locuință pe care o merită prin viața sa de muncă productivă. Chiar pe domeniile princiare, cottage-ul său este adesea dintre cele mai mizere. Există landlorzi care consideră că un grajd este destul de bun pentru muncitori și familiile lor și care totuși nu se jenează să încaseze pentru asemenea locuințe o chirie cât mai mare¹⁶⁶). Chiar dacă nu este decît o cocioabă dărăpănată cu o singură cameră de dormit, fără sobă, fără latrină, fără ferestre care să poată fi deschise, fără apă în afară de aceea din șanț, fără grădină, muncitorul este neputincios în fața acestei nedreptăți. Iar legile noastre sanitare (The Nuisances Removal Acts) rămîn literă moartă. Aplicarea lor este încredințată tocmai proprietarilor care dau cu chirie asemenea văgăuni... Nu trebuie ca anumite aspecte mai luminoase, care constituie excepții, să ne orbească și să ascundă fapte devenite reguli, fapte care sînt o pată rușinoasă pentru civilizația engleză. Situația trebuie să fie într-adevăr catastrofală din moment ce, în pofida faptului evident că locuințele existente sînt îngrozitoare, observatori competenți ajung în mod unanim la concluzia că starea lamentabilă generală a locuințelor reprezintă o calamitate infinit mai mică decît lipsa lor. Sînt mulți ani de cînd supraaglomerarea locuințelor muncitorilor agricoli întristează profund nu numai pe cei care se preocupă de sănătate, dar și pe toți cei care țin la o viață decentă și morală. Într-adevăr, autorii rapoartelor arată mereu cu toții, în termeni deveniți stereotipi, că răspîndirea bolilor epidemice în districtele rurale este cauzată de supraaglomerarea locuințelor, care face ca orice încercare de a stăvili o epidemie să fie cu totul zadarnică. Este de asemenea neconținut relevat faptul că, în pofida numeroaselor influențe sănătoase ale vieții la țară, aglomerarea, care accelerează atît de mult răspîndirea bolilor infecțioase, favorizează și apariția bolilor neinfecțioase. Cei care au denunțat această stare de lucruri nu au trecut sub tăcere nici alte laturi rele ale ei. Chiar și acolo unde inițial nu s-au ocupat decît de probleme sanitare, ei au fost aproape siliți să abordeze și alte aspecte. Atunci cînd arătau cît de frecvente sînt cazurile cînd persoane adulte de ambele sexe, căsătorite și necăsătorite, sînt înghesuite (huddled) în dormitoare neîncăpătoare, rapoartele lor trebuiau să ducă la convingerea că în condițiile descrise pudoarea și decența sînt încălcate în modul cel mai brutal și că inevitabil orice moralitate este dis-

vorba de antreprenorii speculanți, de micii proprietari și de satele deschise. Ei știu foarte bine că „satele închise și satele de decor” ale lor sînt generațiile „sateelor deschise”, fără care primele nu ar putea exista. „Fără micii proprietari din satele deschise, majoritatea muncitorilor agricoli ar trebui să înnopteze sub copacii de pe domeniile pe care lucrează” (l.c., p. 135). Sistemul sateelor „deschise” și „închise” domnește în toată partea de mijloc și de răsărit a Angliei.¹⁶⁶) „Cel care dă casa cu chirie” (fermierul sau landlordul) „se îmbogățește direct sau indirect prin munca unui om căruia îi plătește 10 șilingi pe săptămînă, pentru ca apoi să stoarcă din nou de la acest nenorocit o chirie anuală de 4 sau 5 l. st. pentru niște case care pe piață nu valorează nici 20 l. st., dar care sînt menținute la un preț artificial datorită faptului că proprietarul poate să spună: «Ori iei casa mea, ori îți iei catrafusele și-ți cauți de lucru în altă parte fără referință de la mine...». Dacă un om dorește să trăiască mai bine și vrea să meargă să lucreze la calea ferată la montaj șinelor sau într-o carieră de piatră, proprietarul poate iarăși să-i spună: «Muncește pentru mine cu salariu mic pe oare ți-l dau sau pînă într-o săptămînă să-ți iei catrafusele; ia-ți porcul, dacă-l ai, și să vedem cît ai să primești pe cartofii care cresc în grădina ta». Dar atunci cînd proprietarul” (respectiv fermierul) „are alt interes, el preferă uneori, ca drept pedeapsă pentru părăsirea serviciului, să sporească chiria”. (Dr. Hunter, l. c., p. 132.)

trusă¹⁶⁷⁾, ...Astfel, în anexa la ultimul meu raport, dr. Ord, raportînd despre izbucnirea epidemiei de tifos la Wing, în Buckinghamshire, menționează cazul unui tînăr bolnav de tifos, venit din Wingrave. În primele zile ale bolii el a dormit într-o încăpere împreună cu alte două persoane. După două săptămîni s-au îmbolnăvit și alte persoane, iar după cîteva săptămîni cinci din cele două persoane s-au îmbolnăvit de tifos și una a murit ! În același timp, dr. Harvey de la spitalul St. George, care a fost la Wing în timpul epidemiei ca medic particular, vorbește în același sens : «O femeie tînără bolnavă de tifos dormea noaptea în aceeași încăpere cu tatăl, cu mama, cu copilul ei nelegitim, cu doi tineri, frați ai ei, și cu două surori, fiecare avînd cîte un copil nelegitim, în total 10 persoane. Cu cîteva săptămîni mai înainte, în aceeași încăpere dormiseră 13 persoane»¹⁶⁸⁾.

Doctorul Hunter a cercetat 5 375 de cottages ale muncitorilor agricoli nu numai în districtele pur agricole, ci în toate comitatele din Anglia. Dintre aceste 5 375 de cottages, 2 195 nu aveau decît o singură cameră de dormit (care de multe ori era în același timp și cameră de zi), 2 930 nu aveau decît două, iar 250 aveau mai mult de două. Iată o serie de exemple luate din douăsprezece comitate :

1. Bedfordshire.

Wrestlingworth : Dormitorul are o lungime de circa 12 picioare și o lățime de 10 picioare, cu toate că multe sînt mai mici. O căsuță cu un singur cat e de multe ori împărțită printr-un perete de scînduri în două dormitoare ; adesea un pat se află în bucătăria înaltă de 5 picioare și 6 țoli. Chiria : 3 l. st. Chiriașii trebuie să-și facă singuri latrinele ; proprietarul locuinței pune la dispoziție doar groapa. Ori de cîte ori cineva își construiește o latrină, aceasta e folosită de toți vecinii. Casa unui oarecare Richardson era deosebit de frumoasă. Tencuiala de pe pereți era umflată ca rochia unei cucoane care face o reverență. Acoperișul era convex într-o parte și concav în cealaltă parte. Pe partea concavă stătea, din nefericire, un coș, un burlan strîmb făcut din lut și din lemn,

¹⁶⁷⁾ „Tinerele perechi nu sînt un exemplu prea moralizator pentru surorile și frații adulți care dorm în același dormitor ; și cu toate că aceste cazuri concrete nu pot fi înregistrate, există destule date care justifică afirmația că suferințe mari și de multe ori moartea constituie soarta femeilor care se fac vinovate de crima de incest”. (Dr. Hunter, l. c., p. 137.) Un funcționar de poliție de la țară care fusese mulți ani de-a rîndul detectiv în cartierele rău famate din Londra spune despre fetele din satul său : „Asemenea imoralitate grosolană la o vîrstă fragedă, asemenea obrăznicie și nerușinare nu am întîlnit niciodată în timpul activității mele ca polițist în cartierele cele mai rău famate din Londra... Trăiesc ca porcii ; băieții și fete mari, mame și tați, toți dorm împreună în aceeași încăpere”. („Child. Empl. Comm., Sixth Report”, Lond. 1867, Appendix, p. 77, nr. 155.)

¹⁶⁸⁾ „Public Health. Seventh Report, 1864”, p. 9—14 passim.

amintind trompa unui elefant. O prăjină lungă proptea coșul, gata să cadă. Ușa și fereastra erau în formă de romb. Din 17 case vizitate, numai 4 au mai mult decît o cameră de dormit, și acestea 4 sînt supraaglomerate. Cottages cu o singură cameră de dormit adăposteau 3 adulți și 3 copii sau o pereche căsătorită și 6 copii etc.

Dunton : Chirii mari de 4—5 l. st., salariul săptămînal al bărbaților 10 șilingi. Ei speră că-și vor scoate banii de chirie din împletiturile de paie pe care le face familia. Cu cît chiria e mai ridicată, cu atît mai mare e numărul celor care trebuie să stea împreună pentru a o plăti. Șase adulți, care locuiesc cu patru copii într-o cameră de dormit, plătesc 3 l. st. și 10 șilingi. Casa cea mai ieftină din Dunton, lungă pe din afară de 15 picioare și lată de 10 picioare, e închiriată cu 3 l. st. Numai una dintre cele 14 case vizitate avea două camere de dormit. La o oarecare depărtare de sat se află o casă ai cărei pereți exteriori sînt murdăriți de excrementele locatarilor ; partea de jos a ușii e complet putrezită pe o porțiune de 9 țoli. Seara această deschizătură este astupată cu cîteva cărămizi așezate ingenios pe dinăuntru și acoperite cu o bucată de rogojină. Jumătate din fereastră, cu geam și cu pervaz, a căzut afară. Aici erau îngrămădiți, fără nici un fel de mobile, 3 adulți și 5 copii. Dunton nu stă mai prost decît restul Biggleswade Union-ului.

2. Berkshire.

Beenham : În iunie 1864, un bărbat, o femeie și 4 copii trăiau într-un cot (cottage cu un singur cat). O fiică s-a întors de la lucru bolnavă de scarlatină. Ea a murit. Un copil s-a îmbolnăvit și a murit și el. Cînd a fost chemat doctorul Hunter, mama și un copil erau bolnavi de tifos. Tatăl și un alt copil dormeau afară, dar dificultatea de a se asigura o izolare se vedea din faptul că rufele casei contaminate stăteau grămadă în piața supraaglomerată a acestui sat nenorocit, așteptînd să fie spălate. Chiria pentru casa lui H. este de un șiling pe săptămîină ; un singur dormitor pentru soț, soție și 6 copii. O casă, închiriată cu 8 pence (pe săptămîină), lungă de 14 picioare și 6 țoli, lată de 7 picioare, iar bucătăria înaltă de 6 picioare ; camera de dormit nu are ferestre, nici sobă și nici o altă deschizătură în afară de cea care dă spre ieșire ; casa nu are grădină de zarzavat. Pînă nu de mult locuiau aici un bărbat împreună cu două fete adulte și un fiu adult ; tatăl și fiul dormeau în pat, iar fetele în săliță. În timpul cît familia a locuit aici, fiecare dintre ele a avut cîte un copil ; una a mers să nască la casa de muncă, iar apoi s-a întors acasă.

3. *Bukinghamshire.*

30 de cottages pe o suprafață de 1 000 de acri, în care trăiesc aici circa 130—140 de persoane. Parohia Bradenham se întinde pe 1 000 de acri ; în 1851 ea număra 36 de case și o populație formată din 84 de bărbați și 54 de femei. Această inegalitate numerică dintre sexe a dispărut în 1861, când numărul bărbaților era de 98, iar cel al femeilor de 87, deci în 10 ani numărul bărbaților a crescut cu 14, iar cel al femeilor cu 33. Între timp numărul caselor scăzuse cu 1.

Winslow : este în cea mai mare parte reconstruit într-un stil corespunzător ; se pare că cererea de case este mare, deoarece cocioabe sărăcăcioase se închiriază cu 1 șiling și 1 șiling și 3 pence pe săptămână.

Water Eaton : Aici proprietarii, văzind că populația crește, au distrus circa 20% din casele existente. Întrebat dacă nu ar putea găsi o casă mai aproape, un muncitor sărac care trebuia să facă un drum de vreo 4 mile pînă la locul de muncă a răspuns : „Nu, ei se feresc ca de foc să primească un om cu o familie atît de numeroasă ca a mea”.

Tinker's End, lîngă Winslow : O cameră de dormit pentru 4 adulți și 5 copii avea lungimea de 11 picioare, lățimea de 9 picioare și înălțimea în punctul cel mai înalt de 6 picioare și 5 țoli ; alta, avînd lungimea de 11 picioare și 3 țoli, lățimea de 9 picioare și înălțimea de 5 picioare și 10 țoli, adăpostea 6 persoane. Fiecare dintre aceste familii avea mai puțin spațiu decît cel acordat unui condamnat la galere. Toate casele aveau doar o cameră de dormit și o singură intrare ; apă aveau foarte rar. Chiria săptămînală între 1 șiling și 4 pence și 2 șilingi. În cele 16 case vizitate nu era decît un singur om care cîștiga 10 șilingi pe săptămîină. Cantitatea de aer care revenea unei persoane în cazul arătat era egală cu aceea pe care ar avea-o dacă ar sta închisă noaptea într-o cutie de 4 picioare³. E drept că cocioabele vechi au aerisire naturală suficientă.

4. *Cambridgeshire.*

Gamblingay aparține mai multor proprietari. Are cele mai dărăpănate cots care pot să existe. Mulți locuitori fac împletituri de paie. La Gamblingay domnește o oboseală de moarte, o resemnare deznădăjduită în ceea ce privește murdăria. Neglijența care se observă în centru devine o adevărată tortură la periferie, la nord și la sud, unde casele se degradează treptat. Cu toate că nu locuiesc acolo, landlorzii storc tot ce se poate storce din acest loc

nenorocit. Chiriile sînt foarte ridicate ; cîte 8—9 persoane sînt îngrămădite într-o singură cameră de dormit ; în 2 cazuri, într-o cămăruță dorm 6 adulți cu cîte 1 copil sau 2 copii fiecare.

5. Essex.

În multe parohii din acest comitat, numărul de cottages scade concomitent cu acela al populației. În nu mai puțin de 22 de parohii degradarea caselor nu a oprit totuși creșterea populației, respectiv n-a avut ca urmare alungarea ei, care are loc pretutindeni sub denumirea de „migațiune în orașe”. În Fingringhoe, parohie care se întinde pe o suprafață de 3 443 de acri, existau în 1851 145 de case ; în 1861 nu mai erau decît 110, dar populația nu voia să plece și reușea să se înmulțească și în aceste condiții. În Ramsden Crays locuiau în 1851 252 de persoane în 61 de case ; în 1861 262 de persoane erau înghesuite în 49 de case. În Basildon locuiau în 1851 pe o suprafață de 1 827 de acri 157 de persoane în 35 de case, iar la sfîrșitul deceniului 180 de persoane în 27 de case. În parohiile Fingringhoe, South Fambridge, Widford, Basildon și Ramsden Crays locuiau în 1851 pe 8 449 de acri 1 392 de persoane în 316 case, iar în 1861 pe aceeași suprafață locuiau 1 473 de persoane în 249 de case.

6. Herefordshire.

Acest mic comitat a avut de suferit de pe urma „spiritului de evicțiune” mai mult decît oricare alt comitat din Anglia. La Madley, cottages supraaglomerate, constînd de obicei din două camere de dormit, aparțin în mare parte fermierilor. Ei le dau lesne cu chirie cu 3 sau 4 l. st. pe an și plătesc un salariu săptămînal de 9 șilingi l

7. Huntingdonshire.

Hartford avea în 1851 87 de case ; scurt timp după aceea, în această mică parohie cu o suprafață de 1 720 de acri au fost distruse 19 cottages. Locuitori : 452 în 1831, 382 în 1851 și 341 în 1861. Au fost vizitate patruzecizece cottages cu cîte o singură cameră de dormit. Într-una locuiau soțul, soția, 3 fii adulți, o fată adultă, 4 copii, în total 10 ; într-alta 3 adulți, 6 copii. Una dintre camere în care dormeau 8 persoane era lungă de 12 picioare și 10 țoli, lată de 12 picioare și 2 țoli și înaltă de 6 picioare și 9 țoli ; volumul mediu, fără nișe, era de aproximativ 130 de picioare³ de persoană. În cele 14 camere de dormit locuiau 34 de adulți și 33 de copii. Foarte puține dintre aceste cottages au o grădină de zarzavat, dar

mulți dintre locatari puteau să arendeze mici parcele cu câte 10 sau 12 șilingi rood-ul ($\frac{1}{4}$ de acru). Aceste parcele se află departe de locuință; casele nu au latrine. Familia e nevoită să folosească în acest scop parcela ei, sau — fie-mi iertate cele ce urmează — să se ușureze în sertarul unui dulap. Când e plin, este golit acolo unde conținutul lui e necesar. În Japonia, circuitul acesta fiziologic se face în condiții mai igienice.

8. Lincolnshire.

Langtoft: Aici, în casa lui Wright, locuiește un bărbat împreună cu soția sa, cu soacra și cu 5 copii; casa are bucătărie, spălătorie și o cameră de dormit deasupra bucătăriei; bucătăria și camera de dormit au o lungime de 12 picioare și 2 țoli și o lățime de 9 picioare și 5 țoli; întreaga suprafață are 21 de picioare și 3 țoli lungime, 9 picioare și 5 țoli lățime. Camera de dormit este mansardată. Pereții se îngustează în partea de sus asemenea unei căpățini de zahăr; numai pe peretele din față este o ferestruică. De ce locuia aici? Fiindcă avea o grădină de zarzavat? Nu, ea era foarte mică. Din cauza chiriei? Nu, ea era ridicată: 1 șiling și 3 pence pe săptămână. Casa era aproape de locul de muncă? Nu, ea se afla la o depărtare de 6 mile, astfel că în fiecare zi locatarul ei trebuia să parcurgă pe jos dus și întors 12 mile. Locuia aici pentru că acest cot era de închiriat și voia să aibă un cot în care să stea numai el oriunde s-ar afla, la orice preț și în orice stare. Dăm mai jos o statistică a 12 case din Langtoft, cu 12 dormitoare, 38 de adulți și 36 de copii:

12 case din Langtoft

Case	Dormitoare	Adulți	Copii	Numărul de persoane	Case	Dormitoare	Adulți	copii	Numărul de persoane
1	1	3	5	8	1	1	3	3	6
1	1	4	3	7	1	1	3	2	5
1	1	4	4	8	1	1	2	0	2
1	1	5	4	9	1	1	2	3	5
1	1	2	2	4	1	1	3	3	6
1	1	5	3	8	1	1	2	4	6

9. Kent.

Kennington era extrem de aglomerat în 1859, când a izbucnit difteria, și medicul parohiei a efectuat o anchetă oficială asupra situației populației mai sărace. El a stabilit că în această localitate, în care era nevoie de multe brațe de muncă, multe cots fuseseră

distruse fără ca în locul lor să se fi clădit altele noi. Într-o circumscripție existau 4 case, denumite birdcages (colivii); fiecare avea 4 camere, cu următoarele dimensiuni în picioare și țoli :

bucătăria	9,5 × 8,11 × 6,6
spălătoria	8,6 × 4,6 × 6,6
camera de dormit	8,5 × 5,10 × 6,3
camera de dormit	8,3 × 8,4 × 6,3

10. Northamptonshire.

Brixworth, Pitsford și Floore : În aceste sate vagabondează iarna pe drumuri 20—30 de oameni care nu au de lucru. Fermierii nu-și lucrează totdeauna îndeajuns terenurile arabile și grădinile de zarzavat, iar landlordul a găsit de cuviință să-și comaseze toate fermele în 2 sau 3 ferme. De aici lipsa de lucru. În timp ce pământul așteaptă să fie lucrat, muncitorii frustrați îl privesc cu jind. Istoviți de muncă în timpul verii și muritori de foame în timpul iernii, nu e de mirare că spun în dialectul lor : „the parson and gentlefolks seem frit to death at them” ^{168a}).

La Floore există cazuri când familii cu cîte 4, 5 și 6 copii locuiesc într-o cameră de dormit dintre cele mai mici; ditto familii formate din 3 adulți și 5 copii sau soț, soție, bunic și 6 copii bolnavi de scarlatină etc.; în două case cu două camere de dormit, 2 familii de cîte 8—9 adulți.

11. Wiltshire.

Stratton : 31 de case vizitate; 8 nu au decît o singură cameră de dormit; Penhill în aceeași parohie. Un cot, închiriat cu 1 șiling și 3 pence pe săptămînă, este locuit de 4 adulți și 4 copii; în afară de pereți, nu are nimic bun începînd cu pardoseala făcută din pietre cioplite grosolan și terminînd cu acoperișul de paie putred.

12. Worcestershire.

Aici n-au fost demolate multe case; dar din 1851 pînă în 1861 numărul locatarilor a crescut de la 4,2 la 4,6 de fiecare casă.

Badsey : Multe cots și grădini de zarzavat. Unii fermieri declară că aceste cots sînt „a great nuisance here, because they bring the poor” (cots sînt un mare rău aici pentru că ele îi aduc pe săraci). Un gentleman declară :

^{168a}) „Popa și cu nobilii par a se fi înțeles să ne omoare”.

„Sărăcii nu ar avea nimic de câștigat; dacă s-ar mai clădi 500 de cots, ele ar fi luate imediat, ca piinea caldă; într-adevăr, cu cât se construiesc mai multe, cu atât se cer mai multe”.

Prin urmare, după părerea lui, casele generează locuitori, care, firește, exercită presiune asupra „mijloacelor locative”; iar doctorul Hunter remarcă:

„Ei bine, săracii aceștia trebuie să vină de undeva, și întrucît la Badsey nu există nimic care să-i atragă în mod deosebit, cum ar fi, de pildă, filantropia, pe ei îi aduce aici numai groaza de a nu ajunge într-un loc și mai rău. Dacă ar putea găsi o casă și un petec de pămînt în apropierea locului lor de muncă, ei ar prefera, desigur, să nu vină la Badsey, unde pentru o palmă de pămînt plătesc de două ori mai mult decît un fermier”.

Emigrarea continuă la orașe, formarea continuă la sate a unei populații „excedentare” ca urmare a concentrării fermelor arendate, a transformării pămîntului arabil în pășuni, a introducerii mașinilor etc. merg mîna în mîna cu alungarea continuă a populației rurale ca urmare a demolării de cottages. Cu cât un district este mai depopulat, cu atât „suprapopulația” lui „relativă” e mai mare, cu atât presiunea exercitată de aceasta asupra mijloacelor de folosire a brațelor de muncă este mai mare, cu atât excedentul absolut al populației rurale față de mijloacele ei locative este mai mare, cu atât este deci mai mare la sate suprapopulația locală și aglomerarea, care constituie un pericol permanent de răspîndire a bolilor. Aglomerarea unor mase de oameni în satele și în așezările mici împreună corespunde alungării lor forțate de pe pămînturi. Transformarea continuă a muncitorilor agricoli în „excedentari”, însoțită, în pofida scăderii numărului lor, de creșterea masei produsului lor, este leagănul pauperismului. Pauperismul care îi amenință constituie motivul alungării lor și principala cauză a condițiilor de locuit, mizerie care le frînge ultima putere de rezistență și-i transformă în simpli sclavi ai proprietarilor funciari ¹⁶⁹⁾ și ai fermierilor, astfel

¹⁶⁹⁾ „Ocupația pe care cerul a hărăzit-o (hind-ului) imprimă chiar demnitate situației sale. El nu este un sclav, ci un soldat al păcii și merită ca lordul să-i asigure locuința convenită unui om căsătorit de vreme ce-i cere să facă o muncă obligatorie asemănătoare celei pe care țara o cere unui soldat. Ca și soldatul, el nu primește prețul de piață pentru munca sa. Ca și soldatul, el e recrutat de tînăr, cînd e neștiutor și nu cunoaște decît propria sa meserie și localitatea în care trăiește. Căsătoriile timpurii și diferitele legi cu privire la domiciliere acționează asupra lui așa cum acționează recrutarea și codul militar-penal asupra soldatului”. (Dr. Hunter, l.c., p. 132.) Uneori, în mod excepțional cite un lord mai sensibil se înduioșează de pustietatea pe care el însuși a creat-o. Cînd a fost felicitat cu prilejul terminării castelului de la Holkham, contele de Leicester a spus: „E trist să fii singur pe domeniile tale. Mă uit în jurul meu și nu văd nici o casă în afară de casa mea. Sînt uriașul din turnul uriașilor și mi-am mîncat toți vecinii”.

că salariul minim devine pentru ei o lege naturală. Pe de altă parte, în pofida „suprapopulației relative”, satul este totuși insuficient populat. Lucrul acesta nu constituie un fenomen local, nu se întâlnește numai în localitățile în care exodul spre orașe, mine, construcții de căi ferate etc. este prea mare, ci pretutindeni atît în timpul secerișului, cît și primăvara și vara, în toate perioadele numeroase în care agricultura engleză, foarte îngrijită și intensivă, are nevoie de brațe de muncă suplimentare. Muncitorii agricoli sînt întotdeauna prea mulți pentru nevoile medii ale agriculturii și întotdeauna prea puțini pentru nevoile ei excepționale sau temporare¹⁷⁰). Din această cauză, în documentele oficiale sînt înregistrate reclamații contradictorii venite din aceleași localități, unele relevînd lipsa de brațe de muncă, altele existența unui excedent de brațe de muncă. Lipsa temporară sau locală de brațe de muncă nu are drept consecință o urcare a salariului, ci atragerea femeilor și a copiilor la munca cîmpului și micșorarea continuă a vîrstei la care muncitorul începe să lucreze. De îndată ce exploatarea femeilor și a copiilor capătă o amploare mai mare, ea devine la rîndul ei un nou mijloc pentru trecerea în rîndurile populației excedentare a muncitorilor agricoli de sex masculin și pentru menținerea salariului lor la un nivel scăzut. În partea de răsărit a Angliei crește și se dezvoltă rodul minunat al acestui cercle vicios**, așa-numitul gangsystem (sistemul cetelor sau al echi-pelor), despre care voi spune aici cîteva cuvinte¹⁷¹).

¹⁷⁰) Un fenomen asemănător se observă în ultimele decenii și în Franța, pe măsură ce acolo producția capitalistă pune stăpînire pe agricultură și alungă spre orașe populația agricolă „excedentară”. Și aici se observă o înrăutățire a condițiilor de locuit și a celorlalte condiții chiar la locul unde se formează această populație „excedentară”. În ceea ce privește acel „proletariat foncier” * specific creat de sistemul parcelar, vezi, între altele, lucrarea lui Colins citată mai sus și Karl Marx, „Optsprezece brumar al lui Ludovic Bonaparte”, ediția a 2-a, Hamburg 1869, p. 91 și urm. (Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p.208 și urm.) În 1846 populația urbană reprezenta în Franța 24,42% din totalul populației, iar cea rurală 75,58%; în 1861 populația urbană reprezenta 28,86%, iar cea rurală 71,14%. În ultimii 5 ani scăderea procentului populației rurale s-a accentuat și mai mult. Încă în 1846 Pierre Dupont spunea în „Chant des ouvriers” :

„Bordeiele ni-s gropi adinci,
Prin ruini purtăm osînda,
Cu hoții-alături dăm în brînci
Cînd bufnițele ies la pîndă”.

¹⁷¹) Raportul al șaselea, care e și ultimul, publicat de „Child. Empl. Comm.” la sfîrșitul lunii martie 1867, nu se ocupă decît de sistemul cetelor în agricultură.

* — proletariat agricol. — Nota trad.

** — cerc vicios. — Nota trad.

Sistemul cetelor e răspândit aproape exclusiv în Lincolnshire, Huntingdonshire, Cambridgeshire, Norfolk, Suffolk și Nottinghamshire; uneori poate fi întâlnit și în comitatele învecinate: Northampton, Bedford și Rutland. Aici luăm ca exemplu Lincolnshire. O mare parte din suprafața acestui comitat este un teren nou; el a fost obținut prin secarea mlaștinilor sau, ca și în alte comitate menționate din răsăritul țării, a fost smuls mării. Mașina cu abur a făcut minuni la secarea mlaștinilor. Acolo unde altădată erau mlaștini sau nisipiști, se văd acum lanuri de grâu și se obțin rentele funciare cele mai ridicate. Același lucru se poate spune și despre pământurile aluviale valorificate, ca, de pildă, insula Axholme și alte parohii de pe malul Trentului. Pe măsură ce apăreau ferme noi, nu numai că nu se clădeau cottages noi, dar se demolau cele vechi, iar muncitorii erau aduși din satele deschise, așezate la depărtare de mile de-a lungul șoselelor care șerpuiesc printre dealuri. Înainte vreme numai aici se adăpostea populația pentru a se apăra împotriva îndelungatelor inundații din timpul iernii. Muncitorii care locuiau în permanență la fermele cu o suprafață de 400—1 000 de acri (aici ei se numesc „confined labourers” *) sînt folosiți exclusiv la munci agricole permanente și grele, efectuate cu ajutorul cailor. La fiecare 100 de acri (1 acru = 40,49 ari, sau 1,584 morgeni prusieni) revine în medie abia un cottage. Un arendaș al unui teren mlăștinos (Fenland) a declarat, de pildă, comisiei de anchetă :

„Ferma mea are 320 de acri, numai pămînt arabil. Nu există nici un cottage. Acum la mine locuiește un singur muncitor. Am patru rîndași, care locuiesc în împrejurimi. Munca ușoară care necesită multe brațe este îndeplinită de cete” ¹⁷²⁾.

Pămîntul cere multe munci ușoare, ca plivitul, grăpatul, transportarea pe cîmp a îngrășămintelor, îndepărtarea pietrelor etc. Toate aceste munci sînt efectuate de cete, adică de echipe organizate, care locuiesc în satele deschise.

Ceata este compusă din 10 pînă la 40 sau 50 de persoane, și anume femei, adolescenți de ambe sexe (între 13 și 18 ani), deși la 13 ani băieții ies de obicei din ceată, în sfîrșit din copii de ambe sexe (între 6 și 13 ani). În fruntea ei se află gangmaster-ul (șeful), întotdeauna un simplu muncitor agricol, de cele mai multe ori un așa-zis „terchea-berchea”, o pușlama, un vagabond și un bețiv, dar cu oarecare spirit de inițiativă și savoir faire **. El recru-

¹⁷²⁾ „Child. Empl. Comm., VI. Report”, Evidence, p. 37, nr. 173.

* — muncitori legați. — Nota trad.

** — pricepere. — Nota trad.

tează ceata, care lucrează sub conducerea lui și nu sub conducerea fermierului. Cu acesta din urmă el se învoiește de obicei cu munca în acord, și venitul său, care în medie nu depășește cu mult pe acela al unui simplu muncitor agricol¹⁷³), depinde aproape în întregime de dibăcia cu care reușește să stoarcă de la ceata lui cât mai multă muncă într-un timp cât mai scurt. Fermierii au descoperit că femeile nu lucrează cum trebuie decât sub conducerea unui bărbat, dar că, pe de altă parte, dacă au început lucrul, femeile și copiii muncesc din răpuzeri, ceea ce știa deja Fourier, pe cînd muncitorul adult de sex bărbătesc este destul de șiret ca pe cât posibil să-și economisească forțele. Șeful umblă de la un domeniu la altul și găsește astfel de lucru cetei sale timp de 6—8 luni pe an. Pentru familiile de muncitori este mai avantajos și mai sigur să aibă de-a face cu el decât cu fermierul, care nu angajează copii decât ocazional. Această împrejurare întărește atît de mult influența șefului în satele deschise, încît de obicei copiii nu pot fi angajați decât prin intermediul lui. Închirierea individuală a copiilor, separat de ceată, constituie o îndeletnicire accesorie a lui.

„Aspectele sumbre” ale sistemului de mai sus sînt munca excesivă a copiilor și adolescenților, drumurile lungi pe care le fac zilnic pînă și de la domeniile pe care lucrează, situate la 5, 6 și uneori 7 mile depărtare, și, în sfîrșit, demoralizarea cetei. Deși șeful, numit în unele regiuni „the driver” (gonaciul), este înarmat cu o bită, el face numai arareori uz de ea; plîngerile împotriva unui tratament brutal constituie excepții. El este un suveran democrat sau ceva asemănător vrăjitorului din Hameln. El are deci nevoie de popularitate în rîndurile supușilor săi și-i cîștigă pe aceștia datorită vieții de nomad care înflorește sub oblăduirea lui. Un libertinaj grosolan, o destrăbălare zgomotoasă și nerușinarea cea mai cinică domnesc în rîndurile cetei. Șeful plătește de obicei lefurile într-o cîrciumă și apoi se întoarce acasă pe două cărări, în fruntea cetei, sprijinit de o parte și de alta de cîte o femeie voinică și urmat de copiii și de adolescenții care fac glume și cîntă cîntece batjocoritoare și obscene. La întoarcere are loc ceea ce Fourier numește „fanerogamie”¹⁸⁸. Cazuri cînd fete de 13 și 14 ani rămîn însărcinate cu tovarășii lor de aceeași vîrstă sînt frecvente. Satele deschise care furnizează contingentele cetei devin adevărate Sodome și Gomore¹⁷⁴) și dau de două ori mai mulți copii nelegitimi decât tot restul regatului. Am arătat mai sus care este moralitatea

¹⁷³) Unii șefi de ceată au ajuns fermieri care arendează pînă la 500 de acri sau proprietari de case.

¹⁷⁴) „Jumătate din fetele din Ludford au fost nenorocite de cete” (l. c., Appendix, p. 6, nr. 32).

după căsătorie a fetelor crescute la această școală. Copiii lor, în cazul cînd nu sînt răpuși de opiu, sînt recruții predestinați ai cetelor.

Ceata, în forma ei clasică descrisă mai sus, se numește ceată publică, comună sau ambulantă (public, common or tramping gang). În afară de aceasta există și cete particulare (private gangs). Ele au aceeași compoziție ca și ceata comună, dar numără mai puțini membri; aceștia nu muncesc sub conducerea unui șef, ci sub conducerea unui argat bătrîn pe care fermierul nu-l poate utiliza mai bine. Aici spiritul boem dispăre, dar, după toate mărturiile, retribuirea muncii și tratamentul copiilor sînt mai proaste.

Sistemul cetelor, care în ultimii ani¹⁷⁵⁾ se extinde tot mai mult, nu există, desigur, de dragul șefului. El există pentru îmbogățirea marilor fermieri¹⁷⁶⁾ și, respectiv, a landlorzilor¹⁷⁷⁾. Pentru fermier nu există o metodă mai ingenioasă de a-și reduce numărul de muncitori mult sub nivelul normal și de a avea totuși în permanență la dispoziție mîna de lucru suplimentară pentru orice munci suplimentare, de a obține cît mai multă muncă cu cît mai puțini bani¹⁷⁸⁾ și de a transforma în „excedentari” pe muncitorii adulți de sex masculin. După aceste explicații se înțelege de ce, pe de o parte, se recunoaște că muncitorul agricol suferă într-o măsură mai mare sau mai mică din cauza șomajului, iar pe de altă parte se declară că sistemul cetelor este „necesar” din cauza lipsei de muncitori de sex masculin și a strămutării lor în orașe¹⁷⁹⁾. Cîmpul pli-

¹⁷⁵⁾ „Sistemul s-a extins foarte mult în ultimii ani. În unele locuri el a fost introdus abia recent; în altele, unde datează de mai multă vreme, în ceată sînt luați copii mai mulți și mai mici” (l. c., p. 79, nr. 174).

¹⁷⁶⁾ „Micii fermieri nu folosesc munca cetelor”. „Ea nu este folosită pe un pămînt prost, ci numai acolo unde pămîntul aduce o rentă de 2 l. st.— 2 l. st. și 10 șilingi la acru” (l. c., p. 17 și 14.)

¹⁷⁷⁾ Unul dintre acești domni ține atît de mult la rentele lui, încît declară indignat comisiei de anchetă că vina pentru tot tărăboiul o poartă doar denumirea sistemului. Dacă sistemul s-ar numi nu „ceată”, ci „asociație industrială-agricolă-cooperativă a tineretului pentru întreținere prin forțe proprii”, totul ar fi all right*.

¹⁷⁸⁾ „Munca cetelor este mai ieftină decît orice altă muncă; iată motivul pentru care este folosită”, spune un fost șef (l. c., p. 17, nr. 14). „Sistemul cetelor este fără îndoială cel mai ieftin pentru fermier, și, de asemenea, fără doar și poate cel mai nefast pentru copii”, spune un fermier (l. c., p. 16, nr. 3).

¹⁷⁹⁾ „Nu încapе îndoială că mare parte din munca îndeplinită acum în cete de către copii era îndeplinită înainte de bărbați și de femei. Acolo unde se folosește munca femeilor și a copiilor sînt mai mulți bărbați șomeri (more men are out of work) decît înainte” (l. c., p. 43, nr. 202). Pe de altă parte, putem citi: „Problema muncii (labour question) devine atît de serioasă în

vit de buruieni și neghina umană din Lincolnshire etc. sînt cei doi poli opuși ai producției capitaliste¹⁸⁰⁾.

f) Irlanda

În încheierea acestui capitol trebuie să mai aruncăm o privire asupra Irlandei. Ne vom referi în primul rînd la faptele care interesează aici.

Populația Irlandei a ajuns în 1841 la 8 222 664 de locuitori, a scăzut în 1851 la 6 623 985, în 1861 la 5 850 309, iar în 1866 la 5 500 000, adică aproximativ nivelul din 1801. Scăderea a început

multe districte agricole, îndeosebi în cele producătoare de grîu, în urma emigrării și a ușurinței cu care datorită căilor ferate se poate pleca în orașele mari, înofit consider" (vorbește agentul agricol al unui mare proprietar) „că munca copiilor este absolut necesară" (l. c., p. 80, nr. 180). Menționăm că în districtele agricole din Anglia, spre deosebire de restul lumii civilizate, the labour question (problema muncii) înseamnă the landlords' and farmers' question (problema landlorzilor și a fermierilor): cum se poate permanentiza la sae o „suprapopulație relativă" suficientă și, în consecință, „un salariu minim" pentru muncitorul agricol în pofida emigrării mereu crescînde a populației rurale ?

¹⁸⁰⁾ „Public Health Report", citat de mine mai sus, în care atunci cînd se vorbește de mortalitatea infantilă se menționează în treacăt sistemul cetelor, a rămas necunoscut presei și, în consecință, publicului englez. Dimpotrivă, ultimul raport al „Child. Empl. Comm." a oferit presei un material „senzațional" binevenit. În timp ce presa liberală întreba cum a fost posibil ca domni distincți și doamnele lor, precum și beneficiarii oficiali ai veniturilor bisericesti de care mișună Lincolnshire, cum a fost posibil ca aceste personaje care trimit la antipozii „misiuni speciale pentru îmblinzirea moravurilor sălbaticilor din Oceania" să permită ca pe domeniile lor, sub ochii lor, să se dezvolte un asemenea sistem, presa aristocratică făcea considerații exclusiv asupra imoralității țaranilor, care sînt în stare să-și vîndă copiii ca sclavi ! În condițiile blestamate la care „nobilii" l-au condamnat pe țaran, n-ar fi de mirare dacă acesta și-ar mînca propriii lui copii. Demn de admirație într-adevăr este faptul că el și-a păstrat în mare parte integritatea caracterului. Rapoartele oficiale dovedesc că părinții detestă sistemul cetelor în districtele în care el se practică. „În măturile adunate de noi se găsesc din belșug dovezi că părinții ar fi în multe cazuri recunosători unei legi coercitive care le-ar da posibilitatea să se opună tentațiilor lor și presiunii la care sînt adesea supuși. Amenințați cu concedierea ba de către funcționarul parohiei, ba de către stăpîn, ei sînt siliți să-și trimită copiii la muncă în loc să-i trimită la școală... Orice irosire de timp și de forțe, toată suferința pe care i-o provoacă agriculturii și familiei sale istovirea extremă și inutilă, fiecare caz în care părinții pun pe seama supra-aglomerării de cottages și pe seama influențelor dăunătoare ale sistemului cetelor distrugerea morală a copilului lor generează la săracii care muncesc sentimente ușor de înțeles și asupra cărora nu este necesar să stăruim. Ei sînt conștienți de faptul că multe suferințe fizice și morale le sînt pricinuite de împrejurări pentru care nu sînt în nici un chip răspunzători, pe care, dacă le-ar fi stat în putere, nu le-ar fi încuviințat niciodată și împotriva cărora ei nu pot să lupte" (l. c., p. XX, nr. 82. și p. XXIII, nr. 96).

În anul de foamete 1846 și în mai puțin de 20 de ani Irlanda a pierdut peste $\frac{5}{16}$ din întreaga ei populație¹⁸¹⁾. Numărul total al emigranților din mai 1851 până în iulie 1865 era de 1 591 487; în ultimii cinci ani, 1861—1865, era de peste o jumătate de milion. Numărul caselor locuite a scăzut în perioada 1851—1861 cu 52 990. Din 1851 până în 1861 numărul fermelor cu o suprafață de 15—30 de acri a crescut cu 61 000, al fermelor cu o suprafață de peste 30 de acri cu 109 000, în timp ce numărul total al fermelor a scăzut cu 120 000, scădere care se datora deci exclusiv dispariției fermelor cu o suprafață de mai puțin de 15 acri, cu alte cuvinte centralizării lor.

Scăderea numărului populației, firește, a fost însoțită în general de o scădere a masei produselor. Pentru ceea ce ne interesează pe noi este suficient să examinăm cei 5 ani dintre 1861 și 1865, în timpul cărora au emigrat peste o jumătate de milion de locuitori, iar cifra absolută a populației a scăzut cu peste $\frac{1}{3}$ milion. (Vezi tabelul A.)

Tabelul A
Șeptelul de vite

Anul	Cai		Vite cornute mari		
	total	scădere	total	scădere	creștere
1860.....	619 811	—	3 606 374	—	—
1861.....	614 232	5 579	3 471 688	134 686	—
1862.....	602 894	11 338	3 254 890	216 798	—
1863.....	579 978	22 916	3 144 231	110 659	—
1864.....	562 158	17 820	3 262 294	—	118 063
1865.....	547 867	14 291	3 493 414	—	231 110

Anul	Oii			Porci		
	total	scădere	creștere	total	scădere	creștere
1860.....	3 542 080	—	—	1 271 072	—	—
1861.....	3 556 050	—	13 970	1 102 042	169 030	—
1862.....	3 456 132	99 918	—	1 154 324	—	52 282
1863.....	3 308 204	147 928	—	1 067 458	86 866	—
1864.....	3 366 941	—	58 737	1 058 480	8 978	—
1865.....	3 688 742	—	321 801	1 299 893	—	241 413

Din tabelul de mai sus rezultă :

Cai	Vite cornute mari	Oii	Porci
Scădere absolută	Scădere absolută	Creștere absolută	Creștere absolută
71 944	112 960	146 662	28 821 ¹⁸²⁾

¹⁸¹⁾ Populația Irlandei : în 1801 5 319 867 de locuitori, în 1811 6 084 996, în 1821 6 869 544, în 1831 7 823 347, în 1841 8 222 664.

¹⁸²⁾ Rezultatul ar fi și mai defavorabil dacă ne-am întoarce mai mult în trecut. Astfel : oii în 1865 3 688 742, iar în 1856 3 694 294; porci în 1865 1 299 893, iar în 1858 1 409 883.

Să examinăm acum agricultura, care furnizează mijloacele de subzistență pentru oameni și pentru vite. În tabelul B se indică scăderea și creșterea anuală în comparație cu anul precedent. La cereale figurează grâul, ovăzul, orzul, secara, fasolea și mazărea, la legume cartofii, napii, sfecla, varza, morcovii, păstîrnacul, borceagul etc.

Tabelul B

Creșterea sau scăderea suprafeței cultivate și a fînețelor
(respectiv pășuni) în acri

Anul	Cereale		Legume		Pășuni și trifoi		In		Suprafața totală oare servește pentru agricultură și creșterea vitelor	
	scădere	scădere	creștere	scădere	creștere	scădere	creștere	scădere	creștere	
1861	15 701	36 974	—	47 969	—	—	19 271	81 373	—	
1862	72 734	74 785	—	—	6 623	—	2 055	138 841	—	
1863	144 719	19 358	—	—	7 724	—	63 922	92 431	—	
1864	122 437	2 317	—	—	47 486	—	87 761	—	10 493	
1865	72 450	—	25 421	—	68 970	50 159	—	28 218	—	
1861—65	428 041	108 013			82 834		122 850	330 370		

În 1865 suprafața „pășunilor” a crescut pînă la 127 470 de acri, îndeosebi datorită faptului că suprafața „pîrloagelor și a turbăriiilor” s-a redus cu 101 543 de acri. Comparînd anul 1865 cu anul 1864, constatăm la cereale o scădere de 246 667 de cuarteri, dintre care 48 999 la grîu, 166 605 la ovăz, 29 892 la orz etc.; la cartofi constatăm o scădere de 446 398 de tone, cu toate că suprafața cultivată a crescut în 1865 etc. (vezi tabelul C.)

De la mișcarea populației și a producției agricole din Irlanda trecem la mișcarea din punga landlorzilor, a marilor fermieri și a capitaliștilor industriali din această țară. Ea se reflectă în scăderea și creșterea impozitului pe venit. Pentru înțelegerea tabelului D menționăm că rubrica D (profituri cu excepția celor ale fermierilor) cuprinde și așa-zisele profituri „profesionale”, adică veniturile avocaților, ale medicilor etc., și că rubricile C și E, nespecificate aici, cuprind veniturile funcționarilor, ale ofițerilor, ale sinecuriștilor statului, ale creditorilor statului etc.

Tabelul C

Creșterea sau scăderea suprafeței cultivate, a produsului la acru și a produsului total în 1865 în comparație cu 1864¹⁸³⁾

Produsul	Suprafața cultivată în acri		Creștere sau scădere în 1865		Produsul la acru		Creștere sau scădere în 1865		Produsul total			
	1864	1865	+	-	1864	1865	+	-	1864	1865	Creștere sau scădere în 1865	
					cwt.	cwt.	cwt.	cwt.	cuarteri	cuarteri	cuarteri	cuarteri
Grâu.....	276 483	266 989	—	9 494	13,3	13,0	—	0,3	875 782	826 783	—	48 999
Ovăz	1 814 886	1 745 228	—	69 658	12,1	12,3	0,2	—	7 826 332	7 659 727	—	166 605
Orz	172 700	177 102	4 402	—	15,9	14,9	—	1,0	761 909	732 017	—	29 892
Orzoaică ..	} 8 894	10 091	1 197	—	16,4	14,8	—	1,6	15 160	13 989	—	1 171
Secară ....}					8,5	10,4	1,9	—	12 680	18 364	5 684	—
					tone	tone	tone	tone	tone	tone	tone	tone
Cartofi.....	1 039 724	1 066 260	26 536	—	4,1	3,6	—	0,5	4 312 388	3 865 990	—	446 398
Napi	337 355	334 212	—	3 143	10,3	9,9	—	0,4	3 467 659	3 301 683	—	165 976
Sfeclă	14 073	14 389	316	—	10,5	13,3	2,8	—	147 284	191 937	44 653	—
Varză	31 821	33 622	1 801	—	9,3	10,4	1,1	—	297 375	350 252	52 877	—
In	301 693	251 433	—	50 260	34,2*	25,2*	—	9,0*	64 506	39 561	—	24 945
Fin	1 609 569	1 678 493	68 924	—	1,6	1,8	0,2	—	2 607 153	3 068 707	461 554	—

* Stone = 14 funzi.

¹⁸³⁾ Datele au fost luate din „Agricultural Statistics, Ireland. General Abstracts”, Dublin, pe anul 1860 și urm., și din „Agricultural Statistics, Ireland. Tables showing the Estimated Average Produce etc.”, Dublin 1867. Se știe că aceasta este statistica oficială prezentată parlamentului în fiecare an.

Adaos la ediția a 2-a. Statistica oficială arată pentru anul 1872 o scădere a suprafeței cultivate, în comparație cu 1871, cu 134 915 acri. A avut loc o „creștere” la cultura legumelor — napi, sfeclă etc.; suprafața cultivată „a scăzut” cu 16 000 de acri la grâu, cu 14 000 de acri la ovăz, cu 4 000 de acri la orz și la secară, cu 66 632 de acri la cartofi, cu 34 667 de acri la in și cu 30 000 de acri la fînete, trifoi, borceaș și rapiță. Suprafețele cultivate cu grâu s-au redus în ultimii 5 ani precum urmează: 1868 — 285 000 de acri; 1869 — 280 000 de acri; 1870 — 259 000 de acri; 1871 — 244 000 de acri; 1872 — 228 000 de acri. Pentru 1872 constatăm, în cifre rotunde, o creștere de 2 600 la cai, 80 000 la vite comute mari, 68 600 la oi și o scădere de 236 000 la porci.

Tabelul D

Venituri supuse impozitului pe venit în l. st.¹⁸⁴⁾

	1860	1861	1862	1863	1864	1865
<i>Rubrica A</i>						
Renta funciară	12 893 829	13 003 554	13 398 938	13 494 091	13 470 700	13 801 616
<i>Rubrica B</i>						
Profitul fermierilor	2 765 387	2 773 644	2 937 899	2 938 823	2 930 874	2 946 072
<i>Rubrica D</i>						
Profituri industriale	4 891 652	4 836 203	4 858 800	4 846 497	4 546 147	4 850 199
<i>Totalul rubricilor</i>						
A—E	22 962 885	22 998 394	23 597 574	23 658 631	23 236 298	23 930 340

La rubrica D, creșterea medie anuală a venitului reprezenta în 1853—1864 numai 0,93%, pe cînd în Marea Britanie ea reprezenta în aceeași perioadă 4,58%. Tabelul următor arată repartiția profitului (fără profitul fermierilor) în anii 1864 și 1865 :

Tabelul E

Rubrica D. Venituri provenite din profituri
(peste 60 l. st.) în Irlanda¹⁸⁵⁾

	1864		1865	
	L.st.	Persoane	L.st.	Persoane
Venit anual total	4 368 610	17 467	4 669 979	18 081
Venituri anuale de peste 60 l.st.				
și sub 100 l.st.	238 726	5 015	222 575	4 703
Din venitul anual total	1 979 066	11 321	2 028 571	12 184
Rest din venitul anual total ..	2 150 818	1 131	2 418 833	1 194
	1 073 906	1 010	1 097 927	1 044
	1 076 912	121	1 320 906	150
Din care	430 535	95	584 458	122
	646 377	26	736 448	28
	262 819	3	274 528	

Anglia, țară cu o producție capitalistă dezvoltată și prin excelență industrială, ar fi pierit în urma unei pierderi de populație ca aceea pe care a suferit-o Irlanda. Dar Irlanda nu este în momentul de față decît un district agricol al Angliei, despărțit de ea printr-un canal lat, district care-i furnizează cereale, lînă, vite, muncitori și soldați.

¹⁸⁴⁾ „Tenth Report of the Commissioners of Inland Revenue”, Lond. 1866.¹⁸⁵⁾ Venitul anual total de la rubrica D nu corespunde celui din tabelul anterior, datorită unor scăzăminte admise de lege.

Depopularea a făcut ca mult pământ să rămână necultivat, a redus foarte mult cantitatea de produs agricol ¹⁸⁶⁾ și, deși creșterea vitelor s-a extins, în unele ramuri ale acesteia se constată o scădere absolută, iar în altele o creștere care abia merită să fie menționată și care este întreruptă permanent de scăderi. Cu toate acestea, o dată cu scăderea numărului populației, renta funciară și profitul fermierilor au crescut continuu, acesta din urmă totuși nu atât de constant ca prima. Cauza este ușor de înțeles. Pe de o parte, datorită comasării fermelor și transformării terenurilor arabile în pășuni, o parte tot mai mare din produsul total s-a transformat în plusprodus. Plusprodusul a crescut, deși produsul total din care el constituie o parte a scăzut. Pe de altă parte, valoarea în bani a acestui plusprodus a crescut și mai rapid decât masa lui, datorită faptului că în ultimii 20 de ani, și îndeosebi în ultimii 10 ani, prețul de piață al cărnii, al lînii etc. din Anglia a crescut tot mai mult.

Mijloacele de producție fărîmițate care servesc producătorilor ca mijloace de muncă și mijloace de subzistență, fără a fi valorificate prin încorporarea de muncă a altuia, nu sînt capital, după cum produsul consumat de propriul său producător nu este marfă. Dacă o dată cu masa populației a scăzut și masa mijloacelor de producție folosite în agricultură, masa capitalului folosit în agricultură a crescut, pentru că o parte din mijloacele de producție mai înainte fărîmițate a fost transformată în capital.

Capitalul total al Irlandei investit în afara agriculturii, în industrie și în comerț, a fost acumulat în ultimele două decenii în mod lent, cu mari și continue oscilații. Cu atât mai rapid s-a dezvoltat însă concentrarea părților lui componente individuale. În sfîrșit, oricît de redusă a fost creșterea lui absolută, el a crescut relativ în raport cu numărul populației, care a scăzut.

Așadar, sub ochii noștri se desfășoară aici pe scară largă un proces cum nu și-ar fi putut dori mai frumos economia ortodoxă pentru confirmarea dogmelor ei, potrivit cărora mizeria este rezultatul suprapopulației absolute, iar echilibrul se restabilește prin depopulare. Ne găsim în fața unei experiențe care are cu totul altă importanță decît ciurma de la mijlocul secolului al XIV-lea, atât de preamărită de adepții lui Malthus ¹⁸⁹. În treacăt fie spus, dacă în sine era o naivitate pedantă să aplice etalonul secolului al XIV-lea la relațiile de producție și la relațiile demografice co-

¹⁸⁶⁾ Dacă scade în mod corespunzător și producția la acru, să nu uităm că de un secol și jumătate Anglia a importat îndirect solul din Irlanda, fără a lăsa agricultorilor acesteia nici măcar mijloacele pentru înlocuirea elementelor lui componente.

respunzătoare din secolul al XIX-lea, pe lângă această naivitate se mai scăpa din vedere și faptul că dacă de o parte a Canalului Mîncii, în Anglia, ciuma și depopularea care a însoțit-o au fost urmate de eliberarea și de îmbogățirea populației rurale, de cealaltă parte, în Franța, ele au avut drept consecință accentuarea aservirii și a mizeriei ^{186a)}.

În 1846 foametea a decimat în Irlanda peste 1 000 000 de oameni, dar exclusiv săraci. Ea a lăsat neștirbită averea țării. Emigrația care i-a urmat și care durează de douăzeci de ani, fiind și astăzi încă în plină creștere, n-a distrus, ca de pildă războiul de 30 de ani, o dată cu oamenii și mijloacele lor de producție. Geniul irlandez a descoperit o metodă absolut nouă pentru a transporta ca prin farmec un popor sărac la mii de mile de locul tragediei lui. Emigranții stabiliți în Statele Unite trimit acasă în fiecare an bani de drum celor rămași în țară. Fiecare grup care emigrează anul acesta atrage după sine alt grup în anul următor. Așadar, emigrația, în loc să coste ceva Irlanda, constituie, dimpotrivă, unul dintre cele mai rentabile capitole ale operațiilor de export ale ei. Emigrația este, în sfîrșit, un proces sistematic, care nu face un gol temporar în masa populației, ci înghite anual un număr de oameni mai mare decît acela pe care îl compensează creșterea naturală a populației, astfel că nivelul absolut al populației scade an de an ^{186b)}.

Care au fost consecințele pentru cei rămași, pentru muncitorii irlandezi scăpați de suprapopulație? Consecințele au fost că suprapopulația relativă este astăzi tot atît de mare ca înainte de 1846, că salariul e tot atît de scăzut și munca a devenit și mai grea, că mizeria de la sate duce spre o nouă criză. Cauzele sînt simple. Revoluția în agricultură merge mîna în mîna cu emigrația. Producția suprapopulației relative merge mult mai rapid decît scăderea absolută a populației. O privire asupra tabelului C ne arată că transformarea terenurilor arabile în pășuni trebuia să aibă în Irlanda repercusiuni mai puternice decît în Anglia. Aici, o dată cu creșterea vitelor se dezvoltă producția de nutrețuri; în Irlanda ea scade. În timp ce întinderi mari de pămînt înainte cultivate sînt

^{186a)} Dat fiind că Irlanda e considerată țara-model a „principiului populației”, Th. Sadler a publicat, înainte de apariția lucrării sale despre populație, celebra sa carte: „Ireland, its Evils and their Remedies”, 2nd ed., London 1829, în care dovedește, prin compararea datelor statistice cu privire la fiecare provincie și la fiecare comitat din fiecare provincie, că acolo mizeria nu este, așa cum susține Malthus, direct proporțională cu numărul populației, ci invers proporțională cu numărul populației.

^{186b)} Pentru perioada 1851—1874, numărul total al emigranților a fost de 2 325 922.

lăsate în paragină sau sînt transformate în pășuni permanente, o mare parte din pîrloage, înainte nefolosite, și o mare parte din turbării servesc acum la extinderea creșterii vitelor. Fermierii mici și mijlocii — îi includ aici pe toți cei care nu cultivă mai mult de 100 de acri — continuă să reprezinte circa $\frac{8}{10}$ din numărul total al fermierilor ^{186c}). Concurența producției agricole capitaliste exercită asupra lor o presiune mult mai mare decît înainte și, ca urmare, ei furnizează în mod permanent noi recruți clasei muncitorilor salariați. Unica mare industrie a Irlandei, industria inului, necesită relativ puțini muncitori adulți de sex masculin și ocupă în genere, cu toată extinderea ei ca urmare a scumpirii bumbacului în 1861—1866, numai o parte relativ neînsemnată a populației. Ca oricare altă industrie mare, ea produce în permanență, prin fluctuații neîntrerupte în propria ei sferă, o suprapopulație relativă, chiar dacă masa de muncitori pe care ea o absoarbe crește în mod absolut. Mizeria populației rurale este pedestalul pe care se ridică fabricile uriașe de cămăși etc., a căror armată de muncitori este răspîdită în cea mai mare parte la sate. Regăsim aici sistemul deja descris al muncii la domiciliu, care, prin munca excesivă și prost plătită, constituie un mijloc sistematic pentru crearea de muncitori „excedentari”. În sfîrșit, deși scăderea numărului populației nu are aici urmări atît de dezastruoase ca într-o țară cu producție capitalistă dezvoltată, ea nu are loc nici fără repercusiuni continue asupra pieței interne. Breșele pe care le creează emigrația nu reduc numai cererea locală de brațe de muncă, ci și veniturile micilor negustori, ale meseriașilor, ale micilor întreprinzători în genere. Aceasta este cauza reducerii veniturilor între 60 și 100 l. st. din tabelul E.

O prezentare clară a situației zilierilor agricoli din Irlanda se găsește în rapoartele inspectorilor irlandezi care controlează aplicarea legii cu privire la asistența săracilor (1870) ^{186d}). Funcționari ai unui regim care nu se menține decît cu ajutorul baionetelor și al stării de asediu, uneori declarată fățiș, alteori disimulată, ei trebuie să se exprime, spre deosebire de colegii lor din Anglia, cu multă precauție și, totuși, nu permit guvernului lor să-și facă iluzii. Potrivit datelor lor, nivelul salariului, încă foarte scăzut la sate, a crescut totuși în ultimii douăzeci de ani cu 50—60% și este acum

^{186c}) Notă la ediția a 2-a. Potrivit unui tabel din lucrarea lui Murphy, „Ireland, Industrial, Political and Social”, 1870, 94,6% din ferme au pînă la 100 de acri și 5,4% peste 100 de acri.

^{186d}) „Reports from the Poor Law Inspectors on the Wages of Agricultural Labourers in Ireland”, Dublin 1870. — Comp. de asemenea „Agricultural Labourers (Ireland) Return etc.”, 8. March 1861.

în medie de 6 pînă la 9 șilingi pe săptămîină. În spatele acestei sporiri aparente se ascunde însă o scădere reală a salariului, căci această sporire nici nu compensează măcar creșterea prețului mijloacelor de subzistență necesare survenită între timp ; dovadă : următorul extras din conturile oficiale ale unei case de muncă din Irlanda.

Cheltuielile săptămîinale medii pentru întreținerea unui om

Anul	Hrană	Îmbrăcăminte	Total
De la 29 sept. 1848 pînă la 29 sept. 1849	1 ș. 3 $\frac{1}{4}$ p.	0 ș. 3 p.	1 ș. 6 $\frac{1}{4}$ p.
De la 29 sept. 1868 pînă la 29 sept. 1869	2 ș. 7 $\frac{1}{4}$ p.	0 ș. 6 p.	3 ș. 1 $\frac{1}{4}$ p.

Prețul mijloacelor de subzistență necesare este, așadar, aproape de două ori, iar acela al îmbrăcăminte exact de două ori mai ridicat decît acum douăzeci de ani.

Chiar făcînd abstracție de această disproporție, simpla comparație a nivelurilor salariului, exprimat în bani, este departe de a ne duce la concluzii juste. Înainte de foamete, la sate cea mai mare parte a salariilor se plăteau în natură și numai o mică parte în bani ; în prezent plata în bani este o regulă generală. Chiar din acest fapt rezultă că, indiferent de dinamica salariului real, expresia lui în bani trebuia să crească.

„Înainte de foamete, zilerul agricol avea un petec de pămînt pe care cultiva cartofi și creștea porci și păsări. În prezent el trebuie să-și cumpere toate mijloacele de subzistență și nu mai are nici veniturile din vânzarea porcilor, a păsărilor și ouălor”¹⁸⁷⁾.

Într-adevăr, înainte muncitorii agricoli se confundau cu micii fermieri și nu alcătuiau de obicei decît ariergarda fermelor mijlocii și mari la care găseau de lucru. Abia în urma catastrofei din 1846 ei au început să constituie o parte a clasei muncitorilor salariați propriu-zisi, o pătură deosebită, care nu mai era legată de patron decît prin relații bănești.

Știm care erau condițiile lor de locuit înainte de 1846. De atunci ele s-au înrăutățit și mai mult. O parte din zilerii agricoli, care se micșorează însă din zi în zi, continuă să locuiască pe pămînturile fermierilor în cottages supraaglomerate, mult mai îngrozitoare decît ceea ce există mai îngrozitor în districtele agricole din Anglia. Aceasta este situația pretutindeni, cu excepția cîtorva localități din Ulster ; aceasta este situația în sud, în comitatele Cork, Limerick, Kilkenny etc. ; în est, în Wicklow, Wexford etc. ;

¹⁸⁷⁾ L. c., p. 29, 1.

în centru, în King's și Queen's County, Dublin etc.; în nord, în Down, Antrim, Tyrone etc.; în vest, în Sligo, Roscommon, Mayo, Galway etc. „Este o rușine — spune unul dintre inspectori — pentru religia și civilizația acestei țări”^{187a)}. Pentru ca zilerii să se simtă mai bine în văgăunile lor, li se confiscă sistematic peticele de pământ pe care le au din timpuri imemorabile.

„Conștiința acestei stări de urgisire în care sînt ținuți de proprietarii funciari și de administratorii lor a trezit la zilerii agricoli sentimentul corespunzător, de antagonism și de ură împotriva acelor care îi tratează ca rasă lipsită de drepturi”^{187a)}.

Primul act al revoluției în agricultură a fost distrugerea pe scară foarte largă și ca la comandă a cocioabelor aflate pe cîmpurile lucrate de ei. Mulți muncitori s-au văzut siliți să-și caute adăpost la sate și la orașe. Acolo au fost azvîrlîți, asemenea unor vechituri, în poduri, cocioabe, pivnițe și în văgăunile din cartierele cele mai mizere. Mii de familii irlandeze, cărora, chiar după mărturiile englezilor pătrunși de prejudecăți naționale, le sînt caracteristice un puternic atașament față de căminul lor, o veselie senină și puritatea moravurilor, s-au trezit astfel transplantate în aceste pepiniere ale viciului. Bărbații sînt nevoiți să-și caute acum de lucru la fermierii din vecinătate, care îi angajează numai cu ziua, adică pe baza celei mai precare forme de salariu; în afară de aceasta,

„ei au acum de străbătut drumuri lungi pînă la fermă și înapoi, de multe ori uzi pînă la piele și expuși la tot felul de adversități, care atrag adesea după sine extenuarea, boala și deci mizeria”^{187b)}.

„Orașele trebuiau să primească an de an surplusul de muncitori din districtele rurale”^{187c)}, și după toate acestea este de mirare „că la orașe și în localitățile mici există un surplus de muncitori în timp ce la sate e lipsă de muncitori!”^{187d)} Adevărul este că această lipsă nu se face simțită decît „în perioadele de munci agricole urgente, primăvara și toamna, în timp ce în restul anului mulți muncitori rămîn fără lucru”^{187e)}, că „după strînsul recoltei, din octombrie pînă în primăvară, cu greu pot găsi ceva de lucru”^{187f)} și că chiar atunci cînd au de lucru „ei pierd adesea zile întregi și în munca lor intervin tot felul de întreruperi”^{187g)}.

^{187a)} L. c., p. 12.

^{187b)} L. c., p. 25.

^{187c)} L. c., p. 27.

^{187d)} P. 26.

^{187e)} P. 1.

^{187f)} P. 32.

^{187g)} P. 25.

Aceste consecințe ale revoluției în agricultură, adică ale transformării terenurilor arabile în pășuni, ale folosirii mașinilor, ale celor mai stricte economii de muncă etc., sînt agravate încă și mai mult de landlorzii-model, care, în loc să-și cheltuiască renta în străinătate, binevoiesc să trăiască în Irlanda pe domeniile lor. Pentru a nu viola legea cererii și ofertei, acești domni storc

„acum aproape întregul necesar de muncă de la micii fermieri, care sînt astfel siliți să muncească pentru landlorzii lor în schimbul unui salariu în general mai mic decît acela plătit zilierilor obișnuiți, fără să mai vorbim de neplăcerile și de pagubele pe care le au fiindcă sînt siliți să-și neglijeze propriile lor ogoare în perioada critică a înșămîntărilor sau a culesului”^{187h)}.

Nesiguranța și neregularitatea muncii, șomajul frecvent și prelungit, toate aceste simptome ale unei suprapopulații relative figurează, așadar, în rapoartele inspectorilor care controlează aplicarea legii cu privire la asistența săracilor ca un flagel al proletariatului agricol irlandez. Ne amintim că fenomene asemănătoare am întîlnit și la proletariatul agricol englez. Deosebirea constă în faptul că în Anglia, țară industrială, armata industrială de rezervă se recrutează la sate, pe cînd în Irlanda, țară agricolă, armata agricolă de rezervă se recrutează la orașe, unde se refugiază muncitorii agricoli alungați de la sate. În Anglia, muncitorii agricoli excedentari devin muncitori de fabrică ; în Irlanda însă, muncitorii agricoli alungați la orașe, deși exercită presiune asupra salariilor de aici, rămîn totuși muncitori agricoli și, în căutare de lucru, se reîntorc mereu la sate.

Autorii rapoartelor oficiale rezumă în felul următor situația materială a zilierilor agricoli :

„Deși trăiesc extrem de modest, salariul abia le ajunge ca să acopere cheltuielile pentru hrană și locuință ale lor și ale familiilor lor ; pentru îmbrăcăminte le trebuie alte venituri... Condițiile de locuit și toate celelalte lipsuri fac ca această clasă să fie expusă în mod deosebit tifosului și tuberculozei”¹⁸⁷ⁱ⁾.

De aceea nu este de mirare că, potrivit mărturiei unanime a autorilor rapoartelor, în rîndurile acestei clase mocnește o nemulțumire sumbră, că ea dorește reîntoarcerea trecutului, că urăște prezentul, că privește cu deznădejde viitorul, „cade ușor sub influența dăunătoare a demagogilor” și trăiește doar cu gîndul de a emigra în America. Iată în ce loc binecuvîntat s-a transformat înverzita Erin¹⁸⁰ datorită panaceului malthusian, depopularea !

^{187h)} P. 30.

¹⁸⁷ⁱ⁾ P. 21, 13.

Un singur exemplu e suficient pentru a ilustra bunul trai al muncitorilor manufacturieri irlandezi :

„În recenta mea inspecție în nordul Irlandei — spune inspectorul de fabrici englez Robert Baker — m-au impresionat eforturile unui muncitor irlandez calificat de a da o bună educație copiilor săi din mijloacele sale foarte reduse. Voi reproduce textual spusese lui. Că e muncitor calificat se vede din faptul că e folosit la confecționarea de articole pentru piața din Manchester. Johnson : Sînt beetler * și lucrez de la 6 dimineața pînă la 11 noaptea, de luni pînă vineri ; simbătă terminăm lucrul la 6 seara și avem 3 ore pentru masă și odihnă. Am 5 copii. Pentru munca pe care o fac primesc 10 șilingi și 6 pence pe săptămînă ; soția mea lucrează de asemenea și primește 5 șilingi pe săptămînă. Fetița cea mai mare, de 12 ani, are grijă de gospodărie. Ea ne gătește și este singurul nostru ajutor. Ea îi pregătește pe cei mici cînd pleacă la școală. Soția mea se scoală și pleacă o dată cu mine. O fată care trece pe lingă casa noastră mă trezește la 5 și jumătate dimineața. Nu mîncăm nimic înainte de a pleca la lucru. Peste zi fetița de 12 ani îngrijește de cei mici. Dimineața mîncăm la 8 și în acest scop venim acasă. O dată pe săptămînă bem ceai ; în restul zilelor mîncăm o fiertură (stirabout), uneori din făină de ovăz, alteori din făină de porumb, după cum sîntem în stare să ne procurăm una sau alta. Iarna avem, în afară de făina de porumb, puțin zahăr și apă. Vara culegem cei oțtiva cartofi pe care îi cultivăm singuri pe un petec de pămînt și, cînd s-au terminat, ne întoarcem la fiertură. Așa este zi de zi tot anul, fie duminică, fie zi de lucru. Seara, după ce termin munca, sînt întotdeauna foarte obosiți. Foarte rar se întîmplă să avem o bucățică de carne. Trei dintre copiii noștri merg la școală și plătim 1 pence pe săptămînă pentru fiecare. Chiria este 9 pence pe săptămînă, turba și încălzitul ne costă cel puțin 1 șiling și 6 pence în două săptămîni”¹⁸⁸⁾.

Acestea sînt salariile irlandeze, aceasta este viața irlandezilor !

Într-adevăr, mizeria din Irlanda este din nou problema la ordinea zilei în Anglia. La sfîrșitul anului 1866 și începutul anului 1867, lordul Dufferin, unul dintre marii magnați funciari irlandezi, și-a propus să soluționeze problema în coloanele ziarului „Times”. „Ce gest uman din partea unui mare domn !”¹⁹¹

Din tabelul E s-a văzut că în timp ce în 1864, dintr-un profit total de 4 368 610 l. st., trei maeștri în arta de a storce plusvaloare au băgat în buzunar numai 262 819, în 1865 dintr-un profit total de 4 669 979 l. st. aceiași trei virtuoși ai „abstinenței” au băgat în buzunar 274 528 l. st., în 1864 26 au băgat în buzunar 646 377 l. st., în 1865 28 au băgat în buzunar 736 448 l. st., în 1864 121 au băgat în buzunar 1 076 912 l. st., în 1865 150 au băgat în buzunar 1 320 906 l. st., în 1864 1 131 au băgat în buzunar 2 150 818 l. st., aproape jumătate din profitul total anual, în 1865 1 194 au băgat în buzunar 2 418 833 l. st., mai mult de jumătate din profitul total

¹⁸⁸⁾ „Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1866”, p. 96.

anual. Dar partea leului din renta națională anuală, pe care o înghite un număr infim de magnați funciari în Anglia, Scoția și Irlanda, este atât de anormal de mare, încît înțelepciunea de stat britanică socotește nimerit să nu publice material statistic cu privire la repartitia rentei funciare, așa cum publică cu privire la repartitia profitului. Lordul Dufferin este unul dintre acești magnați funciari. A crede că rentele și profiturile pot fi vreodată „excedentare” sau că abundența lor are o anumită legătură cu abundența mizeriei poporului este, desigur, o idee pe cît de „puțin respectabilă”, pe atît de „nesănătoasă” (unsound). Dumnealui ia în considerare numai faptele. Iar faptele arată că, pe măsură ce populația Irlandei scade, rentele irlandeze cresc, că depopularea îi „priește” proprietarului funciar, deci și pămîntului, deci și poporului, care nu e decît o anexă a pămîntului. Așadar, lordul declară că Irlanda continuă să fie suprapopulată și că emigrarea are loc prea încet. Pentru a fi pe deplin fericită, Irlanda trebuie să mai scape de cel puțin $\frac{1}{3}$ de milion de muncitori. Să nu vă închipuiți cumva că acest lord, care pe deasupra are și veleități de poet, e vreun medic din școala lui Sangrado, care, ori de cîte ori vedea că starea bolnavului său nu se ameliorează, prescria să i se ia sînge și iar sînge, pînă cînd pacientul, pierzîndu-și tot sîngele din vine, se vindeca definitiv. Lordul Dufferin cere o nouă luare de sînge de numai $\frac{1}{3}$ de milion de oameni în loc de circa 2 000 000, fără de care în Erin într-adevăr nu va fi posibilă împărăția de o mie de ani. Faptul acesta poate fi ușor dovedit.

Numărul și suprafața fermelor arendate în Irlanda în 1864

1		2		3		4	
Firme cu mai puțin de un acru		Firme cu 1—5 acri		Firme cu 5—15 acri		Firme cu 15—30 de acri	
Numărul	Acri	Numărul	Acri	Numărul	Acri	Numărul	Acri
48 653	25 394	82 037	288 916	176 368	1 836 310	136 578	3 051 343
5		6		7		8	
Firme cu 30—50 de acri		Firme cu 50—100 de acri		Firme cu peste 100 de acri		Suprafața totală	
Numărul	Acri	Numărul	Acri	Numărul	Acri	Acri	
71 961	2 906 274	54 247	3 983 880	31 927	8 227 807	20 319 924 ^{186a)}	

În perioada 1851—1861 centralizarea a distrus îndeosebi ferme din primele trei categorii, cu o suprafață variind între mai puțin de 1 acru pînă la 15 acri. Ele sînt primele care trebuie să dispară. Aceasta înseamnă 307 058 de fermieri „excedentari” și, avînd în

^{186a)} Suprafața totală cuprinde și „turbării și pîrloage”.

vedere că fiecare familie este formată în medie din cel puțin 4 persoane, 1 228 232 de persoane. Chiar dacă se presupune că $\frac{1}{4}$ va putea fi din nou absorbită după terminarea revoluției în agricultură, ceea ce este puțin probabil, și în acest caz trebuie să emigreze 921 174 de persoane. Fermele din categoriile 4, 5 și 6, cu o suprafață între 15 și 100 de acri, sînt, lucru de mult știut în Anglia, prea mici pentru o cultură de cereale pe baze capitaliste și cu totul insuficiente pentru creșterea oilor. Făcînd aceeași presupunere ca mai sus, trebuie să mai emigreze deci încă 788 761 de persoane, în total 1 709 532. Și, comme l'appétit vient en mangeant*, ochii beneficiarilor rentei funciare vor descoperi curînd că și cu 3 500 000 de locuitori Irlanda este o țară săracă pentru că este suprapopulată, că, în consecință, depopularea ei trebuie să meargă cu mult mai departe pentru ca ea să-și îndeplinească adevărata ei menire, aceea de a fi o crescătorie de oi și o regiune de pășuni pentru Anglia ^{188b}).

^{188b}) În cartea a III-a a lucrării de față, în secțiunea consacrată proprietății funciare, voi arăta mai amănunțit cum atît proprietarii funciari izolați, cît și legislația engleză au exploatat sistematic foamea și urmările ei pentru a impune cu forța revoluția în agricultură și a reduce populația Irlandei la o cifră convenabilă pentru landlorzi. Tot acolo voi vorbi din nou și despre situația micilor fermieri și a muncitorilor agricoli. Aici voi da doar un citat. Nassau W. Senior spune, între altele, în lucrarea sa postumă „*Journals, Conversations and Essays relating to Ireland*”, 2 vols., London 1868, v. II, p. 282: „Doctorul G. remarcă foarte just că avem legea cu privire la asistența săracilor, care constituie un mijloc important pentru a aduce landlorzilor victoria; alt mijloc este emigrația. Nici un prieten al Irlandei nu poate dori ca războiul” (dintre landlorzi și micii fermieri celți) „să se prelungească, și cu atît mai puțin ca el să se termine cu victoria fermierilor... Cu cît „(acest război)” va trece mai repede, cu cît Irlanda va deveni mai repede o țară a pășunilor (grazing country), cu o populație relativ redusă așa cum și trebuie într-o asemenea țară, cu atît va fi mai bine pentru toate clasele”. Legile cerealelor promulgate în Anglia în 1815 au asigurat Irlandei monopolul importului liber de cereale în Marea Britanie. Ele au favorizat, așadar, în mod artificial cultura cerealelor. În 1846, o dată cu abrogarea legilor cerealelor, acest monopol a fost desființat brusc. Abstracție făcînd de toate celelalte împrejurări, acest singur fapt e suficient pentru a da un puternic avînt transformării terenurilor arabile din Irlanda în pășuni, concentrării fermelor și alungării țăranilor cu gospodării mici. După ce din 1815 pînă în 1846 se ridicase în slăvi fertilitatea pămîntului irlandez și se declarase sus și tare că el e predestinat culturii grîului, agronomii, economiștii, oamenii politici englezi descoperă dintr-o dată că nu e bun decît pentru a produce nutreț. De partea cealaltă a Canalului Mînciei, domnul Léonce de Lavergne s-a grăbit să repete același lucru. Trebuie să fiî un om „serious” ca Lavergne pentru a da crezare unor asemenea copilării.

* — cum pofta vine mîncînd. — *Nota trad.*

Această metodă rentabilă are, ca toate lucrurile bune din lumea aceasta, neajunsurile ei. Paralel cu acumularea rentei funciare în Irlanda, are loc în același ritm acumularea irlandezilor în America. Irlandezul, înlăturat de oi și de vaci, reînvie de partea cealaltă a oceanului ca fenian¹⁹². Și în fața bătrânei stăpîne a mărilor se ridică din ce în ce mai amenințătoare tînăra republică uriașă.

Acerba fata Romanos agunt
Scelusque fraternae necis¹⁹³.

Capitolul douăzeci și patru Așa-numita acumulare primitivă

1. Misterul acumulării primitive

Am văzut cum banii se transformă în capital, cum capitalul produce plusvaloare și cum pe seama plusvalorii sporește capitalul. Dar acumularea capitalului presupune plusvaloare, plusvaloarea presupune producție capitalistă, iar aceasta presupune, la rîndul ei, existența unor mari mase de capital și de forță de muncă în mîna producătorilor de mărfuri. Toată această mișcare pare să fie un cerc vicios, din care nu putem ieși decît dacă presupunem o acumulare „primitivă” („previous accumulation” la Adam Smith), premergătoare acumulării capitaliste, o acumulare care nu este rezultatul modului de producție capitalist, ci punctul lui de plecare.

Această acumulare primitivă joacă în economia politică aproximativ același rol pe care îl joacă în teologie păcatul originar. Adam a mușcat din măr și prin acest fapt păcatul a pus stăpînire pe neamul omenesc. Originea acestui păcat este explicată printr-o anecdotă din vremuri străvechi. În timpuri imemorabile au existat, pe de o parte, oameni harnici, inteligenți și înainte de toate strîngători și pe de altă parte vagabonzi leneși, care risipeau tot ce aveau și chiar mai mult decît atît. E drept că în legenda biblică despre păcatul originar se spune cum omul a fost condamnat să-și mănînce piinea în sudoarea frunții; istoria păcatului originar economic dezvăluie cum au putut să apară oameni care nu au avut nevoie de acest lucru. Dar n-are importanță. Așa s-a făcut că primii au acumulat bogății și că ceilalți nu au avut de vîndut, în cele din urmă, decît propria lor piele. De la acest păcat originar datează sărăcia maselor largi, care și astăzi încă, deși muncesc, nu au de vîndut nimic decît pe ele însele, și bogăția celor puțini, care crește încontinuu, cu toate că ei de mult au încetat să muncească. Asemenea platitudini puerile întru apărarea proprietății sînt repetate într-una francezilor, cîndva atît de spirituali, de d-l Thiers, de pildă, și cu ce seriozitate solemnă de bărbat de stat! Dar, din moment ce este vorba de problema proprietății, e o datorie sfîntă

să susții punctul de vedere al abecedarului ca singurul punct de vedere just pentru toate vîrstele și pentru toate treptele de dezvoltare. După cum se știe, în istoria reală, cucerirea, subjugarea, jaful și asasinatul, într-un cuvînt violența joacă rolul de frunte. Dar în blajina economie politică a domnit întotdeauna idila. Drep-tul și „munca” au fost întotdeauna singurele mijloace de îmbogă-țire, excepție făcînd, bineînțeles, de fiecare dată „anul acesta”. În realitate, metodele acumulării primitive sînt oricum vreți, numai idilice nu.

Banii și marfa, ca și mijloacele de producție și mijloacele de subzistență, nu sînt de la bun început capital. Ele trebuie să fie transformate în capital. Dar această transformare este posibilă nu-mai în anumite condiții, care se reduc la următoarele : două cate-gorii foarte diferite de posesori de marfă trebuie să se întâlnească și să ia contact : pe de o parte, posesorii de bani, de mijloace de producție și de mijloace de subzistență, care urmăresc să valorifice prin cumpărare de forță de muncă a altuia suma de valoare pe care și-au însușit-o ; pe de altă parte, muncitorii liberi, vînzători ai propriei lor forțe de muncă și deci vînzători de muncă. Munci-torii liberi în dublu sens : ei nu aparțin direct mijloacelor de pro-ducție, cum este cazul cu sclavii, șerbii etc., dar nici mijloacele de producție nu le aparțin lor, cum este cazul cu țăranul care-și lucrează singur pămîntul etc. ; dimpotrivă, ei sînt liberi de mijloa-cele de producție, sînt eliberați de ele, privați de ele. Cu această polarizare a pieței de mărfuri se creează condițiile fundamentale ale producției capitaliste. Relația-capital presupune separarea munci-torilor de proprietatea asupra condițiilor de realizare a muncii. Din momentul în care producția capitalistă stă pe picioarele ei proprii, ea nu numai că menține această separare, ci o și repro-duce pe o scară mereu lărgită. Așadar, procesul care creează rela-ția-capital nu poate să fie nimic altceva decît procesul de separare a muncitorului de proprietatea asupra condițiilor sale de muncă, un proces care transformă, pe de o parte, mijloacele de subzistență și mijloacele de producție sociale în capital și, pe de altă parte, pe producătorii nemijlociți în muncitori salariați. Așa-numita acu-mulare primitivă nu este deci nimic altceva decît procesul istoric de separare a producătorilor de mijloacele de producție. Procesul acesta apare ca „primitiv”, deoarece el constituie preistoria capi-talului și a modului de producție care îi corespunde.

Structura economică a societății capitaliste a provenit din structura economică a societății feudale. Destrămarea acesteia a eliberat elementele celeilalte.

Producătorul nemijlocit, muncitorul, poate să dispună de propria sa persoană abia după ce încetează de a mai fi legat de pământ și de a mai fi șerbul sau iobagul altei persoane. Pentru a deveni vânzător liber de forță de muncă, vânzător care își duce marfa oriunde ea este cerută, el mai trebuie să scape de sub dominația breslelor, de regulamentele lor cu privire la ucenici și la calfe și de celelalte prescripții coercitive în ceea ce privește munca. Așadar, procesul istoric prin care producătorii sînt transformați în muncitori salariați apare, pe de o parte, ca o eliberare a lor de servituțiile feudale și de regimul coercitiv al breslelor; și acesta este singurul aspect care există pentru istoricii noștri burghezi. Dar, pe de altă parte, cei eliberați devin propriii lor vânzători abia după ce le-au fost luate toate mijloacele de producție și toate garanțiile de existență oferite de vechile instituții feudale. Istoria acestei exproprieri a lor este înscrisă în analele omenirii cu litere de sînge și de foc.

Capitaliștii industriali, acești noi potentăți, trebuiau, la rîndul lor, să înlătore nu numai pe meșterii breslași, ci și pe feudali, posesorii izvoarelor avuției. Sub acest aspect, ridicarea lor apare ca rezultat al unei lupte victorioase împotriva puterii feudale și a privilegiilor ei revoltaătoare, precum și împotriva breslelor și cătușelor pe care acestea le puseseră dezvoltării libere a producției și exploatării libere a omului de către om. Dar cavalerii industriei au reușit să-i înlătore pe cavalerii spadei numai datorită faptului că s-au folosit de evenimentele survenite fără ca ei să fi avut vreun amestec. Ei s-au ridicat prin mijloace tot atît de josnice ca acelea prin care altădată libertul roman a devenit stăpîn al patronului său

Punctul de plecare al dezvoltării care dă naștere atît muncitorului salariat, cît și capitalistului a fost robia muncitorului. Această dezvoltare a constat într-o schimbare a formei acestei înrobiri, în transformarea exploatării feudale în exploatare capitalistă. Pentru a înțelege această dezvoltare nu trebuie să ne întoarcem în trecutul îndepărtat. Cu toate că primele elemente ale producției capitaliste se întîlnesc sporadic în unele orașe de pe tărîmul Mediteranei încă în secolul al XIV-lea și al XV-lea, începutul erei capitaliste datează abia din secolul al XVI-lea. Acolo unde ea apare, desființarea șerbiei este de mult un fapt împlinit, iar gloria evului mediu, existența orașelor libere, este de mult apusă.

Epocale în istoria acumulării primitive sînt toate transformările care servesc drept pîrghii clasei capitaliste în formare, și în primul rînd momentele cînd mari mase de oameni sînt rupte brusc și violent de mijloacele lor de subzistență și aruncate pe piața muncii ca proletari puși în afara legii. Exproprierea pămîntului

producătorului agricol, al țăranului, constituie baza întregului proces. Istoria ei are în diferite țări aspecte diferite și trece prin diferitele faze într-o succesiune diferită și în epoci istorice diferite. În forma sa clasică, ea are loc numai în Anglia, pe care o și folosim din această cauză ca exemplu ¹⁸⁹⁾.

2. Exproprierea pământurilor populației rurale

În Anglia, șerbii au dispărut de fapt la sfârșitul secolului al XIV-lea. Majoritatea covârșitoare a populației ¹⁹⁰⁾ consta atunci, și cu atât mai mult în secolul al XV-lea, din țărani liberi care aveau gospodării de sine stătătoare, oricare ar fi fost firma feudală îndărătul căreia se ascundea proprietatea lor. Pe domenii senioriale mai mari, bailiff-ul (administratorul), cândva el însuși șerb, a fost înlocuit de fermierul liber. Muncitorii salariați din agricultură erau parte din țărani care în timpul lor liber munceau la marii proprietari de pământ, parte o clasă deosebită, independentă, relativ și absolut puțin numeroasă, a muncitorilor salariați propriu-ziși. De fapt, și aceștia din urmă erau în același timp țărani care își cultivau singuri parcelele, întrucât, pe lângă salariu, mai primeau 4 acri sau mai mult de pământ arabil și un cottage. În afară de aceasta, împreună cu țărani propriu-ziși, ei foloseau pământurile obștii, pe care își pășteau vitele și de pe care își luau și combustibilul :

¹⁸⁹⁾ În Italia, unde producția capitalistă s-a dezvoltat cel mai devreme, și relațiile feudale au fost desființate cel mai devreme. Aici șerbul s-a eliberat înainte de a-și fi putut asigura vreun drept de prescripție asupra pământului. De aceea eliberarea îl transformă imediat în proletar pus în afara legii, în plus găsește imediat noi stăpâni în orașele rămase în cea mai mare parte încă din epoca romană. Când revoluționarea pieței mondiale a înlăturat, la sfârșitul secolului al XV-lea ¹⁸⁴, supremația comercială a Italiei de nord, a început o mișcare în sens invers. Muncitorii de la orașe au fost împinși în masă la sate, unde au făcut ca micile culturi agricole, organizate după tipul grădinaritului, să cunoască o înflorire fără precedent

¹⁹⁰⁾ „Micii proprietari funciari, care-și lucrau pământul cu propriile lor mâini și se bucurau de o modestă bunăstare... reprezentau atunci o parte cu mult mai importantă a națiunii decât acum... Nu mai puțin de 160 000 de proprietari funciari, care împreună cu familiile lor trebuie să fi constituit mai mult de 1/7 din întreaga populație, trăiau din cultivarea micilor lor parcele freehold* (freehold înseamnă proprietate deplină asupra pământului). „Venitul mediu al acestor mici proprietari funciari... este evaluat la 60—70 l. st. S-a calculat că numărul acelor care își lucrau propriul lor pământ era mai mare decât al celor care luau în arendă pământ străin“. (Macaulay, „Hist. of England“, 10th ed., London 1854, I, p. 333—334.) — Încă în ultima treime a secolului al XVII-lea, 4/5 din populația engleză se îndeletnicea cu agricultura (l. c., p. 413). — Îi citez pe Macaulay pentru că, în calitate de falsificator sistematic al istoriei, el „estompează“ de cât posibil asemenea fapte.

lemn, turbă etc.¹⁹¹). În toate țările din Europa, producția feudală se caracterizează prin împărțirea pământului între un număr cit mai mare de țărani neliberi. Puterea seniorului feudal, ca și aceea a oricărui suveran, nu depindea de mărimea rentei, ci de numărul supușilor săi, iar acesta depindea de numărul țăranilor cu gospodării de sine stătătoare¹⁹²). Cu toate că, după cucerirea normandă, pământul Angliei a fost împărțit în baronii uriașe, din care una singură cuprindea de multe ori 900 de domenii senioriale vechi anglo-saxone, el era presărat cu mici gospodării țărănești, și numai pe alocuri între ele se aflau domenii senioriale mai mari. Această situație, concomitent cu înflorirea orașelor, caracteristică pentru secolul al XV-lea, a permis crearea acelei avuții naționale pe care cancelarul Fortescue o descrie atît de elocvent în lucrarea sa „De Laudibus Legum Angliae”, dar ea a exclus posibilitatea creării unei avuții capitaliste.

Preludiul revoluției care a dat naștere bazei modului de producție capitalist are loc în ultima treime a secolului al XV-lea și în primele decenii ale secolului al XVI-lea. O masă de proletari puși în afara legii a fost aruncată pe piața muncii prin desființarea suitelor feudale, care, după cum observă foarte just James Steuart, „umpleau peste tot casele și curțile fără nici un folos”¹⁹⁵. Cu toate că puterea regală, ea însăși produs al dezvoltării burgheze, accelera forțat, în tendința ei spre suveranitatea absolută, desființarea suitelor, ea nu a fost, totuși, singura cauză a acestei desființări. Înfruntînd regalitatea și parlamentul, marele senior feudal a creat un proletariat infinit mai numeros prin uzurparea pămînturilor obștii și alungarea țăranilor de pe pămîntul asupra căruia ei aveau același drept de proprietate feudal ca și el însuși. Impulsul direct pentru această acțiune l-a dat în Anglia îndeosebi dezvoltarea manufacturilor de lînă din Flandra și creșterea corespunzătoare a

¹⁹¹) Nu trebuie în nici un caz să uităm că șerbul a fost nu numai proprietar, deși obligat să plătească dijmă, al parcelelor de pămînt din jurul casei, ci și coproprietar al pămînturilor obștii. „Acolo” (în Silezia), „țăranul este șerb”. Cu toate acestea, acești serfs * stăpînesc pămînturile obștii. „Pînă în prezent silezienii nu au putut fi determinați să împartă pămînturile obștii, în timp ce în Neumark aproape că nu mai există sat în care această împărțire să nu fi fost efectuată cu cel mai mare succes”. (Mirabeau, „De la Monarchie Prussienne”, Londres 1788, t. II, p. 125, 126.)

¹⁹²) Japonia, cu organizarea ei pur feudală a proprietății funciare și cu mica gospodărie țărănească practică pe scară largă, ne oferă o imagine cu mult mai fidelă a evului mediu european decît toate cărțile noastre de istorie, pătrunse în cea mai mare parte de prejudecăți burgheze. E foarte comod să fii „liberal” pe seama evului mediu.

prețurilor la lină. Vechea nobilime feudală fusese înghițită de marile războaie feudale ; cea nouă este vlăstarul epocii sale, pentru care banii sînt forța supremă. Transformarea pămîntului arabil în pășuni pentru oi devine deci lozinca acestei nobilimi noi. În lucrarea sa „Description of England. Prefixed to Holinshed's Chronicles”, Harrison arată cum exproprierea țăranilor cu gospodărie mică a ruinat țara. „What care our great incroachers !” (Ce le pasă marilor noștri uzurpatori ?) Locuințele țăranilor și cottage-urile muncitorilor au fost distruse cu forța sau lăsate în paragină.

„Dacă am lua — spune Harrison — inventarele vechi ale fiecărui domeniu seniorial în parte, am constata că nenumăratele case și gospodării țărănești mici au dispărut, că pămîntul hrănește acum mult mai puțini oameni și că multe orașe au decăzut, deși alături de ele înfloresc orașe noi... Aș avea multe de spus despre orașe și sate care au fost distruse și transformate în pășuni pentru oi și pe care nu se mai află decît casele seniorilor”.

Plîngerile din aceste cronici vechi sînt totdeauna exagerate, dar ele descriu fidel impresia pe care revoluția în relațiile de producție a făcut-o asupra contemporanilor. Comparația între scrierile cancelarilor Fortescue și Thomas Morus arată prăpastia care desparte secolul al XV-lea de secolul al XVI-lea. După cum foarte just spune Thornton, clasa muncitoare engleză a căzut, fără nici un fel de faze intermediare, din epoca ei de aur, în epoca de fier.

Legislația s-a speriat de această revoluție. Ea nu ajunsese încă la acel grad de civilizație în care „Wealth of the Nation” *, adică crearea capitalului și exploatarea și pauperizarea necruțătoare a maselor populare, sînt considerate ca ultima Thule a oricărei înțelepciuni politice. În a sa istorie a domniei lui Henric al VII-lea, Bacon spune :

„În această epocă” (1489) „se înmulțiră plîngerile împotriva prefacerii pămîntului arabil în pășuni” (pentru oi etc.) „pe care le pot păzi ușor numai cițiva păstori ; pămînturi date în arendă, pe viață sau pe timp de un an (din care trăia o mare parte din yeomeni), au fost prefăcute în mari domenii. Faptul acesta a ruinat poporul și, ca urmare, a ruinat orașele, bisericile și a redus dijele... Regele și parlamentul au dovedit o înțelepciune demnă de laudă, căutînd să îndrepte răul... Ei au luat măsuri împotriva acestor uzurpări a pămînturilor obștii care decimau populația (depopulating inclosures) și împotriva extinderii pășunilor (depopulating pasture), care însoțea aceste uzurpări și decima de asemenea populația”.

Prin Act-ul din 1489, cap. 19, Henric al VII-lea interzicea demolarea caselor țărănești care aparțineau gospodăriilor cu cel puțin 20 de acri de pămînt. Act-ul promulgat de Henric al VIII-lea

---

* — „avuția națiunii”. — Nota trad.

în al 25-lea an de domnie reinnoiește această lege. Aici se spune, între altele, că

„multe pământuri arendate și mari cirezi de vite, îndeosebi oi, se află în mâini puține, din care cauză rentele funciare au crescut foarte mult, și agricultura (tillage) a decăzut foarte mult, biserici și case au fost demolate și mase mari de oameni nu se mai pot întreține pe ei înșiși și familiile lor“.

De aceea legea prevede refacerea gospodăriilor lăsate în paragină, stabilește raportul dintre pământul arabil și pășuni etc. Un Act din 1533 protestează că unii proprietari au cite 24 000 de oi și limitează numărul acestora la 2 000 ¹⁹³⁾. Nici plîngerile maselor populare, nici legile împotriva exproprierii micilor fermieri și țărani, promulgate în decurs de 150 de ani începînd de la Henric al VII-lea, nu au dat rezultate. Misterul insuccesului lor ni-l dezvăluie, fără s-o știe, Bacon.

„Act-ul lui Henric al VII-lea — spune el în „Essays, civil and moral“, sect. 29 — era profund și demn de laudă, pentru că el crea gospodăria agricolă de o mărime normală, adică asigura cultivatorilor suficient pământ pentru ca ei să dea supuși destul de înstăriți și care să nu fie dependenți și pentru ca plugul să fie în mîna unor proprietari și nu a unor năimiți“ (to keep the plough in the hand of the owners and not hirelings“) ^{193a)}.

Sistemul capitalist cerea, dimpotrivă, aservirea maselor populare, transformarea lor în salariați și transformarea mijloacelor de muncă în capital. În cursul acestei perioade de tranziție, legislația

¹⁹³⁾ În „Utopia“ sa, Thomas Morus vorbește despre țara ciudată în care „oile fi mîncă pe oameni“. („Utopia“, în traducerea lui Robinson, ed. Arber, London 1869, p. 41.)

^{193a)} Bacon explică legătura dintre o țărănie liberă și înstărită și o infanterie bună. „Era — spune el — deosebit de important pentru puterea și moravurile regatului să aibă ferme cu o întindere suficient de mare pentru a asigura o existență acceptabilă unor oameni sănătoși și capabili și pentru a da o mare parte a pămînturilor din regat în stăpînirea yeomanilor sau a unor oameni de stare mijlocie, între nobili și cottagers și argați... Este într-adevăr părerea unanimă a celor mai buni cunoscători în problemele războiului... că forța principală a unei armate o constituie infanteria sau pedestrima. Dar pentru a avea o infanterie bună este nevoie nu de oameni care au trăit în mizerie și aservire, ci de oameni care au trăit liberi și într-o oarecare bunăstare. Dacă deci într-un stat cea mai mare însemnătate o au nobilii și gentlemenii, în timp ce oamenii de la țară și plugarii nu sînt decît muncitori sau argați la cei dintii sau simpli cottagers, adică cerșetori cu colibe proprii, el poate avea o cavalerie bună, dar în nici un caz o infanterie bună și de nădejde. Vedem acest lucru în Franța, în Italia și în alte cîteva țări străine, unde într-adevăr populația este formată din nobili și din țărani săraci..., așa încît ele sînt silite să folosească mercenari elvețieni etc. pentru batalioanele lor de infanterie; așa se și explică faptul că aceste țări au populație numeroasă, dar soldați puțini“. („The Reign of Henry VII etc. Verbatim Reprint from Kennet's England, ed. 1719“. Lond. 1870, p. 308.)

a căutat să mențină cei 4 acri de pământ pe lângă cottage-ul muncitorului salariat agricol și a interzis acestuia primirea de chiriași în cottage. Încă în 1627, sub Carol I, un oarecare Roger Crocker din Fontmill a fost condamnat pentru faptul că a construit un cottage pe manor *-ul din Fontmill fără să-i repartizeze 4 acri de pământ ca anexă permanentă; încă în 1638, sub Carol I, a fost numită o comisie regală pentru a impune respectarea vechilor legi, în special a legii cu privire la cei 4 acri de pământ; Cromwell a interzis și el ca pe o rază de 4 mile distanță de Londra să se construiască cottages dacă nu au parcele de 4 acri. Încă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, muncitorul agricol se mai plîngea justiției dacă nu avea pe lângă cottage-ul lui o parcelă de 1 pînă la 2 acri de pământ. Astăzi e fericit dacă cottage-ul lui are o mică grădină de zarzavat sau dacă poate să aibă, nu prea departe de casă, un petic de pământ de cîțiva stînjeni².

„Proprietarii funciari și fermierii — spune doctorul Hunter — acționează aici mină în mină. Cîțiva acri pe lângă cottage l-ar face pe muncitor prea independent”¹⁹⁴).

Exproprierea prin violență a maselor populare a căpătat un nou impuls foarte puternic în secolul al XVI-lea ca urmare a Reformei și a jefuirii colosale a domeniilor bisericesti care a însoțit-o. În timpul Reformei, biserica catolică era proprietară feudală a unei mari părți din pământul Angliei. Desființarea mănăstirilor etc. a aruncat pe călugări în rîndurile proletariatului. Bunurile bisericesti înseși au fost în mare parte dăruite unor favoriți rapace ai regelui sau vîndute la prețuri derizorii fermierilor și orășenilor speculanți, care au alungat în masă pe vechii țărani arendași ereditari și le-au comasat gospodăriile. Dreptul garantat prin lege al țăranilor sărăciți asupra unei părți din zeciuiala încasată de biserici a fost desființat tacit¹⁹⁵). „Pauper ubique jacet”¹⁹⁶, a exclamat regina Elisabeta după o călătorie prin Anglia. În al 43-lea an al domniei ei, pauperismul a trebuit să fie recunoscut, în sfîrșit, în mod oficial prin introducerea impozitului în folosul săracilor.

¹⁹⁴) Dr. Hunter, l.c., p. 134. — „Suprafața atribuită” (prin legile vechi) „ar fi considerată astăzi ca fiind prea mare pentru muncitori și mai degrabă de natură a-i transforma în mici fermieri”. (George Roberts, „The Social History of the People of the Southern Counties of England in past centuries”, Lond. 1856, p. 184.)

¹⁹⁵) „Dreptul celor săraci la o parte din zeciuiala încasată de biserici este stabilit prin legile vechi”. (Tuckett, l.c., v. II, p. 804, 805.)

„Autorii acestei legi s-au jenant să spună deschis motivele ei și de aceea au publicat-o, împotriva oricărei tradiții, fără preambul”¹⁹⁶⁾.

Prin 16 Car. I, 4*, legea a fost declarată perpetuă și de fapt abia în 1834 a căpătat o formă nouă, mai riguroasă¹⁹⁷⁾. Aceste urmări directe ale Reformei nu au fost însă cel mai important rezultat al ei. Proprietatea bisericească a constituit bastionul reli-

¹⁹⁶⁾ William Cobbett, „A History of the Protestant Reformation”, § 471.

¹⁹⁷⁾ „Spiritul” protestant se vede, între altele, din următoarele. În sudul Angliei s-au întâlnit mai mulți proprietari funciari și fermieri înstăriți și cu eforturi comune au formulat zece întrebări privitoare la interpretarea justă a legii pentru asistența săracilor, promulgată în timpul reginei Elisabeta. Apoi le-au dat unui jurist renumit în acea vreme, Sergeant Snigge (ulterior, sub Iacob I, judecător), pentru ca acesta să-și dea avizul. „Întrebarea a noua: unii dintre fermierii înstăriți din parohie au imaginat un plan înțelept prin care orice confuzie în aplicarea legii poate fi înlăturată. Ei propun ca în parohie să se construiască o închisoare. Oricărui sărac care nu vrea să se lase închis în închisoarea menționată să i se retragă ajutorul. Ar urma să se anunțe apoi prin împrejurimi că, dacă cineva dorește să angajeze pe săracii acestei parohii, să predea într-o zi anumită o ofertă sigilată, conținând prețul minim la care vrea să-i închirieze. Autorii acestui plan presupun că în comitatele învecinate există persoane care nu doresc să muncească și care nu au nici averea și nici creditul necesar pentru a lua în arendă o fermă sau o corabie, astfel ca să poată trăi fără a munci (so as to live without labour). Aceste persoane ar putea să facă parohiei propuneri foarte avantajoase. Dacă s-ar întâmpla uneori ca săracii aflați sub protecția întreprinzătorului să moară, păcatul va fi al lui, căci parohia și-a făcut datoria față de acești săraci. Ne temem însă că legea actuală nu permite o asemenea măsură înțeleaptă (prudential measure); trebuie să știți însă că restul freeholder-ilor din acest comitat și din comitatele învecinate ni se vor alătura și le vor cere reprezentanților lor în Camera comunelor să prezinte un proiect de lege care să permită închiderea și punerea la muncă forțată a săracilor, astfel încât orice persoană care se opune încarcerării să nu aibă dreptul la ajutor. Sperăm că aceasta va împiedica persoanele aflate în mizerie să pretindă ajutoare (will prevent persons in distress from wanting relief)”. (R. Blakey, „The History of Political Literature from the earliest times”, Lond. 1855, v. II, p. 84, 85.) — În Scoția, desființarea șerbiei a avut loc cu câteva secole mai târziu decât în Anglia. Încă în 1698 Fletcher din Saltoun declara în parlamentul scoțian: „Numărul cerșetorilor este apreciat în Scoția la nu mai puțin de 200 000. Singurul remediu pe care eu, republican din principiu, pot să-l propun este restaurarea șerbiei și transformarea în sclavi a tuturor acolora care nu sînt în stare să-și asigure existența”. Tot astfel Eden, l. c., b. I, ch. I, p. 60, 61. — „Pauperismul datează din momentul în care țărani au devenit liberi... Manufacturile și comerțul sînt adevărații părinți ai săracilor de noi”. Ca și cel scoțian, republican din principiu, Eden greșește doar într-un singur punct: nu desființarea șerbiei, ci desființarea proprietății țăranelui asupra pămîntului l-a transformat pe acesta în proletar, respectiv în pauper. — Legilor engleze cu privire la asistența săracilor li corespunde în Franța, unde exproprierea s-a efectuat în alt mod, ordonanța de la Moulins din 1566 și edictul din 1566.

gios al relațiilor tradiționale de proprietate funciară. După căderea lui nu mai puteau să reziste nici aceste relații ¹⁹⁸⁾,

Încă în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, yeomanii, țăranii liberi, erau mai numeroși decît clasa fermierilor. Ei au constituit principalul punct de sprijin al lui Cromwell și, chiar după mărturisirea lui Macaulay, contrastau în mod izbitor cu nobilii bețivi și cu slugile lor, popii de la țară, care aveau obligația de a se îngriji de măritișul „servitoarei favorite” a stăpînului. Chiar și muncitorii salariați agricoli mai erau coproprietari ai proprietății obștești. În jurul anului 1750 yeomanii au dispărut ¹⁹⁹⁾, iar în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea a dispărut și ultimul vestigiu al proprietății în obște a țăranilor. Aici facem abstracție de resorturile pur economice ale revoluției în agricultură. Pe noi ne interesează pîrghiile ei violente.

În timpul restaurării Stuartilor, proprietarii funciari au legiferat o uzurpare, care pe continent s-a efectuat pretutindeni fără a se recurge la formalități legale. Ei au desființat modul feudal de organizare a terenurilor, adică și-au declinat obligațiile pe care le aveau față de stat, „au despăgubit” statul prin impozitele impuse țăranimii și celorlalte mase populare, au revendicat dreptul modern de proprietate privată asupra domeniilor deținute numai în baza unor titluri feudale și, în sfîrșit, au impus legile cu privire la domiciliere (laws of settlement), care, mutatis mutandis, au avut asupra țăranilor englezi efectul pe care l-a avut ucazul tătarului Boris Godunov asupra țăranimii ruse ¹⁹⁷⁾.

Așa-numita „glorious Revolution” ¹⁹⁸⁾ a adus la putere, o dată cu Wilhelm al III-lea de Orania ²⁰⁰⁾, pe proprietarii funciari și pe

¹⁹⁸⁾ D-I Rogers, deși în acel moment profesor de economie politică la Universitatea din Oxford, sediul ortodoxiei protestante, subliniază, în prefața la lucrarea sa „History of Agriculture”, faptul că masele populare au fost pauperizate din cauza Reformei.

¹⁹⁹⁾ „A letter to Sir T. C. Bunbury, Brt. : On the High Price of Provisions. By a Suffolk Gentleman”, Ipswich 1795, p. 4. Chiar și apărătorul fervent al sistemului fermelor mari, autorul [J. Arbutnot] lucrării „Inquiry into the Connection of large Farms”, Lond. 1773, p. 139, spune: „Deplîng cel mai mult pierderea yeomanilor noștri, a acestei categorii de oameni care au menținut în realitate independența națiunii noastre, privesc cu jale cum pămînturile lor se află acum în mina lorzilor monopolisti și sînt date în arendă micilor fermieri în condiții în care ei nu pot trăi mai bine decît vasalii și în care pot fi oricînd alungați”.

²⁰⁰⁾ Aspectul moral al acestui erou burghez poate fi apreciat, între altele, din următoarele: „Pămînturile întinse din Irlanda datorite lady-ei Orkney în 1695 sînt o dovadă publică a afecțiunii regelui și a influenței acestei lady... Prețioasele servicii ale doamnei au fost, se pare, foeda labiorum ministeria*”. (În

capitaliști, maeștri în arta de a storce plusvaloare. Ei au inaugurat era nouă jefuind într-o măsură colosală domeniile statului, lucru care pînă atunci se făcea numai într-o măsură moderată. Aceste pămînturi erau dăruite sau vîndute la prețuri derizorii ori pur și simplu anexate domeniilor particulare prin uzurpare directă²⁰¹). Toate acestea s-au făcut fără a se respecta cît de cît prevederile legii. Domeniile statului însușite în mod atît de fraudulos, împreună cu bunurile jefuite de la biserică în măsura în care acestea nu s-au pierdut în timpul revoluției republicane, constituie baza actualelor domenii princiare ale oligarhiei engleze²⁰²). Capitaliștii-burghezi au favorizat această operație, între altele pentru a transforma pămîntul într-un simplu obiect de comerț, pentru a lărgi sfera mării producții agricole, pentru a spori afluxul proletarilor liberi puși în afara legii care părăseau satele etc. În afară de aceasta, noua aristocrație funciară era aliata firească a noii bancocrații, a mării finanțe, care abia ieșise din găoace, și a marilor proprietari de manufacturi, al căror reazem pe atunci erau taxele vamale protecționiste. Burghezia engleză a procedat conform intereselor ei și din acest punct de vedere a procedat tot atît de just ca și orășenii suedezi, care, dimpotrivă, aliindu-se cu țărăniimea, reazemul lor economic, i-au sprijinit pe regii lor ajutîndu-i să smulgă cu forța din mîna oligarhiei pămînturile coroanei (începînd din 1604, iar mai tîrziu sub Carol al X-lea și Carol al XI-lea).

Proprietatea în obște, cu totul diferită de proprietatea de stat de care ne-am ocupat pînă acum, a fost o instituție germanică veche, care s-a menținut sub învelișul feudalismului. Am văzut că uzurparea ei prin violență, însoțită de obicei de transformarea pămînturilor arabile în pășuni, a început la sfîrșitul secolului al XV-lea și a continuat în secolul al XVI-lea. Dar atunci procesul acesta s-a desfășurat sub forma unor acte de violență individuale, împotriva

---

Sloane Manuscript Collection, British Museum, nr. 4224. Manuscrisul este intitulat: „The character and behaviour of King William, Sunderland etc. as represented in Original Letters to the Duke of Shrewsbury from Somers, Halifax, Oxford, Secretary Vernon etc.” E plin de lucruri ciudate.)

²⁰¹) „Instrăinarea ilegală a domeniilor coroanei, în parte prin vînzare și în parte prin donații, constituie un capitol scandalos în istoria Angliei... o fraudă uriașă în dauna națiunii (gigantic fraud on the nation)”. (F. W. Newman, „Lectures on Political Econ.”, Lond. 1851, p. 129, 130.) — {Date amănunțite despre modul în care actualii mari proprietari funciari din Anglia au ajuns în posesiunea domeniilor lor, vezi în [N. H. Evans,] „Our old Nobility. By Noblesse Oblige”, London 1879. — F.E.}

²⁰²) Vezi, de pildă, pamfletul lui E. Burke¹⁹⁹ despre casa ducală de Bedford, al cărei vlăstar e lordul John Russell, „the tomtit of liberalism” *.

căroră legislația a luptat zadarnic timp de 150 de ani. Progresul realizat în secolul al XVIII-lea se manifestă în faptul că legea însăși devine acum instrumentul de jefuire a pământului care aparține poporului, cu toate că marii fermieri continuă să folosească și micile lor metode proprii ²⁰³). Forma parlamentară a acestei jefuiri o constituie „Bills for Inclosures of Commons” (Legile cu privire la împrejmuirea pământurilor obștii), adică decrete prin care landlorzii își dăruiesc singuri, ca proprietate privată, pământuri ale poporului, decrete pentru exproprierea poporului. Sir F. M. Eden, care a încercat să prezinte proprietatea în obște drept proprietate privată a marilor proprietari funciari care au luat locul feudalilor, combate propria sa pledoarie meșteșugită prin aceea că cere el însuși o „lege parlamentară generală cu privire la împrejmuirea pământurilor obștii”, recunoscând deci că pentru transformarea lor în proprietate privată este nevoie de o lovitură de stat parlamentară și insistând să se legifereze „despăgubirea” săracilor expropriați ²⁰⁴).

Cînd locul yeomenilor independenți l-au luat tenants-at-will, mici fermieri ale căror contracte erau încheiate pe un an, o ceată servilă și dependentă de bunul plac al landlordului, jefuirea sistematică a pământurilor obștii alături de jefuirea domeniilor statului a contribuit îndeosebi la crearea acelor mari ferme care în secolul al XVIII-lea se numeau ferme capitale ²⁰⁵) sau ferme comerciale ²⁰⁶) ; aceleași cauze au contribuit la transformarea populației rurale în proletariat, la „eliberarea” acesteia pentru industrie.

Dar secolul al XVIII-lea nu a înțeles în aceeași măsură ca secolul al XIX-lea identitatea dintre avuția națională și sărăcia poporului. De aici o polemică dintre cele mai aprige în literatura economică a vremii în legătură cu „inclosure of commons”. Din materialul imens de care dispun redau aici numai cîteva pasaje care ilustrează în mod deosebit situația din acea vreme.

²⁰³) „Fermierii le interzic cottager-ilor să țină vreo vieteate sub pretextul că, dacă ar avea vite sau păsări, ei ar fura de la fermier hrana necesară acestora. Ei mai spun : dacă vreți ca cottagerii să fie harnici, țineți-i în sărăcie. Realitatea este însă că în felul acesta fermierii uzurpă toate drepturile asupra pământurilor obștii”. („A Political Enquiry into the Consequences of enclosing Waste Lands”, Lond. 1785, p. 75.)

²⁰⁴) Eden, l.c., Preface, [p. XVII, XIX].

²⁰⁵) „Capital farms”. („Two Letters on the Flour Trade and the Dearness of Corn. By a Person in Business”, Lond. 1767, p. 19, 20.)

²⁰⁶) „Merchant-farms”. („An Inquiry into the Present High Prices of Provisions”, Lond. 1767, p. 111, notă.) Autorul acestei scrieri bune, apărute anonim, este reverendul Nathaniel Forster.

„În multe parohii din Hertfordshire — scrie o pană indignată — 24 de ferme, avind în medie 50—150 de acri fiecare, au fost comasate în 3 ferme”²⁰⁷). „În Northamptonshire și în Lincolnshire, împrejmuirea pământurilor obștii a avut o mare amploare; cele mai multe dintre domeniile noi rezultate din aceste împrejmuiri au fost transformate în pășuni; ca urmare, pe multe domenii nu se cultivă acum nici 50 de acri, de unde mai înainte se cultivau câte 1 500... Ruinele caselor, hambarelor, grajdurilor etc.” sînt singurele urme ale locuitorilor de altădată. „Din o sută de case și de familii au rămas în unele locuri... 8 sau 10... În cele mai multe dintre parohiile în care împrejmuirea s-a făcut abia cu 15 sau 20 de ani în urmă sînt foarte puțini proprietari funciari în comparație cu numărul de proprietari care lucrau pămîntul atunci cînd ogoarele erau neîmprejmuite. Sînt frecvente cazurile cînd 4 sau 5 crescători de vite bogăți uzurpează domenii mari, recent împrejmuite, care mai înainte se aflau în mîna a 20—30 de fermieri și a unui număr egal de mici proprietari și de alți locuitori. Toți aceștia sînt alungați împreună cu familiile de pe pămînturile lor și totodată și multe alte familii care munceau la ei și își cîștigau astfel existența”²⁰⁸).

Sub pretextul împrejmuirii, landlorzii au acaparat nu numai pămînturile necultivate învecinate cu domeniile lor, ci adesea chiar pămînturi cultivate în comun sau luate în arendă de la obște de diferite persoane în schimbul unei plăți.

„Vorbesc aici de împrejmuirea unor ogoare și terenuri deschise care fuseră cultivate. Chiar și autorii care susțin împrejmuirile recunosc că drept urmare a acestora se accentuează monopolul fermelor mari, se ridică prețurile mijloacelor de subzistență și se reduce populația... și chiar împrejmuirea pîrloagelor, așa cum e practică în prezent, lipsește pe sărac de o parte din mijloacele de subzistență și mărește ferme care și așa sînt prea mari”²⁰⁹). „Dacă pămîntul — spune doctorul Price — ajunge în mîna cîtorva mari fermieri, micii fermieri” (pe care mai înainte el îi caracterizase drept „masă de mici proprietari și mici fermieri care se întrețin, pe ei înșiși și familiile lor, din produsul pămîntului pe care îl lucrează, din creșterea oilor, a păsărilor, a porcilor etc. pe care le hrănesc pe pămîntul obștii, astfel încît aproape că nici nu trebuie să cumpere mijloace de subzistență de pe piață”) „se transformă în oameni nevoiți să-și procure prin muncă prestată pentru alții mijloacele de subzistență și să cumpere toate cele necesare de pe piață... Se efectuează, poate, mai multă muncă pentru că există mai multă constrîngere la muncă... Orașele și manufacturile vor crește, pentru că într-acolo sînt alungați tot mai mulți oameni, nevoiți să caute de lucru. Iată rezultatele pe care concentrarea fermelor trebuia să le aibă în mod necesar și pe care, de ani de zile, le-a avut realmente în regatul nostru”²¹⁰).

El rezumă consecințele generale ale inclosures în felul următor:

²⁰⁷) Thomas Wright, „A short address to the Public on the Monopoly of large farms”, 1779, p. 2, 3.

²⁰⁸) Rev. Addington, „Enquiry into the Reasons for or against enclosing open fields”, Lond. 1772, p. 37—43 passim.

²⁰⁹) Dr. R. Price, l.c., v. II, 155, 156. Citiți pe Forster, Addington, Kent, Price și James Anderson și faceți o comparație între ei și lamentabila sporovăială de sicofant a lui MacCulloch în catalogul său „The Literature of Political Economy”, Lond. 1845.

²¹⁰) L.c., p. 147, 148.

„În general, situația claselor inferioare ale populației s-a înrăutățit în aproape toate privințele; proprietarii funciari mai mici și micii fermieri sînt reduși la nivelul zilerilor și al năimiților; totodată, în această situație lor le este mult mai greu să-și procure cele necesare”²¹¹).

Într-adevăr, uzurparea pămînturilor obștii și revoluția în agricultură care a însoțit-o au avut un efect atît de puternic asupra muncitorilor agricoli, încît, după cum spune însuși Eden, în 1765—1780 salariul lor a început să scadă sub nivelul minim și să fie completat din fondurile oficiale ale asistenței săracilor. Salariul lor, spune el, „nu ajungea decît pentru satisfacerea trebuințelor celor mai stringente ale vieții”.

Să vedem acum ce spune un partizan al împrejmuirilor și adversar al doctorului Price.

„Nu este justă concluzia că țara se depopulează pentru că oamenii nu-și mai risipesc munca pe cîmp... Dacă după ce țărani cu gospodărie mică au fost transformați în oameni nevoiți să muncească pentru alții s-a pus în funcțiune o mai mare cantitate de muncă, acest fapt este doar un avantaj pe care națiunea” (din care, bineînțeles, nu fac parte țărani care au suferit transformarea) „trebuie să-l dorească... Produsul va fi mai mare dacă munca lor combinată va fi folosită pe o singură fermă; în felul acesta se creează un excedent pentru manufacturi și, în consecință, numărul manufacturilor — mine de aur ale națiunii — crește în raport cu cantitatea de cereale produse”²¹²).

O pildă de calmul stoic cu care economiștii privesc violarea cea mai flagrantă a „dreptului sacru al proprietății” și violența

²¹¹) L. c., p. 159, 160. Aceasta amintește de Roma antică. „Bogații au luat în stăpînire cea mai mare parte a pămînturilor neîmpărțite. Încrezîndu-se în împrejurări ei sperau că aceste pămînturi nu le vor mai fi luate înapoi și de aceea au cumpărat pămînturile învecinate aparținînd săracilor, fie că le luau cu voia acestora, fie împotriva voinței lor, așa încît acum ei cultivau domeniile întinse și nu parcele împrăștiate. Pentru muncile agricole și pentru creșterea vitelor ei foloseau sclavi, deoarece oamenii liberi le-ar fi fost luați de la muncă și trimiși la război. Faptul că aveau sclavi le aducea un mare cîștig, și de aceea, fiind scutiți de serviciul militar, sclavii se puteau înmulți în voie și aveau mulți copii. Astfel cei puternici au concentrat în mina lor toate bogățiile și toată țara mișuna de sclavi. Italicii se împușinau însă din ce în ce mai mult, fiind decimați de sărăcie, dări și de serviciul militar. Iar în timp de pace ei erau condamnați la o totală inactivitate, pentru că pămîntul se afla în mina bogaților care își lucrau pămîntul nu cu oameni liberi, ci cu sclavi”. (Appian, „Römische Bürgerkriege”, I, 7.) Pasajul acesta se referă la perioada dinaintea legii lui Licinius²⁰⁰. Serviciul militar, care a accelerat atît de mult ruinarea plebeilor romani, a fost unul dintre principalele mijloace folosite de Carol cel Mare pentru transformarea forțată a țărănilor liberi germani în țărani dependenți și în șerbi.

²¹²) [J. Arbutnot,] „An Inquiry into the Connection between the present Prices of Provisions etc.”, p. 124, 129. Raționamente asemănătoare, dar cu tendință opusă, găsim la un alt autor: „Muncitorii sînt alungați din cottages-urile lor și siliți să-și caute de lucru la orașe; dar în acest caz se obține un excedent mai mare și astfel capitalul sporește”. ([R. B. Seeley,] „The Perils of the Nation”, 2nd ed., Lond. 1843, p. XIV.)

cea mai brutală folosită împotriva persoanelor atunci când ele sînt necesare pentru crearea bazei modului de producție capitalist ne oferă, între alții, sir F. M. Eden, care pe deasupra are vederi de nuanță tory și mai e și „filantrop”. Întregul șir de jafuri, orori și suferințe care au însoțit exproprierea prin violență a poporului începînd din ultima treime a secolului al XV-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea îl duce doar la reflecția finală foarte „comodă” :

„Era necesar să se stabilească o proporție justă (due) între suprafața cultivată și pășuni. Încă în cursul întregului secol al XIV-lea și în cea mai mare parte a secolului al XV-lea un acru de pășune revenea la 2, 3 și chiar 4 acri de pămînt cultivat. La mijlocul secolului al XVI-lea, proporția se schimbă în așa fel, încît la 2 acri de pășune revin 2 acri de pămînt cultivat ; mai tîrziu la 2 acri de pășune revine 1 acru de pămînt cultivat, pînă cînd, în cele din urmă, s-a ajuns la proporția justă de 3 acri de pășune la 1 acru de pămînt cultivat”.

În secolul al XIX-lea a dispărut, firește, pînă și amintirea legăturii dintre agricultor și proprietatea în obște. Nu mai vorbim de timpurile de mai tîrziu. Oare populația rurală a primit un ban despăgubire pentru cei 3 511 770 de acri de pămînturi obștești care i-au fost răpiți între anii 1810 și 1831 și dăruiți landlorzilor de către parlamentul format din landlorzi ?

În sfîrșit, ultimul mare proces de expropriere a pămîntului agricultorilor este așa-zisul clearing of Estates (curățirea domeniilor, de fapt curățirea lor de oameni). „Curățirea” a constituit culmea metodelor engleze de expropriere cercetate pînă acum. După cum am văzut în secțiunea anterioară cînd am vorbit despre stările moderne, acum, cînd nu mai există țărani independenți care ar putea fi alungați, se ajunge pînă la „curățirea” cottages-urilor țărănești, așa încît muncitorii agricoli nu mai găsesc locul necesar pentru o locuință nici chiar pe pămîntul pe care îl lucrează. Ce înseamnă însă „clearing of Estates” în sensul propriu al cuvîntului nu putem afla decît în părțile muntoase ale Scoției, acest pămînt al făgăduinței din romanele moderne. Acolo procesul se distinge prin caracterul său sistematic, prin amploarea cu care se efectuează dintr-o singură lovitură (în Irlanda, landlorzii mătură dintr-o dată mai multe sate ; în părțile muntoase ale Scoției „se curăță” dintr-o dată întinderi de mărimea unor ducate germane) și, în sfîrșit, prin forma specială a proprietății funciare expropriate.

Celții din părțile muntoase ale Scoției trăiau în clanuri, fiecare clan fiind proprietarul pămîntului pe care îl ocupa. Reprezentantul, șeful sau „omul mare” al clanului, era proprietarul acestui pămînt numai în virtutea titlului, așa cum regina Angliei este, în virtutea titlului, proprietara întregului fond funciar național.

Cînd guvernul englez a reușit să pună capăt războaielor intestinale dintre acești „oameni mari” și incursiunilor lor permanente în cîmpiile Scoției, șefii clanurilor nu au renunțat nicidecum la vechea lor îndeletnicire, jaful; ei i-au schimbat doar forma. Cu de la sine putere ei au transformat dreptul de proprietate în virtutea titlului în drept de proprietate privată și, întrucît au întîmpinat rezistență din partea membrilor clanurilor, au hotărît să-i alunge pe aceștia cu forța.

„Un rege al Angliei ar putea să-și aroge în același mod dreptul de a-și arunca supușii în mare”,

spune profesorul Newman²¹³). Această revoluție, care a început în Scoția după ultima răzvrătire a partizanilor pretendentului²⁰¹, poate fi urmărită în primele ei faze în lucrările lui sir James Steuart²¹⁴) și James Anderson²¹⁵). În secolul al XVIII-lea, gaelilor²⁰³ alungați de pe pămînturile lor li s-a interzis în același timp să emigreze, pentru ca astfel să fie siliți să plece la Glasgow și în alte orașe industriale²¹⁶). Ca exemplu al metodei dominante în secolul al XIX-lea²¹⁷) este suficient să menționăm „curățirile” fă-

²¹³) „A king of England might as well claim to drive his subjects into the sea”. (F. W. Newman, l.c., 132.)

²¹⁴) Steuart spune: „Renta de pe aceste pămînturi” (el încadrează în mod greșit în această categorie economică tributul plătit de taxmeni²⁰² șefului de clan) „este cu totul neînsemnată în comparație cu întinderea lor, dar în ceea ce privește numărul persoanelor care trăiesc din arendă se va constata, poate, că în regiunile muntoase ale Scoției un petic de pămînt hrănește de zece ori mai mulți oameni decît un teren de aceeași valoare în provinciile cele mai bogate” (l.c., v. I, ch. XVI, p. 104.)

²¹⁵) James Anderson, „Observations on the means of exciting a spirit of National Industry etc.”, Edinburgh 1777.

²¹⁶) În 1860 victimele exproprierilor forțate au fost exportate în Canada după ce li s-au făcut promisiuni mincinoase. Unii au fugit în munți și în insulele învecinate. Au fost urmăriți de polițiști, s-au încăierat cu ei și în cele din urmă au scăpat.

²¹⁷) „În regiunile muntoase — spune în 1814 Buchanan, comentatorul lui A. Smith — vechiul sistem de proprietate este zilnic înlăturat prin violență... Fără a ține seama de arendașii ereditari” (în cazul de față folosirea acestei categorii este greșită), „landlordul dă pămîntul aceluia care îi oferă mai mult, iar acesta, dacă îmbunătățește terenul (improver), introduce imediat un sistem nou de cultură a pămîntului. Pămîntul, care mai înainte era presărat cu mici gospodării țărănești, era populat în raport cu produsul obținut de pe el; în condițiile sistemului nou al culturilor perfecționate și al rentelor sporite, se obține cel mai mare produs posibil cu minimum de cheltuieli posibile; pentru a se realiza acest lucru se îndepărtează brațele de muncă devenite acum inutile... Cei alungați din locurile lor natale caută să-și cîștige existența în orașele industriale etc.” (David Buchanan, „Observations on etc. A. Smith's Wealth of Nations”, Edinb. 1814, vol. IV, p. 144.) „Nobilimea din Scoția a expropriat familii întregi de parcă ar fi smuls buruienii; cu sate întregi și cu populația lor s-a procedat așa cum procedează indienii în răzburarea lor cu viziunile animalelor

cute de ducesa de Sutherland. Imediat după ce a preluat frânela conducerii, această persoană, foarte luminată în materie de economie, a hotărât să recurgă la un tratament economic radical și să transforme în pășuni pentru oi întregul teritoriu al comitatului, a cărui populație scăzuse ca urmare a unor procese anterioare asemănătoare la 15 000 de oameni. În 1814—1820 acești 15 000 de locuitori, circa 3 000 de familii, au fost alungați și exterminați în mod sistematic. Toate satele lor au fost distruse și arse, toate ogoarele lor transformate în pășuni. Soldați britanici au fost însărcinați cu executarea ordinului; ei au ajuns la ciocniri cu băștinașii. O bătrână a fost arsă în cottage-ul din care nu voia să plece. În felul acesta, doamna ducesă și-a însușit 794 000 de acri de pământ care aparțineau din timpuri imemorabile clanului. Băștinașilor alungați ea le-a repartizat circa 6 000 de acri la malul mării, câte doi acri de familie. Acest pământ nu fusese niciodată lucrat și nu aducea proprietarilor lui nici un venit. În mărînimia ei, ducesa a mers atît de departe, încît a dat în arendă membrilor clanului, care timp de secole își vărsaseră sîngele pentru această familie, pământ cu o arendă medie de 2 șilingi și 6 pence la acru. Întregul pământ furat clanului ea l-a împărțit în 29 de mari ferme de oi, locuite fiecare de cîte o singură familie, în cea mai mare parte argați ai fermierilor englezi. În 1825 cei 15 000 de gaeli fuseseră deja înlocuiți cu 131 000 de oi. Băștinașii care erau alungați pe malul mării încercau să trăiască din pescuit. Ei s-au transformat în adevărate amfibii și trăiau, cum spune un autor englez, jumătate pe pământ și jumătate pe apă, dar și pământul și apa laolaltă nu le asigurau existența decît pe jumătate ²¹⁸).

Dar bravii gaeli aveau să ispășească și mai greu idolatria lor romantică, montană față de „oamenii mari” ai clanului. „Oamenii mari” au început să simtă mirosul de pește. Ei au adulmecat profi-

---

sălbatică... Omul e vîndut pentru o piele de oaie, pentru o ciosvîrtă de berbec, ba chiar pentru mai puțin... Cînd provinciile din nordul Chinei au fost invadate de mongoli, în sfatul acestora s-a propus ca locuitorii să fie exterminați, iar țara să fie transformată în pășune. Această propunere a fost pusă în practică de o serie de landlorzi din regiunile muntoase ale Scoției în propria lor țară, împotriva propriilor lor compatrioți”. (George Ensor, „An Inquiry concerning the Population of Nations”, Lond. 1818, p. 215, 216.)

²¹⁸) Cînd actuala ducesă de Sutherland a primit-o cu mare pompă la Londra pe doamna Beecher-Stowe, autoarea cărții „Uncle Tom's Cabin”, cu scopul de a-și manifesta simpatia față de sclavii negri din republica americană — lucru pe care s-a ferit să-l facă, ca și celelalte aristocrate, în timpul războiului civil, cînd orice inimă engleză „nobilă” bătea pentru proprietarii de sclavi —, eu am arătat în „New York Tribune” cum trăiesc sclavii familiei Sutherland ²⁰⁴. (Unele pasaje au fost reproduse de Carey în „The Slave Trade”, Philadelphia 1853, p. 202, 203.) Articolul meu a fost reprodus de o gazetă scoțiană și a provocat o polemică vie între aceasta din urmă și sicofanții familiei Sutherland.

tul și au dat în arendă țărmul mării marilor negustori de pește din Londra. Gaelii au fost alungați pentru a doua oară ²¹⁹⁾.

În cele din urmă însă, o parte a pășunilor pentru oi a fost transformată din nou în terenuri de vânătoare. Se știe că în Anglia nu există păduri propriu-zise. Vînatul din parcurile aristocrației nu este decît un fel de animal domestic gras ca aldermenul din Londra. Scoția este deci ultimul refugiu al acestei „pasiunii nobile”.

„În regiunile muntoase — scrie Somers în 1848 — pădurile s-au extins considerabil. Aici, într-o parte a Gaick-ului, vedeți pădurea nouă de la Glenfeshie și dincolo, în cealaltă parte, pădurea nouă de la Ardverkie. În față aveți Bleak-Mount, un pustiu uriaș, creat recent. De la est spre vest, de la împrejurimile Aberdeen-ului pînă la stîncile din Oban vedem acum o pădure continuă, în timp ce în alte părți ale regiunii muntoase se întind pădurile noi de la Loch Archaig, Glengarry, Glenmoriston etc... Transformarea pămîntului în pășuni pentru oi... i-a alungat pe gaeli pe pămînturi neroditoare. Acum oile încep să fie înlocuite cu vînat mare, ceea ce face ca mizeria gaelilor să fie și mai mare... Parcurile de vînațoare ^{219a)} și poporul nu pot coexista. Unul dintre ele trebuie în orice caz să părăsească terenul. Dacă în următorii 25 de ani parcurile de vînațoare vor crește ca număr și ca întindere, în același ritm în care au crescut în cei 25 de ani anteriori, nu va mai rămîne nici un gael pe pămîntul său natal. Mișcarea aceasta din rîndurile proprietarilor funciari din regiunile muntoase se datorează în parte modei, snobismului aristocratic, pasiunii pentru vînațoare etc., în parte însă comerțului cu vînat, pur și simplu în vederea obținerii de profituri. Căci de fapt un teren dintr-o regiune muntoasă transformat în parc de vînațoare este adesea mult mai rentabil decît același teren transformat în pășune pentru oi... Amatorul care caută un parc de vînațoare este gata să plătească numai atît cît îi permite punga... Calamitățile care s-au abătut asupra regiunii muntoase a Scoției sînt tot atît de mari ca acelea care s-au abătut asupra Angliei ca urmare a politicii regilor normanzi. Vînatul mare are un spațiu mai mare, în schimb oamenii sînt înghesuiți pe un spațiu tot mai mic... Poporului i-au fost răpitate treptat libertățile... Și asupra crește pe zi ce trece. Pentru landlorzi «curățirea» și alungarea populației reprezintă un principiu imuabil, o necesitate agrotehnică tot așa cum pe pămînturile virgine din America și din Australia se desrădăcinează copacii și arbuștii. Operația își urmează cursul, încet și organizat” ²²⁰⁾.

²¹⁹⁾ Date interesante asupra acestui comerț de pește găsim la d-l David Urquhart, „Portfolio, New Series”. — Nassau W. Senior califică, în scrierea sa postumă citată mai sus, „măsurile din Sutherlandshire ca una dintre curățirile (clearings) cele mai binefăcătoare din cîte a cunoscut omenirea” (l.c., [p. 282]).

^{219a)} „Deer forests” (parcurile de vînațoare) din Scoția nu au nici măcar un singur copac. Sînt alungate oile și sînt aduși cerbi în munții pleșuvi și apoi totul primește numele de „deer forests”. Așadar, nici vorbă de împădurire!

²²⁰⁾ Robert Somers, „Letters from the Highlands; or, the Famine of 1847”, Lond. 1848, p. 12—28 passim. Aceste scrisori au apărut pentru prima oară în „Times”. Economistii englezi au explicat, bineînțeles, foametea gaelilor din 1847 prin suprapopulație. În orice caz, gaelii „presau” asupra mijloacelor lor de subsistență. — În Germania, „Clearing of Estates”, sau, cum se numea acolo, „Bauernlegen” *, s-a desfășurat intens după războiul de 30 de ani și a provocat încă în

Jefuirea bunurilor bisericesti, înstrăinarea frauduloasă a domeniilor statului, jefuirea proprietății obștii, transformarea prin uzurpare și teroare necruțătoare a proprietății feudale și de clan în proprietate privată modernă, acestea au fost metodele idilice ale acumulării primitive. În felul acesta s-a reușit să se cucerească teren pentru agricultura capitalistă, să se înglobeze capitalului pământul și să se creeze pentru industria de la oraș aflusul necesar de proletari puși în afara legii.

3. Legislația draconică de la sfârșitul secolului al XV-lea împotriva expropriațiilor. Legile promulgate în scopul scăderii salariilor

Era imposibil ca cei alungați ca urmare a desființării suitelor feudale și a exproprierilor forțate repetate, era imposibil ca acest proletariat pus în afara legii să fie absorbit de manufactura în dezvoltare tot atât de repede cum a fost creat. Pe de altă parte, oamenii scoși brusc de pe făgașul obișnuit al vieții lor nu se puteau

1790 revolte țărănești în electoratul Saxoniei. Ea a predominat îndeosebi în estul Germaniei. În majoritatea provinciilor prusiene, dreptul de proprietate al țăranilor a fost garantat abia de Frederic al II-lea. După cucerirea Sileziei el i-a obligat pe proprietarii funciari să refacă colibe, hambarele etc. și să doteze gospodăriile țărănești cu vite și unelte. El avea nevoie de soldați pentru armată și de contribuabili pentru vistierie. Cît de plăcută era, de altfel, viața țăranului în timpul domniei lui Frederic al II-lea, cu sistemul ei financiar și administrativ, care era un amestec de despotism, de birocrăție și feudalism se poate vedea din pasajul următor aparținînd lui Mirabeau, admiratorul său : „Inul reprezintă, așadar, una dintre cele mai mari bogății ale țăranilor din nordul Germaniei. Spre nenorocirea speciei umane, el nu este însă decît un paleativ împotriva mizeriei și nu o cale spre bunăstare. Impozitele directe, cloaca și serviciile de tot felul îl ruinează pe țăranul german, care în plus trebuie să plătească impozite indirecte la tot ce cumpără... și pentru ca ruina să fie totală, el nu are voie să-și vindă produsele unde și cum vrea ; el nici nu îndrăznește să cumpere cele ce-i sînt de trebuință de la negustori, care ar putea să i le vindă la un preț mai redus ; toate aceste cauze îl duc pe nesimțite la ruinare și, dacă nu s-ar ocupa și cu torsul, el nu ar fi în stare să-și plătească la timp impozitele directe ; torsul îi oferă o sursă de venituri accesorii, dîndu-i puțină să folosească forțele soției, copiilor, slujnicilor, argaților și ale lui însuși. Și, în pofida acestui venit accesoriu, ce viață chinuită ! Vara el muncește ca un ocnaș la arat și la cules ; se culcă la 9 și se scoală la 2 pentru a-și termina munca, iarna el ar trebui să-și refacă forțele printr-o odihnă prelungită, dar, dacă ar vinde o parte din produse pentru a plăti impozitele, n-ar mai avea grîu pentru piine și pentru sămînță. Pentru a umple acest gol, el trebuie deci să toarcă..., să toarcă intens. De aceea iarna țăranul se culcă la miezul nopții sau la ora 1 și se scoală la 5 sau la 6 sau se culcă la 9 și se scoală la 2 și așa, în fiecare zi, toată viața în afară de duminici. Veghile prelungite și munca excesivă îl uzează pe om și de aceea la

deprinde tot atît de brusc cu disciplina noii lor situații. Cei mai mulți dintre ei s-au transformat în cerșetori, hoți, vagabonzi, unii datorită vocației, dar cea mai mare parte datorită împrejurărilor. Din această cauză, la sfîrșitul secolului al XV-lea și în tot cursul secolului al XVI-lea, în întreaga Europă occidentală au fost promulgate legi draconice împotriva vagabondajului. Strămoșii actualei clase muncitoare au fost pedepsiți în primul rînd pentru faptul că au fost transformați în vagabonzi și în pauperi. Legislația îi considera infractori „de bunăvoie”, pornind de la premisa că de-

sate bărbații și femeile îmbătrînesc mult mai devreme decît la orașe”. (Mirabeau, l.c., t. III, p. 212 și urm.)

Adaos la ediția a 2-a. În martie * 1866, la 18 ani de la publicarea lucrării lui Robert Somers citate mai sus, profesorul Leone Levi a ținut la Society of Arts ²⁰⁵ o conferință despre transformarea pășunilor pentru oi în parcuri de vînătoare, vorbind despre amploarea pe care a luat-o transformarea regiunilor muntoase ale Scoției în pustiuri. El a spus între altele: „Alungarea populației și transformarea pămînturilor în pășuni pentru oi au oferit mijlocul cel mai ușor pentru a obține un venit fără a face cheltuieli... Înlocuirea pășunilor pentru oi cu un deer forest a devenit un lucru obișnuit în regiunile muntoase ale Scoției. Oile au fost alungate de animalele sălbatice, așa cum înainte oamenii au fost alungați pentru a face loc oilor... Poți merge de la domeniile contelui Dalhousie în Forfarshire pînă la John o'Groats fără să ieși din pădure. În multe” (din aceste păduri) „trăiesc de mult vulpi, pisici sălbatice, jderi, dihori, nevăstuici, iepuri de munte, în timp ce iepurii de oîmp, veverițele și șobolanii au apărut aici abia recent. Suprafețe uriașe care figurau în statisticile Scoției ca pășuni de o fertilitate și de o întindere neobișnuită sînt sustrate acum oricărei culturi și ameliorări, fiind destinate exclusiv unui număr restrîns de persoane amatoare de vînătoare, și aceasta numai cîteva luni pe an”.

Revista londoneză „Economist” din 2 iunie 1866 scrie: „O gazetă scoțiană a relatat săptămîna trecută între alte noutăți: «Una dintre cele mai bune ferme de oi din Sutherlandshire, pentru care s-a oferit recent, cu prilejul expirării contractului de arendă, o rentă anuală de 1 200 l. st., este transformată într-un deer forest!». Instinctele feudale se manifestă la fel... ca pe vremea cînd cuceilor normanzi... au distrus 36 de sate pentru a crea New Forest. Două milioane de acri, reprezentînd pămînturi dintre cele mai fertile din Scoția, sînt complet lăsate în paragină. Finețele naturale din Glen Tilt se numărau printre cele mai nutritive din comitatul Perth; parcul de vînătoare de la Ben Alder dădea înainte cel mai bun fin din întinsul district Badenoch; o parte a pădurii Black Mount era pășunea cea mai bună din Scoția pentru oile negre. Cît de mare este suprafața lăsată în paragină de dragul amatorilor de vînătoare se poate vedea din faptul că această suprafață este mult mai mare decît tot comitatul Perth. Cîte surse de produse pierde statul din pricina acestor pustiiri forțate se vede din faptul că suprafața ocupată de pădurea de la Ben Alder ar putea hrăni 15 000 de oi, și aceasta nu reprezintă decît $\frac{1}{30}$ din totalul pămînturilor rezervate vînătorii în Scoția... Toate aceste pămînturi destinate vînătorii sînt complet ne-productive..., ar fi putut fi scufundate cu tot abita folos în valurile Mării Nordului. Mîna forte a legii ar trebui să pună capăt acestei creări artificiale a unor asemenea deșerturi și pustietați”.

* În edițiile a 2-a și a 4-a : aprilie. — Nota red.

pinde de voința lor ca să continue sau nu să muncească în vechile condiții, care nu mai existau.

În Anglia, această legislație a fost inaugurată sub Henric al VII-lea.

Sub Henric al VIII-lea, în 1530, cerșetorii bătrâni și inapți de muncă primesc o autorizație de a cerși. Dimpotrivă, vagabonzii apți de muncă vor fi biciuiți și închiși. Ei vor fi legați de o căruță și biciuiți pînă la sînge, apoi vor presta un jurămint că se vor întoarce la locul lor de baștină sau acolo unde au locuit în ultimii trei ani și că „se vor apuca de lucru” (to put himself to labour). Ce ironie crudă! Act-ul promulgat în cel de-al 27-lea an de domnie a lui Henric al VIII-lea confirmă aceste prevederi și le înăsprește prin prevederi noi. Vagabonzii recidiviști sînt pedepsiți cu o nouă biciuire și cu tăierea unei jumătăți de ureche: la a treia infracțiune vinovatul este executat ca fiind un criminal periculos și un dușman al societății.

Eduard al VI-lea, în 1547, primul său an de domnie, promulgă o lege care prevede că oricine refuză să muncească va fi dat ca sclav persoanei care l-a denunțat ca trîntor. Stăpînul trebuie să-i dea pîine și apă, băuturi slabe și resturi de carne după cum va crede de cuviință. El îl poate sili, bătîndu-l cu biciul și punîndu-l în lanțuri, să facă orice muncă, oricît de respingătoare. Dacă sclavul lipsește timp de 14 zile, este condamnat la sclavie pe viață și înfierat pe frunte sau pe obraz cu litera S, iar dacă fuge pentru a treia oară este executat ca fiind vinovat de crimă împotriva statului. Stăpînul îl poate vinde, îl poate lăsa moștenire, îl poate închiria ca sclav, ca pe orice alt bun mobil sau ca pe o vită. Dacă sclavii uneltesc împotriva stăpînilor, ei sînt de asemenea executați. La cererea stăpînilor, judecătorii de pace au datoria să-i caute pe sclavii fugari. Dacă se constată că unul dintre aceștia a vagabondat timp de 3 zile, el este trimis la locul lui de baștină, înfierat cu fierul roșu pe piept cu litera V și, ținut în lanțuri, este folosit pentru munca la drumuri sau la alte munci. Dacă vagabondul indică un loc de baștină fals, el va deveni, drept pedeapsă, sclavul pe viață al localității respective, al locuitorilor sau al corporației, și va fi înfierat cu litera S. Oricine are dreptul să le ia vagabonzilor copiii și să-i țină ca ucenici, pe băieți pînă la 24 de ani, pe fete pînă la 20 de ani. Dacă fug, ei devin pînă la această vîrstă sclavii meșterilor, care îi pot pune în lanțuri, îi pot biciui etc. Stăpînul poate pune un inel de fier la gîtul, la brațele sau la picioarele sclavului său pentru a-l recunoaște mai ușor și a fi

mai sigur de el ²²¹). Ultima parte a acestei legi prevede că anumiți săraci vor presta muncă pentru localitatea sau persoanele care le dau de mâncare și de băut și care vor să le găsească de lucru. Acest soi de sclavi parohiali s-a menținut în Anglia pînă în secolul al XIX-lea inclusiv sub numele de roundsmen (umblători).

Legea promulgată de Elisabeta în 1572 prevede ca cerșetorii care nu au autorizație și care au depășit vîrsta de 14 ani să fie biciuiți și înfierați pe lobul urechii stîngi dacă nu se găsește cineva care să vrea să-i ia în serviciu pe timp de doi ani ; în caz de recidivă, dacă au trecut de 18 ani, ei sînt executați dacă nu vrea nimeni să-i ia în serviciu pe timp de doi ani ; la a treia infracțiune însă ei sînt executați fără cruțare ca fiind vinovați de crimă împotriva statului. Legi asemănătoare : cea din al 18-lea an de domnie a Elisabetei, cap. 13, și cea din 1597 ^{221a}).

²²¹) Autorul lucrării „*Essay on Trade etc.*”, 1770, remarcă : „Sub Eduard al VI-lea englezii par să se fi consacrat cu toată seriozitatea încurajării manufacturilor și utilizării la muncă a săracilor. Lucrul acesta se vede dintr-o lege remarcabilă în care se prevede ca toți vagabonzii să fie înfierați” etc. (l.c., p. 5).

^{221a}) Thomas Morus spune în „*Utopia*” sa [p. 41, 42] : „În acest chip, cite un căpcaun lacom și nesățios — o adevărată pacoste pentru țară — închide cu un gard ogor după ogor pe întinderi de mii de acri, iar proprietarii lor sînt azvîrliți din gospodăriile lor ; unii prin vicleșug, alții prin silnicie, iar alții, secătuși de atîtea strîmbătăți, sînt împinși să-și vindă singuri totul. Și așa bieții oameni pornesc în pribegie : bărbați, femei, soți, soții, orfani, văduve, părinți cu copii mici și cu cite o familie mai degrabă mare la număr decît înstărită, fiindcă plugăria are nevoie de brațe multe ; pornesc în pribegie, zic, lăsîndu-și căminul cunoscut, în care erau deprinși să trăiască, fără să știe unde se vor aciuia a doua zi. Toată gospodăria lor, chiar de-ar avea răgaz să aștepte un cumpărător, nu are cine știe ce preț ; dar de vreme ce stau să fie alungați din casele lor o dau pe nimica toată. Apoi, după ce rătăcesc citeva zile din loc în loc și-și irosesc și acea brumă agonisită, ce le mai rămîne decît să se apuce de furat pentru ca apoi să fie spînzurați, vezi bine, după dreptate ! Or, poate să-și tirască mizeria cerșind, și atunci sînt aruncați în temnițe ca niște vagabonzi fără căpătii ; căci cine să le dea de lucru, măcar că ei ard de dorința să muncească ?” (Vezi *Thomas Morus*. „*Utopia*”, București, Editura științifică, 1958, p. 55—56. — *Nota trad.*) Din rîndurile acestor fugari nenorociți, despre care Thomas Morus spune că au fost siliți să fure, „au fost executați în timpul domniei lui Henric al VIII-lea 72 000 de hoți, mari și mici”. (Holinshed, „*Description of England*”, v. I, p. 186.) În timpul Elisabetei, „vagabonzii erau spînzurați în serie ; într-adevăr, nu trecea un an fără ca într-un loc sau altul să nu fie duși la spînzurătoare 300 sau 400 de oameni”. (Strye, „*Annals of the Reformation and Establishment of Religion, and other Various Occurrences in the Church of England during Queen Elisabeth's Happy Reign*”, 2nd ed. 1725, vol. II.) După același Strye, în Somersetshire au fost executați într-un singur an 40 de oameni, 35 au fost înfierați au fierul roșu și 37 au fost biciuiți ; 183 de „răufăcători înveterați” au fost eliberați. Totuși, spune el, „datorită neglijenței judecătorilor de pace și mîlei prostesții a poporului”, acest mare număr de acuzați nu reprezintă nici $\frac{1}{5}$ din infractorii reali. Și adaugă : „În celelalte comitate din Anglia, situația nu era mai bună decît în Somersetshire, și în multe comitate situația era chiar mai proastă”.

În timpul domniei lui Iacob I, oricine răătăcește din loc în loc și cerșește este declarat vagabond. Judecătorii de pace din Petty Session ²⁰⁶ sînt împuterniciți să-i condamne pe vagabonzi la biciuire publică, la închisoare pe timp de 6 luni la prima infracțiune și pe timp de 2 ani la a doua infracțiune. În timpul detențiunii, ei vor fi biciuiți ori de cîte ori și oricît vor crede de cuviință judecătorii de pace... Vagabonzii incorigibili și periculoși vor fi înfierăți pe umărul stîng cu litera R și condamnați la muncă silnică, iar dacă vor mai fi prinși cerșind ei vor fi executați fără milă. Aceste prevederi ale legii au fost în vigoare pînă la începutul secolului al XVIII-lea și au fost abrogate abia prin Act-ul promulgat în cel de-al 12-lea an de domnie a reginei Anna, cap. 23.

Legi asemănătoare au existat și în Franța, unde la mijlocul secolului al XVII-lea vagabonzii din Paris au creat un regat al vagabonzilor (royaume des truands). Încă în primii ani ai domniei lui Ludovic al XVI-lea s-a emis o ordonanță (13 iulie 1777) potrivit căreia orice om sănătos între 16 și 60 de ani, fără mijloace de existență și fără profesiune, este trimis la galere. Măsuri asemănătoare sînt prevăzute pentru Țările de Jos în statutul din octombrie 1537 al lui Carol al V-lea, în primul edict din 19 martie 1614 al statelor și orașelor olandeze, în proclamația din 25 iunie 1649 a Provinciilor Unite etc.

În felul acesta, populația rurală, expropriată, alungată de pe pămîntul ei și redusă la vagabondaj, a fost silită prin legi monstruoase, teroriste, care prevedeau biciuirea, stigmatizarea și tortura, să se încadreze în disciplina necesară sistemului muncii salariate.

Nu este suficient ca la un pol să apară condițiile de muncă sub formă de capital și la celălalt pol oameni care nu au altceva de vînzare decît forța lor de muncă. De asemenea nu este suficient ca ei să fie puși în situația de a se vinde de bunăvoie pe sine. O dată cu producția ocapitalistă se dezvoltă clasa muncitoare, care, prin educație, tradiție, obiceiuri recunoaște cerințele acestui mod de producție ca legi naturale de la sine înțelese. Organizarea procesului de producție capitalist dezvoltat înfrînge orice rezistență, crearea în permanență a unei suprapopulații relative menține legea cererii și a ofertei de muncă și, prin urmare, salariul în limite corespunzătoare necesităților de valorificare ale capitalului, constrîngerea tacită a relațiilor economice pecetluiește dominația capitalistului asupra muncitorului. E drept că se mai face uz de constrîngerea nemijlocită, extraeconomică, dar numai în mod excepțional. Atunci cînd lucrurile decurg normal, muncitorul poate fi lăsat în voia „legilor naturale ale producției”, adică a dependenței sale față

de capital, izvorite chiar din condițiile de producție, garantate și eternizate de ele. Altfel se petrec lucrurile în timpul genezei istorice a producției capitaliste. Burghezia în dezvoltare are nevoie și folosește puterea de stat pentru „a reglementa” salariul, cu alte cuvinte pentru a-l menține cu forța în limite favorabile stoarcerii de plusvaloare, pentru a prelungi ziua de muncă și pentru a-l menține pe muncitorul însuși într-o dependență normală față de capital. Acesta este un moment esențial al așa-numitei acumulări primitive.

Clasa muncitorilor salariați, care a apărut în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, reprezenta atunci și în secolul următor doar o parte infimă din populație; poziția ei era puternic protejată, la sate de gospodăria țărănească independentă și la orașe de organizarea corporatistă. La sate și la orașe, meșterul și muncitorul se găseau din punct de vedere social aproape unul de celălalt. Subordonarea muncii față de capital era doar formală, cu alte cuvinte modul de producție însuși nu posedă încă un caracter specific capitalist. Elementul variabil al capitalului depășea cu mult elementul său constant. Din această cauză, cererea de muncă salariată creștea rapid o dată cu acumularea capitalului, în timp ce oferta de muncă salariată n-o urma decât încet. O mare parte din produsul național, transformată ulterior în fond de acumulare a capitalului, intră încă în fondul de consum al muncitorului.

Legislația cu privire la munca salariată, care urmărește de la bun început exploatarea muncitorului și îi este la fel de ostilă în tot cursul evoluției ei ²²²), a fost inaugurată în Anglia de Statute of Labourers *, emis de Eduard al III-lea în 1349. În Franța îi corespunde ordonanța din 1350, emisă în numele regelui Ioan. Legislația engleză și cea franceză merg paralel și sînt identice în ceea ce privește conținutul. Nu voi vorbi despre statutele muncitorilor ca mijloc de prelungire a zilei de muncă, deoarece sub acest aspect ele au fost analizate (capitolul 8, subcapitolul 5).

Statute of Labourers a fost promulgat la insistența Camerei comunelor.

„Înainte — declară cu naivitate un tory — săracii cereau salarii atât de ridicate, încît acestea amenințau industria și avuția. Acum salariul lor este atât

---

²²²) „Ori de cîte ori legislația încearcă să reglementeze diferendele dintre patroni (masters) și muncitori, sfătuitoarii ei sînt patronii”, spune A. Smith ²⁰⁷. „Spiritul legilor este proprietatea”, spune Linguet ²⁰⁸.

de scăzut, încît amenință din nou industria și avuția, dar în alt mod și poate mai primejdios decât atunci”²²³).

A fost stabilit prin lege un tarif de salarizare valabil pentru sat și oraș, pentru munca cu bucata și cu ziua. Muncitorii agricoli trebuie să se angajeze cu anul, cei de la oraș „după libera învoială”. Este interzis, sub pedeapsa de a fi trimis la închisoare, să se plătească salarii mai mari decât cele prevăzute în statut, iar primirea unui salariu mai mare se pedepsește cu mai multă asprime decât plata lui. Astfel, chiar la paragrafele 18 și 19 din statutul ucenicilor promulgat în timpul Elisabetei, se mai prevede încă pedeapsa cu 10 zile de închisoare pentru cel ce plătește un salariu mai mare, dar cu 21 de zile pentru cel care îl primește. Un statut din 1360 înăsprea pedepsele și mergea pînă la a-l împuternici pe patron să facă uz de constrîngere fizică pentru a sili pe muncitor să lucreze la tariful stabilit prin lege. Orice asocieri, contracte, jurăminte etc., prin care zidarii și dulgherii se legau între ei au fost declarate nule și neavenite. Asocierea muncitorilor este considerată o crimă gravă, începînd din secolul al XIV-lea pînă în 1825, cînd au fost abrogate legile cu privire la interzicerea asocierilor²⁰⁹. Spiritul statutului muncitorilor din 1349 și al tuturor legilor care au urmat reiese limpede din faptul că statul stabilește numai maximum de salariu, dar nu și minimum de salariu.

După cum se știe, în secolul al XVI-lea situația muncitorilor s-a înrăutățit foarte mult. Salariul în bani a crescut, dar nu proporțional cu deprecierea banilor și cu creșterea corespunzătoare a prețurilor mărfurilor. Așadar, în realitate salariul a scăzut. Cu toate acestea, legile care urmăreau scăderea lui au rămas în vigoare, ca și tăiatul urechilor și stigmatizarea celor „pe care nimeni nu voia să-i ia în serviciu”. Prin statutul ucenicilor, promulgat de Elisabeta în cel de-al 5-lea an de domnie, cap. 3, judecătorii de pace erau împuterniciți să stabilească un anumit nivel al salariului și să-l modifice după anotimp și după prețul mărfurilor. Iacob I a extins această reglementare a muncii și asupra țesătorilor, a torcătorilor și a tuturor categoriilor de muncitori²²⁴), iar

²²³) [J. B. Byles,] „Sophisms of Free Trade. By a Barrister”, Lond. 1850, p. 206. El adaugă malițios: „Am fost întotdeauna gata să luăm apărarea patronului. Nu se poate face ceva și pentru muncitori?”

²²⁴) Dintr-o prevedere a statutului emis de Iacob I în cel de-al doilea an de domnie, cap. 6, reiese că niște postăvari, fiind în același timp și judecători de pace, și-au permis să stabilească în mod oficial în propriile lor ateliere tariful de salarizare. — În Germania, îndeosebi după războiul de treizeci de ani, au fost emise multe statute pentru menținerea salariilor la un nivel scăzut. „Proprietarii funciari sufereau de pe urma lipsei de servitori și de muncitori în regiunile depopulate. Tuturor locuitorilor de la sate li s-a interzis să închirieze

George al II-lea a extins asupra tuturor manufacturilor legile cu privire la interzicerea asocierii muncitorilor.

În perioada manufacturieră propriu-zisă, modul de producție capitalist era suficient consolidat pentru a face ca reglementarea prin lege a salariului să fie tot atât de nerealizabilă pe cât de inutilă; totuși, pentru orice eventualitate, s-au păstrat armele din vechiul arsenal. Încă legea promulgată de George al II-lea în cel de-al 8-lea an de domnie a să interzică să se plătească calfelor de croitor din Londra și din împrejurimi un salariu zilnic mai mare de 2 șilingi și 7¹/₂ pence, cu excepția cazurilor de doliu național. Legea promulgată de George al III-lea în cel de-al 13-lea an de domnie, cap. 68, acorda judecătorilor de pace dreptul de a reglementa salariile muncitorilor din industria mătășii; în 1796 mai erau încă necesare două hotărâri ale instanțelor supreme pentru a se hotărî dacă ordonanțele judecătorilor de pace cu privire la salarii sînt valabile și pentru muncitorii neagricoli; încă în 1799 un act parlamentar confirmă că salariul minerilor din Scoția este reglementat prin statutul Elisabetei și prin două legi scoțiene din 1661 și 1671. Cît de mult se schimbase însă situația între timp se vede dintr-un caz fără precedent în practica Camerei comunelor. Aici, unde timp de peste 400 de ani s-au fabricat legi care stabileau maximum de salariu care în nici un caz nu trebuia depășit, Whitbread a propus în 1796 să se stabilească prin lege minimum de salariu pentru muncitorii agricoli. Pitt s-a opus, dar a recunoscut că „situația săracilor este îngrozitoare (cruel)”. În sfîrșit, în 1813 legile cu privire la reglementarea salariilor au fost abrogate. Ele deveniseră o anomalie ridicolă în condițiile cînd capitalistul reglementa munca în fabrica sa după o legislație proprie și completa salariul muncitorului agricol pînă la minimumul necesar prin impozitul în folosul săracilor. Dar și în prezent sînt în vigoare prevederile statutelor muncitorilor privind contractele dintre patroni

---

camere bărbaților și femeilor necăsătoriți; toți aceștia trebuiau denunțați autorităților și aruncați în închisori dacă refuzau să devină servitori, chiar dacă se întrețineau din alte îndeletniciri, fie că făceau semănături pentru țărani în schimbul unui salariu cu ziua, fie că făceau chiar negoț cu bani și cereale. («Kaiserliche Privilegien und Sanctiones für Schlesiens», I, 125.) Timp de un secol întreg în decretelor prinților germani găsim aceleași lamentări în legătură cu servitorimea îndărătnică și înrăită, care nu vrea să se supună condițiilor aspre și să se mulțumească cu salariul stabilit prin lege; proprietarului funciar îi este interzis să plătească un salariu mai mare decît cel stabilit pentru întreaga regiune. Și, totuși, după acest război condițiile servitorilor sînt adesea mai bune decît aveau să fie 100 de ani mai tîrziu; în 1652, în Silezia, servitorimea mai primea de două ori pe săptămîină carne, iar în secolul nostru mai există tot acolo districte în care ea nu primește carne decît de trei ori pe an. Și salariul cu ziua era mai ridicat după război decît în secolele următoare”. (G. Freytag.)

și muncitori, termenele de preaviz etc., prevederi potrivit cărora patronul care nu respectă contractul suportă rigorile legilor civile, în timp ce muncitorul care nu respectă contractul suportă rigorile legilor penale.

Legile draconice cu privire la interzicerea asocierilor au căzut în 1825 în fața atitudinii amenințătoare a proletariatului. Dar ele au căzut numai în parte. Unele frumoase rămășițe ale vechilor statute au dispărut abia în 1859. În sfârșit, la 29 iunie 1871 a fost promulgată o lege parlamentară care pretindea că desființează ultimele rămășițe ale acestei legislații de clasă prin recunoașterea juridică a trade-unionurilor. Dar o lege parlamentară promulgată la aceeași dată (An act to amend the criminal law relating to violence, threats and molestation *) restabilește în fapt vechea situație într-o formă nouă. Prin acest truc parlamentar, mijloacele de care se puteau folosi muncitorii în caz de grevă sau de lock-out (grevă a fabricanților care se aliază și închid concomitent fabricile) erau sustrate dreptului comun și supuse unei legislații penale excepționale, a cărei interpretare depindea întru totul de fabricanții înșiși în calitatea lor de judecători de pace. Cu doi ani în urmă, aceeași Cameră a comunelor și același domn Gladstone prezentaseră, cu onestitatea cunoscută, un proiect de lege pentru abrogarea tuturor legilor penale excepționale îndreptate împotriva clasei muncitoare. Dar acest proiect nu a depășit a doua citire și în felul acesta lucrurile au fost târăgănite până când „marele partid liberal” a căpătat în sfârșit curajul, în urma unei alianțe cu toryi, să ia atitudine hotărâtă împotriva proletariatului care-l adusese la putere. Nemulțumit de această trădare, „marele partid liberal” a permis judecătorilor englezi, întotdeauna gata să lingusească clasa stăpînitoare în slujba căreia erau, să dezgroape vechea lege cu privire la „conspirații” ²¹⁰ și s-o aplice asociațiilor muncitorești. Vedem deci că parlamentul englez a renunțat numai de nevoie și sub presiunea maselor la legile îndreptate împotriva grevelor și a trade-unionurilor, după ce deținuse el însuși timp de cinci secole, cu un egoism cinic, poziția unui trade-union permanent al capitaliștilor îndreptat împotriva muncitorilor.

Chiar în momentul izbucnirii furtunii revoluționare, burghezia franceză a îndrăznit să le retragă din nou muncitorilor dreptul de asociere de-abia cucerit. Prin decretul din 14 iunie 1791, ea declară orice asociere a muncitorilor drept un „atentat la libertatea și declarația drepturilor omului”, pasibil de o amendă de 500 de livre

---

* — Lege pentru completarea legislației penale privitoare la violență, amenințare și molestare. — *Nota trad.*

și de retragerea pe timp de un an a tuturor drepturilor civile active ²²⁵⁾. Această lege, care prin măsuri polițiste limitează concurența dintre capital și muncă la un cadru convenabil capitalului, a supraviețuit revoluțiilor și schimbărilor dinastice. Nici chiar Terorarea ²¹¹ nu s-a atins de ea. Abia recent ea a fost radiată din Code Pénal. Nimic mai caracteristic decât pretextul acestei lovituri de stat burgheze. „Deși — spune raportorul Le Chapelier — este de dorit ca salariul să fie mai mare decât este în prezent pentru ca cel care-l primește să scape de dependența absolută, aproape înrobitoare, determinată de insuficiența mijloacelor de subsistență necesare”, totuși nu li se poate permite muncitorilor să se înțeleagă între ei în ceea ce privește interesele lor, să acționeze în comun pentru a atenua „dependența lor absolută, aproape înrobitoare”, deoarece prin aceasta ei ar viola „libertatea foștilor lor patroni, actualii întreprinzători” (libertatea de a-i menține pe muncitori în sclavie !), și deoarece o asociere îndreptată împotriva despotismului foștilor patroni din corporații este — închipuiți-vă ! — o restabilire a corporațiilor desființate de constituția franceză ! ²²⁶⁾

4. Geneza fermierilor capitaliști

După ce am analizat modul violent în care au fost creați proletarii puși în afara legii, disciplina sîngeroasă care i-a transformat în muncitori salariați, murdarele măsuri dictate de înalte considerente de stat, care, prin metode polițiste, intensifică, o dată cu gradul de exploatare a muncii, și acumularea capitalului, se pune întrebarea : care este originea capitaliștilor ? Căci exproprierea populației rurale creează nemijlocit numai pe marii proprietari funciari. În ceea ce privește geneza fermierului, putem s-o urmărim pas cu pas, întrucît ea este un proces lent, care durează multe secole. Situația șerbilor înșiși și alături de ei a micilor proprietari funciari

²²⁵⁾ Articolul I al acestei legi glăsuiește : „Întrucît una dintre temeliele constituției franceze constă în desființarea tuturor asociațiilor cetățenilor din aceeași stare și de aceeași profesiune, se interzice reînființarea lor sub orice pretext și sub orice formă”. Articolul IV declară că, dacă „cetățenii aparținînd aceleiași profesiuni, arte sau meserii se înțeleg între ei sau încheie convenții pentru a refuza de comun acord să presteze serviciile prin meseria sau munca lor sau să nu le presteze decît cu un preț anumit, înțelegerile și convențiile menționate... sînt declarate anticonstituționale, fiind considerate un atentat la libertatea și la declarația drepturilor omului etc.”, adică crime împotriva statului, întocmai ca în vechile statute ale muncitorilor. („Révolutions de Paris”, Paris 1791, t. III, p. 523.)

²²⁶⁾ Buchez et Roux, „Histoire Parlementaire”, t. X, p. 193—195 passim.

liberi în ceea ce privește proprietatea era foarte diferită, de aceea și eliberarea lor s-a făcut în condiții economice foarte diferite.

În Anglia, prima formă sub care apare fermierul este aceea a bailiff-ului, el însuși șerb. Situația lui este asemănătoare celeia a villicus-ului în Roma antică, avînd însă o sferă de activitate mai restrînsă. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, locul bailiff-ului este luat de fermier, căruia landlordul îi dă sămîntă, vite și unelte agricole. Situația lui nu este prea diferită de aceea a țaranului. Singura deosebire este că el exploatează mai multă muncă salariată. Curînd el devine métayer, fermier care lucrează pămîntul în parte. El avansează o parte din capitalul necesar agriculturii, cealaltă parte o avansează landlordului. Produsul total și-l împart între ei în proporția stabilită prin contract. În Anglia, această formă dispăre curînd, cedînd locul fermierului propriu-zis, care își valorifică capitalul propriu prin folosirea muncitorilor salariați și plătește landlordului o parte din plusprodus, în bani sau în natură, ca rentă funciară.

În secolul al XV-lea, atîta timp cît țaranii independenți și muncitorii agricoli, care pe lîngă munca salariată se ocupau și de gospodăria lor de sine stătătoare și își sporeau avutul prin munca lor, nivelul de viață al fermierului și sfera lui de producție erau mediocre. Revoluția în agricultură din ultima treime a secolului al XV-lea, care continuă aproape în tot secolul al XVI-lea (cu excepția totuși a ultimelor decenii), îl îmbogățește pe fermier cu aceeași rapiditate cu care sărăcește populația rurală²²⁷). Uzurparea izlazurilor obștii etc. îi permite să-și sporească mult numărul vitelor aproape fără cheltuieli, iar vitele îi dau mai multe îngrășăminte pentru pămîntul lui.

În secolul al XVI-lea intervine un moment de o importanță hotărîtoare. La acea dată contractele de arendă se încheiau pe termen lung, adesea pe 99 de ani. Scăderea continuă a valorii metalelor nobile, și în consecință a valorii banilor, aducea fermierilor beneficii uriașe. Ea provoca scăderea salariului, abstracție făcînd de toate celelalte împrejurări examinate mai sus. O parte a salariului se transformă în profit al fermierului. Creșterea continuă a prețurilor la cereale, lînă, carne, într-un cuvînt la toate produsele agricole, sporește capitalul bănesc al fermierului, fără vreo contribuție din partea lui, în timp ce renta funciară pe care el trebuie

²²⁷) „Fermieri — spune Harrison în „Description of England” — cărora înainte le era greu să plătească o rentă de 4 l. st. plătesc acum 40, 50, 100 l. st. și socotesc totuși că au făcut o afacere proastă dacă după expirarea contractului de arendă nu au pus deoparte o sumă egală cu renta pe 6—7 ani”.

s-o plătească era calculată la valoarea veche a banilor²²⁸). În felul acesta el se îmbogățea atît pe seama muncitorilor săi salariați, cît și pe seama landlordului său. Nu este deci de mirare că la sfîrșitul secolului al XVI-lea Anglia poseda o clasă de „fermieri capitaliști” bogăți pentru condițiile de atunci²²⁹).

5. *Repercusiunile revoluției în agricultură asupra industriei. Crearea pieței interne pentru capitalul industrial*

Exproprierea intermitentă și mereu repetată, precum și alungarea populației rurale furnizau, după cum am văzut, industriei orășenești mereu alte mase de proletari, care se găseau cu totul în afara relațiilor de breaslă, împrejurare fericită care îl determină

²²⁸) Despre influența pe care deprecierea banilor o exercită în secolul al XVI-lea asupra diferitelor clase ale societății, vezi „A Compendious or Briefe Examination of Certayne Ordinary Complaints of Diverse of our Countrymen in these our Days. By W. S., Gentleman” (London 1581). Forma de dialog a acestei scrieri a făcut ca ea să fie atribuită multă vreme lui Shakespeare și să fie retipărită încă în 1751 sub numele lui. Autorul ei este William Stafford. Într-un pasaj, cavalerul (knight) spune următoarele :

Cavalerul : „D-ta, vecinul meu, agricultor, d-ta domnule negustor și d-ta meștere căldărar, ca și toți ceilalți meseriași, știți să vă apărați destul de bine interesele. Căci cu cît lucrurile sînt mai scumpe decît înainte, cu atît ridicăți prețurile la mărfurile dv. sau la munca pe care o vindeți. Noi însă nu avem de vînzare nimic ce am putea vinde la un preț mai mare pentru a compensa pierderea rezultată din cumpărarea produselor scumpe”. În alt loc cavalerul îl întreabă pe medic : „Spune-mi, te rog, la ce categorii de oameni te gîndești ? Și, în primul rînd, care sînt, după părerea dumatăle, oamenii care nu vor avea nici o pierdere ?” — Medicul : „Mă gîndesc la toți aceia care trăiesc din cumpărare și vînzare, căci, așa cum cumpără scump, ei vînd scump”. — Cavalerul : „Care este a doua categorie care, după cum spui, va cîștiga ?” — Medicul : „Ei bine, toți fermierii care plătesc pentru pămîntul pe care îl lucrează vechea arendă (rent), căci plătesc după normele vechi, dar vînd după normele noi, adică plătesc foarte puțin pentru pămîntul lor și vînd scump tot ce crește pe el...” — Cavalerul : „Care categorie va avea, după cum spui dumneata, o pierdere mai mare decît e cîștigul acestor oameni ?” — Medicul : „Toți nobilii, gentlemenii și toți ceilalți care trăiesc sau dintr-o rentă fixă sau dintr-o leafă ori care nu-și lucrează singuri pămîntul sau nu se indeletnicesc cu cumpărarea și cu vînzarea”.

²²⁹) În Franța, régisseur-ul, care la începutul evului mediu administrează și încasează dările datorate stăpînului feudal, devine curînd un homme d'affaires *, care ajunge capitalist prin șantaj, înșelăciune etc. Acești régisseur-i erau uneori ei înșiși nobili. De pildă, „acest cont îl dă d-l Jacques de Thoraisse, cavalier castelan la Besançon, seniorului care ține socotelile la Dijon pentru monseniorul duce și conte de Bourgogne asupra rentelor aparținînd numitei castelanii din 25-a zi a lunii decembrie 1359 pînă în a 28-a zi a lunii decembrie 1360”. (Alexis Monteil, „Histoire des Matériaux manuscrits etc.”, p. 234, 235.) Chiar aici se

pe bătrînul A. Anderson (a nu se confunda cu James Anderson) să creadă, în lucrarea sa consacrată istoriei comerțului²¹², în intervenția directă a providenței. Trebuie să ne mai oprim o clipă asupra acestui aspect al acumulării primitive. Răririi populației rurale independente, cu gospodării de sine stătătoare, nu-i corespunde numai condensarea proletariatului industrial, așa cum Geoffroy Saint-Hilaire explică condensarea materiei cosmice în unele locuri prin rarefierea ei în altele²³⁰). Deși numărul cultivatorilor scăzuse, pămîntul producea acum tot atît sau chiar mai mult decît înainte, pentru că revoluția în relațiile de proprietate asupra pămîntului a fost însoțită de îmbunătățirea metodelor de cultivare, de o cooperare mai largă, de concentrarea mijloacelor de producție etc. și pentru că muncitorii agricoli salariați nu erau supuși numai unei încordări mai mari²³¹), dar și sfera lor de producție în care ei munceau pentru sine se îngusta tot mai mult. O dată cu o parte a populației rurale se eliberează, așadar, și fostele ei mijloace de subsistență. Ele se transformă acum în elemente materiale ale capitalului variabil. Țăranul aruncat pe drumuri trebuie să cumpere valoarea lor de la noul său stăpîn, capitalistul industrial, sub forma salariului. Cu materiile prime autohtone furnizate industriei de către agricultură se întîmplă același lucru ca și cu mijloacele de subsistență. Ele se transformă într-un element al capitalului constant.

vede cum în toate sferile vieții sociale partea leului îi revine intermediarului. Pe tărîm economic, de pildă, financiarii, agenții de bursă, comercianții, micii negustori au cea mai mare parte din cîștig; în domeniul dreptului civil, avocatul îi jumulește pe împricinați; în politică, deputatul înseamnă mai mult decît alegătorii, ministrul mai mult decît suveranul; în religie, Dumnezeu e împins pe planul al doilea de către „mediator”, iar acesta, la rîndul lui, e dat în lături de popi, care sînt și ei medietori inevitabili între bunul păstor și oile lui. În Franța, ca și în Anglia, marile domenii feudale erau împărțite într-un număr nesfîrșit de gospodării mici, însă în condiții cu mult mai nefavorabile pentru populația rurală. În secolul al XIV-lea au apărut fermele, fermes sau terriers. Numărul lor a crescut continuu, depășind mult cifra de 100 000. Ele plăteau o rentă funciară în bani sau în natură, variînd între a douăsprezecea și a cincea parte din produs. Aceste terriers erau feude, subfeude etc. (fiefs, arrière-fiefs), după valoarea și suprafața domeniilor, dintre care unele aveau doar cîțiva arpents*. Toți stăpînii acestor terriers aveau într-un grad anumit dreptul de jurisdicție asupra locuitorilor lor; existau patru asemenea grade de jurisdicție. Se înțelege ușor cît de asuprită era populația rurală de toți acești mici tirani. Monteil spune că în acel timp existau în Franța 160 000 de tribunale, acolo unde astăzi sînt suficiente 4 000 (inclusiv judecătoriile de pace).

²³⁰) În lucrarea sa „Notions de Philosophie Naturelle”, Paris 1838.

²³¹) Punct subliniat de sir James Steuart²¹³.

Să presupunem, de pildă, că o parte din țărani din Westfalia, care în timpul lui Frederic al II-lea, chiar dacă nu torceau fire de mătase, torceau cu toții in, a fost expropriată și alungată de pe pământurile ei, și că partea rămasă s-a transformat în zileri, care lucrează la marii fermieri. În același timp apar mari filaturi și țesătorii de in, în care cei „eliberați” de pământ intră ca muncitori salariați. Inul este același ca mai înainte. Nici o fibră nu s-a schimbat, dar în trupul său a intrat un nou suflet social. El formează acum o parte a capitalului constant al proprietarului manufacturii. Inul, care înainte era repartizat asupra unui număr uriaș de mici producători, care îl cultivau ei înșiși și-l torceau în cantități mici împreună cu familiile lor, este concentrat acum în mîna unui capitalist care îi pune pe alții să-l toarcă și să-l țesă pentru el. Plusul de muncă cheltuit cu torsul inului se realiza înainte în venituri suplimentare ale nenumăratelor familii țărănești sau chiar, pe vremea lui Frederic al II-lea, în impozite pour le roi de Prusse *. Acum el se realizează sub forma profiturilor cîtorva capitaliști. Fusurile și războaiele de țesut, răspîndite înainte în întreaga regiune, sînt concentrate acum, ca și muncitorii, ca și materiile prime, în cîteva mari cazărmi ale muncii. Și din acest moment fusurile, războaiele de țesut și materiile prime s-au transformat, din mijloace ale unei existențe independente a torcătorilor și țesătorilor, în mijloace de a-i comanda ²³²⁾ și de a stoarce de la ei muncă neplătită. Privind marile manufacturi, ca și marile ferme, nu putem spune că ele sînt formate prin reunirea unui mare număr de mici unități de producție și prin exproprierea unui mare număr de mici producători independenți. Totuși, observatorul imparțial nu se lasă indus în eroare. Pe vremea lui Mirabeau, leul revoluției, marile manufacturi se mai numeau încă manufactures réunies, ateliere reunite, așa cum se vorbește în prezent de pămînturi reunite.

„Nu se acordă atenție — spune Mirabeau — decît marilor manufacturi în care lucrează sute de oameni sub conducerea unui director și care sînt numite de obicei manufacturi reunite (manufactures réunies). În schimb, atelierele în care lucrează răzleți un mare număr de muncitori, fiecare pe cont propriu, nu se bucură de nici o atenție. Ele sînt lăsate cu totul pe planul al doilea. Este o mare greșeală, căci numai ele alcătuiesc o parte într-adevăr importantă a avuției naționale... Fabrica reunită (fabrique réunie) poate să îmbogățească extraordinar

²³²⁾ „Vă voi acorda — spune capitalistul — onoarea de a mă servi, cu condiția ca în schimbul ostentelii pe care mi-o dau de a vă comanda să-mi dați puținul ce vă rămîne”. (J. J. Rousseau, „Discours sur l'Économie Politique” [Genève 1760, p. 70].)

* Textual : „pentru regele Prusiei”; în sens figurat : „de florile mărului”. — Nota trad.

unul sau doi patroni, dar muncitorii sînt simpli zileri, mai bine sau mai prost plătiți, și nu participă cu nimic la bunăstarea patronului. Fabrica separată (fabrique séparée), dimpotrivă, nu îmbogățește pe nimeni, dar o multime de muncitori au o situație bună... Numărul muncitorilor harnici și economi va crește, pentru că ei văd într-o viață cumpătată și în muncă un mijloc de a-și îmbunătăți simțitor situația și nu de a obține o mică ridicare a salariilor, care nu va fi niciodată o realizare importantă pentru viitor, ci va da oamenilor cel mult posibilitatea de a trăi ceva mai bine, dar numai de azi pe mâine. Manufacturile individuale, separate, legate de cele mai multe ori de mica gospodărie rurală, sînt singurele libere”²³³).

Exproprierea și alungarea unei părți a populației rurale eliberează o dată cu muncitorii nu numai mijloacele lor de subzistență și materialul lor de muncă pentru capitalul industrial, ci creează și piața internă.

Într-adevăr, aceleași evenimente care îi transformă pe micii agricultori în muncitori salariați și mijloacele lor de subzistență și de muncă în elemente materiale ale capitalului creează totodată pentru acesta din urmă piața internă. Înainte familia țărănească producea și prelucra singură mijloacele de subzistență și materiile prime, pe care apoi le consuma în cea mai mare parte ea însăși. Aceste materii prime și aceste mijloace de subzistență au devenit acum mărfuri; marele fermier le vinde, manufacturile sînt piața lui. Fire, pînă, stofe groase de lînă, obiecte ale căror materii prime se găseau la îndemîna oricărei familii țărănești și erau toarse și țesute de ea pentru propriile ei trebuințe, devin acum articole de manufactură, a căror piață de desfacere sînt tocmai districtele rurale. Numeroasa clientelă împrăștiată, care pînă acum era servită de o sumedenie de mici producători ce lucrau pe cont propriu, se concentrează acum într-o singură piață uriașă, aprovisionată de capitalul industrial²³⁴). Astfel, mîna în mîna cu exproprierea țăranilor, care înainte aveau gospodării proprii și cu despărțirea lor de mijloacele de producție proprii, merge distrugerea

²³³) Mirabeau, l.c., t. III, p. 20—109 passim. Dacă Mirabeau consideră atelele separate mai economice și mai productive decît cele „reunite” și vede în acestea din urmă doar niște simple plante de seră cultivate prin grija cîrmuirii, faptul se explică prin situația de atunci a majorității manufacturilor de pe continent.

²³⁴) „Douăzeci de pfunzi de lînă, transformați pe nesimțite în îmbrăcăminte necesară în decurs de un an unei familii de muncitori datorită muncii depuse de această familie în timpul liber, nu pare de loc ceva senzațional. Dar aduceți lîna pe piață, trimiteți-o la fabrică, apoi la intermediar, apoi la negustor și veți avea o mare operație comercială, capitalul nominal folosit fiind de douăzeci de ori mai mare decît valoarea lînii... Clasa muncitoare este exploatată în modul acesta pentru a întreține o nenorocită populație industrială, o clasă parazită de comercianți și un sistem comercial, monetar și financiar fictiv”. (David Urquhart, l.c., p. 120.)

industriilor auxiliare de la sate, procesul de separare a manufacturii de agricultură. Și numai distrugerea industriei casnice țărănești poate da pieței interne a unei țări extinderea și stabilitatea de care are nevoie modul de producție capitalist.

Dar perioada manufacturieră propriu-zisă nu reușește să efectueze o transformare radicală. Ne amintim că ea nu pune stăpânire pe producția națională decât parțial, bazându-se întotdeauna pe meseriile de la orașe și pe industria casnică țărănească auxiliară. Dacă pe aceasta din urmă ea o distruge sub o formă oarecare, în anumite puncte, în unele ramuri speciale de activitate ea o creează din nou în alte puncte, deoarece are nevoie de ea pentru prelucrarea materiei prime pînă la o anumită fază. De aceea ea creează o clasă nouă de mici agricultori pentru care cultivarea pămîntului este o îndeletnicire secundară, îndeletnicirea principală fiind munca industrială, al cărei produs îl vînd manufacturii, direct sau prin intermediul negustorului. Aceasta este o cauză, deși nu cauza principală, a unui fenomen care-l dezorientează în primul moment pe cercetătorul istoriei engleze. Începînd din ultima treime a secolului al XV-lea, el dă mereu de plîngerii, întrerupte doar la anumite intervale, împotriva dezvoltării gospodăriei capitaliste la sate și împotriva distrugerii progresive a țărănimii. Pe de altă parte însă, el vede că această țărănime continuă să existe, deși în număr mai mic și în condiții din ce în ce mai proaste ²³⁵). Cauza principală este următoarea: în Anglia precumpănește alternativ cînd cultura cerealelor, cînd creșterea vitelor și în funcție de aceasta variază volumul producției țărănești. Abia marea industrie cu mașinile ei oferă o bază constantă agriculturii capitaliste, expropriază în mod radical majoritatea covârșitoare a populației rurale și desăvîrșește separarea agriculturii de industria casnică țărănească, smulgînd rădăcinile acesteia: torsul și țesutul ²³⁶). Așadar, numai marea în-

²³⁵) Excepție face doar epoca lui Cromwell. În timpul republicii, toate părțile maselor populare din Anglia s-au restabilit după decăderea la care ajunseseră sub Tudori.

²³⁶) Tuckett știe că din manufacturile propriu-zise și ca urmare a desființării manufacturii țărănești sau casnice apare, o dată cu introducerea mașinilor, marea industrie a linii. (Tuckett, l.c., v. I, p. 139—144.) „Plugul, jugul au fost o invenție a zeilor și o îndeletnicire a eroilor; oare războiul de țesut, fusul și roata de tors sînt de origine mai puțin nobilă? Voi despărțiți roata de tors de plug, fusul de jug și obțineți fabrici și case pentru săraci, credit și panică, două națiuni ostile: cea agricolă și cea comercială”. (David Urquhart, l.c., p. 122.) Iată însă că vine Carey și acuză Anglia, desigur nu fără temei, că tinde să transforme toate celelalte țări în simple popoare agricole, al căror fabricant să fie ea. El pretinde că în felul acesta a fost ruinată Turcia, căci „proprietarilor și agricultorilor nu li s-a permis niciodată” (de către Anglia) „să se consolideze ei înșiși cu ajutorul alianței naturale dintre plug și războiul de țesut, dintre ciocan și grapă”. („The Slave Trade”, p. 125.) După părerea lui, Urquhart însuși este unul dintre

dustrie este aceea care cucerește pentru capitalul industrial întreaga piață internă ²³⁷⁾).

6. Geneza capitalistului industrial

Geneza capitalistului industrial ²³⁸⁾ nu are loc treptat ca aceea a fermierului. Nu începe îndoială că mulți mici meșteri breslași, încă și mai mulți mici meseriași independenți sau chiar muncitori salariați s-au transformat în mici capitaliști, iar prin exploatarea pe scară tot mai largă a muncii salariate și, respectiv, prin acumularea capitalului în capitaliști sans phrase **. În faza copilăriei producției capitaliste, lucrurile s-au petrecut de cele mai multe ori ca în faza copilăriei existenței orașelor medievale, când problema care dintre șerbii fugiți să fie meșter și care slugă s-a rezolvat, în majoritatea cazurilor, în funcție de data mai veche sau mai recentă a fugii lor. Dar ritmul de melc al acestei metode nu corespundea nicicum nevoilor comerciale ale noii piețe mondiale, pe care o creaseră marile descoperiri de la sfârșitul secolului al XV-lea. Evul mediu a lăsat moștenire două forme diferite ale capitalului — capitalul cămătăresc și capitalul comercial — care ajung la maturizare în cele mai diferite formațiuni social-economice și care, înaintea erei modului de producție capitalist, sînt considerate drept capital quand même ***.

„În prezent, toată averea societății trece mai întîi în mîna capitalistului... El plătește proprietarului funciar renta, muncitorului salariul, celui ce strînge dările și zeciuiala ceea ce i se cuvine și păstrează pentru sine însuși o parte mare, în realitate partea cea mai mare, care sporește zilnic din produsul anual al muncii. Capitalistul poate fi considerat acum ca cel dintîi proprietar al întregii

factorii principali ai ruinării Turciei, unde a făcut propogandă în favoarea liberului schimb în interesul Angliei. Nostim este că Carey, în treacăt fie zis o slugă prea plecată a Rusiei, vrea să împiedice acest proces de separare cu ajutorul sistemului protecționist, care, dimpotrivă, îl accelerează.

²³⁷⁾ Economisții englezi filantropi, ca Mill, Rogers, Goldwin Smith, Fawcett etc., și fabricanții liberali englezi, ca John Bright și consorții, întrebă pe aristocratul latifundiar englez, așa cum dumnezeu l-a întrebă pe Cain de fratele său Abel, unde au dispărut mîile noastre de freeholders *. Dar voi cum ați apărut? Prin distrugerea acelor freeholders. De ce nu întrebați și unde au dispărut țesătorii, torcătorii, meseriașii independenți?

²³⁸⁾ Industrial, aici, în opoziție cu agricol. În sensul de „categorie economică”, fermierul este un capitalist industrial întocmai ca și fabricantul.

* — țărani liberi. — *Nota trad.*

** — ca atare. — *Nota trad.*

*** — ca atare. — *Nota trad.*

avuții sociale, cu toate că nici o lege nu i-a conferit acest drept de proprietate... Această schimbare în sfera proprietății a fost efectuată prin luarea de dobândă la capital... și este destul de cunoscut că legiuitorii din întreaga Europă voiau să împiedice acest lucru prin legi împotriva cametei... Puterea capitalistului asupra întregii avuții a țării este o revoluție totală în dreptul de proprietate; care este legea sau seria de legi care a provocat-o?" ²³⁹⁾

Autorul ar fi trebuit să știe că revoluțiile nu se fac cu ajutorul legilor.

Capitalul bănesc, format prin camătă și comerț, a fost împiedicat să se transforme în capital industrial, la sate de către orânduirea feudală, iar la orașe de către bresle ²⁴⁰⁾. Aceste bariere au căzut o dată cu desființarea suitelor feudale, cu exproprierea și cu alungarea unei părți din populația rurală. Noile manufacturi au apărut în porturile maritime de export sau în diferite puncte din țară, aflate în afara controlului vechilor orașe și al breslelor. De aici lupta îndârjită dusă în Anglia de corporate towns * împotriva acestor noi pepiniere ale industriei.

Descoperirea zăcămintelor de aur și de argint din America, exterminarea, înrobirea și îngroparea de vie a populației băștinașe în mine, începutul cuceririi și jefuirii Indiilor Orientale, transformarea Africii într-o rezervație de vînătoare de negri, așa au arătat zorile erei producției capitaliste. Aceste procese idilice sînt momente principale ale acumulării primitive. Ele sînt urmate de războiul comercial al națiunilor europene, a cărui arenă a fost globul pămîntesc. Acest război începe cu despărțirea Țărilor de Jos de Spania, ia proporții uriașe în războiul antiacobin al Angliei și continuă în prezent cu războaiele „opiului” duse împotriva Chinei etc.

Diferitele momente ale acumulării primitive se repartizează, în ordine mai mult sau mai puțin cronologică, îndeosebi între Spania, Portugalia, Olanda, Franța și Anglia. În Anglia, la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ele se concentrează în mod sistematic în sistemul colonial, în sistemul împrumuturilor de stat, în sistemul fiscal modern și în sistemul protecționist. Aceste metode se bizuie, în parte, pe violența cea mai brutală, ca, de pildă, sistemul colonial. Toate însă folosesc puterea de stat, adică violența socială concentrată și organizată, pentru a accelera procesul de transformare a

²³⁹⁾ „The Natural and Artificial Rights of Property Contrasted”, Lond. 1832, p. 98, 99. Autor al acestei scrieri apărute anonim: Th. Hodgskin.

²⁴⁰⁾ Încă în 1794, micii postăvari din Leeds au trimis o delegație în parlament pentru a cere o lege care să interzică oricărui negustor să devină fabricant. (Dr. Aikin, l.c.)

modului de producție feudal în mod de producție capitalist și pentru a scurta stadiile de tranziție. Violența este moașa oricărei societăți vechi care poartă în pintece o societate nouă. Violența însăși este o potență economică.

W. Howitt, un om care și-a făcut din creștinism o specialitate, spune despre sistemul colonial creștin :

„Barbariile și ororile așa-ziselor rase creștine în toate regiunile lumii și împotriva tuturor popoarelor pe care au reușit să le subjuge depășesc ororile săvârșite în oricare altă epocă din istoria universală de o altă rasă, oricât de sălbatică și de înapoiată, oricât de crudă și de nerușinată”²⁴¹).

Istoria sistemului colonial olandez — și Olanda era națiunea capitalistă model în secolul al XVII-lea — „oferă o imagine unică a trădării, corupției, asasinatului și infamiei”²⁴²). Nu există ceva mai caracteristic decât sistemul practicat de olandezi pentru a fura oameni din Celebes pe care îi foloseau ca sclavi în Java. Hoții de oameni erau instruiți special în acest scop. Hoțul, tălmaciul și vânzătorul erau factorii principali ai acestui comerț, iar prinții indigeni principalii vânzători. Tinerii furăți erau ascunși în închisorile secrete din Celebes pînă atingeau vîrsta la care puteau fi transportați cu corăbiile de sclavi. Într-un raport oficial se spune :

„Numai orașul Makassar, de pildă, este plin de închisori secrete, una mai îngrozitoare ca alta, ticsite de nefericitele victime ale rapacității și tiraniei, victime care, smulse cu forța de lingă familiile lor, stau ferecate în lanțuri”.

Pentru a pune stăpînire pe Malaca, olandezii l-au corupt pe guvernatorul portughez. În 1641 el le-a dat voie să intre în oraș. Ei au alergat imediat la reședința lui și l-au asasinat pentru „a se abține” de la plata sumei de 21 875 l. st., sumă pentru care se lăsase corupt. Oriunde ajungeau, urmau pustiirea și depopularea. Banjuwangi, o provincie a Javei, număra în 1750 peste 80 000 de

---

²⁴¹) William Howitt, „Colonization and Christianity. A Popular History of the Treatment of the Natives by the Europeans in all their Colonies”, Lond. 1838, p. 9. Despre tratamentul aplicat sclavilor, o compilație bună oferă Charles Comte : „Traité de la Législation”, 3me éd., Bruxelles 1837. Această lucrare trebuie studiată amănunțit pentru a se vedea în ce se transformă burghezul însuși și în ce îi transformă el pe muncitorii acolo unde poate să modeleze lumea, nestingherit, după chipul și asemănarea sa.

²⁴²) Thomas Stamford Raffles, late Lieut. Gov. of that Island, „The History of Java”, Lond. 1817 [v. II, p. CXC, CXCI]

locuitori ; în 1811 ea nu mai avea decît 8 000. Iată ce înseamnă le doux commerce * !

După cum se știe, Compania engleză a Indiilor Orientale ²⁴⁴ a obținut, în afară de puterea politică în Indiile Orientale, și monopolul exclusiv al comerțului cu ceai, ca și al comerțului cu China în general, precum și al transporturilor de mărfuri din și spre Europa. Dar navigația de-a lungul coastelor Indiei și între insule, precum și comerțul în interiorul Indiei, au devenit monopolul înalților demnitari ai companiei. Monopolul sării, al opiuului, al betelului și al altor mărfuri constituia un izvor inepuizabil de bogăție. Prețurile erau fixate chiar de funcționarii companiei, care îl jecmăneau pe nenorocitul hindus după bunul lor plac. Guvernatorul general participa la acest comerț particular. Favoriții săi obțineau contracte în condiții în care ei reușeau, mai bine decît alchimiștii, să facă aur din nimic. Averi mari răsăreau ca ciupercile într-o singură zi ; acumularea primitivă se făcea fără ca un singur șiling să fi fost avansat. Procesul intentat lui Warren Hastings abundă în asemenea exemple. Iată unul dintre ele. Un contract pentru livrare de opiu este acordat unui oarecare Sullivan în momentul plecării sale, în interes de serviciu, într-o regiune a Indiei foarte depărtată de locul unde se produce opiu. Sullivan vinde contractul său cu 40 000 l. st. unui oarecare Binn, Binn îl vinde în aceeași zi cu 60 000 l. st., iar cumpărătorul ultim, care a și executat contractul, declară că el a mai realizat un câștig imens. Potrivit unui document prezentat parlamentului, din 1757 pînă în 1766 compania și funcționarii ei s-au lăsat gratificați de hinduși cu 6 000 000 l. st. În 1769—1770 englezii provoacă o foamete, cumpărînd tot orezul și refuzînd să-l vîndă altfel decît la prețuri fabuloase ²⁴⁵).

Tratamentul aplicat indigenilor întrecea, firește, orice măsură pe plantațiile pe care se lucra numai pentru export, ca, de pildă, în Indiile Occidentale și în țările bogate și dens populate, lăsate pradă crimei și jafului, ca, de pildă, Mexicul și Indiile Orientale. Dar și în coloniile propriu-zise s-a manifestat caracterul creștin al acumulării primitive. Puritanii din Noua Anglie, acești virtuoși ai protestantismului lucid, au hotărît în 1703 în Assembly a lor să acorde un premiu de 40 l. st. pentru fiecare scalp de indian și pentru fiecare prizonier din rîndurile pieilor-roșii, în 1720 un

²⁴³) Numai în provincia Orissa au murit de foame în 1866 peste 1 000 000 de hinduși. Cu toate acestea s-au făcut toate eforturile să se îmbogățească vistieria Indiei vînzîndu-se infometaților alimente la prețuri ridicate.

premiu de 100 l. st. pentru fiecare scalp, iar în 1744, după ce în Massachusetts-Bay unul dintre triburi fusese declarat rebel, următoarele premii: pentru un scalp de bărbat de 12 ani sau mai mult 100 l. st. în valută nouă, pentru prizonieri bărbați câte 105 l. st., pentru femei și copii câte 50 l. st., pentru un scalp de femeie sau de copil 50 l. st. Câteva decenii mai târziu sistemul colonial se răzbună pe urmașii, care se răzvrătiseră între timp, ai pioșilor pilgrim fathers. Ei au fost ciopârțiți cu securile de către indienii instigați și plătiți de englezi. Parlamentul englez a declarat copiii și scalparea ca „mijloace pe care dumnezeu și natura le-au pus în mîna sa”.

Sistemul colonial a contribuit la dezvoltarea forțată a comerțului și navigației. „Societățile Monopolia” (Luther) au fost pîrghii puternice ale concentrării capitalului. Coloniile au asigurat piețe de desfacere pentru manufacturile tot mai numeroase, iar monopolul pieței le-a asigurat o acumulare sporită. Comorile dobîndite în afara Europei prin jaf direct, înrobire și asasinări se întorceau în metropolă, unde erau transformate în capital. Olanda, prima țară care a dezvoltat în toată amploarea sistemul colonial, a atins încă în 1648 apogeul puterii sale comerciale.

„Ea stăpînea aproape în exclusivitate comerțul Indiilor orientale și căile comerciale între sud-vestul și nord-estul Europei. Pescuitul, navigația și manufacturile ei întreceau pe cele ale oricărei alte țări. Capitalurile acestei republici erau, poate, mai mari decît capitalurile din tot restul Europei luate laolaltă”²¹⁵.

Gulich uită să adauge: încă în 1648 populația Olandei era mai extenuată, mai sărăcită și mai oprimată decît toată populația din restul Europei.

În prezent, supremația industrială atrage după sine supremația comercială. Dimpotrivă, în perioada manufacturieră propriu-zisă supremația comercială asigură și supremația industrială. De aici rolul preponderent pe care l-a jucat atunci sistemul colonial. El a fost „divinitatea străină” care a fost așezată în altar alături de vechile divinități ale Europei și care, într-o bună zi, le-a înlăturat pe toate dintr-o singură lovitură. El a proclamat arta de a storce profit ca fiind ultimul și singurul scop al omenerii.

Sistemul creditului public, adică sistemul datoriei publice, ale cărui începuturi le descoperim încă în evul mediu în Genova și Veneția, s-a răspîndit în timpul perioadei manufacturiere în întreaga Europă. Sistemul colonial, cu comerțul său maritim și cu războaiele sale comerciale, i-a servit drept seră. El a apărut astfel mai întîi în Olanda. Datoria publică, adică înstrăinarea statului — indiferent dacă e despot, constituțional sau republican — își

pune amprenta pe era capitalistă. Singura parte a așa-zisei avuții naționale care intră într-adevăr în posesiunea comună a popoarelor moderne este datoria lor publică ^{243a}). De aici, în mod consecvent, doctrina modernă potrivit căreia un popor este cu atât mai bogat cu cât datoria lui publică este mai mare. Creditul public devine credoul capitalului. Și o dată cu apariția datoriei publice păcatul de moarte nu mai este hulirea sfintului duh, ci încălcarea jurământului de credință față de datoria publică.

Datoria publică devine una dintre pîrghiile cele mai puternice ale acumulării primitive. Ca o baghetă magică ea înzestreză banii neproductivi cu forța productivă și îi transformă astfel în capital, fără ca ei să aibă nevoie în acest scop să se expună dificultăților și riscului, indisolubil legate de folosirea lor în industrie și chiar în operații cămătărești. Creditorii statului nu dau de fapt nimic, căci suma împrumutată se transformă în titluri de creanță asupra statului, transmisibile, care continuă să funcționeze în mîna lor, ca și cum ar fi numerar de aceeași valoare. Dar, în afară de clasa rentierilor trîndavi, creată în modul acesta și de bogăția improvizată a financiarilor care au rolul de intermediari între guvern și națiune, în afară de otcupcici de impozite, comercianți, fabricanți particulari, în mîna cărora ajunge, sub formă de capital picat din cer, o bună parte din orice împrumut de stat, datoria publică a creat societățile pe acțiuni, comerțul cu efecte de tot felul, agiotajul, într-un cuvînt jocul de bursă și bancocrația modernă.

Din momentul apariției lor, marile bănci, împoțonate cu titlul de bănci naționale, nu erau decît asociații de speculanți particulari, care se puneau la dispoziția guvernelor și, datorită privilegiilor obținute, puteau să le avanseze bani. De aceea criteriul infailibil al acumulării datoriei publice este urcarea progresivă a acțiunilor acestor bănci, a căror dezvoltare deplină începe o dată cu înființarea Băncii Angliei (1694). Banca Angliei a început prin a acorda guvernului împrumuturi în bani cu dobîndă de 8⁰/₁₀; totodată ea a fost împuternicită de parlament să bată monedă din același capital, pe care l-a împrumutat din nou publicului sub formă de bancnote. Cu aceste bancnote ea avea dreptul să sconteze polițe, să dea împrumuturi pe mărfuri și să cumpere metale nobile. N-a durat mult și banii aceștia de credit fabricați chiar de ea au devenit moneda în care Banca Angliei acorda statului împrumuturi și plătea în contul statului dobînzile la datoria publică. Nu era destul că ea dădea cu o mîină pentru a lua mai mult cu cealaltă; chiar atunci

^{243a}) William Cobbett remarcă faptul că în Anglia toate instituțiile publice poartă denumirea de „regale”, în schimb însă datoria e „națională” (national debt).

cînd primea, ea mai rămînea creditoarea permanentă a națiunii pînă la ultimul ban pe care îl dăduse. Treptat ea a devenit depozitarul necesar al rezervei metalice a țării și centrul de gravitație al întregului credit comercial. În aceeași perioadă în care în Anglia vrăjitoarele nu mai erau arse pe rug, au început să fie spinzurați falsificatorii de bancnote. Impresia produsă asupra contemporanilor de apariția subită a acestei clici de bancocrați, de financiar, rentieri, mijlocitori, speculanți și rechini de bursă se vede din scrierile din acea vreme, de pildă din scrierile lui Bolingbroke^{243b}).

O dată cu datoria publică a apărut un sistem internațional de credit, care disimulează adesea unul dintre izvoarele acumulării primitive la un popor sau altul. Astfel, mîrșăviile sistemului venețian de jaf constituie o asemenea bază disimulată a avuției capitaliste a Olandei, căreia Veneția aflată în declin îi împrumuta mari sume de bani. Aceleași relații au existat și între Olanda și Anglia. Încă la începutul secolului al XVIII-lea, manufacturile olandeze au fost mult depășite de cele engleze, iar Olanda a încetat de a fi națiunea comercială și industrială dominantă. De aceea, în perioada dintre 1701 și 1776, una dintre principalele ei afaceri devine darea cu împrumut a unor capitaluri uriașe, îndeosebi Angliei, puternicul ei concurent. Relații asemănătoare există în prezent între Anglia și Statele Unite. Multe capitaluri care apar astăzi fără certificat de naștere în Statele Unite sînt sînge de copii capitalizat abia ieri în Anglia.

Întrucît datoria publică se întemeiază pe veniturile statului, care trebuie să acopere dobînzile anuale și alte plăți, sistemul fiscal modern a devenit o completare necesară a sistemului împrumuturilor de stat. Împrumuturile dau guvernului posibilitatea de a face față unor cheltuieli extraordinare fără ca acest lucru să fie simțit imediat de contribuabil, dar tot ele reclamă pînă la urmă o mărire a impozitelor. Pe de altă parte, mărirea impozitelor, determinată de acumularea unor datorii contractate succesiv, silește guvernul la fiecare nouă cheltuială extraordinară să contracteze noi împrumuturi. Sistemul fiscal modern, a cărui axă o constituie impozitele pe mijloacele de subsistență de strictă necesitate (deci scumpirea lor), poartă, așadar, în sine germenul unei sporiri automate a impozitelor. Impunerea excesivă nu este un fapt întîmplător, ci mai degrabă un principiu. Din această cauză, în Olanda, țară unde acest sistem a fost aplicat pentru prima oară, marele patriot de Witt l-a prezentat, în Maximele²¹⁶ sale, ca fiind cel mai bun sistem pentru a face din

^{243b}) „Dacă tătarii ar invada azi Europa, ar fi greu să le explicăm ce înseamnă la noi un financiar”. (Montesquieu, „Esprit des lois”, t. IV, p. 33, éd. Londres 1769.)

muncitorul salariat un om supus, cumpătat, harnic și... gata să presteze o muncă excesivă. Dar aici pe noi ne interesează nu atât influența dezastruoasă pe care sistemul fiscal modern o exercită asupra situației muncitorului salariat, cât exproprierea prin violență a țaranului, a meseriașului, într-un cuvânt a tuturor elementelor micii burghezii, determinată de acest sistem. În această privință nu există păreri diferite nici măcar la economiștii burghezi. Acțiunea expropriatoare a sistemului fiscal este accentuată de sistemul protecționist, care este o parte integrantă a sa.

Rolul important pe care datoria publică și sistemul fiscal corespunzător îl joacă în capitalizarea avuției și în exproprierea maselor a indus în eroare o serie de autori, între care Cobbett, Doubleday și alții, care considerau datoria publică și sistemul fiscal drept prima cauză a mizeriei popoarelor moderne.

Sistemul protecționist a fost un mijloc artificial de a fabrica fabricanți, de a expropria muncitori independenți, de a capitaliza mijloacele de producție și mijloacele de subsistență naționale, de a accelera forțat trecerea de la modul de producție vechi la cel modern. Statele europene și-au disputat brevetul acestei invenții și, odată intrate în serviciul măștrilor în arta de a storce plusvaloare, ele nu s-au mulțumit să jefuiască în acest scop propriile lor popoare, în mod indirect prin taxe vamale protecționiste și în mod direct prin prime de export etc. Ele au distrus prin mijloace violente orice industrie în țările vecine dependente, așa cum, de pildă, a distrus Anglia manufactura de lână din Irlanda. Pe continent, datorită procedurii lui Colbert, procesul a fost mult simplificat. Capitalul inițial al industriașului vine aici, în parte, direct din vistieria statului.

„De ce să căutăm atât de departe — exclamă Mirabeau — cauza înfloririi manufacturii în Saxonia înainte de războiul de șapte ani? Este suficient să ne gândim la cele 180 000 000 datorie publică !”²⁴⁴⁾

Sistemul colonial, datoria publică, povara impozitelor, protecționismul, războaiele comerciale etc., toate aceste vlăstare ale perioadei manufacturii propriu-zise iau o amploare uriașă în perioada copilăriei mării industrii. Nașterea acestora din urmă este marcată prin uriașul furt irodian de copii. Fabricile, ca și flota regală, își recrutează muncitorii făcînd uz de forță. Nici sir F. M. Eden, care a rămas indiferent la ororile care au însoțit exproprierea pămîntului populației rurale începînd din ultima treime a secolului al XV-lea pînă în timpul lui, pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea,

²⁴⁴⁾ „Pourquoi aller chercher si loin la cause de l'éclat manufacturier de la Saxe avant la guerre? Cent quatre-vingt millions de dettes faites par les souverains !” (Mirabeau, l. c., t. VI, p. 101.)

care, încântat, a salutat acest proces „necesar” pentru „crearea” agriculturii capitaliste și a „raportului just între pământul arabil și pășune”, nici chiar el nu reușește să înțeleagă necesitatea economică a furtului de copii și a sclaviei copiilor în scopul de a transforma producția manufacturieră în producție de fabrică și de a crea o corelație justă între capital și forța de muncă. El spune :

„Merită, poate, ca publicul să chibzuiască dacă o manufactură, pentru a funcționa cu succes, trebuie să fure din cottages și din case de muncă copii săraci, care sînt puși să lucreze în grupuri cu schimbul cea mai mare parte a nopții fără odihnă, dacă o manufactură care, afară de aceasta, ține laolaltă bărbați și femei de vârste diferite și cu înclinații diferite, ceea ce duce, datorită exemplurilor rele, la depravare și libertinaj, dacă o asemenea manufactură poate să sporească fericirea națională și pe cea individuală ?”²⁴⁵) „În Derbyshire, Nottinghamshire și Îndeosebi în Lancashire — scrie Fielden — mașinile recent inventate au fost introduse în fabrici mari, aflate în apropierea unor riuri mari capabile să pună în mișcare roata hidraulică. În aceste locuri, departe de orașe, a fost nevoie dintr-o dată de mii de brațe de muncă ; îndeosebi Lancashire, pînă atunci relativ puțin populat și neroditor, a avut cea mai mare nevoie de oameni. Deosebit de căutate erau degetele mici și îndeminatice ale copiilor. Curînd a devenit obiceiul recrutarea de ucenici (!) din diferite case de muncă parohiale din Londra, din Birmingham și din alte părți. Multe, multe mii de aceste ființe mici și neajutorate, între 7 și 13 sau 14 ani, au fost astfel expediate în nord. De obicei patronul” (adică hoțul de copii) „le dădea ucenicilor îmbrăcăminte, mîncare și un adăpost în casele de ucenici de pe lângă fabrici. Se angajau supraveghetori care să le supravegheze munca. Era în interesul acestor vătăfați de sclavi ca să-i pună pe copii să muncească cît mai mult posibil, deoarece retribuirea lor depindea de cantitatea de produse stoarsă de la fiecare copil. Cruzimea era o urmare firească... În multe districte industriale, îndeosebi în Lancashire, aceste ființe nevinovate și neajutorate vîndute fabricanților au fost supuse celor mai revoltătoare torturi. Copiii erau chinuți pînă la moarte de munca excesivă..., erau biciuiți, ferecați în lanțuri și supuși celor mai rafinate și mai îngrozitoare torturi ; istoviți de foame încît erau numai piele și oase, ei erau adesea mînați la muncă cu biciul... Uneori ei au fost împinși chiar la sinucidere... Frumoasele și romanticele văi din Derbyshire, Nottinghamshire și Lancashire, ferite de ochiul publicului, au devenit locuri de supliciu și adesea de asasinat... Profiturile fabricanților erau uriașe. Faptul acesta nu făcea decît să le ațîțe foamea de lup. Ei au început să practice munca de noapte, adică, după ce extenuau un grup de muncitori prin munca de zi, ei aveau pregătit alt grup pentru munca de noapte ; schimbul de zi ocupa paturile pe care schimbul de noapte abia le părăsise, și viceversa. Este o tradiție populară în Lancashire ca paturile să nu se răcească niciodată”²⁴⁶).

²⁴⁵) Eden, l. c., b. II, ch. I, p. 421.

²⁴⁶) John Fielden, l. c., p. 5, 6. În ceea ce privește infamiile comise la începuturile sistemului de fabrică, comp. dr. Aikin (1795), l. c., p. 219, și Gisborne, „Enquiry into the duties of men”, 1795, v. II. — Întrucît mașina cu abur a făcut ca fabricile să se mute de lângă căderile de apă de la sate în mijlocul orașelor, capitalistul, maestrul în arta de a stoarce plusvaloarea și amator de „abstinență”, avea acum la îndemină copii, așa încît aducerea forțată de sclavi din casele de muncă a devenit inutilă. — Cînd sir R. Peel (tatăl „ministrului plauzibilității”) a prezentat în 1815 bill-ul cu privire la protecția copiilor, F. Horner

O dată cu dezvoltarea producției capitaliste în cursul perioadei manufacturiere, opinia publică din Europa a pierdut ultima rămășiță de conștiință și de rușine. Națiunile se mîndreau în mod cinic cu orice infamie de vreme ce era un mijloc de acumulare a capitalului. Citiți, de pildă, naivele anale comerciale ale filistinului A. Anderson ²¹⁷. Aici e proclamat cu surle și trîmbițe ca un triumf al înțelepciunii politice engleze faptul că la încheierea păcii de la Utrecht, prin „asiento” ²¹⁸, Anglia a silit Spania să-i recunoască dreptul de a face comerț cu negri între Africa și America spaniolă, comerț pe care pînă atunci îl făcea numai între Africa și Indiile occidentale engleze. Anglia a primit dreptul ca pînă în 1743 să livreze Americii spaniole cîte 4 800 de negri anual. Prin aceasta se crea un paravan oficial pentru contrabanda engleză. Orașul Liverpool s-a dezvoltat pe baza comerțului cu sclavi. Acest comerț a fost metoda lui de acumulare primitivă. Și astăzi „lumea bună” din Liverpool este Pindarul comerțului cu sclavi, care — vezi lucrarea citată a doctorului Aikin apărută în 1795 — „face din spiritul comercial o pasiune, creează marinari minunați și aduce o mulțime de bani”. În 1730 Liverpool avea pentru comerțul cu sclavi 15 corăbii, în 1751 53, în 1760 74, în 1770 96 și în 1792 132.

Introducînd în Anglia sclavia copiilor, industria bumbacului a stimulat totodată transformarea sclaviei în Statele Unite, care pînă atunci avea o formă mai mult sau mai puțin patriarhală, într-un sistem comercial de exploatare. În general, sclaviei voalate a muncitorilor salariați în Europa îi trebuia drept pedestal sclavia sans phrase *** în Lumea nouă ²⁴⁷).

(lumen * a lui „Bullion-Committee” și prieten intim al lui Ricardo) a declarat în Camera comunelor: „E îndeobște cunoscut faptul că o dată cu bunurile unui falit a fost anunțat și vîndut la licitație un grup de copii de fabrică, dacă se poate întrebuița această expresie, ca parte a proprietății lui. Acum doi ani” (1813), „King’s Bench ** a avut de judecat un caz monstruos. Era vorba de un grup de băieți. O parohie din Londra îi dăduse unui fabricant, care, la rîndul lui, i-a dat altuia. În cele din urmă, niște filantropi i-a descoperit într-o stare de inaniție totală (absolute famine). Alt caz, și mai monstruos, i-a fost adus la cunoștință în calitate de membru al comisiei de anchetă parlamentară. Cu cîțiva ani în urmă, o parohie din Londra și un fabricant din Lancashire au semnat un contract în care se stipula că la 20 de copii sănătoși fabricantul va trebui să cumpere un copil idiot”.

²⁴⁷) În 1790, în Indiile occidentale engleze reveneau 10 sclavi la un om liber, în Indiile occidentale franceze 14 sclavi la un om liber, iar în Indiile occidentale olandeze 23 de sclavi la un om liber. (Henry Brougham, „An Inquiry into the Colonial Policy of the European Powers”, Edinb. 1803, v. II, p. 74.)

* — lumină. — *Nota trad.*

** — Curtea Supremă. — *Nota trad.*

*** — nevoalată. — *Nota trad.*

Tantae molis erat²⁴⁹ de a se crea condiții pentru manifestarea liberă a „legilor naturale eterne” ale modului de producție capitalist, de a se desăvârși procesul de separare a muncitorilor de condițiile muncii lor, de a se transforma la un pol mijloacele sociale de producție și mijloacele de subzistență în capital, iar la polul opus masele populare în muncitori salariați, în „săraci care muncesc” liberi, acest produs uimitor al istoriei moderne²⁴⁸). Dacă, după Augier, banii „vin pe lume cu pete naturale de sânge pe unul dintre obraji”²⁴⁹), capitalul vine pe lume mînjit de sânge și pătat pe tot trupul din cap pînă în picioare²⁵⁰).

²⁴⁸⁾ Expresia „labouring poor” * se întâlnește în legile engleze din momentul în care existența clasei muncitorilor salariați se face simțită. „Labouring poor” este opus, pe de o parte, lui „idle poor” **, cerșetorilor etc., pe de altă parte muncitorilor care încă nu sînt jumuliți, care mai sînt proprietari ai mijloacelor lor de muncă. Din legislație, expresia „labouring poor” a trecut în economia politică, unde se folosește începînd cu Culpeper, J. Child etc. și terminînd cu A. Smith și Eden. Putem să apreciem acum la „bonne foi***” a lui Edmund Burke, acel „execrable political cantmonger” ****, cînd declară că expresia „labouring poor” este „execrable political cant” *****. Acest sicofant, care, în solda oligarhiei engleze, a jucat față de revoluția franceză rolul de romantic, așa cum în solda coloniilor nordamericane jucase față de oligarhia engleză, la începutul tulburărilor din America, rolul de liberal, era în realitate un burghez ordinar : „Legile comerțului sînt legile naturii și deci legile lui Dumnezeu”. (E. Burke, l. c., p. 31, 32.) Nu e de mirare că, fidel legilor lui Dumnezeu și ale naturii, el s-a vîndut întotdeauna pe piața cea mai avantajoasă ! În scrierile reverendului Tucker — Tucker era popă și tory, dar altminteri om cinstit și economist destoinic — există o caracterizare foarte bună a acestui Edmund Burke în perioada cînd era liberal. Avînd în vedere lipsa totală de principii care domnește astăzi și care crede cu evlavie în „legile comerțului”, este necesar să-i înfierăm în continuare pe cei de teapa lui Burke, care se deosebesc de urmașii lor doar printr-un singur lucru : talentul !

²⁴⁹⁾ Manie Augier, „Du Crédit Public”, [Paris 1842, p. 265.]

²⁵⁰⁾ „Capitalul — spune Quarterly Reviewer — evită zgomotul și cearta, este fricos din fire. Lucrul acesta este foarte adevărat, dar nu întru totul. Capitalul are oroare de lipsa profitului sau de profitul foarte mic, așa cum natura se teme de vid. Dacă are un profit suficient, capitalul devine îndrăzneț. Dacă are 10 procente asigurate, el poate fi utilizat pretutindeni ; la 20 de procente el se înviorază ; la 50 de procente riscă orice ; pentru 100 de procente el calcă în picioare toate legile umane ; la 300 de procente nu există crimă de la care să se dea în lături, chiar cu riscul de a fi spînzurat. Dacă zgomotul și cearta aduc profit, el le va încuraja pe amîndouă. Dovada : contrabanda și comerțul cu sclavi”. (P. J. Dunning, l. c., p. 35, 36.)

* — „sărac care muncește”. — *Nota trad.*

** — „sărăcului care trîndăvește”. — *Nota trad.*

*** — buna-credință. — *Nota trad.*

**** — „ipocrit politician execrabil”. — *Nota trad.*

***** — „ipocrizie politică execrabilă”. — *Nota trad.*

7. Tendința istorică a acumulării capitaliste

Așadar, la ce se reduce acumularea primitivă a capitalului, adică gena sa istorică? În măsura în care nu este transformare directă a sclavilor și a șerbilor în muncitori salariați, prin urmare simplă schimbare de formă, ea nu înseamnă decît exproprierea producătorilor nemijlociți, adică desființarea proprietății private, bazată pe munca proprie.

Proprietatea privată, ca opus al proprietății colective, sociale, nu există decît acolo unde mijloacele de muncă și condițiile exterioare ale muncii aparțin unor persoane particulare. Dar în funcție de faptul că aceste persoane particulare sînt muncitori sau cei care nu muncesc, se schimbă însuși caracterul proprietății private. Infinitatea de nuanțe pe care ea le prezintă la prima vedere nu reflectă decît stările intermediare aflate între aceste două extreme.

Proprietatea privată a muncitorului asupra mijloacelor sale de producție este baza micii producții, iar mica producție este o condiție necesară pentru dezvoltarea producției sociale și a individualității libere a muncitorului însuși. E drept că acest mod de producție există și în sclavagism, și în feudalism, precum și în alte relații de dependență personală. Dar el nu înflorește, nu-și desfășoară întreaga energie, nu-și cucerește forma clasică adecvată decît acolo unde muncitorul este proprietar privat liber al condițiilor sale de muncă folosite de el însuși, acolo unde țăranul este proprietar al ogorului pe care îl cultivă, iar meseriașul proprietar al uneltelor pe care le mînuiește cu virtuozitate.

Acest mod de producție presupune fărîmițarea pămîntului și a celorlalte mijloace de producție. El exclude atît concentrarea acestora din urmă, cît și cooperarea, diviziunea muncii în cadrul aceluiași proces de producție, dominarea și reglementarea socială a naturii, dezvoltarea liberă a forțelor de producție sociale. El nu este compatibil decît cu limitele naturale, înguste ale producției și ale societății. A-l eterniza ar însemna, după cum spune pe bună dreptate Pecqueur, „a decreta mediocritatea generală”²²⁰. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, el produce mijloacele materiale ale propriei sale distrugerii. Din acest moment în societate se trezesc forțe și pasiuni care se simt încătușate de el. Acest mod de producție trebuie desființat și este desființat. Desființarea lui, transformarea mijloacelor de producție individuale și fărîmițate în mijloace de producție socialmente concentrate, deci a proprietății minuscule a multora într-o uriașă proprietate a cîtorva, adică exproprierea pămîntului maselor populare largi, exproprierea mijloacelor lor de subzistență și uneltelor lor de muncă, această îngrozitoare și ane-

voioasă expropriere a maselor populare, constituie preistoria capitalului. Ea cuprinde o serie întreagă de metode violente, dintre care am menționat mai sus numai pe cele mai importante, care au făcut epocă ca metode ale acumulării primitive a capitalului. Exproprierea producătorilor nemijlociți se face cu vandalismul cel mai necruțător și sub impulsul patimilor celor mai infame, mai murdare, mai meschine și mai odioase. Proprietatea privată, dobândită prin muncă proprie și bazată, ca să zicem așa, pe contopirea muncitorului individual, independent, cu condițiile sale de muncă, este înlăturată de proprietatea privată capitalistă, bazată pe exploatarea muncii altuia, dar liberă din punct de vedere formal ²⁵¹).

Cînd acest proces de transformare a destrămat în profunzime și în amploare societatea veche, cînd muncitorii au fost transformați în proletari, iar condițiile lor de muncă în capital, cînd modul de producție capitalist stă pe propriile sale picioare, socializarea ulterioară a muncii, transformarea ulterioară a pămîntului și a celorlalte mijloace de producție în mijloace de producție exploatare pe scară socială, deci comune, prin urmare exproprierea ulterioară a proprietarilor privați, capătă o formă nouă. Cel ce urmează să fie expropriat acum nu mai este muncitorul care lucrează independent, ci capitalistul care exploatează un număr mare de muncitori.

Această expropriere se înfăptuiește prin jocul legilor imanente ale producției capitaliste însăși, prin centralizarea capitalurilor. Un capitalist răpune un număr mare de alți capitaliști. Mîină în mîină cu această centralizare, adică cu exproprierea unui număr mare de capitaliști de către un număr mic, se dezvoltă pe o scară mereu crescîndă cooperarea în procesul muncii, aplicarea tehnică conștientă a științei, exploatarea sistematică a pămîntului, transformarea mijloacelor de muncă în mijloace de muncă ce nu pot fi folosite decît în comun, economisirea tuturor mijloacelor de producție prin folosirea lor ca mijloace de producție ale unei munci sociale combinate, atragerea tuturor popoarelor în orbita pieței mondiale și prin aceasta caracterul internațional al regimului capitalist. O dată cu micșorarea continuă a numărului magnaților capitalului, care uzurpă și monopolizează toate avantajele acestui proces de transformare, cresc mizeria, asuprirea, înrobirea, degradarea, exploatarea, dar și revolta clasei muncitoare, al cărei număr sporește neîncetat și care este educată, unită și organizată prin însuși mecanismul procesului de producție capitalist. Monopolul capitalului devine o cătușă pentru modul de producție care a înflorit o dată

---

²⁵¹) „Ne aflăm într-o orînduire socială cu totul nouă... tîndem să separem orice fel de proprietate de orice fel de muncă”. (Sismondi, „Nouveaux Principes de l'Écon. Polit.”, t. II, p. 434.)

cu el și prin el. Centralizarea mijloacelor de producție și socializarea muncii ajung la un punct la care devin incompatibile cu învelișul lor capitalist. Acesta este sfârșit. Proprietății private capitaliste i-a sunat ceasul. Expropriatorii sînt expropriați.

Modul de însușire capitalist, care rezultă din modul de producție capitalist, deci proprietatea privată capitalistă, este prima negație a proprietății private individuale, bazată pe munca proprie. Dar producția capitalistă generează cu necesitatea unui proces natural propria ei negare. Aceasta este negarea negației. Ea nu restabilește proprietatea privată, ci proprietatea individuală, dar pe baza realizărilor erei capitaliste: a cooperării și a proprietății comune asupra pămîntului și asupra mijloacelor de producție produse de munca însăși.

Transformarea proprietății private fărîmițate, bazată pe munca proprie a indivizilor, în proprietate capitalistă este, desigur, un proces mult mai îndelungat, mai violent și mai dificil decît transformarea proprietății capitaliste, care în fapt se bazează deja pe producția socială, în proprietate socială. Acolo era vorba de exproprierea maselor populare de către un număr restrîns de uzurpatori; aici este vorba de exproprierea unui număr restrîns de uzurpatori de către masele populare ²⁵²).

---

²⁵²) „Progresul industriei, al cărui exponent involuntar și pasiv este burghezia, înlocuiește izolarea muncitorilor, izvorită din concurență, cu unirea lor revoluționară prin asociere. O dată cu dezvoltarea mării industrii, burgheziei îi fuge, așadar, de sub picioare însăși baza pe care ea produce și-și însușește produsele. Ea produce deci, înainte de toate, pe propriii ei gropari. Pieirea ei și victoria proletariatului sînt deopotrivă de inevitabile... Dintre toate clasele care se opun în zilele noastre burgheziei, numai proletariatul este o clasă cu adevărat revoluționară. Celelalte clase decad și pier o dată cu dezvoltarea mării industrii; proletariatul este propriul ei produs. Păturile de mijloc: micul industriaș, micul negustor, meseriașul, țăranul, toți luptă împotriva burgheziei pentru a salva de la pieire existența lor ca pături de mijloc... Ele sînt reacționare, deoarece încearcă să întoarcă înapoi roata istoriei”. (Karl Marx și F. Engels, „Manifest der Kommunistischen Partei”, London 1848, p. 11, 9. [Vezi K. Marx și F. Engels. „Manifestul Partidului Comunist”, București, Editura politică, 1962, ed. a VIII-a, p. 45, 43].)

Capitolul douăzeci și cinci Teoria modernă a colonizării ²⁵³⁾

Economia politică confundă din punct de vedere principial două categorii foarte diferite de proprietate privată, din care una se bazează pe munca proprie a producătorului și cealaltă pe exploatarea muncii altuia. Ea uită că aceasta din urmă nu este numai opusul celei dintii, dar și crește pe mormîntul ei.

În Europa occidentală, patria economiei politice, procesul acumulării primitive este mai mult sau mai puțin încheiat. Aici regimul capitalist sau și-a supus direct întreaga producție națională sau, acolo unde relațiile sînt mai puțin dezvoltate, controlează cel puțin indirect păturile sociale în declin, care continuă să existe alături de el și care aparțin modului de producție perimat. Acestei lumi a capitalului economistul îi aplică concepțiile de drept și de proprietate ale lumii precapitaliste cu un zel cu atît mai mare și cu o onctozitate cu atît mai mare, cu cît ideologia îi este mai puternic contrazisă de fapte.

Altfel stau lucrurile în colonii. Regimul capitalist întîmpină aici la fiecare pas piedici din partea producătorului, care, în calitate de posesor al propriilor sale condiții de muncă, se îmbogățește pe sine din munca sa, și nu pe capitalist. Contradicția dintre aceste două sisteme economice diametral opuse se manifestă aici, practic în lupta lor. Acolo unde capitalistul se sprijină pe puterea metropolei sale, el caută să înlătore prin violență modul de producție și de însușire bazat pe munca proprie a producătorului. Aceleași interese care îl determină în metropolă pe sicofantul capitalului, pe economist, să fundamenteze din punct de vedere teoretic identitatea dintre modul de producție capitalist și opusul său, aceleași interese

---

²⁵³⁾ Este vorba aici de coloniile adevărate, de pămîntul virgin, colonizat de imigranți liberi. Din punct de vedere economic, Statele Unite sînt și astăzi o colonie a Europei. De altfel, aici sînt incluse și acele plantații vechi, unde abolirea sclaviei a revoluționat radical toate relațiile.

il împinge aici „to make a clean breast of it” * și să proclame cu glas tare opoziția dintre cele două moduri de producție. În acest scop el demonstrează că dezvoltarea forței productive sociale a muncii, cooperarea, diviziunea muncii, folosirea pe scară largă a mașinilor etc. sînt imposibile fără exproprierea muncitorilor și fără transformarea corespunzătoare a mijloacelor lor de producție în capital. În interesul așa-numitei avuții naționale, el caută mijloace artificiale pentru a provoca sărăcia poporului. Platoșa sa apologetică se sfarmă aici, bucată cu bucată, ca iasca uscată.

Marele merit al lui E. G. Wakefield nu este de a fi spus ceva nou despre colonii ²⁵⁴⁾, ci de a fi descoperit în colonii adevărul despre relațiile capitaliste din metropolă. Așa cum, la începuturile sale, sistemul protecționist ²⁵⁵⁾ tindea să fabrice capitaliști în metropolă, tot astfel teoria colonizării a lui Wakefield, pe care Anglia a încercat un timp s-o pună în practică pe cale legislativă, tindea să fabrice muncitori salariați în colonii. Este ceea ce numește el „systematic colonization” (colonizare sistematică).

În primul rînd Wakefield a descoperit în colonii că faptul de a avea bani, mijloace de subzistență, mașini și alte mijloace de producție nu face dintr-un om un capitalist atîta timp cît nu există elementul complementar, muncitorul salariat, atîta timp cît nu există celălalt om, care este pus în situația de a se vinde de bunăvoie pe sine însuși. El a descoperit de asemenea că capitalul nu este un lucru, ci o relație socială între persoane, mijlocită de lucruri ²⁵⁶⁾. Domnul Peel, se plînge el, a luat cu sine din Anglia în Noua Olandă, pe malul rîului Swan, mijloace de subzistență și mijloace de producție în valoare de 50 000 l. st. Domnul Peel a fost atît de prevăzător, încît a luat cu el și 3 000 de muncitori, bărbați, femei și copii. Ajuns la destinație, „domnul Peel rămase fără un singur

²⁵⁴⁾ Cele cîteva idei clare ale lui Wakefield asupra esenței sistemului colonial sînt anticipate întru totul de Mirabeau senior, de fiziocrați și, încă mai înainte, de către economiștii englezi.

²⁵⁵⁾ El devine ulterior o necesitate temporară în concurența internațională. Indiferent însă de motivele sale, urmările lui rămîn aceleași.

²⁵⁶⁾ „Un negru este un negru. Abia în condițiile unor anumite relații el devine sclav. O mașină de filat bumbac este o mașină pentru filatul bumbacului. Numai în condițiile unor anumite relații ea devine capital. Smulsă din aceste relații, ea nu este capital, la fel cum aurul în sine nu este bani sau zahărul preț al zahărului... Capitalul este și el o relație de producție socială. El este o relație de producție istorică”. (Karl Marx, „Lohnarbeit und Kapital”, „Neue Rheinische Zeitung” nr. 266 din 7 aprilie 1849. [Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 454—455].)

slujitor care să-i facă patul sau să-i aducă apă de la riu²⁵⁷⁾. Bietul domn Peel ! El a prevăzut totul, dar a uitat să exporte relațiile de producție engleze pe malul râului Swan !

Pentru a înțelege descoperirile lui Wakefield, despre care vom vorbi mai jos, sînt necesare două observații preliminare. Știm că, dacă mijloacele de producție și mijloacele de subzistență sînt proprietatea producătorului nemijlocit, ele nu sînt capital. Ele devin capital numai în condiții în care servesc concomitent ca mijloace de exploatare și ca mijloace de dominare a muncitorului. Acest suflet capitalist al lor este însă atît de strîns legat în capul economistului de substanța lor materială, încît el le numește în toate împrejurările capital, chiar și atunci cînd sînt exact contrariul. Astfel procedează și Wakefield. Mai departe : fărîmițarea mijloacelor de producție, proprietate individuală a multor lucrători cu gospodării de sine stătătoare și independenți unii de alții, este numită de el repartizare egală a capitalului. Cu economistul se întîmplă același lucru ca și cu juristul feudal. Acesta din urmă aplica chiar și relațiilor pur bănești etichetele sale de drept feudal.

„Dacă — spune Wakefield — capitalul ar fi repartizat în proporții egale între toți membrii societății, nimeni n-ar avea interesul să acumuleze mai mult capital decît ar putea utiliza cu propriile lui mîini. Acesta este cazul, într-o anumită măsură, în noile colonii americane, unde pasiunea pentru proprietatea funciară împiedică existența unei clase de muncitori salariați²⁵⁸⁾.”

Așadar, atîta timp cît muncitorul poate acumula pentru sine însuși — și el poate să facă acest lucru atîta timp cît rămîne proprietarul mijloacelor sale de producție —, acumularea capitalistă și modul de producție capitalist sînt imposibile. Lipsește clasa muncitorilor salariați, indispensabilă în acest scop. În ce mod a fost efectuată însă, în vechea Europă exproprierea muncitorului de condițiile sale de muncă, adică în ce mod au apărut capitalul și munca salariată ? Printr-un contract social * extrem de original.

„Omenirea... a adoptat o metodă simplă pentru stimularea acumulării capitalului”, care îi apărea, bineînțeles, de pe vremea lui Adam ca ultim și unic scop al existenței ei ; „ea s-a împărțit în proprietari de capital și în proprietari de muncă... Această împărțire a fost rezultatul unei înțelegeri și combinări liber consimțite²⁵⁹⁾.”

²⁵⁷⁾ E. G. Wakefield, „England and America”, v. II, p. 33.

²⁵⁸⁾ L. c., v. I, p. 17.

²⁵⁹⁾ L. c., p. 18.

* — contract social. — *Nota trad.*

Într-un cuvânt, masa omenirii s-a expropriat pe sine însăși în onoarea „acumulării capitalului”. În acest caz însă ar trebui să se presupună că instinctul acestei abnegații fanatice ar trebui să se manifeste cu toată forța îndeosebi în colonii, căci numai acolo există oameni și împrejurări care ar putea transpune acest contract social din imperiul viselor în imperiul realității. Dar atunci la ce mai e nevoie, în genere, de „colonizare sistematică” în opoziție cu colonizarea naturală ? Dar, dar :

„este îndoielnic că în statele nordice ale Uniunii americane o zecime a populației aparține categoriei muncitorilor salariați... În Anglia... marea masă a populației este alcătuită din muncitori salariați”²⁶⁰⁾.

Mai mult, tendința de autoexpropriere a omenirii muncitoare în onoarea capitalului este atât de neînsemnată, încît sclavia, chiar potrivit lui Wakefield, constituie unica bază naturală a avuției coloniale. Colonizarea sistematică a sa este un simplu pis aller *, dat fiind că are de-a face cu oameni liberi, nu cu sclavi.

„Primii coloniști spanioli din Santo Domingo n-au avut muncitori din Spania. Dar fără muncitori” (adică fără sclavie) „capitalul ar fi dispărut sau cel puțin s-ar fi redus la mici proporții în care fiecare individ îl poate utiliza cu propriile lui mâini. Așa s-a și întâmplat într-adevăr în ultima colonie întemeiată de englezi, unde un capital mare, constând din sămînță, vite și unelte, s-a irosit din lipsă de muncitori salariați și unde nici un colonist nu posedă un capital mai mare decît poate utiliza cu propriile lui mâini”²⁶¹⁾.

Am văzut că exproprierea pămîntului maselor populare constituie baza modului de producție capitalist. Esența unei colonii libere constă, dimpotrivă, în aceea că masa pămîntului mai este încă proprietatea poporului și că, în consecință, fiecare colonist poate transforma o parte din pămînt în proprietate privată și în mijloc de producție individual, fără a-l împiedica pe colonistul care vine mai tîrziu să facă același lucru²⁶²⁾. Acesta este secretul atât al înfloririi coloniilor cît și al raciei lor : rezistența în fața stabilirii capitalului.

„Acolo unde pămîntul este foarte ieftin și toți oamenii sînt liberi, acolo unde fiecare poate obține după dorință o bucată de pămînt pentru sine, acolo nu numai că munca este foarte scumpă dacă ținem seama de partea care revine

²⁶⁰⁾ L. c., p. 42, 43, 44.

²⁶¹⁾ L. c., v. II, p. 5.

²⁶²⁾ „Pentru a deveni element de colonizare, pămîntul trebuie să fie nu numai necultivat, ci și proprietate publică, ce poate fi transformată în proprietate privată” (l. c., v. II, p. 125).

muncitorilor din produsul său, dar în general este foarte greu să se obțină muncă combinată indiferent la ce preț²⁶³⁾.

Dat fiind că în colonii separarea muncitorului de condițiile de muncă și de rădăcina lor — pământul — nu există încă sau există numai sporadic ori pe un spațiu prea limitat, nu există încă nici separarea agriculturii de industrie, nici industria casnică țărănească nu este încă desființată. Cum să existe atunci piață internă pentru capital ?

„Nici o parte din populația Americii nu se ocupă exclusiv cu agricultura, cu excepția sclavilor și a proprietarilor lor, care combină capitalul și munca pentru lucrări mari. Americanii liberi care-și cultivă singuri pământul au în același timp multe alte îndeletniciri. De obicei ei își confecționează singuri o parte din mobilele și uneltele necesare. Adesea ei își construiesc singuri casele și duc produsul propriei lor industrii pe piețe îndepărtate. Ei sînt în același timp torcători și țesători, fac săpun și luminări, încălțăminte și îmbrăcăminte pentru consumul lor propriu. În America, agricultura este adesea ocupația accesorie a unui fierar, a unui morar sau a unui mic comerciant“²⁶⁴⁾.

Unde rămîne, între asemenea oameni ciudați, „teren de abstenență“ pentru capitalist ?

Marea frumusețe a producției capitaliste constă nu numai în aceea că ea reproduce în mod permanent pe muncitorul salariat ca muncitor salariat, dar și în aceea că pe măsura acumulării capitalului ea produce încontinuu o suprapopulație relativă de muncitori salariați. În felul acesta, legea cererii și ofertei de muncă este menținută pe făgașul dorit, fluctuațiile salariului sînt limitate cores-punzător exploatării capitaliste și, în sfîrșit, se asigură dependența socială, atît de indispensabilă, a muncitorului față de capitalist — o relație de dependență absolută, pe care acasă, în metropolă, economistul poate s-o prezinte în mod mincinos și prolix ca o relație contractuală liberă între vînzător și cumpărător, între doi posesori de marfă la fel de independenți, posesor al mărfii capital și posesor al mărfii muncă. Dar în colonii această frumoasă iluzie se destramă. Populația absolută crește aici mult mai repede decît în metropolă, dat fiind că mulți muncitori vin pe lume maturi și totuși piața muncii nu este niciodată saturată. Legea cererii și ofertei de muncă suferă un eșec. Pe de o parte, lumea veche trimite acolo în permanență capital avid de exploatare și setos de abstenență ; pe de altă parte, reproducția regulată de muncitori salariați ca muncitori salariați se lovește de piedicile cele mai neplăcute și în parte de neînvins. Și ce-i mai pasă de producția de muncitori salariați excedentari în raport cu acumularea capitalului ! Muncitorul salariat de

²⁶³⁾ L. c., v. I, p. 247.

²⁶⁴⁾ L. c., p. 21, 22.

azi devine miine țăran sau meseriaș independent, care lucrează pe cont propriu. El dispăre de pe piața muncii, dar nu în casa de muncă. Această transformare permanentă a muncitorilor salariați în producători independenți — care, în loc să muncească pentru capital, muncesc pentru ei înșiși și, în loc să-l îmbogățească pe domnul capitalist, se îmbogățesc pe ei înșiși — exercită, la rindul ei, o influență foarte dăunătoare asupra situației de pe piața muncii. Nu este vorba numai de faptul că gradul de exploatare a muncitorului salariat rămâne scandalos de scăzut, ci și de faptul că muncitorul pierde o dată cu relația de dependență și sentimentul de dependență față de capitalistul abstinent. De aici toate neajunsurile pe care bravul nostru E. G. Wakefield le descrie în mod atât de sincer, de elocvent și de emoționant.

Oferta de muncă salariată, se plînge el, nu este nici constantă, nici regulată, nici suficientă. Ea „este în permanență nu numai prea mică, ci și nesigură” ²⁶⁵).

„Deși produsul care urmează să fie împărțit între muncitor și capitalist este mare, muncitorul ia o parte atât de mare, încît el devine repede capitalist... Dimpotrivă, puțini sînt în stare, chiar dacă trăiesc neobișnuit de mult, să acumuleze mase mari de avuție” ²⁶⁶).

Muncitorii nu permit pur și simplu capitalistului să se abțină de la retribuirea celei mai mari părți a muncii lor. Capitalistului nu-i folosește la nimic dacă, fiind prevăzător, importă din Europa, o dată cu propriul său capital, și pe propriii săi muncitori salariați.

„Curînd ei încetează de a fi muncitori salariați și se transformă în țărani independenți sau chiar în concurenți ai foștilor lor patroni, chiar pe piața muncii salariate” ²⁶⁷).

Imaginați-vă ce grozăvie ! Bravul capitalist a importat din Europa, cu banii lui, pe propriii lui concurenți ! Asta-i culmea ! Nu este de mirare că Wakefield se plînge de lipsa relației de dependență și a sentimentului de dependență al muncitorilor salariați în colonii. „Din cauza salariilor ridicate — spune discipolul său Merivale —, în colonii există tendința nestăvilită de a obține muncă mai ieftină și mai docilă, de a avea o clasă căreia capitalistul să-i poată dicta condițiile în loc ca ea să i le dicteze lui... În țările cu civilizație veche, muncitorul, deși liber, este, în virtutea unor legi natu-

²⁶⁵) L. c., v. II, p. 116.

²⁶⁶) L. c., v. I, p. 131.

²⁶⁷) L. c., v. II, p. 5.

rale, dependent de capitalist ; în colonii, această dependență trebuie creată prin mijloace artificiale ²⁶⁸⁾.

Care sînt însă, după părerea lui Wakefield, consecințele acestei situații proaste în colonii ? Un „sistem barbar de dispersare“ a producătorilor și a avuției naționale ²⁶⁹⁾. Fărămișarea mijloacelor de producție între nenumărați proprietari care lucrează pe cont propriu distruge, o dată cu centralizarea capitalului, orice bază a unei munci combinate. Orice întreprindere de durată, care cuprinde un șir de ani și care cere investiții de capital fix, întîmpină greutăți. În Europa, capitalul nu ezită nici o clipă, căci clasa muncitoare constituie o anexă vie a lui, care există totdeauna din abundență și îi stă întotdeauna la dispoziție. Dar în țările coloniale ? Wakefield relatează o întîmplare cît se poate de tristă. A stat de vorbă cu niște capitaliști din Canada și din statul New York, unde — trebuie menționat — valul imigrației este adesea oprit și lasă un sediment de muncitori „excedentari“.

„Capitalul nostru“ — suspină unul dintre personajele melodramei — era pregătit pentru multe operații a căror executare necesită mult timp ; dar puteam noi să începem atare operații cu niște muncitori despre care știam că ne vor întoarce curînd spatele ? Dacă am fi fost siguri că vom putea reține munca acestor imigranți, i-am fi angajat pe loc cu plăcere și chiar la prețuri ridicate.

²⁶⁸⁾ Merivale, l. c., v. II, p. 235—314 passim. Chiar Molinari, dulceagul economist vulgar, adept al liberului schimb, spune : „În coloniile în care sclavia a fost desființată fără ca munca forțată să fi fost înlocuită cu o cantitate corespunzătoare de muncă liberă, am văzut întîmplîndu-se contrarul a ceea ce se petrece zilnic sub ochii noștri. Am văzut cum muncitorii simpli exploatează la rîndul lor pe întreprinzătorii industriali, cerîndu-le salarii care nu sînt cîtuși de puțin proporționale cu partea legitimă care le-ar reveni din produs. Dat fiind că plantatorii nu puteau obține la zahăr un preț suficient pentru a acoperi creșterea salariilor, ei erau siliți să acopere surplusul de cheltuieți mai întîi din profiturile lor, iar apoi chiar din capitalurile lor. În felul acesta, numeroși plantatori s-au ruinat, iar alții au trebuit să-și închidă întreprinderile pentru a scăpa de ruina iminentă... Este, fără îndoială, mai bine să se piardă mase de capitaluri decît generații de oameni“ (cîtă generozitate din partea domnului Molinari !) ; „dar n-ar fi mai bine să nu se piardă nici capitaluri și nici oameni ?“ (Molinari, l. c., p. 51, 52.) Domnule Molinari, domnule Molinari ! Cum rămîne cu cele zece porunci, cu Moise și cu profeții ²²¹⁾, cu legea cererii și ofertei dacă în Europa „l'entrepreneur“ * îi poate micșora muncitorului, iar în Indiile Occidentale muncitorul poate micșora întreprinzătorului sa part légitime ** ! Și ce este, mă rog, această „part légitime“ pe care în Europa, după mărturisirea dv., capitalistul nu o plătește zilnic ? Domnul Molinari dorește din toată inima ca dincolo, în colonii, unde muncitorii sînt atît de „simpli“ încît îl „exploatează“ pe capitalist, să aducă prin măsuri polițieneste legea cererii și ofertei, care de altfel acționează automat pe făgașul cel bun.

²⁶⁹⁾ Wakefield, l. c., v. II, p. 52.

* — „întreprinzătorul“. — Nota trad.

** — partea sa legitimă. — Nota trad.

Mai mult, avînd certitudinea că-i pierde: n-iam fi angajat totuși dacă am fi fost siguri de un nou aflux de imigranți corespunzător nevoilor noastre²⁷⁰⁾.

După ce Wakefield prezintă cu lux de amănunte contrastul dintre agricultura capitalistă engleză cu munca ei „combinată” și gospodăria țărănească fărîmițată din America, el ne arată involuntar și reversul medaliei. El prezintă masa populației americane ca fiind înstărită, independentă, întreprinzătoare și relativ cultă, în timp ce

„muncitorul agricol englez este un nenorocit în zdrențe (a miserable wretch), un pauper... În ce țară în afară de America de Nord și alte câteva colonii noi salariile plătite pentru munca liberă folosită la sate depășesc în mod substanțial mijloacele de subsistență cele mai necesare ale muncitorului?... Caii folosiți la munca agricolă în Anglia sînt, fără îndoială, mult mai bine hrăniți decît agricultorul englez, deoarece ei reprezintă o proprietate valoroasă²⁷¹⁾.”

Dar never mind * ; avuția națională este, prin însăși natura sa, identică cu mizeria poporului.

Cum poate fi însă vindecată plaga anticapitalistă a coloniilor ? Dacă am transforma dintr-o dată tot pămîntul din proprietate a poporului în proprietate privată, am distruge într-adevăr rădăcinile răului, dar și coloniile. Arta este să împuști doi iepuri dintr-o dată. Trebuie ca guvernul să fixeze pentru pămîntul virgin un preț artificial, independent de legea cererii și ofertei, care să-l silească pe imigrant să lucreze mai multă vreme ca muncitor salariat pînă ce va putea cîștiga destui bani pentru a cumpăra pămînt²⁷²⁾ și a se transforma în țăran independent. Fondul creat din vînzarea pămîntului la un preț relativ inaccesibil muncitorului salariat, cu alte cuvinte fondul de bani stors din salariu prin violarea legii sacre a cererii și ofertei, guvernul trebuie la rîndul lui să-l utilizeze, pe măsură ce se formează, pentru a importa cu el oameni fără căpătii din Europa în colonii și a asigura astfel domnului capitalist piața muncii salariate. În aceste condiții, tout sera pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles²²²⁾. Acesta este marele secret al „colonizării sistematice”.

²⁷⁰⁾ L. c., p. 191, 192.

²⁷¹⁾ L. c., v. I, p. 47, 246.

²⁷²⁾ „Grație aproprierii pămîntului și a capitalurilor, spuneți voi, omul care nu posedă decît brațele lui găsește o ocupație și-și creează un venit... Dimpotrivă, tocmai datorită aproprierii individuale a pămîntului există oameni care nu posedă decît brațele lor... Dacă puneți un om în vid, îl lipsiți de aer. Același lucru îl faceți atunci cînd acaparați pămîntul... Aceasta echivalează cu a-l pune în afara oricărei avuții, pentru ca să nu poată trăi altfel decît după voința voastră”. (Colins, l. c., t. III, p. 267—271 passim.)

„Înfăptuindu-se acest plan — exclamă Wakefield triumfător —, oferta de muncă va fi constantă și regulată; în primul rînd, întrucît nici un muncitor nu va putea să-și procure pămînt înainte de a fi luorat pentru bani, toți muncitorii imigrați, prin faptul că lucrează combinat în schimbul salariului, ar produce pentru patronul lor capital pentru a-i da posibilitatea să folosească mai multă muncă; în al doilea rînd, oricine ar renunța la munca salariată și ar deveni proprietar funciar ar asigura, tocmai prin cumpărarea pămîntului, un fond destinat importării de muncă proaspătă în colonii”²⁷³⁾.

Prețul pămîntului, impus de către stat, trebuie să fie, bineînțeles, „suficient” (sufficient price), adică atît de ridicat, „încît să-i împiedice pe muncitori să devină țărani independenți pînă cînd vor sosi alții care să le ia locul pe piața muncii salariate”²⁷⁴⁾. Acest „preț suficient al pămîntului” nu este decît un eufemism pentru prețul de răscumpărare pe care muncitorul îl plătește capitalistului în schimbul permisiunii de a se retrage de pe piața muncii salariate pe bucata lui de pămînt. El trebuie să producă mai întîi pentru domnul capitalist „capital”, pentru ca acesta să poată exploată mai mulți muncitori și să aducă apoi, pe piața muncii, un „om în loc”, pe care cîrmuirea îl expediază pe cheltuiala lui, peste mare, fostului lui stăpîn capitalist.

Este cît se poate de caracteristic faptul că guvernul englez a aplicat ani de-a rîndul această metodă de „acumulare primitivă”, recomandată de domnul Wakefield îndeosebi pentru colonii. Eșecul a fost, bineînțeles, tot atît de rușinos ca și acela al legii bancare a lui Peel²²³⁾. Singura consecință a fost devierea afluxului emigrației dinspre coloniile engleze spre Statele Unite. Între timp, progresul producției capitaliste în Europa, însoțit de presiunea crescîndă a guvernului, a făcut ca rețeta lui Wakefield să fie inutilă. Pe de o parte, torentul uriaș și neîntrerupt de oameni împins an de an spre America lasă sedimente care se depun în estul Statelor Unite, deoarece valul emigrației din Europa aruncă acolo oamenii pe piața muncii într-un ritm mai rapid decît îi poate lua cu sine valul emigrației spre vest. Pe de altă parte, războiul civil din America a avut ca urmare o uriașă datorie publică și, în consecință, impozite împovărătoare, apariția unei aristocrații financiare dintre cele mai ordinare, donarea unei părți enorme din terenurile publice unor societăți de speculanți, create în scopul exploatării de căi ferate, mine etc., pe scurt cea mai rapidă centralizare a capitalului. Marea republică a încetat, așadar, de a fi pămîntul făgăduinței pentru muncitorii emigranți. Producția capitalistă înaintează aici cu pași uriași, deși scăderea salariilor și dependența muncitorului salariat sînt încă departe de a fi ajuns la nivelul

²⁷³⁾ Wakefield, l. c., v. II, p. 192.

²⁷⁴⁾ L. c., p. 45.

europăean. Nerușinarea cu care guvernul englez a irosit pământurile coloniale necultivate dându-le aristocraților și capitaliștilor — irosire denunțată vehement chiar de Wakefield — și afluxul de oameni atrași de minele de aur și concurența pe care i-o face pînă și celui mai mic meseriaș importul de mărfuri engleze au dat naștere, îndeosebi în Australia²⁷⁵), unei considerabile „suprapopulații relative de muncitori”, astfel că aproape fiecare pachet aduce vestea tristă că piața australiană a muncii este suprasaturată — „glut of the Australian labour-market” — și că prostituția înflorește acolo în unele locuri la fel de puternic ca la Londra în Haymarket.

Dar aici nu ne ocupăm de situația coloniilor. Singurul lucru care ne interesează este secretul descoperit în Lumea nouă de economia politică a Lumii vechi și proclamat în gura mare : modul de producție și de acumulare capitalist, deci și proprietatea privată capitalistă, presupun distrugerea proprietății private bazată pe munca proprie, adică exproprierea muncitorului.

---

²⁷⁵) De îndată ce Australia a devenit propriul ei legiuitor, ea a elaborat, bineînțeles, legi favorabile coloniștilor, dar înstrăinarea pământurilor, deja efectuată de englezi, constituie o piedică. „Primul și cel mai important scop pe care îl urmărește noua lege funciară din 1862 constă în crearea unor condiții mai bune pentru colonizarea populației”. („The Land Law of Victoria, by the Hon. G. Duffy, Minister of Public Lands”, Lond. 1862, [p. 3].)

Citate în limbi străine

Secțiunea întâi

- P. 49   "Desire implies want; it is the appetite of the mind, and as natural
Nota 2   as hunger to the body... the greatest number (of things) have their
value from supplying the wants of the mind." (*Nicholas Barbon*,
"A Discourse on coining the new money lighter. In answer to Mr
Locke's Considerations etc.", London 1696, p. 2, 3.)
- P. 49   "Things have an intrinsick vertue" (...), "which in all places have
Nota 3   the same vertue; as the loadstone to attract iron" (l.c.p.6).
- P. 50   "The natural worth of anything consists in its fitness to supply
Nota 4   the necessities, or serve the conveniences of human life." (*John
Locke*, "Some Considerations on the Consequences of the Lowering
of Interest," 1691, in "Works", edit Lond. 1777, v. II, p. 28).
- P. 50   «La valeur consiste dans le rapport d'échange qui se trouve entre
Nota 6   telle chose et telle autre, entre telle mesure d'une production et telle
mesure d'une autre.» (Le Trosne, «De l'Intérêt Social», [in] «Physio-
crates», éd. Daire, Paris 1846, p. 889.)
- P. 50   "Nothing can have an intrinsick value" (*N. Barbon*, l.c. p. 6.)
Nota 7   "The value of a thing; Is just as much as it will bring."
- P. 54   «Toutes les productions d'un même genre ne forment proprement
Nota 10   qu'une masse, dont le prix se détermine en général et sans égard
aux circonstances particulières.» (Le Trosne, l.c. p. 893.)
- P. 57   «Tutti i fenomeni dell'universo, sieno essi prodotti della mano dell'
Nota 13   uomo, ovvero delle universali leggi della fisica, non ci danno idea
di attuale creazione, ma unicamente di una modificazione della
materia. Accostare e separare sono gli unici elementi che l'ingegno
umano ritrova analizzando l'idea della riproduzione; e tanto
è riproduzione di valore» (...) «e di ricchezza se la terra, l'aria e
l'acqua ne' campi si trasmutino in grano, come se colla mano dell'
uomo il glutine di un insetto si trasmuti in velluto ovvero alcuni
pezzetti di metallo si organizzino a formare una ripetizione.»
(Pietro Verri, «Meditazioni sulla Economia Politica» — tipărit
pentru prima oară în 1771 — în ediția economiștilor italieni a lui
Custodi, Parte Moderna, t. XV, p. 21, 22.)

- P. 61 “One man has employed himself a week in providing this necessary
Nota 16 of life... and he that gives him some other in exchange, cannot make a better estimate of what is a proper equivalent, than by computing what cost him just as much labour and time: which in effect is no more than exchanging one man’s labour in one thing for a time certain, for another man’s labour in another thing for the same time. „(“Some Thoughts on the Interest of Money in general etc.”, p. 39).
- P. 64 “The command of quantity... constitutes value“”. ([S. Bailey,] “Mo-
Nota 17 ney and its Vicissitudes”, Lond. 1837, p. 11.)
- P. 77 “The value of any commodity denoting its relation in exchange,
Nota 23 we may speak of it as... corn-value, cloth-value, according to the commodity with which it is compared; and then there are a thousand different kinds of value, as many kinds of value as there are commodities in existence, and all are equally real and equally nominal.” ([S. Bailey,] “A Critical Dissertation on the Nature, Measures, and Causes of Value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the Author of Essays on the Formation etc. of Opinions”, London 1825, p. 39.)
- P. 94 “As it is certain that our physical and moral faculties are alone our
Nota 31 original riches, the employment of those faculties, labour of some kind, is our original treasure, and it is always from this employment — that all those things are created which we call riches... It is certain too, that all those things only represent the labour which has created them, and if they have a value, or even two distinct values, they can only derive them from that (the value) of the labour from which they emanate. (Ricardo, “The principles of Pol. Econ.”, 3.ed., Lond. 1821, p. 334.)
- P. 96 «Les économistes ont une singulière manière de procéder. Il n’y
Nota 33 a pour eux que deux sortes d’institutions, celles de l’art et celles de la nature. Les institutions de la féodalité sont des institutions artificielles, celles de la bourgeoisie sont des institutions naturelles. Ils ressemblent en ceci aux théologiens, qui eux aussi établissent deux sortes de religions. Toute religion qui n’est pas la leur est une invention des hommes, tandis que leur propre religion est une émanation de dieu. — Ainsi il y a eu de l’histoire, mais il n’y en a plus.» (Karl Marx, «Misère de la Philosophie. Réponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon», 1847, p. 113.)
- P. 104 «I metalli... naturalmente moneta.» (Galiani, «Della Moneta» în
Nota 42 Colecția Custodi, Parte Moderna, t. III, p. 137.)
- P. 105 «Il danaro è la merce universale.» (Verri, l.c. p. 16).
Nota 44
- P. 105 “Silver and gold themselves, which we may call by the general
Nota 45 name of Bullion, are... commodities... raising and falling in... value ...Bullion then may be reckoned to be of higher value, where the smaller weight will purchase the greater quantity of the product or manufacture of the country etc. ” ([S. Clement,] “A Discourse of the General Notions of Money, Trade, and Exchange, as they stand in relations to each other. By a Merchant”, Lond. 1695, p. 7.)

“Silver and gold, coined or uncoined, tho’ they are used for a measure of all other things, are no less a commodity than wine, oyl, tobacco, cloth or stuffs.” ([J. Child,] “A Discourse concerning Trade, and that in particular of the East-Indies etc..”, London 1689, p.2.)

“The stock and riches of the kingdom cannot properly be confined to money, nor ought gold and silver to be excluded from being merchandize.” ([Th. Papillon.] “The East India Trade a most Profitable Trade”, London 1677, p.4.)

P. 105 «L’oro e l’argento hanno valore come metalli anteriore all’ essere
Nota 46 moneta.» (Galiani, l.c. [p.72.]

P. 106 «L’argent en» (des denrées) «est le signe.» (V. de Forbonnais, «Élé-
Nota 47 ments du Commerce», Nouv. Édit. Leyde 1766, t. II, p.143.)

«Comme signe il est attiré par les denrées.» (l.c.p.155.)

«L’argent est un signe d’une chose et la représente.» (Montes-
quiou, «Esprit des Lois», Oeuvres, Lond. 1767, t.II,p.3.)

«L’argent n’est pas simple signe car il est lui-même richesse; il ne représente pas les valeurs, il les équivaut.» (Le Trosne, l.c. p.910.)

«Qu’aucun puisse ni doive faire doute, que à nous et à notre ma-
jesté royale n’appartienne seulement... le mestier, le fait, l’état,
la provision et toute l’ordonnance des monnaies, de donner tel cours,
et pour tel prix comme il nous plait et bon nous semble.» (Philipp
de Valois, intr-un decret din 1345.)

«Pecunias vero nulli emere fas erit, nam in usu publico consti-
tutas oportet non esse mercem.»

P. 106 «If a man can bring to London an ounce of silver out of the earth in
Nota 48 Peru, in the same time that he can produce a bushel of corn, then
one is the natural price of the other; now if by reason of new and
more easie mines a man can procure two ounces of silver as easily
as he formerly did one, the corn will be as cheap at 10 shillings the
bushel, as it was before at 5 shillings, caeteris partibus.” (William
Petty, “A Treatise of Taxes and Contributions” Lond. 1667, p. 31.)

P. 110 “In this case” (...) “...they licked it” (the thing represented to them)
Nota 51 “twice to their tongues, after which they seemed to consider the
bargain satisfactorily concluded.”

P. 112 “Our coinage was originally adapted to the employment of silver
Nota 54 only — hence an ounce of silver can always be divided into a certain
adequate number of pieces of coin; but as gold was introduced at a
later period into a coinage adapted only to silver, an ounce of gold
cannot be coined into an adequate number of pieces.” (Maclaren,
“History of the Currency”, London 1858, p. 16.)

P. 114 «Le monete le quali oggi sono ideali sono le più antiche d’ogni
Nota 58 nazione, e tutte furono un tempo reali, e perchè erano reali con esse
si contava.» (Galiani, «Della Moneta», l.c.p. 153.)

- P. 115 «This is falsifying a measure, not establishing a standard.» [David Nota 59 Urquhart, "Familiar Words", p. 105.]
- P. 116 «If the wealth of a nation could be decupled by a Proclamation, it Nota 62 were strange that such proclamations have not long since been made by our Governors.» ([Petty, "Quantulumcunque concerning Money. To the Lord Marquis of Halifax. 1862",]p.36.)
- P. 116 «Ou bien, il faut consentir à dire qu'une valeur d'un million en Nota 63 argent vaut plus qu'une valeur égale en marchandises.» (Le Trosne, l.c.p.919), așa dar «qu'une valeur vaut plus qu'une valeur égale.»
 „Ἐκ δὲ τοῦ... πρὸς ἀνταμείβεσθαι πάντα, φησὶν ὁ Ἡράκλειτος, καὶ πῦρ ἀπάντων, ὥσπερ | χρυσοῦ χρήματα καὶ χρημάτων χρυσός.“ (F. Lassalle: "Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln", Berlin 1858, Bd. I, p. 222).
- P. 123 «Toute vente est achat.» (Dr. Quesnay, «Dialogues sur le Commerce Nota 66 et les Travaux des Artisans», [in] «Physiocrates», éd. Daire. I. Partie, Paris 1846, p. 170.)
 «Vendre est acheter.»
- P. 123 «Le prix d'une marchandise ne pouvant être payé que par le prix Nota 67 d'une autre marchandise.» (Mercier de la Rivière, «L'Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques», [in] «Physiocrates», éd. Daire, II. Partie, p. 554.)
- P. 123 «Pour avoir cet argent, il faut avoir vendu.» (I.c.p.543.) Nota 68
- P. 124 «Si l'argent représente, dans nos mains, les choses que nous pouvons Nota 70 désirer d'acheter, il y représente aussi les choses que nous avons vendues pour [...] cet argent.» (Mercier de la Rivière, l.c.p. 586.)
- P. 125 «Il y a donc [...] quatre termes et trois contractants, dont l'un in- Nota 71 tervient deux fois.» (Le Trosne, l.c. p. 909.)
- P. 130 «Il» (l'argent) «n'a d'autre mouvement que celui qui lui est imprimé Nota 75 par les productions.» (Le Trosne, l.c.p. 885.)
- P. 133 «Ce sont les productions qui le» (l'argent) «mettent en mouvement Nota 76 et le font circuler... La célérité de son mouvement» (sc. de l'argent) «supplée à sa quantité. Lorsqu'il en est besoin, il ne fait que glisser d'une main dans l'autre sans s'arrêter un instant.» (Le Trosne, l.c.p. 915, 916.)
- P. 134 «Money being... the common measure of buying and selling, every Nota 77 body who has anything to sell, and cannot procure chapmen for it, is presently apt to think, that want of money in the kingdom, or country, is the cause why his goods do not go off; and so, want of money is the common cry; which is a great mistake... What do these people want, who cry out for money?... The Farmer complains ...he thinks that were more money in the country, he should have a price for his goods... Then it seems money is not his want, but a Price for his corn and cattle, which he would sell, but cannot... why cannot he get a price?... 1) Either there is too much corn and cattle in the country, so that most who come to market have need of selling, as he has, and few of buying or, 2) There wants the usual

vent abroad by Transportation... Or, 3) The consumption fails, as when men, by reason of poverty, do not spend so much in their houses as formerly they did, wherefore it is not the increase of specific money, which would at all advance the farmer's goods, but the removal of any of these three causes, which do truly keep down the market... The merchant and shopkeeper want money in the same manner, that is, they want a vent for the goods they deal in, by reason that the markets fail... a nation never thrives better, than when riches are tost from hand to hand." (Sir Dudley North, "Discourses upon Trade", Lond. 1691, p. 11—15 passim.)

P. 136
Nota 78 «There is a certain measure, and proportion of money requisite to drive the trade of a nation, more or less than which, would prejudice the same. Just as there is a certain proportion of farthings necessary in a small retail Trade, to change silver money, and to even such reckonings as cannot be adjusted with the smallest silver pieces... Now as the proportion of the number of farthings requisite in commerce is to be taken from the number of people, the frequency of their exchanges, as also, and principally, from the value of the smallest silver pieces of money; so in like manner, the proportion of money (gold and silver specie) requisite to our trade, is to be likewise taken from the frequency of commutations, and from the bigness of payments." (William Petty. "A Treatise on Taxes and Contributions", Lond. 1667, p. 17.)

„The quantity of coin in every country is regulated by the value of the commodities which are to be circulated by it... The value of goods annually bought and sold in any country requires a certain quantity of money to circulate and distribute them to their proper consumers, and can give employment to no more. The channel of circulation necessarily draws to itself a sum sufficient to fill it, and never admits any more." ([A. Smith,] "Wealth of Nations", [vol. III,] I.IV, ch. I. [p. 87, 89.]

P. 137
Nota 79 "The prices of things will certainly rise in every nation, as the gold and silver increase amongst the people; and, consequently, where the gold and silver decrease in any nation, the prices of all things must fall proportionably to such decrease of money." (Jacob Vanterlint, "Money answers all Things", Lond. 1734, p. 5.)

"No inconvenience can arise by an unrestrained trade, but very great advantage; since, if the cash of the nation be decreased by it, which prohibitions are designed to prevent, those nations that get the cash will certainly find every thing advance in price, as the cash increases amongst them. And... our manufactures and every thing else, will soon become so moderate as to turn the balance of trade in our favour, and thereby fetch the money back again." (l.c.p.43, 34.)

P. 137
Nota 80 «Si l'on compare la masse de l'or et de l'argent qui est dans le monde, avec la somme des marchandises qui y sont, il est certain que chaque denrée ou marchandise, en particulier, pourra être comparée à une certaine portion [...] de l'autre. Supposons qu'il n'y ait qu'une seule denrée ou marchandise dans le monde, ou qu'il n'y ait qu'une seule qui s'achète, et qu'elle se divise comme l'argent: cette partie de cette marchandise répondra à une partie de la masse de l'argent; la moitié du total de l'une à la moitié du total de l'autre etc. ...

l'établissement du prix des choses dépend toujours fondamentalement de la raison du total des choses au total des signes.» (Montesquieu, l.c., t. III, p. 12, 13.)

“Mankind having consented to put an imaginary value upon gold and silver... the intrinsic value, regarded in these metals, [...] is nothing but the quantity.” ([J. Locke,] “Some Considerations etc.” 1691, “Works”, ed. 1777, vol. II, p. 15.)

P. 138'
Nota 81 “Silver and gold, like other commodities, have their ebblings and flowings. Upon the arrival of quantities from Spain... it is carried into the Tower, and coined. Not long after there will come a demand for bullion, to be exported again. If there is none, but all happens to be in coin, what then? Melt it down again; there's no loss in it, for the coining costs the owner nothing. Thus the nation has been abused, and made to pay for the twisting of straw, for asses to eat. If the merchant” (...) “had to pay the price of the coinage, he would not have sent his silver to the Tower without consideration; and coined money always keep a value above uncoined silver.” (North, l.c. p. 18.)

P. 140
Nota 82 “If silver never exceed what is wanted for the smaller payments, it cannot be collected in sufficient quantities for the larger payments... the use of gold in the main payments necessarily implies also its use in the retail trade: those who have gold coin, offering them for small purchases, and receiving with the commodity purchased a balance of silver in return; by which means the surplus of silver that would otherwise encumber the retail dealer, is drawn off and dispersed into general circulation. But if there is as much silver as will transact the small payments independent of gold, the retail dealer must then receive silver for small purchases; and it must of necessity accumulate in his hands.” (David Buchanan, “Inquiry into the Taxation and Commercial Policy of Great Britain”, Edinburgh 1844, p. 248, 249.)

P. 142
Nota 84 “That, as far as concerns our domestic exchanges, all the monetary functions which are usually performed by gold and silver coins, may be performed as effectually by a circulation of inconvertible notes, having no value but that factitious and conventional value [...] they derive from the law, is a fact, which admits, I conceive, of no denial. Value of this description may be made to answer all the purposes of intrinsic value and supersede even the necessity for a standard, provided only the quantity of [...] issues be kept under due limitation.” (Fullarton, “Regulation of Currencies”, 2. ed., London 1845, p. 21.)

P. 142
Nota 85 “Money does wear and grow lighter by often telling over... It is the denomination and currency of the money that men regard in bargaining, and not the quantity of silver... 'Tis the publick authority upon the metal that makes it money.” (N. Barbon, l.c. p. 29, 30, 25.)

P. 144
Nota 86 «Une richesse en argent n'est que... richesse en productions, converties en argent.» (Mercier de la Rivière, l.c. p. 573.)
«Une valeur en productions n'a fait que changer de forme.» (ib., p. 486.)

- P. 144 "Tis by this practise they keep all their goods and manufactures
Nota 87 at such low rates." (Vanderlint, l.c. p. 95, 96.)
- P. 144 "Money is a pledge." (John Bellers, "Essays about the Poor,
Nota 88 Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality", Lond. 1699,
p. 13.)
- P. 145 "Gold! yellow, glittering precious gold! / [...] Thus much of this,
Nota 91 will make black white; foul, fair; / Wrong, right; base, noble; old,
young; coward, valiant. / ...What this, you gods! Why this/ Will
lug your priests and servants from your sides; / Pluck stout men's
pillows from below their heads. / This yellow slave / Will knit
and break religions; bless the accours'd; / Make the hoar leprosy
ador'd; place thieves / And give them title, knee and approbation /
With senators of the bench; this is it, / That makes the wappen'd
widow wed again / ...Come damned earth, / Thou common whore
of mankind." (Shakespeare, "Timon of Athens.")
- P. 146 „Οὐδὲν γὰρ ἀνθρώποισιν οἶον ἄργυρος
Nota 92 Κοικὸν νόμισμα' ἐβλαστεῖ τοῦτο καὶ πόλεις
Πορθεῖς, τότ' ἀνδρας ἐξανίστησιν δόμων.
Τὸδ' ἐκδιδάσκει καὶ παραλλάσκει φρένας
Χρηστάς πρὸς αἰσχρὰ πραγμαθ' ἰοτασθαι βροτῶν.
Πανουργίας δ' ἔδειξεν ἀνθρώποις ἔχειν,
Καὶ παντὸς ἔργου δυσσέβειαν εἰδέναι.“
(Sophokles, „Antigone».);
- P. 146 „Ἐπιζούσης τῆς πρεονεξίας ἀνάξειν ἐκ τῶν μυχῶν τῆς γῆς αὐτὸν
Nota 93 τὸν πλουτῶνα.“ (Athen[aeus], «Deipnos.»)
- P. 147 «Accrescere quanto più si può il numero de' venditori d'ogni merce,
Nota 94 diminuire quanto più si può il numero dei compratori, questi sono
i cardini sui quali si raggirano tutte le operazioni di economia poli-
tica.» (Verri, l.c. p. 52, 53.)
- P. 148 «There is required for carrying on the trade of the nation, a
Nota 95 determinate sum of specifick Money, which varies, and is sometimes
more, sometimes less, as the circumstances we are in require... This
ebbing and flowing of money, supplies and accommodates itself,
without any aid of Politicians... The buckets work alternately;
when money is scarce, bullion is coined; when bullion is scarce
money is melted.» (Sir D. North, l.c., [Postscript,] p. 3.)
"Silver ornaments are brought out and coined when there is a
high rate of interest, and go back again when the rate of interest
falls." (J. St. Mills Evidence [in] "Repts. on Bankacts", 1857,
n. 2084, 2101.)
- P. 149 "Such a spirit of cruelty reigns here in England among the men of
Nota 97 trade, that is not to be met whith in any other society of men, nor
in any other kingdom of the world." ("An Essay on Credit and the
Bankrupt Act", Lond. 1707, p.2.)
- P. 152 "The Poor stand still, because the Rich have no Money to employ
Nota 100 them, though they have the same land and hands to provide victuals
and cloaths, as ever they had; which is the true Riches of a Nation,

and not the Money.” (John Bellers, “Proposals for raising a Colledge of Industry”, London, 1696, p. 3, 4.)

P. 152
Nota 101 “On one occasion” (1839) “an old grasping banker” (...) “in his private room raised the lid of the desk he sat over, and displayed to a friend rolls of banknotes, saying with intense glee there were 600,000 £ of them, they were held to make money tight, and would all be let out after three o’clock on the same day.” ([H. Roy,] “The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844”, Lond. 1864, p. 81.)

“Some very curious rumours are current of the means which have been resorted to in order to create a scarcity of Banknotes... Questionable as it would seem, to suppose that any trick of the kind would be adopted, the report has been so universal that it really deserves mention.” [“The Observer”, 24. April 1864.]

P. 153
Nota 102 „The amount of sales* or contracts entered upon during the course of any given day, will not affect the quantity of money afloat on that particular day, but, in the vast majority of cases, will resolve themselves into multifarious drafts upon the quantity of money which may be afloat at subsequent dates more or less distant... The bills granted or credits opened, to-day, need have no resemblance whatever, either in quantity, amount or duration, to those granted or entered upon-to-morrow or next day; nay, man of to-day’s bills and credits, when due fall in with a mass of liabilities whose origins traverse a range of antecedent dates altogether indefinite, bills at 12, 6, 3 months or 1 often aggregating together to swell the common liabilities of one particular day...” (“The Currency Theory Reviewed; a letter to the Scotch People. By a Banker in England”, Edinburgh 1845, p. 29, 30 passim.)

P. 154
Nota 104f «The Course of Trade being thus turned, from exchanging of goods for goods, or delivering and taking, to selling and paying, all the bargains... are now stated upon the foot of a Price in Money.” ([D. Defoe,] “An Essay upon Publick Credit”, 3. ed., Lond. 1710, p. 8.)

P. 154
Nota 105 L’argent [...] est devenu le bourreau de toutes les choses.» ... «alambic qui a fait évaporer une quantité effroyable de biens et de denrées pour faire ce fatal précis.» «L’argent [...] déclare la guerre [...] à tout le genre humain.» (Boisguillebert, «Dissertation sur la nature des richesses, de l’argent et des tributs», édit. Daire, «Economistes financiers», Paris 1843, t. I, p. 413, 419, 417, 418.)

P. 155
Nota 107 “If there were occasion to raise 40 millions p.a., whether the same 6 millions (...) would suffice for such revolutions and circulations thereof as trade requires?” ...: “I answer yes: for the expense being 40 millions, if the revolutions were in such short circles, viz. weekly, as happens among poor artizans and laboures, who receive and pay every Saturday, then 40/52 parts of 1 million of money would answer these ends; but if the circles be quarterly, according to our custom of paying rent, and gathering taxes, then 10 millions were

---

* În original: purchases. — *Nota red.*

requisite. Wherefore supposing payments in general to be of a mixed circle between one week and 13, then add 10 millions to 40/52, the half of the which will be $5\frac{1}{2}$, so as if we have $5\frac{1}{2}$ mill., we have enough." (William Petty, "Political Anatomy of Ireland. 1672", edit. Lond. 1691, p. 13, 14.)

P. 157 "An unfavourable balance of trade never arises but from a
Nota 109 redundant currency... The exportation of the coin is caused by its cheapness, and is not the effect, but the cause of an unfavourable balance."

"The Balance of Trade, if there be one, is not the cause of sending away the money out of a nation: but that proceeds from the difference of the value of Bullion in every country." (N. Barbon, l.c. p. 59.)

P. 158 "I would desire, indeed, no more convincing evidence of the
Nota 110 a competency of the machinery of the hoards in specie-paying countries to perform every necessary office of international adjustment, without any sensible aid from the general circulation, than the facility with which France, when but just recovering from the shock of a destructive foreign invasion, completed within the space of 27 months the payment of her forced contribution of nearly 20 millions to the allied powers, and a considerable proportion of that sum in specie, without perceptible contraction or derangement of her domestic currency, or even any alarming fluctuation of her exchange. (Fullarton, l.c. p. 141.)

P. 158 «L'argent se partage entre les nations relativement au besoin
Nota 111 qu'elles en ont... étant toujours attiré par les productions.» (Le Trosne, l.c. p. 916.)

"The mines which are continually giving gold and silver, do give sufficient to supply such a needful balance to every nation." (J. Vanderlint, l.c.p. 40.)

P. 158 "Exchanges rise and fall every week, and at some particular times
Nota 112 in the year run high against a nation, and at other times run as high on the contrary." (N. Barbon, l.c.p. 39.)

P. 159 "What money is more than of absolute necessity for a Home Trade,
Nota 114 is dead stock, and brings no profit to that country it's kept in, but as it is transported in Trade, as well as imported." (John Bellers, "Essays etc.", p. 13.)

"What if we have too much coin? We may melt down the heaviest and turn it into the splendour of plate, vessels or utensils of gold and silver; or send it out as a commodity, where the same is wanted or desired; or let it out at interest, where interest is high." (W. Petty, "Quantulumcunque", p. 39.)

"Money is but the fat of the Body-Politick, whereof too much does as often hinder its agility, as too little makes it sick... as fat lubricates the motion of the muscles, feeds in want of victuals, fills up uneven cavities, and beautifies the body; so doth money in the state quicken its actions, feeds from abroad in time of dearth at home; evens accounts... and beautifies the whole; although"... "more especially the particular persons that have it in plenty." (W. Petty, "Political anatomy of Ireland", p. 14, 15.)

Secțiunea a doua

- P. 161 «Avec de l'argent on achète des marchandises et avec des
Nota 2 marchandises on achète de l'argent.» (Mercier de la Rivière,
«L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques», p. 543.)
- P. 162 «When a thing is bought, in order to be sold again, the sum employed
Nota 3 is called money advanced; when it is bought not to be sold, it may
be said to be expended.» (James Steuart, "Works etc.", edited by
General Sir James Steuart, his son, Lond. 1805, v. I, p. 274.)
- P. 164 «On n'échange pas de l'argent contre de l'argent.» [Mercier de la
Nota 4 Rivière,] «L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques»,
p. 486.]
"Every transaction in which an individual buys produce in order
to sell it again, is, in fact, a speculation." (MacCulloch, "A
Dictionary, practical etc. of Commerce", London 1847, p. 1009.)
«Le commerce est un jeu» (...) «et ce n'est pas avec des gueux qu'on
peut gagner. Si l'on gagnait long-temps en tout avec tous, il faudrait
rendre de bon accord les plus grandes parties du profit, pour
recommencer le jeu.» (Pinto, «Traité de la Circulation et du
Crédit», Amsterdam 1771, p. 231.)
- P. 166 «Commodities» (...) "are not the terminating object of the trading
Nota 7 capitalist... money is his terminating object." (Th. Chalmers, "On
Polit. Econ. etc.", 2nd edit., Glasgow 1832, p. 165, 166.)
- P. 167 «Il mercante non conta quasi per niente il lucro fatto, ma mira sem-
Nota 8 pre al futuro.» (A. Genovesi, «Lezioni di Economia Civile» (1765),
Ediția economiștilor italieni a lui Custodi, Parte Moderna, t.
VIII, p. 139.)
- P. 167 «Questo infinito che le cose non hanno in progresso, hanno in giro.»
Nota 10 a (Galiani, [l.c. p. 156].)
- P. 167 «Ce n'est pas la matière qui fait le capital, mais la valeur de ces
Nota 11 matières.» (J.B. Say, «Traité d'Écon. Polit.», 3ème éd., Paris 1817,
t. II, p. 429.)
- P. 167 «Currency (!) employed to productive purposes is capital.» (Macleod,
Nota 12 "The Theory and Practice of Banking", London 1855, v. I, c.I,
p. 55.)
"Capital is commodities." (James Mill, "Elements of Pol. Econ.",
Lond. 1821, p. 74.)
- P. 171 «Que l'une de ces deux valeurs soit argent, ou qu'elles soient toutes
Nota 16 deux marchandises usuelles, rien de plus indifférent en soi.»
(Mercier de la Rivière, l.c. p. 543.)
- P. 171 «Ce ne sont pas les contractants qui prononcent sur la valeur; elle
Nota 17 est décidée avant la convention.» (Le Trosne, [l.c.] p. 906.)
- P. 172 «L'échange devient désavantageux pour l'une des parties, lorsque
Nota 19 quelque chose étrangère vient diminuer ou exagérer le prix: alors
l'égalité est blessée, mais la lésion procède de cette cause et non de
l'échange.» (Le Trosne, l.c. p. 904.)

- P. 172 «L'échange est de sa nature un contrat d'égalité qui se fait de valeur
Nota 20 pour valeur égale. Il n'est donc pas un moyen de s'enrichir, puisque l'on donne autant que l'on reçoit.» (Le Trosne, l.c.p. 903, 904.)
- P. 172 «Dans la société formée il n'y a pas de surabondant en aucun
Nota 22 genre». [Le Trosne, l.c.]
- P. 174 «By the augmentation of the nominal value of the produce... sellers
Nota 24 not enriched... since what they gain as sellers, they precisely expend in the quality of buyers.» ([J. Gray,] "The Essential Principles of the Wealth of Nations etc.", London 1797, p. 66.)
- P. 174 «Si l'on est forcé de donner pour 18 livres une quantité de telle
Nota 25 production qui en valait 24, lorsqu'on emploiera ce même argent à acheter, on aura également pour 18 l. ce que l'on payait 24.» (Le Trosne, l.c. p. 897.)
- P. 174 «Chaque vendeur ne peut donc parvenir à renchérir habituellement
Nota 26 ses marchandises, qu'en se soumettant aussi à payer habituellement plus cher les marchandises des autres vendeurs; et par la même raison, chaque consommateur ne peut [...] payer habituellement moins cher ce qu'il achète, qu'en se soumettant aussi à une diminution semblable sur le prix des choses qu'il vend.» (Mercier de la Rivière, l.c.p. 555.)
- P. 175 The idea of profits being paid by the consumers, is, assuredly,
Nota 28 very absurd. Who are the consumers?" (G. Ramsay, "An Essay on the Distribution of Wealth", Edinburgh 1836, p. 183.)
- P. 175 "When a man is in want of demand, does Mr. Malthus recommend
Nota 29 him to pay some other person to take off his goods?" ("An Inquiry into those principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, lately advocated by Mr. Malthus etc.", London 1821, p. 55.)
- P. 176 «L'échange qui se fait de deux valeurs égales n'augmente ni ne
Nota 31 diminue la masse des valeurs subsistantes dans la société. L'échange de deux valeurs inégales... ne change rien non plus à la somme des valeurs sociales, bien qu'il ajoute à la fortune de l'un ce qu'il ôte de la fortune de l'autre.» (J. B. Say, l.c., t. II, p. 443, 444.)
«On n'achète des produits qu'avec des produits» (l.c., t. II, p. p. 438.)
«Les productions ne se paient qu'avec des productions.» (Le Trosne, l.c. p. 899.)
- P. 176 "Exchange confers no value at all upon products." (F. Wayland,
Nota 32 "The Elements of Pol. Econ.", Boston 1843, p. 168.)
- P. 177 "Under the rule of invariable equivalents commerce would be
Nota 33 impossible." (G. Opdyke, "A Treatise on polit. Economy", New-York 1851, p. 66—69.)
- P. 178 "Profit, in the usual condition of the market, is not made by
Nota 36 exchanging. Had it not existed before, neither could it after that transaction." (Ramsay, l.c. p. 184.)

- P. 179 “In the form of money... capital is productive of no profit.”
Nota 38 (Ricardo, “Princ. of Pol. Econ.”, p. 267.)
- P. 183 “The value or worth of a man, is as of all other things, his price
Nota 42: that is to say, so much as would be given for the use of his power:
(Th. Hobbes, “Leviathan”, in “Works”, edit. Molesworth, London
1839—1844, v. III, p. 76.)
- P. 184 “Its” (labour’s) “natural price... consists in such a quantity of
Nota 46 necessaries, and comforts of life, as, from the nature of the climate,
and the habits of the country, are necessary to support the labourer,
and to enable him to rear such a family as may preserve, in the
market, an undiminished supply of labour.” (R. Torrens, “An
Essay on the external Corn Trade”, London 1815, p. 62.)
- P. 186 “All labour is paid, after it has ceased.” (“An Inquiry into those
Nota 49 Principles, respecting the Nature of Demand etc.”, p. 104.)
«Le crédit commercial a dû commencer au moment où l’ouvrier,
premier artisan de la production, a pu, au moyen de ses économies,
attendre le salaire de son travail jusqu’à la fin de la semaine, de la
quinzaine, du mois, du trimestre etc.» (Ch. Ganilh, «Des Systèmes
d’Écon. Polit.», 2 ème édit., Paris 1821, t. II, p. 150.)
- P. 187 «L’ouvrier prête son industrie»,... «de perdre son salaire... l’ouvrier
Nota 50 ne transmet rien de matériel.» (Storch, «Cours d’Écon. Polit.»,
Petersbourg 1815, t. II, p. 36, 37.)
- P. 187 “It is a common practice with the coal masters to pay once a month,
Nota 51 and advance cash to their workmen at the end of each intermediate
week. The cash is given in the shop” (...); “the men take it on one
side and lay it out on the other.” (“Children’s Employment
Commission, III. Report”, Lond. 1864, p. 38, n. 192.)

Secțiunea a treia

- P. 191 “The earth’s spontaneous productions being in small quantity, and
Nota 1 quite independent of man, appear, as it were, to be furnished by
nature, in the same way as a small sum is given to a young man, in
order to put him in a way of industry, and of making his fortune.”
(James Steuart, “Principles of Polit. Econ.”, edit. Dublin 1770,
v. I, p. 116.)
- P. 200 “Not only the labour applied immediately to commodities affects
Nota 11 their value, but the labour also which is bestowed on the implements,
tools, and buildings with which such labour is assisted.” (Ricardo,
l.c. p. 16.)
- P. 204 «Cette façon d’imputer à une seule chose la valeur de plusieurs
Nota 13 autres» (par exemple au lin la consommation du tisserand),
«d’appliquer, pour ainsi dire, couche sur couche, plusieurs valeurs
sur une seule, fait que celle-ci grossit d’autant... Le terme
d’addition peint très-bien la manière dont se forme le prix des
ouvrages de main d’oeuvre; ce prix n’est qu’un total de plusieurs
valeurs consommées et additionnées ensemble; or, additionner
n’est pas multiplier.» (Mercier de la Rivière, l.c.p. 599.)

- P. 209 "I am here shewn tools that no man in his senses, with us, would
Nota 17 allow a labourer, for whom he was paying wages, to be encumbered with; and the excessive weight and clumsiness of which, I would judge, would make work at least ten per cent greater than with those ordinarily used with us. And I am assured that, in the careless and clumsy way they must be used by the slaves, anything lighter or less rude could not be furnished them with good economy, and that such tools as we constantly give our labourers, and find our profit in giving them, would not last out a day in a Virginia cornfield — much lighter and more free from stones though it be than ours. So, too, when I ask why mules are so universally substituted for horses on the farm, the first reason given, and confessedly the most conclusive one, is that horses cannot bear the treatment that they always must get from the negroes; horses are always soon foundered or crippled by them, while mules will bear cudgelling, or lose a meal or two now and then, and not be materially injured, and they do not take cold or get sick, if neglected or overworked. But I do not need to go further than to the window of the room in which I am writing, to see at almost any time, treatment of cattle that would insure the immediate discharge of the driver by almost any farmer owning them in the North. "[Olmsted, "Seaboard Slave States", p. 46, 47.]
- P. 210 "The great class, who have nothing to give for food but ordinary
Nota 18 labour, are the great bulk of the people." (James Mill in Art. "Colony. "Supplement to the Encyclop. Brit.", 1831.)
- P. 211 "Where reference is made to labour as a measure of value, it
Nota 19 necessarily implies labour of one particular kind... the proportion which the other kinds bear to it being easily ascertained." ([J. Cazenove,] "Outlines of Polit. Economy", London 1832, p. 22, 23.)
- P. 213 "Labour gives [...] a new creation for one extinguished." ("An
Nota 20 Essay on the Polit. Econ. of Nations", London 1821, p. 13.)
- P. 217 "...that kind of wear which cannot be repaired from time to time,
Nota 21 and which, in the case of a knife, would ultimately reduce it to a state in which the cutler would say of it, it is not worth a new blade."
"Mr. Ricardo speaks of the portion of the labour of the engineer in making stocking machines"...
"Yet the total labour that produced each single pair of stockings... includes the whole labour of the engineer, not a portion; for one machine makes many pairs, and none of those pairs could have been done without any part of the machine." ("Observations on certain verbal disputes in Pol. Econ., particularly relating to Value, and to Demand and Supply", London 1821, p. 54.)
- P. 219 "Of all the instruments of the farmer's trade, the labour of man...
Nota 22a is that on which he is most to rely for the re-payment of his capital. The other two — the working stock of the cattle, and the... carts, ploughs, spades, and so forth — without a given portion of the first, are nothing at all." (Edmund Burke, "Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Rt. Hon. W. Pitt in the Month of November 1795", edit. London 1800, p. 10.)

- P. 220 "…the weather and the natural principle of decay do not suspend
Nota 23 their operations because the steam-engine ceases to revolve."
[“The Time din 26 November 1862.]
- P. 220 “Productive Consumption: where the consumption of a commodity
Nota 24 is a part of the process of production… In these instances there is
no consumption of value. (S.P. Newman, l.c. p. 296.)
- P. 220 “It matters not in what form capital re-appears.”… “The various
Nota 25 kinds of food, clothing, and shelter, necessary for the existence and
comfort of the human being, are also changed. They are consumed
from time to time, and their value re-appears, in that new vigour
imparted to his body and mind, forming fresh capital, to be
employed again in the work of production.” (F. Wayland, l.c.
p. 31, 32.)
- P. 223 «Toutes les productions d’un même genre ne forment proprement
Nota 26 qu’une masse, dont le prix se détermine en général et sans égard
aux circonstances particulières.» (Le Trosne, l.c. p. 893.)
- P. 225 “If we reckon the value of the fixed capital employed as a part of
Nota 26a the advances, we must reckon the remaining value of such capital
at the end of the year as a part of the annual returns.” (Malthus,
“Princ. of Pol. Econ.”, 2nd ed., London 1836, p. 269.)
- P. 241 …“the strong inclination […] to represent net wealth as beneficial
Nota 34 to the labouring class… though it is evidently not on account of
being net.” (Th. Hopkins, “On Rent of Land etc.”, London 1828,
p. 126.)
- P. 243 „A day’s labour is vague, it may be long or short.” (“An Essay on
Nota 35 Trade and Commerce, containing Observations on Taxation etc.”,
London 1770, p. 73.)
- P. 244 “An Hour’s Labour lost in a day is a prodigious injury to a com-
Nota 38 mercial state.” “There is a very great consumption of luxuries
among the labouring poor of this kingdom; particularly among the
manufacturing populace; by which they also consume their
time, the most fatal of consumptions.” („An Essay on Trade
and Commerce etc.“, p. 47, 153.)
- P. 253 «Si le manouvrier libre prend un instant de repos, l’économie sor-
Nota 39 dide qui le suit des yeux avec inquiétude, prétend qu’il la vole.»
(N. Linguet, «Théorie des Loix Civiles etc.», London 1767, t. II,
p. 466.)
- P. 254 “Those who labour… in reality feed both the pensioners called the
Nota 41 rich, and themselves.” (Edmund Burke, l.c. p. 2,3.)
- P. 262 “Fox full fraught in seeming sanctity / That feared an oath,
Nota 55 but like the devil would lie / That look’d like Lent, and had the
holy leer / And durst not sin! before he said his prayer!”
- P. 254 “The cupidity of mill-owners, whose cruelties in pursuit of gain, have
Nota 64 hardly been exceeded by those perpetrated by the Spaniards on the
conquest of America, in the pursuit of gold.” (John Wade, “History
of the Middle and Working Classes”, 3rd ed., Lond. 1835, p. 114.)

- P. 262 ..“that these factors of Blackwell Hall are a Publick Nuisance and
Nota 82 Prejudice to the Clothing Trade and ought to be put down as a
Nuisance. (“The Case of our English Wool etc.”, London 1685,
p. 6, 7.)
- P. 268 “Both in Staffordshire and in South Wales young girls and women
Nota 93 are employed on the pit banks and on the coke heaps, not only by
day, but also by night. This practice has been often noticed in
Reports presented to Parliament, as being attended with great and
notorious evils. These females, employed with the men, hardly
distinguished from them in their dress, and begrimed with dirt
and smoke, are exposed to the deterioration of character arising
from the loss of self-respect which can hardly fail to follow from their
unfeminine occupation. (“[Children’s Employment Commission.
Third Report”, 1864,] 194, p. XXVI.)
- P. 276 “We have given in our previous reports the statements of several
Nota 105 experienced manufactures to the effect that over-hours... certainly
tend prematurely to exhaust the working power of the men.”
([“Children’s Employment Commission. Fourth Report”, 1865,]
64, p. XIII.)
- P. 282 “No child under the age of 12 years shall be employed in any manu-
Nota 116 facturing establishment more than 10 hours in one day.” (“General
Statutes of Massachusetts”, ch. 60, § 3.)
“Labour performed during a period of 10 hours on any day in all
cotton, woollen, silk, paper, glass, and flax factories, or in manu-
factories of iron and brass, shall be considered a legal day’s labour.
And be it enacted, that hereafter no minor engaged in any factory
shall be holden or required to work more than 10 hours in any day,
or 60 hours in any week; and that hereafter no minor shall be
admitted as a worker under the age of 10 years in any factory
within this state.” (“State of New Jersey. An act to limit the hours
of labour etc.”, § 1 și 2. Legea din 18 martie 1851.)
“No minor who has attained the age of 12 years, and is under the
age of 15 years, shall be employed in any manufacturing establish-
ment more than 11 hours in any one day, nor before 5 o’clock in
the morning, nor after 7½ in the evening.” (“Revised Statutes of
the State of Rhode Island etc.”, ch. 139, § 23, 1st July 1857.)
- P. 286 “...and not an asylum for the poor, where they are to be plentifully
Nota 127 fed, warmly and decently clothed, and where they do but little
work.” [“An Essay on Trade and Commerce etc.”, p. 242, 243.]
- P. 287 “They especially objected to work beyond the 12 hours per day,
Nota 129 because the law which fixed those hours is the only good which
remains to them of the legislation of the Republic.” (“Rep. of Insp.
of Fact. 31st Octob. 1855”, p. 80.)
- P. 293 “As a reduction in their hours of work would cause a large number“
Nota 141 (of children) “to be employed, it was thought that the additional
supply of children from eight to nine years of age, would meet
the increased demand.” ([“Rep. etc. for 30th Sept. 1844”,] p. 13.)
- P. 303] “The present law” (of 1850) “was a compromise whereby the emplo-
Nota 170 yed surrendered the benefit of the Ten Hours’ Act for the advantage

- of one uniform period for the commencement and termination of the labour of those whose labour is restricted." ("Reports etc. for 30th April 1852", p. 14.)
- P. 309 "The Printworks' Act is admitted to be a failure, both with
Nota 181 reference to its educational and protective provisions." ("Reports etc. for 31st Oct. 1862", p. 52.)
- P. 309 "The conduct of each of these classes" (capitalists and workmen)
Nota 186 "has been the result of the relativ situation in which they have been placed." ("Reports etc. for 31st Oct. 1848", p. 113.)
- P. 309 "The employments placed under restriction were connected with
Nota 187 the manufacture of textile fabrics by the aid of steam or water power. There were two conditions to which an employment must be subject to cause it to be inspected, viz. the use of steam or water power, and the manufacture of certain specified fibres." ("Reports etc. for 31st October 1864", p. 8.)
- P. 309 "The Acts of last Session" (1864) "... embrace a diversity of
Nota 189 occupations the customs in which differ greatly, and the use of mechanical power to give motion to machinery is no longer one of the elements necessary, as formerly to constitute in legal phrase a Factory." ("Reports etc. for 31st Oct. 1864", p. 8.)
- P. 311 "These objections" (... "must succumb before the broad principle
Nota 195 of the rights of labour... there is a time when the master's right in his workman's labour ceases and his time becomes his own, even if there was no exhaustion in the question." ("Reports etc. for 31st Oct. 1862", p. 54.)
- P. 312 "These proceedings" (...) "have afforded, moreover, incontrovertible
Nota 198 proof of the fallacy of the assertion so often advanced, that operatives need no protection, but may be considered as free agents in the disposal of the only property they possess, the labour of their hands, and the sweat of their brows." ("Reports etc. for 30th April 1850", p. 45.)
- "Free labour, if so it may be termed, even in a free country requires the strong arm of the law to protect it." ("Reports etc. for 31st Oct. 1864", p. 34.)
- "To permit, which is tantamount to compelling... to work 14 hours a day with or without meals etc." ("Reports etc. for 30th April 1863", p. 40.)
- P. 318 "A still greater boon is, the distinction at last made clear between
Nota 201 the worker's own time and his master's. The worker knows now when that which he sells is ended, and when his own begins, and by possessing a sure foreknowledge of this, is enabled to pre-arrange his own minutes for his own purposes. (["Reports of the Inspectors of factories etc. for 31st October 1864",] p. 52.)
- "By making them masters of their own time, they" (...) "have given them a moral energy which is directing them to the eventual possession of political power." (l.c. p. 47.)
- "...the master had no time for anything but money: the servant had no time for anything but labour." (l.c.p. 48.)

- P. 318
Nota 204 "The labour, that is the economic time, of society, is a given portion, say ten hours a day of a million of people or ten million hours... Capital has its boundary of increase. The boundary may, at any given period, be attained in the actual extent of economic time employed." ("An Essay on the Political Economy of Nations", London 1821, p. 47, 49.)
- P. 319
Nota 205 "The farmer cannot rely on his own labour; and if he does, I will maintain that he is a loser by it. His employment should be, a general attention to the whole: his thrasher must be watched, or he will soon lose his wages in corn not thrashed out; his mowers, reapers etc. must be looked after; he must constantly go round his fences; he must see there is no neglect; which would be the case if he was confined to any one spot." ([J. Arbuthnot,] "An Enquiry into the Connection between the Price of Provisions, and the Size of Farms etc." By a Farmer, London 1773, p. 12.)

Secțiunea a patra

- P. 324
Nota 1 "...so as to live, labour, and generate". (William Petty, "Political Anatomy of Ireland", 1672, p. 64.)
"The Price of Labour is always constituted of the Price of necessaries"... "whenever... the labouring man's wages will not, suitably to his low rank and station, as a labouring man, support such a family as is often the lot of many of them to have." (J. Vanderlint, l.c. p.15.)
«Le simple ouvrier, qui n'a que ses bras et son industrie, n'a rien qu'autant qu'il parvient à vendre à d'autres sa peine... En tout genre de travail il doit arriver et il arrive en effet, que le salaire de l'ouvrier se borne à ce qui lui est nécessaire pour lui procurer la subsistance.» (Turgot, «Réflexions etc.», [în] «Oeuvres», éd. Daire, t. I. p. 10.)
"The price of the necessities of life is, in fact, the cost of producing labour." (Malthus, "Inquiry into etc. Rent," Lond. 1815, p. 48, Note.)
- P. 325
Nota 2 "Quando si perfezionano le arti, che non è altro che la scoperta di nuove vie, onde si possa compiere una manifattura con meno gente o (che è lo stesso) in minor tempo di prima." (Galvani, l.c. p.158, 159.)
«L'économie sur les frais de production ne peut être autre chose que l'économie sur la quantité de travail employé pour produire.» (Sismondi, «Études etc.», t.I, p. 22.)
- P. 328
Nota 3a «A man's profit does not depend upon his command of the produce of other men's labour, but upon his command of labour itself. If he can sell his goods at a higher price, while his workmen's wages remain unaltered, he is clearly benefited... A smaller proportion of what he produces is sufficient to put that labour into motion, and a larger proportion consequently remains for himself." ([J. Cazenove,] "Outlines of Polit. Econ", London 1832, p. 49, 50.)
- P. 330
Nota 4 "If my neighbour by doing much with little labour, can sell cheap, I must contrive to sell as cheap as he. So that every art, trade, or

engine, doing work with labour of fewer hands, and consequently cheaper, begets in others a kind of necessity and emulation, either of using the same art, trade, or engine, or of inventing something like it, that every man may be upon the square, that no man may be able to undersell his neighbour." ("The Advantages of the East-India Trade to England", Lond. 1720, p. 67.)

P. 330
Nota 5 "In whatever proportion the expenses of a labourer are diminished, in the same proportion will his wages be diminished, if the restraints upon industry are at the same time taken off." ("Considerations concerning taking off the Bounty on Corn exported etc.", Lond. 1753, p. 7.)

"The interest of trade requires, that corn and all provisions should be as cheap as possible; for whatever makes them dear, must make labour dear also... in all countries, where industry is not restrained, the price of provisions must affect the Price of Labour. This will always be diminished when the necessaries of life grow cheaper." (l.c. p.3)

"Wages are decreased in the same proportion as the powers of production increase. Machinery, it is true, cheapens the necessaries of life, but it also cheapens the labourer too." ("A Prize Essay on the comparative merits of Competition and Cooperation", London 1834, p. 27.)

P. 331
Nota 7 "Ces spéculateurs si économes du travail des ouvriers qu'il faudrait qu'ils payassent." (J.N. Bidaut, «Du Monopole qui s'établit dans les arts industriels et le commerce», Paris 1828, p. 13.)

"The employer will be always on the stretch to economise time and labour." (Dugald Stewart, "Works", ed. by Sir W. Hamilton, v. VIII, Edinburgh 1855, "Lectures on Polit. Econ.", p. 318.)

"Their" (the capitalists) "interest is that the productive powers of the labourers they employ should be the greatest possible. On promoting that power their attention is fixed and almost exclusively fixed." (R. Jones, l.c. Lecture III.)

P. 334
Nota 8 "Unquestionably, there is a great deal of difference between the value of one man's labour and that of another, from strength, dexterity and honest application. But I am quite sure, from my best observation, that any given five men will, in their total, afford a proportion of labour equal to any other five within the periods of life I have stated; that is, that among such five men there will be one possessing all the qualifications of a good workman, one bad, and the other three middling, and approximating to the first and the last. So that in so small a platoon as that of even five, you will find the full complement of all that five men can earn." (E. Burke, l.c. p. 15, 16.)

P. 337
Nota 11 "There are numerous operations of so simple a kind as not to admit a division into parts, which cannot be performed without the co-operation of many pairs of hands. For instance the lifting of a large tree on a wain... every thing in short, which cannot be done unless a great many pairs of hands help each other in the same undivided employment, and at the same time." (E.G. Wakefield, "A View of the Art of Colonization", London 1849, p. 168.)

- P. 337 "As one man cannot, and 10 men must strain, to lift a tun of weight,
Nota 11a yet one hundred men can do it only by the strength of a finger of each of them." (John Bellers, "Proposals for raising a college of of industry", London 1696, p. 21.)
- P. 337 "There is also" (...) "an advantage in the proportion of servants,
Nota 12 which will not easily be understood but by practical men; for it is natural to say, as 1 is to 4, so are 3: 12: but this will not hold good in practice; for in harvest-time and many other operations which require that kind of despatch, by the throwing many hands together, the work is better, and more expeditiously done: f.i., in harvest, 2 drivers, 2 loaders, 2 pitchers, 2 rakers, and the rest at the rick, or in the barn, will despatch double the work, that the same number of hands would do, if divided into different gangs, on different farms." ([J. Arbuthnot,] "An Enquiry into the Connection between the present price of provisions and the size of farms". By a Farmer, London 1773, p. 7,8.)
- P. 338 "On doit encore remarquer que cette division partielle du travail
Nota 14 peut se faire quand même les ouvriers sont occupés d'une même besogne. Des maçons par exemple, occupés de faire passer de mains en mains des briques à un échafaudage supérieur, font tous la même besogne, et pourtant il existe parmi eux une espèce de division de travail, qui consiste en ce que chacun d'eux fait passer la brique par un espadonné, et que tous ensemble la font parvenir beaucoup plus promptement à l'endroit marqué qu'ils ne feraient si chacun d'eux portait sa brique séparément jusqu'à l'échafaudage supérieur." (F. Skarbek, «Théorie des richesses sociales», 2ème éd., Paris 1839 t.I. p. 97. 98.)
- P. 338 «Est-il question d'exécuter un travail compliqué, plusieurs choses
Nota 15 doivent être faites simultanément. L'un en fait une pendant que l'autre en fait une autre, et tous contribuent à l'effet qu'un seul homme n'aurait pu produire. L'un rame pendant que l'autre tient le gouvernail, et qu'un troisième jette le filet ou harponne le poisson, et la pêche a un succès impossible sans ce concours.» (Destutt de Tracy, l.c. p. 78.)
- P. 339 "The doing of it" (...) "at the critical juncture, is of so much the
Nota 16 greater consequence." ([J. Arbuthnot,] "An Inquiry into the Connection between the present price etc.", p.7.)
- P. 339 "The next evil is one which one would scarcely expect to find in a
Nota 17 country which exports more labour than any other in the world, with the exception perhaps of China and England — the impossibility of procuring a sufficient number of hands to clean the cotton. The consequence of this is that large quantities of the crop are left unpicked, while another portion is gathered from the ground, when it has fallen, and is of course discoloured and partially rotted so that for want of labour at the proper season the cultivator is actually forced to submit to the loss of a large part of that crop for which England is so anxiously looking." ("Bengal Hurkaru, Bi-Monthly Overland Summary of News", 22nd July 1861.)
- P. 340 "In the progress of culture all, and perhaps more than all the capital
Nota 18 and labour which once loosely occupied 500 acres, are now

- concentrated for the more complete tillage of 100." Într-adevăr „relatively to the amount of capital and labour employed, space is concentrated, it is an enlarged sphere of production, as compared to the sphere of production formerly occupied or worked upon by one single, independent agent of production.” (R. Jones, “An Essay on the Distribution of Wealth”, “On Rent”, London 1831, p. 191.)
- P. 340 «La forza di ciascuno uomo è minima, ma la riunione delle minime
Nota 19 forze forma una forza totale maggiore anche della somma delle forze medesime fino a che le forze per essere riunite possono diminuire il tempo ed accrescere lo spazio della loro azione.» (G.R. Carli, Note la P. Verri, l.c., t. XV, p. 196.)
- P. 342 “Profits... is the sole end of trade.” (J. Vanderlint, l.c.p. 11.)
Nota 20
- P. 342 “... the first result was a sudden decrease in waste, the men not
Nota 21 seeing why they should waste their own property any more than any other master’s, and waste is perhaps, next to bad debts, the greatest source of manufacturing loss.” [“Spectator” din 26 mai 1866.]
- P. 343 “The peasant proprietor” (...), “appropriating the whole produce
Nota 21a of his soil*, needs no other stimulus to exertion. Superintendence is here completely dispensed with.” (Cairnes, l.c. p. 48,49.)
- P. 343 “Why do large undertakings in the manufacturing way ruin private
Nota 22 industry, but by coming nearer to the simplicity of slaves?” (“Princ. of Pol. Econ.”, London 1767, v. I. p. 167, 168.)
- P. 346 “Whether the united skill, industry and emulation of many
Nota 25 together on the same work be not the way to advance it? And whether it had been otherwise possible for England, to have carried on her Woollen Manufacture to so great a perfection?” (Berkeley, “The Querist”, Lond. 1750, p. 56, § 521.)
- P. 348 «...est toute patriarcale; elle emploie beaucoup de femmes et
Nota 26 d’enfants, mais sans les épuiser ni les corrompre; elle les laisse dans leurs belles vallées de la Drôme, du Var, de l’Isère, de Vaucluse, pour y élever des vers et dévider leurs cocons; [...] jamais elle n’entre dans une véritable fabrique. Pour être aussi bien observé... le principe de la division du travail, s’y revêt d’un caractère special. Il y a bien des dévideuses, des moulineurs, des teinturiers, des encolleurs, puis des tisserands; mais ils ne sont pas réunis dans un même établissement, ne dépendent pas d’un même maître; tous ils sont indépendants.» (A. Blanqui, «Cours d’Écon. Industrielle», Recueilli par A. Blaise, Paris 1838—1839, p. 79.)
- P. 350 “The more any manufacture of much variety shall be distributed
Nota 27 and assigned to different artists, the same must needs be better done and with greater expedition, with less loss of time and labour.” (“The Advantages of the East India Trade”. Lond. 1720, p.71.)

---

* La Cairnes: toil.

- P. 350 "Easy labour is [...] transmitted skill." (Th. Hodgskin, l.c. p.125.)
Nota 28
- P. 355 "In so close a cohabitation of the People, the carriage must needs
Nota 34 be less." ("The Advantages of the East India Trade", p.106.)
- P. 355 "The isolation of the different stages of manufacture consequent
Nota 35 upon the employment of the manual labour adds immensely to the cost of production, the loss mainly arising from the mere removals from one process to another." ("The Industry of Nations", Lond. 1855, part II, p.200.)
- P. 355 ("It" (the division of labour) "produces also an economy of time,
Nota 36 by separating the work into its different branches, all of which may be carried on into execution at the same moment... By carrying on all the different processes at once, which an individual must have executed separately, it becomes possible to produce a multitude of pins for instance completely finished in the same time as a single pin might have been either cut or pointed." (Dugald Stewart, l.c. p.319.)
- P. 356 "The more variety of artists to every manufacture... the greater
Nota 37 the order and regularity of every work, the same must needs be done in less time, the labour must be less." ("The Advantages etc.", p.68.)
- P. 360 "They cannot well neglect their work; when they once begin, they
Nota 47 must go on; they are just the same as parts of a machine." ("Child. Empl. Comm. Fourth Report", 1865, p. 247.)
- P. 361 "Each handicraftsman, being... enabled to perfect himself by
Nota 49 practice in one point, became... a cheaper workman." (Ure, l.c. p. 19.)
- P. 361 «Nous rencontrons chez les peuples parvenus à un certain degré
Nota 50 de civilisation trois genres de divisions d'industrie: la première, que nous nommons générale, amène la distinction des producteurs en agriculteurs, manufacturiers et commerçans, elle se rapporte aux trois principales branches d'industrie nationale; la seconde, qu'on pourrait appeler spéciale, est la division de chaque genre d'industrie en espèces... la troisième division d'industrie, celle enfin qu'on devrait qualifier de division de la besogne ou du travail proprement dit, est celle qui s'établit dans les arts et les métiers séparés... qui s'établit dans la plupart des manufactures et des ateliers.» (Skarbek, l.c. p. 84, 85.)
- P. 363 "There is a certain density of population which is convenient, both
Nota 52 for social intercourse, and for that combination of powers by which the produce of labour is increased." (James Mill, l.c. p. 50.)
"As the number of labourers increases, the productive power of society augments in the compound ratio of that increase, multiplied by the effects of the division of labour." (Th. Hodgskin, l.c. p. 120.)
- P. 364 "Whether the Woollen Manufacture of England is not divided into
Nota 55 several parts or branches appropriated to particular places, where

they are only or principally manufactured; fine cloths in Somersetshire, coarse in Yorkshire, long ells at Exeter, soies at Sudbury, crapes at Norwich, linseys at Kendal, blankets at Whitney, and so forth!" (Berkeley, "The Querist", 1750, § 520.)

- P. 365
Nota 57 "...those employed in every different branch of the work can often be collected into the same workhouse, and placed at once under the view the spectator. In those great manufactures (I), on the contrary which are destined to supply the great wants of the great body of the people, every different branch of the work employs so great a number of workmen, that it is impossible to collect them all into the same workhouse... the division is not near so obvious." (A Smith, "Wealth of Nations", b.I.ch.I.)
"Observe the accomodation of the most common artificer or day labourer in a civilized and thriving country etc." [i.c.]
- P. 365
Nota 58 "There is no longer anything which we can call the natural reward of individual labour. Each labourer produces only some part of a whole, and each part, having no value or utility of itself, there is nothing on which the labourer can seize, and say; it is my product, this I will keep for myself." ([Th. Hodgskin,] "Labour defended against the claims of Capital", Lond. 1825, p. 25.)
- P. 367
Nota 59 «On peut... établir en règle générale, que moins l'autorité préside à la division du travail dans l'intérieur de la société, plus la division du travail se développe dans l'intérieur de l'atelier, et plus elle y est soumise à l'autorité d'un seul. Ainsi l'autorité dans l'atelier et celle dans la société, par rapport à la division du travail, sont en raison inverse l'une de l'autre.» (Karl Marx, l.c. p.130, 131.)
- P. 369
Nota 61 "Under this simple form... the inhabitants of the country have lived since time immemorial. The boundaries of the villages have been but seldom altered; and though the villages themselves have been sometimes injured, and even desolated by war, famine, and disease, the same name, the same limits, the same interests, and even the same families, have continued for ages. The inhabitants give themselves no trouble about the breaking up and division of kingdoms; while the village remains entire, they care not to what power it is transferred or to what sovereign it devolves; its internal economy remains unchanged." (Th. Stamford Raffles, late Lieut. Gov. of Java, "The History of Java", Lond. 1817, v.I. p. 285.)
- P. 370
Nota 62 ...«La concentration des instruments de production et la division du travail sont aussi inséparables l'une de l'autre que le sont, dans le régime politique, la concentration des pouvoirs publics et la division des intérêts privés.» (Karl Marx, l.c. p. 134.)
- P. 371
Nota 63 "...living automatons... employed in the details of the work." ([Dugald Stewart,] "Lectures on Political Economy", in "Works", v. VIII,] p. 318.)
- P. 371
Nota 65 «L'ouvrier qui porte dans ses bras tout un métier, peut aller partout exercer son industrie et trouver des moyens de subsister: l'autre» (...) «n'est qu'un accessoire qui, séparé de ses confrères, n'a plus ni capacité, ni indépendance, et qui se trouve forcé

d'accepter la loi qu'on juge à propos de lui imposer.» (Storch, l.c., édit. Petersb. 1815, t.I, p.204.)

P. 371 “The former may have gained what the other has lost.” [A. Fer-
Nota 66 guson, l.c. p.281.]

P. 373 /and thinking itself, in this age of separations, may become a pe-
Nota 71 culiar craft.” [A. Ferguson, l.c.p. 281.]

P. 375 «Ciascuno prova coll' esperienza, che applicando la mano e l'ingegno
Nota 77 sempre allo stesso genere di opere e di prodotti, egli più facili, più abbondanti e migliori ne traca resultati, di quello che se ciascuno isolatamente le cose tutte a se necessarie soltanto facesse... Dividendosi in tal maniera per la comune e privata utilità gliuomini in varie classe e condizioni.» (Cesare Beccaria, «Elementi di Econ. Publica», ed. Custodi, Part. Moderna, t. XI, p. 28.)
“The whole argument, to prove society natural” (...) “is taken from the second book of Plato's republic.” [James Harris, “Dialogue concerning Happiness”, London 1741, tipărit în “Three Treatises etc.”, 3.ed., Lond. 1772.]

P. 375 „Ἄλλος γάρ τ' ἄλλοισιν ἀνὴρ ἐπιτρέπεται ἔργους“ [Homer, Odyssee
Nota 78 XIV, 228.]

“Ἄλλος ἄλλῳ ἐπ' ἔργῳ καρδίην λαίνεταί.“

P. 376 „Σώμασί τε ἐτοιμότεροι οἱ αὐτουργοὶ τῶν ἀνθρώπων ἢ χρήμασι
Nota 79 πολεμεῖν“ (Thuk. 1. I, c. 141). “... „παρῶν γάρ τὸ εὖ, παρὰ τούτων καὶ τὸ αὐταρκεῖς.“

P. 396 „Οὐ γὰρ ἐθέλει τὸ πραττόμενον τὴν τοῦ πράττοντος σχολὴν περιμένειν,
Nota 80 ἀλλ' ἀνάγκη τὸν πράττοντα τὰ πρατομένω ἐπακολουθεῖν μὴ ἐν παρέρσσει μέρει. — Ἀνάγκη. — Ἐκ δὲ τούτων πλεῖα τε ἕκαστα γίγνεται καὶ κάλλιον καὶ ῥᾶον, ὅταν εἰς ἓν κατὰ φύσιν καὶ ἐν καιρῶ, σχολὴν τῶν ἄλλων ἄγων, πράττη.“ ([Plato], „De Republica”, I, 2, ed., Baiter, Orelli etc.)

...“in the various operations of singeing, washing, bleaching, mangling, calendering, and dyeing, none of them can be stopped at a given moment without risk of damage... to enforce the same dinner hour for all the workpeople might occasionally subject valuable goods to the risk of danger by incomplete operations..”

P. 386 “In the early days of textile manufactures, the locality of the
Nota 99 factory depended upon the existence of a stream having a sufficient fall to turn a water wheel; and, although the establishment of the water mills was the commencement of the breaking up of the domestic system of manufacture, yet the mills necessarily situated upon streams, and frequently at considerable distances the one from the other, formed part of a rural rather than an urban system; and it was not until the introduction of the steam-power as a substitute for the stream, that factories were congregated in towns and localities where the coal and water required for the production of steam were found in sufficient quantities. The steam-engine is the parent of manufacturing towns.” (A. Redgrave in “Reports of the Insp. of Fact. 30th April 1860”, p. 36.)

P. 388 “...The application of power to the process of combing
Nota 101 wool... extensively in operation since the introduction of the

'combing machine', especially Lister's... undoubtedly had the effect of throwing a very large number of men out of work. Wool was formerly combed by hand, most frequently in the cottage of the comber. It is now very generally combed in the factory, and hand labour is superseded, except in some particular kinds of work, in which hand-combed wool is still preferred. Many of the hand combers found employment in the factories, but the produce of the hand-comber bears so small a proportion to that of the machine, that the employment of a very large number of combers has passed away." ("Rep. of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1856", p. 16.)}}

- P. 389 "The principle of the factory system, then, is to substitute... the
Nota 102 partition of a process into its essential constituents, for the division or gradation of labour among artisans." (Ure, l.c.p.20.)
- P. 394 ..."Simple and outwardly unimportant as this appendage to lathes
Nota 105 may appear, it is not, we believe, averring too much to state, that its influence in improving and extending the use of machinery has been as great as that produced by Watt's improvements of the steam-engine itself. Its introduction went at once to perfect all machinery, to cheapen it, and to stimulate invention and improvement" ["The Industry of Nations", Lond. 1855, Part II, p. 239.]
- P. 397 Adam Smith nowhere undervalues the services which the natural
Nota 109 agents and machinery perform for us, but he very justly distinguishes the nature of the value which they add to commodities... as they perform their work gratuitously, [...] the assistance which they afford us, adds nothing to value in exchange." (Ricardo, l.c. p. 336, 337.)
- P. 399 «Il est possible» (...) «de parvenir à des connaissances fort utiles
Nota 111 à la vie, et qu'au lieu de cette philosophie spéculative qu'on enseigne dans les écoles, on en peut trouver une pratique, par laquelle, connaissant la force et les actions du feu, de l'eau, de l'air, des astres, et de tous les autres corps qui nous environnent, aussi distinctement que nous connaissons les divers métiers de nos artisans, nous les pourrions employer en même façon à tous les usages auxquels ils sont propres, et ainsi nous rendre comme maîtres et possesseurs de la nature»,... «contribuer au perfectionnement de la vie humaine.» [Descartes, «Discours de la Méthode.»]
- P. 401 "These mute agents" (...) "are always the produce of much less labour
Nota 116 than that which they displace, even when they are of the same money value." (Ricardo, l.c. p. 40).
- P. 402 "Employers of labour would not unnecessarily retain two sets of
Nota 117 children under thirteen... In fact one class of manufacturers, the spinners of woollen yarn, now rarely employ children under thirteen years of ages, i.e. half-times. They have introduced improved and new machinery of various kinds which altogether supersedes [...] the employment of children" (...); "f.i.: I will mention one process as an illustration of this diminution in the number of children, wherein, by the addition of an apparatus, called a piecing machine, to existing machines, the work of six or four half-times, according to the peculiarity of each machine, can be performed by one young person" (...)/...the half-time system"...

“the invention of the piecing machine. (“Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1858”, [p. 42, 43.]

P. 403 “Machinery... can frequently not be employed until labour
Nota 118 (el se referă la wages) rises.” (Ricardo, l.c. p. 479.)

P. 404 “The numerical increase of labourers has been great, through
Nota 121 the growing substitution of female for male, and above all of childish for adult, labour. Three girls of 13, at wages from of 6 sh. to 8 sh. a week, have replaced the one man of mature age, of wages varying from 18 sh. to 45 sh.,” (Th. de Quincey, “The Logic of Politic. Econ.,” Lond. 1844, Note la p. 147.)

P. 405 “Infant labour has been called into aid... even to work for their
Nota 122 own daily bread. Without strength to endure such disproportionate toil, without instruction to guide their future life, they have been thrown into a situation physically and morally polluted. [...] The Jewish historian has remarked upon the overthrow of Jerusalem by Titus, that it was no wonder it should have been destroyed, with such a signal destruction, when an inhuman mother sacrificed her own offspring to satisfy the cravings of absolute hunger.” (“Public Economy Concentrated”, Carlisle 1833, p. 66.)

P. 407 “It” (...) “... showed, moreover, that while, with the described
Nota 128 circumstances, infants perish under the neglect and mismanagement which their mothers’ occupations imply, the mothers become to a grievous extent denaturalized towards their offspring — commonly not troubling themselves much at the death, and even sometimes ...taking direct measures to ensure it.” [“Sixth Report on Public Health”, Lond. 1864, p. 34.]

P. 408 “To push the sale of opiate... is the great aim of some enterprising
Nota 133 wholesale merchants. By druggists it is considered the leading article.” (l.c.p. 459.)

P. 412 “Since the general introduction of expensive machinery, human
Nota 143 nature has been forced far beyond its average strength. (Robert Owen, “Observations on the effects of the manufacturing system”, 2nd ed., London 1817, [p. 16].

P. 412 “It is evident [...] that the long hours of work were brought about
Nota 144 by the circumstance of so great a number of destitute children being supplied from different parts of the country, that the masters were independent of the hands, and that, having once established the custom by means of the miserable materials they had procured in this way, they could impose it on their neighbours with the greater facility.” (J. Fielden, “The Curse of the Factory System”, Lond. 1836, p. 11.)

P. 413 “Occasion... injury to the delicate moving parts of metallic
Nota 145 mechanism by inaction.” (Ure, l.c. p. 28.)

P. 413 “It” (...“allowance for deterioration of machinery”) “is also
Nota 146 intended to cover the loss which is constantly arising from the superseding of machines before they are worn out by others of a new and better construction.” [“Times”, 26. Nov. 1862.]

- P. 441 "It is self-evident, that, amid the ebbings and flowings of the market,
Nota 149 and the alternate expansions and contractions of demand, occasions will constantly recur, in which the manufacturer may employ additional floating capital without employing additional fixed capital... if additional quantities of raw material can be worked up without incurring an additional expense for buildings and machinery." (R. Torrens, "On Wages and Combination", Lond. 1834, p. 64.)
- P. 415 The great proportion of fixed to circulating capital... makes long
Nota 152 hours of work desirable."
... "the motives to long hours of work will become greater, as the only means by which a large proportion of fixed capital can be made profitable." ([Senior, "Letters on the Factory Act", Lond. 1837, p. 11—14.]
- P. 421 "We work with more spirit, we have the reward ever before us of
Nota 163 getting away sooner at night, and one active and cheerful spirit pervades the whole mill, from the youngest piecer to the oldest hand, and we can greatly help each other." ["Reports of the Inspectors of Factories for the Quarter ending 30th September 1844; and from 1st October 1844, to 30th April 1845", p. 21.]
- P. 430 "The physical appearance of the cotton operatives is unquestionably
Nota 183 improved. This I attribute... as to the men, to outdoor labour on public works." ("Rep. of. Insp. of Fact. Oct. 1863", p. 59.)
- P. 431 «Un homme s'use plus vite en surveillant quinze heures par jour
Nota 186 l'évolution uniforme d'un mécanisme, qu'en exerçant dans le même espace de temps, sa force physique. Ce travail de surveillance, qui servirait peut-être d'utile gymnastique à l'intelligence, s'il n'était pas trop prolongé, détruit à la longue, par son excès, et l'intelligence et le corps même.» (G. de Molinari, «Études Économiques», Paris 1846, [p. 49].)
- P. 436 "The masters and the men are unhappily in a perpetual war with
Nota 193 each other. The invariable object of the former is to get their work done as cheap as possibly; and they do not fail to employ every artifice to this purpose, whilst the latter are equally attentive to every occasion of distressing their masters into a compliance with higher demands" ([N. Forester], "An Inquiry into the causes of the Present High Prices of Provisions", 1767, p. 61, 62.)
- P. 437 «In hac urbe», (...) «ante hos viginti circiter annos instrumentum
Nota 194 quidam invenerunt textorium, quo solus quis plus panni et facilius conficere poterat, quam plures aequali tempore. Hinc turbae ortae et querulae textorium, tandemque usus hujus instrumenti a magistratu prohibitus etc.» (Boxhorn, "Inst. Pol.", 1663.)
- P. 438 «...Je considere donc les machines comme des moyens d'augmenter
Nota 196 (virtuellement) le nombre des gens industriels qu'on n'est pas obligé de nourrir... En quoi l'effet d'une machine diffère-t-il de celui de nouveaux habitants?» ([James Steuart,] trad. franceză t.I.I.I, ch. XIX.)
"Machinery can seldom be used with success to abridge the labour of an individual; more time would be lost in its construction than

could be saved by its application. It is only really useful when it acts on great masses, when a single machine can assist the work of thousands. It is accordingly in the most populous countries, where there are most idle men, that it is most abundant... It is not called into use by a scarcity of men, but by the facility with which they can be brought to work in masses." (Piercy Ravenstone, "Thoughts on the Funding System and its Effects", Lond. 1824, p. 45.)

P. 439 "Machinery and labour are in constant competition." (Ricardo, Nota 197 l.c. p. 479.)

P. 440 "The Rev. Mr. Turner was in 1827 rector of Wilmslow, in Cheshire, Nota 198 a manufacturing district. The questions of the Committee on Emigration, and Mr. Turner's answers show how the competition of human labour is maintained against machinery. Question: 'Has not the use of the power-loom superseded the use of the hand-loom?' Answer: 'Undoubtedly; it would have superseded them much more than it has done, if the hand-loom weavers were not enabled to submit to a reduction of wages.' Question: 'But in submitting he has accepted wages which are insufficient to support him, and looks to parochial contribution as the remainder of his support?' Answer: 'Yes, and in fact the competition between the hand-loom and the power-loom is maintained out of the poor-rates.' Thus degrading pauperism or expatriation, is the benefit which the industrious receive from the introduction of machinery, to be reduced from the respectable and in some degree independent mechanic, to the cringing wretch who lives on the debasing bread of charity. This they call a temporary inconvenience." ("A Prize Essay on the comparative merits of Competition and Co-operation", Lond. 1834, p. 29.)

P. 441 "The same cause which may increase the revenue of the country" Nota 199 (...) "may at the same time render the population redundant and deteriorate the condition of the labourer." (Ricardo, l.c. p. 469.)

P. 456 «Les classes condamnées à produire et à consommer diminuent, et les Nota 226 classes qui dirigent le travail, qui soulagent, consolent et éclairent toute la population, se multiplient... et s'approprient tous les bienfaits qui résultent de la diminution des frais du travail, de l'abondance des productions et du bon marché des consommations. Dans cette direction, l'espèce humaine s'élève aux plus hautes conceptions du génie, pénètre dans les profondeurs mystérieuses de la religion, établit les principes salutaires de la morale» (...de «s'approprier tous les bienfaits etc.») «des lois tutélaires de la liberté» (...liberté pour «les classes condamnées à produire») «et du pouvoir, de l'obéissance et de la justice, du devoir et de l'humanité.» («Des Systèmes d'Économie Politique etc.» Par M. Ch. Ganilh, 2ème éd., Paris 1821, t. I, p. 224. cf. ib. p. 212.)

P. 481 "The rental of premises required for work rooms seems the element Nota 269 which ultimately determines the point, and consequently it is in the metropolis, that the old system of giving work out to small employers and families has been longest retained, and earliest returned to." ("Children's Employment Commission, II. Report",] p. 83, n. 123.)

P. 483 "Tendency to factory system." (l.c. p. LXVII.)

Nota 275 "The whole employment is at this time in a state of transition, and is undergoing the same change as that effected in the lace trade, weaving etc." (l.c., n. 405)

"A complete Revolution." (l.c.p. XLVI, n. 318.)

P. 483 "To keep up our quantity, we have gone extensively into machines wrought by unskilled labour, and every day convinces us that we can produce a greater quantity than by the old method." ("Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865", p. 13.)

P. 486 "...work towards the end of the week is generally much increased in duration, in consequence of the habit of the men of idling on Monday and occasionally during a part or the whole of Tuesday also." ("Child. Empl. Comm., III. Rep.", p. VI.)

"The little masters generally have very irregular hours. They lose 2 or 3 days, and then work all night to make it up... They always employ their own children if they have any." (l.c.p.VII.)

"The want of regularity in coming to work, encouraged by the possibility and practice of making up for this by working longer hours." (l.c.p.XVIII.)

"Enormous loss of time in Birmingham... idling part of the time, slaving the rest." (l.c.p. XI.)

P. 487 "The extension of the railway system is said to have contributed greatly to this custom of giving sudden orders, and the consequent hurry, neglect of mealtimes, and late hours of the workpeople." (["Children's Employment Commission, IV. Report",] p. XXXI.)

P. 488 "With respect to the loss of trade by the non-completion of shipping orders in time, I remember that this was the pet argument of the factory masters in 1832 and 1833. Nothing that can be advanced now on this subject could have the force that it had then, before steam had halved all distances and established new regulations for transit. It quite failed at that time of proof when put to the test, and again it will certainly fail should it have to be tried." ("Reports of Insp. of Fact., 31 st Oct. 1862", p. 54, 55.)

P. 488 "The uncertainty of fashions does increase necessitous Poor. It has two great mischiefs in it: 1st) The journeymen are miserably in winter for want of work, the mercers and masterweavers not daring to lay out their stocks to keep the journeymen employed before the spring comes and they know what the fashion will then be; 2dly) In the spring the journeymen are not sufficient, but the masterweavers must draw in many prentices, that they may supply the trade of the kingdom in a quarter or half a year, which robs the plow of hands, drains the country of labourers, and in a great part stocks the city with beggars, and starves some in winter that are ashamed to beg. ([John Bellers,] "Essays about the Poor, Manufactures etc.", p.9.)

P. 488 "This could be obviated at the expense of an enlargement of the works under the pressure of a General Act of Parliament." (["Children's Employment Commission, V. Report",] p. X, n. 38.)

P. 491 „Factory education is compulsory, and it is a condition of labour.”
Nota 297 (“Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1865”, p. 111.)

P. 493 “The boy is a mere substitute for steam power.” (“Child. Empl.
Nota 301 Comm., V. Rep. 1866,” p. 114, n. 6.)

P. 495 “You take my life/When you do take the means whereby I live.”
Nota 307 (Shakespeare)

P. 497 ‘An idle learning being little better than the Learning of Idleness...
Nota 309 Bodily Labour, it’s a primitive institution of God... Labour being
as proper for the bodies health, as eating is for its living; for what
pains a man saves by Ease, he will find in Disease... Labour adds
oyl to the lamp of life when thinking inflames it... A childish silly
employ” (...) “leaves the children’s minds silly.” ([John Bellers,]
“Proposals for raising a Colledge of Industry of all useful Trades
and Husbandry”, Lond. 1696, p. 12, 14, 16, 18.)

P. 498 “Factory labour may be as pure and as excellent [...] as domestic
Nota 312 labour, and perhaps more so.” (“Reports of Insp. of Fact., 31st
Oct. 1865”, p. 129.)

P. 511 “You divide the people into two hostile camps of clownish boors
Nota 324 and emasculated dwarfs. Good heavens! a nation divided into agri-
cultural and commercial interests calling itself sane, nay styling
itself enlightened and civilized, not only in spite of, but in
concequence of this monstrous and unnatural division.” (David
Urquhart, l.c.p. 119.)

P. 512 “...That the produce of land increases caeteris paribus in a
Nota 325 diminshing ratio to the increase of the labourers employed“, (...)
“is the universall law of agricultural industry’...“[J. St. Mill,
“Principles of Political Economy“ vol. I, p. 17.]

Secțiunea a cincea

P. 516 “The very existence of the master-capitalists as a distinct class is
Nota 1 dependent on the productiveness of industry.” (Ramsay, l.c. p. 206.)
“If each man’s labour were but enough to produce his own food,
there could be no property.” (Ravenstone, l.c. p.14.)

P. 517 “Among the wild Indians in America, almost every thing is the
Nota 2 labourer’s, 99 parts of an hundred are to be put upon the account
of Labour: In England, perhaps the labourer has not $\frac{3}{8}$. (“The
Advantages of the East India Trade etc., p. 72, 73.)

P. 518 “The first“ (natural weaoth), “as it is most noble and advantageous,
Nota 4 so doth it make the people careless, pround, and given to all
excesses; whereas the second enforceth vigilancy, literature, arts
and policy.“ (“England’s Treasure by Foreign Trade. Or the Balance
of our Foreign Trade is the Rule of our Treasure. Written by
Thomas Mun, of London, Merchant, and now published for the
common good by his son John Mun“, Lond. 1669, p. 181, 182.)

“Nor can I conceive a greater curse upon a body of people, than to be thrown upon a spot of land, where the productions for subsistence and food were, in great measure, spontaneous, and the climate required or admitted little care for raiment and covering... there may be an extreme on the other side. A soil incapable of produce by labour is quite as bad as a soil that produces plentifully without any labour.” ([N. Forster,] “An Inquiry into the Present High Price of Provisions“, Lond. 1767, p. 10.)

P. 519
Nota 5 “Le solstice est le moment de l’année où commence la crue du Nil, et celui que les Égyptiens ont dû observer avec le plus d’attention... C’était cette année tropique qu’il leur importait de marquer pour se diriger dans leurs opérations agricoles. Ils durent donc chercher dans le ciel un signe apparent de son retour.» (Cuvier, «Discours sur les révolutions du globe», éd. Hoefer, Paris 1863, p. 141.)

P. 519
Nota 7 “There are no two countries, which furnish an equal number of the necessaries of life in equal plenty, and with the same quantity of labour. Men’s wants increase or diminish with the severity or temperateness of the climate they live in; consequently the proportion of trade which the inhabitants of different countries are obliged to carry on through necessity, cannot be the same, nor is it practicable to ascertain the degree of variation farther than by the Degrees of Heat and Cold; from whence one may make this general conclusion, that the quantity of labour required for a certain number of people is greatest in cold climates, and least in hot ones; for in the former men not only want more clothes, but the earth more cultivating than in the latter.” ([J. Massie,] “An Essay on the Governing Causes of the Natural Rate of Interest”, Lond. 1750, p. 59.)

P. 519
Nota 8 «Chaque travail doit» (...) «laisser un excédant.» (Proudhon)

P. 528
Nota 11 “When an alteration takes place in the productiveness of industry, and that either more or less is produced by a given quantity of labour and capital, the proportion of wages may obviously vary, whilst the quantity, which that proportion represents, remains the same, or the quantity may vary, whilst the proportion remains the same.” ([J. Cazenove,] “Outlines of Political Economy etc.”, p. 67.)

P. 530
Nota 12 “All things being equal, the English manufacturer can turn out a considerably larger amount of work in a given time than a foreign manufacturer, so much as to counterbalance the difference of the working days, between 60 hours a week here and 72 or 80 elsewhere.” (“Reports of Insp. of Fact. for 31st Oct. 1855“, p. 65.)

P. 531
Nota 13 “There are compensating circumstances... which the working of the Ten Hours’ Act has brought to light.” (“Reports of Insp. of Fact. for 31st October 1848”, p. 7.)

P. 522
Nota 14 “The amount of labour which a man had undergone in the course of 24 hours might be approximately arrived at by an examination of the chymical changes which had taken place in his body, changed forms in matter indicating the anterior exercise of

dynamic force.” (Grove, “On the Correlation of Physical Forces”, [p. 308,309³])

P. 533
Nota 15 “Corn and Labour rarely march quite abreast; but there is an obvious limit, beyond which they cannot be separated. With regard to the unusual exertions made by the labouring classes in periods of dearth, which produce the fall of wages noticed in the evidence” (deci în fața Parliamentary Committees of Inquiry 1814/15), “they are most meritorious in the individuals, and certainly favour the growth of capital. But no man of humanity could wish to see them constant and unremitted. They are most admirable as a temporary relief; but if they were constantly in action, effects of a similar kind would result from them, as from the population of a country being pushed to the very extreme limits of its food.” (Malthus, “Inquiry into the Nature and Progress of Rent”, Lond. 1815, p. 48, Note.)

P. 534
Nota 16 “A principal cause of the increase of capital, during the war, proceeded from the greater exertions, and perhaps the greater privations of the labouring classes, the most numerous in every society. More women and children were compelled, by necessitous circumstances, to enter upon laborious occupations; and former workmen were, from the same cause, obliged to devote a greater portion of their time to increase production.” (“Essays on Political Econ. in which are illustrated the Principal Causes of the Present National Distress”, London 1830, p. 248.)

P. 539
Nota 20 ... «une richesse indépendante et disponible, qu'il» (...) «n'a point achetée et qu'il vend.» (Turgot, «Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses», p. 11.)

Secțiunea a șasea

P. 541
Nota 21 “Mr. Ricardo, ingeniously enough, avoids a difficulty which, on a first view, threatens to encumber his doctrine, that value depends on the quantity of labour employed in production. If this principle is rigidly adhered to, it follows that the value of labour depends on the quantity of labour employed in producing it — which is evidently absurd. By a dexterous turn, therefore, Mr. Ricardo makes the value of labour depend on the quantity of labour required to produce wages; or, to give him the benefit of his own language, he maintains, that the value of labour is to be estimated by the quantity of labour required to produce wages; by which he means the quantity of labour required to produce the money or commodities given to the labourer. This is similar to saying, that the value of cloth is estimated, not by the quantity of labour bestowed on its production, but by the quantity of labour bestowed on the production of the silver, for which the cloth is exchanged.” ([S. Bailey,] “A Critical Dissertation on the Nature etc. of Value”, p. 50, 51.)

P. 542
Nota 22 “If you call labour a commodity, it is not like a commodity which is first produced in order to exchange, and then brought to market where it must exchange with other commodities according to the

respective quantities of each which there may be in the market at the time; labour is created at the moment it is brought to market; nay, it is brought to market before it is created." ("Observations on some verbal disputes etc.", p. 75, 76.)

- P. 542 „Treating Labour as a commodity, and Capital, the produce of
Nota 23 labour, as another, then, if the values of those two commodities were regulated by equal quantities of labour, a given amount of labour would... exchange for that quantity of capital which had been produced by the same amount of labour; antecedent labour [...] would... exchange for the same amount as present labour. [...] But the value of labour, in relation to other commodities... is determined not by equal quantities of labour.” (E. G. Wakefield, “Wealth of Nations” a lui A. Smith, editată de el, Lond. 1835, v. I, p. 230, 231, Note.)
- P. 542 «Il a fallu convenir» (...) «que toutes les fois qu’il échangerait du
Nota 24 travail fait contre du travail à faire, le dernier» (le capitaliste) «aurait une valeur supérieure au premier» (le travailleur). (Simonde (i.e. Sismondi), «De la Richesse Commerciale», Genève 1803, t.I, p. 37.)
- P. 543 „Labour, the exclusive standard of value... the creator of all wealth,
Nota 25 no commodity.” (Th. Hodgskin, l.c.p. 1&6.)
- P. 543 «Le travail est dit valoir, non pas en tant que marchandise lui-même,
Nota 26 mais en vue des valeurs qu’on suppose renfermées puissanciellement en lui. La valeur du travail est une expression figurée etc.” ...“Dans le travail-marchandise, qui est d’une réalité effrayante, il ne voit qu’une ellipse grammaticale. Donc toute la société actuelle, fondée sur le travail marchandise, est désormais fondée sur une licence poétique, sur une expression figurée. La société veut-elle, éliminer tous les inconvénients, qui la travaillent, en bien! qu’elle élimine les termes malsonnants, qu’elle change de langage, et pour cela elle n’a qu’a s’adresser à l’Académie pour lui demander une nouvelle édition de son dictionnaire.» (K. Marx, «Misère de la Philosophie», p. 34, 35.)
«C’est ce qu’une chose vaut». «La valeur d’une chose exprimée en monnaie.» Şi dece are de travail de la terre... une valeur? Parce qu’on y met un prix.» [J.B. Say]
- P. 550 “The price of labour is the sum paid for a given quantity of labour.”
Nota 31 (Sir Edward West, „Price of Corn and Wages of Labour”, Lond. 1&26, p. 67.)
- P. 550 “The wages of labour [...] depend upon the price of labour and the
Nota 32 quantity of labour performed... An increase in the wages of labour does not necessarily imply an enhancement of the price of labour. From fuller employment, and greater exertions, the wages of labour may be considerably increased, while the price of labour may continue the same.” (West, l.c.p. 67, 68 şi 112.)
- P. 551 “It is the quantity of labour and not the price of it” (...), “that is
Nota 33 determined by the price of provisions and other necessities: reduce the price of necessities very low, and of course you reduce the quantity of labour in proportion... Master-manufactures know,

that there are various ways of raising and falling the price of labour besides that of altering its nominal amount*. ["Essay on Trade and Commerce", p. 48, 61.)

"The labourer [...] is principally interested in the amount of wages." (N. W. Senior, "Three Lectures on the Rate of Wages", Lond. 1830,] p. 15.)

- P. 554 „It is a very notable thing, too, that where long hours are the rule, Nota 39 small wages are also so." ("Rep. of Insp. of Fact., 31st Oct. 1863", p. 9.)
 "The work which obtains the scanty pittance of food is for the most part excessively prolonged." ("Public Health, Sixth Rep. 1863", p. 15.)
- P. 555 "...he would very shortly be replaced by somebody who would work Nota 42 any length of time and thus be thrown out of employment." („Reports of Insp. of Fact., 31st Oct. 1848", Evidence, p. 39, n. 58.)
 "If [...] one man performs the work of two... the rate of profits will generally be raised... in consequence of the additional supply of labour having diminished its price. (Senior, l.c. p. 15.)
- P. 558 "The system of piece-work illustrates an epoch in the history of the Nota 45 working man; it is half-way between the position of the mere day-labourer, depending upon the will of the capitalist, and the cooperative artisan, who in the not distant future promises to combine the artisan and the capitalist in his own person. Piece-workers are in fact their own masters, even whilst working upon the capital of the employer." (John Watts, "Trade Societies and Strikes, Machinery and Cooperative Societies", Manchester 1865, p. 52, 53.)
- P. 559 "A factory employs 400 people, the half of which work by the piece, Nota 47 and have a direct interest in working longer hours. The other 200 are paid by the day, work equally long with the others, and get no more money for their overtime... The work of these 200 people for half an hour a day is equal to one person's work for 50 hours, or 5/6 of one person's labour in a week, and is a positive gain to the employer." ("Reports of Insp. of Fact. 31st October 1860", p. 9.)
 "Overworking, to a very considerable extent, still prevails; and, in most instances, with that security against detection and punishment which the law itself affords. I have in many former reports [...] shown... the injury to all the workpeople who are not employed on piece-work, but receive weekly wages." (Leonard Horner in "Reports of Insp. of Fact., 30th April 1859", p. 8,9.)
- P. 560 «Le salaire peut se mesurer de deux manières; ou sur la durée Nota 48 du travail, ou sur son produit.» («Abrégé élémentaire des principes de l'Écon. Pol.», Paris 1796, p. 32.) Autorul acestei lucrări anonime: G. Garnier.
- P. 591 "So much weight of [...] cotton is delivered to him" (the spinner) Nota 49 "and he has to return by a certain time, in lieu of it, a given weight of twist or yarn, of a certain degree of fineness, and he is paid so

* În original: value

much per pound for all that he so returns. If his work is defective in quality, the penalty falls on him; if less in quantity than the minimum fixed for a given time, he is dismissed and an abler operative procured." (Ure, l.c. p. 316, 317.)

- P. 561
Nota 50 "It is when work passes through several hands, each of which is to take a share of profits, while only the last does the work, that the pay which reaches the workwoman is miserably disproportioned." ("Child. Empl. Comm. II. Rep.", p. LXX, n. 424.)
- P. 562
Nota 51 "It would [...] be a great improvement to the system of piece-work, if all the men employed on a job were partners in the contract, each according to his abilities, instead of one man being interested in overworking his fellows for his own benefit." ([Watts, "Trade Societies and Strikes..."], p. 53.)
- P. 563
Nota 52 "All those who are paid by piece-work... profit by the transgression of the legal limits of work. This observation as to the willingness to work overtime, is especially applicable to the women employed as weavers and reelers." („Rep. of Insp. of Fact., 30th April 1858", p. 9.)
- P. 563
Nota 53 "Where the work in any trade is paid for by the piece at so much per job... wages may very materially differ in amount... But in work by the day there is generally an uniform rate... recognized by both employer and employed as the standard of wages for the general run of workmen in the trade." (Dunning, l.c. p. 17.)
- P. 564
Nota 55 «Combien de fois n'avons-nous pas vu, dans certains ateliers, embaucher beaucoup plus d'ouvriers que ne le demandait le travail à mettre en main? Souvent, dans la prévision d'un travail aléatoire, quelquefois même imaginaire, on admet des ouvriers: comme on les paie aux pièces, on se dit qu'on ne court aucun risque, parce que toutes les pertes de temps seront à la charge des inoccupés.» (H. Gregoir, «Les Typographes devant le Tribunal Correctionnel de Bruxelles», Bruxelles 1865, p. 9.)
- P. 566
Nota 60 «The productive power of his spinning-machine is accurately measured, and the rate of pay for work done with it decreases *with*, though not *as*, the increase of its productive power." (Ure, l.c. p. 317.)
"By this increase, the productive power of the machine will be augmented one-fifth. When this event happens, the spinner will not be paid at the same rate for work done as he was before; but as that rate will not be diminished in the ratio of one-fifth, the improvement will augment his money earnings for any given number of hours'work... The foregoing statement requires a certain modification... the spinner has to pay something for additional juvenile aid out of his additional sixpence, [...] accompanied by displacing a portion of adults", (l.c. p. 320, 321.)
- P. 566
Nota 62 ..."to prosecute for intimidation the agents of the Carpet Weavers Trades Union. Bright's partners had introduced new machinery which would turn out 240 yards of carpet in the time and with the labour (!) previously required to produce 160 yards. The workmen had no claim whatever to share in the profits made by the invest-

ment of their employer's capital in mechanical improvements. Accordingly, Messrs. Bright proposed to lower the rate of pay from 1½d. per yard to 1 d., leaving the earnings of the men exactly the same as before for the same labour. But there was a nominal reduction, of which the operatives, it is asserted, had not fair warning before hand." ["The Standard", London, din 26. Octombrie 1861.]

P. 568 „It is not accurate to say that wages” (...) “are increased, because
Nota 64 they purchase more of a cheaper article.” (David Buchanan în A. Smith, “Wealth etc.”, 1814, v.I, p. 417, Note, editată de el.)

P. 568 “It deserves likewise to be remarked, that although the apparent
Nota 65 price of labour is usually lower in poor countries, where the produce of the soil, and grain in general, is cheap; yet it is in fact for the most part really higher than in other countries. For it is not the wages that is given to the labourer per day that constitutes the real price of labour, although it is its apparent price. The real price is that which a certain quantity of work performed actually costs the employer; and considered in this light, labour is in almost all cases cheaper in rich countries than in those that are poorer, although the price of grain, and other provisions, is usually much lower in the last than in the first... Labour estimated by the day, is much lower in Scotland than in England;... Labour by the piece is generally cheaper in England.” (James Anderson, “Observations on the means of exciting a spirit of National Industry etc.” Edinb. 1777, p. 350, 351.)

“Labour being dearer in Ireland than it is in England... because the wages are so much lower.” (Nr. 2074 în “Royal Commission on Railways, Minutes”, 1867.)

Secțiunea a șaptea

P. 577 “Wages as well as profits are to be considered each of them as really
Nota 2 a portion of the finished product.” (Ramsay, l.c. p. 142.)

P. 578 “When capital is employed in advancing to the workman his wages,
Nota 3 it adds nothing to the funds for the maintenance of labour.” (Cazenove în note la “Definitions in Polit. Econ.”, a lui Malthus, editată de el, London 1853, p. 22.)

P. 579 “Though the manufacturer” (i.e. muncitorul din manufactură) “has
Nota 4a his wages advanced to him by his master, he in reality costs him no expense, the value of these wages being generally reserved”, together with a profit, in the improved value of the subject upon which his labour is bestowed.” (A. Smith l.c., Book II, ch. III, p. 355.)

P. 581 “It is true indeed that the first introducing a manufacture employs
Nota 6 many poor, but they cease not to be so, and the continuance of it makes many.” (“Reasons for a limited Exportation of Wool”, Lond. 1677, p. 19.)

---

* La Smith: restored.

“The farmer now absurdly asserts, that he keeps the poor. They are indeed kept in misery.” (“Reasons for the late Increase of the Poor Rates: or a comparative view of the prices of labour and provisions”, Lond. 1777, p. 31.)

- P. 584 “That letter [...] might be looked upon as the manifesto of the
Nota 13 manufacturers.” (Ferrand, Moștione cu privire la criza de bumbac, sedința din 27 aprilie 1863 a Camerei comunelor).
- P. 587 «L'ouvrier demandait de la subsistance pour vivre, le chef
Nota 17 demandait du travail pour gagner.» (Sismondi, l.c.p. 91.)
- P. 589 “Accumulation of Capital: the employment of a portion of revenue
Nota 21 as capital.” (Malthus, “Definitions etc.”, ed. Cazenove, p. 11.)
“Conversion of revenue into Capital.” (Malthus, “Princ. of Pol. Econ.”, 2nd ed., Lond. 1836, p. 320.)
- P. 592 Le travail primitif auquel son capital a dû sa naissance.»
Nota 21c (Sismondi, l.c., éd. Paris, t.I, p. 109.)
- P. 598 “Capital”, viz: “[...] accumulated wealth [...] employed with a
Nota 25 view to profit,” (Malthus l.c. [p. 262].)
“Capital... consists of wealth saved from revenue, and used with a view to profit.” (R. Jones, “Text-book of lectures on the Political Economy of Nations”, Hertford 1852, p. 16.)
- P. 598 “The possessors of surplusproduce or capital.” (“The Source and
Nota 26 Remedy of the National Difficulties. A Letter to Lord John Russell” Lond. 1821, [p. 4.]
- P. 598 “Capital, with compound interest on every portion of capital saved,
Nota 27 is so all engrossing, that all the wealth in the world from which income is derived, has long ago become the interest on capital.” (London “Economist”, 19. July 1851.)
- P. 599 “No political economist of the present day can by saving mere
Nota 28 hoarding; and beyond this contracted and insufficient* proceeding, no use of the term in reference to the national wealth can well be imagined, but that which must arise from a different application of what is saved, founded upon a real distinction between the different kinds of labour maintained by it.” (Malthus, l.c.p.38, 39.)
- P. 599 “Accumulation of stocks... non-exchange... overproduction.”
Nota 29 (Th. Corbet, l.c.p. 104.)
- P. 600 “The capital itself in the long run becomes entirely wages,
Nota 31 and when replaced by the sale of produce becomes wages again.” [J. St. Mill]
- P. 601 «Il est impossible de résoudre le prix nécessaire dans ses éléments
Nota 32 les plus simples.» (Storch, l.c., Petersb. Édit. 1815, t.II, p. 141 Note.)

---

* La Malthus: inefficient

- P. 605 «Les épargnes des riches se font aux dépens des pauvres.»
Nota 37
- P. 607 “No one... will sow his wheat, f.i., and allow it to remain a
Nota 43 twelvemonth in the ground, or leave his wine in a cellar for years, instead of consuming these things or their equivalent at once — unless he expects to acquire additional value etc.” (Scrope, “Polit. Econ.” edit. de A. Potter, New-York 1844, p. 133.)
- P. 607 «La privation que s’impose le capitaliste, en prêtant» (...) «ses in-
Nota 44 struments de production au travailleur au lieu d’en consacrer la valeur à son propre usage, en la transformant en objets d’utilité ou d’agrément.» (G. de Molinari, l.c.p.36.)
- P. 607 «La conservation d’un capital exige... un effort constant pour rési-
Nota 45 ster à la tentation de le consommer.» (Courcelle-Seneuil, l.c.p. 20.)
- P. 608 “The particular classes of income which yield the most abundantly
Nota 46 to the progress of national capital, change at different stages of their progress, and are therefore entirely different in nations occupying different positions in that progress... Profits... unimportant source of accumulation, compared with wages and rents, in the earlier stages of society... When a considerable advance in the powers of national industry has actually taken place, profits rise into comparative importance as a source of accumulation.” (Richard Jones, “Textbook etc.”, p. 16, 21.)
- P. 616 «Quant à la difficulté qu’élève Mr. Ricardo en disant que, par des
Nota 60 procédés mieux entendus, un million de personnes peuvent produire deux fois, trois fois autant de richesses, sans produire plus de valeurs, cette difficulté n’est pas une lorsque l’on considère, ainsi qu’on le doit, la production comme un échange dans lequel on donne les services productifs de son travail, de sa terre, et de ses capitaux pour obtenir des produits. C’est par le moyen de ces services productifs que nous acquérons tous les produits qui sont au monde. [...] Or... nous sommes d’autant plus riches, nos services productifs ont d’autant plus de valeur, qu’ils obtiennent dans l’échange appelé production, une plus grande quantité de choses utiles.» (J. B. Say. «Lettres à M. Malthus», Paris 1820 p. 168, 169.)
«...parce que la concurrence les» (les producteurs) «oblige à donner les produits pour ce qu’ils leur coûtent.» [l.c. p. 169.]
“Telle est, monsieur, la doctrine bien liée sans laquelle il est impossible, je le déclare, d’expliquer les plus grandes difficultés de l’économie politique et notamment, comment il se peut qu’une nation soit plus riche lorsque ses produits diminuent de valeur, quoique la richesse soit de la valeur.» (l.c.p. 170.)
«Si vous trouvez une physionomie de paradoxe à toutes ces propositions, voyez les choses qu’elles expriment, et j’ose croire qu’elle vous paraîtront fort simples et fort raisonnables.»... (“An Inquiry into those Principles respecting the Nature of Demand etc.”, p. 110.)
- P. 624 «A égalité d’oppression des masses, plus un pays a de prolétaires
Nota 70 et plus il est riche.» (Colins, «L’Economie Politique, Source des

Révolutions et des Utopies prétendues Socialistes», Paris 1857 t. III. p. 331.)

P. 626 «Socios collegiorum maritos esse non permittimus, sed statim post-
Nota 75 quam quis uxorem duxerit, socius collegii desinat esse.» (“Reports of Cambridge University Commission”, p. 172.)

P. 640 “The demand for labour depends on the increase of circulating and
Nota 79 not of fixed capital. Were it true that the proportion between these two sorts of capital is the same at all times, and in all circumstances, then, indeed, it follows that the number of labourers employed is in proportion to the wealth of the state. But such a proposition has not the semblance of probability. As arts are cultivated, and civilization is extended, fixed capital bears a larger and larger proportion to circulating capital. The amount of fixed capital employed in the production of a piece of British muslin is at least a hundred, probably a thousand times greater than that employed in a similar piece of Indian muslin. And the proportion of circulating capital is a hundred or thousand times less... the whole of the annual savings [...], added to the fixed capital [...], would have no effect in increasing the demand for labour.” (John Barton, “Observations on the circumstances which influence the Condition of the Labouring Classes of Societq”, Lond. 1817, p. 16. 17.)

“The same cause which may increase the net revenue of the country may at the same time render the population redundant, and deteriorate the condition of the labourer.” (Ricardo, l.c. p. 469.

...“the demand” (for labour)” will be in a diminishing ratio.” (l.c.p. 480, Note.)

“The amount of capital devoted to the maintenance of labour may vary, independently of any changes in the whole amount of capital... Great fluctuations in the amount of employment, and great suffering may [...] become more frequent as capital itself becomes more plentiful.” (Richard Jones, “An Introductory Lecture on Pol. Econ.” Lon1, 1843, p. 12.)

“Demand” (for labour) “will rise... not in proportion to the accumulation of the general capital... Every augmentation, therefore, to the national stock destined for reproduction, comes, in the progress of society, to have less and less influence upon the condition of the labourer.” (Ramsay, l.c. p. 90, 91.)

P. 646 “The adult operatives at this mill have been asked to work from
Nota 83 12 to 13 hours per day, while there are hundreds who are compelled to be idle who would willingly work partial time, in order to maintain thir families and save thir brethren from a premature grave through being overworked.” (“Reports of Insp. of Fact., 31 st Oct. 1863”, p. 8.)

P. 651 “It does not appear absolutely true to say that demand will always
Nota 85 produce supply just at the moment when it is needed. It has not done so with labour, for much machinery has been idle last year for want of hands.” (“Report of Insp. of Fact. for 31 st Oct. 1866”, p. 81.)

- P. 653 "Poverty [...] seems [...] favourable to generation." (A. Smith)
 Nota 87 «Iddio fa che gli uomini che esercitano mestieri di prima utilità nascono abbondantemente.» (Galvani, l.c.p. 78.)
 "Misery, up to the extreme point of famine and pestilence, instead of checking, tends to increase population." (S. Laing, "National Distress", 1844, p. 69.)
- P. 655 «De jour en jour il devient donc plus clair que les rapports de pro-
 Nota 88 duction dans lesquels se meut la bourgeoisie n'ont pas un caractère un, un caractère simple, mais un caractère de duplicité: que dans les mêmes rapports dans lesquels se produit la richesse, la misère se produit aussi; que dans les mêmes rapports dans lesquels il y a développement des forces productives, il y a une force productive de répression: que ces rapports ne produisent la richesse bourgeoise, c'est à dire la richesse de la classe bourgeoise, qu'en anéantissant continuellement la richesse des membres intégrants de cette classe et en produisant un prolétariat toujours croissant.» (Karl Marx, «Misère de la Philosophie», p. 116.)
- P. 656 «In luoco di progettà sistemi inutili per la felicità de' popoli, mi
 Nota 89 limitero a investigare la ragione della loro infelicità.» [G. Ortes, «Della Economia Nazionale libri sei 1774», de Custodi, Parte Moderna, t. XXI, p. 32.)]
- P. 662 «Voilà l'homme en effet. Il va du blanc au noir. /Il condamne au
 Nota 105 matin ses sentiments du soir. / Importun à tout autre, à soi même incommode, " Il change à tous moments d'esprit comme de mode." ([Boileau, citat de H. Roy,] "The Theory of Exchanges etc.", Lond. 1864, p. 135.)
- P. 664 "...those employed in every different branch of the work can often
 Nota 108 be collected into the same workhouse."
- P. 692 "The nominal price of day-labour is at present no more than about
 Nota 140 four times, or at most five times higher than it was in the year 1514. But the price of corn is seven times, and of flesh-meat and raiment about fifteen times higher. [...] So far, therefore, has the price of labour been even from advancing in proportion to the increase in the expences of living, that it does not appear that it bears now half the proportion to those expences that it did bear." [Dr. Richard Price, "Observations on Reversionary Payments", 6.ed. By W. Morgan, Lond. 1803, v. II, p. 159.]
- P. 699 "The heaven-born employment of the hind gives dignity even to
 Nota 169 his position. He is not a slave, but a soldier of peace, and deserves his place in married man's quarters, to be provided by the landlord, who has claimed a power of enforced labour similar to that the country demands of a military soldier. He no more receives market-price for his work than does a soldier. Like the soldier he is caught young, ignorant, knowing only his own trade and his own locality. Early marriage and the operation of the various laws of settlement affect the one as enlistment and the Mutiny Act affect the other." (Dr. Hunter, l.c. p. 132.)
- P. 700 «Mal vêtus, logés dans des trous, / Sous les combles, dans les dé-
 Nota 170 combres, / Nous vivons avec les hiboux / Et les larrons, amis des ombres.» [Pierre Dupont, «Ouvriers», 1846.]

- P. 723 «Le paysan y (en Silésie) est serf.» «On n'a pas pu encore engager
Nota 191 les Silésiens au partage des communes, tandis que dans la nouvelle
Marche, in n'y a guère de village où ce partage ne soit exécuté avec
le plus grand succès.» (Mirabeau, «De la Monarchie Prussienne»,
Londres 1788, t. II, p. 125, 126.)
- P. 726 «The quantity of land assigned» (...) “would now be judged too
Nota 194 great for labourers, and rather as likely to convert them into small
farmers.” (George Roberts, “The Social History of the People of the
Southern Counties of England in past centuries”, Lond. 1856, p.
184.)
- P. 726 “The right of the poor to share in the tithe, is established by the
Nota 195 tenour of ancient statues.” (Tuckett, l.c., v. II, p. 804, 805.)
- P. 728 “I most lament the loss of our yeomanry, that set of men, who really
Nota 199 kept up the independence of this nation; and sorry I am to see their
lands now in the hands of monopolizing lords, tenanted out to
small farmers, who hold their leases on such conditions as to be
little better than vassals ready to attend a summons on every
mischievous occasion.” [J. Arbuthnot, “Inquiry into the connection
between the present price of provisions and of farms”, Lond. 1773,
p. 139.]
- P. 728 “The large grant of lands in Ireland to Lady Orkney, in 1695, is a
Nota 200 public instance of the king's affection and the lady's influence...
Lady Orkney's endearing offices, are supposed to have been —
foeda laborum ministeria.” (“The charakter and behaviour of
king William, Sunderland etc. as represented in Original Letters
to the Duke of Shrewsbury from Somers, Halifax, Oxford, Secretary
Vernon etc.”)
- P. 732 “Working men are driven from their cottages, and forced into the
Nota 212 towns to seek for employment; — but then a larger surplus is
obtained, and thus Capital is augmented.” ([R.B. Seeley,]
“The Perils of the Nation”, 2nd ed., Lond. 1843, p. XIV.)
- P. 730 «Le lin fait donc une des grandes richesses du cultivateur dans le
Nota 220 Nord de l'Allemagne. Malheureusement pour l'espèce humaine,
ce n'est qu'une ressource contre la misère, et non un moyen de
bien-être. Les impôts directs, les corvées, les servitudes de tout genre,
écrasent le cultivateur allemand, qui paie encore des impôts
indirects dans tout ce qu'il achète... et pour comble de ruine, il
n'ose pas vendre ses productions où et comme il le veut; il n'ose
pas acheter ce dont il a besoin aux marchands qui pourraient le
lui livrer au meilleur prix. Toutes ces causes le ruinent insensiblement,
et il se trouverait hors d'état de payer les impôts directs à
l'échéance sans la filerie; elle lui offre une ressource, en occupant
utilement sa femme, ses enfants, ses servants, ses valets, et lui-
même: mais quelle pénible vie, même aidée de ce secours! En été,
il travaille comme un forçat au labourage et à la récolte; il se
couche à 9 heures et se lève à deux, pour suffire aux travaux; en
hiver il devrait réparer ses forces par un plus grand repos; mais il
manquera de grains pour le pain et les semailles, s'il se défait des
denrées qu'il faudrait vendre pour payer les impôts. Il faut donc
filer pour suppléer à ce vide... il faut y apporter la plus grande assi-

duité. Aussi le paysan se couche-t-il en hiver à minuit, une heure, et se lève à cinq ou six; ou bien il se couche à neuf, et se lève à deux, et cela tous les jours de sa vie si ce n'est le dimanche. Cet excès de veille et de travail usent la nature humaine, et de là vient qu'hommes et femmes vieillissent beaucoup plutôt dans les campagnes que dans les villes.» (Mirabeau, l.c., t. III, p. 21 2sqq).

P. 742 “Whenever the legislature attempts to regulate the differences
Nota 222 between masters and their workmen, its counsellors are always the masters.” «L'esprit des lois, c'est la propriété.»

P. 746 «L'anéantissement de toutes espèces de corporations du même état
Nota 225 et de profession étant l'une des bases fondamentales de la constitution française, il est défendu de les rétablir de fait sous quelque prétexte et sous quelque forme que ce soit.»... «des citoyens attachés aux mêmes professions, arts et métiers prenaient des délibérations, faisaient entre eux des conventions tendantes à refuser de concert ou à n'accorder qu'à un prix déterminé le secours de leur industrie ou de leurs travaux, les dites délibérations et conventions.. seront déclarées inconstitutionnelles, attentatoires à la liberté et à la déclaration des droits de l'homme etc.» («Révolutions de Paris», Paris 1791, t. III, p. 523.)

P. 748 Knight: “You my neighbour, the husbandman, you Maister Mercer,
Nota 228 and you Goodman Copper, with other artificers, may save yourselves metely well. For as much as all things are deerer than they were, so much do you arise in the pryce of your wares and occupations that yee sell agayne. But we have nothing to sell where by we might advance ye pryce there of, to countervaile those things that we must buy agayne.” ..“I pray you, what be those sorts that ye meane. And, first, of those that yee thinke should have no losse hereby?” — Doktor: “I meane all these that live by buying and selling, for, as they buy deare, they sell thereafter.” — Knight: “Whatis the next sorte that yeesay would win by it?” — Doktor: “Marry, all such as have takings or farmes in their owne manurance” (adică cultivation) “at the old rent, for where they pay after the olde rate, they sell after the newe—that is, they paye for their lande good cheape, and sell all things growing there of deare...” Knight: “What sorte is that which, ye sayde should have greater losse hereby, than these men had profit?” — Doktor: “It is all noblemen, gentlemen, and all other that live either by a stinted rent or stypend, or do not manure” (cultivate) “the ground, or doe occupy no buying and selling.” [William Stafford, “A Compendious or Scurtă Examination of Certayne Ordinary Complaints of Diverse of our Countrymen in these our Days”, London 1581.]

P. 748 «C'est li compte que messire Jacques de Thoraisse, chevalier
Nota 229 chastelain sor Besancon rent es seigneur tenant les comptes à Dijon pour monseigneur le duc et comte de Bourgoigne, des rentes appartenant à la dite chastelleine, depuis XXVe jour de décembre MCCCLIX jusqu'au XXVIIe jour de décembre MCCCLX.» (Alexis Monteil, «Histoire des Matériaux manuscrits etc.», p. 234, 235.)

P. 750 «Je permettrai»,... «que vous ayez l'honneur de me servir, à condi-
Nota 232 tion que vous me donnez le peu qui vous reste pour la peine que je

prends de vous commander.» (J. J. Rousseau, «Discours sur l'Économie Politique», [Genève 1760, p. 70].)

P. 751
Nota 234 “Twenty pounds of wool converted unobtrusively into the yearly clothing of a labourer's family by its own industry in the intervals of other work — this makes no show; but bring it to market, send it to the factory, thence to the broker, thence to the dealer, and you will have great commercial operations, and nominal capital engaged to the amount of twenty times its value... The working class is thus emerged to support a wretched factory population a parasitical shopkeeping class, and a fictitious commercial, monetary and financial system.” (David Urquhart, l.c.p. 120.)

P. 752
Nota 243b «Si les Tartares inondaient l'Europe aujourd'hui, il faudrait bien des affaires pour leur faire entendre ce que c'est qu'un financier parmi nous.» (Montesquieu, «Esprit des lois», t. IV, p. 33, éd. Londres 1769.)

P. 765
Nota 251 «Nous sommes [...] dans une condition tout-à-fait nouvelle de la société... nous tendons à séparer [...] toute espèce de propriété d'avec toute espèce de travail.» (Sismondi, «Nouveaux Principes de l'Écon. Polit.», t. II, p. 434.)

P. 773
Nota 268 «...Dans les colonies ou l'esclavage a été aboli sans que le travail forcé se trouvait remplacé par une quantité équivalente de travail libre, on a vu s'opérer la contrepartie du fait qui se réalise tous les jours sous nos yeux. On a vu les simples travailleurs exploiter à leur tour les entrepreneurs d'industrie, exiger d'eux des salaires hors de toute proportion avec la part légitime qui leur revenait dans le produit. Les planteurs, ne pouvant obtenir de leurs sucres un prix suffisant pour couvrir la hausse de salaire, ont été obligés de fournir l'excédant, d'abord sur leurs profits, ensuite sur leurs capitaux mêmes. Une foule de planteurs ont été ruinés de la sorte, d'autres ont fermé leurs ateliers pour échapper à une ruine imminente... Sans doute, il vaut mieux voir périr des accumulations de capitaux, que des générations d'hommes» (...); «mais ne vaudrait-il pas mieux que ni les uns ni les autres périssent?» (Molinari, l.c.p. 51, 52.)

P. 774
Nota 272 «C'est, ajoutez-vous, grâce à l'appropriation du sol et des capitaux que l'homme, qui n'a que ses bras, trouve de l'occupation, et se fait un revenu... c'est au contraire, grâce à l'appropriation individuelle du sol qu'il se trouve des hommes n'ayant que leurs bras... Quand vous mettez un homme dans le vide, vous vous emparez de l'atmosphère. Ainsi faites-vous, quand vous vous emparez du sol... C'est le mettre dans le vide de richesses, pour ne le laisser vivre qu'à votre volonté.» (Colins, l.c., t. III, p. 267—271 passim.)

P. 775
Nota 275 “The first and main object at which the new Land Act of 1862 aims, is to give increased facilities for the settlement of the people.” (“The Land Law of Victoria, by the Hon. G. Duffy, Minister of Public Lands”, Lond. 1862, [p. 3].)

Adnotări

1 „*Capitalul*” este opera genială a lui Karl Marx. La făurirea operei sale fundamentale Marx a lucrat patru decenii, de la începutul deceniului al 5-lea și pînă la sfîrșitul vieții. „Ajungînd la concluzia că orînduirea economică este baza pe care se înalță suprastructura politică, Marx a acordat o deosebită atenție studierii acestei orînduiri economice” (V. I. Lenin. Opere complete, vol. 23, București, Editura politică, 1964, ed. a doua, p. 45).

Marx a început să studieze sistematic economia politică la sfîrșitul anului 1843, la Paris. Studiînd literatura economică, el și-a propus să scrie o lucrare vastă care să cuprindă critica orînduirii sociale existente și a economiei politice burgheze. Primele sale cercetări în acest domeniu s-au oglîndit în lucrări ca: „Manuscrise economice-filozofice din 1844”, „Ideologia germană”, „Mizeria filozofiei”, „Muncă salariată și capital”, „Manifestul Partidului Comunist” și altele. Încă în aceste lucrări sînt dezvoltate bazele exploatării capitaliste, contradicția de neîmpăcat dintre interesele capitaliștilor și cele ale muncitorilor salariați, caracterul antagonist și efemer al tuturor relațiilor economice ale capitalismului.

După o întrerupere impusă de evenimentele furtunoase ale revoluției din 1848—1849, Marx și-a putut continua cercetările sale economice abia la Londra, unde a fost nevoit să emigreze în august 1849. Aici el a studiat profund și multilateral istoria economiei și economia din acea vreme din diferite țări, îndeosebi din Anglia, care era în acea vreme țara clasică a capitalismului. În această perioadă pe el l-a interesat istoria proprietății funciare și teoria rentei funciare, istoria și teoria circulației banilor și a prețurilor, crizele economice, istoria tehnicii și tehnologiei, problemele de agronomie și de agrochimie.

Marx a lucrat în condiții neînchipuit de grele. El a trebuit să lupte în permanență împotriva lipsurilor materiale și adesea să-și întrerupă studiul pentru a cîștiga cele necesare traiului. Efortul îndelungat în condițiile lipsurilor materiale nu a rămas fără urmări — Marx s-a îmbolnăvit grav. Totuși, pînă în 1857 el a reușit, datorită unei uriașe munci de pregătire, să treacă la etapa finală — la sistematizarea și sintetizarea materialului adunat.

Din august 1857 pînă în iunie 1858 Marx a pregătit un manuscris de circa 50 coli de tipar care a constituit un fel de ciornă a viitorului „*Capital*”. Acest manuscris a fost publicat pentru prima oară abia în 1939—1941 de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C. al U.R.S.S. în original, sub titlul „*Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie*”. În noiembrie 1857 Marx a elaborat, în afară de aceasta, planul operei sale, pe care ulterior l-a detaliat, făcînd totodată precizări esențiale. Această lucrare științifică consacrată criticii categoriilor economice se împarte în șase cărți :

1) Despre capital (cu câteva capitole introductive); 2) Despre proprietatea funciară; 3) Despre munca salariată; 4) Despre stat; 5) Despre comerțul internațional; 6) Despre piața mondială. În prima carte („Despre capital”) Marx a prevăzut patru secțiuni: a) Capitalul în general, b) Concurența dintre capitaluri, c) Creditul, d) Capitalul pe acțiuni. Secțiunea a) „Capitalul în general”, are trei capitole: 1) Procesul de producție a capitalului; 2) Procesul de circulație a capitalului și 3) Unitatea dintre amândouă sau capital și profit, dobândă. Este important de relevat faptul că această din urmă împărțire specială a constituit ulterior baza împărțirii întregii lucrări în trei volume. Istoria economiei politice și a socialismului urma să alcătuiască obiectul altei lucrări.

Totodată, Marx a hotărât ca lucrarea sa să apară în fascicule separate, iar prima fasciculă care „ar trebui să reprezinte într-o oarecare măsură întreaga lucrare” să cuprindă numai prima secțiune din prima carte — secțiune alcătuită din trei capitole: 1) Marfa, 2) Bani sau circulația simplă și 3) Capitalul. Dar, din considerente politice, capitolul al treilea nu a fost inclus în varianta definitivă a primei fascicule — în lucrarea „Contribuții la critica economiei politice”. Marx a arătat că tocmai în acest capitol „începe adevărata bătălie” și că, după părerea lui, era inoportun, în condițiile cenzurii oficiale, ale șicanelor polițienești și ale mizeriilor de tot felul făcute autorilor care nu erau pe placul claselor stăpînitoare, să publice la început acest capitol, adică înainte ca noua lucrare să fi cîștigat o largă popularitate. Pentru „prima fasciculă”, Marx a scris special capitolul despre marfă și a refăcut capitolul despre bani elaborat în 1857—1858.

Luorarea „Contribuții la critica economiei politice” a apărut în 1859. Se intenționa să se publice în scurt timp și „fascicula a doua”, adică capitolul menționat mai sus despre capital, care constituia conținutul principal al manuscrisului din 1857—1858. Marx reia studiul sistematic al economiei politice la British Museum. Curînd însă el este nevoit să întrerupă această muncă pentru un an și jumătate, trebuind să demaște în presă pe agentul bonapartist K. Vogt, care pornise împotriva sa o serie de atacuri calomnioase, și să rezolve o serie de alte treburi curente. Abia în august 1861 el începe să lucreze din nou la acest vast manuscris pe care îl termină la jumătatea anului 1863. Manuscrisul, cu un volum de circa 200 de coli de tipar, reprezentînd 23 de caiete, purta același titlu ca și lucrarea din 1859, „Contribuții la critica economiei politice”. Cea mai mare parte din manuscris (caietele VI—XV și XVIII) tratează despre istoria doctrinelor economice. Această parte a fost pregătită pentru tipar și editată în limba rusă de către Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. sub titlul „Teorii asupra plusvalorii” (volumul al IV-lea al „Capitalului”). În primele cinci caiete și parțial în caietele XIX—XXIII sînt expuse temele cuprinse în vol. I al „Capitalului”. Aici Marx analizează transformarea banilor în capital, dezvoltă teoria plusvalorii absolute și a celei relative și atinge o serie de alte probleme. În special, în caietele XIX și XX se pun bazele capitolului al XIII-lea din volumul I, „Mașinile și marea industrie”; aici se dă un bogat material faptic din istoria tehnicii și se face o amplă analiză economică a folosirii mașinilor în industria capitalistă. În caietele XXI—XXIII sînt tratate diferite probleme incluse în diverse volume ale „Capitalului” și îndeosebi în volumul al II-lea. Caietele XVI—XVII cuprind în întregime problemele incluse în volumul III. Așadar, manuscrisul din 1861—1863 cuprinde, într-o măsură mai mare sau mai mică, problemele tratate în cele 4 volume ale „Capitalului”.

Ulterior, Marx hotărâște să-și structureze întreaga lucrare după planul pe care-l întocmise pentru secțiunea „Capitalul în general”, cuprinzînd trei

părți. În ceea ce privește partea istorico-critică a manuscrisului, ea trebuia să constituie partea a patra, de încheiere. „Întreaga lucrare — scrie Marx lui Kugelmann la 13 octombrie 1866 — se compune din următoarele părți: Cartea I) Procesul de producție al capitalului. Cartea a II-a) Procesul de circulație al capitalului. Cartea a III-a) Formele procesului în ansamblu. Cartea a IV-a) Contribuții la istoria teoriei”. Marx renunță și la planul inițial de a edita lucrarea în fascicule, propunându-și ca întâi să pregătească întreaga lucrare, fie și în linii generale, și abia după aceea s-o editeze.

În legătură cu aceasta, Marx continuă să lucreze intens la opera sa, și în special la acele părți care în manuscrisul din 1861—1863 nu fuseseră suficient dezvoltate. El studiază suplimentar un mare număr de lucrări economice și tehnice, printre care lucrări tratând probleme de agricultură, de credit și de circulație a banilor, studiază materiale statistice, diferite documente ale parlamentului, rapoarte oficiale cu privire la munca copiilor în industrie, la condițiile de locuit ale proletariatului englez etc. Apoi Marx elaborează în doi ani și jumătate (august 1863 — sfârșitul anului 1865) un nou manuscris de proporții vaste, care reprezintă prima variantă amănunțită a celor trei volume teoretice ale „Capitalului”. Abia după ce lucrarea a fost scrisă în întregime (ianuarie 1866), Marx trece la redactarea ei definitivă pentru tipar. Urmind sfatul lui Engels, el hotărăște să nu pregătească pentru tipar întreaga lucrare, ci în primul rând volumul I al „Capitalului”. Marx a făcut cu multă minuțiozitate această redactare definitivă, care a însemnat în fond o nouă elaborare a întregului volum I al „Capitalului”. Marx a considerat necesar, în interesul unității, integrității și clarității expunerii, să reproducă într-o formă relativ succintă problemele principale tratate în lucrarea „Contribuții la critica economiei politice”, apărută în 1859. În timp ce aici ele constituie capitolul I („Marfă și bani”), în volumul I al „Capitalului” ele constituie o întreagă secțiune, secțiunea I („Marfă și bani”).

După apariția volumului I al „Capitalului” (septembrie 1867), Marx continuă să revadă lucrarea în vederea unor noi ediții în limba germană și a traducerii ei în alte limbi. El operează numeroase modificări în ediția a doua (1872), dă indicații esențiale pentru ediția rusă, apărută în 1872 la Petersburg, prima traducere a „Capitalului” într-o limbă străină, elaborează în mare măsură și redactează traducerea franceză, care apare în fascicule în 1872—1875.

Pe de altă parte, după apariția volumului I al Capitalului, Marx continuă redactarea volumelor următoare, cu intenția de a termina curând întreaga lucrare. El nu reușește însă să facă acest lucru. Activitatea multilaterală în cadrul Consiliului General al Internaționalei I îi răpește mult timp. Starea proastă a sănătății îl silește să-și întrerupă lucrul din ce în ce mai des. Extraordinara sa probitate și scrupulozitatea științifică, precum și spiritul autocritic sever în care, după cum arăta Engels, „s-a străduit să-și elaboreze pînă la perfecțiune marile sale descoperiri economice înainte de a le publica”, l-au determinat ca, ori de câte ori vedea o problemă sau alta, să întreprindă cercetări suplimentare. În cursul muncii sale de creație au apărut o mulțime de probleme noi.

Următoarele două volume din „Capitalul” au fost pregătite pentru tipar și publicate de Engels abia după moartea lui Marx — volumul al II-lea în 1885, iar volumul al III-lea în 1894. Engels a adus astfel o contribuție prețioasă la tezaurul comunismului științific.

După moartea lui Marx, Engels a redactat traducerea engleză a volumului I al „Capitalului” (apărută în 1887) și a pregătit pentru tipar ediția a III-a (1883) și a patra (1890) germană. În afară de aceasta, după moartea

lui Marx, dar încă în timpul vieții lui Engels au mai apărut următoarele ediții ale primului volum al „Capitalului”: trei ediții engleze la Londra, (1888, 1889 și 1891); trei ediții engleze la New York (1887, 1889 și 1890), o ediție franceză la Paris (1885), o ediție daneză la Copenhaga (1885), o ediție spaniolă la Madrid (1886), o ediție italiană la Torino (1886), o ediție poloneză la Leipzig (1884—1889), o ediție olandeză la Amsterdam (1894), precum și o serie de alte ediții incomplete.

În ediția a 4-a germană a „Capitalului” (1890), Engels, pornind de la indicațiile personale ale lui Marx, a făcut o redactare definitivă a textului și notelor la volumul I al „Capitalului”. Astăzi această lucrare se traduce în întreaga lume după această ediție a 4-a germană.

În România, traduceri din „Capitalul” au apărut începînd cu 1883. Astfel în 1883, sub titlul „Capitalul” [Text prescurtat după „Das Kapital”], a apărut în „Emanciparea” traducerea semnată de Batony (Anton Bacalbașa), care este de fapt o prelucrare a volumului I al „Capitalului”. În 1895, sub titlul „Privire asupra viitorului”, apare în „Lumea nouă” nr. 153 din 16 aprilie un fragment din volumul III al „Capitalului”. Fragmente din volumul I al Capitalului au apărut în 1895 și în săptămînalul „Carmen Sylva”. Sub titlul „Ziua normală de muncă”, apare în „Lumina” nr. 14 din 1 mai 1896 un extras din capitolul 8, „Ziua de muncă”, din volumul I al „Capitalului”. În 1907 apare în „Viitorul social” nr. 5, 10, 11—12, sub titlul „Acumularea primitivă”, traducerea capitolului douăzeci și patru din volumul I al „Capitalului”. Sub titlul „Muncă, marfă, bani” apare în biblioteca „Lumen” nr. 50 din 1910 o traducere făcută după rezumatele și extrasele lui Vilfredo Pareto și Julien Brochard din lucrarea lui Marx „Capitalul”. În 1919 apare în „Biblioteca socialistă” versiunea românească a rezumatului făcut de Carlo Caffero din volumul I al „Capitalului”, iar în 1924 apare a doua ediție a acestei versiuni. În „Viața socialistă” nr. 1 din noiembrie 1920 apare un fragment din capitolul opt al volumului I, sub titlul „Tendința istorică a acumulării capitaliste”; „Calendarul Tribunei socialiste”, care apărea la Cluj, publică în 1926 traducerea exactă a punctului 7 din capitolul douăzeci și patru al volumului I.

„Emanciparea” — revistă editată de Cercul socialist din București.

„Lumea nouă” — organ de presă al social-democrației din România. Pe adresa ziarului au sosit scrisori ale unor fruntași ai mișcării muncitorești internaționale ca Lafargue, Bebel, Liebknecht.

„Carmen Sylva” — săptămînal editat la București în 1895, din inițiativa unor socialiști în frunte cu Panait Mușoiu.

„Lumina” — publicație editată de cercul de propagandă social-democrată „Lumina” din Iași în 1895—1897. — 11.

2 Este vorba de primul capitol din volumul I al „Capitalului” în prima ediție germană din 1867 intitulat „Marfa și banii”. Pregătind ediția a II-a, Marx și-a revăzut cartea și a făcut numeroase modificări în structura ei. Pe baza subpunctelor din primul capitol în forma inițială și a anexel au fost create trei capitole care au constituit acum, sub același titlu din ediția anterioară, secțiunea I a lucrării. — 11.

3 Este vorba de capitolul al treilea din lucrarea lui F. Lassalle: „Herr Bastiat—Schulze von Delltsch, der ökonomische Julian, oder: Capital und Arbeit”, Berlin, 1864. — 11.

4 *Mutato nomine de te fabula narratur* (Schimbă numele și despre tine istorisește legenda) — cuvinte din satirele lui Horațiu, cartea I, satira 1. — 12.

- 5 *Cărțile albastre* — (Blue Books) — denumirea generică dată publicațiilor care cuprind materiale ale parlamentului englez și documente diplomatice ale ministerului de externe. Cărțile albastre, a căror denumire vine de la coperta lor albastră, au început să fie editate în Anglia în secolul al XVII-lea. Ele reprezintă principalul izvor oficial de studiere a istoriei economice și diplomatice a acestei țări. — 16.
- 6 *Segui il tuo corso, e lascia dir le genti!* — parafrazăre a unui vers din opera lui Dante, „Divina comedie”, Purgatoriul, cîntul V. — 17.
- 7 S. Mayer „Die soziale Frage in Wien. Studie eines „Arbeitgebers“ Wien, 1871. („Problema socială în Viena”...). — 19.
- 8 În ediția a 4-a germană a volumului I al „Capitalului” (1890), primele patru paragrafe din această prefață au fost omise. În ediția de față postfața se publică integral. — 19.
- 9 *Anti-Corn-Law League* (Liga împotriva legilor cerealelor) a fost înființată în 1838 de fabricanții Cobden și Bright. Susținînd interesele burgheziei industriale, Liga a militat pentru abrogarea așa-numitelor legi ale cerealelor, care prevedeau, în folosul aristocrației funciare, limitarea și chiar interzicerea importului de cereale. Adoptate în 1815, legile cerealelor interziceau importul de cereale atîta timp cît prețul cerealelor în Anglia nu se va fi ridicat la 80 de șilingi quarterul. Legea a suferit unele modificări în 1822, iar în 1828 a fost introdusă o scală potrivit căreia taxele vamale la cereale se urcau proporțional cu scăderea prețurilor pe piața internă și invers, scădeau proporțional cu urcarea acestor prețuri. Luptînd pentru abrogarea legilor cerealelor și instaurarea liberului schimb, Liga își punea drept scop scăderea prețurilor interne la cereale și implicit, scăderea salariilor muncitorilor. Lozincă liberului schimb a fost larg folosită de Ligă în propaganda ei demagogică în favoarea unității dintre interesele muncitorilor și cele ale industriașilor. Legile cerealelor au fost abrogate în 1846. — 21.
- 10 Este vorba de articolul lui J. Dietzgen: „Karl Marx. «Capitalul. Critica economiei politice» Hamburg, 1867”, publicat în „Demokratisches Wochenblatt”, nr. 31, 34, 35 și 36 din 1868. În 1869—1876 această publicație a apărut sub o nouă denumire — „Der Volksstaat”. — 22.
- 11 Este vorba de publicația „La philosophie positive. Revue”, care a apărut la Paris în 1867—1883. În numărul 3 pe noiembrie-decembrie 1868 al revistei a fost publicată o scurtă recenzie la volumul I al „Capitalului”, scrisă de E. V. De Roberti, adept al filozofiei pozitivistice a lui Auguste Comte. — 25.
- 12 N. Ziber, „Teoria valorii și capitalului a lui D. Ricardo, în legătură cu completările și lămuririle aduse ei ulterior”. Kiev, 1871, p. 170. — 25.
- 13 Acest articol („Punctul de vedere al criticii economice-politice la Karl Marx”) a fost scris de I. I. Kaufmann. — 25.
- 14 Vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 7—9. — 25.
- 15 Este vorba de filozofii burghezi germani Büchner, Lange, Dühring, Fechner și alții. — 27.

- 16 *Noua două treime* — (Neue Zweidrittel) — monedă de argint cu valoare de $\frac{2}{3}$ de taler care s-a aflat în circulație în diferite state germane, de la sfârșitul secolului al XVII-lea până la mijlocul secolului al XIX-lea. — 34.
- 17 Numerotarea capitolelor din ediția engleză a volumului I al „Capitalului” nu corespunde numerotării din primele trei ediții germane. — 36.
- 18 *Proslavery rebellion* — rebeliunea proprietarilor de sclavi din sudul S.U.A., care a dus la războiul civil din 1861—1865. — 40.
- 19 În realitate aici nu este vorba de o inexactitate comisă de Marx. — 42.
- 20 Engels a demascată numeroasele atacuri calomnioase ale reprezentanților burgheziei, care-l acuzau pe Marx de a fi falsificat în mod intenționat citatele din discursul rostit de Gladstone la 16 aprilie 1863, într-o lucrare scrisă special în acest scop: „Brentano contra Marx în legătură cu pretinsa falsificare de citate. Istoric și documente”, publicată la Hamburg în 1891 (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 22, București, Editura politică, 1965, p. 93—180). — 42.
- 21 Vorbind de „invenția lui Laskerchen”, Marx se referă la următorul fapt. În ședința Reichstagului din 8 noiembrie 1871, deputatul național-liberal burghez Lasker, polemizând cu Bebel, a declarat că, dacă muncitorilor social-democrați germani le va veni în minte să urmeze exemplul comunarilor parizieni, „onorabili bürgeri înstăriți le vor veni de hac cu bitele”. Oratorul n-a voit însă să dea publicității această formulare și, în darea de seamă stenografică a înlocuit cuvintele „le vor veni de hac cu bitele” prin „ii vor pune la respect”. Bebel a demascată această falsificare. Lasker a devenit obiect de batjocură în cercurile muncitorești. Cum era mic de statură, a fost poreclit „Laskerchen”. — 43.
- 22 Goethe. „Faust”, partea I, scena a III-a („Odaie de studiu”). — 44.
- 23 Engels parafrazează aici cuvintele lăudărosului și poltronului Falstaff, care povestește cum s-a luptat cu spada împotriva a cincizeci de inși (Shakespeare, „Henric al IV-lea”. Partea I, actul II, scena a patra). — 45.
- 24 Citat parafrazat din poemul lui S. Butler „Hudibras”, partea a II-a, cîntul I. — 50.
- 25 Vezi: W. Jacob. „An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals”. In two volumes. London, 1831. — 54.
- 26 [W. Petty] „A Treatise of Taxes and Contributions”. London, 1667, p. 47 [Tratat despre taxe și impozite]. — 58.
- 27 Marx folosește aici dialogul din cronica istorică a lui Shakespeare „Henric al IV-lea”, partea I. În scena a 3-a din actul III Falstaff îi spune văduvei Quickly că „nimeni nu se pricepe cum s-o ia”. Ea îi răspunde: „Vorbești cu păcat... Și tu și toți ceilalți... vă pricepeți cum să mă luați”. — 62.
- 28 „Paris vaut bien une messe” („Parisul face oit o liturghie”) — cuvinte rostite de Henric al IV-lea în 1593, oînd parizienii i-au făgăduit că-l vor recunoaște ca rege dacă va trece de la protestantism la catolicism. — 67.
- 29 Marx citează aici „Etica nichomahică” a lui Aristotel după: „Aristotelis opera ex recensione Imanuelis Bekkeri”. Tomus IX. Oxonii, 1837, p. 99, 100. — 74.

- 30 *Lombard-street* — stradă în City (centrul financiar al Londrei) unde își au sediul o serie de mari bănci; sinonim cu piața financiară londoneză. — 76.
- 31 K. Marx „Mizeria filozofiei. Răspuns la «Filozofia mizeriei» a d-lui Proudhon”, cap. I (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 4, București, Editura politică, 1963, ed. a II-a, p. 71—124). — 83.
- 32 Goethe. „Faust”, partea I, scena a patra („Odaie de studiu”). — 83.
- 33 După înfrângerea revoluției din 1848—1849, în Europa a urmat o perioadă de cruntă reacțiune politică. În cercurile aristocratice din țările europene spiritismul și îndeosebi mesele mișcătoare deveniseră o modă. În China în aceeași perioadă s-a desfășurat mișcarea antifeudală de eliberare care a luat caracterul unui puternic război țărănesc (revoluția taipinilor). — 86.
- 34 Ricardo menționează paralelogramele lui Owen în lucrarea sa „On Protecționism to Agriculture”. Fourth Edition. London, 1822, p. 21 (Despre protejarea agriculturii). Dezvoltându-și proiectul utopic de prefaceri sociale, Owen demonstrează că din punct de vedere economic, precum și din punctul de vedere al dezvoltării gospodăriei, e mai indicat ca așezările să fie construite în formă de paralelogram sau de pătrat. — 91.
- 35 Potrivit concepțiilor filozofului grec antic Epicur, care avea o concepție materialistă și ateistă, există o multitudine de lumi. Aceste lumi apar și se dezvoltă după legi naturale proprii. Zeii, deși există, se află în afara lumilor, în spațiile dintre ele și nu exercită influență nici asupra dezvoltării universului și nici asupra vieții omului. — 93.
- 36 W. Shakespeare. „Mult zgomot pentru nimic”, actul III, scena a 3-a. — 98.
- 37 *Tîrgul din Lendit* — mare tîrg anual care s-a ținut în apropiere de Paris din secolul al XII-lea pînă în secolul al XIX-lea. — 99.
- 38 Goethe. „Faust”, partea I, scena a 3-a („Odaie de studiu”). — 101.
- 39 *Apocalipsul* — una dintre scrierile apărute în epoca creștinismului primitiv și cuprinsă în Noul Testament. A fost scrisă în secolul I. Autorul Apocalipsului exprimă una generală împotriva Imperiului roman, pe care-l numește „fiară” și-l socotește întru chiparea diavolului. Pasajele citate sînt luate din capitolele 17 și 13. — 102.
- 40 *Statul incașilor* — stat sclavagist existent de la începutul secolului al XV-lea pînă la jumătatea sec. al XVI-lea pe teritoriul actual al Perului și în care existau puternice rămășițe ale orînduirii gentilice. Tribul incașilor care stăpînea acest teritoriu avea 100 de ginți (ailiu), care s-au transformat treptat în obști sătești (vicinale). — 103.
- 41 *Pandecte* — denumirea grecească a Digestelor, partea cea mai importantă din dreptul civil roman. Digestele erau o culegere de extrase din operele juriștilor romani și exprimau interesele stăpînitorilor de sclavi. Ele au fost publicate în anul 529, în timpul domniei împăratului bizantin Justinian. — 106.
- 42 [W. E. Parry], „Journal of a Voyage for the Discovery of a North-West Passage from the Atlantic to the Pacific; performed in the Years 1819—20, in His Majesty's Ships Hecla and Griper, under the Orders of William Edward Parry”, London, 1821 (Jurnalul călătoriei întreprinse în 1819—20).

- În ediția a doua a cărții, apărută tot în 1821, pasajul citat figurează la p. 277—278. — 110.
- 43 În mitologia antică istoria omenirii se împărțea în cinci perioade. Vârsta de aur și vârsta de argint constituiau primele două perioade din acestea cinci. În vârsta de aur, cea mai fericită dintre ele, oamenii trăiau, spune legenda, fără nici un fel de griji și numai în vîrstele următoare viața lor s-a schimbat. Ultima vîrstă, vîrsta de fier, este plină de nedreptăți, violențe și omururi. Legenda celor cinci vîrste apare în creația poetului grec Hesiod și în cea a poetului liric roman Ovidiu. — 114.
- 44 Este vorba de unirea definitivă a Angliei cu Scoția în 1707. Prin acest act, care a lichidat parlamentul scoțian, au fost desființate și toate barierele economice ce existaseră între cele două țări. — 114.
- 45 Dante, „Divina comedie”, „Paradisul”, cîntul XXIV. — 117.
- 46 Marx citează pe fericitul Ieronim : „Epistola către Eustahia despre păstrarea fecioriei”. — 118.
- 47 K. Marx : „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 77). — 123.
- 48 „*The course of true love never does sun smooth*” („Iubirea cînd e-adevărată în cursul ei e-ntruna tulburată”) — Shakespeare, „Visul unei nopți de vară”, actul I, scena 1. — 122.
- 49 „*Dissecta membra poetae*” (membrule risipite ale poetului) — cuvinte din satirele lui Horațiu, cartea I, 4. — 122.
- 50 Marx citează aici lucrarea lui Dupont de Nemours „*Maximes du docteur Quesnay, ou Résumé de ses principes d'économie sociale*”, publicată în : „*Physiocrates*”. Avec une introduction et des commentaires par E. Daire. Partie I, Paris, 1846, p. 392. — 123.
- 51 *Non olet* (nu miroase, adică banii n-au miros) aceste cuvinte au fost adreseate de împăratul roman Vespasian (69—79) fiului său care i-a reproșat faptul că a introdus o taxă specială la closetele publice. — 124.
- 52 A. H. Müller. „*Die Elemente der Staatskunst*”, Theil II, Berlin, 1809, S. 280 (Bazele artei de a conduce statul). — 138.
- 53 Joc de cuvinte : în limba engleză cuvîntul „*Sovereign*” înseamnă „suveran, monarh” și totodată monedă de aur (l. st.). — 141.
- 54 P. Boisguillebert. „*Le détail de la France*”. În : „*Economistes financiers du XVIII-e siècle*”. Paris, 1843, p. 213 („Comerțul cu amănuntul în Franța”). — 143.
- 55 D. Diderot. „*Salonul din 1767*”. — 147.
- 56 *Compania Indiilor Orientale* — companie comercială engleză, care a ființat din 1600 pînă în 1858 și a fost un instrument al politicii coloniale de jaf a Angliei în India, China și în alte țări din Asia. La jumătatea secolului al XVIII-lea, Compania, care dispunea de armată și flotă a devenit o mare forță militară. Sub steagul ei colonialiștii englezi au cucerit India. Compania a deținut timp îndelungat monopolul comerțului cu India și principalele funcții ale administrației acestei țări. Răscoala națională de eliberare din 1857—1858

- din India i-a silit pe englezi să schimbe formele dominației lor coloniale : Compania a fost desființată iar India a fost declarată dominion al coroanei britanice. — 148.
- 57 „East India (Bullion). Return to an Adress of the Honourable the House of Commons, dated 8 February 1864”. — 148.
- 58 Marx citează lucrarea lui W. Petty „Venbum Sipienti”, publicată ca anexă la o altă lucrare a acestui autor, menționată aici de Marx : „The Political Anatomy of Ireland. 1672”, London, 1691. — 155.
- 59 Marx citează aici lucrarea lui D. Ricardo : „The High Price of Bullion a Proof of the Depreciation of Bank Notes”. The Fourth Edition Corrected. London, 1811. („Prețul ridicat al lingourilor — o dovadă a deprecierei bancnotelor”). — 157.
- 60 „Currency principle” (Principiul circulației banilor) — una din varietățile școlii care a formulat teoria cantitativă a banilor. Reprezentanții ei afirmau că valoarea și prețul mărfurilor sînt determinate de cantitatea de bani aflată în circulație. Ei își propuneau menținerea unei circulații bănești ferme și considerau că unicul mijloc pentru realizarea acestui scop este ca bancnotele să aibă în mod obligatoriu acoperire în aur și ca emisiunea lor să fie reglementată în conformitate cu importul și exportul de metale nobile. Pornind de la aceste premise teoretice false adepții lui „currency principle” considerau că crizele economice de supraproducție se datorează exclusiv nerespectării legilor circulației banilor proclamate de ei. „Currency principle” s-a bucurat de o mare popularitate în Anglia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Dar încercările guvernului englez de a se sprijini pe această teorie (Bank Act din 1844) nu au dat rezultate, confirmînd doar totala ei inconsistență științifică și inutilitate practică (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 172—175). — 157.
- 61 Vezi adnotarea 58. — 159.
- 62 Institut de France — cea mai înaltă instituție științifică, formată din mai multe secții sau academii ; datează din 1795. Destutt de Tracy era membru al Academiei de Științe morale și politice. — 176.
- 63 *Hic Rhodus hic salta !* (Aici e Rhodos, aici să sari !) — cuvinte adresate lăudărosului (din fabula „Lăudărosul” a lui Esop), care se fălea cu săriturile pe care le făcuse pe insula Rhodos. — 179.
- 64 Este vorba de lovitura de stat din 2/14 mai 1864 prin care, dizolvînd Adunarea, Cuza lichida opoziția moșierimii și a unei părți a burgheziei față de aplicarea programului său de reforme. În urma constituirii unei noi Adunări a fost posibilă aplicarea acestui program de reforme burgheze, dintre care cea mai importantă a fost „legea rurală” (august 1864) ; prin această lege se punea capăt iobăgiei și se dădea pămînt țăranilor prin răs-cumpărare. — 181.
- 65 H. Storch. „Cours d'économie politique, ou Exposition des principes, qui determinent la prospérité des nations”, Tome I, St.-Petersburg, 1815, p. 288 (Curs de economie politică sau expunere a principiilor care determină prosperitatea națiunilor). — 194.
- 66 A. Cherbuliez. „Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales”, Paris, 1841, p. 14 (Avuție

- sau sărăcie. Expunerea cauzelor și efectelor actualei distribuiri a avuției sociale). — 194.
- 67 Parafrazare a cuvintelor lui Faust din tragedia cu același nume a lui Goethe, partea I, scena a III-a („Odaie de studiu”). — 207.
- 68 „Tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles” („Totul este cit se poate de bine în cea mai bună dintre lumile posibile”). Aforism din romanul satiric „Candid sau Optimismul” al lui Voltaire. — 207.
- 69 Goethe, „Faust”, partea I, scena a 5-a (Pivnița lui Auerbach, la Lipsca). — 208.
- 70 Lucrețiu. „Poemul naturii”, cartea întâi, versurile 155—156. — 227.
- 71 Marx îl numește în ironie pe Wilhelm Roscher Wilhelm *Tucidide* Roscher deoarece, în prefața la ediția I-a a cărții sale „Die Grundlagen der National-ökonomie” („Principiile economiei politice”), economistul vulgar „s-a declarat”, după cum spune Marx, cu multă modestie „Tucidide al economiei politice”. Citindu-l pe Tucidide, Roscher spune: „ca și istoricul antic, doresc și eu ca lucrarea mea să fie de folos celor care...” etc. — 229.
- 72 Este vorba de scriitorul și criticul literar german Gottsched, care a jucat un anumit rol pozitiv în literatură, dar care a manifestat în același timp o mare intoleranță față de orice tendințe novatoare în literatură. De aceea numele lui a devenit sinonim cu ănfumurarea și inexpresivitatea literară. — 229.
- 73 W. Jacob. „A Letter to S. Whitbread, being a Sequel to Considerations on the Protection Required by British Agriculture”, London, 1815, p. 33 („Scrioare către S. Whitbread în legătură cu discutarea măsurilor protecționiste dictate de interesele agriculturii britanice”). — 231.
- 74 Este vorba de legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1833. În legătură cu aceasta vezi volumul de față, p. 289—290. — 236.
- 75 *Hiliaști* (de la grecescul „hiliast” — o mie) — propovăduitorii doctrinei mistice-religioase despre a doua venire a lui Hristos și instaurarea pe pământ a „împărăției de o mie de ani”, a dreptății, egalității și fericirii generale. Credințele hiliaste au apărut în perioada destrămării orânduiri sclavagiste pe fondul asuprii insuportabile și al suferințelor îndurate de masele muncitoare, care căutau o ieșire în visuri fanteziste de eliberare. Aceste credințe au cunoscut o largă răspândire în primele timpuri ale creștinismului, iar ulterior au renăscut mereu în doctrinele diferitelor secte din Evul mediu. — 239.
- 76 A. Ure. „The Philosophy of Manufactures; or, An Exposition of the Scientific, Moral and Commercial Economy of the Factory System of Great Britain”. London, 1835, p. 406 („Filozofia fabricii sau Expunere a aspectului științific, moral și comercial al economiei sistemului de fabrică în Marea Britanie”). — 239.
- 77 *Little shilling men* (adeptii șilingului mic), sau școala de la Birmingham — școală economică apărută în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Adepții ei propagau teoria unității de măsură monetară ideale și considerau banii exclusiv ca „denumiri de calcul”. Reprezentanții școlii de la Birmingham, frații Thomas și Matthias Attwood, Spooner și alții, au întocmit un proiect

de reducere a conținutului aur al unității monetare din Anglia pe care l-au denumit „proiectul șilingului mic”. De aici și denumirea școlii. Totodată „adeptii șilingului mic” s-au pronunțat împotriva măsurilor luate de guvern în vederea reducerii cantității de bani aflați în circulație. Ei erau de părere că realizarea principiilor școlii lor, determinând o creștere artificială a prețurilor, era de natură să invioreze industria și să asigure prosperitatea generală a țării. În realitate însă, devalorizarea valutei preconizată de ei n-a făcut decât să stingă datoria publică și datoriile particulare în bani devalorizați, adică să aducă anumite avantaje vistieriei și marilor întreprinzători care beneficiau în principal de toate creditele posibile. Marx vorbește despre această școală în lucrarea sa „Contribuții la critica economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 13, București, Editura politică, 1962, p. 71—72). — 244.

78 Vezi adnotarea 64. — 248.

79 „*Règlement organique*” (Regulamentele organice) — regulamente de organizare și conducere a Moldovei și Țării Românești, preconizate prin convenția de la Akkerman și întocmite potrivit prevederilor tratatului de la Adrianopol (1829). Puse în aplicare în 1831 în Țara Românească și în 1832 în Moldova, sub îndrumarea și supravegherea generalului Pavel Kisseleff, regulamentele organice au menținut și întărit privilegiile boierimii care continua să fie clasa conducătoare în stat. Ele au constituit o aspră legislație agrară și un instrument de represiune capabil să fringă rezistența țărănimii, ceea ce l-a determinat pe K. Marx să le caracterizeze drept „codicele muncii de clacă” și „o expresie pozitivă a goanei după supramuncă”. Regulamentele organice au îngrădit puterea domnească, au introdus principiul separării puterilor în stat, au instituit adunările obștești (embrion al regimului parlamentar), au reorganizat vechile servicii publice și au creat altele noi. Prin prevederile lor politice și economice-administrative, regulamentele organice au favorizat dezvoltarea capitalismului, deschizând astfel burgheziei drumul spre puterea politică. Cuprinzând dispoziții aproape identice, regulamentele organice au pregătit unirea celor două țări într-un singur stat, ceea ce, de fapt, anticipau ambele regulamente, în cite un articol din partea lor finală. Dar, deși au constituit o lege fundamentală care, în general, a favorizat dezvoltarea celor două țări române, regulamentele organice au devenit, în scurt timp, datorită dezvoltării capitalismului, o piedică pentru progresul economic, social și politic al principatelor. — 249.

80 Dryden. „The Cock and the Fox” („Cocoșul și vulpea”). — 253.

81 *Ecce iterum Crispinus* (Iarăși Crispinus!) — așa începe satira a IV-a a lui Iuvenal, în a cărei primă parte este înfierat Crispinus, un curtean al împăratului Domițian. În sensul figurat expresia înseamnă: „iarăși același personaj” sau „iarăși același lucru”. — 258.

82 *Eleații* — școală idealistă în filozofia greacă din secolele al VI-lea și al V-lea î.e.n. Reprezentanții ei cei mai de seamă au fost Xenofan, Parmenide și Zenon. Eleații demonstau, printre altele, că mișcarea și diversitatea fenomenelor nu au o existență reală, ci sînt simple aparențe. — 260.

83 *Grand Jury* (Marele juriu) — în Anglia, pînă în 1933, colegiu de jurați, compus din 12—23 de persoane alese de șerif dintre „oamenii onești și leali” din comitat, care îndeplinea funcția de instanță de cercetări preliminare și decidea dacă inculpații să fie deferiți tribunalului corecțional. — 262.

- 84 Marx se referă la recenzie sa la cartea lui Th. Carlyle „Pamflete contemporane” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 7, București, Editura politică, 1960, p. 274—285). — 266.
- 85 W. Strange. „The Seven Sources of Health”, London, 1864, p. 84. — 268.
- 86 „Britons never, never shall be slaves !” („Britanii nu vor fi niciodată, niciodată sclavi !”) — cuvinte din imnul englez „Rule, Britania !”. — 274.
- 87 *Exeter-Hall* — clădire din Londra, loc de întrunire a diverselor asociații religioase și filantropice. — 275.
- 88 Vezi adnotarea 4. — 277.
- 89 *Après moi le déluge !* (După mine potopul !) — se spune că astfel a răspuns regele Franței Ludovic al XV-lea atunci când cineva din anturajul lui i-a atras atenția că senbările și petrecerile de la curte amenință țara cu o mare creștere a datoriei publice. — 280.
- 90 „A-și vinde dreptul de întâi născut pentru un blid de fiertură” — această expresie plastică provine dintr-o legendă biblică. Se spune că acesta a fost prețul pentru care Esau ar fi vândut lui Iacob dreptul de întâi născut. — 281.
- 91 *Marea ciumă* — îngrozitoare epidemie de ciumă care a făcut ravagii în Europa apuseană în 1347—1350. După datele existente, au murit atunci de ciumă 25 000 000 de oameni, circa 1/4 din populația Europei apusene. — 282.
- 92 Vezi adnotarea 58. — 283.
- 93 „Factories Inquiry Commission. First Report of the Central Board of His Majesty's Commissioners. Ordered, by the House of Commons, to be printed 28 June 1833”, p. 53. — 289.
- 94 „*Periculum in mora*” — cuvinte din lucrarea istoricului roman Titus Livius, „Ab urbe condita”, cartea a XXXVIII-a, cap. XXV („De la fundarea Romei”) — 290.
- 95 Report from the Committee on the „Bill to regulate the Labour of Children in the Mills and Factories of the United Kingdom” : with the Minutes of Evidence”. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 august 1832. — 290.
- 96 În timpul sărbătorilor tradiționale în cinstea lui Juggernaut — încarnare a divinității hinduse Vișnu — credincioșii fanatici se aruncă sub roțile carului pe care este purtată statuia lui Vișnu. — 291.
- 97 Este vorba de Carta poporului care cuprindea revendicările cartiștilor, publicată la 8 mai 1838 ca proiect de lege ce urma să fie prezentat în parlament. Ea conținea șase puncte : votul universal (pentru bărbații care au împlinit vârsta de 21 de ani), alegeri parlamentare anuale, vot secret, egalizarea circumscripțiilor electorale, desființarea censului de avere pentru candidații în alegerile parlamentare, remunerarea deputaților. — 291.
- 98 Partizanii Ligii împotriva legilor cerealelor (vezi adnotarea 9) în propaganda lor demagogică încercau să-i convingă pe muncitori că prin instaurarea liberului schimb salariul lor real va crește, și muncitorii vor avea o pîine de două ori mai mare ca înainte („big loaf”). Placarde pe care figurau două pîini, una mare și una mică, și inscripțiile respective, erau purtate pe străzi

- în scopuri de agitație. Realitatea a arătat că de mincinoase erau aceste promisiuni și tertipurii. Capitalul industrial din Anglia care s-a consolidat prin abolirea legilor cerealelor, și-a intensificat ofensiva împotriva intereselor vitale ale clasei muncitoare. — 292.
- 99 *Comisari ai Convenției* se numeau în timpul revoluției burgheze franceze de la sfârșitul sec. al XVIII-lea reprezentanții Convenției (Adunarea Națională a Republicii Franceze în 1792—1795) în departamente și în armată, investiți cu împuterniciri speciale. — 295.
- 100 *Loi des suspects* — lege adoptată de Corpul legislativ la 19 februarie 1858, care acorda împăratului și guvernului său dreptul nelimitat de a trimite la închisoare sau de a deporta în diferite localități din Franța și din Algeria, ba chiar de a expulza definitiv de pe teritoriul Franței pe toți cei suspectați de atitudine ostilă regimului celui de-al doilea Imperiu. — 296.
- 101 Vezi adnotarea 18. — 296.
- 102 W. Shakespeare. „Neguțătorul din Veneția”, actul IV, scena 1. — 297.
- 103 W. Shakespeare. „Neguțătorul din Veneția”, actul IV, scena 1. — 298.
- 104 *Legile celor 10 table* — varianta inițială a „legilor celor 12 table”, cel mai vechi monument de drept al statului sclavagist roman. Menite să ocrotească proprietatea privată, legile prevedeau pentru datornicul nesolvabil lipsirea de libertate, vinderea ca sclav sau chiar tăierea în bucăți. — 298.
- 105 Istoricul francez Linguet emite această ipoteză în lucrarea „*Theorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société*”. Tome II, Londres, 1767, livre V, chapitre XX („Teoria legilor civile sau Principiile fundamentale ale societății”). — 298.
- 106 În lucrarea sa „*Die Geheimnisse des christliches Alterthums*”, istoricul german Daumer afirmă că primii creștini mâncau în timpul împărăției carne de om. — 298.
- 107 Marele socialist utopist francez Fourier a zugrăvit un tablou al societății viitorului în care omul va executa în timpul unei zile de muncă mai multe operații, ziua de muncă fiind formată din câteva ședințe scurte („*courtes séances*”), de câte o oră și jumătate — două ore. Fourier considera că, datorită acestui fapt, productivitatea muncii va crește în așa măsură încât cel mai sărac muncitor va avea posibilitatea de a-și satisface trebuințele în mai mare măsură decât orice capitalist de până atunci. — 301.
- 108 Este vorba de congresul muncitorilor americani, care a avut loc la Baltimore între 20 și 25 august 1866. La congres au participat 60 de delegați reprezentând peste 60 000 de muncitori grupați în trade-unionuri. Congresul a dezbătut probleme ca : legiferarea zilei de muncă de 8 ore, activitatea politică a muncitorilor, asociațiile cooperative, cuprinderea tuturor muncitorilor în trade-unionuri etc. La congres a fost adoptată de asemenea o hotărâre cu privire la crearea unei organizații politice a clasei muncitoare, National Labour Union. — 311.
- 109 Rezoluția Congresului de la Geneva al Asociației Internaționale a Muncitorilor a fost întocmită pe baza „Instrucțiunilor pentru delegații Consiliului Central provizoriu în legătură cu diferite probleme” (vezi K. Marx și F. En-

- gels, Opere, vol. 16, București, Editura politică, 1963, p. 202—212). În pasajul citat din rezoluție textul acestor „Instrucțiuni” este reprodus exact. — 312.
- 110 „Șarpele chinurilor lor” — parafrază din poezia lui Heine „Heinrich” (din ciclul „Poezii contemporane”). — 312.
- 111 *Magna Charta* — Magna Charta Libertatum — sub această denumire a intrat în istorie documentul semnat de regele englez Ioan fără Țară în 1215. „Magna Charta” a fost impusă regelui de mării feudali răsculați, sprijiniți de cavaleri și orășeni. Ea prevedea o anumită limitare a puterii regale, menținea o serie de privilegii feudale și conținea unele concesiuni în favoarea cavalerilor și a orașelor. În pasajul de față Marx se referă la legile cu privire la limitarea zilei de muncă cucerite de clasa muncitoare din Anglia în urma unei lupte îndelungate și înverșunate împotriva capitalului. — 313.
- 112 Quantum mutatus ab illo! (Ce schimbare față de ceea ce a fost) — Virgiliu, „Eneida”, cartea a doua, versul 274. — 313.
- 113 Cuvintele „Intr-adevăr n-au învățat nimic” — care au căpătat o largă circulație sînt cuprinse într-o scrisoare a amiralului francez de Panat. Uneori aceste cuvinte sînt atribuite lui Talleyrand. Ele au fost spuse la adresa regalistilor, care s-au dovedit incapabili să tragă învățăminte din revoluția burgheză franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. — 318.
- 114 Despre faptul că ignoranța nu este un argument Spinoza vorbește în „Etica” (partea întâi, adaos), ridicîndu-se împotriva reprezentanților concepției clerical-teleologice asupra naturii, care considerau „voința divinității” drept cauza cauzelor tuturor fenomenelor și al căror unic argument era necunoașterea altor cauze. — 318.
- 115 Vezi A. Quetelet. „Sur l'homme et le developpement de ses facultés, ou Essai de phisique sociale”. Tomes I—II, Paris, 1835. — 334.
- 116 W. Roscher. „System der Volkswirthschaft”. Band I: „Die Grundlagen der Nationalökonomie.” Dritte, vermehrte und verbesserte Auflage, Stuttgart und Augsburg, 1858, S. 88—89. — 335.
- 117 Este vorba de inițiativa muncitorilor din orașul Rochdale (districtul industrial Manchester), care, pornind de la ideile socialiștilor utopici, au organizat în 1844 o cooperativă de consum. Această cooperativă care și-a luat denumirea de Society of Equitable Pioneers, a format nucleul mișcării cooperatiste a muncitorilor din Anglia și din alte țări. — 342.
- 118 Vezi adnotarea 49. — 353.
- 119 *Bellum omnium contra omnes* (războiul tuturor împotriva tuturor) — expresie din lucrarea „Leviathan” a lui Thomas Hobbes. — 366.
- 120 Potrivit legendei, patricianul roman Menenius Agrippa i-a convins pe plebeii răsculați în anul 494 î.e.n. să se supună istorisindu-le fabula cu părțile corpului omenesc care s-au răzvrătit împotriva stomacului. Menenius Agrippa compara societatea din vremea sa cu organismul viu ale cărui mâini erau plebeii, care hrăneau stomacul acestui organism — pe patricieni. Așa cum separarea mâinilor de stomac duce inevitabil la moartea organismului tot așa refuzul plebeilor de a-și îndeplini obligațiile ar fi dus la pierderea statului Romei antice. — 371.

- 121 *Society of Arts* (Societatea artelor și meseriilor) — societate burghezo-iluministă cu caracter filantropic, fondată în 1754 la Londra. Societatea declara grandilocvent că scopul ei este „încurajarea artelor, meseriilor și comerțului” și a tot ce poate duce la „ocuparea pauperilor, Jărgirea comerțului și îmbogățirea țării” etc. Ea a încercat să joace rolul de mediator între muncitori și întreprinzători. Marx o numea „societatea artelor și înșelătorilor”. — 374.
- 122 Hegel. „Grundlinien der Philosophie des Rechts”, Werke. Zweite Auflage. Bd. VIII, Berlin, 1840, S. 247. („Bazele filozofiei dreptului”). — 374.
- 123 Vezi adnotarea 49. — 374.
- 124 Aici găsim la Marx o inexactitate. În realitate autorul lucrării „Concerning Happiness, A Dialogue” nu este diplomatul James Harris, care a publicat cartea „Diaries and Correspondence”, ci tatăl acestuia, James Harris. — 375.
- 125 Marx reproduce această expresie a lui Archilochus după lucrarea lui Sextus Empiricus : „Adversus mathematicos”, liber XI, 44. — 375.
- 126 *Epoca răsturnării celor 30 de tirani* — perioada de la sfârșitul secolului al V-lea î.e.n., când la Atena a fost instaurată democrația sclavagistă în locul regimului despotic al celor treizeci de oligarhi. În această perioadă la Atena a luat o mare dezvoltare capitalul comercial și cămătăresc. — 376.
- 127 *Republica lui Platon* — statul ideal conceput de Platon, expresie idealizată a intereselor aristocrației sclavagiste. La baza lui se află împărțirea cetățenilor liberi în : „filozofi”, cărora le revenea funcția de conducere a statului, militari, apărători ai statului împotriva dușmanilor externi și interni, și agricultori, meseriași și negustori care trebuiau să întrețină prin munca lor clasa dominantă. — 377.
- 128 Se citează p. 21 din lucrarea lui A. Ure (vezi adnotarea 76). — 379.
- 129 *Mașina calorică* — mașină care funcționa pe principiul dilatării și comprimării aerului prin încălzire și răcire. Față de mașina cu abur era greoaie și avea un coeficient de utilitate foarte scăzut. Inventată la începutul sec. al XIX-lea, la sfârșitul acestui secol ea își pierduse orice utilitate practică. — 382.
- 130 *Jenny* — mașină de filat inventată în 1764—1767 și pe care creatorul ei, James Hargreaves, a numit-o astfel în cinstea fiicei sale. — 383.
- 131 Biblia. Deuteronomul, cap. 25, 4. — 383.
- 132 Boynes. „The Cotton Trade. Two Lectures on the above Subject, Delivered before the Membres of the Blackburn Literary Scientific and Mechanics' Institution”. Blackburn — London, 1857, p. 48. — 397.
- 133 *Privy council* (Consiliul privat) — organ special pe lângă regele Angliei, alcătuit din miniștri și alți demnitari, precum și din reprezentanți ai înaltului cler. A luat ființă în secolul al XIII-lea. Vreme îndelungată a avut dreptul de a emite legi în numele regelui și peste capul parlamentului. În secolele al XVII-lea și al XIX-lea rolul Consiliului privat a scăzut considerabil. În prezent Consiliul privat nu participă practic la conducerea statului. — 408.
- 134 Schiller. „Cîntecul despre clopot”. — 415.
- 135 Se citează p. 22 din lucrarea lui A. Ure (vezi adnotarea 76). — 430.

- 136 Vezi volumul de față, p. 290 și urm. — 430.
- 137 Vezi volumul de față, p. 299, nota 157. — 434.
- 138 Fourier numește fabricile „ocne cu regim ceva mai blînd” („les bagnes mitigés”) în lucrarea „La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique, donnant quadruple produit”, Paris, 1835, p. 59. — 436.
- 139 Marx citează lucrarea lui Secondo Lancellotti „L'Hoggidi overo Gl'ingegni non inferiori a'passati” după I. Beckmann „Beyträge zur Geschichte der Erfindungen”. Band I, Leipzig, 1786, S. 125—126. — 437.
- 140 Tabelul a fost întocmit pe baza datelor extrase din următoarele trei documente parlamentare purtînd titlul comun „Factories”: „Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 15 April 1856”; „Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 24 April 1861” și „Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 5 December 1867”. — 443.
- 141 „Tenth Report of the Commissioners appointed to inquire into the Organization and Rules of Trades Unions and other Associations: together with Minutes of Evidence”. London, 1868, p. 63, 64. — 445.
- 142 „Nominibus mollire licet maia” („Se cuvîne ca răul să fie îndulcit prin cuvînte”) — Ovidiu, „Ars amatoria”, cartea a II-a, II, versul 657. — 448.
- 143 Marx a luat aceste date din documentul parlamentar: „Corn, Grain and Meal. Return to an Order of the Honourable the House of Commons, dated 18 February 1867”. — 461.
- 144 *Legile împotriva dreptului de asociere* — legi adoptate de parlamentul englez în 1799 și 1800, care interziceau crearea și activitatea oricăror organizații muncitorești. Aceste legi au fost abrogate de parlament în 1824, iar în 1825 abrogarea lor a fost confirmată din nou. Cu toate acestea, autoritățile au continuat să limiteze în mare măsură activitatea asociațiilor muncitorești. Astfel, simpla agitație pentru intrarea muncitorilor într-o asociație și pentru participarea la greve era considerată ca „uz de forță” și „violență” și se pedepsea ca delict penal. — 462.
- 145 Vezi adnotarea 98. — 463.
- 146 Marx se referă la faptul că după desființarea monopolului Companiei Indiilor Orientale în comerțul cu China (1833) comerțianții particulari englezi au pătruns masiv pe piața chineză. O amploare deosebit de mare a luat comerțul de contrabandă cu opium, sprijinit pe toate căile de guvernul Angliei, care a nesocotit în mod conștient legile și interesele de stat ale Chinei și a contribuit la intoxicarea în masă și la subminarea sănătății chinezilor. Ca răspuns la măsurile hotărîte luate de autoritățile chineze împotriva importului de contrabandă a acestui stupefiant în țara lor, englezii au declanșat primul război „al opiumului” (1839—1842), care s-a încheiat printr-un tratat inegal și tilhăresc pentru China. — 467.
- 147 Vezi adnotarea 129. — 469.
- 148 Vezi adnotarea 133. — 473.
- 149 Vezi adnotarea 49. — 479.

- 150 *Registrar General* (Registratorul general) — așa se numea în Anglia funcționarul care conducea Biroul central de înregistrare a actelor de stare civilă. Pe lângă atribuțiile sale obișnuite, odată la 10 ani, biroul făcea recensământul populației. — 481.
- 151 Este vorba de documentul parlamentar intitulat: „Factories. Return to an Address of the Honourable the House of Commons, dated 24 April 1861”, p. 9. — 483.
- 152 W. Shakespeare. „Neguțătorul din Veneția”, actul IV, scena 1. — 495.
- 153 „*Ne sutor ultra crepidam!*” („Cizmarule, vezi-ți de calapoadele tale”) — i-a replicat renumitul pictor grec antic Apelles unui cizmar care i-a criticat picturile; cizmarul nu se pricepea deloc la pictură, dar îi reproșa că într-o pictură a sa nu a redat bine încălțăminte. — 497.
- 154 Vezi adnotarea 5. — 503.
- 155 Cuvinte parafrazate din poezia „An die Natur” a lui Friedrich Leopold Stolberg, poet german de la sfârșitul sec. al XVIII-lea. — 518.
- 156 P. J. Proudhon. „Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère”, T. I., Paris, 1846, p. 73. („Sistemul contradicțiilor economice sau Filozofia mizeriei”). — 519.
- 157 Este vorba de Confederația celor unsprezece state sclavagiste din sudul S.U.A. care a existat în 1861—1865, și a fost creată în urma rebeliunii proprietarilor de sclavi. Proclamând un stat separat, rebelii și-au pus drept scop menținerea sclaviei și extinderea ei pe întregul teritoriu al S.U.A. Confederația a fost lichidată în 1865 în urma înfrângerii proprietarilor de sclavi în războiul civil. — 546.
- 158 Autorul cărții „*Essai sur la nature du commerce en général*” este Richard Cantillon. Lucrarea a fost revizuită în vederea editării ei în limba engleză de o rudă a autorului, Philippe Cantillon. — 564.
- 159 Marx face aluzie aici la comportarea mareșalului curții, Kalb, din tragedia lui Schiller „*Intrigă și iubire*”. În actul al treilea al piesei (scena a doua) la început Kalb refuză să participe la intriga pe care o urzea președintele la curtea prințului. Președintele îl amenință atunci că își va da demisia, ceea ce ar fi atras după sine și demisia lui Kalb. Însăpăimântat, Kalb replică: „Dar eu mine cum rămâne?... Ce v-a venit! Sinteți doar un om învâțat! Dar eu... mon Dieu! Ce voi mai fi eu dacă alteța sa mă va demite?”. — 585.
- 160 Este vorba de Asociația muncitorilor germani, înființată de Marx și Engels la sfârșitul lunii august 1847 la Bruxelles în scopul educării politice a muncitorilor germani care locuiau în Belgia și al propagării ideilor comunismului științific în rândurile lor. Sub conducerea lui Marx și Engels și a tovarășilor lor de luptă, Asociația a devenit centrul legal de unire a forțelor proletare revoluționare din Belgia. Cele mai bune elemente ale Asociației au făcut parte din comunitatea din Bruxelles a Ligii comuniștilor. După revoluția burgheză din februarie 1848 din Franța, Asociația și-a încetat activitatea în urma arestării și expulzării membrilor ei de către poliția belgiană. — 588.
- 161 Simonde de Sismondi, „*Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*”, Tome I, Paris, 1819, p. 119. — 591.

- 162 *Avraam a avut de urmaș pe Isaac ; Isaac a avut de urmaș pe Iacob etc.* În Noul Testament (Evanghelia cea de la Matei, cap. I) se povestește cum a crescut neamul lui Avraam, străbunul evreilor și cum din el se trage poporul evreu. — 591.
- 163 Hegel. „Grundlinien der Philosophie des Rechts“. Werke. Zweite Auflage, Bd. VIII, Berlin, 1840, S. 259. — 598.
- 164 Este vorba de lucrarea : J. St. Mill, „A System of Logic, ratiocinative and inductive, being a connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation“. In two volumes. Prima ediție a apărut la Londra în 1843. Marx remarcă faptul că J. St. Mill, care a pretins că expune un „sistem de logică“, a fost superficial ca economist și n-a respectat cerințele elementare ale unei analize logice. — 600.
- 165 *Tableau économique (Tabloul economic)* — schema reproducției și circulației capitalului social total, elaborată pentru prima oară în știința economică de fiziocratul Quesnay. Despre acest tablou se vorbește mai amănunțit în lucrarea lui Marx „Teorii asupra plusvalorii“ (partea I, cap. 6), în capitolul zece al secțiunii a doua a lucrării lui Engels „Anti-Dühring“, scris de Marx precum și în „Capitalul“, vol. II (capitolul al nouăsprezecelea). — 601.
- 166 Cuvintele citate aici „nu are nici o dată“ au fost folosite de câteva ori de Lichnowski în cuvântarea rostită în Adunarea Națională de la Frankfurt împotriva dreptului istoric al Poloniei la independență. În loc de „Keinen Datum hat“, el a spus „Keinen Datum nicht hat“, întrebându-l, contrar regulilor limbii germane, două negații consecutive. De aceea, cuvântarea sa a stîrnit rîsetele asistenței. Amănunte despre cuvîntarea lui Lichnowski vezi în K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 5, București, Editura politică, 1963, p. 394. — 602.
- 167 Schiller. „Chezășia“. — 603.
- 168 Sînt parafrazate cuvintele lui Faust. (Faust, partea I, scena 2 — „În fața porții orașului“). — 603.
- 169 Potrivit unei legende care datează din perioada creștinismului primitiv, cărțile Bibliei care formează Vechiul Testament au fost scrise de Moise și de alți proroci. Marx folosește expresia „asta vine de la Moise și de la proroci“ în sensul de ceea ce este principal, ceea ce este o primă poruncă etc. — 604.
- 170 J. B. Say. „Traité d'économie politique“. Cinquième édition, Tome premier, Paris, 1826, p. 130—131. — 605.
- 171 *Determinatio est negatio* — orice determinare este o negare. Marx reproduce aici principiul lui Spinoza în interpretarea hegeliană devenită celebră. La Spinoza această expresie are sensul că „orice limitare este o negare“ (Spinoza. „Correspondența“, Scrisoarea nr. 50). — 606.
- 172 Aici se citează lucrarea lui A. Potter „Political Economy: its Objects, Uses, and Principles : considered with Reference to the Condition of the American People“. New-York, 1841. După cum rezultă din Introducere, cea mai mare parte a acestei lucrări reprezintă o reproducere (cu modificări aduse de A. Potter) a primelor zece capitole din lucrarea lui J. Scrope „The Principles of Political Economy“ („Principiile economiei politice“), publicată în Anglia în 1833. — 607.

- 173 Cuvintele „*nulla dies sine linea*” (nici o zi fără o linie) sînt atribuite celebrului pictor grec antic Apelles, care avea drept regulă să lucreze zilnic oît de puţin la picturile sale. — 619.
- 174 Linguet. „*Théorie des loix civiles, ou Principes fondamentaux de la société*”. Tome I. Londres, 1767, p. 236. — 625.
- 175 *Peculium* — în Roma antică, o parte a bunurilor pe care capul familiei o putea încredinţa spre conducere sau administrare unui om liber sau unui sclav. Stăpînirea unui *peculium* nu anula dependenţa de fapt a solavului faţă de stăpînul său, care era stăpînul de drept al *peculium*-ului. De pildă, posesorul unui *peculium*, un sclav, i se permitea să încheie tranzacţii cu terţe persoane numai dacă suma obţinută din aceste tranzacţii era mai mică decît suma necesară răscumpărării din sclavie. Încheierea de tranzacţii avantajoase şi alte măsuri menite să sporească *peculium*-ul reveneau de obicei capului familiei. — 627.
- 176 A. Smith „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*” („*Avuţia naţiunilor, cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*”) vol. I, Edinburgh, 1814, p. 142. — 631.
- 177 În perioada 1849—1859 Anglia a participat la o serie de războaie: războiul Crimeii (1853—1856), războiul împotriva Chinei (1856—1858 şi 1859—1860) şi împotriva Iranului (1856—1857). În afară de aceasta, în 1849 ea a terminat cucerirea Indiei, iar în 1857—1859 trupele ei au înăbuşit războala de eliberare naţională din India. — 647.
- 178 Vezi adnotarea 96. — 655.
- 179 J. Steuart. „*An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy*” („*Principiile economiei politice*”), vol. I, Dublin, 1770, p. 39, 40. — 656.
- 180 Vezi adnotarea 150. — 660.
- 181 Boileau. *Satira a VIII-a*. — 662.
- 182 Este vorba de lucrarea lui F. Engels „*Situaţia clasei muncitoare din Anglia*” (vezi K. Marx şi F. Engels. *Opere*, vol. 2, Bucureşti, Editura politică, 1959). — 663.
- 183 A. Smith. „*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*”, vol. I, Edinburgh, 1814, p. 6. — 664.
- 184 Vezi adnotarea 133. — 664.
- 185 „*Low Church*” — curent în biserica anglicană răspîndit în special în mîndurile burgheziei şi ale clerului inferior. Adepţii acestui curent propovăduiau o morală burgheză creştină şi desfăşurau o activitate filantropică făţarnică. Contele de Shaftesbury (lord Ashley), datorită unei asemenea activităţi ajunsese să oştirige o însemnată influenţă în cercurile „*Low Church*”. De aceea Marx îl numeşte în ironie „papă” al acestei biserici. — 684.
- 186 Vezi adnotarea 150. — 685.
- 187 Horaţiu. „*Arta poetică*”, versul 173. — 686.

- 188 Această expresie este folosită în lucrarea lui Fourier „Le nouveau monde industriel et sociétaire”, Paris, 1829, secțiunea 5, completări la cap. XXXVI; secțiunea a 6-a, concluzii generale. — 702.
- 189 Vezi adnotarea 91. — 709.
- 190 Erin — vechea denumire a Irlandei. — 714.
- 191 Parafrazare a cuvintelor lui Mefisto din tragedia „Faust” de Goethe („Prolog în ceruri”). — 715.
- 192 *Fenieni* — revoluționari mic-burghezi irlandezi. Primele organizații feniene au apărut în 1857 în Irlanda și în S.U.A., unde erau formate din emigranți irlandezi. Programul și activitatea fenienilor reflectau protestul maselor populare din Irlanda împotriva asupririi coloniale engleze. Fenienii revendicau independența națională a țării lor, instaurarea republicii democratice, transformarea țăranilor arendași în proprietari ai pământurilor pe care le lucrau etc. Ei sperau să-și înfăptuiască programul politic cu ajutorul unei insurecții armate. Activitatea lor complotistă a suferit însă un eșec. La sfârșitul deceniului al 7-lea, fenienii au fost supuși unor represiuni în masă. În deceniul al 8-lea mișcarea feniană s-a destrămat. — 718.
- 193 Horațiu, *Epodae*, 7. — 718.
- 194 Prin revoluționarea pieței mondiale se înțelege aici decăderea rapidă, începând de la sfârșitul secolului al XV-lea, a rolului Genuiei, Veneției și altor orașe din nordul Italiei în comerțul de tranzit în urma marilor descoperiri geografice din acea vreme: descoperirea Cubei, a insulelor Haiti și Bahamas, a Americii de Nord, a drumului maritim spre India pe la sudul Africii și, în sfârșit, descoperirea Americii de Sud. — 722.
- 195 J. Steuart, „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy”, vol. I, Dublin, 1770, p. 52. — 723.
- 196 „*Pauper ubique jacet*”, Ovidiu. *Fastele*, I, r. 218. — 726.
- 197 Este vorba, evident, de ucazul cu privire la urmărirea țăranilor fugari, dat în 1597, sub domnia țarului Feodor Ivanovici, când cîrmuitorul de fapt al Rusiei era Boris Godunov. Conform acestui ucaz, țăranii care plecau în bejenie din cauza jugului și împilării insuportabile a moșierilor erau căutați timp de cinci ani și înapoiți cu sila stăpînilor lor. — 728.
- 198 *Glorious Revolution* (revoluția glorioasă) — astfel este denumită în istoriografia burgheză engleză lovitura de stat din 1688, în urma căreia în Anglia a fost instaurată monarhia constituțională, bazată pe un compromis între aristocrația funciară și marea burghezie. — 728.
- 199 Este vorba de pamfletul: „A Letter from the Right Honourable Edmund Burke to a Noble Lord, on the Attaks made upon him and his Pension, in the House of Lords, by the Duke of Bedford, and the Earl of Lauderdale, Early in the present Sessions of Parliament”, apărut în 1796 la Londra. — 729.
- 200 *Legea lui Licinius* — lege adoptată în Roma antică în anul 367 î.e.n. Legea prevedea o oarecare limitare a dreptului de a trece pământurile obștești în folosință personală și casarea parțială a datoriilor. Îndreptată împotriva creșterii marii proprietăți funciare și a privilegiilor patricienilor, ea reflecta

- o anumită întărire a pozițiilor economice și politice ale plebeilor. Tradiția atribuie această lege tribunilor poporului Licinius și Sextius. — 732.
- 201 Este vorba de răscoala din 1745—1746 a partizanilor dinastiei Stuart, care cereau aducerea pe tronul Angliei a așa-numitului „bînăr pretendent” Charles Edward. Răscoala reflecta totodată protestul maselor populare din Scoția și Anglia împotriva exploatării lor de către landlorzi și a alungării în masă a țăranilor de pe pământurile lor. În urma înăbușirii răscoalei cu ajutorul armatei regulate a Angliei, organizarea de clan din regiunea muntoasă a Scoției a început să se destrame rapid, iar alungarea țăranilor de pe pământuri s-a intensificat. — 734.
- 202 *Taksmeni* erau numiți în Scoția, după cum arată Marx în articolul „Alegerile. — Complicații financiare. — Ducesa de Sutherland și sclavia” (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 532—539), în condițiile organizării de clan, comandanții aflați în subordinea directă a lairdului clanului („omul cel mare”). Acesta din urmă le acorda oite o bucată de pământ (tak) din proprietatea întregului clan, iar ei, în semn că-i recunosc autoritatea, îi plăteau un mic tribut. La rîndul lor, *taksmenii* acordau parcele de pământ vasalilor. O dată cu destrămarea organizării de clan, lairdul s-a transformat în landlord, iar *taksmenii* au devenit în fond niște fermieri capitaliști. Tributul de pînă atunci s-a transformat în rentă funciară. — 734.
- 203 *Gaelii* — populația băștinașă din regiunile muntoase din nordul și din vestul Scoției, urmași ai vechilor celti. — 734.
- 204 Marx se referă la articolul său: „Alegerile. — Complicații financiare. — Ducesa de Sutherland și sclavia”, publicat în „New-York Daily Tribune” din 9 februarie 1853 (vezi K. Marx și F. Engels, Opere, vol. 8, București, Editura politică, 1960, p. 532—539). — 735.
- 205 Vezi adnotarea 121. — 738.
- 206 *Petty Sessions* (micile sesiuni) — sesiuni ale judecătorilor de pace din Anglia; judecă procese mici după o procedură judiciară simplificată. — 741.
- 207 A. Smith. „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, vol. V, Edinburgh, 1814, p. 237. — 742.
- 208 Vezi adnotarea 174. — 742.
- 209 Vezi adnotarea 144. — 743.
- 210 *Legea cu privire la „conspirații”* a fost în vigoare în Anglia încă în evul mediu. Ea interzicea „orice acțiuni conspirative, chiar dacă au la bază un motiv legal”. Pe baza acestei legi organizațiile și lupta de clasă a muncitorilor erau reprimare, atît pînă la adoptarea legilor împotriva asocierii (vezi adnotarea 144) cît și după abrogarea lor. — 745.
- 211 Este vorba de dictatura iacobină în Franța (iunie 1793 — iunie 1794). — 746.
- 212 A. Anderson. „An Historical and Chronological Deduction of the Origin of Commerce, from the Earliest accounts to the present Time”. Prima ediție a apărut în 1764 la Londra. — 749.
- 213 J. Steuart. „An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy”, vol. I, Dublin, 1770, First book, Ch. XVI. — 749.

- 214 Vezi adnotarea 56. — 756.
- 215 G. Gülich. „Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unsrer Zeit“. Bd. I, Jena, 1830, S. 371. — 757.
- 216 Marx se referă aici, probabil, la ediția engleză a lucrării „Aanwysing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Friesland“, publicată pentru prima oară la Leyda în 1662 și atribuită lui Jan de Witt. După cum s-a stabilit astăzi, cu excepția a două capitole scrise de Jan de Witt, autorul cărții este economistul și industriașul olandez Peter van der Hore (Peter de la Cour). — 759.
- 217 Vezi adnotarea 212. — 762.
- 218 *Asiento* — denumirea tratatelor prin care Spania acorda în secolele al XVI-lea — al XVIII-lea statelor străine și unor persoane particulare dreptul de a vinde sclavi negri în posesiunile ei din America. — 762.
- 219 *Tantae molis erat*, — expresie din poemul lui Virgiliu „Eneida”, cartea I, v. 33. — 763.
- 220 C. Pecqueur. „Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Études sur l'organisation des sociétés“. Paris, 1842, p. 435. — 764.
- 221 Vezi adnotarea 169. — 773.
- 222 Vezi adnotarea 68. — 774.
- 223 Este vorba de Legea bancară din 1844. Străduindu-se să preîntâmpine dificultățile legate de convertirea bancnotelor în aur, guvernul englez a adoptat în 1844, din inițiativa lui R. Peel, o lege cu privire la reforma Băncii Angliei, împărțind-o în două departamente de sine stătătoare, departamentul bancar și departamentul de emisie, și a stabilit o normă fixă de acoperire a bancnotelor în aur. Emisia de bancnote fără acoperire în aur era limitată la 14 000 000 l.st. Dar, în pofida Legii bancare din 1844 cantitatea de bancnote aflate în circulație nu depindea de fapt de fondul de acoperire, ci de cererea lor în sfera circulației. În perioadele crizelor economice, când cererea de bani era deosebit de acută, guvernul englez a suspendat temporar legea din 1844, mărinz cantitatea de bancnote fără acoperire în aur. — 775.

Indice bibliografic

cuprinzînd lucrările menționate de Marx și Engels

La lucrările citate de Marx și Engels au fost indicate, în măsura în care acest lucru a putut fi stabilit, edițiile presupuse că ar fi fost folosite de ei. În unele cazuri, în special acolo unde izvoarele bibliografice nu sînt precizate, nu se menționează ediția. Legile și documentele sînt indicate numai atunci cînd se citează din ele. Unele izvoare n-au putut fi identificate.

I. — Opere și articole ale unor autori cunoscuți și ale altora, anonimi

- Addington, Stephen*: An inquiry into the reasons for and against inclosing open-fields. 2nd ed. Coventry, London 1772. — 731.
- The advantages of the East-India trade to England*. London 1720. — 330, 350, 355, 356, 538, 375, 436, 517.
- Aikin, J[ohn]*: A description of the country from thirty to forty miles round Manchester, London 1795. — 604, 754, 762.
- [*Anderson, Adam*:] An historical and chronological deduction of the origin of commerce, from the earliest accounts tot the present time. Containing, an history of the great commercial interests of the British Empire. With an appendix. Vol. 1—2, London 1764. — 749, 762.
- Anderson, James*: The bee, or literary weekly intelligencer. Vol 3rd. Edinburgh 1791. — 628.
- Observations on the means of exciting a spirit of national industry; chiefly intended to promote the agriculture, commerce, manufactures, and fisheries of Scotland. In a series of letters to a friend. Written in the year 1775. Edinburgh 1777. — 570, 734.
- Appian von Alexandrien*: Römische Geschichten. Übers. von Ferdinand L. J. Dillenius, 7, Bdch. Stuttgart 1830. — 732.
- [*Arbuthnot, John*:] An inquiry into the connection between the present price of provisions, and the size of famns. With remarks on population as affected thereby. To which are added, proposals for preventing future scarcity. By a farmer. London 1773. — 319, 337, 339, 728, 732.
- Aristoteles*: Ethica Nicomachea. In: Opera ex recensione Immanuelis Bekkeri. T.9. Oxonii 1837. — 74, 75.
- De republica libri VIII. loc. cit. T. 10. Oxonii 1837. — 100, 166, 177.

- Ashley [Anthony]*: Ten hours' factory bill. The speech in the House of Commons, on Friday, March 15th, 1844. London 1844. — 411, 422.
- Athenaeus*: Deipnosophistarum libri quindecim. T.2... emendav, ac. supplev... illustrav. commodisque indicibus instrux. Johannes Schweighaeuser. Argentorati 1802. — 115, 146.
- Augier, Marie*: Du crédit public et de son histoire depuis les temps anciens jusqu'à nos jours. Paris 1842. — 763.
- Babbage, Charles*: On the economy of machinery and manufactures. London 1832. — 357, 360, 385, 400, 413.
- Bacon, Francis*: The essays or counsels civil and moral. [London 1625]. — 725.
- The reign of Henry VII. Verbatim reprint from Kennet's England, ed. 1719. London 1870. — 724, 725.
- [Bailey, Samuel]*: A critical dissertation on the nature, measures, and causes of value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of essays on the formation and publication of opinions. London 1825. — 77, 78, 97, 98, 541.
- (anonym) Money and its vicissitudes in value; as they affect national industry and pecuniary contracts: with a postscript on joint-stock banks. London 1837. — 64, 620.
- Barbon, Nicholas*: A discourse concerning coining the new money lighter. In answer to Mr. Lock's considerations about raising the value of money. London 1696. — 49—52, 143, 157, 158.
- Barton, John*: Observations on the circumstances which influence the condition of the labouring classes of society. London 1817. — 641, 682.
- Baynes, (John)*: The cotton trade. Two lectures on the above subject, delivered before the members of the Blackburn Literary, Scientific and Mechanics' Institution. Blackburn, London 1857. — 397.
- Beccaria, Cesare*: Elementi di economia pubblica. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T.11. Milano 1804. — 375.
- Beecher Stowe, Harriet*: Uncle Tom's cabin. — 735.
- Bellers, John*: Essays about the poor, manufactures, trade, plantations, and immorality. London 1699. — 144, 159, 488.
- Proposals for raising a colledge of industry of all useful trades and husbandry, with profit for the rich, a plentiful living for the poor, and good education for youth. London 1696. — 152, 337, 436, 497, 624.
- Bentham, Jérémie*: Théorie des peines et des récompenses, ouvrage extrait des manuscrits de M. Jérémie Bentham. Par Et[ienne] Dumont. 3e éd. T. 2. Paris 1826. — 619.
- Berkeley, George*: The querist, containing several queries, proposed to the consideration of the public. London 1750. — 346, 364.
- Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments. Nach der deutschen Übers. Martin Luthers.* — 102, 281, 383, 591, 673.

- Bidaut, J. N.* : Du monopole qui s'établit dans les arts industriels et le commerce, au moyen des grands appareils de fabrication. 2e livraison. Du monopole de la fabrication et de la vente. Paris 1828. — 331.
- Biese, Franz* : Die Philosophie des Aristoteles, in ihrem inneren Zusammenhange, mit besonderer Berücksichtigung des philosophischen Sprachgebrauchs, aus dessen Schriften entwickelt. Bd. 2. Die besonderen Wissenschaften. Berlin 1842. — 417.
- Blakey, Robert* : The history of political literature from the earliest times. Vol 2. London 1855. — 727.
- Blanqui, [Jérôme-Adolphe]* : Cours d'économie industrielle. Recueilli et annoté par Ad[olphe-Gustave] Blaise, Paris 1838—1839. — 348.
- Des classes ouvrières en France, pendant l'année 1848. P. 1—2, Paris 1849. — 287.
- Block, Maurice* : Les théoriciens du socialisme en Allemagne, Extrait du Journal des Économistes (numéros de juillet et d'août 1872). Paris 1872. — 25.
- Boileau, Etienne* : Règlements sur les arts et métiers de Paris rédigés au XIII siècle, et connus sous le nom du livre des métiers... Avec des notes et une introd. par G. B. Depping. Paris 1837. — 494.
- Boileau-Despréaux, Nicolas* : Satire VIII. — 662.
- Boisguillebert, (Pierre Le Pesant)* : Le détail de la France. In : Économistes financiers du XVIIIe siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par Eugène Daire. Paris 1843. — 143.
- Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs où l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles. Loc. cit. — 154.
- Boxhorn, Marcus Zuerius* : Marci Zuerii Boxhornii institutionum politicarum liber primus. In Marci Zuerii Boxhornii : Varii tractatus politici. Amstelodami 1663. — 437.
- [Brentano, Lujo:]* Wie Karl Marx citirt. In : Concordia. Zeitschrift für die Arbeiterfrage. Berlin. Nr. 10 vom 7. März 1872. — 42.
- (anonim) Wie Karl Marx sich vertheidigt. Loc. cit. Nr. 27 vom 4. Juli 1872 und Nr. 28 vom 11. Juli 1872. — 43.
- Broadhurst J.* : Political economy. London 1842. — 70.
- Brougham, Henry* : An inquiry into the colonial policy of the European powers. In 2 vols. Vol. 2. Edinburgh 1803. — 762.
- [Bruckner, John:]* Théorie du système animal. Leide 1767. — 626.
- Buchanan, David* : Inquiry into the taxation and commercial policy of Great Britain ; with observations on the principles of currency, and of exchangeable value. Edinburgh 1844. — 140.
- Observations on the subjects treated of in Dr. Smith's inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Edinburgh 1814. — 734.

- vezi și *Smith, Adam* : An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.... With notes, and an add. vol. by David Buchanan. Vol 1. Edinburgh 1814.
- Buchez, P[hilippe]-J[oseph]-B[enjamin] et P[ierre]-C[élestin] Roux [-Lavergne]* : Histoire parlementaire de la révolution française, ou journal des assemblées nationales, depuis 1789 jusqu'en 1815. T. 10. Paris 1834. — 746.
- Burke, Edmund* : A letter from the Right Honourable Edmund Burke to a Noble Lord, on the attacks made upon him and his pension, in the House of Lords, by the Duke of Bedford and the Earl of Lauderdale, early in the present session of Parliament. London 1796. — 729.
- Burke, Edmund* : Thoughts and details on scarcity, originally presented to the Right Hon. William Pitt, in the month of November, 1795. London 1800. — 219, 246, 334, 763.
- Butler, Samuel* : Hudibras. — 50.
- [Byles, John Barnard:]* Sophisms of free-trade and popular political economy examined. By a barrister, 7th ed. With corr. and add. London 1850. 282, 743.
- Cairnes, J[ohn] E[lliott]* : The slave power : its character, career and probable designs : being an attempt to explain the real issues involved in the American contest. London 1862. — 209, 277, 343.
- Campbell, George* : Modern India : a sketch of the system of civil government. To which is prefixed, some account of the natives and native institutions. London 1852. — 368.
- Cantillon, Philip* : The analysis of trade, commerce, coin, bullion, banks and foreign exchanges. Wherein the true principles of this useful knowledge are fully but briefly laid down and explained, to give a clear idea of their happy consequences to society, when well regulated. Taken chiefly from a manuscript of a very ingenious gentleman deceas'd, and adapted to the present situation of our trade and commerce. London 1759. — 564.
- [Cantillon, Richard]* : Essai sur la nature du commerce en général. Trad. de d'Anglois. In : Discours politiques. T. 3e. Amsterdam 1756. — 563.
- Carey, H[enry] C[harles]* : Essay on the rate of wages : with an examination of the causes of the differences in the condition of the labouring population throughout the world. Philadelphia, London 1835. — 572.
- The slave trade, domestic and foreign : why it exists, and how it may be extinguished. Philadelphia 1853. — 735, 752.
- Carlyle, Thomas* : Ilias (Americana) in nuce. In : Macmillan's Magazine. Ed by David Masson. London, Cambridge. August 1863. — 266.
- [Cazenove, John:]* Outlines of political economy ; being a plain and short view of the laws relating to the production, distribution, and consumption of wealth. London 1832. — 211, 329, 528, 606.
- vezi și *Malthus, Thomas Robert* : Definitions in political economy.... A new ed., with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London 1853.

- Chalmers, Thomas* : On political economy in connexion with the moral state and moral prospects of society. 2nd ed. Glasgow 1832. — 166.
- Chamberlain, Joseph* : [Eröffnungsrede der sanitären Konferenz Birmingham, 14. Januar 1875.] In : The Manchester Guardian vom 15. Januar 1875. — 651.
- The character and behaviour of King William*, Sunderland, Somers etc. as represented in original letters to the Duke of Shrewsbury, from Somers, Halifax, Oxford, secretary Vernon etc. [Manuscris din Sloane Manuscript Collection de la British Museum Nr. 4224]. — 729.
- Cherbuliez, A[ntoine]* : Richesse ou pauvreté. Exposition des causes et des effets de la distribution actuelle des richesses sociales. Paris 1841. — 194, 198, 594.
- [*Child, Josiah* :] A discourse concerning trade, and that in particular of the East-Indies. [London 1689]. — 105.
- [*Clement Simon* :] A discourse of the general notions of money, trade and exchanges, as they stand in relation each to other. By a merchant. London 1695. — 105.
- Cobbett, William* : A history of the protestant „Reformation“, in England and Ireland. Showing how that event has impoverished and degraded the main body of the people in those countries. In a series of letters, addressed to all sensible and just Englishmen. London 1824. — 727.
- Code pénal*, ou code des délits et des peines. Cologne 1810. — 746.
- Colins, [Jean-Guillaume-César-Alexandre-Hippolyte]* : L'économie politique. Source des révolutions et des utopies prétendues socialistes. T. 3e. Paris 1857. — 624, 700, 774.
- Columbus, Christoph* : (Scrisoare din Jamaica) vezi *Navarrete, [M[artin] F[ernandez de]* : Die Reisen des Christof Columbus...
- Comte, Charles* : Traité de législation ou exposition des lois générales, suivant lesquelles les peuples prospèrent, dépérissent, ou restent stationnaires. 3e éd. Revue et corr. Bruxelles 1837. — 755.
- Condillac, [Etienne-Bonnot de]* : Le commerce et le gouvernement. In : Mélanges d'économie politique. T. 1. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par Eugène Daire et G[ustave] de Molinari. Paris 1847. — 172.
- Considerations concerning taking off the bounty on corn exported* : in some letters to a friend. To which is added, a postscript, shewing that the price of corn is no rule to judge of the value of land. [London 1753]. — 330.
- Considerations on taxes*, as they are supposed to affect the price of labour in our manufactories. In a letter to a friend. London 1765. — 284.
- Corbet, Thomas* : An inquiry into the causes and modes of the wealth of individuals ; or the principles of trade and speculation explained. In 2 parts. London 1841. — 164, 599.
- Corbon. [Claude]-A[nthime]* : De l'enseignement professionnel. 2nde éd. Paris 1860. — 496.

- Courcelle-Seneuil, [Jean]-Gustave*: Traité théorique et pratique des entreprises industrielles, commerciales et agricoles ou manuel des affaires. 2e éd., revue et augm. Paris 1857. — 244, 607.
- The currency theorie reviewed*; in a letter to the Scottish people on the menaced interference by government with the existing system of banking in Scotland. By a banker in England. Edinburgh 1845. — 153.
- Cuvier, [George]*: Discours sur les révolutions du globe avec des notes et un appendice d'après les travaux récents de MM de Humboldt Flourens, Lyell, Lindley etc. Réd. par Hoefer. Paris 1863. — 519.
- Dante Alighieri*: Die göttliche Komödie. — 17, 118.
- Darwin, Charles*: Über die Entstehung der Arten im Thier-und Pflanzen-Reich durch natürliche Züchtung, oder Erhaltung der vervollkommneten Rassen im Kampfe um's Dasein. Nach der 3. engl. Ausg... aus dem Engl. übers. und mit Anmerkungen vers. von H. G. Bronn. 2. verb. und sehr verm. Aufl. Stuttgart 1863. — 352, 381.
- Daumer, Georg Friedrich*: Die Geheimnisse des christlichen Alterthums. Bd. 1—2. Hamburg 1847. — 298.
- De Cous, Salomon vezi Hero Alexandrinus*: Buch von Luft- und Wasserkünsten...
A defence of the land-owners and farmers of Great Britain; and an exposition of the heavy parliamentary and parochial taxation under which they labour; combined with a general view of the internal and external policy of the country: in familiar letters from an agricultural gentleman in Yorkshire to a friend in Parliament. London 1814. — 565.
- [Defoe, Daniel:]* An essay upon publick credit... [3rd ed.] London 1710. — 154.
- De Quincey, Thomas*: The logic of political economy. Edinburgh, London. 1844. — 404.
- De Roberty, (Jewgeni Walentinowitsch)*: Marx. Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. (Vol. 1.) Hambourg 1867. In: La Philosophie Positive. Paris. Nr. 3, November-Dezember 1868. — 25.
- Descartes, René*: Discours de la méthode pour bien conduire sa raison, et chercher la verité dans les sciences. Paris 1668. — 399.
- Destutt de Tracy, (Antoine-Louis-Claude) comte de*: Éléments d'idéologie. 4e et 5e parties. Traité de la volonté et ses effets. Paris 1826. — 94, 95, 170, 176, 336, 338, 657.
 — Traité d'économie politique. Paris 1823. — 170.
- Dickens, Charles*: Oliver Twist. — 451.
- Diderot, Denis*: Der Salon von 1767. — 147.
- Dietzgen, Joseph*: Dar Kapital. Kritik der politischen Oekonomie von Karl Marx. Hamburg 1867. In: Demokratisches Wochenblatt. Leipzig, vom 1., 22., 29. August und 5. September 1868. — 22.
- Diodor von Sicilien*: Historische Bibliothek, übers. von Julius Friedrich Wurm. Bdch. 1—19. Stuttgart 1828—1840. 1. und 3. Buch. — 156, 247, 351, 377, 517.

- A discourse of the necessity of encouraging mechanick industry.* London 1690. — 283.
- Dryden, (John):* The cock and the fox: or, the tale of the nun's priest. In: Fables ancient and modern; transl. into verses from Homer, Ovid etc. by (John) Dryden. London 1713. — 253.
- Ducpétiaux, Ed[ouard]:* Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique. Subsistances, salaires, population. Bruxelles 1855. — 680, 681.
- Duffy, [Charles] Gavan:* Guide to the land law of Victoria. London 1862. — 776.
- Dunning, T[homas] J[oseph]:* Trades' Unions and strikes: their philosophy and intention. London 1860. — 559, 562, 763.
- Dupont, Pierre:* Le chant des ouvriers. — 700.
- Dupont de Nemours, [Pierre-Samuel]:* Maximes du docteur Quesnay, ou résumé de ses principes d'économie sociale. In: Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 1e partie. Paris 1846. — 123.
- Eden, Frederic Morton:* The state of the poor: or, an history of the labouring classes in England, from the conquest to the present period; ...with a large appendix. Vol. 1—3. London 1797. — 254, 611, 625, 626, 682, 727, 730, 761.
- Encyclopédie des sciences médicales; ou traité général, méthodique et complet des diverses branches de l'art de guérir.* 7e div. Auteurs classiques. Paris 1841. — 373.
- Engels, Friedrich:* Die englische Zehnstundenbill. In: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue, red. von Karl Marx, London, Hamburg, New-York. H. 4. April 1850. — 302, 312.
- Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. — 251, 255, 265, 278, 408, 431, 433, 454, 616, 663.
- Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie. In: Deutsch-Französische Jahrbücher, Hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx. 1. und 2. Lfg. Paris 1844. — 90, 165, 177, 644.
- Ensor, George:* An inquiry concerning the population of nations: containing a refutation of Mr. Malthus's essay on population. London 1818. — 735.
- An essay on credit and the bankrupt act.* London 1707. — 149.
- An essay on the political economy of nations: or, a view of the intercourse of countries, as influencing their wealth.* London 1821. — 213, 318.
- An essay on trade and commerce: containing observations on taxes, as they are supposed to affect the price of labour in our manufactories: together with some interesting reflections on the importance of our trade to America... By the author of „Considerations on taxes“.* London 1770. — 243, 244, 284—286, 378, 531, 610, 625, 646, 740.
- Essays on political economy: in which are illustrated the principal causes of the present national distress; with appropriate remedies.* London 1830. — 534.

- [*Evans, N. H.*] Our old nobility. By noblesse oblige. 2nd ed. London 1879. — 729.
- Faulhaber, Johann*: Mechanische Verbesserung einer Alten Roszmühlen, welche vor diesem der Königliche Ingenieur Augustinus Ramellus an tag geben... Ulm 1625. — 386.
- Fawcett, Henry*: The economic position of the British labourer. Cambridge, London 1865. — 566, 621, 662.
- Ferguson, Adam*: An essay on the history of civil society. Edinburgh 1767. — 364, 371—373.
- Ferrand vezi Hansard's Parliamentary Debates...* Vol. 170.
- Ferrier, François-Louis-Auguste*: Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce. Paris. 1805. — 76.
- Fielden, John*: The curse of the factory system; or, a short account of the origin of factory cruelties. London 1836. — 412, 421, 761.
- [*Fleetwood, William*] *Chronicon preciosum: or, an account of English money, the price of corn, and other commodities, for the last 600 years.* London 1707. — 283.
- *Chronicon preciosum: or, an account of English gold and silver money; the price of corn and other commodities, for six hundred years last past.* London 1745. — 283.
- Fonteret, A[ntoine]-L[ouis]*: Hygiène physique et morale de l'ouvrier dans les grandes villes en général et dans la ville de Lyon en particulier. Paris 1858. — 373.
- [*Forbonnais, François-Veron de*] *Éléments du commerce.* Nouv. éd. 2nde partie. Leyde 1766. — 106.
- [*Forster, Nathaniel*] *An enquiry into the causes of the present high price of provisions.* In 2 pars. London 1767. — 284, 436, 518, 730.
- Fortescue, John*: *De laudibus legum Angliae.* [London 1537]. — 723, 724.
- Fourier, Charles*: La fausse industrie morcelée, répugnante, mensongère, et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique, donnant quadruple produit. Paris 1835—1836. — 436.
- *Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées.* Paris 1829. — 702.
- Franklin, Benjamin*: *A modest inquiry into the nature and necessity of a paper currency.* In: *The works of Benjamin Franklin.* By Jared Sparks. Vol. 2. Boston 1836. — 65—66.
- *Positions to be examined, concerning national wealth.* Loc. cit. — 177.
- Freytag, Gustav*: *Neue Bilder aus dem Leben des deutschen Volkes.* Leipzig 1862. — 744.
- Fullarton, John*: *On the regulation of currencies: being an examination of the principles, on which it is proposed to restrict, within certain fixed limits, the future issues on credit of the Bank of England, and of the other banking establishments throughout the country.* 2nd ed., with corr. and add. London 1845. — 142, 155, 158.

- Galiani, Ferdinando*: Della moneta. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T. 3—4. Milano 1803. — 88, 104, 114, 167, 171, 325, 653.
- Ganilh, Ch(arles)*: Des systèmes d'économie politique, de la valeur comparative de leurs doctrines, et de celle qui paraît la plus favorable aux progrès de la richesse. 2nde éd. T. 1—2. Paris 1821. — 76, 186, 456.
- La théorie de l'économie politique. T. 1—2. Paris 1815. — 192.
- [*Garnier, Germain*:] Abrégé élémentaire des principes de l'économie politique. Paris 1796. — 560.
- *Vezi și Smith, Adam*: Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations... avec des notes et observations par Germain Garnier. T. 5. Paris 1802.
- Gaskell, P(eter)*: The manufacturing population of England, its moral, social, and physical conditions, and the changes which have arisen from the use of steam machinery; with an examination of infant labour. London 1833. — 444, 453.
- Genovesi, Antonio*: Lezioni di economia civile: In Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T. 7—9. Milano 1803. — 167.
- Geoffroy, Saint-Hilaire, (Etienne)*: Notions synthétiques, historiques et physiologiques de philosophie naturelle. Paris 1838. — 748.
- Gisborne, Thomas*: An enquiry into the duties of men in the higher and middle classes of society in Great Britain. 2nd ed., corr. Vol. 2. London 1795. — 761.
- Goethe, Johann Wolfgang von*: An Suleika. — 280.
- Faust. Der Tragödie erster Teil. — 83, 208, 603, 715.
- (*Gray, John*:) The essential principles of the wealth of nations, illustrated, in opposition to some false doctrines of Dr. Adam Smith, and others. London 1797. — 174.
- (*Greg, Robert Hyde*:) The factory question, considered in relation to its effects on the health and morals of those employed in factories. And the „Ten Hours Bill“, in relation to its effects upon the manufactures of England, and those of foreign countries. London 1837. — 302.
- Gregoir, Henri*: Les typographes devant le Tribunal correctionnel de Bruxelles. Bruxelles 1865. — 564.
- Grove, W(illiam) R(ober)!*: The correlation of physical forces. 5th ed. Followed by a discourse on continuity. London 1867. — 532.
- Gülich, Gustav von*: Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaus der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unsrer Zeit. Bd. 1—2. Jena 1830. — 19, 757.
- Haller, Ludwig von*: Restauration der Staats-Wissenschaft oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands: der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt. Bd. 1—4. Winterthur. 1816—1820. — 399.
- Hamm, Wilhelm*: Die landwirtschaftlichen Geräte und Maschinen Englands. Ein Handbuch der landwirtschaftlichen Mechanik und Maschinenkunde, mit einer Schilderung der britischen Agricultur. 2., gänzl. umgearb. u. bedeutend verm. Aufl. Braunschweig 1856. — 510.

- Hanssen, Georg* : Die Aufhebung der Leibeigenschaft und die Umgestaltung der gutsherrlichbäuerlichen Verhältnisse überhaupt in den Herzogthümern Schleswig und Holstein. St., Petersburg 1861. — 248.
- Harris, James* : Dialogue concerning happiness. In : *Harris, James* : Three treatises. 3rd ed. rev. and corr. London 1772. — 375.
- Harris, James, Earl of Malmesbury* : Diaries and correspondence of James Harris, First Earl of Malmesbury ; containing an account of his missions to the courts of Madrid, Frederick the Great, Catherine the Second, and the Hague ; and his special Missions to Berlin, Brunswick, and the French Republic. Ed. by his grandson, the Third Earl. Vol. 1—4. London 1844. — 375.
- Harrison, William* : The description of England. In : The first and second volumes of chronicles... First collect. and publ. by Raphael Holinshed, William Harrison, and others. [London 1587]. — 724, 747.
- Hassall, Arthur Hill* : Adulterations detected or plain instructions for the discovery of frauds in food and medicine. 2nd ed. London 1861. — 187, 259.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich* : Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. 1. Th. Die Logik. Hrsg. von Leopold von Henning. In : Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten. Bd. 6. Berlin 1840. — 192, 273.
- Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Hrsg. von Eduard Gans. Loc. cit. 2. Ausg. Bd. 8. Berlin 1840. — 59, 106, 181, 374, 598.
- Wissenschaft der Logik. Hrsg. von Leopold von Henning. Loc. cit. Bd. 3—5. Berlin 1833 bis 1834. — 320.
- Heine, Heinrich* : Heinrich. Zeitgedicht. — 312.
- Hero, Alexandrinus* : Buch von Luft- und Wasser-Künsten, welche von Friderich Commandino von Urbin aus dem Griechischen in das Lateinische übersetzt... Und mit einem Anhang von allerhand Mühl-, Wasser- und Grotten-Wercken aus Salomon de Caus... auch anderen berühmten- und erfahrenen Autoribus zusammen getragen... Frankfurt 1688. — 386.
- Hobbes, Thomas* : Leviathan, or the matter, form, and power of a commonwealth, ecclesiastical and civil. In : The English works of Thomas Hobbes ; now first collect. and ed. by William Molesworth. Vol. 3. London 1839. — 183, 366.
- (*Hodgskin, Thomas* :) Labour defended against the claims of capital ; or, the unproductiveness of capital proved. With reference to the present combinations amongst journeymen. By a labourer. London 1825. — 365, 584.
- (anonym) The natural and artificial right of property contrasted. London 1832. — 754.
- Popular political Economy. Four lectures delivered at the London Mechanics' Institution. London 1827. — 350, 363, 543.
- Holinshed, Raphael* vezi *Harrison, William* : The description of England ...
- Homer* : Ilias. — 77.
- Odyssee. — 375.

- Hopkins, Thomas* : On rent of land, and its influence on subsistence and population : with observations on the operating causes of the condition of the labouring classes in various countries. London 1828. — 241.
- Horaz. Ars poetica.* — 686.
- Epoden. — 718.
- Satiren. — 12, 277, 374.
- [*Horne, George* :] A letter to Adam Smith on the life, death, and philosophy of his friend David Hume. By one of the people called christians. 4th ed. Oxford 1784. — 627.
- Horner, Leonard* : Letter to Mr. Senior. *Vezi Senior, Nassau William* : Letters on the factory act...
- Suggestions for amending the factory acts to enable the inspectors to prevent illegal working, now become very prevalent. In : *Factories regulation acts. Ordered, by the House of Commons, to be printed. 9 August 1859.* — 305.
- Houghton, John* : Husbandry and trade improv'd : being a collection of many valuable materials relating to corn, cattle, coals, hops, wool etc. Vol. 1—4. London 1727—1728. — 436.
- Howitt, William* : Colonization and christianity : a popular history of the treatment of the natives by the Europeans in all their colonies. London 1838. — 755.
- Hume, David* : Essays and treatises on several subjects. A new ed. In 4 vols. London 1770. — 136.
- Hutton, Charles* : A course of mathematics. 12th ed. In 2 vols. London 1841—1843. — 380.
- Huxley, Thomas H[enry]* : Lessons in elementary physiology. London 1866. — 491.
- The industry of nations*, part. II. A survey of the existing state of arts, machines, and manufactures. London 1855. — 355, 394.
- An inquiry into those principles, respecting the nature of demand and the necessity of consumption*, lately advocated by Mr. Malthus, from which it is concluded, that taxation and the maintenance of unproductive consumers can be conducive to the progress of wealth. London 1821. — 175, 186, 449, 605, 617.
- Isokrates* : Busiris. In *Isocratis Orationes et epistolae. Recognovit J. G. Baiter, Graece et Latine.* Paris 1846. — 377.
- Jacob, William* : An historical inquiry into the production and consumption of the precious metals. In 2 vols. London 1831. — 54.
- A letter to Samuel Whitbread, being a sequel to considerations on the protection required by British agriculture. London 1815. — 231.
- Jones, Richard* : An essay on the distribution of wealth, and on the sources of taxation. London 1831. — 340.
- An introductory lecture on political economy, delivered at King's College. London, 27th February 1833. To which is added a syllabus of a course of lectures on the wages of labor. London 1833. — 641.

- Text-book of lectures on the political economy of nations. Hertford 1852. — 319, 331, 345, 579, 598, 608.
- Juvenal* : Satiren. — 258.
- [*Kaufman*] [*Кауфманъ, Илларион Генатьевич.*] Точка зренія политико-экономической критики у Карла Маркса In: Вестникъ Европы... Т.3. Санктпетербургъ 1872. 25.
- Kopp, Hermann* : Entwicklung der Chemie. In Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit. Bd. 10. 3. Abth. München 1873. — 320.
- Laborde, Alexandre-(Louis-Joseph) de* : De l'esprit d'association dans tous les intérêts de la communauté, ou essai sur le complément du bien-être et de la richesse en France par le complément des institutions. Paris 1818. — 538.
- Laing, Samuel* : National distress ; its causes and remedies. London 1844. — 210, 653, 667, 683.
- Lancellotti, Secondo* : L'Hoggidi ovvero gl'ingegni non inferiori a'passati. Parte 2. Venetia 1658. — 437.
- Lassalle, Ferdinand* : Herr Bastiat-Schulze von Delizsch, der ökonomische Julian, oder : Capital und Arbeit, Berlin 1864. — 11.
- Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1. Berlin 1858. — 120.
- Law, Jean* : Considérations sur le numéraire et le commerce. In Économistes financiers du XVIIIe siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives, par Eugène Daire. Paris 1843. — 105.
- Le Trosne, [Guillaume-François:]* De l'intérêt social par rapport à la valeur, à la circulation, à l'industrie et au commerce intérieur et extérieur. In: Physiocrates, Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 2e partie. Paris 1846. — 50, 54, 106, 116, 125, 130, 133, 158, 171—174, 176, 223.
- A letter to Sir T. C. Bunbury on the poor rates, and the high price of provisions, with some proposals for reducing both.* By a Suffolk gentleman. Ipswich. 1795. — 728
- Levi, Leone* : On deer forests and Highlands agriculture in relation to the supply of food. In : Journal of the Society of Arts. London, vom 23. März 1866. — 738.
- Liebig, Justus von* : Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agricultur und Physiologie. 7. Aufl. Th. 1. Braunschweig 1862. — 250, 512, 583.
- Liebig, Justus von* : Über Theorie und Praxis in der Landwirtschaft, Braunschweig 1856. — 339.
- [*Linguet, Simon-Nicolas-Henri:*] Théorie des loix civiles, ou principes fondamentaux de la société. T. 1—2. Londres 1767. — 244, 298, 345, 625, 742.

- Livius, Titus* : Ab urbe condita. — 290.
- Locke, John* : Some considerations of the consequences of the lowering of interest, and raising the value of money (1691). In : The works. 8th ed. In 4 vols. Vol. 2. London 1777. — 50, 105, 138.
- Lucretius Carus, Titus* : De rerum natura. — 227.
- Luther, Martin* : An die Pharrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermanung. Wittenberg 1540. — 149, 205, 602.
- Macaulay, Thomas Babington* : The history of England from the accession of James the Second. 10th ed. Vol. I. London 1854. — 283, 284, 722.
- MacCulloch, J[ohn] R[amsay]* : A dictionary, practical, theoretical, and historical, of commerce and commercial navigation. London 1847. — 164.
- The literature of political economy : a classified catalogue of select publications in the different departments of that science, with historical, critical, and biographical notices. London 1845. — 157, 731.
- The principles of political economy ; with a sketch of the rise and progress of the science. 2nd ed. London 1830. — 167, 451.
- Maclaren, James* : A sketch of the history of the currency ; comprising a brief review of the opinions of the most eminent writers on the subject. London 1858. — 112.
- Macleod, Henry Dunning* : The theory and practice of banking ; with the elementary principles of currency ; prices ; credit ; and exchanges. Vol. 1. London 1855. — 167.
- Malthus, T[homas] R[obert]* : Definitions in political economy, preceded by a inquiry into the rules which ought to guide political economists in the definition and use of their terms ; with remarks on the deviation from these rules in their writings. A new ed., with a preface, notes, and supplementary remarks by John Cazenove. London 1853. — 578, 583, 589.
- (anonim) An essay on the principle of population, as it affects the future improvement, of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers. London 1798. — 363, 626.
- An inquiry into the nature and progress of rent, and the principles by which it is regulated. London 1815. — 332, 534, 565.
- Principles of political economy considered with a view to their practical application. 2nd ed. with considerable add. from the author's own manuscript and an original memoir. London 1836. — 225, 589, 598, 599, 605, 644.
- (*Mandeville, Bernard de* :) The fable of the bees ; or, private vices, publick benefits. London 1714. — 365.
- The fable of the bees ; or, private vices, publick benefits. 5th ed. London 1728.
- Martineau, Harriet* : Illustrations of political economy. In 9 vols. Vol. 3. No. 7 : A Manchester strike. A tale. London 1832. — 644.

- Marx, Karl*: Der Achtzehnte, Brumaire des Louis Bonaparte. 2. Ausg. Hamburg 1869. — 700
- (anonim) Address and provisional rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London. [London] 1864. — 42—44, 45.
- An die Redaktion des „Volksstaat“: In: Der Volksstaat. Leipzig din 1 iunie 1872. — 42.
- An die Redaktion des „Volksstaat“. In: Der Volksstaat. Leipzig din 7 august 1872. — 44.
- Elections — Financial clouds — The Duchess of Sutherland and slavery. In: New-York Daily Tribune din 9 februarie 1853. — 735.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. Hamburg 1867. — 18, 34, 230.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 2. Buch 2: Der Cirkulationsprocess des Kapitals. Hrsg. von Friedrich Engels. Hamburg 1885. — 39.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Der Produktionsprocess des Kapitals. 2. verb. Aufl. Hamburg 1872. — 32, 35, 37.
- Das Kapital. Kritik der politischen Oekonomie. Bd. 1. Buch 1: Produktionsprocess des Kapitals. 3. verm. Aufl. Hamburg 1883. — 37, 41, 42, 45.
- Capital: a critical analysis of capitalist production. Transl. from the 3rd German ed., by Samuel Moore and Edward Aveling and ed. by Frederick Engels. Vol. 1. London 1887. — 41, 62.
- Le Capital. Trad. de J. Roy, entièrement rev. par l'auteur. Paris [1872—1875]. — 18, 33, 37, 41, 523.
- Капиталь. Критика политической экономии. Переводъ съ нѣмецкаго. Т. 1. Кн. 1. Процессъ производства капитала. С.-Петербургъ 1872. 22.
- (anonim) Lohnarbeit und Kapital. In: Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie. Köln, din 5, 6, 7, 8 și 11 aprilie 1849. — 588, 624, 768.
- Misère de la philosophie. Réponse a la philosophie de la misère de M. Proudhon. Paris, Bruxelles 1847. — 83, 96, 367, 370, 373, 428, 543, 655.
- Zur Kritik der Politischen Oekonomie. I. Heft. Berlin 1859. — 11, 18, 20, 25, 49, 54, 55, 91, 92, 96, 103, 104, 109, 111, 112, 115, 116, 120, 128, 137, 150—152, 156, 157, 205, 546, 630.
- (*Marx, Karl, und Friedrich Engels*;) Latter-Day Pamphlets, edited by Thomas Carlyle. London 1850. In: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. London, Hamburg, New-York. H. 4. aprilie 1850. — 266.
- (*Marx, Karl und Friedrich Engels*;) Manifest der Kommunistischen Partei. London 1848. — 495, 766.
- (*Massie, Joseph*;) An essay on the governing causes of the natural rate of interest; wherein the sentiments of Sir William Petty and Mr. Locke, on that head, are considered. London 1750. — 519.
- Maurer, Georg Ludwig von*: Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadt-Verfassung und der öffentlichen Gewalt. München 1854. — 86.
- Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland. Bd. 4. Erlangen 1863. — 248.

- Mayer, Sigmund*: Die sociale Frage in Wien, Studie eines „Arbeitgebers“. Dem Niederösterreichischen Gewerbeverein gewidmet. Wien 1871. — 19.
- Meitzen, August*: Der Boden und die landwirtschaftlichen Verhältnisse des Preussischen Staates nach dem Gebietsumfange vor 1866. Bd. 1—4. Berlin 1868—1871. — 248.
- Mercier de la Rivière, (Paul-Pierre)*: L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. In: Physiocrates, Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 2e partie. Paris 1846. — 123, 124, 144, 161, 164, 171, 174, 204.
- Merivale, Herman*: Lectures on colonization and colonies. Delivered before the University of Oxford in 1839, 1840 and 1841. Vol. 1—2. London 1841—1842. — 643, 773.
- (Mill, James :)* Colony. In: Supplement to the Encyclopaedia Britannica. 1831. — 211.
- Éléments d'économie politique. Trad. de l'anglais par Parisot. Paris 1823. — 577, 581, 583.
- Elements of political economy. London 1821. — 167, 198, 363.
- Mill, John Stuart*: Essays on some unsettled questions of political economy. London 1844. — 138.
- Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. In 2 vols. London 1848. — 138, 380, 512, 609, 620.
- Principles of political economy with some of their applications to social philosophy. People's ed. London 1868. — 621—623.
- A system of logic, ratiocinative and inductive, being a connected view of the principles of evidence, and the methods of scientific investigation. In 2 vols. London 1843. — 600.
- Mirabeau, (Gabriel-Victor-Honoré Riqueti)*: De la monarchie prussienne, sous Frédéric le Grand; avec un appendice. Contenant des recherches sur la situation actuelle des principales contrées de l'Allemagne. T. 2.3.6. Londres. 1788. — 723, 737, 751, 760.
- Molinari, Gustave de*: Études économiques. Paris 1846. — 431, 607, 772.
- Mommsen, Theodor*: Römische Geschichte. 2. Aufl. Bd. 1—3. Berlin 1856—1857. — 180, 183
- Monteil, Amans-Alexis*: Traité de matériaux manuscrits de divers genres d'histoire. T. I. Paris 1835. — 748, 749.
- Montesquieu, Charles-Louis de*: De l'esprit des loix. In Oeuvres, T. 2—4. Londres 1767—1769. — 106, 138, 625, 759.
- More, Thomas*: Utopia. Originally printed in Latin, 1516. Transl. into English by Ralph Robinson... Carefully ed. by Edward Arber. London 1869. — 724, 725, 740.

- Morton, John C(halmers)*: A cyclopædia of agriculture, practical and scientific; in which the theory, the art, and the business of farming, are thoroughly and practically treated. By upwards of fifty of the most eminent practical and scientific men of the day. Ed. by John C(halmers) Morton. Vol. 2. Glasgow. Edinburgh, London 1855. — 562.
- On the forces used in agriculture. In: Journal of the Society of Arts. London, din 9 decembrie 1859. — 385.
- Müller, Adam H(einrich)*: Die Elemente der Staatskunst. Öffentliche Vorlesungen, vor Sr. Durchlaucht dem Prinzen Bernhard von Sachsen-Weimar und einer Versammlung von Staatsmännern und Diplomaten, im Winter von 1808 auf 1809, zu Dresden, gehalten. Th. 2. Berlin 1809. — 138.
- Mun, Thomas*: England's treasure by forraign trade. Or, the ballance of our forraign trade is the rule of our treasure. Written by Thomas Mun of Lond[on], merchant, and now publ. for the commom good by his son John Mun. London 1669. — 518.
- Murphy, John Nicholas*: Ireland industrial, political, and social. London 1870. — 711.
- Murray, Hugh; James Wilson*: Historical and descriptive account of British India, from the most remote period to the present time. In 3 vols. Vol. 2. Edinburgh 1832. — 351.
- Navarrete, M[artin] F[ernandez de]*: Die Reisen des Christof Columbus 1492—1504. Nach seinen eigenen Briefen und Berichten veröffentlicht 1536 von Bischof Las Casas seinem Freunde und Fernando Columbus seinem Sohne. Aufgefunden 1791 und veröffentlicht 1826. In das Deutsche übertr. von Fr. Pr[essel]. Leipzig [1890]. — 145.
- Newman, Francis William*: Lectures on political economy. London 1851. — 729, 734.
- Newman, Samuel P[hilips]*: Elements of political economy. Andover, New York 1835. — 173, 220.
- Newnham, G. L.*: A review of the evidence before the committees of the two Houses of Parliament, on the corn laws. London 1815. — 612.
- Niebuhr, B[arthold] G[eorg]*: Römische Geschichte, Berichtigte Ausg. in 1 Bd. Berlin 1853. — 246.
- [*North, Sir Dudley*:] Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money. London 1691. — 135, 138, 148, 399.
- Observations on certain verbal disputes in political economy*, particularly relating to value, and to demand and supply. London 1821. — 97, 98, 217, 542, 609.
- Olmsted, Frederick Law*: A journey in the seaboard slave states, with remarks on their economy. New York 1856. — 209.
- On combinations of trades*. New ed. London 1834. — 567.
- Opdyke, George*: A treatise on political economy. New York 1851. — 177.

- Ortes, Giammaria* : Della economia nazionale. Lib. 6. In : Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T. 21. Milano 1804. — 656.
- Otway, J. H.* : Judgment of J. H. Otway, chairman of county sessions. — Belfast, hilyary sessions, 1860. In : Reports of the inspectors of factories... for the half year ending 30th April 1860. London 1860. — 288.
- Ovid* : *Artis Amatoriae*. — 448.
- *Fasti*. — 726.
- Owen, Robert* : Observations on the effect of the manufacturing system : with hints for the improvement of those parts of it which are most injurious to health and morals. 2nd ed. London 1817. — 412.
- Pagnini, Gio[vanni] Francesco* : Saggio sopra il giusto pregio delle cose, la giusta valuta della moneta e sopra il commercio dei romani. In : Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T. 2. Milano 1803. — 106.
- Papillon, T[homas :]* The East India-trade a most profitable trade to the Kingdom. And best secured and improved in a company and a joint-stock. London 1677. — 106.
- Parry, Charles Henry* : The question of the necessity of the existing corn laws, considered, in their relation to the agricultural labourer, the tenantry, the landholder, and the country. London 1816. — 611, 612, 683.
- [Parry, William Edward :]* Journal of a voyage for the discovery of a north-west passage from the Atlantic to the Pacific ; performed in the years 1819—20, in His Majesty's ships Hecla and Griper, under the orders of William Edward Parry. 2nd ed. London 1821. — 110.
- Pecqueur, C[onstantin]* : Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou études sur l'organisation des sociétés. Paris 1842. — 789.
- Petty, William* : The political anatomy of Ireland... To which is added verbum sapienti... London 1691. — 155, 159, 283, 324.
- *Quantulumcunque concerning money*. 1682. To the Lord Marquess of Halyfax. London 1695. — 116, 159.
- (anonim). *A treatise of taxes and contributions*. London 1667. — 58, 107, 136, 627.
- (Pinto, Isaac :)* *Traité de la circulation et du crédit*. Amsterdam 1771. — 164.
- Plato* : *De republica*. In : *Opera quae feruntur omnia*. Recognoverunt Georgius Baiterus, Caspar Orellius, Aug[ustus] Guilielmus Winckelmannus. Vol. 13. Turici 1840. — 375, 376.
- A political enquiry into the consequences of enclosing waste lands, and the causes of the present high price of butchers meat. Being the sentiments of a society of farmers in-shire*. [London] 1785. — 730.
- Postlethwayt, Malachy* : Great-Britain's commercial interest explained and improved : in a series of dissertations on the most important branches of her trade and lauded interest. 2nd ed. In 2 vols. London 1759. — 284.
- *The universal dictionary of trade and commerce ; with large add. and improvements, adapting the same to the present state of British affairs in America,*

- since the last treaty of peace made in the year 1763. 4th ed- Vol. 1. London 1774. — 284, 285.
- Potter A[lonzo]*: Political economy: its objects, uses, and principles: considered with reference to the condition of the American people. New-York 1841. — 607.
- Price, Richard*: Observations on reversionary payments: on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age: on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt. 6th ed. By William Morgan. Vol. 2. London 1803. — 682, 731.
- A prize essay on the comparative merits of competition and cooperation.* London 1834. — 330, 440.
- Proudhon, P[ierre] J[oseph]*: Système des contradictions économiques, ou philosophie de la misère. T. 1. Paris 1846. — 431, 519, 543.
- Public economy concentrated; or, a connected view of currency, agriculture, and manufactures.* Carlisle 1833. — 405.
- Quesnay, (François)*: Analyse du tableau économique. In: Physiocrates, Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire. 1e partie, Paris 1846. — 601.
- Dialogues sur le commerce et sur les travaux des artisans. Loc. cit. — 123, 331.
- Tableau économique. Remarques sur les variations de la distribution des revenus annuels d'une nation. Versailles 1758. — 601.
- Quételet, A[dolphe-Lambert-Jaques]*: Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale. T. 1—2. Paris. 1835. — 334.
- Raffles, Thomas Stamford*: The history of Java. With a map and plates. In 2 vols. London 1817. — 369.
- Ramazzini, Bernardino*: De morbis artificum diatriba. Mutinae 1700. — 373.
- Essai sur les maladies des artisans, trad. du latin. Paris 1777. — 373.
- Ramsay, George*: An Essay on the distribution of wealth. Edinburgh 1836. — 175, 178, 327, 577, 641.
- Ravenstone, Piercy*: Thoughts on the funding system, and its effects. London 1824. — 439, 516.
- Read, George*: The history of baking, London 1848. — 262.
- Reasons for the late increase of the poor-rates: or, a comparative view of the price of labour and provisions. Humbly addressed to the consideration of the Legislature.* London 1777. — 581, 681.
- Reasons for a limited exportation of wooll.* [London] 1677. — 581.
- Regnault, Elias*: Histoire politique et sociale des principautés Danubiennes. Paris 1855. — 250.

- Reich, Eduard* : Ueber die Entartung des Menschen. Ihre Ursachen und Verhütung. Erlangen 1868. — 374.
- Remarks on the commercial policy of Great Britain*, principally as it relates to the corn trade. London 1815. — 565.
- Ricardo David* : The high price of bullion a proof of the depreciation of bank notes. 4th ed. London 1811. — 157.
- On the principles of political economy, and taxation. 3rd ed. London 1821. — 94, 179, 200, 241, 397, 401, 439, 441, 446, 583, 599, 641.
- On protection to agriculture. 4th ed. London 1822. — 91.
- Richardson [Benjamin]* : Work and overwork. In : The Social Science Review. London, din 18 iulie 1863. — 265, 267.
- Roberts, George* : The social history of the people of the southern counties of England in past centuries ; illustrated in regard to their habits, municipal bye-laws, civil progress, etc., from the researches. London 1856. — 726.
- Rodbertus-Jagetzow, [Johann Karl]* : Briefe und Socialpolitische Aufsätze. Hrgs. von Rudolph Meyer. Bd. 1. [Berlin 1881]. — 537.
- Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief : Widerlegung der Ricardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie. Berlin 1851. — 537
- Rogers, James E. Thorold* : A history of agriculture and prices in England from the year after the Oxford Parliament (1259) to the commencement of the continental war (1793). Compiled entirely from original and contemporaneous records. Vol. 1—2. Oxford 1866. — 681, 686, 728.
- Rohatzensch, R. H.* : Die Krankheiten, welche verschiedenen Ständen, Altern und Geschlechtern eigenthümlich sind. 6 Bdchn. Ulm 1840. — 373.
- Roscher, Wilhelm* : Die Grundlagen der Nationalökonomie. Ein Hand- und Lesebuch für Geschäftsmänner und Studierende. 3., verm. und verb. Aufl. Stuttgart, Augsburg 1858. — 107, 172, 219, 229, 335.
- Rossi, [Pellegrino Luigi Edoardo comte]* : Cours d'économie politique. Bruxelles 1843. — 186.
- Rouard de Card, Pie-Marie* : De la falsification des substances sacramentelles. Paris 1856. — 260.
- Rousseau, Jean-Jacques* : Discours sur l'économie politique. Nouv. éd. Genève 1760. — 750.
- (Roy, Henry :)* The theory of the exchanges. The bank charter act of 1844. London 1864. — 151, 662.
- Rumford, Benjamin vezi Thompson, Sir Benjamin, Count of Rumford.*
- Sadler, Michael Thomas* : Ireland ; its evils, and their remedies : being a refutation of the errors of the emigration committee and others, touching that country. To which is prefixed, a synopsis of an original treatise about to be

- published on the law of population; developing the real principle on which it is universally regulated. 2nd ed. London 1829. — 762.
- Law of population. Vol. 1—2. London 1830. — 762.
- Say, Jean-Baptiste* : Lettres à M. Malthus, sur différens sujets d'économie politique, notamment sur les causes de la stagnation générale du commerce. Paris 1820. — 616, 617.
- Traité d'économie politique. ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. 3e éd. T. 1—2. Paris 1817. — 167, 176, 219.
- Traité d'économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. 5^{éd.} T. 1. Paris 1826. — 605.
- Schiller, Friedrich von* : Die Bürgschaft. — 603.
- Kabale und Liebe. — 585.
- Das Lied von der Glocke. — 415.
- Schorlemmer, C[arl]* : The rise and development of organic chemistry. London 1879. — 320.
- Shouw, Joakim Frederik* : Die Erde, die Pflanzen und der Mensch. Naturschilderungen. Aus dem Dän, unter Mitwirkung des Verf. von H. Zeise... 2. Aufl. Leipzig 1854. — 520.
- Schulz, Wilhelm* : Die Bewegung der Production. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zu Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft. Zürich, Wintherthur 1843. — 381.
- Scope* : The principles of political economy vezi *Potter, Alonzo* : Political economy...
- (*Seeley, Robert Benton* :) The perils of the nation. An appeal to the legislature, the clergy, and the higher and middle classes. 2nd ed. : rev. London 1843. — 732.
- Senior, Nassau William* : Journals, conversations and essays relating to Ireland. In 2 vols. Vol. 2. London 1868. — 717, 736.
- Letters on the factory act, as it affects the cotton manufacture... To which are appended, a letter to Mr. Senior from Leonard Horner, and minutes of a conversation between Mr. Edmund Ashworth, Mr. Thompson and Mr. Senior. London 1837. — 236—241, 414.
- An outline of the science of political economy. London 1836. — 240.
- Principes fondamentaux de l'économie politique, tirés de leçons édites et inédites de Mr. Senior. Par Jean Arrivabene. Paris 1836. — 607.
- Social Science Congress vezi : The national association for the promotion of social science...
- Three lectures on the rate of wages, delivered before the University of Oxford, in eastern term, 1830. With a preface on the causes and remedies of the present disturbances. London 1830. — 551, 555.

- Sextus Empiricus* : Adversus mathematicos. — 375.
- Shakespeare, William* : Der Kaufmann von Venedig. — 297, 495.
- König Heinrich der Vierte. — 45, 62.
- Ein Sommernachtstraum. — 122.
- Timon von Athen. — 145.
- Viel Lärm um nichts. — 98.
- [*Sieber*] *Зуберъ, Н[иколай Иванович]*; Теорія ценности и капитала Д. Рикардо въ связи съ позднейшими дополненіями и Разъясненіями. Опытъ критико-экономическаго изслѣдованія. Кіевъ 1871. — 22, 25.
- [*Sismondi*], *J[ean]-C[harles]-L[éonard] Simonde [de]* : De la richesse commerciale, ou principes d'économie politique, appliqués a la législation du commerce. T. 1. Genève 1803. — 542.
- Études sur l'économie politique. T. 1. Bruxelles 1837. — 325, 605.
- Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. T. 1—2. Paris 1819. — 168, 186, 577, 591, 592, 595, 596, 657.
- Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. 2nde. éd. T. 1—2. Paris 1827. — 587, 765.
- Skarbek, Frédéric* : Théorie des richesses sociales. Suivie d'une bibliographie de l'économie politique. 2nde. éd. T. 1. Paris 1839. — 338, 362.
- Smith, Adam* : An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In 2 vols. London 1776. — 363.
- An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. In 3 vols. With notes, and an add. vol., by David Buchanan. Vol. 1. Edinburgh 1814. — 568, 631, 664, 742.
- An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America“ [d.i. Edward Gibbon Wakefield]. In 6 vols. London 1835—1839. — 61, 137, 365, 372, 373, 542, 579, 604, 653.
- Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations. Trad. nouv., avec des notes et observations, par Germain Garnier. T. 5. Paris 1802. — 373, 628.
- The theory of moral sentiments. London 1759. — 627.
- Somers, Robert* : Letters from the Highlands ; or, the famine of 1847. London 1848. — 738.
- Some thoughts on the interest of money in general, and particulary in the publick funds.* London o.J. — 54, 62.
- Sophokles* : Antigone. — 146.
- The source and remedy of the national difficulties*, deduced from principles of political economy, in a letter to Lord John Russell. London 1821. — 598.

- Spinoza, Baruch de* : Briefwechsel. — 606.
— Ethik. — 318.
- S(tafford), W(illiam)* : A compendious or briefe examination of certayne ordinary complaints, of divers of our country men in these our dayes... London 1581. — 748.
- Steuart, James* : An inquiry into the principles of political oeconomy. In 2 vols. Vol. 1. London 1767. — 343, 363.
- An inquiry into the principles of political oeconomy; being an essay on the science of domestic policy in free nations. In 3 vols. Vol. 1. Dublin 1770. — 191, 656, 723, 734.
- An inquiry into the principles of political oeconomy. In: The works, political, metaphysical, and chronological... Now first collect. by General Sir James Steuart, his son, from his father's corr. copies, to which are subjoined anecdotes of the author. In 6 vols. Vol. 1. London 1805. — 162.
- Recherche des principes de l'économie politique, ou essai sur la science de la police intérieure des nations libres. T. 1. Paris 1789. — 738.
- Stewart, Dugald* : Lectures on political economy. In: The collected works. Ed. by Sir William Hamilton. Vol. 8. Edinburgh 1855. — 331, 355, 371, 494.
- Stolberg, Christian Graf zu* : Gedichte. Aus dem Griech. übers. Hamburg 1782. — 417.
- Storch, Henri* : Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. T. 1—3. St.-Petersbourg 1815. — 187, 194, 371, 601, 657.
- Cours d'économie politique, ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations. Avec des notes explicatives et critiques par J[ean]-B[aptiste] Say. T. 1. Paris 1823. — 361, 371.
- Strange, William* : The seven sources of health. London 1864. — 268.
- Strype, John* : Annals of the reformation and establishment of religion, and other various occurrences in the Church of England, during Queen Elizabeth's happy reign. 2nd ed. Vol. 2. [London] 1725. — 740.
- Thiers, A[dolphe]* : De la propriété. Paris 1848. — 451.
- [Thompson, Sir] Benjamin, [Count of] Rumford* : Essays, political, economical, and philosophical. Vol. 1—3. London 1796—1802. — 611.
- Thompson, William* : An inquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness; applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth. London 1824. — 372.
- Thornton, William Thomas* : Over-population and its remedy; or, an inquiry into the extent and causes of the distress prevailing among the labouring classes of the British islands, and into the means of remedying it. London 1846. — 184, 280.

- Thukydides* : Geschichte des Peioponnesischen Krieges. — 376.
- [*Thünen, Johann Heinrich von*] : Der isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie. 2. Th. 2. Abth. Rostock 1863. — 631.
- Tooke, Thomas, and William Newmarch* : A history of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848—1856. In 2 vols.; forming the 5th and 6th vols. of the „History of prices from 1792 to the present time“. London 1857. — 306.
- Torrens, R[obert]* : An essay on the external corn trade, London 1815. — 186.
- An essay on the production of wealth; with an appendix, in which the principles of political economy are applied to the actual circumstances of this country. London 1821. — 174, 197.
- On wages and combination. London 1834. — 414.
- [*Townsend, Joseph*] : A dissertation on the poor laws. By a well-wisher to mankind. 1786. Republished London 1817. — 656.
- Journey through Spain. London 1791. — 656.
- Tschernyshevski*] Чернышевский, Н[иколай] Г[аврилович.] : Очерки из политической экономии (по Миллю). In: Современник. Санкт-Петербург 1861. — 21.
- Tuckett, J[ohn] D[ebell]* : A history of the past and present state of the labouring population, including the progress of agriculture, manufactures, and commerce. In 2 vols. London 1846. — 372, 726, 752.
- Turgot, [Anne-Robert-Jacques, de l'Aulne]* : Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. In Oeuvres. Nouv. éd... par Eugène Daïre. T. 1. Paris 1844. — 192, 324, 539.
- Two letters on the flour trade, and dearness of corn...* By a person in business. London [1767]. — 730.
- Ure, Andrew* : The philosophy of manufactures; or, an exposition of the scientific, moral and commercial economy of the factory system of Great Britain. London 1835. — 239, 360, 361, 378, 379, 389, 413, 428, 429, 433, 441, 442, 446, 561, 562, 570.
- Philosophie des manufactures ou économie industrielle de la fabrication du coton, de la laine, du lin et la sole. Trad. sous les yeux de l'auteur. T. 2. Paris 1836. — 310.
- *Urquhart, David* : Familiar words as affecting England and the English. London 1855. — 115, 511, 752.
- Vanderlint, Jacob* : Money answers all things; or, an essay to make money sufficiently plentiful amongst all ranks of people. London 1734. — 137, 144, 158, 284, 286, 324, 342.
- Vergil* : Aeneis. — 313, 763.
- Verri, Pietro* : Meditazioni sulla economia politica. In: Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna. T. 15. Milano 1804. — 58, 105, 147, 340.

- Vissering, S[imon]*: Handboek van praktische staathuishoudkunde. Delen 1—3. Amsterdam 1860—1862. — 509.
- Voltaire, François-Marie-Arouet de*: *Candide, ou l'optimisme*. — 207, 774.
- Wade, John*: History of the middle and working classes...3rd ed. London 1835. — 254, 282, 628.
- [*Wakefield, Edward Gibbon*:] England and America. A comparison of the social and political state of both nations. Vol. 1—2. London 1833. — 279, 592, 683, 769, 774.
- A view of the art of colonization, with present reference to the British Empire; in letters between a statesman and a colonist. London 1849. — 337.
- *vezi și Smith, Adam*: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. With a commentary, by the author of „England and America”. (d. i. Edward Gibbon Wakefield). În 6 vols. London 1835—1839.
- Ward, John*: The borough of Stoke-upon-Trent, in the commencement of the reign of Her Most Gracious Majesty Queen Victoria. London 1843. — 277.
- Watson, John Forbes*: [Paper read before the Society of Arts]. În: Journal of the Society of Arts, London din 17 aprilie 1860. — 411.
- Watts, John*: The facts and fictions of political economists: being a review of the principles of the science, separating the true from the false. Manchester 1842. — 558.
- Trade societies and strikes; their good and evil influences on the members of Trades Unions, and on society at large. Machinery; its influences on work and wages, and cooperative societies, productive and distributive, past, present, and future. Manchester [1865]. — 558, 562.
- Wayland, Francis*: The elements of political economy. Boston 1843. — 176, 220.
- (*West, Edward*:) Essay on the application of capital to land, with observations shewing the impolicy of any great restriction of the importation of corn, and that the bounty of 1688 did not lower the price of it. By a fellow of university college, Oxford. London 1815. — 550.
- Price of corn and wages of labour, with observations upon Dr. Smith's, Mr. Ricardo's, and Mr. Malthus's doctrines upon those subjects; and an attempt at an exposition of the causes of the fluctuation of the price of corn during the last thirty years. London 1826. — 550.
- Wilks, Mark*: Historical sketches of the South of India, in an attempt to trace the history of Mysoor; from the Hindoo Government of that state, to the extinction of the Mohammedan Dynasty in 1799. Vol. 1. London 1810. — 368.
- Witt, Johan de*: Aanwysing der heilsame politike gronden en maximen van de Republike van Holland en West-Friesland. Leyden 1669. — 759.
- Wright, Thomas*: A short address to the public on the monopoly of large farms. London 1779. — 731.
- Xenophon*: *Cyropaedia*. — 377.

Young, Arthur: Political arithmetic. Containing observations on the present state of Great Britain; and the principles of her policy in the encouragement of agriculture. London 1774. — 136, 241.

— A tour in Ireland; with general observations on the present state of that kingdom... 2nd ed. In 2 vols. London 1780. — 688.

II. Rapoarte parlamentare și alte publicații oficiale

An act for regulating the hours of labour for children, young persons, and women employed in workshops, 21st August 1867. In: The statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland. London 1867. — 502.

An act to limit the hours of labour, and to prevent the employment of children in factories under ten years of age. Approved March 18, 1851. In: Acts of the seventy-fifth legislature of the state of New Jersey. Trenton 1851. — 282.

Agricultural labourers (Ireland). Return to an order of the Honourable the House of Commons, dated 8 March 1861. — 711.

Agricultural statistics, Ireland. General abstracts showing the acreage under the several crops, and the number of live stock, in each county and province, for the year 1860. Also the emigration from Irish ports from 1st January to 1st September, 1860. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. Dublin 1860. — 707.

Agricultural statistics, Ireland. Tables showing the estimated average produce of the crops for the year 1866; and the emigration from the Irish ports, from 1st January to 31st December, 1866; also the number of mills for scutching flax in each county and province. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. Dublin 1867. — 707.

Arbeiten der Kaiserlich Russischen Gesandtschaft zu Peking über China, sein Volk, seine Religion, seine Institutionen, socialen Verhältnisse etc. Aus dem Russ. nach dem in St. Petersburg 1852—57 veröffentlichten Original von Dr. Carl Abel und F. A. Mecklenburg. Bd. 1. Berlin. 1858. — 140.

Bericht des Committee of 1855 on the adulteration of bread vezi: First report from the select committee on adulteration of food...

Bericht der Royal Commission von 1864 vezi: Report of the commissioners appointed to inquire into the condition of all mines...

Cambridge university commission. Report of Her Majesty's commissioners appointed to inquire into the state, discipline, studies, and revenues of the university and colleges of Cambridge: together with the evidence, and an appendix. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1852. — 626.

- The case of our English wool. As also the presentment of the Grand Jury of the county of Sommerset thereon. Humbly offered to the High Court of Parliament. London 1685. — 262.
- Census of England and Wales for the year 1861. London 1863. — 452, 454, 478, 640, 651, 652, 659, 660, 685.
- Children's employment commission (1862). Reports. — 251, 256, 309, 404, 405, 435, 454, 478, 483, 485, 487, 492, 498.
- First report of the commissioners. With appendix. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1863. — 256, 258, 259, 281, 477, 553, 562.
- Second report... London 1864. — 472, 475—478, 480—483, 485, 498, 553, 562.
- Third report... London 1864. — 188, 268, 406, 468, 473, 474, 486—488, 499, 554, 556, 562.
- Fourth report... London 1865. — 268—274, 276, 360, 411, 444, 487.
- Fifth report... London 1866. — 269, 406, 441, 462, 471.
- Sixth report... London 1867. — 693, 700—704.
- Compte rendu de la deuxième session du congrès international de statistique réuni a Paris les 10, 12, 13, 14 et 15 Septembre 1855. Publié par les ordres de S.E.M. Rouher. Paris 1856. — 310.
- Corn, grain, and meal. Return to an order of the Honourable the House of Commons, dated 18 February 1867. — 462, 463.
- Correspondence with Her Majesty's missions abroad, regarding industrial questions and trades unions. London 1867. — 16.
- East India (Bullion). Return to an address of the Honourable the House of Commons dated 8 February 1864. — 148.
- Factories inquiry commission. First report of the central board of His Majesty's commissioners. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 June 1833. — 289.
- Factories regulation acts. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 9 August 1859. — 252, 305.
- Factories. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 15 April 1856. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 4 February 1857. — 424, 443.
- Factories. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 24 April 1861. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 11 February 1862. — 423, 443, 483.
- Factories. Return to an address of the Honourable the House of Commons, dated 5 December 1867. Ordered, by the House of Commons, to be printed 22 July 1868. — 443.

- First report from the select committee on adulteration of food, etc.; with the minutes of evidence, and appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 27 July 1855. — 187.
- Fourth report of the commissioners of Her Majesty's inland revenue on the inland revenue. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1860. — 659.
- General Laws of the Commonwealth of Massachusetts, passed subsequently to the revised statutes. Vol. 1. Boston 1854. — 281.
- Grievances complained of... vezi Report addressed to...
- Hansard's Parliamentary Debates: 3rd series, commencing with the accession of William IV. Vol. 66. Comprising the period from the second day of February, to the twenty-seventh day of February, 1843, London 1843. — 661.
- ...Vol. 170. Comprising the period from the twenty-seventh day of March to the twenty-eighth day of May, 1863. London 1863. — 42—46, 276, 279 584, 682.
- ...Vol. 174. Comprising the period from the fifteenth day of March, to the third day of May, 1864. London 1864. — 683.
- House of Lords' committee, 1848 vezi: Report from the secret committee of the House of Lords...
- Jahresbericht der Handelskammer für Essen, Werden und Kettwig pro 1862. Essen 1863 — 409.
- Manifest der Maatschappij De Vlamingen Vooruit! Gerigt tot alle de voorstanders van de eerlijke en regtzinnige uitvoering der Belgische Grondwet, gestemd door het Nationaal Congres van 1830. Brussel 1860. — 680.
- The master spinners and manufacturers' defence fund. Report of the committee appointed for the receipt and apportionment of this fund, to the central association of master spinners and manufacturers. Manchester 1854. — 431
- Miscellaneous statistics of the United Kingdom (Part VI). Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1866. — 662.
- The national association for the promotion of social science. Report of proceedings at the seventh annual congress, held in Edinburgh, October 1863. Edinburgh, London 1863. — 403, 491, 500.
- Parliamentary Return vezi: Factories. Return to an address...
- Public Health. Reports. — 374, 404, 407, 473.
- Third report of the medical officer of the Privy Council. 1860. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 15 April 1861. — 256, 257.
- Fourth report... with appendix. 1861. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 11 April 1862. — 473, 474.

- ← Sixth report... with appendix. 1863. Presented pursuant to act of Parliament. London 1864. — 188, 279, 407, 408, 473, 554, 665—667, 688, 703.
- ← Seventh report... with appendix. 1864. Presented pursuant to act of Parliament. London 1865. — 588, 672—676, 686, 689—700.
- ← Eighth report... with appendix. 1865. Presented pursuant to act of Parliament. London 1866. — 472, 668—673.

Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeymen bakers; with appendix of evidence. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1862. — 260—262, 556.

Report from the committee on the „Bill to regulate the labour of children in the mills and factories of the United Kingdom“: with the minutes of evidence. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 8 August 1832. — 290.

Report from the select committee of the House of Lords appointed to inquire into the causes of the distress which has for some time prevailed among the commercial classes, and how far it has been affected by the laws for regulating the issue of bank notes payable on demand. Together with the minutes of evidence, and an appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 28 July 1848 (Reprinted 1857). — 140—141.

Report from the select committee on bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 30 July 1857. — 148.

Report from the select committee on the bank acts; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, appendix and index. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 1 July 1858. — 153.

Report from the select committee on mines; together with the proceedings of the committee, minutes of evidence, and appendix. Ordered, by the House of Commons, to be printed 23 July 1866. — 502—503.

Report from the select committee on petitions relating to the corn laws of this Kingdom; together with the minutes of evidence, and an appendix of accounts. Ordered, by the House of Commons, to be printed, 26 July 1814. — 564.

Report of proceedings... vezi: The national association for the promotion of social science...

Report of the commissioners appointed to inquire into the operation of the acts (16 & 17 Vict. c. 99. and 20 & 21 Vict. c. 3.) relating to transportation and penal servitude. Vol. 1. Report and appendix. Vol. 2. Minutes of evidence presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1863. — 687.

Report of the commissioners appointed to inquire into the condition of all mines in Great Britain to which the provisions of the act 23 & 24 Vict. cap. 151. Do not apply. With reference to the health and safety of persons employed in such mines, with appendices. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1864. — 674.

Report of the committee on the baking trade in Ireland for 1861. — 263.

- Report of the officer of health of St. Martin's-in-the-Fields. 1865. — 669.
- Report of the Social Science Congress at Edinburgh. Octob. 1863. vezi: The national association for the promotion of social science...
- Reports by Her Majesty's secretaries of embassy and legation, on the manufactures, commerce etc., of the countries, in which they reside. Nr. 6. London 1863. — 354.
- Reports from poor law inspectors on the wages of agricultural labourers in Ireland. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. Dublin 1870. — 711—714.
- Reports from the Lord committee, on the state of the growth... vezi: Reports respecting grain, and the corn laws...
- Reports of the inspectors of factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department. — 239, 250, 404, 499.
- for the half year ending the 31st December 1841; also, the joint report of the inspectors of factories for the same period. (Presented by command of Her Majesty.) Ordered, by the House of Commons, to be printed, 16 February 1842. — 287.
- for the quarter ending 30th September, 1844; and from 1st October, 1844, to 30th April, 1845. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1845. — 292, 293, 302, 303, 412, 419, 423.
- for the half year ending 31st October 1846...London 1847. — 304.
- for the half year ending 30th April 1848...London 1848. — 296, 553.
- for the half year ending 31st October 1848...London 1849. — 240, 292, 294—299, 300, 301, 308, 312, 530, 555.
- for the half year ending 30th April 1849...London 1849. — 291, 300.
- for the half year ending 31st October 1849...London 1850. — 301, 312.
- for the half year ending 30th April 1850...London 1850. — 298.
- for the half year ending 31st October 1850...London 1851. 298.
- for the half year ending 30th April 1852...London 1852. — 303.
- for the half year ending 30th April 1853...London 1853. — 304.
- for the half year ending 31st October 1853...London 1854. — 188, 278.
- for the half year ending 30th April 1855...London 1855. — 239.
- for the half year ending 31st October 1855...London 1856. — 279, 286, 408, 410, 435, 530.
- for the half year ending 31st October 1856...London 1857. — 252, 254, 389, 424, 441, 457, 459.
- for the half year ending 30th April 1857...London 1857. — 409, 410.
- for the half year ending 31st October 1857...London 1857. — 306, 411.
- for the half year ending 30th April 1858...London 1858. — 252, 253, 562, 565.

- for the half year ending 31st October 1858...London 1859. — 402, 403, 410, 424, 441.
- for the half year ending 30th April 1859...London 1859. — 559.
- for the half year ending 31st October 1859...London 1860. — 253, 292, 313.
- for the half year ending 30th April 1860...London 1860. — 254, 279, 288, 289, 305, 383, 425, 554.
- for the half year ending 31st October 1860...London 1860. — 559.
- for the half year ending 30th April 1861...London 1861. — 253.
- for the half year ending 31st October 1861...London 1862. — 253, 306, 311, 397.
- for the half year ending 31st October 1862...London 1863. — 253, 306—308, 311, 408, 414, 423, 424, 427.
- for the half year ending 30th April 1863...London 1863. — 308, 309, 311, 435, 468, 553, 554.
- for the half year ending 31st October 1863...London 1864. — 309, 312, 430, 436, 442, 465—467, 554, 645, 646.
- for the half year ending 30th April 1864...London 1864. — 467.
- for the half year ending 31st October 1864...London 1865. — 310.
- for the half year ending 31st October 1865...London 1866. — 420, 457, 467, 468, 483—485, 491, 497.
- for the half year ending 31st October 1866...London 1867. — 430, 435, 436, 578, 571, 651, 715.
- Reports respecting grain, and the corn laws ; viz. : First and second reports from the Lords committees, appointed to enquire into the state of the growth, commerce, and consumption of grain, and all laws relating thereto ;...Ordered, by the House of Commons, to be printed, 23 November 1814. — 565.
- The revised statutes of the state of Rhode Island and Providence plantations : to which are prefixed, the constitutions of the United States and of the state. Providence 1857. — 281.
- Royal commission on railways. Report of the commissioners. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1867. — 441, 570.
- Second report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeyman bakers. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1863. — 261.
- Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years, from 1846 to 1860. Nr. 8. London 1861. — 426—428.
- Statistical abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1851 to 1865. Nr. 13. London. 1866. — 426—428.
- Tenth reports of the commissioners appointed to inquire into the organization and rules of Trades Unions and other associations : together with minutes of evidence. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 28th July 1868. London 1868. — 444

- Tenth report of the commissioners of Her Majesty's inland revenue on the inland revenue. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1866. — 658, 659, 706.
- Twenty-second annual report of the registrar-general of births, deaths, and marriages in England. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. London 1861. — 279.
- Workshops' regulation act vezi: An act for regulating the hours of labour for children..

III. Periodice

- The Bengal Hurkaru*. Calcutta din 22 iulie 1861. — 339.
- Bury Guardian* din 12 mai 1860. — 279.
- Concordia*. Zeitschrift für die Arbeiterfrage. Berlin. — 44, 45
— din 7 martie 1872. — 42.
— din 4 iulie 1872. — 43, 44.
— din 11 iulie 1872. — 43, 44.
- The Daily Telegraph*, London din 17 ianuarie 1860. — 255.
- Demokratisches Wochenblatt*. Organ der deutschen Volkspartei. Leipzig, din 1 august 1868. — 22.
— din 22 august 1868. — 22.
— din 29 august 1868. — 22.
— din 5 septembrie 1868. — 22.
- Deutsch-Französische Jahrbücher*. Hrsg. von Arnold Ruge und Karl Marx. 1. und 2. Lig. Paris 1844. — 90, 165, 177, 644.
- The Economist*. Weekly Commercial Times, Bankers Gazette, and Railway Monitor: a political, literary, and general newspaper. (London) din 29 martie 1845. — 684.
— din 15 aprilie 1848. — 240.
— din 19 iulie 1851. — 598.
— din 21 ianuarie 1860. — 648.
— din 2 iunie 1866. — 737.
- The Evening Standard*, London, din 1 noiembrie 1886. — 39.
- The Glasgow Daily Mail* din 25 aprilie 1849. — 322.
- Journal des Économistes*. Paris, iulie-august 1872. — 25

- Journal of the Society of Arts* and of the institutions in Union. London, din 9 decembrie 1859. — 385.
- din 17 aprilie 1860. — 401.
- din 23 martie 1866. — 737.
- din 5 ianuarie 1872. — 425.
- Macmillan's Magazine*. Ed. by David Masson. London and Cambridge. August 1863. — 263.
- The Manchester Guardian* din 15 ianuarie 1875. — 651.
- The Morning Advertiser*. London, din 17 aprilie 1863. — 44.
- The Morning Chronicle* (London) 1844. — 683.
- The Morning Star*. (London). — 546.
- din 17 aprilie 1863. — 44, 662.
- din 23 iunie 1863. — 266.
- din 7 ianuarie 1867. — 678.
- Neue Rheinische Zeitung*. Organ der Demokratie. Köln, din 7 aprilie 1849. — 588, 624, 768, 769.
- Neue Rheinische Zeitung*. Politisch-ökonomische Revue. H. 4. London, Hamburg und New York 1850. — 265, 302, 312.
- New-York Daily Tribune* din 9 februarie 1853. — 736.
- The Observer*. London, din 24 aprilie 1864. — 152.
- The Pall Mall Gazette*, London. — 663.
- La Philosophie Positive*. Revue dirigée par É. Littré & G. Wyrouboff. Paris. Nr. 3. noiembrie-decembrie 1868. — 25.
- The Portfolio*. Diplomatic review. (New series.) London. — 736.
- Revolutions de Paris* din 11—18 iunie 1791. — 746.
- Reynolds's Newspaper*. A Weekly Journal of Politics, History, Literature, and General Intelligence, London, din 21 ianuarie 1866. — 264.
- din 4 februarie 1866. — 264.
- din 20 ianuarie 1867. — 677.
- [*Sankt-Peterburgskije Wedomosti*] *Санкт-Петербургскіе ведомости* din 8. (20.) aprilie 1872—22.
- The Saturday Review of Politics, Literature, Science, and Art*. London, din 18 ianuarie 1868. — 22.
- The Social Science Review*. London, din 18 iulie 1863. — 265, 266.

The Spectator. London, din 26 mai 1866. — 342.

The Standard. London, din 26 octombrie 1861. — 567.

— din 15 august 1863. — 266.

— din 5 aprilie 1867. — 679.

The Times. London. — 45, 266, 481, 610, 663, 715.

— din '14 februarie 1843. — 661.

— din 5 noiembrie 1861. — 280.

— din 26 noiembrie 1862. — 219, 220, 412.

— din 24 martie 1863. — 306, 583—587.

— din 17 aprilie 1863. 43—45.

— din 2 iulie 1863. — 266.

— din 26 ianuarie 1867. — 508.

— din 3 septembrie 1873. — 610, 611.

— din 29 noiembrie 1883. — 44, 45.

To-Day. London, din februarie 1884. — 45.

— din martie 1884. — 45, 46.

Der Volksstaat. Organ der social-demokratischen Arbeiterpartei und der Internationalen Gewerksgenossenschaften. Leipzig. — 22.

— din 1 iunie 1872. — 42, 43.

— din 7 august 1872. — 44.

The Westminster Review. London. — 77.

{*Westnik Jewropy*] *Вѣстникъ Европы*. Журналь исторіи, политики, литературы. Т. 3. Санктпетербургъ 1872. Дагін: [Илларион Игнатьевич Кауфманъ]: Точки зрѣнія политико-экономической критики у Карла Маркса. — 25

The Workman's Advocate. London, din 13 ianuarie 1866. — 263.

Indice de lucrări citate, apărute și în limba română

- Appian* : Istoria Romei. Războaiele civile. București, Editura științifică, 1957. — 732.
- Aristotel* : Etica Nicomahică. București, Casa Școalelor, 1944. — 73, 74.
- Aristotel* : Politica. București. Cultura Națională, 1924. — 100, 166.
- Balzac H.* : Cămătarul (Gobseck). București, E.S.P.L.A. 1950. — 599.
- Beecher Stowe H.* : Coliba unchiului Tom, București, Editura tineretului, 1965, ed. a III-a. — 735.
- Cervantes M.* : Iscusitul Hidalgo Don Quijote de la Mancha. București. Editura pentru literatură, 1966. — 100.
- Dante A.* : Divina comedie. București, E.S.P.L.A. 1954. — 57.
- Darwin Ch.* : Originea speciilor prin selecție naturală sau păstrarea raselor, favorizate în lupta pentru existență, București, Editura Academiei R.P.R. — 352, 381.
- Defoe D.* : Robinson Crusoe, București, E.L.U. 1964. — 154.
- Descartes René* : Discurs asupra metodei de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe. București, Editura științifică, 1957. — 399.
- Dickens Ch.* : Aventurile lui Oliver Twist. București, Editura Tineretului, 1957. — 451.
- Diderot D.* : Opere alese, București, E.S.P.L.A. 1956. — 147.
- Goethe W.* : Faust. București, E.S.P.L.A. 1955. — 281.
- Hegel* : Enciclopedia științelor filozofice, partea I, Logica. București, Editura Academiei R.P.R. 1962. — 192.
- Heine H.* : Versuri, București, E.S.P.L.A. 1956. — 312.
- Homer* : Iliada, București, Editura tineretului, 1965, vol. I—II. — 76.
- Homer* : Odiseea, București, Editura tineretului, 1965, vol. I—II. — 375.
- Horațiu* : Epistole, cartea I, București, Alcalay, 1940. — 12.
- Horațiu* : Ode și epode, cartea I—III, București, Alcalay, 1935. — 718.
- Horațiu* : Satire, cartea I—II, București, Alcalay, 1936. — 277.
- Juvenal* : Satire, București, 1928. — 258, 259.
- Lesage A.* : Istoria lui Gil Blas de Santillana, București, Editura pentru literatură, 1962, vol. I—II. — 716.
- Lucretius Carus* : Poemul naturii, București, Editura științifică, 1965. — 227.
- Montesquieu Ch.* : Despre spiritul legilor, București, Editura științifică, 1964. — 105, 625.

- Morus Th.* : Utopia, București, Editura științifică, 1958. — 724, 740.
- Ovidius* : Arta iubirii, Constanța 1915. — 448.
- Ovidius* : Fastele, București, Editura Academiei R.S.R., 1965. — 727.
- Platon* : Opere, București, Editura Casa Școalelor, 1930—35, vol. I—III. — 376.
- Ricardo D.* : Opere alese, București, Editura Academiei R.P.R., 1959, vol. I—II. — 94, 95, 241, 397, 401, 402, 583, 598, 599.
- Smith, A.* : Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei. București, Editura Academiei R.P.R. 1962—65, vol. I—II. — 61, 363, 365, 372, 373, 604.
- Spinoza B.* : Etica, București, Editura științifică, 1957. — 319.
- Sofocle* : Antigona, București, Editura pentru literatură, 1965. — 146.
- Shakespeare W.* : Hamlet. Opere, vol. 7, București, E.S.P.L.A. 1959. — 284.
- Shakespeare W.* : Henric al IV-lea, partea întâi, Opere, vol. 4, București, E.S.P.L.A. 1957. — 45, 62.
- Shakespeare W.* : Mult zgomot pentru nimic, Opere, vol. 3, București, E.S.P.L.A. 1956. — 98.
- Shakespeare W.* : Neguțătorul din Veneția, Opere, vol. 2, București, E.S.P.L.A. 1955. — 298, 495.
- Shakespeare W.* : Timon din Atena, opere, vol. 8, București, E.S.P.L.A. 1957. — 146.
- Shakespeare W.* : Visul unei nopți de vară, vol. 3, București, E.S.P.L.A. 1956. — 122.
- Schiller, F.* : Intrigă și iubire, Teatru, București, E.S.P.L.A. 1951, vol. I. — 585.
- Schiller, F.* : Cîntecul despre clopot, în Poezii, București, Editura Tineretului, 1958. — 415.
- Titus Livius* : De la fundarea Romei, București, Editura științifică, 1959, vol. I—V. — 405.
- Thukydidēs* : Războiul peloponeziac, București, Editura Casa Școalelor, 1941. — 375.
- Virgilius* : Eneida, București, Editura pentru literatură, 1964. — 313, 762.
- Voltaire* : Candide sau Optimismul, București, Editura pentru literatură, 1962. — 207, 674.

Indice de nume

A

- Addington, Stephen* (1729—1796) — teolog englez, autorul mai multor manuale școlare. — 731.
- Aikin, John* (1747—1822) — medic englez, istoric și publicist radical. — 604, 754, 761, 762.
- Alexandra* (1844—1925) — fiica regelui danez Christian al IX-lea; în 1863 s-a căsătorit cu prințul de Wales, care a devenit ulterior rege al Angliei sub numele de Eduard al VII-lea. — 265, 269.
- Anacharsis* (aprox. sec. al VI-lea î.e.n.) filozof scit. — 115.
- Anderson, Adam* (1692—1765) — economist scoțian, autorul unei lucrări de istorie a comerțului. — 749, 762.
- Anderson, James* (1739—1808) — economist scoțian, precursor al lui Ricardo în teoria rentei. — 512, 570, 731, 734, 749.
- Anna (Stuart)* (1665—1714) — regină a Angliei (1702—1714); în timpul domniei ei a avut loc unirea Angliei cu Scoția în Regatul Unit al Marii Britanii (1707). — 176, 741.
- Antipatros* din Thessalonik (aprox. secolul I î.e.n.) — poet grec. — 417.
- Appian(us)* din Alexandria (sfârșitul secolului I î.e.n. până la aprox. 170 — istoric roman; autorul unei vaste „Istorii a romanilor”. — 732.
- Arbuthnot John* — fermier englez; autorul unei lucrări despre corelația dintre prețurile mijloacelor de subsistență și mărimea fermelor, care a apărut anonim în 1773 la Londra. — 319, 337, 339, 728, 732.
- Arhiloh* (secolul al VII î.e.n.) — poet liric grec. — 375.
- Arhimede* (aprox. 287—212 î.e.n.) — vestit matematician și fizician grec al antichității. — 316.
- Ariosto, Lodovico* (1474—1533) — mare poet italian din epoca Renașterii, autorul poemului „Orlando furioso”. — 45.
- Aristotel* (384—322 î.e.n.) — filozof grec „cel mai mare gânditor al antichității” (Marx), „mintea cea mai universală dintre vechii filozofi greci” (Engels). Aristotel a sintetizat în opera sa ansamblul cunoștințelor filozofice și științifice dobândite de greci până la sfârșitul sec. al IV-lea î.e.n. și a pus bazele multor ramuri noi ale științei. El oscila între materialism și idealism; în concepțiile sale economice a apărut economia naturală a societății sclavagiste; a fost primul care a analizat forma valoare, precum și cele două forme inițiale ale capitalului (capitalul comercial și capitalul cămătăresc). — 74, 75, 96, 100, 166, 177, 337, 417.

Arkwright, Sir Richard (1732—1792) — întreprinzător englez din perioada revoluției industriale, a proiectat și a construit diferite mașini de filat. — 378, 386, 390, 433, 437, 497.

Arrivabene, Jean (Giovanni) conte de (junior) (1787—1881) — emigrant politic italian, inițiatorul Congresului economiștilor de la Bruxelles din 1847; a tradus în limba franceză unele lucrări economice. — 606.

Ashley, Lord vezi *Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, Earl of Ashworth, Henry* (1794—1880) — fabricant englez, proprietarul unei filaturi de bumbac, adept al lui Cobden; unul dintre întemeietorii Ligii împotriva legilor cerealelor. — 298, 415.

Athenaios din Naukratis (sfârșitul secolului al II-lea, începutul secolului al III-lea) — scriitor și istoric grec. — 115, 146.

Augier Marie, ziarist francez, autorul unor articole în probleme economice. — 763.

Aveling Edward (1851—1898) — socialist englez, scriitor și medic; a tradus în limba engleză volumul I al „Capitalului”; membru al Federației social-democrate și ulterior membru al Ligii socialiste; soțul Eleanorei Marx. — 36—39.

B

Babbage, Charles (1792—1871) — matematician și economist burghez englez. — 357, 360, 385, 400, 413.

Bacon, Francis. Viconte de Saint Albans și baron de Verulam (1561—1626) — om politic și de stat englez, filozof, cercetător al naturii și istoric. „Bacon este adevăratul părinte al materialismului englez și al întregii științe experimentale moderne” (Marx). — 399, 724, 725.

Bailey, Samuel (1791—1870) — filozof și economist englez; a combătut de

pe pozițiile economiștilor. vulgari teoria valorii bazată pe muncă a lui Ricardo; totodată el a atras atenția asupra unor contradicții în concepțiile economice ale lui Ricardo. — 64, 71, 78, 97, 98, 541, 620.

Baker, Robert — inspector de fabrici în decențiile al 6-lea și al 7-lea. — 311, 408, 435, 457, 715.

Ballard, Edward (1820—1897) — medic englez, inspector sanitar la Londra. — 477.

Balzac Honoré de (1799—1850) — scriitor francez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai realismului critic în literatura universală. — 599.

Banks, George (1788—1856) — jurist și om politic englez, tory, membru al parlamentului. — 684.

Barbon Nicholas (1640—1698) — economist burghez englez; considera că valoarea unei mărfi este determinată de utilitatea ei; adept al teoriei nominaliste a banilor. — 49—52, 137, 143, 157, 158, 627.

Barton, John (sfârșitul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burghize. — 641, 682.

Basedow, Johan Bernhard (1724—1790) — pedagog german, influențat de Rousseau și de Comenius; și-a pus drept scop să reformeze sistemul de educație din Germania în sensul iluminismului burghez și să educe tineretul pe baze științifice și în spirit patriotic. — 497.

Bastiat, Frédéric (1801—1850) — economist vulgar francez; a propovăduit teoria armoniei intereselor de clasă în societatea burgheză; „exponentul cel mai plat al apologeticii economiei politice vulgare și care, de aceea, o putea reprezenta cel mai bine” (Marx). — 21, 76, 96, 205, 417, 573.

- Baynes John** — membru al consiliului municipal din Blackburn; în 1857 a publicat două tratate cu privire la comerțul cu bumbac. — 397, 400.
- Bebel, August (1840—1913)** — militant de seamă al mișcării muncitorești germane și internaționale; unul dintre întemeietorii și conducătorii social-democrației germane; membru al Internaționalei I; din 1867 deputat în Reichstag; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels; ca adversar hotărât al militarismului german ca și al politicii interne „prin fier și sînge” duse de Bismarck, a militat pentru unificarea Germaniei pe cale revoluționar-democratică. În 1878—1890 a condus lupta ilegală a social-democrației împotriva legii excepționale împotriva socialiștilor. A luptat împotriva revizionismului lui E. Bernstein, deși această luptă n-a avut un caracter consecvent, fiind frînată de unele abateri de natură centristă. — 43.
- Beccaria, Cesare Bonesana, marchiz de (1738—1794)** — jurist, publicist și economist italian; reprezentant al iluminismului burghez din secolul al XVIII-lea. — 375.
- Bedford, familie aristocrată engleză.** — 729.
- Beecher Stowe, Harriet Elizabeth (1811—1896)** — scriitoare americană, autoarea romanului „Coliba unchiului Tom”; a participat activ la mișcarea aboliționistă din S.U.A. — 735.
- Bekker Immanuel (1785—1871)** — filozof, a îngrijit mai multe ediții din operele lui Platon, Aristotel, Aristofan și alții. — 166.
- Bell, Sir Charles (1774—1842)** — chirurg și fiziolog scoțian. — 290, 672.
- Bellers John (1654—1725)** — economist englez; a subliniat importanța muncii în crearea avuției; autorul unor lucrări cu caracter social-reformist. — 144, 152, 159, 337, 358, 436, 488, 489, 497, 624.
- Bentham, Jeremy (1748—1832)** — sociolog englez; teoretician al utilitarismului: „Un geniu al prostiei burgheze” (Marx). — 188, 619—621.
- Berkeley, George (1685—1753)** — filozof reacionar irlandez; reprezentant al idealismului subiectiv; teolog, economist, critic al mercantilismului; reprezentant al teoriei nominaliste a banilor, considera munca drept principala sursă a avuției. — 346, 364.
- Bidaud, J. N. (prima jumătate a secolului al XIX-lea)** — funcționar de stat francez; a scris articole economice. — 331.
- Biese, Franz (1803—1895)** — pedagog, filolog și filozof german; autorul unei lucrări despre filozofia lui Aristotel. — 417.
- Blaise, Adolphe-Gustave (1811—1886)** — economist francez; a editat lucrări ale lui Jérôme-Adolphe Blanqui. — 348.
- Blakey, Robert (1795—1878)** — filozof burghez englez. — 727, 728.
- Blanqui, Jérôme-Adolphe (1798—1854)** — economist burghez francez și istoric al doctrinelor economice; reprezentant al economiei politice vulgare. — 287, 348.
- Blanqui Louis-Auguste (1805—1881)** — revoluționar francez, comunist utopist, organizatorul mai multor societăți secrete și comploturi, a participat activ la revoluția din 1830; în revoluția din 1848, unul din conducătorii proletariatului revoluționar francez; a susținut ideea cuceririi puterii prin mijloace violente de către o organizație complotistă și necesitatea unei dictaturi revoluționare; a stat 36 de ani în închisoare. — 287.
- Block Maurice (1816—1901)** — statistician și economist francez; reprezentant al economiei politice vulgare. — 25.
- Boileau, Étienne (1200—1269)** — comandant regal al Parisului. autorul lu-

- crării „Livre des Métiers” în care sint adunate dispozițiile legale și ordonanțele cu privire la atelierele meșteșugarilor francezi. — 494.
- Boileau-Despréaux-Nicolas** (1636—1711) — poet și critic literar francez, teoretician al clasicismului. — 662.
- Boisguillebert, Pierre Le Pésant, sieur de** (1646—1714) — economist francez, precursor al fiziocraților; unul dintre fondatorii economiei politice clasice burgheze din Franța. — 143, 154.
- Bolingbroke, Henry Saint-John Viscont** (1678—1751) — filozof deist și om politic englez, unul dintre liderii partidului tory. — 759.
- Bonaparte vezi Napoleon al III-lea.**
- Boulton, Matthew** (1728—1809) — fabricant și inginer englez. — 386, 397.
- Boxhorn, Marcus-Zuerius** (1612—1653) — istoric și filolog olandez. — 437.
- Bray, John Francis** (1809—1897) — economist englez, socialist utopist, adept al lui Robert Owen; a dezvoltat teoria „banilor-muncă”. — 83.
- Brentano, Lujo (Ludwig Joseph)** (1844—1931) — economist burghez german; exponent al economiei politice vulgare; unul dintre principalii reprezentanți ai socialismului de catedră. — 42—46.
- Bright, John** (1811—1889) — fabricant englez, om politic liberal, unul dintre liderii liber-schimbismului și dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; începînd din deceniul al 7-lea lider al aripii de stînga a partidului liberal; ministru în mai multe guverne liberale. — 21, 266, 293, 567, 659, 686, 753.
- Brindley, James** (1716—1772) — inginer și inventator englez. — 359.
- Broadhurst, J.** — economist englez de la mijlocul secolului al XIX-lea; reprezentant al economiei politice vulgare. — 70.
- Brodie, Sir Benjamin Collins** (1783—1862) — medic englez. — 290.
- Brougham, Henry Peter** (lord Brougham and Vaux) (1778—1868) — jurist, scriitor și om de stat englez; în deceniile al 3-lea și al 4-lea ale secolului al XIX-lea lider de seamă al partidului whig; membru al parlamentului, lord-cancelar (1830—1834). — 762.
- Bruckner, John** (1726—1804) — pastor protestant englez, autorul unor lucrări filozofice. — 626.
- Buchanan, David** (1779—1848) — economist și publicist englez, discipol și comentator al lui Adam Smith. — 140, 568, 734, 735.
- Buchez, Philippe-Joseph-Benjamin** (1796—1865) — istoric și om politic francez, republican burghez, unul dintre ideologii socialismului creștin. — 746.
- Burke, Edmund** (1729—1797) — publicist și om politic englez, autorul unor lucrări tratînd probleme economice, whig, ulterior tory, membru al parlamentului; la începutul activității sale a înclinat spre liberalism, ulterior reacționar; unul dintre dușmanii înverșunați ai revoluției burgheze franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. — 219, 246, 334, 729, 763.
- Butler, Samuel** (1612—1680) — poet satiric englez; autorul poemului „Hudibras”. — 50.
- Byles, Sir John Bernard** (1801—1884) — jurist englez, membru al Consiliului privat; autorul unor lucrări tratînd probleme juridice și de economie politică. — 282.

C

- Cairnes, John Elliot** (1823—1875) — economist și publicist englez; adversar al sclavajului din statele de sud ale S.U.A. — 209, 277, 343.

- Campbell, Sir George* (1824—1892) — funcționar colonial britanic în India; autorul unei serii de lucrări despre India; membru al parlamentului, liberal. — 368.
- Cantillon, Philip* — economist burghez englez; a prelucrat și publicat în 1759 ediția engleză a lucrării lui Richard Cantillon „Essai sur la nature du commerce en général...”. — 563.
- Cantillon, Richard* (1680—1734) — economist și comerciant englez; precursor al fiziocraților. — 563, 627.
- Carey, Henry Charles* (1793—1879) — economist vulgar american, protecționist, a propovăduit armonia între clase în societatea burgheză. — 230, 538, 572, 573, 735, 752.
- Carli, Giovanni Rinaldo, conte* (1720—1795) — om de știință italian, autorul unor lucrări despre bani și comerțul cu cereale; adversar al mercantilismului. — 340.
- Carlisle, Sir Anthony* (1768—1841) — medic englez. — 290.
- Carlyle, Thomas* (1795—1881) — scriitor englez, istoric și filozof idealist; a propovăduit cultul eroilor; a criticat burghezia engleză de pe pozițiile romantismului reacționar; a aderat la partidul tory; dușman declarat al mișcării muncitorești. — 266.
- Castlereagh, Henry Robert Stewart, Lord* (din 1821) marchiz de Londonderry, viconte (1769—1822) — om de stat englez, tory; ministru de război și ministru al coloniilor (1805—1806, 1807—1809), ministru de externe (1812—1822). — 437.
- Cazenove, John* — economist vulgar englez, adept al lui Malthus. — 211, 329, 528, 578, 586, 606.
- Chalmers, Thomas* (1780—1847) — teolog și economist scoțian, adept fanatic al lui Malthus. — 166, 175, 627, 628.
- Carol cel Mare* (aprox. 742—814) — rege al francilor (768—800), împărat roman (800—814). — 732.
- Carol I* (1600—1649) — rege al Angliei (1626—1649); executat în timpul revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea. — 726, 727.
- Carol al II-lea* (1630—1685) — rege al Angliei (1660—1685). — 139.
- Carol al V-lea* (1500—1558) — împărat al așa-numitului imperiu roman de națiune germană (1519—1556) și rege al Spaniei sub numele de Carol I (1519—1556). — 741.
- Carol al VI-lea* (1685—1740) — împărat al așa-numitului imperiu roman de națiune germană (1711—1740). — 437.
- Carol al X-lea* (1622—1660) — rege al Suediei (1654—1660). — 729.
- Carol al XI-lea* (1655—1697) — rege al Suediei (1660—1697). — 729.
- Cernișevski, Nikolai Gavrilovici* (1828—1889) — mare democrat-revoluționar rus, om de știință, scriitor și critic literar; unul dintre cei mai de seamă precursori ai social-democrației ruse. — 21.
- Cervantes Saavedra, Miguel de* (1547—1616) — scriitor spaniol, clasic al prozei realiste universale. — 100.
- Chamberlain, Joseph* (1836—1914) — om de stat englez; în 1873—1875 a fost primar al orașului Birmingham; ulterior, timp de mai mulți ani, ministru; unul dintre principalii organizatori ai războiului anglo-bur; ideolog al imperialismului englez. — 651.
- Cherbuliez, Antoine-Elisée* (1797—1869) — economist elvețian, adept al lui Sismondi; a îmbinat teoria lui Sismondi cu elemente din teoria lui Ricardo. — 194, 198, 594.
- Chevallier, Jean-Baptiste-Alphonse* (1793—1879) — chimist și farmacist francez. — 260.

- Child, Sir Josiah* (1630—1699) — comerciant și economist englez, mercantilist; „apărător al capitalului industrial și comercial” împotriva capitalului cămătăresc; „părinte al sistemului bancar modern” (Marx). — 105, 763.
- Cicero (Marcus Tullius Cicero)* (106—43 î.e.n.) — om politic, scriitor și orator roman, filozof eclectic. — 417.
- Cincinnatus (Lucius Quinctius)* (secolul al V-lea î.e.n.) — patrician roman, consul (460 î.e.n.), dictator (458 și 439 î.e.n.). Potrivit legendei a dus o viață simplă și și-a cultivat singur pământul. — 197.
- Clauren, Heinrich* (pseudonimul literar al lui Carl Heun) (1771—1854) — scriitor german, autor de romane și nuvele sentimentale. — 235.
- Claussen, Pieter* — inventator belgian, constructorul mașinii circulare de tricotat. — 381.
- Clement, Simon* — comerciant englez. — 105.
- Cobbett, William* (1762—1835) — om politic și publicist englez de origine țărănească; reprezentant de seamă al radicalismului mic-burghez; a luptat pentru democratizarea regimului politic din Anglia. — 299, 727, 758, 760.
- Cobden, Richard* (1804—1865) — fabricant din Manchester, liberal, adept al liberului-schimb; unul dintre fondatorii Ligii împotriva legilor cerealelor; membru al parlamentului. — 21, 293, 686.
- Colbert, Jean-Baptiste, marchiz de Leignolay* (1619—1685) — om de stat francez, controlor general al finanțelor în timpul lui Ludovic al XIV-lea; în 1665—1683 a condus de fapt politica externă și internă a Franței; a dus o politică mercantilistă în interesul întăririi monarhiei feudale-absolutiste. — 320, 760.
- Colins, Jean-Guillaume-César-Alexandre-Hippolyte* (1783—1859) — economist mic-burghez francez, de origine belgian; a susținut incasarea rentei funciare de către stat, considerind că acesta ar fi un mijloc pentru rezolvarea contradicțiilor din orînduirea capitalistă. — 624, 700, 774.
- Columb, Cristofor (Colombo, Cristoforo)* (1451—1506) — navigator renumit, descoperitorul Americii; de origine Spaniei. — 145.
- Comte, François-Charles-Louis* (1782—1837) — publicist francez liberal, economist vulgar. — 755.
- Comte, Isidore-Auguste-François-Marie* (1798—1857) — matematician, filozof și sociolog francez; întemeietorul pozitivismului. — 25, 344.
- Condillac, Etienne-Bonnot de* (1715—1780) — economist francez și filozof deist, senzualist; considera că valoarea lucrurilor este determinată de utilitatea lor. — 172.
- Condorcet, Marie Jean-Antoine, Nicolas Caritatchiz* de (1743—1794) — sociolog burghez francez, iluminist; în timpul revoluției burgheze franceze de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a aderat la girondini; a elaborat o concepție idealistă asupra progresului continuu al societății burgheze, considerind că acesta ar fi determinat de progresul rațiunii. — 626.
- Corbet, Thomas* (secolul al XIX-lea) — economist englez, adept al lui Ricardo. — 164, 599.
- Corbon, Claude-Anthime* (1808—1891) — muncitor francez, ulterior deputat; republican burghez. — 496.
- Courcelle-Seneuil-Jean-Gustave* (1813—1892) — economist burghez francez; autorul unei serii de lucrări despre economia întreprinderilor industriale și despre probleme de credit și bănci. — 244, 607.

Cromwell, Oliver (1599—1658) — om de stat englez ; conducătorul burgheziei și al nobilimii imburghezite în perioada revoluției burgheze engleze din secolul al XVII-lea ; lord-protector al Angliei, Scoției și Irlandei (1653—1658). — 726, 728, 752.

Culpeper, Sir Thomas (1578—1662) — economist burghez englez, adept al mercantilismului. — 763.

Custodi, Pietro (1771—1842) — economist italian, a editat principalele lucrări ale economiștilor italieni de la sfârșitul secolului al XVI-lea — începutul secolului al XIX-lea. — 53, 88, 104, 106, 167, 171, 375, 656.

Cuvier, Georges-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert, baron de (1769—1832) — cercetător al naturii, zoolog și paleontolog francez, a ridicat anatomia comparată la rangul de știință. Engels caracterizează teoria cataclismelor (teoria catastrofelor) a lui Cuvier ca „revoluționară în vorbe, dar reacționară în fapt. În locul creației divine unice, ea pune un șir întreg de acte de creație repetate, făcând astfel din miracol una din pîrghiile esențiale ale naturii”. — 519.

Cuza, Alexandru Ioan — primul domnitor al Principatelor Unite (1859—1862) și al statului național România (1862—1866). A participat activ la mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova iar după aceea la mișcarea pentru Unirea Principatelor. La 5 ianuarie 1859 a fost ales domn al Moldovei, iar la 24 ianuarie 1859 și al Țării Românești, înfăptuindu-se astfel unirea celor două țări. A înfăptuit două mari reforme — agrară și electorală, care au îndirjit pe reprezentanții boierimii conservatoare și ai aripii de dreapta a burgheziei. Aceștia unindu-se în coaliția cunoscută sub numele de monstroasa coaliție l-au silit să abdice în februarie 1866 și au adus în locul său pe prințul străin Carol de Hohenzollern. — 181.

D

Daire, Louis-François-Eugène (1789—1847) — economist burghez francez, editorul unor lucrări de economie politică. — 50, 105, 123, 154, 172, 324.

Dante, Alighieri (1265—1321) — scriitor italian ; unul dintre cei mai mari poeți ai lumii. — 17, 118, 258.

Darwin, Charles Robert (1809—1882) — mare naturalist englez ; întemeietorul biologiei științifice și al concepției despre evoluția istorică a speciilor de plante și animale pe calea selecției naturale, concepție cunoscută sub numele de darvinism. — 352, 381.

Daumer, Georg Friedrich (1800—1875) — scriitor german, autorul unor lucrări de istorie a religiei. — 391.

De Cous, Solomon (1576—1626) — arhitect și inginer francez. — 386.

Defoe, Daniel (aprox. 1660—1731) — scriitor și publicist englez ; a scris lucrări în care a tratat probleme de economie, politică, istorie și religie ; autorul romanului „Robinson Crusoe”. — 154, 626.

De Quincey, Thomas (1785—1859) — scriitor și economist englez, comentator al lui Ricardo ; lucrările sale reflectă decăderea și destrămarea școlii lui Ricardo. — 404.

Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley (din 1851) *Earl of* (1799—1869) — om de stat englez, whig pînă în 1835, apoi lider al torylor, ulterior unul dintre liderii partidului conservator ; prim-ministru (1852, 1858—1859, 1866—1868). — 463.

De Roberty, Evgeni Valentinovici (1843—1915) — filozof pozitivist rus și economist-burghez vulgar, în deceniul al 8-lea reprezentant al zemstvelor, liberal burghez, ulterior a emigrat în Franța. — 25.

- Descartes (Cartesius) René* (1596—1650) — cunoscut filozof dualist francez, matematician și naturalist; reprezentant de seamă al raționalismului în filozofia modernă; exponent ideologic al burgheziei în ascensiune. — 399.
- Destutt de Tracy-Antoine-Louis-Claude, conte* (1754—1836) — economist vulgar francez, filozof senzualist; adept al monarhiei constituționale. — 94, 95, 170, 176, 336, 338, 657.
- Dickens, Charles* (1812—1870) — mare scriitor realist englez. — 451.
- Diderot, Denis* (1713—1784) — filozof materialist și scriitor francez, ateist militant, unul dintre cei mai de seamă iluminiști. A condus lucrările de elaborare a „Enciclopediei”, care a avut un rol important în pregătirea ideologică a revoluției burgheze franceze din 1789. — 147.
- Dietzgen, Joseph* (1828—1883) — social-democrat german; de profesiune muncitor pielar, filozof autodidact „care a descoperit în mod independent materialismul dialectic” (Lenin). — 22.
- Diodor din Sicilia* (aprox. 80—29 î.e.n.) — istoric grec. — 156, 247, 351, 377, 517.
- Doubleday, Thomas* (1790—1870) — publicist și economist englez, radical burghez; adversar al malthusianismului. — 760.
- Dryden, John* (1631—1700) — poet și dramaturg englez, reprezentant al clasicismului. — 253.
- Ducpétiaux, Eduard* (1804—1868) — publicist și statistician belgian, filantrop burghez; inspector general al închisorilor și al instituțiilor de binefacere din Belgia. — 679, 680.
- Dufferin and Ava, Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, marchiz de* (1826—1902) — om de stat și diplomat englez, liberal; mare proprietar funciar în Irlanda; guvernator general al Canadei (1872—1878), vicerege al Indiei (1884—1888). — 715, 716.
- Duify, Charles Gavan* (1816—1903) — om politic și publicist irlandez, unul dintre conducătorii organizației „Tânără Irlandă” și întemeietorul Ligii pentru apărarea drepturilor fermierilor, membru al parlamentului; în 1855 a emigrat în Australia, unde a ocupat o serie de posturi publice. — 776.
- Dunning, Thomas Joseph* (1799—1873) — militant în mișcarea trade-unionistă engleză și publicist. — 559, 563, 763.
- Dupont, Pierre* (1821—1870) — poet francez, autor al unor cîntece care s-au bucurat de o largă popularitate în rîndul muncitorilor. — 700.
- Dupont de Nemours, Pierre Samuel* (1739—1817) — om politic și economist francez, fiziocrat, discipol al lui Quesnay. — 123.

E

Ecaterina a II-a (1729—1796) — împărăteasă a Rusiei (1762—1796). — 691.

Eden, Sir Frederic Morton (1766—1809) — economist englez, discipol al lui Adam Smith. — 254, 611, 625—626, 683, 727, 730, 733, 760, 763.

Eduard al III-lea (1312—1377) — rege al Angliei (1327—1377). — 111, 282, 742.

Eduard al VI-lea (1537—1553) — rege al Angliei (1547—1553). — 739.

Elisabeta I (1533—1603) — regină a Angliei (1558—1603). — 283, 727, 740, 743—744.

Emery, Charles Edward (născut 1838) — inventator american. — 392.

Engels, Friedrich (1820—1895). — 251, 408 454, 663.

- Ensor, George* (1769—1843) — publicist englez, adversar al malthusianismului. — 735.
- Epicur* (aprox. 341 — aprox. 270 î.e.n.) — filozof materialist grec, ateist. — 93.
- Eschwege, Wilhelm Ludwig von* (1777—1855) — geolog german, inginer de mine. — 54.
- Everet* — inventator englez din secolul al XVIII-lea. — 437.
- F**
- Fahrenheit, Gabriel Daniel* (1686—1736) — fizician german. În 1714—1715 a construit primul termometru cu mercur și scara termometrică care îi poartă numele. — 261, 270, 307.
- Fairbairn, Sir William* (1789—1874) — fabricant, inginer și inventator englez. — 444.
- Farre, John Richard* (1774—1862) — medic englez. — 290.
- Faucher, Julius* (1820—1878) — scriitor și economist vulgar german. Luind ca bază numele acestuia, Marx a format verbele „vorfauchen” — a minți și „litigenfauchen” — a înșira gogoși. — 251.
- Faulhaber, Johann* (1580—1635) — matematician și inginer german. — 386.
- Fawcett, Henry* (1833—1884) — economist englez, discipol al lui John Stuart Mill; whig. — 566, 621, 662, 753.
- Ferguson, Adam* (1723—1816) — istoric burghez scoțian, filozof și sociolog, adept al lui Hume și profesor al lui Adam Smith. — 137, 364, 371—373.
- Ferrand, William Buschfield* — proprietar funciar englez, membru al parlamentului; tory. — 277, 425, 584.
- Ferrier, François-Louis-Auguste* (1777—1861) — economist vulgar francez, protectionist; a justificat blocada continentală instituită de Napoleon. — 76.
- Fichte, Johann Gottlieb* (1762—1814) — filozof idealist subiectiv german, reprezentant al filozofiei clasice germane de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. — 67.
- Fielden, John* (1784—1849) — fabricant englez, filantrop, adept al legislației cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 412, 421, 761.
- Filiip al VI-lea de Valois* (1293—1350) — rege al Franței (1328—1350). — 106.
- Fleetwood, William* (1656—1723) — episcop englez, autorul unei lucrări despre istoria prețurilor în Anglia. — 283.
- Fletcher, Andrew* (1655—1716) — om politic scoțian, proprietar funciar, membru al parlamentului scoțian; a luptat pentru apărarea independenței Scoției. — 727.
- Fonteret, Antoine-Louis* — medic francez, autorul mai multor lucrări de igienă socială publicate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. — 373.
- Forbes, inventator englez.* — 400.
- Forbonnais, François-Véron-Duverger de* (1722—1800) — economist burghez francez, adept al teoriei cantitative a banilor. — 106.
- Forster, Nathaniel* (aprox. 1726—1790) — pastor englez, autorul unor lucrări tratând probleme economice; a apărat interesele muncitorilor. — 284, 436, 518, 730—731.
- Forster, William Edward* (1818—1866) — fabricant și om politic englez, liberal, membru al parlamentului. — 671, 672.
- Fortescue, Sir John* (aprox. 1394—aprox. 1476) — jurist englez; autorul unor

- lucrări cu privire la organizarea de stat din Anglia. — 724.
- Fourier, François-Marie-Charles* (1772—1837) — mare socialist utopist francez. — 301, 392, 436, 606, 702—703.
- Franklin, Benjamin* (1706—1790) — cunoscut om politic și diplomat american, democrat burghez, participant activ la războiul de independență din America de Nord; remarcabil om de știință, fizician și economist. A contribuit la elaborarea „Declarației de independență” (1776). Ca membru al Coventului Federal Constituțional s-a pronunțat pentru o constituție democratică și a cerut desființarea sclaviei negrilor. — 65, 177, 192, 337, 626, 627.
- Frederic al II-lea* (1752—1786) — rege al Prusiei (1740—1786). — 737, 750.
- Freytag, Gustav* (1816—1895) — scriitor și ziarist german. — 744.
- Fullarton, John* (1780—1849) — economist englez, autorul unor lucrări despre circulația banilor și despre credit, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 142, 155, 158.
- Fulton, Robert* (1765—1815) — inginer și inventator american, a construit primul vapor. — 497.
- G
- Galiani, Ferdinando* (1728—1787) — economist italian, adversar al fiziocraților, a susținut părerea că valoarea lucrurilor este determinată de utilitatea lor; a emis totodată unele ipoteze juste cu privire la esența mărfii și a banilor. — 88, 104, 105, 114, 167, 171, 325, 653.
- Ganilh, Charles* (1758—1836) — om politic și economist vulgar francez, epigon al mercantilismului. — 76, 95, 107, 186, 192, 456.
- Garnier, Germain, conte de* (1754—1821) — economist și om politic francez, monarhist, epigon al fiziocraților; traducător și comentator al lui Adam Smith. — 373, 560.
- Gaskell, Peter* (prima jumătate a secolului al XIX-lea) — medic și publicist englez, liberal. — 444, 453.
- Genovesi, Antonio* (1712—1769) — filozof idealist italian și economist, mercantilist. — 167.
- Geoffroy Saint-Hilaire, Étienne* (1772—1844) — zoolog și anatomist francez, evoluționist, unul dintre precursorii lui Ch. Darwin. — 749.
- George al II-lea* (1683—1760) — rege al Marii Britanii și al Irlandei (1727—1760). — 54, 111, 743—744.
- George al III-lea* (1738—1820) — rege al Marii Britanii și al Irlandei (1760—1820), principe elector și (din 1814) rege al Hanovrei. — 744.
- Gerhardt, Charles-Frédéric* (1816—1856) — chimist francez. — 320.
- Gillott, Joseph* (1799—1873) — fabricant de arcuri de oțel din Birmingham. — 469.
- Gisborne, Thomas* (1758—1846) — teolog englez, autorul unor lucrări tratând probleme ale moralei creștine. — 761.
- Gladstone, William Ewart* (1809—1898) — om de stat englez, tory, apoi peelit; în a doua jumătate a secolului al XIX-lea lider al partidului liberal; ministru de finanțe (1852—1855 și 1859—1866) și prim-ministru (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 42—46, 461, 661—662, 745.
- Godunov, Boris Feodorovici* (aprox. 1551—1605) — țar al Rusiei, (1598—1605). — 728.
- Goethe, Johann Wolfgang von* (1749—1832) — mare scriitor și gânditor ger-

- man, unul dintre cei mai de seamă scriitori ai literaturii universale. — 281.
- Gordon, Sir John William* (1814—1870) — ofițer englez, genist, ulterior general; în 1854—1855 comandant al unităților de geniu din Crimeea (1854—1855). — 187.
- Gottsched, Johann Christoph* (1700—1766) — scriitor și critic german, reprezentant al iluminismului timpuriu din secolul al XVIII-lea din Germania. — 229.
- Gray, John* (sfârșitul secolului al XVIII-lea) — scriitor englez, autorul unor lucrări tratând probleme de politică și economie. — 174.
- Gray, John* (1798—1850) — economist englez, socialist utopist, discipol al lui Robert Owen; unul dintre autorii teoriei „banilor-muncă”. — 83.
- Greenhow Edward Headlam* (1814—1888) — medic englez, s-a ocupat de probleme de igienă socială. — 256, 304, 426.
- Greg, Robert Hyde* (1795—1875) — fabricant englez, adept al liberului schimb, liberal. — 302.
- Gregoir, H.* — secretarul asociației muncitorilor tipografi din Bruxelles. — 564.
- Grey, Sir George* (1799—1882) — om de stat englez, whig, ministru de interne (1846—1852, 1855—1858, 1861—1866) și ministru al coloniilor (1854—1855). — 299, 673.
- Grove, Sir William Robert* (1811—1890) — fizician și jurist englez. — 532.
- Güllich, Gustav von* (1791—1847) — economist și istoric german, agronom practician, inventator, istoric al economiei; șeful unei școli protecționiste mic-burgheze în Germania, care apăra munca manuală împotriva muncii mecanizate. — 19, 757.
- Guthrie, George James* (1785—1856) — chirurg din Londra. — 290.
- H
- Hall, Christopher Newman* (1816—1902) — pastor englez, reprezentant al înaltului cler. — 266.
- Haller, Carl Ludwig von* (1768—1854) — jurist și istoric elvețian; apologet al feudalismului și absolutismului. — 399.
- Hamilton, Sir William* (1788—1856) — filozof scoțian, editorul operelor filozofului scoțian Dugald Stewart. — 331, 494.
- Hamm, Wilhelm von* (1820—1880) — agronom german; autorul unor lucrări tratând probleme de agricultură. — 510.
- Hanssen, Georg* (1809—1894) — economist burghez german, autorul unor lucrări de istorie a agriculturii și a relațiilor agrare din Germania. — 248.
- Harrls, James* (1709—1780) — filolog, filozof și om de stat englez; membru al parlamentului, lord trezorer. — 375.
- Haris vezi Malmesbury James Harris.*
- Harrison, William* (1534—1593) — pastor englez, autorul unor lucrări care constituie un important izvor pentru studierea istoriei Angliei din secolul al XVI-lea. — 724, 747.
- Hassall Arthur Hiel* (1817—1894) — medic englez, autorul unor lucrări cu privire la probleme de igienă socială. — 187.
- Hastings, Warren* (1732—1818) — om politic englez; primul guvernator general al Indiei (1774—1785) și totodată funcționar al Companiilor Indiilor orientale; a dus o politică colonialistă feroce; în 1788 a fost tradus în fața justiției fiind acuzat de abuz de putere; a fost însă achitat și despăgubit de către Companie. — 756.

- Hegel, Georg, Wilhelm Friedrich** (1770—1831) — filozof german; cel mai de seamă reprezentant al filozofiei clasice germane, idealist obiectiv; a elaborat multilateral dialectica idealistă; ideologul burgheziei germane. Clasicii marxism-leninismului au subliniat că principala contradicție a filozofiei lui Hegel este aceea dintre metoda sa dialectică și sistemul său idealist, conservator, care a falsificat dialectica și a paralizat spiritul ei revoluționar. — 25, 27, 59, 106, 117, 181, 192, 273, 320, 374, 598, 606.
- Heine, Heinrich** (1797—1856) — mare poet revoluționar german; prieten apropiat al familiei Marx. — 619.
- Helvetius, Claude, Adrien** (1715—1771) — filozof francez, reprezentant al materialismului mecanicist, ateist, unul dintre ideologii burgheziei revoluționare. — 619.
- Henric al III-lea** (1551—1589) — rege al Franței (1574—1589) — 145.
- Henric al VII-lea** (1457—1509) — rege al Angliei (1485—1509). — 282, 724, 725, 739.
- Henric al VIII-lea** (1491—1547) — rege al Angliei (1509—1547). — 725, 739, 740.
- Hobbes, Thomas** (1588—1679) — filozof materialist englez, reprezentant al materialismului mecanicist; concepțiile sale social-politice se disting prin puternice tendințe antidemocratice. — 183, 399, 627.
- Hobhouse, John, Cam, Baron Broughton de Gifford** (1786—1869) — om de stat englez, whig, la propunerea sa a fost adoptată legea din 1831 cu privire la organizarea muncii în fabrici. — 300.
- Hodgskin, Thomas** (1787—1869) — economist și publicist englez; a apărut interesele proletariatului și a criticat capitalismul de pe pozițiile socialismului utopic, folosind în acest scop teoria lui Ricardo. — 350, 363, 365, 543, 584, 754.
- Holinshed, Raphael** (mort aprox. 1580) — istoric englez, autorul unei cronici a Angliei, Scoției și Irlandei din cele mai vechi timpuri până în deceniul al 8-lea al secolului al XVI-lea. — 724, 740.
- Homer** — cel mai mare poet epic grec. A trăit, probabil, între sec. al XII-lea și al XVIII-lea î.e.n. I se atribuie poemele epice „Iliada” și „Odiseea”. — 77.
- Hopkins, Thomas** (inceputul secolului al XIX-lea) — economist englez. — 241.
- Horatius** — (Quintus Horatius Flaccus) (65—8 î.e.n.) — mare poet latin. — 12, 718.
- Horne, George** (1730—1792) — episcop englez, autor al multor pamflete îndreptate împotriva lui Newton, Hume, A. Smith și a altor oameni de știință. — 627.
- Horner, Francis** (1778—1817) — economist și om politic englez, membru al parlamentului, whig; președinte al Comitetului pentru lingouri (1810), adept al teoriei banilor a lui Ricardo. — 761.
- Horner, Leonard** (1785—1864) — geolog englez, militant pe tărîm social, inspector de fabrici (1833—1859), s-a ridicat în apărarea intereselor muncitorilor. — 236, 252, 288, 292, 295, 298—300, 305, 409, 410, 423, 424, 436, 559.
- Houghton, John** (m. 1705) — comerciant englez; autor al unor publicații pe teme comerciale, industriale și agrare. — 436.
- Howard de Walden, Charles Augustus Ellis, baron** (1799—1868) — diplomat englez. — 287.
- Howell** — inspector de fabrici englez. — 239, 252, 300, 301.

Howitt, William (1792—1879) — scriitor englez; autorul unor lucrări cu privire la istoria creștinismului și la alte probleme. — 755.

Hume, David (1711—1776) — filozof englez, idealist, subiectiv, agnostic, economist și istoric burghez, adversar al mercantilismului, unul dintre primii reprezentanți ai teoriei cantitative a banilor. — 136, 519, 564, 627.

Hunter, Henry Julian — medic englez, autor al mai multor rapoarte cu privire la condițiile de viață inumane ale muncitorilor. — 407, 668, 670—672, 675, 676, 686, 689, 690—694, 699, 726.

Hutton, Charles (1737—1823) — matematician englez. — 380.

Huxley Thomas Henry (1825—1895) — naturalist englez, colaborator apropiat al lui Ch. Darwin și unul dintre cei mai de seamă popularizatori și apărători ai teoriei acestuia; pe plan filozofic, materialist inconsequent, a promovat concepții agnostice, el este chiar creatorul termenului de agnosticism. — 491.

Heraclit (Herakleitos) din Efes (aprox. 540 — aprox. 480 î.e.n.) — filozof materialist grec din școala ioniană, „unul dintre întemeietorii dialecticii” (V. I. Lenin). — 120.

Herrenschwand, Jean (1728—1812) — economist elvețian. — 135.

I

Iacob I (1566—1625) — rege al Angliei și al Irlandei (1603—1625), rege al Scoției sub numele de Iacob al VI-lea (1567—1625). — 727, 741, 743.

Ieronim (aprox. 340—420) — teolog, originar din Dalmația; a tradus biblia în limba latină. — 117.

Ioan al II-lea (1319—1364) — rege al Franței (1350—1364). — 742.

Irod (cel mare) (aprox. 73—4 î.e.n.) — rege al Iudeei (40—4 î.e.n.). — 412.

Isocrate (436—338 î.e.n.) — scriitor și orator atenian, conducător al curentului promacedonean din Atena și adversar al lui Demostene. — 377.

J

Jacob, William (aprox. 1762—1851) — comerciant și scriitor englez; a întreprins numeroase călătorii. — 54, 231.

Jones, Richard (1790—1855) — economist englez; lucrările lui reflectă decăderea și destrămarea școlii economiei politice clasice, totodată, într-o serie de probleme ale economiei politice el l-a depășit pe Ricardo. — 42, 319, 331, 340, 345, 579, 598, 608, 641.

Juárez, Benito Pablo (1806—1872) — om de stat mexican, luptător pentru independența națională a țării; liderul partidului liberal în perioada războiului civil (1858—1860) și a intervenției în Mexic (1861—1867), președinte al Mexicului (1858—1872). — 181.

K

Kars, von Kars, Williams vezi *Williams, Sir William Fenwick*.

Kautman, Illarion Ignatievici (1848—1916) — economist burghez rus, profesor la Universitatea din Petersburg; autorul unor lucrări cu privire la circulația banilor și la credit. — 25, 27.

Kennet, White (1660—1728) — episcop și istoric englez. — 725.

Kent, Nathaniel (1737—1810) — agronom englez; autorul unor lucrări de agricultură. — 731.

Kincaid, Sir John (1787—1862) — funcționar englez; din 1850 inspector de fabrici și închisori în Scoția. — 409.

Kirchmann, Julius Hermann von (1802—1884) — jurist, publicist și filozof, liberal consecvent; în 1848 a fost deputat în Adunarea națională prus-

siană (centrul de stînga) și în 1849 deputat în cea de-a doua Cameră; mai tîrziu progresist. — 537.

Kiseleff, Pavel Dmitrievici conte (1788—1872) — om politic și diplomat rus, general, în 1829—1834 a fost președinte plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Țării Românești, sub ocupația Rusiei. Diplomat abil, a urmărit realizarea planurilor țarismului, care era interesat ca Moldova și Țara Românească să fie organizate ca baze de aprovizionare și de atac ale armatelor ruse în campaniile împotriva Turciei. Ajutat de elementele tinerei generații de boieri a elaborat Regulamentele Organice care au statornicit o aspră legislație agrară și au fost o „expresie pozitivă a goanei după supramuncă” (Marx), dar în același timp au favorizat dezvoltarea capitalismului și, prin organizarea aproape identică a celor două țări au pregătit unirea acestora. Adept al iluminismului moderat, Kiseleff i-a sprijinit pe Gh. Asachi și P. Poenaru în opera de edificare a învățămîntului nostru național. Între 1856 și 1862 ca ambasador al Rusiei la Paris, a sprijinit unirea Principatelor. — 249.

Kopp, Hermann Franz Moritz (1817—1892) — chimist german, autorul unor lucrări de istorie a chimiei. — 320.

Krupp, Alfred (1812—1887) — mare industriaș german, proprietarul unei uzine siderurgice și al unei fabrici de armament, care a livrat tunuri și arme multor state din Europa. — 400.

Kugelmann, Ludwig (1830—1902) — medic german din Hanovra; participant la revoluția din 1848—1849 din Germania; membru al Internaționalei I; prieten al lui Marx și Engels; a contribuit la popularizarea volumului I al „Capitalului”. — 18.

L

Labörde, Alexandre-Louis-Joseph marchiz de (1774—1842) — arheolog fran-

cez, om politic liberal, economist vulgar. — 538.

Lachâtre (La Châtre) Maurice (1814—1900) — ziarist francez progresist, participant la Comuna din Paris din 1871; editorul volumului I al „Capitalului” lui Marx în limba franceză. — 31, 33, 37.

Laing, Samuel (1810—1897) — om politic și publicist englez, membru al parlamentului, liberal; a ocupat înalte funcții administrative în Companiile de căi ferate din Anglia. — 210, 653, 667, 683.

Lancellotti, Secondo (1575—1643) — abate italian, arheolog, autorul unor lucrări de istorie. — 437.

Lasker, Eduard (1829—1884) — om politic german, deputat în Reichstag, unul dintre fondatorii și conducătorii partidului național-liberal, care a sprijinit politica reacționară a lui Bismarck. — 43.

Lassalle, Ferdinand (1825—1864) — publicist mic-burghez german, avocat; în 1848—1849 a participat la mișcarea democratică din Renania; la începutul deceniului al 7-lea a aderat la mișcarea muncitorească, fiind unul dintre întemeietorii Uniunii generale a muncitorilor germani (1863), căreia i-a imprimat însă o orientare oportunistă; a sprijinit politica unificării „de sus” a Germaniei sub hegemonia Prusiei; a pus bazele curentului oportunist din mișcarea muncitorească germană, lassalleanismul, care susținea ideea renunțării la lupta de clasă. — 11, 120.

Lauderdale, James Maitland, conte de (1759—1839) — om politic și economist englez; a criticat teoria lui Adam Smith de pe pozițiile economiei politice vulgare. — 359.

Laurent, Auguste (1807—1853) — chimist francez. — 320.

Lavergne, Louis-Gabriele-Léonce-Guilhaud de (1809—1880) — om politic și

- economist francez; autorul mai multor lucrări de economie agrară. — 510, 538, 717.
- Law John of Lauriston* (1671—1729) — economist burghez englez, financiar, ministru de finanțe al Franței (1719—1720); cunoscut prin speculațiile sale cu ocazia emisiunii de bancnote, care s-au încheiat în 1720 printr-un crah formidabil. — 105, 627.
- Le Chapelier, Isaac-René-Guy* (1754—1794) — om politic reacționar francez; autorul legii cu privire la interzicerea asocierii muncitorilor și a grevelor, adoptate de Adunarea națională la 14 iunie 1791; a fost executat în perioada dictaturii iacobinilor pentru activitate complotistă. — 746.
- Lemontey, Pierre-Eduard* (1762—1826) — istoric, economist și om politic francez; în 1791—1792 membru al Adunării legislative (aripa de dreapta); a fugit din Franța când iacobinii au preluat puterea. — 373.
- Lesaje, Alain-René* (1668—1747) — scriitor francez, autorul cunoscutului roman „Istoria lui Gil Blas de Santillane”. — 716.
- Lessing, Gotthold Ephraim* (1729—1781) — critic literar și critic de artă, poet, iluminist, întemeietorul esteticii realiste și al literaturii naționale clasice germane; adversar al absolutismului. — 27.
- Letheby, Henry* (1816—1876) — medic și chimist englez. — 265.
- Le Trosne, Guillaume-François* (1728—1780) — economist francez fiziocrat. — 50, 54, 106, 116, 125, 130, 133, 158, 171—174, 176, 223.
- Levi, Leone* (1821—1888) — economist, statistician și jurist englez. — 738.
- Lichnowski, Felix Maria, prinț* de (1814—1848) — mare proprietar funciar în Silezia, ofițer reacționar prusian; în 1848 membru al Adunării naționale de la Frankfurt (aripa de dreapta); ucis de popor în timpul insurjecției din septembrie 1848 de la Frankfurt pe Main. — 602.
- Licinius (Caius Licinus Stolo)* — (prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n.) — om de stat roman. — 732.
- Licurg* — figură legendară de legiuitor, înțelept considerat ca întemeietor al statului sclavagist Sparta, a trăit, potrivit tradiției, în sec. IX—VIII î.e.n. — 433.
- Liebig, Justus baron de* (1803—1873) — om de știință german, unul dintre întemeietorii agrochimiei. — 250, 339, 395, 512, 583.
- Linguet, Simon, Nicolas-Henri* (1736—1794) — avocat, publicist, istoric și economist francez, i-a combătut pe fiziocrați și a criticat libertățile burgheze și relațiile de proprietate capitaliste. — 244, 298, 345, 625, 742.
- Locke, John* (1632—1704) — renumit filozof dualist englez, sensualist; economist burghez; a oscilat între teoria nominalistă și teoria metalistă a banilor. — 49, 50, 105, 116, 138, 164, 399, 627.
- Lucian* (aprox. 125—aprox. 180 î.e.n.) — scriitor satiric grec. — 627.
- Lucrețiu* (Titus Lucretius Carus) (aprox. 99 — aprox. 55 î.e.n.) — filozof și poet latin de seamă; materialist, ateist. — 227.
- Ludovic Bonaparte* vezi *Napoleon al III-lea*.
- Ludovic Filip*, duce de Orléans (1773—1850) — rege al Franței (1830—1848). — 288.
- Ludovic al XIV-lea* (1638—1715) — rege al Franței (1643—1715). — 154.
- Ludovic al XVI-lea* (1754—1793) — rege al Franței (1774—1792), a fost executat în timpul revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. — 741.

Luther, Martin (1483—1546) — întemeietorul protestantismului (lutheranismului). În Germania; ideolog al bürgerismii germane. În timpul războiului țărănesc din 1525 Luther s-a ridicat împotriva țărănimii răsculate și a sărăcimii orașelor trecînd de partea principilor. — 149, 205, 320, 602, 757.

M

Macaulay, Thomas Babington (1800—1859) — istoric și om politic burghez englez, whig, membru al parlamentului. — 284, 287, 722, 728.

Mac-Culloch, John Ramsay (1789—1864) — economist burghez englez, vulgarizator al teoriei economice a lui Ricardo; apologet al capitalismului. — 157, 164, 167, 205, 284, 331, 417, 446, 450, 527, 618, 620, 731.

Mac-Gregor, John (1797—1857) — statistician englez, adept al liberului schimb, membru al parlamentului, întemeietorul și unul dintre directorii lui British Royal Bank (1849—1856). — 284.

Maclaren, James — economist burghez englez din secolul al XIX-lea, a studiat istoria circulației banilor. — 112.

Macleod, Henry Dunning (1821—1902) — economist vulgar englez, s-a ocupat îndeosebi de teoria creditului. — 76, 167.

Malmesbury James Harris, conte de (1746—1820) — diplomat și om politic englez, whig; ambasador la Petersburg (1777—1782). — 375.

Malthus, Thomas Robert (1766—1834) — preot englez, economist, ideolog al aristocrației funciare îmburghezite, apologet al capitalismului, promotor al teoriei reacționare a suprapopulației, prin care căuta să justifice mizeria oamenilor muncii în capitalism. — 175, 225, 324, 363, 512, 533, 565, 578, 583, 589, 598, 599, 605, 608, 617, 620, 626, 643, 656, 709.

Mandeville, Bernard de (1670—1733) — scriitor satiric, medic și economist englez. — 365, 624, 625, 627.

Martineau, Harriet (1802—1876) — scriitoare engleză, a propagat malthusianismul. — 644.

Marx, Karl (1818—1883). — 25, 26, 33—46, 122, 320, 348, 522, 537, 638.

Marx-Aveling, Eleanor (1855—1898) — militantă de seamă a mișcării muncitorești engleze și internaționale în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea; fiica cea mai mică a lui Karl Marx, din 1884 soția lui Edward Aveling. — 36, 41, 44, 45.

Massie, Joseph (m. 1784) — economist englez, reprezentant al economiei politice clasice burgheze. — 519.

Maudslay, Henry (1771—1831) — fabricant, inginer și inventator englez. — 393.

Maurer Georg Ludwig, cavaler de (1790—1872) — istoric german, a studiat orînduirea socială a Germaniei vechi și medievale. — 86, 248.

Maximilian de Habsburg (1832—1867) — arhiduce de Austria, guvernator general al posesiunilor Austriei în Italia (1857—1859), în timpul intervenției anglo-franco-spaniole în Mexic a fost proclamat împărat al Mexicului (1864—1867); a fost împușcat de patrioții mexicani. — 181.

Mayer, Sigmund — fabricant din Viena. — 19.

Meitzen, August (1822—1910) — statistician și istoric-economist; autorul unor lucrări despre relațiile agrare în Germania și în alte țări din Europa. — 248.

Mendelsohn, Moses (1729—1786) — filozof reacționar german. — 27.

Menenius Agrippa (m. 493 î.e.n.) — patrician roman. — 371.

- Mercier de la Rivière, Paul-Pierre* (1720—1793) — economist francez, fiziocrat. — 123, 124, 144, 161, 164, 171, 174, 204.
- Merivale, Hermann* (1806—1874) — economist și om politic englez, liberal; autorul unor lucrări cu privire la principiile colonizării. — 643, 673.
- Meyer, Rudolf Hermann* (1839—1899) — economist german; adversar al lui Bismarck. — 250, 537.
- Mill, James* (1773—1836) — economist și filozof burghez englez, vulgarizator al teoriei lui Ricardo; în filozofie — continuator al lui Bentham. — 128, 138, 167, 198, 211, 363, 446, 512, 577, 581, 583, 620.
- Mill, John Stuart* (1806—1873) — economist burghez și filozof pozitivist englez; epigon al economiei politice clasice burgheze; fiul lui James Mill. — 21, 138, 148, 380, 446, 512, 521—523, 600, 606, 609, 620, 753.
- Mirabeau, Honoré-Gabriel-Victor-Riqueti, conte de* (1749—1791) — om politic din timpul revoluției burgheze franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, apărător al intereselor marii burghezii și al nobilimii imburghezite. — 486, 723, 737, 738, 750, 751, 760.
- Mirabeau, Victor Riqueti, marchiz de* (1715—1769) — economist francez, fiziocrat; tatăl lui Mirabeau Henri-Gabriel. — 627, 768.
- Molesworth, Sir William* (1810—1855) — om politic englez, liberal (a făcut parte din grupul așa-zisilor radicali din Mayfain, membru al parlamentului; ministru al lucrărilor publice (1853—1855) și ministru al coloniilor (1855). — 183.
- Molinar, Gustave de* (1819—1912) — economist belgian, adept al liberului-schimb. — 172, 431, 607, 673.
- Mommsen, Theodor* (1817—1903) — istoric burghez german, autorul unor lucrări despre Istoria Romei antice. — 180, 183.
- Montalembert, Charles Forbes de Tryon, conte de* (1810—1870) — om politic și publicist francez; în perioada celei de-a doua Republici, deputat în Adunarea constituantă și în Adunarea legislativă; orléanist, lider al partidului catolic. — 478.
- Monteil, Amans-Alexis* (1769—1850) — istoric burghez francez. — 748, 749.
- Montesquieu, Charles de Secondat, baron de La Brède et de* (1689—1755) — eminent sociolog francez, economist și scriitor, reprezentant al iluminismului burghez din secolul al XVIII-lea, teoretician al monarhiei constituționale și al separării puterilor; adept al teoriei cantitative a banilor. — 106, 138, 625, 759.
- Moore, Samuel* (aprox. 1830—1912) — jurist englez, membru al Internaționalei I; a tradus în limba engleză volumul I al „Capitalului” (împreună cu Ed. Aveling) și „Manifestul Partidului Comunist”; prieten al lui Marx și Engels. — 36—39.
- More (Morus), Sir Thomas* (1478—1535) — om politic englez, lord-cancelar, scriitor umanist, unul dintre primii reprezentanți ai comunismului utopic, autorul „Utopiei”. — 627, 724, 725, 740.
- Morton, John Chalmers* (1821—1888) — agronom englez, autorul unor lucrări de agricultură. — 385, 562.
- Müller, Adam Heinrich, cavaler de Nitterdorf* (1779—1829) — publicist și economist german, în știința economică din Germania reprezentant al așa-numitei școli romantice care exprima interesele aristocrației feudale; adversar al teoriilor economice ale lui Adam Smith. — 138.
- Mun, John* — fiul lui Mun Thomas, și editorul lucrărilor acestuia. — 518.
- Mun, Thomas* (1571—1641) — comerciant și economist englez, mercantilist, din 1615 unul dintre directorii Companiei Indiilor Orientale. — 518.

Murphy, John Nicolas — publicist englez, autorul lucrării „Islanda — industria, relațiile politice și sociale” apărută în 1870 la Londra. — 711.

Murray, Hugh (1779—1846) — geograf englez. — 351.

N

Napoleon al III-lea (Ludovic Bonaparte) (1808—1873) — nepotul lui Napoleon I, președintele celei de a doua Republici (1848—1852), împărat al francezilor (1852—1870). — 287.

Nasmyth, James (1808—1890) — inginer englez, inventatorul ciocanului cu abur. — 394, 423, 444.

Newman, Francis William (1805—1897) — filolog și publicist englez, radical-burghez, autorul unor lucrări cu privire la probleme religioase, politice și economice. — 729, 734.

Newman, Samuel Philips (1797—1842) — filozof și economist american. — 173, 220.

Newmarch, William (1820—1882) — economist și statistician american. — 306.

Newnham, G. L. — avocat englez. — 612.

Niebuhr, Barthold Georg (1776—1831) — istoric german, a studiat antichitatea. — 246.

North, Sir Dudley (1641—1691) — economist englez, unul dintre primii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 116, 135, 139, 143, 399, 627.

O

Olmsted, Frederick, Law (1882—1903) — arhitect american specializat în arhitectura parcurilor; autorul unor lucrări despre Anglia și America de Nord. — 209.

Opdyke, George (1805—1880) — întreprinzător și economist burghez american. — 177.

Orkney, Elisabeth Villiers, Lady (1657—1733) — favorita lui Wilhelm de Orania. — 728.

Ortes, Giammaria (1713—1790) — călugăr venețian, „unul din cei mai de seamă economiști din secolul al XVIII-lea” (Marx). — 626, 655, 656.

Overstone, Samuel Jones Loyd, lord (din 1860) *baron* (1796—1883) — bancher și economist englez, adept al lui „currency principle”. — 138, 157.

Owen, Robert (1771—1858) — mare socialist utopist englez. — 91, 109, 310, 412, 492, 509, 558, 606.

P

Pagnini, Giovanni Francesco (1715—1789) — economist italian, autorul unor lucrări despre bani. — 106.

Palmerston, Henry John Temple, Viconte (1784—1865) — om politic englez, la începutul activității sale tory, din 1830 unul dintre liderii aripii de dreapta a whigilor, lord-cancelar, ministru de externe (1830—1834, 1835—1841 și 1846—1851), ministru de interne (1852—1855) și prim-ministru (1855—1858 și 1859—1865). — 463.

Papillon, Thomas (1623—1702) — comerciant și om politic englez, membru al parlamentului, unul dintre directorii Companiei Indiilor Orientale. — 105.

Parisot, Jacques-Théodore (n. 1783) — traducătorul lucrării lui James Mill „Elements of political economy” în limba franceză. — 577.

Parry, Charles Henry (1779—1860) — medic englez. — 611, 612, 683.

- Parry, Sir William Edward* (1790—1855) — explorator englez, cercetător al Arcticii. — 110.
- Pecqueur, Constantin* (1801—1887) — economist francez, socialist-utopist. — 624, 764.
- Peel, Sir Robert* (1750—1830) — mare fabricant englez, membru al parlamentului, tory; tatăl primului-ministru englez, Robert Peel. — 761.
- Peel, Sir Robert* (1788—1850) — om politic și economist englez, lider al torylor moderați, care au primit după numele lui, denumirea de peeliști; ministru de interne (1822—1827 și 1828—1830), prim-ministru (1834—1835 și 1841—1846); în 1846, cu sprințul liberalilor, a obținut abrogarea legilor cerealelor. — 21, 156, 244, 675.
- Pericle* (aprox. 490—429 î.e.n.) — om politic ateniian; a contribuit la consolidarea democrației sclavagiste. — 376.
- Peto, Sir Samuel Morton* (1809—1889) — întreprinzător englez, s-a ocupat cu construcția de căi ferate, membru al parlamentului, liberal; după ce firma sa a dat faliment în 1866, s-a retras din viața politică. — 245.
- Petty, Sir William* (1623—1687) — economist și statistician englez, părințele economiei politice clasice burgheze engleze. — 58, 65, 95, 107, 116, 136, 155, 159, 184, 283, 324, 353, 358, 375, 438, 564, 627.
- Pilat din Pont* (m. aprox. 37) — guvernator al Iudeii (26—36). — 600.
- Pindar* (aprox. 522 — aprox. 442 î.e.n.) — poet liric din Grecia antică, a scris ode. — 164, 428, 662, 762.
- Pinto, Isaac* (1715—1787) — mare comerciant și speculant la bursă olandez, economist. — 164.
- Pitt, Williams (junior)* (1759—1806) — om politic englez, unul din liderii torylor, prim-ministru (1783—1801). — 219, 744.
- Platon* (aprox. 427 — aprox. 347 î.e.n.) — filozof din Grecia antică; fondatorul idealismului obiectiv ca sistem încheat în filozofia greacă; ideolog al aristocrației sclavagiste, adept al economiei naturale. — 376, 377.
- Postlethwayt, Malachy* (1707—1767) — economist englez, autorul unui voluminos lexicon comercial și industrial și al mai multor lucrări cu privire la comerț. — 284, 285.
- Potter, Alonzo* (1800—1857) — episcop american, a predat teologia într-o serie de instituții de învățămînt superior; a editat economia politică a lui Scrope. — 607.
- Potter, Edmund* — fabricant și om politic englez, adept al liberului schimb. — 306, 584—587.
- Price, Richard* (1723—1791) — publicist radical englez, economist și filozof-moralist. — 284, 682, 731, 732.
- Protagora(s) din Abdera* (aprox. 480 — aprox. 411 î.e.n.) — filozof din Grecia antică, adept al ideologiei democrației sclavagiste. — 260.
- Proudhon, Pierre Joseph* (1809—1865) — publicist, sociolog și economist francez, ideolog al micii burghezii, unul dintre întemeietorii anarhismului. — 83, 96, 99, 431, 519, 543, 597.
- Pusey, Phillipp* (1799—1855) — om politic englez, tory, mare proprietar funciar. — 685.

Q

Quesnay, François (1694—1774) — economist francez de seamă, întemeietorul școlii fiziocraților, de profesie medic. — 21, 123, 331, 563, 626.

Quételet, Lambert-Adolph-Jacques (1796—1874) — om de știință belgian; statistician, matematician și astronom; autorul teoriei antiștiințifice și

- reacionare a „omului mijlociu”. — 334.
- Quincey, Thomas* vezi *De Quincey Thomas*.
- R
- Raffles, Sir Thomas Stamford* (1781—1826) — funcționar colonial englez; în 1811—1816 guvernator al Iavei; autorul lucrării „Istoria Iavei”. — 369, 755.
- Ramazzini, Bernardino* (1633—1714) — medic italian, a adunat și sistematizat date statistice cu privire la bolile profesionale. — 373.
- Ramsay, Sir George* (1800—1871) — economist englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 176, 178, 327, 516, 577, 641.
- Ravenstone, Piercy* (m. 1830) — economist englez, adept al lui Ricardo; a exprimat interesele micii-burghezii, adversar al malthusianismului. — 439, 516.
- Redgrave, Alexander* — inspector de fabrici din Anglia. — 278, 279, 396, 405, 411, 425, 442, 457, 463, 466, 554, 570—571.
- Regnault, Elias-Georges-Olivia* (1801—1868) — istoric și publicist francez, democrat burghez. A întreținut legături strânse cu revoluționarii români de la 1848 exilați în Occident. Pe baza informațiilor extrase din lucrările lui N. Bălcescu, A. Papiu-Illarian, I. Ghica și I. Heliade Rădulescu, a scris „Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes” (1855) care a fost utilizată ca sursă documentară de K. Marx; a mai scris și „Mystères diplomatique aux bords du Danube” (1858). — 250.
- Reich, Eduard* (1836—1919) — medic german, autorul unor lucrări cu privire la probleme de igienă socială. — 374.
- Ricardo, David* (1772—1823) — economist englez, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai economiei politice clasice burgheze. — 20, 22, 70, 78, 91, 94, 95, 98, 138, 157, 179, 200, 217, 219, 241, 318, 397, 401, 402, 416, 439, 446, 512, 521, 526—528, 533, 537, 541, 572, 583, 599, 606, 609, 616, 617, 624, 641, 762.
- Richardson, Benjamin* (1828—1896) — medic englez, autorul unor lucrări cu privire la probleme de igienă socială. — 265—267.
- Roberts, Sir George* (m. 1860) — istoric burghez englez, autorul unor lucrări cu privire la istoria comitatelor din sudul Angliei. — 726.
- Rodbertus (-Jagetzow), Johann Karl* (1805—1875) — mare proprietar funciar prusian, economist, ideolog al iuncherimii îmburghezite; teoretician al „socialismului de stat” prusian. — 537, 538.
- Rogers, James Edwin Thorold* (1823—1890) — economist englez, autorul mai multor lucrări cu privire la istoria economiei naționale a Angliei. — 681, 686, 728, 753.
- Rogier, Charles-Latour* (1800—1885) — om de stat belgian, liberal moderat; prim-ministru și ministru de interne (1847—1852). — 287.
- Roscher, Wilhelm Georg Friedrich* (1817—1894) — economist vulgar german; întemeietorul așa-numitei școli istorice în economia politică din Germania; a combătut socialismul utopic și economia politică clasică burgheză; a înlocuit analiza teoretică printr-un empirism plat; a negat existența legilor economice. — 107, 172, 219, 229, 240, 274, 335, 374, 624.
- Rossi, Pellegrino Luigi Edoardo*, conte (1787—1848) — economist vulgar, jurist și om politic italian; a trăit mult timp în Franța. — 186, 582.
- Rouard de Card, Pie-Marie* — teolog francez. — 260.

- Rousseau, Jean Jacques* (1712—1778) — mare iluminist francez, democrat, ideolog al micii burghezii. — 750.
- Roux-Lavergne, Pierre-Célestin* (1802—1874) — istoric francez, filozof idealist; a scos împreună cu P.J.B. Buchez culegerea „Histoire parlementaire de la révolution française”. — 746.
- Roy, Henry* — medic și economist englez. — 152.
- Roy, Joseph* — traducătorul volumului I al „Capitalului” lui Marx și al lucrărilor lui Feuerbach în limba franceză. — 31, 37.
- Rubens, Petér Paul* (1577—1640) — celebru pictor flamand. — 307.
- Ruge, Arnold* (1802—1880) — publicist german, tânăr hegelian, radical burghez; în 1848 deputat în Adunarea națională de la Frankfurt (aripa de stînga); în deceniul al 6-lea unul dintre liderii emigrației germane mic-burgheze din Anglia; după 1866 național-liberal. — 90, 165.
- Rumford* vezi *Thompson, Sir Benjamin*.
- Russell, John lord* (1792—1878) — om politic englez, liderul whigilor, prim-ministru (1846—1852) și (1865—1866), ministru de externe (1852—1853 și 1859—1865). — 598, 729.
- S
- Sadler, Michael Thomas* (1780—1835) — economist și om politic englez; filantrop burghez, adversar al malthusianismului, a aderat la partidul tory. — 683, 710.
- Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, conte de* (1760—1852) — mare socialist utopist francez. — 606.
- Saunders, Robert John* — inspector de fabrici din Anglia în deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea. — 301, 312, 412.
- Say-Jean Baptiste* (1767—1832) — economist vulgar francez, a sistematizat și vulgarizat opera lui Adam Smith; a fundamentat teoria vulgar-economică cu privire la factorii producției, considerînd pămîntul, capitalul și munca drept izvoare de sine stătătoare ale rentei, profitului și salariului (formula trinitară). — 95, 128, 167, 176, 205, 219, 373, 397, 449, 527, 616, 617.
- Schiller, Friedrich von* (1759—1805) — reprezentant de seamă al poeziei clasice germane. — 585.
- Schorlemmer, Carl* (1834—1892) — chimist german, adept al materialismului dialectic, profesor la Manchester; membru al partidului social-democrat german, prieten al lui Marx și Engels. — 320.
- Shouw, Joakim Frederik* (1789—1852; — botanist danez. — 520.
- Schulz, Wilhelm* (1797—1860) — publicist german; participant la revoluția din 1848—1849; deputat în Adunarea națională de la Frankfurt (aripa de stînga). — 381.
- Schulze-Delitzsch, German Franz* (1808—1883) — om politic și economist vulgar german; a încercat să abată muncitorii de la lupta revoluționară prin organizarea de societăți cooperative. — 11.
- Scrope, George Julius Paulett* (1797—1876) — economist și geolog englez, adversar al malthusianismului, membru al parlamentului. — 607.
- Selley, Robert Benton* (1798—1886) — editor și publicist englez, filantrop burghez. — 732.
- Senior, Nassau William* (1790—1864) — economist vulgar englez, apologet al capitalismului; s-a ridicat împotriva reducerii zilei de muncă. — 235—240, 274, 331, 414, 492, 500, 551, 555, 606, 717, 736.

- Sextus Empiricus* (aprox. sec. al II-lea) — filozof sceptic din Grecia antică. — 375.
- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper*, conte de (1801—1885) — om politic englez, tory, din 1847 whig, în deceniul al 5-lea conducătorul mișcării aristocrat-filantropice pentru legea cu privire la ziua de muncă de zece ore. — 422, 683.
- Shakespeare, William* (1564—1616) — mare scriitor englez. — 146, 495, 748.
- Shee, William* (1804—1868) — jurist irlandez, om politic liberal, membru al parlamentului. — 434.
- Shrewsbury*, vezi *Talbot, Charles*.
- Sidmouth, Henry Addington*, viconte (1757—1844) — om politic englez, tory; prim-ministru și cancelar al trezoreriei (ministru de finanțe) (1801—1804); ca ministru de interne (1812—1821) a luat măsuri represive împotriva mișcării muncitorești. — 437.
- Simon, Sir John* (1816—1904) — medic englez, inspector sanitar pe lângă Privy Council. — 408, 473, 664—668, 673, 676, 689.
- Simoni, Jean Charles. Leonard Simonde de* (1773—1842) — economist și istoric elvețian; a criticat capitalismul „de pe poziții mic-burgheze” (Lenin) și a idealizat mica producție; reprezentant de seamă al romantismului economic. — 20, 168, 186, 246, 542, 577, 587, 591, 595, 605, 644, 657, 765.
- Skarbek, Frédéric*, conte de (1792—1866) — militant pe tărîm social și economist polonez, adept al lui Adam Smith. — 338, 362.
- Sloane, Hans* (1660—1753) — medic și naturalist englez, colecționar de cărți și de manuscrise; în 1753 prin unirea colecției sale cu alte două colecții particulare s-a creat marele muzeu național englez „British Museum” — 729.
- Smith, Adam* (1723—1790) — economist englez, unul dintre reprezentanții de seamă ai economiei politice clasice burgheze. — 22, 61, 95, 137, 179, 359, 364, 372, 373, 375, 397, 419, 468, 512, 527, 539, 542, 544, 547, 563, 568, 579, 599—601, 604, 621, 624 626—630, 631, 653, 664, 719, 734, 742, 763.
- Smith, Edward* (aprox. 1818—1874) — medic englez, consilier și împuternicit al lui Privy Council pentru cercetarea alimentației în districtele muncitorești; membru al Consiliului pentru asistența săracilor. — 404, 664, 665.
- Smith, Goldwin* (1823—1910) — istoric, publicist și economist englez, reprezentant al școlii manchesteriene, liberal, din 1871 a trăit în Canada; s-a ridicat, deși nu în mod consecvent, împotriva politicii imperialiste duse de S.U.A. și de Anglia. — 753.
- Snigge* — jurist englez în timpul lui Iacob I. — 727.
- Soetbeer, Georg Adolf* (1814—1892) — economist și statistician burghez. — 34.
- Sofocle* (aprox. 497—aprox. 406 î.e.n.) — renumit dramaturg din Grecia antică, autor de tragedii. — 146.
- Somers, Robert* (1822—1891) — publicist și ziarist burghez englez. — 736, 738.
- Sorge, Friedrich Adolf* (1828—1906) — militant de seamă al mișcării muncitorești americane și internaționale; de origine germană; în 1849 a participat la insurecția din Baden-Palatinate după înăbușirea căreia a emigrat în Elveția și apoi în S.U.A., membru al Asociației Internaționale a Muncitorilor, organizatorul secțiilor americane; în 1872 delegat la Congresul de la Haga; membru al Consiliului General din New York și secretar general al acestuia (1872—

- 1874); prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 37.
- Sparks, Jared* (1789—1866) — istoric și pedagog american, a publicat lucrările lui Benjamin Franklin. — 177.
- Spinoza, Baruch, (Benedictus) de* (1632—1677) — filozof materialist olandez, ateist. — 27, 318, 606.
- Stafford, William* (1554—1612) — economist englez, reprezentant al mercantilismului timpuriu. — 748.
- Stapleton* — om politic englez, conservator, membru al parlamentului. — 610.
- Steuart (Stewart) Sir James* (cunoscut și sub numele Denham) (1712—1780) — economist burhez englez, unul dintre ultimii reprezentanți ai mercantilismului, pe care el, ca teoretician, l-a sistematizat; adversar al teoriei cantitative a banilor. — 42, 136, 158, 162, 191, 343, 363, 438, 563, 626, 656, 723, 734, 749.
- Steuart, Sir James* — general englez; a publicat lucrările tatălui său Sir James Steuart. — 162.
- Stewart, Dugald* (1753—1828) — filozof idealist, reprezentantul așa-numitei școli scoțiene sau al filozofiei „bunului simț“ (common sense). — 331, 355, 371, 494.
- Stolberg, Christian, conte de* — poet și traducător german. — 417.
- Storch, Andrei Karlovici (Heinrich)* (1766—1835) — economist, statistician și istoric rus, membru al Academiei de Științe din Petersburg; epigou al economiei politice clasice burheze. — 187, 194, 361, 371, 601, 657.
- Strahan, William* (1715—1785) — editor englez al lucrărilor lui David Hume, Adam Smith și ale altor autori. — 627.
- Strousberg, Bethel Henry* (1823—1884) — om de afaceri german; a fost în fruntea unui consorțiu de căi ferate; în 1873 a dat faliment; lui i-a fost concesionată în 1868 de către guvernul român, la insistențele lui Carol I de Hohenzollern, construirea unei rețele de căi ferate în România; această concesie, care a costat statul român cu 27 450 000 de lei aur mai mult decât oferta altui concern, a provocat, mai ales după falimentul lui Strousberg, un mare scandal politic; în 1878 Germania a condiționat recunoașterea independenței României de răscumpărarea obligațiunilor concernului condus de Strousberg, ceea ce clasele dominante au acceptat stîrnind indignarea maselor. — 245.
- Strype, John* (1643—1797) — cleric și istoric englez, a strîns o colecție de documente cu privire la istoria Angliei în timpul domniei Tudorilor. — 740.
- Stuart* — dinastie regală, a domnit în Scoția (1371—1714) și în Anglia (1603—1649 și 1660—1714). — 728.
- Stuart, James* (1775—1849) — medic și publicist englez; inspector de fabrici. — 299, 322.
- Sully Maximilien de Béthune, duce de* (1559—1641) — om politic și economist francez, sfetnicul regelui Henric al IV-lea. — 627.
- Sutherland, Elisabeth Leveson-Gower, marchiză de Stafford, contesă din* 1833 — ducesă (1765—1839) — mare proprietară funciară scoțiană; a făcut parte din partidul whig. — 735.
- Sutherland, Harriet Elisabeth Georgia Levson-Gower, ducesă* (1806—1863) — mare proprietară funciară scoțiană, membră activă a partidului whig; nora celei de mai sus. — 735, 736.
- T
- Talbot, Charles, duce de Shrewsbury* (1660—1718) — om de stat englez; tory; prim-ministru (1714). — 720.

- Taylor, Sedley* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea), participant la mișcarea cooperatistă din Anglia; a preconizat sistemul participării muncitorilor la profiturile capitaliștilor. — 44—46.
- Temple, Sir William* (1628—1699) — diplomat și om politic englez, autorul unor lucrări economice și politice; mercantilist. — 627.
- Thiers, Louis Adolphe* (1797—1877) — istoric și om de stat francez, orlănist, ministru de interne (1832 și 1834), prim-ministru (1836 și 1840), președinte al Republicii (1871—1873), călăul Comunei din Paris. — 451, 719.
- Thompson, Sir Benjamin, Count of Rumford* (1753—1814) — fizician și ofițer englez de origine americană; a fost pentru un timp în serviciul guvernului bavarez, a înființat casele de muncă pentru săraci în Anglia. — 610.
- Thompson, William* (aprox. 1785—1833) — economist irlandez, socialist-utopist, adept al lui Owen, a ajuns la concluzii socialiste pe baza teoriei lui Ricardo. — 372.
- Thornton, William Thomas* (1813—1880) — economist englez, adept al lui John Stuart Mill. — 184, 280, 724.
- Thünen Johann Heinrich von* (1783—1850) — economist german, proprietar funciar din Mecklenburg; ca teoretician al rentei, reprezentant al căii prusace de dezvoltare capitalistă a agriculturii. — 631.
- Timur-Lenk (Tamerlan)* (1336—1405) — han al mongolilor, din 1370 domnitor în Samarkand; a cucerit Asia centrală și Persia. — 274.
- Titus Livius* (59 î.e.n. — 17 e.n.) — scriitor roman de seamă, autorul lucrării „De la fundarea Romei”. — 405.
- Titus Flavius Vespasianus* (41—71) — împărat roman (79—81). — 405.
- Tooke, Thomas* (1774—1858) — economist englez, a aderat la școala clasică a economiei politice; a criticat teoria banilor a lui Ricardo; ultimul economist englez de any value (de oarecare valoare) (Marx). — 306.
- Torrens, Robert* (1780—1864) — economist englez, adept al lui „currency principle”. — 174, 184, 197, 414, 446.
- Townsend, Joseph* (1739—1816) — cleric, geolog și sociolog englez; a propagat teoria antiștiințifică a populației preluată ulterior de Malthus. — 363, 626, 656.
- Tremenheere, Hugh Seymour* (1804—1893) — funcționar și publicist englez; în repetate rânduri membru al comisiilor guvernamentale pentru cercetarea condițiilor de muncă ale muncitorilor. — 187, 260, 274.
- Tucker, Josiah* (1712—1799) — cleric și economist englez, concepțiile lui au constituit unul din izvoarele teoriilor lui Adam Smith. — 284, 627, 763.
- Tuckett, John Debell* (m. 1864) — publicist englez. — 372, 726, 752.
- Tucidide* (aprox. 460—aprox. 395 î.e.n.) — istoric grec; autorul lucrării „Războiul peloponezic”. — 229, 376.
- Tudor* — dinastie regală în Anglia. — 752.
- Tupper, Martin* (1810—1889) — poet englez, autorul unor poezii moralizatoare lipsite de conținut. — 619.
- Turgot, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne* (1727—1781) — economist și om de stat francez, reprezentant de seamă al școlii fiziocrate; controlor general al finanțelor (1774—1776). — 192, 324, 539.

U

- Ure, Andrew* (1778—1857) — chimist englez, economist vulgar, autor al mai multor lucrări de economie indus-

trială. — 42, 239, 274, 283, 310, 331, 359—361, 378, 389, 395, 413, 428—430, 433, 441, 445, 446, 561, 566, 570.

Urquhart, David (1805—1877) — diplomat englez, publicist și om politic reacționar, turcofil; tory; în deceniul al 4-lea a avut misiuni diplomatice în Turcia; deputat în parlament (1847—1852). — 115, 374, 511, 736, 751, 752.

V

Valentin, Gabriel Gustav (1810—1883) — fiziolog german. — 491.

Vanderlint, Jacob (m. 1740) — economist englez, precursor al fiziocraților, unul dintre primii adepți ai teoriei cantitative a banilor. — 137, 144, 158, 284, 286, 324, 342, 358, 627.

Vauban, Sebastien la Prêtre, marchiz de (1633—1707) — mareșal al Franței, genist, a criticat sistemul fiscal francez. — 154.

Vaucanson, Jacques de (1709—1782) — mecanic și inventator francez; a perfecționat construcția războiului de țesut mecanic. — 390.

Verri, Pietro (1728—1797) — economist italian, unul dintre primii critici ai teoriei fiziocraților. — 58, 105, 147, 340.

Vico Giovanni Battista (1668—1744) — filozof și sociolog italian; a încercat să stabilească legitățile obiective ale dezvoltării sociale. — 381.

Victoria (1819—1901) — regină a Marii Britanii și a Irlandei (1837—1901). — 301.

Villiers, Charles Pelham (1802—1898) — om politic și jurist englez, adept al liberului-schimb, membru al parlamentului. — 278.

Virgiliu (Publius Vergilius Maro) (70—19 î.e.n.) — celebru poet roman. — 313, 762.

Vissering, Simon (1818—1888) — economist-vulgar și statistician olandez. — 509.

Voltaire, François, Marie Aruet de (1694—1778) — filozof deist francez, scriitor-satiric, istoric; eminent reprezentant al iluminismului burghez din secolul al XVIII-lea; a luptat împotriva absolutismului și catolicismului. — 207, 674.

W

Wade, Benjamin Franklin (1800—1878) — om politic american, vicepreședinte al S.U.A. (1867—1869); a luptat activ împotriva sclaviei din sudul S.U.A. — 16.

Wade, John (1788—1875) — publicist, economist și istoric englez. — 254, 282, 628.

Wakefield, Edward Gibbon (1796—1862) — om de stat englez, economist, a elaborat teoria burgheză a colonizării. — 279, 337, 542, 592, 683, 768—775.

Wallace, Robert (1697—1771) — teolog și statistician englez, adept și propagator al teoriei antiștiințifice a populației preluată ulterior de Malthus. — 363, 626.

Ward, John — istoric englez. — 277.

Watson, John Farbes (1827—1892) — medic englez, a stat mai mulți ani în India, fiind în serviciul armatei engleze; autorul unor lucrări pe teme legate de agricultura și industria textilă din India. — 401.

Watt, James (1736—1819) — renumit inventator englez; constructorul mașinii cu abur. — 384, 386, 390, 394, 397, 497.

Watts, John (1818—1887) — publicist englez, la început socialist-utopist, adept al lui Owen, ulterior liberal și apologet al capitalismului. — 558, 562.

- Wayland, Francis** (1796—1865) — cleric american; autorul unei serii de lucrări de etică, economie politică și alte discipline științifice; profesor universitar. — 176, 220.
- Wedgwood, Josiah** (1730—1795) — industriaș englez; a perfecționat producția de ceramică din Anglia. — 277, 280.
- Wellington, Arthur Wellesley, duce de** (1769—1852) — comandant de oști și om de stat englez, tory; în 1808—1814 și 1815, a comandat trupele engleze în războaiele împotriva lui Napoleon I, pe care l-a învins la Waterloo; șef al departamentului artileriei (1818—1827), comandant suprem al armatei engleze (1827—1828, 1842—1852), prim-ministru (1828—1830), ministru de externe (1834—1835). — 138.
- West, Sir Edward** (1782—1828) — economist englez, unul dintre reprezentanții economiei politice clasice burghize; a formulat o teorie a rentei funciare. — 512, 533, 550, 551.
- Whitbread, Samuel** (1758—1815) — om politic englez, membru al parlamentului, whig. — 744.
- Whitney, Eli** (1765—1825) — inventator american. — 392, 400.
- Wilhelm al III-lea de Orania** (1650—1702) — stathuder al Țărilor de jos (1672—1702), rege al Angliei (1689—1702). — 729.
- Wilks, Mark** (aprox. 1760—1831) — ofițer în armata colonială engleză; a trăit multă vreme în India și a scris mai multe lucrări despre această țară. — 368.
- William al IV-lea** (1765—1837) — rege al Marii Britanii și Irlandei (1830—1837). — 300.
- Williams, Sir William Fenwick, baronet of Kars** (1800—1883) — general englez, în 1854—1855 reprezentant pe lângă statul major al armatei turcești din Caucaz; a condus operațiile de apărare a Karsului; membru al parlamentului. — 138.
- Wilson, James** (1805—1860) — om politic și economist englez, fondator și redactor al revistei „Economist”; ministru de finanțe (1853—1858), adept al liberului-schimb, adversar al teoriei cantitative a banilor. — 241, 351.
- Wirth, Max** (1822—1900) — economist vulgar și publicist german. — 91.
- Witt, Johan de** (1625—1672) — om de stat olandez, guvernatorul efectiv al provinciei Olanda (1653—1672), reprezentant al intereselor marii burghezii comerciale. — 627, 759.
- Wolff (Wolf)-Christian, baron de** (1679—1754) — filozof idealist german, metafizician. — 619.
- Wolff Wilhelm** (1809—1864) — revoluționar proletar german, institutor, fiu de țăran iobag din Silezia; în 1846—1847 membru al Comitetului comunist de corespondență de la Bruxelles; din martie 1848 membru al Organului Central al Ligii Comuniștilor; în 1848—1849 unul dintre redactorii lui „Neue Rheinische Zeitung”; după 1849 a emigrat în Elveția iar din 1851 în Anglia; prieten și tovarăș de luptă al lui Marx și Engels. — 9.
- Wright, Thomas** (1711—1786) — naturalist englez. — 731.
- Wyatt, John** (1700—1766) — inventatorul englez al unei mașini de filat. — 381.

X

Xenofon (aprox. 430—354 î.e.n.) — istoric și filozof grec din antichitate, ideolog al proprietarilor de sclavi, apărător al economiei naturale. — 376.

Y

- Yarranton, Andrew** (1616 — aprox. 1684) — economist și inginer englez. — 358.
- Young, Arthur** (1741—1820) — agronom și economist englez, reprezentant al teoriei cantitative a banilor. — 136, 241, 284, 681, 688.

Personaje din literatură, biblie și mitologie

- Abel** — potrivit Bibliei, al doilea fiu al lui Adam; a fost ucis de fratele său mai mare Cain. — 753.
- Adam** — personaj din Vechiul testament. — 117, 719.
- Anteu** — în mitologia greacă, unul dintre giganți, fiul zeului mării, Poseidon, și al zeiței pământului, Gea. Anteu era invincibil, deoarece ori de câte ori atingea pământul căpăta forțe noi. A fost învins în cele din urmă de Hercule, care, ținându-l suspendat în aer, l-a strâns pînă l-a înăbușit. Mitul este folosit azi ca o ilustrare a principiului după care contactul omului cu realitatea vie îl face de neînvinc. — 603.
- Avram** — personaj din Vechiul testament; strămoșul evreilor. — 591.
- Busiris** — potrivit mitologiei grecești, rege al Egiptului care a poruncit să fie uciși toți străinii care vin în țară; Isocrate îl prezintă ca un model de virtute. — 377.
- Cacus** — potrivit mitologiei romane, un monstru care scuipa foc; a fost ucis de Hercule. — 603.
- Cain** — personaj din Vechiul testament; fiul lui Adam. — 753.
- Ciclop** — potrivit mitologiei grecești, uriaș care avea un singur ochi în frunte. — 249, 264, 272.
- Cupidon** — zeul dragostei în mitologia greacă. — 626.
- Dedalus** — personaj din mitologia greacă considerat iscusit meșteșugar, sculptor și arhitect. — 417.
- Dogberry** — personaj din comedia lui Shakespeare „Mult zgomot pentru nimic”, întruchipează pe micul slujbaş infumurat, ignorant și mărginit. — 98, 434, 611.
- Don Quijote** — eroul principal din romanul satiric cu același nume al lui Cervantes. — 96.
- Faust** — personajul principal din tragedia cu același nume a lui Goethe. — 101.
- Fortunatus** — erou al unei legende populare germane, posesorul unei pungi miraculoase care nu se golea niciodată și al unei pălării fermecate. — 467.
- Gheorghe** (Sfintul Gheorghe) — potrivit legendelor creștinismului a ucis balaurul. — 45.
- Gerion** — personaj din mitologia greacă, un uriaș cu trei trupuri, ale cărui vite le-a furat Hercule care l-a și ucis. — 603.
- Gobseck** — personajul principal din romanul cu același nume al lui Balzac. — 599.
- Hefistos** — în mitologia greacă, zeul focului, protectorul fierarilor. — 417, 655.
- Hercule** — erou din mitologia greacă, fiu al lui Zeus; întruchiparea forței și a tenacității. — 433, 603.
- Isaac** — personaj din Vechiul testament, fiul lui Avram. — 591.

- Jehova** — divinitatea supremă în religia mozaică. — 371.
- Iisus** (Iisus Hristos). — 270.
- Jupiter** — în mitologia greacă, zeul zeilor. — 374, 587.
- Kalb** — personaj din drama „Intrigă și iubire” a lui Schiller; mareșal al curții. — 585.
- Maritorne** — personaj din romanul satiric „Don Quijote” al lui Cervantes. — 100.
- Medusa** — monstru din mitologia greacă; cine îl privea, se transforma într-o stincă. — 15.
- Moise** — personaj din Vechiul testament, legiuitor și profet iudeu. — 383, 773.
- Moloh** — zeul naturii și al căldurii la asirieni și fenicieni, căruia i se aduceau jertfe omenești; ulterior a devenit simbolul unor forțe oarbe nesățioase care cer mereu noi și noi jertfe. — 667.
- Odiseu** — erou principal din epopoea „Odiseea” a lui Homer. — 264.
- Pavel** — apostol, personaj din Noul testament. — 627.
- Perseu** — personaj din mitologia greacă, fiu al lui Zeus. — 15.
- Petru** — apostol, personaj din Noul testament. — 118.
- Pluton** — zeul avuției și al împărăției morților la greci. — 146, 147.
- Polonius** — personaj din „Hamlet”. — 284.
- Prometeu** — erou din mitologia greacă; potrivit legendei, el a furat focul de la Zeus pentru a-l da oamenilor; drept pedeapsă a fost înălțuit de o stincă. — 655.
- Quickly** — personaj din „Henric al IV-lea” de Shakespeare. — 62.
- Robinson** — personajul principal din romanul „Robinson Crusoe” al lui Daniel Defoe. — 90—93, 299.
- Sabala** — zeitată din mitologia indiană — se înfățișa oamenilor sub formă de vacă. — 587.
- Sancho Panza** — personaj din romanul satiric „Don Quijote” al lui Cervantes. — 650.
- Sangrado** — personaj din romanul „Gil Blass” al lui Lesage. — 716.
- Seacool** — personaj din comedia lui Shakespeare „Mult zgomot pentru nimic”. — 98.
- Shylock** — personaj din comedia lui Shakespeare „Neguțătorul din Veneția”; intruchiparea cămătarului nemilos. — 298, 691.
- Sikes, Bill** — personaj din romanul lui Charles Dickens „Oliver Twist”. — 450.
- Sisif** — rege legendar al Corintului; pentru că i-a trădat pe zei a fost osândit să urce pe povârnișul unui munte un bolovan, care însă se rostogolea de fiecare dată înapoi (de aici expresia muncă de sisif). — 147, 431.
- Thor** — în mitologia scandinavă, zeul tunetului. — 394.
- Vineri** — personaj din romanul „Robinson Crusoe” al lui Daniel Defoe. — 299.
- Vișnu** — divinitate supremă în religia hindusă căreia i se închină mai ales reprezentanții păturilor înstărite ale populației. — 607.

Indice de materii

A

- Accidente.* — 427, 436, 490, 506—508.
- Acumularea capitalului.* — 574, 575, 589, 595—598, 601, 602.
- condițiile ei necesare. — 589—592.
- și gradul de exploatare a forței de muncă. — 608—613.
- legea generală a acumulării capitaliste. — 623, 624, 630, 654, 655.
- Malthus despre acumularea capitalului. — 589, 605.
- J. St. Mill despre acumularea capitalului. — 600.
- Ricardo despre acumularea capitalului. — 599, 624.
- Smith despre acumularea capitalului. — 599—600, 604, 624, 627, 629, 631.
- vezi și *Reproducție, lărgită.*
- Acumularea primitivă a capitalului.* — 438, 440, 579, 580, 594, 633, 634, 719—766.
- metodele ei. — 719—737, 762, 763, 765.
- momentele ei principale. — 741, 742, 748, 754—760.
- Africa.* — 277, 452, 754, 762.
- Agio.* — 112.
- Agitația împotriva jefilor cerealelor.* — 302.
- Agitația pentru ziua de muncă de 8 ore.* — 311, 312, 426.
- Agitația pentru ziua de muncă de 10 ore.* — 236, 294, 295, 301.
- Agricultură.* — 192, 194, 438, 439, 652, 653, 685, 746—753.
- și marea industrie. — 510—512, 751—753.
- folosirea mașinilor. — 385, 386, 510, 511, 685.
- aplicarea științei. — 511.
- cooperarea în agricultură. — 338, 339.
- revoluționarea agriculturii. — 438, 439, 460, 713, 714, 717, 747, 749.
- Albitorii și boiangerii.* — 484.
- legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 307, 308, 376.
- munca femeilor. — 306—308.
- timp de muncă suplimentar în albitoriile scoțiene. — 553.
- America*
- *America de Sud.*
cum se hrănesc muncitorii care lucrează în mine. — 583.
- *Indiile Occidentale.* — 756, 762, 773, agricultură și sclavie. — 276—277.
- vezi și *Statele Unite ale Americii.*
- Analiză.* — 26, 49, 64, 65, 73, 74, 90, 94, 95, 226, 227, 327, 336, 545, 575, 591.
- a formelor economice. — 11, 12.
- științifică a formelor vieții omenesti. — 90.
- vezi și *Marfă, Valoare, Forma valorii.*
- Anarhie a producției capitaliste.* — 367, 487, 496, 509, 535.
- Anglia*
- ca țară clasică a capitalismului. — 12, 251, 252, 657, 658, 754.

- dezvoltarea sistemului industrial în Anglia și perspectivele sale. — 39.
- răspîndirea muncii simple. — 210.
- muncitorii englezi — campioni ai clasei muncitoare moderne. — 310.
- statute ale muncii. — 281, 742, 743.
- comerțul exterior. — 460—465, 467, 585, 660, 755, 757.
- populația. — 454, 455, 640, 652, 658, 722.
- legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 249, 251, 280—283, 286—312, 406, 497—502.
- istoria circulației banilor în Anglia. — 111, 156, 758.
- sistemul englez de măsuri și greutăți pe piața mondială. — 34.
- creșterea avuției. — 658—668.
- industria. — 423—428, 660.
- industria bumbacului. — 443, 444, 457, 462—468.
- exemplu de fabricație automată a hîrtiei. — 390.
- manufactura lînii. — 388.
- procesul de dispariție lentă a țesăturilor manuali de bumbac din Anglia. — 440.
- Antagonisme.* — 12, 149, 302, 617.
- ale modului de producție capitalist. — 21, 343, 450, 538, 655, 667, 680, 681.
- între exploatare și exploatați. — 342.
- Antichitate.* — 74, 92, 93, 95, 114, 146, 149, 153, 175, 176, 180, 183, 298, 344, 345, 358, 375—377, 517, 732.
- Apologetică.* — 21, 128, 546, 558, 562, 566, 617, 620, 648, 650, 763, 767—768, 770, 771.
- a teoriei compensării. — 446—451.
- apologeți ai sistemului de fabrică. — 367.
- Arabia.* — 247.
- Argint.* — 157, 158.
- ca marfă bani. — 113.
- raportul valoric dintre argint și aur. — 111, 112, 156.
- extragerea argintului. — 156.
- Aristocrație funciară.* — 683, 684, 728.
- Aristocrație muncitorească.* — 676.
- Armata activă a muncitorilor.* — 646, 648, 652—655.
- Armată industrială de rezervă.* — 496, 509, 510, 638—656, 671—713, 714, — și munca de sezon. — 487.
- vezi și *Suprapopulație, relativă*
- Ascetism.* — 603.
- Asia.* — 144, 154, 344, 369, 459, 462, 467, 518, 520, 572, 643.
- Astronomie.* — 519.
- Ateism.* — 16.
- Atena.* — 96, 376, 377, 517.
- Aur.* — 143, 144, 157, 158.
- ca marfă echivalent specifică — 109,
- ca marfă bani. — 109, 114, 118, 119.
- raportul dintre aur și argint. — 111, 112, 156.
- influența schimbării valorii aurului asupra funcției sale de bani. — 113.
- extragerea aurului. — 156, 158.
- vezi și *Bani.*
- Australia.* — 279, 460, 643, 776.
- Austria.* — 287.
- Avariție.* — 599, 602, 603.
- Avuție.* — 49, 57, 58, 60, 146, 151.
- legătura dintre natură și muncă, — 58.
- izvoarele oricărei avuții. — 512.
- banii ca expresia ei socială. — 144, 145.
- banii ca reprezentanț universal al avuției materiale. — 146, 156.

B

Balanță comercială. — 157.

Bancnote. — 140, 151—157, 158, 750,

Bancocrație. — 729, 758.

Bandmühle (mașină pentru țesutul pân-
glicilor și ceaprazurilor), — 436, 437,

- Bani.** — 73, 95, 107, 111, 182.
 — echivalent general. — 83, 100, 104, 105.
 — produsul necesar al procesului de schimb. — 101.
 — o relație socială. — 97, 146, 151.
 — caracterul de fetiș al banilor. — 90, 105, 146.
 — transformarea banilor în capital. — 160—189.
 — determinarea valorii lor. — 106.
 — banii nu au preț. — 110.
 — funcțiile banilor. — 105, 110, 152, 153, 157, 158.
   ca măsură a valorilor. — 109, 110, 112, 118, 131, 142, 143, 150 ;
   ca etalon al prețurilor. — 112, 113, 137, 138 ;
   ca bani de calcul. — 115, 151, 170, 171 ;
   ca mijloc de circulație. — 118—143, 148—151, 158, 171 ;
   ca mijloc de plată. — 140, 147—158, 547 ;
   ca mijloc de teaurizare. — 143—147, 155, 158 ;
   bani universali. — 156—158.
 — bani de credit. — 141, 151—153.
 — bani de hirtie. — 139, 140, 141, 142.
 — bani-muncă. — 109.
 — circulația banilor de metal. — 112, 141, 148.
 — deprecierea banilor. — 748.
 — falsificarea banilor. — 106, 115.
 — forma bani. — 11, 12, 62, 83, 85, 90, 103, 104, 110.
 — vezi și Forma valorii.
 — criză financiară. — 151.
 — piața financiară. — 160.
 — denumiri monetare. — 114, 115.
 — teoriile banilor.
   — istoria teoriei banilor. — 11.
   — currency-principle. — 157.
   — Currency School. — 630.
   — little shilling men. — 244.
 — circulația banilor. — 128—143, 160—166, 182.
 — Smith despre circulația banilor. — 137.
 — semn bănesc. — 105, 106, 141, 142.
Bani-muncă. — 109.
Bankact-ul din 1844. — 156, 775.
Bauernlegen (izgonirea țăranilor). — 439 736, 737.
Bază și suprastructură. — 95, 99, 368, 381, 382, 492, 624.
Bănci. — 758.
 — bănci naționale. — 156.
Belgia. — 287, 309, 610, 679, 680.
Bimetalism. — 111, 112, 156, 157.
Brazilia. — 54, 55.
Bresle. — 319, 320, 333, 350, 368, 374, 438, 514, 721, 742, 753.
Brutării. — 259, 277, 484.
 — legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 306, 307.
 — concurența dintre brutari. — 556.
 — munca excesivă a calfelor de brutari. — 261—263.
Burghezie. — 20, 21, 495, 655, 766.
Bursă. — 151, 204, 758.
- C**
- Cai-putere.** — 384, 385, 397, 423, 424
Calitate, cantitate. — 49, 50, 52, 53 320.
Calitatea muncii. — 560, 561.
Canada. — 734.
Canalizare (irigare). — 519.
Capital
 — ca valoare care se autovalorifică. — 321.
 — o relație socială. — 514, 769.
 — istoria formării capitalului. — 160, 753.
 condițiile istorice de existență a capitalului. — 182.
 banii ca prima sa formă de manifestare. — 160.
 — formula generală a capitalului. — 160—169.
 contradicțiile formulei generale a capitalului. — 169—179.

- circulația capitalului. — 166, 574, 575.
- *compoziția capitalului*. — 622.
- capital constant. — 212—220, 221, 222—227, 233, 317, 318, 614, 615, 620.
- capital variabil. — 212—220, 221, 222—232, 314, 317, 318, 577, 579, 614, 621.
- compoziția valorică. — 622, 632.
- compoziția tehnică. — 622, 631, 634, 637.
- compoziția organică. — 220, 227, 317, 336, 370, 371, 451, 452, 458, 622, 623, 633, 638—641, 645.
- compoziția capitalului total dintr-o ramură de producție. — 622, 623.
- compoziția capitalului social al unei țări. — 622, 623.
- *capital comercial*. — 160, 169, 176, 177, 369, 515, 753.
- *capital cămătăresc*. — 160, 169, 515, 602, 753.
- *capital industrial*. — 169, 753.
- *capital purtător de dobândă*. — 151, 168, 177.
- James Mill despre capital. — 167, 198, 199.
- *vezi și Acumularea capitalului. Concentrarea capitalului. Centralizarea capitalului*
- *export de capital*. — 621.
- *migrarea capitalului*. — 648.
- Capital cămătăresc*. — 160, 176, 177, 515, 602, 753.
- Luther despre capitalul cămătăresc. — 602.
- Capital-comercial*. — 176, 177, 512.
- „*Capitalul*”
- *dialectica în „Capitalul”*. — 25—27.
- *modul de a cita al lui Marx*. — 34, 35, 37, 41, 42.
- *burghezia și „Capitalul”*. — 16, 19—25, 28, 42—46.
- *clasa muncitoare și „Capitalul”*. — 15, 16, 20—22, 31, 38, 39.
- *Capitalist*
- *capital personificat*. — 166, 244, 319, 320, 601.
- *funcția sa*. — 197, 198, 208, 319—320, 342—343, 601.
- *deosebirea sa față de tezaurizator* — 167.
- *geneza capitalistului industrial*. — 753.
- Caracterul de fetiș* — *vezi Marfă, Bani*
- Carta*. — 291.
- Cartiști*. — 294, 295.
- Case de muncă (Workhouse)*. — 278, 286, 406, 412, 611, 612, 664, 669, 677, 678, 687, 761, 762.
- Caste*. — 350, 376, 377.
- Categorii*
- *ale economiei burgheze*. — 90, 541, 543, 545.
- *personificarea unor categorii economice*. — 16, 176.
- *categoriile economice poartă amprenta istoriei*. — 182.
- Catolicism*. — 95.
- Cauză și efect*. — 642, 644.
- Căi ferate*. — 156, 392—393, 572 637, 642, 647, 673, 775.
- *muncă excesivă și accidente* — 263, 264.
- *muncă de sezon*. — 486.
- Cărămădării*. — 472, 473.
- Celibat*. — 625, 626, 656.
- Centralizarea capitalului*. — 635—639, 659, 765, 766, 775.
- Cerere și ofertă*. — 292, 318, 544, 623, 638, 640, 641, 645, 647—652.
- *legea cererii și ofertei*. — 449, 646—650, 713, 741, 771—773, 775.
- Cheltuieli de producție*. — 544.
- Chimie*. — 37, 38, 64, 65, 97, 98, 227, 320, 389, 470, 495, 615.
- *rolul sistemului vascular al producției*. — 193.
- *deosebirea dintre materialul principal și cel auxiliar dispăre*. — 194.

- munca de noapte în manufacturile de produse chimice. — 471.
- China.** — 86, 144, 610, 735, 754.
— fabricarea hirtiei. — 390.
- Chrematistică.** — 166, 177.
- Ciclu industrial.** — 20, 27, 487, 630, 643, 646.
— și situația muncitorilor. — 461, 468.
— și suprapopulația. — 641, 642, 647, 650.
— periodicitate. — 39, 643, 646.
— vezi și *Crize*.
- Circulația mărfurilor.** — 126—132, 133—139, 144, 145, 147—148, 160—178, 183.
— formula circulației simple a mărfurilor. — 160—165.
— nu este o sursă de plusvaloare. — 169—178.
- Ciumă.** — 709.
- Clasa muncitoare**
— și capital. — 305, 306, 320, 416, 418, 578, 591.
— reproducerea ei. — 582, 583, 591.
— și revoluție. — 15, 16, 496, 765, 766.
— în Germania. — 19, 21.
— în Anglia. — 15, 295, 309, 310.
— vezi și *Proletariat, Luptă de clasă*.
- Clase**
— desființarea claselor. — 22.
— burghezie (Mittelklasse). — 654, 668, 760, 766.
— vezi și *Clasa muncitoare, Proletariat, Țărănime, Burghezie*.
- Colonii.** — 345, 650, 652, 767—776.
- Colonizare.** — 460.
- Comerț**
— comerț exterior. — 591, 642.
— comerț interior. — 643.
— comerț cu ridicata. — 489.
— vezi și *Comerț mondial, Piață mondială*.
- Comerț cu sclavi.** — 276, 277, 405, 452, 548, 754, 755.
— în acumularea primitivă. — 762, 763.
- Comerț cu zdrăne.** — 472.
- Comerț mondial.** — 155, 157, 160, 453—454.
- Compania Indiilor Orientale.** — 462, 756.
- Comunism**
— relații de producție. — 92—94.
— proprietatea în comunism. — 92, 93, 766.
— este nevoie de o bază materială. — 94.
— mașinile în comunism. — 402.
— munca în comunism. — 92, 93.
— munca necesară în comunism. — 535.
— timpul de muncă în comunism. — 93.
— organizarea muncii sociale. — 366, 375.
— repartiția în comunism. — 93.
— educația în comunism. — 492, 496.
— asociație de oameni liberi. — 93.
— dezvoltarea deplină și liberă a fiecărui individ. — 602.
- Condiții de alimentație ale muncitorilor.** — 663—667, 687.
- Condiții de locuit.** — 472, 587, 663.
— ale muncitorilor de la orașe. — 666—673, 677.
— în districtele miniere. — 675—677.
— de la sate. — 689—699, 712.
- Condiții de producție.** — 215.
— condiții sociale de producție date. — 201.
— condiții sociale de producție medii. — 202.
- Concentrarea capitalului.** — 370, 482, 483, 486, 509, 511, 634, 659.
- Concentrarea mijloacelor de producție.** — 340, 366, 633, 764.
- Concurența.** — 357, 461, 462, 480, 482, 484, 499, 535, 555, 556, 569, 610, 636, 643, 745, 766.
— legea coercitivă a concurenței. — 280, 327, 330, 367, 401, 602.
— pirghie a centralizării capitalului. — 635, 636.
— printre muncitori. — 555, 563, 645.
- Confecționarea cuielelor.** — 474, 554, 640.

- Cooperare.* — 333—335, 336, 337—346, 350, 355, 395, 468, 633.
- simplă. — 344—347, 356, 357, 370, 371, 387, 388, 481.
- forma de bază a modului de producție capitalist. — 346.
- Consum.* — 244.
- individual. — 197—198, 580, 581, 587.
- productiv. — 197—198, 220, 581—583, 587.
- Malthus despre consumul productiv. — 583.
- James Mill despre consumul productiv. — 583.
- Consumul de opiu.* — 408.
- Constringere economică.* — 741.
- Contradicții.* — 128, 151, 152, 317, 318, 415, 416, 450, 542, 545, 572.
- metode pentru rezolvarea lor. — 118, 119.
- dezvoltarea contradicțiilor — singura cale istorică pentru transformarea unei anumite forme istorice de producție. — 497.
- „contradicția” hegeliană, sursa oricărei dialectici. — 606.
- la schimbul de mărfuri. — 117.
- ale producției capitaliste. — 495, 496, 509.
- în mișcarea corpurilor. — 118, 119.
- Conștiință burgheză.* — 366.
- Conținut și formă.* — 50, 94, 95, 343, 593.
- Credit.* — 636, 677, 759.
- sistemul internațional de credit. — 757, 759.
- relații de credit între muncitori și capitaliști. — 186—189.
- sistemul creditului public vezi — *Sistemul împrumuturilor de stat.*
- Creștinism.* — 93.
- Critică.* — 17, 26.
- Crize economice*
- întreruperi forțate ale procesului de muncă. — 220.
- întreruperi ale procesului de producție și ale procesului de circulație. — 134—135.
- stagnări în desfacere. — 482.
- stagnarea circulației. — 599.
- periodicitate. — 39—40, 643, 647.
- posibilitatea și realitatea crizelor. — 128.
- nu schimbă nimic în tendința de a prelungi ziua de muncă. — 252.
- efectele crizei asupra situației clasei muncitoare. — 552, 676—680.
- criza din 1825. — 20.
- criza din 1846—1847. — 293.
- criza din 1857—1858. — 252, 676.
- criza din 1866. — 663, 677, 678.
- vezi și *Criză financiară, Industria bumbacului, Ciclu industrial*
- Cuba.* — 277.
- Currency principle.* — 157.
- Currency School.* — 630.
- Cursul schimbului.* — 157—159.
- Ricardo despre cursul schimbului. — 157.
- D
- Deism.* — 93.
- Despotism.* — 737.
- despotismul oapitalului. — 343, 411, 444, 445—650, 654.
- despotismul diviziunii manufacturiere a muncii. — 367.
- Dezvoltare în sens sociologic.* — 12, 16, 26.
- Dialectică*
- metodă dialectică. — 25—27.
- dialectică hegeliană. — 27.
- „contradicția” hegeliană, sursa oricărei dialectici. — 606.
- critică și revoluționară. — 27.
- legea transformării cantității în calitate — 320.
- Dictatura proletariatului.* — 22, 496, 765.
- Distribuție vezi repartiție*
- Diviziunea muncii*
- diviziunea socială a muncii. — 89,

- 361, 367—369, 374—377, 453, 494, 495.
- diviziunea naturală a muncii. — 92, 121, 362.
- în general, în particular, în detaliu. — 361, 362.
- în manufactură. — 347—375, 378, 387—389, 391, 428, 492, 493.
- în fabrică. — 56, 57, 388, 389, 395, 428—431, 492.
- în atelier. — 367, 376, 438.
- diviziunea teritorială a muncii. — 363.
- diviziunea internațională a muncii. — 460.
- scade valoarea forței de muncă. — 361, 439.
- muncă intelectuală și muncă fizică. — 432, 513.
- desființarea vechii diviziuni a muncii. — 496.
- și producția de mărfuri. — 56, 57, 120—122, 182, 361—363.
- baza ei naturală. — 518.
- Petty despre diviziunea muncii. — 353, 375.
- Platon despre diviziunea muncii. — 376.
- Smith despre diviziunea muncii. — 359, 364, 372, 373, 375.
- Dobindă.* — 240, 398, 574, 600, 753.
- parte a plusvalorii. — 598.
- Aristotel despre dobindă. — 177.
- Dogmatism.* — 600.
- Drept*
- relații juridice ale producției de mărfuri. — 99.
- exploatarea forței de muncă — primul dintre drepturile omului caracteristice capitalului. — 302, 303, 406.
- dreptul burghez. — 189, 246, 546, 547, 625, 670.
- dreptul de proprietate al capitalistului. — 584, 593—595, 597.
- dreptul la muncă. — 311.
- vezi și *Justiție, Egalitate.*
- și politică. — 96.
- și muncă. — 535.
- a mijloacelor de producție. — 335—336, 339—340, 396, 435, 481, 535, 765.
- a mijloacelor de plată. — 151, 154.
- Economie naturală.* — 91, 92, 144, 751.
- Economie politică*
- istoria ei. — 35, 375.
- economia politică în Germania și particularitățile ei. — 19, 21, 22.
- parțialitatea ei. — 16, 19—21.
- punctul ei de plecare. — 57.
- terminologia ei. — 37, 38.
- economia politică clasică. — 20, 21, 598, 599, 604, 619, 767.
- în opoziție cu economia vulgară. — 95.
- critica economiei politice. — 20—22.
- limitele economiei politice burgheze. — 16, 20, 548.
- Economie politică clasică, vezi Economie politică*
- Economie politică vulgară.* — 20, 21, 94, 96, 128, 316, 318, 509, 512, 523, 526, 527, 545, 546, 572, 573, 607, 621.
- în opoziție cu economia politică clasică. — 95.
- economia politică vulgară germana despre „Capitalul”. — 22.
- vulgarizarea teoriei lui Ricardo în Anglia. — 20.
- despre formarea plusvalorii. — 229, 235—241, 521.
- despre valoare. — 69.
- despre bani. — 107.
- presupune că cererea și oferta se acoperă. — 171.
- înlocuirea muncitorilor prin mașini. — 446—450.
- vezi și *Apologetică, Malthusianism*
- Economii.* — 208, 604, 605.
- Malthus despre economisire. — 599.
- vezi și *Economie.*
- Educație (învățămînt).* — 668.
- îmbinarea muncii cu învățămîntul și gimnastica. — 492.
- și legislația cu privire la regle-

E

Economie

— baza materială a lumii. — 96.

- mentarea muncii în fabrici. — 409—410, 490, 491, 596, 604.
 — în comunism. — 492, 496.
 — Owen despre educație. — 310, 491, 492.
 — Smith despre învățămîntul public. — 373.
- Egalitate*
 — noțiunea de egalitate între oameni. — 75.
 — la schimbul de mărfuri. — 172.
 — egalitate burgheză. — 188, 189.
- Egipt.* — 247, 344, 351, 377, 517—519.
- Elveția*
 — legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 286, 510.
 — fabricarea de ceasornice. — 354.
- Emigrare.* — 279, 378, 460, 583—587, 621, 643, 651, 703, 704, 710, 711, 716—718, 767, 773, 775.
 — de muncitori industriali. — 467, 468.
- Emulație.* — 337, 340.
- Esență și fenomen.* — 541, 543, 546, 548, 549, 579.
- Etiopia.* — 247.
- Ev-mediu* — 106, 438, 515, 721, 723, 753, 754, 758.
 — caracteristica evului mediu european. — 91, 92.
 — și catolicism. — 95.
 — cooperarea în evul-mediu. — 345.
 — ruinarea debitorului feudal. — 149.
 — viramentele din Lyon, în evul mediu. — 151.
 — sistemul breslelor. — 319.
 — vezi și *Feudalism*
- Exploatare.* — 302, 322, 406.
 — transformarea exploatării feudale în exploatare capitalistă. — 721.
 — vezi și *Forță de muncă, Supramuncă, Munca femeilor, Munca copiilor.*
- Exploatarea omului de către om.* — 721, vezi și *Exploatare*
- Exportul de lână.* — 460.
- Expropriere*
 — a producătorilor nemijlociți. — 721.
 — a pămîntului. — 721—737, 759, 760.
 — a expropriatorilor. — 765, 766
 — vezi și *Acumulare primitivă*

F

Fabricarea dantelelor

- exploatare neînfrînată — 254, 255.
 — starea sănătății muncitorilor. — 474.
 — munca modernă la domiciliu. — 474—476.
 — școli de dantelărie. — 474—476.
 — trucksystem. — 478.
 — timp suplimentar. — 553.
 — legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 306, 485, 486.
 — transformare în fabricarea dantelelor. — 483.

Fabricarea hîrtiei. — 348, 355, 359, 390.
 — sistemul schimburilor. — 270—271.

Fabricarea tapetelor

- munca copiilor. — 257—259.
 — timp suplimentar în imprimăriile de tapete. — 553.
 — legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 306.

Fabrică. — 427—436, 459, 469, 470.

- ca o uriașă „casă de muncă”. — 287.
 — capacitate de expansiune bruscă și în salturi a sistemului de fabrică. — 459—461.
 — fabrici-cottage. — 469.
 — diviziunea muncii în fabrici. — 56, 57, 388, 389, 395, 428—431, 492.
 — Fourier despre sistemul de fabrică. — 436.
 — Owen despre sistemul de fabrică. — 509.
 — Ure despre sistemul de fabrică. — 389, 427, 428, 433, 445, 446.

Falsificarea alimentelor. — 188, 189, 259, 260, 556, 611.

Familie

- caracterul ei istoric. — 362, 498
 — munca familiei. — 92.
 — baza economică a vechii familii. — 497, 498.
 — desființarea vechii familii în cadrul sistemului capitalist. — 498, 511.

- Fenicieni.* — 145.
- Ferme*
— concentrarea lor. — 716—717.
- Fermieri.* — 753.
— geneza fermierilor capitaliști. — 746—748.
- Fertilitatea solului.* — 510—512, 517, 518, 532, 631, 685.
- Feudalism*
— caracteristică generală. — 91, 92, 343, 345, 546, 578, 579, 603, 721—723, 729.
— descompunerea lui. — 438, 721, 728.
— în Germania. — 248, 439, 732, 737.
— în Principatele Dunărene. — 246—250.
— în Anglia. — 686, 722—729, 747.
— în Franța. — 748, 749.
— în Italia. — 722.
- Fier.* — 452.
- Fierar.* — 264, 267.
- Fizică*
— legile generale ale fizicii. — 57.
- Fiziocrați.* — 177, 539.
— meritul fiziocraților. — 600.
— doctrina lor despre neproductivitatea oricărei munci neagricole. — 204.
— despre munca productivă. — 514.
— și renta funciară. — 96.
- Fond de acumulare.* — 534, 601, 609, 612, 614, 618.
- Fond de consum*
— al capitaliștilor. — 577, 590, 599, 600, 601, 609, 614, 619.
— al muncitorilor. — 612, 627.
- Fond de muncă.* — 578, 579, 623.
— așa-numitul fond al muncii. — 618—621.
- Fond de producție.* — 590.
- Fond de rezervă.* — 535, 577.
- Forma de echivalent* vezi *Forma valorii*
- Forma-marfă.* — 117.
— forma cea mai generală și mai puțin dezvoltată a producției burgheze. — 97.
- Forma valorii.* — 11, 12, 55, 62—85, 95, 103, 105.
— analiza ei. — 64, 65, 73, 75.
— dezvoltarea ei. — 62, 76.
— simplă. — 63—78.
— relativă. — 63—72, 76, 78, 82, 101.
— forma de echivalent. — 63, 64, 76, 78, 81, 82, 106, 107.
— forma de echivalent general. — 82—86, 103.
— trei particularități ale formei de echivalent. — 70—73.
— totală sau dezvoltată. — 77—80.
— forma relativă dezvoltată. — 77—83.
— forma generală. — 80—86.
— forma bani. — 11, 12, 62, 74, 83—85, 103, 110.
— Aristotel despre forma valorii. — 74, 75.
— Bailey despre forma valorii. — 64.
- Formarea de rezerve.* — 599.
- Formațiuni social-economice.* — 95, 182—183.
— dezvoltarea lor ca un proces istoric natural. — 16.
— importanța mijloacelor de muncă pentru studierea formațiunilor social-economice dispărute. — 192—193.
— diviziunea muncii în cele mai diferite formațiuni social-economice. — 366—368.
— ele se deosebesc prin forma supra-muncii. — 228—229, 246—250.
- Formă și conținut.* — 50, 94, 343, 593.
- Forme de conștiință socială.* — 95.
- Forme de producție.* — 99, 154.
— dezvoltarea contradicțiilor — singura cale istorică pentru transformarea unei forme istorice de producție. — 497.
- Forme intermediare.* — 484, 515.
- Forță de muncă.* — 180, 197, 203, 205, 215, 219, 222.

- ca marfă. — 179—182.
- valoarea ei de întrebuințare. — 180, 186, 188, 190, 198, 206, 219, 244, 594.
- condițiile cumpărării și vânzării ei. — 179—182, 186—198, 206, 245, 212, 406, 628, vezi și *Piața muncii*
- valoarea forței de muncă. — 228, 314—317, 324—327, 330, 336, 404, 525—532, 545—548, 552, 553.
- determinarea valorii ei. — 183—185, 228, 242, 276, 524.
- cheltuielile pentru producerea ei. — 184, 214.
- element istoric și moral. — 184.
- limita minimă a valorii forței de muncă. — 185, 528.
- prețul forței de muncă. — 185—188, 524, 527—531, 545—548.
- plățirea forței de muncă sub valoarea ei, 258, 609 vezi și *Salariu*
- reproducția forței de muncă. — 184, 185, 228, 276, 314, 315, 319, 329, 330, 404, 524, 526, 527, 541, 544, 545, 623, 624.
- durata forței de muncă. — 245, 276—280, 651.
- uzura forței de muncă. — 530, 531.
- Forță hidraulică.* — 385, 386, 618.
- Franța.* — 16, 20, 21, 363, 725, 748.
- populația. — 699, 700.
- legislația în Franța. — 745, 746.
- statute ale muncii. — 280.
- legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 286—289, 310, 311.
- legislație draconică. — 742.
- impozite. — 153, 154.
- plata contribuției de război în bani de metal. — 158.
- exemple de manufactură propriuzisă de hirtie. — 390.
- revoluția franceză (1789). — 104, 510, 745, 746.
- revoluția din iulie (1830). — 606.
- revoluția din februarie (1848). — 588.
- insurecția din iunie de la Paris (1848). — 296.
- micșorarea staturii soldaților. — 250, 251.
- Furnale.* — 486.

G

- Gaeli.* — 735—737.
- General, singular, particular.* — 361, 362.
- Generații de muncitori.*
- succedarea lor rapidă. — 279, 280, 651.
- Germania.* — 320, 384.
- apariția iobăgiei. — 248.
- transformarea forțată a țaranilor liberi germani în țărani dependenți și în șerbi în timpul lui Carol cel Mare. — 732.
- războiul țărănesc. — 248.
- Bauernlegen (izgonirea țaranilor). — 439, 736, 737.
- dezvoltarea producției capitaliste. — 12, 15, 19.
- inventarea Bandmühle-i (mașină pentru țesutul panglicilor și ceaprazurilor) în sec. XVI. — 436, 437.
- exemplu de producție meșteșugărească în fabricarea hirtiei. — 390.
- oțelăria Krupp. — 400.
- clasa muncitoare în Germania. — 19, 21.
- situația muncitorilor de fabrică din Prusia. — 279.
- munca copiilor. — 283.
- statutele pentru menținerea salariilor la nivel scăzut. — 743—744.
- economia politică în Germania și particularitățile ei. — 19, 21, 22.
- statistică socială. — 15.
- micșorarea staturii soldaților. — 250.
- măsuri, greutăți, monede. — 34.
- Grad de exploatare vezi Plusvaloare*
- Grecia.* — 74—75, 145—146.
- Grevă.* — 435, 445, 464, 745.
- a muncitorilor de la mașini (1851). — 445.
- a muncitorilor din industria bumbacului din Preston (1853). — 464.
- a muncitorilor de la fabricile de panglici din Coventry (1860). — 563.
- a muncitorilor constructori londonizi (1860—1861). — 245, 552, 554.

- a țesătorilor din Darven (1863). — 435.
- a țesătoarelor din Wiltshire (1863). — 434, 435.
- a olarilor (1866). — 435.
- a muncitorilor agricoli din Buckinghamshire (1867). — 263.
- a minerilor belgieni (1867). — 610.

I

Iava. — 401.

Iluminism. — 106.

Impozite. — 154, 526, 572.

— transformarea prestațiilor în natură în plăți în bani. — 154, 736.

Impozit pe venit. — 706.

Imprimerii de stambă

- numărul persoanelor folosite. — 640.
- folosirea mașinilor. — 400.
- legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 305, 410—411.

India. — 350, 441, 460, 608, 640, 754—757.

— obștea hindusă. — 56, 92, 102, 339, 344, 345, 367, 368, 608.

— forma naivă de teaurizare. — 144, 145.

— import și export de aur și argint. — 145, 147.

— producția de bumbac. — 416.

— fabricarea hirtiei. — 390.

— reglementarea alimentării cu apă. — 519.

— foamete. — 363, 518, 757.

— influența Companiei engleze a Indiilor orientale. — 756—757.

Industria bumbacului. — 277—281, 299, 304—309, 376, 388, 400, 420—428, 430—444, 451—453, 585—587, 645, 664.

— numărul persoanelor folosite. — 443, 455, 457—459, 640.

— situația muncitorilor. — 304, 305, 462—468.

— sistemul schimburilor. — 268.

— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 279, 289.

— crize în industria bumbacului. — 253, 403, 404, 435, 442—444, 462, 465, 583—587.

— și sclavie. — 452.

Industria inului

— numărul persoanelor folosite. — 455, 457, 458.

— munca în filaturile de in. — 239.

— accidente în industria inului din Irlanda. — 490.

— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 289.

Industria linii. — 364, 388, 430, 616.

— numărul persoanelor folosite. — 455—458, 640.

— reducerea muncii copiilor. — 402.

— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 289.

Industria mare

— și mașinile. — 380—512.

— punctul ei de plecare. — 380, 391, 403.

— baza ei tehnică este revoluționară. — 494—495.

— și diviziunea muncii. — 493, 496.

— și agricultura. — 510—512, 752, 753.

— trecerea manufacturii moderne și a muncii la domiciliu la marea industrie. — 478—489.

Industria mătășii. — 348.

— numărul persoanelor folosite. — 456—458, 640.

— munca copiilor. — 303, 304, 472.

— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 289.

Industria metalurgică. — 471, 484.

— numărul persoanelor folosite. — 456.

— sistemul schimburilor. — 267—274.

Industria minieră. — 194, 472, 506, 561, 582, 613, 775.

— numărul persoanelor folosite. — 452, 456, 640.

— situația muncitorilor. — 309, 674—677.

— munca femeilor. — 268, 402, 505, 506.

— munca copiilor. — 402, 503.

— munca în minele de aur. — 247, 754.

— truck-sistemul în minele engleze. — 188, 675.

— legislația minieră. — 501, 502—505, 507, 508.

Industria transporturilor

— și piața mondială. — 454.

— vezi și *Mijloace de comunicație*.

Inspectori de fabrici. — 15, 251, 502, 510.

— inspecția minelor. — 507—508.

Intensitatea muncii. — 418—426, 529 530, 534, 535, 560, 561.

— gradul ei normal. — 209, 516.

— intensitatea medie a muncii. — 530, 568, 569, 572.

— diferențe naționale. — 530, 569, 572.

Instrumente de muncă. — 198, 209.

— diferențierea lor. — 363.

— diferențierea și specializarea în manufactură. — 352, 354.

— revoluționarea lor. — 374, 494, 495.

— vezi și *Mijloace de muncă*.

Intermediar. — 748—749.

Invenții. — 391, 638.

— istoria invențiilor. — 444.

— nu sînt un produs al unui singur individ. — 381.

— din perioada meseriilor. — 353, 359.

Iobăgie. — 248.

Irlanda. — 262, 263, 489, 704—718, 760.

— descreșterea populației ei. — 279, 452, 704, 709—711, 716, 717.

Istorie

— împărțirea epocii preistorice. — 193.

— începutul istoriei omenirii. — 192.

— deosebirea dintre istoria omenirii și istoria naturii. — 381, 382.

— epocile istorice nu sînt despărțite prin linii de demarcație abstract-guroase. — 380.

— două perioade mari ale istoriei economice. — 38.

Istoria culturii. — 26.

Italia. — 722, 725.

I

Împletitul paielor

— munca la domiciliu în zilele noastre. — 474, 477.

— școli pentru împletitul paielor. — 479.

Înstrăinare. — 440, 582, 618, 655.

Înșelătorii — 560.

Întreprinderi mici. — 499, 509, 764.

Învățămînt politehnic. — 491—492, 497, 498.

J

Jaf. — 233, 276, 371, 471, 496, 511, 512, 612 vezi și *Risipă*.

Japonia. — 154, 723.

Justiție (jurisdicție)

— engleză. — 262—264, 299, 300, 301, 306, 434, 435, 741, 745.

— în feudalism. — 344.

L

Legatorie de cărți. — 553, 554.

Legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore. — 239—241, 291, 292, 293—295, 298, 301, 302, 312, 554.

Legea pentru asistența săracilor. — 440, 463, 682, 690, 727, 728.

Legea plusvalorii

— ca lege economică a dezvoltării societății moderne. — 16.

— producția de plusvaloare sau arta de a storce plusvaloare — legea absolută a modului de producție capitalist. — 628.

— legi care determină masa plusvalorii. — 314—318.

Legea populației. — 26, 629, 630, 640.

Legea valorii. — 54, 55, 89, 200, 318, 328—330, 366, 530, 542, 543, 569.

— aplicarea legii valorii la zilele de muncă ale diferitelor națiuni. — 530, 569.

Legi. — 25, 89, 320.

— și tendințe. — 12.

— *legi naturale*. — 26, 350.

— *sociale*. — 12, 25—27, 89, 351, 495, 533.

- economice. — 26, 89, 101, 595, 640, 741.
  - impunerea legilor economice. — 12, 116, 496, 630.
  - ale schimbului de mărfuri. — 171, 172, 178, 206, 207, 244—246, 591—595, 597.
  - ale cererii și ofertei. — 449, 647, 648—650, 714, 741, 771—773, 774.
  - transformarea legilor proprietății private ale producției de mărfuri în legi ale aproprierii capitaliste. — 593—597.
  - ale modului de producție capitalist. — 293.
  - legile imanente ale producției capitaliste, ca legi coercitive ale concurenței. — 280, 327.
  - legea plusvalorii
    - ca lege economică a dezvoltării societății moderne. — 16.
    - Producția de plusvaloare, sau arta de a stoarce plusvaloare, este legea absolută a modului de producție capitalist. — 628.
    - legi care determină masa plusvalorii. — 314—318.
  - legea generală a acumulării capitaliste. — 622—623, 630, 653—655.
  - legea salariului. — 549, 568.
  - legea fertilității descrescinde a solului. — 511—512.
  - legea circulației banilor. — 133—137, 141, 152, 154—155.
  - lege specifică a circulației banilor de hirtie. — 141.
  - vezi și *Legea populației, Legea valorii.*
- Legi cu privire la interzicerea asocierilor.* — 743, 745.
- Legi cu privire la reglementarea muncii în fabrici*
- din 1833. — 236, 286, 287, 289—294.
  - din 1842 (în mine). — 503.
  - din 1844. — 291—294, 296—297, 302, 303, 409, 422.
  - din 1845 (în imprimeriile de stambă). — 305, 410, 411.
  - din 1850. — 251, 279, 302—304, 306.
  - din 1860 (cu privire la inspecția mineilor). — 503, 507.
  - din 1861 (producția de dantele). — 474.
  - din 1863 (albitorii, brutării). — 306, 307.
  - din 1864. — 483—486, 490.
  - din 1867. — 500—502.
  - din 1872 (în mine). — 508.
  - din 1878. — 509, 510.
  - vezi *Legea zilei de muncă de 10 ore.*
- Legile cerealelor.* — 20, 717.
- abrogarea lor. — 291, 293, 467, 683, 684.
- Legile împotriva dreptului de asociere.* — 462.
- Legislație*
- cu privire la contractele de muncă. — 180, 742, 743.
  - împotriva vagabondajului. — 738—741.
  - vezi și *Legislație cu privire la reglementarea muncii în fabrici.*
- Legislație cu privire la reglementarea muncii în fabrici.* — 12, 240, 250, 425, 426, 436, 508, 509.
- ca legislație excepțională. — 309.
  - extinderea ei asupra tuturor ramurilor industriale. — 483, 484.
  - revolta fabricanților împotriva acesteia. — 296, 305, 322, 430.
  - grăbește ruinarea meșterilor mici. — 486.
  - clauze privind educația. — 409—411, 491—493, 496, 503, 505.
  - clauze privind ocrotirea sănătății. — 489, 490.
  - în Anglia. — 15, 250, 251, 281, 283—285, 286—312, 406, 497—503.
  - în Franța. — 286—289, 310, 311.
  - în Austria. — 287.
  - în Elveția. — 287, 510.
  - în S.U.A. — 282.
- Legislație draconică.* — 738—743.
- Libertate.* — 82, 188, 189.
- și necesitate. — 117, 118.
  - a capitalului. — 289, 367, 679.
  - înăbușirea libertății individuale. — 511.
  - iluzii de libertate în capitalism. — 546.
- Liberul schimb.* — 21, 39, 251, 292, 293, 305.
- apologeți ai liberului schimb. — 76, 475.

- adepți ai liberului schimb. — 302, 489, 546, 753.
- Liga împotriva legilor cerealelor.* — 21.
- little shilling men.* — 244.
- Lock-out* (concedieri în masă). — 461, 554.
- Lumpenproletariat.* — 653.
- Lupta de clasă.* — 20—22.
— în antichitate. — 149.
— între clasa capitaliștilor și clasa muncitoare. — 309, 436.
— a muncitorilor pentru reducerea zilei de muncă. — 245, 262, 288, 293, 303, 306, 307, 309, 312, 420—421.
— se dezvoltă o dată cu acumularea capitalului. — 663.
— mișcarea proletariatului agricol englez. — 263.
- Lux.* — 603, 604, 607.
- M**
- Magna Charta.* — 313.
- Malthusianism.* — 363, 512, 543, 625, 626, 643, 710, 714.
- Manufatură.* — 333, 346, 394, 438, 468, 493, 652, 750, 751, 762.
— perioada manufacturii propriu-zise. — 38, 347, 377, 470, 752, 760, 761.
— caracterul ei capitalist. — 370—380.
— meseria ca punct de plecare a manufacturii. — 347—349, 377—380, 438.
— dubla origine a manufacturii. — 347—350.
— două forme de bază — manufactura eterogenă și manufactura organică. — 352—361.
— combinarea diferitelor manufacturi. — 358.
— diviziunea muncii în manufactură. — 347—358, 378, 387—389, 391, 428, 492, 493.
— muncitorul parțial în manufactură. — 350—352, 359, 360.
— scăderea valorii forței de muncă. — 361, 377.
— și forța productivă a muncii. — 351, 377.
- această bază tehnică îngustă exclude o descompunere realmente științifică a procesului de producție. — 349.
— mașinile în manufactură. — 358, 359, 391, 392.
— ca bază tehnică nemijlocită a marii industrie. — 391.
— manufactura modernă. — 470—473, 479—487.
- Manufatură de ace.* — 349, 354.
- Manufatură de ceasornice*
— exemplu clasic al manufacturii eterogene. — 352—355.
- Manufatură de chibrituri*
— munca copiilor. — 257.
— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 306—485.
- Manufatură de penițe de ojel.* — 469—470.
- Manufatură de postav.* — 348.
- Manufatură de trăsuri.* — 347—348.
- Marea proprietate funciară.* — 20, 21, 730.
- Mariă.* — 128, 147.
— analiza mărfii. — 11, 49, 85, 95, 183, 211.
— produsul unor munci particulare autonome și independente unele de altele. — 57, 88.
— dublul caracter al mărfii. — 49—53, 55—62, 74, 75, 85, 87, 100.
— dedublarea ei în marfă și bani. — 102, 109, 119.
— caracterul ei de fetiș. — 85—98, 108.
- Marxism*
— influența lui asupra mișcării muncitorești. — 39, 40.
- Mașină.* — 220, 352, 359.
— spre deosebire de unealtă. — 380, 381.
— productivitatea ei. — 396—400, 411, 412, 565.
— uzura fizică a mașinii. — 216, 276.
uzura ei medie. — 396.
uzura materială are un dublu aspect. — 413.

- uzura morală a mașinii. — 223, 413, 414, 482, 586.
- mijloc pentru producerea de plus-valoare. — 380.
- rolul diferit al mașinii în procesul de muncă și în procesul de valorificare. — 496—498.
- limita pentru folosirea mașinii în capitalism. — 401—403.
- motor. — 382, 383—386, 391, 393, 429.
- mașină-unealtă. — 382—385, 387, 388, 393, 394, 422, 429.
- ca punct de plecare al revoluției industriale. — 382.
- mecanism de transmisie. — 382, 386, 387, 388, 390, 391, 422.
- lupta dintre muncitori și mașină. — 436—440.
- Mașină calorică.* — 382, 469.
- Mașină cu abur.* — 382, 383—386, 390, 391, 393, 394, 399, 400, 421, 423, 441, 482, 485, 492, 618, 761.
- Mașină de cusut.* — 480—481.
- Mașină de filat.* — 381, 383, 384, 386, 389, 390, 398, 399, 400, 422, 423—425, 430, 437, 438, 443, 445, 453, 457, 565.
- Mașină electromagnetică.* — 382.
- *Mașinile și marea industrie.* — 380—512.
- părțile lor componente. — 382—387.
- cooperarea mai multor mașini de același gen. — 388.
- fabricarea mașinilor cu ajutorul mașinilor. — 393.
- cuprinde încontinuu noi ramuri ale producției. — 440, 453.
- *repercusiunile folosirii capitaliste a mașinilor asupra muncitorilor.* — 427—455, 654.
- repercusiunile asupra muncitorului și familiei sale. — 403—411, 416.
- repingerea și atracția muncitorilor. — 456—467, 616.
- și prelungirea zilei de muncă. — 411—418.
- influența mașinilor asupra intensității muncii. — 418—440.
- *mecanismul specific al perioadei manufacturiere.* — 359.
- *mașina în comunism.* — 401—402.
- Babbage despre mașini. — 413.
- J. St. Mill despre mașini. — 380.
- Petty despre mașini. — 438.
- Proudhon despre mașini. — 431.
- Ricardo despre mașini. — 397, 401, 402, 416, 439, 446.
- Say despre mașini. — 397.
- *Steuart despre mașini.* — 438.
- *vezi și Sistemul automat de mașini*
- Mașinism* — 353, 359—391, 394.
- Material de muncă.* — 217, 218, 221.
- Materialism*
- istoric. — 25—27.
- științific-naturalist abstract. — 381.
- Materie primă.* — 198, 202, 215, 221—223, 233—235.
- obiectul muncii filtrat prin muncă anterioară. — 191, 194.
- ca semifabricat sau produs intermediar. — 195.
- ca materie principală și ca materie auxiliară. — 194.
- consum inutil de materii prime. — 209.
- Materiale auxiliare.* — 194, 215, 221, 233.
- Mărimea valorii.* — 53—55, 60, 61, 67—70, 78, 80, 81, 86, 90, 94, 95, 107, 116, 117, 163, 164, 168, 171, 541.
- măsurarea ei. — 53, 54, 89.
- posibilitatea unei abateri a prețului de la mărimea valorii. — 117.
- Mediu geografic.* — 517—520.
- Mercantilism.* — 158, 521.
- și forma de echivalent. — 559.
- sistemul mercantilist restaurat și valoarea. — 95.
- definiția capitalului. — 169.
- Merceologie.* — 50.
- Meșteșug (meserie).* — 333, 345—350, 356, 368—378, 380—382, 468—470, 481, 482, 493, 498, 502, 515, 633, 654, 753, 759, 766.
- efectul introducerii mașinilor asupra meseriilor. — 456, 459, 460.
- Metafizică.* — 25

- Metale nobile.* — 132.
— ca echivalent general. — 104.
— valoarea imaginărilor a metalelor nobile. — 106.
— vezi și *Aur, Argint.*
- Metalurgie.* — 358.
- Metamorfoza mărilorilor.* — 118—133, 143, 147—150.
- Metodă.* —
— dialectică. — 27.
— materialistă. — 382.
— la Hegel. — 27.
— pentru rezolvarea contradicțiilor. — 118, 119.
— folosită în „Capitalul”. — 22, 25—27, 31, 38.
— deosebirea dintre metoda de cercetare și metoda de expunere. — 25, 27.
— a apologeticii economice. — 128.
- Mexic.* — 156, 180, 209, 757.
- Mijloc de muncă.* — 195, 196—197, 214, 216, 223, 234—235, 430—432, 513, 613.
— importanța pentru studierea formațiilor sociale-economice dispărute. — 192, 193.
— indicator al relațiilor sociale. — 193.
— indicator al gradului de dezvoltare a forței de muncă omenești. — 193.
— pământul ca mijloc de muncă. — 192, 193.
— mijloacele de muncă mecanice ca sistemul osos și muscular al producției. — 193.
— sistemul vascular al producției. — 193.
— uzura lor fizică. — 217, 218, 219, 276, 396, 413.
— uzura lor morală. — 223, 413, 483, 586.
— consum inutil de mijloace de muncă. — 209.
- Mijloc de producție.* — 181, 182, 194, 195—198, 212—223, 234, 246, 339, 340, 366, 513, 633, 764.
— și forța productivă a muncii. — 54, 631, 632.
— întruchipări materiale ale capitalului constant. — 227.
— din punctul de vedere al procesului de valorificare. — 267.
— vezi și *Instrumente de muncă, Mijloc de muncă, Mașini, Materie primă.*
- Mijloace de comunicație.* — 363, 364, 459, 460, 488.
— revoluționarea lor este determinată de revoluționarea modului de a produce în industrie și agricultură. — 392.
- Mișcarea luddiților.* — 437.
- Mizerie*
vezi și *Acumulare, Legea generală a acumulării capitaliste, Șomaj, Pauperism, Armată industrială de rezervă, Suprapopulație, Muncă excesivă.*
- Moarte prin inanție.* — 481, 663, 666, 678, 756.
- Mod de producție.* — 90, 93, 95.
— al vieții materiale. — 95.
— continuarea existenței unor moduri de producție perimate. — 15.
— *capitalist.* — 12, 49, 719—721.
— contradicția sa immanentă. — 226
— limitele sale. — 490, 619, 621.
— vezi și *Sclavagism, Feudalism, Comunism.*
- Modă*
— și munca de sezon. — 486, 487.
- Mode.* — 265.
- Modificarea valorii.* — 146.
- Monedă.* — 138—143.
- Monopol.* — 462, 467, 491, 717, 756, 764.
— al mijloacelor de producție. — 246.
— al capitalului. — 766.
— monopolul englez asupra pieței mondiale. — 533.
- Mortalitate.* — 266—267.
— a copiilor de muncitori. — 406—407.
— în districtele industriale în comparație cu districtele agricole. — 311, 312.
— a tipografilor și croitorilor londonezi. — 473.
— vezi și *Moarte prin inanție.*

- Mühle* (moară). — 359.
- *Bandmühle* (mașină pentru țesutul panglicilor și ceaprazurilor. — 436, 437.
  - *Getreidemühle* (moară de cereale). — 358.
  - *Wassermühle* (moară de apă). — 358, 386, 416.
  - *Windmühle* (moară de vânt). — 383.
- Muncă**
- necesitate naturală eternă. — 57, 197.
  - ca activitate vitală normală. — 61.
  - proces între om și natură. — 190—191.
  - caracterul social al muncii. — 74, 86—90, 109, 200.
  - munca nemijlocit socializată. — 92, 395.
  - dublul caracter al muncii. — 56—61, 65, 72—74, 85, 87, 94, 95, 212—214, 547.
    - muncă abstractă. — 52, 53, 58—62, 65—67, 73, 82, 88, 90, 93, 94, 213.
    - muncă concretă (utilă). — 52—62, 65, 73, 86, 94—95, 208, 213.
  - ca substanță creatoare de valoare. — 53, 55, 60, 65, 74, 543.
  - munca însăși nu are valoare. — 543, 545.
  - munca simplă, munca socială medie. — 53, 59, 185, 202, 210, 211.
  - muncă complexă (potențată). — 59, 209—211, 320, 351.
  - muncă vie. — 195, 196, 205—207, 226, 321, 618.
  - muncă trecută (moartă). — 195, 206—208, 226, 244, 321, 617.
  - muncă productivă. — 194, 214, 219, 513, 599—600.
  - muncă neproductivă. — 454, 455, 598—600.
  - muncă privată. — 73, 87—90, 93, 109.
  - muncă intelectuală și fizică. — 432, 513.
  - Petty despre muncă. — 58.
  - Ricardo despre muncă. — 217.
  - Smith despre muncă. — 61.
  - vezi și *Munca de clacă*, *Supramuncă*
- Munca copiilor*. — 239, 240, 253—259, 267—274, 277, 283, 402—411, 446, 470—473, 475—478, 481, 483—486, 488, 492, 498, 500—505, 509, 533, 651, 701—704, 761.
- legi cu privire la munca copiilor. — 288—289, 297, 302—305, 409—410.
  - în sec. al XVII-lea. — 283, 284.
- Muncă de clacă*. — 91, 247—250, 546, 578, 737.
- Muncă de noapte*. — 267—274, 321, 472, 486.
- Muncă de sezon*. — 487—489.
- Muncă excesivă*. — 263, 264, 472, 485, 486, 552, 553, 556, 557, 559, 562, 645.
- Munca femeilor*. — 267, 291, 300, 306—308, 402—404, 407—408, 410—413, 470, 471, 475—477, 478—480, 492, 498, 505, 506, 509, 510, 534, 553, 554, 701—703.
- Munca la domiciliu*. — 92, 309, 443, 497, 498, 499, 611, 711, 736, 751—753.
- modernă. — 470—481, 487, 509, 510, 515, 561, 652.
- Muncă privată* vezi *Muncă*
- Muncă salariată*. — 96, 182, 232, 546, 774.
- Muncitor**
- liber în dublu sens. — 181, 720.
  - apariția muncitorilor salariați. — 181, 183, 345, 720, 721, 742, 763.
  - relațiile lor de dependență. — 584, 588, 623—627, 771—773.
  - sporirea numărului muncitorilor salariați. — 403, 404, 622—625.
  - și diviziunea muncii. — 359, 360, 366, 371, 373, 492, 493, 495, 496.
  - ca anexă a mașinii. — 337—339, 511, 654.
  - muncitor de fabrică. — 428, 429, 457, 458.
  - mutilarea spirituală și fizică a muncitorilor. — 371—373.
  - îndatorirea muncitorilor. — 662.
  - muncitori care efectuează operații preliminare. — 429, 561.
  - vezi și *Muncitor agricol*, *Proletariat*, *Condiții de alimentație ale muncitorilor*, *Condiții de locuit*

- Muncitor agricol.* — 187, 263, 277—279, 284, 285, 452, 722—723.
— situația lor. — 510—512, 664—665, 681—701, 711—715, 725, 726, 732.
— salariile lor. — 564, 611, 612, 647, 653.
— deplasarea lor la orașe. — 652, 653, 699.
— numărul lor. — 455.

Muncitor care efectuează operații preliminare. — 429, 562.

Muncitor nomad. — 673, 674.

N

Natură

- și muncă. — 57, 58, 190, 191.
— și om. — 57, 85, 93, 190, 191, 196, 197, 450, 511, 513, 614.
— forțe naturale ca forță productivă a muncii. — 55, 394—396, 398, 633.
— condiții naturale ale forței productive a muncii. — 517—520.

Națiune

- liberă. — 625.
— industrială. — 642.
— rapacitatea subminează pînă la rădăcină forța vitală a națiunii. — 250.
— o națiune trebuie și poate să învețe de la alta. — 15.

Navigație

și munca de sezon. — 487—489.

Negare

- a realității existente. — 27.
— negarea negației. — 766.

Numărul populației și densitatea ei. — 363.

O

- Obiectul muncii.* — 191, 194, 203, 212, 513, 613.
— pămîntul ca obiect general al muncii omenești. — 191.

Obligații. — 150, 151.

Olanda. — 754, 757, 759.

- statute ale muncii. — 281.
— națiunea capitalistă model în sec. al XVII-lea. — 755.

- istoria sistemului colonial olandez. — 755—763.
— fabricarea suveicilor. — 363.
— folosirea vîntului ca forță motrice. — 383.
— exemplu de manufactură propriuzisă de hîrtie. — 390.
— sistemul fiscal modern. — 759.

Olărie

- situația muncitorilor. — 256, 257, 277.
— munca copiilor. — 255—256.
— salariul cu bucata. — 562.
— Legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 306, 484, 485, 491.

Oligarhie. — 626, 729.

Om

- și natură — 57, 86, 93, 190, 191, 194, 198, 382, 450, 511, 513, 614.
— este prin natura sa un animal social. — 337.
— după părerea lui Franklin — prin natura sa un făuritor de unelte. — 337.
— după părerea lui Franklin — un animal care face unelte. — 192.

Opiu. — 150, 756.

Opoziție (antagonism, contradicție, contrariu). — 82, 119, 441, 519.

- dintre valoarea de întrebuințare și valoare. — 76, 102, 127.
— dintre marfă și bani. — 102, 152.
— dintre munca intelectuală și munca fizică. — 513.
— dintre oraș și sat. — 363, 511.
— dintre clase. — 20.
— unitatea și lupta contrariilor. — 127.

Oraș și sat. — 364, 511.

Oscilațiile prețurilor. — 114, 131, 132, 178, 179, 367, 544, 630.

P

Patologie industrială. — 373, 374.

Pauperism. — 440, 441, 533, 586, 652—654, 657, 662, 663, 666—678, 686, 690, 700, 728, 732, 738. *Vezi și Vagabon-*

- da*, *Legea pentru asistența săracilor*, *Căse de muncă*.
- Pauperizare*. — 210, 264, 440, 441, 496, 510, 511, 609—612, 623—625, 627, 767—768.
- vezi și *Acumulare*, *Legea generală a acumulării capitaliste*, *Șomaj*, *Pauperism*, *Armata industrială de rezervă*, *Supraproducție*, *Supramuncă*
- Pământ*
— ca obiect general al muncii omenești. — 191.
— ca mijloc de muncă. — 192, 193.
- Pedepse*
— pentru muncitorii de fabrică. — 433—435.
- Peonaj*. — 182.
- Personificare*. —
— a categoriilor economice. — 16, 176.
— a relațiilor economice. — 100, 128.
- Piață*
— crearea pieței interne. — 748—753.
— vezi și *Piața de mărfuri*, *Piața muncii*, *Piață mondială*
- Piața muncii*. — 160, 179—183, 186—189, 197, 277—279, 312, 316, 404—406, 543, 555, 561, 584, 623, 638, 639, 640, 641, 645—651, 675, 676, 775—776.
— ca o secțiune specială a pieții de mărfuri. — 182.
— influența mașinilor pe piața muncii. — 405.
- Piață mondială*. — 156—159, 160, 365, 393, 459—462, 465, 488, 569, 572, 610, 642, 722, 763, 765.
— măsurile și greutățile engleze pe piața mondială. — 34.
— suprasaturarea ei. — 442, 461.
- Piețe coloniale*. — 438, 480.
- Plusprodus*. — 241, 590, 591, 598
- Plusvaloare*. — 164—169, 199, 232, 234, 591—601.
— increment sau excedent peste valoarea inițială. — 164.
— circulația mărfurilor nu este o sursă de plusvaloare. — 170—178.
— absolută. — 326, 417, 514, 515.
— relativă. — 323—325, 326, 327—332, 414, 415, 418, 419, 514, 515.
— suplimentară. — 328, 329.
— rata plusvalorii. — 224—226, 227—230, 231—240, 243, 249, 314—318, 415, 516, 528, 529, 609, 651.
— diferite formule ale ratei plusvalorii. — 536, 540.
— metoda pentru calcularea ratei plusvalorii. — 323, 324.
— masa plusvalorii. — 314—318, 415, 609, 618.
— factori care determină mărimea plusvalorii. — 524—534.
— și creșterea populației. — 318.
— transformarea plusvalorii în capital. — 589—598.
— repartizarea plusvalorii. — 232, 574, 600, 619, 623.
— fiziocrații despre plusvaloare. — 539.
— Ricardo despre plusvaloare. — 520—528.
— Smith despre plusvaloare. — 539.
- Politică și economie*. — 96.
- Popoare nomade*. — 104.
- Posibilitate și realitate*. — 128.
- Preț (forma-preț)*. — 76, 84, 90, 99—114, 117, 600, 632.
— și valoare. — 117, 171, 172, 173, 178, 232.
— și mărimea valorii. — 117, 172.
— prețuri de piață. — 178, 179, 357, 541.
— prețuri medii. — 178, 179, 232.
— forma preț imaginară. — 117.
— vezi și *Bani*, *Forma valorii*.
- Principatele Dunărene*. — 248, 249.
- Problema pieții*. — 39, 40.
- Proces de producție*
— al mărfii ca unitate dintre procesul de muncă și procesul de formare a valorii. — 199, 210.
— procesul de producție capitalist ca unitate a procesului de muncă și a procesului de valorificare. — 210.
- Proces de valorificare*. — 198—211, 221, 321, 342, 439, 539.
— și mașinile. — 396.

- Procesul muncii.* — 190, 203, 207, 212—223, 513.
— elemente simple ale procesului muncii. — 191—196.
— rolul omului în procesul muncii. — 190—192.
— rolul capitalistului în procesul muncii. — 197, 198, 208.
- Productivitatea muncii.* — 54, 60, 375, 395, 396, 516, 533, 534, 568—573, 608, 609, 615—617, 636, 641.
— influența ei asupra masei produselelor. — 61.
— influența ei asupra mărimii valorii. — 55, 60, 61, 68—69.
— și valoarea forței de muncă. — 324, 327, 330, 525—529, 566.
— și mărirea plusvalorii. — 525—529, 532.
— forța productivă socială a muncii — 337, 340, 470, 517, 617, 768.
— forța productivă socială a muncii ca forță productivă a capitalului. — 345, 346, 370, 375, 395, 520.
— forța productivă a zilei de muncă combinate. — 340, 341.
— creșterea productivității muncii. — 326—332, 340, 408.
— metode de sporire a forței productive sociale a muncii. — 654.
— reducerea productivității muncii. — 533.
— și perfecționarea uneltelor. — 352.
— și mașinile. — 396, 398—400, 411, 412.
— factor important în acumularea capitalului. — 613—616, 631—634.
- Producția articolelor de lux.* — 453.
- Producție de burnbac.* — 363, 364, 459, 460.
— și mașinile. — 392, 400
- Producție capitalistă*
— punctul ei de plecare. — 333, 345, 346, 580, 719, 721.
— primele începuturi în sec. al XIV-lea și al XV-lea. — 721, 722.
— producerea de plusvaloare — scopul ei determinant. — 166, 167, 241, 276, 308, 319, 330, 331, 341, 343, 624, 628, 758.
- Producție de mărfuri.* — 89, 160, 182, 356, 567.
— condițiile ei istorice. — 181—182.
— în cele mai diferite moduri de producție. — 128, 182.
— premisa generală a modului de producție capitalist. — 363.
— diviziunea socială a muncii — condiția de existență a producției de mărfuri. — 56, 57.
- Profit.* — 38, 241, 459, 461, 462, 574, 600, 630, 638, 765.
— J. St. Mill despre apariția profitului. — 521—522.
- Profit comercial.* — 574.
- Proletariat.* — 20, 21, 605.
— misiunea lui istorică. — 22.
— dezvoltarea conștiinței lui de clasă. — 39.
— conștiința de clasă teoretică a proletariatului german. — 21.
— clasă cu adevărat revoluționară. — 766.
— gropanul burgheziei. — 766.
— economia clasică despre proletariat. — 605.
— vezi și *Muncitor, Clasa muncitoare, Dictatura proletariatului*
- Proprietari funciari.* — 574, 587, 606, 607.
- Proprietate*
— asupra mijloacelor de producție. — 246, 247.
— proprietate socială, colectivă. — 764.
— transformarea proprietății. — 16.
— proprietate în obște. — 92, 249, 345, 723, 729—730.
— uzurparea pământurilor obștii. — 723, 724, 729—733, 737, 747.
— proprietate privată. — 102, 248, 764, 767.
— la romani și la germani. — 92.
— transformarea proprietății private bazată pe munca proprie a indivizilor în proprietate capitalistă. — 764—776.
— proprietate capitalistă. — 198.
— negarea acesteia. — 766.
— proprietatea în comunism. — 92, 93, 766.
— vezi și *Proprietate funciară*

Proprietate funciară. — 95, 169, 681—685, 690, 722, 723, 726—728, 732, 746.

Proprietate parcellară.

— în Franța. — 20, 700.

Proprietate privată vezi *Proprietate*

Protestantism. — 93, 286.

— și principiul populației. — 625, 626.

R

Rata profitului. — 228, 229, 414, 528, 529, 638.

Război

— serviciul militar a accelerat ruina-rea plębeilor romani. — 732.

— serviciul militar a accelerat ruina-rea țaranilor liberi germani. — 732.

Războiul american de independență. — 15.

Războiul antiacobin. — 612, 682, 754.

Războiul civil din America. — 15, 204, 266, 311, 404, 430, 435, 443, 735, 775.

Războiul de 30 de ani. — 710, 736, 743.

Război de țesut. — 382, 390, 392, 438, 440, 444, 453, 457.

Războiul opiului. — 754.

Războiul țărănesc. — 247.

Realizarea mărfurilor. — 100, 116, 118, 149.

Reducerea timpului de muncă. — 551, 552, 563, 564.

Reformă. — 726—728.

Relații

— relații sociale în evul mediu al Europei. — 91, 92.

— personificare a raporturilor economice. — 100.

Relații de producție. — 90, 95.

— antice. — 93.

— ale producției de mărfuri. — 93.

— capitaliste. — 655.

— în comunism. — 92, 93.

Religie. — 86, 93, 94, 96, 276, 625—627, 631, 719, 748, 749.

— istoria religiei. — 382.

Rentă. — 37, 240, 537, 600, 608.

— transformarea rentei în natură în rentă în bani. — 153, 154.

— *rentă funciară.* — 154, 514, 574, 675, 700, 716, 717, 732, 747, 748.

— *renta funciară urbană.* — 669.

— *renta funciară și fiziocrații.* — 97.

Rentă funciară vezi *Rentă*

Rentieri. — 758.

Reparații. — 217.

Repartizare. — 93.

Reproducție. — 96, 155.

— condiția de existență a oricărei societăți. — 576.

— condițiile reproducției capitaliste. — 576—588.

— *reproducție simplă.* — 576—588, 590, 591, 597, 623.

— *reproducție lărgită.* — 589—627, 628, vezi și *Acumularea capitalului*
reproducție lărgită în cele mai diferite formațiuni social-economice — 607—608.

Revoluție

— nu se face cu ajutorul legilor. — 754.

— și clasa muncitoare. — 15, 16, 22.

— sistemul de fabrică ca punctul ei de plecare. — 509.

— prin mijloace pașnice și legale. — 40.

— din 1848. — 21.

— vezi și *Franța*.

Revoluție industrială. — 308, 381, 383, 384, 392, 393, 403, 437, 438, 478—489.

Revoluție socialistă. — 496, 509, 765, 766.

Risipă

— a seniorilor feudali. — 604—606.

— a capitaliștilor. — 604, 605, 667.

— de forță de muncă. — 403, 471, 534.

— de materiale. — 343.

— vezi și *Jaf*

Roma. — 95, 114, 153, 174, 175, 297, 731, 732.

România. — 247—250.

Rusia. — 249, 570, 728.

S

Salariu. — 186—198, 284, 285, 305, 541—546, 587, 594—597, 600, 601, 647.

— apare ca preț al muncii. — 541.

— și durata zilei de muncă. — 554—561, 564.

— deosebiri naționale între salarii. — 568—573, 610, 615, 616, 775.

— scăderi din salariu, reduceri de salarii. — 294, 339—341, 462, 464, 466, 506, 560, 564, 566.

— creșterea salariilor. — 623, 628, 631.

— dinamica generală a salariului este reglată de către armata industrială de rezervă. — 646—649.

— reglementarea prin lege a salariului. — 742—744.

— *salariu nominal*. — 533, 549—551, 569, 682, 683.

— *salariu real*. — 549, 569, 570, 614.

— *salariu relativ*. — 569.

— *salariu cu bucata*. — 419, 486, 558—567.

formă transformată a salariului pe unitatea de timp. — 558, 559.

existența concomitentă a salariului pe unitatea de timp și a salariului cu bucata. — 558, 559.

istoria salariului. — 564, 565.

particularitățile caracteristice ale salariului. — 560—564.

salariul cu bucata și productivitatea muncii. — 549, 565, 566.

— *salariu pe unitatea de timp*. — 549—557, 562.

unitatea de măsură a acestui salariu. — 551.

existența concomitentă a salariului cu bucata și a salariului pe unitatea de timp. — 558, 559.

— Malthus despre salariu. — 533—534, 565.

— J. Mill despre salariu. — 577.

— J. St. Mill despre salariu. — 609, 620.

— Smith despre salariu. — 579.

— West despre salariu. — 550, 551.

Schimb. — 70—100, 118—121, 171—177.

— apariția schimbului de mărfuri. — 80, 102, 103, 362, 363.

— și forma de echivalent. — 70, 73, 77, 80—83.

— *schimb de produse*. — 88, 89, 110, 120, 127, 163, 362.

schimb nemijlocit de produse. — 102, 103, 126.

— Ricardo despre schimb. — 91.

— Say despre schimb. — 176.

Schimb de produse vezi *Schimb*.

Sclavagism. — 75, 104, 180, 208, 209, 311, 343, 345, 452, 548, 607, 732, 762, 770, 773.

— formă a supramuncii. — 229, 247, 546.

— instrumente de muncă în sclavagism. — 209.

— simpatia tory-ilor pentru sclavie. — 266, 735.

— Aristotel despre munca solavilor. — 95.

Scoția. — 154, 155, 659, 733—738, 744.

— desființarea șerbiei. — 728.

Scumpete. — 533.

Scușcic. — 369.

shilling system. — 301.

Semifabricat. — 195.

Semnul valorii. — 215.

Sînta Alianță. — 20.

Sicilia. — 519.

Sistem colonial. — 364, 754—758, 760.

Sistem de releuri. — 289—292, 298—302, 322, 323, 336.

— vezi și *Sistemul schimburilor*.

Sistem fiscal. — 659, 760.

Sistem monetar. — 97, 152.

Sistem protecționist. — 572, 573, 753, 754, 759, 760.

Sistem automat de mașini. — 389, 390, 392, 393, 428, 429, 432, 433, 440, 444, 469, 615.

- Sistemuî cetelor.* — 408, 700—704.
- Sistemul împrumuturilor de stat.* — 754, 755—760, 775.
- Sistemul schimburilor.* — 267—274 299
vezi și *Sistem de releurt.*
- Situația în școli*
— în Anglia. — 409—411, 491, 500.
- Socialism, mic-burghez.*
— utopia despre posibilitatea unui schimb nemijlocit al mărfurilor. — 82, 83.
— și producția de mărfuri. — 99, 102.
- Socialism* vezi *Comunism*
- Socializarea muncii.* — 765, 766
- Societăți de asigurare.* — 216.
- Societăți pe acțiuni.* — 637, 659, 758.
— în calitate de capitalist combinat. — 345.
— precursorile lor. — 320.
- Sofistică.* — 21, 25.
- Spania.* — 518, 754, 762.
- Speculă.* — 164, 204, 222, 279, 603, 677, 758, 775.
- Stat, Putere de stat.* — 280—283, 373, 572, 754.
— intervenția statului în regimul fabricilor. — 406.
— controlul statului asupra capitalului. — 498.
— subvenții din partea statului. — 320.
— vezi și *Legislație cu privire la reglementarea muncii în fabrici.*
- State civilizate.* — 16.
- Statele Unite ale Americii.* — 469, 510—511, 759, 767.
— dezvoltarea economică. — 460.
— și sclavia. — 452, 762.
— sclavia a paralizat orice mișcare muncitorească. — 311.
— imigrație. — 279, 718, 767, 773, 775.
— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 281.
- Statistică*
— statistica socială din Germania și din restul țărilor continentale ale Europei occidentale în comparație cu statistica socială din Anglia — 15.
- Statul incașilor.* — 102.
- Statutele muncii.* — 281—283, 742—744.
- Sticlăritul.* — 275, 357, 358, 444.
— sistemul schimburilor. — 269, 270, 271, 274.
— legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 309, 499, 500.
- Substanța valorii.* — 52, 53, 55, 58—60, 65, 74.
- Suedia.* — 729.
- Supramuncă.* — 229—234, 241—259, 273, 323—327, 514, 516—519, 536—540, 547, 592.
— în antichitate. — 246.
— în sclavagism. — 229, 246, 546, 548.
— în feudalism. — 247, 546, 578.
— munca salariată ca formă a supra-muncii. — 229, 546.
— în perioadele de criză. — 252, 253.
- Suprapopulație, relativă.* — 277, 279, 403, 444, 460, 638—651, 654, 655, 710, 711, 714, 770, 775.
— diferitele ei forme de existență. — 651—654.
— consecința folosirii capitaliste a mașinilor. — 415, 416, 439, 533.
— și ciclul industrial. — 641—643, 646, 650.
— agricolă. — 647, 699—700, 704, 710.
— Ricardo despre suprapopulație. — 431, 640.
— vezi și *Șomaj, Armată industrială de rezervă.*
- Supraproducție.* — 599, 643, 648.
- Suprastructură*
— bază și suprastructură. — 95, 99, 368, 381, 382, 492, 625.
— juridică și politică. — 95.
- Sweating-System* (Sistem de stoarcere a sudorii). — 500
- Ș
- Șerbie.* — 91, 686, 723.
— desființarea ei. — 721, 722, 727—728.
— formă a supra-muncii. — 246—248, 546.
- Șomaj.* — 39, 439, 446—455, 541, 552, 563, 564, 583, 624, 642, 650, 651, 713

- vezi și *Armată industrială de rezervă*.
- Știință*. — 11, 31.
- metode de cercetare în știință. — 12.
- revoluție în termenii tehnici ai unei științe. — 37.
- folosirea aceluiași termen tehnici în sens diferit. — 229.
- ca forță productivă a muncii. — 54, 371, 395, 396, 614, 615, 619, 633.
- ca factor independent al procesului de muncă. — 655.
- aplicarea tehnică conștientă a științei. — 765.
- aplicarea tehnologică conștientă a științei în agricultură. — 510.
- știința în slujba capitalului. — 372, 373, 395, 396, 445.
- vezi și *Știința naturii*.
- Știință administrativă* (Kameralwirtschaft). — 19.
- Știința naturii*.
- aplicarea ei conștientă. — 394, 470, 494.
- sistemul metric și greutatea în domeniul științei naturii. — 34.
- T
- Tableau économique*. — 601.
- Tehnică*. — 321, 326, 349, 384, 428, 441, 459, 471, 495, 614, 621. vezi și *Mașină*.
- Tehnologie*. — 54, 485, 494, 496, 511.
- istoria tehnologiei. — 380—382.
- Telegrafie*. — 487.
- Teologie*.
- legenda biblică despre păcatul originar. — 719.
- Teoria abstenenței*. — 204, 240, 603—608, 619, 719.
- Teoria colonizării*. — 767—776.
- Teoria compensării*. — 446—455, 648, 649.
- Terminologie*. — 34, 37, 38, 229.
- Tezaurizare*. — 144—147, 599, 601, 603.
- Temp de muncă*
- ca măsură a valorii. — 55.
- timp de muncă socialmente necesar. — 53, 55, 61, 68—69, 71, 89, 121, 183, 201, 202, 208, 213, 214, 228—229, 335, 356, 560.
- timp de muncă necesar. — 228—232, 234, 240—243, 246, 248, 250, 323—325, 328, 329, 356, 514, 519, 534.
- timp de supramuncă. — 229, 242, 252, 556.
- în comunism. — 93.
- „ultima oră” a lui Senior. — 235—241.
- Tipografii*. — 493.
- Trade-unionuri*. — 263, 562, 566, 649.
- recunoașterea lor legală. — 745.
- Tribut*. — 176, 608.
- Tricotatul ciorapilor*. — 664—667.
- introducerea mașinilor. — 482.
- legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. — 306.
- Trucksistem*. — 188, 477, 675.
- Turcia*. — 154, 753.
- Ț
- Țărănie*
- exproprierea pământurilor. — 722—737, 759, 760.
- țărani medievali. — 55 vezi și *Feudalism*
- țărani liberi. — 247, 248, 721, 722, 732.
- Yeomanry. — 725, 728, 729.
- țărani clăcași. — 580, 581.
- transformarea micilor agricultori în muncitori salariați. — 751.
- U
- Ucenici*. — 283, 493, 604.
- Unealtă*. — 351—352, 380—385, 386.
- V
- Vagabondaj*
- legi împotriva vagabondajului. — 738—741.
- Valoare*. — 49—89, 94, 96, 97, 100—103, 110, 171—173, 178, 199—201, 203,

- 212—218, 229, 232, 541.
 — analiza valorii. — 94, 95.
 — un raport social. — 62, 66, 72, 75—77, 81, 86—89, 93, 95, 97, 105, 122.
 — simplă masă amorfă de muncă ome-nească nediferențiată. — 52, 59, 66, 73, 82.
 — măsură a valorilor. — 109, 113.
 — valoare individuală și socială. — 328.
 — istoria teoriei valorii. — 11.
 — economia politică vulgară despre va-loare. — 94, 95.
 — Bailey despre valoare. — 78.
 — Petty despre valoare. — 116.
 — Ricardo despre valoare. — 94, 95, 97, 200, 541, 616.
 — Say despre valoare. — 544.
 — Smith despre valoare. — 61, 95.

Valoare de întrebuințare. — 49, 50, 51—62, 67, 70, 74—78, 94, 96, 97, 101—103, 163, 170—176, 198—201, 213, 215, 218.

- legătura dintre natură și muncă. — 57, 58.
 — valoare de întrebuințare socială. — 55.
 — purtătoare materială a valorii de schimb. — 50.
 — rolul ei în procesul de schimb. — 100, 101.

Valoare de schimb. — 50—53, 74, 76, 80, 94, 96, 102, 103, 117, 144, 163, 164, 171—173, 246.

- formă de manifestare a valorii. — 53, 62.
 — vezi și *Forma valorii*

Valoarea produsului. — 214, 221, 225, 226, 536.

Valoarea-produs. — 225, 529—531, 536, 537, 545.

Venit. — 577, 591, 598—602, 614, 658—661, 708.

- al muncitorilor. — 453.
 — al familiilor de muncitori. — 550, 551, 680.
 — distribuirea venitului național. — 595.

Viajă socială

- caracterul istoric al formelor ei. — 90.

— baza oricărei vieți sociale. — 193.

Violență (constringere)

- rolul ei în istorie. — 720.
 — ca tendința economică. — 754.
 — între drepturi egale decide forța. — 246.
 — constringere nemijlocită extraeco-nomică. — 741.
 — puterea statului. — 742, 743, 754.

Vinătoare

- prima formă a cooperării. — 344, 345.
 — industria extractivă. — 194.

Y

Yeomanry. — 725, 728.

Z

Zi de muncă

- împărțirea ei în timp de muncă ne-cesar și timp de supramuncă. — 241, 323, 324, 415, 514, 515.

- o mărime variabilă. — 242, 243.
 — limita maximă a zilei de muncă. — 243, 275, 276, 416.

— limita minimă a zilei de muncă. — 243, 534.

— limita absolută a zilei medii de muncă. — 316.

— prelungirea zilei de muncă. — 411—419, 515, 532—533, 553, 556.

— prelungirea ei peste limita maximă. — 275, 276.

— legi coercitive în vederea prelun-girii zilei de muncă. — 280—283.

— reducerea zilei de muncă. — 418—426, 531, 533, 534.

— lupta muncitorilor pentru reducerea zilei de muncă. — 245, 262, 287, 290, 291, 301, 302, 418 (vezi și *Agitația pentru ziua de muncă de 8 ore*, *Agitația pentru ziua de muncă de 10 ore*).

— limitarea pe cale legislativă a zilei de muncă. — 309, 483, 484, 488, 551, 552, 554 vezi și *Legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici*, *Legea cu privire la ziua de muncă de 10 ore*.

— Owen despre limitarea zilei de muncă. — 310.

Tablou de greutate, măsuri și monede

Greutăți

Tonă (ton, t) = 28 hundredweights	. . . . .	1 016,05 kg
Hundredweights (cwt) = 112 pfunzi	. . . . .	50,802 kg
Quarter = 28 pfunzi	. . . . .	12,700 kg
Stone = 14 pfunzi	. . . . .	6,350 kg
Pfund = 16 uncii	. . . . .	353,592 kg
Uncie = 16 drams	. . . . .	28,349 kg

Greutăți „troy” pentru medicamente, metale nobile și pietre prețioase

Pfund (troy ponnd) = 12 uncii	. . . . .	372,242 g
Uncie (troy ounce) = 12 penny weights	. . . . .	31,103 g
Gran (grein)	. . . . .	0,065 g

Măsuri de lungime

mila engleză (British mile)	. . . . .	1 609,329 m
iard	. . . . .	91,439 cm
picior (foot)	. . . . .	30,480 cm
șol (inch)	. . . . .	2,540 cm
cot (prusian)	. . . . .	66,690 cm

Măsuri de suprafețe

acru	4 046,7	m ²
rood	1 011,7	m ²
rutē	14,21	m ²
ar	100	m ²
iugăr	2 523	m ²

Măsuri de volum

bushel = 8 galoni	36,349	l
galon = 1 libes	4,544	l
pint	0,568	l

Monede

Lira sterlină (pound sterling £) = 20 șilingi	20,43	MK
Șiling (shilling, sh) = 12 pence	1,02	MK
Penny (penny, pence, d) = 4 Farthingi	8,51	pfeningi
Guinee (guinea) = 21 șilingi	21,45	MK
Sovereign (monedă de aur = 1 liră sterlină engleză)	20,43	MK
Franc (franc, fr) = 100 centimes	80	pfeningi
Centimă (c.) (monedă divizionară franceză)	0,8	pfeningi
Livră (moneda de argint franceză) = 1 franc	80	pfeningi
Cent (monedă americană)	4,2	pfeningi
Drahmă (monedă veche grecească)		
Ducat (monedă de aur în Europa, originară din Italia), cca	9	MK
Maravedi (monedă spaniolă) cca	6	pfeningi
Rei (Reis) (monedă portugheză) cca	0,95	pfeningi

Cuprins

<i>Karl Marx</i> . Prefața la ediția întâi	11
<i>Karl Marx</i> . Postfață la ediția a doua	18
<i>Karl Marx</i> . Prefață și postfață la ediția franceză	31
<i>Friedrich Engels</i> . Prefață la ediția a treia	33
<i>Friedrich Engels</i> . Prefață la ediția engleză	36
<i>Friedrich Engels</i> . Prefață la ediția a patra	41

CARTEA ÎNTII

SECȚIUNEA ÎNTII

Marfa și banii

Capitolul unu. <i>Marfa</i>	49
1. Cei doi factori ai mărfii : Valoare de întrebuințare și valoare (substanța valorii, mărimea valorii)	—
2. Dublul caracter al muncii cuprinse în mărfuri	56
3. Forma-valoare sau valoarea de schimb	62
A. Forma simplă, singulară sau accidentală a valorii	63
1. Cei doi poli ai expresiei valorii : forma relativă și forma de echivalent	—
2. Forma relativă a valorii	64
a) Conținutul formei relative a valorii	—
b) Determinarea cantitativă a formei relative a valorii	68
3. Forma de echivalent	70
4. Forma simplă a valorii în ansamblul ei	75
B. Forma totală sau dezvoltată a valorii	77
1. Forma relativă dezvoltată a valorii	—
2. Forma de echivalent specială	78
3. Neajunsurile formei totale sau dezvoltate a valorii	79
C. Forma generală a valorii	80
1. Caracterul modificat al formei valoare	—
2. Raportul dintre dezvoltarea formei relative a valorii și cea a formei de echivalent	82

3. Trecerea de la forma generală a valorii la forma bani	84
D. Forma bani	—
4. Caracterul de fetiș al mărfii și misterul său	85
Capitolul doi. <i>Procesul schimbului</i>	99
Capitolul trei. <i>Banii sau circulația mărfurilor</i>	109
1. Măsură a valorilor	—
2. Mijloc de circulație	118
a) Metamorfoza mărfurilor	—
b) Circulația banilor	128
c) Moneda. Semnul valorii	138
3. Bani	143
a) Tezaurizare	—
b) Mijloc de plată	148
c) Bani universali	155

SECȚIUNEA A DOUA

Transformarea banilor în capital

Capitolul patru. <i>Transformarea banilor în capital</i>	160
1. Formula generală a capitalului	—
2. Contradicțiile formulei generale	169
3. Cumpărarea și vânzarea forței de muncă	179

SECȚIUNEA A TREIA

Producția plusvalorii absolute

Capitolul cinci. <i>Procesul muncii și procesul de valorificare</i>	190
1. Procesul muncii	—
2. Procesul de valorificare	199
Capitolul șase. <i>Capital constant și capital variabil</i>	212
Capitolul șapte. <i>Rata plusvalorii</i>	224
1. Gradul de exploatare a forței de muncă	—
2. Exprimarea valorii produsului în părți proporționale ale produsului	232
3. „Ultima oră” a lui Senior	235
4. Plusprodusul	241
Capitolul opt. <i>Ziua de muncă</i>	242
1. Limitele zilei de muncă	—
2. Goana după supramuncă. Fabricant și boier	246

3. Ramuri din industria engleză fără limită legală a exploatării	254
4. Munca de zi și munca de noapte. Sistemul schimburilor	267
5. Lupta pentru ziua normală de muncă. Legi coercitive pentru prelungirea zilei de muncă, de la mijlocul secolului al XIV-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea	274
6. Lupta pentru ziua normală de muncă. Limitarea timpului de muncă prin legi coercitive. Legislația engleză cu privire la reglementarea muncii în fabrici între 1833 și 1864	287
7. Lupta pentru ziua de muncă normală. Repercusiunile legislației engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra altor țări	308
Capitolul nouă. <i>Rata și masa plusvalorii</i>	314

SECȚIUNEA A PATRA

Producția plusvalorii relative

Capitolul zece. <i>Noțiunea de plusvaloare relativă</i>	323
Capitolul unsprezece. <i>Cooperarea</i>	333
Capitolul doisprezece. <i>Diviziunea muncii și manufactura</i>	347
1. Dubla origine a manufacturii	—
2. Muncitorul parțial și unealta sa	350
3. Cele două forme de bază ale manufacturii — manufactura eterogenă și manufactura organică	352
4. Diviziunea muncii în cadrul manufacturii și diviziunea muncii în cadrul societății	361
5. Caracterul capitalist al manufacturii	370
Capitolul treisprezece. <i>Mașinile și marea industrie</i>	380
1. Dezvoltarea mașinismului	—
2. Transmiterea valorii mașinilor asupra produsului	395
3. Repercusiunile imediate ale producției mecanizate asupra muncitorului	403
a) Aproprierea forțelor de muncă suplimentare de către capital. Munca femeilor și a copiilor	—
b) Prolungirea zilei de muncă	411
c) Intensificarea muncii	418
4. Fabrica	427
5. Lupta dintre muncitor și mașină	436
6. Teoria compensării și muncitorii înlăturați de mașini	446

7. Respingerea și atracția muncitorilor pe măsură ce se dezvoltă producția mecanizată. Crizele din industria bumbacului	456
8. Revoluționarea manufacturii, a meseriilor și a muncii la domiciliu de către marea industrie	468
a) Desființarea cooperării întemeiate pe meserii și pe diviziunea muncii	—
b) Repercusiunile sistemului de fabrică asupra manufacturii și asupra muncii la domiciliu	470
c) Manufactura modernă	471
d) Munca la domiciliu în zilele noastre	474
e) Trecerea manufacturii moderne și a muncii la domiciliu la marea industrie. Accelerarea acestei revoluții prin aplicarea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici la cele două forme de producție menționate	478
9. Legislația cu privire la reglementarea muncii în fabrici. (Clauze privitoare la ocrotirea sănătății și la educație.) Generalizarea ei în Anglia	489
10. Marea industrie și agricultura	510

SECȚIUNEA A CINCEA

Producția plusvalorii absolute și a celei relative

Capitolul paisprezece. <i>Plusvaloare absolută și plusvaloare relativă</i>	513
Capitolul cincisprezece. <i>Variațiile mărimii prețului forței de muncă și ale mărimii plusvalorii</i>	524
I. Mărimea zilei de muncă și intensitatea muncii sînt constante (date), forța productivă a muncii variază	525
II. Ziua de muncă și forța productivă a muncii sînt constante, intensitatea muncii variază	529
III. Forța productivă și intensitatea muncii sînt constante, ziua de muncă variază	530
IV. Variații simultane în durata, în forța productivă și în intensitatea muncii	532
Capitolul șaisprezece. <i>Diferitele formule ale ratei plusvalorii</i>	536

SECȚIUNEA A ȘASEA

Salariul

Capitolul șaptesprezece. <i>Transformarea valorii, respectiv a prețului forței de muncă în salariu</i>	541
--	-----

Capitolul optsprezece. <i>Salariul pe unitatea de timp</i> . . .	549
Capitolul nouăsprezece. <i>Salariul cu bucata</i>	558
Capitolul douăzeci. <i>Deosebiri naționale între salarii</i> . . .	568

SECȚIUNEA A ȘAPTEA

Procesul de acumulare a capitalului

Capitolul douăzeci și unu. <i>Reproducția simplă</i>	576
Capitolul douăzeci și doi. <i>Transformarea plusvalorii în capital</i>	589
1. Procesul de producție capitalist pe scară largită. Transformarea legilor proprietății ale producției de mărfuri în legi ale aproprierii capitaliste	—
2. Concepția greșită a economiei politice despre reproducția pe scară largită	598
3. Împărțirea plusvalorii în capital și venit. Teoria abstenenței	601
4. Împrejurări care, independent de proporția în care plusvaloarea se împarte în capital și venit, determină volumul acumulării. Gradul de exploatare a forței de muncă. — Forța productivă a muncii. — Diferența crescândă dintre capitalul folosit în producție și cel consumat. — Mărirea capitalului avansat	608
5. Așa-numitul fond de muncă	618
Capitolul douăzeci și trei. <i>Legea generală a acumulării capitaliste</i>	622
1. Cererea de forță de muncă crește o dată cu acumularea, compoziția capitalului rămânând neschimbată	—
2. Scăderea relativă a părții variabile a capitalului în cursul acumulării și al concentrării care o însoțește	631
3. Producția crescândă a unei suprapopulații relative sau a unei armate industriale de rezervă	638
4. Diferitele forme de existență ale suprapopulației relative. Legea generală a acumulării capitaliste	650
5. Ilustrarea legii generale a acumulării capitaliste	657
a) Anglia între 1846 și 1866	657
b) Păturile prost plătite ale clasei muncitorilor industriali din Anglia	664
c) Populația nomadă	673
d) Efectele crizelor asupra părții celei mai bine retribuite a clasei muncitoare	676
e) Proletariatul agricol britanic	681
f) Irlanda	704

Capitolul douăzeci și patru. <i>Așa-numita acumulare primitivă</i>	719
1. Misterul acumulării primitive	—
2. Exproprierea pământurilor populației rurale	722
3. Legislația draconică de la sfârșitul secolului al XV-lea împotriva expropriațiilor. Legile promulgate în scopul scăderii salariilor	737
4. Geneza fermierilor capitaliști	746
5. Repercusiunile revoluției în agricultură asupra industriei. Crearea pieței interne pentru capitalul industrial	748
6. Geneza capitalistului industrial	753
7. Tendința istorică a acumulării capitaliste	764
Capitolul douăzeci și cinci. <i>Teoria modernă a colonizării</i>	767

Indici și adnotări

Citate în limbi străine	777
Adnotări	819
Indice bibliografic	841
Indice de lucrări citate, apărute în limba română	874
Indice de nume	876
Personaje din literatură, biblie și mitologie	902
Indice de materii	904
Tabel de greutate, măsuri și monede	929

Ilustrații

Portretul lui K. Marx	6—7
Scrisoarea adresată de Marx lui Engels la 16 august 1867	7
Coperta primei ediții germane a volumului I al „Capitalului”	13
Facsimilul unei pagini din traducerea românească a „Capitalului” apărută în 1883	23
Scrisoarea adresată de Marx lui La Chatre, editorul volumului I al „Capitalului” în limba franceză	29

Dat la cules 28.04.1966. Bun de tipar 29.08.1966.
 Apărut 1966. Hîrtie scris I A mat de 63 g/m², format 16/600×920. Coli editoriale 69,95. Coli tipar 58,50. C.Z. pentru biblioteci 3C1=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 5945/60.284 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii”, Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

